

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

88

P-97

1192

ԱՆԴՐՈՆԻԿԷ

Գ-93

88
Գ-93
սգ.

Ս. Թ. ՔՍԷՆՈՍ

20 JUN 2006
25 NOV 20

ԱՆԴՐՈՆԻԿԷ

ՅՈՒՆԱԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԱՆ ՀԵՐՈՍՈՒՀԻՆ

(Արտատպւած «ՀԱՅՐԵՆԻՔ» Շաբաթաթերթէն)

Թարգմանեց
Ի. Ա. ԵՐԱՆ

Տպարան «ՀԱՅՐԵՆԻՔ»ի,
27 Beach St, Boston, Mass.
(U. S. A.)

1905

130 JUL 2013

9005

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԳԻՐՔ

Դրուի	Էջ
Ա. Սուրբ Հաղորդութիւնը	1
Բ Բլթախոտի Աղամանդէ Տուփը	8
Գ Սոսկալի Տեսարան մը	12
Դ Եպիսկոպոսներուն ճակատագիրը	18
Ե Մեկնումը	20
Զ Թրասիբուլոս և Անդրօնիկէ	23
Է Ուխտը և Նշանախօսութիւնը	35
Ը Պարթաքաս	48
Թ Պատժւած Փեսան	49
Ժ Փախուստը	55
ԺԱ Սուրբ Եղիայի ճգնաւորը	59
ԺԲ 1821 Ապրիլի Վեցը	66
ԺԳ Հանդիպումը	71
ԺԴ Տիաքոս և Օտիսես	77
ԺԵ Սարսափելի Լուրերը	79
ԺԶ Թէրմօփիլէի Նոր Կռիւը	84
ԺԷ Քօրիկեան Քարանձաւը	89
ԺԸ Տիամանթօ Քարէթօ	96
ԺԹ Կրավիասի Պանդոկը	105
Ի Վասիլ Կարավիաս	110
ԻԱ Տրակացանայի Կռիւը	116
ԻԲ Քրիստոնեայ թէ Միւսիւլման	123

Բ. ԳԻՐՔ

Ա. Եանիայի Ալի Փաշան	132
Բ Քարէթօի Փախուստը	139
Գ Ամբոցը	141
Դ Ինչ Դասատուն է, Աշակերտն է	145

1215
39

Ե	Գուշակութիւնը կատարւած	152
Ձ	Բանտարկեալները	163
Է	Մօնկացի Բանտը	167
Ը	Փախուստը	171
Թ	Հրաւէրը	177
Ժ	Ծուղակը	182
ԺԱ.	Նոր Տուն մը	185
ԺԲ	Քիոս	192
ԺԳ	Լուլա և Անդրօնիկէ	197
ԺԴ	Պարզ խօսակցութիւն մը	204
ԺԵ	Լատիններու Սրճարանը	208
ԺԶ	Տեսակցութիւնը	212
ԺԷ	Իպրահիմ Աղա	216
ԺԸ	Թաղումը	221

Գ. ԳԻՐՔ

Ա.	Պարթէնօնի Տօնը	226
Բ	Անտօնիոս Վուռնիաս	232
Գ	Պարոն Ֆրանքուլիսի Զերբակալումը	234
Դ	Տիամանթօ և Պանդէլիս	238
Ե	Քաղաքին Կործանումը	240
Ձ	Բաժան Բաժան Եղած	244
Է	Ամուսնութիւնը Անճաւին մէջ	246
Ը	Նաւով ճամբայ ելան	250
Թ	Դրօշակիր Նաւուն Բանտը	256
Ժ	Ռամազանը Դրօշակիր Նաւուն Վրայ	260
ԺԱ.	Աստուածային Վրէժխնդրութիւն	267
ԺԲ	Թրասիբուլոս և Օր. Ռ—	280
ԺԳ	Կուրասն ու Օտիսեսը	289
ԺԴ	Յունաստանի Պատնէշը	296
ԺԵ	Բարեբախտ Հանդիպումը	302
ԺԶ	Դաւաճանի Որդին	308
ԺԷ	Զինուորի մը Յուշարկաւորութիւնը	317

Դ. ԳԻՐՔ

Ա.	Գերիներու Շուկան	323
----	------------------	-----

Բ	Իրիկայ Զբօսանքը	329
Գ	Առնավուտ Փաշան ու Գերուհին	333
Դ	Նորէն Թին	339
Ե	Ի՞նչ կը Նշանակէր Թին	343
Ձ	Ասպետականութիւն	346
Է	Խաչագող մը	349
Ը	Լօրտ Պայրըն	359
Թ	Աւելի կը Մօտենար	364
Ժ	Թօթիս և Սաս	367
ԺԱ.	Օր. Ռ— Միսօլունիկի մէջ	371
ԺԲ	Լօրտ Պայրընի Մահը	374
ԺԳ	Ամէն Ինչ Իրարու կը Հանդպի Բացի Լեռներէն	381
ԺԴ	Քաղաքական Պատերազմները	384
ԺԵ	Այն Օրուայ Քաղաքական Գաղափարները	389
ԺԶ	Դուրսի Կողմը	393
ԺԷ	Մեղքերու Թողութիւնը	397
ԺԸ	Լէսպոսի Կառավարիչը	402
ԺԹ	Ներկայի Հերոսութիւնը	405
Ի	Կնոջ մը Պաշտպանութիւնը	409
ԻԱ.	Լողանք մը	414
ԻԲ	Բենիամին Վանահայրը	418
ԻԳ	Գեղեցիկ Պատմութիւն մը	428
ԻԴ	Օտիսեսն ու Կուրասը Նորէն	434
ԻԵ	Սէրը Բարեկամութեան Փոխակերպ	445

Ե. ԳԻՐՔ

Ա.	Միսօլունիկի Երրորդ Պաշարումը	448
Բ	Վիրաբուժական Գործողութիւն	454
Գ	Քնափութիւն	457
Դ	Պատրանքը Իրականութիւն մը	462
Ե	Իպրահիմի Գալուստը	467
Ձ	Միսօլունիկի Նապաստակները	471
Է	Պատերազմական Խորհուրդը	478
Ը	Սխալ առաջնորդւած Եռանդը	482
Թ	Արեան Ուխտը	487
Ժ	Բարեկամէ մը	495

ԺԱ. Սրբազան Մխոլունկին	500
ԺԲ. Թանկադին Տուփը	506
ԺԳ. Քլէիսովայի Կռիւը	512
ԺԴ. Անաստաճը	517
ԺԵ. Ագռաւի Որսորդութիւնը	522
ԺԶ. Պղնձաօնի Թագաւորութիւնը	528
ԺԷ. Չորս Տարիքները	533
ԺԸ. Մխոլունկիի Անկումը	538
ԺԹ. Փախստականները	546
Ի. Գրիգոր Պատրիարքին Ստւերը	552
ԻԱ. Տիրոջը Մատը	557
ԻԲ. Պատուոյ Խօսքը	560
ԻԳ. Նավարինի Կռիւը	567
ԻԴ. Անդին	586

Ա Ն Դ Ր Օ Յ Ն Ի Կ Է

Յունական Յեղափոխութեան Հերոսուհին

Ա. Գ Ի Ր Ք

Ա. Գ Լ Ո Ի Խ

Ս ու Ր Բ Հ ա Ղ ո Ր Դ ու Թ իւ ն ը

Ատենօք Պօլսի Ֆէնէր Թաղին մէջ Ոսկեղջիւրի ձախ եղերքին վրայ կիներու վանք ժը կանգուն կը կենար:

1614 ին այս վանքը եպիսկոպոսանիստ մայր եկեղեցիի մը աստիճանին բարձրացաւ Տիմոթէոս պատրիարքին ձեռքով, որ Կիլիկիոսէն եկաւ ու այսպէսով փոխարինեց սուրբ Սօֆիան, որը տաճիկները դրաւ առաջ եւ Պօլիսը առաւ ատենին: Նոր պատրիարքարանը կը կոչուէր «Մեծ եկեղեցի», իյրչատակ Յուստինիանի այն մեծ շէնքին որ իվազուց մըզկիթ մը դարձաւ էր:

1701 ին սուլթան Մուսթաֆա Բ. ի դէմ եղած ապստամբութեան սարսափելի օրերուն մէջ, ապստամբները քանդեցին այն շէնքը եւ դանձերը տարին:

Պատրիարքարանը, որ այսօր կը տեսնուի իր առաջին տեղը, Փաթմոսի Երեմիա Գ. ի ձեռքով կառուցուած էր տասը տարի ետքը, եւ նորէն ամբողջովին նորոգուած էր Գրիգոր Ե. ի ձեռքով հարիւր տարի առաջ:

Դրսի երեոյթին մէջ այս շէնքը փայտէ տանիքով է, քաղաքին հնամի պարիսպներուն վրայ շինուած, եւ ունի սբ. Սինոդի համար սենեակներ ու վանական խուցեր:

Այդ սուրբ շրջապատին մէջ կը կենայ սբ. Գէորգի եկեղեցին որու ամէնաթանկագին սեփականութիւններն են

պատրիարքական հին գահը, Ոսկեբերանի ամբիօնը և այն սիւնին կէսը, որուն վրայ Բրիտոս կապւած և խարազանւած էր:

1821-ի Աւագ Ուրբաթ գիշերը, երբ ամէնաթանձր մը-թութիւնը պատած էր, յոյն եկեղեցականի զգեստներ հագած ութսուն տարեկան ծեր մարդ մը ընկերակցութեամբ վայելուչ պատանիի մը, պատրիարքարանի սենեակներէն վար իջաւ և մտաւ սը. Գէորգի եկեղեցին: Միջհասակ մարդ մըն էր ան, աչքերը մթադոյն էին, դէմքը նիւար, բայց կեանքով ու արտայայտութիւնով լեցուն. մօրուքն ու մազերը մոխրագոյն ու նօսր էին:

«Խոստովանութիւնով դանք անոր երեսին առջև, աւսաղմոսերգութեան ուրախալի ձայներ բարձրացնենք,» ըսաւ ծեր մարդը սեղանին առջև կանգ առնելով: Ապա խաչակնքեց երեք անգամ ու ներս գնաց: Շուտով դուրս եկաւ ան, ու մետաքսի մէջ ծրարւած քանի մը եկեղեցական անօթներ տաւ պատանիին: Պատանին համբուրեց անոնք, համբուրեց նաև քահանային ձեռքը, և ապա իր լայն զգեստներուն տակ պահեց անոնք: «Պատրաստ եմ,» աւելցոյց: «Հետեւէ ուրեմն, որդիս,» շէնչեց ծեր մարդը, և միասին թողուցին պատրիարքարանն ու եկեղեցին:

Երկու անձերը բաւական հեռացան և բնաւ կանգ չառին մինչև հասան Ուղու Քափու, Սէրայի դուռը, Պօսթանճի բանտին մօտ: «Ո՞վ է հոդ,» աղաղակեց բարձրաձայն՝ վայրագ ենիչէրի մը: «Ես արտօնութիւն ունիմ բանտը՝ եպիսկոպոսներուն քով երթալու,» ըսաւ ծեր մարդը, թիւրքերէն լեզուով, ու ցոյց տաւ մեծ եպարքոսին գրաւոր հրամանագիրը: «Սպասէ, մինչև սպայիս հարցնեմ,» պատասխանեց պահապանը, ակնածանքով համբուրելով հրամանագիրը: Սպան եկաւ և քանի մը հարցումներ ընելէն ետք, ինքը առաջնորդեց անոնք դէպի բանտը:

Կէս-ստորերկայ խուցի մը մէջ, որ կը լուսաւորէր պատէն կախւած ճրագի մը աղօտ լոյսով, — գետնին վրայ ինկած էին՝ շղթայակապ, առանց մահիճի, ծածկւած աղտոտութիւնով ու բերանբաց վէրքերով՝ հետեւալ եպիսկոպոսները. Եփեսոսի Դիոնիսիոս, Դէրքօնի Գրիգոր, Նիկօ-

միդիաի Աթանաս, Սալօնիկի Յովսէփ. Ադրիանուպօլսի Դօրոթէոս և յոյն եկեղեցիի չատ մը ուրիշ պաշտօնեաներ: Ասոնց իւրաքանչիւրին կնճռոտ երեսը, ձիւնապատ գլուխը և թշառ վիճակը համակրութիւն ու խորունկ յարգանք կը ներշնչէր:

«Մեր ամէնապատիւ պատրիարքը,» բացագանչեց Եփեսոսի արքեպիսկոպոսը, երբ ծեր մարդը երևցաւ: Բոլորն ալ տկար ջանք մը ըրին տեղերնուն ելլալու:

«Արդարև ես ձեզի հետ եմ,» ըսաւ մեծ եկեղեցականը դողդոջուն ձայնով մը, ու աջ ձեռքով օրհնութիւն տուաւ: Ետքը դառնալով սպային և քաղցրութեամբ արձակելով ան, աւելցոյց. «Ես արտօնութիւն առած եմ մեծ եպարքոսէն՝ բանտարկեալներուն հետ առանձին մնալու»: Սպան բարկացոտ նայւածք մը ձգեց, բայց քանի մը անորոշ բառեր արտասանելով հեռացաւ:

«Ան որ կը նստի երկնքի մէջ՝ պիտի խնդայ. տէրը պիտի արհամարհէ անոնք: Այն ատեն անոնց պիտի խօսի ան իր բարկութիւնով, և պիտի վշտացնէ անոնք իր չարաչար տհաճութեամբ»: Գրիգոր պատրիարքը առաստանեց այս բառերը մատնանի ընելով մեկնող սպան, և իր աչքերը արցունքով լեցեցան եպիսկոպոսներու խղճալի վիճակին իտես:

«Հայր, Աստուծո սիրուն, ի՞նչ կարիք քեզի հոս կը բերէ այս ժամուն,» հարցոյց Նիկօմիդիաի եպիսկոպոսը:

«Ամէնէն հրամայականը: Աս,» ու ծոցէն հանելով նամակ մը, որ գրւած էր Հէթաիրաի(*) գաղանի բառբառով, պատրիարքը կարդաց հետեւեալը. «Իմ ազգականս որ մուտք ունի սուլթանին քով, կը տեղեկացնէ ինծի թէ սուլթանը զայրացած է Հէթաիրաի առաջդիմութեան վրայ. տեղեկանալով որ եպիսկոպոսները անդամ են անոր, որոշած է հիմա բանտը գտնուող ամէնքն ալ մեռցնել: Ձեզի, պատրիարքիդ կը գրեմ աս: Անմիջապէս տեղեկացուցէք Անգլիոյ, Ֆրանսաի և Ռուսիոյ դեսպաններուն»:

«Այս նամակը հարկաւոր չէր մեզի իմացնելու թէ մահը մօտ է: Մահան դատապարտւածներն են միայն որ այս Պօսթանճի բանտին մէջ կը դրւին,» ըսաւ Սալօնիկի եպիսկոպոսը:

(*) Հէթաիրա յունական ապստամբութիւնը պատրաստող ընկերութիւնն էր:

«Մենք խաղաղութեամբ կ'սպասենք անոր,» ընդմիջեց Դէրքօնի Գրիգորը: «Երանի՛ թէ մեր արիւնը բաւականա- նար այն մեծ ձեռնարկի իրադրութեանը: Այո, Տէր Աստ- ւած, ազատէ այս քրիստոնեայ ժողովուրդը, իբրեւ ուրիշ Դանիէլ մը, միւսիւրմաններու անգութ ձեռքէն»: «Ամէ՛ն,» պատասխանեցին ցած ձայնով ամէնքն ալ:

Ապա, երկար լռութենէ մը ետք, պատրիարքը խօսե- ցաւ. «Արժանապատիւ հայրեր, տարիքոտ մարտիրոսներ այս սուրբ կռիւն, փառաւոր յոյն ազգի ազատութեան առաջն- թացներ: Ժամը հնչած է. Դառն բաժակը, որուն առջև մինչ իսկ մեր Տէրը զգածուեցաւ, շատ հեռու չէ մեզմէ: Խմելու ենք քաջութեամբ: Մեր մահը զայրութ ու հերո- սութիւն պիտի ներշնչէ բոլոր յոյներուն: Ես ահաւոր պատմութիւն մը ունիմ պատմելու: Անցեալ երեքշաբթի ես հրաւիրեալ էի մեծ եպարքոս Պէնտէքլի Ալիի ապա- րանքը, Ալայ Գէօքի մօտ: Հոն գտայ ես Բ. Դառն առա- ջին թարգման Կոստանդին Մուրուզիս և իր Նիքօլա եղ- բայրը: Ծուռի իջած էին անոնք, գլխաբաց, ոտաբոսիկ, ձեռքերնին խաչաձև ծալլած կուրծքերնուն վրայ: Մեծ եպարքոսը, յովազի մը պէս յուզւած, վայրենի նայեալով սրահին մէջ կ'երթար կուգար, կա՛հ կարասիները խորտա- կելով և սարսափեցնելով բոլոր ներկայ եղողները: «Առ այս սրիկաները և խոստովանցուր անոնք, կախելէս առաջ: Տո՛ւր անոնց քիչ մը այն գինիէն, որ դուք ձեր մարգարէին արիւնը կ'անւանէք,՝ աւելցուց ան ծաղրելով, ներս մտա- ծիս պէս»:

«Մտիկ ըրի առանց պատասխանելու: Սարկաւագս խըր- կեցի ամէնամօտ եկեղեցին՝ օրհնւած նշխար բերելու: Ապա, երկու իշխանները սրահին մէկ ծայրը տանելով հաղորդեցի, ընդհատելով միայն միւսիւրմաններու ծաղրանքով:

«Այն ատեն Քօնսթանթինը, որ սպաննւած է հիմա, փսփսաց ինծի. «Ամէնապատիւ, փրկէ ինքզինքդ ու Որինօ- դը եթէ կրնաս. սուլթանը մտադիր է ձեզի բոլորդ ալ մեռցնել ապստամբները սարսափեցնելու համար»:

«Նոյն վայրկեանին մեծ եպարքոսը ուսէս պինդ մը բռնեց ու պոռաց. «Ի՞նչ գաղտնիք ունիք հոս»:

«Հայր, ներէ՛ անոնց. չեն գիտեր ինչ կը գործեն,՝ կրկնեցի ինքնիրենս:

«Քօնսթանթին Մուրուզիս եպարքոսին ապարանքէն տարւած էր: Սուլթան Մահմուտ նստաւ Ալայ Գէօքին պատուհանը: Պատուհաններէն մէկուն մօտեցայ, և տեսայ դժբախտ Քօնսթանթինը՝ ծուռ իջած իր դահիճին առջև:

Գլուխը դարձուց ու ինծի նայեցաւ ան. ապա, իր աչ- քերը դարձնելով դէպի միապետը, կորովի ձայնով մը ա- ղաղակեց. «Արիւնծարաւ դադան, թագաւորութեանդ վեր- ջին ժամը հնչած է: Աստուած վրէժխնդիր պիտի ըլլայ իմ ազգիս. դո՛ւն պիտի պատժուիս քու ոճիրներուդ հա- մար»: Խօսքը չլմնցուցած՝ գլուխը ինկաւ դահիճին սուրին տակ: Այս սարսափին ընկերացաւ հաղարաւոր տաճիկներու վայրենի ցնծութեան ձայնը: Ապա, նոյն թումբին վրայ, Մահմուտ Բ. ի աչքերուն առջև, գլխատւած էր Նիքօլա Մուրուզիսը»:

Թո՛ղ յաւիտենական ըլլայ իր յիշատակը, թո՛ղ յաւի- տենական ըլլայ իր յիշատակը,» կրկնեցին եպիսկոպոսնե- րը:

«Այսօր, ձեզի կարդացած նամակս ստանալէս անմիջա- պէս ետք, մեծ եպարքոսին քով կանչւած էի,» շարունակեց պատրիարքը, «Աւելի մեղմ էր ան, այս անգամ: Բարձ մը մատնանիչ ըրաւ ինծի բազմոցին վրայ, ու չպուխ մը հրամցուց: «Ես ճշգրիտ տեղեկութիւններ ունիմ որ բանտը գտնւած եպիսկոպոսները Հէթաիրաի անդամներ են,՝ ըսաւ ան. «սակայն և այնպէս ես կը կարծեմ թէ դուք հաւատարիմ էք սուլթանին»: Ես խոնարհեցի գլուխս թե- թեօրէն, առանց բռն մը արտասանելու:

«Փատիշահը և ես ձեր օգնութեանը կը կարօտինք, դուք միայն կրնաք փրկել մնացած յոյները սողոյգ մահէն: Փութացէ՛ք բանտը և եպիսկոպոսներուն խոստովանութիւն- ները առէք: Ինչ որ իմանաք, հաղորդեցէք նորին վեհա- փառութեան: Տեսէ՛ք, ինք կը խրկէ ձեզի քթախոտի այս աղամանդէ տուփը, ինչան իր անսահման յարգանքին»:

Գրիգոր պատրիարքը անոնց ցոյց տուաւ թանկագին տուփը: «Կը տեսնէ՛ք,» աւելցուց, «եռեսուն կոոր արծաթ- ները որ ինծի տրւած են ձեզի մատնելու համար:

«Պատրիարքարան դառնալէս ետք, յիշեցի իշխան Մու- րուզիսին խօսքերը: Անմիջապէս հասկցայ որ սուլթանին

ձեզ մեռցնելու որոշումը արդէն ծանուցւած է: Սակայն, քանի որ մեր կրօնակից Ռուսիայէն կը վախճայ ան, կը ջանայ գործիք մը շինել իս: Ինքը կը փափաքի որ ես գրաւոր կերպով յայտարարեմ թէ դուք դաւաճաններ էք, այնպէս որ կարող ըլլայ տօքիւմանը ցոյց տալ ռուս դեսպան կոմս Սթրոկոնովին: «Արժանապատիւ հայր, կը յիշե՞ս,» դառնալով Դէրժոնի եպիսկոպոսին, «երբ քու բարեկամդ, Ալեք. Իփսիլանդիսին փրուտ գետը անցնելէն քանի մը օր առաջ, Սինօդի ամբողջական ժողովի մը մէջ, խրատեց իս, որ թողում պատրիարքական գահը և երթամ Պէլօպոնէս, որպէսզի կարողանամ մահէն խուսափիլ: Կը յիշե՞ք իմ պատասխանս, 'Գիտեմ, ըսի, թէ Վօսփօրի ձուկերը պիտի լափեն մարմինս, սակայն ես, ինչպէս և կոստանդնուպօլսի բոլոր եկեղեցականներս պէտք է մեռնինք հոս, հասարակաց ապահովութեան համար: Մեր արիւնը Եւրօպայի համակրանքը պիտի չարժէ գազանին դէմ և հերոսութիւն պիտի ներշնչէ յոյներուն: Եթէ փախչելու ըլլանք, սուլթանը աւելի պիտի զայրանայ և պիտի ջարդէ ամէն մէկ քրիստոնեայ:»

— «Ժամը հասած է», աւելցուց Գրիգոր պատրիարքը, իր պայծառ նայւածքը ուղղելով եպիսկոպոսներուն. «Վերջին ժամն է աս որ ձեզի կը հանդպիմ երկրիս վրայ:»

— «Եկէ՛ք, յարգելի զաւակներս, հաղորդութեան մասնակցինք և իրար խոստովանցենք: Բարձրացնենք մեր միտքերը անոր որ կը դատէ սիրտերն ու երիկամունքները: Շնորհակալ ըլլանք անոր որ մեզի այսպիսի փառաւոր մահ մը կը շնորհէ: Եկո՛ւր, Թրասիբուլոս, եկուր զաւակս,» ձայնեց պատանին, որ մտիկ կ'ընէր, արցունքոտ աչքերով:

Պատանին մօտեցաւ որ. անօթը ձեռքին: Վշտակիր եպիսկոպոսները, իրար սեղմած բանտի խուցին մէջ, մասնակցեցան Վերջին Ընթրիքին:

Այս յուզիչ տեսարանը հազիւ աւարտած էր, երբ երիտասարդ Թրասիբուլոս — որ գլխաւոր նկարագիրներէն մէկը պիտի ըլլայ մեր այս վէպին, — անկարող իր յուզմունքը ներք զսպելու, քաշեց դամասկեան ոտը մը որ իր լայնածաւալ գգեստներուն տակ պահած էր, ցառքեց եպիսկոպոսներուն մէջ տեղ ու խրոխտ ձայնով մը աղաղակեց. «Սուրբ մարդիկներ, օրհնեցէ՛ք սուրս:»

Քահանաները նայեցան երիտասարդին: Անոր երեսը կը փայլէր բանտի աղօտ լոյսին մէջ, Գաբրիէլ հրեշտակատին չափ գեղեցիկ:

— «Օրհնած ու զօրաւոր ըլլայ սուրդ, որդիս,» ըսաւ Գրիգոր պատրիարքը: «Դուն պատուաւոր ու արի երիտասարդ մըն ես: Թող տէրը ազգիս առաջնագոյն սիւներէն մէկը ընէ քեզի: Թող Թշնամիին սուրը չհասնի քեզի: Թող վախը ընաւ քու սրտիդ վրայ չգայ: Թող գերեզման մանեա այն ատեն միայն, երբ հայրենիքդ ու կրօնքդ ազատւած տեսնես:»

— «Ամէ՛ն» պատասխանեցին ամէնքն ալ:

— «Ամէ՛ն,» պատասխանեց Թրասիբուլոս, թող այս օրհնած սուրը իմ յուռութս (թլըսըմ) ըլլայ, Քանի իմ բազուկս կը բռնէ ան, մահը չպիտի համարձակի մօտենալ ինծի:» Եւ քնքուչօրէն համբուրելով սուրը, պատեանին մէջ մխեց ան:

Պատրիարքը պատրաստ էր հիմա թողուլ բանտարկեալները, բայց Ադրիանուպօլսի եպիսկոպոս Դօրօթէոսը սկսաւ խօսիլ: Հանրածանօթ մարդ մըն էր ան՝ իր գիտական ու փիլիսոփայական հմտութեամբ:

— «Օրհնեալ պատրիարք, ամէնապատիւ եպիսկոպոսներ և սուրբ հայրեր, իմ բանտակիցներս: 'Չարին վրայ թաղարդ, կրակ ու ծծումբ պիտի տեղացնէ ան, ու սոսկալի մորիկ մը — աս պիտի ըլլայ անոնց բաժակը: Որովհետեւ արդարադատ Տէրը կը սիրէ արդարութիւնը,» ըսաւ մարգարէ-Թադաւորը Դաւիթ: Բարձրացնելով մեր միտքերը այս սուրբ խօսքին, մենք, Քրիստոնեայ Եկեղեցիի հովիւներուս, պէտք է մահւան սպասենք առանց տրտնջալու: Որպէսզի Շնորհքի այն աղբիւրը, ուրկէ մենք մասնակցեցանք հիմա, կարենայ տեւել, պէտք է որ ձեր սրտերը ուրախ ու անվրդով գտնէ ան:

«Եթէ ձեր մէջ կը մնայ սուրբ իղձ մը տեսնելու յոյն ազգի ազատումը անոր արդի վիշտերէն, այդ իղձը արտօնւած է Ամէնակարողէն, Էնչու որ այդ իղձին նպաստակն է փրկել եկեղեցիները և Քրիստոսի ծնած տեղերը գերութենէն: Այդ իղձը կը ձգտի վերցնել սրբապղծութիւնը, մարդասպանութիւնը և բռնաբարութիւնը այս երկրէն, որ

լոյս տւաւ հիմա լուսաւորւած ազգերուն, և որ քնդու-
նակ է նորէն առաջնագոյններէն մէկը ըլլալու:

«Թող ուրիշ զգացում, արժանապատիւ հայրեր, չմըտ-
նայ ձեր սրտերը: Վանեցէք ամէն ատելութիւն ձեր բըռ-
նակալներուն նկատմամբ: Միայն խնդրեցէք Ամէնաբարձրը-
եալէն որ ներէ անոնց: Եւ իրաւացի է ատ, որովհետեւ ան
որ տապալեց շատ ազգեր և սպաննեց հզօր թագաւորներ,
պիտի պատժէ անոնք և պիտի գորացնէ տկար քրիստոնեա-
ները իրենց հարստահարիչներուն դէմ: Մեր մահը, սուրբ
հայրեր, աւելի փառաւոր է քան այն մարտիրոսներունը, ո-
րոնք ներոնի և Սէվէրոսի օրով ինկան: Անոնք մեռան
Քրիստոնէութեան տարածման համար, մենք կ'իյնանք որ
ազատելի ան՝ երիցս-բարբարոս իսլամէն:»

Ապա, կրցածին չափ վեր, դէպի երկինք բարձրացնելով
իր շղթայւած ձեռքերը, աղօթեց. «Տէր Յիսուս Քրիստոս,
դուն Առածու Գառը, որ խաչւեցար ազգերու համար և
մարդկութիւնը մեղքէն ազատելու համար, բարեխօսէ քու
Հօրդ քով մեղաւորներու համար:»

— «Ամէ՛ն, ամէն, ամէն,» ըսին ամէնքն ալ:

— «Դուք յաւիտեան օրհնեալ պիտի ըլլաք զաւակներս,»
ըսաւ պատրիարքը: «Ժամանակ է որ ձեզի թողում: Ես
մնաք բարով չպիտի ըսեմ ձեզի, ինչու որ շուտով մենք
պիտի միանանք հոն, ուր ո՛չ մէկ զօրութիւն չպիտի կրնայ
այլևս բաժնել մեզի իրարմէ:»

Երեք անգամ օրհնութիւն տւաւ եպիսկոպոսներուն:
«Հետեի՛ր ինծի, որդի՛ս,» ըսաւ Թրասիբուլոսին, ապա թո-
ղուց բանտն ու բանտարկեալները:

Բ. ԳԼՈՒԽ

Ք թ ա խ ո տ ի Ա դ ա մ ան դ է Տ ու փ ը

Տակաւին պատրիարքն ու պատանին չէին մեկնած այն
հեղձուցիչ զնդանէն ուր բանտարկւած էին եպիսկոպոսները,
արեգակը կը գունաւորէր կոստանդնուպօլսի երկինքը վար-
դագոյն արշալոյսով, մէն ամէկ ճառագայթ, արեւստագէտի
վրձիւնին նման, տալով նոր դոյն և նոր շուք այդ հոյակապ
նկարին:

Քաղաքին մէջէն անցած պահուն, պատրիարքը ստիպ-
ւած զգաց վայրկեան մը կենալ և նայիլ եօթը բլուր-
ներու վրայէն. Ոսկեղջիւրը խճողւած էր նաւերով և
Վօսփօրի ոլորուն նեղուցը, որ անձայն սահանքի մը պէս
մէկ ծովը միւսին մէջ կը պարպէ, բացւած է իբր Մով-
սէոի դաւաղանով մը՝ որպէսզի Ասիան ու Եւրօպան երբեք
չմիանան իրարու: Ակնարկ մը նետեց լուսափայլ երկին-
քին վրայ, ուր քանի մը աստղեր, ինկած անյայտացող գի-
շերան պատմութեանէն, — կը նւաղէին արշալոյսին մէջ:
Դարձաւ դէպի Իսկիւտարի հիանալի բարձրավանդակը, ուր
անանուխ ու վարդը զմուռսի և կասիաի նման կը բուրէին,
և ցողերով կը սրսկէին ով որ կ'անցնէր իրենց մէջէն այդ
կանուխ ժամւան մէջ:

Ապա պատրիարքը ըսաւ Թրասիբուլոսին. «Տե՛ս, զաւա-
կըս, որչա՛փ հրաշափառ է երկինքը որ խաչեալը տարա-
ծած է այս մեղաւոր քաղաքին վրայ: Կոստանդնուպօլիսը,
որդի՛ս, հակառակ իր Փիղիքական գեղեցկութեան, աղտոտ
անդունդի մը կը նմանի այսօր: Սատանան և իր զօրքերը
կը բնակին հոս: Ան կը հրճւի երբ կը տեսնէ որ իր հետե-
ւողները կը չարչրկեն ու կ'սպաննեն քրիստոնեաները:
Պատրիարքարան հասնելուս պէս, զաւակս, դուն կ'երթաս
Օտէսա: Քեցի կը յանձնարարեմ հոն քանի մը վաճառա-
կաններու, որ մեր երկրացիներն են: Այդ քաղաքին մէջ
դուն կրնաս կատարելագործել ուսմունքդ, և ապա կը մըտ-
նես առեւտուրի մէջ:»

— «Ե՛ս Օտէսա երթամ, սրբազան հայր, ե՞ս վաճառա-
կան ըլլամ, ե՞ս, որ սուր մը կը կրեմ իր օրհնած է ձեր
սրբութեան և եկեղեցիին տասն և հինգ ուրիշ մեծաւորնե-
րու կողմէն: Ես ուրախութեամբ պիտի երթամ հոն ար-
ձանագրելու Նւիրական Լեգէոնին մէջ: Ես կը խնդրեմ
միայն յանձնարարական մը Լէլեքսանդր Իփսիլանթիսին:
Գիտէք, հօրեղբայրս, բանտին մէջ ձեր կատարած սք. խոս-
տովանութեան ի վեր, ինքզինքս փոխւած կ'գգամ: Ինծի
կը թւի թէ գլուխս օծւած է սք. մեռնով. և ամբողջ
մարմինս անխոցելի դարձաւ այդ օրհնութիւնով: Ա՛հ,
ե՛րբ պիտի կրեմ իմ սուրս: Ա՛հ, ե՛րբ պիտի յարձակիմ ան-
հաւատներուն վրայ:»

— «Կամայց խօսէ: Յիշէ որ Պօլսի մէջն ես. ոտքի ձայններ կը լսեմ մեր ետեւէն:»

— «Այդ վայրկեանին ձայն մը լսեցաւ որ կ'աղաղակէր. «Հա՛յր, Հա՛յր»: Դառնալով տեսան աղքատ յոյն մը, որ դէպի իրենք կը վազէր:»

— «Երկու թիւրք ետեւէս ինկած են,» ըսաւ յոյնը հեռւով: Հազիւ խօսքը վերջացուցած էր, երբ երկու տաճիկ զինուոր երեցան:

Պատրիարքը թէ՛ և չճանչցաւ, բայց կարող եղաւ իր մեղմ լեզուով ու քիչ մըն ալ դրամով անոնք ճամբու դնել:

— «Դուք գիտնալու էք թէ ինչպէս բոլոր քրիստոնեաները կը հալածուին,» ըսաւ Թրասիբուլոսը: «Ինչո՞ւ ուրեմն դուրս կ'ելլաք, երբ փողոցները պարսպ են:»

— Աղքատութեան պատճառով, տէ՛ր, պահելու այնքա՛ն շատ դաւակ ունիմ որ:»

— «Շատ զաւակ, բայց դուն շատ երիտասարդ կ'երեւիս, ի՞նչ է քու զբաղումդ,» հարցուց պատրիարքը:

— «Մակուկավար մըն եմ ես: Դերեցէ՛ք, տէ՛ր իմ, բայց կարծեմ, եթէ չեմ սխալիր, դուք մեր ամէնապատիւ պատրիարքն էք,» ըսաւ յոյնը, որուն վախը անցած էր, ու գլխարկը հանեց:

— «Այո՛, որդիս, առ աս,» ըսաւ պատրիարքը քիչ մը դրամ տալով անոր:

— Շնորհակալ եմ, շնորհակալ եմ: Ի՛մեր քրիստոսը խըրկած է քեզի իմ քովս: Շատերու պիտի օգնեմ ես: Դուք գիտնալու էք որ այս օրերուն մէջ իմ փոքր մակոյկս փրկած է շատեր, որոնք ռուսական նաւերը տարած եմ ես: Ես այսչափ կանուխ փողոց կը գտնուիմ, որովհետեւ ճիշդ հիմա դուրս ելայ որ քիչ մը կերակուր առնեմ ընտանիքի մը համար, որ տանս մէջ պահած եմ: Անցեալ գիշեր անոնք գրեթէ առանց հագուստի փախան ենիչերիններու ձեռքէն:»

Պատրիարքը զարմանքով նայեցաւ անոր. «Ընտանիքին անունը գիտե՞ս»:

— «Այո՛, սրբազան, Տիմիթրիոս Մուրուզիս է անունը: Անոնք աղգականներն են Քօնսթանթին և Դիքօլաին, որ սուլթանը մեռցուց: Ես անոնց քիչ մը գինի տարի, անոնք ալ պահապանները դիմովցուցին ու փախան:»

Մակուկավարի այս խօսքերուն վրայ ալեւոր պատրիարքը անկարող եղաւ զսպել իր յուզումը:

— «Օրհնութիւն դայ վրադ իմ բարի քրիստոնեաս,» բացառանց ան: «Թող Տէրը Աբրահամու ու Իսահակի հարստութիւնը տայ քեզի, ինչպէս որ դուն անոնք պիտի ծախսես բարի գործերու մէջ:» Դուրս հանելով սուլթանին տւած քթախոտի աղամանդակուռ տուփը ինչպէս նաեւ քովի բոլոր դրամը, աւելցուց. «Առ աս ապրեցնելու քու դաւակներդ և նաեւ օգնելու այն ընտանիքին, որուն ապաստանարան տւած ես տանդ մէջ:»

— «Ձի կրնար ըլլալ որ այս ամէնը ինծի տալու մտադրած ըլլաք,» ըսաւ խեղճ մակուկավարը նայելով անոր, ապշած աչքերով:

— «Այո՛, այո՛, այդ ամէնը քեզի կուտամ, իմ բարի մարդս,»

— «Կեցի՛ք, կեցի՛ք, սրբազան պատրիարք,» ըսաւ յոյնը, աչքերը շփելով և գետինը նստելով. «Այս աղամանդները երազի մը նման են: Այդ տուփը հարստութիւն մըն է: Ես սեփական խանութ մը կրնամ բանալ շուկային մէջ:»

— «Անգամ մըն ալ ես կը յանձնարարեմ քեզի հոգ տանել այն քրիստոնեաներուն, որ քու տունդ են,» կրկնեց պատրիարքը, մնաք բարով ըսած պահուն:

— «Ես կեանքս պիտի զոհեմ անոնց համար,» պատասխանեց ան. «Ես միշտ մակուկավար մը եղած չեմ: Հայրս առաջ բարեկեցիկ վիճակ ունէր:»

— «Սուլթանին քթախոտի-տուփը աւելի լաւ բախտ չէր կրնար ունենալ: Անոր միջոցով Մուրուզիսի ընտանիքը պիտի փրկուի,» ըսաւ Թրասիբուլոս, քիչ մը ետք:

— «Ոչինչ չի պատահիր աշխարհիս մէջ, եթէ գրեած չըլլայ հոն,» ըսաւ պատրիարքը, մատնանիչ ընելով երկինքը, երբ պատրիարքարանին դուռնէն ներս կը մտնէր:

Չատիկին առաջին ամբողջ շաբաթ օրը անցուց խորհրդածութեամբ և աղօթքով: Իրիկան Թրասիբուլոսին ըսաւ. «Ա՛ռ Ալեքսանդր Իփսիլանթիսին ուղղւած այս յանձնարարականը, որը կը փափաքէիր: Ահա երկու նամակ ալ, երկու գլխաւոր վաճառականներու Օտէսաի մէջ, և ահա դրա-

մի գումար մըն ալ քու ծախքերուդ համար: Ահա նաև նամակ մը պնր... և Ընկ: Ատոր մէջ ես ըսած եմ անոնց որ իմ մահւան պարագայիս անոնք քեզ պիտի ճանչնան իբր ժառանգորդ այն ստացւածքին որը իրենց ձեռքը յանձնած եմ: Հիմա պատրիարքարանը և Պօլիսը կրցած իդ չափ շուտ ձգէ ելիր: Նաւահանգիստ աճապարէ և մտիր առաջին ռուսական նաւը, որ կը մեկնի այս իրիկուն:»

— «Ես չեմ կրնար մեկնիլ, մինչև չգիտնամ թէ ինչ պիտի պատահի քեզի և եպիսկոպոսներուն:»

— Աս յիմարութիւն է, մենք ապրինք թէ մեռնինք՝ դուն չես կրնար օգնել ուէ կերպով: Ի՞նչ քու անձդ կորսնցնելու վտանգին մէջն ես, և ուրիշ ոչինչ: Խորհիր քու տարիքոտ հօրդ և նշանածիդ՝ Անդրօնիկէիդ վրայ:»

— «Հօ՛րս, մօ՛րս, սիրելի և գեղեցիկ Անդրօնիկէիս վրան: Թող որ աւելցնեմ իմ հայրենիքիս, իմ կրօնքիս վերան ալ,» աղաղակեց պատանին՝ գրգռելով: «Ծիշդ է, ես պէտք է որ թողում կոստանդնուպօլիսը: Մնաս բարով, սրբաղան պատրիարք: Օրհնէ իս անգամ մըն ալ: Մեր վախճանը անծանօթ է, բայց եթէ առաջ դուն երկինք երթաս, բարեխօսէ ինծի համար:»

Ապա, արցունքը աչքերուն, քանի մը անկապ բռներ արտասանելէ ետք, համբուրեց պատրիարքին աջը և արագաբար սկսաւ երթալ դէպի Ոսկեղջիւր:

Գ. ԳԼՈՒԽ

Ս Ո Ս Կ Ա Լ Ի Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն ԻՐ

Զատիկը ամպամած եկաւ: Երկինքը սև էր, մթնոլորտը ծանր ու անձրևը հեղեղի նման կ'իջնէր: Անընդհատ որոտն ու փայլակը կ'արձագանգէին ու կը փայլատակէին արևելքէն արևմուտք, Հակառակ այս ամէնուն՝ ծովը խաղաղ էր: Շունչ մը օդ անգամ չէր շարժեր: Նաւահանգիստին քրիստոնեայ նաւերու ողջոյնները՝ ուղղադար չէին առներ ուրիշ Զատիկ օրեր, այսօր շատ նւաղ էին ու երկար ընդմիջումներով: Բնութիւնը ինք գուշակեց թէ յուշական այս Զատիկը պիտի վերջանար սարսափներու մէջ:

Գրիգոր պատրիարքը շատ կանուխ ելաւ: Յարութիւնը տօնելու համար սբ. Գէորգ եկեղեցին իջնելէ առաջ, խորունկ մեղամաղձութեան մը մէջ ընկղմած էր ան: Վերջապէս հագաւ արքայական պատմութեանը և ոսկեհուռ եմփփորներ: Գլուխը դրաւ ադամանդակուռ թագը:

Ապա իր հաւատարիմ սպրկաւագ Գաբրիէլին ուղեկցութեամբ գնաց եկեղեցին և նստաւ ոսկեբերանի գահուն վրայ:

Ներկայ եղող քրիստոնեաները լուռ և տխուր էին: Իւրաքանչիւրը կ'ազարեպիսկոպոսներու բացակայութիւնը, և դառնութեամբ կը խորհէր բանտին մէջ անոնց կրած տառապանքներուն վրայ: Բայց երբ Գրիգոր պատրիարքը իր հովուական դաւազանը բարձրացնելով, ձայնեց. «Թող ոտքի ելլէ Աստուած և թող ցրին անոր բոլոր թշնամիները:» մէկ ընդհանուր պատասխան մը յուզեց աղօթողներուն բոլոր շարքերը:

— «Թող ազգը ոտքի ելլայ, թող քրիստոնէութիւնը ոտքի ելլայ,» շնչացին անոնք, և նոր կենդանութիւն մը երևցաւ անոնց դէմքերուն վրայ:

Պատարագէն ետք, պատրիարքը պատրիարքարան վերադարձաւ և յոյներու այցելութիւնը ընդունեց: Ծիշդ այդ պահուն մեծ եպարքոսին սպաներէն մէկը հոն հասնելով, հրամայեց անոր որ իր տիրոջը քով երթայ:

Պատրիարքը մեծ եպարքոս Պէնտէրլի Ալին գէշ տրամադրութեան մը մէջ գտաւ, ծուխի ամպերու մէջ ծրարած:

— «Վերջապէս,» ըսաւ Բ. Դռան ներկայացուցիչը, «ես քեզի երէկ կ'ակնկալէի: Իմ ամէնակարող տէրս եպիսկոպոսներու խոստովանութիւնը կ'ակնկալէր:»

— «Երէկ մեր Աւագ Շաբաթն էր, ու իմ պարտականութիւնս էր աղօթքով ու խորհրդածութեամբ անցընել այդ օրը:»

— «Աւելի լաւ պիտի ըլլար քեզի համար, եթէ այդ ժամանակը անցրնէիր աղօթքով ու խորհրդածութեամբ քու վեհապետիդ ու տիրոջդ՝ սուլթան Մահմուտի հրամանին վրայ, ուրկէ կախած է գլուխդ: Ուրեմն, ըսածիդ նայելով, ժամանակ չունեցա՛ր գրի առնելու բանտարկեալներու խոստովանութիւնները:»

— «Ամբողջ օրը աղօթքով ու խոկմունքով անցուցի,»
պատասխանեց ալեւոր պատրիարքը:

Եպարքոյը սկսաւ բարկանալ անոր անդորրութեան վերայ: «Ուրեմն բերանացի ըսէ թէ բանտարկեալները ի՞նչ խոստովանութիւն ըրին:»

Պատրիարքը ձեռքերը կուրծքին վրայ ծալլեց, աչքերը խոնարհեցուց և լուռ կեցաւ:

— «Պիտի չխօսի՞ս:»

Գրիգոր պատրիարքը նոյն լուռութիւնը պահեց:

— «Շատ լաւ: Լսէ թէ ի՞նչ կ'ըսէ մեր Ղուռանը՝ Մենք մարդը առաջնորդած ենք այն շաւիղը, ուր ան ցոյց պիտի տայ արդեօք ապերա՞խտ է թէ երախտագէտ:՝ Ուրիշ տեղ մըն ալ կ'ըսէ. «Եւ արդարեւ անհաւատներուն համար մենք պատրաստած ենք շղթաներ, երկաթէ օղակներ և բոցավառ կրակ՝:»

Նշան մը ընելով պատրիարքին՝ ըսաւ անոր ցած ձայնով մը. «Քեզի ու շղթայակալ արքեպիսկոպոսներուն համար տակաւին ներում կրնայ ըլլալ: Թող անոնք փափա՜հ չեն դառնան, և ես ձեզի ամէնքդ ալ մահւնէն կ'ազատեմ:»

— «Մարդ մը ուրիշ մը չի կրնար ազատել մահէն,» ըսաւ պատրիարքը: Ձեր իսկ Ղուռանը չ'ըսե՞ր թէ Մենք ամէնքս ալ Աստուծո՞ւմ ենք ու անոր պիտի դառնանք:»

— «Կեցի՛ր, ատ ըսած է միւսիւմաններուն համար միայն,» աղաղակեց Պէնտէրլի Ալին, կատղած: «Դուն պիտի տեսնես թէ ես զօրութիւն ունիմ քեզի սպաննելո՞ւ թէ արձակելու:»

— «Դուն չես կրնար ուէ զօրութիւն ունեցած ըլլալ, եթէ վերէն տրւած չէ քեզի,» բռն իսկ Յիսուսի բառով պատասխանեց պատրիարքը այս տաճիկ Պիղատոսին:

— «Ապերախտ և անիծեալ ազգ,» պոռաց մեծ եպարքոսը ուժգին բարկութեամբ մը, բազմոցէն ցատքելով սենեակին մէջ տեղ. «Դո՛ւք, անիծեալ և անարժէք գերիներ, որ այնպիսի վեհանձնութիւնով մենք մեզի հաւասար բարձրացուցինք: Դուք, որոնց շնորհեցինք ազատ պաշտօն մը ձեր յիմար կրօնքին, հիմա կը նայիք մեր վիզերուն վրայ կոխուտի: Ձէ՛, չէ՛: Մարգարէին անունով, հրեշտակներուն տնունով, որոնք ճշմարտութիւնը սուտէն

կր բաժնեն, դատաստանի՛ օրւան անունով, կ'ըսեմ, ձեզի ամէնքդ ալ պիտի կախեմ:» Եւ ծափ զարնելով, աւելի բարձրաձայն. «Ներս եկէ՛ք, ներս եկէ՛ք:»

Երկու սպայ ներս մտան:

— «Աճապարեցէ՛ք և հրամայեցէ՛ք պատրիարքարանի եպիսկոպոսներուն որ ուրիշ պատրիարք մը ընտրեն ժամւան մը մէջ: Այս մէկը կախել պիտի տամ ես: Բայց կեցի՛ք: Վերջին անգամս ըլլալով կը հարցնեմ ձեզի. պիտի յայտնէ՞ք ինծի բանտարկեալներուն խոստովանանքը:»

Պատրիարքը բառ մը անդամ չարտասանեց և իր աչքերը յառեց գետին:

Ապա Պէնտէրլին նշան տաւ սպաններուն որ մեկնին, և իր անձնապահ զինուորներուն հրամայեց ալեւորը Պօսթանճի բանտը տանիլ:

Յունաց պատրիարքին կախելու լուրը տարածւելուն պէս, փողոցները ժողովուրդով լեցեցան: Բոլորն ալ կը փնտռէին այն տեղը, ուր այս վայրենի զոհարերութիւնը տեղի պիտի ունենար:

Հրեաները, որոնք ընդհանրապէս Զատիկ օրերու մէջ իրենց հին հազուստները կը հագնէին, այսօր իրենց ադամանդներն ու զարդարանքները կը կրէին ու խառնւելով տաճիկներու հետ, կը գրգռէին անոնք դժբախտ քրիստոնեաներուն դէմ: Վերջինները՝ նախատեսելով մրրիկը, կը խնդրէին գետինէն, որ բացւի ու ծածկէ իրենք:

Ապա դահիճր ներս մտաւ ու կապեց Գրիգոր պատրիարքին ձեռքերը, մինչ ան կ'սպասէր աղօթքներու մէջ յափըշտակւած: Դահիճը հրամայեց անոր հետեւիլ: Սարսուռ մը սահեցաւ ալեւոր մարմինն մէջէն: Ո՞վ կրնար չզգածել այս վայրկեանին: Քրիստոս ինքը չըսա՞, Կեդրօն հեղեղատին անդիի կողմը աղօթք րրած պահուն. «Հայր, եթէ կարելի է, անցուր այս բաժակը իղմէն:»

Պատրիարքը դահիճին հետեւեցաւ: Մինչդեռ ծանր և իր կարգին արժանի քալածքով մը կ'երթար ան՝ կատաղի նէգր մը հրելով ան, ըսաւ. «Արագ գնա՛, միայն դուն չես որ պիտի ճամբեմ Անդին:»

— «Ո՞վ մարդ, ես կամաց չեմ քալեր, որ գործդ յետաձգեմ,» պատասխանեց մարտիրոսը ժպտալով, «գրեթէ

ութսուն տարեկան եմ ես, և անկարող եմ աւելի արագ քալելու:»

Պատրիարքարանի հրապարակին վրայ խոնւած էին ենի-
չէրիններ, տաճիկներ ու հրեաներ: Սառնիճաղանձր իրար
կը հրէր, աւելի լաւ տեղ մը գրաւելու համար: Օսմանեան
մարտանաւերու կայմերն, ինչպէս նաև ամէն մատչելի
բարձունքներ՝ ծածկւած էին անթիւ բազմութիւնով մը:
Բլուրները, պատուհանները ու մզկիթներուն միարէները
կը ներկայացնէին դարչելի ցնծութեան տեսարան մը:

Ճիշդ այն ժամուն, երբ Գրիգոր պատրիարքը մակոյկի
մը մէջ դահիճներով ու պահապաններով ֆէնէր կը բերւէր,
Եւգէնիոս նորընտիր պատրիարքը, անսովոր շուք ու պեր-
ճանքով մը պատրիարքարանի դռնէն ներս կը մտնէր:

Եպիսկոպոսները և եկեղեցականները տեսնելով կախա-
ղանք ու իրենց նախկին պատրիարքը արիւնով շաղախւած,
պատռած հագուստներով, ու շարագործի մը պէս կապ-
ւած — նոր գահակալութեան սաղմոսերգութեան հետ
խառնեցին հոգեհանգստեան աղօթքներ անոր հոգուն
համար, որ երեք անգամ ընտրւած էր պատրիարքական
գահը բազմելու:

— «Հիմա, դաւաճա՛ն, եթէ փափաքիս ալ փառիշահին
ներումը խնդրել, շա՛տ ուշ է,» ըսաւ Ռէիս էֆէնտիին քար-
տուղարը. որ մասնաւորապէս խրկւած էր պատրիարքը
պաշտօնանկ ընելու համար:

— «Ես Ամէնաբարձրեային ներումը պիտի խնդրեմ ձե-
զի և ձեր ամբարիշտ տէրերուն համար: Ես հիմա կը մեռ-
նիմ, բայց դուք պիտի մեռնիք այն մահով, որ վաղ կամ
ուշ կ'սպասէ ամէն մարդու: Դարձի՛ր և տես այս բազմու-
թիւնը. ամէնքն ալ մեր տէր Աստծու ստեղծած արարած-
ներն են: Վա՛յ անոնց որ կ'անիրաւեն կամ կը մեռցնեն ա-
սոնցմէ մէկը:»

Առաջին քարտուղարը ու դահիճը նայեցան իրարու:

— «Միւսի լման մը եղիր, և անմիջապէս պիտի արձա-
կեմ քեզի,» փսփոսաց առաջինը:

— «Միւսի լմա՞ն մը, միւսի լմա՞ն մը,» պատասխա-
նեց պատրիարքը, արհամարհանքով մը նայելով անոր.
«Թող Աստուած ներէ քու արտասանած հայհոյութեանդ հա-

մար: Թող Յիսուս Քրիստոս, որ ամօթալի կերպով չաբ-
չարւած է հիմա, փրկէ ձեր մեղաւոր հոգիները սատանային
ձեռքերէն: Կատարեցէք ձեր տիրոջը հրամանը: Յիշեցէք
որ եթէ չաճապարէք, ձե՛ր գլուխները պիտի իյնան արե-
գակը մայրը մտնելէն առաջ:»

Պատրիարքը մատով ցուցուց կիզիչ արեգակը, — որ
հոս ու հոն ցայտելով ամպամած ու երկնքէն, — կո նը-
մանէր Սուրբ Հոգիին, որ մինչև հիմա յունական եկեղեցիի
գաւակները կը հաւտան թէ մեծ մարտիրոսին գլխուն վը-
րայ իջած ըլլայ:

— «Լմցուցէ՛ք կեաւմուրին դործը,» աղաղակեց առաջին
քարտուղարը դահիճին, բարկութեամբ մը ստքը գետնին
գարնելով:

Վերջինս Գրիգոր պատրիարքին մօրուքէն բռնեց, ու
քահանայական գլխարկը ծաղրանքով մը գետին նետելէ
ետք, անոր վզէն պինդ մը կապեց օրհասական շւանը:
Պատրիարքին աչքերը, երկինք բարձրացած, ակամայ ինկան
պատրիարքարանի պատուհաններուն վրայ: Հոն տեսաւ
Թրատիբուլոսը, վիշտերու տակ կըլւած: Պատրիարքին ան-
դորրութիւնը, որ մինչև այն ատեն անխորտակելի մնացած
էր, անմիջապէս հոգիի դառնութեան փոխւեցաւ: Ան տա-
ռապեցաւ այնպէս ինչպէս Սոկրատը, երբ իր մահընէն ա-
ռաջ տեսաւ հեծող ու արտասուող աշակերտները:

— «Աստուած ներէ ձեզի,» արտասանեց վերջին անգամ,
և յախտենապէս զոցեցան իր աչքերը...

Այսպէս, 1821 ապրիլի 22րդ օրը, Գրիգոր Ե. ի մարտի-
րոսութեան օրն եղաւ, երկու հարիւր ութսուն երրորդ
պատրիարքը Կոստանդնուպօլսի յունական աթոռին, հաշւե-
լով Անդրէաս առաքեալէն, որ առաջին անգամ հոս քարո-
ղեց Աստծու խօսքը և հիմնեց եկեղեցական գահը այս հնա-
մի մայրաքաղաքին:

Ժամ մը ետքը մեծ եպարքոսը ժամանեց, ենիչէրիններու
և պաշտօնեաներու ուղեկցութեամբ: Նոյն օրը և պատրիար-
քին նկատմամբ կատակներ ըրաւ իր մարդոց հետ: Ապա
մեռնողին կուրծքին վրայ դրաւ հետեւեալ պարունակու-
թեամբ թուղթ մը. «Թագաւորութեան դաւաճան մը,» և
վճիռը փակցնել տաւ պատրիարքարանին դռան վրայ:

Ե պիտի ուզուի և Զ ա կ ա տ ա գ ի ը

Մեծ նաւակ մը Սարային քարափը թողուց սուլթանին աչքերուն տակ, Վասիօր ուղղւեցաւ. մակուկավարէն, դեկավարէն ու քանի մը ենիչէրիներէն զատ, մակոյկի մէջն էին այն եպիսկոպոսները, որ մենք տեսած ենք Պասթանճի բանտին մէջ:

Այս մակոյկը կրնայ կոչուիլ Քարօնի նաւակը, ինչու որ եկեղեցականները հանդերձեալ աշխարհը կը փոխադրէր: Ղեկավարէն վեր ուղիղ կանգնած էր սեամորթ դահիճը: Գործունեայ ալևոր մըն էր ան, ճերմակ մօրուքով, խորունկ չրջանակներու մէջ ոլորուող կրակոտ աչքերով, և տարիներէ անյաղթելի մնացած գօրութիւնով մը: Իր անվրդով կեցւածքովը հիանալիօրէն կը նմանէր յոյն դիցաբանութեան մուսոն Քարօնին:

Նաւավարները թուրքերէն սիրային երգ մը սկսան, ծաղրելու համար քահանաները, որոնք իրենց յուզարկաւորութեան մահերգերը կը ձայնէին, կ'աղօթէին և իրենց վերջին գրկախառնութիւնները կը փոխանակէին, կրկնելով. «Օրհնեալ է այն ճամբան, որուն վրայ մենք կը ճամբորդենք այսօր»:

Վերջապէս հասան Պալըզ Պաղար Քափու, այսինքն, Ղալաթիոյ Զուկի Շուկան:

— «Ոտքի ելիր», աղաղակեց դահիճը, աքացի գարնելով Եփեսոսի յարգելի արքեպիսկոպոսին: «Ամօթ է քեզի պէս ծեր մարդու մը համար մահէն վախնալը: Ելի՛ր ոտքի: Հոս է քու տեղդ», ըսաւ փայտէ նաւամատոյցին վրայ ցատքած պահուն:

Արքեպիսկոպոսը ելաւ ու հետեցաւ անոր. «Ո՛վ Աստուած, ձմեռէն ետք խաղաղութիւն կ'ընես դուն: Յաւեն ու արցունքէն ետք ուրախութիւն կը շնորհես դուն: Անքնեւելի են քու դատաստաններդ: Անհուն է խորութիւնը քու գաղտնիքներդ»: Ապա իր պաշտօնակից քահանաներուն շէնչաց. «Ներեցէք ինծի, եղբայրներ, և թող Աստուածս ներէ ձեզի»: Բայց ան դեռ խօսքը չաւարտած, փորձառու դահիճը իր գործը կատարած էր:

Նաւակը առաջացաւ փարմազ Քափու, և նաւավարները սկսան աւելի բարձրաձայն երգել:

— «Կարգը քուկդ է հիմա», ըսաւ դահիճը, սպառնալից

ձայնով մը, Նիկոմիդիոյ եպիսկոպոսին, ապա ծխամորչը վառեց և սկսաւ գաւաթ մը լէմոնջուր խմել: «Կը տեսնե՞ս, այս օշարակը կը խմեմ, որպէսզի կարող ըլլամ քեզի անմիջապէս լմնցնել, առանց նեղութեան»:

Ալևոր եպիսկոպոսը, որ բոլորովին ուժասպառ եղած էր Եփեսոսի արքեպիսկոպոսին մահը տեսնելով՝ նաղեցաւ այս վայրենի խօսքերուն վրայ և մեռաւ դեռ եղբրքը չհասած:

— «Ելի՛ր ոտքի», ըսաւ դահիճը աքացի մը տալով անոր. ապա, երբ չչարժեցաւ ան, նորէն աւելի վայրագաբար աքացեց անոր կողքին:

— «Ելի՛ր, Նիկոմիդիոյ յարգելի հայր», ըսաւ Անքիալոսի եպիսկոպոսը, ամուր ձայնով մը, «հաւաքէ ուժերդ մագլցելու այս կարճ սանդուխտ որ ամէնաբարձրեալին քով կը տանի»:

Այս բառերը կը խօսէին միայն անկենդան մնացորդներու: Անոր հոգին արդէն միացած էր պատրիարքի և Եփեսոսի եպիսկոպոսի հոգիներուն:

— «Կեցիք, բռնութիւն դործածենք, քանի որ մեղմ խօսիլը օգուտ չ'ըներ», ըսաւ ենիչէրի մը, «բայց տե՛ս, մեռած է», աւելցուց քամահրանքով մը, մարմինն մօտեցած պահուն: «Դիտմամբ այնպէս կ'ընէ ան: Այս կեանքները աղւէսի կը նմանին, և, երբ չեն կրնար վազել, մեռած կը ձւանան, որպէսզի խաբւիս ու թողուս անոնք, որ երթան»:

— «Կենդանի թէ մեռած», ըսաւ դահիճը, «պիտի չխընայեմ անոր, պիտի չինեմ զինքը իմ անգին փոքրիկ չըւանովս», և ամրցնելով իր չւանը եպիսկոպոսի վզին՝ կախեց ան փարմազ Քափուի մէջ:

Ապա նաւակը մօտեցաւ Ղալաթիոյ միւս ծայրը և դահիճը նոյն վայրագ եղանակով հրամայեց Անքիալոսի եպիսկոպոսին հետեւիլ իրեն: Այսպէս ան ալ ափը ելաւ և մեղմիւ և անվրդով մօտեցաւ կախաղանին:

Մեր գրիչը աւելի չի կրնար մնալ այս սոսկալի բայց ճշմարիտ պատմութեանը վրայ: Թըրնօվաի և Ադրիանուպօլսի տառապող եպիսկոպոսները կախեցան քանի մը օր ետք, Առնավուտ Քէօյի մէջ: Սալօնիկի եպիսկոպոսը Եփեսի Քէօյի մէջ, և Տէրքօնի եպիսկոպոսը Թէրապիա: Առաքինի կիւրեղը՝ նախկին պատրիարք մը, որ այդ ատենները մեկուսացած կը բնակէր Անդրիանուպօլսի մէջ, — մեռցւեցաւ նոյն քաղաքին մէջ: Շատ մը ուրիշ բարձրագոյն եկեղեցական-

ներ նոյնպէս սպանեցան սուլթան Մահմուտի կայսրութեան միւս մասերուն մէջ: Արդէն սկսած էր մէկը այն ամէնատեսակի եղերերգութիւններէն, որ մարդկային աշ-
քը երբեք տեսած ըլլար:

Անգլիոյ, Ֆրանսայի և Ռուսիոյ զեսպանները սուլթանին դիտողութիւններ ըրին, պատրիարքին և եպիսկոպոսներուն սպանութեան առթիւ: Սուլթանը պատասխանեց թէ ինք, իրրեւ բացարձակ և անկախ միապետ մը, միայն պատասխանատու էր Աստծուն, ուրկէ ստացած է իր կայսրութիւնը: Ապա հրամայեց օսմանցիներուն մերկացնել իրենց սուրերը և ջարդել քրիստոնեաները:

Ամէն անգամ, երբ իսլամը յաղթութիւն մը տարած է քրիստոնեաներուն վրայ, անգութ եղած է ան: Հիմա, սակայն, երբ իր խարխլիլը տեսաւ, սուրն սկսաւ մխել մանուկներու և կիներու մարմիններուն մէջ, նոյն խեղայեղութեամբ ինչպէս կ'ընէր այրերուն, որոնք կ'զգար թէ կ'սպառնային իրեն: Ձինաձգութիւն, վայրի և մոլեգին աղաղակներ, ներհառաջանքներ և ողբեր, և սպառնող հրդեհներ ծուխի ամպերով ծածկւած — ահա քաղաքին զանազան աււար-
ձաններուն վիճակը, որ տեւեց շատ մը օրեր:

Ե. ԳԼՈՒԽ

Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Մ Ը

Թրասիբուլոս պատրիարքարանը թողուց գիշերով և գնաց Ֆէնէրի նաւամատոյցը առանց տեսնելու: Երեք օր առաջ, պատրիարքը թողնելէն ետք, Ղալաթիոյ սրճարանի մը մէջ, ուր կը յաճախէին յոյն նաւաղներ, ծանօթացաւ էր Նիքօլա Սքլաւօսին հետ, նաւապետը յունական նաւու մը, որ Օտէսա պիտի մեկնէր Զատիկ երկուշաբթի օրը: Նոյն իրիկունը նաւ մտած էր ինքը: Երբ հետեւեալ օրը տեղեկացաւ Գրիգոր պատրիարքի գահընկեցութեան մասին, ցամաք ելաւ անմիջապէս և վաղեց պատրիարքարան: Հոն ակա-
նատես եղաւ իր հօրեղբօրը մահաւան:

Չէր կրնար մեկնիլ անմիջապէս, ինչու որ ջարդը արդէն սկսած էր, և ոչ մէկ քրիստոնեայ նաւ արտօնւած էր խարխիլը քաշելու: Սուլթանին միտքն էր Եւրօպան անգիտակ պահել պատահածի մասին, մինչև վերջին մահապաշտ-
ութիւնը իգործ դրւած ըլլար:

Նաւամատոյցը ժամանելով, Թրասիբուլոս միջոց մը փնտռեց Նիքօլա Սքլաւօսին նաւը մտնելու համար, որ այն-
քան հեռու չէր: Մտադրեց համոզել նաւապետը որ պատ-
րիարքին մնացորդներն ալ նաւն առնէ, Օտէսա տանելու և հոն թաղելու համար: Մակոյկ չգտնելով, հանդերձները հանեց, ցատքեց ջուրը և լողաց դէպի նաւը:

— «Դու ինչո՞ւ անգամ սկսար, — ըսաւ նաւապետը — մենք ալ նոյն խորհուրդը ունէինք: Մենք կ'ուզենք, եթէ կրնանք, կախաղանէն վար առնել նւիրական մնացորդները»:

Նաւապետին հետ կարգադրութիւններ ընելէն ետք, Թրասիբուլոս նաւուն մակոյկով ցամաք ելաւ կրկին:

Պատրիարքարանին մօտենալով՝ դռան անցքին վրայի ճրագին աղօտ լոյսին մէջէն տեսաւ երկու մարդու սուերներ, որոնք մեղմիւ և զգուշութեամբ կը շարժէին ոչ այնքան հեռու պատրիարքին մարմինը պահպանող զինուոր-
ներէն: — «Հոս ի՞նչ կ'ընէք,» հարցուց Թրասիբուլոս, երբ անոնց մօտեցաւ:

— «Դու ի՞նքզեք ես, տէ՛ր: Չե՞ս ճանչնար իս: Ես եկայ պատրիարքին մարմինը անարգանքէ ազատել փորձելու համար: Հետիս պարօնը իշխան Մուրուզիսին կրտսեր զա-
ւակն է»:

Աղօտ լոյսին մէջ Թրասիբուլոս ճանչցաւ յոյն մակու-
կավարը, որուն պատրիարքը տւած էր՝ իր մեռնելէն օր մը առաջ՝ սուլթանին քթախոտի աղամանդակուռ տուփը: «Կ'ուզեմ», ըսաւ, «վար առնել մարմինը, հիմա որ փողոց-
ները քիչ մը ազատ են ենիչէրիներէն, և տանել իմ տունս, որպէսզի նախատինք խոստափի, ետքէն ալ եկեղեցի կը տանիմ»:

Թրասիբուլոս շնորհակալութիւն յայտնեց անոր, ապա պատմեց իր և նաւապետին կարգադրած ծրագիրը յաջորդ գիշերւան համար: Ուստի անոնք համաձայնեցան որ հե-
տեւեալ գիշերը գան, և թէ Մուրուզիս ընտանիքն ալ նոյն նաւով մեկնէր:

Մեծ եպարքոսին հրամանները իղերեւ հանեցին Թրասի-
բուլոսին մտադրութիւնները:

Պէնտէրլի Ալին հրամայեց պատրիարքին և եպիսկոպոս-
ներուն մնացորդները ամբոխին յանձնել, փողոցներու մէջէն գետնաքարչ տանելու համար: Կարծեց թէ այս օրինակ սրբապաշտութիւնով կրնար ահաբեկել յոյները, որոնք կը ջանային իրենց շղթաները խորտակել:

Թրասիբուլոս իր սենեակին մէջն էր, երբ իմացաւ որ ամբոխը այս նողկալի ժամանցովը զբաղել սկսած էր։ Վաղեց փողոց։ Հոն տեսաւ խուժան մը, որ կը քաշկռատէր Գրիգոր պատրիարքին մարմինը Ֆէնէրի խորտուբորտ քարայտակներուն վրայ։ Գողցած էին նաև պատկերներ և սուրբ անօթներ մայրաքաղաքին գլխաւոր եկեղեցիներէն։ Խուժանը կոտորակով ատոնք՝ քրիստոնեաներու տունները կը նետէր, ջանալով զարնել պատուհանները երկնիցներու գլխուն։

Անօգուտ էր այսպիսի կատոյած բազմութեան մը հետեւիլ։ Թրասիբուլոս պատրիարքարան դարձաւ ու ինքզինք բազմոցին վրայ նետեց՝ հիւանդագին յուսահատութեան մը ճարակ եղած։ Երբ ամբոխը ձանձրացաւ քաշկռտելէ անկենդան մարմինը, նետեց ան Ոսկեղջիւրին մէջ։

Այդ իրիկուն Թրասիբուլոս՝ յուսալով թողուլ սարսափներու այս քաղաքը, նաւահանգիստ տանող ճամբուն վրայ կը գտնէր, երբ մակուկավարը նորէն անոր առջևն ելաւ. «Ա՛հ, փա՛ռք Աստուծոյ։ Գիտե՞ս որ ես կարող եղած եմ պահելու պատրիարքին մնացորդները։»

— «Անկարելի է, ինչպէ՞ս կրցար ընել։»

— «Մինչդեռ ամբոխը պատրիարքին մարմինը կը քարշէր, հեռուէն հետեւեցայ անոր։ Քրիստոս կուրացուց անոր աչքերը, և մարմինը ջուրը նետեցին, իմ նաւակիս մօտ։ Գիշերը վրայ հասնելուն պէս, ես ու նաւապետ Սքլավոսին նաւազներէն մէկը ջուրը սուզեցանք կրկին ու կրկին, մինչև վերջապէս գտանք մարմինը. թշուառականները ծանր քար մը կապած էին անոր վզէն։»

— «Շատ այլակերպաւ՞ծ է ան։»

— «Ի՛նչպէս կրնար ուրիշ կերպ ըլլալ, այդ սնոր չարագործները այնքա՛ն ատեն քաշքշեցին ան։»

— «Ո՞ւր է հիմա։»

— «Նաւուն մէջ։ Գտածնուս պէս ծածկեցինք ան խտրով մինչև որ բոլորովին մթնէր, ապա տարինք Սքլավոս նաւապետին նաւը։»

— «Համբերէ՛ վայրկեան մը, և ես նորէն քեզի հետ պիտի ըլլամ,» ըսաւ Թրասիբուլոս, ու թռաւ պատրիարքարան։ Ճամբորդութեան համար քանի մը պիտանի բաներ առաւ ու վերադարձաւ։

— «Ի՞նչ է անունդ, ո՛վ բարի մարդս,» հարցուց մակուկավարին, քանի մը կտոր ոսկի դնելով անոր ափին մէջ։

— «Լամիլիկիս. հայրս ժամանակով աղամանդի. հարուստ վաճառական մըն էր։ Թիւրքերը գլխատեցին ան, բոլոր ստացւածքը գրաւեցին, ու ես մակուկավար մը դարձայ։»

— «Իմ անունս Թրասիբուլոս է։ Այս աշխարհին մէջ լեռներն են միայն որ ընաւ իրարու չեն հանդպիր, բայց մարդիկ նորէն իրար կը տեսնեն։ Մնաս բարով, մի մոռնար իս։ Կը հաւատամ թէ քեզի պիտի տեսնամ նորէն աւելի բախտաւոր ժամանակներու մէջ։»

— «Բարի ճանապարհ քեզի, տէր իմ. Աստուած և պատրիարքին օրհնութիւնը քեզի հետ ըլլայ,» ըսաւ մակուկավարը, համբուրելով Թրասիբուլոսին ձեռքը։

Այն ժամանակաւն ռուսական լրագրերէն գիտենք թէ ի՛նչ յարգանքով ընդունեցան պատրիարքին մնացորդները Օտէսայի մէջ, և ի՛նչ շուքով դրւեցան գերեզման։

Օտէսա ոտք կոխած օրը, Թրասիբուլոս հետեւեալ համառօտ նամակը խրկեց պէլօպօնէսցի օրիորդի մը, որ իր նշանածն էր.

«Սիրելի Անդրօնիկէս,

«Գրեթէ հրաշքով մը փախած եմ։ Քիչ մը հանգստացածիս պէս, քեզի պիտի պատմեմ պատրիարքին ու եպիսկոպոսներուն տխուր մահը։ Սիրելիս, շուրջս դարձած ամէն բանի մէջ կը խորհիմ վրադ։ Թերևս Պէլօպօնէսը հիմա սարսափելի պատահարներու կեդրօնն եղած ըլլայ։

«Թող Աստուած իր պահապան ձեռքը գլխուդ վրայ պահէ, իմ գեղեցիկ, իմ ամէնասիրելի Անդրօնիկէս։ Թող Աստուած ազատէ քեզի այն ամէն վտանգներէն, որ կ'սպառնան քրիստոնեաներուն։ Վաղը մանրամասնօրէն պիտի գրեմ քեզի։

Քեզի սիրող
ԹՐԱՍԻԲՈՒԼՈՍ

Զ. ԳԼՈՒԽ

Թրասիբուլոս և Անդրօնիկէ

Արքատիոյ մէջ, Պէլօպօնէսի այդ չքեղ և առողջարար գաւառը, այդ փոքր յոյն Զւիցէրիան, որ լեցուն է բարձրաբերձ լեռներով ու կարկաջահոս առեւտներով, Ալփէոս գե-

տէն ոչ այնքան հեռու կը գտնուի Տէմէցանա քաղաքը, սպաննւած Գրիգոր Ե. պատրիարքին ծննդավայրը:

Պահ մը մենք փոխադրւինք Տէմէցանա, կամ աւելի լաւ Արքատիա, մեր նկարագրած այս անգութ տեսարանէն մօտ երկու տարի առաջ:

1819-ին, ամառ օր մը, երբ մարտը արեգակը ոսկեգօծած էր կիւլէն և Փարասիոս լեռներու անտառապատ կատարները, գեղեցիկ հովուհի մը իր հօտը կ'առաջնորդէր բարձունքէ մը վար, այն զով հովիտներէն մէկուն մէջ, որ լեռան ստորոտը կը տարածէր: Նստաւ հովուհին վճիռ ազրիւրի մը քով, որ քնքուշ կարկաշով մը կ'անյայտանար խիճերու և աւազներու մէջ:

Կազմով բարձր, վայելուչ և կորովի էր թէև, բայց վիթի մը չափ փափուկ էր ան: Իր երկար ու փարթամ մազերը երեսնոսի պէս սև էին. իր գորշ ու նշածեալ աչքերը վառ ածուխի պէս կը փայլէին, իր ձեռքն գոյնը պայծառ էր և շուշանի պէս ճերմակ: Բայց երբ իր բարկութիւնը կ'արթննար, այսերը շառագոյն կարմիր կը ներկէին:

Եւ յիրաւի հովուհին ճշմարիտ տիպար մըն էր այն որսորդուհիներուն, որոնք Անահիտի հետ առնէին մը կը թափառէին ոսկեղջիւրաւոր եղնիկներու ետեւէն, այս նոյն գաւազնայրերուն վրայ: Ուրիշ խօսքով յայն գեղուհի մըն էր ան, ոչ անոնցմէ մէկը, որ ճամբորդը կը գտնէ այսօր դահլիճներու մէջ, մետաքսէ հագուստով, և սեղմիրանով, այլ անոնցմէ, որ կարելի է հանդպիլ Արքատիոյ լեռներուն և բլուրներուն վրայ, իրենց հօտերուն հետ թափառող, յաւերժահարսի մը նման, կամ Մեսէնիոյ դաշտերուն վրայ իրրև Ռեբեկա մը ջրհորէն ջուր քաշելու առնէ:

Հովուհին քակեց փոքրիկ մախաղը իր ուսերէն, ապա քիչ մը հաց առնելով անկէ, աղաղակեց, «Հո՛ս եկէ՛ք, դաւակներս, հո՛ս»:

Իր հօտը, ինչպէս նաև երկու մեծ հովուական շուները, չըջապատեցին զինքը,

— «Ահա, Ակրիօփ, այս կտորը քեզի համար է: Դուն, Գալաթիա, առ ան, դուն, Երիտիկէ, սա՛, և դուն, Կալաթիա՛ ան» Այսպէս բաժնեց հացը իր հօտին միջև, որոնց իւրաքանչիւրին տւած էր Պառնասի յաւերժահարսի մը կամ պարիկի մը անունը:

Շուտով հօտն ու շուները խոտերուն վրայ երկնցան:

Ապա, կռթնելով իր ձեռքերը հովուական գաւազանին վրայ, սկսաւ Ռէկասին (*) այս երգը երգել.

«Օ՛հ, դաւակներ,

իմ որբուկներ,

Յրւած ամէնուրեք

Արհամարհւած

Ու հալածւած

Ընդ միշտ, ամէնուրեք:

Ձեր գործերէն,

Գիւցերուն մէջ,

Հացն է լոկ վարձք ձեր —

Գերի էք դուք —

Մարդոց գործիք,

Չարթի՛ք, հեղէններ:

Չարթիք, որդիք, ժամ կը հնչէ.

Ազատութիւնը իր թիւը

Ձեզի համար կը տարածէ»

Անոր արծաթէ և արտայայտիչ ձայնը լեցուց ձորը իր մեղեդիով: Դեմեարի կսկծագին ողորի նման, — որ երբեմն նոյն Արքատիոյ մէջ, Ֆիկալիոյ քարանձաւին մէջէն, արթնցուց ժայռներն ու ջուրերը իր Փէրսիփօնէի կորուստին ցաւակցելու համար, — անոր երգը կրնար յուզել ո՛ւնէ ճամբորդի մը սիրտը, որ թափառելու ըլլար այդ պահուն գերի Յունաստանի մէջ:

Այս երգը սակայն յուզեց մարդկային արարած մը, որ անտեսանելի մնացած էր հովիտին մէկ ծայրը: Երիտասարդ թրասիբուլոսն էր ան, որուն հետ ծանօթացած ենք արդէն: Այդ օրը լեռներուն վրայ որսի ելած էր ան, և Տէմիցանա դարձած պահուն, քարի մը վրայ նստած էր հանգչելու համար:

Վեր ցատքեց ան. այս հայրենասիրական երգէն խանդավառութեան խոցոտում մը զգալով, բայց դեռ կիսով երևակայութեան կատակ մը ըլլալ կը կարծէր: Բայց առաջին անգամ հովիտին մէջ դառնալուն՝ ինքզինքը դէմ դէմի գտաւ հովուհիին հետ:

Շունները թրասիբուլոսին վրայ յարձակած պահուն, վեր ջինք րոտաւ մանկամարդ աղջկան. «Մի՛ վախնար, մի վախնար, ես քեզի միատող մարդ մը չեմ»:

(*) Յոյներու Գամառ-Քաթիպան:

— «Ինծի՞ փնասել» ընդմիջեց ան, հպարտութեամբ մը, «ես չեմ վախնար քեզմէ: Դուն ալ մէկ հոգի ես, ես ալ»:

— «Ա՛հ, հովուհի, կը տեսնեմ որ դուն այնքան քաջ ես որքան գեղեցիկ: Բայց, բարեկամս, այդպէս անգէն, ինչպէս կը թւիս ինծի, — ի՞նչ պիտի ընէիր եթէ երկու կամ երեք տաճիկներու հանդպէիր»:

— «Ես անգէն չեմ», պատասխանեց ան, անդորրեղով իր շուները: «Ես երկու տորճանակ և մէկ սուր դաշոյն հոս պահած ունիմ. ասոնցմէ զառ, ունիմ երկու շուներս և ոտքերս, որոնք արագ են»:

Թրասիբուլոսին հիացումը աճեցաւ. «Դուն Աթենասի կը նմանիս թէ գեղեցկութեամբ և թէ արիութեամբ», ըսաւ ան, ցած ձայնով մը:

— «Ես կը նմանիմ այն կրներէն մէկուն, որ, հին հին ժամանակները, այս լեռներու անդիւր կողմը կը բնակէին», ըսաւ աղջիկը, մատնանիչ ընելով Սպարտաի Թայկէտ լեռան ամպերով ծածկւած գագաթը:

— «Աստուած է վկայ, գեղեցիկ հովուհի, քու խօսքերդ արցունքի և յափշտակութեան կը տանին: Ի՞նչ է անունդ»:

— «Թռչուններուն ու գայլերուն հարցուր, անոնք բոլորն ալ գիտեն իմ անունս»:

— «Համբերէ վայրկեան մը, հովուհի», Թրասիբուլոսը աղաղակեց աղջկան, երբ աս կը պատրաստէր մեկնել: «Ներեցէ՛ք հարցնելուս, կարգալ գիտէ՞ք»:

— «Հա՛, հա՛: Ներեցէ՛ք խնդալուս, բայց դուք կրնա՞ք հասկնալ այս գիրքը», պատասխանեց աղջիկը, իր զգեստին տակէն փոքրիկ հատոր մը հանելով և ցոյց տալով պատանին: «Աստուածածինը վկայ, Դիոգինէս, եթէ գտնար այն մարդը որ լապտերով կը փնտռէր, այսչափ չպիտի զարմանար: Մնաք բարով, մահկանացուներու լաւագոյնը, ինչպէս որ այս երկնային Հօհերը կ'ըսէ», աւելցուց ան զւարթ ծիծաղով մը: «Արեւ մայր մտնալու վրայ է և ես պէտք է որ բաժնւիմ ձեզմէ»: Եւ դառնալով, կանչեց իր շուները, «Եկէ՛ք, զաւակներս, Մէլամպոս և Աքթօն, եկէ՛ք երթանք», և ականթարթի մը մէջ հովուհին արդէն հեռացած էր այդ տեղէն:

Թրասիբուլոս աւելի ու աւելի կը յուզէր. հովուհին անոր կը թւէր գեղեցիկ Աթալանթան — Քալէսոնեան որ սորդութեան հերոսուհին, որը նոյն Արքատիան առաջ բերած է, դիցաբանական օրերուն մէջ:

— «Ո՛չ, վկայ է Տէրը, որ դուն չպիտի խուսափիս իղմէ», ըսաւ Թրասիբուլոս, երբ աղջիկը սկսած էր անհետանալ իր տեսութենէն: Արթննալով այն թմրութենէն ուր հովուհին ձգած էր զինքը, վազեց արագութեամբ մը անոր ետեւէն:

Քանի մը վայրկեանէն ուրախութեամբ տեսաւ որ հովուհին աչտարակ մը կը մտնէր, որ կը բարձրանար հովիտին մութքին մօտ: Ապա կամացցուց իր քայլերը, և աստղերը երկնքի վրայ կը փայլէին արդէն, երբ ինքը մօտեցած էր աշտարակին:

— «Այդ աշտարակը որո՞նք կը վերաբերի, Ֆրէնք», հարցուց Թրասիբուլոս պզտիկ մարդու մը, որ Ֆրէնկիւնրօպական գգեստ կը կրէր, — ինչ որ այդ աստեղները խիստ հազադէպ էր Յունաստանի մէջ, — և որ, ձեռքերը ետեւը կապած, կը պտտէր դռան առջև:

— «Ի՛նչեա Աթանասիատէսին», պատասխանեց ան, չորութեամբ մը:

— «Ինչպէ՞ս է քէհեան, հարուստ է թէ աղքատ, ամուսնացած է թէ ամուրի»:

— «Հարուստ է, կինը մեռած. երկու զաւակներ ունի, տղայ մը և աղջիկ մը — Այի փաշահին Վասիլիքէին. չափ գեղեցիկ — ես պատիւը ունիմ անոր փրօֆէսորը ըլլալու»:

— «Ա՛հ, Ֆրէնք, դուն քէհեանին գեղեցիկ աղջկան դասատուն ես», ըսաւ Թրասիբուլոս:

— «Անոր փրօֆէսորը, պարոն»:

— «Եւ ի՞նչ կը սորվեցնեն անոր»:

— Յունարէն. ես անոր սորվեցուցած եմ բոլոր բանաստեղծները. Հօմէրը և Պինտարը գոց գիտէ ան. Զարմանալի յիշողութիւն ունի պատմութեան և դիցաբանութեան համար»:

— «Պարոն փրօֆէսոր, ես կ'սկսիմ տարակուսիլ թէ այդ մանկամարդ աղջիկը քեզի սիրահարած ըլլալու է», ըսաւ Թրասիբուլոս միամտօրէն:

— «Ինչպէ՞ս գուշակեցիր ատ», հարցուց դասատուն խօշոր բանալով աչքերը:

— «Իթէ երիտասարդուհի մը մօացի է և կը հիանայ մեծ մարդոց վրայ, ան չի կրնար անդգալ փնտլ իր օրւայ առնչութիւններուն մէջ մարդու մը՝ որ իրեն կը սորվեցնէ մեծ մարդոց մասին: Կը թւի թէ քու դիրքդ չես հասկընար, պարոն փրօֆէսոր: Մարդ մը որ մեծ մարդոց մասին կը սորվեցնէ, մեծ մարդու տեղ կը դրուի ինքն ալ»:

— «Որսորդ, իրաւունք ունիք: Քանի որ կը տեսնեմ որ դուք բանիբուն մարդ մըն էք, ես պէտք չէ որ ծածկեմ ձեզմէ թէ գեղեցիկ Անդրօնիկէն կը սիրէ իս այնքան բուռն, որքան ես կը պաշտեմ զինքը:»

Թրասիբուլոս նախանձի տագնապ մը զգալ ակամայ, նայեցաւ մարդուն, և պայծառ երկնքին տակ տեսաւ երկար, նեղ, գունաթափ, միջին տարիքով դէմք մը, հաստ քթով և երկար ականջներով: Անոր գլուխը ընկղմած էր ուսերուն մէջ, և աչքերը փոքր և սեւեռուն: Աջ կողմը տէք էր և կաղ էր ան:»

— «Ի՞նչ է ձեր անունը, երջանիկ մահկանացու,» հարցուց Թրասիբուլոս:

— «Պարթաքաս, պարոն:»

— «Պարթաքաս. պարոն Պարթաքաս, ես կ'ուզեմ տեսնել այդ հրեշտակը: Կը վախնամ որ ձեր կենդանի երեակայութիւնը կը չափազանցէ: Մարդիկ երբեմն կը մոլորւին պարզ դէմքերէ, և անոնց հետ ունեցած մշտական յարաբերութեան հետեանքով անոնք Ապէլլէսի Աստղիկին չափ գեղեցիկ ըլլալ կը կարծեն:»

— «Պէտք ունիմ որ կողմէն էք դուք, պարոն:»

— «Տէմէցանաէն, ուր հայրս կօշկակար է:»

— «Դուք պիտի տեսնէք Ապէլլէսի այս Աստղիկը: Ծըշմարտութիւնը ըսեմ ձեզի, — եթէ դուք կօշկակարի մը որդին չըլլայիք, ես բնաւ պիտի չծանօթացնէի ձեզի անոր: Դուք վայելուչ և յանդուգն էք, և խաղ մը կրնայիք խաղալ գլխուս, բայց կօշկակար մը: Դուք հպարտ մարդոց հետ դործ պիտի ունենաք: Անդրօնիկէն և իր հայրը շատ գոռոզ են. ձեզմէ վախ չունիմ: Ուէ երէ ունի՞ք ձեր պզտիկ մախաղին մէջ:»

— «Պզտիկ բան մը ունիմ:»

— «Ծախել կեղծեցէք տա: Հետեցէք ինծի:»

— «Քէհեան բարձր հաստակազմ մարդ մըն էր, մոխրագոյն մազերով և փայլուն աչքերով: Անոր մէջ յիշն տիպը միացած էր տեսակ մը թիւրք վեհութեան հետ:»

Անդրօնիկէն իր քօղը և հովւական հագուստը փոխած էր տնական հագուստի մը: Իր այս վիճակին մէջ ան տասըն անգամ աւելի հրապուրչ էր Թրասիբուլոսի աչքին. քան երբ հովտին մէջ հանգստեցաւ անոր: Անդրօնիկէն ճանչցաւ ան, շիկնեցաւ և պատրւակով մը սենեակէն դուրս ելաւ անոր ներս մտած պահուն:

— «Ի՞նչ կ'ուզես երէիդ համար,» հարցուց քէհեան:

— «Ոչինչ, պարոն, բայց կրնա՞ք ինծի սենեակ մը շնորհել, ուր կարող ըլլամ գիշերել: Լիռնէն իջած պահուս, ծունկս փասեցի, և անկարող եմ ճամբաս շարունակելու դէպի քաղաք:»

Պարթաքաս իր փոքրիկ աչքերը բացաւ ու նայեցաւ անոր խիստ կերպով:

— «Այո՛, Փէտայիս,» ըսաւ քէհեան, «ուրախութեամբ քեզի սենեակ մը պիտի տամ, և մանաւանդ քու երէովդ պիտի ճաշենք:»

— «Անդրօնիկէ,» ձայնեց ան, «այս պարոնը մեզի հետ պիտի ճաշէ, և մեր աշտարակին մէջ պիտի քնէ, քանի որ ոտքը փխսւած է, և անկարող է Տէմէցանա փերադառնալու:»

Մանկամարդ աղջիկը լռիկ և զարմացումով մը խոնարհեցաւ Թրասիբուլոսին, առաւ երէն, և, երկրի սովորութեան համաձայն, դուրս գնաց հիւրասիրութեան պէտքերը կատարելու:

Դասաւորուն սկսաւ անհանգստանալ: «Գիտե՞ս որ քէհեան քեզի ազնւականի մը տեղ կը դնէ,» ըսաւ Թրասիբուլոսին: «Բայց մի՛ նեղւիք: Ես անոր չպիտի ըսեմ թէ դուք կօշկակարի մը զաւակն էք:»

— «Ես մտադիր եմ, ինքս յսկի արդէն,» անդորրութեամբ պատասխանեց Թրասիբուլոս:

Արագութեամբ մը իր որսորդական հագուստները փոխեց, սաւառակեցաւ, հագաւ խեթ և վայելուչ սամուրը, որ քէհեան փոխ տած էր անոր, և եկաւ ճաշի, ուր հայրը, աղջիկը և դասաւորուն կ'սպասէին անոր:

Պատանեկութեան առաջին տարիները մարդուն պատմութիւնը ցոյց կուտայ, ըսած է Լավաթէր նշանաւոր՝ դիմագիծ կարդացողը: Թիրաւի, եթէ ուէ մէկը Թրասիբուլոսի դիմագիծը ուսումնասիրէր այդ իրիկուն, երբ ան հազիւ քսան տարեկան էր, վստահ պիտի ըլլար թէ անոր ապագան խոստմնալից էր:

Ճակատը քառակուսի էր, մէջ տեղը քիչ մը կքած: Աչքերը՝ մութ-կապոյտ և կանոնաւոր մեծութեամբ՝ արտասովոր կերպով արտայայտիչ կամ հարցապնդող չէին թէն, բայց ուրիշներու խորհուրդները կը թափանցէին և գաղտնի ազդեցութիւն մը առաջ կը բերէին որու վրայ որ դառնային: Անոր դէմքին արտայայտութիւնը համակրանք

կ'արթնցնէր և վստահութիւն կը ներշնչէր: Կազմը բարձր էր, ջղուտ և բարակ. գնացքը արագ, կորովի և անհամբեր:

Թրասիբուլոս սովոր էր դիտել և քննել, մինչդեռ Անդրօնիկէ կը դիտէր և կ'ըզար: Թրասիբուլոս մեղմ և քաղցրաբար էր, բայց զգուշաւոր իր խօսակցութեան մէջ: Անդրօնիկէ հպարտ, անհոգ և միշտ համարձակ էր:

Անդրօնիկէն գաղափարական աշխարհ մը ստեղծած էր իր սրտին մէջ իր երեակայութեան շնորհիւ, որ բորբոքւած էր դիցաբանութիւնով, պոստմութիւնով և դասական բանաստեղծութիւնով — միակ ուսումը որ Անդրօնիկէ կը սիրէր, — և իր հօրմէն ու եղբորմէն զատ՝ ունէ մտերիմ ալ չունէր: Այնպէս կ'ըզար, իբր թէ Արքատիոյ մէջ թափառելու ատեն պիտի հանդպէր հին ատենւան յաւերժահարսներուն և հերոսներուն:

Սակայն երբեմն արթննալով իր երազներէն այս լեռներու և հովիտներուն մէջ, սուր փոխանցումով մը կը պատկերացնէր իր հայրենիքին ներկայ վիճակը: Անդրօնիկէն որոշապէս կը տեսնէր իր շուրջի ստրկութիւնը և կ'արհամարհէր բռնակալները: Շատ անգամ կ'արտասէր և կը փոխէր իր հովւական երգերը ազգային ողբերու և, սպարտացի աղջկան մը պէս, կ'աղօթէր որ կա՛մ բոլորը մեռնին կա՛մ Յունաստան ազատուի:

Գալով դաստառու Պարթաքասին՝ հինգ տարի աղջկան հօրը տունը բնակած էր ան: Անդրօնիկէն վարժւած էր անոր և կը վարէր անոր հետ այն բարեսրտութեամբը, որ բարձրաստիճան մը կը շնորհէ ստորադասի մը: Որովհետեւ աղջկան հպարտ և անուս հայրը կը յարգէր Պարթաքասը իբր գիտուն և եւրօպային ծանօթ մարդ մը, Պարթաքաս աղջկան բարեսրտութիւնը իբրեւ համակրանք ըմբռնելով, խորհեցաւ թէ անոր սիրտը շահած էր: Սկստէս ան շարունակ կը քննէր հօրը, որպէսզի ուշ կամ կանուխ կարողանայ Անդրօնիկէին ձեռքը խնդրել: Գործերը այս վիճակին մէջ էին՝ երբ Թրասիբուլոս, աշտարակ մտաւ անոնց հետ ճաշելու:

— «Բարեհաճեցէք ըսել ինծի ձեր անունը, որսորդ»,
ոսաւ քէհեան, ռեզան նստած պահուն:

— «Թրասիբուլոս, տէր:»

— «Թրասիբուլոս, ինդրեմ, ուրեմն, երբեք խորհած էք ձեր բնիկ երկիրը ազատելու մասին՝ երեսուն բռնակալներէն», ըսաւ Անդրօնիկէն:

— «Ինչ երեսուն բռնակալներ», ընդմիջեց հայրը ծանրութեամբ մը:

— «Ես պէտք էր ըսէի տասը հազար բռնակալներէն», պատասխանեց աղջիկը, «տաճիկները ըսել կ'ուզեմ»:

— «Անդրօնիկէ՛, Անդրօնիկէ՛, աւելի զգուշաւոր եղիր խօսակցութեանդ մէջ», ըսաւ դասատուն, լուրջ կերպ մը առնելով և աչքը իր պնակին վրայ յառելով:

— «Իզմէ մի վախնաք, պարոն», ըսաւ Թրասիբուլոս, «ես քրիստոնեայ մըն եմ, յոյն սրտով մը: Այս երիտասարդուհիին հարցումը ճշմարիտ յոյն օրիորդի մը հարցումն է: Ազատութիւնը այլ ևս վանւած բառ մը չէ, մեր ամէնուս սրտերը կը շնչան ատ:»

— «Դուք կը սխալիք, պարոն», ընդմիջեց Պարթաքաս, «ես վստահ եմ որ ոչ մէկ իմաստուն և բարեկեցիկ անձ կ'ուզենայ իր գիրքը վաճառել»:

— «Ամէն մարդ կը խորհի ազատութեան վրայ, բացի անոնցմէ, որոնք կը դողան հրացանի մը պայթումէն կամ կը վախնան իրենց հանգիստը կորսնցնելէ», աղաղակեց Անդրօնիկէն, ուղղելով իր նայածքը դասատուին:

Դասատուն կարմրեցաւ. «Անդրօնիկէ, ես...»

— «Հանդարտ կեցիր, վարժապետ, ես բաւական լաւ կը ճանչնամ ձեզի: Դուք ջաղացքի մը պէս կը դառնաք: Բաւեր մի փոխանակէք. այս պարոնը կը հասկնայ ձեզի»:

Պարթաքասի դեղին դէմքը սկսաւ մթննալ: Անդրօնիկէի վարմունքը ցոյց տաւ Թրասիբուլոսին թէ սիրու կսորն անգամ չկայ անոր համար իր սրտին մէջ. բայց և այնպէս, Պարթաքաս ճարտարութեամբ մը ծածկեց իր տըհաճութիւնը և բռնազբօսիկ ծիծաղով մը ըսաւ. «Այդ երիտասարդուհիին տաճ խրատներուս մէջ, պն. Թրասիբուլոս, կը նմանիմ զօրապետ Ֆոկիօնին, որ գիտէր թէ ունէ իմաստուն խրատ որ տար աթէնացիներուն պիտի մերժէր, այնպէս որ օր մը երբ կը ծափահարէին զինքը, ըսաւ, 'Անտարակոյս սխալ բան մը խօսած ըլլալու եմ':»

— «Կը յիշէ՞ք, պն. Թրասիբուլոս, որ Պլուտարքոսի ըսելով Ֆոկիօն ո՛չ կ'արտասէր, ո՛չ կը խնդար», դիտել տըհաւ Անդրօնիկէն: «Ուրեմն երբ իմ դասատուս այսչափ բարձր կը խնդայ, կրնաք ըսել թէ ան կը նմանի Եզովրոսին, որ կը խնդար ամէնուն հետ: Ա՛հ, պն. Պարթաքաս,» աւելցուց հեգնաբար, «եթէ ձեր բաղդատութիւնները այդքան անպատեհ են, դուք պիտի կորսնցնէք ձեր ուսմունքի մասին մեր ունեցած յարգանքը»:

— «Այո՛ վէճերը շատ անգամ կ'ունենանք,» ըսաւ քէհեան Թրասիբուլոսին, հաճոյքով մը նայելով իր յուզւած աղջկան։

Դասատուն վարպետ միտքը կռահեց որ իր աշակերտին գրգռւած տրամադրութեան պատճառը Թրասիբուլոսին ներկայութիւնն էր։ Ասկէ զատ, ինքը կ'զգար որ Անդրօնիկէն ան րազդատելով Եզովբոսին հետ, նկատի ունէր անոր մարմինը այնքան որքան անոր խելքը, և որպէսզի աղջկան առջև վայելչագեղ որսորդին համարումը կոտրէ, ըսաւ տեսակ մը հպարտութեամբ. «Ինչ յարգանք որ կը վայելեմ՝ ան իմս է. ես եղած եմ Եւրօպայի մեծ աշխարհին մէջ, ուր ամէն մարդ գիտէ իս։ Ես պարտաւոր չեմ ինքզինքս ունէ մէկու մը ծանօթացնելու, ո՛չ ալ, Սուրբ Զատիկը վկայ, ոչ ալ պէտք է մեծ վախ մը ունենամ այդ պարոնին կարծիքէն. ոչ Թագաւորի զաւակ է ան և ոչ ալ ինքնին մեծ անձնաւորութիւն մը։»

— «Ճշմարիտ է,» ըսաւ Թրասիբուլոս, առանց կարմրելու, «այն անձնաւորութիւնը որ հիմա ձեր հիւրասիրութիւնը կը վայելէ մեծ մարդ մը չէ։»

Քէհեան գլուխը խոնարհելով, աւելցուց. «Մարդիկ բաւական լաւ կը ճանչցուն իրենց դէմքերէն։»

Անդրօնիկէն երիտասարդին նայածքէն ու ժպիտէն սրտին մէջ զգաց անծանօթ զգացում մը։

— «Այո, տէր իմ, հայրս, թէև հարուստ, կօշկակար մըն է Տէմէցանաի մէջ,» շարունակեց Թրասիբուլոս, նոյն հանդարտութեամբ։

Պարթաքաս իր պզտիկ աչքերը հաճոյքով և յաղթանակով մը պտըտցուց հօրմէն դէպի աղջիկը։

— «Կօշկակար՝ կատակ կ'ընէք,» ըսաւ քէհեան։

— «Ո՛չ, բնաւ տէր իմ։ Հայրս կօշկակար է, բայց և այնպէս, ուսման սիրահար մը ըլլալով, փոխանակ իս իր արհեստին մէջ առնելու, դպրոց խրկեց Տէմէցանա, ուր ես քիչ մը բան սորվեցայ։»

Անմիջապէս քէհեան վարմունքը փոխեցաւ։ Այդ ատենները անոր դասակարգի մարդիկը աւելի նախապաշարւած էին քան տաճիկները։ Մինչև անգամ աղջիկը իր սեւ աչքերը խոշոր բացաւ, անոր դարկաւար դէմքը սկսաւ շառագունիլ։ Ազատամիտ և խելացի աղջիկը կը նեղւէր, ոչ այնքան համեստ դիրքէն այս մարդուն — որ սկսած էր մոռտք գտնալ անոր սրտին մէջ — որքան այն պարզ ու անհոգ կերպէն որով Թրասիբուլոս արտայայտած էր ատ։

Երկար լռութիւն մը յաջորդեց խօսակցութեան։

— «Իմաստուն մարդը նկատի չ'ունենար թէ մարդիկ ուրկէ կուգան, այլ թէ ուր կը հասնին,» ըսաւ դասատուն շարունակելով ընդհանուր խօսակցութեան թելը։ «Յունաստանի ներկայ վիճակին մէջ, աւելցուց, իշխողները և հարուստները, և մենք ալ — փրօֆէսօրներն ու բանաստեղծները, — գերի չենք թիւրքերուն։ Ո՛վ գիտէ թէ ինչ կրնաք ըլլալ դուք ձեր ձիրքերովը ու արտաքին առաւելութիւններովը, թէ և կօշկակարի մը գաւակն էք։ Առակը կ'ըսէ. «Մեխակը սեւ է, բայց տրամով կը ծախուի»։ Օրինակի համար, մեր առաջընթաց մարդիկներէն շատերը բարձրացած են ամէնախոնարհ ընտանիքներէ։»

— «Ճշմարիտ է ատ։ Օրինակ մըն ալ իմ քեռիս Գրիգոր պատրիարքն է, որ մեր խոնարհ տունէն բարձրացաւ մինչև յունաց պատրիարքական գահը։»

— «Գրիգոր պատրիարքը ձեռք քեռի՛ն» բացագանչեց քէհեան, պինդ մը բռնելով պատառաքաղը։ Անոր գոռոզութիւնը ամպի մը պէս անյայտացած էր։

— Ան իմ քեռիս է,» ըսաւ երիտասարդը, նոյն անտարբերութեամբ։ «Նորին սրբազնութիւնը իր վերջին նամակներով Պօլիս կը կանչէ իս, հոն կատարելագործելու ուսմունքս, և մտնելու արհեստի մը որ իմ հօրս ունեցածէն քիչ մը բարձր ըլլայ։»

Քէհեան հիմա սկսաւ յիշել թէ Գրիգոր պատրիարքը աղքատ ընտանիքի մը մէջ ծնած էր, Տէմէցանաի մէջ, բայց թէ անոր ուսմունքն ու առաքինութիւնը պատճառ եղած էին որ պատրիարքական Թագը անոր գլխուն վրայ դրէր։

Այդ գիշեր երեք անձեր իրենց աչքերը չգոցեցին։ Ասոնք էին — Թրասիբուլոսը՝ որ արդէն սիրահարած էր Անդրօնիկէին, Անդրօնիկէն՝ որ առաջին անգամ հանդպեցաւ իր երազներուն արժանի մէկու մը, և Պարթաքաս՝ որ կ'անիծէր այն ժամը երբ որսորդը մտցուցած էր այդ տունը։

Հետեւեալ առտուն Անդրօնիկէն Թրասիբուլոսը տարաւ տանը ամէն կողմերը և ցոյց տուաւ անոր իր գանձերը. «Ի՞նչ են ասոնք,» հարցուց Թրասիբուլոս, սենեակ մը մտած պահուն, որուն պատերը մորթերով ծածկւած էին։

— «Ասոնք անասուններու մորթեր են, որ ես սպաննած եմ լեռներուն վրայ։»

— «Խնդրեմ, որիորդ, ազատեցէք իս իմ անձկութենէս,»

դուք միշտ միայնակ կ'երթաք, ինչպէս երէկ, այդ անապատ տեղերը:»

— «Ոչ մինակ: Հօտիս և երկու շուներուս հետ»:

— «Հայրդ, եղբայրդ կամ դասասուդ բնաւ չ'ընկերակցիր ձեզի:»

— «Միթէ՞ չատ մը աղջիկ հովիւներ, որոնք իրենց հօտը կ'արածեն մեր բլուրներուն վրայ, ընկերակից ունին, որ ես ալ ունենայի,» պատասխանեց աղջիկը հպարտութեամբ մը: «Ասկէ զատ, հայրս հանրային գործերով զբաղւած է, եղբայրս հողերուն կը նայի, և պն. Պարթաքասն ալ շատ երկչոտ է: Եւ վերջապէս, անոր ոտքերը շատ ծուռ են հետեւիլ կարենալու համար ինծի,» աւելցուց Անդրօնիկէն խնդուքով մը:

— «Արկած չէ՞ք ունեցած բնաւ: Զէ՞ք հանդպած երբեք գողերու կամ ուրիշ սրիկաներու:»

— «Ես միշտ խոյս կուտամ իրիտ անտառներէն և կ'երթամ միայն հոն, ուր բաց է: Շուներս միշտ արթուն են ցոյց տալու ինծի մարդոց կամ գազաններու հետքերը: Անգամ մը, սակայն, պատահեցայ թիւրքի մը, որ թաքստոցէ մը վրաս ցատքեց, բայց հետեւանքը գէշ եղաւ անոր համար: Շուներս խածին զինքը ու ես ալ դանակովս զարկի անոր: Ես պրծայ ու փախայ, գէշ վիճակի մը մէջ թողնելով զինքը: Զեմ գիտեր թէ ինչ եղաւ ան:»

— «Ներեցէ՛ք ինծի ուրիշ հարցում մըն ալ ընելու: Հայրերնիդ ինչպէ՞ս թոյլ կուտայ որ այսպէս կեանք մը վարէք:»

— «Հայրս կը սիրէ իս, և չի կրնար արգիլել որ իմ փափաքիս համեմատ չգործեմ: Ան գիտէ որ եթէ ապրելու եղանակս փոխելի, տասը օր չեմ կրնար ապրիլ: Ասկէ զատ, այնպիսի ճամբորդութիւններ ըրած եմ մանկու թենէս իվեր, որ հայրս սկսած է վարժել անոնց: Երբ մարդ անգամ մը առմիշտ վարժւած է վտանգներու, — բնաւ չի խորհիր թէ ունէ փնտրուի կրնայ առաջ գալ անոնցմէ:»

— «Պն. Պարթաքաս երբեք խնդրած չէ՞ ձեզի հետ միասին երթալու:»

— «Մէկ անգամ միայն: Անկարող ըլլալով չարունակել, խորխորատի մը մէջ ինկաւ և երկու օր առաւ մինչև տանը ճամբան կրցաւ գտնել: Անկէ իվեր դասասուս անանկ ահաբեկ եղաւ որ, հակառակ իր բոլոր փափաքներուն, բնաւ չի համարձակիր ինծի հետ գալու:»

Այդ նոյն վայրկեանին դասասուսն ներս մտաւ: Ամէն տեղ անոնք փնտռելու ելած էր. խօսակցութիւնը փոխեցաւ, և Թրասիբուլոս շուտով թողուց աշտարակը, բայց քէհեան հրաւիրեց ան նորէն այցելելու իրենց:

Գեղեցիկ արքատուհին հայրը իր աղջիկը պատրիարքի քեռորդուն հետ միացնելու գաղափարը յղացաւ:

Է. ԳԼՈՒԽ

Ու խ տ ը եւ ն չ ա ն ա խ օ ս ու թ իւ ն ը

Թրասիբուլոս և Անդրօնիկէ մէկէ աւելի անգամներ հանդպեցան իրարու լեռներուն մէջ: Շատ չանցաւ հովուհին այնքան ապերձանիկ կ'զգար ինքզինքը որքան Քալիբսոն, եթէ օր մը առանց Թրասիբուլոսը տեսած ըլլալու անցընէր: Աղջիկը անոր հետ կը շրջէր Արքատիոյ հին վայրերը: Անցեալին ու ազատութեան խորհուրդները կը բոցավառէին անոնք՝ խանդավառելու աստիճան: Կ'երգէին իրենց հերոսական և ողբալի երգերը և այդ միջավայրին մէջ կը վերյիշէին մեծ դէպքերը յոյն պատմութեան — միակ ուսմունքը որ երկուքն ալ իւրացուցած էին:

Իրիկուն մը, իրենց առաջին հանդպումէն վեց ամիս ետքը, Անդրօնիկէ իմացուց Թրասիբուլոսին թէ ինքը կը խորհէր այցելել իր մօրաքոյրերէն մէկը, որ միազի կը բընակէր, Քլէյթթօր հին աղբիւրին մօտ գիւղ մը: Անդրօնիկէն արդարեւ կը փափաքէր քանի մը օր անցընել իր մօրքրոջ մօտ, բայց իր գլխաւոր նպատակն էր Թրասիբուլոսի հետ այցելել Մավրօնին կամ հին Սթիւքսը, որ այդ գիւղէն շատ հեռու չէ: Անդրօնիկէն ըսաւ անոր թէ երբ հոն երթան շատ կարեւոր գաղտնիք մը ունի հաղորդելու:

Մագի հասնելէն օր մը ետք գացին Նաւքրիա գիւղը, որ կը գտնւէր հին Նօնաքրիոս քաղաքին տեղը: Դժոխքի գետին ալը այդ մօտերն էր: (*)

— «Դուն սակաւախօս ես, Թրասիբուլոս,» ըսաւ Անդրօնիկէն, Սթիւքսի դէմ նստած պահուն. «Առաջին անգամն է որ քեզի այսպէս կը տեսնամ: Ամբողջ ճամբան ինծի տասը բառ չես խօսած:»

— «Կը ջանայի կռահել, ամէնասիրելիս, թէ ինչ ունիս ինծի ըսելու, և միևնոյն ատեն կը խորհէի իմ քեզի ըսելիքիս մասին,» պատասխանեց ան տխուր ժպիտով մը:

(*) Ըստ յունական դիցաբանութեան:

— «Դո՛ւն ինծի ըսելի՞ք ունիս :»

— «Այո՛, ներէ ինծի որ առաջ իմ գաղտնիքս պատմեմ . առաջիկայ շարաթ , Անդրօնիկէ , մենք պիտի բաժնւինք :»

— «Մենք պիտի բաժնւի՞նք»

— «Քանի մը ամիսներէ իվեր մօրեղբայրս Կոստանդնուպօլսէն կը գրէ ինծի որ հոն երթամ : Մինչև հիմա ճամբորդութիւնս այս կամ այն պատրւակով յետաձգած եմ : Բայց պատրիարքին նամակները այնքան ստիպողական են , որ հայրս որոշապէս հրամայեց որ մեկնիմ առաջիկայ շաբթու : Պատրիարքը անոր գրած է որ եթէ չի փափաքիր իս հոն խրկել , պէտք է իրեն իմաց տայ , որպէսզի ինքը կարող ըլլար միւս ազգականներէն մէկը որդեգրելու , որ անձկութեամբ կը բաղձայ այդ տեղը ձեռք ձգել : Հայրս ոչինչ չի գիտեր մեր սիրահարութեան մասին : Քու հայրդ արդէն իմացած ըլլալու է Պարթաքասէն , որուն չար հոգիէն ոչինչ չի ծածկւիր : Մենք ամբողջ օր մը ունինք մեր առջև : Խորհինք թէ ինչպէ՛ս կրնանք մեր երջանկութիւնը ցկեանս երկարել :»

— «Իմ երջանկութիւնս կը վերջանայ այն րոպէին , երբ դուն Պօլիս մեկնիս ,» ըսաւ Անդրօնիկէն . անձկագին : «Երբ դուն ժամանես այդ մեծ մայրաքաղաքը՝ իբրև պատրիարքին ազգականը , պիտի յիշե՞ս այլ ևս խեղճ արքատիացի աղջիկ մը :»

— «Անդրօնիկէ , խօսքերդ դառն են . ըսէ ինծի , ո՛վ սիրելիս ,» ըսաւ Թրասիբուլոս , աղջկան ձեռքը բռնելով , մինչդեռ արցունքները կը գլորէին ասոր աչքերէն , «ուռտ մը լսած ե՞ս բնաւ իմ շրթունքէս :»

— «Ես իզմէ կ'ամչնամ մանուկի մը պէս այսպէս լալուս ,» ըսաւ Անդրօնիկէն , առանց ուշադրութիւն դարձնելու անոր խօսքերուն :

— «Անդրօնիկէ , հոգիս , մտիկըրէ թէ ինչ պիտի ըսեմ քեզի : Չե՞ս կարծեր որ ես խոստումս յարգող մէկն եմ :»

— «Եթէ այդպէս չկարծէի , ինքս ինծի չէի ներեր որ սիրէի քեզի :»

— «Ուրեմն քեզի կ'ըսեմ թէ Արքատիաէն դուրս քայլ մը պիտի չառնեմ մինչև որ օրինաւորապէս չնշանւինք : Կը կարծե՞ս թէ հայրդ հաւանութիւն տայ մեր ամուսնութեանը :»

— «Քանի մը օր առաջ հօրս հետ երկար խօսակցութիւն մը ունեցայ այդ նիւթին վրայ ,» ըսաւ Անդրօնիկէ , քիչ մը կարմրելով : «Ան բարի է , նկարագրով բարձր , բայց

հստատ և փառասէր : Դժբախտաբար Պարթաքասի ազդեցութեան տակ ինկած է : Թշուառականը անոր մտքին մէջ մտցուցած է տարօրինակ գաղափարներ , իմիջի այլոց իբր թէ թէև դուն պատրիարքին ազգականն ես , բայց պատրիարքը իր գահակալութենէն ետք ուէ մէկ ազգականը չի ճանչնար , և թէ դու այդ անունը կը գործածես խաբելու միայն հայրս , որ հարուստ է , ու ինծի հետ ամուսնանալու համար : Պատրիարքին նամակները որ ինծի ցոյց տւած են , տարբեր առեւտներ , կեղծարարութիւններ կ'անւանէ ինքը :»

— «Անոր հոգին իր մարմինն կը նմանի ,» ըսաւ Թրասիբուլոս , անդորրութեամբ մը : «Ես իմ ծնողքիս պիտի խօսիմ մեր սիրու մասին : Պիտի գրեմ պատրիարքին , և չեմ տարակուսիր որ մօրեղբայրս պիտի վաւերացնէ մեր նշանախօսութիւնը :»

— «Ինչ որ կ'ըսես ինծի , Թրասիբուլոս , ձեռք առնալ արեգակին կը նմանի : Լոյս կուտայ ան , բայց ոչ տաքութիւն ,» աւելցուց աղջիկը , տխուր ժպիտով մը :

— «Չեմ հասկնար քեզի :»

— «Բարեկամս , ես այսօր ամէն բան պէտք է պատմեմ քեզի , որովհետև եթէ դուն մնաս ինծի , թէև բոլոր մնացածը կորսնցնեմ , ես երջանիկ պիտի ըլլամ :» Եւ Անդրօնիկէն Թրասիբուլոսին թեւէն բռնելով ցոյց տւաւ իրենց առջև տարածւող հօրիզօնը ու շարունակեց ցած ձայնով մը : «Յունաստանի ամէն քաղաքէ , ամէն գիւղէ , ամէն բլուրէ չե՞ս լսեր ռազմական վայրենի աղաղակը , որ օդը կը լեցնէ : Չե՞ս լսեր արդէն խորտակած շղթաներու շառաչիւնը ու զէնքերու շաչիւնը : Քանի մը ամիս ևս և այս երկիրը արիւնով ողողւած պիտի տեսնես :»

— «Յեղափոխութիւն մը ըսել կ'ուզես ,» ընդմիջեց Թրասիբուլոս :

— «Ըսել կ'ուզեմ սուրբ կռիւ մը խաչին և հայրենիքին համար , և Հէթաիրիաի առաջդիմութիւնը այն աստիճանին հասած է որ մենք շատ հեռու չենք անկէ :»

— «Ի՞նչ Հէթաիրիաի մասին կը խօսիս :»

— «Ատ է գաղտնիքը որը կ'ուզէի իմացնել քեզի : Լսէ : Ռէկասի սոսկալի մահէն ետք , Յիւսուսոս Հէթաիրիան հիմնւած էր Վիէննայի մէջ : Ասոր գլուխն անցած էր Եանիս Քափօտիսթրիաի : Ընկերութեան նպատակն էր ուսմունք տարածել ստրկացած յոյներուն մէջ , և այս միջոցով աստիճանաբար անոնք պատրաստել ազատութեան : Յիւլիք Հէթաիրիան անոր արդիւնքն է : Վեց տարի առաջ երեք ան .

մահ մարդիկ Սքուֆաս, Յաքալօլ և Անակնասթօիուլոս, խիզախ ու յուսահատ գաղափարն յղացան ամէն մէկ յոյն ազատութեան պատրաստելու, բայց ոչ ուսմունքով, այլ գէնքով, ուրիշ խօսքով, գէրի Յունաստանի բնակիչները արթնցնել իրենց թմրութենէն. Անհաւատալի զոհողութիւններէ ու աշխատանքէ ետք, և սկիզբները իրենց այդ մեծ ձեռնարկին պատճառով իբր յիմար ծաղր ըլլալէն ետք, — այս երեք աննւաճ մարդիկը յաջողեցան իրենց նըպատակին մէջ — այսինքն, Հէթաիրիա մը հիմնեցին, բաժնւած եօթը աստիճաններու, ունենալով խորհրդանշաններ, կարգախօսներ, ուխտեր, և ծածկագիր մը մասօններու նման: Մեր ազգին ամէնահարուստ և ամէնաընդունակ մարդիկը, որոնք առաջնորդելու էին մեր սուրբ կռիւն, անդամակցած են անոր: Չկայ քաղաք մը կամ գիւղ մը, Թրասիբուլոս, ուր Հէթաիրիան ձեռքը հասած չըլլայ: Որպէսզի ըմբռնես թէ որքան հաստատուն հիմերու վրայ կը կենայ այս ձեռնարկը, կրնամ ըսել թէ քեռիդ՝ պատրիարքը դիտէ ամէն բան այդ մասին: Ես կը հաւատամ թէ քեզի ուղեւուն պատճառն է՝ որ քեզի ալ մտցնէ փառքի այս անսահման ասպարէզը:»

— «Ինչպէ՞ս իմացած ես այդ բոլորը,» հարցուց Թրասիբուլոս զարմանքով:

— «Տարօրինակ կերպով մը: Քանի մը օր առաջ, ինչպէս կը յիշես, հօրս հետ Հէրմիօնէ գացի: Հոն ժամանելէս ետք, ես գացի Տէմէթրի և Փէրսէփօնէի տաճարներու փլատակները տեսնալու. հացիւ հազ նստած էի ժայռի մը խոռոչին մէջ, երբ մօտս լսեցի ատրճանակի ձայներ: Անոնց հետեւեցան հառաչներ և սա բառերը. «Սպաննեցիք իս, չուներ,» Ես ոտքի ելայ սարսափահար, բայց դեռ քայլ մը չառած՝ գունաթափ ու դողդեղացող մարդ մը վազեց դէմս:

«Ո՞վ ես դուն, Թշառական,» աղաղակեցի ես, ատրճանակս քաշելով: Խոռոչէն ելլալէս ետք, ուրիշ մըն ալ տեսայ որ լալով կուգար: «Մենք գէշ մարդիկներ չենք,» ըսաւ առաջինը, տակաւին դողդեղալէն, «եթէ մենք սպաննած չըլլայինք այդ Իսկարիովտացին, ամբողջ ազգը կը քանդէր: Ապա հեռուն ինծի ցոյց տուա սև, լայնաթիկն մարդ մը, պէխ ու մօրուքով, որ մեռած ինկած էր գետինին վրայ:»

«Կը յիշեմ թէ այնքան սարսափահար եղած էի որ սկսայ թռչիլ դէպի Հէրմիօնէ: Երկու մարդիկն ալ ետևէս

վազեցին, և ծնրադրելով աղաչեցին որ մտիկ ընեմ իրենց: Անոնց կերպերը վստահացուցին իս թէ սրիկաներ չէին, և ես կանգ առի: «Նախ քան ձեզի տեղեկացնեմք թէ ո՞վ է այդ մեռած մարդը,» — ըսաւ մէկը, — «ըսէք մէզի թէ յոյն սիրտ մը ունի՞ք:» «Յո՛յն,» բացազանչեցի ես սովորական թերևս անմիտ իանդավառութիւնով: «Ես կը գարձիմ թիւրքերէն, և զիշեր ցորեկ կ'ողբամ Յունաստանի գերութիւնը:» «Ուրեմն մենք բան մը չունինք այս աղջիկէն վախնալու» — ըսին մարդիկը իրարու: Ատկէ ետք անոնցմէ մէկը շարունակեց. «Իմ անունս Յաքալօլ է, և մեռնողը Նիքօլա Կալաթիոն է, իթակէ կղզիէն:»

«Յաքալօլը պատմեց ինծի Հէթաիրիայի և անոր առաջդիմութեան մասին: Իմացայ անոր ամէնանշանաւոր անդամներուն անունները, «Սպաննած Նիքօլա Կալաթիոն ալ» շարունակեց ան, «կը վերաբերէր Հէթաիրիային, բայց ան նւաստ դիտումներ ունեցող մէկն էր: Ան կ'ուզէր Հէթաիրիային դրամը շորթել, և կ'սպառնար, եթէ ուզածը չտրւէր իրեն, բոլորն ալ մատնել թիւրքերուն: Օր մը ան ելաւ որ խալիտ էֆփին երթայ և խոստովանի ամէն բան, բայց մեր բախտէն իթակացի մարդ մը հանդպեցաւ անոր ու արդիւեց: Այսքան մարդոց այնքա՛ն տարւայ աշխատանքներն ու զոհողութիւնները պարսպը պիտի երթային, եթէ թողնէինք որ այս մարդը ապրէր: Մեր արցունքները ցոյց կուտան թէ մենք մարդասպաններ չենք: Մենք ըրած ենք այն ինչ որ Բրուտոսը իր իսկ զաւակին ըրաւ: Բայց քանի որ դժբախտաբար դուն վկայ մը եղած ես այս տեսարանին, դուն կամ Հէթաիրիայի անդամ պիտի ըլլաս, կամ, եթէ չես փափաքիր այսպէս ընել, գոնէ ամիս մը գաղանի պիտի սլահես այս սպանութիւնը, մինչև որ մենք Արկօլիսէն հեռանանք:»

«Այդ օրէն իվեր ես Հէթաիրիայի անդամ եղած եմ, և երդւոյցայ որ դէթ ամիս մը բառ մը անգամ չըսեմ ուէէ մէկուն այս խնդրին նկատմամբ: Աս է պատճառը որ մինչև հիմա քեզի ոչինչ ըսած չեմ: Այսօր ես արձակած եմ իմ երդումէս, և քեզի հոս բերած եմ այդ մասին պատմելու համար:»

— «Հայրդ Հէթաիրիայի անդամ է,» հարցուց Թրասիբուլոս, գլուխը բարձրացնելով, որ ճարակ եղած մաքառող գգացումներու՝ կռթնցուցած էր իր բազուկներուն վրայ:

— «Ո՛չ,» ըսաւ Անդրօնիկէ, «բայց քիչ-չատ բան գիտց

անոր մասին, քանի որ Հեթանոսական իր դարգացումին մէջ բոլոր յոյներու ալ դպած է: Կարծեմ Պարթաքաս խրատած է հօրս հաւատարիմ մնալ թիւրքերուն, որպէսզի իր ստացածքը չկորսնցնէ:»

— «Ես կը կոսկածէի այդքանը: Լաւ է բան չըսել անոր,» ըսաւ Թրասիբուլոս, «եթէ ոչ ընտանեկան դժգոհութիւններ կը ծագին: Բայց, Անդրօնիկէ, ահաւասիկ դուն կին մը ըլլալով քու բաժինդ կ'ունենաս այս մեծ ձեռնարկին մէջ, կ'ուզես որ ես, երիտասարդ ու առողջ մարդ մը, որուն բազուկները կրնան բան մը ընել, անտարբեր մնամ անոր մինչև վերջին վայրկեանը: Ինչպէ՞ս ուրեմն ես արժանի պիտի ըլլամ քու սիրուդ: Ես լաւ կը հասկնամ հիմա թէ ինչո՞ւ պատրիարքը կը թախանձէ որ Պօլիս երթամ:»

— «Եթէ գիտնաս թէ ինչ մռայլ խորհուրդներու մէջ կ'ապրիմ ես, Թրասիբուլոս, պիտի խղճաս վրաս: Ես կը նախատեսեմ ամենի փոթորիկ մը, որուն մէջ մենք իրար պէտք է պաշտպանենք կամ քշինք հեռու: Եւ հիմա որ կ'ըսես թէ Պօլիս պիտի մեկնիս, ես ինքզինքս աւելի ապերջանիկ կ'ըզում: Գլուխս լեցուն է այն մտքով թէ այդ քաղաքին մէջ կ'ամ պիտի մոռնաս իսկ և կ'ամ պիտի միջոցառես դժխեմ վտանգներու մէջ: Բայց և այնպէս կը տեսնեմ որ, եթէ արգիլեմ մեկնումդ, խոչընդոտ մը եղած կ'ըլլամ քու ասպարէզիդ: Գնա՛, Թրասիբուլոս. գալով ինծի, գիտցիր որ անձնւորաբար պիտի սիրեմ քեզի այնքան ատեն որ ապրիմ ու չնչեմ:»

Արցունքները կը հոսէին Անդրօնիկէին այտերէն վար, մինչդեռ կը խօսէր ան:

— «Եւ ես պիտի պաշտեմ քեզի մինչև կեանքիս վերջը, իմ սիրելիս, իմ հոգիս, իմ Անդրօնիկէս,» աղաղակեց Թրասիբուլոս: «Մտիկ ըրէ, ամէնասիրելիս, պիտի չթողում Արքատիան մինչև որ պատրիարքը կամ հայրս հաւանին մեր ամուսնութեանը կամ գոնէ մեր նշանախօսութեանը:»

— «Եթէ քեզիդ անհաւան դտնելի մեր սխալումին, ապա, որպէս զի հանգիստս դտնեմ, ինքզինքս վար պիտի նետեմ թեփայոս լեռան այն գագաթէն, ուրկէ, հին ատենները, այնքան կիներ կ'երթային մահը փնտռելու:»

— «Անդրօնիկէ, վանե՛նք այս տխուր խորհուրդները: Դուն կը սիրես իսկ, ես կը սիրեմ քեզի: Ուէ մէկը որ ձեռնարկէ մեզի բաժնելու՝ անկարող է խորտակել մեր հաստատ ու փոխադարձ որոշումները: Զեռքդ տուր ինծի:

Բարձրացուր աչքերդ սա ջրվէժին, որ գազալէժ կը հոսի այդ բարձր ժայռէն դէպի մեր առջևի Սթիւքսը, որուն սառ ջուրին մէջ մեր հնամի ոլիմպական աստուածները սովոր էին իրենց երկիւղած ուխտերը կատարելու. մեզմէ որմէկը որ դաւէ կամ մոռնայ միւսը, թող անխօս և անկենդան ըլլայ:»

— «Ամէն» ըսաւ Անդրօնիկէն պատկառանքով մը, իբր թէ սուրբ վայր մը գտնած ըլլար: Թող ով որ մոռնայ միւսը, բերանը առւի: Եկուր մատնիներ փոխանակենք, Թրասիբուլոս: Այնքան ատեն որքան մեզմէ մէկը միւսին մատնին պահէ, ան կապած պիտի ըլլայ այս ուխտով: Ես տարբեր էի քեզի ծանօթանալէս առաջ: Երջանիկ էի ես, երջանիկ ինչպէս իմ գառներէս մէկը, և դեռ չգիտէի ատ: Կը խորհէի թէ բան մը պակաս է: Կը խորհէի թէ սրտիս մէջ պարապ տեղ մը կայ որ մէկը պէտք է լեցնէ: Դուն գրաւեցիր այդ պարապ տեղը, և անմիջապէս ինքզինքս ալլափոխեմ գտայ: Այսօր ես կը նմանիմ այն ծաղիկին որ կը կոչուի 'Աստղիկի հայելին'. Երբ ան կը տեսնէ արեւը, կը բացւի ու կը պնտի, բայց երբ արեւը կը պահւում, ինքն ալ կը գոցուի ու կը թողնուի: Բայց ես չպիտի արգիլեմ ճամբորդութիւնդ, Թրասիբուլոս: Կը տեսնես այս յապկինները, խորհրդանշաններն են անոնք մեր առաջին տըպաւորութիւններու: Կը տեսնես այդ աքացիա ծաղիկը, խորհրդանշանն է ան մեր ամբիժ սիրուն,» աղջիկը մատնանի ըրաւ այն ծաղիկները որ վայրենի շուշուր թեամբ մը ծաղկած էին հոյակապ ժայռին վրայ: «Այս ծաղիկները ըստ իս այն տեսակէն են որ փիւնիկ թռչունը, իր մօտալուտ մահուան նախազգացումը ունենալով, կը հաւաքէ անոնք լեռան գագաթը, անոնց վրայ մեռնելու համար:»

— «Անդրօնիկէ, իմ սեփական գեղանի Անդրօնիկէս, ո՞վ սորվեցուցած է քեզի այսպէս խօսիլ նախազգացումներու մասին: Մեր բաժանումը դժուար է, բայց բան մը տակաւին որոշեմ չէ դեռ, և ոչ ալ վերջին վայրկեանը հասած է: Զե՞ս լսեր ինծի, իմ սիրելիս,» և իր անձկութեան մէջ առաջին անգամ ըլլալով սղմեց իր գողդղացող շըրթունքները հովուհիին շառագոյն այտերուն:

Լեռնային աղջիկը, որուն ձեռքը ոչ մէկ մահկանացու սղմած էր մինչև այն ատեն, որուն սիրտը երկաթի նման էր միշտ, հիմա կը նմանէր կարմիր մետաղի, որ կը կալընայ կրակին մէջ:

Յանկարծ Հառաչանք մը, որուն հետեւեցաւ տերեւներու թեթեւ սօսափիւն մը, սարսափեցուց Թրասիրուլոսը:

— «Մեր շուները երէ մը հոտոտած ըլլալու են այս խիտ թուփերուն մէջ» ըսաւ ան, ոտքի կանգնելով, «Տե՛ս ինչպէս կը շարժեն իրենց պոչերը»:

Անդրօնիկէին շուները իրենց գլուխները խօթած էին խիտ եղեւիններու մէջ, անտառին մութքին մօտ: Անոնք հոտոտացին Պարթաքասը, որուն տեսութենէն ու լսողութենէն բան մը խուսափած չէր. բայց անոնք ճանչցան ան և չհաչեցին: Պարթաքաս երբ տեսաւ որ իր հակառակորդին ուշադրութիւնը դէպի թուփերը դարձած է, աւելի ու աւելի մխրճեցաւ անտառին խորը:

Այս ուշադէն ամիս մը ետք պատրիարքը վաւերացուց անոնց նշանախօսութիւնը: Ապա, ամիս մը ետք, Թրասիրուլոս, ամէնախոր վշտով մեկնեցաւ Կոստանդնուպօլիս: Հոն անդամակցեցաւ Հէթարիաին, հետեւեցաւ մասնագիտական ընթացքի մը, և տարի մը ետք ականատես եղաւ իր քեռիին սարսափելի մահէն:

Պարթաքասը սամիացի աննշան ընտանիքէ մըն էր: Իզմիրի մէջ քիչ մը ուսմունք առնելէ ետք յոյն բռնաւոր մը Լիվրիփուլ մեկնած էր բախտ որոնելու: Յաջողութիւն չգտնելով, Անգլիան թողուց նոյն նաւով: Մէսինաի եզերքներուն մօտ նաւաբեկութիւն ունեցաւ: Ապա Փէլօփօնէսի մէջ թափառելով, հանգստեցաւ քէհեաին, որ վարձեց ան իբր դառաձու:

Իր սորված քիչ մը Փրանսերէն, իտալերէն և գերմաներէնը, և շատ աւելի քիչ անգլիերէնն ալ որ սորվեցաւ Լիվրիփուլի մէջ, այնպիսի համբաւ մը տւին անոր իր բնական շրջանին մէջ, որ երբ Փրանսացի կամ անգլիացի ճամբորդներ կուգային՝ միշտ անոր քով է որ կ'առաջնորդէին:

Քէհեան և Փէլօփօնէսի միւս մեծամեծները, որոնց մեծամասնութիւնը իրենց անունը գրել չէին կրնար, Պարթաքասը կը նկատէին իբրև խորապէս հմուտ մէկը: Երբ ան կը պատմէր իր դարմանալի արկածներու մասին անամօթ ստութիւններով, ունկնդիրները ծերունի ծովագնացի մը չափ խմաստուն կը կարծէին ան:

Ինչ որ կարգացած էր, կ'ըսէր թէ տեսած էր: Ինչ որ կը պատմէր, այնպիսի վստահութեամբ մը կ'ըսէր իբր թէ կ'ուզէր ինքզինքը համոզել թէ ինքը իսկապէս տեսած է: Շոգեհաւերը գոյութիւն չունէին: Փէլօփօնէսը քիչ յա-

րաբերութիւն ունէր աշխարհի հետ: Ընդհանուր տգիտութեան այս վիճակին մէջ ո՞վ կրնար նշաւակել այդ անամօթ խաբեբան, երբ ան կը յայտարարէր թէ Մանչէսթըր տեսած էր մեքենայ մը, որուն մէջ, եթէ մէկը իր շապիկը նետէր, անմիջապէս թուղթի կը վերածւէր ան, վրան կը տպւէր ո՛ր հեղինակին գրածքը որ ուզէիր, և ապա մեքենային միւս կողմէն կ'իյնար կաղմաւած, ոսկեզօծ գիրք մը: Կարճ խօսքով, քէհեաին տանը մէջ Պարթաքաս բարեկեցիկ վիճակ մը ունէր: Ոչ միայն առատօրէն կը վրձարէր իրեն, այլ և առատ գումարներ կ'ստանար ճամբորդներէն և պաշտօնեաներէն, որոնց համար ան կը գրէր զանազան ծանօթագրեր և տեղեկագրեր տեղային իշխանութիւններուն:

Անդրօնիկէն միայն կը պակսէր անոր երջանկութեանը: Այս մրցանակը թերևս իրը ըլլար, եթէ բախտը չփոխէր իրերու վիճակը: Անդրօնիկէին հայրը կը փափաքէր միացնել իր աղջիկը այս անշնորհք, տձև, բայց ուսեալ մարդուն հետ: Տեսնելով սակայն աղջկան ակներեւ հակակրօնութիւնը, յետաձգեց անոնց միացումը, խորհելով թէ ամէնօրեայ յարաբերութիւնները պիտի վարժեցնեն աղջիկը անոր:

Դասատուն, որ մոլեգնօրէն կը սիրէր ան ու կ'ուսումնասիրէր անոր զգայնոտ և շիտակ նկարագիրը, ոտխի մը բացակայութեանը՝ կամաց, բայց աստիճանաբար յաջողիլ ըսկսաւ: Համոզուած էր ինքը, որ ըստ երևոյթին իր մեղմութիւնն ու համակերպութիւնը աղջկան բոլոր փափաքներուն և իր լուռ ու մտածւած կերպերը պիտի նւաճէին աղջկան գարշանքը:

Առաջին նախանձոտ վայրկեանները չսիրւած սիրահարի մը — երբ ան յանկարծ կը տեսնէ որ ուրիշ մը կ'ուզայ կողոպտելու իրմէ ան ինչ որ ինքը՝ երկարատև մաքառումէ ետք, կը յուսար շահիլ — յիմարութեան և բարկութեան վայրկեաններ են: Ի՞նչ կրակոտ հնոցի փոխւած չէ անոր սիրտը: Անոր միտքը կասկածներով լեցուն է: Ամէն վայրկեան յանցաւոր մը ու եղեռնագործ մը կը դառնայ մտքով: Մինչդեռ ճարակ եղած կեղեքիչ անձկութեան՝ ան կը մտաբերէ կենդանի պատկերը այն հաճոյքներուն որ ինքը կ'երևակայէ թէ այդ վայրկեանին իր սիրածը ու ոտխը կը վայելեն: Եթէ նախանձոտ անձը ըլլայ առաքինի, աղնիւ,

և փորձառու, թերեւս ան ջանայ յաղթել իր սիրուն և կառավարել իր տառապանքը: Եթէ, սակայն, ազատ սիրտ մը ունի և կը հաւտայ թէ իր ըզձացած առարկան կրնայ ձեռք բերել խաբէութեամբ և կեղծաւորութեամբ, այն ատեն ան ընդունակ է ամէն բան ընելու՝ իր ոտիսին երջանկութիւնը արգիլել ու կամ իր վրէժը լուծելու համար անկէ, որը այնքան մոլեգնօրէն սիրած էր:

Դժբախտաբար թշուառ դասատուն կը պատկանէր երկրորդ դասակարգին: Դիմագէտները բնութեան տձև ու ծուռ ոտեղծադործութիւններուն միշտ կը վերադրեն լայն բարեացակամութիւն մը՝ կամ չարակամութիւն մը: Պարթաքաս ունէր վերջինը:

Մենք կը չարունակենք մեր վէպը այն ժամանակէն, երբ Պարթաքաս իր իսկ ականջներով իմացաւ Հէթաիրիաի մասին, և լսեց Սթիւքսի դիմաց կատարած ուխտը և տեսաւ սիրահարներու մատանիներ փոխանակելը:

Պարթաքաս աշտարակ վերադարձաւ մտաւոր ու մարմնաւոր ջերմով մը բռնած, և զրերով իր սենեակէն դուրս չելաւ: Հիւանդութիւնը նորէն բռնեց զինքը երբ օրինաւոր նշանախօսութիւնը տեղի ունեցաւ. և ոչ իսկ իր ապաքինումը սկսաւ մինչև որ Թրասիբուլոս Արքատիայէն հեռացած էր:

1821 մարտի երրորդ օրը, ճաշէն ետք, հետեւեալ խօսակցութիւնը տեղի ունեցաւ քէհեան և դասատունին միջև.

— «Պատմէ ինծի, ո՞վ իմաստուն մարդս, դուն որ ամբողջ աշխարհը պտրտած ես,» ըսաւ Անդրօնիկէին հայրը, անձկօտ դէմքով, «կը կարծե՞ս որ Ռուսիան պիտի օգնէ ապստամբութեան: Կա՞յ ուէ յոյս որ ազատւինք թիւրքերու ձեռքէն:»

— «Ձեր հաւկիթները ածեցէք, տէր,» պատասխանեց Պարթաքաս, վառելով փոքրիկ ծխամորչ մը. «Մենք իրարու պիտի խոստովանինք ինչպէս հայր և որդի: Տեսնենք թէ պիտի կրնա՞նք ձեր գլուխը ազատել:»

— «Ի՞մ գլուխս,»

— «Այո՛, տէրս: Գիտցիր իմ բերնէս թէ ո՛չ միայն քու ստացածքդ ու իմս, այլ և քու գլուխդ ու իմս ու բարի Անդրօնիկէինը, վաղը առտու իրենց տեղը պիտի չըլան:»

— «Ի՞նչ կ'ըսես,» ըսաւ քէհեան, վեր ցատքելով սարսափահար:

— «Նստեցէ՛ք, նստեցէ՛ք, համբերեցէ՛ք. դեռ իմ պատմութիւնս չեմ սկսած: Դուք աւելի խոշոր սխալ մը չէիք կրնար գործել, տէր, քան նշանելով ձեր աղջիկը պատրիարքի քեռորդուն:»

— «Ինչո՞ւ:»

— «Որովհետեւ այդ խնամութեան պատճառով մեզի բոլորս ալ պիտի սպաննեն վաղը:»

— «Կատակը մէկդի, վարժապետ. բայց ճշմարիտը ըսելով այդքան վախ բնաւ տեսած չէի երեսիդ վրայ:»

— «Ես երէկ պատմեցի ձեզի Հէթաիրիաի մասին: Ձեզի ըսի թէ պատրիարքը անգամ է անոր, իրերը երթալով կը մեծնան: Դուն կը ճանչնաս տաճիկները: Անոնք խօսքերը կամ գործերը հաշի չեն առներ: Քանի՜ նշանաւոր անձերու գլուխները կտրած են անոնք Պօլիս. այսպիսի փոթորիկներու մէջ մեծ նաւերն անգամ խրւած են, ինչպէ՞ս ուրեմն մեր փոքրիկ նաւակը պիտի մղենք: Փաշան սանձերը թուլցոյցածին պէս, տաճիկը կ'երթայ և կը բնակի հոն, ուր զարի կը գտնէ իր ձիուն և ոսկի՝ իրեն համար: Դուք հրաւէր մը չէ՞ք ստացեր այսօր Թրիփօլիցա երթալու, տէր:»

— «Այո՛, ըսաւ քէհեան, դարմանքով: Ինչպէ՞ս դիտցար ատ:»

— «Մենք ուսմունք չենք սորվիր յարդ ուտելու համար,» ըսաւ դասատուն լրջօրէն: «Լսէ՛ հիմա Թրիփօլիցաի թիւրքերու մասին: Անոնք յոյներու պատրաստութիւնները անդիտանալ ձևացեր են: Բայց դեռ այսօր իսկ բանտարկած են Քրիստանապօլսի, Անտրօսաի, Կորնթոսի, Լակէտէմօնի, Նաւիլէաի, Օլէնի և Տէմէցանաի արքեպիսկոպոսները, ինչպէս նաև բոլոր քէհեանները, որոնք Փէլօփօնէսի մայրաքաղաքը հաւաքեցան, որպէսզի ստուգեն անոնց հաշիւները: Աս բաւական չէ դեռ, թիւրքերը Թրիփօլիցա կանչած են Փէթրօ պէյը: Ան հիւանդ ըլլալ կեղծած է և իր տղան խրկած իբրև պատանդ:»

— «Ճշմարիտ է,» ըսաւ քէհեան, դեղնելով. «դուք կախարդ մըն էք, վարժապետ: Ինչ որ ինծի կը պատմէք, ես գիտեմ: Ուրեմն ես պիտի չերթամ Թրիփօլիցա:»

Խնդուք մը ծածկելով, դասատուն ծրար մը նամակներ հանեց ծոցէն, և աւելցուց. «Լսէ այս կտորը, որ Քալավրիթաի առաջնորդը կը գրէ. 'Մեր բարեկամ Անասթասիատէս քէհեան ըսէ, որ Թրիփօլիցա չերթայ, որովհետեւ հոն հաս-

նեւուն պէս, թիւրքերը պիտի գլխատեն զինքը, իբրեւ պատ-
րիարքին մէկ ազգականը:»

Քէհեան սկսաւ գիտել նամակներու ծրարը: Անոնք
բոլորն ալ կեղծարարութիւններ էին, որ չարամիտ դասա-
տուն նախապատրաստած էր կանխաւ: Քէհեան անոնցմէ
իմացաւ զանազան գլխատումներու մասին, որ տեղի ունե-
ցած էին Կոստանդնուպօլսի մէջ, պատրիարքի մահէն առաջ:
Որպէսզի չւանք աւելի ապահով կերպով Անդրօնիկէի հօրը
վիզն պրկէ — Պարթաքաս կեղծ գրութիւն մը շինած էր,
որուն համեմատ իբր թէ թիւրքերը մտադրած էին նաև
բանտարկել պատրիարքն ու Թրասիբուլոսը, թէև այդ ատեն
Բ. Դուռը ոչ մի որոշում տւած, կամ ուէ կասկած ցոյց
տւած չէր անոնց նկատմամբ:

— «Ուրեմն մենք կորսւա՞ծ ենք,» ըսաւ քէհեան: «Այս
նամակէն է՛ր իմանամ որ վաղը տաճիկները պիտի գան մեզի
բռնելու: Ըսէ ինծի, ո՛վ բարի իմաստուն Պարթաքաս, ըսէ
ինծի, իմ միակ բարեկամս, ինչպէ՞ս կրնանք դուն և ես և
իմ սիրելի զաւակներս ազատիլ:»

— «Որ մէկ մարդկային արարած, տէր, կրնայ խրատ
տալ այսպիսի մէկ պահուն: Երբ գայլերու վոհմակ մը
հօտին հօտը առած է, այն ատեն ո՛չ հովիւը, ո՛չ
չուները, ո՛չ ալ հովիւին գաւազանը օգուտ կ'ընեն:»

— «Ուրեմն ալ յոյս չկա՞յ,» ըսաւ քէհեան, դողդղացող
այտերով: «Եւս մնացած չէ՞:»

— «Ես գլուխս ճաթեցնելու չափ կը խորհիմ ճար մը
գտնելու համար, տէր, «եթէ մէկը մոմ չունի, թող վառէ
ինչ իւղ որ գտնէ:» Ես սիրով կուտայի իմ բոլոր ուսմուն-
քըս ու փրկիսփայլութիւնս ու ձիրքերս ապահովութեան
պղտիկ գաղափար մը գտնելու համար,» ըսաւ դասատուն,
հառաչանքով մը: «Բայց որքան չփութած եմ ու ամօթ կ'ըզ-
գամ իբր քրիստոնեայ, որ ես ինքս բերի այդ որսորդ թրա-
սիբուլոսը այս աշտարակը: Մեր այսօրւայ բոլոր դժբախ-
տութիւնները անկէ ծագում առին:»

— «Ինչպէս թէ ձեր յանցանքն է ատ, իմ բարի մարդս:
Ան իմ գէշ բախտս բերաւ: Աշխարհը այնպէս շինւած է,
որ Աստուած կը գզւէ մարդի մէկ ձեռքով, իսկ միւսով
կը զարնէ անոր: Ես դրամը մասին չէ որ կը խօսիմ, հա-
պա մեր կեանքին, մեր գլուխներու մասին:»

— «Սպասէ, տէր: Աստուածածինը կը սիրէ քեզի:
Միտք մը եկաւ գլուխս: Ատ միական է որ կրնայ փրկել
մեզի:»

— «Որ կրնայ փրկել մեզի՞: Պատմէ շուտով, ո՛վ դու,
ուսմունքներու հանք»

— «Քիչ մը դժւար է հօր մը համար, բայց չարիքներու
մէջ ընտրութիւն մը ընելու է: Եթէ կրնաս հօսմէացիի մը
պէս գործել, այսինքն, այն խստութեամբ, որ ես քեզի պատ-
մած եմ հօսմէացոյց մասին, այն ատեն թերևս մենք ա-
զատւած ենք:»

— «Բուն կէտին եկէք, կ'աղաչեմ:»

— «Երգեցէ՛ք ալ էլ ուե՛ա: Չորս բաներ պէտք է ըլլան
այս դիշեր ամէնայն արագութեամբ. առաջին՝ դուք պէտք
է թրիփօլիցաի փաշան նամակ մը խրկէք. ըսելով թէ
ձեր առողջութեան ու տարիքին պատճառով կը հրաժա-
րիք քէհեայի պաշտօնէն:»

— «Շատ լաւ:»

— «Երկրորդ՝ փաշան շատ արժէքաւոր ընծայ մը խր-
կեցէք, որ թէ ձեր հաւատարմութիւնը արտայայտէ և թէ
հրաժարումին նպաստէ:»

— «Չիանալի՞:»

— Երրորդ և ամէնակարևորը՝ օրը լուսնալէն առաջ
Անդրօնիկէն պէտք է ամուսնացնէք առաջին մարդուն որ
հանդակիք, ցոյց տալու համար թէ պատրիարքին հետ բոլոր
յարաբերութիւններդ խցւած են: Չորրորդ՝ այսպէսով
թիւրքերու կասկածները օրորելէն ետք, քանի մը օրան
մէջ, պէտք է ստացւածքնիդ հաւաքէք, տուն ու հողերնիդ
ծախէք կերպով մը, և ապա երթանք Փաթրաս և անկէ
ալ Մարսէյլ:»

— «Սողոմոն իմաստունը ասկէ աւելի լաւ խրատ մը
չէր կրնար տալ,» ազդակեց սարսափած քէհեան, և յու-
զումէն ինքն իրմէ ելած՝ գրկեց դասատուն, որ հազիւ իր
գօտին կը հասնէր: «Այդ ամէնն ալ դիւրին է բացի Անդ-
րօնիկէի խնդրէն:»

— «Այդ ամէնադժւարն է, եթէ, սակայն բարի ազ-
ջիկ մըն է ան, պէտք է զոհէ իր անձնական հաճոյքը իր
հօրը և եղբորը երջանկութեան համար: Շատ հաւանական
է որ պատրիարքն ու անոր նշանածը հիմակ գլխատւած
են: Եթէ տակաւին կ'ապրին, տարակոյս չկայ որ անոնք
իրենց ստացւածքներէն ու դիրքէն վտարւած են և այլ ևս
ուէ դիրքի տէր չեն: Ուրեմն պատրիարքին հետ ունեցած
ձեր այս կապը, տէր, ոչինչ չ'արժեք: Միևնոյնն է եթէ
դուք խոստացած ըլլայիք ձեր աղջիկը հասարակ տէրտրու
մը ազգականին:»

Ա. Գ. Ի. Բ. Ք.

Ը. Գ. Լ. Ո. Խ.

Պ ա ր Թ ա ք ա ս

— «Իրաւունք ունիք» ըսաւ քէհեան, «ճշմարիտն ըսե՞մ ձեզի. ես միշտ մտադրած էի — քանի պատրիարքին այս աղագականը հոս ժամանած չէր — իմ աղջկիս ձեզի տալ: Ամուսնացնելով ան ձեզի պէս իմաստուն ու առաքինի մարդու մը հետ, գիտէի որ ինչ որ ալ պատահէի, իմ աղջկիս անօթի չի մնար: Դուք միակ անձն էք որուն հետ կը նամ ամուսնացնել Անդրօնիկէն այս գիշեր»:

Դաստառուն փոքրիկ աչքերը խոշոր բացեցան: Ետ գնաց, և ձեռքը սրտին վրայ դնելով, — նման կապարէ շինւած այն խաղալիք գինւորներուն որ մանուկները կը դործածեն — ըսաւ, «ամուսնանա՞մ ես Անդրօնիկէին հետ, բնա՛ւ»:

— «Ձե՞ք փափաքիր իս իբր հայր ունենալ»

— «Հապա ձեզնէ զատ ո՞վ ունիմ աշխարհիս վրայ»:

— «Ուրեմն ինչո՞ւ կը մերժէք»:

— «Ուրիշ ուէ պարագայի տակ այս առիթը ուրախու-թեամբ պիտի լեցնէր իս: Իսկ ա՛յս գիշեր երբ ես ի՛նքս կ'առաջարկեմ աղջկանդ՝ առաջադրած ամուսնութիւնը չեղած համարել: Ես ի՞նքս անոր փեսա՞ն ըլլամ: Սուրբ Գէորգը վկայ, բաները այնպէս տակնուվրայ կ'երթան, որ ես ոչ միայն մեծ փորձութեան մը կը հանդպիմ, այլ իմ արժանապատուութիւնս ալ կրնամ կորսնցնել»:

— «Պարտաւր իմ վրաս դրէք, բարեկամս: Եթէ վարանիք, պիտի հաւտամ թէ ո՛չ իս կր սիրէք և ո՛չ ալ Անդրօնիկէն»:

— «Այսպէս մի՛ խօսիք ինծի հետ, ըսաւ Թշւառականը, կեղծ արցունքներով ու քէհեան գրկելով: «Դուք գիտէք թէ ձեզի կը սիրեմ թէ ոչ: Եւ Անդրօնիկէ՛ն, Անդրօնիկէ՛ն: Ան վարդ մըն է որ ե՛ս սնուցած եմ, ջրած և խնամած, և բուռն կերպով սիրած եմ: Ես գրեթէ իմ կարծեցի ան: Յանկարծակի տեսայ որ, փոխանակ իմ կեանքս զարդարելու՝ նախընտրեց իշխանի մը կեանքը զարդարել: Ես տրտունջ չըրի, կամ չնախանձեցայ և ոչ ալ բարկացայ: Ան աւելի պատշաճ էր թագի մը քան իմ խեղճ անձիս:

Բայց հիմա, երբ ամէն բան փոխւած է, և թագը խորտակւած, ի՛նչ ուրախութիւն, ի՛նչ պատիւ, որ նորէն ինծի պիտի գայ ան: Եթէ ես դեռ վարանած կ'երևիմ ձեզի, ուրիշ պատճառ մը կայ: Անդրօնիկէն ինքը: Ան սիրու ամէնապղտիկ մասնիկն անգամ չունի ինծի համար»:

— «Աս ոչինչ: Ժամանակը ծովու-տունկը բուստի կը փոխէ՛, ըսաւ քէհեան: «Ես անմիջապէս ամէնէն մօտ եկեղեցիի քահանային ետեւէն մարդ կը խրկեմ»:

— «Տէ՛ր, Ած. երկար կեանք տայ ձեզի: Մարդը խրկելէ առաջ, այս խնդրին վրայ քիչ մը աւելի խորհեցէք: Կանչենք ձեր տղան ու անոր ըսենք թէ ինչ բանի վրայ կը խօսինք: Եթէ ան համաձայնի, այն ատեն մենք երեքս միասին Անդրօնիկէին ոտքը կ'իյնանք և կը խնդրենք որ մեր կեանքը ազատէ այս ամուսնութեամբ»:

Քէհեան տղան կանչեցաւ ներս, և անարգ Պարթաքասը սկսաւ անոր պատկերացնել վտանգը՝ դեռ աւելի կենդանի գոյներով:

Հայր, եղբայր և փեսայ համաձայնեցան որ՝ ըլլայ համոզումով թէ բռնի, ամուսնութիւնը տեղի պիտի ունենայ արշալոյսէն առաջ:

Թ. Գ. Լ. Ո. Խ.

Պ ա տ Ժ ա ծ Փ ե ս ա ն

Կէս գիշերուան մօտ էր: Անդրօնիկէն վհատած՝ աւելի կանուխ առանձնացած էր իր սենեակը: Այդ նոյն օրը նամակ մը ստացած էր Թրասիբուլոսէն, որ կը նկարագրէր Ալէքսանդր Իբսիլանթիսին մուտքը Վալաքիա և վալաքներու ապստամբութիւնը, ինչպէս նաև մտահոգիչ պատկեր մը իրերու դուրսէն մասին Պօլսի մէջ:

Թրասիբուլոսին սպառնացող վտանգը աւելի անձկութիւն պատճառեց Անդրօնիկէին քան բուն իսկ իսկ իրենը: Այդ իրիկուն, ուրեմն, մինչդեռ Պարթաքաս կը մոլորեցնէր քէհեան իր չարածճի ոստայնին մէջ, ինքը երկար ու սրտառուչ նամակ մը կը գրէր Թրասիբուլոսին, որուն մէջ կը նկարագրէր նաև Փէլօփօնէսի գործերը:

Աշտարակը ուր Անդրօնիկէն կը բնակէր՝ վերաշինւած էր տգեղ աւերակներէ տասը տարի առաջ: Տարածուն գաշալի մը մուտքին առջև կը կենար ան, սեպացած լուան մը ստորոտը, որ կը պաշտպանէր ան ձիւնէն ու հիւսիսային

հովէն: Պարիսպ մը կը շրջապատէր պարտէզը, ուր աճած էին վեհաշուք ծառեր: Այս պարտէզը բաժնւած էր արեւելքէն արեւմուտք առաւելով մը, որ կիսով ծածկւած էր խիտ կանանչ խոտերով և ծեղերով: Ամռան մէկ մասը կը ցամքէր ան, իսկ ձմեռ ու գարուն լեցուն էր ջուրով: Առաւել կը հոսէր արեւելեան ու արեւմտեան պատերու տակէն, և անկէ ալ հովիտը կ'իջնէր:

Աշտարակը երեքյարկեան շէնք մըն էր, ուր խճողւած էր տարօրինակ խառնուրդ մը՝ պարսկական գորգեր, վեհետեան հայելիներ, բիւզանդեան և արեւելեան կահ կարասիք: Անդրօնիկէին սենեակը կը գործածէր նաև իրր հիւրանոց, ինչպէս այդ ատեն սովորական էր յոյն և թիւրք տներու գրեթէ բոլոր սենեակներու համար: Լայն դարան մը պատին մէջ, դուռներով գոցւած, կը պարունակէր անկողինն ու բարձերը, որոնք գիշեր ատեն տախտակամածին վրայ դետեղւելով մահիճը կը կազմէին պատերէն կախւած էին մորթեր և արժէքաւոր զէնքեր:

Անդրօնիկէն արձակած էր իր սև մաղերը, երբ իր հայրը, եղբայրը և դասատուն յանկարծ, առանց լուր տալու, ներս մտան, և իրենք իրենք անոր ոտքը նետեցին, աղաղակելով. «Փրկէ մեր կեանքը:»

— «Ի՞նչ կայ,» բացագանչեց աղջիկը զարմանքով:

— «Տաճիկները մեզի բոլորս ալ պիտի կախեն վաղը:»

— «Պաշտօնական նամակները կը յայտարարեն ատ և դուն ես պատճառը: Գու խնամութիւնդ պատրիարքին հետ, քանդեց մեր տունը: Վաղն առաւօտ աշտարակը տաճիկներով լեցւած պիտի ըլլայ:»

— «Լեռները մեզի կը վերաբերին, հայր. մեր բոլոր իրերը հաւաքենք գետնին տակ. քանի մը պիտանի իրեղէն առնենք, և լեռներուն վրայ, ուր այնքան արմատօլիներ (ֆէդայիներ) կան, սպասենք հրացանները մեր ուսին՝ ապահովութեան ժամուն: Ոտքի ելէք, ոտքի ելէք: Վարժապետ ինչ կը նշանակէ այս դիրքը,» աղաղակեց ան յուզւած: «Գոնէ ըսէք ինծի ինչո՞ւ այդպէս կը պոռաք դուք:» Թշուառական Պարթաքասը ձեռքերով ծածկած էր երեսը և արտասուել կը կեղծէր:

— «Հարցուր ինծի, զաւա'կս,» ընդմիջեց հայրը: «Դուն խենթ ես, երբ կ'ըսես որ «քլէֆթ»ներու նման անտառը վզաենք: Կրնա՞մ ես, ծեր մարդ մը, հանդուրժել այդպիսի կեանքի մը: Ատկէ զատ ես տաճիկներու ձեռքը պէտք

է որ թողում ստացւածքս, որ հաղարաւոր ոսկի կ'արժէ: Անոնք յարքունիս կը գրաւեն ստացւածքս, սուլթանին դաւաճան մը հռչակելով իս: Ո՛չ, այդ չէ մեզի փրկելու կերպը:»

— «Ուրեմն ի՞նչ միջոց կայ: Խօսեցէ՛ք. ելի՛ր, հայր: Աստուածածինը վկայ եթէ վեր չկենաս, ինքզինքս պատուհանէն վար պիտի նետեմ,» աւելցուց աղջիկը, երթալով պատուհաններէն մէկուն առջև:

— «Դուն պէտք է նշանդ ետ առնես թրասիբուլոսէն,» ըսաւ հայրը, վեր կենալով:

— «Տաճիկները պէտք է գիտնան թէ պատրիարքին հետ ունէ խնամութիւն ունենալէ դադարած ենք,» աւելցուց եղբայրը:

Անդրօնիկէն քանի մը վայրկեան շփոթութեան մէջ ընկղմեցաւ: Ապա խոր լռութենէ մը ետք, «Շատ լաւ: Վաղը եկեղիցիին մէջ յայտարարէ թէ իմ նշանախօսութիւնս պատրիարքի քեռորդուն հետ խղւած է: Թրասիբուլոսն ու ես նշանախօսութեան չենք կարօտիր իրարու հաւատարիմ մնալու համար:»

— «Սոսկ բառերը տպաւորութիւն պիտի չգործեն տաճիկներուն վրայ: Խնայելու համար մեր կեանքին, և ոչ մեր ստացւածքի սիրուն, դուն պէտք է որ այսօր ոչ միայն խզես նշանախօսութիւնդ պատրիարքի քեռորդուն հետ, այլ և ամուսնանաս ուրիշի մը հետ:»

— «Խե՞նթ ես, հայր:» Ապա, մոլեգին ծիծաղով մը, աղաղակեց. «Ե՛ս թողում սիրած թրասիբուլոսս:»

— «Ես վստահ չեմ, ամէնասիրելի, թէ թրասիբուլոսը կենդանի է,» ըսաւ դասատուն ցաւակցութեամբ մը: «Ան և պատրիարքը երկուքն ալ բանտարկւեր են:»

— «Ի՞նչ կ'ըսէք, թրասիբուլոսը բանտարկւած,» շշտւած քէհեալն աղջիկը. «դեռ այսօր ինծի նամակ մը եկաւ անկէ ուր կը տեղեկագրէր ինծի ամէն ինչ որ պատահած է Պոլսի մէջ: Ահաւասիկ: Հաղիւ եօթը օրւայ գրած է:»

Վարժապետը շուռ տաւ նամակին անակնկալ երեւումէն: «Այստեամէնայնիւ,» ըսաւ, մտքի ամփոփումով մը, «եթանի՛ թէ իմ նամակս կեղծւած ըլլար, պատրիարքին և թրասիբուլոսին բանտարկութեան լուրը ամբողջ օրը շատ ծանր նստած է սրտիս վրայ:»

— «Թրասիբուլոսը բանտը ըլլայ թէ ոչ, աղջիկս, դուն պէտք է մոռնաս ան: Ես իբրեւ հայր մը չեմ խօսիր, ը-

սաւ քէհեան, բարձրացնելով իր Լճայնը զգալի խոտութեամբ, «այլ իբրեւ պաշտօնեայ մը, մղւած իմ պարտականութենէս և ուխտէս, որ տւած եմ իմ տիրոջ սուլթանին: Դուն պէտք է որ ամուսնանաւ քու իմաստուն և առաքինի դաստիարակիդ հետ: Մենք քահանային ետեւէն մարդ խրկեցինք որ գայ արարողութիւնը կատարելու:»

Պարթաքաս, որուն մարմնէն խռովութեան ցնցում մը անցաւ քէհեանին այս ուռուցիկ բառերուն իւր, բարձրացուց իր խիստ ձեռքերը շարունակելու համար տեսարանը, երբ Անդրօնիկէն աղաղակեց բարկութեամբ և նախատինքով. «Ե՞ս կարգւիմ այս Թէրսիտէսին, այս Զաքէոսին հետ: Ամէն բան կը հասկնամ հիմա: Բոլորը այս սրիկային ինթրիկն է. Հա՛յր, եղբա՛յր, չէ՞ք հասկնար: Ոչ ոք թափանցած է այս օրանկութանքի ներսը այնքան լաւ որքան իմ Թրասիբուլոսս: Առաջին վայրկեանին երբ ան տեսաւ քեզի, գիտցաւ թէ հոգիդ այնքան ծուռ էր որքան մարմինդ:»

— Դադրեցո՛ւր քու անամօթ լրբութիւնդ,» աղաղակեց քէհեան, դայրացած: «Մի բարկանա՛ր անոր բարեկամ,» աւեցուց, վարժապետին դառնալով: «Սէրը կուրացուցեր է ան, և չի գիտեր թէ ինչ կ'ըսէ ինքը:»

— «Կարծե՞ս որ, տէր, ես կը բարկանամ եթէ այս հըրեշտակը արհամարհէ իս: Բոլոր սուրբերը վկայ, ես բռնաւ չտեսայ իմ աշակերտունիս այնքան գեղեցիկ որքան հիմա:» Ապա դառալով դայրացած Անդրօնիկէին, որուն մագերը կը թափէին իր ուսերուն ու կուրծքին վրայ, շարունակեց ծիծաղով մը. «Մանկամարդ աղջիկ, իմ անդորութիւնս քու նախատինքներուդ հանդէպ ցոյց կուտայ թէ եթէ սուր մըն ալ խրես մարմնիս մէջ, չպիտի բարկանամ քու վրադ. գիտեմ թէ մարմնով և դէմքով կը նմանիմ Թէրսիտէսին և Զաքէոսին: Գիտեմ ատ, որովհետեւ օրհնեալ է Աստուած, աշտարակին մէջ բաւական հայելի ունինք, բայց առ չի նշանակեր թէ իմ մարմնիս մէջ չկայ հոգի մը որ քեզի չսիրէ մոլեգնօրէն, հոգի մը որ չունենայ քիչ մը առաքինութիւն և որ նախատինքներու դէմ չդնէ: Իրաւ է թէ ես քեզի մեծցուցի, և թէ իմ համակրութիւնըս, կամ աւելի լաւ իմ անմեղադիր սէրս մեծցաւ քեզի հետ: Բայց երկինքը վկայ է ես ուրախացայ քու նշանախօսութեանդ համար Թրասիբուլոսին հետ: Երբ ես իմացայ որ դուն պիտի ամուսնանայիր պատրիարքի այդ

վայելուչ և ճարպիկ քեռորդուն հետ, իմ չարչարանքս խեղդեցի, ինչպէս փիլիսոփայի մը կը վայլէ ընել, և ուրախացայ քու պայծառ բախտին: Ես չերեակայեցի թէ ուէ պահանջ ունիմ վրադ: Այսօր, երբ յանկարծ տէրը ընտրեց իս քու էրիկդ ըլլալու, ես մերժեցի:»

— «Իրաւ է: Սկիզբէն իմաստուն մարդը կամք չունէր առնելու,» ընդմիջեց Հայրը: «Ես ստիպեցի զինքը, որովհետեւ այս գիշեր ամուսնութիւնը պէտք է որ տեղի ունենայ: Ատ միակ միջոցն է մեր մահւոյն խուսափելուն:»

— «Այս կերպով, աղջիկս, կը սիրես ան որ քեզի կեանք տւաւ: Զե՞ս կրնար այս փոքրիկ զոհողութիւնը ընել իմ օերս երկարելու համար: Խորհէ թէ ինչ աւերներ պիտի պատճառես,» շարունակեց գրգռւած Հայրը:

Անդրօնիկէն շարած Պարթաքասին կեղծուորութենէն և հօրը անյոյս վիճակէն, լուռ ու ճնշւած մնաց: Դասատուն կարծեւով թէ աղջիկը տեղի տւաւ, սկսաւ աւելի տաք կերպով:

— Հօրդ ծրագիրը մեր ապահովութեան մասին հաշի առած է մեր Արքատիա չմնալը: Այս գաւառը փէլէփօնէսի կեդրոնն է, կեդրօնը պիտի ըլլայ նաեւ պատերազմի: Մենք Եւրօպա պիտի երթանք: Հոն, օրիորդ, պիտի հասկնաս թէ խեղճ Զաքէոսը, այն էրիկը որը դուն պիտի ընտրես, ի՞նչ կ'արժէ: Հոն մարդիկ կը յարգեն հանճարը և ուսմունքը և քիչ հոգ կ'ընեն հասակին: Հոն դուն ինքզինքդ շրջապատւած պիտի գտնես իշխաններով և մեծամեծներով, ինչու որ ես կրնամ պարծենալ իմ մտերմական յարաբերութեանս համար Եւրօպայի գլխաւոր անձնաւորութիւններու հետ: Դու գեղեցկութիւնդ և կատակներդ փարիզի Ասփաղիան պիտի ընեն քեզի: Անոնք անհունապէս պիտի հիանան վրադ:»

— «Հանդարտ կեցիր, անիծած թշուառական: Դուն աւելի դէժ օձ մըն ես քան ան որ Եւան խաբեց: Հայր, եթէ այս տեսարանը շարունակի, պիտի խենթեամ: Եթէ բռնաւ չտեսնամ նորէն, Թրասիբուլոսը և եթէ աս՝ միակ մարդը եղած ըլլար տշխարհիս վրայ, ես պիտի նախընտրէի ինքզինքս կախել քան թէ ամուսնանալ ասոր հետ:»

— «Փափաքիդ պիտի չհասնիս, աղաղակեց քէհեան: «Բանի որ բարութիւնը աղբեցութիւն չըրաւ, բռնութիւնը պիտի հասկցնէ քեզի մեր դիրքը: Կանչէ քահանան,»

աւելցուց իր որդուն: «Բովս եկուր, վարժապետ: Դուն կը տեսնաս թէ քեզի կ'ամուսնացնեմ թէ ոչ:»

— «Հայր, հայր: Այս թշուառականին խաբեբայութիւնը այնքան գինովցուցած է քեզի որ կարեկցութեան մասնիկն անգամ չունիս,» աղաղակեց Անդրօնիկէն, երբ եղբայրը գնաց քահանան կանչելու:

— «Ինչ որ հայրդ կ'ընէ, իմ սիրելի Անդրօնիկէս, քու և մեր բոլորին աղէկութեանը համար է: Ամուսնացիր ինծի, սիրելիս, լոկ ձեակերպութեան սիրուն, որպէս զի տաճիկները լսեն թէ ձեր կապակցութիւնը խղած է պատրիքի քեռորդուն հետ, և դուն բնաւ ինծի հետ չես բնակիր իրրեւ իմ կինս: Մենք մեր ստացւածքները ստակի պիտի վերածենք և պիտի չենք Փէլօփօնէսէն: Եթէ չկրնամ սիրտդ դրաւել երեք ամսան մէջ, ես կը խոստանամ քեզի որ այն ատեն մեր ամուսնութիւնը լուծենք, և դուն կրնաս կարգել թրասիբուլոսին հետ եթէ կենդանի ըլլայ ան:»

— «Օ՛հ դուն ստոր արարած,» աղաղակեց Անդրօնիկէն, խելացնորութեան մէջ: Կայծակի արագութեամբ ցատքեց պատը ճիշդ այն վայրկենին, երբ քահանան ու եղբայրը ներս կը մտնէին, և մէկ ձեռքով հրացանը վար առաւ, իսկ միւսով մտրակ մը: Ետ ցատքելով արագաբար, Պարթաքասի երեւին սարսափելի հարած մը տուաւ, այնպէս որ գետին տապալեցաւ ան, սուր ճիշ մը արձակելով:

Միւսներուն դառնալով ըսաւ. «Բանի որ դուք կը հաստատէք թէ ես եմ ձեր բոլոր գթբախտութեան պատճառը, ես այս վայրկենիս կեանքիս վերջ մը պիտի դնեմ ու այս զէնքով ձեզի փրկեմ:»

— «Կեցի՛ր, կեցի՛ր,» հայր, եղբայր. ու քահանայ աղաղակեցին մէկտեղ, «Կեցի՛ր, աղջիկս,» ըսաւ քահանան անոր մօտենալով, «ես չեմ կրնար պսակել քեզի: Սրբապիղծ գործ մը ըրած պիտի ըլլամ, պարոններ, եթէ բռնի ամուսնացնեմ ան: Ուստի գիշեր-բարի կը մաղթեմ ձեզի: Իբրեւ ձեր խոստովանաւորը, կը յորդորեմ ձեզի, որ այս մանկամարդ աղջիկը հանգիստ թողուք: Ինչու որ ձեր հոգիները պիտի պատժեն, եթէ ստիպէք ան որ անձնապան ըլլայ:»

Հայրն ու եղբայրը մեծամեծ խոստումներով յաջողեցան աստիճանաբար անդորրեցնել աղջիկը: Դասատուն օտքի ելաւ ու կշտամբեց Անդրօնիկէն: Ապա ժողովեց իր ունեցած արժէքաւոր իրերը և անմիջապէս աշտարակէն դուրս

ւեց, յայտարարելով թէ ինքը վայրկեան մըն ալ չէր կրնար կենալ այդ տունը, որ վաղը անօրէն տաճիկներու ճարակը պիտի դառնար: Բայց իր մեկնումին խկական պատճառը ուրիշ բան էր. կը վախնար այն հետեանքներէն, որոնք իր խաբեբայութիւնները մերկացւելէն պիտի ծագէին: Ի՛նչ-նոյն ատեն ուխտեց մահացու վրէժ մը անոր, որ այնքան խայտառակ կերպով ոտնահարեց զինքը:

Ժ. ԳԼՈՒԽ

Փ ա խ ո ս ս ա ը

Նոյն իրիկուն հայրը, եղբայրը և աղջիկը, սարսափած դասատունի սպառնալիքներէն, պահեցին իրենց արժէքաւոր իրեղէնները ապահով տեղ մը՝ աշտարակէն քիչ մը հեռու: Խրկեցին նաև հարուստ բնիկներ թրիփօլիցաի փաշան՝ քէհեան հրաժարականը պարունակող նամակով մը:

Երբ օրը լուսցաւ, Անդրօնիկէն մանրամասնաբար հարցափորձեց հայրը, անցած գիշերուան պատահարներու մասին, և մերկացուց իր դասատունին դատերը:

Տասը օր անցաւ, և աշտարակին բնակիչները բոլորովին ապահովեցան: Պօլսէն եկած լուրերը ապացուցին թէ Պարթաքաս ստախօս մըն էր, և խիստ բարեկամական պատասխան մը եկաւ թրիփօլիցաի փաշայէն:

Մարտ ամսու 14ին Անդրօնիկէն ճամբայ ելաւ հովիտը երթալու, երբ յանկարծ առնավուտ լալիօթներու խուժան մը երեցաւ աշտարակին դուրսի դուռը. անոնց գլուխն էր Պարթաքաս, թիւրքի զգեստով:

Անդրօնիկէի տմարդի դասատուն փախած էր այս գող ու կռասէր ժողովուրդին մէջ, միւսիւրմանութիւն բնորոշնա էր, բորբոքած էր անոնց անյագութիւնը աշտարակին մէջ եղած հարստութեան պատմածքներով, և այսպէսով կրցած էր գրեթէ երկու հարիւր մարդու գլուխն անցնիլ: Անոնց հետ եկաւ քէհեան աղջիկը փախցնելու:

Անդրօնիկէին երկու շունները գիտապաստընկան: Սարսափած քէհեան գթբախտաբար պարտէղը կը գտնէր այդ պահուն: Դէպի աշտարակին դուռը կ'աճապարէր ան, երբ Պարթաքասի հրամանով, առնավուտներէն մէկուն կապարը գետին փռեց ան: Անդրօնիկէին եղբայրը, որ շատ հեռու չէր հօրմէն, և ծառաները ջանացին պաշտպանել իրենքդիրենք, բայց միևնոյն բախտն ունեցան:

Անդրօնիկէն ակնառես եղաւ իր հօրն ու եղբօրը անմիջական մահւան: Ինքը Նախ փորձեց պահւելով, բայց ետքէն յիշեց որ Պարթաքասը ծանօթ էր շէնքին ամէն գաղտնի տեղերուն: Այդ միջոցին բոլոր լալիօթները պարտէզ մտած կ'առաջանային դէպի աշտարակը: Սուր մը և ատրճանակ մը առնելով աղջիկը վազեց, աշտարակի ետևի պղտիկ դուռնէն փախչելու համար: Դրու ժան դաստուռն որ ամէն նախազգուշութիւն ձեռք առած էր, երեք առնավուտներու հետ կը հսկէր հոն:

— «Վա՛տ», աղաղակեց Անդրօնիկէն, դաստուռն տեսածին պէս, և ատրճանակը պարպեց անոր, գնդակը անոր քովի առնավուտին սրունքը վիրաւորեց: Միւս երեքը աղջկան վրայ յարձակեցան կատաղութեամբ: Պարթաքաս պոռաց, «Կենդանի բռնեցէք զինքը, բայց մի մնասէք: Անոր փրկանքը երկու հարիւր յիսուն ոսկի է:» Թէև քէհեաին աղջիկը քաջ էր, դիմադրութիւնը երկար չէր կրնար տևել: Զինաթափ ըրին զինքը և այնպէս մը ամուր բռնեցին, որ չէր կրնար շարժիլ:

— «Սպաննէ՛ իս, թշուառական», աղաղակեց դժբախտ աղջիկը, իմ վրաս միայն կրնայիր յազեցնել վրէժխնդրութիւնդ, ի՞նչ մնաս ըրած էին քեզի հայրս ու եղբայրս:»

— «Տրտնջալը անօգուտ է», պատասխանեց Պարթաքաս, անտարբերութեամբ մը, «Դուն պատճառ եղար այս բոլոր նեղութիւններուն: Ես ուղեցի որ ամուսնանայի քեզի հետ, և ապա բոլորս միասին փախչէինք: Զուպէ ինքզինքդ: Դուն օր մը իմ մէջ պիտի գտնաս էրիկ մը, հայր մը և եղբայր մը, ամէն ինչ որ կորուսիր հիմա:»

— «Ո՛վ Աստուած, ինչո՞ւ գետինը չի բացւիր ու կ'լլեր ան», նորէն աղաղակեց աղջիկը անձկութեամբ մը: «Դո՛ւն որ Աստուած, կրօնք ու պարտականութիւն բառերը ունիս չրթունքներուդ վրայ:»

— Պարթաքասը ջղալին խնդուք մը ունեցաւ և ուսերը թօթեց: Ապա դարձաւ Անդրօնիկէն բռնող մարդիկներուն, «Հետևեցէք», ըսելով առաջնորդեց ասոնց պարտէզին դուռը:

Ապուքիր պէյի — այս անունը առած էր Պարթաքաս խաւամանալու ատեն — ձիերը կ'սպասէին պարտէզէն դուրս, և անոր դաւը անվրէպ պիտի յաջողէր, եթէ բախտը չդարձնէր իր բարկութիւնը անոր վրայ:

Առնավուտներու վայրենի խուժանը աշտարակէն դուրս

եղաւ ճիշդ այն պահուն երբ Անդրօնիկէն ձերբակալւած էր: Խնամօտ խուզարկութիւններէ ետք, չգտնալով այն հարստութիւնը որը Պարթաքաս խոստացած էր, իրենց բարկութիւնը անոր վրայ թափեցին:

— «Ի՞նչ սուտեր խօսած ես ինծի, չուն: Որչա՛փ ժամանակ վատնած ենք», պոռաց ասոնց զայրացած գլխաւորը, Պարթաքասի նահանջը կտրելով: «Տասը դրուշ անգամ դրած չենք, ոչ իսկ մեր վառօդին գինը:» Ապա ակնարկ մը նետելով խոտապէս պահպանւած Անդրօնիկէին վրայ, աղաղակեց. «Ա՛տ ինչ է: Ի՞նչ հեաին աղջիկն է ատ, ե՛ս պիտի առնեմ զինքը:» Իր երկար հրայանը դաստուռին ուղղելով, ըսաւ. «Աղատ թող այդ կինը», և աւելցուց առնավուտներուն, որոնք տակաւին կը հսկէին աղջկան, «Թող տէք զինքը»:

Պարթաքաս տեսաւ ինքզինքը բախտի նոյն հարւածովը ոչ միայն վռնուած իր արքայութենէն, այլ և ահաւոր անդունդի մը եզրին:

Յուսահատ խորհուրդ մը կայծակի պէս փայլեցաւ Անդրօնիկէին մտքին մէջ: «Խմբապետ», աղաղակեց աղջիկը համարձակօրէն և առանց շփոթելու, գողերու մեծաւորին, «Ես հազար անգամ կը նախընտրեմ քու կինդ ըլլալ քան թէ այդ սրիկային: Հայրս մեր տունը առաւ զինքը իբրեւ մուրացկան մը, հարստացուց աս, բայց երբ ես չուղեցի իրեն հետ ամուսնանալ, փախաւ տունէն ու ձեզի բերաւ որ իր բարերարները սպաննէք: Հայրս կը վախնար թէ բան մը պիտի պատահի, ուստի քանի մը օր առաջ իր գանձերը պահեց գետնին տակ: Ես ցոյց պիտի տամ ձեզի անոնց տեղը ու քու կինդ ըլլամ, եթէ ազատես իս այդ դէին ձեռքէն:»

— «Դուն կ'ուզես որ ես քու էրիկդ ըլլամ», ըսաւ լալիօթներու մեծաւորը, խռպոտ ձայնով մը, «և դուն այս մարդուն կեանքը կ'ուզես: Վար իջիր», ըսաւ, մօտենալով Տարթաքասին և դուրս քաշելով իր թուրը, «և ես քու գլուխդ պիտի կտրեմ իմ սուրովս:»

Վատասիրտ Պարթաքասը սարսափէն կը ցնցէր: Հըսկայ առնավուտը գորաւոր բռնեցք մը տաւ դաստուռին՝ ծունկի վրայ բերելու համար ան, բայց վերջինս կարծելով թէ օրհասական սուրի հարւածն էր ատ, գետին ինկաւ անզգայ, վայրենի հանդիսատեսներու ծաղրը շարժելով:

— «Մի՛ սպաններ ան, խմբապետ, մինչև որ քեզի ցոյց տամ հօրս գանձերը», ըսաւ Անդրօնիկէն: «Հետևեցէք ին-

ծի,» աւելցուց ան: Անոնց գլուխն անցաւ, բերաւ անոնք սլարտէղին հակառակ ծայրը, ոչ հեռու այն առակէն որ մէջտեղէն կը գատէր աշտարակին գետինները, ուր պատերը շատ հաստ և բարձր էին՝ պարտէզի հիւսիսային կողմը բլուր մը բարձրացած ըլլալուն: Գետնին այս մասը ծածկւած էր աղբիւսի գէղով մը որ ատեն ատեն նետած էին հոն:

— «Այդ դէպին տակ,» ըսաւ աղջիկը համարձակութեամբ, «պահած են տասն երկու հազար ոսկի, և շատ մը թանկագին քարեր: Սորունկ թաղւած են, արկղերու մէջ են. ես կը բերեմ ձեզի բանալիները, որ պահած ենք այդ ծառին տակ», և մատնանիւ ըրաւ վեհաշուք թթենի մը առակին եղերքը:

Աւագակները սկսան փորել ձեռքերով, ղէնքերով և ինչ գործիքով որ կրցան գտնել: Ճագարի ծակ փորող շուկներու նման կը փորէին անոնք: Կասկած իսկ չէր անցներ անոնց մտքէն թէ Անդրօնիկէն կրնար փախչիլ, քանի որ այդ կողմը դուռ չկար և պատերն ալ բարձր ու անմատչելի էին առանց սանդուղքի:

Մանկամարդ աղջիկը մօտեցաւ թթենիին յոսահատի քաջութեամբ մը: Ետեն անցաւ և տեսաւ որ ծառին հաստ բունը ծածկեց զինքը խուածանին աչքէն: Անձայն սահեցաւ ան օձաձուկի մը պէս առակի ջուրին մէջ, որ այդ ամիսը շատ խորունկ էր: Արագընթաց էր ան, և ծածկւած էր, ինչպէս ըսած ենք, խոտերով ու եղէգներով: Առակը՝ ցցւած կամարին տակէն դէպի ձորը անցած պահուն՝ փոքրիկ ջրվէժի մը ձայնով կը հոսէր. այդ ատեն հեղհեղը կամարը ծածկած ըլլալուն, վերջինս կը նմանէր եղէգներով ծածկւած ճաճային մահիճի մը: Անդրօնիկէն խորասուզուելով ջրին յատակը և իր շունչը գրեթէ խեղդը խորասուզուելով, անցաւ կամարը և դուրս ելաւ ելու աստիճան արգիլելով, անցաւ կամարը և դուրս ելաւ պատէն ու պարտէզէն: Ապա ոտուով մը ցատքեց երիմանթոս գետին մէջ: Ջուրին մէջ անկումը սարսափելի գլխու պտոյտ մը պատճառեց իրեն, իր երեսին հարւած մը ընդունելու պէս: Շուտով սակայն թրասիբուլոսի և բոլոր միւս պատահածներու յիշատակը վրայ բերաւ անոր ուժերը, և Անդրօնիկէն գետէն դուրս ելաւ: Աղջիկը արագաբար հանեց իր թրջած հագուստներու մեծ մասը, ջուրը քամեց իր կօշիկէն և աճապարեց դէպի Դաթան Լեռը:

Աղջիկը ինքնին կը խորհրդածէր թէ նախ առնալուտ-

ները չէին կրնար անմիջապէս կասկածիլ թէ ինքը պատերէն դուրս ելած էր, հետեւեալ անոնք ներսը պիտի փնտռէին զինքը, և ատով ժամանակ պիտի տային իրեն փախչելու, երկրորդ՝ թերեւ անոնք խորհէին թէ յուսահատութենէն ջրախեղդ եղած էր ինքը, երրորդ՝ եթէ նոյն իսկ գիտնային որ փախած է ինքը, անկարելի պիտի ըլլայ անոնց այդ բարձր պատերը մագլցել առանց սանդուղքի և ապա հալածել զինքը: Եթէ անոնք երթային պարտէզէն և գլխաւոր դուռնէն և այսպէս հասնէին գետին դիմացի կողմը, ստիպւած պիտի ըլլային բաւական հեռաւորութիւն կտրելու՝ կամուրջը հասնելէ առաջ. վերջապէս, եթէ առնալուտները իրեն օրինակին հետեւելով հեղհեղապար մտնէին ետեւէն հասնելու համար, իրենց ծանր հագուստները պիտի արգիլէին զիրենք, և ատկէ զատ իրենց հրացանները թաց և անգործածելի պիտի դառնային:

ԺԱ. ԳԼՈՒԽ

Ս Ո Ւ Ր Ր Ե Ղ Ի Մ Ի Ծ Ք Ն Ա Ն Ր Ը

Անդրօնիկէն բոլոր ուժովը բաւական հեռու վազեց, առանց անդամ մը իսկ իր գլուխը դարձնելու, որ տեսնէր թէ կը հալածէին զինքը թէ ոչ: Շունչ անգամ չառաւ մինչև չհասաւ դիմացի լեռան ստորոտը, ապա ետ դարձաւ և տեսաւ որ աշտարակը ծուխ ու բոցի մէջ էր:

Աղջիկը տեսաւ որ իր ետեւէն եկող չկայ: Կամաց-կամաց իր վախը իջաւ, բայց իր հօրն ու եղբորը եղեռնական մահւան վերյուշքը աւելի կենդանացաւ: Վիշտերու գիտակցութիւնը իր բոլոր զօրութիւնով սկսաւ ճնշել անոր վրայ: Իր միայնակութեան զգացումը աղաղակ մը փրցուց իր կրծքէն, որ արձագանգեց ամայութեան մէջ — «Ես ո՛րք մնացի: Ամբողջ աշխարհին մէջ թրասիբուլոսը միայն ունիմ ես: Օգնէ մեզի, ո՛վ Աստուած, որ նորէն հանդպինք»:

Աղջկան ձայնին հնչումէն մեծ արծիւ մը իր թևերը բաղխելով վեր թռաւ ու նստաւ մերկ ու ամայի ժայռի մը վրայ: Ոչ մէկ ատեն անտառէն սարսափը այնքան լեցուցած չէր անոր սիրտը որքան այդ պահուն: Իր ջլաշին դըրութիւնը բոլորովին թուլցած էր, և ամենափոքր ձայնէ մը

անգամ պատրաստ էր հաւատալու թէ նորէն առնաւորութեան ներու ձեռքն էր ինքը :

Թռչունը թռչելէն ետք, աղջիկը յիշեց թէ ո՞րքան անգամներ ինքը թափառած էր այդ լեռներուն վրայ : Բայց այն ատեն զէնքեր և յարմար հագուստ ունէր, երկու հուժկու շուներն ալ իբր պաշտպաններ, — հիմա կէս մերկ, անպաշտպան, առանց կերակուրի էր ինքը, վայրենի գաղաններու խաղալիք :

Անանասի ծառերով զարդարւած Մէնալոսի բարձրաբերձ գագաթները, — Արքատիայ, Լաքօնիաի և Արկոլիսի լեռնային դրութեան կեդրոնը, — արդէն մթնցած էին գիշերային խիտ շուքերով : Աղջիկը արագաբար ելաւ Լիքոսէս գիւղի մօտ գտնւած բլուրը, ուր կը գտնէր այն տուն և դեռ կը գտնէր այսօր ալ սքեղ խիտ մատուռը :

Հոն կը բնակէր տարիքոտ ու տկար ճգնաւոր մը, որ ծանօթ էր աղջկան և որ ուրիշ օրերու մէջ կերակուր ու հագուստ կ'ստանար անոր ձեռքէն : Աղջիկը այս վանականին դուռը դարկաւ :

— «Ո՞վ է հոգ», հարցուց ալեւորը, ճրագը ձեռքին դռան մօտենալով :

— «Ապերջանիկ կ'ին մը որ սուրբ Եղիաին գթութիւնը կը հայցէ :»

Ալեւորը բացաւ դուռը, բայց, Անդրօնիկէին երեսը առանց քօղի տեսնելով, կարծեց թէ գեւը մահկանացուի մը կերպարանք մտած էր զինքը փորձելու համար, ուստի աղաղակեց. «Կորի՛ր, սատանայ», ու թքեց կուրծքին վրայ :

— «Ձե՞ս ճանչնար իս, հայր : Ես Աթանասիատէս քէհեաին աղջիկն եմ : Աւետարանին դեւը չէ որ իս այս վիճակին իջուցեր է, այլ մարդկային դեւը, աւելի գէշ քան սատանան : Ան է որ դէպի աշտարակը առաջնորդեց թիւրքերը, որոնք սպաննեցին հայրս ու եղբայրս :»

Ալեւորը ճանչցաւ հովուհին, որ շատ անգամ այցելած էր իրեն, Թրասիբուլոսին հետ : Ծրագը սեղանին վրայ դնելով, գնաց փաթոյթ մը բերելու, որը ձգեց աղջկան ուսերուն վրայ, երբ ան նստաւ կծկտելով : Ապա քիչ մը կերակուր բերաւ անոր և խորունկ համակրանքով մը լսեց անոր պատմութիւնը :

— «Մառախուղը շատ թանձր կ'ըլլայ, աղջիկս, լոյսը գալէն ճիշդ առաջ», ըսաւ ալեւորը, իր ձիւնապատ գլուխն օրկելով : «Ծիւղ այսպէս է Յունաստանն ալ. գերութիւնն

ու մոլեռանդութիւնը այնքան խտացեր են, որ ակնկալելու ենք թէ աղատութեան լոյսը պիտի գայ վտարելու անոնք : Սուրհանդակ մը այս գիշեր ասկէ անցաւ դէպի Փաթրաս : Ան լուր կը տանի թէ քահանաներն ու քեհեաները բանտարկւած են Թրիփօլիցի մէջ : Ալեքսանդրը Իփսիլանթիս փրոտ գետը անցնելով ապստամբութիւն մը առաջ բերած է Մօլտա-Վալաքիոյ մէջ : Փէլօփօնէսի բոլոր գաւառներուն մէջ 'Հէթաիրիա' բռնէն զատ ուրիշ բան չի լսուի : Այս երբորդ փորձը պիտի ըլլայ խորտակելու գերութեան շղթաները : Սակայն կը վախնամ, որ մեռնելէս առաջ, 1769-ի և 1791-ի պատահածներէն աւելի եղեռնական տեսարաններու ականատես ըլլամ :

— «Դուք կը յիշէ՞ք 1769-ի ապստամբութիւնը, հարցուց Անդրօնիկէն, «կրնա՞ք ըսել ինծի թէ թիւրքերը ո՛ւր աւելի շատ ջարդեցին — Պօլիս թէ Մօրէա :»

— «Ո՛ւր չըրին որ. Պօլիսը սուժեց ամէնէն շատը, որովհետեւ փառիշահին մօտ էր : Բայց, աղջիկս, ինչո՞ւ այդքան մտաւանջ ես այդ մասին :»

— «Հայր, իմ նշանածս, իմ աղբիւ Թրասիբուլոսս, այն երիտասարդը որ ինծի հետ միասին շատ անգամներ քու խրճիթդ եկած է, միակ անձը որ ինծի մնացած է աշխարհիս վրայ, Պօլիս կը գտնուի հիմա : Գրիգոր պատրիարքին քեռորդին է ան. կը կարծե՞ս թէ անոնց մնասելն ալ հաւանական ըլլայ :»

— «Թերեւ Տէրը անգամ մը պիտի գթայ յոյներուն,» ըսաւ ծերունին, թեթեւ վարանումէ մը ետք, «թերեւ ան պիտի կուրացնէ բարբարոսները, և քրիստոնեաները յաջողին խուսափիլ անոնց ճիրաններէն :»

— «Ո՛հ, հայր, կ'դգամ թէ պիտի կորսնցնեմ այն մէկ հատիկը որ ունիմ այս աշխարհիս մէջ», ըսաւ Անդրօնիկէն :

— «Քու գառն վիճակդ է որ այդպիսի զգացումներ կուտայ քեզի : Ինչ որ Տէրը նախասահմանած է քու նշանածիդ համար, գրած է երկնքին մէջ և ոչ թէ քու կամ իմ սրտիս մէջ : Անհամար այդօրինակ զգացումներ ես ինքս ունեցած եմ իննսուներ ինը տարիներու երկար կեանքիս մէջ. բայց ոչ մէկը երբեք չէ իրականացեր : Սիրտ առ և յոյս, ու աղօթէ Աստուծոն, և ան պիտի գթայ քեզի :»

— «1769-ի ապստամբութիւնը շատ արիւնհեղ էր, հայր : Այն ատեն ալ այնքան սպանութիւններ տեղի կու-

դատարանի մեծ բակը, ոմանք կ'աղաղակէին Տէմաքիին և ոմանք ալ Թրիքայիոսին համար: Սրիւնձարաւ կառավարիչը Ալարիքի առածին հետեւեցաւ, թէ ուր որ դալար խոտը ամէնախիտ է, հոն հնձելը ամէնադիւրինն է: Հրադէններն ու սուրերը անմիջապէս սկսան իրենց գործը անմեղ քաղաքացիներուն մէջ: Ամէն անոնք որ յաջողեցան փախչիլ դատարանէն՝ մորթւեցան փողոցին մէջ: Այնքան մարդիկ ջարդւած էին որ փէնիոս գետը արիւնով կարմրած էր:»

Ծերունին չկրցաւ իր արցունքները դսպել: Ան դողաց անցոր բարկութիւնով մը՝ 1770, մարտ 9-ի կոտորածը պատմած պահուն: Վերջապէս աւելցուց.

— «Բանտէն փախչելէս ետք, թէնէտոս գացի և անկէ ալ փէլօփօնէս: Կը յուսայի դառնալ Ռուսիա, բայց պարագաները միշտ Յունաստան պահեցին իս:»

— «Քանի՞ տարի է, հայր, որ դուք բնակիչը եղած էք այս մատուռին:»

— «Այնքան տարիներ որքան պէտք է մանկան մը մարդ դառնալու, կամ որքան քահանայ մը պէտք ունի մոռնալու համար ինքզինքը այս աշխարհիս մէջ: Ես այս մատուռը եկայ երեսուն տարի առաջ:»

— «Շարունակեցէ՛ք, շարունակեցէ՛ք, հայր: Ձեր խօսքերը պահ մը մոռցնել աւին ինքս ինծի:»

— «1769-ի ապստամբութեան անյաջողութենէն ետք, լուծը մինչ իսկ աւելի ծանրացաւ: Տաճիկները կը վախնային թէ յոյները երկրորդ անգամ ալ պիտի թօթւէին իրենց շղթան, և անոնք աւելի ուժգնօրէն կաշկանդեցին մեզի: Անոնք աւելի ծանր տուրքեր դրին, աւելի անգթօրէն կողոպտեցին, և ստիպեցին մեզի, որ ափրիկեան գերիներու պէս դահլանէինք իրենց փափաքները: Կեանքը դաշտերուն մէջ անտանելի էր, և մեր երիտասարդները լեռները քաշւեցան: Այսպէս դարգացան Յունաստանի «քլէֆտ»ները, և անոնց կը պարտինք ներկայ ջանքերը ազատութեան համար: Խումբ խումբ կազմակերպուեցին՝ անոնք կարողացան քիչ մը խաղաղութիւն չնորհել քաղաքի բնակիչներուն: Վերջապէս այդ «քլէֆտ»ները որդեգրեցին աւելի շողոքորթիչ անուն մը: Իւրաքանչիւր պարագլուխ, «խմբապետ» մըն էր, իւրաքանչիւր գինւոր, «փալիքարի», և անոնք ամէնքն ալ կը կոչւէին «արմատօլ»: Իւրաքանչիւր յոյն լեռ այս վայրագ ու անհանգիստ պատերազմիկներու բնակարանը դարձաւ. ասոնք հետեւելով իրենց նախահայրերու օրինակին,

դադրեցուցին թիւրքերու հարստահարութիւնները, և պարծեցան թէ իրենք բնաւ սուրք չեն վճարած թիւրքերուն:

«Ռէկասի հայրենասիրական երգերը այն ատեն սկսած էին հասնիլ Օսա և Օլիմպոս: Ոչ միայն քլէֆտները երգեցին անոր բառերը, այլ անոր վէպերը, թատերախաղերը, երգերը — հասարակ ժողովրդային բարբառին վերածւած — մեծ բաժին մը ունեցած են մեր ապստամբութեան գործին մէջ:

«Երբ ես գրեթէ վաթսուն տարեկան էի, որոշեցի թողուլ աշխարհային կեանք մը, որմէ մինչև այդ ատենները բան մը չափած չէի, բայց եթէ յուսախաբութիւն և վիշտ: Այսպէս ես եկայ հոս՝ սբ. Եղիա, այն կէտին վրայ, ուրկէ ես առաջին անգամ կուած եմ ազատութեան համար, և ճշնաւոր մը դարձայ, մեղքերուս թողութիւն գտնալու յոյսով: Ես այս ձեռքերով թաղած եմ բոլոր այն վանականները որ հոս էին իզմէ առաջ և անցեալ փետրարին հոս բնակութեանս երեսուներորդ տարին աւարտեցի: Ամբողջ կեանքս, աղջիկս, մինչև երէկ ինծի թւեցաւ իբր չարայուշ երազ մը: Սակայն, ազատութեան աղաղակը ականջիս հասնելուն պէս, երեւակայութեան, յիշողութեան բոլոր մարմնաւոր կտրոգութիւններս վերակենդանացան: Թող ես ապրիմ տեսնելու իմ Յունաստանիս յարութիւնը և ապա թող մեռնիմ: Իմ մահս աւելի քաղցր պիտի ըլլայ քան ծերունի Ափաղորոսինը, որ մեռաւ ուրախութենէն՝ ուլիմպական խաղերուն մէջ իր զաւակներուն տարած յաղթանակը տեսնելով:

«Իմ անձնական պատմութիւնս քեզի ըրի այս իրիկուն երկու պատճառներով: Առաջին՝ որովհետև ներկայ ապստամբութեան մէջ իմ երազներս իրականացած տեսնելուս ուրախութիւնը աւելի է, քան որ ես կրնամ կրել և ես պէտք է խօսիմ, պատմեմ իմ պատմութիւնս կամ մեռնիմ: Երկրորդ՝ ես պատմեցի քեզի այս բաները, ցուցնելու քեզի թէ եթէ Աստուած սահմանած է քու սիրականիդ ապրիլ, մահը չի կրնար դաշիլ անոր: Որքա՛ն անգամներ ես ինքս խոյս տուած եմ մահէն: Յոյց տուր ինքզինքդ վաղեմի հելլէնոհիս մը՝ պէս, պատրաստ զոհելու քու հայրենիքիդ համար հայր, եղբայր, էրիկ, ամէն անոնք որ կը սիրես:»

— «Դուք բալասան ցանեցիք իմ վերքերուս վրան, խոստովանահայրս,» ըսաւ Անդրօնիկէն, աւելի ազատօրէն չըն-

չելով: «Թող այդպէս ըլլայ: Թող Յունաստանը ազատի եթէ մինչև իսկ մենք բոլորս ալ մեռնելու ըլլանք:» Շուտով վշտահար աղջիկը մատուռին մէկ անկիւնը քաշւեցաւ, իր ցաւերը քուշի մէջ փնտռելով:

Ժ. Բ. Գ. Ո. Ի. Խ.

1831, Ապրիլի վեցը

Անդրօնիկէին ապաստանարանը ապահով չէր: Սուրբ Եղիաի գագաթը բնական բերդ մըն էր, և այնքան ձեռն-տու դիրք մը, որ վստահաբար վէճի առարկայ պիտի ըլլար յոյներէն ու թիւրքերէն, պատերազմ սկսելուն պէս: Այսպէս, հետեւելով ճգնաւորի խրատին, յաջորդ օրը մեկնեցաւ աղջիկը: Մնաս-բարովը մաղթելէն ճիշդ առաջ, սուրհանդակ մը անցաւ, որ Փաթրաս կը տանէր աշտարակին կործանման և քէհեաի մահաւան լուրը: Պատմեց նաև թէ լալիօթները Տամէցանա գացած էին:

Պարթաքաս, Անդրօնիկէին փախչելէն ետք, լալիօթները առաջնորդեց այդ քաղաքը, յուսալով որ Անդրօնիկէ ապաստանած ըլլայ Թրասիբուլոսի աղագականներուն քով:

Յաջորդ գիշերը աղջիկը հասաւ այն տեղ, ուր քէհեաի արժէքաւոր իրեղէնները թաղւած էին, և ուրկէ դրամ, գէնք ու հագուստ առնելէն ետք՝ մտադիր էր Փաթրաս երթալ: Եւ անկէ ալ ծովով, եթէ կարելի ըլլար, կ'ուզէր երթալ Պօլիս իր սիրահարին քով: Աղջիկը գանձերը ապահով գտաւ իրենց պահած տեղը, թէև աշտարակէն բան մը մնացած չէր, բայց եթէ գլխաւոր պատերը: Աղջիկը դուրս հանեց ձեռք մը մարդու զգեստ, ոսկեթելով ասեղնագործ, հագաւ ու շարունակեց իր ճամբան:

Էֆէնտին կամ աղնականը, որուն փոխւած էր Անդրօնիկէն, արժանի է մասնաւոր նկարագրութեան:

Բաճկոնը ծիրանեգոյն թաւիչէ էր, վրան ասեղնագործւած ոսկի թելերով ծաղիկներ ու զարդեր: Հագուստին բոլոր միւս պարագաները — կամարը, զանգապանները, սոնապանները, միւսնոյն պատառէն շինւած էին: Բաճկոնէն վար կախւած էր ձիւնադոյն «ֆուսթանէլլան» (կապա) իր անհամար ծալքերով: Իր գլխուն վրայ՝ դէպի աջ ականջը ծռած բարձր ֆէս մը կար, որուն վրայ ճարմանդով մը ամրացւած էր մութ-կապոյտ ծոպ մը: Երկհար-

ւածեան ատրճանակ մը, եթաղան մը, և դաշոյն՝ մը, բոլորն ալ զարդարւած ոսկիով ու արծաթով, կապւած էին կամարին: Ուսին վրայ կը կրէր երկայն հրացան մը, արծաթով բանւած:

Եթէ Անդրօնիկէն աւելի քիչ աչքի զարնող հագուստ մը գտնէր հօրը գանձերուն մէջ, պիտի նախընտրէր ան, բայց միայն թանկագին իրերը պահած էին: Սակայն այն ատենւայ շատ մը ուրիշ աղնականներ նոյն շքեղութեամբ կը հագէէին: Արդարև, բոլորն ալ մասնաւոր նմանութիւն մը ունէին իլիականի հերոսներուն, հիմակաւանները, աւելի մեծամիտ ըլլալուն, միշտ կը սիրէին կեղծել իր թէ իրենց սպաննած փաշաներէն ու պէյերէն աւար առած ըլլային այդ հագուստները:

Անդրօնիկէին հասակը, որ անսովոր էր կնոջ մը համար, ալ սովորական էր, իր էրիկ մարդ ծպտւելէն ետք: Ուէ նկարիչ պիտի հրճէր եթէ իբր կաղապար ունենար անոր դէմքը: Այլ ևս երկչոտութիւն ցոյց չէր տար ան, ու սկսաւ ճամբորդել համարձակ զինուորի մը նման, ներշնչւած հաւատքով ու սիրով:

Արշալոյսը ծագելուն մօտ աղջիկը մտաւ թօա գիւղը: Գիւղացիները շրջապատեցին հարուստ զգեստաւորւած էֆէնտին: Յունաստան այն ատենները այնպիսի վիճակի մը մէջ էր, որ ամէն մարդ պիտք էր զգուշ ըլլար իր խօսածին կամ ըրածին: Քանի որ դեռ ոչ մէկը գիտէր թէ ո՞վ էր ճշմարիտ հայրենասէրը և ո՞վ էր տաճկի լրտեսը: Մարդու մը կեանքը շատ անգամ կը վտանգէր պատեհ բառով մը: Անդրօնիկէն ալ, ուրիշներու պէս, յարմարեւու էր պարագաներուն, և շատ անգամ կը թողուր որ ճշմարտութիւնը քնանայ:

— «Ուրկէ կուգաս, իմ փափկասուն ոսկեզօծ աղնական», հարցուց երկայնահասակ, տարիքոտ, արևէն այրւած փէլօփօնէսցի մը, զինւած մինչև ակռաները, որ առաջ եկաւ դէպի աղջիկը բաղմութիւնը ձեռքելով:

— «Ուրկէ որ ձեր լեզուն կը խօսին ու ձեր կրօնին կը հաւտան», պատասխանեց աղջիկը համարձակութեամբ:

— «Կեցցէք, իմ փալիքարիս: Բարեհաճեցէք ինծի ըսել ձեր անունը:»

— «Անդրօնիկոս:»

— «Անդրօնիկոս, — քրիստոնեայ անուն է ատ: Դուք մեզի կը վերաբերիք ուրեմն: Ո՞ւր կ'երթաք:»

— «Ուր որ օդը թռչունները կը տանի, և լաւ բախտը՝ հերոսները,» պատասխանեց, մեղմօրէն ատրճանակը շոյելով։

— «Կեցցէք, աղնիւ երիտասարդ, կեցցէք, կը տեսնեմ որ քաջ էք։ Բայց դուք կը սխալիք որ այդպիսի արժէքաւոր զգեստներով այսպիսի վայրերէ տեղեր միայնակ կը ճամբորդէք։»

— «Ես մինակ չեմ, ես կտրիճներ ունիմ քիչ մը հեռուն։ Ես հաս եկայ տասը ֆէտայի վերցնելու մտքով։ Կ'ըսէի թէ ձեր գիւղին մարդիկը գիտեն հրացան գործածելուն կերպը։ Ես քսան դրուշ ու հաց պիտի տամ ամէն անոր որ ինծի հետեւի մինչև Փաթրաս։»

— «Առ իս,» աղաղակեցին շատերը հոն կանգնողներէն։

— «Սպասեցէք քիչ մը, պարոններ։ Էֆէնտի, նախ քան մեղմէ ունէ ֆէտայի վարձելը, ըսէք մեզի թէ յոյներուն թէ տաճիկներուն համար պիտի կուրք դուք։»

— «Ատ իմ դործս է։ Եթէ ունէ մէկը չսիրէ հոն ուր ես պիտի տանեմ զինքը, թող իր հրացանը ինծի դարձնէ,» ըսաւ աղջիկը, իր ձախ ձեռքը տանելով վերի շրթունքը, ինչպէս մարդ կ'ընէ իր պէխէն բռնելու ատեն։

— «Ահ, էֆէնտի, դուք խաղ մը ունենալու էք,» ըսաւ ծեր արմատիօլին, հիացումով։ Վառօդի հօտ առած խմբապետ մըն էք, դուք։ Ես ինքս ալ ծերացեր եմ լեռներուն վրայ կուրելով։ Ես արմատիօլի մը եղած եմ քառասուն տարիներէ իվեր, բայց եթէ կ'ուզէք, ես ալ կուգամ ձեզի հետ։»

— «Ես ձեզի պիտի ըսեմ թէ ինչպէս պիտի ընտրեմ իմ փալիքարիներս,» ըսաւ Անդրօնիկէն։ «Ութսուն քայլ հեռաւորութեամբ նշան մը պիտի դնեմ, ով որ իզմէ լաւ դարնէ, հետս պիտի առնեմ։»

— «Նշա՛նը, նշա՛նը,» աղաղակեցին զինեւած մարդիկը, և նշան դրին ձերմակ մարմարիոնի շերտ մը։

Անդրօնիկէն, անձնավստահ հիւսարի մը նման, իր հրացանին գոգաւոր կոթը ձիւ մը սղմեց իր աջ ուսին։ Ապա քաշեց բլթակը։

— «Աստուածածի՛ն,» աղաղակեցին բոլորն ալ, «ճիշդ մէջ տեղը վարկած է։»

Ծեր արմատիօլին Անդրօնիկէի նշանին մօտ դարկաւ, թէ և միւսներն ալ անկէ հեռու չէին։

— «Մենք ձեր ծառաները պիտի ըլլանք, էֆէնտի,» ըսաւ արմատիօլին։ «Դուք գնդակով մաց մը անգամ կրնաք

վարնել։ Դուք գնդակ արձակած ըլլալու էք ձեր կեանքի բոլոր տարիներուն մէջ,» աւելցուց ան։

Անդրօնիկէն տասը փալիքարի ընտրեց իրեն ընկերակցելու համար գէպի Փաթրաս։ Իր վստահ ձեւերով աղջիկը ներշնչեց հնազանդութիւն ու յարգանք։ Ծեր արմատիօլին որ լամբրոս կը կոչէր խմբապետ կարգւեցաւ։ Նախաճաշէն ետք սկսան իրենց չուն։

Քանի մը օրւան մէջ անոնք հասան Լատօն գետը։ Ապրիլի երկրորդ օրը բարձրացան Երիմանթոսի բարձրաբերձ և փառահեղ լեռները։ Երիմանթոսի մէկ ճիւղը արևելքէն կը կապուի Սիլեան լեռներուն հետ, և ուրիշ ճիւղ մը արևմուտքէն Օլէնոսի և Փօլօի լեռներուն հետ։

Առասպելներու բոյն այս լեռնաշղթան կը ձևացնէ որոշ սահմանագիծ մը Արքատիոյ, Ելիսի և Աքայիսի միջև։

Հոտ բանակեցան այդ գիշեր։ Ով որ ծանօթ էր հին աշխարհին, չէր կրնար նայիլ այդ տեսարանէն առանց ըզգածուելու։ Ամբողջ յոյն պատմութիւնը սփռւած կը թըւէր վարը։ Առջևը Ելիսը Օլիմպիոսին հետ էր, և Ալֆէօս գետը իր ներկայ Ռուֆիաս անւան տակ։ Ոչ այնքան հեռու կը գտնէր Լալաի, գողերու աշտարակը, որուն բնակիչները այնպիսի աւեր մը բերած էին անոր ընտանիքին վրայ։ Միւս կողմը Աքայիան էր, վերջին ջահակիրը Յունաստանի՝ Արաթոսի և Ֆիլօփօմէնի երկիրը։ Հոն կը գտնէր այն դաշտը ուր հռօմէացի Մուսիոսը Յունաստանը թաղեց քսան դարեր։

Երեք սուրհանգակներ անցան, մէկը միւսին ետեւէն։ Առաջինը Փաթրասէն Թրիփօլիցա կ'երթար, որ այն ատեն Մօրէաի մայրաքաղաքն էր։ Երկրորդն ալ Թրիփօլիցաէն Փաթրաս, և երրորդը Քալամփրիթաէն նոյն քաղաքը։ Առաջինը լուր բերաւ թէ թիւրքերը, կռահելով յոյներու ապստամբութիւնը, սկսած են Փաթրասի տունները կողոպտել։ Երկրորդը թէ զօրապետ Քօլօքօթրօնիս և Մամբրօմիքալիս, Մանաի իշխանը, իր եղբոր Քիրիաքուլոսին և իր որդուն Եղիաին հետ և շատ մը ուրիշ պետեր, հինգ հազար մարդէ բաղկացած բանակի մը գլուխ անցած, կը քալէին Քալամաթաի թիւրքերը յանկարծակիի բերելու։ Երրորդը, թէ յոյները արդէն յարձակած էին Քալամաթաի թիւրքերուն վրայ և յաղթած անոնց։

Անդրօնիկէն չէր գիտէր ո՛ր մէկ ճամբան բռնէր։ Փաթրասը արդէն պատերազմի տեսարանն էր։ Չէր կրնար վե-

րադառնալ, ինչու որ իր ետեւը հրդեհէր աւելի մոլեգին էր, ուստի շարունակեց դէպի Փաթրաս, որովհետեւ անոր քսան հազար բնակիչներուն երկու-երրորդը քրիստոնեայ էին:

Ապրիլ վեցին, Աւետման կիրակին, որ Յիւլիք Հէթաիր-իա նշանակած էր իբր յոյն յեղափոխութեան ծննդեան օրը, Անդրօնիկէն լեռնէն իջած պահուէն, հանդպեցաւ Գերմանոսին, Փաթրասի արքեպիսկոպոսը, զօրապետ Լանթօսին և Զաիմիսին և յոյն մեծ բաղմութեան մը, որոնք աղատութեան դրօշը կը բարձրացնէին: Տեսարանը վրէժ ներշնչող և յսկելի էր:

Եպիսկոպոսը տարիքոտ չէր, ո՛չ ձիւնապատ գլխով և տկար Գրիգոր պատրիարքին և Պօլսի արքեպիսկոպոսներուն մօտ, այլ կորովի մարդ մըն էր, Լալն ու քառակուսի ուսերով, խիտ սև մօրուք և պէխ, կրակոտ աչքեր և կռասէր դէմք մը, վառած աղատութեան կրակով: Կանգնած էր ան իր եպիսկոպոսական զգեստը հագած, ոսկի խաչը կուրծքին, մէկ ձեռքը դէպի երկինք երկարած, իսկ միւսը դէպի խաչանիշ դրօշը: Ան ոչ միայն քահանայ մըն էր այլ և կարող պերճախօս մը քաջայայներուն մէջ, որոնք միաբարձր կը մաղթէին իրենց կիներուն, կը գգնէին իրենց զաւակները, և կատաղաբար կը կոխտէին իրենց ոտքերուն տակ օսմանեան մահիկը:

Աքայիաի նոյն հողին վրայ, ուր դարեր առաջ ապերձանիկ Յունաստանը իբր գերի նւաճեցաւ, այս քահանայակերպ զօրապետը, նոյն օրը որ Յունաստանի փոքրիկ թագաւորութիւնը ամէն տարի կը տօնէ հիմա, այսպէս քարոզեց իր ժողովրդին.

— «Յոյնե՛ր, գերութեան շղթան անտանելի դարձած է: Ոտքի ելէ՛ք և ձեր իրաւունքները պահանջեցէ՛ք: Բոլոր քրիստոնեայ տէրութիւնները պիտի ձանձնան ձեր դատին արդարութիւնը: Անոնք ոչ միայն արգելքները պիտի վերցնեն ձեր առջևէն, այլ իրենք իսկ պիտի օգնեն ձեզի, յիշելով ինչ որ ձեր նախահայրերը ըրած են մարդկութեան համար: Յոյնե՛ր, ձեր հայրերուն արժանի եղէ՛ք:»

— «Աղատութիւն կամ մահ» պոռագին բոլորն ալ: Շահեցին իրենց զէնքերը, և արցունքով գրկեցին իրենց դրօշը:

Փաթրասի նեղ փողոցներուն մէջ անոնք զարնեցան թիւրքերուն հետ: յոյները կոտորեցին ասոնք և մղեցին դէպի միջնաբերդը: Գերմանոս արքեպիսկոպոսը և իր զօրավարները հիմա սկսան կանոնաւոր պաշարումը:

ԺԳ. ԳԼՈՒԽ

Հ ա ն դ ի պ ու մ ք

Նոյն ապրիլի վեցին Փէթրօ պէյ, Մանաի իշխանը, իր որդին Եղիան, իր եղբայր Քիրիաքուլիս, և կամաւորներու երեք առաջնորդները յարձակեցան Քալամաթաին վրայ, Մէսինիաի մէջ, և ստիպեցին թիւրքերը անձնատուր ըլլալ:

Քանի մը օրէն Նաւարին, Միթօն և Քօրօնը յարձակում կրած էին մէսինիացիներէն. Գօնսթանթին Մալթոմիքալիս Մօնէմվասիոյ բերդը պաշարած էր ցամաքէն և Լասքարինա վուվուլինա, համբաւաւոր ամաղօնն ալ ծովէն: Զաքարիաս պաշարած էր Նաւփլիան և Նօթարաս եղբայրներն ալ Աքրօփօլինթօսը: Ծօրճիոս Յօնկաս, Վալթինոս Մաքրիս խմբապետները ջարդեցին թիւրքերը Աքարնանիսի և Աթօլիաի մէջ, քանդեցին անոնց մզկիթները, և բարձրացուցին աղատութեան դրօշը, Ատտիկէի բնակիչները կոտորեցին թիւրքերը Մարաթօնի մէջ, ուր երբեմն Միլթիատէս յաղթած էր պարսիկներուն:

Համբաւաւոր Տայաքոս՝ նախկին սարկաւագ մը, բայց Ալի փաշան ստիպամբ արմաթօլի մը դարձած, Պէօլթիան ոտքի կը հանէր: Օտիսևս և Քուրաս կը շարժէին Փօկիս, Լօքրիս և Տօրիս գաւառները, Ալէքսանդր Իփսիլանթիս՝ սերպերն ու պուլղարները, Էմմանուէլ Փափաս՝ Քասանտրան և Մարկոս Պօցարիս՝ սուլթանները:

Եգէեան ծովու կղզիները՝ Սփէցիա, Հիտրա, Փսարա, Եւպէա և Սամոս զէնք վերցուցին, Ալի փաշան՝ Եփիրոսի բորենին, արդարացնելով այն առածը թէ գայլը կը սիրէ մրրիկը, ինքն ալ պատերազմ հրատարակեց սուլթանին դէմ:

Թիւրքիոյ զօրաւոր կայսրութիւնը իր գոյութիւնը մաղէ մը կախւած տեսաւ: Սուլթանը հասկցաւ որ իր կեանքին կ'սպառնար մինչ իսկ իր գահուն վրայ, աւելի վնասակար տարր մը՝ Ենիչէրիները:

Անդրօնիկէն միացաւ այն խումբերուն, որոնք պաշարած էին Փաթրասի բերդը: Ծովով կամ ցամաքով Պօլիս հասնելու բոլոր յոյները դերեւ ելած էին, ընդհանուր խանդավառութենէն զատ՝ յոյներու յաճախակի յաջողութիւնները, այն համոզումը թէ դափնի բերող այս կռիւը երկար պիտի չչարունակուի, թէ Յունաստանը պիտի ձանձուցուի իբրև անկախ պետութիւն մը, և թէ ամէն անկիւնէ մարդիկ պիտի գան հոն բնակելու — այս ամէնը պատճառ

տւին իրեն՝ հրահանգի սպասելու թրասիբուլոսէն, որուն մանրամասնօրէն դրած էր իր դժբախտութիւններու մասին երիմանթօսի բարձունքէն:

Նոյն միջոցին լուրեր հասան փաթրաս թէ չորս հազար զինւած պատերազմատէր լալիօթներ գացած էին թրիփօլիցա՝ թիւրքերուն օգնելու, բայց յարձակում կրած էին կիրճերուն մէջ և սաստկապէս կոտորւած: Այս սոսկալի առնավուտներէ, Փէլօփօնէսի պատուհասը, միւսնոյն մարդիկը որ Անդրօնիկէին աշտարակը քանդեցին, իրենց պարտութենէն ետք, մեծ թւով ջանացին փախչիլ փաթրասի միջնաբերդը:

Թող ներքի մեզի ընթերցողը առաջնորդելու պաշարողներու վրաններուն տակ:

Իրիկուն էր: Գերմանոս արքեպիսկոպոսը և իր պաշտօնականները կը վիճէին այն տկանի մասին, որ արդէն ըսկսած էին փորել, որով կը յուսային միջնաբերդը մտնել: Յանկարծ սուր աղաղակ մը լսեցաւ դուրսը: Պահապաններէն մէկը լուր բերաւ թէ բռնած էին պզտիկ ու տձե տաճիկ մը, որ գաղտնապէս կը սողար բերդի դուռներէն մէկէն, և թէ խնդրած էր որ չլնասեն իրեն՝ ըսելով թէ ինքը քրիստոնեայ մըն է:

— «Հոս բեր ան և մենք պիտի քնենք զինքը,» ըսաւ զօրավար Լօնթօս:

Քիչ մը ետք, բարձրահասակ Ֆէտայիները ներս բերին քուրջերով ծածկւած ու անօթութենէն մաշւած թշուառական Պարթաքասը: Անոր երևնալուն պէս՝ ամէնը մէկէն խնդացին:

Անդրօնիկէն յուզեցաւ ու ժգնօրէն, և պատուակ մը փնտռեց դուրս երթալու իր դասատուէն ճանչցելէ առաջ:

— «Թիւրք թէ քրիստոնեայ մըն էք դուք,» հարցուց մօտը կանգնողներէն մէկը:

— «Աստուծո սիրուն, մի սպաննէք իս,» ըսաւ Պարթաքաս, դողդէլով: Կարծեց թէ զինւած խումբը պատերազմական ատեան մըն էր:

— «Մի վախճաք,» պատասխանեց Լօնթօս: «Յոյները միայն պատերազմի դաշտին մէջ կ'սպաննեն: Իսկ իրենց վրաններուն տակ հիւրընկալի դերը կը կատարեն: Եթէ յոյն մը եղած ըլլայիր, պիտի գիտնայիր աս:»

— «Ես գիտեմ ատ և ես յոյն մըն եմ, տէր, բայց վախէն և լեզուն շատ շփոթումէն անգամ չի գիտեր թէ ինչ

կ'ըսէ: Իմ անունս Պարթաքաս է: Ես Աթանասիատէս քէհեային զաւկներուն դասատուն էի և փաթրաս երթալու ճամբուն վրայ լալիօթները բռնեցին իս, պէտք էր կա՛մ մեռնէի կա՛մ տաճիկ դառնայի: Եւրօպա բնակած եմ երկար տարիներ: Հինգ լեզուներու տիրացած եմ և բաւական ուսմունք ունիմ: Միհրդատը Մեծն Միհրդատ եղաւ, որովհետեւ շատ մը լեզուներ գիտէր: Տեսայ որ հայրենիքըս կը պատրաստէր, ես ըսի ինքնիրենս. «Յունաստանը շատ Ֆէտայի ունի, բայց քիչ ուսեալ մարդիկ: Եթէ թողնէի որ թիւրքերը սպաննէին իս, հայրենիքը կարևոր բազուկ մը պիտի կորսնցնէր: Եթէ թիւրք մը դառնամ մարմնաւորապէս, տակաւին պահելով հոգիս մէջ Գրիստոսը, ես առաջին պատեհութեամբ պիտի խոստովանիմ զինքը իմ շրթունքերովս:» Այսպէս ես կոչւեցայ լիպուքիւր պէյ: Աս է իմ պատմութիւնս:»

Պարթաքասին անունը աւելի հանրածանօթ էր Փէլօփօնէսի մէջ քան քէհեայինը: Ուստի անմիջապէս սրտագին ընդունելութիւն ըրին դասատուին և վարւեցան անոր հետ սիրով ու յարգանքով: Պաշտօնականներուն ներքին ու արտաքին բոլոր թղթակցութիւնները անոր վստահեցան: Հեռու անոր ոճիւրը կասկածելէ, ոմանք սկսան անոր պատմել աշտարակի կործանելը, քէհեային և իր զաւկներուն մահը:

— «Աւա՛ղ, աւա՛ղ: Ատկէ աւելի սոսկալի բան պատահած չէ: Եթէ գիտնայիք թէ որքան կորովի և գեղեցիկ էր իմ աշակերտուհիս՝ Անդրօնիկէն, ձեր վիշտնալ այնքան մեծ պիտի ըլլար որքան իմս:» Մինչ կը դարձնէր իր գլուխը իրր թէ անոր դէմքը կենդանի ըլլար իր առջև, փոքրիկ աչքերը հանդպեցան փառազգեստ և վայելչակազմ խմբապետին խոշոր ու բոցավառ աչքերուն — իր աշակերտուհուն: Անդրօնիկէի դէմքը, Մէտուզաի գլխուն պէս, խռովեց Պարթաքասը:

Անդրօնիկէն կէս խենթեցած էր յուզմունքէն ու անձկութենէն, բայց միւսնոյն ժամանակ ստիպւած էր մտիկ ընել, առանց բառ մը իսկ պատասխանել կարենալու:

Պարթաքաս սթափեցաւ, օգուելով իր դիրքին առաւելութիւններէն: Այդ ամբողջ իրիկունը զւարճացուց խումբը՝ առաջաւելներով, պատմութիւններով: Կը պարծենար իր ճանչցած դուքսերով, իշխաններով և թագաւորներով և կը խոստանար այս քաջ և անվեհէր, բայց պարզ և տգէտ մարդիկներուն թէ պիտի ստիպէ եւրօպական իշխանները անոնց օգնութեան դալու:

Անդրօնիկէն ինքզինքը կ'զգար խորասուզուող նաւու մը տախտակամածին վրայ: Եթէ խոստովանէր թէ ինքը կին մըն էր, ոչ իր քաջութիւնը, ոչ ալ իր առաքինութիւնը պիտի կրնային պաշտպանել զինքը այդ խռովայոյզ խմբին մէջ: Առանց երկար խորհելու, երբ խումբը ցրեցաւ և Պարթաքասը առանձնացաւ իրեն որոշուած տեղը — աղջիկը ներկայացուց անոր ինքզինքը:

— «Կը ճանչնա՞ս իս» հարցուց աղջիկը, արհամարհանքով մը նայելով անոր՝ ոտքէն մինչև գլուխը:

— «Շատ լաւ կը ճանչնամ ձեզի, մանկամարդ կին», պատասխանեց ան, նայելով դէպի սենեկին մուտքը:

— «Դուք իմ հօրս և եղբորս մահաւան պատճառ դարձաք, հակառակ այդ ամէնուն ես կրնամ ներել ձեզի, ինչու որ ես կեցուցի լալիօթ առաջնորդին սուրը: Ան կ'ուզէր գլուխնիդ կտրել, կը յիշէ՞ք: Այն կերպը որով դուք անգիտանալ կեղծեցիք այն սարսափելի արկածները որոնց պատճառը դուք եղաք, հաւտացնել կուտայ ինծի թէ դուք ոչ մէկ բանի առջև չէք վարանիր: Իմ չար բախտս նորէն ձեզի իմ առջևս բերաւ. եթէ մատնէք թէ ով եմ ես, սոսկալի դիրքի մը մէջ կը թողուք իս. ես եկայ ուրեմն ըսելու թէ այս հանդերձներով ծպտւած եմ մինչև որ Թրասիբուլոսը լուր տայ ինծի թէ ուր պէտք է երթամ: Եթէ լռութիւն պահէք, ես պիտի մոռնամ ամէնը, մինչև անգամ պիտի ներեմ ձեզի և լաւ պիտի վարձատրեմ: Եթէ մատնէք իս, մէկ մահ կայ ինծի համար և երկու մահ ձեզի համար: Ես ամէն բան գրած եմ Թրասիբուլոսին, և ան ու ես պիտի հաւածենք ձեզի մինչև գերեզման: Դուք իմ նկարագիրս չատ լաւ կը ճանչնաք, դուք գիտէք թէ ես ընդունակ եմ կատարելու ըսածներս թէ ոչ:»

— «Եկէք լրջօրէն և անդորրութեամբ խօսինք, սիրելիս», ըսաւ վարժապետը, անտարբերութեան հովեր առնելով. «մէկդի թող բռնութիւնը և սպառնալիքները ներկայութեամբ մէկու մը որ այլ ևս ձեր դասատուն չէ, հապաղինուրական պաշտօնեայ մը, բանակի մը քօնթրօլին մէջ: Դուք լաւ տեսաք թէ այս իրիկուն գործնականապէս ես ընտրեցայ իբրև դիւանապետ և թղթակից բանակին վերաբերեալ խնդիրներու: Ինչ որ ըրի հօրդ և եղբորդ՝ չարութենէն մղւած չէի: Մտրակը որով երեսիս դարկիք և որուն նշանը, ինչպէս կը տեսնէք, դեռ կը կրեմ, փոխանակ մարելու իմ սէրս, աւելի բոցավառեցին: Ես փախայ

արեցած ու յիմարացած մեր ամուսնութեան վիժիլը տեսնելով, և իմ մոլեգնութեանս մէջ լալիօթները աշտարակ առաջնորդեցի: Երբ յիմարն ու արեցողը դատապարտին իրենց արարքին՝ համար, այն ատեն ժամանակը պիտի ըլլայ դատապարտելու սիրահարութեամբ յիմարացածն ալ: Ես զղջման արցունքներ թափած եմ, Անդրօնիկէ: Երբ տեսայ որ դուք այնքան ճարպիկութեամբ փախաք առնավուտներու ձեռքէն, իմ հիացումս մոլեգնութեան հասաւ: Ահա՛, ըսի, կին մը, որուն հաւասարը չկայ աշխարհի մէջ: Եթէ գիտնայիք թէ որքա՞ն աճած է իմ սէրս անկէ իվեր: Պատերազմի ու պաշարման բոլոր վշտանքներուն մէջ ուր լալիօթները բերին իս, դուք իմ միակ երազս էիք, միակ իղձը որ ունէի:»

— «Թշուառականը անշուշտ դիւահար մըն է: Ես քեզի կ'ըսեմ երես երեսի, թէ ճիշդ ինչպէս որ ձեզի չսիրեցի այն ատեն, այնպէս ալ հիմայ կը գարչիմ ձեզմէ: Ես հոս եկայ ըսելու ձեզի, որ եթէ յայտնէք իմ ով ըլլալս, պիտի տուժէք դուք ատոր համար: Յիշեցէք որ ես լուռ մնացի ձեր ոճիրին մասին միայն անոր համար որ այս հազուադէպութեամբ մէջ ծպտւած եմ:»

Իր շրթունքները արիւնքելու աստիճան խածնելով, Պարթաքասը պատասխանեց. «Եթէ գիտէք, մանկամարդ կին, պահել ձեր գաղտնիքը, ես ալ գիտեմ պահել իմ գաղտնիքս: Բայց սակայն պէտք է աւելցնեմ, հակառակ ձեր բոլոր սպառնալիքներուն՝ որը իրաւունք չունիք ընելու, քանի որ ես այլևս ձեր դասատուն չեմ, և հիմայ այսպիսի բարձր դիրք մը կը գրաւեմ — հակառակ բոլոր սպառնալիքներուդ կ'ըսեմ, ես պիտի, միայն իմ սիրուս համար, չյայտնեմ ձեր ով ըլլալը: Բայց առանց բարկանալու, կը ներէք ինծի հարցում մը ընեմ ձեզի:»

— «Ի՞նչ է ատ:»

— «Ենթադրենք թէ չար բախտին բերմամբ այս կռիւններէն ետք, ուրկէ յայտնի չէ թէ ով կենդանի դուրս պիտի գայ և ով մեռած — ենթադրենք կ'ըսեմ, թէ սոսկալի և ողբալի բախտի երեսէն Թրասիբուլոսը սպաննուի և ձեր սիրտը ազատ ըլլայ, կրնա՞մ այն ատեն գէթ ակնկալել անոր տեղը:»

— «Ո՛չ, բնա՛ւ», աղաղակեց Անդրօնիկէն ուժգնօրէն, «Արապը լաւն ալ ով կարելի է ձերմկցնել, բայց դուք բնաւ պիտի չհամոզէք իս ձեզի հետ ամուսնանալ:

Այն տարիները երբ միասին կ'ապրէինք ձեզի հետ, նոյն տա-
նը մէջ, ձեզի ցոյց տւած ըլլալու էին ատ: Ես բնաւ չէի
կրնար հանդուրժել ձեզի: Դուք գիտցաք ատ: Եւ հիմա
հարիւր անգամ աւելի, երբ ձեր՝ ձեռքերը թաթախուած են
հօրս ու եղբօրս արեան մէջ:»

— «Մանկամարդ կ'իմ, բաւական են ձեր նախատինք-
ները,» աղաղակեց Պարթաքասը բարկութեամբ մը վեր
կենալով: «Իրաւ որ ես յիմար եմ, որ կարեւորութիւն կու-
տամ ձեզի պէս զգայնոտ ե. երեւակայութեամբ սնած աղ-
ջկայ մը: Դուք կ'ուզէք կապկել ինչ որ կարգացեր էք, և
ատոր համար ալ դուք անհանդուրժելիօրէն ծաղրելի ու
ամբարտաւան կը դառնաք: Աճապարաներուն բարութիւն ու
քաղաքավարութիւն ցոյց տալը կը նմանի ովկիանոսը
մեղրով քաղցրացնելու փորձին: Ես կը փափաքեմ մինակ
մնալ իմ սենեկիս մէջ: Եթէ հարկաւոր ըլլայ, իմ մար-
դիկս կը կանչեմ. Սորհէ, մանկամարդ կ'իմ, խորհէ քու
գիրքիդ մասին», և մօտեցաւ դռան:

— «Իմ գիրքս է, իրաւ, ճիւղաղ, որ կ'արգիլէ իս քեզի
դաս մը ևս տալու աշտարակի մէջինն նման: Բայց նոյն
բախտը որ նորէն քեզի բերաւ իմ ներկայութեանս, օր մը
յանկարծ պիտի բերէ քեզի իմ Թրասիրուլոսիս առջև:
Ժայռ մըն է ան որուն վրայ քու ունեցած գլուխդ պիտի
ջախջախի, Զաքէոս», աւելցուց աղջիկը, և ելաւ Պարթա-
քասին սենեկէն:

Այդ ամբողջ գիշերը Անդրօնիկէն չկրցաւ քնանալ գիտ-
նալով թէ, որու հետ գործ ունէր: Ձէր իսկ կասկածեր թէ
քանի մը օրէն թշուառականը աւելի մեծ փորձանքներ պիտի
բերէր իր գլխուն: Կատարուած խորհրդածութենէ մը ետք՝
որոշելու իր սովորական սրագոյթեամբը, աղջիկը կանչեց
իր ֆէտայիները և մէկտեղ ճամբայ ինկան դէպի Վօսթիա,
ուր մակոյկ մը վարձելով Ամֆիսաի նեղուցէն անցան:
Անկէ ալ մանրամասն տեղեկութիւններով նամակ մը
գրեց Գերմանոսին՝ փաթրասի արքեպիսկոպոսին: Պատմեց
թէ ինչ ըրած է Պարթաքասը, և թւեց պատճառները որ ստի-
պած էին զինքը թողելու բերդին պաշարումը: Թախանձեց
անկէ որ գգուչութեամբ հետեւին այն մարդուն, որուն վստա-
հած էին իրենց թշտակցութիւնները:

ԺԴ ԳԼՈՒԽ

Տ ի ա ճ ո ս Ե ւ Օ ա ի ս և ս

Մտնենք Հին Լամիան: Դաշտերը այնքան տարածւած
ու այնքան ճահճային են, որքան այն ատեն երբ Քսէրքսէս
իր վրանը կանգնեցուց հոն:

Ձէյթունի կոչւած մարգագետինն մէջ հազար հինգ հար-
իւր յոյն բանակած էին, ոչ այնքան հեռու Ալամանաէն,
սփէրչեան կամուրջին քով: Անոնք եկած էին անգամ մը
ևս պաշտպանելու Թէրմօփիլէին դրացի կիրճը:

Էօմէր Պրիօնի հրամանատարութեամբ եօթը հարիւր
հետեւակ և ութը հարիւր ձիաւոր թիւրք առաջ կը խաղային
ցրւելու յոյները:

Գարնանային արևը կը հալեցնէր ձիւնը լեռներէն, հօ-
րիզօնը սքանչելի գոյներով ներկւած էր: Զինուորները
խումբերու բաժնւած՝ կը մաքրէին իրենց զէնքերը և մար-
զանքներ կը կատարէին:

Յոյներու առաջնորդներուն մէջն էին Եսայի, Ամֆիսաի
եպիսկոպոսը, և մանաւանդ Աթանասիոս Տիաքոսը՝ ամէնէն
ազնիւ հերոսներէն մէկը որ ներկայ Յունաստանը արտա-
դրած է: Ան գրեթէ երեսունըհինգ տարեկան էր, հրամայ-
ող դէմք մը ունէր, առնական քաւածք, խաշաղ և թա-
փանցիկ նայածք և խորհրդաւոր ժպիտ: Իր ամբողջ երե-
ւոյթը կ'արտայայտէր վճռողական, անվեհեր սիրտ մը հա-
մեստ և հաճոյալի արտաքինի ներքև:

Ան էր որ առաջին անգամ ծածանեցուց աղատութեան
դրօշը արևելեան Յունաստանի մէջ, յարձակելով և կոտո-
րելով Լիվապիոյ թիւրքերը, և ութը օրուան մէջ ամբողջ
նահանգը ոտքի հանեց: Առաջ ճգնաւոր մըն էր, ճանճրա-
ցաւ վանական կեանքէն, և արմատօլոս մը դարձաւ Լօ-
քրիսի և Թէսալիոյ լեռներուն վրայ: Ետքէն մտերիմն ե-
ղաւ Օտիսեան հետ, որ այն ատեն Եանինաի Ալի փաշաի
քով սպայ էր:

Հազար հինգ հարիւր յոյներու այս առաջնորդները ծա-
ռի մը տակ նստած էին, երբ փոշիի ամպեր երևցան հե-
ռուէն, և քիչ ետք երեք ձիաւոր տեսնւեցան, որոնք կու-
գային մեծ արագութեամբ: Ասոնք էին զօրավար Օտիսես,
իր գլխաւոր փալիքարին՝ Կուրաս և անձանօթ ձիաւոր մը:

— «Ողբալու օր մըն է, եղբայրներ: Շրթունքներս կը
սարսռին ըսելու տխուր լուրերը,» աղաղակեց Օտիսես:

— «Ի՞նչ է պատահեր,» հարցուց Տիաքոս :

— «Այսօր արշալոյսին Պօլսէն սուրհանդակ մը անցաւ մեր լաշկարէն (Մօրէա երթալու : Թիւրքերը կախեր են եղեր Գրիգոր պատրիարքը, սինօդի եպիսկոպոսները և շատ մը ուրիշ քահանաներ, և կոստրած են նաև տասը հազար անմեղ քաղաքացիներ :

— «Ա՛խ, Թիւրքեր, Թիւրքեր, աղաղակեց Տիաքոս զայրացած : Դուք քաջ էք միայն անդէն և անմնաս մարդոց հանդէպ : Վաղը ձեզի կը հանդպինք Թէրմօփիլէի մէջ : Պարսիկներու գերեզմաններուն քով կը հանդպինք ձեզի :»

Ելեքտրական ցնցումի մը պէս պատրիարքին սպանման լուրը տարածւեցաւ զինուորներուն մէջ : Ասոնք խմբեցան իրենց մեծաւորներուն քով՝ աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ ստանալու համար :

Ամֆիսաի եպիսկոպոսը խօսեցաւ . «Ֆէտայինե՛ր, մի ողբաք մեր պատրիարքին և եպիսկոպոսներուն վրայ : Ամէնաբարձրեալը անոնք երկինք կանչած է, որպէս զի անկէ ուղղեն անոնք մեր մաքառումը : Ամբողջ աշխարհը սարսափով պիտի լսէ այդ լուրը, և խաչակիրներ պիտի խրկէ մեր շարքերուն : Յոյց տէք քաղաքակրթեալ եւրօպական պետութիւններուն թէ նոյն արիւնը, նոյն քաջութիւնը, նոյն տենչը ձեր մէջ կան : Յոյց տէք աշխարհին թէ ազատութեան սէրը չէ խոյս տւեր մեր երկրէն, այլ միշտ բնակած է Ուիսմպոսի և Օսաի բարձր գագաթներուն ետեւ :»

Անկարելի է նկարագրել բանական յուզմունքը և զըրբուումը :

Քիչ ետք Տիաքոս, Օտիսեսը մէկդի տանելով, ըսաւ . «Շուտ ետ դարձիր խուճերուդ քով, բարեկամս : Ձեր ներկայութիւնը անհրաժեշտ է հոն : Վաղը մենք լէօնիտասի երեք հարիւրին նման պիտի կուլինք և մեռնինք Թէրմօփիլէի մէջ : Կ'աղօթեմ որ երկար ապրիք դուք, որովհետեւ հայրենիքը պէտք ունի ձեր արժանիքին և հանճարին : Կը խնդրեմ Երկնքէն որ աղքը վերջապէս վայելէ ազատութիւնը : Երբ մահը փակէ աչքերդ, իս փնտռէ այն երկնազաւառին մէջ, ուր հայրենիքի համար մեռնողներու հոգիները կը հանդպին իրարու :»

— «Տղու պէս կը խօսիք, Տիաքոս : Ձեր ժամը դեռ չէ հնչած,» ըսաւ Օտիսես . «Ես և դուն արմատթօլիներ ենք,

մկրտած գնդակներու տարափին մէջ : Գնդակները չեն դաշիր մեցի : Ի՞նչ գիտէք որ ես կը բնակիմ Քորիսեան Անձաւր . ստալաք Թիտներէն կաթող խոնաւութիւնը զովացուցիչ է :»

— «Շատ լաւ,» ըսաւ Տիաքոս, ժպտալով, «Յորչափ Թիւրքերը Ռումէլիին տէրն ըլլան՝ անձաւներն ու անտառները մեր բնակարանները պիտի ըլլան : Իմ Օտիսեսս, տա՛ր երկինք որ նւաճէինք մեր թշնամիները, և ապա մենք պիտի շինենք ապարաններ և պալատներ Աթէնքի մէջ Փարթէնօնի և Փնիքսին դիմաց :»

— «Ամէն,» կրկնեցին երկու բարեկամները : Երեք անգամ իրար համբուրեցին և ապա բաժնւեցան :

ԺԵ . ԳԼՈՒԽ

Ս ա ր ս ա փ ե լ ի Լ ու ը ր ե ր ը

Ամֆիսաի ծոցը հասնելէն ետք, Անդրօնիկէն ճամբայ ինկաւ փոքրիկ Քասթրի գիւղը երթալու : Յաջորդ օրը մեկնեցաւ Լամիա : Այդ վայրը ամէնանպաստաւոր տեղն էր Յունաստանի մէջ, ուր կրնար Թրասիբուլոսէն լուրի սպասել, Պօլսի ցամաքի գծին վրայ և Մալիս ծոցին մօտ, որ միշտ ծածկւած էր նաւերով : Աղջիկը կը կարծէր նաև թէ կացութիւնը աւելի հանգարտ էր հոն քան Փէլօփօնէսի մէջ :

Արդէն կը թւէր անոր թէ Պարթաքասը շատ հեռու մնացեր է : «Ուրախութեամբ պիտի տայի հօրս բոլոր գանձերը,» կը խորհէր, «եթէ պատգամախօս մը կարենար ինծի ըսել թէ ե՞րբ ես ու Թրասիբուլոսը պիտի հանդպինք իրարու :»

Գրեթէ վերջալոյսին աղջիկը հասաւ Թէրմօփիլէի յոյներու վրանին մօտ : Տիաքոսն ու միւս զօրավարները անմիջապէս գտնելու համար առաջացած պահուն, հայրենասիրական երգի մը եղանակը լսեց :

— «Ո՛վ է այսպիսի հարուստ ձայնով երգողը,» հարցուց աղջիկը իր ուղեցոյցին :

— «Տիաքոսն է — գեղեցիկ փալիքարին, քաջ Տիաքոսը :»

Անդրօնիկէն մօտեցաւ վրանին : Զօրագլուխները նըստած էին խոտերուն վրայ :

— «Բարի եկաք, խմբապետ,» ըսաւ խմբապետ մը, անոր մօտեցած պահուն :

— «Ուրախ եմ զօրավարները հոս գտնելուս : Կեցցեն խմբապետները,» ըսաւ Անդրօնիկէն, իր աջ ձեռքը ատըր-
ճանակին վրայ դնելով և խոնարհելով :

— «Դուք ևս կուգաք թիւրքերուն դէմ կռւելու,» հար-
ցուց Տիաքոս, որ տակաւին իր ձեռքը բռնած էր սրինգը :
«Դուք չատ երիտասարդ էք, խմբապետ, և վայելուչ ալ
էք :»

— «Ես աշնքան երիտասարդ չեմ, խմբապետ, որքան
դուք էիք, երբ Ուլիսիոսէն սկսաք իբր «քլէֆթ» մը՝ հրա-
ցանք ձեր ուսին : Դուք տասն և հինգ տարեկան էիք մի-
այն, կարծեմ :»

— «Նստեցէք, խմբապետ : Արմատիօնի⁶ էիք դուք ապ-
րիլ վեցէն առաջ, հարցուց հնաւուրց զինւոր մը, Փանուր-
կիաս, գիտեցիք ան ուշադրութեամբ :

— «Մօրէտի դաշտերը իս կը ճանչնան քիչ մը :»

— «Մօրէտէն էք դուք : Անոր ո՞ր կողմէն :»

— «Արքատիոյ Տէմէցանէն :»

— «Մեր հանգուցեալ պատրիարքի գիւղէ՞ն :»

— «Հանգուցեալ⁷ պատրիարքը : Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք :»

— «Ի՞նչ : Ձէք գիտեր որ սուլթանը կախած է Գրիգոր
պատրիարքը և բոլոր կղերականները :»

— «Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք,» բացագանչեց Անդրօնիկէն,
վայրկենաբար ոտքի ցատքելով : «Ո՞ւսկէ առիք լուրը :»

— «Դառն լուր մըն է ատ, խմբապետ, բայց ստոյգ է,»
ըսաւ Տիաքոս : «Դժբախտաբար ճշմարիտ է : Օտիսևս բե-
րաւ լուրը :» Եւ ապա մանրամասնաբար պատմեց ինչ որ
պատահած էր Պօլիս :

Ծանրապէս շնչելով, աղջիկը տժգունեցաւ երբ լսեց ե-
ղելութիւնը և արցունքներ ցայտեցան անոր աչքերէն :
Աղջկան բռները անկապ ու անյարիր էին :

— «Մենք ինքներս արտասուեցինք պատրիարքին և ե-
պիսկոպոսներուն համար, խմբապետ,» ըսաւ սպայ մը : Զա-
նալով միսիթարեւ ան, «բայց ձեր ողբը լոկ քրիստոնեայի
մը ողբին չի նմանիր, այլ կ'ողբաք որպէս թէ եղբայր մը
կորուսած ըլլայիք :»

— «Այո՛, կորուսած եմ եղբայր մը, որովհետեւ եղբայրս
Թրասիբուլոս պատրիարքարանն էր : Մենք պատրիարքին
քեռորդիներն ենք,» աւելցուց ան, սթափելով և վերյուշե-
լով իր տարօրինակ դիրքը :

— «Դուք Թրասիբուլոսին եղբայրն էք,» բացագանչեց

Եսայի եպիսկոպոսը : «Անցեալ տարի Պօլիս հանդպեցայ անոր :
Ոսկի սիրտ մը ունի ան : պատրիարքը չատ կը սիրէր ան :»

— «Կը կարծէ՞ք, սրբազան, որ ան ալ կախած ըլլան :»

— «Ճշմարիտն ըսելով, որդիս, չեմ գիտեր ինչ կարծիք
յայտնեմ : Սուրհանդակը կ'ըսէ մեզի թէ թիւրքերը կա-
խեցին պատրիարքը, եպիսկոպոսները, քահանաները, և ով
որ գտան պատրիարքարանը : Թերևս ձեր եղբայրը փախաւ
կամ պահւելուցաւ :»

Անդրօնիկէն շարունակեց հեկեկալ : Մօտը կանգնողնե-
րը իզուր ջանացին միսիթարեւի զինքը :

Տիաքոս մօտեցաւ անոր, երկու ձեռքերը իրենինին մէջ
առնելով, «Մի արտասուեր այսպէս, էֆէնտի,» ըսաւ : «Ա-
մօթ է արտասուելը : Եթէ յոյն մը կորսնցնէ իր հայրը կամ
մայրը իր հայրենիքին համար, պէտք է վրէժխնդրութեան
ծարաւի, բայց բնաւ պէտք չէ արտասուէ : Կեցիք, մի հե-
կեկաք, դուք ինծի ալ վիշտ կը պատճառէք :»

— «Իրաւ էք : Մենք պէտք է վրէժխնդրութիւն շնչենք
բռնակալներուն դէմ,» աղաղակեց աղջիկը : Եւ իբր թէ
յափշտակած խանդավառութիւնով, աղջիկը իր ձեռքերը
վերուց անորինին մէջէն :

Անդորր և զւարթ կերպով Տիաքոս նայեցաւ անոր տարօ-
րինակ գեղեցիկութեան վրայ, բարեկամութեան զօրաւոր հա-
կում մը զգալով դէպի ան : «Չըլլա՞նք լոյս-եղբայրներ :
Ես կը հաւատամ որ երբ դուք վառօդի հոտը առնէք առիւծի
կը նմանիք :»

— «Լոյս-եղբայր ըլլանք : Այո՛, ինչու չէ : Բայց ոչ
մինչև կռիւէն ետք, երբ մենք կը բաժնւինք : Կռիւէն ա-
ռաջ մենք ամէնքս ալ լոյս-եղբայրներ ենք, որովհետեւ
մենք ամէնքս ալ եկած ենք հայրենիքին համար իյնալու
նոյն նպատակով :»

— «Թող այդպէս ըլլայ,» պատասխանեց Տիաքոս, գլու-
խը կուրծքին վրայ ծռելով : «Կռիւէն ետք : Ուրիշ խնդիր
մըն է ատ : Երկուքնուս մէկը կարելի է չազատի...»

Անոնց խօսակցութիւնը ընդհատուեցաւ ուրիշ սուրհան-
դակով մը, որ Թէրմօփիլէէն կ'անցնէր Փէլօփօնէս երթալու :
Ծանուց թէ ինքը Խէսաղիոյ մէջ անոնցմէ ոչ հեռու հան-
դպած էր թիւրք բռնակալի մը, որ կը բաղկանար գրեթէ
ուլթը հարիւր ձիաւոր և եօթը հարիւր հետեակ զօրքէ :
սուրհանդակը աւելի մանրամասնութիւններ բերաւ պատ-
րիարքի և նահատակ կղերականներուն մասին :

Անդրօնիկէն հարցուփորձեց ան մանրամասնօրէն: Վերջինս ոչինչ չէր կրնար պատմել աղջկան, բայց միայն թէ պատրիարքին ուէ քեռորդին ալ հաւանօրէն կրնար զոհ դա-
ցած ըլլալ ջարդին:

Թողլով հրամանատարներու վրանը, աղջիկը Լքեց ինք-
զինքը կանացի սրտին ծանր անձկութիւններուն: Ոչ ոք
մնացած էր իրեն՝ հեռաւոր աղքատիկաններէ զատ, որոնց
համար ինքը բնաւ հոգ չէր ընէր և ոչ ալ անոնք հոգ կ'ը-
նէին անոր համար: Ուստի աղջիկը նախադաս համարեց
յարձակիլ թշնամիին վրայ փառաւոր մահ մը գտնելու հա-
մար, քան վիշտերու որս մը դառնալ իր ամբողջ կեանքին
մէջ: Մաշւած դառն խորհուրդներով և յոգնած ճամբոր-
դութենէն — աղջիկը ընկղմեցաւ ծանր քունի մէջ:

Արդէն կը քնանար ան, ծածկւած թաւամազ վերմա-
կով մը, երբ Լամբրոսը և իր Փէտայիները ճաշի նստան:
Քիչ մը խորոված երէի միս, տերեւներու վրայ դրած, և
ափ մը բրինձ էր իրենց կերակուրը:

— «Չըսի՞ ձեզի, աղաք, թէ յանցանք չգտնաք խմբա-
պետին քով, թէ և փաթրասի պաշարումը թողուց անակըն-
կալ: Ես ձեզի ըսի թէ ան տղէկ պատճառ մը ունենալու
էր: Այս իրիկուն խնդիրը պարզ է: Ան կ'ուզէր իրական
վառօգը հոտւըտալ: Վաղը մենք կուելու ենք ինը հազարի
դէմ, մինչդեռ մենք հազար հինգ հարիւր ալ չկանք: Ասկէ
զատ՝ անոնք ութը հարիւր հեծելազօրք ունին, իսկ մենք էչ
մըն ալ չունինք:»

— «Ես չեմ վախնար, հայր Լամբրոս,» ըսաւ զինուորնե-
րէն մէկը, «եթէ մինչև իսկ հարիւր հազարի դէմ ալ կուե-
լու ըլլանք: Մեր խմբապետը պատրիարքին աղքատիկանն է
այնպէս որ Քրիստոսի ու Աստուածածնի աչքերը վրանիս
պիտի ըլլայ:» Ապա զինուորը պատմեց այն զարմանալի
պաղարկներու թեման մասին որ խմբապետ Անդրօնիկոսը ցոյց
տուաւ միջնաբերդի պաշարման ասեն, երբ իր վառօգը ըս-
պառեցաւ և ինքը պաշարեցաւ թշնամիներով:

— «Աւելի քան ամիս մըն է հիմա,» ըսաւ Լամբրոս,
ծանրութեամբ մը, միսը ոսկորէն դատելով, «որ ես հըս-
կած եմ մեր խմբապետին վրայ: Որքան աւելի տեսնամ
զինքը, այնքան աւելի կը սիրեմ: Գիտէք որ ան պատրի-
արքին քեռորդին է, և անգամ մը իսկ չյիշատակեց իր հօ-
րեղբայրը: Ինչպէ՞ս ուրիշ մը պիտի հպարտանար անով: Նայ-
եցէք հիմա անոր, և տեսէք թէ ինչպէս բեռնաւորուած ձիու

նման կը քնանայ: Ճիւղեր անգամ չի սփռեր իր հանդերձ-
ներուն տակ, այլ ինքզինքը կը ձգէ քարի մը վրայ: Իր
եղբոր մահը շատ ծանր կերպով աղքատ է վրան:»

— «Համբաւաւոր Տիաքոսը տեսա՞ր, հայր Լամբրոս,»
ընդմիջեց ուրիշ զինուոր մը. «ի՞նչ տեսակ մարդ է ան,
երկայն, և դաժան նայւածքով:»

— «Ո՛չ բնաւ, թէ և ան խմբապետէն աւելի երկայն է:
Վայելուչ է և մեղմախօս: Եթէ իր համբաւը չըլլար, ո՞չ
մէկը զինքը հերոս մը պիտի չկարծէր:»

— «Միւս խմբապետները ինչպէ՞ս կը թւին ձեզի. դուք
Ոօրէտի հին զինուորներէն մէկն էք և կրնաք դատել:»

— «Թող Աստուած իբրեւ ստախօս մը դրոշմէ իս,» ըսաւ
Լամբրոս, խոփուած, «եթէ իմ աչքերս հեռացնեմ Տիաքո-
սէն: Միւսները սովորական մարդիկ են: Բայց ա՛ն. ինչ-
պէ՞ս երգեց սրտէն —

«Լաւագոյն է մէկ ժաման ազատութիւնը,
Քան յիսուն տարւան դերութիւնը»...»

— «Կեցցե՛ս, դուն ծեր արմաթօլի... Ապրի՛ս հազար
տարի... Կեցցե՛ս...» աղաղակեցին փալիքարիները, խան-
դավառութիւնով մը: «Երեւակայեցէք որ հայրենիք մը ու-
նենանք, և մեր հիւպատոսներն ու դեսպանները խրկենք
Եւրօպա, և խաշին դրօշակը ունենանք, ըսենք, — ատ ի՞նչ-
պէ՛ս պիտի թւի թիւրքին:»

— «Անոր պիտի թւի,» ընդմիջեց Լամբրոս, բարկութեամբ
— «ատ պիտի թւի անոր ճիշդ այնպէս, ինչպէս կը թւէր
մեզի, երբ կը տեսնէինք ան նստած մեր ծնողներու տեղը,
և մզկիթներ կը կառուցանէր մեր եկեղեցիներուն վրայ:
Մենք լքած ենք գիւղերը և դաշտերը, և ելած ենք լեռ-
ներուն և ժայռերուն վրայ, որպէս զի անոնց գերի չդառ-
նանք: Մենք գիշերային աւաղակներ չենք, թէ և Փրէնք-
ները այնպէս կը կոչեն մեզի: Մենք մեր սուրովը կ'ապ-
րինք և մեր գնդակները կ'երգեն Քրիստոսի հաւատքը և
ազատութիւնը: Ինչ թշնամիի որ ալ հանդպինք, մենք կը
կուինք ճակատ ճակտի:»

— «Կեցցե՛, կեցցե՛,» աղաղակեցին անոնք: «Անգամ
մըն ալ խմբապետին, Լամբրոսին և մեր կենացը:»

Ապա անոնք քիչ մը գլինի լեցուցին դգումէ փարշին մէջ
և հրամցուցին Լամբրոսին, ետքէն մնացածը կարգով անցաւ
չրթունքէ չրթունք:

Կարճ «գիշեր-բարի»-ով մը Լամբրոսը իր հանդերձնե-

որուն մէջ փաթթուեցաւ և անմիջապէս քնացաւ : Մնացածները հետեւեցան անոնց օրինակին :

ԺԶ. ԳԼՈՒԽ

Թէրմօփիլէի նոր կռիւք

Արշալոյսին Անդրօնիկէն արթնցաւ : Իր աչքերը կը թափառէին դեռ աղօտ հօրիցօնին շուրջը այն փառաւոր գետնին, որուն վրայ քնացած էր : Իր երեւակայութիւնը դեռ յուզւած էր զիշերւան վայրենի և տենդոտ երազներով :

Թէրմօփիլէն — Լիօնիտասի և Երեք Հարիւրին Լեռ-դամբարանը, որոնց մէջ Քսէրքսէսի Անմահները երևան եկան իբրև մարդեր — աչքի կը դարնէ միայն իր սուր ժայռերով և սուրբ հողով, որուն մէջ եւրօպական հետախուզիչ բազմ հոս ու հոն վեր կը հանէ հնութեան հետքեր : Կիրճը առաջւան պէս նեղ չէ, այլ դաշտ մըն է, ձևակերպւած դանազան գետերու հեղեղատին տիղմովը : Հնամի ամէն յիշատակ դրեթէ անհետացած է :

Աղօթարանը դեռ նոր բացւած էր, երբ հօրիցօնը մթնցաւ փուշի խիտ ամպերով . առաջացող թիւրք բանակն էր ատ : «Փառք Աստծու», ըսաւ Անդրօնիկէն, «այսօր իմ տառապանքներս կը վերջանան : Այսօր կրօնիս, հայրենիքիս ու թրասիբուլոսիս վրէժը պիտի լուծեմ : Եթէ բախտը գէշ խաղ մը չխաղայ ինձի, այսօր այդ յաւիտենական աշխարհին մէջ նորէն պիտի հանդպիմ իմ նշանածիս :»

Տէվօնիօթիս և Փանուրկիաս, հազար հարիւր մարդիկներով, իրենց դիրքերը դրաւեցին Թէրմօփիլէի մուտքին մօտ : Տիաքոս, Եսայի եպիսկոպոսը, իր եղբայր Եանիս քահանան և Անդրօնիկէն մօտաւորապէս հինգ հարիւր մարդով Սփէրչեան կամուրջը մնացին :

Եպիսկոպոսը իր օրհնէնքը տւաւ բանակին, և մատնանք չելով խաչը՝ քաջալերեց անոնք հերոսական խօսքերով : Տիաքոսը յարգանքով համբուրեց խաչը և եպիսկոպոսին աջը : Տեսնելով բարբարոսներու հոսանքը որ մրրկայոյզ կը խուժէր «Ալլա՛հ, Ալլա՛հ», վայրենի պողոտաւորներով, Տիաքոս աղաղակեց . «Վատ մը միայն կը վախնայ այդ աղմուկէն : Անոնք պիտի փախչին մեր առաջին հարւածին :»

— «Վերջապէս, եթէ չյաղթենք, Տիաքոս, մենք պիտի

մեռնինք փառաւորապէս, երեք Հարիւրին նման», աղաղակեց Անդրօնիկէն :

— «Իրաւ, դուք քովս էք, իմ ազնիւ բարեկամս : Երբ դուք կը խօսիք, իմ հոգիս յափշտակւած կ'զգայ ինքզինքը : Քովս կեցէք, եղբայր : Քովս կեցէք և դիտեցէք թիւրք ջարդելու :»

— «Ահա՛ ձեր քովն եմ, Տիաքոս . հոս պիտի կռւիմ ես :»

— «Չբաժնելինք», չչնչաց Տիաքոս, արդէն իր հրացանը ուղղելով մօտեցող բազմութեան :

— «Այսպիսի խմբապետներով», ըսաւ Լամբրոս, «Ուլիս-պոսի երկու հարիւր Լեոնցիներ բաւական են այդ խուժանին դէմ :»

Միաք դնելով Տիաքոսի խօսքերուն, անոր զինուորներէն հինգը յիմարանալու չափ դրդուեցան : «Կեցցէ՛ հայրենի-նիքը», աղաղակեցին : Մեր դիակները պատուար մը պիտի ըլլան : Եւ հինգը վազեցին նեղ կամուրջին վրայ կեցընելու Օմէր Պրիօնի եօթը հազար առնավուտները : Յուսահատօրէն կուշկով, անոնք շուտով սպաննւեցան :

Երկու բանակները հանդպեցան իրարու ձեռք ձեռքի : Թիւրք ծանր հեծելազօրքը ինկաւ շարած ու նորակազմ յոյն հետեւակներուն վրայ, որոնք զուրկ էին հեծելազօրքէ և հրետանիէ, և փախուստ դարձուցին անոնք :

Տիաքոս կուշեցաւ առիւծի պէս : Տեսաւ որ իր զինուորները կը քշէին իրենց վրայ յարձակող եօթը հազար տաճիկ զօրքերէն, և փախչելով դէպի բարձր ժայռերը, ուր Փանուրկիաս և Տիվուշիօթիս ալ իրենց զօրքերով ապաստան կը փնտռէին, աղաղակեց, «Եղբայրներ, մի՛ վազէք, մի՛ վազէք : Երեք Հարիւրը կը հսկեն ձեզի, քնկէ, մտիկ ըրէք : Անոնց սակորները կը շարժին ձեր վատութիւնը տեսնելով :»

Իր խօսքերը չէին լսւիլ պատերազմի դաշտին վրայ, որ արդէն ծածկւած էր շատ մը յոյն և տաճիկ մեռելներով : Տակաւին միասին կեցած էին Տիաքոս, Անդրօնիկէն, Եսայի արքեպիսկոպոսը, իր եղբայր Եանիս քահանան և գրեթէ յիսուն զինուոր :

— «Ահ,» աղաղակեց Լամբրոս, բարկութենէն փրփրելով, «այսպէս կը փախչին վատերը : Բայց մենք ինքներս միայնակ թիւրքերուն դէմ պիտի կռւինք :» Եւ սոսկալի հարւածով մը կտրեց ու իր ձիէն վար նետեց թիւրք հեծեալ մը, որ կը վազէր իր վրայ :

Աղմուկը դժոխային էր: Աղաղակներ, հառաչներ, սուրերու շաչիւններ, հրացաններու գոռում, թնդանոթներու որոտին կը խառնէին, մինչ փոշիի և ծուխի ամպեր կը ծածկէին պատերազմողները:

Անդրօնիկէն կը կռէր ամառանի մը պէս՝ Տիաքոսի, Եսայիի արքեպիսկոպոսին և իր ֆէտայիններուն քով, երբ գնդակ մը մահացու վէրքը տւաւ եպիսկոպոսին:

— «Ես սպաննւած եմ, Տիաքոս,» աղաղակեց եպիսկոսը հառաչով մը: «Բայց կեցցէ՛, թող երկար ապրի ազգը,» աւելցուց և փչեց շունչը: Երկրորդ գնդակ մը գետին գլորեց անոր եղբայրը Եանիս քահանան:

— «Տիաքո՛ս, Տիաքո՛ս,» աղաղակեցին թիւրքերը և խուճով առաջացան դէպի պերճօրէն հագնւած Անդրօնիկէն, յոյներու համբաւաւոր պարագլուխը կարծելով ան:

— «Այո՛, ես եմ Տիաքոսը,» պատասխանեց աղջիկը: Բորբոքած, անյողդողդէ և յուսահատ՝ աղջիկը բարձրացաւ ժայռի մը վրայ իր վերջին դիրքը գրաւելու վայրագ յարձակումներուն դէմ:

Մինչդեռ աղջիկը կը մաքառէր ուժեղ պէյի մը հետ, որ գաղտնապէս ժայռին վրայ ելած էր վար գլորելու ան, ձիաւոր մը ետեէն սուրով դարկաւ աղջկան: Լամբրոսը ուժգնօրէն յարձակեցաւ և կարեց տաճիկին ձեռքը, բայց հարւածը, որ Անդրօնիկէն գլուխը կրնար ձեռքէ, բոլորովին արգիլւած չէր: Սուրին ծայրը մխկեցաւ անոր քունքին մէջ: Աղջկան աչքերը գոցեցան, իր դէմքը անմիջապէս ձերմկեցաւ, իբր թէ մեռած ըլլար: Ականջները ալ ևս չէին զանազաներ պատերազմողներու ձայներն ու աղաղակները: Աղջիկը քարէն ինկաւ և գլորեցաւ սպաննւածներու դէզին վրայ, իր շուրթները մեղմիւ Թրասիբուլոսին անուներ չէն չացին:

Լամբրոս արմատօլին ալ նոյնպէս ինկաւ, ծանրապէս վիրաւորւած այն ձիաւորին ատրճանակովը, որուն ձեռքը կտրած էր ինքը:

Անդրօնիկէն դեռ չէն չած չէր «Ես Տիաքոսն եմ,» և այդպէսով թիւրքերու յարձակումը իր վրայ հրաւիրած, երբ գնդակ մը ջախջախեց Տիաքոսի աջ բազուկը. տակաւին եպիսկոպոսն ալ ինկած չէր այդ պահուն: Իր հրացանը պայթէն ետք, Տիաքոս պարպեց իր երկու ատրճանակները թշնամու երեսին: Ապա խնդրեց եպիսկոպոսէն որ սպաննէ զինքը, որպէսզի չիյնայ թշնամու ձեռքը: Եպիսկոպոսը այդ-

պիսի արարքէ մը սոսկաց, և մինչ կը վարանէր դեռ, ինքն ալ սպաննեցաւ: Տիաքոս եպիսկոպոսին մարմինը իբրեւ պատնէշ մը առաւ իր առջևը, և սուրը ձախ ձեռքին սկսաւ կուլիլ, պոռալով Օմէր Պրիօնէին. «Ես եմ որ Տիաքոսն եմ: Ես ինքն եմ Օտիսեսի առաջին փալիքարին: Ձե՞ս ճանչնար իս, Օմէր Պրիօնէ: Ձե՞ս յիշեր ինչ ըրի ես Եանիաի մէջ: Ճանչցիր հիմա իս այն ատելութեամբը որ ունիմ քեզի համար:»

— «Ճիշդ ան է,» կատաղութեամբ աղաղակեց փաշան: «Մի սպաննէք, ողջ բռնեցէք զինքը:»

Բոլոր թիւրքերը, որոնք վայրկեան մը առաջ պաշարած էին այն ժայռը ուրկէ Անդրօնիկէն ինկաւ, հիմա յուսահատօրէն խուժեցին Տիաքոսին վրայ: Համբաւաւոր պարագլխին հերոսութիւնը այսօր առտնին խօսք մըն է արդի Յունաստանի մէջ: Պէտքը չկայ անոր վերջին կռիւը նկարագրելու: Իր սուրը կոտորելէն և իր ձեռքը մինչև դաստակը ուռնալէն ետք, կենդանի բռնւած և Լամբա տարւած էր, ուր անագորոյն թիւրք փաշան կը պատրաստէր անոր պատիժը:

— «Իրա՞ն դուք այն Տիաքոսն էք որ գերեց թէպէս և Լիվատիան», հարցուց Օմէր Պրիօնէ:

— «Ձե՞ս ճանչնար իս, ուրեմն,» պատասխանեց արմատօլին:

— «Հաշւա՞ծ էք տարւէ տարի ձեր կոտորած միւսիւլմաններու թիւը:»

— «Ես հաշւած եմ որ, եթէ իւրաքանչիւր յոյն նոյնը ընէր, շուտով Մուհամմէտը իր կրօնակիցներէն մէկն անգամ չպիտի ունենար աշխարհիս երեսին:»

— «Կեալո՞ւր, դո՛ւն աղտոտ շուն,» աղաղակեց Օմէր Պրիօնէ, վայրագ հարւած մը տալով հերոսի երեսին:

— «Դուք ինծի կը զարնէք հիմա, ինչու որ դերի ինկած եմ: Քաջ եղիւր, փաշա: Իսկեիսկ առնալուտ մըն էք դուք: Վայրկեան մը աղատ թողէք իս իմ սուրովս և, այս վիրաւոր վիճակիս մէջ, աջ բազուկս կոտրած, ձեզի ցոյց կուտամ թէ ինչ կ'արժէ յոյն մը:»

Փաշան բարկութեան ու հիացումի խառն նայւածք մը նետեց անոր՝ գլուխէն մինչև ոտքը: Ապա ըսաւ. «Տիաքոս, թիւրք եղիք, փատիշահը ինծի պէս փաշաի մը պաշտօնը պիտի տայ ձեզի:»

— «Տարիներով Լեռներուն վրայ «քլէֆթ» մը եղած

եմ, ու հիմա, երբ կը կուլինք մենք մեր ազատութեանը համար, կ'առաջարկէք որ թիւրք դառնամ», պատասխանեց Տիաքոս արհամարհանքով:

— «Յցի զարկէք կեալուրը», հրամայեց փաշան:

— «Ըրէք ինչպէս որ կ'ուզէք», ըսաւ ազատութեան հերոսը, անտարբերութեամբ մը իր ուսերը թոթաւելով, «Որքան որ սոսկալի ընէք իմ մահս, այնքան ալ պիտի անմահացնէք իմ անունս, և այնքան ալ սոսկալի պիտի ըլլայ վրէժխնդրութիւնը որ Օտիսեսը դործ պիտի դնէ ձեր վրայ: Սոսկալ, Պրիօնէ, իմ վրէժառուէս:»

Մինչդեռ առնալուտ փաշան կ'առաջնորդէր արմատով ին այն տեղը, ուր ցիցն ու կրակը կ'սպասէին, Տիաքոս երգեց այն երգը որ սիրելի էր Օսսաի և Ուրմալոսի «քլէֆթ» ներուն. —

«Այս ժամուն է որ մահը կ'ընտրէ բռնել իս,

Մինչդեռ ծաղիկներ ու կանանչ խոտեր սիրելի են ինծի:»

Արդարեւ ամռան սկիզբն էր, և երիտասարդ Տիաքոսը դեռ նոր կեանքի ամառը կը մտնէր: Տիաքոսը չարունակեց «քլէֆթ» ներուն երգը երգել և միևնոյն ատեն երկինք նայեցաւ. թէրմօփիլէի կապոյտ երկինքը կամարած և կ'իջնէր դալայելիօրէն գեղեցիկ տեսարանի մը վրայ:

— «Բռնէ ցիցը որուն վրայ քեզի պիտի մխեմ», ըսաւ առնալուտ զինուոր մը Տիաքոսին, միևնոյն ատեն անոր տալով շոճի բարակ ու երկար ցող մը:

— «Ես չպիտի բռնեմ ձեր ամօթալի չարչարանքներու բարբարոս դործիքը, ըսաւ Տիաքոս, մէկդի նետելով ցիցը, «Ո՛վ առնալուտներ», աղաղակեց ան, «չկա՞յ ձեր մէջ ճշմարիտ փալիքարի մը, որ ատրճանակով մը սպաննէ իս: Այսպիսի՝ ճիւղալային միջոցով մը պիտի առնէք կեանքս:»

Թիւրքերը միշտ ցոյց տւած են դիւային վարպետութիւն մը պատիժ հնարելուն մէջ: Օմէր Պրիօնէ և առնալուտները դործ դրին աննկարագրելի տանջանք մը, որուն նմանը կը կասկածինք թէ, թիւրքերէն զատ, չգտնելի տասն և իններորդ դարու ունէ ժողովրդի պատմութեան մէջ:

Տիաքոսը ցիցը զարկին, մահը կամաց կամաց մօտեցաւ անոր... բայց տառապանքը հառաչ մը իսկ չհանեց անոր բերնէն...

Ժէ. Գլխի

Քօրիկեան Քարանձաւը

Չկայ հող մը աւելի դասական քան Ֆօլիսինը, չկայ դաշտային նկար մը աւելի յափշտակիչ քան Փառնասինը:

Այս պատկառելի և բազմազգութիւն լեռը, տարիին մեծ մասը ձիւնադարդ, մարմարէ գագաթներով, զուրկ կանանչէ և տունկէ, կը ճակատէ ամբողջ կօրնութեան ծոցը, որ անվրդով լիճի մը պէս կը պառկի անոր ոտքերուն տակ: Չախին վրայ կը միանայ Հէլիքօնի և կը ցօլանայ Քօփայեան լիճին մէջ: Հեռուն ետեւը ան կը նայի բարձրագագաթ Ուրմալոսին, որ Արամազդին և Հին չաստւածներուն բնակարանն էր:

Մեր ընթերցողները կը տանինք այս պատկառելի լեռը, չրջապատւած քարանձաւներով, կաղնի անտառներով և սեպացեալ անդունդներով, ուր համբաւաւոր գետեր խառնաչփոթ չչուկով մը քարէ քար կ'անցնին փրփրելով, — և դէպի անոր լիքօրա գագաթը, որուն կ'առաջնորդեն սեպած և ժայռերուն մէջ փորւած մօտ հազար աստիճաններ:

Լիքօրէի մօտ է Քօրիկեան քարանձաւը, երբեմն Քօրիկեան յաւերժահարսի բնակավայրը, ուր շատ մը հազարաւոր յոյներ ապաստան գտան Քսէրքսէսի ժամանակ և ուր ծանրապէս վիրաւորւած Անդրօնիկէն փոխադրւած էր թէրմօփիլէի կոիւէն քանի մը օր ետք:

Այս քարանձաւը, որ Տէլֆիէն հիւսիս-արեւելքէն գրեթէ եօթը մղօն հեռաւորութեան վրայ է, գրաւած էին այն ատեն Օտիսեսը, չարչարած Տիաքոսին բարեկամը, անոր զօրքերը, անոր գեղեցիկ կինը Հեղինէն, փոքրիկ որդին և անոնց քանի մը ազգականները: Քարանձաւին դիրքը գրեթէ անմատչելի կ'ընէր զինքը ամէն կողմէ ունէ յարձակումի դէմ:

Շրջակայքին մէջ քարանձաւը ճանչցւած էր այդ ատենները Սե Ծակ անունով: Անոր նեղ անցքին մօտիկ խումբ մը արծիւներ կը թռչտէին ու կ'աղմկէին բարձրաձայն: Յեղափոխութենէն առաջ անձա ին միակ բնակիչներն էր իրենք և կը թռչէր թէ անկարող էին մոռնալ թէ մարդիկ արտաքսած էին իրենք անկէ: Սանդուղքով կը բարձրացէր այն բնակարանները, որ բնութենէն գողցւած էին:

Անձաւը երկու հարիւր ոտք երկայն է և մէջտեղը քա-

ռասուլն ոտք բարձր: Այցեւուն արտաքին լոյսին օգնութեամբ կրնայ տեսնել կախած սառիկները, և անձաւին խոնաւ ու անհարթ կողքերը, երբեմն խորափոր, երբեմն առաստաղաձև, և յատակը որ անհարթ կորութիւններ ունի: Ետևի մասին մէջ կը պղպջայ վճիտ աղբիւր մը:

Քարանձաւին մէջ կային քանի մը տուններ և մթերանոցներ պարէններով ու ռազմամթերքով լեցուն:

Աւելի առաջ երթալով՝ կը հանդպիս ուրիշ մեծ խոռոչի մը, ուրկէ ուրիշ բնական սրահ մը կը մտնես, աւելի մութ քարանձաւ մը, մօտաւորապէս հարիւր ոտք երկայնութեամբ, որ կը պառկի առաջին քարանձաւին ուղղահայեաց անկիւնով:

Հոգ քայլ մը կարելի չէ առնել առանց ջահերու: Քանի առաջ կ'երթաս հոգ, այնքան աւելի խոնաւութիւնը կը ծանրանայ, մթութիւնը կը խտանայ և սպաւորութիւնը այնքան ալ սարսափելի կը դառնայ: Իրաւցնէ մարդ կը կարծէ որ դժոխքի թագաւորութեան դռան առջև կը գտնուի, և թէ չուտով պիտի թափանցէ տարաբոսի գաղտնիքներուն: Ուղեցոյցի պայծառ ջահին լոյսին տակ կը թւի թէ առաստաղը և կողքերը օփալի, բիւրեղի և ալապաստրի գոյներ կը ժայթքեն: Սիւները ծածկւած հին պատառներով, անասուններու և մարդկային գլուխներու նմանութիւններ բերող բարձրաքանդակներով, որ բնութիւնը ինքը ձևակերպած է անընդհատ կաթիլներէն և որոնց միջոցները ինքը դունաւորած է տեսակ մը անթառամ կանանչով — այս ամէնը կը կազմէր այդ անձաւին թափանցիկ կահ կարասին ու զարդը:

Երբ Տիաքոսի մահը իմացւեցաւ, Օտիսեսը աճապարեց թէրմօփիլէ Օմէր Պրիօնէին հանդպելու համար, բայց վերջինս արդէն դացած էր Տօրիս:

Երկար ժամեր Անդրօնիկէն անզգայ մնաց՝ արիւնով ծածկւած ու աննշմար՝ մեռելներուն մէջ: Կէս գիշերին մօտերը սկաւ սթափիլ: Աղջիկը վերցուց իր ծանր գլուխը և, դողդղալով, զգաց սարսափելի խաղաղութիւնը որ հիմա կը տիրէր գաշտին վրայ, որ քանի մը ժամ առաջ պատերազմի մաքառումին ու աղաղակներուն յանձնւած էր: Վիրաւորներու ու մեռնողներու խուլ հառաչներն աւելի սոսկալի կ'ընէին գիշերը: Սարսափը աւելի սաստկացաւ երբ աղջիկը լսեց կարկաշումը գիշակեր թռչուններուն, որոնք իջած էին իրենց գարշելի խնջոյքին վրայ:

Աղջիկը չէր կրնար հասկնալ թէ ինչպէս խուսափած էր մահէն: Այն մահը որ գիշեր մը առաջ այնքան բաղձալի էր իրեն, հիմա այնքան ահաւելի կ'երևար որ փորձեց ելլալ ու փախչիլ այդ տեղէն, քանի տակաւին արշալոյսը չէր ծագած, երբ թիւրքերը պիտի գային մեռելները կողոպտելու:

Աղջիկը ծարաւի պապակէն կը տանջւէր: Ուժը սպառած էր: Ինքը մեռելներուն մէջ կէս կենդանի էր միայն: Բայց և այնպէս յաջողեցաւ ինքզինքը քարշ տալ մինչև Գալլիսրօմուսի ժայռերուն մօտ: Հոն վիրաւորւած այծեամի մը նման ինկաւ քարանձաւի մը մէջ, ուժասպառ ծարաւէն ու ջերմէն:

Օտիսես և իր զինւորները գտան զինքը օր մը ետք և, երբ քիչ մը կապուելու եցաւ, փոխադրեցին Քօրիկեան քարանձաւը:

Գեղեցիկ տաճիկ կին մը, որ քրիստոնեայ մկրտւած էր և կը պահէր իբր պատերազմական գերի, կը թւէր ճերմակ մարգարիտ մը արեակէց զինւորներուն մէջ: Վստահութեան զգացումը որ անոր երեսը կը ներշնչէր, ստիպեց Անդրօնիկէն անոր հետ ծանօթանալու և վարելու անոր հետ ինչպէս կին մը կնոջ հետ: Այս բանը միւսներուն նախանձը շարժեց, բայց մանկամարդ կնոջ մէջ ալ գրգռեց բուռն սէր մը Անդրօնիկէին համար:

Նոյն բանը պատահեցաւ նաև օր. Ռ—ին, Օտիսեսի մէկ ազգակցուհուն: Աղջիկը յուսահատօրէն սիրահարւեցաւ այրաբար զգեստաւորւած Անդրօնիկէին, որ հիմա ո'ր կողմ որ դառնար, երկու կիներէն մէկը կ'ուենար իր ետևը:

Սկիզբները անոնց անմիա խօսակցութիւնը հաճոյք կուտար արքատուհուն: Ատ կը վերջիւնէր իրեն թրասիբուլոսին արտայայտութիւնները: Ատ մխիթարութիւն մըն էր, որ պահ մը կը վանէր իր յիշողութենէն իր սիրահարին վիճակը: Բայց երբ ինքը զգաց թէ երկու կիներն ալ բուռն կերպով կը սիրէին զինքը և կը նախանձէին իրարու, Անդրօնիկէն ինքզինքը գտաւ տարօրինակ ու դժւարին դրութեան մը մէջ:

Սպիտակադէմ Տիամանթօն երկչոտ և զգայնիկ արարած մըն էր, որ կը շառագունէր ամէն անգամ, երբ մէկուն կը մօտենար: Օր. Ռ— երկարահասակ էր և թխադէմ, շատ սև աչքերով, յօնքերով և մազերով: Անոր ձևերը

աւելի արական էին քան իգական: Սոււրբ Էր ցեղով. կին մըն էր, որ պատերազմի կրակը մէկէ աւելի անգամներ տեսած էր, և համարձակ, անդադրում, կրքոտ և շատ անգամ բռնուն էր:

Առտու մը Անդրօնիկէն իր ոտները կը լւար աղբիւրին մէջ, երբ օր. Ռ— եկաւ իր ջրամանը լեցնելու: «Ի՞նչ ճերմակ ու փափուկ ոտներ ունիք, խմբապետ Անդրօնիկոս, բնութիւնը ձեզի կին մը ընելու մտադրութիւնը ունեցած է և սխալմամբ տղայի մը փոխած է:»

Անդրօնիկէն կը պատրաստէր մեկնիլ երբ օր. Ռ— դպաւ անոր թւին ու ըսաւ. «Ինչո՞ւ խոյս կուտաք իցմէ, խմբապետ: Դուք շատ լաւ գիտէք թէ ի՞նչ կ'ըսէ իմ սիրտս ձեր մասին, թէ և լեզուս չի կրնար ըսել ճիշդ ինչ որ կ'զգամ:»

— «Ես ձեզմէ չեմ փախչիր, օրիօրդ, բայց կը վախնամ թէ մէկը տեսնէ մեզի:»

— «Եթէ կ'ուզէք, կէս բառ միայն ըսէք և զօրավարը կ'ամուսնացնէ մեզի:»

— «Ինչպէ՞ս կրնաք ամուսնութեան մասին խօսել, երբ ազգը այսպիսի պատերազմի մը մէջ կը տեսնէք:»

— «Ի՞նչ տարբերութիւն կ'ընէ պատերազմը: Տասը տարիէ իվեր սուլիօթները կը կռէին Այի փաշային դէմ, բայց մի՞թէ անոնք չէին ամուսնանար: Պատերազմի առտեն մենք հետեւեցանք մարդոց. մենք երգեցինք «քէֆտ»-ներու երգը, մենք հոգ տարինք անոնց պէտքերուն, և երբ մէկը կ'սպաննէր, մենք կը յափշտակէինք անոր ձեռքէն զէնքը, վրէժ կը դռնէինք ու անոր տեղը կը բռնէինք: Խմբապետ, չէի՞ք սիրեր ունենալ կին մը, որ ինքն ալ փախիւթարի մըն է:»

— «Տարօրինակ կը թւի ինծի,» ըսաւ Անդրօնիկէն, «որ կին մը պատերազմի երթայ: Պատերազմի միակ բանն է, որով մարդ մը միայն կրնայ պարծենալ կնոջ մը ներկայութեան: Եթէ կինը հաւասարի մարդուն ատոր մէջ, կինը անմիջապէս անոր գլխաւորը կը դառնայ», աւելցուց ան, անզուսպ խնդուքով մը:

— «Վրա՞ն կը խնդաք, խմբապետ: Ինծի կը թւի թէ փոխանակ իմ վրայ դուրդուրալու, կը խնդաք վրաս: Զէ՞ք սիրեր սուլիօցի կիները: Դուք Տիամանթօի պէս տեսակ մը գիրգ կատու կ'ուզէք: Եթէ գիտնայի թէ ան է պատճառը որ դուք բնաւ կարենալու չէք տար ինծի, ես ա-

նոր այնպիսի բան մը կուտայի որ չուտով չէր կրնար մոռնալ,» աւելցուց սուլիօցին, աւելի ու աւելի բորբոքելով:

— «Աստուածածինը վկայ, ես ամէնապզտիկ սէր անգամ չունիմ Տիամանթօին համար,» ըսաւ Անդրօնիկէն: Ես հանդիսաւորապէս կ'երգնում, որ բնաւ պիտի չամուսնանամ անոր հետ: Ունէ միտք մի՛ ունենար, ուրեմն, անմեղ աղջկան փնասելու:»

— «Կրնա՞մ հաւտալ ձեզի,» հարցուց օր. Ռ— ուրախ նայւածք մը պլպլացնելով իր սև աչքերուն մէջ:

— «Կրնաք հաւտալ ինծի:»

— «Դուք բնա՛ւ բնա՛ւ չէ՞ք սիրեր ան:»

— «Ես սէր չունիմ անոր համար, բարեկամական զգացումէ մը զատ, ճիշդ ինչպէս ունիմ այդ զգացումը անձաւին մէջ գտնուող բոլոր միւսներուն համար:»

— «Եւ այսպէս ուրեմն դուք երբեք կնութեան չպիտի առնէք ան:»

— «Երբե՞ք:»

— «Իմ միտքս քիչ մը հանդարտիլ սկսաւ: Լսեցէք ինձի, խմբապետ Անդրօնիկոս: Ես պատերազմէ զատ ուրիշ բաներէ ալ կը հասկնամ: Եթէ երբեք մենք ձգենք մեր զէնքերը և երկիրը հանդարտի, ես ամէն բան կրնամ ընել թէ տան և թէ դաշտին մէջ: Եւ գերիի մը պէս պիտի դործեմ: Բայց մէկ համբոյր մը տւէք ինծի:»

— «Ի՞նչ կ'ըսէք: Մեզի կը տեսնան:»

— «Անոնք չեն տեսնար մեզի: Մի վախնաք: Դուք զնդակէ չէք վախնար, մինչդեռ պզտիկ համբոյրէ մը կը վախնաք: Տեսնան չտեսնան՝ ես պիտի համբուրեմ ձեզի:» Եւ բռնելով Անդրօնիկէին ձեռքը, համբուրեց անոր աչքերը յանկարծական մոլեգնութեամբ մը:

Անդրօնիկէն անմիջապէս խնդալով վազեց փախաւ:

— «Դուք կը խնդաք վրաս,» ըսաւ սուլիօցին, «բայց ես պիտի համբուրեմ դեռ ձեր շրթունքն ալ:»

Անդրօնիկէն շատ քայլ առած չէր, երբ հանդպեցաւ զօրավար Օտիսեսին:

— «Ո՞ւր էիք, խմբապետ: Իմ կինն ու ընտանիքս քիչ մը հեռուն դացած են օդ առնելու համար: Ինչո՞ն չէք երթար ու ընկերակցիր անոնց:»

— «Ուրախութեամբ,» պատասխանեց աղջիկը: Ծիշդ նոյն պահուն Տիամանթօն եկաւ և արտօնութիւն խնդրեց դուրս երթալու:

— «Դուք երգւոյնքեր էք օր. Ռ.—ին թէ դուք բնաւ կարեւորութիւն չէք տար ինծի,» ըսաւ աղջիկը դողդոջուն շրթունքով, անձաւէն դուրս ելած չեւած:

— «Ինչպէ՛ս: Լսեցի՞ք մեր խօսակցութիւնը:»

— «Ամբողջովին: Եւ անոր լիրբ համբոյրը: Ես պաշ-ւըտած էի սառիկներուն ետեւ:»

— «Ես միւսնոյն երգումը որ օր. Ռ.—ին ըրի, քեզի ալ կ'ընեմ, իմ գեղեցիկ Տիամանթօս: Ես չեմ սիրեր զինքը, ոչ ալ բնաւ պիտի ամուսնանամ անոր հետ:»

— «Սիրահարած է՞ք բնաւ, խմբապետ:»

— «Ինչո՞ւ. կը հարցնէք:»

— «Որովհետեւ եթէ սիրահարած ըլլայիք, պիտի գիտ-նայիք թէ ինչ կը նշանակէ ատ:»

Անդրօնիկէն կանգ առաւ, դորովալիր նայածք մը նե-տեց մանկամարդ Տիամանթօին: Իր սիրտը, որ չորցած էր պատերազմի սարսափներով, կակղցաւ: Իր կանացի զգա-ցումները արթնցան, և իր աչքերը արցունքով լեցեցան:

— «Ի՛նչ: Կուլա՞ք, խմբապետ: Մի՞թէ հարցումս ձեր ապառաժէ սիրտը հալեց: Ձեր մեղամաղձոտութիւնը և ձեր լռութիւնը կ'ապացուցանեն թէ դուք սիրահարած էք: Եթէ իրապէս ճշմարիտ է, ես նորէն ձեր երեսը պիտի չնայ-իմ, երբ ձեզի պատմեմ իմ զգացումներս:»

— «Կեցի՛ք,» ըսաւ Անդրօնիկէն: Ժայռի մը վրայ նըս-տելով, իր երեսը պահեց ձեռքերուն մէջ ու հեկեկաց:

— «Եթէ գիտնայի որ իմ խօսքերս այսքան վիշտ պիտի պատճառէին ձեզի, բնաւ չէի խօսեր: Դուք չա՛տ ապերջա-նիկ եղած պէտք է ըլլաք, խմբապետ: Ես ատ կը տեսնամ: Հիմա ես ալ կուլամ, ոչ ինծի, այլ ձեզի համար:»

— «Տիամանթօ, մի՛ լաք: Իմ արցունքներս միայն ջը-ղայնոտութենէ առաջ կուգան: Ձէ՞ք տեսնար ինչպէս կը խնդամ,» և իր շրթունքները գալարեցան բռնազբօսիկ խըն-դուքով մը:

— «Ձղայնոտութենէ չէ ատ: Ձեր հոգիին խորը անձ-կութիւն մը ունիք, որ կ'իշխէ ձեզի: Մի պահէք ան իրո՞մէ: Ես կրնամ ըսել ճիշդ թէ ինչպէս կ'զգաք դուք: Ո՛վ գի-տէ, թերեւս ես կրնամ օգնել. ձեզի: Ես կ'ուզեմ օգնել ձեզի բոլոր սրտովս:»

— «Դուք հրեշտակ մըն էք, իմ սիրելի Տիամանթօս, բայց ան որ ես կը սիրեմ, այլ ևս այս աշխարհիս մէջ չէ: Ո՛հ, բարեկամս, ես կը սիրէի զինքը և կը սիրէի խենթի

պէս: Ո՛ւր են իմ ոսկեղէն օրերս: Անցած տասը ամիսնե-րը ծերացուցին իս: Ես քառասուննոց կնոջ մը կը նմանիմ, և դեռ քսան ալ չկամ:»

— «Խմբապետ, դուք խենթեցեր էք: Ահա՛ դուք ձեզի կնոջ մը հետ կը բաղդատէք, և տակաւին, եթէ կնոջ մը զգեստները հագնիք, բոլոր այր մարդիկը պիտի սիրահա-րին ձեզի: Ձեր երեսը իմինէս աւելի երիտասարդ կ'երևնայ: Որքա՞ն ատենէ իվեր հայելիի մէջ նայած չէք:»

— «Հայրս ու եղբայրս կորսնցնելէս իվեր բնաւ հագուստ-ներս գրեթէ հանած չեմ, գէնքերս մէկդի դրած չեմ, հայ-ելի նայած չեմ:»

— «Երբ անձաւ երթանք, ձեզի կուտամ փոքրիկ վեճե-տիկեան հայելի մը: Ձեր դէմքը տեսնալնուդ, պիտի յիշէք թէ որքան վայելուչ էք և պիտի համոզւիք թէ մարդիկ սխալած չեն, երբ ձեզի կը սիրահարին, ձեզի տես-նալնուն պէս:»

Անդրօնիկէն մեղմիւ նայեցաւ աղջկան:

— «Ուրեմն դուք պատիկ հայելի՞ մը ունիք:»

— «Օտիսիւսին քովը գալէս իվեր ունիմ: Չայնիճաին՝ Ալի փաշան քովը կը պատկանէր ան:»

— «Ո՞րը կը նախընտրէք — հարէ՞մը, ուր առաջ էիք, թէ հոս:»

— «Ո՛հ, Քրիստոսի կրօնը շատ աւելի լաւ է: Ես ըս-տիպած չեմ երեսս քօղ անցնելու: Թռչունի մը պէս ա-զատ եմ հոս: Ասկէ գատ, տիկ. Հեղինէն և զօրավարը կը սիրեն իս և կ'ուզեն հրիկ մը գտնալ ինծի:»

— «Ուրեմն դուք ունէ մէկը որոշած չէք դեռ:»

— «Ոչ: Ոչ ալ պիտի ընտրեմ բնաւ: Ան որ կը սիրեմ երգած է բնաւ չամուսնանալ ինծի հետ,» աւելցուց աղ-ջիկը, իր աչքերը գետնին յառելով:

— «Դուք անկեղծ կը խօսիք հետս և անմեղ էք, Ու-նի՛ք ունէ բարեկամ մը, որուն կրնաք վստահիլ:»

— «Որքա՞ն կը փափաքիմ որ ունեցած ըլլայի: Բայց, որովհետեւ թիւրք եղած եմ, այս տեղի կիներէն ոչ մէկը կը հասկնայ թէ ես ալ ճիշդ իրենց պէս մէկն եմ:»

— «Ես ձեզի պէտք ունիմ, իմ սիրելի Տիամանթօս,» ըսաւ Անդրօնիկէն ու քաղցրութեամբ իր բազուկները ան-ցուց անոր շուրջը: Մի վախճաք: Մի փախչիք: Ես ալ ձեզի պէս կ'ընեմ, բայց ծպտւած առնական հագուստ-ներով: Պարագաները ստիպած են իս այսպէս հագնու-լու:»

Համառօտիւ Անդրօնիկէն պատմեց թէ ո՛վ էր ինքը և ինչպէս եկած էր հոս :

— «Բայց դեռ չեմ կրնար հաւտալ ատոր : Թող տուր որ այդ Համբոյրները մարեն սրտիս ծարաւը : Բնաւ պիտի չմոռնամ այն քաղցր երազները, որ ունեցած եմ ձեր պատճառով,» ըսաւ Տիամանթօ :

Անդրօնիկէն Համբուրեց ան նոյն յուզումով : Ինքը այր մարդու մը սրտին պէտքը կ'զգար, բայց գոնէ այս կիներ կար հոս, որուն կրնար բանալ իր տառապանքներու պատմութիւնը, և որ, եթէ չէր կրնար խրատել, գէթ կրնար մխիթարել զինքը :

— «Ի՛նչ դժբախտութիւն, Տիամանթօ, որ մենք չենք կրնար այսպէս ամէն օր հանդպիլ և խօսիլ : Անձաւին մէջի ամէնքն ալ իրենց աչքերը մեր վրայ յառած են ու կը կասկածին մեզի : Չե՞նք կրնար հանդպիլ գիշերը :»

— «Շատ դժւար է, բայց այդ բոլորին հետ մէկտեղ ես պիտի ջանամ դալ և ձեզի գտնել այս գիշեր ուր որ էք :»

— «Ջանա, կ'աղաչեմ : Կ'ուզեմ խորհրդակցիլ ձեզի հետ : Ես մտադիր եմ հասկցնել զօրավարին կնոջը իմ ո՛վ ըլլալս, և այս ծպտանքը մէկդի նետել :»

— «Աստծու սիրուն մի՛ ընէք ատ : Դուք կորսած կին մը պիտի ըլլաք եթէ այդպիսի բան մը ընէք : Բայց տեսէք անոնք կուգան : Անպատճառ ձեր քով կուգամ այս գիշեր :»

Քանի մը վայրկեան ետք, խուսմբին միւս անդամները միացած էին անոնց :

ԺԸ. ԳԼՈՒԽ

Տիամանթօ Քարէթօ

Օտիսկսը լիպատիացի Համբաւաւոր Անդրուցոսի որդին էր, Լամբրոս Քացոնիսի ընկերը. որ երբեմն կատարինէ Բ. ի ծովակալն ու Մանաի իշխանն եղած էր, և վերջերն ալ Միջերկրականի վրայ ծանօթ ծովահէն մը : Դուռը խարդաւանքով բռնեց Անդրուցոսը և դատապարտեց թիւրքերուն աչքին այնքան ահեղ երեւոյցած էր որ, երբ գորավար Ապէր Տուպայէ կը ջանար անոր արձակումը ստանալ, «քափուտան փաշա» Քիւչիկ Հիւսէինը պատասխանեց. «Ես կը նախընտրեմ ձեզի երեք միլիօն դրուշ տալ, քան այդ մարդը :»

Օտիսկս ծառայեց Եանինաի Ալի փաշաի ձեռքին տակ, և մասնակցեցաւ անոր Մուխթար և Վէլէս գաւկնեբու ցովի կեանքին. միւս կողմէն Տիաքոսի և Սթունարիսի հետ արմատիկ կեանքը վարեց : Եւ դարձաւ բարիին ու չարին տարօրինակ խառնուրդ մը :

Այնքան արագընթաց ստներ ունէր, որ կ'ըսէր թէ կրնայ արարական ձիու մը հաւասար վազել : Վայելուչ էր ինքը և բարձրահասակ : Դէմքը ազնիւ ու արտայայտիչ, մազերը ոսկերանգ շագանակագոյն, պիսը խոշոր ու խիտ, մորթին գոյնը պայծառ, բայց արեակէզ : Իր հուժկու անդամները ուժի և ճապակութեան զարմանալի խառնուրդ մը ցոյց կուտային : Խմբապետ Եւֆէիսին ըսածին համեմատ, անոր ձեռքերը ամէնագեղեցիկն էին որ երբեք մարդ մը ունեցած ըլլար :

Թէև անդրազէտ, կ'զգար իր անւան մեծութիւնը, և կը ներշնչէր իթակէի հոմերական թագաւորէն ստորադաս չերեւնալու տենչով : Բայց դժբախտաբար իր վայրագ և անզուսպ նկարագիրը, որ առաջ եկած էր թիւրքերու հետ ունեցած երկարատեւ մտերմութենէն, իր քմահաճ կամքը որ կը ջանար ուրիշներու վրայ պարտաւորել իրրեւ օրէնք, իր խորաթափանց, կասկածելի և չափազանց բժախնդիր դատողութիւնը, և մանաւանդ վիճաբանութեան համար իր ունեցած անմիտ ազահոթիւնն ու կիրքը, բաւական էին փճացնելու մարդը : Ան, իր կարգին, համարեցաւ Յունաստանի փրկիչը, միւսիւլմաններու սարսափը, որոնք «կեալուր փաշա» կ'անւանէին զինքը, և վերջապէս դաւաճան մը իր հայրենիքին :

Գրաւիչ ձեեր ունէր ան, քիչ մը խաւերէն և լաւ ալպաներէն կը խօսէր, կը հազնէր անպաճոյճ, բայց մոլութիւն մը ունէր որսի, ձիերու և շուներու համար :

Քօրիկեան անձաւը վերագառնալուն՝ Անդրօնիկէն գտաւ զինուորները իրենց հրացաններովը դբաղած : Այն լուրը թէ Օմէր Պրիօնէն, փքացած Թէրմօփիլէի մէջ իր տարած յաղթանակով, կը պատրաստուէր Պէօթիա և Փէլօփօնէս արշաւել, ստիպեց Օտիսկսը արագօրէն առաջ խաղալ պարտելու համար ան :

Փանուրկիաս, Տիվունիօթիա և ուրիշներ, որ Թէրմօփիլէի կուրն մէջ հրամանատարութեան պաշտօն վարած էին, համաձայնեցան անոր հետ միանալ Կրավիասի պանդոկին մօտ :

Գրեթէ գիշեր էր: Արևը հեռացած էր անձաւէն՝ ներսիններուն ընթրիքի նստելէն առաջ:

Օր. Ռ.— մտայոյզ կ'երևնար: Իր գէմքին յուզւած արտայայտութիւնը լուրջ բան մը կը նախազգացնէր: Երկար ատեն կատարելապէս լուռ մնաց ինքը: Բոլոր միւսները առաջիկայ կուէի մասին կը խօսէին:

Յանկարծ կտրուկ կերպով մը ըսաւ ան. «Վաղւայ կրոււին մէջ ես փառք վաստակելու եմ: Ես կ'ուզեմ ճիշդ անգամ մը ցոյց տալ խմբապետ Անդրօնիկոսին թէ ինչ կ'արժէ սուլիօցի կրն մը»:

— «Խմբապետ Անդրօնիկոսը բաւական կը ճանչնայ սուլիօցի կրները» ընդմիջեց Օտիսևս, «բայց մեր այսօրայ պատերազմներուն մէջ կրներ չեն կրնար մասնակցիլ»:

— «Ինչո՞ւ չեն կրնար: Ինչպէ՞ս ուրեմն լասքարինա Վուվուլինա իր սեփական նաւատորմիդն ունի, որով այս պահուս Մօնէմվասիան պաշարած է: Ինչո՞ւ Մանթօն խըմբապետ ըլլալու կարող է: Ինչո՞ւ Քօնսթանցա Զաքարիս...»

— «Մի՛ բարկանաք, օրիորդ, Վուվուլինա և Մանթօ իրենց միջոցներն ունին: Վուվուլինա ունի շատ մը առևտրական նաւեր, որոնք ինքը պատերազմանաւերու փոխած է»:

— «Մի՞թէ ես փալիքարի չեմ: Մի՞թէ ես այս գործին մէջ եղած չեմ տասը տարեկանէս իվեր: Համբեցէք այն պատերազմները որոնց մէջ ես գտնւած եմ և տեսէք թէ ես աւելի քան տուած չեմ թիւրքերուն քան Մանթօն և Վուվուլինան» Ապա սկսաւ երկար թւումը սուլիօցի կրներու հերոսական դործերուն:

— «Ես գիտեմ ատոնք» ըսաւ Օտիսևս ժպտալով: «Բայց այն ատեն թիւրքերը եկան ձեզի արտաքսելու ձեր բերդերէն և երկրէն, և դուք բոլորդ ալ կա՛մ պիտի սպաննէիք, կա՛մ պիտի յաղթէիք: Հիմա, գաւթ մեզի, մենք ենք որ զէնք վերցուցած ենք և կ'երթանք անոնք դուրս վանելու: Ուստի կրները պէտք է սպասեն իրենց տուներուն մէջ մեր յաղթանակին»:

— «Ամօթ է, խմբապետ, դուք իմ կեանքս կը մթնեցընէք: Խորհեցէք որ ես, հակառակ ամէն բանի, լաւ հայրենասէր մըն եմ: Խորհեցէք թէ որքան քան կ'ընէք հայրենիքին, հակառակելով անոնց, որոնք կ'ուզեն մեռնիլ անոր համար»:

Օր. Ռ.— ի դիմադրութիւնը այնքան էր, որ Օտիսևս ստիպւեցաւ վերջապէս տեղի տալ և ըսաւ թէ կրնայ ընել ինչպէս որ կը փափաքի:

Բոլորն ալ գէնքի կոչւած էին, այնպէս որ ամէնքն ալ կանուխէն քաշւեցան պառկելու:

— «Այսպէս, խմբապետ Անդրօնիկոս», ըսաւ սուլիօցին, «թեթեւ մը դաշնելով արքատիացի աղջկան ուսին, շուտով կուի մը պիտի ունենանք: Ես քու մօտդ պիտի կուիմ վիշապի մը պէս: Կը փափաքի՞ս որ ես քու մօտդ կենամ և միասին յարձակինք թշնամուն վրայ»:

— «Ինչո՞ւ չէ», պատասխանեց Անդրօնիկէն, «Գիշերբարի» մաղթելով:

Փամ մը ետք ձայն չէր լսուեր խորունկ անձաւին մէջ, աղբիւրներու կարկաշէն և զինուորներու ծանր շնչառութենէն զատ: Անձաւին կողքերը ամրացած ճրագներու աղօտ լոյսը՝ սառիկներուն կուտար երևոյթը ջուրի սաւանի մը, որուն վրայ կ'իյնան լուսնի շողերը:

Անդրօնիկէն չկրցաւ քնանալ և անհանգիստ՝ կը խորհէր վաղւայ կուէի մասին: Գաղտնի վախ մը կը դրդէր իրեն խոյս տալ այդ կուէն, եթէ հնար էր:

Զինուորներու մահիճները դուրսի անձաւին մէջ էին, և կրներունը ներսինին, որուն մուտքը թանձր վարագոյրով մը գոցւած էր:

Անդրօնիկէն մահիճը առաջին անձաւի անկիւնին մօտ պզտիկ հիւղի մը մէջն էր՝ վարագոյրին մօտ: Կրներուն բաժինը՝ երկրորդ անձաւին մէջ՝ լուսաւորւած էր աւելի ճրագներով, և հոն կը հսկէր ինքը Օտիսևս, որուն հիւղը կը գտնէր անձաւին կեդրօնը:

Օր. Ռ.— անքուն և անհանգիստ կերպով կը դառնար իր մահճին վրայ: Մանկամարդ Տիամանթօն մեղմիւ սողալով գէպի վարագոյրը, յաջողեցաւ անոր հասնիլ առանց տեսնուելու:

Վայրկեան մը ետք Անդրօնիկէն մօտ կը գտնէր ան, և ծածկւած էր լայնածաւալ վերմակին տակ: Մէկէնիմէկ Տիամանթօն ըսաւ անոր, «Ձէ՞ք կրնար շատ հիւանդ ձեռնալ, այնպէս որ բանակին հետ չերթաք»:

— «Անոնք պիտի խորհին թէ ես վատ մըն եմ: Լաւ է, կարծեմ, իմ գաղտնիքս պարզել հրամանատարին, կնոջը»:

— «Աստուածածնի սիրուն, կը խնդրեմ որ այդպէս չընէք: Իմ պատմութիւնս պիտի հասկցնէ ձեզի թէ այդ»:

պէս ընելով ինքզինքնիդ կորստեան կը մասնէք: Ես աղջիկըն եմ տաճիկ նէքիպէին և նափօլիցի Բարէթօին, որ Ես-նիաի Ալի փաշան հրետանիներուն պետն էր: Դուք լսած ըլլալու էք իմ ծնողքի մասին: Ո՞րս եղերական մահը ամբողջ Եփրոսի մէջ մեծ յուզում առաջ բերաւ:»

Անդրօնիկէն սարսափեցաւ, սեղմելով Տիամանթօն իր կուրծքին ու փսփոսաց. «Ի՞նչ: Դուք նէքիպէին աղջիկն էք:»

— «Այո՛, Եանինաի բռնակալին պայծառ օրերուն մէջ, Հայրս, մինչդեռ հրետանիի պաշտօնեայ մը, հանդպեցաւ և անձնւիրաբար սիրեց գեղեցիկ նէքիպէն, որը թիւրքերը կը կոչէին վարդ՝ մը աւելի գեղեցիկ քան Ֆէրիստանի դրախտինները: Իմ դժբախտ անձնանոնց սիրուն զաւակն է: Էլմաս անւանեցին իս, յունարէն Տիամանթօ կամ Ադամանդ: Միայն տասն և եօթը տարի ետք Ալի փաշան իմացաւ անոնց յարաբերութիւնները: Բայց որովհետեւ ան շատ կը սիրէր Հայրս, ասոր կատարած երկար ծառայութեան համար, ստիպեց որ միւսիւրման դառնայ և ամուսնանայ նէքիպէին հետ, բայց չյաջողեցաւ:»

«Ապա Թահիր Ապաս, փաշան գաղտնի խորհրդատուն, քատիին առջև ամբաստանեց անոնք: Մայրս մահւան դատապարտեցաւ՝ քարկոծումով, իսկ Հայրս՝ կենդանի այրուելու:»

Երեք տարի առաջ, բզկտեցին մօրս երեսի քօղը, — կըրօնական մեծ անպատուութեան նշան մը թիւրքերուն մէջ, — վրան անցուցին երկար ճերմակ շապիկ մը և բոկոտն տարին Եանինաէն դուրս: Հոն ծակ մը փորած էին հորի մը ձևով, մայրս անոր մէջ դրին, և մինչև վիզը հողով լեցուցին, այնպէս որ միայն գլուխը կրնար երևալ գետնին երեսը:

«Այնքան կը սարսիմ որ հագիւ կրնամ շարունակել, Անդրօնիկէ,» աւելցուց Տիամանթօ, արցունքով թրջելով իր բարեկամին երեսը: «Ի՞նչ կը խորհիս: Երկար ատեն անգթօրէն քարկոծելէն ետք՝ խեղճ կինը դեռ ողջ էր. սեռ անապուտի մը գութը շարժելով՝ մեծկակ մարմարէ քար մը իր երկու ձեռքերով առաւ և նետեց անոր գեղեցիկ ղլխուն վրայ:»

— «Ես լաւ կը յիշեմ դէպքը,» փսփոսաց Անդրօնիկէն, ջղաձգումով մը: «Այնքան յուզում առաջ բերաւ ան, ամբողջ թիւրքիոյ մէջ: Բայց ինչպէ՞ս փախաւ Հայրդ:»

— «Ո՛րինչդեռ դէպի կրակը կ'առաջնորդէին Հայրս, խուժը մը առնավումներ ազատեցին զինքը: Քանի որ Ալի փաշան անոր պէտքը կ'զգար մեծապէս, արհամարհեց այն կրօնամոլական յուզումը որ մօրս համար ունեցած հօրս սէրը յուզած էր Եանինաի մէջ, և ետ առաւ զինքը: Ընդհանրապէս անոր ուր ըլլալը գիտցւած չէր, այնպէս որ առհասարակ մեռած կը կարծէր: Անցեալ տարի, սակայն, երբ սուլթանին բանակը պաշարեց Եանինան, Հայրս կրկին երեցաւ աշխարհիս մէջ: Ոչ միայն ատ, այլ և հրամանատար էր Եանինաի մէջ: Հիմա զինուորական այն ճարտարագէտն է, որ այնքան հերոսաբար պաշտպանեց Եփրոսի մայրաքաղաքը:»

— «Ծնողքդ ճանչցա՞ր բնաւ, Տիամանթօ:»

— «Մայրս անգամ մը միայն տեսայ, բայց առանց գիտնալու թէ իմ ինչս էր ան, իսկ Հայրս բնաւ տեսած չեմ: Ես հագիւ երեք ամսւայ էի, երբ ընծայ տրեցայ Չայնիճաին, Կարաիօնի համբաւաւոր վագրուհիին, Ալի փաշան քրոջը:»

«Երկու եղերական պատահար իս անոր ձեռքը նետեցին: Մէկը կը վերաբերի իր տղուն, Էլմասին, միւսը՝ գեղեցիկ բայց ապերձանիկ Եփրոսինէին:»

«Չայնիճան այն ատեն Արկիրօքսաթրօի փաշաի կինն էր: Ալին, որ ամէն միջոց կը փնտռէր այդ փաշայութեան տիրանալու, գրգռեց Սիւլէյմանը՝ փաշայի եղբայրը՝ նենգութեամբ սպաննելու ան: Իբր վարձատրութիւն խոստացաւ մեծ հարստութիւն և իր համբաւաւոր քոյրը, որուն հետ գիտէր թէ ապօրինի յարաբերութիւններ ունեցած էր ան: Սիւլէյման, իր եղբոր հետ առաջին հանդպելուն, սպաննեց ատրճանակով մը, որու ձայնէն Չայնիճան երեցաւ և իր էրիկը գտաւ իր եղբորը բազուկներուն մէջ: Եղբայրասպանը ապա նետեց իր վերարկուն Չայնիճային վրայ, որ կը նըշանակէ, մահմէտական սղփորութեան համեմատ, թէ կնութեան առաւ ան:»

Այս անբնական միութեան պտուղը տղայ զաւակ մըն էր, որուն նոյն անունը սրւած էր ինչպէս ինծի — Էլմաս: Իմ անունս է պատճառը որ իս Չայնիճային ձեռքերուն մէջ ձգեց:

«Ո՞րանկութեան ատենս Եփրոսինէ անուն մէկը շատ մը տարածայնութիւններու պատճառ եղաւ Եանինաի մէջ: Ան Գաբրիէլ արքեպիսկոպոսին եղբորը աղջիկը և հարուստ

յոյն վաճառականի մը հարսն էր, որոնք Վիէննա փոխադրեցան անոնց ամուսնութենէն քանի մը տարի ետք: Մուխթար փաշա, Ալիին տղան, սիրահարեցաւ անոր և լքելով իր հարէմը, գիշեր ցորեկ անոր ոտքերուն տակ կը գտնէր: Մուխթարի կիներուն գանգատները իր հայրն ալ հետաքրքրեցին Եփրոսինէն տեսնելու համար: Եւ Ալին ալ տեսնելուն պէս մոլեգնօրէն սիրահարեցաւ այդ կնոջը:

«Անկէ ետքն էր, որ ճիշդ նոյն օրը հրամայեց Մուխթարին թողուլ Եանինա և քալել Ադրիանուպօլսի ձիօրծիմ փաշայն վրայ: Բայց վայրագ Ալին ոչ խոստումները, ոչ ընծաները, ոչ ալ սպառնալիքները կրցան նաճել Եփրոսինէի ընդդիմութիւնը: Ան միայն Մուխթարը կը սիրէր և անոր համար միայն կ'ապրէր: Վերջապէս Ալի փաշան բանտարկել տաւ Եփրոսինէն և տասն և վեց ուրիշ յոյն կիներ, պատուակելով թէ անոնք քաղաքին պատիւը կ'աղարտէին: Երեք գիշեր ետք անոնք ջրախեղդ ըրին Եանինայի լճին մէջ, բայց Եփրոսինէն սարսափէն մեռաւ ջուրը ձգելէն առաջ:»

— «Ի՞նչ ճիւղ մըն է Ալին,» ըսաւ Անդրօնիկէն հառաչով մը:

— «Այս կիներուն մահը այնպիսի սարսափի մը պատճառ դարձաւ, որ ոչ մէկը կը համարձակէր բան մը բնել անոնց անօգ զաւկներուն: Անոնք կը թափառէին փողոցէ փողոց, արտասւաթոր ու մերկ, և կը ներկայացնէին խղճաւի տեսարան մը: Ես այն ատեն դեռ մանուկ էի: Մայրս, որ իս աշխարհ բերաւ մեծ նեղութիւնով և հաղիւ կարող էր հարէմի կասկածէն խուսափելու, չէր կրնար գաղտնի պահել իս: Իր սէրը ինծի համար՝ պիտի մատնէր զինքը, եթէ լքած տղաներուն վիճակը չփրկէր զինքը:

«Գաբրիէլ, այն ատեն Եանինայի արքայիսկոպոսը և Եփրոսինէի հօրեղբայրը, ինչպէս ըսած եմ, խնդրանքներով և ընծաներով արտօնութիւն ստացաւ Ալիէն փողոցներէն հաւաքելու թշուառ մանկիկները: Ալին խոստացաւ որ ոչ մէկը մնաս պիտի կրէ, եթէ ատոնց բարութիւն ընէ:

«Մայրս օգտեցաւ առիթէն և անմիջապէս իս ցոյց տուաւ հարէմի կիներուն, ըսելով թէ ես ալ այն մանուկներէն մէկն էի որ ինքը վերուցած էր փողոցներու մէջէն:

«Էլմասը, Չայնիճարի տղան, իր վայրենի մօր կուռքն էր: Կինը զարգացուց անոր հոգիին մէջ բոլոր այն ախտերը, որոնց շնորհիւ, ինչպէս ինքը տեսած էր, իր եղբայրը վէճիւրութեան աստիճանին կրցած էր բարձրանալ:

«Փէթրոսպուրկի արքունիքը այն ատեն Ալի փաշայն դէմ կը բողոքէր Բ. Դռան: Յունական կղզիներու և Վուլթրոթոսի — որ այն ատեն ռուսական հովանին տակն էր — բնակիչներուն վրայ անոր կատարած ճնշումներուն համար: Գոհացում տալու համար այս գանգատներուն՝ սուլթանը Ալի փաշայի ձեռքէն առնելով Թէսալիան, տաւ անոր քեռորդուն՝ Էլմաս փաշայն, Չայնիճարի տղուն:

«Այդ կինը, իր եղբօրմէն պակաս անխիղճ չըլլալուն, անմիջապէս գաղափարը յղացաւ տղան իր քեռին տեղն անցնել: Չայնիճար անկարող էր իր զգացումները զսպելու, և Ալին գիտցաւ ամէն բան, ու անոր նենգութեան վարձատրութիւնն ալ տաւ: Ալին չյայտնեց սակայն ամէնափոքր կասկած անգամ և զեղեցիկ ընծաներ խրկեց իր քեռորդուն, որոնց մէջ նաև շատ փարթամ մուշտակ մը: Եւ ապա յայտարարեց որ ինքը Թրիքքալա պիտի երթար շնորհաւորելու ան, իր նոր պաշտօնին առթիւ:

«Հպարտ մայրը պաշտօնատուութեան օրը Էլմաս փաշան դարդարեց խրկած մուշտակովը: Ատ կը պատկանէր աղջկան մը որ ծաղկախոտէ մեռած էր քիչ առաջ: Էլմաս փաշան ախտին թոյնը առնելով՝ շարժւան մը մէջ մեռաւ: Անկարելի է նկարագրել անոր մօրը կատաղութիւնը: Եանինա եկաւ և փորձեց սպաննել զաւկին բժիշկը: Ալի փաշան մեծ կարեկցութիւն ցոյց տաւ անոր և նորէն ետ՝ պալատ խրկեց զինքը:

«Եանինա քաղաքը թողնելէն քանի մը օր առաջ կինը լսեց իմ Էլմաս անունս: Տեղեկացաւ թէ ով էի և մօրմէս ուղեց իս: Մայրս չհամարձակեցաւ մերժել, և այսպէսով ան իս իր պալատը տարաւ: Ես չեմ յիշեր իմ մայրս կամ այդ օրերը, իմ յիշողութիւններս կ'սկսին այն օրէն, երբ Չայնիճար կորսնցուց իր երկրորդ և միակ որդին, Աթան պէյը:

«Տիկնոջ վիշտը այս երկրորդ կորուստին համար աւելի ուժգին էր քան առաջւանը: Անոր մէջ կարելի էր տեսնել թէ ինչպէս է գառնածը կամ վագրը կը սիրէ իր ձագը: Տիկնիւր այրեց բոլոր իր զարդարանքներն ու ոսկեհուռ հագուստները, մուրճով խորտակեց իր արժէքաւոր կարասիներն ու ագամանքները, կոտորեց հայելիներն ու այն ամէնը որ կրնար պալատին մէջ գտնել, և օրերով գետնին վըրայ տապալակեցաւ ողբալով:

Անգամ մը միայն մայրս կարող եղաւ պալատ գալ,

բայց ինչպէ՞ս կրնայի գիտնալ թէ ան իմ մայրս էր: Գըզ-
ւեց ու համբուրեց իս և իր բազուկներուն մէջ սղմեց իս:
Ես այնքան սիրեցի զինքը, որ երբ Եանինա դարձաւ, ես
խնդրեցի իրմէն որ չուտով դայ և նորէն տեսնայ մեզի:

«Հայրս Օտիսեւսին մտերիմ բարեկամն էր: Ուստի պատ-
մեց անոր բոլոր իր գործերը, հաղորդեց անոր՝ իս և մայրս
վերցնել ու վիէննա փախցնելու իր խորհուրդը: Իս բը-
նաւ չէր ճանչնար հայրս, որովհետեւ բնաւ տեսած չէր իս:
Գրեթէ անկարելի էր Չայնիճաին հարէմը մտնալ: Օտիսե-
սի կինը խոստացաւ իր օգնութիւնը: Արդարեւ, ան այցե-
լեց վէզիրին քովը, ջանաց իմ տրամադրութիւններս հաս-
կնալ, և, իմանալով թէ ես դժգոհ էի, փախչելուս օգնեց:

«Իր մեկնած օրը, ես հանդպեցայ անոր Տրիօպօլսի ձո-
րին մէջ, և անոր հետ գացի Յոնիական կղզիները, ուր գը-
տանք զօրավարը, որ անմիջապէս փութաց հօրս իմացնել
իմ ժամանումս, բայց չատ ուշ էր: Անոր՝ մօրս հետ ունե-
ցած յարաբերութիւնները արդէն հրապարակած էին Եանի-
նաի մէջ, և չուտով տարաձայնութիւններ ելան թէ անոնք
երկուքն ալ սպաննւած էին: Ապա ես մնացի Օտիսեւսին
քով, ուր խիստ գորովալից կերպով վարւեցան հետս: Յո-
նիական կղզիները գտնւած առեն՝ ես դպրոց խրկեցայ և
քիչ մը ուսմունք առի:

«Կարճ ժամանակ առաջ միայն յայտնի եղաւ թէ հայ-
րըս ողջ էր: Թէ Ալին ո՛ւր պահած էր զինքը մէկը չէր գի-
տեր: Հօրս հիմա ունեցած դիրքը բարձր է: Վէզիրը ջանք
չի խնայեր ան հաճեցնելու համար: Ալին Օտիսեւսին գրած
և իմ մասին տեղեկութիւններ խնդրած է և չորս հարիւր
հազար դրուշ կը խոստանայ Օտիսեւսին, եթէ իս Եանինա
խրկէ:

«Զօրավարն ու իր կինը չեն փափաքիր իզմէ բաժնիլ,
որովհետեւ բուռն սէր մը ունին ինծի համար, բայց միւս
կողմէն անոնք դրամն ալ կը սիրեն և չեն կրնար վճռել
այսպիսի խոշոր գումար մը կորսնցնել:

«Շաբաթ մը առաջ ես հետեւեալ խօսակցութիւնը լսեցի
անոնց մէջ. «Բարէթօն», — ըսաւ զօրավարը — չի ճանչնար
Տրամանթօն, ինչու որ բնաւ տեսած չէ ան: Եկուր նոյն
տարիքով ուրիշ աղջիկ մը գտնանք, և խրկենք անոր տե-
ղը, որով կրնանք փաշաին ստակն ալ ունենալ»: «Բայց
մի՞թէ պիտի չխոստովանի ան», ըսաւ կինը, «թէ ինքը բնաւ
Չայնիճաին պալատը եղած չէ»: «Մենք նախ անոր դաս

մը կուտանք և ապա կը խրկենք»: «Այնպիսի մէկը գտէք,
որ կարդալ չգիտնայ», ըսաւ օր. Ռ—: «Կտրեցէք անոր
լեզուն որ չկրնայ խօսիլ, և խնդիրը լուծւած է: Չայնի-
ճան մեռաւ կաթւածահար քանի մը օր առաջ, այնպէս որ
խնդիրը երևան գալու վախը չկայ:»

«Կը հասկնա՞ս իմ դիրքս, Անդրօնիկէ: Ես չեմ ըսեր
կամ երևակայեր թէ հրամանատարը այդպիսի ուէ բան մը
պիտի ընէ: Սակայն պէտք է աւելցնեմ թէ մեր ներկայ
դիրքին մէջ աւելի լաւ կ'ընենք մարդու հազուստ հազ-
նինք քան թէ կնոջ:»

— «Շնորհակալ եմ, սիրելիս, ես կը հասկնամ», ըսաւ
Անդրօնիկէն, համբուրելով ան:

ԺԹ. ԳԼՈՒԽ

Կ ր ա վ ի ա ս ի Պ ա ն դ ո կ ը

Հաղիւ հազ առաւօտեան ոսկեգոյն ճառագայթները
սկսած էին արշաւել անձաւին խիտ մթութեան մէջ, երբ
պատերազմական փողը հնչեցուց դարթօնը: Տասն և հինգ
րոպէին մէջ ամէնքն ալ հաւաքւած էին իրենց զօրավար
Օտիսեւսին շուրջը, որ, ոչորելով իր երկայն պիսը, կը
քննէր իր սրատես նայւածքովը իր հետևորդներու շարքը
և միևնոյն ատեն քաջաբերանքի ժպիտ մը կամ խօսք մը
կուտար իւրաքանչիւրին:

Օր. Ռ— անոր քով կեցած էր, զինւած մինչև ակ-
ռաները ամէն կարգի զէնքերով: Իր հպարտ կերպը այն-
պէս ցոյց կուտար իբր թէ իր բռնած տեղին համար վիճիլ
կ'ուզէր Օտիսեւսի տեղակալ Եանիս կուրասի հետ, որ համբա-
ւաւոր էր իր արժանիքովը:

Իբր Արևու ճառագայթները Փառնասը ողջունելէն առաջ,
ալեւնքն ալ արդէն հեռացած էին անձաւէն:

Իր կրավիասի պանդոկը կառուցւած է ծուռ լեռնաճանա-
պարհին վրայ որ կ'անցնի Ամֆիսաէն Տատի: Փանուրկիաս
և Տիվօնիօթիս հոն էին, գրեթէ հազար երեք հարիւր զին-
ւորներու հետ: Ոչ այնքան հեռու պանդոկէն կը հոսի
պատմական Կէֆիսոս գետը, այն գետը որուն գովեստը
երգած են Հօմէր և Փինտար, և որուն վճիռ ջուրերուն մէջ
սովոր էին իրենց սրինգները թրջել Փիթեան խաղի մէջ
երաժշտութեան մրցանակին ախոյեանները:

Միւս պարագլուխները համաձայն էին կամուրջը բռնելուն, բայց Օտիսեսը առաջարկեց որ որ խումբ մը մըտնայ պանդոկին մէջ և միւսները քաշին ճամբուն աջ ու ձախ կողմերը, այսպէսով կտրելու համար միւսիւրմաններուն ճամբան:

Պանդոկը դաւիթ մըն էր շրջապատւած աղիւսէ պատերով, որուն մէջ տեղ կը բարձրանար հարթ տանիքով տուն մը:

Օտիսեսի յանդուգն առաջարկը հաւանութիւն չգտաւ: Ոչ մէկ զինուոր կը փափաքէր փակել անպաշտպան փակոցի մը մէջ, ուրկէ հաւանաբար ոչ մէկը պիտի կրնար ողջ դուրս գալ:

— «Կը վախնա՞ք,» աղաղակեց Անդրուցոսի որդին ահարկու ձայնով մը. — «Ձեռքդ հոս հարիւր փալիքարի, պատրաստ մեռնելու այս պանդոկին մէջ: Ո՞վ պատրաստ է փորձելու ատ:» Եւ կուրծքէն դուրս հանեց ձերմակ թաշկինակ մը որ Տիամանթօին ձեռագործն էր, ու նետեց օդին մէջ: Այս թաշկինակը առնելը կը նշանակէր Օտիսեսին հետեւելու որոշումը: Ով որ ատ ընէր, պէտք էր որ ձախ ձեռքին մէջ ծածանցնէր իր թաշկինակը, յոյն ոլորապարին ձեռով:

Հրամանատարները, սպաներն ու զինուորները բոլորն ալ վարանեցան:

— «Զօրավար, ե՛ս,» աղաղակեց Անդրոնիկէն, խանդավառութենէն բորբոքած: «Ե՛ս,» կրկնեց ան, և, բռնելով թաշկինակը, միւս ձեռքով իր թաշկինակը պարզեց:

— «Ե՛ս ալ,» աղաղակեց օր. Ռ—, Անդրոնիկէինը բռնելով և իրենը պարզելով Եանիս կուրասին: Վայրկեանի մը մէջ հարիւր թաշկինակ ծածանեցան օդին մէջ: Հարիւր ընտրւած փալիքարիներ շարունակական գծի մը մէջ, պարելով և երգելով հայրենասիրական երգ մը, անցան պանդոկին ցած դուռնէն ներս:

Անկէ ետք փակեցին պանդոկին բոլոր դուռները, և ռեսպէսով մարդ չկրնայ դուրս երթալ: Պատին մէջ ծակեր և տանիքին շուրջը աղիւսէ պատուարներ շինեցին, որուն ետեւ պիտի կռէին: Բանակին մնացորդը պողոտային աջ ու ձախ կողմերը ամրացան:

— «Նախ ես պիտի կրակեմ,» ըսաւ Օտիսես, բայց թող ոչ մէկը անունովս չկանչէ իս: Երբ առնավումները մօտենան, այն ատեն պոռացէ՛ք, ' Հո՛ն է Օտիսես: Ահա կուգայ Օտիսես: Այս կերպով մենք կը սարսափեցնենք անոնք,

մինչդեռ եթէ ուէ մէկը անունովս կանչէ իս, անոնք բոլոր գնդակները ինծի պիտի ուղղէին:»

Շուտով Օմէր Պրիօնէ իր առնավում-թիւրք բանակին հետ երեցաւ: Հրացանի հեռաորութեան վրայ գալէն առաջ, անոնք կանգ առին աղօթելու: Աստղագէտները իրենց սովորութեան համեմատ ոչխար և եղ մատաղ ըրին, և կանանչ դրօշակ մը տնկեցին, որուն բոլորտիքը հօճաները բարձրաձայն և քանի մը անգամ Ղուռանէն գլուխ մը կարդացին: Յանկարծ պոռչտուքներ անցան այդ շարքերուն մէջէն, բորբոքելով անոնք պատերազմի աղաղակներով, «Եա՛ Ղազի, եա՛ Շէյիտ,» — «Յաղթական կամ Նահատակ»:

Վերջապէս աղաղակելով, «Ալլա՛հ, Ալլա՛հ,» թիւրքերը յարձակեցան Փանուրկիասին և Տիվունիօթիսին վրայ:

Ասոնք, անկարող բազմութեանը դիմադրելու՝ դարձուցին իրենց կռնակը և փախաւ խառնիխուռն:

Հիմա միւսիւրմաններու հոսանքը ուղղւած էր պանդոկին դէմ: Անոնց գլուխը կը պաշտէր տարիքոտ տէրվիչ մը, բուռ մը փողի ունենալով իր ձեռքին մէջ: Հրացանի մը հեռաորութեան մօտ գալուն պէս, փողին նետեց օդին մէջ, աղաղակելով, «Թող այսպէս ցրին կեավուրները»:

— «Տէրվիչ, ո՛ւր կ'երթաս,» աղաղակեց Օտիսես:

— «Ինչո՞ւ կը պահւիս հոս, կեավուրներ, հիմակ կը տեսնաք թէ արդեօք ձեր երեք-գլխեան Աստուծը պիտի փրկէ՞ ձեզի մեր ձեռքերէն:»

Օտիսես բաշի մը նման շարժեց իր հրկար մազերը: Տեսաւ որ դուրսի յոյները մինակ թողած էին ատոնք, «Ամենաբարձրեալը օգնէ մեզի, եղբայրներ,» աղաղակեց ան, «անհաւատներուն դէմ, որ այդպէս կ'անպատեն իր անունը:» Նորէն աղաղակեց ան, «Տէրվիչ, խնդրէ՛ Մօհամէտէդ որ եթէ կրնայ փրկէ քեզի իմ գնդակէս: Հոս նայիր,» և կրակեց կրօնականին: Կրօնամոլ տէրվիչը տապալեցաւ դետին: Ապա մնացածները սկսան կրակել: Թիւրքերը, իրենց սուրբ մարդուն մահը տեսնելով, հայհոյալից աղաղակներով սկսան կոտորելով առաջանալ դէպի պանդոկ: Իրենց բռունցքներով, ուսերով ու սուրերով կը զարնէին ու կը հրէին ան, փորձեցին քանդել անոր պատերը: Զարդը սարսափելի էր: Երկու անգամ յարձակում գործեցին թիւրքերը և երկու անգամ ալ դէզերով դիակներ թողուցին:

— «Խմբապետ Անդրոնիկոս,» ըսաւ Օտիսես, որ պան-

դոկին տանիքը կեցած էր, ուղղելով իր զինւորներու հրացանները, «կը տեսնէ՞ք այդ չորս սպանները: Մէջ տեղի կարմիր գլխոստովը Օմէր Պրիօնէն է: Եթէ վար գլորէք ան, իմ առաջին փալիքարիս կ'ընեմ ձեզի:»

— «Իմ գնդակս այնքան հեռու չ'երթար. եթէ անոնք միայն քիչ մը մօտենան, ես պիտի ուղղեմ անոր, զօրավար»: Երրորդ յարձակումին՝ երկու միւսիւմաններ յաջողեցան մագլցել փակոցին պատերն ի վեր և իրենց մահիկ դրօշակը տնկել: Եանիս կուրաս անոնց առաջինը մեռած ձգեց պանդոկին մէջ: Միւսը, որ օր. Ռ.—ին դէմ կը կռւէր, անոր վրայ յարձակելու կը պատրաստէր, երբ անվեհեր կիներ սարսափելէ՝ հարւած մը տուաւ անոր և գետին տապալեց փակոցէն դուրս:

Երրորդ յարձակումը դեռ կը շարունակէր, երբ Անդրօնիկէն զարկաւ Օմէր Պրիօնէի թիկնապահը: Կարծելով թէ իրենց հրամանատարը սպաննւած է, թիւրքերը նահանջեցին խառնիխուռն: Բարկութենէն գրեթէ կատրած իր զինւորներու վատութեան վրայ, Օմէր Պրիօնէն անարգելով ու հայտնելով անոնց, ուրիշ յարձակում մըն ալ հրամայեց: Այս վերջինը ամէնէն կորստաբերն էր, և նորէն ստիպւած եղան ետ քաշուի: Անոնք չէին կրնար դիմանալ Օտիսեւսի կրակին, և, մանաւանդ, թիւրքերը բախտաւոր չէին նկատեր արեւը մայր մտնելէն ետքը կռուի:

Եթէ Փանուրկիաս և Տիվուսիօթիս քանի մը զինւորներով հոն եկած ըլլալին, Օտիսեւս պիտի կրնար իր յաջողութիւնը լրացնել, բայց այդ հրամանատարները չէին տեսներ այլևս, և իր ռազմամթերքն ալ սպառած էր արդէն:

Այդ իրիկուն Օտիսեւս և իր փալիքարիները կը վիճէին թէ ինչպէ՞ս կրնային պարպել պանդոկը: Թիւրքերը հրացանի մը հեռաւորութեան վրայ քունի մէջ թաղւած էին:

— «Եղբայրներ,» ըսաւ Անդրօնիկէն, «մենք ճշմարիտ փալիքարիներու նման կռեցանք, սակայն եթէ հոսմանք մինչև առտու, մեզմէ ոչ մէկը պիտի ազատի: Մեր վառօդը սպառած է, և Օմէր Պրիօնէն անտարակոյս թնդանօթի ետեւէ խրկած ըլլալու է: Մեր սուրերը միայն մեր ապաւէններն են: Եկէք դուրս ելլանք և քնացող թիւրքերու մէջէն անցնինք:»

— «Այո՛», ըսաւ պատերազմասէր Օտիսեւս: Ապա քաշեց ետթաղանը և քանի մը աղիւսներ հանեց պատէն, նոր դուռ մը բանալով միւսին դիմաց, «Սպասեցէք,» ըսաւ, «մինչև

տեսնենք թէ անոնք միւս կողմէ կը հսկեն մեզի թէ ոչ:»

Զինւորի մը հագուստը առնելով, այդ բացւած ծակէն դուրս նետեց, իր թէ զինւոր մը դուրս կը ցատքէր: Ապա երկրորդ մը նետեց նոյնպէս, և ապա երրորդ մը: Տեսնելով թէ թիւրքերը չկրակեցին, և ուստի ասկէ հետեցնելով թէ մօտերը թիւրք չկար, հրամայեց իր փալիքարիներուն որ թողնեն ելլեն այդ տունէն: Օտիսեւս դուրս ցատքողնեալն վերջինն էր: Անխոնջ կորովով մը վազելով շարքին մէկ ծայրէն միւսը, նոր կեանք կը ներշնչէր իր զինւորներուն, որոնք առաջ կը խաղային՝ ծածկւած եղէգներուն մէջ:

— «Թող ամէն մէկը եղէգներէն երկու կամ երեք լոյսեր վառէ,» ըսաւ Օտիսեւս իր մարդոց: «Թիւրքերը փախուստ պիտի դարձնէ ատ:»

Թշնամին յանկարծակի քունէն արթնալով, խորհեցաւ թէ յոյներու ահագին բազմութիւն մըն էր և ոչ թէ պանդոկին մէջի զինւորները, որ իր վրայ կը քայլէր: Անոնք չկրցան կռահել թէ այն քանի մը զինւորներն էին ատոնք: Յանկարծական սարսափի բռնւելով մթութեան մէջ, թիւրքերը իրենց գէնքերը իրարու դէմ դարձուցին, և ապա փախան հեռու դէպի հիւսիս:

Արշալոյսէն երկու ժամ ետք, Օտիսեւս՝ գունատ և արիւնշագող՝ հասաւ գիւղ մը: Իր խումբը համրելով, տեսաւ որ երկու հոգի վիրաւորւած էին և երկուք ալ կորսուած: Վերջիններն էին Աթանաոս Քասթանիս և Աթանաոս Զաքարիս: Անշուշտ ասոնք որ այսպիսի փառաւոր մահւան մը հանդպեցան՝ յիշատակութեան արժանի են հոս:

Ապա Օտիսեւս պատուիրեց Անդրօնիկէին վերադառնալ Քօրիկեան քարանձաւը և յաղթանակի մանրամասնութիւնը պատմել իր կնոջ:

Անդրօնիկէն անմիջապէս ճամբայ ելաւ և տեղեկացուց ինչ որ եղած էր: Ապա Տիւմանաթօն իր հետ առնելով, շտապեց կալաքսիրի, ուր ձեռք ձգելով քանի մը յանձնարարական նամակներ, վարձեց փոքրիկ նաւ մը և մեկնեցաւ Քիոս (Սագըզ):

Ի. ԳԼՈՒԽ

Վ ա ս ի Լ Կ ա ր ա վ ի ա ս

Թրասիբուլոս թէեւ ջերմապէս կը սիրէր Անդրոնիկէն, բայց նախ իր միտքը անդամալուծ եղած կը թւէր Պօլսի եղերական դէպքերուն հետեւանքով և անկարող էր պատշաճապէս կշռել այն վտանգները որոնց կրնար ենթարկւած ըլլալ իր նշանածը ֆէլօփօնէսի մէջ: Օտէսա թողնելէն և Ալէքսանդր Իփսիլանդիսին միանալու համար ճամբայ ելլալէն ետք, տենդոս անձկութեամբ կը խորհէր Անդրոնիկէին վրայ: Ուէ նամակ չէր կրնար ստանալ անկէ, որովհետեւ փութային յարաբերութիւնները ֆէլօփօնէսի հետ, արդէն միշտ դժւար, հիմա բոլորովին խզւած էին:

Ապստամբներու բանակին մէջ ամէն բան յուսաբեկիչ էր: Հրամանատարը իր անընդունակութիւնովը յաջողութեան ամէն պատեհութիւն կորսնցուցած էր: Սպաններն ու զինւորները հաւասարապէս լիբը և անկարգ էին, պստուհաս մը այն գիւղերուն ուրկէ կ'անցնէին: Այս ընդհանուր անբարոյականութեան մէջ բացառութիւն մը կը կազմէր Նւիրական Լէգէոնը, չորս հարիւր երիտասարդներէ բաղկացած խումբ մը, անդամ աղնական յոյն ընտանիքներու, որոնց գրեթէ ամէնքն ալ Եւրօպայի մէջ կրթւած էին:

Անոնք բանակած էին Վալաքիոյ Տրակացանա փոքրիկ քաղաքին դիմաց, որը գրաւած էին թիւրքերը: Յունիս եօթի իրիկունը այդ Լէգէոնի խմբապետները նստած էին Թրասիբուլոսին քով, մինչդեռ անձրևի տարափ մը կ'իջնար վրանէն դուրս, և ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէին Պօլսի կոտորածին պատմութիւնը:

Տիմիթրիոս Սուցոս, երկարահասակ և վայելուչ մարդ մը, մասնաւորապէս շահագրգռւած կը թւէր այդ պատմութեանը. «Ինչպէ՞ս ինկաք այդ փորձանքին մէջ, Թրասիբուլոս», դիտեց ան, երբ առաջինը դադրեցաւ խօսելէ: «Ձեր հայրն ու մայրը ո՞ղջ են: Ձեր երեսը ցոյց կուտայ թէ ինչե՞ր քաշեր էք:»

— «Ինչպէ՞ս ինկած եմ այսպիսի փորձանքի մը մէջ, երբ ճիւղ մը կուտի ծառէն, հոսանքը կրնայ ուէ տեղ տանել ան: Դուք կը հարցնէք թէ ծնողք ունիմ: Կարծեմ թէ, բայց ո՞վ գիտէ, վայրկեանի մը մէջ հիմա մէկը կրնայ կորսնցնել ինչ որ ունի:»

— «Իրաւացի էք դուք: Մենք ոչ մէկ բանի վստահ չենք այսօր, վրէժխնդրութենէն և հայրենասիրութենէն զատ:»

— «Հայրենասիրութիւնը միայն յիշեցէք, խմբապետ: Եթէ բարբարոսները մեղի ազատ թողուն, մեր աւետարանը վրէժխնդրութիւն չի պահանջեր մեզմէ:»

— «Արդարեւ,» աւելցուց Սփիրիտօն Տրաքուլիս, «մենք տարբեր դիրքի մը մէջ ենք այն յոյներէն, որոնք թիւրքերուն դէմ ելած են: Մենք ապրած ենք Եւրօպայի մէջ և հոն տեսած ենք թէ ինչպէս յոյները կ'արհամարհէին իբրեւ ստրուկ: Ի՞նչ նշանակութիւն ունի հիմա Յունաստան բառը եւրօպացուն համար: Մենք միայն, պարոններ, պէտք է վերածնութիւն տանք հայրենիքին, եթէ ոչ թող դադրինք շնչելէ:»

— «Աղչիւ խօսքեր են ատոնք, բարեկամս: Ես երկու կրտսեր եղբայրներ ունիմ, որոնք Փարիզ կ'ուսանին,» ըսաւ Տիմիթրիոս Սուցոս անդորրութեամբ: «Երէկ հետեւեալ նամակը գրեցի անոնց: Տեսէք թէ որքան կը համակրիմ ձեր գաղափարներուն: Իմ եղբայրներս բանաստեղծ են և, եթէ մեռնինք, վստահ եղիք որ անոնք մեր գերեզմանին վրայ պիտի նետեն քանի մը դափնիներ և վարդեր:»

«Ամէնասիրելի եղբայրներս, — Մեր հին պետութեան «ամէն անկիւններէն երեք հարիւր հոգի հաւաքւեցաքն «հոս. երէկ աշակերտներ էինք վարժարանի, իսկ այսօր «աշակերտներ ազատութեան: Ճակատագիրը նախորոշած «է որ մեր արիւնով պիտի գծւի ապագայի յոյն ազգին «սահմանադրութիւնը:»

«Երանի՜ թէ մենք յաղթանակով իջնէինք Վօսփօր և «վերականգնէինք դահլը վերջին Փալէօլօղոսի, որ օժտւած «էր իր նախահայրերու բոլոր առաքինութիւններովը, և որ «իր գերեզմանի ծիրանիին մէջ սրբացուց անոնց բոլորին «աճիւնը:»

«Բայց եթէ որոշւած է որ մենք ալ մեռնինք այս հո- «ղին վրայ, սա տապանագիրը գրեցէք մեր գերեզմանին «վրայ, —

‘ Հոս կը հանգչին երեք հարիւր նոր սպարտացիներ Անտարբեր թէ իրենց անունները պիտի յիշւին թէ մոռցւին:’

«Եղբայրներս, օրերով առանց կօշիկի քալելուս ոտ- «քերս արիւնով ներկւած են: Ես անտառներուն ու ճա- «հիճներուն մէջ կը քնանամ, չոր պտուղներով կը կերակ- «րւիմ և քիչ անգամ միայն հաց կրնամ գտնել, բայց զին-

« ւորական կեանքի այս դժւարութիւնները հաճոյք կը
« պատճառեն ինծի: Պատանեկութենէս իվեր երազած եմ
« մեր ժողովրդին ազատագրութիւնը: Քաղցր է ապրիլ ա-
« զատ մարդոց և յոյն եղբայրներու հետ: Մնացէք բա-
« րով: Դուք երբեք պիտի տեսնամք իս կրկին: Ես երբեք
« ձեզի պիտի տեսնամ, և ո՛ր: Ասաւա՛ծ գիտէ:

« Ձեր եղբայրը
« ՏԻՄԻԹՐԻՈՍ ՍՈՒՅՈՍ

« Տրակացան, յունիս 6, 1821:»

— «Շատ սրտառուչ նամակ մը: Կեցցէ՛ խմբագետ,»
ըսաւ Թրասիբուլոս, «Ձեր եղբայրները խանդավառութեան
արցունքներ պիտի թափեն: Անոնք պիտի կարդան ատ ի-
րենց ֆրանսացի դասընկերներուն: Այս թուղթի կտորը,
պատերազմի դաշտէն գրւած՝ պիտի արձագանգէ Փարիզի
մէջ:»

— «Իրաւ որ արտայայտիչ նամակ մը,» ըսաւ բանաս-
տեղծ Սփիրիտօն Տրաքուլիս, «եթէ մէկը կարող ըլլայ
հաւաքել այն բոլոր նամակները, որոնք այսօր քաղաքէ քա-
ղաք և լեռնէ լեռ կը թռչտին թիւրքիոյ մէջ, անոնք գիրք
մը կը կազմէին, որով սուլթանը պիտի կրնար բարեկարգել
իր ժողովուրդը աւելի շուտով, քան եւրօպական հագուստ-
ներով: Լսեցէք այս նամակի կտորին, որը քանի մը օր ա-
ռաջ ես ազատեցի բոցերէն: Դուք կը յիշէք թէ մեր մար-
դիկը սուրհանդակ մը բռնեցին Պօլսէն Պուքրէշ երթալու
ճամբուն վրայ: Դուք գիտէք որ գրաւեցին և այրեցին ա-
նոր տարած բոլոր թուղթերը: Տեսէք որքան սրտառուչ
կերպով գրւած է այս նամակը: Կը ցաւիմ որ չկրցի ամ-
բողջ նամակը փրկել: Ան գրւած է կնոջ մը կողմէն, Անդ-
րօնիկէ անունով, Աքէաի երիմանթոս լեռներէն:»

Թրասիբուլոս, որ միայն թեթեւ ուշադրութիւն տւած
էր խմբագրատի խօսքերուն, ցնցւեցաւ գրողի անունէն, և
անձկութեամբ սպասեց նամակի ընթերցումին:

Սփիրիտօն Տրաքուլիս սկսաւ, —

« ... և այս բոլորին հակառակ, ամէնասիրելիս, ես
« ինքզինքս աւելի մեծ կ'զգամ այսօր իմ դժբախտութեա-
« նըս քան երէկի երջանկութեանս մէջ: Հայրս ու եղբայրս
« կորսնցնելէս իվեր, կը խորհիմ միայն քու և հայրենիքիս ա-
« զատութեանը մասին, իմ հայրենիքս, անուշիկ Յունաստա-
« նըս: Երեւակայութեանս օրհնեալ երազներ: Քեզի կը
« խրկեմ փափուկ գգւանք մը երիմանթոսի այս բարձրաբերձ
« լեռներէն: Ողջոյն քեզ ելիս, քու նւիրական Ուլիսպոսովդ՝

« փառքը ճարտասաններուն ու պատմաբաններուն: Շատ մը
« շէրքիւլէսներ կը պատրաստեն մաքրելու քեզի միւսիւ-
« ման պղծութենէն, Աքէա, Արկօլիս, Ատաիկէ և Գուն
« մրտենիով զարգարուն թէյկէթ, Ագիսիլասի մայրը,
« ողջոյն: Դուք երկիրներ, իմաստութեան ու առաքինու-
« թեան աղբիւրներ, խրկեցէք ձեր ցողոտ զեփիւռները
« Սէյն և թէյմզ գետերուն: Յիշեցուցէք Հօմէր և Պղա-
« տօնը կարգապողներուն թէ անոնց զաւակները գէնք վեր-
« ցուցած են և կը կուին իրենց շղթաները կտորելու: Ո՞վ
« պիտի ըլլար աշխարհիս մէջ որ չօղնէր մեզի:

« Ներէ՛ իմ այս շեղումին, Թրասիբուլոս: Դուն գի-
« տես, որ ես կը սիրեմ իմ նախնիքներու երկիրը այնքան,
« որքան քեզի: Իմ տառապանքներս, իմ ցաւերս, իմ ըն-
« տանեկան դժբախտութիւններս և իմ ապագաս, որքան
« աստե՛ն որ կ'ապրիմ, կը լուսաւորին միայն ազատութեան
« յոյսով և քեզի համար ունեցած սէրովս: Բայց երբ վե-
« րահաս գիշերը կը ծածկէ աշխարհը մթութիւնով ու իմ
« աչքերէս կը պահէ Յունաստանի գեղեցիկ հօրիզօնը, երբ
« քունը մեղմիւ կը նստի արտանունքներու վրայ, այն
« ատեն միայն քեզի որոշապէս ունիմ իմ առջև: Սրտիս
« բաբախումները կը հանդարտին քու շունչէդ: Ոչխարնե-
« րըս մեր շուրջը կ'արածին նորէն, և շուներս կը հսկեն:
« Սոխակը կ'երգէ իր ողբերգութիւնը և ծղրիտը կը ճառ-
« դէ առակին մօտ, և նորէն ես երջանիկ եմ այնպէս, երբ
« քեզի հետ կը թափառէի Մօնալոսի բարձունքները և Լա-
« տօնի եզերքները: Բայց աւա՛ղ, ո՛րք են այդ օրերը հի-
« մա: Ողջ եղիր, Թրասիբուլոս: Իմ տասը փալիքարիներս
« Փաթարաս պիտի առաջնորդեմ: Պարագանքերը պիտի որո-
« չեն թէ Պօլիս պիտի գամ քեզի գտնելու, թէ հոն պիտի
« մնամ: Ողջ եղիր: Ներէ՛, եթէ կրնաս, թշուառական
« Պարթաքասին, իմ բոլոր դժբախտութիւններուն պատճա-
« ռը: Ներէ՛ սրիկային, որովհետեւ Տիրոջը կ'իյնայ վարձա-
« տրել ամէն մարդ իր գործերուն համեմատ:

« ԱՆԴՐՈՆԻԿԷ

« Մարտ 23, 1821,»

Այս նամակին իւրաքանչիւր տողը անձկութիւնով կը
բզկտէր Թրասիբուլոսին սիրտը: Վերջապէս աղաղակեց.
«Անդրօնիկէ՛: Պարոն, կ'աղաչեմ, թողէք տեսնեմ այդ
գիրք,» ու խլեց նամակը Տրաքուլիսի ձեռքէն: «Իր իսկ գիրն
է աս, իր իսկ գիրն է աս,» ըսաւ կոտրած ձայնով մը: Սեղ-
մեց ան իր շրթներուն, ծունկի եկաւ, և արցունքներով ու
համբոյրներով ծածկեց ան:

— «Հրաշք է աս, բացառանչեց Սուցոս: Իր սեփական
նամակն է ատ, և իրաւ ալ ատ Փէլօփօնէսէն գրւած է ոմն
Թրասիբուլոսին:»

— «Աղջիկը իր հայրն ու եղբայրը կորուսած է, Երկ-մանթոսի լեռներէ՛ն կը գրէ, մարդու հագուստով ծպտը-լած է, տասը փալիքարիներու գլուխն է, Պօլիս գալ կը մտադրէ՛... Ներել՝ Պարթաքասին...» չնչաց թրասիբուլոս, սեղմեցնով նամակը իր ձեռքերուն մէջ. «Երանի էր թէ բո-ցերը սպառած ըլլային այս նամակը, քան թէ անոր սարսա-փելի խօսքերը մտքիս մէջ ունենայի»։

— «Արիստոթի՛ւն, Թրասիբուլոս։ Արիստոթի՛ւն, իմ փալի-քարիս», ըսաւ Նիքօլա Իփսիլանթիս։ «Հոգիին տանջանք-ները աւելի դառն են քան մարմնինը, բայց մեր պարագային մէջ պէտք է որ մենք երկուքն ալ տանինք միեւնոյն առնա-կան կերպով։ Դարձէ՛ք ու նայեցէ՛ք ձեր դէմը՝ Տրակացա-նաին։ Դիտեցէ՛ք թիւրքերը որ հոն բանակած են»։

— «Արդարացի էք, պարոն։ Մեր բոլոր տառապանք-ները անոնցմէ կուդան։ Անոնք են որ անջատած են մեզի մեր ազգականներէն»։

Ապա ազդուօրէն պատմեց Անդրօնիկէին հետ իր ունե-ցած յարաբերութիւններուն պատմութիւնը։

Անոնք լուռ մտիկ կ'ընէին Թրասիբուլոսին։ Բոլորն ալ յափշտակած էին անոր ըրած նկարագրութիւնովը, երբ վասիլ Գարավիաս, նախկին հրամանատարը Նաիրական լէգէոնին, և հիմա հրետաճիգներու պետը, գինովութենէն օրորա-լով, մտաւ վրանը։

— «Բանի մը մասին խորհի՛ր։ Թիւրքերուն մօտ ըլլալ և ցաւ չզգա՛լ։ Փարչ մը «պօկտանիա» կոնծեցի որ մար-դըս այնքան թեթեւալարժ կ'ընէ կարծես թիւրք ունեցած ըլլայ իր կողերուն վրայ»։

Ընկերները արհամարհանքով մը նայեցան իրենց նախ-կին հրամանատարին, որը բացայայտ կերպով կ'ատէին, և լուռ մնացին։

— «Ո՛վ գիտէ, Կարավիաս», ըսաւ Նիքօլա Իփսիլան-թիս, հեգնական ծիծաղով մը, «բայց թերեւս դուն մեծ մարդ մը կրնաս ըլլալ վաղը»։

— «Տարակոյս չկայ։ Միայն փարչ մը ճնկեցի ես, և կը տեսնէք թէ ուր հասեր եմ։ Ես չէ՛ի որ թիւրքերը կա-լացէն քչեցի, եղբօրդ փրուտ գետը անցնելէն առաջ։ Բա-քօսը վկայ, եթէ երկու փարչ խմած ըլլա՛յի. սարսափելի դարձած էի խմելէս ետքը և կը նմանէի—»

— «Նոյին», չնչաց Սուցոս խմբապետը։

— «Ոչ», պատասխանեց Կարավիաս, լուրջ կերպով։

— «Դաւիթին, ուրեմն, որ երբ լաւ կ'զգար, կը պարէր Յովաբին առջև»։

— «Ես չէի պարեր։ Ես գլուխներ կը ջարդէի», ըսաւ Կարավիաս պարծենկոտութիւնով մը։

— «Մարսէլոսին ուրեմն։ Ան սովորութիւն ունէր քիչ մը խմելու»։

— «Ո՛ր քաղաքէն էր այդ Մարսէլոս կոչւածը», հար-կուց Կարավիաս, բերանբաց հետաքրքրութեամբ մը։

— «Հռօմէն»։

— «Ի՛նչ։ Կը ծաղրե՞ս իս։ Ինչո՞ւ իս կը բաղդատես Հռօմի կարտինալներուն հետ»։

— «Մարսէլոսը համբաւաւոր զօրավար մըն էր», ըսաւ Նիքօլա Իփսիլանթիս։

Նաիրական լէգէոնի զինուորները խնդացին հրամանա-տարին թանձր տգիտութեանը վրան։

— «Ես չեմ սիրեր բաղդատութիւնը», ըսաւ Կարավիաս։ Այս մեծ մարդիկներէն ուրիշ մը չէ՞ք գիտէր, որ քիչ մը կոնծող ըլլար։

— «Անտօնիոս, Լուկուլլոս, Կարօլոս Մեծ, Յուլիոս Կե-սարը, Ալէքսանդր Մեծ—»

— «Ա՛հ, ահա՛ մարդը։ Ես Մեծն Ուլէքսանդրի կը նմա-նէի, իմ անունս այնքան բարձր պիտի հնչէ, որքան Մեծն Ալէքսանդրինը։ Ա՛հ, տղաքս, ինչո՞ւ կը խնդաք։ Դուք անպիս ու անօրուս մանուկներ էք, և դեռ երէկ դուրս եկաք ստնտուի ձեռքէն։ Պէտք չկայ որ մէկը ուսեալ ըլ-լայ և պղտիկ գիրքեր կարդայ մեծ հրամանատար մը ըլ-լալու համար։ Թող միայն քիչ մը միտք և խելք ունենայ։ Խնդացէ՛ք որչափ որ կ'ուզէք», աւելցուց յարաճուն բար-կութեամբ մը։ Ու նորէն տատանելով թողուց սպաները։

Նոյն միջոցին Թրասիբուլոս կ'ուսումնասիրէր նամակին կտորները, անձկութեամբ ջանալով տեղեկանալ իր նշանա-ծի մասին։ «Անիծեա՛լ բախտ։ Անիծեա՛լ ճակատագիր», կրկնեց նորէն ու նորէն, և նախատեց իր ճակատագիրը։ Մինչդեռ կը խորհէր պատրիարքի մահւան և քրիստոնեա-ներու տառապանքներուն վրայ, իր բոլոր կրօնական նախ-կին հաւատքը տակնուվրայ եղած կը թւէր։ Մատանան և չարը ամէն տեղ տիրապետեր էին։ Թրասիբուլոս սկսաւ կասկածիլ իր իսկ գոյութեանը վրան։

Ու անգգալարար քնացաւ։

Ի Ա. Գ. Ուրի

Տրակացանայի կռիւը

Կանխահաս առաւօտը երկու գէպերու աւետիւններ ըն-
րաւ Ն. Իրական Լէգէոնին: Մէկը Տիաքոսի աղեկաւոր մա-
հր և միւսը Կրավիասի Պանդոկին մէջ Օտիսիսի փառաւոր
գերմադրութիւնը: Թրաքիոս ինչպէ՞ս գիտնար թէ այս
երկու կռիւներուն մէջն ալ իր նշանածը քաջ զինուոր մը
եղած էր:

Տրակացանա, Փոքր Վալաքիոյ գիւղ մը, հաստատւած
է ալգելից հովտի մէջ, Քրայօվա և Ռիմնիք քաղաքներուն
մօտ: Այս գիւղին մէջ բանակած էին ութը հարիւր թիւր-
քեր Քարա Ֆայիլի հրամանատարութեան տակ, որ հուժ-
կու զինուոր մը և Քիւստէնտիլ լեռներու մէկ աւանապետն
էր: Հարաւային կողմը ճահիճով շրջապատւած բլուր մը
կը բարձրանար: Յոյն ջոկատ մը դրաւած էր այդ բլուրը:
Նւիրական Լէգէոնը բռնակած էր ափը փոքր գետի մը,
որ կը հոսէր գիւղէն հարաւ, ոչ այնքան հեռու Քրայօվա
և Ռիմնիք տանող ճամբաներու դռնէն:

Վասիլ Կարավիաս հինգ հարիւր ձիաւորներով կը պաշտ-
պանէր Լէգէոնին կուշտերը:

Ալէքսանդր Իփսիլանթիս Ռիմնիք հասած էր: Իր բա-
նակը կը բաղկանար չորս հազար հինգ հարիւր հետիոտն
ձիաւորներէ: Ասոնցմէ անջատած էր Նւիրական Լէգէոնը
և քանի մը ուրիշ զօրախմբեր Տրակացանայի մէջ մասնաւոր
գերքեր բռնելու, մինչև որ ինքը հասնէր և վարէր պատե-
րազմը:

Տրակացանա գտնւած ութը հարիւր թիւրքերէն զատ,
երկու հազար ևս կը քալէին Վիտինէն և աւերակ կը դարձը-
նէին Փոքր Վալաքիան, մինչդեռ գրաւած էին նաև Սթրէ-
զէսթ, Սթանգէսթ և Մանուէլ վանքերը:

Ութը հազար թիւրք ևս ելած էին Պուքրէշէն և երկու
ուղղութեամբ կը քալէին իշխան Իփսիլանթիսին գերմադրե-
լու համար:

Մշտահոս անձրևը շատ մը օրեր անանցանելի դարձու-
ցած էր ճամբաները և արգելած էր զօրախմբերուն միա-
ցումը: Ուստի յոյն զանազան խումբերը որոնք խրկւած
էին Տրակացանայի շուրջը, ջոկատ-ջոկատ միայն հասան
մէկը միւսին ետեւէն, յուսիսի քսանեմէկի օրւան արշալոյ-
սին:

Նոյն օրը Իփսիլանթիս թողուց Ռիմնիքը առաջապահ
գունդին հետ, որ երկու հազար զինուորներէ կը բաղկանար,
ու մեկնեցաւ Տրակացանա:

Վասիլ Կարավիաս, Նւիրական Լէգէոնի խմբապետները
թողնելէն ետք, արեւցած վերադարձաւ իւր վրանը, և ին-
կաւ խոր քունի մէջ:

Գիշերը մութ էր, անձրևը տեղատարափ կ'իջնէր, և
գրեթէ անդադար կայծակ ու որոտում կը փոխանակէին
իրար: Արշալոյսէն քիչ առաջ սարսափելի աղմուկ մը
լսուեցաւ: Հեղեղատին գերմադր եղբրքը, որ ծածկւած էր
բարձրահասակ ծառերով կը զարնէր շանթէն աղմուկը
արթնցուց հրետաձիգներու հրամանատարը, որ իր աչքերը
չփակուի կանչեց իր օգնականը, բարձրահասակ սերպ մը,
Տիամանթիս անուն, որ խորունկ կը քնանար իր քով:

— «Ի՞նչ գէշ գիշեր է: Տիամանթիս, կը վախնամ որ
թիւրքերը Տրակացանայէն փախչին: Կը հաւատամ թէ պիտի
փախչին անոնք:»

— «Անոնք չպիտի փախչին, դժբաղար», ըսաւ սերպը:
Անոնք կ'սպասեն օգնութեան խմբերու: Ասկէ դատ ճամ-
բաները տղմուտ են և գետերը կը յորդեն: Ամէն պարա-
գային՝ անոնք շատ հեռու չեն կրնար երթալ, մենք անոնց
վրայ յարձակելէս առաջ:»

— «Ճրագ մը վառէ: Կ'ուզեմ տեսնալ թէ անձրևը
արկղէն անցած ու թրջած է վառօդը:»

Տիամանթիս ճրագ մը վառեց: Անոր ազօտ լոյսը երե-
ւան բերաւ փոքրիկ վրան մը, որմէ ջուրը կը կաթկթէր,
և անոր տակ երկու կամ երեք համետներ: Ասոնց վրայ
հաստատւած արկղներ կը պարունակէին ամբողջ ռազմա-
մթերքը 4 թնդանոթներու, որոնք կը կազմէին հրետանին,
և որոնք վրանին դուրսը և անոր կից կը գտնւէին: Ներսը
կային նաև ռազմամթերքը փոխադրող երեք ջորիներ, որոնք
հանգարտութեամբ մը կ'ուտէին զամբիւղի մը մէջէն որ
կը ծառայէր իբր մսուր:

— «Ա՛հ: Անձրևը բարեւաւած է վառօդը», ըսաւ Կա-
րավիաս: «Ճրագը մօտ բեր:»

Սերպը մօտեցաւ քիչ մը, թէև ճրագը հեռու բռնելով
վառօդէն:

— «Մօտեցուր ճրագը, կ'ըսեմ», ըսաւ հրետաձիգներու
հրամանատարը, և նոյն միջոցին կը բանար արկղը տեսնա-
լու թէ արդեօք թրջած էր վառօդը:

Տիամանթիս գիտէր որ իր մեծաւորը արբած էր, ու
լարեց ճրագը:

— «Ի՞նչ կ'ընես, կոճղուխ:»

— «Հովը բրաւ, զօրավար:»

— «Յանցանքը քուկդ էր: Նորէն վառէ:»

Սերպը անշարժ մնաց մութին մէջ:

— «Ի՞նչ կ'ընես, յիմար: Ծուտ ըրէ: Դեռ չե՞ս վա-
ռած:»

— «Արեթի տուփս չեմ կրնար գտնել:»

— «Իմս առ, ուրեմն:»

Մեծ տհաճութեամբ ծառան վառեց ճրագը:

— «Ո՛հ, փառք քեզ: Խոնաւութիւնը չէ փասեր վա-
ռողին,» ըսաւ Կարավիաս, փամփուշտ մը հանելով ու ճը-
րագին մօտեցնելով:

— «Աստուծո՛ւ սիրուն, զօրավար, փամփուշտը այդքան
մօտ մի բռնէ՞ք ճրագին: Ես իմ կեանքիս համար չեմ վախ-
նար, այլ ձերինին համար, տէր իմ:»

— «Ի՞նչ կ'ըլլայ որ, սրիկայ: Ձե՞ս գիտեր որ թաց
վառօգը չի բռնկիր: Քանի որ այդպէս կ'ըսես, ես ճրագը
ամբողջովին վառողին մէջ կը դնեմ և նորէն պիտի չբռնկի:»

— «Ես կը հաւտամ ձեզի, զօրավար, կը հաւտամ:»

— «Հոս նայիր,» ըսաւ Կարավիաս, և ճրագը սերպին
ձեռքէն առնելով արկղին մէջ դրաւ:

Ծառան հսկեց անոր: Լաւ ծանօթ ըլլալով իր տիրոջ
իշային յաճառութեանը, թեւերը ծալեց և հանդարտութեամբ
սպասեց այն սոսկալի վայրկեաններուն մէջ, երբ Կարա-
վիաս կը քննէր արկղին պարունակութիւնը:

— «Հիմա, երթանք թնդանօթին նայինք,» ըսաւ Կարա-
վիաս, վրանէն նախ ինքը ելլելով:

Այդ չորս ողորմելի վեցհարւածեանները փտած սայ-
լերու վրայ դրած էին ու թրջւած:

— «Մտաւանջ մի՛ ըլլար. անոնք միայն թաց են,
Յուրտն ու անձրեւը չեն փնտեր անոնց: Անոնց մէջ կրակ
դիր և տես թէ ինչպէս անոնք նորէն կը կարմրին ու կը
մռնչեն: Հիմա, Տիամանթիս, ինծի ուտելիք լաւ բան մը
բեր և քիչ մըն ալ գինի,» և տաւ ամէնափոքր մանրա-
մասնութիւնները իր ուղածներուն:

Արշալոյսէն երկու ժամ ետք վասիլ Կարավիաս և եր-
կու ենթասպաներ նստած սեղանի մը շուրջը, կ'արբեցային
սերպ Տիամանթիսին պատրաստած կերակուրներուն վրայ:

— «Նայեցէք,» ըսաւ Կարավիաս, «սա փոքրիկ իշխան-
ներուն, սա իփսիլանթիսներուն, ատոնք բաւական լաւ են
Ֆէնէրին համար (Պօլսի յոյն մեծամեծներու թաղը), բայց
ոչ պատերազմի: Անոնք չեն հասկնար թիւրքերը: Պէտք
չկայ այս բոլոր պատրաստութիւններուն: Ուղիղ գնա ա-
ռաջ, և, եթէ ձեզմէ տասը մարդ ըլլայ, անոնց հազարը
կը փախչին: Ոտքի ելէք, կ'ըսեմ, տղաք, և մէկդի եկէք
Նւիրական Լէգէոնի այդ մարդիկներէն: Դեռ երէկ դպրո-
ցըն էին անոնք, և այսօր սկսեր են ձեր սպաները ըլլալ:
Ինծի հետ եկէք առնենք Տրակացանան: Մենք հինգ հար-
իւր ենք, թիւրքերը ութը հարիւր: Ամէնէն ճիշդ համե-
մատութիւնն է աս:»

— «Անհաղանդ չգտնւինք մեր հրամանատարին, խըմ-
բապետ Կարավիաս,» ըսաւ մէկը: «Այսօր կ'սպասուի ան:
Ինքը անձամբ պիտի վարէ կռիւը: Ան լաւ զօրավար մըն
է, ու ցոյց տաւ ատ Տրէզորնի դաշտերուն մէջ, ուր մէկ
թեւը կորսնցուց ինքը:»

— «Շատ շնորհակալ եմ: Լաւ զօրավար մը կրնայ ըլ-
լալ ան, սիրելիս, երբ կանոնաւոր կերպով կը կռւին, բայց
ան չի գիտեր թէ ինչպէս կառավարելու է փախչեալները:
Բայց հոս, ուր սուրն ու հրացանն են գործ տեսնողը՝ աւելի
լաւ զօրավար մը կայ: Եկէք անցնինք կամուրջը և յար-
ձակինք գիւղին վրայ դայլերու պէս:» Կրավիաս ոտքի
ելաւ խօսած պահուն:

— «Զօրավար, այսօր երեքշաբթի է: Գիտե՞ս թէ ինչ
օր է երեքշաբթին քրիստոնեաներուն համար,» ըսաւ Տիա-
մանթիս:

— «Քու ի՞նչ գործդ է ատ, անասո՛ւն: Երեքշաբթի և
չորեքշաբթի նոյնն են կռուելու համար: Մեր նախահայր
մակեդոնացի Ալէքսանդրը վառօգին մէջ գնաց գիտակցա-
րար: Ի՞նչ տեսակ մարդ էր ան: Ալէքսանդրը աչքով, ա-
կանջով և ուղեղով՝ ճիշդ մեզի պէս մէկն էր, և ան գիտէր
թէ ինչպէս օգտուելու էր առիթէն:»

Անոնք որոշած չէին անոր հետեւին. թէ ոչ, երբ Թէրմո-
փիլէի և Կրավիասի Պանդոկին կռիւներուն լուրը հասաւ
բանակատեղին:

— «Այսպէս խօսելու է,» աւելցուց Կարավիաս: «Մենք
չ'ուտով կ'առնենք գիւղը: Եթէ դուք չհետեւիք, ես առան-
ձին կ'երթամ: Տիամանթիս, ձինս թամբէ:»

Ծառան հնազանդեցաւ իր մեծաւորին, որ ձին հեծած,

հինգ հարիւր զինւորներով անցաւ կամուրջը և քալեց Տրակացանայի վրայ։

Ճամբան հանդպեցաւ քաջ զօրավար Ճօրճաքի Ուխտի-
ոսին, որ կը տեղաւորէր խումբերը գիւղին շրջակայքը զօ-
րաւոր դիրքերու մէջ։

— «Ո՛ւր կ'երթաք, զօրավար,» հարցուց ան։

— «Ուր որ Ալէքսանդր մակեդոնացին գնաց — ուղիղ
առաջ։»

— «Աստծու սիրուն, մի՛ յարձակիք թիւրքերուն վրայ
մինչև Ալէքսանդր իփսիլանթիսը գայ։ Մենք կ'ականկալենք
ան ամէն բոլակ։»

— «Ես եմ Ալէքսանդրը, հպարտութեամբ մը պատաս-
խանեց արբած կարավիաս։ «Ես եմ իփսիլանթիս։ Ասոր
համար է որ արաբական նոյնքս հեծած եմ։ Մնաք բարո՛ւկ,
խմբապետ Ճօրճաքի, մնաք բարո՛ւկ։»

— «Խօսք մը ևս, խմբապետ Վասիլ։ Սպասեցէք, այ-
սօր երեքշաբթի է, շարաբախտ օր մը քրիստոնեաներուն
համար։»

Կարավիաս քանի մը անորոշ խօսքեր շէնչաց և իր լայն
ու սուր ասպանդակը խրեց ձիուն կողը։ Իր հինգ հարիւր
զինւորները հետևեցան, իրենց հետ քարշ տալով չորս ու
զորմեկի թնդանօթներ։

Տրակացանայի մէջ գտնւած թիւրքերէն դատ, շատեր
ալ կային Սէրփանէսթի վանքին մէջ, որ երեք քառորդ
ժամ հեռաւորութիւն ունէր։ Այս վանքին դէմ ուղղեց
կարավիաս իր արշաւը։

Երբ գիւղը բանակած թշնամին տեսաւ կարավիասի ա-
ռաջ խաղալը, սարսափեցաւ, խորհելով թէ ամբողջ յու-
նական բանակը պատերազմի կը քալէր։ Իսկզբան թիւրքերը
գիւղին տուններուն կրակ տւին և կը պատրասուէին փախչե-
լու այն միւսիւրմաններուն քով, որոնք փակւած էին վանքե-
րուն մէջ։ Սակայն չուտով տեսան որ կարավիասի թնդա-
նօթը մնաս մը չէր բերեր, և թէ միւս յոյները անոր օգ-
նութեան չէին գար։ Նոյն միջոցին հասան բոլոր այն
թիւրքերը, որոնք կանխաւ կայան ընտրած էին միւս վան-
քերը, և ջախջախիչ բազմութեամբ գրոհ տւին, սուրը
ձեռքերին, կարավիասի վրայ։

Գինով ու արհամարհոտ հրետաձիգ սպան այն ատեն
միայն կռահեց վտանգը։ Ենթասպայ մը որ անոր քովը կը
կենար, վազեց լուր տալու Նւիրական լէգէոնին։

Նիքօլաս իփսիլանթիս, որ շատ երիտասարդ էր, գլխաց
Առանց խորհելու հաւաքեց Նւիրական լէգէոնը, որ այդ
ժամանակ ցրււած էր կերասենիներուն մէջ, և փութաց
օգնութեան։

Ժամր տասն և մէկի մօտ էր. անդադրում անձրևը բո-
լորովին ծածկած էր արևը։ Դաշտերը, այգիները և ճամ-
բաները ցեխով ծածկւած էին։ Նւիրական լէգէոնի զին-
ւորները կռւի դաշտը հասած պահուն յոգնած և յուսահատ
էին և իզուր ջանացին իրենց քառակուսին կազմել։ Մա-
նաւանդ առաջին անգամն էր որ անոնք թշնամիի կրակին
կ'ենթարկւէին։ Թիւրք հեծելազօրքին ամբողջ կատաղու-
թիւնը անոնց վրայ թափեցաւ, որովհետև անիծւած կարա-
վիաս և իր զինւորները արդէն փախած էին։ Շուտով յոյ-
ները, բաժնւած իրարմէ, անհաւասար ձեռնամած կռւի
բռնեցան։

Թրասիբուլոս կը կռւէր հսկայ թիւրք առնավուտի մը
դէմ, բայց անոնցմէ ոչ մէկը չէր կրնար առաւելութիւն
մը ձեռք ձգել իր հակառակորդին վրայ։ Վերջապէս առ-
նավուտն ըսաւ. «Եկէք գինադադար ընենք։ Դուք ճշմա-
րիտ փալիքարի մըն էք, և ես չեմ ուզեր ձեզի սպաննել»։

— «Ձինադադար չի կրնար ըլլալ յոյնի և թիւրքի միջև,»
պատասխանեց Թրասիբուլոս և կրկնեց իր հարւածները։

Տասն անգամ անոնք իրենց սուրերը իրարու զարկին
չառաչով մը։ Տասն անգամ, իրենց տարբեր լեզուներով,
կատաղութեամբ հայհոյեցին իրարու։ Տասն անգամ ա-
նոնց ձիերը իրարու զարկին իրենց շոգիացող կողերը, և ի-
րենց տէրերուն պէս յուզւած խրխնջեցին և շարժեցին ի-
րենց գլուխները։

Առնավուտին ծանր ապարօշը ինկած էր։ Իր սափրւած
գլուխը՝ դադաթին վրայ փոքր գիսակովը կը ցոլար օդին
մէջ, մինչդեռ Թրասիբուլոսի երկար և շագանակագոյն մա-
զերը կը ծփէին իր ուսերուն վրայ։

Անոնք աւելի մօտեցան իրարու։ Մէկը միւսը կը ճան-
կէր, և Թրասիբուլոս բռնեց իր հակառակորդին կոկորդէն։

— «Ձգու՛յացի՛ր, կեա՛վուր,» հեաց կիսախեղդ առնա-
վուտը, գետին ձգելով իր սուրը և ջանալով իր եսթաղա-
նը հանել իր գօտիէն։

Կայծակի արագութեամբ Թրասիբուլոսն ալ ձգեց իր
սուրը։ Իր ձախ ոտքը ասպանդակէն հանելով, ետևէն
ցատքեց առնավուտին ձիուն վրայ։ Բոլորեց իր թևերը

իր սոսկալի թշնամիին մարմնովը և բռնեց այն ձեռքը, որ եաթաղանը կը փնտռէր: Նոյն ատեն մխեց իր ակռաները անոր մերկ պարանոցին մէջ և վազրի մը պէս խածաւ ան:

Միւսիւլմանը մխեց ասպանդակը ձիուն կողը, իզուր ջանալով որ անասունը ծառանար ու անոնք երկուքն ալ նետէր գետին: Որովհետեւ ցաւը անտանելի կը դառնար, առնավուտը թողուց եաթաղանին դաստակը և դէպի վիզը տաւ իր ձեռքը:

Յոյնը օգտուեցաւ առիթէն, և ինքը յափշտակեց եաթաղանը և անոր ծայրը իր հակառակորդին կուրծքին դըրաւ:

— «Գերի տար իս, քրիստոնեայ: Մի սպաններ իս,» աղաղակեց առնավուտը, դադրելով ամէն դիմադրութիւն:

— «Սպասէ,» ըսաւ թրասիբուլոս: Ապա գինաթափ ըրաւ առնավուտը և կապեց ան իր երկար գօտիով: Ձիէն վար իջնալու ատեն թրասիբուլոս բռնեց ձիուն երասանակը և գօտիին ծայրը: Ապա առնավուտը նոյնպէս վար իջաւ, իր հսկայ հասակով դարմանք պատճառելով իր յաղթողին:

— «Արեան ո՛ւխտ ընենք: Դուք շնորհեցիք իմ կեանքս: Ձեզի հետ մի տանիք իս, որովհետեւ ձեր մարդիկներէն մէկն ու մէկը կրնայ սպաննել իս:»

— «Մի վախճաք: Ես ձեզի կը խոստանամ ձեր կեանքը: Ես կ'ուզեմ փոխանակել ձեզի մեր մարդիկներէն մէկուն հետ:»

Առնավուտը լռութեամբ հետևեցաւ անոր՝ դաշտի աւելի հեռաւոր մասերուն մէջ, ուր աղմուկը աւելի բարձր ու ծուխը աւելի խիտ էր:

Յանկարծ չորս թիւրք հեծելագիրներ վրայ եկան: Թրասիբուլոս կեցաւ և քաշեց ատրճանակը, որը արդէն լեցուցած էր քիչ առաջ:

— «Կեցէ՛ք,» աղաղակեց առնավուտը, անոնց մէջ տեղ նետելով իբր պաշտպան մը, «թող մէկը չնեղէ ան,» և պատմեց անոնց թէ ինչպէս իր կեանքը կը պարտէր անոր: Թիւրքերը թողուցին որ անմիաս անցնի թրասիբուլոս:

— «Արեան ուխտ մը,» ըսաւ թրասիբուլոս առնավուտին, և ապա գրկելով իր գերին, սովորութեան համեմատ, ազատ թողուց ան:

Վատասիրտ Կարավիաս և իր գինորները փախած ըլլալով, նւիրական Լէգէոնը մինակ մնացած էր օսմանեան հարաւաններուն դիմադրելու:

Ապերջանի՛կ ծնողքներու զաւակներ, այս անմահ երիտասարդները կուեցան չորս ժամ անընդհատ յոյն կորովով: Հարիւր յիսուն հոգի մեռան հոն փառքով, իրենց չորս խումբապետները սպաննուեցան, իրենց դրօշակակիրը Քսէնօֆօն բռնուեցաւ և գլխատուեցաւ իրենց աչքերուն առջև, և իրենցմէ երեսուն հոգի գերի տարուեցան: Բայց մնացածները թեթեւ գումարտակ մը կազմելով քաշուեցան դաշտէն, դեռ յամառաբար հարաւաններ փոխանակելով բարբարոսներուն հետ: «Յոյները դիւրութեամբ անձնատուր չեն ըլլար,» այս բառերն էին որ իրենց նւաղած ձայնը անմահացուց Դանուբի ետեւի դաշտերուն մէջ:

Զօրավար ձորճաքի Ուլիսիոս երեցաւ հեռուէն: Թիւրքերը տեսան որ յոյներու թիւը կը շատնար, ուստի առնելով բանտարկեալները, դրօշակ մը և երկու թնդանօթ, և թողնելով իրենցմէ հինգ հարիւր մեռած, արեւ մայր մտնելուն գիւղ վերադարձան, զարմացած իրենց յաղթութեանը վրայ:

Մեծ Ալէքսանդր, գինով Կարավիասը, գինւորականի մը հագուստով ծպտած փախաւ աւստրիական հողը: Ան այլ ևս բնաւ չերեցաւ յոյն ապստամբութեան թատերարեմին վրայ:

ԻՅ. ԳԼՈՒԽ

Քրիստոնեա՞յ թէ՛ Միւսիւլման

— «Այս խնդիրը խնամով քննուելու է: Եթէ դուք իսկապէս առաջնորդեցիք լաւիօթներուն՝ Աթանասիատէսին աշտարակը, և եթէ դուք քէհեային մահաւան պատճառն էք, ես անգամ մը առմիշտ պիտի կախեմ ձեզի Փաթրասի ամէնաբարձր թղթնիէն: Յոյն մը որ ազգային այս ճգնաժամին մէջ իր կրօնքը փոխելով կը մատնէ իր բարերարը, որովհետեւ ան անկարող եղած է գոհացնելու սիրային կիրք մը, ընդունակ է աւելի դէշ բան մը ընելու, եթէ կարող ըլլայ: Լաւ է ոչնչացնել ձեզի հիմա, քան թողնել որ աւելի մեծ ոճիր մը գործէք:»

Այսպէս խօսեցաւ գօր. Լօնթոս՝ Պարթաքասին, Փաթրասի միւս զօրավարներու ներկայութեանը: Ան իր ձեռքը բռնած էր Անդրօնիկէին նամակը, որուն մէջ վերջինս տեղեկացուցած էր անոր իր ով ըլլալը և պարզած Փաթրասէն մեկնելու պատճառները:

Պարթաքասը լուռ մնաց իբր թէ կայծակէ մը զարնը-
ւած ըլլար և գետին յառեց իր աչքերը :

— «Դո՛ւք չէ՞ք պատասխաներ, դուք գաճաճ : Անդրո-
նիկոս մարդէ քիչ թէ կ'իմն» հարցուց խմբապետներէն մէկը :

— «Ես անոր հետ լողալու բնաւ չեմ գացած, որ գիտնայի
ատ», պատասխանեց :

— «Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ չէք գիտեր թէ ինչ կ'ըսէ այս
նամակը» :

— «Ես բան մը չեմ գիտեր այդ մասին» :

— «Բայց դուք ինքներդ ընդունեցիք թէ աշտարակին
մէջ վարժապետ եղած էք» :

— «Հիմա կ'ուրանամ միթէ» :

— «Անդրոնիկոսը, ուրեմն, քէհեային աղջիկը չէ՞ր : Ան
չատ կը նմանէր կնոջ» :

— «Ո՛չ, պարոն : Ո՛չ, բնա՛ւ : Նախատինք մըն է ատ,
բաղդատեալ այն ծուռ-ձիւ և պաղապուր իմաստակը Անդրոնի-
կէին հետ, որ իմ աչքերուս առջև սպաննեցաւ : Եթէ մի-
այն տեսած ըլլայիք իմ աշակերտս : Ամէն մարդ գիտէ
թէ որքան գեղեցիկ էր ան» :

— «Բայց ինչպէս կ'ըլլայ», ըսաւ Լօնթոս, որուն հա-
մոզումները սկսան խախտիլ անոր հաստատուն կերպէն, «որ
այս նամակը այսքան սրու մանրամասնութիւններ կրնայ
տալ» :

— «Ինչպէ՞ս : Այն օրէն որ ես հոս եկայ, ուրիշ ի՛նչ
բանի վրայ իօսած եմ աշտարակէն ու Անդրոնիկէն զատ» :

— «Բայց ի՛նչ շահ անոր այս նամակը գրելուն մէջ, և
ինչո՞ւ կը փախչի» :

— «Մի՛ քննէք ինչուն», դորավար : Այսօր ամէն տեղ
անկարգութիւն ու խառնաշփոթութիւն կը տիրէ : Որքա՛ն
տարօրինակ դէպքեր կը տեսնէք պատերազմի ատեն, և մի-
թէ միշտ կը հարցնէք ինչուն : Ո՛վ գիտէ, թերեւս ան
խենթ կ'իմն մըն էր : Այդ Անդրոնիկոսը կրնար կին մը ըլ-
լալ, որովհետեւ իր դէմքն ու ձայնը կնոջական բան մը ու-
նէր, և իր լանջը կնոջ մը լանջին նման կլոր էր : Թերեւս
այդ կինը դրամ չունէր, և պէտք էր ունեցած ըլլար, քա-
նի որ շատ ոսկի զարդեր կը կրէր : Թերեւս ան լսելով թէ
իրմէ առաջ սպարտացի կինը պատերազմի կ'երթար ինքն
ալ ուղեց կապկեւ անոնք, և այսպէս տասը փալիքարի
վարձեց ու եկաւ : Ապա, երբ տեսաւ թէ հրազէնները նախ-
նի զէնքերուն պէս չեն, փախաւ, և, իր փախուստին պատ-

ճառ մը տալու համար, այս նամակին առասպելը յերկրեց :
Այսպիսի բաներ կը պատահին անոր, որուն հետ արդէն
ընտելութիւնը անիրաւարար վարւած է : Աղջիկը տեսաւ որ
ես գաճաճ եմ և կորաքամակ ու կաղ, և բնաւ ինքնիրեն, Ես
յանցանքը կը ձգեմ այդ սպառտին վրայ : Զօրավարները
պիտի սպառնան անոր և ան կէս մեռած պիտի ըլլայ վա-
խէն : Ապա զօրավարները պիտի խնդան և թերեւս պիտի
բանտարկեն, բայց պիտի չմնասեն անոր, որովհետեւ զօրա-
վարները պատուաւոր և խղճամիտ են, և անոնք պիտի չորո-
շեն զլխատեւ մէկը, ոչ ուրիշ պատճառի, այլ կտոր մը
թուղթի համար : Բայց իրողութիւնները ինչ որ ալ ըլ-
լան, ճշմարտութիւնը կամաց կամաց երեւան պիտի գայ :
Դուք պիտի ճանչնաք իմ արժանիքս և ծառայութիւններս
և դուք պիտի յարգէք իս : Ահա՛, պարոններ, ես մերկա-
ցուցի իմ ամբողջ հոգիս : Եթէ ձեր բոլորիդ մէջ կայ մէկը,
որ ունէ խարդախութիւն կը տեսնայ ասոր մէջ, կախեցէք
իս անմիջապէս» :

Տեսնելով որ բոլոր շրջապատողները լուռ մնացին և
կէս-համոզւած կը թւէին, իր եղանակը փոխեց և ձեռքերը
վերցուց կոշի ձեռով. «Կրնա՞յ մէկը հաւատալ», ըսաւ, «թէ
ես, որ այնքան երկար ատեն ապրած եմ Անգլիոյ, Ֆրան-
սայի և Գերմանիոյ իշխաններուն և թագաւորներուն մօտ,
թէ ես, որ այնքան մեծ բաժին մը ունեցած եմ ապստամ-
բութեան այս մեծ ձեռնարկին մէջ, թէ ես, որ արդէն գը-
րած եմ Եւրօպայի մեծ ժողովրդին և անկէ խնդրած
եմ զինուորներ և դրամական օգնութիւն — և դուք պիտի
տեսնէք, պարոններ, թէ շատեր պիտի գան, պատրաստ ի-
րենց արիւնը թափելու մեր հողին վրայ — թէ ես, կ'ըսեմ,
միայն աղջկայ մը սիրուն, փոխէի կրօնքս և այսպիսի բա-
ներ ընէի» :

— Բայց և այնպէս, պարոն, դուք լալիօթներուն հետ
էիք միջնաբերդին մէջ : Ինչպէ՞ս պատահեցաւ ատ :

— «Ես պատմեցի ձեզի, թէ լալիօթները աշտարակ ե-
կան, սպաննեցին ամէն մարդ, բայց իս գերի տարին : Այդ
վիպական կեղծարար Անդրոնիկոսը այդ նամակը յերկրեց
կէտառկէտ իմ դժբախտ պատմութենէս» :

— «Ես ինքս կը յիշեմ», ըսաւ զինուորներէն մէկը, «թէ
այն իրիկուն երբ ձեզի բռնեցինք, Անդրոնիկոսը ձեր վրանը
եկաւ, և հոն դուք խիստ բուռն վիճաբանութիւն մը ունե-
ցաք. իմ իսկ ականջներս վստեցի, որ ըսիք, ինչո՞ւ չեցէ՛ք

ձեր դիրքին վրայ: Մարդիկներս կը կանչեմ,՝ խմբապետ Անդրօնիկոսը պատասխանեց,՝ «Արդարեւ իմ դիրքս է, ճիւղադ, որ կ'արգելէ իս ձեզի ուրիշ դաս մըն ալ տալու:» Աւելի չլսեցի ձեր խօսակցութենէն, ինչու որ դուք դուռնէն անդին գացիք, իսկ խմբապետ Անդրօնիկոսը կատաղած դուրս ելաւ:»

Պարթաքաս ոչ մէկ կերպով չչփոթեցաւ, թէ և զինուորին խօսքերը մուրճի մը պէս ինկան անոր վրայ:

— «Ասոր ի՞նչ կ'ըսէք,» հարցուց զօրավար Լօնթոս:

— «Ճշմարիտ է: Խմբապետ Անդրօնիկոս եկաւ իմ վրանս, բայց հոն ոչ վէճ կար և ոչ ալ թիւրիմացութիւն: Ան ինծի եկաւ թարգմանել տալու նամակ մը որ Լօնտօն պիտի խրկէր լօրտ Պօքսին: Խմբապետ Անդրօնիկոսը կը ճանչնար ան, ինչպէս որ ես ալ կը ճանչնամ: Ես անոր հետ հարիւր անգամ հաց կերած եմ 1817ին, երբ ան Յունաստան կը ձամբորդէր: Ես կը յիշեմ որ բարձր խօսեցանք մենք, թէ և ուշ էր ժամանակը:»

Հրամանատարները ազդեցան լօրտ Պօքսի անունէն, անուն մը որ յաճախ հնչած է յոյն ականջին: Անկարող ըլլալով յանցանքի նշան մը գտնալ Պարթաքասի դէմքին վրայ, անոնք իրարու նայեցան:

— «Իմ պարտականութիւնս կը համարիմ ձեզի ձերբակալած պահել առաջօր: Ճշմարտութիւնը պէտք է որ երեւան գայ: Միակ միջոցը որ ունիմ՝ պաշարած միջնաբերդը մարդ խրկելն է, որ հարցնեն լալիօթներուն թէ դուք առաջնորդած էք անոնց: Եթէ անպարտ էք, ձեր պաշտօնին մէջ պիտի վերահաստատուիք: Եթէ յանցաւոր էք, պատերազմական ատեն մը պիտի վճռէ ձեր պատիժը:»

Զօրավարի նշանին վրայ՝ Պարթաքասը տարին բանտարկելու:

Թշուառական դասատուն այդ ամբողջ գիշերը վախով ու յուսահատութիւնով անցուց: Ինքը չէր երեւակայեր թէ զօր. Լօնթօս կրնար յաջողիլ նոյն ինքն լալիօթներէն ալ տեղեկութիւն առնելու:

Առաւօտուն Պարթաքաս նորէն բերեցաւ Աքէսի զօրավարին և զինուորներու ուրիշ մեծ բազմութեան մը առջև:

— «Ամէն բան ճշմարիտ է, եթէ հաւատալու ըլլամ Համիտին՝ լալիօթներու գլխաւորին: Անոր պատմութիւնը բոլորովին համաձայն է Անդրօնիկէի նամակին: Դուք ամէնա-

սոսկալի հրէշն էք որ բնութիւնը երեք արտադրած ըլլայ: Կէսօրէն ետք ժամը երեքին, պատերազմական ատենը պիտի դատէ ձեզի: Ձեզի խրատ կ'ուտամ որ ամբողջ ճշմարտութիւնը խոստովանիք: Ատ միայն կրնայ մեղմացընել ձեր պատիժը:»

— «Ճշմարտութիւնը,» ըսաւ Պարթաքաս, իր շուրթները ոլորելով վայրենի ծիծաղով մը, և իր ձեռքը կուրծքին դնելով. «Veritas aliquanto, jus moritur nunquam,» աւելցուց:

— «Յունարէն խօսեցէք որպէսզի հասկնանք ձեզի:»

— «Ոչինչ — միայն լատինները կ'ըսեն թէ՝ ճշմարտութիւնը երբեմն, բայց արդարութիւնը երբեք չի մեռնիր: Սակայն, մինչդեռ կը քնանայ ան, շատեր իրենց գլուխները կը կորսնցնեն, և արթննալէն ետք ոչ մէկը չի կրնար անոնք վերահաստատել:»

— «Այդ դաճածը հովի տպարակ մըն է,» ըսաւ զինուորներէն մէկը: «Լեզուները անոր մարմնին ամէն կողմէն երեւան կուգան:»

— «Լսեցէ՛ք: Տեսէք ինչպէս քսան և հինգ տարբեր լեզուներ կը խօսի ան,» ըսաւ ուրիշ մը:

Անոնց շուկները չխուսափեցան Պարթաքասին ականջէն: Ան սկսաւ ինքզինքը ժողովել ու քաջալերել:

— «Զօրավար, թոյլ կուտա՞ք ինծի առակ մը պատմել,» հարցուց ան:

— «Պատմեցէ՛ք,» ըսաւ Լօնթոս:

— «Ատենօք եղնիկ մը կը հալածէր որսորդներէն: Ասոնցմէն ազատելու համար վազեց անձաւի մը մէջ, ուր շատ մը ատիւծներ գտաւ իր առջև: Անոնց թաթերուն մէջ բոկտած պահուն, բացագանչեց խեղճը. Մարդոց ձեռքով մեռնելէն փախալ, աւելի վայրագ մահւան մը ենթարկուելու համար, առիւծներու ձեռքը:»

— «Դուք կ'ուզէք ըսել թէ թիւրքերուն ձեռքէն պըրծելով յոյներու ձեռքը ինկաք:»

— «Ատ ըսել կ'ուզեմ, և այդպէս ալ է: Որովհետեւ թիւրքերը բռնեցին իս, բայց շմեռցուցին: Փախայ ձեր քով: Ինթրիկներ և սուտ ամբաստանութիւններ ումանց կողմէն, որոնք կը տեսնեն թէ ես ուսեալ մէկն եմ, կրնամ առաջ երթալ և դործ մը կատարել, ոչնչացնելու վրայ են իս: Ի՞նչ կ'արժէ պատերազմական ատեն մը, որ կը բազկանայ տասը կամ տասն և հինգ մարդերէ, որոնք օրէնքէն չեն հասկնար, իրենց անուններն իսկ չեն կրնար ստորագրել:»

ի՞նչ կ'արժէ վճիռը այն մարդոց, որոնք իրենց գլխաւոր տեղեկութիւնները կ'առնեն թիւրքերուն վկայութենէն: Ուէ մէկը որ քիչ մը ուղեղ ունի կրնայ հասկնալ թէ թիւրքերը ինծի դէմ վկայեցին, որ վրէժ լուծեն իրենցմէ փախչելու համար: Զօրավար, բրէք ինչպէս որ կ'ուզէք: Ես փխտեմ մըն եմ, և արժէք չեմ տար իմ կեանքիս: Ես գիտեմ թէ ինչ է մարմնին կեանքը, և ինչ կը նշանակէ հոգուն անմահութիւնը: Բայց դուք ինքներդ կը խորհի՞ք որ անմեղ արեան մէջ կը թաթխէք ձեռքերնիդ: Այլ սակայն, եթէ իս խրկէք հազարաւոր ատեաններու առջև, ես հաստատապէս որոշած եմ չրթունքս փակել և չբանալ, ինչ ալ որ հարցնեն:»

— «Այն վստահութիւնը որով դուք կը խօսիք, վստահութիւնն է անմեղ մարդու մը,» ըսաւ Լօնթոս, «բայց վրկայութիւնը, նամակը և երևոյթները շատ ծանր են ձեր դէմ: Դուք ինքներդ պէտք է որ փափաքիք դատուելու, որպէսզի անմեղութիւննիդ ապացուցւի և ձեր համբաւն ու պատիւը — որ արատաւորաւ է — կարելի ըլլայ վերականգնել:»

— «Ատենօք ճագար մը ամբաստանած էր, զօրավար,» ըսաւ Պարթաքաս, խնդալով կոպտութեամբ մը, «հաւու բուն մը մտած և շատ մը հաւեր խեղդած ու բզկտած ըլլալու ամբաստանութեամբ: Իր բարեկամները խրատեցին զինքը որ ներկայանայ արծիւներու դատարանին, որպէսզի չքմեղւի: Ի՞նչ կարծէք թէ պատասխանեց ճագարը: Իմաստունին աչքին ես անմեղ եմ, որովհետեւ ան գիտէ թէ ճագարները հաւ չեն ուտեր: Յիմարին աչքին լաւ է որ իբր յանցաւոր երևնամ, քան թէ մտնամ արծիւներու դատարանը, որոնք իրենք արդէն ճագարով կը կերակուին:»

— «Դուք առականերու ծրար մըն էք, Պարթաքաս,» ըսաւ Լօնթոս: «Ինչ որ պակաս է ձեր մարմնին մէջ, կը լրացնէք ուղեղովնիդ:»

— «Զեր գովասանքը կ'ուրախացնէ իս,» զօրավար, ինչու որ ատ ձեզի ալ կը յարմարի քիչ մը:»

Արդարեւ զօր Լօնթոս հացիւ հաղ միջահասակ մէկն էր:

— «Բայց ի՞նչ պիտի ընեմ ձեզի: Կամ պէտք է որ դուք անմեղ ապացուցանէք ձեզի, կամ եթէ ոչ անկարելի պիտի ըլլայ հոս ամէնուն կասկածները փարատել:»

— «Հրաւիրեցէք Համիտը և երկու կամ երեք Լալիօթ-

ներ գալ իմ ներկայութեանս գինադուլի դրօշի մը տակ: Ես անոնց քանի մը հարցումներ կ'ընեմ և ապա դուք կը տեսնաք: Բայց ի՞նչ կ'ըսեմ: Այս կերպը անկարելի է: Դուք կրնաք կրէսոսի հարստութիւնը խոստանալ Համիտին, և ան միջնաբերդէն դուրս չի գար: Ամէնալաւ միջոցն է իս խրկել ձեր կարևոր մարդիկներէն երեք կամ չորս հոգու հետ մէկտեղ, հոն ես երես երեսի կը խօսիմ անոնց հետ: Եթէ անոնք պնդեն թէ ես առաջնորդեցի իրենց քէհեային աշտարակը, այն ատեն կախեցէք իս: Ասկէ գատ իմ տարօրինակ կացութիւնս պիտի օգնէ ձեզի դիտելու պաշարածներուն վիճակը:»

Լօնթոս խորհեցաւ քիչ մը և ապա հրամայեց որ Պարթաքասի առաջարկը գործադրուի:

Վերջինս ուրախութենէն գրեթէ յիմարացաւ: Ան միայն իր կեանքը ազատելու մասին կը հոգար և սիրով կը փարէր փրկութեան ուէ միջոցի, փոյթ չէր թէ որքան ամօթալի եղած ըլլար ատ:

Յաջորդ օրը, չորս յոյն խմբապետներու ընկերակցութեամբ Պարթաքաս մտաւ միջնաբերդը:

Լալիօթներուն պետերը և թիւրքերուն առաջնորդները ծալլապատիկ նստած կը ծխէին: Անօթութենէ նիհարցած և դեղնած բազմութիւն մը՝ մարդ, կին և մանուկ՝ անմիջապէս խոնկեցան շուրջերին, կարծելով թէ յոյները եկած են խաղաղութիւն կնքելու:

Վարժապետը միւսներուն առջև անցաւ: Ինչպէս ամենախոնարհ միւսիւրմանը յարգանք կը մատուցանէ իր մեծաւորին, այնպէս ալ ինք իր մարմինը խոնարհեցուց, երեք անգամ իր ձեռքը տարաւ կուրծքէն ճակատը և իւրաքանչիւր անգամ արտասանեց որոշապէս. «Խաղաղութիւն ձեզի:»

Յոյները, միւս կողմէն, պարզ բարեւ մը տւին և նստան առանց հրաւերի սպասելու:

— «Տէր իմ, Համիտ,» սկսաւ Պարթաքաս, դեռ կանգնած, «դուք ճանչցա՞ք Աթանասիատէս քէհեային դուստրը:»

— «Այո՛,» ըսաւ ան, ատելութեամբ մը նայելով անոր:

— «Լաւ կը յիշէ՞ք ան:»

— «Ես ան այնքան լաւ կը յիշեմ որքան ձեզի, դաճաճ, դո՛ւք համոզեցիք իս ան առնելու ջանալ:»

— «Կը լսէ՞ք, Պարթաքաս:»

— «Ե՛ս, Տէր իմ, ե՛ս առաջնորդեցի ձեզի: Ե՛ս,» հարցուց վարժապետը շարաւ:»

— «Ա՛հ: Գաճաճը չյիշե՛լ կը յաւակնի, Ա՛...»

— «Կ'երդնում թէ բան մը չեմ յիշեր: Թողէ՛ք միայն երկու խօսք ըսեմ ձեր ականջին: Անոնց բացէ՛ն ըսելէս առաջ, կ'ուզեմ գաղտնի բան մը ըսել ձեզի:»

Լալիօթներու գլխաւորը արհամարհանքով նայեցաւ անոր:

— «Երկո՛ւ խօսք ձեր ականջին, երկո՛ւ խօսք,» աւելցո՛ց Պարթաքաս, Համիտի ձեռքէն բռնելով:

— «Չէ՞ք հասկնար թէ ես ի՞նչ ըրած եմ,» ըսաւ անոր կամացուկ մը թիւրքերէն լեզուով: «Չէ՞ք հասկնար որ ես միջնաբերդը թողուցի կեաւուրներուն ծրագրերը լրտեսելու համար: Մէկ-երկու օրէն միջնաբերդը պիտի խնայ և մէկ հոգի մը անգամ պիտի չկրնայ խուսափիլ: Պաշարողները ական մը փորեր են և վառօդի անհուն քանակութեամբ մը լեցուցեր են ան, ձեզի բոլորդ ալ օգը հանելու համար: Եթէ ինծի չէ՛ք հաւտար, մէկը խրկեցէ՛ք և հարցուցէ՛ք պն. Յիւրիպ Կրինին, որ ձեր լաւ բարեկամն է: Եւ ես հիմա այս կեաւուրներուն պիտի ըսեմ թէ ես Մուհամմէտի հետեւող մըն եմ, և թէ ես այդպէս ըրի իրենց ճանկերէն ազատելու համար, և, թէ հակառակ իրենց, իս հոս բերին: Ժամանակ մի՛ վատնէք: Զամբու դրէ՛ք ասոնք, որպէսզի կարող ըլլամ ամէն բան ձեզի պատմելու:»

Թողնելով դարմացած առնաւիտը և դառնալով յոյներուն, ըսաւ. «Շնորհակալ եմ ձեզի, պարոններ, որ ընկերակցեցաք ինծի՝ միւսիւլման եղբայրներուս և հաւատակիցներուս քով վերադարձած պահուս: Իփոխարէն այն կեանքին որ այնքան աղնութեամբ շնորհեցիք ինծի, մեր գլխաւորը պիտի աղատէ յոյն բանտարկեալ մը և այսպէսով սէր պիտի ըլլանք: Գալով ինծի, ես միջնաբերդը պիտի չձգեմ այլ ևս, որովհետեւ ես միւսիւլման մըն եմ թէ հօրս և թէ մօրս կողմէն: Իմ միտքս ու սիրտս Ղուռանին և Իսլամին համար են: Ուստի ժամանակ մի՛ կորսնցնէք, գացէ՛ք ձեր գլխաւորներուն անգամ մըն ալ հասկցուցէ՛ք թէ ինչպէս կը կտրէ փոքրիկ միւսիւլմանի մը դանակն անգամ, ըսէ՛ք անոնց թէ եթէ իրենց վէճերու ու դժտութիւններու շնորհիւ անկարող էին մէկ բանտարկեալ մը պահելու, անոնք բաւական դժուար պիտի գտնան այս միջնաբերդը դրաւել: Ուստի ես կը խրատեմ անոնք հրաժարիլ այդ մտադրութենէն, որովհետեւ հիմա մենք գիտենք իրենց բոլոր ծրագրերը, և անոնք բոլորն ալ սուրէ պիտի անցնենք Ռումէլիէն

օգնութիւն եկածին պէս, ինչ որ արդէն ամէն օր կ'ակընկալենք:»

Որպէսզի թիւրքերուն մոլեռանդութիւնը աւելի գրգռէ իրեն ինպատ, անարգ Պարթաքասը բարձրաձայն գոռաց միւսիւլման հանգանակը. «Չկայ Աստուած այլ Աստուած, և Մուհամմէտը Աստծու մարգարէն:»

Խեղճ յոյները նախ ապացցան և ապա բարկութենէն կատղեցան: Բոլոր թիւրքերն ալ սուրերնին քաշեցին Պարթաքասը պաշտպանելու, եթէ հարկը պահանջէր:

Գրեթէ ժամ մը թիւրքերն ու յոյները բարկութեամբ վիճաբանեցան: Վերջինները պահանջեցին Պարթաքասը, առաջինները մերժեցին բաց թողնել ան, պնդելով թէ իրենց կրօնը կը պատւիրէ պաշտպանել ամէն հաւատացեալի կեանքը: Վերջապէս յոյները տեսնելով թէ իրենք անօգնական էին, մեկնեցան զայրութով:

Պարթաքասի վարմունքը թող նակարելի կամ տարօրինակ չերևնայ: Մինչև անգամ հրաշք մըն է որ յոյնը այնքան ատեն գերի՝ ապականւած և այլասերած կայսրութեան մը, պահեց իր կրօնն ու ազգութիւնը, և տարբերատեններ փորձեց կոտորել իր շղթաները: Տարօրինակ չէ որ Պարթաքասի նման քանի մը թշուառական արարածներ իրենք զիրենք ընդունակ աշակերտները ցոյց տւին բռնակալութեան դպրոցին: Ինչ ալ որ ըլլայ, այս նենգութեան միջոցով և անգլխական հիւպատոս Յիւրիպ Կրինի միւսիւլմաններուն տւած օգնութեան շնորհիւ, ականք դերեւ ելաւ և միջնաբերդը չգրաւեցաւ:

Բ. Գ Ի Ր Ք

Ա. ԳԼՈՒԽ

Ն ա ն ի ա յ ի Ա լ ի Փ ա չ ա ն

Մեր պատմութեան թեւը մեզի կը տանէ Նանիա, Նպիրոսի մայրաքաղաքը :

Օր. Ռ. — Հոն փութաց կարավիասի կռէն ետք, փախստական Անդրօնիկէն ու Տիամանթօն գտնելու յոյսով : Վրէժխնդրութիւնն ու սէրը բռնկցուցեր էին սուլիօցին : Ան կարծեց թէ ենթադրեալ Անդրօնիկոսը օգտուած է այն գաղտնիքէն որ ինքը հաղորդած էր Տիամանթօյին նկատմամբ : Օր. Ռ. — կը խորհէր թէ երբ Անդրօնիկոս տեղեկացաւ թէ ինչպէս Ալի փաշան մեծ գումար մը առաջարկած էր Քարէթօյի աղջկան համար, խաբած ըլլալ Տիամանթօն և երկուքը մէկտեղ աճապարած ըլլան այն քաղաքը որը Քարէթօն այնքան քաջութեամբ կը պաշտպանէր օսմ. զօրքի յարձակումներուն դէմ :

Նանիան, որ կը տարածւի Նէպօլսի հին հովիտին մէջ, ո՛չ այնքան հեռու փնտոսէն, նոյնանուն լճին մօտ, այնքան զուրկ է ճարտարապետական գեղեցկութենէ, որքան թիւրք քաղաքներն են ընդհանրապէս : Անոր փողոցները նեղ ու դարովար են, և շուկաները մութ : Բայց թիւրք և հրեայ գերեզմանատները զրաւիչ են իրենց սաղարթախիտ ծառերով, և բնակիչներուն հագուստները գեղանկար և ռազմական են :

Ուշադրութեան միակ արժանի չէնքն է Քալօ փաշայի մզկիթը, զարդարւած սիւներով ու մարմարներովը փլուծօյի տաճարին, որուն աւերակները դեռ կարելի է տեսնել լիճին մօտ :

Տարածուն թերակղզի մը կամ աւելի լաւ ճիշդ կղզի մը — քանի որ ցամաքէն կտրւած է լայն խրամով մը — կ'երկարէ երկու բազուկներ, որոնց վրայ հոյակապօրէն կը բարձրանան երկու մզկիթներ և վէճիրին պալատը :

Այս պալատը պաշտպանւած է պատնէշներով և կրրկնակ պատերով : Հոս է նաև Լիթարիցա համբաւաւոր բերդը, փաշային հզօր ապաստանը :

Պալատին մէջ տեղն էր Քըզ-Քուլէ անուն աշտարակը,

թնդանօթով ու հաստ պատերով պաշտպանւած : Այս աշտարակը կը կոչւէր «Վերջին ապաստանը», որովհետև անոր տակ անձաւ մը կար — բնութեան հրաշակերտը, որուն մէջ պահւած էր երկու հազար տակառ վառօդ, անհուն քանակութեամբ պաշար, և տիրոջ գանձերը : Ուրիշ ստորերկեայ ապաստան մըն ալ փորւած էր, որ կը հաղորդակցէր առաջինին հետ : Հոն կ'ապրէին փաշային հարէմն ու գեղեցիկ Վասիլիքէն :

Ոչինչ աւելի վիպական կարելի էր երևակայել քան այդ տարիքոտ առիւծին այս ապաստանը : Ասոր խորքերը մտնելու համար պէտք էր երեք դռնէ անցնիլ, որոնց գաղտնիքը միայն իրեն յայտնի էր : Շուայլօրէն կահաւորւած էր ան : Վերը աշտարակի մզկիթին մէջ յիսուն մարդէ բաղկացած պահակ մը շարունակաբար գէնքի տակ էր, պատրաստ մէկ բառ մը լսելուն մեռնելու անոր համար :

Վառօդատան մօտ Ֆէջիմ Յամայիս կը հսկէր զիշեր ցորեկ, վառ ջահ մը բռնելով իր ձեռքը : Վայելչակազմ երիտասարդ մըն էր ան, բայց այնքան վայրագ ու յամառ, որքան ինքը բռնակալ փաշան : Մէկ նշան մը բաւական էր որ ան օրհասական ջահը մղէր պայթուցիկ նիւթերուն մէջ :

Այն պահուն երբ ընթերցողը կ'առաջնորդւի այս ամրոցը, Ալի փաշան նստած է, թակը վագրի մորթ մը, ցած բազմոցի մը վրայ : Անոր քովը ընկողմանած է Վասիլիքէն, որ աւելի աղջկան մը կը նմանի քան կնոջ մը : Անոր զիմացը կանգնած է Քարէթօն և քիչ մը հեռուն օր. Ռ. —

Ալի փաշան արդէն ծերացած մէկն էր, ութսուն տարեկանէն աւելի : Իր երբեմնի ոսկեղէն մազերը, թանձր յօնքերը, խիտ պիւր և երկար մօրուքը, որ մինչև գօտին կը հասնէր, ամբողջովին ձիւնաթոյր, կ'ուրաւգծէին պատմական այն գլուխներէն մէկը, որուն նայողը պիտի կարծէր թէ Հին Կտակարանի նահապետներէն մէկունն էր, քան թէ մարդկութեան պատուհասի մը :

Իր փոքրիկ աչքերը, մութ կապոյտ և թաղւած իրենց կոպիճներուն մէջ, կրակ կը ցայտէին երբ բարկութենէն կը գրգռէին, բայց այնքան մեղմ կը դառնային, որքան եղնիկի մը աչքերը, երբ կիսախուփ կը մնային կեղծաւորութեան կամ լաւ տրամադրութեան ատեն : Իր դէմքը ցոյց չէր տար տիպար միւսիւլման մը : Բայց դէմքին ամէն մէկ զիծը արտայայտութիւնն էր այն անհանգիստ և կորովի հոգիին, որ կը կառավարէր այդ մարդը : Բնական

պերճախօսութեան գետեր կը հոսէին շատ անգամ իր շուրթներէն, որոնց վրայ մեղմ ժպիտ մը կը ծփար, բայց ժպիտ մը ոչ ամէնէն նւազ սատանայականը, որ կ'օգնէր իրեն խաբելու ուէ մէկը որուն ինքը կը չռայէր «սիրելի տէրս», «եղբայրս», «տղաս», «գաւազ», ևն. մակդիրները: Հինգ տղէն քիչ մը աւելի բարձր էր ան, և ունէր թիկնեղ ու բարեձև կազմածք մը:

Խառնուրդ մը տգիտութեան և մտացութեան, կեղծիքի և անկեղծութեան, անվստահութեան, յանդգնութեան և զգուշութեան, նախապաշարումի, ագահութեան, կրօնամօլութեան և անյագ վրէժխնդրութեան, և մանաւանդ ուսումնասիրած կեղծաւորութեան և բացարձակ գաղտնապահութեան, այս մարդը Թէփէլէն գիւղի խոնարհ ընտանիքէ մը բարձրացեր է փոխարքայի մը աստիճանին այն երկիրներուն մէջ, որոնց վրայ հին ատենները Մեծ Ալեքսանդր և Եպիքոսի Փիլոսոփ կառավարեցին մեծ համբաւով:

Ագամանդակուռ սուր դաշոյն մը կը փայլէր իր գօտիին մէջ: Մէկ կողմէն կախած էր դամասկեան սուր մը որ Օրխան, Թարթար հարստութեան վերջին շառաւիղը, շնորհեց անոր, երբ իր եղբօր հետ ընդունեցութիւն գտաւ Եանիայի մէջ: Հեռաւոր ձախ անկիւնը բազմոցին վրայ կեցած էր իր համբաւոր հրացանը, վէրսայլի գործ մը, Եպիքոսի մէջ լաւ ճանչցւած, և վախի ու երգի առարկայ մը առնաժողովներուն մէջ: Դամասկեան պողպատէ այս հրացանը, ընդելուզւած ոսկի աստղերով, ատենօք կը պատկանէր Նափօլէօն կայսեր, որ խրկած էր Աքիայի ձիւղար փաշային: Անոր մահէն ետք սուրը անցաւ սուլթան Սէլիմ Գ. ի ձեռքը, որ նւիրեց ան քիւրտ Եուսուֆ փաշային, բրինձի նախկին վաճառական մը, որ երեք անգամ մեծ եպարքոսի աստիճանին բարձրացաւ: Ալի փաշան անկէ ժառանգեց հրացանը: Թագաւորի մը արժանի ընելու համար — ինչպէս կ'ըսէր ինքը — պատեց ան արծաթէ տերեւներով ու զարդարեց թանկագին քարերով: Անգլիական դիտակ մը անոր անբաժան ընկերն էր:

Վասիլիքէն, այն ատեն գրեթէ երեսուն տարեկան, բնիկ փլէշօվիցացի էր, Գանիայի փոքրիկ գիւղէ մը:

Բ. Դուռը 1880-ին կասկածեցաւ թէ այդ գիւղը դրամահարներու որջ մըն է, որոնք Թիւրքիան կը հեղեղէին կեղծ դրամով, հրամայեց Ալի փաշային որ աչք պահէ ա-

նոր վրայ: Այս հրամանէն օգտուելով, Ալի փաշան օր մը գիւղը վառեց, կողոպտեց ինչ որ կրնար և սպաննեց բնակիչներէն շատերը:

Վասիլիքէն հայրը առաջին զոհն էր: Քրիստոնեայ մըն էր ան և, տեղեկութեան մը համաձայն, քահանայ մը: Իր սարսափահար աղջիկը, այն ատեն դեռ տասն և մէկ տարեկան, վաղեց արիւնաներկ տունէն դուրս, և օգնութեան աղաղակներով ինքզինքը նետեց առաջին հանդիպած տաճիկին գիրկը:

— «Տէր», հեաց աղջիկը, «իմ հայրս այլ ևս կենդանի չէ: Պաշտպանեցէ՛ք մեզի: Մենք բնաւ վէճիրին չփնտքինք որ ան մեզի այսպէս սպաննէր, և մայրս բնաւ յանցանք մը գործած չէ: Մենք խեղճ մարդիկ ենք և ձեր ձեռքին մէջ: Թերևս դուք ինքներդ ալ մայր մը և գաւազներ ունիք:»

Վասիլիքէն քաղցր ձայնը և հրաշալի գեղեցկութիւնը խաղաղեցուց անգութ արարածը, որ մտիկ կ'ընէր անոր: Նոյն ինքն Եանիայի փաշան էր աս:

Պղտիկ աղջիկը իր բազուկներուն մէջ առաւ ան, հրամայեց որ կոտորածը դադրի, և աղջիկն ու անոր մայրը տարաւ Եանիա:

Չլուած բան մը — փաշան բնաւ չստիպեց աղջիկը որ իր կրօնքը փոխէ, թէև իր հարէմին կառավարիչը ըրաւ ան: Այս այն համբաւաւոր կինն է որ իր աղնութեամբ և առաքինութեամբ զսպեց ու կառավարեց ճիւղին կիրքերը:

Նրբակազմ, բայց մարմնի չափերու կատարելութեամբ, Վասիլիքէն այն կիներէն մէկն էր, որ եւրօպացին Աստղիկ կը կոչէ: Իր դէմքը գունատ և պայծառ էր, աչքերը սև և անընդհատ, իր յօնքերը բոլորաձև և մշտապէս արտեանունքներուն վրայ խոնարհած: Իր ոտքերն ու ձեռքերը զարմանալիօրէն քնքուշ էին:

Օր. Թ. — Կարավիասի կռիւը կը նկարագրէր. կը պատմէր ամէն բան որ գիտէր Տիամանթօյի մասին:

Քարէթօն արտասուեց և արթնութիւն խնդրեց Եանիայէն մեկնելու և իր աղջիկը գտնել փորձելու:

— «Ոչ», ըսաւ Ալի փաշան, «հօրս հոգին վկայ, ես ձեռի պէտք ունիմ, գաւազս: Սուլթանին բանակները արդէն Եանիայի մէջ են: Անոնք առաջ խաղալնուն պէս, վառօդի տակառներու այս շարքին կրակ պիտի տանք: Մեր մահը փառաւոր պիտի ըլլայ, մեր վախճանը քաղցր պիտի ըլլայ: Այսպէս չէ՞, իմ սոխակս, Վասիլիքէ:»

— «Ինչ որ տէրը կը փափաքի,» պատասխանեց կինը, դարձնելով իր փայլփլուն աչքերը բռնակալին ձիւնանման դէմքին:

Ապա փաշան տարածեց իր ձեռքերը ֆարէթօյին, ինչան հրաժեշտի:

Վերջինը համբուրեց անոր ձեռքը, գետնէն բարևեց և դուրս ելաւ օր Ռ—ին հետ:

— «Դուռն տխուր կ'երևնաս, սիրելի զաւակս,» ըսաւ Ալին, դառնալով Ֆէչիմ Յամայիսին. «Վաճը ինծի տուր, կարգը իմս է հսկելու, գնա քնացիր»:

Հաւատարիմ պահապանը համբուրեց ձեռքը, որուն յանձնեց համբաւաւոր ջահը, և իր վերարկուն փռեց տակառներուն վրայ: Անմիջապէս խորունկ քունի մէջ ինկաւ: Երկար ատեն խոր լռութիւն մը տիրեց այդ երկիւղալի ապաստանին մէջ:

Տարիքոտ կուսակալը մեքենաբար կը խաղար Վասիլիքէի փափուկ երեսին, մազերուն և վզին հետ, և երբեմն ալ կրօնով մը կը սղմէր ան իր կուրծքին: Իր աչքերը կը սեւեռէին երբեմն վառօդին, երբեմն բոցավառ ջահին, և ցոյց կուտային թէ իր միտքը կը տանջէր խորհուրդներու անծայր յաջորդութեամբ մը:

Վասիլիքէն նւաղուն ձեռով մը իր գլուխը խոնարհեցուց ծերունիին կուրծքին վրայ, և աչքերը կիսախուփ պահեց, ապա բռնեց անոր ձեռքը և պատասխանեց մեղմ սեղմումով մը, ամէն անգամ երբ բռնակալը կուրծքին կը սեղմէր զինքը:

— «Թող անիծած ըլլայ Ապտուլլահ Իպն Սաատը, Ղուռանին դէմ գլխաւոր մեղանշողը, Վասիլիքէ,» ըսաւ Ալի փաշան, խորունկ հառաչով մը: «Ի՛նչ է այս աշխարհս: Ես բնաւ երջանիկ եղած չեմ: Ես հարստութեան տենչացի և ան ինծի եկաւ իր բոլոր առաւելութիւններովը: Ես տենչացի պալատներու, արքունիքի մը, զօրութեան, շքեղութեան, պերճութեան, խրախճանքի, և ասոնք ամէնքն ալ վայելեցի: Գիւղացին որ իր դիրքը կը բաղդատէ այն տընակին հետ, ուր ես ծնած եմ, անտարակոյս երիցս աւելի երջանիկ կը նկատէ իս: Հաւատարիմ Սէիտը վկայութեան կը կանչեմ ես, բոլոր առնավումներն ալ կ'երգեն իս իրենց երգերուն մէջ: Եւ սակայն, եթէ աշխարհս գիտնայ, իմ գեղեցիկ Վասիլիքէս, թէ ինչպէ՛ս գնած եմ այս բոլոր յաջորդութիւնները: Ես մեղանշած եմ: Ո՛հ, Սէիտ, մարգա-

րէին որդին, ներողութիւն խնդրէ ինծի համար: Ես որքա՛ն բարեկամներ ու ազգականներ սպաննած եմ, որքա՛ն մարդկային արարածներ: Ես հիմա շրջապատւած եմ անոնցմով, որոնց ծնողները ես գոհած եմ, Փլէշօ՛վիցայի աղջիկ: Իմ սիրելի Վասիլիքէս, դուռն որ միայն ապերջանիկ հոգուս միակ մխիթարութիւնն էս, բայց և այնպէս ես չէի՞ հայրդ սպաննողը:»

— «Այդպէս մի խօսիք, տէր,» ըսաւ կինը, համբուրելով վէզիլին ձեռքը:

— «Վասիլիքէ, սիրելի՛ զաւակս: Փա՛ռք Ալլահին, Ալիին վախճանը կը մօտենայ: Ես կ'զգամ ատ, որովհետեւ այն ձայնը որ միշտ կը խանգարէր քունս, այլ ևս չի նեղեր իս, մինչև իսկ ան կը յարգէ այս վայրկեանները:»

— «Դուք տարօրինակ կը խօսիք, տէրս: Մահը դեռ չա՛տ հեռուն է: Խուրշիտ փաշան գիտէ որ եթէ քայլ մը առաջ դէպի Եանիա, օդը պիտի ելլայ ան:»

— «Այո՛, Վասիլիքէ աղջիկս: Էմինէին բարկացոտ ուրաւկանը դադրեք է այլ ևս վրէժխնդրութիւն պահանջելէ: Այն խանդոտութիւնը որ իմ ապերջանիկ ամուսինս կ'զգայ քեզի նկատմամբ, վերջացած է, որովհետեւ ան կը տեսնէ որ ես ինքս ալ դերեգմանին կը մօտենամ: Վասիլիքէ, աշխարհս չի կառավարւիր դիպւածով, Աստու մատը կը կառավարէ ան: Ես պարզապէս կը տեսնամ ատ: Ես սպաննեցի էմինէն, իմ առաքինի՛ Էմինէն: Իր որդիները, Վէլիս և Մուխթար, մատնեցին իս, տե՛ս ինչ կացութեան մէջ եմ այսօր: Վասիլիքէ, իմ աստղս, ճշմարտութիւնը ըսէ ինծի, քու հոգիդ մերկացուր Ալիին առջև: Կ'ուզե՞ս ինծի հետ մեռնի՞, թէ կ'ուզես երկար ապրիլ: Իմ վախճանս անխուսափելի է: Խօսէ՛, իմ Վասիլիքէս, մէկ խօսք մը, և քեզի պիտի խրկեմ Եպիրոսէն հեռու:»

— «Ես պատրաստ եմ իմ տիրոջ հետ մեռնելու:»

— «Հոգիս վկայ, պատասխանդ հաճելի չէ ինծի: Հարկադրւած կը թւի ինծի: Դուռն քու ծաղիկ հասակիդ մէջ կը գտնուի, Վասիլիքէ: Կեանքը հրապոյրներ պէտք է ունենայ քեզի համար: Մի՛ խորհր իմ մասին, որ ութսուն տարեկան եմ: Ես ապրած եմ կեանքս: Խօսէ՛ աղջիկս: Մէկ բառ մը, և դուռն հեռուն պիտի մնաս այս վառօդէն:»

Բռնակալը արտասանեց այս խօսքերը հանդարտօրէն և մեղմով: Անոր գեղեցիկ երեսը առնելով իր երկու ձեռքերուն մէջ, դարձուց իր աչքերուն, ագահութեամբ մը ջանալով կարգաւ անոր մէջէն աղջկան հոգին:

Տարօրինակ զգացմունքներ էին որ իր տարիքոտ դէմքը արտայայտեց: Տարտամ ցաւ մը սահեցաւ ծերունիին բոլոր անդամներուն մէջէն: Կծոտ խանդոտութիւնը երեւակայել տւաւ անոր թէ իր գանձն ու դշխոյակերպ վասիլիքէն ուրիշի մը սեփականութիւնը պիտի դառնային: Քանի մօտեցաւ գերեզմանին այնքան համոզեցաւ թէ այս ապերժանիկ արարածը պէտք էր իրմէ առաջ մեռնէր:

Վասիլիքէն թէ և ճարպիկ, բայց աննենգ և անկեղծ էր, որովհետեւ ինքը ասկէ զատ ուրիշ սէր չէր ճանչցած, և իր կոյր հնազանդութեամբը անոր բաղձանքներուն և իր քաղցրութեամբ անհետացուցած էր վագրին բոլոր մահացու միտումները իրեն դէմ: Այս վերջին խօսակցութեան մէջ աղջիկը իր գլուխը դարձուց և անոր նայեցաւ սեւեռուն: Կեանքը արդարեւ քաղցր էր իրեն համար, որովհետեւ դեռ երիտասարդ էր: Բայց միևնոյն ատեն զգաց թէ ինքը պէտք է որ վանք մը քաշուէր, և հոն անցնէր իր մնացած օրերը աղօթքով և ապաշխարութեամբ: Մանաւանդ կինը խորհեցաւ թէ իր այս ներկայ դրութեան մէջ բռնակալին ամենափոքր յուզումը կրնար իր մահը փութացնել: Կինը իր բազուկները նետեց անոր վզին և համբոյրներով ծածկելով անոր երեսը ըսաւ, «Ես պատրաստ եմ, տէր իմ, հետեւելու ձեր ճակատագրին: Ինչո՞ւ պիտի փափաքիմ ապրիլ, երբ ձեզ պիտի կորսնցնեմ աշխարհէն: Դուք գիտէք աս, դուք կը հասկանաք աս, դուք կը ճանչնաք աս բոլորը իմ զգացումներուն մէջ: Ինչո՞ւ ուրեմն այսքան կը չարչարէք իս, և ինչո՞ւ այսքան անվստահութիւն ցոյց կուտաք ձեր սիրելի վասիլիքէին:»

— «Մարգարէին աղջիկը վկայ, կը հաւատամքեզի: Կը հաւատամ, զաւակս: Միայն դուն ու Ֆէշիմը հաւատարիմ էք ինծի:» Այս խօսքերէն ետք լուռ մնաց և ինքզինքը մտածմունքներու յանձնեց:

Քիչ ետք զինուոր մը իմացուց թէ Պելոպոնէսի վէզիրէն դեսպաններ եկած էին անոր հետ տեսակցութիւն մը ընելու համար:

— «Վաղը կէսօրէն ետք ժամը 2-ին թող գան», պատասխանեց Ալի փաշան:

Բ. ԳԼՈՒԽ

Քարէ թօի փախուստը

— «Իրաւ իրաւի, խմբապետ Քարէ թօ, դուք խենթ ըլլալու էք որ Եանիաէն չէք փախիր», ըսաւ օր. Ռ. — Տիամանթօի հօրը որ անոր դիմացը նստած խորհուրդներու մէջ թաղւած կը թւէր:

— «Ես հոս պիտի մնամ, օրիորդ, և պիտի մեռնիմ անոր համար որ իմ կեանքս շնորհեց:»

— «Կարծէ՞ք որ ան ձեր կեանքը փրկեց լոկ սիրելուն: Դուք թնդանօթածիւղութենէ կը հասկնաք, 'Ես վտանգաւոր պատերազմի մը մէջ եմ,' ըսաւ ան ինքնիրեն 'եթէ փրկեմ զինքը օգտակար պիտի ըլլայ ինծի:»

— «Այդպէս չէ, տիկին: Վէզիրը կը սիրէ իս, և երկու հազար ոսկի կուտայ ունէ մէկուն որ կրնայ Տիամանթօն ինծի բերել:»

— «Հիմա, մայիս ամիսն է, բայց սոխակներ չկան, կը հասկնա՞ս: Մենք սուլիացի կիներս գիտենք անոր դաւերը: Տասն և հինգ տարիներէ իվեր կուեցանք և դաշնակցեցանք անոր հետ, և ան միշտ թշուառական մը և դաւաճան մը եղած էր: Գիտե՞ս, Սարէ թօ, ինչո՞ւ այդքան դրամ կուտայ աղջկանդ համար: Սկսած է ձանձրանալ վասիլիքէն: Լսած է թէ որքան գեղեցիկ է Տիամանթօն, 'Ա՛խ, ես պիտի փոխանակեմ', կ'ըսէ ան:»

— «Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք, օրիորդ», ըսաւ գնդապետը, բարկասիրտ ոտքի ցատքելով:

— «Ճշմարտութիւնը, պն. Քարէ թօ, ճշմարտութիւնը միայն: Ա՛խ, խմբապետ Քարէ թօ, եթէ ան ուղենար, մէկ խօսքով կրնար փրկել նէքիպէդ:»

— «Նէքիպէ՛դ: Մի արտասանէ՛ք անոր անունը», աղաղակեց Տիամանթօի հայրը:

— «Մէ՛կ բառով կրնար փրկել ան, մէկ պարզ բառով: Բայց դուն քրիստոնեայ մըն էիր և ան թիւրք մը: Ուստի քարկոծեցին ան և անոր անուշ հոգին առին: Հիմա ձեզի պէտք ունի ան դեռ, բայց երբ պատերազմը լմննայ լիճը պիտի նետէ ձեզ:»

Քարէ թօ լուռ մտիկ ըրաւ:

— Ես փորձեցի մէկ, երկու, երեք անգամներ մնաս-բա-
րով ըսելէ ձեզի, Քարէթօ, բայց հիմա, երթալէս առաջ,
սիրտս կ'ուղեմ հանգստացնել: Ես կը ճանչնամ ձեր շա-
գանակագոյն մագերով Տիամանթօն: Եթէ շուտ ընէք և
հետապնդէք ան որ գողցած է աղջիկը, լաւ կ'ընէք: Եթէ
հոս մնաք փաշան հաճեցնելու համար, պիտի կորսնցնէք
ձեր աղջիկը:»

— «Բայց ես բնա՛ւ ճանչցած չեմ իմ աղջիկս: Ո՞ր
կրնամ գտնել զինքը:»

— «Ծովային թռչուն մը և լեռնային թռչուն մը եղիր
և որսա զինքը ամբողջ Ռումէլիի մէջ: Յոյները պիտի
տան ձեզի ինչ որ կը կարօտիք, և լաւ պիտի վճարեն ձեզի
եթէ անոնց հետ մնալու ըլլաք:»

Քարէթօն լուռ մնաց երկար ատեն: Յետոյ ըսաւ. «Պի-
տի երթամ: Գիտէ՞ք, տիկին, որ Ալի փաշան յիմարացած
կ'երևնայ: Եթէ իր հարստութենէն մաս մը դոհէր, որ առ-
նավունները իրեն համար կուէին, ինքը կրնար սուլթան
մը ըլլալ: Ագահութիւնը կուրցուցած է զինքը:»

— «Ուրախ եմ որ ինծի հետ պիտի գաս: Ես կին մըն
եմ և կրնամ գորանոցի դուռնէն մեկնիլ, բայց դուք ինք-
զինքնիդ չլանով մը վար փոսին մէջ իջեցուցէք: Ես հոն
ձեզ կը գտնեմ: Վերցուցէք ձեր բոլոր դրամները:»

Գրեթէ գէս գիշեր էր: Լուսինը չկար, և թեթեւ մա-
ռախուղ մը աւելի մթնցուցած էր ան: Թնդանօթածիդ
պաշտօնեան, իր սուրովն ու ատրճանակովը զինւած, չլան
մը կապեց թնդանօթի սայլի մը և հետեւելով օր. Ու. — ին
իրեն նւաղ ձայնին տւած պատասխանին, սկսաւ կամաց կա-
մաց իջնալ:

Քարէթօն ծանր, և հսկայակազմ մէկն էր: Իր ծան-
րութեան տակ չլանը կտրեցաւ երբ դեռ հագիւ կէսը իջած
էր, և ինկաւ քարի մը վրայ, և կոտրեց իր բազուկը: Դեռ
այս չէ ամէնը: Միւսնոյն ատեն իր ատրճանակներէն մէկը
պարպեցաւ և իր ոտքը ծանրապէս վիրաւորեց:

Վար իյնալու փա՛թ ձայնը և ատրճանակի պայթիւնը
լսելուն՝ պաշարողներու պահակը փութաց վայրը և գերի
տարաւ Քարէթօն ինչպէս նաև օր. Ու. — , որ փութացած
էր անոր օգնութեան:

Խուրշիտ փաշային ներկայանալով, անոնք պատմեցին
իրենց փախչելուն պատճառները, և Ալի փաշային յուսա-
հատ մտադրութիւնները: Անմիջապէս պաշարողները հեռա-
ցան պարիսպին քովէն:

Գ. ԳԼՈՒԽ

Ա մ ր ր ց ք

Արշալոյսը արդէն շատոնց բարձրացած էր, երբ պա-
հակներուն խմբապետը փաշան արթնցուց Քարէթօին փա-
խուստը իմացնելու համար:

Խիստ սնապաշտ ըլլալով մեծապէս վրդովեցաւ ան
այդ լուրէն: Ասկէ զատ դեռ անոր զլուխը լեցուն էր այն
երազներով որոնցմէ այդ վայրկեանին արթնցուցին զինքը,
և ուր իր գեղեցկատեսիլ կինը՝ Էմինէն, իր զաւկներուն
վէլիսին և Մուխթարին ձեռքէն առաջնորդելով, ցցուց
իր խորտակած կուրծքը: Յանկարծ ցատքեց անկողինէն:
Քարսիրտ բռնապետը, երկշոտութենէն ու անկարողութե-
նէն, սկսաւ լալ, ողբալ իր պատանեկութեան օրերը, և ցա-
ւիլ իր անցեալ կեանքին վրայ: Ապրելու տենչը ոչ մէկ
ատեն այնքան չէր այրեր իր հոգին: Այս մարդը, որ կըռ-
ւի ու վտանգի մէջ շատ անգամ ծաղրած էր մահը, հիմա
վախկոտի մը պէս փարեցաւ Վասիլիքէին, անոր պաշտպա-
նութիւնը փնտռելու ու անոր խրատը աղերսելու: «Վա-
սիլիքէ, Վասիլիքէ՛: Ալլահը երկնքի ու երկրի լոյսն է, և
որուն որ ուզէ կ'առաջնորդէ դէպի լոյսը: Մահը հոս է:
Ես կը տեսնեմ ան: Թերևս ես չկրնամ դիմաւորել ան այն-
քան սրտխաղաղ որքան շատերուն տւած եմ ես: Ամէն
մարդ կը դաւաճտնէ զիս: Մինչևիսկ Քարէթօն փախած
է: Ճշմարիտ կաթօլիկ մըն էր ան, և դուն ալ կը փախ-
չիս, դուն որ օրթօտօքս մըն ես: Թող Յէջիմն ալ փախչի:
Թողէք ձեր Ալին որ մեռնի միայնակ, որովհետեւ ապստամբ
մըն է ան: Եւ իր երկու ձեռքովը մեկդի հրեց մանկամարդ
աղջիկը:

— «Ինչո՞ւ չէք վստահիր ինծի, տէր իմ: Վերադարձէք
ձեր սիրելի Վասիլիքէի բազուկներուն մէջ: Գիտէ՞ք որ իմ
կեանքս փրկողէն զատ ուրիշ մէկը սիրած չեմ բնաւ: Ես
մեր բանայարին (աստուածածին) միայն ձեզի համար կ'ա-
ղօթեմ, տէր իմ: Երբ վճռական ժամը հասած է կ'ուզէք
որ բաժնւի՞նք:»

Ալի փաշան անոր ձեռքէն բռնեց: Աւելի հանդարտե-
լով ըսաւ, «կը կարծէ՞ք որ, Վասիլիքէս, ցօղը վարդաս-

առններու, եթէ ձեր ամբողջ հոգովը աղաչէք ձեր խաչ-
եալ մարգարէին մօրը, ան պիտի կրնայ փրկել մեզի։»

— «Կարծե՛մ։ Ես բացարձակապէս վստահ եմ որ եթէ
ոեւէ դժբախտ անձ մը աղօթէ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսին
և իր մօրը, պիտի ստանայ անոնց օգնութիւնը։»

— «Մոռնկի եկուր ուրեմն, Վասիլիքէս, երջանկութիւն
բաշխողս, և աղօթէ անոնց,» ըսաւ փաշան, ակնածանքով
մը չփելով իր երկար ու ալևոր մօրուքը։ «Եթէ անոնք
փրկեն մեզ, ծերունի Ալին և բոլոր Եպիրոսը իրենց Ղու-
ռանները պիտի վառեն և քրիստոնեայ պիտի ըլլան։ Բայց,
սիրելի զաւակս, վախճում որ ոչ մէկ կրօնք մարդու մը
խամէթը փոխելու գորութիւն չունի։»

Եւ իսկոյն Քըզ-Քուլէի մզկիթը ելաւ ու երկար ատեն
աղօթեց իր կնոջ Էմինէի գերեզմանին վրայ։ Ապա մօտե-
ցաւ յիսուս սուլիացիներու ահեղ պահագուռներին։

Ալի փաշայի՝ Սուլին տապալելէն տարիներ առաջ, Հե-
րոսական բնակիչները, վտարած իրենց երկրէն, փախան
յօնիական կղզիները։ Երբ սուլթանի բանակները պաշարե-
ցին Եանիան, սուլիացիները խնդրեցին միանալ անոնց հետ
վրէժ առնելու համար իրենց ռիսիւթ թշնամիէն, բայց Փաս-
քօ պէյը չէր ընդուներ անոնք։ Այն ատեն Ալի փաշան, որպէս-
զի չենթարկելի անոնց ռիսակալութեան՝ Սուլին անոնց վերա-
դարձուց, և դաշնագրութիւն մը կնքեց անոնց հետ ու պա-
տանդներ փոխանակեց՝ որոնք ետքէն իր անձնական պահակ-
ները եղան։ Ասոնցմէջ էին Բօնսթանթինոս Պօյարիս, Մար-
կոսին եղբայրը։ Միջահասակ և դունատ երիտասարդ մըն
էր ան, ու իր խօսքերուն մէջ լակոնական։

Փաշան մօտեցաւ անոր և հարցուց Քարէթօի փախուս-
տի մասին։

— «Լաւ ըրած է ան։ Ո՛ն պէտք չէր այլ ևս,» պատաս-
խանեց սուլիացին։

— «Ի՞նչ կ'ըսէք, Պօյարիս։ Պէտք չէ՞ր ան։ Ո՞վ ու-
րեմն պիտի գործածէ մեր թնդանօթները։»

— «Ֆէշիմ Յամայիսը։»

— «Կը հասկնամ։ Դուք ըսել կ'ուզէք ըսել թէ ամբո-
ցէն դատ ուրիշ ոչինչ չէ մնացեր մեզի։»

Քօնսթանթինոս Պօյարիս գլուխով հաւանութիւն տը-
ւաւ։

Սուլիացիի անվեհեր յանդգնութենէն բռնակալը Հե-
տեցուց թէ իր գաղափարը անախորժ չէր անոնց։ Թէսպօ

և Սամուէլ և շատ մը ուրիշներ նախընտրած են վառօդի
տակառներուն վրայ նստելով ինքզինքնին պայթեցնել քան
անձնատուր ըլլալ։ Ուստի աւելի նւազ քաջասիրտ չերե-
նալու համար, ըսաւ. «Նախ տեսնենք թէ խուրշիտ փաշա-
ին դեսպանները ինչ պիտի առաջարկեն։»

Պատգամաւորները շուտով ներս մտան։ Անոնք էին
քաֆթանճի Հասան փաշան և Օմէր Պրիօնը, Տիաքոսը
չարչարողը։

Փաշան շատ փառաւոր և սիրալիր ընդունելութիւն ը-
րաւ անոնց։ Սովորական հիւրասիրութենէն ետք հրաւիրեց
անոնք իր զարհուրելի ամրոցը։

Ծերունի փաշան, որուն ուժը տկարացած էր նախըն-
թաց դիշերւայ խանգարած քունին պատճառով, հիմա ու-
րիշ մարդ մը դարձաւ։ Իր այտերը կարմրեցան, իր աչքե-
րը կրակ դարձան, տարիներու տկարութիւնը անյայտացան
իր անդամներէն։ Իր մանր աչքերը պտտուցուց կարգով Պօյա-
րիսէն պատգամաւորներուն, ջանալով իմանալ անոնց տը-
պաւորութիւնները։ Ապա խզելով երկար լռութիւնը, ը-
սաւ, «Ահաասիկ իմ գանձերս, որոնց փատիլահը աչք ու-
նի. անոնք կը հանգչին, ինչպէս կը տեսնէք, երկու հազար
տակառ վառօդի վրայ։ Ի՞նչ կ'ըսէք Ֆէշիմ։»

Ծառան թէ մէնն ա մը ըրաւ, և ջահը վերցուց, որ
նշան էր թէ ինքը պատրաստ էր կրակը տալու։

— «Կեցիր,» ըսաւ Հասան փաշա, ծնկաչոք։

— «Ուտքի ելէք, մի վախճաք, իմ սովորութիւնս չէ
հիւրերուս վնասել։»

Պատգամաւորները մեղրամոմի պէս դունատ էին։

— «Այս տակառները չեն միայն։ Ամբողջ բերդը, ուր
կը գտնուիք, ականներ փորած են։ Դիպեցէք, էֆէնտիներ,
որ դուք վառօդի վրայ նստած էք, և քանի որ ձեր նպատկը
այս գանձերուն տէր դառնալ է, կը ցաւիմ ըսել ձեզի թէ
դուք վտանդի մէջ էք և պարապ տեղը ինքզինքնիդ ան-
հանգիստ կ'ընէք։ Ես կերդնում երկու հորիզոններու մէջ-
տեղովը, որ եթէ ես երիտասարդ ըլլայի, ես ինքս յոյնե-
րուն գլուխը կ'անցնէի և ուղղակի Պօլսի վրայ կը քալէի։
Պրիօն դուք գիտէք զիս։ Դուք սովոր էիք ինծի կանչել
'պատերազմի ծովու կոկորդիլոս'։ Հիմա ես ծեր մարդ
մըն եմ և անկարող եմ կառավարելու անոնք որ առաջ իմ
հրամանիս տակն էին։ Իմ առջև կը տեսնեմ երկուքէն մէ-
կը միայն, կամ իմ փառաւոր մահս և կամ ներում իմ վե-

Հափառ սուլթանէս, որ իր իսկ ձեռքով արտայայտած է Ֆէրմանի մը մէջ: Ապա ձեգի պիտի յանձնեմ այս գանձերը և պիտի քաշւիմ Փոքր Ասիոյ մէկ անկիւնը, որպէսզի կարենամ անցնել քանի մը օրերս: Ի՞նչ են Հասան փաշան, յամ դուք Օմէր Պրիօնէ, կամ ձեր բանակի մեծ մասը, եթէ ոչ մարդիկ որոնք ես ինքս կաղմած և մարդըրած եմ: Եւ տակաւին դուք իմ ամէնաոխերիմ թշնամիներս էք: Եթէ ստիպէք իս կրակ տալ՝ զոհողութիւնը արժանավայել պիտի ըլլայ իմ համբաւիս, որը ես երազած եմ մանկութենէս իմեր:

— «Հզօր փաշա, Եպիրոսի փայլուն աստղը,» ըսաւ խորամանկ Օմէր Պրիօնէն «Մեր մեծափառ սուլթանը պիտի չնորհէ ձեր կեանքը և մենք մեր սրտագին աղերսները աւորոտ քերական տակ պիտի դնենք մեր նախկին տիրոջը համար:»

— «Բա՛,» ըսաւ Ալի փաշան ինքնիրեն: Ապա դարձաւ Պրիօնէին հպարտութեամբ մը շարունակեց: Դուք երկար տարիներ իմ ծառաս եղած էիք, և ես կը յիշեմ ի՞նչ կեղծաւորութեամբ կը կատարէիք հրամաններս: Գարշելի Անքան վկայ, դուք մատնեցիք իս և փախա՛ք: Արաբները շատ անգամ կը հիւրասիրեն մարդիկ որոնք կը մտադրեն կողոպտել և սպաննել երբ հրացանի մը հեռաւորութեան վրայ են: Դուք Եգիպտոսի մէջ բնակեցաք շատ տարիներ, վագրս, և անտարակոյս սորված էք պէտուիններու այս սովորութիւնը: Ես չեմ վստահիր ձեզի, ոչ ալ ունէ բան կ'ուզեմ ձեզմէ: Ես միայն իմ մեծագոյր տիրոջս, սուլթանին, ներողութիւնը կը խնդրեմ, եթէ ան չնորհէ ինծի, լաւ, եթէ ոչ, մի մօտենաք ինծի:»

Տիաքոսին չարչարողը իսիոյն ճանչցաւ իր նախկին տէրը, լաւ յիշեց անի և խոնարհաբար ծռելով իր հպարտ ճակատը, լուռ մնաց:

— «Իցիւ թէ մարգարէն Մուհամէտ, լոյսի ովկէանը, լուսաւորէ կեանքի աղբիւրը, սուլթան Մահմուտը, ինծի ներում չնորհելու,» շարունակեց Ալի փաշան: Քաֆթանձին դառնալով ըսաւ. «Առէք այս ժամացոյցը: Ան իմ ունեցածիս հետ ճիշդ ու ճիշդ է: Նայեցէ՛ք: Գիտէք որ ես հասաւորմիտ մարդ մըն եմ: Կերդնում այն եօթը մարդոց անունով, որոնք այնքան երկար ատեն քնացան Մէքքայի դարհուրելի անձաւին մէջ, և իրենց հաւատարիմ խաթմեր շունով որը մարգարէն պատուեց արքայութեան մէջ

տեղ մը տալով հաւատացեալներու շարքին մէջ, որ եթէ երկու ժաման մէջ իրար զինուորները, չհեռանան մայրաքաղաքիս պարիսպներէն, ես կրակ պիտի ձգեմ և ողջ ողջ պիտի թողեմ ձեզի ժայռերուն վրայ՝ Ապրաիս իպնէլ Սապաքի և իր անհաւատ հետևորդներուն նման: Թող չխրկեն ինծի ունէ ուրիշ պատգամաւոր կամ պատասխան, որովհետեւ պիտի չընդունիմ ան, մինչև որ զինուորները չմեկնին:»

Պատգամաւորները բարեկեցին դողդողացող ծունկերով, և սիրտ առին երբ սարսափելի փաշային հիւզէն դուրս ելան:

Ժամ մը ետք սուլթանին զինուորնէն մէկ հատ չմնաց Եանիաի մէջ:

Ալին և սուլիացիները պարտաւորեցին երեսուն հազար թիւքեր թողելու այդ քաղաքը, իրենց աճապարանքին մէջ իրար հրելով և հրմշտկելով:

Մուսի ամէն քուլայ որ կը բարձրանար քաղաքէն, կը թւէր ահաբեկիչ նշան մը ըլլալ:

Դ. ԳԼՈՒԽ

Ի ն չ Դ ա ս ա տ ու ն է, Ա շ ա կ ե ր տ ն է

Փաշան իր գանձերուն մեծ մասը լիճը նետեց, և յետոյ վասիլիքէին սենեակը մտաւ, կինը այդ վայրկեանին կ'աղօթէր սր. Կոյսին պատկերին առջև:

— «Ի՞նչ կ'ըսես, վասիլիքէ. Մեր մարգարէին մայրը պիտի ազատէ մեզի,» հարցուց:

— «Ես սրտանց կ'աղօթեմ քու կեանքիդ համար, տէր իմ: Տեսա՞ք պատգամաւորները և խօսեցաք անոնց հետ:»

— «Տեսայ ալ, խօսեցայ ալ անոնց հետ: Անոնք ապիկար վատասիրտներ էին, կը դողային իտես վառօդին: Չդտնեցաւ անոնց մէջ մէկը որ ըսէր թէ ձգեցէք կրակը և թող մեռնինք սուլթանին փառքին համար:»

— «Ի՞նչ խոստացան անոնք ձեզի:»

— «Պօլսէն ներում խնդրել ինծի համար:»

— «Եւ կը յուսան ստանալ ատ:»

— «Կը յուսան:»

— «Լաւ, զգուշացէ՛ք, տէր իմ:»

— «Մի նեղւիք: Ես ծեր առիւծն եմ դեռ:»

— «Բայց, ներեցէք ինծի:»

— «Ըսէք, Վասիլիքէ, իմ Ռօքսէլանաս:»

— «Քայլ մը հեռուն մի երթաք ձեր Ֆէշիմէն, և այն ատեն ամբողջ աշխարհի բանականները պիտի չկրնան մօտենալ ձեզի:»

— «Ես գիտեմ ատ, իմ իմաստուն Վասիլիքէս,» ըսաւ փաշան:

Այս կարճ խօսակցութենէն ետք ինկաւ իր սովորական անհանգստութեան մէջ: Շուտով քնացաւ քիչ մը, բայց նորէն իր քունը լեցուն էր երազներով և երեւակայութիւններով:

Յաջորդ օրը աւելի հանդարտ էր ան: Քօնսթանթինոս Պօցարիսին հետ բերդին կտուրը մագլցեցան, և տեսան խուրճիտ փաշային բանակներու ետ քաշւած հեռաւորութիւնը: Ապա երկար խնդաց ջղաձգօրէն այդ տեսարանին հանդէպ, և շուտով Վասիլիքէն կանչեց սրպէսզի ան ալ վայելէ քաղցր և գրաւիչ տեսարանը:

Անոնք նստան բարձր աշտարակի մը պատուհանին մէջ, ուրկէ կրնային նայիլ լայնատարած հօրիզօնին:

Յուրտ յունւար մըն էր: Զիւնը ծածկած էր Ուինպոսի կատարները, լանջերը ու ձորերը: Եանիայի ընդարձակ լիճը խաղաղ էր, բայց պաշարումին պատճառով ոչ մէկ ձկնորսի նաւակ չէր երևեր անոր վրայ:

Վասիլիքէն, փաթթւած թանկագին պատմութեանով մը որ մինչև ոտները կը հասնէր, անոր տակ ծածկեց իր զմայլելի դէմքը: Կարելի էր տեսնել միայն իր գեղեցիկ, դունատ դէմքը և սև մազերը, շնորհալի կերպով ծածկւած կարմրագոյն և ոսկեգոյն գլխարկով մը:

Փաշան իր անգլիական հեռագիտակը բռնած կը նայէր ամէն կողմ:

— «Ի՞նչ քաղցր օդ,» ըսաւ Վասիլիքէն, խորունկ շունչ մը քաշելով: «Այսքա՛ն օրեր անձաւին մէջ: Ես մեծ կարօտ ունէի պայծառ երկինք տեսնելու:»

Ալի փաշան նշան բրաւ իր ծառաներուն մեկնիլ:

— «Նայէ Պինդոսի և Պելասքեան լեռներուն, Վասիլիքէս: Անոնք այնքան սպիտակ են որքան իմ մազերս: Զկայ ճիւղ մը կամ քար մը հոն որ լսած չըլլայ իմ անունըս: Ո՛ր չեն երգած առնավումները իմ անունս: Անոնք ինծի 'Եպիրոսի առիւծը' կ'անւանէին: Ա՛խ, եթէ միայն

իմ պատանեկութիւնս ունենայի վերստին: Այնատեն պատերազմական հրաշունչ երիվարներու ձայնէն սուլթանի վատասիրտ ծառաները պիտի չհամարձակէին Եանիայի մօտենալ: Ես կը վազէի անոնք փնտռելու:»

— «Մեր կեանքի ամէն ժամանակամիջոցը, տէր իմ, իր քաղցր յիշատակութիւններն ունի: Սակայն ներկան ամէնէն լաւն է, որովհետև ապագայի փորձառութիւնը չունինք և հոգիս միայն հանգստութիւն ու խաղաղութիւն կը պահանջէ:»

— «Արդարև ես ալ հանգստութեան կը փափաքեմ, աղջիկս: Եթէ ինծի թողուն պիտի երթամ և բնակիմ այն փոքր անկիւնը Փօքր Ասիոյ, ուր իմ նախնիքներուս ոսկորները կը հանգչին: Եւ սակայն, Վասիլիքէ, եթէ ես դեռ քանի մը տարիներ ունիմ ապրելու, դուն շատ աւելին ունիս:»

— «Այնքան ալ չատ չէ: Տասը տարիէն ես քառասուն երկու տարեկան պիտի ըլլամ, — տարիք մը որ հաճելի չէ կիներու համար:»

— «Դուն միշտ գեղեցկատեսիլ պիտի ըլլաս: Եւ միւլնոյն ատեն Ալի՛ փաշային կինը, ո՞վ չպիտի խնդրէ անոր ձեռքը:»

— «Եթէ իմ չար ճակատագիրս իմ տիրոջմէս բաժնէ իս, ես բնաւ պիտի չգառնամ ուրիշ մարդու մը նայելու:»

— «Ասոնք վայրկենական խօսքեր են, Վասիլիքէ, երջանկութեան երևոյթներ: Մէկ, երկու, երեք տարիներ և, դաւակոս, և դուն պիտի մոռնաս իս: Այս է աշխարհի և մարդկային յիշողութեան կերպը:»

— «Ես չգիտեմ թէ ինչ պիտի պատահի, բայց իմ սիրտըս այս վայրկենիս կ'ըսէ ինծի թէ ես բնաւ ուրիշ մը պիտի չսիրեմ:»

— «Այս գաղափարը աւելի կը շարժրկէ իս, քան սուլթանի ամբողջ բանակները: Ես չեմ կրնար հանդուրժել ատոր թէ դուն ուրիշ մը պիտի սիրես, թէ ուրիշ մը պիտի ունենայ քեզի: Լաւ է որ քեզի մեռած տեսնամ ոտներուս տակ:»

Նորէն նախանձը սկսաւ յուզել բռնաւորին կուրծքը:

— «Պատրաստ չեմ մեռնելու ձեզի հետ, տէր իմ: Ինչո՞ւ համար միշտ այսպիսի սև գաղափարներով կը կառավարւիք: Ինչու այսքան անվստահութիւն: Զէ՞ք ճանաչար իս դեռ:»

— «Ես գիտեմ քեզի, բայց ես գիտեմ նաև թէ ինչ տր-
կար արարածներ էք դուք կիներդ : Ձեր սիրած մարդը
ձեր առջև չեղածին պէս, դուք անզգալապէս կը բաժնուիք
անկէ, կը մոռնաք զինքը և կ'սկսիք ուրիշ սէր մը : »

— «Բոլոր կիները այդպէս չեն,» ըսաւ Վասիլիքէն,
խնդալով : «Բացառութիւնը գրեթէ կը խոչորցնէ իրերը : »

— «Դուն կը խնդա՞ս : Այս խօսակցութիւնը կ'ուրա-
խացնէ քեզի : Ես կը խօսիմ քեզի իմ հոգիիս վշտովը, մինչ-
դեռ քու դէմքիդ վրայ ուրախութիւն կ'երևնայ : Ես կը
հասկնամ ատ : Դուն չես սպասեր իմ այս աշխարհէն մեկ-
նելու վայրկեանիս, հաճոյք գտնելու համար : Արդա՛րեւ
Ալի փաշային հարուստ կ'իներ : Մարգարէն վկայ, գերեզման
իջնալէս առաջ քեզի հոն պիտի խրկեմ նախ : Պիտի խրկեմ
քեզի,» աղաղակեց, զառամած ձայնով մը, և իր ձեռքը
դաշոյնը փնտռեց :

— «Սպաննեցէ՛ք իս, փաշա,» պատասխանեց կինը, ա-
ռանց ամէնափոքր յուզում մը զգալու անոր բարկութեանը
համար, և դարձնելով իր պայծառ աչքերը անոր, — «սպան-
նեցէ՛ք իս : Դուք երկու օրհնութիւններ պիտի տաք իմ
սրտիս, այդպէսով — նախ, պիտի շթողուք ինծի ձեր մահ-
ւան դառնութիւնը զգալու, եթէ, ինչպէս կ'ըսէք, դուք
բաժնուիք իզմէ առաջ, և երկրորդը, թէ դուք գոհ սրտով
մը պիտի մեռնիք, որովհետեւ դուք պիտի համոզուիք թէ
ես ձեզի համար մեռայ : »

— «Եթէ քու խօսքերը ճշմարիտ էին, չգիտեմ թէ ի՞նչ
հաւատամ : Կամ դուն իսկապէս կը սիրես իս, և կամ
կատարեալ կեղծաւոր մըն ես : »

Վասիլիքէն բառ մը իսկ չարտասանեց : Կինը ամբող-
ջովին կը ճանչնար ան, և գիտէր թէ երբ կատաղութեան
ու խանդոտութեան դեռ կը մտնէր անոր մէջ, ան կը գոհէր
ամէն ով որ գտնէր իր առջևը : Կինը սորված էր թէ ար-
իւնքուշտ բռնաւորի կամքին ու հրամաններուն հնազան-
դութիւնն է միակ միջոցը մահէն խուսափելու համար :

— «Ձեռն պատասխաներ,» ըսաւ Ալին, գրկելով կինը :

Վասիլիքէն լուռ մնաց :

— «Ուրեմն կը խոստովանիս թէ կեղծաւոր մըն ես : »

Նորէն կինը չբացաւ բերանը : Ալի փաշայի կող-
մէն այսպիսի կասկած մը որոշել տաւ կնոջ որ լուռ մնայ :

— «Ուրեմն կեղծաւոր մըն ես դուն : քեզի պիտի խեղ-
դեմ ձեռքերովս, եթէ չպատասխանես : » Եւ այնքան ջը-

զաճգօրէն սեղմեց մանկամարդ կնոջ կոկորդը, որ կարծես
կ'ուզէր իրագործել իր սպառնալիքը : Նորէն վայրկեան մը
թողուց կինը իր հեկեկանքներուն մէջ, «կեղծաւոր, կեա-
վու՛ր : Դուն կը խաբէ՛ս իս, դուն կը նենգես ինծի : Այդ-
պէս չէ՞, ի՞ժ : Ծշմարտութիւնը ըսէ որ ներեմ քեզի : »

Մանկամարդ կինը արցունքներու ու հառաչներու մէջ
ինկաւ, բռնակալը թողուց ան ու քաշւեցաւ աշտարակին
հեռաւոր մէկ պատուհանին քով :

Գեղեցկատեսիլ Վասիլիքէն դառնապէս կ'արտասուէր :
Այս ամէնուն հակառակ իր հոգիին խորութեան մէջ նո-
րաբար կը սիրէր այդ ճիւղաղը, որովհետեւ անկէ զատ ու-
րիշ մը բնաւ ճանչցած չէր, և Ալին իր լաւագոյն վայր-
կեաններուն մէջ ընծաներ ու բարիքներ շռայլած էր անոր :

Սակայն կուգային ժամեր, երբ անոր ձեռքէն իր կրած
շարշարանքները վերյիջելով, Վասիլիքէն կ'ըմբոստանար
անոր դէմ և կը ցանկար ազատութեան, և կ'աղօթէր որ ա-
զատուի անոր ճիրաններէն, և բնաւ ուրիշ մարդ մըն ալ
չտեսնէ այլ ևս :

Ալին կեցաւ պատուհանին առջև, խանդոտութիւնով
բորբոքած և չէր գիտեր թէ ինչո՞ւ համար այդպէս վար-
ւեցաւ իր զոհին հետ : Իր երեւակայութիւնը շարունակ կը
պատկերացնէր Վասիլիքէն, իր մահէն ետք, ուրիշի մը բա-
ղուկներուն մէջ անցած :

Այդ պահուն գնչուհի մը, որ բոկոտն կը քալէր ձիւնին
վրայ, բերդին մօտեցաւ և պաղատանքի ձևով ձեռքը եր-
կնցուց անոր :

Փաշան հրամայեց որ այդ կիսամերկ ֆալ նայողը վեր
բերեն, որ ըսէ իրեն իր ու Վասիլիքէնին բախտը :

Պառաւ կինը խորունկ բարեւ մը տաւ, և իր աչքը նե-
տեւում արտասուող ու լքած Վասիլիքէնին, աղաղակեց, «Որ-
քա՛ն գեղեցիկ է ան : Իրաւ որ Արքայութեան թագուհի
մըն է ան, և քիչ ժամանակի համար աշխարհք իջած է փա-
շան զւարճացնելու համար : »

Ալին դուր եկան այս խօսքերը, և հարցուց «Կրնա՞ս
մեր բախտը նայիլ : »

— «Մարգարէն ինծի տւած է բախտի գիտութիւնը,»
պատասխանեց պառաւ գնչուհին :

— «Սկսէ՛ ուրեմն և ըսէ, յարգելի պատգամախօս : Ա-
ղէկ թէ դէ՛շ, ես պիտի լսեմ : Մի վարանիք : »

— «Թող երկար ապրի փաշան : Մենք միշտ ճշմարտու-
թիւնը կը խօսինք : »

Ապա կինը առաւ անոր ձեռքը և սկսաւ քննել ափը։ Միևնոյն ատեն իր կուրծքէն հանեց զանագան գոյներով քարեր, որոնցով բայ սևեռեց իր աչքերը։ Երգումներ և անհասկանալի խօսքեր չնշեցով երկինք նայեցաւ։

Պառաւ կնոջ դէմքը մէկէն մռայլ արտայայտութիւն մը առաւ, և թւեցաւ թէ կը վարանէր։

Մնապաշտ բռնաւորը անհանգստութեամբ մը կը հսկէր անոր շարժումներուն։

Տաք սիրտ վասիլիքէն մոռցաւ իր քիչ առաջեայ ունեցած փորձառութիւնը և դարձաւ դէպի փաշային ու գընչուհին, առերես հետաքրքրելով Փալ նայողի խուզարկութիւններուն։

— «Է՛, մայր,» ըսաւ փաշան, անհամբերութեամբ։

— «Գէշ բախտ է, էֆէնաի։»

— «Ըսէ՛,» ըսաւ ծերունին, կուրծքը սղմածի մը պէս չնշեցով։

— «Քանի մը օրէն դուք պիտի մեռնիք։»

— «Իրա՛ւ, թշառական վհուկ,» ըսաւ Ալին արհամարհական խնդուքով մը, թէև իր դէմքը այնքան ճերմակ դարձաւ որքան իր մօրուքը։

— «Կարելի՞ է միթէ որ դուք հաւտաք անոր մարգարէութեան,» աղաղակեց վասիլիքէ, բարկութեամբ։ «Գործիդ գնա, մայր։ Մենք գուշակութիւններուդ պէտք չունինք։»

— «Թող որ աւարտէ, վասիլիքէս։ 'Անապատներու ճըլմարտութիւնն' է ան,» ըսաւ Ալին, սարակուսանքով մը։ «Շարունակէ, իմ բարի կինս։»

— «Անոնք պիտի մատնեն ձեզի, էֆէնաի, և պիտի ըսպանեն ձեզ,» աւելցուց պառաւը, յամառ համոզումով մը։

— «Անոնք պիտի սպանեն իս։ Ե՞տքը,» աղաղակեց փաշան, շրթունքը գունատ, ոտքի կանգնելով։ «Ե՞տքը։»

— «Մահէն ետք ինչ կուգայ, ես չեմ գիտեր, ոչ այ կրնամ գուշակել թէ ինչ կը պատահի վերը, փաշա,» աւելցուց կինը երկինքը մատնանշելով։

— «Գատր կիճէսի»ն վկայ, որը աւելի լաւ է քան հազարաւոր ամիսներ, և որուն մէջ հրեշտակները և Գաբրիէլը կ'իջնան մարդկային գործերը որոշելու, պառաւ կինը ճշմարտութիւնը կը խօսի, թո՛ղ իմ բարի վասիլիքէիս ճակատագիրն ալ իմանանք,» ըսաւ փաշան մռայլօրէն։

վասիլիքէն փափաքեցաւ թողուլ սենեակը, բայց տեսնելով բռնակալին տրամադրութիւնը, իր պզտիկ փղոսկրէ ձեռքը դրաւ ծեր կնոջ բիրտ ու ոսկոր եղած թաթին մէջ։

— «Մաշալլա՛հ, մաշալլա՛հ։ 'Իուք շատ տարիներ պիտի ապրիք։ Բայց դուք պիտի ապրիք այնպէս ինչպէս կ'ապրէիք փաշային պալատը գալերնէդ առաջ։»

— «Այսի՞նքն,» ըսաւ Ալին։

— «Խեղճ ու աննշան, եկեղեցիի մը անկիւնը։»

— «Անա՛րգ վհուկ։ 'Իուք պարզ ստախօս մըն էք,» աղաղակեց բռնակալը, ջանալով բարկութեան մէջ իր անապաշտութիւնները փարատել։ «Ես պիտի մեռնիմ, հա՞։ Դժոխքի աղջիկը, ես կ'զգամ որ քսան տարի աւելի երկար պիտի ապրիմ։ Ես պիտի ապրիմ, Ամադէկացի անիծեալ ցեղին աղջիկը։ Իմ վասիլիքէս աղքատ պիտի մնայ, հա՞։ Ան միայն իր աղամանդներով վրաստանի և Չէրքէզիստանի բոլոր կիները կրնայ գերի գնել, Կրնա՞ն ինծի քու ճակատագիրդ ըսել, անպիտան վհուկ։»

— «Իմ ճակատագիրս անփոփոխելի է, տէր իմ։ Իմ ճակատագիրս է միշտ բոկոտն պտըտիլ և ուրիշներու բախտը երեւան հանել։»

— «Կ'երգնում դժոխքի չորս կամուրջներով, որոնք անիծելի պէս սուր են, և որոնց վրայէն մեղաւոր չի կրնար անցնիլ, որ ես պիտի փոխեմ քու ճակատագիրդ,» աղաղակեց բռնաւորը։

— «Ներս եկէ՛ք,» կանչեց ան, ծափ զարնելով։

Ներս մտան գերիները։

— «Կախեցէք այս վհուկը անմիջապէս, որպէսզի սորվի սուտեր չխօսիլ։»

Պառաւ կինը անձկութեան սարսափող ճիշ մը արտասանեց։ Վասիլիքէն ջանաց բարեխօսել անոր համար, բայց փաշային հրամանով, դուրս քաշեցին պառաւը։

Իր բժիշկը Ղուկաս Պայաս, Լեթանաս Պայասի եղբայրը, որ Եանիայի գլխաւոր դահիճն էր, ներս եկաւ և խնդրեց փաշայէն որ խնայէ պառաւ կնոջ կեանքին։ Բռնակալը սկիզբէն անողոք էր, բայց ետքը հաճեցաւ։ Բժիշկը շնորհակալ եղաւ անոր, մինչև գետին բարեկեց և դուրս գնաց։ Հազիւ երկու ժամ անցած էր, բժիշկը նորէն փաշային մօտ եկաւ, բայց այս անգամ յուսահատ և տխուր։

— «Եղբայրս կախած է պառաւը, ամէնակարող փաշա,» աղաղակեց ան։

Ալին կուշտ մը խնդաց :

— «Տէր իմ, ուրեմն դուք չընորհեցի՞ք ինծի անոր կեանքը :»

Բռնակալը հրամայեց անոր որ նստի բաղձոցին վրայ : Բարձր ու գիւլային խնդուքով մը, և իր ուսերը ջղածգօրէն շարժելով, ըսաւ . «Ես կը կարծէի թէ բոլոր անոնք որ իմ դպրոցիս մէջ կ'ուսանէին՝ իմ բարի աշակերտներս դարձած են, Ղուկաս Պայաս :

‘Եւ դուն գիտես իս և ես գետեմ քեզի
Եւ ես գիտեմ քեզի և դուն գիտես իս :
Եւ անոնք գիտեն մեզի և անոնք գիտեն ձեզի
Եւ անոնք գիտեն ձեզի և անոնք գիտեն մեզի :

Սոսկալի Ալին արդարեւ ճշմարտութիւնը կը խօսէր : Միայն անոնք որոնք քիչ մը ատեն անցուցած էին անոր արքունիքին մէջ կարող էին հասկնալ այս դժոխային երգին ամբողջ գորութիւնը :

Ե. ԳԼՈՒԽ

Գ ու չ ա կ ու թ ի լ ն ը Կ ա տ ա ր լ ա ծ

Դժբախտ պառաւի մահէն երկու օր ետք Խուրշիտ փաշայի քաֆթանին նանիա այցելութեան եկաւ, և միևնոյն ատեն յայտարարեց ուրախաւթ լուրը թէ իր տէրը աղերսագիր մը խրկած է Պօլիս շնորհ խնդրելով անոր կեանքին համար :

Ալին փառաւոր ընդունեց լուրին ըրաւ ու ընծաներով լեցուց ան և մաղթեց նորէն որ բարերար մարգարէն լուսաւորէ սուլթանին միտքը, որպէսզի ան ներում չնորհէ իրեն :

— «Լաւ կ'ըլլայ,» ըսաւ քաֆթանին, որ դուք անձնական տեսակցութիւն մը ունենաք իմ տիրոջ Խուրշիտ փաշային հետ : Ան ձեր հին բարեկամն է, և երբ դուք իրար տեսնաք պիտի վերանորոգէք ձեր հին բարեկամութիւնը : Այն ատեն ան ամէն բան պիտի ընէ ձեր բարձրութեան պաշտպանութեան համար :

— «Ես մեծապէս կը փափաքեմ այդ տեսակցութեան : Ես ինքս ամբողջ սրտովս կը բաղձամ գրկել իմ նախկին բարեկամս Խուրշիտ : Թող ան որոշէ օրն ու ժամը և ես

սուկի ու ադամանդ կը սփռեմ նանիայի բոլոր ճամբաները ուրկէ ինքը պիտի անցնի :»

— Ձեր բարձրութիւնը կը հասկնայ որ այս տեսակցութիւնը չի կրնար աեղի աւանալ նանիայի մէջ :

— «Ինչո՞ւ :

— «Որովհետեւ նանիայի ամէն կողմ վառօդի ականներ կան :

— «Իրաւունք ունիք : Բայց գիտէք, քաֆթանին, որ եթէ փատիշահը ինքը ուզենար Ալին հետ խօսիլ իմ Ամրոցէս գուրս, բնաւ պիտի չհամոզէր իս իրեն հանդիպելու :»

— «Ես գիտեմ ատ,» շինչաց ան վշտագին, «և ես կը տեսնեմ անկարելութիւնը այդ տեսակցութեան : Սակայն ո՞րքան կը փափաքէի որ դուք անգամ մը խօսէիք իմ տիրոջ հետ : Ես մեծ յարգանք և սէր կը տածեմ ձեզի նկատմամբ, տէր իմ, որովհետեւ պատանեկութեանս ատենը դուք այնպիսի հրաշքներ կը գործէիք : Ո՞վ, աշխարհիս մէջ, հիացումով չի խօսիր Եպիրոսի առիւծի մասին :»

Ծերունի փաշան հպարտ կ'զգար ինքզինք, և ծիծաղով շարունակեց իր նարկիլէն :

— «Կարելի չէ՞ որ այս տեսակցութիւնը տեղի ունենայ լիճի փոքրիկ կղզիին վրայ : Թող անընկճելի Ֆէշիմը Ամրոցին մէջ մնայ իր ջահովը, որպէսզի եթէ մէկ հատիկ զինուորի մը քաղաքի պարիսպներուն մօտենալը տեսնայ, կրակ տայ : Այս տեսակցութիւնը կարեւոր է, ոչ միայն փոխադարձ շահու տեսակէտէն, այլ և քաղաքի դժբախտ բնակիչներուն, որոնք այնքան երկար ատեն ապրած են անհանգստութեամբ և վախով :»

Ալի փաշան լուռ մնաց : Քիչ ետք ըսաւ, «Ես կը խորհիմ, և վաղը պատասխան մը կ'ուտամ ձեզի :»

Քաֆթանին մեկնելէն ետք, Ալին շտապեց վասիլիքէին քով : Իր կեանքի ամէնամոլական վայրկեաններուն ոչ մէկ ուրիշ չէր վստահեր բացի իր կնոջմէն :

— «Ո՞չ, Ասուածածնի սիրուն,» աղաղակեց կինը, Ամրոցէն գուրս մի երթաք : Անոնք ձեզ սպաննել կ'ուզեն : Զէ՞ք հասկնար :»

— «Ուրեմն դուք կ'ուզէք վհուկ մը ըլլալ, իմ սիրական վասիլիքէս : Ի՞նչ վտանգ կը տեսնէք այս տեսակցութեան կղզիին մէջ : Ի՞նչ փնաս կրնան ընել : Բանակները միւս ուղղութեան վրայ են :»

— «Ես չեմ տեսներ վտանգը, բայց իմ հոգիս կը նախատեսէ վտանգը:»

— «Ես կը հաւատամ քեզի, իմ առաքինի Վասիլիքէս: Դուք կրնե՞րք տարօրինակ ու խորհրդաւոր արարածներ էք: Սրգարեւ բարի և գեղեցիկ կին մը մարգարէական հոգի ունի: Ես չատ անգամներ ապացուցած եմ ատ: Այսպէս չեն, սակայն, պառաւ զնչուհիին նմաններ: Ես չեմ հաւանիր տեսակցութեան: Սակայն ես պիտի հարցնեմ Քօնսթանթինոս Պօցարիսին և սուլիացիներուն: Գիտես որ անոնք միակ հաւատարիմ ժողովուրդներն որ ինծի մնացեր են: Միւսները կը լքեն իս օրէօր:»

Ապա Ալի փաշան կանչեց սուլիացիները, բայց երկարատե՛ն անոնցմէ ոչ մէկը երեցաւ: Վերջապէս Քօնսթանթինոս Պօցարիս ներս մտաւ լուռ և կատաղի:»

— «Ո՛ւր են միւսները:»

— «Անոնք ինծի չեն հնազանդիր: Անոնք կը փախին:»

— «Անոնք կը փախին: Մենք կրակ պէտք է տանք, ուրեմն, Ամրոցին:»

— «Ես և իմ ընկերներս կը համաձայնինք ձեզի հետ: Միակ պատճառը անոնց փախչելուն, ան է որ անոնք լսած են ձեր համաձայնութիւնը թիւրք հրամանատարներու հետ կղզին երթալու մասին:»

— «Այդ պատճառով անոնք կը փափաքին կրակ ձգել:»

— «Մէկ խօսք մը ձեզմէ, և մենք բոլորս ալ ողջ ողջ կը թաղւինք հոս,» պատասխանեց սուլիացիին համառօտիւ:

— «Ես այդ մասին կը խորհիմ այս գիշեր, և վաղը կը պատասխանեմ քեզի:»

Ի՛նչ գիշեր էր այդ Ալպանիոյ ներքին համար: Ոճիր և ամօթ ոչ մէկ կերպով կը նեղէին ինքը, բայց միայն իր դիրքին անորոշութիւնը: Մէկ կողմէն ինքը համամիտ էր Պօցարիսի խրատին և կրակ տալ: Միւս կողմէն յիշեց թէ Պօցարիսը քրիստոնեայ մըն էր, որուն հայրենիքը ինքը քանդած էր, և որուն եղբայրներուն արիւնը ինքը թափած էր, ուրեմն կը կասկածէր և կը հակամէտէր անոր գաղափարը անտեսել: Ալին գիտէր որ ինքը չըջապատւած էր դաւադիրներով ու մարդասպաններով, ուստի փափաքեցաւ այս տեսակցութիւնը խորհրդի հետ, խորհելով թէ ան միայն կրնար ապահովել իրեն քանի մը տարիները որ իր կեանքի կարճ մնացորդը կը թոյլատրէր իրեն:

Վայրենի գազանը որսովոր էր ներշնչել այսպիսի վա-

խեր և սարսափներ անվեհեր առնավումներուն, այլ ևս նոյն արարածը չէր: Ուժը, հաստատամտութիւնը ու քաջութիւնը, որ նշանաւոր ըրած էին իր պատանեկութեան օրերը, փոխւած էր սնապաշտութեան, վախկոտութեան ու կասկածանքի: Իր մեռնելու որոշումը կատարի որոշումը չէր, որ ինքզինքը նետեց էտնայի հրաբուխին մէջ: Փիլիսոփայական Պրահմին մը չէր ան, որ կամաց ու հաստատամիտ քայլերով բարձրանար մահւան խարոյկին վրայ որ ինքը պատրաստած էր: Կը դողար ան ու կը վախնար, և իր ձեռքերը կ'երկնցնէր բռնելու կեանքի վաստակաբեկ ծայրը:

Ալի ոտքի ելաւ և յայտարարեց թէ ինքը որոշած էր տեսնել կղզին մէջ իր հին բարեկամ խորհրդի հետ, որ Ղուռանին վրայ իրեն երգւնցած էր բարեկամութիւն ու վստահութիւն:

Իզուր Վասիլիքէն ջանաց իր արցունքներովը արգիլել ան: Քանի մը օրէն տասն երկու սուլիացիներով մէկտեղ մտաւ նաւակներու մէջ կղզին երթալու: Վասիլիքէն ալ մտաւ հոն իր աղամանդներով ու թանկագին առարկաներու տուփերով, որպէսզի կարողանան ընծաներ տալ սուլիանի ներկայացուցիչներուն:

Այս իրողութիւնը այնքան ուրախութիւն պատճառեց տաճիկներուն, որ ամէն կողմէն իրենց թնդանօթները ըսկսան բարեւել և շնորհաւորել Ալի փաշան:

Կղզին գրեթէ լիճին կեդրոնն է: Քրիօնէրիի հանրածանօթ աղբիւրին և լիթարիցա բերդին մէջտեղ, պալատին առջի կողմը: Իր մէջ կը պարունակէ փոքրիկ գիւղ մը մօտաւորապէս ութսուն ազտիկ տուններով, որուն բնակիչները մեծ մասով յոյներ են, նաև եօթը վանքեր, որոնց մէջ գլխաւորն է Փրկչի վանքը:

Բռնաւորը քանի մը տարիներ առաջ այս վանքը բանտի մը վերածեց, և ատ անանի եղաւ անով որ հոն չատ մարդիկներ սպաննեցան, որպէսզի Ալին կարողանար անոնց ստացւածքը յարքունիս գրաւել:

Ալին առաջարկեց հիւրընկալել գլխաւոր հրամանատարը, խորհրդի փաշան, կղզիի ամառնային չքեղ տան մը մէջ, որ ատենօք իր զաւակներուն վէլիսին և Մուխթարին հաճոյավայրը եղած էր, և որ զարգարւած էր արքայական շաւլութիւններով:

Արդէն երկու ժամ անձկանքով սպասած էր Ալին խոր-

շիտին համար, երբ անոր փոխարէն քաֆթանճին եկաւ:

— «Ո՛ւր է խուրշիտը,» հարցուց բարկութեամբ մը Ալի փաշան, ձեռքը դէնքին վրայ դնելով:

— «Մի նեղուիք, տեր իմ: Նեղւելու պատճառ մը չկայ: Ընդհակառակը Պօլսէն եկած լուրերը մեծապէս գոհացուցիչ են, և ձեր ներումը շնորհւած է: Յաջորդ փոստայով պիտի խրկուի ան:»

Ուրախութեան արտայայտութիւն մը լուսաւորեց ծերունիին կնճռոտ դէմքը: Անոր աչքերը փալեցան: «Իրա՞ւ,» շնչաց: «Ո՛ւր է ուրեմն խուրշիտ փաշան:»

— «Մարգարէին կանանչ դրօշակը փկայ, իմ տէրս կաթածառար եղած է, և կը խնդրէ ձեզմէ որ մէկ երկու օր սպասէք իրեն: Քալելու կարող եղածին պէս ձեզի տեսութեան պիտի գայ: Միւսնոյն ատեն ան կը խնդրէ ձեզմէ, եթէ կը սիրէք, հրաւիրել իր բանակի փաշաներէն անոնք, որոնց հետ տեսնելը ձեզի հաճոյք կուտայ: Ամէնքն ալ կը փափաքին իրենց յարգանքները մատուցանել ձեզի:»

Կտտարեալ կեղծաւոր մը, քաֆթանճին դէմքը չայլեցաւ: Ան երգում բրած էր խուրշիտին թէ ինքը ճարտարութեամբ մը պիտի կատարէ իրեն յանձնւած դերը այս ողբերգութեան մէջ:

— «Քաֆթանճի, կ'երդնո՞ւս հաւատացեալներու խոստացած օրովը թէ դաւ մը չկայ,» հարցուց Ալին:

— «Թող Աշրամի պէս քարկոծւիմ ես, եթէ կը խաբեմ, ձեզի, տէր իմ:»

— «Փառք մարգարէին, արդարութեան ճամբան. կը հաւատամ ձեզի,» և Ալին երկնցուց իր աջ ձեռքը:

Եւ նւաստ պատուիրակը համբուրեց ան այնքան կեղծաւորաբար ինչպէս երդնւընցած էր:

— «Ես կ'ուզէի տեսնալ Թահիր Ալայս, Օմէր Պրիօնէ, Հասան փաշան և Սիլահտարը: Ասոնք ամէնքն ալ ատենօք իմ ստորագրաս պաշտօնեաներս էին,» ըսաւ խնդուքով մը: «Կամ լաւագոյնը՝ անոնք իմ տղաքներս էին: Ես կրթեցի անոնք ամէնքն ալ: Իմ դպրոցիս մէջ սորվեցան անոնք: Ես մարդ ըրի անոնք, և բարձրացուցի այն գիրքին որը գորաւած են ներկայիս:»

Հետեւեալ օրը այս բոլոր սպաները եկան Ալի փաշային այցելելու: Նախ անոնց խօսակցութիւնը նւիրւած էր յիշատակութիւններու, և ապա ինկաւ ընդհանուր նիւթին,

յոյն ապստամբութեան վրայ: Օմէր Պրիօնէն ամբարտաւանութեամբ մը նկարագրեց Տիաքոսի սարսափելի մահը:

— «Ես բոլորովին անկարող եմ վերյիշելու այս Տիաքոսը,» ըսաւ Ալի փաշան, «բայց իր անունը մեծ յուզում առաջ բերաւ:»

— «Պախսի գլխաւոր փալիքարին էր ան, և շատ երիտասարդ, երբ ձեր արքունիքին միացաւ:»

— «Ես չեմ յիշեր ան: Քաջարա՞ր մեռաւ:»

— «Ան դիմացաւ իր պատիժին առանց բառ մը արտասանելու, առանց տառապիլ ցուցնելու: Եթէ այդքան քաջ չ'ըլլար ան, ես չէի սպաններ ինքը: Ան ողջ ողջ այրելու պատճառը վտանգաւոր մարդիկը մեր մէջէն վերցնելու համար էր:»

— «Օմէ՛ր: Յոյները շատ դանդաղ կոտ պիտի չ'ըլլան սուլթանի վերջին բեկորը ժառանգելու համա: Անոնց ազատութիւնը մեր կործանումը կը նշանակէ: Եթէ գիտնայի որ, անոնց գլուխը անցած, ես պիտի կարողանայի կառավարել անոնք, ես պիտի չ'վարանէի: Օմէր Պրիօնէ, շատ մի գոռոզանաք այն անգութ մահով որ դուք բերած էք քաջ զինուորին վրայ: Յիշեցէք որ կրավիասի պանդոկը դուք ութը հազար հոգով հարիւր հոգիի դէմ ձեր կրած պարտութիւնը մեծ պատիւ չի ցոլացներ ձեր կամ ձեր բանակին վրայ:»

Այս խօսքերը շանթի պէս ինկաւ Օմէր Պրիօնէին վրայ: Կարմրեցաւ, շրթունքերը խածաւ և դետին նայեցաւ:

Թահիր Ալայս այն ատեն սկսաւ գովել Ալէքսանդր Մալքաթօրաթօս, որուն անունը արդէն կը լեցնէր Եւրօպան և որուն հետ անձնական ծանօթութիւնը ունեցած էր ինքը Վրաքօրիօնի խորհրդաժողովին մէջ, երբ զօրապետները և մեծամեծները հաւաքւեցան Միսօլօնիի մէջ և արեւմտեան Յունաստանի գործերու ուղղութիւնը յանձնեցին ծերակուտին: Այդ ատենները Ալի փաշան կը փափաքէր իր կողմը քաշել յոյները, և ինքը խրկած էր անոնց երեք լիազօրներ, որոնցմէ մէկը Թահիր Ալայսն էր:

Ութ օր այսպէս անցաւ: Սուլթանին վէճիրը խուրշիտ փաշան, երբեմն թեթեւ, երբեմն ծանր հիւանդ ըլլալու պատրւակով օրէ օր յետաձգեց իր այցելութիւնը:

Վերջապէս Հասան փաշան ուրախութեամբ մը եկաւ իր սպաներով յայտարարելու թէ ներումը ժամանած էր:

Ալի փաշան ուրախութենէն յափշտակւած աղա-

դակեց, «վերջապէս եկա՛ծ է: Խաղաղութի՛ւն ըլլայ ձեր վրայ: Հիմա կը հաւտամ, Հասան, թէ դուք անկեղծ էք,» և իր ձեռքերը երկնցուց դէպի երկինք:

— «Հասած է ներումը,» կրկնեց Հասան փաշան, «բայց իմ անսխալ տէրս կը խնդրէ ձեզմէ, որ նախ քան ներումը ընդունենիդ հրաման ընէք Ֆէշիմ Յայիմին որ իր ջահը մարէ:»

Ալին կիսով վեր կեցաւ բազմոցին վրայ, և, իր գլուխը շարժելով, կրկնեց, «Ո՛հ, բնա՛ւ:»

— «Վէզիր, դուք պէտք է դործնականապէս ցոյց տաք թէ Մէքքէ և Մէտինէ երկու սուրբ քաղաքներու մեծ խաւիճին — Ալլահի շուքը աշխարհիս վրայ, ամէնագոր սուլթաններու սուլթանին — ներումին արժանի էք:»

Խորունկ ու անձկագին մտմտութի մէջ ինկաւ Ալին: Խնդրեց Հասան փաշայէն հեռանալ որպէսզի անգամ մըն ալ կարողանար խորհրդակցիլ Պօցարիսին հետ:

Սուլթանին մօտեցաւ անոր տխրագին:

— «Ներումը Հասած է, Պօցարիս», ըսաւ փաշան, ինքնագոյով մը: «Բայց ինծի տալէ առաջ՝ կ'ուզեն հրամայեմ Ֆէշիմին որ ջահը մարէ:»

Պօցարիսը բառ մը չարտասանեց, բայց ձեռքը դբաւ ատրճանակին վրայ:

— «Ի՞նչ կ'ըսէք: Հարկաւ դաւ չկայ: Եթէ կայ անմիջապէս կրակ տանք:»

— «Շատ ուշ է, վէզիր: Ամրոցի հետ բոլոր յարաբերութիւնները կտրած են: Մեզի ուրիշ ճար մնացած չէ, բայց եթէ մեռնիլ սուր իձեռնին:»

Ծերունի փաշայի կուրծքը շնչահեղձ կըլլար: Իր այտերը գրեթէ կարմրեցան, աչքերը մթնեց, մօրուքը չփեց ու մահաւան պէս լուռ մնաց:

— «Սոսկալի է ատ, բայց մենք պիտի չմեռնինք դեռ,» աղաղակեց անմիջապէս, «Պօցարիս, կանչէ Հասան փաշան»:

Բ. Դռան պատուիրակը նորէն ներս մտաւ, և բարեկց խոնարհ ծառայի մը պէս:

— «Հասան, Իսմայէլի օրհնութիւնը վրադ ըլլայ: Ես որոշած եմ զոյց տալ այս հնադանդութիւնը իմ երիցս յարգելի տիրոջ սուլթանին,» ըսաւ Ալին: «Բայց ես ինքս պէտք է վերադառնամ Լիթարիցա եթէ ոչ Ֆէշիմը չի մարեր իր ջահը: Ոչ մէկ բանի պիտի չհնազանդի ան, բացի իմ ձայնէս: Այս են իմ հրամաններս:»

Հասանը գրեթէ պատրաստած էր, և կ'ակնկալէր այս պատասխանը:

— Հղօր փաշա, ես կ'երդնում ձեզի մեր սուրբ Ղուրանով, Ալլահով և մարգարէով և իր Յաթմա աղջիկով, արդարութեան մատով, որով հրեշտակները կը գրեն, — որ ներումը եկած է փատիշահէն: Բայց դուն ինքդ մի փափաքիր Լիթարիցա վերադառնալու, վասնզի այդպէսով դուք պիտի յուզէք ամէն մէկուն կասկածը: Բնակիչներն ու բանակը, կղզին գալէդ իվեր, խաղաղած են: Անոնք պիտի յուզին նորէն: Ես գիտեմ որ դուք ծածուկ նշան մը ունիք, և եթէ Ֆէշիմին տաք ան, անմիջապէս պիտի մարէ ջահը:»

— «Ո՛հ, ո՛հ: Ես ինքս պէտք է վերադառնամ, Հասան»:

— «Տէ՛ր իմ, իմ առիծասիրտ վէզիրս: Կը խնդրեմ: Կ'երդնում ձեզի մեր մարգարէին անունով, մի այսպէս, անխոհեմաբար կորսնցնէք մեր տիրոջ ներումը: Ասկէ գատ, անկարելի է ձեզի համար վերադառնալ, որովհետեւ կղզիին և ցամաքին մէջ աեղ եղած բոլոր յարաբերութիւնները խզւած են:»

— «Դո՛ւն, դաւաճան աղւէս: Ուրեմն դա՛ւ մըն էր աս: Դաւաճանութիւն մըն է աս,» և ձեռքը դբաւ իր ատրճանակին վրայ:

— «Կերդնում արեւելքի և արեմուտքի Ալլահով, որ ո՛չ դաւ կայ և ո՛չ դաւաճանութիւն հոս,» ըսաւ Հասան փաշան, «և ինչո՛ւ պէտք է դաւաճանութիւն ըլլայ, տէր իմ: Ձե՞ք յիշեր Ղուրանի այն համարը, «Մի՛ սպաններ հաւատացեալը, որ ներում կը խնդրէ»: Միթէ չէ՞ք վստահիր մեր սուլթանի խօսքին, երկու ցամաքներու սուլթանը, կրկին ովկիանոսներու վեհապետը, սուլթանը, սուլթանի որդին:»

Ապա յաջորդեց տաք վիճաբանութիւն մը վէզիրին և Հասան փաշային մէջ, երբ, հակառակ իր բոլոր ճարտարութեան ու խորամանկութեան, Եանիայի փաշան խաբւեցաւ: Յոյսը, անվստահ ապաստարանը ամէն հալածական էակի, և սուլթանի սպաներու երդումները փոխեցին իր որոշումը:

Քաշեց կուրծքէն իր համայիլը և տաւ Հասանին: «Ցուցուր այս Ամրոցիս պահապանին, և պիտի տեսնես անմիջապէս գառ պիտի կտրի:»

Եւ իբրաւի, Ֆէշիմ համայիլը տեսածին պէս, յարգանքով համբուրեց ան և մարեց իր ջահը: Բոպէապէս դըժ-

բախտ պահապանը սպաննւած՝ արեան մէջ կը լողար: Խուր-
շիտ փաշայի ծառաները հինգ սուր դաշոյններ մխեցին
անոր սիրտը:

Քանի մը ժամէն սուլթանին բանակը ամբողջովին գը-
րաւեց բերդը և բարձրացուց իր դբօշակները անոր կատար-
ներուն վրայ: Թնդանօթաձգութիւնները ամէն կողմէն
յայտարարեցին յաղթանակը:

Ֆէշիմին ջահը վայրագ բռնակալին համար Մէլիկի
ջահին կը նմանէր: Որքան ատեն որ ան վառւած կը մնար
ճակատագիրը չէր կրնար կտրել անոր օրերը: Անգամ մը
որ մարեցաւ, Նէմէսիսը սկսաւ իր ձեռքը դնել նենգ ալ-
պանացի բռնաւորի գլխուն վրայ, որ այնքան զոհեր կոխ-
կռտած էր իր բարձր աստիճանին հասնելու համար:

Կէսօր էր, և ծակող ցուրտ մը կար: Միօրինակ հօրի-
զօն մը, ձիւնին պատճառով ճերմակ, և ամառանոցը կա-
տարելապէս խաղաղ էր:

Ալին համայնիւ տալէն անմիջապէս ետք վասիլիքէին
ըսաւ: Փլէսքօվիցայի աղջիկը բառ մը իսկ չ'արտասանեց,
բայց իր գրգռւած դէմքը և այն խելայեղ կերպը՝ որով
բռնեց ու համբուրեց անոր ձեռքը, ցուցուց թէ ինչպէս
ազդեց իրեն այդ լուրը:

Ալին հասկցաւ, և լուռ սեղմեց կինը իր բազուկներուն
մէջ, թէեւ իր շուրթները չհամարձակեցան այլ ևս հարցնել
թէ ինչ կը խորհէր կինը: Ապա գնաց հիւրանոցը սաստիկ
անհանգստութեան և կսկիծի մատնւած:

Իր սովորութեան համեմատ Ալին նստաւ բազմոցին
անկիւնը, դռան դիմաց, որուն երկու կեսերն ալ բաց թող-
ւած էին, որպէսզի ինք կարողանար տեսնալ թէ ով կու-
գայ և դիտնար թէ ինչ կը պատահի դռքի մէջ: Մինչև այդ
ատեն դեռ նաւակ մը իսկ չէր երևնար տեսարանին վրայ:

Ալին երակները բռնուն կերպով կը բաբախէր, և
իր դէմքը շարունակ կը փոխէր: Անգլիական դիտակը
ձեռքին անդադար կը դիտէր լիճին շորս կողմը:

Փէրամա, հիւսիսային կողմը, իր ամառայ պալատը կը
յիշեցնէր իրեն այն զոհերը որ գիշերով խեղդելու սովո-
րութիւնը ունէր հոն ատենօք: Սուրբ Նիքօլայի վանքը,
կիսով ծածկւած վարդենիներու անտառի մը շուքին մէջ,
յիշեցուց իրեն Նիքօսիներին և տասն և մէկ ուրիշ մայրերը,
որոնք սպաննած էր անոր պատերուն տակ: Արհաւիրալից
մահը, որ շարունակ աւելի ու աւելի կը մօտենար, խրկեց

իր սպասաւորները տանջելու ան իր օրհասականին մէջ
խղճի խայթի ու անձկութեան կերպարանքով:

Իր տագնապին մէջ տեսաւ կղզիին մօտեցող մակոյկ-
ներ: Ձգնց իր դիտակը և սկսաւ երկարածիք քայլեր առնել
սենեակին մէջ:

— «Ահա անոնք կուգան», ըսաւ Պօցարիսին, դադար
լռութենէ մը ետք:

Մռայլ սուլիացին իր ձեռքը ատրճանակին վրայ դրաւ
իբրև միակ պատասխանը:

— «Մենք պիտի գործածենք անոնք, ես լաւ կը հաս-
կնամ ատ», ըսաւ փաշան:

Այդ վայրկեանէն այլ ևս անոնք խօսք չփոխանակեցին,
ձայն չհանեցին:

Իրիկւան ժամը հինգն էր երբ Օմէր Պրիօնէ, Հասան
փաշան, քաֆթանճին, սպաներու ու զինուորներու բազմու-
թիւն մը մտան ամառանոցը:

— «Կեցէք», գոռաց Ալին, Հասանին ուղղելով: «Ի՞նչ
կը բերէք ինծի?»

— «Իմ մեծափառ և ամէնարարձր տիրոջս որոշումը:
կը ճանչնա՞ք այս ոսկեզոծ ֆէրմանը?»

— «Ես կը ճանչնամ ատ: Իմ ներո՞ւմս է: Հա՞:»

— «Փառք իմ լուսամիտ սուլթանին և իր երանութեան
անընկճելի ծառին, որուն վրայ տասը հազար թռչուններ
իր գովասանքները կերգեն: Իր որոշումը կը պահանջէ
ձեր գլուխը, Այի, Օրթա Քափու պալատին դուռը զար-
դարելու համար:»

— «Դաւաճան, երդմնադրուժ, կեղծաւոր: Ալիին գլու-
խը այնքան դիւրութեամբ չ'իյնար:» Կայծակի նման, պա-
տանի մը արագութեամբ, կրակեց Հասան փաշային:

Գնդակը մտաւ սուլթանի սպային կողը և ծանրապէս
վիրաւորած երկնցաւ գետնին վրայ:

— «Սրիկայ, դուռն ապահով չես դեռ», որոտաց քաֆ-
թանճին:

Արդարեւ երկրորդ գնդակը աւելի զօրաւոր էր: Սպան
տախտակամածին վրայ մեռած ինկաւ:

Քօնսթանթինոս Պօցարիս արդէն ուրիշ երկու հոգի
սպաննած էր, և սուլիացիներու գլուխը անցած իր սուրով
առիւծի պէս կը կռւէր: Սուլթանի սպաները շարած ըս-
կան փախչիլ ամառանոցէն:

— «Պօցարիս, ես վիրաւորեցայ», աղաղակեց փաշան:

«Օգնէ՛ ինձի, ո՛վ արդարին Աստուածը,» և հեկեկաց ցաւա-
գին:

Գնդակ մը ծակած էր կուրծքը:

— «Արիւն կը հոսի իղմէն,» աւելցուց ան, ջանալով
Օմէր Պրիօնէին հասնիլ:

Վերջինս չխնայեց իր նախկին տիրոջ: Հանդարտ կե-
ցաւ, սպասեց, ճշմարիտ Պէտտերինի մը պէս նշան առաւ, և
իր գնդակը բռնակալին մէկ կողմէն մտաւ միւս կողմէն
եւաւ:

Ալիին ձայնը բեռնային արջի մը մռնչելուն կը նմանէր
և, անգամ մըն ալ իր նւաղ ուժը հաւաքելով նորէն ջանաց
մօտենալ Օմէր Պրիօնէին:

Նոյն պահուն զինուորները ամառանոցի դուրսի կողմէն
գնդակներու տարափ մը տեղացին անոր դէմ: Անսնցմէ
մէկը ճակատագրական ազդեցութեամբ մը դպաւ փաշային
սրբանոսկրին երբ ան դէպի թշնամին կ'առաջանար:

Այս երրորդ վէրքին փաշան բառ մը իսկ չ'արտասանեց:
Իր բերանը թառամեցաւ, և իր աչքին կլորները դարձան
լուսնոտի մը պէս: Իր ձեռքերէն մէկ կողմ ձգելով դէն-
քերը՝ բռնեց պատուհանին մօտի շրջանակը և վայրկեան մը
ետք գետնին վրայ երկնցած էր:

— «Վազէ և Վասիլիքէն սպաննէ,» ըսաւ ան, հոգեւարքի
չչունչով մը, Պօցարիսին, «որպէսզի սրիկաներու ձեռքը
չ'իյնայ:

Աչքերը կիսախուփ. Ալիին ուժասպառ ձեռքերը մեքե-
նաբար մէկ վէրքէն միւսը կը շարժէին և իր սպիտակ մօ-
րուքը արիւնթաթախ եղած էր: Ահռելի մոռնչէ մը ետք
հոգին փչեց:

Օմէն դիմադրութիւն պարապ էր: Սուլթանին բա-
նակը իջած էր ամառանոցին վրայ: Քօնսթանթինոս Պօցա-
րիս ողջ մնացած սուլթաններուն հետ մէկտեղ պողոթկա-
ցին պատուհանէն վար և փախան Փրկչի վանքը, ուրկէ
յուսահատ դիմադրութիւն ըրին:

Քանի մը կաթիլ արիւն միայն կը մնար դեռ Եպիրոսի
պատուհանին երակներուն մէջ, երբ ամբողջ մտաւ հոն ուր
ինքը փուլած էր:

— «Ո՛չ, դեռ կատարելապէս չ'մնցած չէ, պատասխա-
նեց սիլահտարը: «Իժը դեռ կենդանի է» Անոր ոտքէն
բռնելով քաշեց ամառանոցի պատշգամբին վրայ: Հոն աս-
տիճաններէն մէկուն ծայրին վրայ դրաւ անոր պարանոցը
և զարնելով զարնելով կտրեց անոր գլուխը:

Նոյն իրիկուն գլուխը լւացին, դեղերով լեցուցին, և
ոսկի սկուտեղի մը վրայ, սուլթանի ընդհանուր հրամա-
նատարին խրկեցին:

Ծերունի խուրչիտ ակնածանքով ոտքի ելաւ ընդունե-
լու ան: Երեք անգամ խոնարհեցաւ անոր առջև, պատկա-
ռանքով մը համբուրեց ճերմակ մօրուքը, և աղօթեց որ
ինքն ալ այդպիսի յիշատակութեան արժանի վախճան մը
ունենայ:

Որքա՛ն անծանօթ է մէկուն վախճանը: Որքա՛ն չա-
րաբախտ են Բ. Դռան ծառաները: Խուրչիտ փաշան, ահար-
կու զօրավարը, որ իշխած էր Եպիրոսի մամուլներուն,
յադթած էր սերպերը և նւաճած էր Եպիրոսի ալպանացի-
ները. քանի մը ամիս ետք միայն մահւան դատապարտը-
ւած էր՝ Ալի փաշային գանձերը իւրացուցած ըլլալու ամ-
բաստանութեամբ:

Նոյն տարւոյ նոյեմբեր ամսուն, դահիճը հասնելէն ա-
ռաջ, գրեթէ Լարիսաի պարիսպներու մօտ, խուրչիտը ինք-
զինք թունաւորեց բացարձակ անզգայութեամբ մը և այս-
պէս վերջացուց իր օրերը: Գոնէ այն մխիթարութիւնը
ունեցաւ թէ իր գլուխը Եանիայի փաշայի գանկին պէս
չ'պիտի գեղազարդէր սուլթանի կառափնազարդ դառապսը:

2. ԳԼՈՒԽ

Բ ա ն տ ա ր կ ե ա լ ն ե ր ը

Վասիլիքէն, օր. Ռ. —, Մարկոս Պօցարիսին կինը Քրիս, և
քոյրը Անճէլիկէ, Քօնսթանթինոս Պօցարիս, և Թնդանօ-
թաճիգներու հրամանատար Քարէթօն, պաշապաններով
բերւած էին սպաննւած Ալիին պալատի սրահը, ուր ար-
դէն գրաւած էր սուլթանին գլխաւոր զօրավարը:

Ոչ մէկը չիօսեցաւ, բացի օր. Ռ. —էն: Անտարբեր իր
իսկական վիճակին, օրիորդը շարունակաբար կը յանդիմա-
նէր դժբախտ Քարէթօն իր սիրահարին փախուստին համար:

— «Հանգիստ թող, խեղճ մարդը,» ըսաւ Քօնսթանթի-
նոս Պօցարիս խստութեամբ, խզելով իր երկար լուրթիւնը:
Մեր բռնւելէն իվեր դուն Տիամանթօին վրայ խօսելէն
դատ ուրիշ բան մը ըրած չունիս:»

— «Կը թւի, դիտեց սուլթաններէն մէկը, «թէ ինքը

սիրահարած է խմբապետ Անդրօնիկոսին, և, որովհետև ան ձգեց ինքը և ուրիշ կնոջ մը հետ հեռացաւ, այժմ ինք իր հայրը կը հարչարէ:

Օր. Ռ.— սկիզբէն նախ լեզուն կապեցաւ: Զինուոր ա- նոր զգայնիկ թելին դպած էր: Օրիորդը խելակորուս կնոջ նման դարձաւ անոր, «Լիրբ, եթէ ուրիշ խօսք մըն ալ ը- սես կօշիկս գլխուդ պիտի նետեմ»:

Բոլորն ալ սկսան խնդալ, բացի Քրիսէն և Վասիլիքէն, որոնք մարմար կտրած էին:

— «Կը խնդաս, հա՞», պոռաց օր. Ռ.—: «Ես հիմա լաւ կը սորվեցնեմ քեզի», և աղջիկը ծանր հօղաթափը այն խօսող մարդուն շարտեց»:

Լեռներու կեանքը շատ քիչ քաղաքավարութիւն սոր- վեցուցած էր անոնց: Զինուորն ալ իր գլխարկը նետեց աղ- ջկան, և օր. Ռ.— աթոռ մը բռնելով, վազեց անոր վրայ:

Պահակները այն ատեն միջամտելով բերին անոնք բան- տապետին մօտ: Վերջինս անկարող ըլլալով խաղաղու- թիւնը պահել՝ կանչեց փաշային նորրնտիր քաֆթանճին, ո- րուն նախորդները սպաննուած էին Ալի փաշայի ձեռքով: Այս սպան ուրիշ մը չէր բայց եթէ ինքը Պարթաքաս:

Վարժապետը իր յաջող վարպետութենէն ետք փաթրասի մէջ, Թրիփօլիցա խրկուած էր իբրեւ տնտես և քարտուղար խնամքի փաշայի Հարէմին: Երբ երկար պաշարումէ ետք քաղաքը առնւած էր յոյներէն, հետզհետէ խորամանկ կեր- պով ջանաց գաղտնաբար գրաւել մեծաքանակ ադամանդ- ներն ու թանկագին քարերը որոնք հարէմի կիներուն կը պատկանէին: Իր կողոպուտներով պատրաստուեցաւ Թրիփթ մեկնելու, բայց նաւը ստիպուած էր մնալ Արթա Ծոցին մէջ, որուն մօտ բանակած էր խուրշիտ փաշան:

Ցամաքը ելած պահուն Պարթաքաս ինքզինքը թիւրք կեղծեց և անմիջապէս գնաց խուրշիտ փաշային մօտ լուրեր տալու անոր իր հարէմի մասին, որ դեռ գերութեան մէջ էր: Ինքզինքը ներկայացուց իբրեւ անոնց հաւատարիմ պա- հապանը, և համոզեց փաշան թէ անոնց կեանքի ու պատի- պահպանումը իրեն ճարպիկ միջնորդութեան կը պարտէին:

Ինքզինքը այնքան հաճելի ըրաւ ծերունի հրամանատա- րին շնորհներուն, որ ընտրուեցաւ իբրեւ անոր քաֆթանճին:

Մինչդեռ Անդրօնիկէի և Տիամանթօի անունները յա- ճախակի կը կրկնէին օր. Ռ.— ի շուրթներուն վրայ, մինչդեռ իր վէճը կը պատմէր, Պարթաքասի հետաքրքու-

թիւնը արթնցաւ, և անմիջապէս սկսաւ մանրակրկիտ քն- նութիւն մը:

Օմէր Պրիօնէն և ուրիշ սպաներ ներկայ էին:

— «Օրիորդ, ձեր վէճին պատճառը Անդրօնիկոս անուն մէկը ըլլալ կը թուի: Ո՛ւր տեսաք զինքը», հարցուց:

— «Անձաւին մէջ»:

— «Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք ասով»:

— «Իմ ազգականիս Օտիսէսին պալատը»:

— «Ե՞րբ եկաւ ան անձաւը»:

— «Տիաքոսի մահէն ետք»:

— «Զէյթունի կռիւն մէջ էր ան», հարցուց Պարթաքաս, անհանգիստ շարժում մը ընելով իր նստարանին վրայ:

— «Այդ բարեբախտութիւնը ունեցաւ ան: Օտիսէս գտաւ ան դիակներու դէզի մը մէջ, դառնապէս վիրաւոր- ւած, և տարաւ անձաւը: Օտիսէսի կիներ և ես բժշկեցինք զինքը»:

— «Ուրեմն ո՞ղջ է ան: Աղէկցած է: Ո՛ւր դնաց ետ- քէն»:

— «Ետքէն մեզի հետ կրավիաս եկաւ»:

— «Դո՛ւք ալ կրավիաս էիք», հարցուց զարմանքով Օ- մէր Պրիօնէ, որ իր համրիչին հետ կը խաղար:

— «Անշուշտ ես հոն էի, և ես ձեր զինուորներէն մէկը պարսպէն ցարկի վար ձգեցի»:

— «Ա. ելի գգուշութեամբ խօսեցէք», ըսաւ Օմէր Պրի- օնէ, բարկացած: «Յիշեցէք որ, եթէ դուք այն ատեն խու- սափեցաք հրացանէն, հիմա սուրին ծայրը նստած էք»:

— «Մի՛ սպառնաք, իմ Պրիօնէս, և այդքան բարձր մի խօսիք, որովհետև քու վէզիւրիդ հարէմը իմ ազգականնե- րուս ձեռքն են: Ինչ որ դուք մեզի ընէք, անոնք ալ ա- նոնց պիտի ընեն», ըսաւ սուլիացին, իր ուսերը թօթելով և նորէն Պարթաքասին դառնալով:

Օմէր զայրադին շարժում մը բրաւ: Երկու անգամ սենեակին մէջ գնալ-գալէն ետք կեցաւ և նայեցաւ անոր:

— «Ի՞նչ ըրաւ Անդրօնիկոս, կրավիասի կռիւն մէջ», հարցուց Պարթաքաս:

— «Մարդու պէս կռուեցաւ ան: Անոր բազուկները ժա- ուերու կը նմանէին, և անոր գլուխը միջնաբերդի: Անոր գնդակը, Օմէր Պրիօնէ, սպաննեց ձեր զօրապետը, և ան- դամ մըն ալ քեզի ուղղեց գնդակը, բայց դուն չուտ պըր- ծար»:

Օմէր կատաղութենէն դողաց: Օր. Ռ—ի աներեսութիւնը անտանելի էր: Ան զայրացած էր որ բոլոր քրիստոնեաներն ալ իր ձեռքէն մէջ չէին, որպէսզի կարենար անոնց ալ Տիաքոսի մահը տալ:

— «Ի՞նչ տեսակ մարդ է այդ Անդրօնիկոսը:»

— «Աղնիւ մարդ մըն է ան, կնոջ մը պէս վայելչակազմ բայց երիտասարդ և առանց պելսի:»

— «Անշուշտ իմ աշակերտս է ան,» ըսաւ Պարթաքաս ինքնիրեն, և ան ողջ է: Ոտքի ելլելով, երկար երկար քալել սկսաւ սենեակին մէջ: «Կարավիասի կուէն ետք ի՞նչ եղաւ ան,» հարցուց:

— «Զօրավար Օտիսէս շուտափոյթ անձաւը խրկեց ան յաղթանակի լուրը տանելու իր կնոջ:»

— «Ի՞նչ յաղթանակ: Հոն բնաւ յաղթանակ չկար: Սատանան փրկեց ձեզի իմ ձեռքէս,» ընդհատեց Պրիօնէն յարածուն վրէժխնդրութիւնով մը:

— «Յաղթանակ չէր, է՛: Լա՛ւ, Լա՛ւ: Յաղթանակ չէ՛ր մի: Օտիսէսը հարիւր Ֆէտայիներով ետ մղեց ձեզի որ ութը հազար էիք, ատ յաղթանակ չէ՞: Մենք ընդամէնը հինգ փալիքարի չկորսնցուցինք, և մենք գետին փռեցինք ձեզմէ հազար հինգ հարիւր հոգի: Հա՛, հա՛, հա՛:»

Ապա ծռելով իր գլուխն ու մարմինը դէպի աջ, և իր ձեռքը տանելով դէպի ձախ, իբր թէ սուրը կը փնտռէր: Օր. Ռ— շարունակեց պարծենալով. «Կռիւր թողնելէն ետք, մենք ձեր զօրքերուն մէջէն անցանք, յաղթանակ չէ՞ր: Հարցուր որուն որ կ'ուզես, Պրիօնէ: Մի բարկանար ճշմարտութիւնը ըսելովս, հարցուր որուն որ կ'ուզես, թէ յաղթանակ մը չէ՞ր ատ:»

Պէյը կասկապուտ դարձաւ, և իր բերանը կծկեցաւ, բայց Պարթաքաս իր դժոխային ժպիտով ըսաւ, «Մի վիճիք անոր հետ, էֆէնտի: Կնիկ մարդ է ան:»

— «Կնիկ մա՛րդ: Բայց ես ձեր երեք մեծութիւնը ունիմ,» աղաղակեց օր. Ռ—:

— «Շարունակենք: Ան անձաւը վերադարձաւ,» ըսաւ Պարթաքաս, շարունակելով իր լրջութիւնը:

Ապա թնդանօթածիգ սպային աղջիկը գողցաւ: Դիւթից ան: Թերես ամուսնացաւ անոր հետ: Հիմա դուն ճիշդ այնքան գիտես որքան ես:»

Բննութենէն ետք քաֆթանձին արձակեց օր. Ռ—, թէ և վերջինս գոհացնելու համար թեթեւ պատիժ մը դրաւ այն զինուորին վրայ որմէ անպատուած էր աղջիկը:

Քանի մը օրւան մէջ բանտարկեալները և քսան հազար ատրճանակներ փոխանակած էին վէզիրի հարէմին հետ:

Քարէթօն արձակած չէր: Նենգամիտ Պարթաքաս կարծեց թէ Անդրօնիկէն և Տիամանթօն կը ջանային թընդանօթածիգներու հրամանատարը գտնել, ուստի ջանաց վար դնել Քարէթօն: Սակայն ևս այդս իսկ փաշան, քանի մը ամիս ետք, յարմար դատեց յանձնել անոր վերահսկողութիւնը քանի մը տաճկական նաւերու, որոնք Բ. Դուռը վենետիկ խրկած էր նորոգւելու համար:

Դժբախտ սպան գրեթէ կուրացաւ, և մեռաւ այդ քաղաքի նաւակայքերուն (ոօք) մէջ, առանց երբեք ճանչցած ըլլալու իր Տիամանթօ աղջիկը:

Անոնք վասիլիքէն Պօլիս տարին: Բռնակալին ճանկերէն շատերը աղատած ըլլալու համբաւը փրկեց իր կեանքը: Պատրիարքարանի մօտ տուն մը յատկացւած էր իրեն, ուր տոնածնացած ապրեցաւ բուական ատեն, աղօթքի և ապաշխարութեան նւիրելով ինքզինքը: Այնքան աղքատ էր ան որ պատրիարքը ստիպւած եղաւ մայրաքաղաքի քրիստոնեաներուն գթութիւնը հայցել անոր համար: Քանի մը ամիս ետք Բ. Դուռը թոյլատրեց որ Եանիայէն իրեն հագուստները բերել տայ որոնք աղամանդներով և մարգարիտներով գործւած ըլլալով, ապրուստի փող հայթայթեցին իրեն:

Է. ԳԼՈՒԽ

Մ օ ն կ ա ց ի Բ ա ն տ ը

Տրակացանայի նահանջէն ետք Թրասիբուլոս ջանաց փախչիլ Թրանսիլվանիա, բայց ձերբակալեցաւ ոսկամանին վրայ աւստրական պահապաններէ: Բռնուելէն ետք կառք մը դրին տարին, առանց գիտնալու թէ ո՛ւր: Վերջապէս Մօնկացի հո. նգարական բերդը՝ հասան:

Գրեթէ կէս գիշեր էր երբ բանտապահը ընդունեց բանտարկեալը: Լուռ քալեցին անոնք ստորերկրեայ անցքերէն, ելան ու իջան սանդղիներէն, բացին ու գոցեցին երկաթէ դուռներ, վերջապէս հասան ցած սրահի մը մէջ, որուն առջէն կողմ դռներ կը բացւէին, իւրաքանչիւրը տարբեր խոց մը կը մտնէր: Բանտապահը աղմուկով բացաւ անոնցմէ մէկը, և ներս հրեց Թրասիբուլոս:

Թրասիբուլոս իր շուրջը նայեցաւ և տեսաւ նեղ սենեակ մը, ցած առաստաղով և հաստ երկաթէ սիւնով մը որ կը բարձրանար մէջտեղէն, փոքրիկ մահճակալ մը առանց մահիճի. աժան փայտէ սեղան մը և աթոռ մը անոր միակ կահկարասիներն էին:

Բանտապահը մեկնելէն ետք պատրիարքի քեոորդին, երկար ատեն չփոխեց իր դիրքը, բայց լուռ կեցաւ և խորասուզեց իր աչքերը անհուն մթութեան մէջ: Վերջապէս ցատքեց իր մահճակալին վրայ, և երբ իր շղթաներու շառաչը արձագանգեց առաստաղէն, պաղ քրտինք մը զարկաւ վրան. շղթաներու շաչիւնը աջ ու ձախ, վարէն ու վերէն, ենթադրել տաւ անոր թէ բանտին մէջ ուրիշներ ալ կային:

Ամբողջ դիշերը իր աչքերը չգոցեց: Երբ հետեւալ առտուն ժամը տասին մօտ բանտապահը քչիկ մը կերակուր բերաւ, որուն համար ինքը ստիպւած էր վճարել, աղօտ լոյսը կարելի ըրաւ ամբողջութեամբ տեսնել իր բնակարանին խեղճութիւնը:

— «Եթէ բանտարկեալը դրամ չունենայ իր կերակուրներուն համար վճարելու, ի՞նչ կը պատահի այն ատեն», հարցուց Թրասիբուլոս:

— «Կառավարութիւնը կը վճարէ, բայց գինքը կը դնեն երկու յարկ վար, և ոչ այսքան չքեղ սենեակի մը մէջ: Տէր մի խնդաք... Երբ միւս խուցերը տեսնաք, ձերը պալատ մը պիտի նկատէք:»

Գանի մը վայրկեան չխօսաց Թրասիբուլոս: Ապա իր քսակէն հանեց ռսկի մը և տաւ բանտապահին:

— «Առ ի՞նչ է:»

— «Կենացս խմելու համար:»

— «Կենացդ խմելո՞ւ. Դուք այսպիսի դրամ ունի՞ք ձեր քով:»

— «Դիչ մը մնացեր է: Ես հարուստ եմ և աւելին կըրնամ ստանալ: Եթէ ինծի օգնես նամակի մը գրելու, քեզի մեծապէս կը վարձատրեմ:»

— «Շատ կը ցաւիմ, պարոն, որ չեմ կրնար այդպիսի բան մը ընել: Ոչ մէկը հրաման չունի թուղթ ու թանաք ունենալու. Պարոն Շէօնվէրթ՝ միւսնոյն յարկին վրայ ձեզի մօտիկ սենեակին մէջ, միւսնոյն շնորհքը խնդրեց:»

— «Ո՞վ է պարոն Շէօնվէրթ:»

— «Կը թւի ինծի թէ ռուս է:»

— Ռո՞ւս: Ինչո՞ւ համար բանտարկեալ է հոս:»

— «Միւսնոյն պատճառով ինչպէս ձերը, ինքը Մօլտօ. վալաքիաի մէջ կուեցաւ:»

— «Ինչպէ՞ս մարդ է ան:»

— «Միջահասակ, լայն ճակատով և քիչ մըն ալ ճաղատ և աջ թևը չունի:»

— «Կեցէ՛ք», ըսաւ Թրասիբուլոս, իր ճակատը շփելով: «Մինակ է ան բանտին մէջ:»

— «Այո՛, մինակ է, բայց իր եղբայրներն ու երեք զորս սպասաւորները առանձին ուրիշ սենեակի մէջ կը գտնուին:»

Բանտապահին խօսքերը կասկած չթողուցին թէ Պարոն Շէօնվէրթը նոյն ինքն իշխան Ալէքսանդր Իփոիլանթին էր:

Բանտապահը մեկնելու վրայ էր երբ Թրասիբուլոս կեցուց ան՝ հարցումով մը. «Յունաստանի կուրն վերջին լուրերը ի՞նչ են:»

— «Ի՞նչ կուր մասին է ձեր խօսքը: Ապստամբութիւնը: Քիչ ժամանակ առաջ ամբողջովին ճգմաւ էր, բոլորովին ինկած: Թիւրքերը բոլոր յոյներուն գլուխները կտրեցին. և խնդիրը վերջացաւ: Գէթ մեր օրաթերթերը այդպէս կ'ըսեն:»

— «Ձեր թերթերը... Բարեկամս, ձեր մամուլը կը պատմէ խնդիրները ճիշդ ինչպէս որ ձեր կառավարութիւնը կը փափաքի:»

Բանտապահը գոցեց դուռը ու հեռացաւ:

Յունահատութենէն ու ժառանգեալ եղած էր այդ գիշեր, և քնացաւ մինչև բանտապահին նորէն դուռը բանալը: «Բարի-լոյս, ձեզի լաւ լուրեր բերե՛ր եմ», ըսաւ բանտապահը, ներս մտածին պէս:

— «Իրա՞ւ, ի՞նչ է:»

— «Վիէնայէն հրաման եկաւ արտօնել ձեզի գրել ու կարդալ, ինչպէս նաև օրական երկու ժամ քալել, եթէ ուզէք:»

Թրասիբուլոս իր աչքերը շփեց: Երազ մը կը թւէր իրեն այս ամէնը:

— «Երեք խոշոր սենեակներ կան վերը, պահականոցին մօտ: Ես հոն տարի Պարոն Շէօնվէրթը, իր եղբայրներուն ու սպասաւորներուն հետ մէկտեղ: Ձեզ ալ հոն պիտի տանիմ, այնպէս որ բոլորդ ալ մէկտեղ ըլլաք: Դուք ինքներդ չնեղւեցաք բնաւ, որովհետեւ դեռ նոր եկած էիք, բայց բոլոր միւսները երկու ամիս անցուցեր են այս սոսկալի բանտին մէջ:»

Նոյն օրը ուրեմն փոխադրւեցաւ հոն ուր իշխան Ալէքսանդր Իփսիլանթին և իր եղբայրներն ու բարեկամներն էին :

Ասոնք արտօնւած էին արձակ համարձակ պտըտելու միջնաբերդին մէջ և երբեմն ալ կառք նստելու պահակներու հսկողութեան տակ : Իրենց վար դուրիւր աշնքան անտանելի չէր ըլլար, եթէ իրենց վերակացու անկիրթ ու անզգամ սպան չըլլար : 1821-ի ձմռան երկար գիշերները կը վատնէին անոնք խօսելով Յունաստանի մասին, և վերջիշելով անոր հին պատմութիւնը : Իփսիլանթին չատ անգամ պատմեց անոնց իր զինուորական փորձառութիւնները : Պատմեց թէ ինչպէս յաղթեց Փրանսացիները Փօլօցքի մէջ 1812 ին, ինչպէս նաև գերման արշաւանքներու և Տրէգորնի կռիւ մասին, ու իր բազուկն ու սուրը ինկած էին գնդակէ մը : Իշխանին առողջութիւնը զգալապէս տկարացաւ բանտարկութեան պատճառով, և իր դէմքը մեռնողի մը դէմքին կը նմանէր : Իրիկուն մը սովորականէն աւելի անհանգիստ՝ վառարանին մօտ նստու, տխուր և լուռ, չըջապատւած իր ընկերներով, երբ նամակաբերը ներս մտաւ ու ծրար մը նամակներ տաւ անոր : Մինչդեռ կը կարդար անոնցմէ մէկը, սկսաւ արտասուել : Իր Տիմիթրիոս եղբորմէն էր այդ նամակը, որ կը յայտարարէր իր ժամանումը Հիտրա : Երբ Ալէքսանդր Փրուտ գետը անցաւ և յոյն յեղափոխութեան դրօշը բարձրացուց, իր եղբայրը, իրեն իր պատւիրակը, Պելոպոնէս խրկեց Թրիէսթի ճամբով :

— «Տարօրինակ գուգադիպութիւն մըն է աս», ըսաւ ան, «որ իմ եղբայրս Հիտրա հասած ըլլալ ճիշդ այն օրը երբ մենք կոտորւեցանք Տրակացանայի մէջ : Ո՛հ, ինչ միսթարութիւնով կը լեցնեն հոգիս իր նկարագրած յաղթութիւնները, և Հիտրայի մէջ իրեն տրւած խանդավառ ընդունելութիւնը : Ո՛հ, պարոններ, կռիւը վերջացած չէ, և հունգարացիները անարժէք տեղեկութիւններ կուտան մեզի : Մենք կրնանք վստահիլ յոյներու անձն իրութեանը վրայ : Լսեցէք թէ ի՞նչ կը գրէ եղբայրս . «Երբ Թրիէսթ հասանք, մեր վաճառականներու կիները իրենց իսկ մատներով դրօշակ մը գործեցին մեզի որ կը կրէր Մահ կամ Ազատութիւն բառերը : Մինչդեռ կը գործէին այս դրօշակը ուրախութեան արցունքներով երգեցին Ռէկասի երգը :

Ո՛վ զաւակներ,
Իմ որբուկներ,

Ցրւած ամէնուրեք
Արհամարհւած
Ու նախատւած
Մարդոցմէ ամէնուրեք :

Բանտարկեալները ոտքի ելան և իրենց շուրթներուն սեղմեցին նամակը : Երբ իրենք զգացին թէ յունական կռիւը վերջացած չէ, այլ կը յառաջանայ յաղթականօրէն, իրենց ուրախութիւնը բոբոքեցաւ և նոր կեանք մը երևցաւ անոնց մաշած դէմքերուն վրայ :

— «Անէ՛ծք այդ կարավիասին», ըսաւ Թրասիբուլոս : «Մեծն Ալէքսանդր փախած է Աւստրիա, ո՛վ գիտէ որ մէկ բանտին մէջ կը փառի :»

— «Ձե՞նք կրնար փախչիլ», ըսաւ Նիքօլա Իփսիլանթին :

— «Փախչի՛լ», կրկնեց իր եղբայրը Ուէքսանդր, և բոլոր միւսները միասին : «Անկարելի է, որովհետեւ այն վայրկենին երբ մեզմէ առաջինը անյայտանայ, բոլոր միւսները աւելի խստիւ կը բանտարկւին ու կը հսկւին :»

— «Եթէ մենք մեր դրամը լաւ վատենք, կարծեմ թէ կարելի կ'ըլլայ այս բանը», ըսաւ Թրասիբուլոս :

— «Վտանգաւոր ձեռնարկ մըն է աս», ըսաւ ուրիշ մը : «Ատկէ զատ, իշխանը այնքան տկար է հիմա, որ ուէ՛ ծանր մտաւորական ցնցում մը կրնայ մահացու ըլլալ անոր :»

Իրենց խօսակցութիւնը կտրեցաւ այդ պահուն, և իւրաքանչիւրը մտաւ իր անկողինը : Թրասիբուլոս կը վառէր հայրենասիրութեան և սիրահարութեան երկու կըրակով : Ան տեսաւ որ յունական կռիւը դեռ նոր սկսած էր : Այդ վայրկենին ինքը անձկանօք կը փնտռէր միջոց մը որով կարելի ըլլար մնաս-բարով մաղթելու Մօնկացի հաստ պատերուն :

Ը. ԳԼՈՒԽ

Փ ա խ ու ս տ ը

Թրասիբուլոս նախ թողուց փախչելու գաղափարը, զգալով որ եթէ փախէր, իշխան Իփսիլանթին աւելի խիստ հսկողութեան պիտի ենթարկւէր : Բայց մէկ կողմէն ժամանակը կ'անցնէր, միւս կողմէն իշխանին առողջութիւնը չէր լաւնար, և Աւստրիան կը յամառէր պահել փախստա-

կանները մինչև որ յունական կուրի վերջին նշոյլը մարէր։ Ուստի իր պարտականութիւնը հայրենիքին հանգէպ և իր Անդրօնիկէին համար տաժաժ սէրը ստիպեցին զինքը վտարել ուրիշ ամէն զգացում և փախչիլ եթէ կարելի ըլլայ։

Իր դրամէն մեծ մաս մը բերել աւաւ Օտէսայէն, որովհետեւ Փիլիպպոս թագաւորի խօսքերը միշտ իր մտքէն չէին երթար, «Ամէն դուռ ոսկիով կը բացուի»։

Սկսաւ կեղծել թէ յօգացաւ ունի, և իր երեսը տաք թէյով լսաց, այնպէս որ իրեն ջլատ հիւանդի մը գոյն տուաւ։ Աստիճանաբար ան իր բանտակիցներուն և պահակի հրամանատարին զթուրիւնը շարժեց, որ թոյլատրեց իրեն շարաթը երկու անգամ կառքով երկար պտոյաններ ընելու միջնաբերդէն դուրս։

Յեղափոխութեան սկիզբի օրերը շատ մը յունական առաջատարներ կային Սև Մոսկովն վրայ, և, անկարող ըլլալով վերադառնալ Վոսփօրի ճամբով, նաւավարները բերին Օտէսա և հոն ծախեցին անոնք։ Այս նաւավարները թուով հազար հինգ հարիւր հոգի, կոմս Լանցէրօնէն ռուսական անցագիր ստանալով գացին Պրուտի, Կալիցիայի մէջ, յուսալով անկէ թրիէսթ հասնիլ և անկէ ալ Պէլոպոնէս։ Այս անցագրերը առանձին անհատներու համար չէին, այլ իւրաքանչիւրը քսան անուն կը պարունակէր։ Անհաւատարի կը թուէր երբ կ'ըսենք ներկայ լուսաւորեալ դարուն մէջ տարաբախտ յոյները կը ճամբորդէին քաղաքակրթեալ Եւրօպայի սրտին մէջէն և անապատի տափն և երկու ցեղերուն նման նեղութիւններու կը հանդպէին։ Շատերը Յունաստանին կը նայէին իրր իրենց աւետեաց երկիրը, բայց անոնցմէ քիչերը միայն կրցան նորէն ոտք կոխել անոր հողը։ Անոնք համբերութեամբ տարին ամէն զրկանք ու անարգանք այդ ճամբուն մէջ, շատ անգամ ալ կերակուրի պակասէն կը նեղւէին։ Պրուտի քաղաքին մէջ երկու խումբի բաժնեցան անոնք։

Մէկ խումբը, որ հազար հարիւր հոգիէ կը բաղկանար, ոտքով և առանց ոտնամանի, թափառական անցաւ Գերմանիոյ մէջէն դէպի Համպուրկ, մեռած ընկերներ թողով ամէն քաղաքներու մէջ ուրկէ անցան իրենք։ Համպուրկի մէջ ոչ մէկ եւրօպական նաւ չէր ուզեր անոնք նուստտան փոխադրելը յանձն առնել, որովհետեւ անոնք ազգատ մուրացիկներ էին։ Եւր Գերմանիա դարձան նորէն, Հոլանտէն վեր ելան Զախերիա, և անկէ ալ անցան Ֆրանսա, նորանոր

պակասութիւններ, նորանոր նեղութիւններ կրելով։ Վերջապէս իրենց թիւն կէսը հասաւ Մարսէյլ, երկու տարիէն աւելի ճամբորդելէ ետք։

Միւս չորս հարիւրնոց խումբը ճամբայ ելաւ դէպի Վիէննա։ Անոնք այդ քաղաքը հասնելով, բռնի վար դրեցան։ Անոնց խեղճութիւնը այնքան մեծցաւ որ Աւստրիոյ մայրաքաղաքը անոնց դերեզմանատունը կը դառնար, եթէ պապին ներառել և ուրիշ քանի մը հարուստ քաղաքացիներ չօգնէին ու անոնց արձակումը չստանային։ Մեծամասնութիւնը Անքօնայի ճամբան ձեռք առաւ, և անկէ ալ ինքուրն օգնաց, ուր հասաւ այն ատեն, երբ միւս խումբի մնացորդը Մարսէյլ հասաւ։ Քիչեր դարձան Հունկարիա, և ջանացին Թրանսիլվանիոյ միջով Պուքրէշ անցնիլ նորէն։

1822 մայիսի սկիզբները, Թրանսիլվանիոյ, մինչդեռ կառքով պտոյտի ելած էր միջնաբերդէն դուրս, կանգ առաւ գեղջուկ սրճատան մը առջև։

Այդ վայրկենին երկու թխամորթ մարդիկ ալ, երկար ու անհարթ մազերով ու մօրուքով, քրջլոտ ու փոշիով ծածկւած, հոն կեցան։ Իրենց ուսերէն վար առին մախաղները և քարերոն վրայ դրին։

— «Էս լմնցայ, Նիքօլա», ըսաւ անոնցմէ մէկը, այն կամաց ու երկարաձիգ արտասանութիւնով որ կը յատկանշէ Հիտրա և Սփիցիա կղզիներու բնակիչները։

— «Ահ, խեղճ ընկերս, մենք վեց ժամ անընդհատ քալելի ենք»։

— «Տեսնանք ասոնք կը հասկնան ինչ որ ըսենք իրենց։ Է՛հ, մանչուկ, հոս նայիր», աղաղակեց սպասաւորներէն մէկուն։ «Քանի՞ փարա է այդ հացը»։

Սպասաւորը չհասկցաւ հարցումը, բայց տեսաւ թէ խօսքը հացի մասին էր, որուն մատնանիչ բրաւ յոյն։ Ուստի խնդաց ու իր մատներով շարժում մը ըրաւ, իրր թէ հասկցաւ։

Թրանսիլվանիոյ զարմացաւ սկիզբէն, երբ անոնց խօսիլը լսեց, ապա յուշարէն լեզուով խօսեցաւ անոնց։

Տարաբախտ կղզեցիներուն աչքին լուս հրեշտակ մը երևաց ան, իրենց մթութեան մէջ։ Ինկան անոր վիզը և գրկախառնեցան, և անէծքներով սկսան նկարագրել իրենց կրած նեղութիւնները։ Ասոնք կը վերաբերէին չորս հարիւրնոց խումբին, որ Վիէննայի մէջ վար դրած էին։

Տեսնալով որ անոնց ռուսական անցագրերը քսանական

մարդոց համար էր, որոնցմէ ոմանք մեռած էին դժւարութիւններէն, ոմանք ալ մնացեր էին տարբեր քաղաքներու մէջ ուրկէ անցած էին, ինքր առանց ժամանակ կորսնցնելու յայտնեց անոնց իր ուղիքը և որքան անիրաւի կերպով րանտարկելը Աւստրիոյ կողմէն խնդրեց անոնց օգնութիւնը, և ինքնարեւարար յանձնառու եղաւ ճամբորդութեան ծախքերը ինք հոգալու: Կարճ ժամանակի մէջ ամէն բան կարգադրւած էր:

Այդ իրիկւան արեւը մարը մտնելէն ետք, Թրասիբուլոս հրամանատարին արտուր զնաց:

Ծառայ մը ձիերը կը մաքրէր: Այս մարդը Թրասիբուլոսի կառապանն էր — փոքրակազմ մարդ մը, գրեթէ յիսուն տարեկան, համեստ դէմքով: Ձիերէն մէկուն հետ կը խօսէր ան, այն գերմանական համեստութեամբ որուն այս անասուններու ազնիւ յատկութիւնները կը յարմարին:

— «Ան հիանալիօրէն լաւ կը ճանչնար ձեզի», ըսաւ Թրասիբուլոս:

— «Անշուշտ, պարոն: Ես մեծցուցած եմ տղ սինլքորը», աւելցուց ան, մեղմութեամբ մը շփելով անոր բաշը: Անասունը, մինչդեռ կը գգւրէր, կատակով մը ծառային գլխարկը խածաւ:

— «Քարլ, քանի՞ տարեկան է այս ձին?»

— «Գրէթէ հինգ»:

— «Հի՞նգ տարիէ է այս միջնաբերդին մէջ կը մնաք?»

— «Ե՛ս: Ես ճիշդ քսան և ութ տարի է հոս եմ»:

Քսանը ութը... Թաղւած այս պատերուն մէջ, առանց տեսած ըլլալու աշխարհի ամէնալաւ մասը:

— «Քսան և երկու տարի բանտը մնացի և վեց տարի ալ դուրսը»:

— «Մի՞թէ»:

— «Եւ ի՞նչ բանտ: Տասն և հինգ տարի շղթայւած էի բանտին ամէնախոր մասին մէջ, ուր միշտ ճահճային է՝ խոնաւութենէն»:

— «Դուք սոսկալի ոճիւր մը գործած ըլլալու էք ուրե՛մըն»:

Ծառան ամէն կողմ նայեցաւ տեսնալու թէ ուէ մէկը կը լսէր իրենց, և հանդարտութեամբ մը ըսաւ. «Ոճի՛ր: Իմ միակ ոճիւրս այն էր որ ես ազատութեան համար կռուեցայ»:

Թրասիբուլոս յուզւեցաւ Քարլի վերջին խօսքերէն:

— «Այո՛, պարոն, ազատութե՛ան: Ես հունգարացի մըն եմ: Երբ երիտասարդ էի, ոչինչ այնքան չէր փնասեր ինձի, որքան իմ հայրենիքիս հպատակութիւնը: Ամբողջ Աւստրիան չկրցաւ զսպել զիս, ուստի փախայ Ֆրանսա, ուր իրենց յեղափոխութենէն ետք ամէն կողմ տարածայնւած էր թէ ազատութիւնը ձեռք պիտի բերւէր: Ես արձանագործեցայ հեծելազօրներու կարգը և միացայ զօրավար Մորօին՝ Հռենոսի մօտ, բայց գերի բռնւեցայ աւագ դուքսէն: Իմ պատիժս մահ էր, որովհետեւ Աւստրիոյ դէմ կռւած էի: Թէ ինչպէ՞ս խնայեցին կեանքիս, ես ինքս ալ չեմ գիտեր: Իս հոն խրկեցին, ուր քսան և երկու տարի անցուցի այդ բանտին մէջ: Վեց տարի առաջ արձակեցին իս: Ես փութացի իմ ազգականներս տեսնել: Բայց ո՛ւր էին անոնք: Այդ ժամանակամիջոցին ամէնքն ալ մեռած էին: Ես խորտակւած էի աշխարհիս մէջ: Ձէի գիտեր թէ ինչ ընէի, որովհետեւ, երբ ուէ մէկը լսէր թէ ես քսան և երկու տարի բանտարկւած էի, իս իր ծառայութեան չէր առնէր: Ուստի կամովին ետ եկայ հոս, և զօրավարին ծառան դարձայ»:

— «Ի՞նչ թոշակ կ'ստանաք»:

— «Տասը Ֆրանք ամէն երեք ամիսն անգամ մը և իմ ուտելիքս»:

— «Միայն այդքա՞ն»:

— «Միայն այդքան: Ատ արքայական վճար է: Մարդիկներ կան հոս որ տասը Ֆրանք տարին անգամ մը հաղիւ կ'ստանան»:

— «Եթէ արձակւած ըլլայի, խեղճ Քարլ, քեզ իմ ծառայութեանս մէջ կ'առնէի, և ամսական հարիւր Ֆրանք և ուտելիքդ կուտայի, որովհետեւ, լաւ մարդ մը ըլլալէդ զատ, ազատութեան գաղափարն ալ ունիս դուն»:

— «Եթէ՛ն և 'ըլլար՝ը, տէր, մարդոց ամուսնութենէն առաջ, աշխարհս մանուկներով կը լեցնէ»:

— «Դուն խօսքերուս չես հաւտար: ահա դուրծ ուրեմն», և ծառային երկնցուց երեսուն ոսկի:

— «Ի՞նչ բանի կուգան ասոնք»:

— «Պզտիկ կ'երեւան աչքիդ: Ահա նոյնքան աւելի», ըսաւ Թրասիբուլոս:

— «Բայց, արդարեւ, պարոն...»:

— «Ես աւելին ունիմ, եթէ ատոնք չբաւեն», ըսաւ պատրիարքի քեռորդին:

— «Բաւակա՛ն է. բաւակա՛ն է :»

— «Լսէ՛, Բարլ : Ես չատ հարուստ եմ : Իմ միակ յանցանքս այն էր որ ես ալ կու եցայ աղատութեան համար : Եթէ կրնաս օգնել ինծի որ փախիմ այս բանտէն, կը խոստանամ քեզի, Աւստրիոյ ռահմանները անցնելուս պէս, տասը հազար ֆրանք հասցնել ուղղակի քու ձեռքդ, և թողակը որ խօստացայ քեզի, եթէ ինծի հետ մնաս :»

Ծառան գրեթէ ինքնիրմէն ելած էր՝ զարմանքէն : Ամէն վայրկեան իր դէմքի արտայայտութիւնը կը փոխէր :

— «Ինչ որ կուգայ ձեռքէս, պարոն,» չչնչաց ան, «ես այդքան ալ կոյր չեմ, — կրնամ տեսնել արեգակը՝ երբ կը փայլի : Այլ սակայն, առանց անցագրի մենք ոչինչ չենք կրնար գլուխ հանել : Դուք կրնաք անցագիր մը ստանալ հոս, առանց ձանչցւած ըլլալու կամ երաշխաւորութեամբ : Եթէ ես ինքս կարող ըլլայի հատ մը ստանալ, չէի մնար այս անարգ Աւստրիոյ մէջ :»

— «Ես ռուսական անցագիր մը ունիմ քսան մարդու համար,» և սկսաւ պատմել թափառաշրջիկ նաւավարներու պատմութիւնը :

Ասոնք փախուստը կարգադրեցին հետեւեալ կերպով. նաւավարներու անցագիրը պիտի կնքէր Պուքրէշի համար՝ տեղային պաշտօնեաներէն ինչպէս նաև օսմանեան դեսպանէն : Իւրաքանչիւրը այդ քսան անուններէն մէկ-մէկ հատ պիտի ընտրէր իրեն համար : Թրասիբուլոս ծանր հիւանդ ըլլալ պիտի կեղծէր, և ոտները տաք ջուրի մէջ պիտի դնէր, և պիտի ստիպէր սպասաւորներուն որ չխանդարեն զինքը մինչև որ ինք կանչէր անոնց : Կէս-գիշերին պիտի ելար և մահիճին ծածկոցները այնպէս կարգադրէր որ մարդու կերպարանք ուենային և ապա պիտի իջնար դաւիթը, ուր Բարլը պիտի սպասէր իրեն : Արշալոյսին մօտ երկուքն ալ, ծառայի հագուստներով պիտի հեծնային դօրավարին ձիերը և միջնաբերդէն դուրս պիտի գային, առանց անոնց հետ ջուր տալու պատրուակին տակ, ըստ սովորականին :

Այս գաղափարը հիանալիօրէն յաջողեցաւ : Անգամ մը Մօնկացի հաստ պատերէն դուրս ելլալէն ետք, միւս հագուստները հագան, երկու ձի ևս առին իրենց ընկերներուն համար և անհետացան :

Ճամբորդեցին գիշեր ցորեկ շարունակ, կը կենային երբեմն միայն իրենց ձիերը փոխելու համար : Երբ

Հասան Կարպաթ լեռները, Թրասիբուլոս խիստ քաղաքավար նամակ մը գրեց բերդի հրամանատարին, որուն մէջ նկարագրեց իրենց փախուստի եղանակը : Աս ըրաւ, որպէսզի սպան համոզի թէ իշխան Իփսիլանթին բնաւ չօգնեց իրենց փախուստին, այլ իրենք հրաժարեցան այլևս իրենց այդ ներկայ վիճակը կրելէն : Իբրև համոզիչ ապացոյց մը իր խօսքերուն, ետ խրկեց անցագիրը, որը, թէև քսան մարդու համար, բայց ցոյց տւած չէր իր բանտակիցներուն և ոչ ալ խոստացած էր անոնց պորձածութիւնը ինպատար իրենց : Վերջապէս, գրեց թէ ո՛ր կայարանը թողած էր ձիերը, և խնդրեց հրամանատարէն որ մէկը խրկեն անոնց ետեւէն :

Թ. ԳԼՈՒԽ

Հ ր աւ է ր ը

Պուքրէշ հասնելէն ետք, Թրասիբուլոս հոն մնաց իր ուժերը կազդուրելու համար : Անկարող ըլլալով առկէ տեղեկութիւններ ստանալ Անդրօնիկէի մասին, կրցածին չափ շուտ մնաս-բարով մաղթեց Հիտրայի իր ընկերներուն, բաւականաչափ դրամ թողլով անոնց՝ իրենց ծախսերը հոգալու համար, և միայն Բարլի ընկերակցութեամբ ճամբայ ելաւ փօստային հետ Եանիա երթալու, որպէսզի անկէ ալ կարող ըլլայ անցնիլ յօնիական կղզիները և վերջապէս հասնիլ Պէլօպոնէս :

Թրասիբուլոս ճամբորդեց դուքս Անդրօնիկով կեղծ անւան տակ, և մութ կապոյտ ակնոց մը կը կրէր : Ռուսական անցագիր մը ունէր ինքը, որ ստացեր էր Մօլտօ վալաքիոյ մայրաքաղաքին մէջ, ինչպէս նաև մէկ դեսպանէն միւսը յանձնարարական նամակներ ձեռք բերաւ : Հասաւ Եպիրոսի մայրաքաղաքը այն պահուն, երբ բնակիչները դեռ յուզւած էին Ալի փաշային ողբերգական վախճանին առթիւ : Ամէն կողմէ ճամբորդները հոս կը լցւէին տեսնելու համար բռնակալին անխորտակելի ամբողջը. ինքն ալ ռուսական դեսպանին հետ դնաց լիթարիցա միջնաբերդը տեսնելու :

Օմէր Պրիօնէն և քաֆթանճին դուրս եկան անոնք հիւրընկալելու : Պարթաքաս չկրցաւ անմիջապէս ճանչնալ Թրասիբուլոս : Այն տանջանքները որոնց ենթարկւած էր ինքը՝

անհունապէս փոխած էին իր տեսքը: Ասկէ զատ, երեք տարի առաջ, երբ Պէլօպոնէսի մէջ էր ինքը՝ յունական ըզգեստ կը հագնէր, իսկ հիմա եւրօպական ղզեստ հագած էր և խոշոր կապոյտ ակնոցներ կը կրէր:

Թրասիբուլոս, սակայն, անմիջապէս ճանչցաւ ծուռիկ և խեղանդամ դասատուն: Կը զարմանար, և անկարող էր դուշակել թէ ինչպէ՛ս այդ ուրացողը միւսիւման եղած և քաֆթանճի պաշտօնին հասած էր: Միւս կողմէն, Պարթաքաս կը փափաքէր ցուցնել թէ տաճկական բարձր դասակարգին մէջ մարդիկ կան, որոնք ծանօթ են ֆրանսերէնին: Սկսաւ Ալի փաշային նկարագրութիւնը ընել, բոլորովին խեղաթիւրած և անկապ, և վերջապէս քանի մը հարցումներ ըրաւ, որոնց աշակերտուհիին սիրահարը հարկադրուած եղաւ պատասխանելու:

Պարթաքասի դէմքը երևան կը բերէր չատ մը արտայայտութիւններ, երբ Թրասիբուլոսին ձայնը անոր ականջը կ'իյնար: Իր անթարթ աչքերը յառեց անոր վրայ, և գրէթէ իր ոտներու մատներուն վրայ կեցաւ և մեքենաբար ուղորեց իր փողկապին ծալքերը: Երբ բացարձակապէս վստահեցաւ թէ ով էր այս ռուսական դուքսը, ամէն շարժումով ու նայածքով ցոյց տուաւ թէ ինքը հիւանդանալու աստիճան անհանգիստ էր: Այդ վայրկենին ռուսական դեսպանը քիչ մը հեռացեր էր Օմէր Պրիօնէին հետ: Պարթաքաս ընդմիջեց Թրասիբուլոսի քայելը, որպէսզի իրենք երկուքն ալ աւելի հեռուն մնան, և, հանդարտ կենալով, յանկարծ ըսաւ, «Չէ՞ք ճանչնար իս, Թրասիբուլոս:»

— «Չե՛մ ճանչնար ձեզ: Ինչպէ՞ս յաջողեցաք քաֆթանճի մը ըլլալ, պարոն Պարթաքաս:»

— «Եւ դուք ինչպէ՞ս յաջողեցաք Անդրօնիկով դուքս մը ըլլալ:»

— «Պարագաները ստիպեցին իս փոխել իմ անունս, բայց ո՛չ կրօնքս:»

— «Նոյնը՞ պատահեցաւ ինձի. պարագաները ստիպեցին իս փոխել իմ անունս, բայց ո՛չ կրօնքս:»

— «Բայց տաճիկ մը միայն կրնայ քաֆթանճի ըլլալ:»

— «Իրաւ է, բայց մինչև հիմա տաճկական երեք փորձերէ անցեր եմ առանց իսկապէս թլիսաուած ըլլալու:»

— «Չեմ հասկնար ձեզի:»

— «Շատ պարզ է: Երբ մէկը ատէրվիլի մը պէս լաւ թիւրքերէն խօսի, երբ մէկը ճերմակ փաթտոց կապէ, երբ

մէկը յարգանք իր կօշիկները հանէ մզկիթ մտած պահուն, ո՞վ կրնայ կասկածիլ թէ ան միւսիւման մը չէ:»

Գաճաճին շնային ձևերէն, Թրասիբուլոս վերյուշեց աշտարակի Պարթաքասը: Խորհեցաւ թէ ինքը բոլորովին անոր ձեռներուն մէջն էր և որոշեց զգուշութեամբ վերաբերել անոր հետ: Ասկէ զատ քունի որ Անդրօնիկէի նամակին կտորները — որ Տրաքուլիս փրկած էր բոցերէն, Տըրակացանայի կուի իրիկունէն առաջ — կ'ականարկէին իր հօրն ու եղբօրը մահը, խորհեցաւ որ եթէ ինքը անգիտանալ ձեւանար և հարցեր չ'ուղղէր՝ անոր այդ մասին — պիտի համոզէր նախկին դասատուն պատմելու իրեն ինչ որ պատահած էր:

— «Ի՞նչ լուր ունիք քէհեան՝ աշտարակէն մէկնեւնէս իվեր,» հարցուց անոր:

— «Քէհե՛ան: Չէ՞ք գիտեր թէ ի՛նչ է պատահեր: Այս երկար ժամանակամիջոցին բնաւ նամակ ստացած չէ՞ք Անդրօնիկէն,» հարցուց փոխադարձաբար, բերանբաց:

— «Անդրօնիկէ՛ն: Ինչպէ՞ս կրնայի տեղեկանալ պատահածը: Պատրիարքի մահուան վրայ ես փախայ Պօլսէն, ոչինչ չլսեցի անկէ և նամակ ալ չստացայ իմ նշանածէս:»

— «Եւ մինչև հիմա ո՞ր կը մնայիք պարոն Թրասիբուլոս,» հարցուց Պարթաքաս ինքնիրեն գալով:

— «Ես պատրիարքի մարմինն հետ Օտէսա գացի: Անկէ միացայ Նւիրական լէգէոնին: Տրակացանայի կուէն ետք Աւստրիա փախայ, որպէսզի կարողանայի Պէլօպոնէս անցնիլ, բայց ձերբակալեցայ և նետեցայ Մօնկացի բանտը, ուր բանտարկւած է նաև Ալէքսանդր Իփսիլանթին: Քանի մը օր առաջ միայն թողուցի հոն, և ռուսական անցադրովս Պէլօպոնէս երթալու ճամբուն վրայ եմ:»

Պարթաքաս լիապէս համոզւեցաւ թէ Թրասիբուլոս ոչինչ չէր գիտեր լալիօթներու արհաւիրից տեսարանին նկատմամբ:

— «Ուրեմն դուք ոչինչ չէք գիտեր ձեր Անդրօնիկէի մասին,» ըսաւ ան, շուրթները սեղմելով իրարու:

— «Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ...»

— «Ես պիտի ըլլամ շարագուժ լուրեր հաղորդողը:»

— «Ես պատրաստ եմ, պարոն Պարթաքաս, ձեզի լսելու: Երբ Յունաստանը այսպիսի անօրէն կացութեան մը մէջ է, աղէտալի լուրերէն զատ, ուրիշ ի՞նչ բան լսելու կրնանք սպասել:»

— «Իրիկուն մը, մինչդեռ աշտարակին մէջ նստած լաւ բաներ կը խօսէինք քու մասին, լալիօթները ներս խուժեցին ու մորթեցին քէհեան ու իր որդին և բոլոր իրեն հետ եղողները: Կը յիշեմ Մեծ Պահքին մէջ էր. բարեբախտաբար այդ իրիկուն ես թրքական հագուստ հագած էի, դբօցնելու համար աշակերտուհիս, ինչու որ աղջիկը շատ կը տանջէր ձեր մասին. լալիօթները և գետին գլորած գլուխները տեսնելուս պէս, իմ պաղարիւնութիւնս չկորսնցուցի: Ես ինքս թիւրք մը ըլլալ կեղծեցի, իբր թէ Թրիփօլիցաէն խրկած էի՝ քէհեան հոն հրաւիրելու, ուր Մօրէայի բոլոր քէհեանները սովորաբար կը հաւաքէին: Սուտը փրկեց իմ կեանքս, իսկ Անդրօնիկէն իրենց հետ տարին»

— «Անդրօնիկէ՛... Ի՞նչ եղաւ խեղճ աղջիկը:»

— «Լալիօթներու մեծը քանի մը ամիս իրեն մօտ պահեց:»

— «Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք,» ըսաւ Թրասիբուլոս, ձեռքը ճակտին դարնելով:

— «Յետոյ Անդրէաս Մէթաքսաս գնեց աղջիկը լալիօթներէն և լուր կը շրջէր թէ երկար ատեն ապրեցաւ անոր հետ, թէ և ես ոչինչ չեմ գիտեր այդ մասին: Բայց պատմութիւնս կիսատ մնաց: Ես թիւրքերուն ձեռքը ինկած էի. Երբ տեսան որ ես երկու երեք լեզուներ կը խօսէի — եզան պէս մարդիկ են անոնք — մեծ մարդու տեղ գնելով իս, առաջին քարտուղար ըրին, և հիմա ալ քաֆթանճի:»

— «Եւ ի՞նչ եղաւ Անդրօնիկէն,» հարցուց Թրասիբուլոս, շուրթները ճեփճեմակ եղած:

— «Ես բնաւ չտեսայ զինքը անկէ ետք: Դուք գիտէք թէ որքան վիպական էր ան. մարդու հագուստ հագաւ և թէրմօպիլի կիրճը գնաց կուելու: Չար լեզուները նորէն տարածայնեցին թէ ան հոն Տիաքոսին հետ կը բնակէր: Անկէ գնաց Քօրիկեան Անձաւը, Պարնասի մէջ, և հոն աւելի մեծ էր գայթակղութիւնը: Լուր կը շրջէր թէ Օաիսկս իր կինը Հեղինէ պիտի ձգէր անոր պատճառով: Վերջապէս — պատմութիւնս կարճեցնելու համար — հիմա ալ լսեցի որ Կարավիասի պանդոկին մէջ էր ան և հոն գինւորի մը հետ սիրահարելով փախեր է:»

— «Այս բոլորը, որ ինծի պատմեցիք, ճշմարիտ են,» աղաղակեց Թրասիբուլոս, ամօթահար և ապշած:

— «Ես չեմ երաշխաւորեր: Ես ընդհանուր տարածայնութիւնները միայն կ'ըսեմ ձեզի: Մէկ բան մը որ ես

անձնապէս գիտեմ՝ այն է որ աւագակը անհետացած է իմ տարաբախտ աշակերտուհիս հետ: Կը կարծէ՞ք Թրասիբուլոս, որ Անդրօնիկէն հիմա այն գեղեցիկ և քնքուշ օրինորդն ըլլայ, որ դուք ատենօք տեսաք զինքը: Եթէ տեսայիք ան՝ պիտի չճանչնայիք: Բոլորովին փոխւած է ան: Թրիփօլ մը, որ տեսած էր զինքը Կարավիասի կուէն քիչ առաջ, պատմեց ինծի թէ անոր դէմքի ծեփւած է ներկով:»

— «Ո՛հ, Աստուած իմ, ի՞նչ փառահասուցած եմ աշխարհին, որ այսպէս անգթօրէն կը տանջես իս: Ա՛խ, սիրելիս, աչքերուս հրեշտակը... Ո՛հ, չեմ հաւատար ձեզի: Կ'աղաչեմ, պարոն Պարթաքաս, ըսէք, մի՞թէ այս բոլորը ճշմարիտ են:»

Տարաբախտ երիտասարդը անկարող էր խորհելու թէ իրենց խորամանկ ու անխիղճ թշնամին կրնար այսպիսի ամբաստանութիւններ հնարել: Մէկ կողմէն Թրասիբուլոս յիշեց իր նշանածին առաքինութիւնները և անոր նամակին կտորները, և հակամէտ էր հաւատալ անոր անմեղութեանը, սակայն միւս կողմէն ինքը ստիպւած էր խոստովանիլ թէ անտէր և անպաշտպան կին մը չէր կրնար երկար դիմագրել պարագաներու ուժին և բռնութեան:

Անկասկած ճշմարիտ է թէ աղջկան անդգամ դրպարտիչը խորարմատ կասկածներ տնկած էր այս տարաբախտ երիտասարդի սրտին մէջ: Անդրօնիկէն անարատ չէր այլևս իր մտքին մէջ:

— «Հոս ժամանակ չուրինք, սիրելի բարեկամ, խօսելու այն պատահարներուն վրայ, որոնք ոչ նազ սրտցաւ կը պատճառեն ինծի որքան ձեզի: Դեսպանը և Օմէր Պրիօնէն կը մօտենան ձեզի: Լաւ է որ մենք ծածկենք մեր ով ըլլալը: Զօպեցէք ձեր վիշտերը: Կը խնդրեմ ձեզմէ որ այս իրիկուն ինծի այցելելու պատիւը ընէք, և մենք ընդարձակօրէն կը խօսինք այս մասին: Ես, սիրելի Թրասիբուլոս, միշտ սիրած եմ ձեզ, թէ և դուք միշտ գէշ գաղափար մը ունեցած էք իմ մասին: Ըստ երևոյթին դուք չհասկցաք ինծի, կամ գոնէ նախանձը չթողուց որ հասկընայիք իս:»

Այս խօսքերով Պարթաքաս սեղմեց Թրասիբուլոսի պաղ ձեռները, բայց իր աչերը բազէի մը աչքերուն պէս չողացին անոր նշան-մատնին տեսնելով:

Ժ. ԳԼՈՒԽ

Մ ու Ղ ա կ ք

Թրասիրուլոսի հետ տեսակցութենէն ետք, Պարթաքաս տուն վերադարձաւ և երկար ու կամաց քայլերով սկսաւ ճեմել սենեակին մէջ: Այն խարազանի հարւածը որ Անդրոնիկէն տւած էր իրեն աշտարակին մէջ, և դէպի ինք ցոյց տւած անարգական վարմունքը Փաթրասի մէջ, դիւրութեամբ չէր անհետացեր այս վատհոգի մարդուն յիշողութենէն:

Աղջիկէն բաժնւելէն իվեր նախանձը և զազանային տախանքը, իր սիրոյ գլխաւոր տարրանիւթը, փոխւած էին ծարաւի վրէժխնդրութեան: Իր կիրքը աւելի ու աւելի ճանտալոսի ծարաւ մը դարձաւ: Երբ հիմա ինքը կը վայելէր նպաստաւոր հող մը ուրկէ կրնար հանդսիլ իր աշակերտին:

Աղջկան տեղ բախտը իր ճամբուն վրայ նետեց Թրասիրուլոս — իր տառապանքներուն գլխաւոր պատճառը: Ինքը վստահ էր որ Թրասիրուլոսի գլուխը այն աստը հաղար դուռններէն մէկն էր, որոնք Գրիգոր պատրիարքի և իր հետեւորդներուն ահաւոր խորանը զարդարեցին, սակայն հիմա Թրասիրուլոս նորէն մարմին առած կ'երևնար: Մանաւանդ, օր. Ռ. — հաստատած էր թէ իր աշակերտուհին ո՛չ միայն կ'ապրէր, այլ և ինքզինքը քաջ զինուոր մը ցոյց տւած էր կռւին մէջ: Վախն ու վրէժխնդրութիւնը ստիպեցին քաֆթանճին անձկօրէն ուսումնասիրել թէ ինչպէ՞ս կրնար ազատիլ այս երկու հակառակորդներէն:

Իր վառ երեակայութիւնը մէկ միջոց մը կրցաւ մտածել միայն, և այդ էր — նոր ոճիրով մը հինը պարտկել: Կանչեց իր ծառային, դարհուրելի դէմքով կէկ առնալու մը:

— «Քարա Սէյիտ Ալի», ըսաւ անոր, «Ժամանակը եկած է որ հասկնամ թէ արդեօք հաւատարի՞մ ես ինծի, և կրն՞քեմ քու բարեբախտութիւնդ միանգամ ընդ միշտ՝ տարեկան հինգ հարիւր դահեկան վճարելով քեզի:»

Առնալուտը ձեռքը իր զէնքին վրայ դրաւ, հասկցնելու թէ պատրաստ էր հնազանդելու:

— «Միւսնոյն ատեն դուն ծառայած պիտի ըլլաս Ղուռանին», շարունակեց քաֆթանճին:

— «Ըսէք, էֆէնտի:»

— «Այս իրիկուն ռուսական դուքսի մը կ'սպասեմ: Ան իմ ոխերիմ թշնամիս է ինչպէ՞ս նաև թշնամի է միւսիւլմաններուն: Ես պիտի վար դնեմ զի՛նքը մինչև կէս-գիշեր: Երբ ան ռուսական հիւպատոսարանը վերադառնայ, դուն և քու երկու մարդիկներդ բռնեցէ՛ք զինքը և թնդանօթի դուռդ մը կապելով վիզը, նետեցէ՛ք լիճը: Զրախեղդ ընելէ առաջ, անոր մատի մատնին հանեցէ՛ք և ինծի բերէ՛ք:»

— «Ա՜յդ է ամէնը: Աշխարհք մը մտաջուր կտո՞ր մը նեղութեան համար:»

— «Լսէ, Քարա Սէյիտ Ալի, գիտցած ըլլաս որ գործը շատ դժւար է: Ռուսը փալիքար մըն է, և միշտ հետը ատրճանակ կը պտտոցնէ: Ուրեմն եթէ ինքը պոռայ կամ եթէ ռուս հիւպատոսը լսէ այդ մասին, ո՛չ իմ գլուխս և ո՛չ ալ Խուրշիտինը կրնայ ողջ մնալ:»

— «Կը հասկնամ», ըսաւ առնալուտը. բարեկեց ու հեռացաւ:

Թրասիրուլոս շուտով ժամանեց Քարլի հետ:

— «Պարոն Պարթաքաս», ըսաւ ան, ներս մտածին պէս, «որքան որ կը խորհիմ ձեր ըսածներու մասին, նոյնքան անկարող կ'ըլլամ կամ աւելի լաւը, նոյնքան կը դժկամակիմ հաւտալ ատոնց: Իմ Անդրոնիկէ՛ս...»

— «Իմ սիրելի Թրասիրուլոսս, Անդրոնիկէն կին մըն է. և կին մը, բարեկամս, միշտ կարելի է բաղդատել հայելիի մը հետ: Որքան գեղեցիկ է կին մը, նոյնքան յղկած է հայելին: Եթէ մէկը չմօտենայ ապակիին, չի կոտորի ան թէև, բայց կ'աղբւրի ժամանակի ընթացքէն, կը մթաքնի ու կ'աղտոտի փոշիէն կամ, ուրիշ խօսքով, կը ծերանայ: Եթէ մէկը քար նետէ անոր, մէկ, երկու, երեք, չորս, հինգ կարելի է դիմանայ անոնց, բայց վերջապէս, դուն ըսէ, վեցերորդին պիտի կոտորի, փշրւի ան, որքան ալ հաստ ըլլայ ապակին: Այսպէս է նաև կին մը: Եթէ ան անպաշտպան մնայ, առաջին, երկրորդ, երրորդ, չորրորդ, հինգերորդ անգամին թերևս ոչ ոք կրնայ բան մը ընել, բայց վեցերորդին... գլխէ կ'ելլայ այլևս...»

— «Բաւական է: Բաւական է, պարոն Պարթաքաս: Այս խօսակցութիւնը այնքան կսկծոտ է որ չեմ փափաքիր շարունակել: Միայն հարցում մը ևս: Դուք ըսիք ինծի

— «Բարով-եկաք մեր դիւղը, պէլօպօնէսցի օրիորդներ, բարո՛ւմ եկաք...» աղաղակեց երրորդ մը։

Անդրօնիկէն շարած էր։ Անցաւ քաղաքին հրապարակը, շնորհալիօրէն բարեկեղծ հիւրասէր ամբողջը, առանց գիտնալու թէ որո՛ւն բարեսիրութիւնը պէտք էր ընդունիլ և որունը մերժել։

Վերջապէս կանգ առին մեծ տան մը դռան առջև, որուն տիրոջը պարոն Ֆրանքուլիսին յանձնարարական նամակներ ունէին կալիքսիտիէն։

Քաղաքին մեծն էր, ինչպէս նաև կղզիին ամէնահարուստ կալածատէրներէն մէկը։

Իր տունը ընդարձակ էր, և դարգարած արեւելեան շաշուլթիւններով և հանգստութիւններով։ Տունը երկու յարկէն էր, գաւթով մը և փոքրիկ պարտէզով մը։

Տան տիրոջ կիներ, իր եղբայրը Պարասէլմաս, երեք աղջիկներ և երկու տղաքներ կը կազմէին ընտանիքը։ Իրենց դէմքերը ազնիւ և վառելու էին։

— «Մենք Պէլօպօնէսէն կուգանք», ըսաւ Անդրօնիկէն, «և որբեր ենք։ Թիւրքերը սպաննեցին մեր հայրն ու եղբայրները, և մենք զժառուրութեամբ փախանք ձեր կղզին։ Որքա՛ն երջանիկ էք դուք հոս, որովհետև ոչինչ չէք գիտեր այն դժբախտութիւններու մասին, որոնց ենթարկւած են ձեր ազգակիցները։»

— «Մենք ամէնինչ լսած ենք այդ մասին», ըսաւ տան տիկինը։ Տոմաղի անցեալ ապրիլին միջնաբերդը կը րակելէն իվեր, մութասէլիմը վար դրած է մեր եպիսկոպոս Պլատոն, իր սարկաւազը և քառասուն երեւելիներ իբրև պատանդ։»

Ապա Անդրօնիկէն պատմեց թէ որու աղջիկն էր ինքը, և նկարագրեց իր հօրը ողբերգական մահը։ Աղջիկը ոչինչ չըսաւ Պարթաքասի և Խէրմօփէլիի և Կրավիասի մէջ իր քաջագործութիւններու մասին և Տիամանթօն ներկայացուց իբրև իր քոյրը։

Տիամանթօյի դարմանքը անսպասելի էր։ Չայնիճայի հարէմէն և Պարնասի աղօտ անձաւէն ու անոր կիսավայրենի բնակիչներէն ետք, ատրճանակներու ու սուրբու մէջէն երկար ճամբորդելէ ետք, հիմա աղջիկը ինքզինք կը գտնայ Քիոսի կենդանի և զւարճ հօրիզօնին տակ, չըջապատւած ժպտուն դէմքով։ Իր երջանկութիւնը գեղուն էր և կը թւէր թէ այս աշխարհիս մէջ իրեն համար ասկէ աւելի ցանկալի բան չի կար։

Իրենց յատկացած սենեակը մտնելէն ետք, գրկեց Անդրօնիկէն արտասույից աչքերով։

— «Ի՞նչ կայ, Տիամանթօ», հարցուց Անդրօնիկէն։

Խեղճ աղջիկը չկրցաւ խօսիլ։ Անկարող էր արտայայտել երախտիքը իր ազատարարին, որ փրկած էր զինքը վրտանդէն։ Արքատիացին հասկցաւ, սեղմեց ան իր բազուկներուն մէջ և սրբեց անոր աչքերը։

— «Ուրիշ կեանք մը կայ մեր առջև հիմա, Տիամանթօ։ Քանի մը օրէն մեր անցեալ նեղութիւնները երազ պիտի թւին։ Այդ է աշխարհի կերպը։»

Ասոնք քնացան մինչև առտու, խաղաղ և անխռով։ Արդէն լուսցած էր երբ անոնք իրենց սենեակի պատուհանները բացին։

— «Ո՛հ, ի՛նչ անուշահոտութիւն», ըսաւ Տիամանթօն, մինչդեռ բուրումը ներս կը մտնէր։ Կարծես վարդեր կը քաղեն պահելու համար։»

Քիչ ետք դուռը դարնւեցաւ։ Պարոն Ֆրանքուլիսի աղջիկներէն մէկը ներս բերաւ ափսէի մը մէջ երկու գաւաթ պաղ ջուր և աման մը անուշեղէն։

— Ո՞ւրիշ կուգայ այս անուշահոտութիւնը», հարցուց Անդրօնիկէն, սովորական բարեկէն ետք։

— «Մեր նարինջի և լեմոնի ծառերէն. չէք կրնար երեւակայել թէ որքան հեռուները կերթայ անուշահոտութիւնը։ Մենք մեծ տուններ և պարտէզներ ունինք նարինջով, լեմոնով, յասմիկով, ծաղիկով, ամէնտեսակ պտուղով ու ծաղիկով լեցուն, և երբ հովը շիտակ կը փչէ, հոտը կը հասնի դիմացի ցամաքը։»

Օտարի մը անհաւատալի կը թւէր թէ այսքան հոտաւետ մթնոլորտ մը կրնար գտնւիլ։ Արքատիացի աղջիկը գիտէր որ Քիոս կղզին Իկարեան ծովու պարտէզը կը կոչւէր, սակայն ինք կը կարծէր թէ բանաստեղծական մակդիր մըն էր ատ։

— «Եթէ կը սիրէք, իմ գառնուկներս, կրնաք երթալ Քիոսի միւս կողմերը, ձուրթ գիւղերէն անդին, ուր եղևին ներն ու ձուրթի ծառերը կ'աճին։»

— «Դուք իրաւ դրախտի մէջ կ'ապրիք եղբր», ըսաւ Անդրօնիկէն, «Մենք բախտաւոր էինք ձեր մօտ գալերնուս համար, միայն թէ թողելու չէք որ ձեզի նեղենք։»

— «Նեղէք մեզի՛ր։ Ուրախութիւններնէս ամբողջ գիշերը չքնացանք, երբ մեզի ճանչնաք, պիտի տեսնաք որ

մենք մեր սրտով կը խօսինք և ոչ թէ մեր շուրթներով: Երբ հագնւիք և այս անուշեղէնը ճաշակէք, հաճեցէք վարդալ ուր ձեզի կ'սպասենք նախաճաշի համար:»

— «Ի՞նչ հրեշտակային հոգիներ», ըսաւ Տիամանթօն: «Անձաւի բնակիչներուն չեն նմանիր ասոնք երբեք: Հոն ուր որ կը դառնայի երկու կատաղափայլ աչքերու կը հանդիպէի մութին մէջ: Բոլորն ալ կ'ուզէին ուտել զիս, մանաւանդ օր. Թ.—:»

— «Տիամանթօ, կրնա՞ք դիւրութեամբ հասկնալ ասոնց բարբառը», հարցուց Անդրօնիկէն, խոհական ծիծաղով մը, իբր թէ իր մտածումներու մէջ կորսւած ըլլար:

— «Ոչ բոլորովին: Ինչո՞ւ կը խնդաք:»

— «Ոչինչ: Ես կը խորհիմ օր. Թ.— ին վրայ, երբ ան կարավիասէն դարձաւ ու մեզ չգտաւ:»

— «Սաստիկ բարկացած պէտք է ըլլայ: Ան այնքան կրքոտ կին է որ կարող է ամբողջ Յունաստանը տակնուվրայ ընել մեզ գտնալու համար:»

— «Թերեւս այսօր լուր մը կ'առնեմ Թրաքիոսէն», շուտով նկատեց Անդրօնիկէն, իր սովորական լուրջ եղանակով:

Սեղանատունը առաջին յարկին վրայ էր: Պատուհաններուն մէջ, մայիսի կիզիչ տաքութեան պատճառով, բաց կեցած էին հողէ ջրկուժեր: Անոնք վար տանը փոքրիկ պարտէզը նայեցան որ լիքն էր գարնան քաղցրաբույր ծաղիկներով:

Մէջ տեղը սեղանի մը վրայ կար պտուղ, կաթ, սուրճ և կղզիին համով պանիրը: Պարոն Ֆրանքուլիս սրածայր գտակ մը դրած և եղանակին յարմար լայնածալ պտուժուճան մը հագած, վեր կեցաւ անոնք հիւրընկալելու:

Մինչդեռ Անդրօնիկէն կը նախաճաշէր, սկսաւ գովել կղզիին բնական և արեւստական գեղեցկութիւնները, որոնց մասին ինքը այնքան լսած ու կարգացած էր: Ապա խօսքը դարձուց յոյն ապստամբութեան և Պօլսոյ սարսափելի տեսարաններու մասին:

— «Հոս ունինք, աղջիկս, հանրային ամէնամեծ դպրոցը, ոչ միայն մեր Քրիստի, այլ և կարծեմ Լէվանթի մէջ», ըսաւ Ֆրանքուլիս: «Այս դպրոցին մէջ հանգուցեալ Տօրութէսը, վերջէն Ադրիանուպօլիսի եպիսկոպոսը, որ թիւրքերը կ'ախտեցին Պօլսի պատրիարքին հետ, ուսուցիչ եղաւ շատ տարիներ և շատ մը աշակերտներ հանեց: Հոս այս բազմո-

ցին վրայ ան շատ անգամ ինծի հետ նստած ու չպուխ ծըխած է: Իր քեռորդին վարդապետ մըն էր, բայց մազ պրծաւ կոտորածէն ու հիմա Քրիստի մէջ է: Իր իսկ բերնով, օրիորդ, կրնաք լսել ինչ ամբարշտ բաներ ըրած են թիւրքերը:»

— «Եւ հո՞ւ է ան», հարցուց Անդրօնիկէն, ընդոստ: «Ան պատրիարքարանի բոլոր մարդիկը ճանչնալու է ուրեմն:»

— «Այն տեղի քարերն իսկ կը ճանչնայ ան», ըսաւ պարոն Ֆրանքուլիս:

— «Որքան կը փափաքիմ տեսնալ զինքը և հարցնել զէպքերու մանրամասնութիւնները:»

— «Տէսփօյնուքա, յուր խրկէ Պօլիկարքոսին որ գայ մեզի հետ ճաշէ այսօր: Կամ թերեւս աւելի լաւ կ'ըլլայ որ մենք ինքներս հրաւիրենք զինքը և միևնոյն ատեն այցելենք մեծ դպրոցը:»

— «Այո՛, այո՛», ըսաւ Անդրօնիկէն, անձկանօք մը վեր կենալով, «ես խիստ մեծ փափաք մը ունիմ Քրիստի համբաւաւոր դպրոցը տեսնալու, ուր այնքան երեւելի մարդիկներ դասախօսած են: Թող իմ անհամբերութիւնս չգարմացնէ ձեզ: Ես Տիմիցանայէն կուգամ, որ կեդրօնն է Պէլօպօնէսի յունական կրթութեան: Այն դպրոցը ես գիտեմ, ուստի կը փափաքիմ աս ալ տեսնալ. որ կ'ըսէի թէ շատ աւելի բարձր է անկէ:»

Պարոն Ֆրանքուլիս վառեց իր երկար չպուխը: Աջ ձեռքը բռնելով ան, սւ ձախով ալ իր համրիչներուն հետ խաղալով, գլուխն անցաւ ալ դ փոքրիկ թափօրին, որ կը բաղկանար երկու օտարականներէ և իր երեք աղջիկներէն, և կամովին քալելով իր խումբին հետ, ժպիտով մը կը բարեէր քովէն անցնողները և իւրաքանչիւրին կ'ուզէր այն անփնտ, լակոնական կատակներէն մէկը, որ այնքան յատկանշական է քրիստոնեաներուն, որ օտարականները երբեմն Արեւելի կասքոնները կը կոչեն:

— «Քանի՞ աշակերտ ունի դպրոցը», հարցուց Անդրօնիկէն, երբ կը մօտենային անոր:

— «Եօթը հարիւր:»

— «Այդքան շատ: Ի՞նչ կը վճարէ իւրաքանչիւրը:»

— «Ոչ մէկը չի վճարեր, օրիորդ: Բոլոր ծախքերը — յիսուն հազար դրուշ տարեկան — կը վճարէի հասարակութենէն: Հասարակութիւնը հարիւր հազար դրուշ ծախսեց զրադարանին համար, որ տասն և երկու հազար հատորներ

ունի: Հասարակութիւնը դրամ ծախսած է նաև քիմիական և բնագիտական աշխատանքներու համար:

— «Մի՞թէ: Կեցցէ՛ք: Անմահ փառք մը պիտի ըլլայ այս ձեր երկրին, պարոն Ֆրանքուլիս:»

Պարոնը ուրախացեր էր, և, ուշադրութեամբ մը Անգրօնիկէին դիտելով, անոր մէջ գտաւ կին մը ոչ միայն յարմար տնական գործերու, այլ և ընդունակութեան և բարձր բաղձանքներու: Խանդավառեցաւ ան և իր չափախիս վերջին շունչը քաշելով, շարունակեց. «Ամէն ինչ որ տեսնաք դպրոցին մէջ, Անգրօնիկէ, Քիոսցիներու կտակնս բէն կուգայ:»

— «Զեզ չողոքորթել չըլլայ, այլ պարզ իրողութիւնը ըսելու համար, կ'ըսեմ թէ ձեր կղզին եղական է, պարոն Ֆրանքուլիս: Զեր քաղաքը եղեան ծովու Փարիզն է,» ըսաւ Անգրօնիկէն ամփոփելով իր խօսակցութիւնը:

— «Եթէ դուք ժամանակ մը մնայիք Քիոսի մէջ և մեր միւս հաստատութիւնները տեսնէիք, որոնք Կոստանդնու֊Պօլսոյ մէջ իսկ չկան, ի՞նչ պիտի ըսէիք: Վայրկեան մը կեցէ՛ք որ ձեզի պատմեմ, օրիորդ Անգրօնիկէ, ըսաւ պարոնը, հպարտ մը ուռնակով: «Դպրոցէն և գրադարանէն զատ մենք հիւանդանոց մը, ծերանոց մը, մաքրանոց մը, և բորոտներու անկեղանոց մը և մեր կղզիին վաթսուս և վեց գիւղերուն մէջ վաթսուս եկեղեցի ունինք: Մենք ունինք մեր առևտրական և մեր ծովային ժողովները. մեր նօտարները թիւրքերէն կը զանազանին և մենք մեր սեփական օրէնքներն ունինք: Այս բոլոր ծախսերը մեր սեփական գրպաններէն կ'ելլայ: Մեր կղզիին մէջ հարիւր քսան հազար հոգի կայ:»

Պարոն Ֆրանքուլիս ճշմարտութիւնը խօսեցաւ, թէ և կղզեցիի եսասիրութիւնով: Անգրօնիկէն լսեց հիացմամբ բայց անհամբերութեամբ, որովհետեւ ինքզինքը կղզար մօտեցած այն մարդուն որմէ տեղեկութիւն պիտի ստանար այս աշխարհիս մէջ իրեն թողած վերջի մարդու կեանքին ու մահուան մասին:

Վերջապէս անոնք հասան կանգուն արձանի մը դռան առջև: Ներս մտնելէ առաջ, պարոն Ֆրանքուլիս վարդապետ Պօլիկարբոսը հարցուց: Վերջինս գրեթէ երեսուն տարեկան մարդ մըն էր, բարձրահասակ, կորովի, կարմիր այտերով և վայելուչ սև մօրուքով:

— «Եկէ՛ք մեզի հետ չորպա մը խմեցէ՛ք այս կէսօր,

պարոն փրօֆէսօր և վարդապետ: Այս օրիորդը մեր վերջին պատրիարքի երկրէն է և մեծ փափաք ունի ձեր բանիմաց բերանով լսելու Պօլսոյ գործերու մասին:»

«Շատ ուրախութեամբ պիտի գամ, պարոն Ֆրանքուլիս: Տէմիցանայէ՞ն էք դուք,» հարցուց վարդապետը Անգրօնիկէին դառնալով:

— «Այո՛, հայր սուրբ,» պատասխանեց Անգրօնիկէն, Տիամանթօյի բազուկներուն կռթնելով, մինչդեռ իր սիրտը սաստիկ կը բաբախէր: «Կը ճանչնա՞ք Գրիգոր պատրիարքը: Կը ճանչնա՞ք Թրասիբուլոսը:»

— «Կը ճանչնայի՛. խօսք է: Ես անոնց հետ կը բնակէի, նոյն պատրիարքարանին մէջ:»

— «Եւ թիւրքերը սպաննեցին Թրասիբուլոսը իր հօրեղբորմէն անմիջապէս ետք, այնպէս չէ՞:» Նազում մը եկաւ Անգրօնիկէին վրան այս վերջի խօսքերը արտասանած պահուն, այնպէս որ հազիւ կրնար ոտքի կենալ:

— «Թրասիբուլոս: Զէ: Ո՞վ ըսաւ ատ: Ինքը պատրիարքի մասունքներուն հետ փախաւ Օտէսա:»

— «Փախաւ...»

Աղջիկը ուրիշ խօսք մը ըսելու ուժը չունէր այլևս: Ուշաթափ ինկաւ Տիամանթօյի բազուկներուն մէջ:

— «Քիչ մը քացա՛ր: Շուտ: Տքթ. Տիքազիսը բերէ՛ք,» աղաղակեց պարոն Ֆրանքուլիս: «Ո՞վ է այս Թրասիբուլոսը:»

— «Իր նշանածը,» ըսաւ Տիամանթօն:

— «Տէմէցանայի գիւղապետին աղջիկն է Անգրօնիկէն: Որքա՛ն գովեստներ կը շռայլէր Թրասիբուլոս ասոր վրայ,» աղաղակեց վարդապետը: Արդարեւ աս Արքատիոյ Արտեմիսն է:»

Անգրօնիկէի դիրքը ամբողջովին փոխւած էր այս տեղեկութիւնով, օրհնեց նախախնամութիւնը որ իր և իր սիրահարին օրարեւը երկնցուցած էր: Անմիջապէս գրեց Պուքրէշ, ուրկէ պիտի անցնէր վարդապետը, բայց համաշխարհային խռովութեան մէջ ոչ մէկ նամակ չհասաւ իր սիրահարին ձեռքը:

ԺԲ. ԳԼՈՒԽ

Ք ի ո ս

Քիոս կղզին հին ատենները համբաւաւոր էր իր գեղար-
ւեստագէտներով, բանաստեղծներով և փիլիսոփաներով.
Իսկ ներկայ դարու սկիզբները կը պարունակէր միայն մեղմ
և խաղաղ ժողովուրդ մը՝ նւիրւած վաճառականութեան և
հողագործութեան:

Արշիպիղագոսի կղզիները մասնաւոր առանձնաշնորհում-
ներ և աստիճան մըն ալ անկախութիւն կը վայելէին: Կըղ-
ղիացած և թիւրք նաւատորմիդին անմիջական ենթակայ,
հարկադրւած էին հակառակիլ խառնակութիւններու: Քիոս,
աւելի քան ունէ ուրիշը, օգտւեցաւ այս հպատակութեանէն:
Իր բնակիչներուն վաճառականական բնազդը դրդեց շատե-
րը գաղթելու Մարսէյ, Լէվօրնօ, Ամսթէրտամ, Թրիէսթ,
Մալթա, Ալէքսանդրիա, Կոստանդնուպօլիս, Օտէսա և ու-
րիշ վաճառականական կեդրոններ, ուր անոնք քանի մը
տարիէն վիթխարի հարստութիւններու տիրացան:

Հարուստ և միշտ խաղաղ ըլլալով, քիոսցիները այն-
քան վստահութիւն ներշնչեցին տաճիկ կառավարութեան,
որ ամբողջ կղզիին վարչութիւնը անոնց ձեռքը յանձնեց:
Կիսաւեր միջնաբերդին մէջ միայն քանի մը թիւրք զինուոր
մնացեր էր իբր պահապանիդ, և իբր անւանական նշան մը
տաճիկ իշխանութեան:

Քիոսցիներու ճամբորդութիւնները նուրբ ազդեցութիւն
մը ունէին ժողովրդին վրայ, և քիչ մը կը հակադդէին ի-
րենց հպատակութեան չար հետեւանքներուն: Առատաձեռն
և հասարակական ոգու տէր, քանի մը տարիէն կանգնեցին
այն հիմնարկութիւնները, որոնք պարոն Ֆրանքուլիս թւեց
Անդրօնիկէին, և նաեւ գեղադարձարեցին իրենց քաղաքը
չքեղ տուններով, մարմարէ եկեղեցիներով և փառաւոր
պարտէզներով:

Քիոս նաեւ բարեխաւեց իր քաղաքական կեանքը: Ան
կը նմանէր սբ. Մարինոյի հանրապետութեանը, կամ Ֆրանք-
Փուրտ ազատ քաղաքին՝ իրմեն շատ աւելի բարձր քաղա-
քական պետութիւններու մէջ: Քաղաքակրթւած քաղաք
մըն էր ան, և ուստի աւարառութիւններու պատրաստ որս
մը: Երբ յեղափոխութիւնը սկսաւ, քիոսցիները արդարեւ

քիչ մը գրգռւած էին, բայց ոչ հակամէտ էին և ոչ ալ
պատճառ ունէին զէնք վերցնելու: Սրտաքին ազդեցու-
թիւն մը հարկաւոր էր յուզելու կամ, աւելի լաւը, ստիպե-
լու անոնք մեծ խոստումներով և աւելի պայծառ ապագայով
մը որ իրենց լեցուն քսակները պարպեն անոր գիրկը: Առանց
այսպիսի դարկի մը անոնք պիտի չձգէին իրենց արչընը ու
բաճը՝ վերցնելու համար ծանր և տաժանելի հրացանը, որ
խորթ էր իրենց ականջներուն և սոսկալի իրենց աչքերուն:

Թիւրքերը կղզիէն չէին կասկածեր մինչև 1821 ի ապրի-
լին: Երբ Հիտրա կղզիին նաւատորմը, Տօմպազիսի հրա-
մանատարութեան ներքեւ, որ կը բաղկանար քսան և հինգ
նաւերէ, մօտեցաւ կղզիին բնակիչները ոտք հանելու, սար-
սափաւար քիոսցիները խնդրեցին յոյն ծովակալէն որ ի-
րենցմէ հեռանայ, ըսելով թէ իրենք անկարող էին այդ-
պիսի ձեռնարկի մը: Տօմպազիս տեսնելով որ անկարելի
էր իրեն յաջողիլ, ռմբակոծեց միջնաբերդը և քաշւեցաւ:

Միւթէսարըֆն ու զատին հրաւիրեցին Պլատօն եպիս-
կոպոսը, քէհեաներն ու գլխաւոր անձնաւորութիւնները,
քառասուն և հինգ հոգի՝ ամէնը մէկէն խորհրդածողով
մը դումարելու համար, և ապա վտր դրին ասոնք իբր
երաշխիք միւսներու հնազանդութեան և լաւ վարմունքին:
Պահագուհիդը փոքր էր, Պօլիս գրեցին, խնդրելով որ զօ-
րացնեն ան: Ասկէ զատ, բնակիչներուն արգիւեցին ամէն
տեսակ զէնք: Այսպէս խաղաղութիւնը, որ քիչ մը խան-
գարւած էր, բոլորովին վերահաստատւած կ'երևէր:

Տիկին Տիսփոյնիկս Ֆրանքուլիս դեռ կը պահէր իր նախ-
կին գեղեցկութեան մեծ մասը: Տիկինը բարի և անկեղծ
տրամադրութիւն ունէր, բայց քիչ մը հակամէտ էր ամէն
բանի խառնելու:

Իր էրիկը, հիմա յիսուն երկու երրորդ տարիքին մէջ,
նոյնպէս բարի մարդ մըն էր բայց դիւրագրգիռ: Ան խենթ
ու խելառ կը գովէր ինչ որ իրեն կը վերաբերէր, չէր հան-
դուրժեր որ մէկը հակառակի իրեն, բայց շատ կատակասէր
էր երբ լաւ տրամադրութեան մէջ կը գտնուէր: Քիչ ուս-
մունք ունէր թէև, բայց շատ առակներ ու «հէքեաթ»ներ
գոց բրած էր: Կը փառասիրէր լաւ ուսմունք տալ իր
զաւկներուն, ուստի առատաձեռնութեամբ կը ծախսէր, և
կը նպաստէր ամէն հանրային և բարեսիրական հաստատու-
թեան:

Իրենց ամէնէն մեծ աղջիկը, Անկէրուքա, մանկամարդ

կին մը, քսան և երկու տարեկան, արտաքուստ և տրամադրութիւնով մօրը ընդօրինակութիւնը, աւելի մեծ հաճոյք կ'ըզար երգելու և հագուելու մէջ քան ուսնելու և տնական գործերու մէջ :

Լուլա, երկրորդ աղջիկը, տասն և հօթ տարեկան, սակաւապետ, սակաւախօս և խոհուն, կ'ըմբռնէր իր դասերը և կ'ոգեւորէր բարձր դաղափարներով : Կատարեալ հակապատկերը ընտանիքի միւս անդամներուն : Արարիչը կարծես ինքը և Անդրօնիկէն մէկ կաղապարէ ձեւած էր : Թխադոյն էր ան, քաղցրաձայն և մութ-գեղեցիկ աչերով : Բարձր և պատկառելի դէմքով և կամաց ու աղնական քայլերով :

Երրորդ աղջիկը, Իրինէ, տասն և երկու տարեկան սովորական գեղեցիկ աղջիկ մը, ուսերուն վրայ ինկած մետաքսեայ ոսկեղէն խոպուպ մազերով — իր հօրը սիրականն էր :

Մեծ տղան, Պանդէլիս, քսան և մէկ տարեկան երիտասարդ մըն էր, նւիրւած առեւտուրի, թէ և հաճոյամու : Ընկերութեան մէջ տարօրինակ կերպով ամչկոտ էր, ամօթէն մինչև ականջները կը կարմրէր, երբ առաջին անգամ աղջկայ մը հետ խօսէր : Միջահասակ, բարեկազմ և համակրելի արտայայտութեամբ մը, ինքը շատ կը նմանէր իր հօրը :

Լօրէնցիս, երկրորդ տղան, տասն և հինգ տարեկան տրեակէզ, անկարգ և յամառ տղայ մըն էր : Գիրքերու մօլի և բնականէն շատ խելացի, ընտանիքի պարծանքն էր ան :

Տօքթ. Պարասքէվաս, պարոն Ֆրանքուլիսի եղբայրը, վաթսուն տարեկան ամուրի մըն էր : Բժշկութիւն սորված էր Եւրօպայի մէջ, և բաւական գիտական ծանօթութիւն ունէր : Շատ կը սիրէր ամբողջ ընտանիքը, բայց գրեթէ իր ամբողջ ժամանակը կը վատնէր իր գիրքերուն հետ :

Անդրօնիկէն և Տիամանթօն լաւ վայելեցին իրենց ժամանումին առաջին օրերը Յօնիայի այս գեղեցիկ գոհարին մէջ : Անոնք այցելեցին հանրային հաստատութիւնները ինչպէս նաև շատ մը անձնական գործարաններ ուր Քիոսի ապրանքներ կը գործւէին և որոնք անւանի էին ամբողջ Յունաստանի մէջ : Երբեմն ասոնք կը շրջէին գիւղերու պարտէզներուն և լեմօնի ու նարինջի ծառաստաններուն մէջ, և կը թափառէին Հաղար Զրանիւնն մօտերը, որոնք ծղրիդներու նման օդը կը լեցնէին իրենց խոնդուն երաժշտութիւնով :

Երկու օրիորդներն ալ մեծցած էին թիւրք կայսրութեան սրտին մէջ, ուր իրենց սեռը փակւած է հարէմնոցի վանդակապատին մէջ, այնպէս որ երկար առէն չկրցան վարժել այն կիներու համարձակ ու ազատ խօսելուն, որոնք արշալոյսէն մինչև արեւմարը դուռներուն առջև նստած բարձր և ուրախ եղանակով կատակներ կ'ընէին անցորդներու հետ :

Տիամանթօն քիչ դժւարութեամբ իւրացուց կղզեցոց արտայայտութիւններն ու արտասանութիւնները, և յարմարեցաւ այդպիսի կեանքի մը : Մինչդեռ Անդրօնիկէն չկրցաւ փոխել, այլ մնաց միշտ ծանր և մեղամաղձոտ : Բնաւ չգնաց դռան առջև նստելու : Աւտիճանաբար Տիամանթօն հեռացաւ անկէ և սերտ բարեկամութիւն մը հաստատեց Անկէրուքայի հետ, որ շատ կը նմանէր անոր :

Լուլան հիմա ընկեր եղաւ արքայադուստրին, որովհետև անոնք շատ նման էին իրարու :

Շուտով այս տունը կղզեցոց սրահը դարձաւ : Հասարակաց դպրոցի դասատուներն ու աշակերտները հոս կուգային ամէն իրիկուն, ապստամբութեան մասին լուրեր բերելով և փափաքելով խօսիլ Լուլայի և Անդրօնիկէի հետ, օրւայ Ասպասիաները :

Ուրիշ անձնաւորութիւն մըն ալ որ կարեւոր դեր մը պիտի կատարէ մեր այս վէպի մէջ սինիօր Լուիճի Քասթէլին է, գրեթէ քսան և հինգ տարեկան երիտասարդ մը, կրօնքով կաթօլիկ, բայց աղքատացած ընտանիքէ մը սերած : Երկար առէն ինքը սիրահարած էր Անկէրուքային, բայց, թէ և աղջիկը լիովին փոխարինեց անոր սէրը, սակայն իրենց կրօններու մէջ եղած տարբերութիւնը միշտ արգելք կը հանդիսանար անոնց ամուսնութեան : Բարեկազմ, վայելուչ և խելացի էր, բայց շատախօս, եսական և կասկածելի նկարագրով :

Քաղաքին բնակիչներու թիւը գրեթէ երեսուն հազար էր, մօտաւորապէս երկու հազարը թիւրք և երկու հազարը կաթօլիկ : Իսկ մնացեալը յայն օրթօտօքս քրիստոնեաներ : Թիւրքերը գրեթէ առանց բացառութեան ամէնքն ալ յունարէն կը խօսէին, կաթօլիկներն ալ նոյնը կ'ընէին, բայց անոր հետ կը խառնէին շատ մը ֆրանսերէն, իտալերէն և թիւրքերէն բառեր :

Փոխադարձ ատելութիւնը կաթօլիկներու և օրթօտօքսներու միջև շատ մեծ էր : Նախանձելով հարստութեան և

ուժին, որ անոնք ատենօք ունէին, առաջինները շարունակ պատեհութեան մը կ'սպասէին որ թիւրքերուն ունէ ծառայութիւնով մը առաջին տեղը գրաւեն նորէն:

Քաղաքին ամփիթատրոնի ձեւը կը յիշեցնէր միջնադարեան ճենօվա մը: Իր տուներու սովորական գոյնը մութ կարմիր էր, որովհետեւ չինւած են մայր ցամաքին վրայ, հին Լիդիոյ էրիթրէյի փլատակներէն առնւած սև քարով մը, և կղզիին յատուկ կարմիր հողէն:

Քաղաքը բաժնւած էր երեք դատ զատ հրապարակներու: Ափլօթարիա, հարուստ դասակարգի մը բնակավայրը, ներս մտնելուդ նաւահանգստին ձախակողմը. Էնքրէմոս, Ափլօթարիայի աջակողմը, և Ֆրէնկ-Մահալան, կամ Ֆրէնկ գիւղը, միջնաբերդին և նաւամատոյցին հիւսիսային և աջ կողմը: Բնակութիւններու այս ամփիթատրոնը կ'իջնար դէպի նաւամատոյցը, ուր փոքրիկ հրապարակ մը կար Վունաքի անունով: Հողմաղացները շարւած էին ծովափին աջ ու ձախ կողմերը և բնական տեսարանին աւելի գեղեցիկութիւն մը կուտային: Քիօսը միւս թիւրք քաղաքներուն բաղդատելով, «Արևելքի Ադամանդը» կոչւած է Խուրնըֆօր ճանապարհորդը:

Այսօր նաւահանգիստը հազիւ հազ հարիւր փոքրիկ նաւակներ կրնայ պարուռակել. մինչդեռ ատենով, իր աջ ու ձախ ունեցած արհեստական ամբարտակներով, կը փշրէր հոսանքին ուժը և կ'արդիւնէր աւագի կուտակումը: Այդ ատենները ընդարձակ տեղ կուտար երեք հարիւր յիսուն մեծ նաւերու: Սակայն այս ամբարտակները ենթարկւելով հիւսիսային և հարաւային հովերուն՝ բանդւած էին: Այսօր այդ աւերակները ծովուն երեսը տեղ կուտան ձկնորսներուն իրենց ուռկանները տարածելու:

Մուտքին մէկ կողմը, ժայռի մը վրայ կը գտնւէր սր. նիքօլայի փարոսը և միւս կողմը պահականոց մը:

Աւելի հեռուն աջ կողմը կը բարձրանար բերդը, առաջին անգամ կառուցւած ճենօվացիներու ձեռքով, բայց վերաշինւած և մեծցւած վենետիկցիներէն: Իր պատերուն վրայ կը տեսնւէին երկու քաղաքներու զինանշանները, և իր գլխաւոր դուռներէն մէկուն վրայ հարթաքանդակւած էր սր. Մարկոսի առիւծը: Կղզիին կառավարիչը և պահադուստը կը մնային բերդին մէջ:

ԺԳ. ԳԼՈՒԽ

Լ ու Լ ա Ե ւ Ա ն դ ր օ ն ի կ է

Օրին մէկը, երկու օրիորդներու կղզին հասնելէն քանի մը ամիս ետք, հետեւեալ խօսակցութիւնը տեղի ունեցաւ Անդրօնիկէի և Լուլայի միջև, մինչդեռ ընտանիքի միւս անդամները նստած էին դռան առջև.

— «Հոգիս, Անդրօնիկէ, դուն պէտք է խրատես Տիամանթօն որ վերջ մը դնէ Քասթէլիի հետ ըրած սիրաբանութիւններուն, եթէ ոչ անհաճոյ բան մը կը պատահի:»

— «Ես արդէն տւած եմ անոր այդ խրատը: Ան այնքան առաջ դացեր և համարձակ է հիմա, որքան ամչկոտ ու վախկոտ էր երբ ձեր կղզին եկաւ: Դեռ շարունակ կ'ըսէ թէ Քասթէլին ինքը տեսնալ չի դար, այլ Անկէրուքան, որուն հետ երեք տարիէ ի վեր սիրահարած է եղեր: Անկէրուքա ինքը պատմած է անոր:

— «Անկէրուքա՛: Անոր սիրային գործը ապերջանիկ զբաղում մը եղած է: Ան մեծ սխալ մը գործեց, սիրահարելով մարդու մը, որուն հետ ամուսնանալը ոչ մեր եկեղեցին կը թոյլատրէ և ոչ ալ հայրս: Մենք բոլորս ալ զգուշացուցինք զինքը, բայց ան մտիկ չըրաւ: Եթէ այդ մարդը գոնէ նկարագրի տէր մէկը եղած ըլլաք...»

— «Կաթօլիկներուն դէմ ունեցած ձեր ատելութիւնը տարօրինակ կը թւի ինծի: Պէլօպօնէսի մէջ մենք թիւրքերը կ'ատէինք, բայց քրիստոնեաներուն վրայ եղբոր պէս կը նայէինք: Հոս դուք առանձին թաղերու մէջ կը բնակիք, ու շունուկատու էք իրարու հետ:»

— «Իրաւունք ունիս: Ես այս խօսակցութիւնը սկսայ փրկելու համար Տիամանթօն Անկէրուքայի քաջածնէն: Հայրս մեր տունէն քչեց այդ թշուառականը, և երեք չորս ամիս չզիտցանք թէ արդեօք կղզիին մէջ էր դեռ թէ ոչ: Ձեր ժամանելը լսելուն պէս սկսաւ նորէն յաճախել այս կողմերը և անուշ բաներ ըսել Անկէրուքային, թէ և միտքը պարզապէս Տիամանթօն է: Իմ Պանդէլիս եղբայրս ալ սիրահարած է անոր, բայց այնքան վախկոտ է որ չի համարձակիր ըսել իրեն: Քասթէլին խորամանկ, յանդուգն և գլարձախօս է, և եթէ կրնայ պիտի գրաւէ Տիամանթօնի սիրտն ալ: Այն ատեն մենք ոչ միայն Պանդէլիսի և Քասթէլիի

կռիւներուն հանդիսատեսս պիտի ըլլանք, այլ և կը վախճամ որ Անկէրուքան ինքն ալ պիտի տանջուի:»

— «Շնորհակալ եմ որ քրոջ մը պէս խօսեցար ինծի: Ինչպէ՞ս կրնանք արգիլել որ Քասթէլին այլևս հոս չգայ: Խնդրե՞նք հօրմէդ որ մէկէն անոր ոտքը կտրէ այս տեղէն:»

— «Հայրս երեք անգամ դուրս ըրաւ ան, բայց Քասթէլին այն մարդոցմէն է, որոնք ամօթն ինչ է չեն գիտեր: Երեք օր յետոյ նորէն կուգայ այնքան անուշութիւնով մը որ կարծես մեր ամէնալաւ բարեկամը եղած ըլլար: Հայրս ձանձրացած՝ ալ ոչինչ չի ըներ, երբ անոր դալժ տեսնայ, Անկէրուքան ներս կը խրկէ միայն: Սակայն, Քասթէլիի գործին կուգայ ատ, որովհետեւ այդպէսով աւելի լաւ պատեհութիւն կ'ունենայ Տիամանթօյին հետ խօսելու:»

— «Ի՞նչ կրնանք ընել, ուրեմն:»

— «Չգիտեմ: Ես ուղեղս կը ճաթեցնեմ ճար մը գտնալու համար:»

— «Ինծի շնորհք մը կ'ընե՞ս, Լուլա:»

— «Անշուշտ: Ի՞նչ կ'ուզէք:»

— «Երթանք վար՝ դռան առջև: Քիտս գալէս իվեր առաջին անգամը պիտի ըլլայ այս: Ես կ'ուզեմ, սակայն, երես երեսի գալ ատ մարդուն հետ:»

— «Սպասէ տեսնամ եկած է:»

Լուլան գլուխը պատուհանէն դուրս հանեց և նայեցաւ:

— «Եկած է: Աւելի լաւ: Եթէ իրեն հոն եղած ատենը երթանք պիտի կարծել տանք թէ իրեն համար գտցինք:»

Երբ երկու բարեկամները իջան, տան իւրաքանչիւր անգամին հետաքրքրութիւնը արթնցաւ: Արդարեւ առաջին անգամն էր որ այս երկուքը դռան առջևը պատուեցին իրենց ներկայութեամբ:

Հօրը և մօրը գոհունակութիւնը չատցաւ: Ամբողջ խումբը երջանիկ կ'երևէր, բացի Պանդէլիսէն, որ խոժոռ դէմքով մը նստած Տիամանթօյին մօտ, աթոռի մը վըրայ, սրտնեղօրէն դէպի պատը դարձած էր:

Պարոն Ֆրանքուլիս իր երկար չպուխը կը ծխէր, և այնպիսի առականեր և պատմութիւններ կ'ընէր անցորդներու մասին, որ բոլորի խնդուքը կը փրցնէր:

Իր կիներ մեղմիւ յանդիմանեց զինքը թէ պէտք չէ որ այնքան բարձր խօսի որ դրացիները լսեն:

— «Իմ բնաւ հոգս չէ: Երբ ծուռ տեսնամ ծուռ կը

խօսիմ, և երբ շիտակ տեսնամ շիտակ կը խօսիմ: Եթէ սինիօր Քասթէլին մեր դռան առջև գայ այս իրիկուն, երկու երեք հատ պիտի դարձնեմ կռնակին:»

— «Այդպէս բաներ մի ըսեր, պարոն Ֆրանքուլիս: Ատոնք չեն վայելեր քեզի: Ամէնալաւ կերպը ծանրաբարոյ և պատկառելի ըլլալն է: Այն ատեն երիտասարդը, հակառակ քու ցոյց տուած պաղութեանդ, բերտնը չի բանար գէշ բաներ ըսելու քու մասին:»

— «Ահա եկաւ ան, հայրիկ,» ըսաւ Լուկեաց Պանդէլիս: «Ամբողջովին ճերմակ հագած է, ճերմակ գլխարկ, ճերմակ տափառ, ճերմակ գուլպաներ:» Ապա, նախանձոտ ակնարկ մը նետելով Տիամանթօյին, հոգոց մը քաշելով իր աթոռը դարձուց նորէն դէպի պատը և ինքնամոռացութեամբ մը սկսաւ խաղալ իր երկու բարակներուն հետ:

Կաթօլիկը, Տիամանթօն և Անկէրուքան տեսնելուն իր գոյնը փոխեցաւ և կը թւէր թէ չէր գիտեր ինչ ընելը:

— «Լսեցի՞ք Լուրը: Լսեցի՞ք Լուրը, պարոն Ֆրանքուլիս:»

Քասթէլի իր սովորական յաւակնոտ, ձեւերով խօսելով մօտեցաւ անոնց: Սակայն այս անգամ Լուլան ու Անդրօնիկէն դուռը տեսնելով, իր գլխարկը հանեց և խորունկ բարև մը տուաւ:

Պարոն Ֆրանքուլիս շարունակեց ծխելը, և իր գլուխն անգամ չդարձուց Քասթէլին տեսնելու համար:

— «Միւթէսէլիմը վախցած կ'երևի, և քիչ մը առաջ օգնական զօրք խնդրեց կառավարութենէն: Կառավարիչը հազար հատ դէյպէկ խրկած է, որոնց մէկ մասը բերդը իջան իսկ մնացածը եէնի Չէլմէ: Պահապան զօրք պիտի ըլլան անոնք:»

— «Իրա՞ն կ'ըսես թէ կատակ, սինիօր Քասթէլի,» հարցուց չաւարած պարոնը, մէկէն ոտքի ելլալով:

— «Կատակ՝ կատակ մի: Ամբողջ Քիտսը նաւահանգիստ կը վազէ անոնք տեսնալու համար:»

— «Իրենէ, գլխարկս, չո՛ւտ: Լօրէնցիս, վազէ դաւաղանս բեր: Ես երթամ մէյ մը նայիմ եէնի Չէլմէն:»

— «Ո՛չ, հայր իմ, դուն պէտք չէ թողուս մեզ: Մի վտանգեր ինքզինքդ վառօդի և գէնքերու մէջ,» ըսաւ Անկէրուքան, ոտքի ելլելով:

— «Ինչո՞ւ կը վախնաս: Անոնք այդպէս դիւրութեամբ մարդ չեն սպաններ: Թիւրքերը կը ճանչնան զիս:»

Տիկին Ֆրանքուլիս բռնեց իր անվախ էրկան թւէն :

— Զինւած են անոնք, սինիօր Գասթէլի, դուք տեսաք անոնք,» հարցուց ան կմկմալով :

— «Հապա, պարոն Ֆրանքուլիս : Աստուած վկայ, առանց չափաւանցելու, ամէն մէկը վեց ատրճանակ և երկու եաթաղան ունի :»

Պարոն Ֆրանքուլիս իր շուրթները խածաւ ջղաձգօրէն և քանի մը րոպէ մտածեց : Ապա, դառնալով Պանդէլիսին, որ դեռ կը խաղար բարակներուն հետ, ըսաւ, «Պանդէլիս, ելիր միասին երթանք :»

— «Չէ, հայր, չէ. ես չեմ դար : Եթէ ինծի մտիկ ընես, քու ստացածքդ կը հաւաքես և Անգլիոյ մէջ տեղ մը խանութ կը բանաս :»

— «Ընտանիքիդ սիրուն, մի՛ երթաք, պարոն Ֆրանքուլիս : Սպասեցէք մինչև որ ժողովուրդը նաւահանգիստէն ետ դառնայ, այն ատեն ամէն բան կ'իմանաք անոնցմէ :»

— «Հազար գէյպէկ Գիոսի մէջ : Մեր քէհեաներն ու եպիսկոպոսը բերդին մէջ իբր պատանդներ... Սոսկալի ժամանակներ են ասոնք, զաւակներս : Քու աչքերովդ տեսա՞ր, սինիօր Գասթէլի,» հարցուց պարոն Ֆրանքուլիս, ցնորածի պէս :

— «Չտեսա՞յ մի : Սև ինչպէս...»

— «Նստիր, սինիօր Գասթէլի : Իրենէ ինչո՞ւ պարապ կեցեր ես : Նստարան մը բեր սինեօր Գասթէլիին : Անոնք սև էին ինչպէս...»

— «Ինչպէս դիշերները,» ըսաւ Գասթէլին, առաջին անգամն ըլլալով որ անոր կը թոյլատրէին դռան առջև նստելու :

— «Երկիւղալի ժամանակներ են ասոնք Գիոսի համար : Կը լսէք գէյպէկներու ձայնը : Ոջիւներ կը պտըտին բազուկներուս վրայ, Տէսփօնիկէ,» ըսաւ պարոն Ֆրանքուլիս, վեր ցատքելով, իբր թէ գնդակահար եղած ըլլար :

— «Սև ինչպէս կը թւի ձեզի մեր Գիոս կղզին, սինիօրինա Անդրօնիկէ,» հարցուց Գասթէլին, մեքենաբար լօրէնցին շայելով :

— «Շատ լաւ, շատ գեղեցիկ,» պատասխանեց Անդրօնիկէն, քիչ մը ծիծաղելով :

— «Դուք կը խնդաք, սինիօրա, իմ յունարէնիս վրայ : Առաջնակարգ չէ ան. գիտեմ, բայց կը հասկցւի թէ ինչ կ'ուզեմ ըսել :»

— «Ի՞նչ է ձեր բուն լեզուն, սինիօր Գասթէլի,» հարցուց Անդրօնիկէն :

— «Իտալէրէն, սինիօրա :»

— «Իտալիոյ մէջ ծնած էք :»

— «Ոչ :»

— «Ձեր հայրը իտալացի էր, ուրեմն :»

— «Ոչ,» մրմնջաց ան, քիչ մը կարմրելով :

— «Կը հասկնամ. դուք սերած էք վենետիկցիներէն, որոնք երբեմն տիրեցին կղզիին :»

— «Այո, սինիօրա,» ըսաւ Գասթէլին, աւելի ազատ շունչ մը քաշելով :

— «Դուք ճէնօվացի, վենետիկցի՞ թէ Ֆլորէնցացի էք : Երեքէն ո՞ր մէկը :»

«Իսկապէս չեմ գիտեր, կարծեմ վենետիկցի եմ :»

— «Ինչո՞ւ չիտակը չէք ըսեր, սինիօր Գասթէլի,» պռնաց պարոն Ֆրանքուլիս, մոռնալով վախը, որուն մէջ ձգած էր զինքը հաղար ղէյպէկներու լուրը : «Ամօթ է յոյն մը ըլլալը : Դուն Գիոսի Սքլավիա քաղաքին մէջ ծնած չէ՞իր, քու հայրդ, քու մեծ հայրդ և բոլոր ընտանիքդ եօթը հարիւր տարիէ իվեր հոս են և, երբ առաջին ճէնօվացին Կղզին եկաւ, Գիոսցիներ չէ՞իք դուք : Սև առաջին բառը որ քու ստնտուդ սորվեցուց քեզի, յունարէն չէր : Ըսէ, ի՞նչպէս Ֆրէնկ եղար :»

— «Մեծ հաճոյք մը պիտի ըլլար ինծի, եթէ կարող ըլլայի լաւ յունարէն խօսիլ,» ըսաւ կաթօլիկը իր շնական կերպովը առանց ամէնադոյզն ուշադրութիւնն իսկ դարձընելու պարոն Ֆրանքուլիսի կծու յանդիմանութիւններուն :

Ապա, Անդրօնիկէին դառնալով քաղցր և յուզիչ շեշտով մը աւելցուց. «Եթէ սինիօրա Տիամանթօն քանի մը դաս տայ ինծի, վստահ եմ որ շուտով կը սորվիմ :»

— «Ի՞նչ երկիրը ուրիշ կերպ մը ունինք անոնց համար, որոնք լեզու մը սորվիլ կ'սկսին,» պատասխանեց Անդրօնիկէն :

— «Եթէ օր. Տիամանթօն դաս տայ ձեզի, պէտք է երեսուն ոսկի ստանայ ամսական, սինիօր Գասթէլի,» ըսաւ նախանձոտ Պանդէլիս, խղելով իր երկար լուծիւնը :

— «Ոհա կուգայ Պօլիկարբոս վարդապետը : Չիմա կը հասկնանք թէ քանի թիւրք եկած է Գիոս, ըսաւ տիկ. Ֆրանքուլիս :»

— «Ինչե՞ր կը լսեմ, վարդապետ, ճշմարիտ է թէ հազար գէյպէկ եկեր են Գիոս :»

— «Դժբախտաբար ճշմարիտ է: Անոնք փոքր Ասիոյ դիմացի հրանդանէն են: Հազար թիւրք ալ իլէլ-Օղլուի — լաւ և բարի մարդ մը — հրամանատարութեան տակ կուգային, բայց անոնք Սամսո խրկեցան:»

— «Հասկցար թէ ինչո՞ւ եկան անոնք:»

— «Այո՛: Մեր կաթօլիկ բարերարներէն ոմանք վախցուցին միւթէսէլիմը այն գաղափարով թէ կղզեցիները ապստամբութեան կը պատրաստ ին և ստիպեցին անոր որ Պօլսէն աւելի զինուոր բերէ:»

Բոլոր ընտանիքի աչքերը դարձան Քասթէլիին:

— «Ո՞րմէկ փաշան է անոնց հրամանատարը, յարգելի հայր,» հարցուց Ֆրանքուլիս:

— «Գէշը հոն է որ հրամանատար չունին: Իւրաքանչիւրը ընկուզ մըն է առանձին: Երկու հարիւր կրէտացի, վեց հարիւր էօրիւկ, և երկու հարիւր զէյպէկ կայ հոն: Ասոնք ամէնը մէկ նաւով եկան:»

— «Աստուածածի՛ն: Ի՞նչ պիտի ըլլանք մենք: Ինչո՞ւ այս չարիքը պէտք է խնար մեր վրայ:»

Ամբողջ տնեցիք ոտքի ելան սարսափահար:

— «Մի վախնաք, տիկիներ,» ըսաւ Անդրօնիկէն, «քանի որ որոշապէս չէք գիտեր այս հազար թիւրքերու նպատակը: Անշուշտ անոնք եկած են բարեկարգութիւնը պահպանելու քաղաքին մէջ: Այս պէտք է հաճելի ըլլայ ձեզի:»

— «Ես երկու խօսք գաղտնի կուզէի ըսել՝ ձեզի, պարոն Ֆրանքուլիս,» ըսաւ վարդապետը: «Ներս կուգա՞ն:»

— «Պատրաստ եմ ձեր հրամանին, վարդապետ: Ի՞նչ ըսելիք ունիս ինծի — բարի՞ թէ գէշ: Չգիտեմ ինչ է պատահեր ինծի, Տիսփօյնիքա, բայց լաւ չեմ զգար այսօր: Կը մտնեմ:»

— «Սինիօրա Անդրօնիկէ, մի ցաւիք եթէ ըսեմ թէ դուք այնքան քաջ էք որքան Մարմօնթէլի Հիպօլիտը: Սբ. Երեմիան վկայ, ես բնաւ տեսած չեմ կին մը ձեզի պէս քաջ,» ըսաւ Քասթէլին:

— «Կին մըն եմ ես, պարոն, ճիշդ միւսներուն նման:

Եթէ ես չսարսափեցայ երբ լսեցի հազար թիւրքերու մասին, պատճառը այն էր որ ես չտեսայ վտանգը:» Լուլային դառնալով, աւելցուց. «Ամէն մարդ կ'ելլայ տուն կ'երթայ — մենք ալ երթանք: Գիշեր-բարի, սինիօր Քասթէլի:»

— «Buona notte, Buona notte, սինիօր Անդրօնիկէ,» ըսաւ

Քասթէլին, ոտքի ելլելով, և գլխաբաց մինչև գետին խոնարհելով:

Միւսներն ալ ոտքի ելան:

— «Դո՞ւք ևս կ'երթաք,» ըսաւ կաթօլիկը, Տիամանթօյի և Անկէրուքայի մօտենալով: «Ինծի մեծ ուրախութիւն պատճառեց ձեր քրոջը հանդիպիս: Ձեզմէ ետք ամէնէն սիրուն աղջիկն է որ երբեք տեսած եմ կեանքիս մէջ:»

— «Ճշմարիտ է ատ,» ըսաւ Տիամանթօն բերկրութեամբ, Անկէրուքային բազուկին վրայ կաթնելով ու ուղղակի Քասթէլիին նայելով: «Ինչո՞ւ, պարոն Քասթէլի, այսպէս կը հալածէք յոյները:»

— «Մի հաւտաք ամէն բանի, սինիօրա Տիամանթօ, որ ձեր քահանան կ'ըսէ: Ձեր և մեր քահանաները ըրին այս խառնակութիւնները: Ես գիտեմ որ մեր քահանաները չատ ընդունակ են գրգռելու, բայց անոնք իրենց պատճառները ունին, որովհետեւ անոնք իրենց բոլոր հեղինակութիւնը կորսնցուցած են: Երբեմն անոնք երկու հարիւր եկեղեցի ունէին, և հիմա միայն չորս հատ ունին: Բայց ես կրօնամոլ մը չեմ, ձեր և մեր եկեղեցին նոյնն են ինծի համար: Անկէրուքան գիտէ իմ ամբողջ սիրտս: Այս դժուար առջև ստացած անպատուութեանէս ետք, ես պէտք էր բնաւ չգայի հոս — բայց կուգայի Անկէրուքան տեսնալու:»

Ապա դառնալով իր նախկին հրայրքին, աւելցուց. «Ես չատ կարեւոր բաներ ունիմ քեզի ըսելիք, ինչպէս նաև երկտող մը քեզի տալու, և ես այդ նպատակին համար եկայ, բայց ձեր ընտանիքը այս իրիկուն ինծի գաւաթ մը ջուր անգամ չհրամցուց:»

— «Մի նեղուիք, սինիօր Քասթէլի, դուք գիտէք իմ սիրտս: Երկտողը քովերնի՞դ է:»

— «Ան քեզի տալէ առաջ, քեզի հետ պէտք է խօսիմ: Այս գիշեր ժամը տասն և երկու քին, ձեր դուրսի դռան քով կ'սպասեմ: Կասկած չյարուցանելու համար, թող քու վստահելիդ, սինիօրա Տիամանթօն, գայ քու տեղդ, և ես անոր կը խօսիմ և կուտամ երկտողը:»

— «Շատ լաւ, տասն և երկու քին: Պանդելիսը կուգայ: Գիշեր-բարի: Տասն և երկու քին:»

Պանդէլիս լրտեսած էր իր հօրը և վարդապետին գաղտնիքները: Վարդապետը իր բարեկամին պատմելէ ետք այն վտանգը, որուն ենթակայ է կղզին այս հազար թիւրքերու ժամանումով, սկսաւ խստիւ յանդիմանել զայն որ թողուցած է կաթօլիկը իր աղջիկներուն հետ նստելու:

Այդ պահուն Պանդէլիսին նախանձը իր գազաթնակէտին հասաւ : Թողլով իր հայրը՝ վերադարձաւ դռան առջև ճիշդ այն պահուն, երբ Քասթէլին, դիշեր-բարի կը մաղթէր Անկէրուքային և Տիամանթօյին ձեռքերը բռնած : Պանդէլիս տեսաւ որ, առանց իր քրոջ գիտութեան, Տիամանթօն թուղթ մը տուաւ Քասթէլին, բայց այդ բանը այնքան արագ եղաւ որ կարծես անհաւատալի կը թւէր : Գրեթէ ինքնիրմէն ելած, Պանդէլիս բացազանչեց . «Թիւրքերը եկած են մեզի սպաննելու և դուք դուռները բաց կը թողուք : Կը լսե՞ս, սինիօր Քասթէլի, մի ջանար ինքզինքդ մեզի կապել :» Նախանձէն դռան երկու փեղկերը բարկութեամբ մը չուռ տըւաւ և Քասթէլին փողոցին մէջ թողուց :

— «Ի՞նչ լաւ բնաւորութեան տէր ըլլալ կը թւի սինիօր Քասթէլին,» ըսաւ Տիամանթօն Անկէրուքային, երբ անոնք ներս կը մտնէին :

— «Քաղաքին ամէնալաւն է ան, եթէ միայն կաթօլիկ մը եղած չըլլար :»

— «Ի՞նչ տարբերութիւն կ'ընէ ատ : Զէ՞ որ ան ալ քրիստոնեայ է : Եթէ այսպիսի վայելուչ, քաղաքավարի երիտասարդ մը սիրէր զիս, կը կարծես թէ անոր կաթօլիկ ըլլալը հոգս պիտի ընէի : Ոչ, նոյն իսկ եթէ ան հրեայ մը կամ թիւրք մը եղած ըլլար :»

— «Ինչպէ՞ս կրնաք դիմանալ այդ հոստած ֆրէնկին,» ըսաւ եղբայրը, որ դուռը կղպելէն ետք, փութաց անոնց քով : «Մուրացկան մըն է ան : Անոր գրպանները պարապ են : Զտեսա՞ք թէ ինչպէ՞ս կ'ոլորէր իր աչքերը ուտելու բան մը գտնալու համար :» Իր քոյրը բարկացուող նայածք մը նետեց իրեն, և, քաշելով իր ընկերոջ թւէն, մինակ թողուց ան :

ԳԼՈՒԽ ԺԴ .

Պ ա Ր Գ Խ Օ Ռ ա Կ ց ու Թ իւ ն Մ Ը

Հաղիւ հազ Տիամանթօն ներս մտած էր երբ Անդրօնիկէն իր սենեակը կանչեց ան :

— «Տիամանթօ,» ըսաւ ծանրութեամբ, «տակաւին կ'ըզգա՞ս այն բարեկամութիւնը որ ունէիր ինծի հետ երբ Քօրիկեան անձաւէն մեկնեցանք :»

— «Ոչ միայն կը սիրեմ ձեզի, Անդրօնիկէ, այլ իմ-զքդի ունեցած երախտագիտութիւնս շարունակաբար կ'աճի, որովհետեւ աւելի ու աւելի կ'ըզամ տարբերութիւնը մեր ներկայ կեանքին ու այն կեանքին երբ անձաւին մէջ կ'ապրէինք :»

— «Ուրեմն ճշմարտութիւնը խօսէ ինծի : Սիրահարած ես Քասթէլին : Ես ժամ մը դուռը մնացի և ամէն ինչ տեսայ : Զեր նայածքները արտայայտեցին այն՝ ինչ որ ուրիշներու ներկայութիւնը արդիւնեց ձեզ՝ ձեր լեզուով խոստովանելու :»

Տիամանթօն կարմրեցաւ ու շարեցաւ :

— «Տիամանթօ, մենք իւրաքանչիւրիս բոլոր գործերը գիտենք : Եթէ հիմա դուռն կ'սկսիս ծածկել ինծմէ քու նոր զգացմունքներդ, այդ կը նշանակէ թէ կ'ամ դուռն փոխւած ես և կ'ամ ես այլևս արժանի չեմ քու վստահութեանդ :»

Տիամանթօն ինքզինք նետեց Անդրօնիկէի բազուկներուն մէջ և դառնապէս արտասուեց :

— «Խօսէ, սիրելիս : Մենք քոյրերու պէս ենք : Բան մը ունի՞ս ինծի ըսելիք :»

— «Այո՛, Անդրօնիկէ, ես կը սիրեմ Քասթէլին : Այնքա՛ն գեղեցիկ է ան ամէն կերպով :»

— «Դուռն կը սիրես ան : Ուէ՛ խօսակցութիւն ունեցե՞ր ես անոր հետ :»

— «Ունեցած եմ : Առաջին անգամ ինծի երկտող մը գրեց :»

— «Գրե՞ց քեզի : Թերևս տեսակցութիւն կը խնդրէր :»

— «Այո :»

— «Խոստացա՞ր . ժամը քանի՞ին :»

— «Գիշերը, ժամը տասն և մէկին : Բայց, որովհետեւ դիշեր ատեն չկրցի երթալ վարի դուռը, ուրիշ օր մը տեսայ զինքը եէնի Չէշմէին մօտ :»

— «Դուռն իրեն գրած ես ընաւ :»

— «Միայն այսօր երկտող մը տւի իրեն,» ըսաւ Տիամանթօն, հառաչելով : «Ես այդպէս ըրի աւելի հեռացնելու համար ան քան թէ քաջալերելու :»

Տիամանթօն դուրս հանեց իր կուրծքէն երկտող մը մշկահոտ թուղթի մը վրայ, որ շրջապատւած էր ծաղիկներով և երկու կտցահարող աղաւնիներով . —

« Պաշտելի սինիօրա . — Հին ատենները Մարս և Ապոն — զոն սիրահարեցան Պէրսէֆօնայի, այնպէս որ իր մայրը

« Գեմետր, որպէսզի իր ազնիւը ազատէ անոնց ձեռքէն
« խրկեց Սիկիլիա կղզին՝ էանայի հրաբուխին մօտ ծաղիկ-
« ներ քաղելու: Պղուտօն, տգեղ և տձև դանի անսածին
« պէս առանգեց զինքը շրջապատող յաւերժահարսներու
« մէջէն:

« Արամազդը ներեց անոր, որովհետև կեանքին մէջ
« ինքն ալ այդպէս բաներ բրած էր:

« Այսպէս, իմ պաշտելի սինիօրա Տիամանթօ, դուք կը
« տեսնէք իսկապէս որ սէրը արդիււած և անսովոր բան
« մը չէ, այլ հնութեան աստուածներն իսկ կ'զգային ու կը
« գործադրէին զայն:

« Սէրը քաջալերեց իս այս թղթիկը ձեզի խրկելու
« համարձակութիւնը առնել:

« Այս թուղթին վրայ գրւած բառերը անբաւական են
« արտայայտելու իմ հոգիիս բոլոր տանջանքները: Կը յու-
« սամ թէ այս չի բարկացներ ձեզ, և թէ դուք կը գթաք
« մարդու մը վրայ, որ լաւ և երջանիկ էր քանի դուք ն-
« կած չէիք այս կղզին, բայց որը հիմա կը տառապի վըշ-
« տերով:

« Չէիք կրնար, սինիօրա Տիամանթօ, դալ ձեր դռան
« առջև այս գիշեր, ժամը տասն և մէկին: Ես պիտի բա-
« ցատրեմ ձեզի բոլոր պարագաները, որոնք արդիւեցին իս
« բարի ու դեղեցիկ Անկէրուքային հետ ամուսնանալէ:

« Գեղեցիկ, ամէնագեղեցիկ Տիամանթօ, ներէ թշւա-
« ոականիս:

« ԼՈՒԻՃԻ ՔԱՍԹԷԼԻ »

Այս նամակը կարդալէ ետք, Անդրօնիկէն, ծիծաղելով և
միևնոյն ժամանակ զգալով ամէնամեծ անձկութիւնը, եր-
կար ատեն մտախոհ մնաց: Կատարելապէս հասկցաւ իր
բարեկամին դիրքը:

Իր մանկութենէն իվեր փակւած Չայնիճայի հարէմնոցին
և անկէ ետք Օտիսուսի տան մէջ, շրջապատւած ներքինինե-
րով կամ զինուորներով, որոնք միշտ իրենց որսին պէս կը
նայէին անոր վրայ: Տիամանթօն վախկոտ էր և ազատու-
թեան մասին գաղափար չունէր: Ուստի երբ ստացաւ ա-
զատութիւնը, ուզեց ճաշակել զայն ամէն ձևերով:

Պանդէլիս դիւրութեամբ կրնար վաստակիլ Տիամանթօյի
սիրտը: Եւ յարմար էրիկ մը կ'ըլլար անոր, բայց ամէկոտ
էր և բնաւ դործ չգրաւ սիրային ամէնափոքր արտայայ-
տութիւնն անգամ, թէ և կը սիրէր ան կաթողին, բայց չա-
րունակ կը խօսէր առետուրի ու դրամի մասին: Միւս
կողմէն, աւելի յանդուգն Քասթէլին իր շուրթներուն
վրայ միշտ պատրաստ ունէր առասպելաբանութիւն և մե-
ծարանք օրիորդներուն համար, և այսպէս մտաւ մանկա-
մարդ կնոյ սիրտը:

Ասկէ դատ, պէտք է խոստովանիլ թէ կաթօլիկին Փը-
րանս-խտալական խառնուրդ բարբառը աւելի հաճելի էր
Տիամանթօյի ականջներուն քան սլաւ-թիւրք և յունարէն
խառնուրդ բառերը, որ լսած էր Քօրիկեան Անձաւը: Այդ-
ջիկը ենթադրեց թէ առաջին բարբառը քաղաքակրթութիւն
կը բուրդէր, մինչդեռ վերջինը թիւրքերը կը յիշեցնէր իրեն:
Զարգացումի բոլոր խոստութիւններով ճնշւած և ապա ա-
զատւած, աղջիկը ընդունեց ամէն ինչ որ լուսաւորեալ
Եւրօպային կը վերաբերէր իբրեւ ամէնարարձր և ամէնա-
ցանկալին:

— «Գիտե՞ս, Տիամանթօ,» հարցուց Անդրօնիկէն, «որ
Քասթէլին սիրած է Անկէրուքան երեք տարիէ իվեր և մե-
ծապէս միասած անոր համբաւին:»

— «Ես գիտեմ ատ. բայց ան ինծի ըսաւ թէ ինքը երեք
անգամ Անկէրուքայի ծնողքէն խնդրած է ամուսնանալ
անոր հետ և երեք անգամն ալ մերժւած է իբրեւ կաթօլիկ
մը:»

— «Անկէրուքան կը սիրէ՞ ան դեռ:»

— «Այո՛:»

— «Զե՛ս կտրծեր որ Անկէրուքան տեսնալու պատրա-
կով բուն նպատակը քեզ է:»

— «Այո,» մրմնջաց ան, կարմրելով:

— «Ենթադրենք որ դիտցի այս, ինչ պիտի ըլլայ քո-
դիրքդ և իմս: Պիտի չգանգատի՞ն մեր ապերախտութեան
մասին, անոնք որ այնքան հիւրասիրութիւն ցոյց տւին
մեզի և այնքան բարութիւն շուայեցին մեր վրայ: Մա-
նաւանդ, էս Լուլայէն տեղեկացայ որ Անկէրուքան բուն
կերպով կը սիրէ Քասթէլին: Ենթադրենք որ քու սէրդ
երևան ելլայ, քու բարեկամդ ծանրապէս հիւանդանայ, որ
իր կեանքը վտանգւի կամ մեռնի...»

— «Կեցի՛ր, Անդրօնիկէ՛: Աստծո՛ւ սիրուն: Ես դառն
պատիժի արժանի եմ: Ես յանցաւոր եմ, բայց ոչ չարու-
թենէ: Ես անզգալարար առաջնորդւած եմ, վստահ եղիր
որ, որքան որ շատ կը սիրեմ զինքը, էս միևնոյն բաներու
մասին խորհած եմ և այսօր գրեցի անոր անքաջալեր նա-
մակ մը:»

— «Եթէ ինչ որ ըսեր եմ բաւական չէ, ես պէտք է ա-
ւելցնեմ նաև թէ ան ոչ միայն աղքատ է, այլև խորապէս
պարտքի մէջ է, մինչդեռ պարոն Ֆրանքուիսի որդին հա-
րուստ և առաքինի է:»

— «Ուրեմն ի՞նչ պէտք է ընեմ :»

— «Դուն չես կրնար տեսակցութեան երթալ Գասթէ-
լինն հետ . մկրատի մը պէս պէտք է կտրես կաթօլիկին
բոլոր յոյսերը , այնպէս որ մէյ մըն ալ մեր դուռը չգայ
ան :»

— «Ես այդպիսի բան մը չեմ կրնար ընել , Անդրօնիկէ :»

— «Ինչո՞ւ :»

— «Որովհետեւ ես ո՛չ ուժը և ոչ ալ քաջութիւնը ունիմ
այդպիսի բան մը ըսելու անոր երեսին . ես ա՛յնքան կը սի-
րեմ ինքը , Անդրօնիկէ :»

— «Ես ինքս կ'ըսեմ անոր . ժամը քանի՞ն կուգայ այս
գիշեր :»

— «Տասն և երկուքին : Ի՞նչ կ'ուզես ընել , Անդրօնիկէ :»

— «Ոչինչ : Պարտականութիւն մը : Եթէ ինչ որ կ'ընեմ
անհաճոյ կը թուի քեզի վաղը կը ձգեմ կղզին : Ես ստիպ-
ւած եմ , սակայն , ըսելու քեզի որ եթէ ես անգամ մը
ընդ միշտ բաժնւիմ և դուն հոս մնաս ես բնականաբար
պիտի ըսեմ Լուլային թէ դուն իմ քոյրս չես :»

Տիամանթօն դողաց Անդրօնիկէի անգութ և վճռական
խօսքերէն , բայց ինքնիրեն գալով ըսաւ . «Շատ լաւ ,
պիտի հետեւիմ քու խրատիդ : Ես պիտի խղեմ Գասթէլինի
հետ ունեցած բոլոր յարաբերութիւններս : Ես այս գիշեր
վար պիտի երթամ և խնդրեմ իրմէն որ ասկէ ետք բնաւ
մեր դուռը չգայ :»

— «Ո՛չ . դուն պէտք չէ երթաւ վար : Շատ անգամ
գիշերային տեսակցութիւն մը կը գորացնէ սիրային գործը
փոխանակ խղելու : Ես ու Լուլան պիտի երթանք :»

— «Լուլա՛ , Լուլան գիտէ՞ ատ :»

— «Անկէրուքայէն դատ , պարոն Ֆրանքուլիսի ամբողջ
ընտանիքը գիտէ :»

— «Ըրէ ինչ որ կը խորհիս թէ ամէնալաւն է ,» ըսաւ
Տիամանթօն , երեսը ծածկելով իր երկու ձեռքերուն մէջ :

ԺԵ . ԳԼՈՒԽ

Լ ա տ ի ն ն ե ռ ու Ս ր ճ ա ռ ա ն ը

Պանդէլիսի կողմէ անքաղաքավարօրէն արձակուելէն
ետք , Գասթէլին իր քայլերը ուղղեց դէպի Ֆրանք-Մահ-

լէի մէկ սրճարանը , ուր լատին երիտասարդները հաւաքւած
թուղթ կը խաղային :

— «Է՛հ , սինիօր Գասթէլի , ի՞նչ լուր պէլօպօնէսցիներ-
րէն : Պատասխանա՞ծ են ձեր սիրային նամակին ,» հարցուց
անոր թուղթ խաղցողներէն մէկը , խառնշտկելով թուղ-
թերը և կէս վառւած սիկար մը բերնին :

— «Զոյգ մը տատրակներ են անոնք : Սբ . Ֆլամէնան
վկայ , մայր ցամաքէն եկած այսքան դիւրին զոհեր բնաւ
տեսած չէի ես ,» ըսաւ Գասթէլին , գլխարկը վար առնելով
և թաշկինակովը իր երեսը սրբելով . իր ձեռքը մեծ ինքնա-
գոհութիւն ցոյց կուտային :

— «Ուրեմն , սինիօր Գասթէլի , ի՞նչ պիտի պատմէք
մեզի ձեր վերջին յաջողութիւններու մասին :»

— «Ոչինչ ,» պատասխանեց ան , նշանակալից ժպիտով
մը իր ուսերը թօթեւելով , ապա դառնալով սրճարանապե-
տին , «Պատիւիս , ամէնուն մէյ մէկ մասթիքա բեր :»

— «Լա՛ւ ,» աղաղակեցին ամէնքն ալ : «Կեցցե՛ս : Շնոր-
հակալութիւն ձեր քաղաքավարութեան համար :»

— «Է՛յ , սինիօր Գասթէլի , ի՞նչ կ'ըսես ,» աղաղակեց
միջահասակ մարդ մը անձկանօք , «դուք մեր խաղին մէջ
մտաք և ես հինգ ոսկի կորսնցուցի : Մէկնո՛ցը , սինիօր
ծիւսթինիանի :»

— «Բաւական է , սինիօր Ֆլօրի : Մի՛ վշտացնէք : Ես
կ'ուզեմ Գօլօմպոսի շահատակութիւնները պատմել ,» ըսաւ
Գասթէլին գլխարկը ծուռ դնելով :

— «Դուք կ'ուզէք երեք արշըննոց մասալները պատմել :
Մէկնոցը , սինիօր ծիւսթինիանի : Ես յոգնեցայ սպասելէն :
Երկու ժամ է այս սեղանին վրայ կախ կը մնամ :»

— «Երեք արշըննոց մասալները ,» ըսաւ Գասթէլին ,
կրքով մը : «Ահա մէկը :» Իր գրպանէն հանելով Տիա-
մանթօյի պատասխանը , ցոյց տուաւ ամէնուն :

— «Թղթիկ մը ,» աղաղակեցին ոմանք : «Սիրատոմս
մը ,» աւելցուց սինիօր ծիւսթինիանին : «Պէլօպօնէսցիէ՛ն է
ատ : Ես չեմ հաւտար : Սինիօր Գասթէլի , Անկէրուքայէն
է ատ , և սինիօրա Տիամանթօյէն ըլլալ կը կեղծէք դուք :»

— «Ես դեռ բացած չեմ աս : Ո՛վ , անուշիկ նամակ ,»
աւելցուց Գասթէլին և շուրթներուն սեղմեց :

— «Մէկնո՛ցը , սինիօր ծիւսթինիանի ,» ըսաւ Ֆլօրի , պի-
տի խաղա՞ք , չէնէ գլխարկս առնեմ երթամ :»

— «Վայրկեան մը սպասեցէք : Թող բանայ իր նամակը

և գաղափար մը տայ մեզի թէ ինչպէ՞ս կը գրէ պէլօպօ-նէսցի մը:»

Քասթէլին երկրորդ անգամ համբուրելէ ետք, բացաւ նամակը. —

«Մեծապատիւ տէր, — Զեր նամակը մեծ հաճոյք պատ-
« ճառեց ինծի, ձեր առ իս ունեցած ազնիւ զգացմունքնե-
« րուն համար, բայց յիշեցէք որ Անկէրուքայի հետ ունե-
« ցած իմ մտերմական յարաբերութիւններս կ'արգիլեն ին-
« ծի աւելի հեռուն երթալէ:»

« Թերևս եթէ նորէն հանդպինք, բերանովս պիտի ը-
« սեմ ձեզի թէ որքան անմեղ եմ ես, և որքան սխալ հաս-
« կըցած էք դուք զիս:»

« Առողջութիւն կը մաղթեմ ձեզի:»

« Զեր բարեկամը, ՏԻՒԽԱՆԹՕ »

Նամակը գրած էր յաւակնոտ գրեթէ գրաբառ յունա-րէնով՝ անհասկնալի Գիոսի կաթօլիկներուն:»

— «Տղաք, ես տող մը իմաստ չգտայ այս ամբողջ նամակին մէջ,» ըսաւ Քասթէլին, «Աստուած վկայ, քահա-նայի մը պէս կը գրէ ան:»

— «Մեզմէ ոչ մէկը հասկցաւ ատ,» ըսաւ ուրիշ մը:

— «Սինիօր ձիւսթինիանի ձեզի կը մաղթեմ այս խառ-նակութիւնը հասկնալու հաճոյքը:»

— «Կարծեմ թէ քիչ մը հասկցայ ես:»

— «Ուրեմն, շնորհք կ'ընէ՞ք մեզի ալ թարգմանելու:»

— «Ձիւսթինիանի հազաց քանի մը անգամ, առաւ նա-մակը և պարապ տեղը ջանաց թարգմանելու անոր պարու-նակութիւնը: Անմեղ աղջկան գիրը ձեռքէ ձեռք անցաւ, ուրախ պատանիներու կատակներուն և առեղծւածներուն միջև:»

— «Զարգացած աղջիկ մը ըլլալ կը թւի ան,» նկատեց մէկը:

— «Տեմիցանայէն է ան, ուր Մօրէայի մէջ բաւական ստացւածք ունի, և Ֆէնէրի մէջ կախւած պատրիարքի եղ-բոր աղջիկն է,» ըսաւ Քասթէլի, յաղթականի մը հովեր առած:»

— «Ե՞րբ է ձեր ժամադրութիւնը:»

— «Այս գիշեր, ժամը տասն և երկուքին:»

— «Կատակ չէ՞, սինիօր Քասթէլի:»

— «Ինչո՞ւ չէք գար ու տեսնար:»

— «Երբ ներս մտաք ըսիք, ' Զոյգ մը տատրակներ ' :»

— «Այդպէս ըսի, որովհետեւ մեծ քոյրն ալ հաշուեցի ես:»

— «Սինիօրա Անդրօնիկէ՞ն: Ես չեմ հաւատար:»

— «Լաւ ուրեմն, մի հաւտաք, բայց ինչպէս օձը կը մագ-նիսացնէ թռչունը և կամաց կամաց ճիւղէն իր բերնին մէջ կը սահեցնէ, այդպէս ալ ես կրնամ անոնք դուռը բերել:»

— «Անոր հետ խօսա՞ծ էք,» պոռացին շատերը, հետա-քրքրութեամբ:»

— «Ես խօսած եմ անոր հետ, և ես սեղմած եմ անոր ձեռքը, և իմ աչքերս լալիած են անոր աչքերը... և հիմա անգամ մը որ դուռը դայ, մենք կարթով մը կը բռնենք զինքը:»

— «Հապա Անկէրուքա՞ն, սինիօր Քասթէլի:»

— «Անկէրուքա՞: Ի՞նչ կրնամ ընել անոր,» ըսաւ ան, նշանակալից խնդուքով մը, ձեռքերը ձեռմակ տալիստին գրպաններուն մէջ, և ուսերը թօթւելով:»

Սինիօր Ֆլօրին սուր նայւածք մը նետեց անոր: Ապա բարկութեամբ դառնալով ըսաւ, «Դէ՛հ, լմնցուր կատակդ. քսանըչորս ժամէ իվեր իմ մէկնոցս խաղցեր եմ:»

— «Մտիկ ըրէք, սինիօր Ֆլօրի,» պատասխանեց Քաս-թէլին, սրտանց մը խնդալով. «Հիմա որ երեք հատ ունիմ, Անկէրուքան ձեզի կ'ուտամ: Զիշդ ձեր տարիքն է ան: Թոյլ տւէք շնորհաւորեմ ձեզ:» Ետեէն մօտենալով անոր ջանաց իր երկու ձեռքով զարնել անոր երեսները:»

— «Իրաւցնէ՞ կը խաղանք թէ սուտի: Մէկնո՞ցը, սին-իօր ձիւսթինիանի: Սրճարանին մէջ գիշերելու չենք:»

Սեղանին ոտնահարելով և վեր կենալով Քասթէլին լօտեցաւ սպառնական ձևով և բարձր ձայնով գոչեց. «Դուն իսանգարեցիր մեր խաղը: Գու ըսածներէդ բառ մը անգամ չեմ հաւտար: Ոչ մէկը քեզի կարեւորութիւն կուտայ, — ո՛չ Անկէրուքան, ո՛չ Տիամանթօն և ոչ ալ Անդրօնիկէն: Կատուի պէս դռան շուրջը կախ կուգաս, բայց եթէ կտոր մը մօտենաս, գաւազանը կուտես:»

— «Հա՛, հա՛, հա՛...» քահաճեցին բոլորն ալ:

— «Դուք այնքան բարկացած էք, սինիօր Ֆլօրի, որ չգիտէք թէ ինչ կ'ըսէք,» պատասխանեց Քասթէլին, ծիծա-ղելով: Յանկարծ զգաստացաւ, իր ինքնահաճութիւնը գրգռ-ւելու պէս: «Ես ապացոյցներով կը խօսիմ,» նկատել տաւ: «Եթէ չէք հաւտար, եկէք և տեսէք զիս այս գիշեր:»

— «Երթա՛նք, տղաք, և սինիօրա Տիամանթօյին շարժ-ւածքները տեսնանք:»

— «Երթա՛նք,» կրկնեցին շատերը, «համաձայն է՞ք, սինիոր Գասթէլի:»

— «Ճշմարիտ, ես կատարեալապէս համաձայն եմ,» ըսաւ: Եւ արդէն ինքը սրճարան եկած էր իր գիշերային յաղթական տեսակցութեան համար վկաներ ապահովելու:

Ապա բոլորն ալ ոտքի ելան: Ծաղր առնելով սինիոր Ֆլորին, որ բարկացած էր խաղը կորսնցնելուն համար և որ կ'ատէր Գասթէլին. անոնք «Buona notte» (գիշեր բարի) ըսելով մեկնեցան:

Սինիոր Ֆլորի արհեստով խաղամուլ մըն էր: Վերցատքեց ան՝ դուռնատ և անխօս ու ապա ինքնիրէն գալով աղաղակեց սրճարանապետին, «Հինգ ոսկի: Երկու ամսւայ ընտանեկան ծաղքերս կորսնցրուցի այս անիծեալ Գասթէլին երեսէն, բայց ես ետ կ'առնեմ ատ՝ սինիոր Պանդէլիսի քսակէն:»

Այսպէս ան ալ սրճարանը թողլով, քալեց դէպի պարոն Ֆրանքուլիսի տունը:

ԺԶ. ԴԼՈՒՆ

Տ Ե Ս Ա Կ Գ Ո Լ Թ Ի Լ Ն Ը

Այդ գիշեր, ժամը գրեթէ իննին, սինիոր Ֆլորի պարոն Ֆրանքուլիսի դուռը զարկաւ: Հոն գտաւ հանրային դպրոցի շատ մը ուսուցիչները և քանի մը քահանաներ, որոնց մէջ էր և Պօլիկարբոս վարդապետը: Խօսակցութեան նիւթը հազար թիւրքերու կղզին ժամանելն էր:

Սովորական բարեններէն ետք, պարոն Ֆրանքուլիս հարցուց անոր թաղին լուրերը:

— «Ոչինչ, բացի հազար թիւրքերու ժամանումէն: Ատ է որ մեծ յուզում առաջ բերած է: Անշուշտ դուք գիտէք ատ:»

— «Մենք գիտենք ատ, սինիոր Ֆլորի,» ըսաւ տանտէրը, վեր կենալով «և մենք չենք սիրեր ատ:»

— «Գիտէ՞ք թէ ինչո՞ւ եկան անոնք, կամ ո՞վ թելադրեց անոնց գալը,» հարցուց վարդապետը: «Տարածանութիւն մը կայ թէ ձեր մարդոցմէ ոմանք յոյները վճարանքեւու համար, ստիպեցին մութէսէլիմը Պօլսէն աւելի զօրք բերելու:»

— «Կը հաւտամ ձեզի, հայր: Մեր չարագործ երիտասարդներէն ոմանք կղզիին գայթակղութիւնն են: Անոնց կրօնքը փանթօյօն հագնելէն անդին չի անցնիր, բայց ո՞րմէկ ամուսնացած լատին կամ յոյն այնքան ապուշ պիտի ըլլայ որ այդպիսի բան մը ընէ:»

— «Իսկզբան ես ինքս ալ չհաւտացի երբ սինիոր Գասթէլին պատմեց ինծի, որովհետեւ անհաւանական թւեցաւ,» ըսաւ պարոն Ֆրանքուլիս:

— «Սինիոր Գասթէլին ձեր դուռը եկաւ այս գիշեր:»

— «Եկաւ, և եթէ ես դուռը անոր երեսին չգոցէի, ան միտք չունէր երթալու,» ըսաւ Պանդէլիս տխրադէմ:

— «Լաւ էք ըրեր: Ձեզի համար չի վայելեր որ երկար տեսնուիք այս չարագործին հետ, պարոն Ֆրանքուլիս:»

— «Անոր բերնէն ուէ բան լսած էք, սինիոր Ֆլորի:»

— «Անվայել է ինծի ըսել ինչ որ լսած եմ անկէ, բայց լաւ կ'ընէք որ ձեր դուռնէն հեռու պահէք ան, քանի որ շատ մը աղջիկներ ունիք:»

Բոլոր աղջիկները իրարու նայեցան, բայց Պէտիս անունով ծառաներէն մէկը, որ ժամանակի սովորութեան համեմատ, մոմիայի մը պէս կայնուկ կը մնար սենեակի մէկ անկիւնը, ըսաւ. «Ներեցէք, պարոն, որ խօսք մը ըսեմ: Սինիոր Ֆլորին ճշմարտութիւնը կը խօսի, թէ և զիս յանդիմանէք: Անցեալ չայաթ ֆրէնկը մեր պատուհանին տակերը կ'երթար կուգար, թէ և ոչ մէկը վար չեկաւ անոր հետ խօսելու՝ գացեր սուտեր խօսելու է:»

— «Քեզի չիյնար խօսիլ, Պէտիս, միայն հոգ կենալու ես մինչև որ բանի մը պէտքը ունենանք, ընդմիջեց տիկին Տիսփոյնուքան:»

— «Ձգէ մարդը թող ըսէ լսա՛յ: Շարունակէ, Պէտիս, ինչ տեսար,» ձայնեց պարոն Ֆրանքուլիս:

— «Ոչինչ, էֆէնտի: Ոչինչ չտեսայ, էֆէնտի,» պատասխանեց ծառան, իր շուրթերը խածնելով և աչքերը դետին յառելով:

— «Ինչ միշտ գէշ սովորութիւն մը ունիս ուրիշ մը ընդմիջել խօսած պահուն,» ըսաւ Ֆրանքուլիս, գրգռուած, իր կնոջ: Ապա դառնալով սինիոր Ֆլորիին, ըսաւ, «Երկարատեան իվեր Գասթէլին նեղած էր մեզ, բայց այս իրիկուն հազար զէյպէկներու լուրը մեզի բերելուն համար աթոռ մը հրամցուցի իրեն՝ նստելու:»

Խօսակցութիւնը նորէն դարձաւ յոյն ապստամբու-

Թեան վրայ: Սինիօր Ֆլօրի Ժուլի խիտ ամպերէն օդ-
տեւելով մօտեցաւ Պանդէլիսին, որ տխուր տխուր նստած
էր Տիամանթօյին դիմաց:

— «Ի՞նչ պիտի տաս ինծի,» ըսաւ անոր ցած ձայնով
մը, «քեզի շահեկան լուրի մը համար: Ես ձիւդ հինգ ոսկի
վճարեցի:»

— «Ինծի շահեկան լուրի համար: Ինչ է լուրդ:»

— «Շահեկան է քեզի, անոր համար որ դիմացդ նստող
սինիօրա Տիամանթօյի մասին է, և անոր նպաստուոր պիտի
ըլլայ — Սինիօրա Տիամանթօյին ըսել կ'ուզեմ,» Թեթե մը
բացուկին զարնելով:

Պանդէլիս Տիամանթօյի անունը լսածին պէս վեր վեր-
ցուց իր դէգ գլուխը:

— «Ի՞նչ տամ այդ լուրին:»

— «Հինգ ոսկիի նստաւ ինծի, այդ լուրը:»

— «Ես կը վճարեմ ատ:»

— «Հանէ դրամդ, սաղլամ մարդու մը պէս:»

— «Կը հանեմ դրամը պայմանով միայն որ լուրը Տիա-
մանթօյի մասին պէտք է եղած ըլլայ:»

— «Պատուոյս վրայ, սինիօրա Տիամանթօյի մասին է:»

— «Առ ուրեմն, սինիօր Ֆլօրի,» ըսաւ Պանդէլիս, դադա-
նապէս կաթօլիկին երկնցնելով հինգ ոսկի:

— «Շատ ապրիս: Այս գիշեր, ժամը տասն և երկուքին,
սինիօրա Տիամանթօն պիտի հանդպի սինիօրա Քասթէլին,
ձեր դռան առջև: Թշուառական չարագործը կարգ մը տը-
ղաքներ հրաւիրեր է իրենց խօսակցութիւնը Լրտեսելու, և
անոնց ցոյց տաւ անոր երկտող նամակը:»

— «Ի՞նչ կ'ըսես,» աղաղակեց Պանդէլիս, վեր կենալով
խենթի մը պէս:

— «Նստէ, սինիօր Պանդէլիս: Աղմուկ մի հաներ,» ըսաւ
Ֆլօրի, դադառնապէս քաշելով իր թեղանիքէն: «Աղմուկ
պէտք չէ հանես, եթէ ոչ իս փորձանքի մէջ կը ձգես:»

— «Եկուր դուրսի բակը երթանք,» ըսաւ Պանդէլիս,
նախանձէն աւելի ու աւելի գրգռւելով:

Հոն Ֆլօրին պատմեց գործը մանրամասնօրէն. խրատեց
երիտասարդը որ թոյլ տայ վայրագ Պէտիսին հարած մը
տալու աղտոտքերան Լուիճի Քասթէլին:

Որոշած ժամէն տասն և հինգ վայրկեան առաջ Պան-
դէլիս, Պէտիս և իրենց երեք բարեկամները, լախտերով գին-
ւած, դուռնէն քանի մը քայլ հեռու կ'սպասէին Քասթէ-
լին և իր ընկերներուն դալուն:

Լուլա և Անդրօնիկէ բաւական ատեն վիճաբանեցան թէ
ի՞նչ դիրք պիտի բռնէին՝ արգիլելու համար Տիամանթօյի
Քասթէլին ունեցած դժբախտ հակումներէն առաջ եկած
հետեւանքները: Վերջապէս որոշեցին, միասին դուռը եր-
թալ անոր տեղը, ժամը տասն և երկուքին, և յանդիմա-
նել ան, և՛ եթէ հարկաւոր է՝ սպառնալ:

Փողոցները մութ էին, ինչպէս նաև ամայի, հազար
թիւրքերու ժամանումին պատճառով: Ոչինչ չէր լսէր
բացի բերդի պատերուն զարնող կոհակներու շրշոցէն:

Քասթէլի, փաթաթած սրճագոյն յօդիկի մը մէջ որ
մինչև իր ոտները կը հասնէր, արդէն հասած էր դռան
առջև, մինչդեռ իր հինգ կամ վեց լատին բարեկամները
պահւրտեցան անոր ետև:

Անդրօնիկէ կէս բացած էր դուռը երբ ճանչցաւ ան:

— «Իմ սիրտս այնքան ուժով կը բաբախէ որ հազիւ
կրնամ խօսիլ, իմ քաղցր թռչնիկս, Տիամանթօ, բաց դու-
ռը: Մի վախար: Մեզմէ զատ ամէն մարդ քնած է:»

— «Դուռն անպիտան և անարգ մարդ,» ըսաւ Անդրօնի-
կէն, բռնելով անոր փողկապէն: «Կարծե՞ս թէ դուռն պիտի
կրնաս զրպարտել անմեղ աղջիկները առանց պատժելու:
Ես գիտեմ թէ ինչ սուտեր խօսած ես անմեղ Անկէրուքայի
մասին, և կ'ուզես նոյնը ընել քոջս: Հիմա, եթէ չստո-
րագրես այս թուղթը, խոստանալով որ կեանքիդ մէջ ան-
գամ մըն ալ այս փողոցէն չանցնիս, կը խեղդեմ քեզ: Լու-
լա, գրիչդ տուր ինծի:»

Աղջիկը այնքան ձիգ բռնեց ան իր բարակ բայց ուժեղ
մատներով, որ Քասթէլին բարձրաձայն աղաղակեց, «Մի
խեղդէ՛ք զիս, սինիօրա Անդրօնիկէ:»

— «Խեղդէ՛ չունը, Անդրօնիկէ. խեղդէ՛ աղտոտքերան
թշուառականը որ զրպարտութիւններ կ'ընէ ամէն տեղ ման-
կամարդ կիներու նկատմամբ,» աղաղամեց Լուլան, իր ձեռքն
ալ անոր վզին դնելով:

— «Աչքերս դուրս կ'իյնան: Սինիօրա՛ Անդրօնիկէ: Հի-
մա կը խեղդուի՛մ... Օգնութիւն... Մարդասպանութիւն:»

— «Այդ է քու սիրաբանութիւնդ, սինիօր Քասթէլի,»
աղաղակեցին կաթօլիկները խնդալով ու մօտենալով:

— «Օ՛խ,» պատասխանեց Պանդէլիս, Պէտիսի Քասթէ-
լին. տաւած հարածի ձայնին: Ապա ինք և իր ընկերները
յարձակեցան անոր և ընկերներուն վրայ լախտերով: Առա-
ջինը կիսամեռ թողուցին, մինչդեռ վերջինները կծիկը դը-
րին:

Աղմուկը և խռովութիւնը ոչ միայն արթնցուց դրացիները, այլև հրաւիրեց քանի մը նաւաստիներ որ նաւահանգստի նաւուն խումբին կը վերաբերէին, և որոնք իրենց նաւապետին հետ միասին կը շրջէին քաղաքին մէջ որս մը գտնելու:

— «Ի՞նչ է պատահեր», հարցուց նաւաստեալ Քասթէլին, որ կը տապալկէր գետնին վրայ:

— «Անոնք ջանացին սպաննել զիս, էֆէնտի»:

— «Որո՞նք»:

— «Չեմ կրնար ըսել: Մարդիկ և կիներ այս սուռնէն դուրս եկան և արու և էգ վազբերու պէս յարձակեցան վրաս»:

Նաւապետը հրամայեց զայն իր նաւը տանին: Աստ, տեղը չմոռնալու համար, կարմիր խաչով մը նշան ըրաւ պարոն Ֆրանքուլիսի տունը և գնաց:

ԺԷ. ԳԼՈՒԽ

Ի պրահի մ Աղա

Մեր նկարագրած այս եղբրակատակերգութենէն քանի մը օր ետք, քաղաքը բոլորովին կերպարանափոխած էր: Ոչ օտարականները և ոչ ալ քրիստոնեաները կը հաւտային թէ իրենք միևնոյն տեղը կը բնակէին:

Հանգստութիւնը, կանոնաւոր և անհոգ կեանքը, և բընակիչներու առօրեայ զբաղումները յանկարծ խանգարւած էր անտեսանելի և անբացատրելի վախով մը: Կը տեսնու մէկը լեռնագաւառը կը փախի՝ օդափոխութեան պատրուակով, մինչդեռ երկրորդ մը արշիպիղագոսի ուրիշ կղզի մը կը մեկնի և երրորդ մը իր արտերուն մէջ կը թաղէ իր արժէքաւոր իրեղէնները:

Նորեկ թիւրքերը կը վարւէին իբրև բացարձակ տէրեր, անոնք տունները կը մտնէին ոստիկանի պէս, կը կողոպտէին, և ամէն տեսակ անարգանք կ'ընէին, մինչև որ տնեցիները այլևս չէին համարձակեր դուռը իջնալ կամ նոյնիսկ պատուհանէն դուրս նայիլ:

Անդրօսիկէն շատ ուշ հասկցաւ թէ այն տեղը ուր ինք ընտրած էր իբրև ապաստանարան՝ անպաշտպան էր, վտանգի ենթակայ էր ջուրէն և ցամաքէն, և յարմար նմանապէս եղբրական վայր մը ըլլալու: Ինքը չէր կրնար մեկնիլ սա-

կայն, ինչու որ ծովեզերքի առևտուրն ու յարաբերութիւնը բոլորովին խղած էին դիմացի Յօնիայի հետ: Դանդաղ, անբացատրելի անզգայութիւն մը, որ խաղաղութեան մը պէս կ'սկսի և կը յաջորդէ հասարակութեան մը կործանու մին, կը թագաւորէր քաղաքին վրայ:

Լուլա, Անդրօսիկէ և Պանդէլիս, որ Քասթէլին ծածողներն էին, ոչ միայն պէտք էր վախնային թիւրքերէն, այլև իրենց հօրմէն, եթէ պատահարար գիտնար եղելութիւնը:

Պէտիս, ծառան, տեսած էր նաւապետին դրած կարմիր խաչ նշանը իրենց տան պատին վրայ: Թիւրքերը հեռանալուն պէս, ինքը աւրեց ատ և վարպետութեամբ նոյնանման նշան մը դրաւ ուրիշ տան մը վրայ, իրենց տունէն քիչ հեռու:

Աս շտաբեցուց նաւապետը այնպէս որ քանի մը օրեր չ'երեցաւ պարոն Ֆրանքուլիսի տունը:

Առտու մը, մինչդեռ նախաճաշի նստած էին, դուռը սառնակ մը զարնեցաւ:

— «Աստուածածինն ու Քրիստոսը թող զիս ստախօս մը անւանեն, եթէ ես սիրեցի այդ գարնածքը, օր. Անդրօսիկէ», ըսաւ պարոն Ֆրանքուլիս, վեր կենալով, և ձեռնոցը իր վզէն վերցնելով:

— «Այս քու երեակայութիւնդ է միայն, պարոն Ֆրանքուլիս», ըսաւ Անդրօսիկէն, «նստեցէք, մի վախճաք»:

— «Ոչ միայն իմ երեակայութիւնն է ատ, այլև երէկ գիշեր ես նախազգացում մը ունեցայ. մղձաւանջ և դէշ երազներ ունեցայ»:

— «Որո՞նք տունն է աս» Այս հարցումը ըսած վայր կենին չ'իշման, մեծ-փոք թիւրք մը երեցաւ սեղանատան դռան առջև:

— «Իմա է, էֆէնտի», կմկմաց պարոն Ֆրանքուլիս, զեղնելով և մինչև գետին խոնարհաբար բարեկելով:

— «Միւսներն ալ ոտքի ելելով ձեռքերնին ծալապատիկ պահեցին իրենց կուրծքին վրայ, իսկ Պանդէլիս չարունակեց իր նախաճաշը: Այնպէս որ հայրը մեծ ապտակ մը իջեցուց անոր երեսին, «Ուաքի ել, կ'ըսեմ, էֆէնտիին ներկայութեան», ըսաւ ան:

Նրիտասարդը վեր կեցաւ կրակ այտերով:

Պէտիս ոլորելով, վայրենի ասիացին իր ծանր աչքերը ձգեց կիներու իւրաքանչիւրին վրայ: Ապա շոյելով Լօրէն-ցիսին, հարցուց. «Այս կիներէն որ մէկը խարազանեց սին-իօր Քասթէլին, ձեր դռան առջև»:

— «Այս կիները խարաղանե՞ն սինիօր Գասթէլին: Թող իմ նախնիքներուս ոսկորները կերած ըլլամ, էֆէնտի, բայց ես չեմ հաւտար թէ այդպիսի դէպք մը պատահած ըլլայ իմ դռանս առջև: Ընդհակառակը, վերջին անգամ որ սինիօր Գասթէլին մեր դռան առջև եկաւ իրեն նստարան մըն ալ հրամցուցինք, և ինք նստելով սկսաւ պատմել թէ ինչպէս ինքը սերած էր վենետիկցիներէն:»

— «Ի՞նչ է ձեր անունը,» հարցուց թիւրքը, որ Իպրահիմ աղան՝ որ նաւուն հրամանատարն էր:

— «Ֆրանքուլիս, ձեր ծառան:»

— «Ըսէ՛ք ինծի այս կիներու անունները, կարգով:»

Դողդոջուն ձայնով տան գլխաւորը կրկնեց իւրաքանչիւրին անունը:

— «Ուրեմն դուք երկուքդ էք որ զարկեր էք անոր,» ըսաւ ան, Լուլային և Անդրօնիկէին նայելով:

— «Մենք չզարկինք անոր,» ըսաւ Անդրօնիկէն, «այլ որովհետեւ կը յաճախէր մեր դուռը և չգրպարտութիւններ կը տարածէր քրոջս և Անկէրուքայի նկատմամբ, ուղեցինք միայն վախցնել զինքը որ մէյ մըն ալ չգայ:»

— «Վախցնե՛լ միայն, դուք կիսամահ ըրած էիք զինքը: Մարդը այնպէս փուլած էր գետնին վրայ որ իմ չորս մարդիկս հազիւ կրցան նաւը տանիլ ան:»

— «Մենք ոչինչ չենք գիտեր այդ մասին. ուրիշները զարկած ըլլալու են:»

— «Ի՞նչ ունիս ըսելու այս մասին, դէգ գլուխ,» հարցուց ան Պանդէլիսին:

— «Ես ոչինչ չեմ գիտեր այդ առթիւ, էֆէնտի,» պատասխանեց ան, կիսախեղդ ձայնով մը:

— «Լատինները կ'ըսեն թէ քու ձայնդ լսեցին:»

— «Անոնց ականջները սխալած ըլլալու են: Ամէն գիշեր ժամը իննին ես անկողին կ'երթամ:»

— «Ի՞նչ գործով կ'ըբաղիք,» հարցուց պարոն Ֆրանքուլիսին, միևնոյն ատեն իր աչքերը սեւեռելով Տիամանթօյին վրայ:

— «Վաճառական եմ, էֆէնտիս:»

— «Շատ լաւ, պարոն Ֆրանքուլիս: Ո՞րը կը նախընտրես. ինծի հինգ հազար դրուչ տալ, և այսպէսով ազատել ինքզինքդ կասկածանքէ, թէ թողուլ որ այս երկու օրիորդները տանիմ նաւիս մէջ, մինչև որ իրողութիւնը երևան դայ: Աւելի իմաստուն կը թուի ինծի որ դուն այս նեղու-

թիւնը բարեկամական ձեռով մը վերջացնես, որովհետեւ ես սիրեցի ձեր ընտանիքը և երբեմն կուգամ ժամանցի համար:»

— «Հինգ հազար դրուչը, էֆէնտի: Ծօ՛, Պանդէլիս, շուտով խանութ վաղէ և դրամը բեր, կը լսե՞ս: Նստեցէ՛ք, կը խնդրեմ, նախաճաշ մը ըրէ՛ք մեզի հետ: Դեռ նոր ըսկսած ենք մենք,» ըսաւ տան աէրը, ինքնիրեն գալով:

— «Կը նստիմ,» ըսաւ աղան, որ առանց երկար վարանելու քակեց իր սուրը և սուա իր ծառաներէն մէկուն, միևնոյն ատեն գլխով նշան ըրաւ անոնց որ հեռանան:

— «Գառնուկս, Զամպէլ,» կանչեց պարոն Ֆրանքուլիս իր տանտիկնոջ, «դիւնորներուն աուր ինչ ուտելիք կամ խմմելիք որ կ'ուզեն: Մառանը ինչ որ կայ տուր անոնց: Քու հոգածութեանդ կը յանձնեմ անոնք, գառնուկս, Զամպէլ. կը լսե՞ս:» Ապա տանտիկինը ջանաց մեքենաբար ծածկել չիլ մը գինի որ սեղանին վրայ էր, որովհետեւ գինին ոգեւելից էր միւսիւմաններուն. բայց Իպրահիմ աղան արգիլեց ան. «Թող մնայ,» ըսաւ, «մենք կը խմենք հիմա. սուլթան Մահմուտ տւած է արդէն օրինակը:»

Ապա սկսաւ քծնիլ Տիամանթօյին, երբ տեսաւ որ ան կատարեալպէս լաւ թիւրքերէն կը խօսէր, մինչդեռ միւսները հազիւ քիչ մը կը թօթովէին, և սկսաւ մատներովը ուտել և ուռնալու չափ խմել:

Պարոն Ֆրանքուլիս ուրախանալով որ այսպիսի խռով ժամանակներու մէջ, վաստկեցաւ բարեկամ մը, որ կրնայ պաշտպանել զինքը նեղ օրերուն, չվարանեցաւ ամէն տեսակ դիմելներով խճողելու իր հիւրը և առականերով զարճացնելու ան:

Շուտով Իպրահիմ աղան այնքան խմած էր որ անկարող էր իր լեզուն ու ձեռները կառավարել: Շատ դժուարութիւններով ու մեծ խոստումներով հազիւ կրցան ճամբու դնել ան և իր զինուորները:

Աղան երթալուն պէս Անդրօնիկէն ըսաւ Լուլային. «Կը տեսնամ, բարեկամս, որ մենք գէշ պիտի ըլլանք այդ ճիւղին հետ: Եթէ նաւ մը գտնամ, Տիամանթօն կ'առնեմ ու կը մեկնիմ Բիոսէն:»

— «Պիտի մեկնիք հիմա,» երբ ձեզի պէտք ունինք:»

— «Անշուշտ այդպիսի անիրաւութիւն մը չէք ըներ մեզի,» ըսաւ տանը մայրը:

— «Ես պատրաստ եմ, տիկին, ձեզի հետ մնալ մինչև վերջ. բայց եթէ միամ, պէտք է թոյլատրէք ինծի որ ընեմ

ինչ որ կրնամ՝ պաշտպանելու մեր կեանքն ու մեր պատիւը։»

— «Ըրէք ինչ որ կ'ուզէք,» ըսաւ տանտէրը։

— «Շատ լաւ։ Պէտիս, դնա արկղս բեր շտեմարանէն։»

Տնեցիք ապշած նայեցան աղջկան, մինչդեռ Պէտիս դնաց անոր հրամանը գործադրելու։

Տիամանթօն միայն հասկցաւ և իրենց նախկին կեանքը վերյուշելով, իր աչքերը յառեց գետին։

Շուտով ներս բերեցաւ արկղը, որուն մէջ կը պարու-նակէր մարդու զգեստը և թւերը, որ Անդրօնիկէն գործածեց կրավիտի կուլին մէջ։ Ապա բացաւ և առաւ իր արծաթապատ թուրն ու հրացանը։

— «Հրացաններ, սուրեր, գէնքեր,» աղաղակեցին ամէնքն ալ, և կատու տեսնող մուկներու պէս ցրեցան ամէն մէկ անկիւն։

Կեցէ՛ք։ Ընչո՞ւ աղքատ կը վախնաք։ Լեցած չեն ասոնք։ Հիմա պիտի լեցնեմ, և կ'երդնում յանուն կրօնիս որ եթէ այդ թիւրքը նորէն հոս գայ ու յարձակի մեր պատուին կամ մեր կեանքին վրայ, պիտի կրակեմ, և որքան ատեն որ այս սուրը ունիմ ու կենդանի եմ, պիտի չներեմ ուէ մէկուն, որ զիս անպաւառէ։»

— «Այ-ա՛յ, ճիշդ Պօնափարթին կը նմանիք,» աղաղակեց պարոն Ֆրանքուլիս վերջապէս։

— «Երբ մեր կրօնը, մեր կեանքը և մեր պատիւը այնքան ահաւորապէս վնասուած են, պարոն Ֆրանքուլիս, մեր արիւնը ջուր պէտք չէ դառնայ։ Ով որ գէնք իձեռին կը պաշտպանէ ինքզինք վայրենի գաղաններու յարձակումներու դէմ, աւելի յոյսեր ունի մահէն խոյս տալու քան անգէնը երբ վիզը կ'երկարէ անոր գթութեան։ Կղզին հարիւր քսան հազար հոգի ունի, բոլորն ալ յոյն արիւնով, և թոյլ պիտի տա՛նք որ հազար աղաւթի օրիւկները սպաննեն մեզ։»

— «Օր. Անդրօնիկէ, դուք ձեր մանկութենէն իվեր վարժուած էք գէնքի, բայց մենք վարժուած ենք միայն հրաժարելէ անկէ։» Մէկ ձեռքով իր աչքերը գոցելով, դարձաւ ու փախաւ՝ Անդրօնիկէն հրացանը լեցնել սկսելուն պէս։

ԺԸ. ԳԼՈՒԽ

Թ ա ղ ու մ ը

Անդրօնիկէն աւելի լաւ ծանօթ էր թիւրքերուն քան պարոն Ֆրանքուլիսի ընտանիքը, այնպէս որ ի պրահիմ աղայի երեւնալէն իվեր սոսկալի տեսարաններէ կը վախնար։

Սակայն և այնպէս, քանի որ դաժան թիւրքը իր մարդիկներով սկսաւ ամէնօրեայ այցելութիւններ տալ և գինի ու կերակուր ուզել, առանց հրաւիրած ըլլալու, Անդրօնիկէն թելադրեց տնեցիներուն, որ բոլորն ալ ներկայ ըլլան սենեակին մէջ, երբ ստիպուած են հիւրընկալել ան։

Ամէնէն առաջ ի պրահիմ աղայի աչքերը Տիամանթօյին վրայ ինկան։ Քանի անոր այցելութիւնները բազմապատկուեցան և աւելի լաւ ճանչցաւ աղջիկը, սկսաւ աւելի մեծ ամբարտաւանութեամբ արտայայտել իր հակումները անոնց բոլորին ներկայութեան։

Տիամանթօն կորսնցուց իր սովորական կենդանութիւնն ու զւարթութիւնը։ Աղջիկը զոհի մը պէս կը դողար ամէն անգամ երբ դուռը կը բացուէր և վիթխարի թիւրքը կ'երեւար։

Ապերջանի՛կ Քիոս։ Ոչ միայն պարոն Ֆրանքուլիսի տունը բռնադատուած էր այսպիսի անտանելի դրութեան մը, այլ և ամէն տանտէր, ստիպուած էր, իր կարողութեան չափով, տանիլ կղզիին վրայ արձակած հազար պատուհասներէն մէկը։

Օրին մէկը ի պրահիմ աղան, ոտքի կեցած, մեկնելու պահուն, լրջօրէն ըսաւ պարոն Ֆրանքուլիսին, «Քանի մը օրէն Այտընէն իմ հարէմիս դալուն կ'սպասեմ, և երբ գայ Տիամանթօն ինծի պիտի տաս։»

— «Ի՛նչ, է՛ֆէ՛նտի, Տի-ա-ման-թօ՛ն։»

— «Ճիշդ հինգ օրէն պիտի առնեմ Տիամանթօն, և անկէ ետք ձեզի պիտի չնեղեմ ո՛չ դրամի համար և ո՛չ ալ կնոջ համար։»

— «Իմ քոյրս, տէր, չի կրնար ուէ տեղ երթալ առանց ինծի,» պատասխանեց Անդրօնիկէն։

— «Շատ լաւ։ Քեզ ալ կ'առնեմ, թէ և ոչ ինծի համար, այլ իբրեւ նւէր Պօլիս խրկելու։»

— «Պարոն Ֆրանքուլիսը, տէր,» շարունակեց Անդրօնի-

կէն, «իր աղջիկներուն վրայ միայն հեղինակութիւն ունի, ոչ մեր: Քանի որ մենք իր դժբախտութիւններուն պատճառն ենք, ձեզի կ'իմացնեմ, որ մենք այս գիշեր ուրիշ տեղ մը պիտի երթանք բնակելու, և ուր...»

— «Այդպէս մի' պատասխաներ, չամչցած աղջիկ,» պոռաց Իպրահիմ աղան, բարկութեամբ, ձեռքը եաթաղանին վրայ դնելով: Այս տունէն չհեռանաս, եթէ ոչ քու բարեկամներդ, Լուլան ու Անկէրուքան կ'առնեմ նախ. և քու գլուխդ կը կտրեմ, եթէ թողուս որ ասոնք փախչին», ըսաւ ան, խօսքը պարոն Ֆրանքուլիսին ուղղելով:

— «Աւա՛ղ, աւա՛ղ, ի՛նչ դժբախտութիւններ են ասոնք,» սկսաւ հայրը, լալով, երբ կոպիտ թիւրքը հաղիւ հեռացած էր դռնէն:

— «Լսեցէ՛ք,» ըսաւ Անդրօնիկէն. արցունքները օգուտ չեն ըներ: Բռնաբարումներէն խուսափելու համար պէտք է սուրով կռուի թիւրքին դէմ, եթէ կրնանք. իսկ եթէ ոչ, խորամանկութեամբ:»

— «Ես ուրիշ միջոց չեմ տեսնար, աղջիկս, և ո՛րքան դժւար է որ մէկը մեռնի առատութեան մէջ,» հառաչեց սլարոն Ֆրանքուլիս մազերը փետտելով:

— «Լաւ, այդպէս մի ըներ, դեռ այդ կէտը հասած չենք մենք,» ըսաւ արքատիացին:

— «Մեռնիլ, — լաւ, եթէ հիւանդ ըլլայի, բայց եթէ չեմ — գէշ բան է, իմ Տիսիօյնուքա:»

Շատ նեղութիւնով Անդրօնիկէն յաջողեցաւ հանդարտեցնել ընտանիքը:

— «Ես միտք մը յղացայ,» ըսաւ Անդրօնիկէն, «որը քիչ մը դժւար ու անհաճոյ է, բայց պիտի փրկէ մեզ, եթէ յաջողի:»

— «Ըսէ՛ք, ըսէ՛ք, օրիորդ փալիքարի,» ըսաւ պարոն Ֆրանքուլիս:

— «Տիամանթօն անմիջապէս պէտք է հիւանդ ըլլալ կեղծէ, և սարսափէն ցնցումներ կրէ: Երկու երեք օրէն պէտք է ըսենք թէ մեռաւ ան, և հանդիսաւորապէս թաղենք: Այն ատեն թիւրքը խամբէս է պիտի ըսէ ու այլևս հոս պիտի չգայ:»

— «Գաղափարը լաւ է,» ըսաւ պարոն Ֆրանքուլիս, իր գլուխը վերցնելով և ազատ շունչ քաշելով, «բայց կրնայ Տիամանթօն հիւանդանալ ու մեռնիլ կեղծել:»

— «Ես սքանչելի կ'ընեմ, աւելի լաւ է քան այդ դա՛ղանին ձեռքը իյնալս. իսկ դո՛ւն, Անդրօնիկէ:»

— «Ե՛ս: Դուն իմ մասին մի խորհիր: Թող ինծի դըպչելու փորձ մը ընէ որ տեսնայ: Բայց սա ընենք և մնացածի մասին հիմա չխորհինք:»

Ներս կանչեցին Պօլիկարը վարդապետը, որուն պարգեցին ամէն բան, և որը խոստացաւ իր օգնութիւնը:

Տիամանթօն անմիջապէս սկսաւ իր գործին: Զանազան ծծմբային ջուրերով լւացեցաւ, որպէսզի մեռելի գոյն ունենայ: Խառնեց մազերը, ճերմկեցուց շուրթներն ու եղունգները, և ոտները տաք ջուրի մէջ դրաւ: Միւսնոյն ատեն ծառայ մը խրկեցաւ Իպրահիմ աղային կանչելու:

— «Այս աղջիկը վախէն հիւանդացաւ, երբ լսեց որ դուք ձեր հարէմին մէջ պիտի տանէք դինքը,» ըսաւ պարոն Ֆրանքուլիս, մինչդեռ ընտանիքէն ոմանք հիւանդին օգնելով կ'զբաղէին և ոմանք ալ կ'ողբային:

Վարդապետն ու ընտանիքի բժիշկը անկողնին մօտ կանգնած էին:

Իպրահիմ իր մօրուքը չփեց, և խոժոռ դէմքով մը իր աչքերը դամեց Տիամանթօյին վրայ, որը թեկծիկի մը պէս տարածւած էր:

— «Կ'երթա՛յ: Կը պաղի՛,» աւելցուց պարոն Ֆրանքուլիս, աղջկան ձեռքը բռնելով:

Նաւապետն ալ դաչելով անոր, և զգալով որքան պաղ էր «իմ խամբէս չկամեցաւ այս աղջիկը ինծի», ըսաւ: Ապա դառնալով ողբացող Անդրօնիկէին, աւելցուց. «Ըսէ՛ք քորով որ ապրի և ես չպիտի մօտենամ իրեն այլևս:»

Գնաց աղան, ըսելով որ իրիկան նորէն պիտի գայ տեսնելու թէ լաւացե՞ր է Տիամանթօն:

— «Ի՛նչ չուն,» ըսաւ պարոն Ֆրանքուլիս:

— «Քիչ մը համբերանք, քիչ մը գործ և ահա բանը լմնցած է,» ըսաւ Անդրօնիկէն:

— «Գնա՛ց,» հարցուց Տիամանթօն: «Ես սկսայ հաւտալ թէ իսկապէս հիւանդ եմ,» ըսաւ ան, խնդալով:

Իրիկան, երբ Իպրահիմ աղան տունը մտաւ, աղաղակներն ու ողբերը ցոյց տւին թէ Տիամանթօն չկար այլևս:

Ճերմակ դգեստ մը հագցուցած էին անոր, ու գլխուն վրայ պսակ մը դրած էին, և կապոյտ ժապաւէնով մը կապած էին իր ձեռքերը:

Վարդապետը անոր գլխուն մօտ կեցած՝ Սաղմոս կը կարդար մեռնողին վրայ և բժիշկը կը ջանար ուշքի բերել ըստ երևոյթին ուշաթափ եղած Անդրօնիկէն ու Անկէրուքան:

— Մեռած է աղջիկը, ուրեմն, պարոն Ֆրանքուլիս,»
ըսաւ աղան, ողբալի տեսարանը դիտելէն ետք:

— «Յանցանքը աղջկանն է, էֆէնտի, որ մեռաւ:»

— «Այդ աւելի գէշ քեզի համար:»

— «Ինչո՞ւ, էֆէնտի:»

— «Որովհետեւ, այլեւ քու տունդ չգալու համար, պէտք
է տասը հազար զրուշ համրես ինծի:»

— «Տասը հազար: Ոչինչ չմնաց: Իմ ունեցած բոլոր
դրամս դուք առիք, միայն քիչ մը կալւած ունիմ:»

— «Ծախէ, ուրեմն, և քիչ մը ստակ առ:»

— «Ո՞վ կրնայ ինծի պատրաստ դրամ տալ: Մեր ժո-
ղովուրդը որքան դրամ որ ունէր դուք առիք:»

— «Ե՞րբ կը թաղէք աղջիկը:»

— «Վաղը առտու կանուխ, էֆէնտիս:»

— «Ես ինքս ալ պիտի հետեւիմ մասուղներուն, և մեր
վերադարձին մնաք-բարով պիտի մաղթեմ: Եթէ տասը հա-
զար զրուշը պատրաստ ունենաք, լաւ, եթէ ոչ Անդրօնի-
կէն ու Լուլան հետս պիտի տանիմ:»

Այսպէս ըսելով, դարձաւ, ճշմարիտ միւսիւրմանի մը
դանդաղութեամբ և անդգայութեամբ, գնաց:

— «Եթէ ունենայի տասը հազար զրուշ կուտայի, բայց
չունիմ,» ըսաւ դժբախտ մարդը վարդապետին, «բոլոր ու-
նեցածս ան առաւ: Օր մը չանցաւ առանց դրամ տալու
անոր:»

— «Մենք կը գտնանք, պարոն Ֆրանքուլիս: Ես ու
Պանդէլիսը կը գտնանք,» պատասխանեց վարդապետը:

— «Կեցէք, ըսաւ Անդրօնիկէն, արկղին վաղելով: Քա-
նի որ այս խնդիրը Լուլային ու ինծի կը վերաբերի, իմ
պարտքս կը համարիմ այս փոքրիկ գումարը տալու: Ահա-
ւասիկ հարիւր սպանիական ոսկի, որ գրեթէ եօթը հազար
զրուշ կ'ընէ:»

— «Իրաւի՞ դուք այդքան դրամ ունէիք ձեր քով: Եթէ
իմ բախտաւոր օրերուս մէջ գիտցած ըլլայի, կը խրա-
տէի որ առևտուրի մէջ չահագործէիք ատ, և հիմա ատոր
երկու անգամը ունեցած կ'ըլլայիք:»

— «Հիմա, սակայն, աւելի ապահով է,» ըսաւ Անդրօ-
նիկէն, ծիծաղով մը: «Բայց յառա՛ջ, պարոններ, յառա՛ջ:
Օր մը ևս, և պիտի ազատինք այս վայրենի գաղանէն:»

— «Քեզ պիտի չչողոքորթեմ, օր. Անդրօնիկէ, բայց ե-
թէ դուն այս տան մէջ չըլլայիր, մենք բոլորս ալ վախեր-

նէս մեռած պիտի ըլլայինք: Թող որ գովեմ քեզ ճիշդ
քու հօրդ պէս, ինչու որ արժանի ես, և թող որ գրկեմ
քեզ:» Իր բաղուկները մեղմիւ բոլորելով աղջիկը, հայրա-
կան համբոյր մը աւաւ անոր:

Առաւօտը արշալուսեց, և յուրարկաւորութեան պատ-
րաստութիւնները սկսան: Յաւալի է որ անոնք այսպիսի
հանդիսաւոր կրօնական արարողութիւն մը նւաստացողին:
Բայց և այնպէս, իրողութիւնն այն է որ անոնք, բոլոր միւս
թշւառ և խղճալի քրիստոնեայ հպատակներուն պէս, ստիպ-
ւած էին ձեռնարկելու ամէն միջոց իրենց բռնակալին սուրն
ու ցանկութիւնը խաբելու համար:

Յուդարկաւորութեան մէջ էր Լուիճի Գասթէլին, սգա-
ւորի հազուստ հագած և սղու մը պէս արտասւելով:

Իսլրահիմ աղան, քիչ ետք, պարոն Ֆրանքուլիսին տու-
նը վերադարձաւ: Երբ առատօրէն կերաւ ու խմեց, տասը
հազար զրուշը առաւ և մնաք-բարով մաղթեց իր խումբին,
— ոչ թէ սրովհետեւ կղզիէն կը մեկնէր, այլ որովհետեւ
մտադիր էր ուրիշ տուներ այցելել, քանի որ պարոն Ֆրան-
քուլիս հիմա բոլորովին կողոպտւած էր:

Գ. Գ ի Ր Գ

— 0 —

Ա. ԳԼՈՒԽ

Պ ա Ր Թ է Ն Օ Ն Ի Տ Օ Ն Ը

Այս հաղար թիւը քերու գործած բռնաբարութիւնները ստիպեցին բնակիչները օգնութիւն աղերսել Բ. Դռնէն, Վերջապէս Տիվանը իբրեւ կղզիին կառավարիչ խորկեց Վէհ-ճէթ փաշան, հարիւր կանոնաւոր զինւորներով։ Որիւնարբու և ամէնավատ հակումներու տէր մարդ մըն էր ան։

Քիչ ետք իւրիւղողուն եկաւ իր հաղար հետևորդներով։ Հալածեց պաշիպօզուքները, և կարճ ժամանակամիջոցին մէջ դադրեցուց կառավարչին աւերումները։ Իպրահիմ աղան ալ մեկնեցաւ կղզիէն, նախ իր նաւը բեռնելով աւարներով։

Յաջողութեան արեգակը սկսաւ նորէն փայլիլ անցեալին պէս։ Անցեալի կանոնաւոր կեանքը մասամբ վերադարձաւ, և բնակիչները երբեմն երբեմն կը նստէին իրենց դուռներուն առջև։ Արտաքին երևոյթները ցոյց կուտային թէ փոթորիկը դադրած է, կամ թէ կայծակները հեռուները կը զարնէին։

Պղատօն եսլիսկոպոսէն դատ միջնաբերդին պատանդները ամսէամիս կը փոխէին։ Ուրախառիթ լուրը հասաւ թէ թրքական նաւատորմը մեկնած է Պօլսէն դէպի Եգեան ծովը՝ խառնակութիւնները հանդարտեցնելու և ուղղութեան բերելու զինւորապետներուն խայտառկութիւնները։ Քիոսցիները սկսան յուսալ և հանգստանալ։

Սակայն այս առերևոյթ բարեւաւումը ուրիշ կերպով կը մեկնէր երեւելիներէն։

Վէհճէթ փաշան տարապայման տուրքեր դրաւ հանրային գանձուն վրայ, ահագին փոխառութիւններ պահանջեց, և արգիլեց ծովեզրեայ նաւերուն ճամբորդութիւնը, առարկելով թէ կրնան գերի բռնուիլ յայն նաւատորմէն։ Ասոնցմէ զատ ստիպեց հինգ հարիւր գիւղացիներ որ գործեն փոս մը փորելու և պահականոցներ ու շտեմարաններ շինելու միջնաբերդին համար։

Սուտ թաղումէն ետք, Տիամանթօն անմիջապէս փո-

խադրած էր գերեզմանատունէն. և Յրսնքուլիսի ամբողջ ընտանիքը քաշւեցաւ կղզիին ներսերը հեռաւոր տան մը մէջ որ իրենց կը պատկանէր։ Հոն խաղաղութեամբ անցուն 1821-ի ձմրան երկար գիշերները։ Այնպէս տարածայնեւած էր թէ այդ ընտանիքը մեկնած էր Քիոսէն քանի մը ամիս առաջ։ Ամէն մարդ կը յիշէր անոնք իրենց առատաձեռնութեան համար, ինչպէս նաև Անդրօնիկէի և Տիամանթօյի պատճառով, որոնց գեղեցկութիւնը այնքան յուզում առաջ բերած էր։

Այսպէս էր իրերու վիճակը երբ 1822-ի բարեկենդանը և Պարթէնօնի տօնը մօտեցաւ։

Լուիճի Քասթէլին օր մը հասարակաց դպրոցը եկաւ. այդ ատենները գրեթէ բոլորովին աշակերտները ձգած գացած էին, և խնդրեց տեսնել Պօլիկարը վարդապետը։

— «Ես եկայ, հայր», ըսաւ գողգոջուն ձայնով մը, խոստովանելու քեզի իմ մեծ ոճիրս։ Ես անոր գերեզմանը դացի և սղտիկ տղու մը պէս լացի։ Իմ ոճիրս այն է որ իր մասին գիշ բաներ տարածայնեցի, թէ և ինքը անմեղ էր։ Այս գիշեր ես պիտի թողում քաղաքը և Զմիւռնիա մեկնիմ, և կը փափաքեմ քեզի սալ այս երեք հարիւր ղրուշը, որ իմ կահկարասիներուս ծախւելէն գոյացեր է, որ բաշխես աղքատներուն և Տիամանթօյին հոգուն պատարագ մատուցանես»։

Կաթօլիկը խօսած պահուն դառն արտասուք կը թափէր։ Վարդապետը մեծապէս յգածւեցաւ, և հոգեւոր մխիթարութիւններ սուաւ անոր։ Միւսին իրիկունը ժամը իննին Քասթէլին մեկնեցաւ կղզիէն դէպի տաճիկ կառավարութեան մայրաքաղաքը։

Մէկը որ տեսած չէ Պարթէնօնի Տօնը չի կրնար հասկնալ թէ որքան բարգաւաճ էր Քիոս՝ յեղափոխութենէն առաջ։

Մեծ վիսպասան մը ըսած է թէ «պարեր, երգեր, նւագ, և տօներ տմէնալաւ հայելիներն են որ կրնան ցոլացնել ժողովրդի մը հոգին»։

Պարթէնօնի տօնը, իր երաժշտական գործիներով և պարերով, իր անուշեղէններու և պտուղներու առատութիւնով կը բնորոշէր այդ բաղմազբաղ և անկուստէր ժողովուրդը, որ իսլամական բարբարոսութիւնը պիտի գտնէր այնքան անպատրաստ, և պիտի կոտորէր ամէնքն ալ։

Պարթէնօն չի նմանիր ո՛չ նւիրական անտառներուն, որ

այնքան բաղձաթիւ են Պէլոպոնէսի մէջ, ոչ ալ Հռոմոսի վիպական հեղեղատներուն, ուր ծառերը կը ծանրաբեռնուին պտուղներով և վայրենի թուփերը կը տեղափոխուին արագահոս գետին փրփրացող ջուրերուն քով: Միօրինակ ձոր մըն է ան, խորունկցած լեռնային հեղեղէ մը, չոր և քարուտ յատակով, զուրկ բնական հրապոյրէ: Այս տօնի ամբողջ ուրախութիւնները բնութեան հրապոյրներուն չէ որ կը պարտին, այլ մարդուն մտցուցած նկարագրիծներուն:

Մարդիկ կը բերեն իրենց ուտեստն ու գինին, իրենց նւագները, կապերտները և վրանները և չորս հինգ ընտանիքներով միասին կը խմբուին նշենիներու տակ: Նինները չէն ու ուրախ և չափազանց դարձաւոր, իրենք զիրենք ծաղիկներով կը պնէին և մանուկներու պէս իրար կը հետապնէին: Հռովմէական խաղը շատ ժողովրդական էր այդ ատեն: Հոս կարելի էր տեսնել խրախճաւոր բազմութիւն մը, և հոն ընկերներ ուտոստելով՝ չորս թելէ ջուրէ: Կին, կամ սանդուղի, կամ քնարի, կամ սրինգի, կամ ծնծղայի ձայնին, և ուրիշ տեղ ալ ուրիշներ՝ որոնք կ'երգէին կամ խաղեր կը խաղային: Ծպտումները և արեւստական հալաւները, անդադար շարժումներով և պէսպէսութիւններով տեսարանը աւելի յափշտակիչ և զմայլելի կընէին: Օրերով կղզիի ամբողջ բնակչութիւնը ինքզինք ուրախութեան կուտար:

Պարոն Ֆրանքուլիսի ընտանիքը հինգ ամիս անցուց տըխուր և միօրինակութեան մէջ: Իր աղջիկները թոյլուութիւն խնդրեցին իրմէն Անդրօնիկէին և Տիամանթօյին հետ, դիմակներ անցնելով, տօնախմբութեան երթալու:

Նախ մերժեց հայրը, վախնալով որ կրնային ճանչցուիլ: Վերջապէս ներողամիտ հայրը չկրնալով դիմադրել անոնց աղերսներուն՝ այսպիսի անմեղ դարձութեան մը համար, — համաձայնեցաւ, պայմանով որ անոնք բնաւ, ո՛րեք պարագայի տակ, վար չառնեն իրենց դիմակը:

Անդրօնիկէն առնավուտի զդեստ հագաւ, Լուլան եւ քօպական բժիշկի մը պէս հագւեցաւ, Անկէրուքան՝ մակեդոնացի գինուորի մը պէս, Տիամանթօն՝ հրեայ մանրավաճառի մը պէս: Պանդէլիս և Լօրէնցիս եւրօպացի աղնականներ ձևացան, — հանդերձ մը որ խիստ սակաւագիւտ էր Գիոսի մէջ այդ ատենները:

Պճնւած դանդակներով և ծաղկեփունջերով, նոստան մատու ձիերու վրայ, և սպասաւորութեամբ գիւղացի ծառա-

ներու, որոնք սրինգ ու տաւիղ կը նւագէին, պարթափօրի մը պէս, մասն Պարթէնօնի հովիտը:

— «Եկու՛ր տես այս օտարականները,» այս էր ընդհանուրին լացագանչութիւնը անոնց ժամանումէն ետք: Ուրիշ վայրկեանի մը անոնք բոլորն ալ պաշարւած էին դիմակաւորներէ և դարձաւորներէ:

— «Ի՛նչ է ատ»

— «Ո՛հ, ասոնք այն ժողովրդին կը նմանին, կ'ըսեմ, որոնք Թրիփօլիցան դրաւեցին: Զգուշացէ՛ք անոնց ատըրճանակներէն»

— «Մարուքէ, նայի՛ր այս ֆրէնկ դէխարկներուն»

Հոս սոսկաւի աւագակ մը կայ, աղաղակեց կաթօլիկ մը: Անդրօնիկէին դառնալով ըսաւ, «Սօսեցէ՛ք, խնդրեմ, երկու բառ յունարէն, ձեր արտասանութիւնը լսելու համար»

— «Զգուշացի՛ր, կ'ըսեմ, թէ ո՛չ գլուխդ կ'իյնայ իմ գնդակով» Մինչդեռ կը խօսէր, Անդրօնիկէն արական շեշտ մը դրաւ իր ձայնին մէջ և ձեռքը սուրին վրայ տարաւ:

— «Այդ անձը քրոսցի մը չէ: Ան իսկապէս բումէլցի է,» աղաղակեց կաթօլիկը, ետ ընկրկելով:

— «Աժա՛ն կուտամ: Մկրատեն՛ր, զմեկինե՛ր, ժռիկնե՛ր, տսեղնե՛ր, գնդասեղնե՛ր, Վենետիկեան հայելինե՛ր,» կանչեց Տիամանթօն, կապկելով զմիւսնիացի և պօլսեցի հրեաներու բեկբեկումները:

Տիամանթօն մէջքը կը կրէր պնակ մը այս առարկաները պարունակող, և սանձէն բռնած կ'առաջնորդէր էջ մը, որուն վրայ հաւասարակշռւած էին երկու զամբիւղներ չոր ու կանանչ պտուղներով լեցուն:

— «Լա՛ւ բժիշկ, Լա՛ւ բժիշկ,» աղաղակեց Լուլան, իր կարգին:

— «Տես, ասոնք քաղաքացի հրեաներ են, որոնք մեր խեղճ մետրօպօլիտը վզէն քեչեցին»

Գեղջուկները խմբեցան Տիամանթօյի շուրջը, բոլորն ալ հարցեր ուղղելով անոր:

— «Քաղաքէ՞ն կուգաք, հրեայ,» հարցուց մէկը:

— «Ա՛հ, եթէ ատ իսկական հրեայ մը ըլլար,» բացադանչեց ուրիշ մը:

— «Սե՛ր խաղող, ճերմակ խաղող, Պալթաճիկի թո՛ղ, սեխե՛ր, լեմոններ, նարինջներ,» շարունակեց Տիամանթօն, ամբողջին մէջ նետելով իր պտուղները:

Նոյն պահուն, երբ ամբոխը կը խմբւէր այս երիտա-
սարդներուն շուրջը, Վէհճէտ փաշան վրայ հասաւ, ճեր-
մակ ձիու մը վրայ նստած, որու սանձէն բռնած էին երկու
ափրիկեցի: Փաշան բոլորովին կանանչ հագուստ մը հա-
գած էր, և հարիւր զինւորներ կը հետևէին անոր:

Իր դուռն ցցւած դէմքը, թխամորթ այտերը, փոքրիկ
կրակոտ աչքերը, և իր կարթած քիթը ցոյց կուտային իր
նկարագրին վայրագութիւնը:

Իր ներկայութեան սարսափը ընդմիջեց ուրախ զբօսան-
քը: Բայց, հրամայեց ան որ շարունակեն, ըսելով թէ ինքը
չէր փափաքէր խանգարել զանոնք: Ուստի ուրախութիւնը
կրկնապատկեցաւ և բոլորն ալ սկսան մրցիլ իրարու հետ՝
բռնակալը հաշտեցնելու համար:

Անմիջապէս սկսան հռովմէական խաղը: Որը աւելի
զւարթալի ընելու համար, ստիպեցին հրեայ մանրավաճա-
ռը որ բաժին ունենայ:

Քիտսի ներկայ հռովմէական խաղը հետաքրքրական է
և շնորհալի, բայց հաւանաբար քիչեր գիտեն թէ Հօմէրի
ժամանակներէն մնացած է ան:

Երիտասարդ տղաներ ու աղջիկներ շրջանակ մը կազ-
մեցին: Իրենց գլուխը կը կենայ ամէնազեղեցիկը, խում-
բին թագուհին, իր աջ ձեռքին մէջ թաշկինակ մը ծածան-
ցնելով, և ձախ ձեռքով կը կառավարէ երիտասարդներու
առաջնորդը: Աղջիկը կ'սկսի կամաց և վեհապանծ քայե-
լերով, մինչդեռ նւագը, խաղաղ սկիզբէն, կը հետևի աղ-
ջկան շարժումներուն յարաձուն արագութեամբ: Ան կը
մօտենայ իր ընկերոջ երես երեսի, ապա օդային ոլորտներով
կը ցատկէ շրջանակին մէջ տեղ, և վերջապէս կ'անցնի պա-
րոզներու կամարակապ կղպւած ձեռքերու տակէն:

Տիամանթօն, զւարթ և արագաշարժ, շարունակեց պա-
րել իր հրէական լայն գդեստով՝ հեգնելով և ծաղրելով
հրէական արտասանութիւնը: Պարէն ետք սկսաւ բարբի
մը պէս բարձրձայն սողմոս կարգալ, յետոյ հրեայի մը
պէս մանր իրեղէններ ծախել, և հրեայի մը պէս ճամբորդ-
ները առաջնորդել. — խանդավառեց ամբոխը, և հրապու-
րեց Վէհճէտ փաշան:

Իգուր Անդրօնիկէն փափսաց անոր ականջին, այնքան
յանդուգն չըլլալ, որովհետեւ ամբոխը հետաքրքրւած էր
գիտնալ թէ ովքեր էին իրենք: Տիամանթօն այնպիսի մը-
ղիչ բնաւորութիւններ ունէր, որ ոչ դատողութիւն և ոչ

ալ խոհականութիւն կրնային արգիլել ուրախութեան ատեն:

— «Դուռն մարդ մըն ես թէ կին մը», հարցուց Վէհճէտ
փաշան:

— «Ես աղքատ հրեայ մըն եմ, Պօլսոյ Պալաթէն», պա-
տասխանեց Տիամանթօն, կատարեալ թիւրքերէնով:

— «Դուռն ինձմէն լաւ թիւրքերէն կը խօսիս», բացա-
ղանչեց զւարթ փաշան:

— «Քառասուն տարի ես Պօլիս բնակեցայ, և պէտք չէ՞
որ լաւ թիւրքերէն խօսիմ»:

— «Ձայնդ մանկամարդ կնոջ մը ձայնին կը նմանի:
Շիտակը ըսէ կին մը չե՞ս»:

— «Միրքատօս կը կոչեն զիս, ինչպէ՞ս կրնամ կին մը
եղած ըլլալ»:

— «Քու անունդ Միրքատօս է, որովհետեւ դիմակ մը
ունիս: Ի՞նչ է անունդ, հրեայ, առանց դիմակի»:

— «Յովսէփ»:

— «Կատակը մէկդի: Ի՞նչ է անունդ», հարցուց կա-
ռավարիչը աւելի խոթողաբար:

— «Յովսէփ. — Մկրտնէ՛ր, Ղմէլինէ՛ր, մախարանէ՛ր»,
Տիամանթօն նորէն սկսաւ հրեայի մը պէս: Բարեկերպ
կառավարչին՝ ջանաց ետ քաշւիլ, հասկնալով վերջապէս իր
գիրքը:

— «Կեցի՛ր, կեցի՛ր, հրեայ: Շիտակը ըսէ ինձի», հրա-
մայեց Վէհճէտ փաշան աւելի բարկացած:

— «Մարդ մըն եմ, տէր իմ»:

— «Այդպէ՞ս չես կրնար խաբել ինձի: Ձէ՛, հրեայ —
չիտակը՛»:

— «Մարդ մըն եմ, տէր իմ»:

Տիամանթօնի պատասխանած պահուն գեղընկներէն
մէկը, կառավարչին հետաքրքրութիւնը յագեցնելու համար,
աղջկան ետևէն կամացուկ մը մօտեցաւ և քակեց դիմակին
կապերը: Աղջկան կարմրափայլ դէմքը զարմացուց կղզի-
ին կառավարիչը: Տիամանթօն սուր ճիչ մը արձակեց և
փախաւ:

— «Ո՞վ արտօնեց քեզի այդ բանը ընելու», հարցուց
փաշան գիւղացուն:

— «Որպէսզի տեսնայիք դայն, էֆէնտի»:

— «Երկու հարիւր հարւած տէք անոր ոտներուն, ապա
ականջներէն կապեցէք նշենին մինչև որ բարեկենդանը
վերջանայ», հրամայեց անդու Վէհճէտ փաշան իր թիկ-

նապահանջներու հրամանատարին, և առաջ քշեց իր ձին:

Բարեկենդանը արագաբար խանդարւած էր երկու պատճառով. — գեղջուկին ողբը, և այն լուրը թէ մեռած և թաղւած Տիամանթօն վերակենդանացած է: Յուզւած քիոսցիները, թէև կէսօր էր դեռ, շտապեցին դէպի տուն:

Վէհճէտ փաշան Տիամանթօյի լեզւին մէջ նկատեց այն կատարեալ թիւրքերէնը, որ յատուկ է մեծ հարէմներու տիկիններուն, և որը Տիամանթօն սորուած ըլլալու է անպատճառ Ալի փաշայի քրոջ Չայնիճայի քով մեծցած ըլլալուն: Անկարելի էր անոր լեզուն ու տեսքը ունէ բանի մը վերագրել: Փաշայի գլխուն մէջ այն միտքը ծագեցաւ թէ արդեօք թիւրք կին մը չէ՞ր աս, որ անպատելով իր կրօնքն ու ընտանիքը և հրեական հազուստ հազած եկած էր կեամբներու բարեկենդանին: Ուղեց, ուրեմն, նորէն մօտենալ անոր և աւելի գոհացուցիչ քննութիւն մը սկսիլ, երբ յուզումի երրորդ պատճառ մը խառնաշփոթութիւն և սարսափ տարածեց զւարճացողներուն մէջ, որոնք ժամ մը առաջ այնքան ուրախ էին:

Սամոսցիներու առաջապահ գնդին ժամանումն էր այդ: Անոնք կուգային փշրել բնակիչներու շղթաները և ազատել զանոնք թիւրք լուծէն: Կառավարիչը կարծեց թէ առաջացող թշնամու բանակը չառ մեծ է: Շուտափոյթ ճամբայ ինկաւ բեքդերթալու իր մարդոցմէ մէկուն պատուիրելով որ գաղտնապէս հետևի հրեային և տեղեկանայ անոր բնակարանը:

Բ. Գլխիկ

Ա. ն տ օ ն ի ո ո Վ ու ը ն ի ա ո

Գիտսի պայծառ օրերը վերջացան այդ տօնախմբումով: Անոր վճիռ երկինքը և զմայլելի հօրիզօնը արագաբար կը մթադնէր մութ և արագահաս ամպերով:

Քառասուն օրուայ Մեծ Պահքը սկսաւ, — աղօթքի և ապաշխարութեան այդ կարճ ժամանակամիջոցը, քրիստոնեաներու կողմէն, երբ բարեկենդանի գրօսանքներն ու պղտիկ յիմարութիւնները կը մոռցւին: Մեծ Պահքը սկսաւ կասկածով ու տխուր նախադգացումներով:

Վէհճէտ փաշան, պատանդներու ամսական փոփոխման

ատեն, հիները չարձակեց, այսպէսով իր բանտարկեալներու թիւը ութսուն և հինգի լարձրացուց: Պոչ չմնալով այս քանով, վար դրաւ նաև հինգ հարիւր զիւղացիները, որոնք կ'աշխատէին բերդին մէջ:

Մարտ քսան և երեքին երկու հազար սամոսցիներ — Գիտսի ինքնակոչ ազատարարները — ժամանեցին Անտօնիոս Վուրնիասի և Լիկուրքոս Լօղոթիալի հրամանատարութեան տակ, և ցամաք ելան:

Անտօնիոս Վուրնիաս, Գիտսի Պարպառիա գիւղէն, խմբապետ մը Նափօլէօնի բանակին նգիպտա-Ֆրանսական Արևելեան որսորդ բաժնին — տգէտ, թեթեւզուխ, ստոր մարդ մը: Ուրի վիճելու և գինիի, յամառ իր ծրագիրներուն մէջ, աւելի անփոյթ և անբարտաւան էր քան բնականէն քաջ, սնապարծ, հայրենասիրութեան քօղին տակ համբաւի անսանձ ծարաւ մը ծածկելով, այնպէս էր Գիտսին, ինչպէս Վասիլիոս Կարավիաս էր Տրակացանային և Նւիրական Լէգէօնին: Ամբողջ պատմութեան մէջ աւելի ցաւալի կատակերգութիւն մը խաղցւած չէր քան այս երկու բախտախնդիրները Իկարեան ծովու պայծառ երկնքին տակ:

Գանի մը օրէն քաղաքներու քիչ վախկոտները և քանի մը գիւղացիներ, զինւած լախտերով, կացիներով, յօտոցներով և խոհանոցի ու ագարակի կահ կարասիներով, ճամբայ ինկան Վուրնիասի հետևորդներուն հետ՝ չարձակելու բերդին վրայ:

Ասոնք ոչինչ գլուխ չբերին, սակայն թիւրքերը յարձակում չփորձեցին, սպասելով զօրաբանակին որ կ'ակնկալէին փոքր Ասիայէն: Ութը կամ ինը օր անցեր էին սամոսցիներու ժամանումէն իվեր, և ոչ մէկ օգուտ չէր հասէր: Վէհճ մըն ալ ծագեցաւ երկու հրամանատարներու միջև. Վուրնիաս ուղեց հրամանատարութեան աստիճանէն ցատքել սպարապետութեան աստիճանին: Բնակիչները, ենթակայ աւաղակութեան և առևանգումի, և զգալով որ թիւրքերը կը ժամանէին ահարկու զօրութիւնով, ինչ որ կրնային ըրին կղզիէն հեռանալու համար:

Գ. ԳԼՈՒԽ

Պարոն Ֆրանքուլիսի Ձերբակալումը

Պարթէնոնի տօնէն երկու օր ետք, պարոն Ֆրանքուլիս և իր եղբայրը Պարասքէվաս մէկտեղ կը ծխէին պարտէզին մէջ:

— «Ֆրանքուլիս, մենք պէտք է փախինք: Եկուր թողունք մեր հողերն ու ստացածքները թիւրքին», ըսաւ Պարասքէվաս, «և փախինք մեր կեանքը փրկելու համար»:

— «Իմ փափաքս ալ ատ է, Պարասքէվաս, բայց ո՞ր է նաև որ փախչիս: Ես ոչ միայն իմ բոլոր ստացածքս կուտամ փախչելու համար, այլև գլխարկս անգամ»:

— Մենք կը գտնանք նաև մը: Թող մնացած սամոսցիներն ալ գան և մենք կը վարձենք անոնց նաւերէն մէկը ու կը փախչինք»:

— «Պարասքէվաս, խօսքը մէջերնիս, ես գէշ գաղափար մը ունիմ որ զիս կը կրծէ, թող Աստուած զիս սխալ հանէ, բայց ես կը վախճամ որ մենք անհունապէս պիտի չարչարինք թէ՛ Վէհճէտը գիտնայ թէ՛ մենք հոս պահւումս ենք և չենք մեկնած Գիւսիէն»:

— «Ահաբեկած ես դուն, ես այդպիսի բանէ մը չեմ վախճար, և ուստի, ատկէ զատ, իմ Ֆրանքուլիսս, մենք քիչ մըն ալ ծեր ենք, եկուր ազատենք աղջիկները և մենք մեռնինք աղգին համար»:

— «Իրաւ ես, Պարասքէվաս, բայց ես կը նախընտրեմ ապրիլ քան թէ՛ մեռնիլ ունէ ժամանակ»:

— «Բայց ի՞նչ կրնանք ընել Աստուծոյ կամքին դէմ»:

— «Այդպէս ուրեմն, վստահ ես որ պիտի սպաննեն մեզի», հարցուց պարոն Ֆրանքուլիս, սարսափահար, և վերցատքելով:

— «Ես վստահ չեմ, բայց երբ պատերազմը կը շարունակուի, ամէն բան կարող է պատահիլ»:

— «Բայց, Պարասքէվաս, ինչպէ՞ս կրնանք փախչիլ: Փախչելէ առաջ մենք պիտի ձերբակալուինք, և Աստուած միայն գիտէ թէ՛ ինչ պիտի քաշենք»:

— «Նստէ, նստէ, եղբայր: Այդքան մի վախճար և զիս ալ մի վախցներ: Ամբողջ օր ու գիշեր երազներ տեսած ես դուն: Ինչ որ Աստուած կամեցեր է թող պատահի: Դուն ոչ մէկին գէշութիւն չես ըրեր, ոչ ալ ես, և ինչո՞ւ ուրեմն, այսքան կը վախճար»:

— «Իրաւ ես, Պարասքէվաս, հո՛ն է մեր մեծ Տէրը:

Մատնանիչ ըրաւ երկինքը երիցս խաչակնքելով:

Ասոնց խօսակցութիւնը ընդմիջեցին Անդրօնիկէն, Տիամանթօն, պարոն Ֆրանքուլիսի աղջիկները և Տանիմարքայի դեսպանին ընտանիքը: Այս դեսպանը տաք համակիր մըն էր յոյն յեղափոխութեան:

— «Ի՞նչ լուր, պարոն», հարցուց Ֆրանքուլիս, անոր դալուն պէս:

— «Ոչինչ, տէր, այս վայրկենիս: Ամէն բան լաւ կ'երթայ: Ինչպէս գիտէք սամոսցիներու առաջապահ գունդերէն ոմանք ժամանած են և քանի մը օրէն կ'ակնկալենք մնացածը, ամբողջը գրեթէ երկու հազար են, Անտօնիոս Վուրնիասի հրամանատարութեան տակ: Թիւրքերը լսեցին ատ, վախցան և սկսան պատրաստուիլ:

— «Ի՞նչ տեսակ մարդ է այս Վուրնիասը: Կը ճանչնա՞ք»:

— «Եգիպտոս էր ան Պօնտփարթի հետ: Գիւսիցի մըն է, Պարպարիս գիւղէն»:

— «Պօնտփարթի՛ն հետ Եգիպտոս էր: Ի՞նչ կ'ըսես», բացականչեց պարոն Ֆրանքուլիս, չուրթները իրար սեղմելով: «Պօնտփարթի՛ն հետ: Բանի որ Պօնտփարթին ծառայած է, ապահով ձեռքերու մէջ ենք մենք», կրկնեց ան:

— «Ապահով ձեռքեր: Խմրապետ Վուրնիաս սպայ մըն էր Փրանսական բանակին մէջ: Նափօլիօնին քով մէկը խմբապետ ըլլալու համար պէտք է բան մը եղած ըլլայ»:

— «Վուրնիասը ժամանելուն պէս պիտի երթամ իր ոտքերը համրուրելու: Պօնտփարթի խմբապետը: Հիմա կը տեսնաք թէ՛ ինչպէ՞ս պիտի յաջողի յոյն ապստամբութիւնը: Դուք լաւ ժամանակ եկաք, սինիօր Վուրնիաս, մեր կղզին: Ուրեմն ով որ կը փափաքի կրնայ փախչիլ, և ով որ մնայ պիտի չվախճայ», աղաղակեց ան աչքերը երկինք վերցնելով:

Ամբողջ խումբը խանդավառութիւնով կը փայլէր, երբ երեք զինւած տաճիկներ երևցան պարտէզին մէջ:

— «Հո՞ն է Ֆրանքուլիսը: Ձեզմէ ո՞ր մէկն է Ֆրանքուլիսը», հարցուց անոնցմէ մէկը:

— «Ֆրանքուլիսը հոս չ-չ-չ-է»:

— «Ես վստահ եմ որ դուն ես: Մի վախճար: Մենք եկած չենք քեզէ մնասելու: Ընդհակառակը, Վէհճէտ փաշան մեզի խրկեց քու լաւութեանդ համար»:

— «Իրա՛ւ: Ի՞նչ կ'ուզէ ան: Դ-դ-դ-րա՞մ: Ես ուրախութեամբ կ'ուտամ ինչ որ ունիմ»:

— «Դրամ չի ուղեր ան : Մի վախճար կ'ըսեմ : Մենք մաքնապղտիկ վնասն անգամ քեզի տալու չեկանք : Ան միայն կը վաճառէր քանի որ դուռն կ'ըլլէին ղլխաւորներէն մէկն ես, որ, քու ընտանիքիդ և տեղին ասպնոյութեան համար, դուռն ինքդ գաս բերդը :»

— «Էֆէնտի, ես չեմ կրնար ընել ատ, որովհետեւ ես ընտանիքի տէր եմ, և աղջիկներ ունիմ հոգ տանելու : Ես չեմ կրնար մինակ և անհոգատար թողուլ անոնք և վազելիլ բերդին մէջ :»

— «Մերթումները անօգուտ են, սարոն Ֆրանքուելիս : Մենք պատուիրւած ենք բռնի տանիլ քեզի եթէ ընդդիմանան :»

— «Ես անմիջապէս տասը հազար զրուշ կը համրեմ ձեզի, եթէ ըսէք թէ եղբայրս չգտաք : Ես երկու երեք օր միայն կը խնդրեմ անոր համար, որպէսզի կրնայ իր գործերը կարգի դնել,» ըսաւ Պարասքէվաս :

— «Եթէ մեզի հարկը հազար ալ տաս անօգուտ պիտի ըլլայ :»

— «Ինչո՞ւ :»

— «Որովհետեւ վէհճէտ փաշան քսան ոտք միայն հեռու է պարտէզէն, և ան շատ լաւ գիտէ որ այն մարդը, որուն ետեւէն եկեր ենք, հոս է :»

— «Պարտէզին դուրսի՞ կողմն է ան :»

— Այո՛, պարոն, բայց կ'երդնում Դուռանին և մեր մարգարէին անունով որ դուք վախճալու պատճառ մը չունիք : Քանի մը օրէն, յոյն ապստամբութիւնը վերջացածին պէս, ըստ պատանդները պիտի արձակին : Ապստամբութիւնը երկար չի կրնար տևել :»

— «Ես պիտի երթամ, քանի որ ուրիշ բան մը չեմ կըրնար ընել,» ըսաւ պարոն Ֆրանքուելիս, գրկախառնելով անոնց բոլորին հետ, արցունքներով և հեկեկանքներով : Բաժանումը երկարածիդ և վշտակրելի էր, վերջանալով միայն այն ատեն երբ դաժան կառավարչին պատգամաւորները բռնի ուժով բաժնելու վրայ էին :

— «Քանի մը վայրկեան ետք վէհճէտ փաշան անձամբ պարտէզը մտաւ, իր աչքերը նախ Տիամանթօյին վրայ դարձան :

— «Դո՞ւն ես Միւրքատոս հրեայ մանրամասնաբար :»

Աղջիկը կարմրեցաւ, և Անդրօնիկէին նայեցաւ :

— «Ատոնք երկուքն ալ բերդը տարէք,» հրամայեց կա-

ռավարիչը, իր պահակներուն, ցոյց տալով Անդրօնիկէն և Տիամանթօն :

— «Կեցէ՛ք,» ըսաւ Տանիմարքայի դեսպանը առաջացող զինուորներուն : «Էֆէնտիս, այս երկու մանկամարդ կիները իմ պաշտպանութեանս տակ են :»

— «Բո՛ւ պաշտպանութեանդ տակ :»

— «Երկուքն ալ Տանիմարքայի անցագիր ունին :»

— «Ի՞նչ իրաւունքով ունին անոնք : Ինչո՞ւ համար կը միջամտես դուռն :»

— «Պօլսոյ դեսպանատան իրաւունքով, որ շնորհեց անոնց :»

— «Ես կ'ուզեմ տեսնալ այդ անցագրերը :»

— «Անոնք պահած են դեսպանատան մէջ : Ինծի ժամանակ տուր և դուռն պիտի տեսնես անոնք :»

— «Ձոր խօսքեր են ատոնք, այս կիները Մօրէայէն են և զործ չունին Տանիմարքային հետ : Բե՛րդը, բե՛րդը,» պոռաց ան իր մարդոց :

— «Փաշա,» կը բողոքեմ,» աղաղակեց դեսպանը, «եթէ այս կիներու դպչիք, պիտի մեկնիմ Բիոսէն նոյն իսկ այս գիշեր, պիտի երթամ իմ դեսպանատանս և ձեր ատենին առջև ու հազուստներս պիտի բղկտեմ այն բռնաբարութիւններուն համար որ դուք իգործ կը դնէք ամէն օր այս ապերժանիկ կղզիին դէմ :»

Այսպիսի դիմագրութեան մը առջև փաշան կարմրեցաւ : Իր պղտիկ աչքերէն կրակ ցայտեցին : Երկու անգամ բարկութեամբ իր բռնեցքները վերցուց և վերջապէս բացադանչեց, «Ես քսան և հինգ օր կուտամ քեզի այդ անցագրերը բերել տալու համար : Եթէ չբերես, ես այդ երկու կիներն ալ պիտի կախեմ դռանդ առջև : Խորհէ, կեաւուր, թէ դուռն ինքդ ալ տանիմարքայի մը չես, այլ յոյն մը : Դուռն գէշ հաշիւ մը պիտի ունենաս մաքրելու՝ լրբաբար ինծի հետ խօսելուդ համար :»

— «Անցագրերը հոս պիտի ըլլան իրենց ժամանակին, ինչպէս նաեւ պահանջ մը այն անպատուութիւններուն համար որ դուք նետեցիք իմ թագաւորիս երեսին : Դուք մոռցած կը թուիք փաշա, թէ դեսպան մը կամ հիւպատոս մը իր թագաւորին մէկ երեսն է :»

— «Կեաւուր, ի՞նչ կ'ուզես : Կեաւո՞ւր, շան որդի,» աւելցուց ան, և, իր բռնեցքները մորկելով ու չարժելով, մեկնեցաւ իր մարդիկներուն հետ :

— «Աստուած օրհնէ քեզ, մեր աղատարարը,» աղաղակեցին Անդրօնիկէն ու Տիամանթօն, միասին խնայով անոր ոտքերը:

— «Ես իբրեւ քրիստոնեայ իմ պարտականութիւնս կատարեցի,» ըսաւ ան: «Սակայն, պարոն Պրանքուլիսի ընտանիքի ապահովութեան համար, ինչպէս նաեւ ձեր, դուք պէտք է դադարէ հոս բնակելէ և կենաք ինծի հետ: Եթէ թիւրքերը զան նորէն անոնք բռնելու, ըսէք թէ դուք դուրս քշեցիք անոնք,» աւելցուց, դառնալով պարոն Պրանքուլիսին:

Դ. ԳԼՈՒԽ

Տիամանթօ և Պանդէլիս

Պանդէլիս խորապէս սիրահարած էր Տիամանթօյին, բայց երբ ասոնք միասին էին տղան քաջութիւնը չունէր յայտարարելու իր զգացմունքները բացի մութ և անկապ ակնարկներէ կամ անիմաստ հառաչներէ:

Հիմա, երբ Տիամանթօն Տանիմարքայի դեսպանին տունը գացեր էր, այնպէս որ ամբողջ շաբաթ մը չկրցաւ սեսնել դայն, Պանդէլիս ամբողջովին թշուառացած էր և ինքզինք մղեց կրթի այն կատարը որ պատրաստ էր ամէն անհետհետութեան: Ան խորհեցաւ թէ, շրջապատուած սամոսցի սպաններով, աղջիկը պիտի մոռնար զինքը, այնպէս որ ամէն օր թողլով իր բնտանիքը և քաղաք երթալով, վերջապէս ստիպեց ինքզինքը ուխտ մը ընելու:

Օրին մէկը Պանդէլիս դունատ և ահաբեկած վիճակի մը մէջ եկաւ: Տիամանթօն հետեւեցաւ անոր՝ դեսպանին պարտէզին մէջ:

— «Իմ մայրս ու քոյրս,» ըսաւ ան անկապ ձայնով մը, «և ես, մանաւանդ, չենք կրնար տանել այս բաժանումը:»

— «Չէ՞ որ մենք ալ կը բաղձանք ձեզի, և կը զղջանք որ ստիպուած ենք բաժնելու այսքան անակնկալ կերպով: Սակայն ի՞նչ կրնանք ընել:»

— «Ես կը կարծեմ որ աւելի լաւ է քոյրս մէկտեղ ըլլանք, կրելու ինչ որ Աստուած կամեցեր է, քան թէ բաժնուինք: Օրիորդ Անդրօնիկէն այնպիսի զօրութիւն մը ունի որ բոլորս ալ վեր կը սլահէ, և հիմա իմ մայրս ու Լուլան թեւերը կորսնցնող թռչուններու կը նմանին: Ես կը վախ-

նամ նաեւ թէ դուք քաղաքին մէջ այսքան մարդիկներով շրջապատուած՝ պիտի մոռնաք մեզի:»

— «Անկարելի է այդ, բարեկամս,» ըսաւ աղջիկը անոր ձեռքէն բռնելով: «Մենք պիտի սիրենք և յիշենք ձեզի որքան որ կենդանի ենք: Դուք մեզի այնքան բարիք ըրած էք որ...»

— «Պիտի սիրէ՞ք մեզի:»

— «Յաւիտեանս, մեր բոլոր սրտովը:»

— «Եւ դի՞ս ալ:»

«Անշուշտ,» աւելցուց աղջիկը ժպտալով:

— «Ես քեզի սիրած ու պաշտած եմ Բիոս գալէդ ի վեր, բայց ինչպէս կրնային իմ շուրթներս ըսել այդ: Ամէն բան ճամբուն վրայ կ'երևնար և իմ հայրս ու մայրս ուղեցին քեզի իրենց աղջիկը ընել:»

Տիամանթօն իր աչքերը յառեց դետնին վրայ:

— «Իմ Տիամանթօս, ես կը սիրեմ քեզի, և այնքան կը սիրեմ, որ իմ լեզուս չի կրնար ըսել: Ես իմ սիրտս կը բանամ քեզի և եթէ չէ ըսես, աշխարհը պիտի մթագնի և սենայ ինծի համար: Մէկ պզտիկ խօսք մը քեզմէ, իմ Տիամանթօս: Դուն ինքդ կը սիրես դիս քիչ մը: Դժբայ ինծի և «չէ,» մի ըսեր:»

Տիամանթօն լուռ մնաց: Իր արտայայտիչ աչքերը փայլեցան: Վերջապէս կ'իմաց, «կը սիրեմ քեզ քիչ մը,» և իր պարզ դէմքը գոյնը նետեց:

— «Դուն կը սիրես դիս,» Պանդէլիս շշնջաց: «Միայն խոստացիր, կ'աղաչեմ, ամուսնանալ ինծի հետ երբ հայրս դուրս գայ բերդէն:»

Պանդէլիսի յանդգնութիւնը մէկ վայրկեանի մէջ աւելի դործ տեսաւ, քան տասը ամսայ լռութիւնը:

— «Մէկ շնորհք մը ևս, իմ Տիամանթօս, պիտի խնդրեմ քեզմէ:»

— «Ինչ է:»

— «Խնդրէ Անդրօնիկէն որ մեր տունը գայ նորէն: Հիմա որ սամոսցիները եկած են և փաշան փակած է բերդին մէջ մենք վախնալու բան մը չունինք:»

Տիամանթօն խոստացաւ, և Պանդէլիս մեկնեցաւ այնպիսի ուրախութեամբ մը որ կեանքին մէջ բնաւ ունեցած չէր:

Ալի փաշայի թնդանօթածիք սպային աղջիկը այլափոխուած էր: Պանդէլիսի խոստովանութիւնը անմիջապէս ա-

նոր սիրտը լեցուց յուզումով: Աղջկան զիրքը, մանաւանդ, ապահովեա՞ծ էր այսքան կարեւոր ընտանիքի մը խոստացեալ կիներ ըլլալով: Ծոտակեց արցունքներով և անկեղծ նւիրումով իր խոստովանութիւնը ընել Անդրօնիկէին:

— «Եթէ՞ Պանդէլիսը քաջութիւնը ունենար իր սէրը արտայայտելու հինգ ափսոսա՞ջ դուռն հիմա անոր կիներ եղած էր: Իրերը փոթորիկ մը կ'սպառնան, բայց Աստուած մեծ է, և թերևս լաւագոյնի կը դառնան անոնք: Այսուամէնայնիւ կ'զգամ թէ պէտք է թողունք քաղաքը և հիւսկառնարանը և վերադառնանք պարոն Ֆրանքուլիսի ամառանոցը:

Հաղիւ հաղ այս խօսքերը աւարտած էր, երբ հիւսկառնոցը ներս մտաւ դողալով և դռնաւ, «կրցածնուդ չափ չուտ պատրաստ եղիք: Մենք պիտի մեկնինք ժամէ մը:»

— «Ո՛ր,» հարցայ Անդրօնիկէն:

— «Գիւղը:»

— «Ինչո՞ւ:»

— «Ժամանակ չունիմ քեզի ըսելու թէ ինչու: Գիւղին մէջ հիւսկառնողական դրօշը պիտի բարձրացնեմ: Հիմա ժամանակն է թողուլ հոս: Փոթորիկը մեր վրայ է:»

Ժամեայ մը մէջ Տանիմարքայի հիւսկառնոսն ու իր տնեցիները ճամբայ ելան գիւղը երթալու, ուր կը բնակէր նաև Ֆրանքուլիսի ընտանիքը:

Հեռուէն արդէն կ'երևնար թիւրք նաւատորմը, բովանդակելով վեց եռակամուրջ, քոտնըհինգ ֆրէկաթներ և բազմաթիւ զօրվէթներ, պրիկներ և ուրիշ նաւեր, քափտան փաշա Քարա Ալիի հրամանատարութեան տակ: Միևնոյն ատեն նաւատորմին ետեւէն Փոքր Ասիոյ բոլոր վայրենի ցեղերէն բախտախնդիրներու և արկածախնդիրներու բազմութիւն մը շարունակեց գալ, ծածկելով նեղուցը՝ որ կը դանւի Քիոսի և մայր ցամաքին մէջտեղ:

Ե. ԳԼՈՒԽ

Քաղաքին կարծառնումը

Հախտակ տուրեւոյթ ծանօթութեան, Եւրօպան բնուէէ հասկցած կղզիին այս վերջի օրերը: Խաղաղութեան սիրտն համար մարդասիրութիւնը լուսնայ, և թողայ որ բարբարոսը իր վայրենի կամքը կատարէ: Մարդկային պատ-

մութիւնը սղաճարեա՞ծ է սծրադործին ու մեղսակցին ամօթալի պատմութիւնը:

Վաւրնիտի կարծ իշխանութեան տակ ամէնաաղնիւ ըզդայու միւսը դուռն էին ամէնոնաւատին քով: Բնդհանուր տաղնաւ մը ու նաւատակ մը դրուեց բոլորին ուշադրութիւնը: Պէտք էր կուրօրէն հնազանդիլ «անձդ փրկէ» օրէնքին: Աստ արիւնոսուշտ մաշիկը երեցու հեղեղելու ամբողջ Քիտսը կրտկով ու արիւնով, և աշխարհային դժոխքի մը վերածելու զայն: Ինչպէս որ կարելի էր սպասել, Վաւրնիտ և իր վառահամբաւ խումբերը անմիջապէս մտան իրենց ծովահէնի նաւերուն մէջ և երեսի վրայ ձգեցին կղզին:

Քափտան փաշան կամայ բայց սղաճավաղէս մօտեցաւ:

Աստ միջնարբերդին վաղրերը արձակած էին: Թնդառօթններն ու ռմբաձիգները անմիջապէս հարիւր տարբեր կէտերէ բոցերու մոտենցին քաղաքը: Տէրվիչներն ու սօֆթանները ամէնաբարձր տեղերը մաղլցեցան սրուալու թէ փառախաչին, մարդարէին ու Ալլաշին կամքն է սպաննել, այրել և կոտորել կեա՛վորները:

Ո՛ր Միլթընը կրնայ արժանապէս նկարագրել Քիտսի կոտորածը:

Ոչ մէկ վայրենի դաղան չէր կրնար յարձակիլ ընակչութեան վրայ աւելի վայրադօրէն քան թիւրքերը: Քրիստոնեաներէն ոմանք չոր աչքերով լռիկ կ'լցնային խանչէրին տակ: Ուրիշներ կարտած մոտենելով ջրաձգօրէն դուրս կը քաշէին դաշտը իրենց հանդայոյ կոկորդներէն: Ուրիշներ ալ, դժոտ աղբրտնքներով և սուր կամ մեղմ ողբերով կը ջանային հեռացնել անյաղ և մուկդին յաղթողին զէնքը իրենց գլուխէն:

Միւսիւրմանը շքաւականացաւ սրտաժելով իր տալտամբ գերիները, այլ ջանայ վրէժ լուծել թրիփօլիցայի մրրիկն ու ջարդին համար: Քանի իր արիւնը կը առքնար, յիշելով թրիփօլիցայի հարէմը, և քրիստոնեաներու վարմունքը անոնց հետ, նոր ուժ մը կ'աւելնար իր անխոնջ բողոքներուն, աւելի խորունկ խրելու երկաթը իր զոհի կուրծքին մէջ:

Երբ օրը խոնարհեցաւ և արեգակը դարձուց իր երեսը Քիոսէն, զիչերային մթութեան մէջ այդ անբնական կոտորածը աւելի սոսկալի կերպարանք ստացաւ: Հրդեհի կարմիր ամպերը, որ հոս ու հոն կը պտուէր սև մթութիւնը, չէր կրնար երևան բերել սղաննողներու վոհմակը և սղաննաժներու բազմութիւնը:

Ո՛վ Քրիստ, դուն՝ որու համար առեակները կը կարկա-
ջէին և գեփիւռը կը չչնչար, դուն դրախտն ու գոհարը Յու-
նաստանի, ի՛նչ մեղք դործեցիր այսպիսի անասելի քառու-
թիւն մը փոխարինելու համար:

Ծնողքները կորսնցուցին իրենց զաւակները, ծերերը երե-
սի վրայ ձգեցան, կիները բոսիկ լեռները վաղեցին, ո-
մանք մինչ իսկ եկեղեցիի գերեզմանները բացին սլահը-
տելու տեղ մը գտնալու համար:

Կիներու բարձրաձայն աղաղակը, մանուկներու լացը,
վիրաւորաժին ու մեռնողին ողբն ու մահւան հռինդը,
սպաննողին հրճադին կաղկանձիւնը, կրակին մէջ խորովւած
կենդանիներու ոռնոցները, հրացանի և ատրճանակի արձա-
կումները, թռչտող կոյծերն ու կայծկլաուկները, հերձույ
ու սուլող բոցերը ստեղծեցին դժոխք մը, ուր սասանան կըր-
նար հրճել:

Ասոնք եկած էին կողոպտելու ինչ որ իրենցմէ առաջ
եկողներու տոպրակները չէին կրցեր պարունակել: Ասոնք
եկած էին սպաննելու ուէ մէկը որ հրաշալի դիպածով մը
կենդանի մնացեր էր առջի եկորներու ջարդէն:

Սարսափի մէջ կղզեցիներէն ոմանք խոստովանեցան թէ
իրենց արծաթեայ անօթները սլահած էին գերեզմաններուն
մէջ: Լուրը տարածայնեցաւ էօրիւկներու մէջ, որոնք —
սոսկալի խուժան մը — աճապարեցին դէպի գերեզմանատը-
ները:

Փոխանակ արծաթեղէններու ու գոհարներու կենդանի
արարածներ գտան: Հոս ծեր մարդիկ միայն ապառասանած
էին, որոնք դժւարաւ կրնային շարժիլ, ծոցվոր կիներ, կամ
հիւանդներ, որոնք չէին կրցած լեռը ելլել:

Անոնք սկիզբէն ողինքի տեսնալ կարծեցին: Անոնց ան-
արիւն և տոչորած շուրթները, անոնց մահատգնուութիւ-
նը անոնց մարած աչքերը, անոնց ոսկորացած կերպարանքը
նոր մեռնողներու ամէնահաւատարիմ դիմակները ԸԼԼԼ կը
թւէին: Բայց երբ էօրիւկները լսեցին անոնց աղբսագին
խնդրանքները իրենց կեանքերը չնորհելու, կոպտա-
բար խնդացին իրենց սխալ ենթադրութեան համար: Ծաղ-
րելով կտրակեցին անոնք գերեզմանի ծակերուն մէջ, ուր կը
հանգչէին ոսկորները այն մարդոց ու կանանց որոնք ժողո-
վրդային ոգւով ու առատաձեռնութեամբ կառուցած էին
այդ հարուստ քաղաքը:

Բրիտանական զեսպան Կիւտիսի՝ այս օրերու մէջ ապա-

հով առեալուր մը բացած էր կողոպուտներու և գերիներու՝
այն դրօշին տակ որուն փառքը նէլսըն և Ուէլլինկթըն ան-
մահացուցած էին:

Եթէ չքնաղ Անգլիան, չին քաղաքակրթութեան ազնիւ
դուստրը, դիտնար այդ տանն, նաժարինի կուէն հինգ
ստարի ետք, այն անիրաւութիւնը որ այս անարդ ներկայա-
ցուցիչը իդործ կը դնէր գեղարւեստներու այս մօրը դէմ,
որ կը մաքառէր մէկիւի դլորելու գերեզմանաքարը, որպէս-
զի կարող ըլլար վեր կենալու, — պիտի կտրկառէր Քրիստին
իր պաշտպան ձեռքը:

Ամբողջ աշխարհ կարծեց թէ Յունաստանը թաղւած էր
յաւիտենապէս: Ներկայ դարը չէր հաւատար մեռնողներու
յարութեանը: Ինչպէ՞ս ընիկ հիւպատոսները, որ ընկեր և
և մասնակից են բռնակալին, և որոնք գերիներու մէջ իշ-
խաններու պէս կ'ապրին, — պիտի փափաքին որ այս գերի-
ները աւելի համարձակ չնչեն:

Կիւտիսին արհեստով վաճառական մըն էր: Ասիացիներ-
ը անկարող ըլլալով տանիլ արծաթի, պողպատի և երկաթի
բոլոր անօթները, որ իրենք յափշտակած ու կողոպտած էին
եկեղեցիներէն, սուներէն ու խանութներէն, տարին անգլի-
ական հիւպատոսին և քիչ մը դրամի հետ փոխեցին:

Կիւտիսին կեցաւ, ուրեմն, իր տան դռան առջև իր ար-
չընը և կշիռքը ձեռքը բռնած: Գնեց անոնց աւարները
վայրագ միւսիւրմաններէն, կամ սլոլեց քրիտոնեաները,
որոնք անգլիական դրօշին տակ ապաստան փնտռած էին:

Թող Տէրը թողութիւն տայ իր հողուն, և Աւստրիոյ
դինեմով վաշխառու Սթիփիէվիշին, ինչպէս նաև Նափօլիի
Պօլլիաքօ թշուառականին և բոլոր այն քրիտոնեաներուն,
որոնք իրենց եղբայրներուն արիւնը ծախեցին արծաթով:

Քսան երեք տարի ետք, 1845ին, յոյն Վուսովիկոսս քօր-
վէդին հրամանատարը Քրիստ էր: Փափաքեցաւ տեսնալ այն
մարդը որ կոստորածի տանն այնքան վատաբար վերաբերւած
էր: Ու զսաւ յոյն տարիներու բեռան տակ կորաքամակ
կըւած և խոր աղքատութեան մէջ: Վատութեամբ ձեռք
բերած բոլոր ստացւածքը վաղուց կորսնցուցած էր: Խեղ-
ճութիւնն ու խղճի խայթը իր կեանքը բեռ մը դարձուցած
էին: Այս աշխարհին մէջն իսկ Կիւտիսին կրեց իր պատիժին
մէկ մասը:

2. ԳԼՈՒԽ

Բ ա ժ ա ն - Բ ա ժ ա ն Ե Ղ ա ծ :

Քաղաքին աւարառումներէն ու կործանումէն ետք , արշաւողներու կառավարութիւնը դարձաւ գիւղերու , վանքերու և լեռներու վրայ ուր որ ապաստանած էր մահէն խուսափող բնակչութիւնը :

Պարոն Ֆրանքուլիսի և Տանիմարքայի հիւպատոսին ընտանիքները միեւնոյն դուռէն մէջ էին ինչպէս բոլոր միւս բնակիչները : Հիւպատոսը յուսաց փրկել երկու ընտանիքներն ալ իր դուռին տակ : Բայց երբ լսեցին հրացանաձգութիւնները և իմացան քաղաքի ջարդի մասին , և տեսան որ փախստականներ լեռները կը վազէին , Անդրօնիկէն համուղեց Ֆրանքուլիսի ընտանիքը որ կղզիին աւելի ներսերը երթան : Ասոնք հասան հիւպատոսին դռան առջև , իրենց անութներուն տակ ծածկելով ծրարներ , որոնցմով կը յուսային փրկել իրենց կեանքերը և անցորդներէն կը հարցնէին թիւրքերուն թիւն ու ուղղութիւնը , երբ , «կուգան , կուգան : Աճապարեցէ՛ք , չուս ,» աղաղակեց վիրաւորած մարդ մը որ նստած էր հանգչելու : Փոշիի ամպ մը սկսաւ երևիլ նէօխօրի մօտ և որուն մէջ կարելի էր տեսնել էօրիկներու և զէյպէկներու երկար փաթթոցները : Աղմուկն ու սարսափը աճեցաւ , և այն ատեն Ֆրանքուլիսի ընտանիքը բաժնւեցաւ : Բոլորն ալ աննպատակ կը քշէին փախստականներու հոսանքին հետ : Պանդէլիս , Անկէրուքա , և Տիամանթօ իրարու ձեռք բռնելով գիւղին աջ կողմը փախան : Հօրեղբայր Պարաքէվաս , Լօրէնցիսի առաջնորդութեամբ քաղաք դարձաւ և մնացածն ալ հակառակ ուղղութեամբ մը :

Վերահաս գայլերու վոհմակին գլուխն անցած էր Վէհէտ փաշա , ձիուն վրայ նստած , Տանիմարքայի հիւպատոսին դուռէն մօտեցողներուն առաջին մարդն էր աս : Հիւպատոսը , քանի մը ծերերու հետ , որոնք անկարող էին վազելու , փակւած էր իր տան մէջ :

— «Բա՛ց ,» սլուաց անոր Վէհէտ քրտնաթաթախ և կրակ կտրած :

— «Չեմ կրնար , տէր իմ , յարգեցէք դուռակը :»

— «Դրօշակը : Դրօշակն ու քու կեաւուր թագաւորդ : Կոսրեցէք դուռը անմիջապէս : Դուռը անմիջապէս քանդուած էր :

— «Ո՛ւր են Անդրօնիկէն ու Տիամանթօն ,» առաջին հարցն եղաւ ներս մտնելուն պէս :

— «Անոնք լեռները փախան երէկ գիշեր , բայց , փաշա , դուք մեծապէս կ'անպառուէք իմ թագաւորս :»

— «Անպառուէ՛լ : Հիմա ալ պատի՛ւ կը փնտռես ,» և ետթաղանին ծայրով երկու ծանր հարւած իջաւ հիւպատոսի կռնակին , չչնչալով «կեաւոր» բառը :

Հիւպատոսը զգաց իր վտանգը :

— «Ինչ որ ըսես , անիծեալ կեաւուր , պիտի չլսեմ : Դուռն այն մարդն ես որ այդ աղջիկները փախցուցիր : Դուռն այն մարդն ես որ սաստկապէս անպառուցիր զիս : Ուրեմն , լու դաս մը պիտի տամ քեզի , անիծեալ կեաւուր :»

Դառնալով թիկնապահներուն որ պաշարած էին ան , աւելցուց , «Թերեւս վերջապէս կեաւուրին խելքը գլուխը եկաւ , բայց իր տկար զղջումը պիտի չօգնէ իրեն :»

Գլխի շարժումով մը գինւորները անմիջապէս բռնեցին հիւպատոսն ու իր ընտանիքը և միջնաբերդը տարին , ուր չուտով վերադարձաւ նուե Վէհէտ փաշան :

Լօրէնցիս իր ուսերուն վրայ կը տանէր փոքրիկ բայց ծանր տոպրակ մը , որուն մէջ պարոն Պարաքէվաս քանի մը թանկագին իրեղէններ դրած էր : Մէկտեղ քալեցին առանց կանգ առնելու զէպի հրաճարակ եղած քաղաքը : Ծերունին ծրագրեց ապաստանիլ Փրանսական հիւպատոսարանին մէջ : Կէս գիշերին հասան անոնք և արտաուեցին քաղաքին տեսարանին առջև : Բոցերը դադրած էին , բայց միացող աւերակները ծածկւած էին այն հեղձուցիչ և կիզիչ մթնոլորտով , որ կը հետևի այսպիսի մեծ աղէտներու : Ողբերգական ձորին այս ծայրը կարելի էր տեսնել միջնաբերդն ու հիւպատոսներու դեռ կանգուն մնացած սուրները :

Ֆրանսական դեսոպանատան դուռը բացւեցաւ հօրեղբօրը և եղբորորդիին առջև :

Իրենէ , պարոն Ֆրանքուլիսի ողջտիկ աղջիկը , հետևեցաւ յիսուն մարդոց և կիներու խումբի մը : Անոնք վազեցին առաջ ու առաջ , զսռվեր ու զսռվար , առանց անգամ մը իսկ ետև նայելու : Իրենէի փափուկ ոտքերը սաստիկ ըզկտած էին : Ամէն վայրկեան իր ուժը կ'սպառուէր , և անկենդան իյնալու վտանգին մէջ էր : Յանկարծ վայրագ աղաղակը յուզեց զինքը իր յարաճուն ուժաւառումէն : Նուալիացի արար մը նետւած էր կիներու մէջ , մինչդեռ անոնք կը դանդաղէին , և բռնած էր աղջիկը : Ասոր յուսա-

Հատ դիմադրութենէն բարկացած՝ վայրենին իր ստորճանակի բերանը դարձուց անոր կուրծքին, և պարոն Ֆրանքուլիսի պզտիկ աղջիկը չկար այլևս:

Է. ԳԼՈՒԽ

Ա մ ու ս ն ու թ իւ լ ն ը Ա ն ճ աւ ի ն Մ է ջ

Ամբողջ օրը Պանդէլիս, Տիամանթօ և Անկէրուքա փախան դէպի հարաւ, ուր բլուրները բարձր են ու սուտար, ուր կը փութային նաև ուրիշ քրիստոնեաներ:

Երկրորդ օրը Անկէրուքան անկարող էր չարունակել. իր ոտքերը ուռած էին: Երբ առաւօտը արշալուսեց և անոնք կը պատրաստէին թողուլ բաց դաշտը, ուր դիչերած էին, յանկարծ խուճի մը տաճիկներ երեցան: Պանդէլիս և Տիամանթօն ջանացին տանիլ զայն, բայց անկարելի էր: Սարսափահար ստիպւած էին ետ թողուլ աղջիկը և չարունակել իրենց փախուստը:

Կէսօրին մօտ անոնք հասան երկու սեպացած ժայռերու մէջ՝ փոքրիկ առևակի մը մօտ: «Ա՛լ չեմ կրնար քալել: Քիչ մը ջուր, Պանդէլիս, ծարաւ կը մեռնիմ», շշնջաց Տիամանթօն:

— «Շատ քրտնած ես, իմ Տիամանթօն: Վայրկեան մը ջուր մի խմեր», պատասխանեց ան, իր աչքերը դարձնելով չորս կողմը՝ տեսնալու թէ արդեօք կը հետապնդէի՞ն դեռ:

— «Ձեմ կրնար համբերել, իմ Պանդէլիս, չուրթներս տոչորած են, չե՛մ կրնար շնչել»:

— «Սպասէ, սիրելիս, սպասէ»: Քիչ մը պաղ ջուր տանելով իր ափերուն մէջ, լեցուց Տիամանթօյի տոչորեղ պտերուն վրայ:

— «Քիչ մըն ալ: Ի՞նչ օրհնութիւն»:

Պանդէլիս նորէն թրջեց անոր երեսը:

— «Խեղճ, խեղճ Անկէրուքա», կրկնեց Պանդէլիս, հառաչելով, «անոր վրայ խորհելէն կ'զգում թէ պիտի խենթեանամ: Բայց եթէ մնայինք՝ անոնք մեզ երեքնիս ալ պիտի սպաննէին»:

— «Մի՛ լար այդպէս, իմ Պանդէլիս: Կարծեմ Աստուած դիտէ թէ ինչ կ'ընէ»:

— «Խուճարի ծառ մը կը տեսնամ: Աստուածածինը նպատակով տնկած է ան՝ մեզի համար, կ'երթամ քանի մը մորմեր քաղելու», շշնջաց Պանդէլիս:

— «Եկեցի՛ր, իս մի թողուր, Պանդէլիս, մինակ մի թողուր զիս»:

— «Շատ հեռու չէ, հինգ ոտք չէ ասկէ: Պէտք է քիչ մը մորմ քաղեմ քանի ցերեկ է և կրնամ տեսնել»:

Խուճարի ծառին տակ ծռելով տեսաւ որ թիւրք մը երկնցած էր անոր ցած ձիւղերուն տակ:

Չնայելով իր վախին, Պանդէլիս բառ մը խօս չարտասանեց: Երբ իր առջի յուղմունքը սկսաւ անցնիլ, վեր սողաց և բռնեց քնացողին հրացանը, որ քանի մը ոտք միայն հեռու էր: Ամէն երեւոյթ ցոյց կուտար թէ տաճիկը, մահացու վիրաւորւած, հոն փախչած և լնացած էր աղբիւրին մօտ:

— «Իմ Տիամանթօն, մի սարսափիր: Խուճարի ծառին ետև մեռած տաճիկ մը կայ»:

— «Ո՛ւր կ'երթաս: Ուրիշ կենդանի տաճիկներ պէտք է եղած ըլլան մօտերը»:

— «Ձեմ հաւատար, սիրելիս, Քրիստոս մեզի խրկեց որ ղէնքերը տռնենք: Նայէ, Տիամանթօ, ահա իր հրացանը»:

— «Կը տեսնամ ատ, բայց վստահ ես որ մեռած է»:

— «Վստահ»:

Ասպա Տիամանթօն վեր կեցաւ և Պանդէլիսին հետ մէկ տեղ մօտեցաւ սպաննւած էօրիւկին, որուն վրայ լեցուն էր թանկագին քարերով և ադամանդներով:

— «Մենչ չենք ուղեր ատոնք: Ո՛վ դիտէ թէ ովսպանում է ան՝ ատոնք կողոպտելու համար», ըսաւ Պանդէլիս, և մէկդի նեակեց զանոնք:

Վայրկեան մը Տիամանթօն նայեցաւ իր երբեմնի սակաւապետ սիրահարին: Կ'զմայլէր անոր նկարագրի այս ճշմարիտ յայտնութեանը, և իր բազուկները նետելով անոր վիզը, «Լաւ բրիւ», ըսաւ և համբուրեց անոր երեսը, «Լաւ բրիւ»: Եկուր աղատենք մեր կեանքը, և այդ բաւական է»:

Գիշերը սկսած էր վրայ հասնիլ: Բուերու ձայնէն զատ ոչինչ չէր խղէր խաղաղութիւնը:

Յանկարծ երեւոյթ մը տեսան, որ երբեմն կը մօտենար, երբեմն կը հեռանար: Պանդէլիս վերցուց հրացանը և դողդողացող ձեռներով նշան առաւ: Տիամանթօն պլլեցաւ անոր ծռնկերուն: Այդ երեւոյթը երբեմն ուղիղ կը կենար, և այն ատեն մարդու պատկերի կը նմանէր:

— «Մի կրակէ՛ր: Թերեւս քրիստոնեայ մըն է ան: Եթէ թիւրք մը խօս եղած ըլլայ, մէկ հատ մըն է միայն»:

Անդամ մը երեւոյթը աւելի մօտեցաւ, և յայտնի եղաւ որ մարդ մըն էր:

— «Կեցի՛ր: Ո՛վ ես դուն,» պոռաց Պանդէլիս: Դեռ ունէ պատասխան չառած՝ իր դողող-սոսկող մասնները սեղմեցին հրացանին ըլլածով: Ձայնը արձագանդեց լեռնէ լեռ:

— «Աստու սիրուն, աղա՛ մի՛ կրակեր նորէն: Ես անձնատուր կ'ըլլամ,» աղերսող ձայն մը կը լսէր:

— «Ի՛նչ բրիր: Ձե՛ն տեսներ որ քրիստոնեայ մըն է ան,» բացաղանչեց Տիամանթօն:

«Դուն իսկապէս քրիստոնեայ մըն ես թէ թիւրք մը: Խօսի՛ր, չուտով:»

— «Քրիստոնեայ մը: Քրիստոնեայ է՛ք դուք:»

— «Այո՛: Վերաւորեցա՛ր:»

— «Ո՛չ՝ զնդակը շատ մօտ եկաւ երեսին:»

— «Աւելի մի՛ մօտենար: Եթէ քրիստոնեայ մըն ես, ըսէ թէ ո՛վ ես:»

— «Ես քաջանայ մըն եմ Պօլիկարը անունով: Ես Սր. Վիքթօր եկեղեցիին կը վերաբերիմ:»

— «Օ՛, Պօլիկարը: Մենք Տիամանթօն և Պանդէլիսն ենք:» Առաջ վազեցին ասոնք և իրենք զիրենք նեակեցին անոր բազուկներուն մէջ:

— «Իմ եկեղեցիէս ուրիշ քաջանայ մը, ութսուն տարեկան ծեր երէց մը և ես կը պահուինք ասիկէ քանի մը վայրկեան հեռու անձուի մը մէջ: Ամէն գիշեր ես դուրս կուգամ մորմէր և բուսեղէններ որսալու և այն աղբիւրէն ջուր տանելու:»

Տիամանթօն պատմեց իր դժարութիւնները և Անկէ-րուքան հա թողելու անդուծ կարիքը: Պանդէլիս մանուկի մը պէս կ'արտասուէր պատմութեան միջոցին: Ապա հարցուց միւսներուն և Անդրօնիկէի մասին:

— «Անոնք ճամբայ ելան Նէօխօրի երթալու, բայց այդ վայրկեանէն իվեր ոչինչ չեմ գիտեր անոնց մասին,» ըսաւ Պօլիկարը, ախրադին: «Սարսափելի է խեղճ տիկին Ֆրանքուլիսին համար, իր տարիքին մէջ լեռները թափափելը,» աւելցուց վարդապետը, գլուխը օրօրելով, «Եթէ դոնէ՛ Անդրօնիկէն հետը եղած ըլլար:»

— «Ձեմ կարծեր թէ հեան է ան,» ըսաւ Տիամանթօն, «որովհետեւ մենք յանկարծակի բաժնեկցանք: Ես ուղեցի որ մեզի հետ գար, որովհետեւ ան ուժ կուտար մեզի: Բայց եթէ Անդրօնիկէն թիւրքերու հանդպէր՝ չէր վախնար, այլ կը կենար ու կը կուէր անոնց դէմ:»

— «Մենք կը խենթենանք եթէ սկսինք մեր ընտանիքի վրայ խօսիլ,» ըսաւ Պանդէլիս:

Շուտով անոնք գացին միւս քաջանային: Ուժասպառ եղած ծեր մարդ մըն էր ան՝ կծկաած խոռոջին մէջ: Անձաւը մեծ ծակ մըն էր՝ սեպացեալ ժայռի մը մէջ, ուր կը հասնէր բարձր ու նեղ անցք մը: Մուտքը գրեթէ ծածկուած էր թղենիի մը ցած ճիւղերով:

Այդ գիշեր հանգիստ քնացան: Երկրորդ օրը Պանդէլիս մօտեցաւ Պօլիկարին և ըսաւ թէ իր և թէ Տիամանթօյին փափաքն է որ քաջանայի ձեռքով ամուսնանան:

— «Մեր կացութիւնը այնքան անորոշ է,» պատասխանեց Պօլիկարը, «որ թերեւս դուք ուրիշ պատահութիւն չունենաք: Ես ինքս խորհեցայ առաջարկել ձեզ՝ անմիջապէս ամուսնացնելու:»

Երկու ժաման մէջ Պանդէլիս խկապէս Տիամանթօյին էրիկը դարձաւ:

Ութը օր յաջորդաբար անցուցին անոնք այդ նեղ խոռոջին մէջ: Ոչ մէկ մարդկային արարած չերեցաւ ունէ տեղ: Գիշեր ատեն դուրս կերթային՝ նստատեղիներու պէս՝ կեղտուր որոնելու:

Իններորդ օրը Տիամանթօն նստած էր անձուին մէջ ու կը խօսակցէր երէցին հետ: Պանդէլիս և Պօլիկարը անոնցմէ քիչ մը հեռուն կեցած էին, երբ յանկարծ վայրենի աղաղակ մը լսեցաւ վերի ժայռերուն մէջ: Վեր նայելով տեսան երեք հեծեալ տաճիկներ:

Մինչդեռ անոնք սկսան հա երթալ՝ թշնամու տորճանակէն երկու գնդակ պատռեցին մուտքի թղենիները:

— «Ի՛նչ պիտի ընենք: Անոնք վտր կուգան,» ըսաւ Պանդէլիս:

Մենք պիտի կուինք,» ըսաւ վարդապետը: «Եթէ ոչ մեզի պիտի սպաննեն: Ետաղանն ու տորճանակը ինծի տուր, և, ծերունի, դուն կը լեցնես զանոնք մեզի համար:

Տիամանթօյի ողբը արթնացուց Պանդէլիս իր տմարդի փախկոտութենէն: Իր կի՛նը վտանգի մէջ էր: Լեցուց հրացանը:

Միւսիւս մանները մօտեցան սոսկալի ճիւղերով. նախ փորձեցին կարել թղենիները, որպէսզի կարենային գիւրու-թեամբ զարնել անձուէն ներս: Քրիստոնեաները անկարող ըլլալով նշան տանել, քանի որ թիւրքերը կտրած էին իրենց տեսութենէն, կանչեցին բարձրաձայն «Եանի՛ս,» «Քօթա՛ւ,»

«Ճօրճիոս», «Պանդէլիս» և ուրիշ անունները՝ վախճանելու համար ղերենք պաշարողները:

Այս կացութիւնը տեւեց ամբողջ երկու ժամ: Թիւրքերուն գոռուֆն ու Տիւսմանթօյի լացն ու կոծը հասաւ յունասէր Փրանսացի նաւապետ ֆօլ Զուրաֆի տկանջը, որ քանի մը նաւաստիներով կը թափառէր լեռներու վրայ և գիւղերու մէջ՝ օգնելու թշուառ կղզեցոյ: Թիւրքերը ասոնք տեսնալով փախան, և քրիստոնեաները յանդգնօրէն դուրս եկան: Իր թշնամիներու շիտակ փախուստին վրայ, Պանդէլիս վերցուց իր հրացանը. նշան առաւ և կրակեց: Զարմանալի բախտաւորութեամբ մը իր գնդակը զարկաւ ամէնէն ետեինին գլխուն և ձգեց գետին:

— «Կեցցե՛ս, կեցցե՛ս: Սուլիսցիի մը պէս կը զարնես դուն», աղաղակեց նաւապետ Զուրաֆ, յափշտակած այս զարմանալի գնդակի հարւածէն:

— «Քիոսցի մը սուլիսցի մը վար չի մնար», պատասխանեց Տիւսմանթօյի էրիկը, հպարտութեամբ մը:

— «Մենք փառա տարինք զանոնք», կ'ըսէ նաւապետ Զուրաֆ, իր «Պատմական Յիշատակարան»ին մէջ: «Բայց ծերունի երէցը, այն ստեն աւելի քան ութսուն տարեկան, մերժեց թողուլ անձաւը: 'Ես կը յանձնեմ', ըսաւ ան, 'մտացած քանի մը օրերս, երկնային Նախախնամութեան: Զ'արժեք որ ալ հեռանամ':»

Բ. ԳԼՈՒԽ

Ն աւ ո վ ճ ա մ ր ա յ Ե Լ ա ն

Նէօխօրօն թողլով, Անդրօնիկէն և Լուլան վաղեցին դէպի Պէլինոսի բարձրաբերձ լեռները: Ամէն անգամ որ ասոնք կ'անցնէին անոր նեղ անցքերէն կամ հեղեղատներէն, կը հանդիպէին խողխողած ու տառապող մարդոց, որոնց չէին կրնար օգնել: Այսպէս էր անոնց կեանքը տասնէնչորս յաջորդական օրերուն մէջ: Անոնց միակ կերակուրն էր վայրենի բոյսեր և մորմեր, և կը ննջէին անտառներու մէջ և ժայռերու կատարներուն վրայ:

Տասնէնչորս օրը անոնք եկան շոճիներու և եղևնիներու ծառաստանի մը մօտ: Ներս մտնալով, գտան փոքրիկ մարմարէ շէնք մը վեհափառ և ճաշակով աղբիւր մը, կիզադամբանի մը պէս դուրս ցցւած:

Ծառաստանը ոչ մէկ պարագայի ապահով էր: Սակայն, քանի որ գիշերելու համար յարմարագոյն տեղ մը չգտան, որոշեցին հոն մնալ մինչև առաւօտ:

Լուլան, անվարժ դժւարութիւններու, կռթնցուց իր ցաւատանջ գլուխը ծառի մը կողքին և քնացաւ, և շարժնցաւ մինչև հետեւալ օրը արեւագին:

Անդրօնիկէն հսկեց մինչև կէսգիշեր, երբ երկու ժամ քնանալէն ետք՝ յանկարծ արթնցաւ: Մնացած ամբողջ գիշերը իր գրգռած երեակայութեան դոհն էր ան: Նայեցաւ տխուր անտառին, և ահաբիւռ փախաւ քան զքաւ Լուլայի խորունկ շնչառութեան և տերևներու սոսափումին: Երկար առեն խորհելով իր կացութեան, Թրասիբուլոսին և իր մօտաւոր մահւան վրայ՝ ինքզինքը յանձնեց դառն արցունքներու: Ապա խորհեցաւ թէ սիրտ հատցնելը աղէտքը կը փութացնէ: Ուստի խնդրեց երկնային Նախախնամութիւնը և յիշեց որ ինքը պէտք է հետեւի իր կեանքի նպատակին, — «Գործել, բայց խմտաութեամբ»:»

Վեր կեցաւ և սկսաւ սրտանց փնտռել աւելի ապահով տեղ մը, ուր կրնային պահուիլ ցերեկը:

Ծառերու ճիւղերը, սեպացեալ ժայռերը, հեղեղատները, բոլորն ալ կուտային անապահով ապաստանարաններ: Մինչդեռ աղջիկը իր ուղեղը կը ճաթեցնէր այսպիսի խորհուրդներով, յանկարծ կարիքը ներշնչեց իրեն միտք մը: Յիշեց որ այդ մարմարէ աղբիւրին քով պէտք է ըլլայ ստորերկրեայ սենեակ մը ուր ընդհանրապէս ջուր կը պահուի:

Վաղեց հոն, ձայնեց իր սաքով, փորեց գետնին մէջ, և վարձատրեցաւ: Գտաւ ստորերկրեայ սենեակը և ջրանցքի հոգէ ազուգաները: Ուրախութեան ազադակով մը վերցուց երկու կամ երեք խողովակներ ազուգայէն, կարեց ջուրը սենեակէն և դարձուց անտառին մէջ: Ապա բացաւ աղբիւրին խողովակը, և, Լուլան արթննալէն առաջ, սենեակի բոլոր ջուրը պարպւած էր:

Սենեակը խորանարդած և էր, գրեթէ երեք քառակուսի կանգուն: Անկարելի էր այսպիսի ստեն մը մաքրել անոր յատակը, որովհետեւ ան ծածկւած էր թանձր ցետով և կանաչագոյն խոտով:

Յանկարծ Լուլան արթնցաւ, «Ի՞նչ երջանիկ քուն», ըսաւ ան աչքերը շփելով:

— «Եկուր տես ի՞նչ յաջողեցայ ընել, ամէնասիրելիս: Ես պատրաստեցի մեր թաքստոցը: Քանի մը ճիւղեր կը

տարածեմ ցեխին վրայ, և կունենաս նշանաւոր սենեակ մը:» Ապա պատմեց իր բարեկամին ինչ որ ըրած էր:

Կէս ժամէն Անդրօնիկէի պատրաստութիւնները լրացած էին:

Դեռ երկու բան մնաց ընելիք: Պէտք էր պղտիկ ծակ մը բանային, ուրկէ կարողանային շնչել: Այս նպատակին համար անոնք ընտրեցին այն կողմը որ կը նայէր քարէ աւազանին վրայ: Ապա, անոնք ներս մտնելէն ետք, պէտք էր գոցէին այն անցքը որ իրենք չինած էին ներս մտնելու համար: Առաջինը գիւրութեամբ գլուխ բերին: Իսկ վերջինը յաջողեցան հետեւեալ կերպով:

Անոնք դէպ մը հող գիղեցին և բաւականաչափ ալ փայտ մեծ անցքին մօտ: Ապա գլտորեցին մեծ քար մը: Յետոյ այրեցին փայտը: Այս վարպետութիւնը անոր համար էր որ եթէ թիւրքեր դային պիտի տեսնէին մոխիրը ու սեցած գետինը և չպիտի կասկածէին թէ հոն ուէ մարդ կը բնակի:

Փախտականներէն նետած քանի մը պաքսիմաթներ, գտնւած ճամբուն քովերէն, և աւազանին ջուրը անոնց միակ սնունդն էին:

Այս սենեակին մէջ Լուլան և Անդրօնիկէն տաղնապի չորս օրեր անցուցին և այդ միջոցին ոչ մէկ մարդկային տարած չերեցաւ: Բայց ամէն կողմէ հրացանի ձայներն ու աղաղակները ցոյց կուտային թէ ջարդը կը շարունակէր դեռ:

Հինգերորդ օրը Լուլան կը հսկէր և Անդրօնիկէն կը քնանար, երբ կին մը երեցաւ հեռուէն, որ մանուկ մը կը կրէր իր ուսերուն վրայ, և կը վազէր դէպի անտառը: Այս կնոջ կը հետեւէին երկու ուրիշ կիներ և պատանի մը: Բոլորն ալ գլխապատառ կը վազէին, կարծես թէ կը հետապնդէին:

Իսկոյն թիւրք մը տեսնեցաւ անոնցմէ քիչ հեռու:

— «Անդրօնիկէ՛, Անդրօնիկէ՛, արթնցի՛ր:»

Լուլան ինքը վեր կեցաւ, նայեցաւ ամէն կողմ և ըսաւ, «Անոնք դէպի անտառը կը վազեն և թիւրք մը ինկած է անոնց ետեւէն:»

— «Մէկ հոգի միայն:»

— «Ապասէ: Աւելին ըլլալու է: Հիմակուհի մա մէկ հոգի միայն կը տեսնեմ, ետթաղանը ձեռքին:»

— «Կը լսե՞ս ինդճ կիներու ճիչերը:»

— «Հիմա կը հասնի, հիմա կը հասնի՛, որովհետեւ էօրիւկը շան պէս կը վազէ: Եկուր դոցենք ծակը, և չնայինք, Անդրօնիկէ:»

— «Նստէ՛: Մէկ հոգի է միայն: Հրացանս տուր ինծի,» աւելցուց, իր աչքերը սեւեռելով թիւրքին վրայ:

— «Աստժո՛ւ սիրուն: Ի՞նչ կ'ընես: Անոնք պիտի լսեն մեզի:»

— «Միայն մէկ մարդ մը կը հետապնդէ չորսը: Անոնք դէպի անտառը կուգան: Եթէ էօրիւկը անգամ մը անտառը մտնայ ես աչքէ պիտի փախցնեմ զինքը, և ան պիտի սպաննէ անոնք բոլորն ալ: Լսէ՛, լսէ՛ անոնց աղաղակները: Հրացանս սո՛ւր, չուտով:»

Քանի փախչող կիները մօտեցան, այնքան աւելի որոշ լուեցաւ անոնց լացն ու կոծը:

— «Սեղճ կին մը թողուց իր երեխան, որպէսզի աւելի արագ վազէ: Էօրիւկը բռնեց ան: Հիմա իմա է,» աղաղակեց Անդրօնիկէն և ծածկեց զայն իր հրացանով:

— «Ես պիտի սպաննեմ աս, եթէ չկենաք,» սրուաց թիւրքը, որ արդէն լսելու չափ մօտեցած էր:

— «Սպաննէ՛ զիս, աղա, բայց ոչ իմ երախտս,» աղաղակեց խելայեղ մայրը, մինչդեռ էօրիւկը իր կողիւ ձեռքով երեխային ոտքէն կախ բռնած էր:

Թշուառ մայրը կեցաւ:

Անդրօնիկէի հրացանը չչաց, ու մահացու վիրաւորեց ասիացին, և գետին տապալեց:

— «Հիմա ժամանակն է որ քարը տեղը գլորենք,» ըսաւ Անդրօնիկէն ջղածիդ շարժումով մը:

Այնուհետեւ նորէն պահւելանքն իրենց ասպատանարանին մէջ:

Երկու օր ու դիւեր անոնք փակւած մնացին, միշտ կը լսէին ձայներ ու ոտքի քայլեր, իրենց շուրջը, բայց չգիտէին թէ արդեօք միւսիւրմաննե՞ր թէ քրիստոնեաներ էին դուրսը: Այդ ատեն, առաջին անգամն ըլլալով, Անդրօնիկէն յայտնեց Լուլային իր ճամարիւ պատմութիւնը, ինչպէս նաև Տիամանթօյինը:

— «Ներկայ պարագաներուն պէս բան մը միայն, իմ սիրելի Լուլաս, կրնար ստիպել իմ խոստովանութիւնս թէ ինչպէս ստիպւած էի ինծի քոյր կոչել Տիամանթօն, երբ առաջին անգամ ձեր տունը եկանք: Դարձիր և նայէ այս տղամալից աւազանին: Տես վտանգը որուն ենթարկւած է

մանկամարդ կին մը այսպիսի երկիւղալի ժամանակներուն մէջ, և ըսէ ինծի հիմա, երբ մենք երկուքս ալ միեւնոյն զարհուրեցի վիճակին մէջն ենք, և թէ փոքրիկ, անձնաստուտ մը մէկու մը և իր բարեկամին կեանքն ու պատիւը փրկելու համար արդարանալի չէ՞»

— «Ես կը հասկնամ քեզ, իմ Անդրօնիկէս, և կ'ըմայլիմ քու դատողութեանդ և կորովիդ: Եթէ դուն այսօր ունէ վտանգի մէջ ես՝ պատճառն այն է որ քու շար բախտդ այնքան մշտակայ է: Ես կը հասկնամ, նաև, ինչո՞ւ դուն այսօր քան քաջ ես: Թէրո՞ւփէլի ձեր սեղը արժանի էր Լէօնի-դասի: Սակայն ես կը խորհիմ թէ դուն սխալած ես, քու խսկական սեռդ ծածկելուդ մէջ, որովհետեւ, եթէ աշխարհ գիտնար թէ կին մը կուսեցաւ այնքան հերոսաբար և վիրաւորեցաւ Տիաքոսի կողքին, դու անկէ աւելի պիտի արձագանգէիր աշխարհի մէջ, և — »

— «Մի՛ խօսիր: Քայլեր և ձայներ կը լսեմ»

Անոնք հետեւեալ խօսքերը լսեցին, որոնք պէտք էր խօսուած ըլլային իրենց թաքստոցին բերնին շատ մօտերը.

— «Ես քեզի կ'ըսեմ թէ, ես սեսայ ծուլը, հրացանի որսառմէն անմիջապէս ետք»

— «Եւ ես կ'ըսեմ քեզի թէ դուն յիմար մըն ես, և թէ դուն պիտի պատժուիս դժոխքին մէջ, որովհետեւ չես հաստար հրաշքին: Զիչդ երբ էօրիւկը վերցուց ետքաղանը իմ դաւակն սպաննելու, ես աղօթեցի մեր Քրիստոսին ամբողջ որսովս, և մեր Քրիստոսը երկնքէն դարկաւ մեռցուց ան: Եթէ ունէ մարդ մը կար մօտերը, ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ մեղմէ քսան հոգի ամբողջ երկու օր փնտռեցինք զինքը և չգտանք»

— «Հրաշք մըն էր, Քոսթալաս, հրաշք մըն էր,» կրկնեցին զանազան ձայներ:

— «Ես ձեր հրաշքներուն չեմ հաւատար,» ըսաւ մարդը նորէն, և նստաւ այն քարին վրայ որ կը գոցէր Անդրօնիկէի և Լուլայի թաքստոցին բերանը:

Վստահ ըլլալով որ դուրսի ժողովուրդը քրիստոնեաներ էին, անոնք հրեցին քարը դուրս դալու համար:

— «Հրաշքը հրաշք է,» աղաղակեց Քոսթալաս, երբ ըզզաց որ իր տակի քարը կը շարժի: Մէկդի սահելով, դարմացաւ, և իր շուրթները կրկնեցին «Հրաշք» բառը, հառաչով մը:

— «Մեր Աստուածածի՛նը: Մեր Աստուածածի՛նը: Երա՛նելին»... Եւ միւսները Անդրօնիկէին դունտա ու ձերմակ

կերպարանքը տեսնելով, սկսան աղմկել և, ծուռկի չոքած, երկրպագեցին անոր:

— «Ես չեմ Աստուածածինը,» ըսաւ ան. և Լուլային հետ աննակէն դուրս գալով, պատմեց անոնց ամէն բան:

— «Ձե՞ս տեսներ որ հրաշք մը չէր տա: Ինչպէ՞ս կըրնամ հաւատալ հրաշքներուն. երբ այնքան քահանաներ և անօգնական երեսաներ կարեցան իմ աչքիս առջև և ոչ մէկ սուրբ խուսափեցաւ թիւրքի մը սուրէն,» ըսաւ Քոսթալաս:

— «Ըսէ ինծի, կ'ըսեմ, ի՞նչ է հրաշք մը, ուրեմն: Քրիստոս չխրկեց այս մանկամարդ կինը հոս: Անոր գնդակը չփրկեց հինգ կեանքեր, և քուկդ ալ»

Այս բան մըն է որ ես չեմ ուրանար, և ես ալ կը հաւատամ:

— «Մա՛յրս,» լուսեցաւ ձայն մը յանկարծ:

— «Ձաւա՛կս,» պատասխանեց ուրիշ ձայն մը:

— «Տիկին Տիափոյնուքա՛,» բացագանչեց Անդրօնիկէ, իր ձեռքը զմայլմամբ սեղմելով անոր ճակտին: «Ի՞նչ կը նշանակէ այս» Տասնեկիւր օրուայ ժամանակամիջոցին անոնք այնքան փոխուած էին, որ դժւարաւ կը ճանչնային իրար: Երբեմնի հարուստ տիկին Ֆրանքուլիսի հագուստները աղատաած և բղկտած էին, և Լուլան յիսուն տարեկան կնոջ մը կը նմանէր: Սրտաբեկ մայրը ոչինչ չէր գիտեր իր դուստրու ճակատագրի մասին, բայց լսած էր թէ իր էրկը և անոր եղբայրը ինչպէս նաև եպիսկոպոսն ու բերդին բոլոր պատանդները սպաննուած էին Վէհճէտ փաշայի ձեռքով: Տիկինը անձկութիւնն ու յոգնութիւնը գրեթէ գրկած էին զինքը արամաբանելու կարողութենէն:

— «Հրաշք մը չէ՞ տա,» հարցուց Անդրօնիկէն Քոսթալասին, մատնանշելով երկուքին որ գրկախառնուած էին:

— Այո՛, այո՛, հրաշք մըն է տա: Թող Քրիստոս ներէ ինծի,» պատասխանեց Քոսթալաս, բազմիցս խաչակնքելով: Բոլորը մէկտեղ գրեթէ յիսուն քրիստոնեայ էին, հաշուելով ուրիշներ որ գիշեր տտեն հաւաքուած էին հոն:

— «Ի՞նչ պիտի ընենք: Անշուշտ մենք չենք կրնար հոս մնալ,» ըսաւ Անդրօնիկէ:

— «Այս շոճի ծառերէն աւելի լաւ ի՞նչ կրնանք գըտնել»

— «Մենք կրնանք հոս պահել յորեկ աստե՛ն, և գիշերը վրայ հասածին պէս մենք պէտք է երթանք ծովափը, ուր փսարացիներու նաւակները սկսե՛ր են դալ, և մեկնինք Փըսարա»

— «Եկէք այդպէս ընենք.» ըսին անոնցմէ շատերը :

Ուստի անոնք հանգչեցան մինչև իրիկուն : Երբ ամէնաթանձր մութը կոխեց, անոնք սկսան իրենց ճամբորդութիւնը : Արշալուսին անոնք հասան նաւահանգիստ մը որ կը գտնէր երկու բարձրավանդակներու մէջ : Հոն սեսան հեռուէն փսարացիներու զանազան նաւակներ և նշան ըրին անոնց : Թէև այս նաւակները դեռ նոր սկսած էին նաւարկել, բեռցւած անցորդներով, սակայն Անդրօնիկէի և իր ընկերներուն նշաններէն և աղաղակներէն դարձան և անոնք ալ մէջը առին :

Թ. ԳԼՈՒԽ

Դ Ր Օ Ն ա կ ա կ ի Ր Ն աւուհ Բ ա ն ա ը

Ապրիլի վերջերը, երբ Անդրօնիկէն թողուց Քիոսը, նշառակելի եղաւ այն մեծ անդորրութիւնով որ կը ստրածէր ամբողջ Եդեսան ծովուն վրայ : Արեգակը, ամառան սէս կիզիչ, նկարեց մթնոլորտը կենդանի գոյներով : Յսկանաւերու առագաստները բացւած էին ոչ թէ արագացնելու նաւերու ընթացքը, այլ շուք ընելու համար :

Քիոսցի տարազիրները երկնցած էին կայմին վրայ, արբատում ախուր : Իրենց թաց աչքերը յառած էին իրենց հայրենիքին ափերը, ուրիշ այսպիսի վայրագ բռնադատում մը կը հեռացնէր զիրենք :

Ո՞վ կրնար երեակայել ստրի մը առաջ թէ այս ժողովուրդը, որ խաղաղ կը գզէր վարդի թերթիկները իրենց պարտէզներուն մէջ, որ կը մոռնար խիտ ձմեռը դարնանային սաք հովերուն և թռչնոց դայլայլիկներուն մէջ, զւարճանալով կեանքի երջանկութիւնով ու սիրով, դատաւարաւորած էին այսպիսի ճշիւ աղէտներու :

Իսկ հիմա, երբ չարաշուք օրերը վրայ հասած էին, և նաւաբեկորներու սէս անոնք կը ստատանէին դէպի նաւահանգիստ մը, անոնք միայն կը խնդրէին հոն հասնիլ նոր փոթորիկ մը իրենց բաղխելէ առաջ : Այս էր միակ մազթանքը բազմաշարժ ժողովրդի կուրծքին մէջ :

Փսարացի նաւապետները, — Եդեսան ծովու գլխիկները, — խորունկ հարւածներով կտրեցին ծովը, փոխարինելու համար հովին բացակայութիւնը : Որովհետև նաւակը ծանրապէս բեռցւած էր չափազանց մարդկային բեռով մը, անոնք քիչ

ճամբայ կրցան կտրել : Ճերմակ առագաստի մը երեւալը սեւ սեւ ջուրի կաղաւտակ հայելիին վրայ՝ բուռական էր անձկութիւն և երկիւղ յարուցանելու ճամբորդներուն մէջ :

Օրը բուռական առաջացած էր երբ, ևս թողլով Փոսրոնի հրանդանը, սեռան իրենց դիմաց փսարա կղզին և իր մոխրաղայն դադաթը հեռուոր հորիզոնին մէջ :

Ուրախութեան ու ցնծութեան աղաղակ մը փրթաւ, անոնց բոլորէն, «Փսարա՛, Փսարա՛» :

Անոնք դրկախառնեցան խոտաուցւած երկրի այս սեռաբանին հանդէպ : Բայց ճակատագրին կամքը անոնց հակառակ էր : Ծիւղ այդ վայրկեանին հինգ ցեղանաւեր երեցան բարձրաւանդակի ետեւէն որ դէպի իրենց կուգային :

Կատկածիլ կտրելի չէր : Նաւակները թիւրք նաւատորմին կը վերարերէին, և իւրաքանչիւրը զինւորներու արհամարհելի քանակ մը չէր որ կը կրէր : Ուժատապառ նաւատորմները նոր ուժ գտան իրենց վառարկին մեջ : Հեղձուցիչ ճիշեր և սղբեր յաջորդեցին : Տարաբախտ քիոսցիները իրենց ձեռքերը շարժեցին օդին մէջ դէպի Փսարա՝ յուսալով որ բնակիչները կամ նաւ մը՝ սեռնալով զիրենք՝ օգնութեան պիտի փութային :

Թիւրք նաւերը ահօսեցին ծովը արագաւար և աղմկալից կերպով : Կէս ժաման մէջ անոնք հրացանի հեռաւորութեան մէջ էին :

Նաւատորմները ձգեցին իրենց թիւրք և դէնքերը վերցուցին, նախընտրելով մեռնիլ քան թողուլ որ թիւրք ցուկանաւերը մօտենային : Մանուկներու ու կիներու աղաղակները ստիպեցին անոնց հրաժարիլ իրենց նպատակէն : Թըշ նամու գնդակներու տարափ մը կրնար լինցնել անոնք բոլորն ալ : Կեցան անոնք, ախրադէմ սպասելով ճակատագրի վճռին :

Շուտով ցեղանաւը շրջապատւած էր թշնամու նաւերով, որոնք կը բերէին աւելի քան հարիւր յիսուն զինւոր :

— «Ո՞վ է նաւապետը,» պահանջեց թիւրք հրամանատարը :

— «Ես եմ,» պատասխանեց երկար բարակ մարդ մը, որ բռնած էր զեկէն :

— «Ո՞ր կը ստանիս այս բոլոր կիներն ու մանուկները »

— «Փոսարա »

— «Ինչո՞ւ կը թողուն անոնք Քիոսը »

— «Որովհետև հոն մարդ կ'սպաննեն »

— «Կապեցէ՛ք այդ լիւր մարդուն ձեռքերը»

Հազիւ հազ այս բառերը արատաանւած էին, երբ հրացանի մը ձայնը լուսեցաւ: Նաւապետը, որ Անտրուէիս կը կոչէր, երկու սաք հեռուէն պարպեց իր հրացանը պէյլին կուրծքը, որ անմիջապէս ինկաւ մեռած, առանց բառ մը խոյ տրտառանելու:

Թիւրքերը խնկեցած յարձակեցան նաւապետին և իր եօթը նաւաստիներուն վրայ: Յուսահատ կռիւ մը շարունակեցաւ ահարկու հետեանքներով: Ութը յոյները ըսպաննեցան երեսուներեք թիւրքեր սպաննելէ ետք:

Ասլա փախտաւորները, հակառակ իրենց ողբերուն, տարեցան թիւրք նաւերուն մէջ:

— «Հաճեցէ՛ք մեզի չբաժնել, էֆէնտի», ըսաւ Անդրօնիկէ թիւրքերէն մէկուն որ Լուլային թեւէն բռնած կը քաշէր:

— «Մի՛ բաժնէ՛ք մեզի», հեկեկաց Լուլան, կառչելով դըրեթէ անկենդան իր մօր վըշն:

— «Դուն ինծի կը վերաբերիս», ըսաւ ուրիշ թիւրք մը, Անդրօնիկէին թեւէն բռնած:

— «Մի՛ բաժնէ՛ք մեզի: Մի՛ բաժնէ՛ք մեզի», աղաղակեց Անդրօնիկէն, արցունքներով:

— «Հանդիսա թող տա. նաւապետին համար է այդ աղջիկը: Նեաեցէ՛ք ան նաւապետին նաւուն մէջ», ըսաւ տարիքոտ միւսիւրման մը, մօտեցածին պէս:

— «Թողէ՛ք երթամ: Սպաննեցէ՛ք զիս, բայց պիտի չգամ: Ո՛չ, չպիտի գամ», ճշեց Անդրօնիկէն, արցունքներու հոսանքով մը, բռնեցքի ծանր հարւած մը տալով տարիքոտ միւսիւրմանի երեսին:

— «Ի՛նչ: Կը կռի՞ք: Մսթաֆա օդնէ՛ ինծի: Հոս և կուր», և երեք ուժեղ թիւրքեր յարձակեցան անոր վրայ:

— «Սպաննեցէ՛ք զիս, սպաննեցէ՛ք զիս», աղաղակեց Անդրօնիկէն, ճանկելով անոնց երեսները և մէկուն մօրու քէն բռնելով:

— «Իմ Անդրօնիկէս, սիրելի Անդրօնիկէս, երթաւ բարով, երթաւ բարով: Անօդուա է, բայց Գրիստոս պիտի չմոռնայ քեզի, աղաղակեցին Լուլան և իր մայրը, որ արդէն նաւէն առնւած էին:

— «Ո՛չ: Ես պիտի չգամ: Ես պիտի չգամ: Ակռաններովս պիտի սպաննեմ ձեզի, վա՛ր թիւրք», աղաղակեց քէհեային աղջիկը, խղակով անոր երեսը, որուն մօրու քէն բռնած էր:

— «Մի՛ դար եթէ չես ուղեր», ըսաւ նաւաստի մը, հասալախի հարւած մը իջնալով աղջկան գլխուն: Ծանր հարւածին ստակ զոհը անպզայ ինկաւ գետին: Ծրարի մը պէս նեաեցին աղջիկը ցականաւէն դրօշակիր նաւուն մէջ: Ընկղմեցնելով փառացիներու նաւակը՝ թիւրք նաւաստիները ուրախութեամբ վերադարձան նաւատորմը:

Իւրաքանչիւր ցականաւ կը վերաբերէր տարեր ֆրէկաթի մը: Գրիստոսնայ գերիները պիտի նւիրէին իբրեւ ընծայ իրենց հրամանատարներուն:

Ցականաւը դրօշակիր նաւուն հասնելէն առաջ Անդրօնիկէն մատամբ վերստացաւ իր զգոտաութիւնը, սիրաւ մարեցաւ և սկսաւ ողբադին հեծել:

Իր հազուսաները պատռած էին կռիւն մէջ: Իր ձեռքերը կաււած էին երբ զգաստութիւնը կորուսած էր: Իր մօտ չկար ոչ Լուլան, ոչ Տիւմանթօն ոչ ալ իր ծանօթներէն ուէ մէկը: Դողաց անոնց վրայ խորհած պահուն, որովհետեւ կողար թէ թերեւ անոնք աւելի գէշ վիճակի մը մէջ էին:

Արդէն գիշեր էր երբ անոնք նաւը տարեցան և շուրթայտկապ նեաեցան ֆրէկաթի բանար:

Հոս Անդրօնիկէն գտաւ ուրիշ քրիստոնեայ բաղմութիւն մը, երէկ հարուստ և այսօր բախտի միկնոյն հարւածով ինկած էին ստոր և խղճալի վիճակին:

Հոս Արքատիոյ գեղեցիկ և կոտորած ծաղիկը խամրեցաւ քառասունըվեց օր: Ան որ Թէրմօսլէլի և Կրալիասի Պանդոկին մէջ երկու անգամ քաջարար կռւած էր, վերջապէս վախկոտ և տարտափահար դարձաւ, քանի որ իր խոյ աչքերով տեսաւ որ մահը անպատուութեան հետ ընկերացած կամաց կամաց կը մօտենար: Դէմքը կորսնցուց իր ձեւաւորութիւնը, և դարձաւ սաւերը այն արքատիացի յաւերժահարսին, որուն հանդիպեցանք շատ առաջ: Միայն իր երկու նշած և աչքերը, որ կը փայլին աւելի պայծառ իր դունաստ գէմքին մէջ, կը յիշեցնէր քէհեային մէկ աղջկան մը:

Անդրօնիկէն չէր խօսէր ոչ ալ կը հառաչէր, ոչ կ'արտասէր, հազիւ թէ կուտէր, այլ անշարժ և կծկաւած չոր աչքերով, ինքզինք աւաւ յիշողութիւններու, մտածումներու և խղճերու:

Միւս բանատրեկեալները, որոնք կամաց կամաց վարժուած էին գերութեան, և սկսած էին խօսակցիլ նաւաստի-

ներու հետ՝ իրենց շղթաները թեթեւեղութեամբ յայտնելու, նկատեցին Անդրօնիկէի լուսթիւնը իրեն մենամուտութիւն։

Ստիպեց զերկները հոկող սպան նոյն կարծիքէն չէր։ Անդրօնիկէի լուս աչքերը աւելի բան կ'արտայայտէին քան միւսներուն շատախօս շղթաները։ Իր արտատանութիւնը երբ քիչ անդամ կը խօսէր, ցոյց կուտար թէ ինքը քիտայի մը չէր։ Ուստի զգուշութեամբ հոկեց անոր, և վերջապէս իր մեծին այնքան հաւատարիմ ու հետաքրքրատան նկարագրութիւնը բրաւ անոր, որ ծովակալ Գարա Ալիի տկանջը հասաւ։

Ժ. ԳԼՈՒԽ

Ռա մ ա ղ ա ն ը Դ ր օ չ ա կ ի ր ն աւ ու ն վ ր ա յ

Թիւրքերը ռամաղան կը բռնէին, աղօթքի ու ապակառութեան այն տարօրինակ ժամանակամիջոցը, երբ խողերու պէս կը քնանային ցորեկ ատեն և գիշերը, նորէն խողերու պէս, կը թաղէին գինովութեան, սրկրամուտութեան և անառակութեան մէջ։

Քաղաքները, չուհիները, նաւերու յարկերը լուսաւորւած էին բազմադոյն լտպաններով։ Հեղեղաւ նաւախումբերը կը վերակենդանացնէին նաւամատոյցներն ու ծովափները։ Ամբողջ կայսրութեան մէջ հանդէսներ և ցոյցեր կը պատրաստէին ռամիկ խուժանին համար։ Հոս կրնաս տեսնել կալիս քաւրա կէօզ, կամ լսել մօլլաներու մատաւները կամ նայիլ կէօզ ալ ալ ը ճ ի Փաքիրներուն։

Քարա Ալի, Ռիալի պէյ և դրօշակիր նաւուն միւս նաւապետները ուրախութեամբ կը սօսէին ռամաղանի վերջին գիշերը։

Երբ բարեկենդանը իր վերջաւորութեան մօտ էր, կէս արբած ծովակալը դարձաւ նաւապետին, ըսելով, «Տառներկու օրան մէջ Մօրէայի և Ռումէլի կեաւութեանը պիտի լսեն Քիոսի պատիժի մասին, և պիտի հասկնան թէ ինչ փոխարինութիւն կ'սպասէ իրենց ալ։ Հիմա թող որ ուղածնուն չափ արագ վազեն Փարա կղզին։ Որքան խառնան հոն նոյնքան աւելի գլուխներ և դրամ պիտի խրկենք մեր տիրոջ սուլթանին։ Աղա,» աւելցուց ան, «սաճիկը՝ նաւապետակը կառքով կը բռնէ։ Փարաէն ետք մենք կ'առնենք Հոսօքոս, Կրէտէ, Թէնոս, բոլոր կղզիները մէկը միւսի ե-

տեէն։ Շիտակ ճամբան սարկեցնող Մուհամէտը վկայ, եթէ Խուրչիս փաշա, որուն հարէմը անպատուած են անոնք, չըլթայակալ Պօլիս չխրկէ Իրսիլանթին ու Մալքօքօրտաթօն, ինքը պիտի կախուի։»

— «Արդարեւ պիտի կախուի, բանաւորիւ և տանջուի մահէն կերպով, եթէ չխրկէ զանոնք,» հառաչեց Քալիսան պէյը։ «Մենք կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ այս աեղէն խրկած ենք անթիւ գերիներ և հինգ նաւ բեռցած աւարներ մեր վեհափառ սուլթանին։»

— «Շուտով, պէյ, դուք պիտի տեսնաք ոչ միայն...» Յանկարծ ծովակալը ինքզինք ընդմիջեց։ Մուլի ամպ մը հեղեղեց լուս մունջ։

Իր թխաղէմ տեսքը սկսաւ աստիճանաբար կարմրիլ, կսկսողը ուռիլ, իր աչքերը սեւեռած էին. աստեղազարդ, ամպամած երկնքին, իր երակները արագ կը զարնէին մինչդեռ դէմքը ցոյց կուտար այնպիսի բարկութիւն մը, որ իր խիլ շողքորթողներն ու սպաններն անգամ սարսափեցան այս արագ այլակերպութեան առթիւ։

— «Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ։ Ալլահը վկայ։ Չեմ կրնար խորհիլ առանց սարսափի։» Ոտքի ցտաքեց ան։ «Կեաւութեանը, այս անարժէք, անմաքուր թշտապանները դէնք վերցնեն այսպիսի կարող փառիչահի՛ մը դէմ։ Կայծակնահար Ղուռանին դէմ իսկ։ Արքայութեան գլխաւոր գահապանը վրկա՛յ, վրկա՛յ Ապուպէքիր, և Օմէր, և Ալի և երկնքի բոլոր սուրբերը, ես չեմ կրնար մոռնալ Թրիփօլիցայի դժբախտութիւնը և Խուրչիսի հարէմի անպատուութիւնը։ Անտանելի է սա։» Ոլորելով իր հաստ պէխը, սկսաւ ձեմել արագ քայլերով նաւին դասիկոնին վրայ։

Պաշտօնականները թրքական սովորութեամբ ծալլապատիկ նստած էին, իրենց առջև ունենալով փոքրիկ սեղաններ որոնց վրայ դրած էին ամէն տեսակ մեղէններ ու անուշեղէններ։ Անոնք անմիջապէս ոտքի կանգնեցան և խոնարհարար ծալլեցին իրենց ձեռքերը կուրծքերուն վրայ։

Այս ճաշկերոյթը տեղի ունեցաւ Ղուրպան Պայրամի բարեկենդանին առաջին իրիկունը։ Վաղայ զոհարեռութեան համար փոխանակ ոչխարներու, Քարա Ալին որոշեց նա իրեն գերի քրոսիկները, իր սպանները հասկցան իր տմարդի և արկենաւ իր կամքը։

Տասը բողբոյս մէջ դժբախտ քրիստոնէաները բերւած էին նաւու բանաէն դասիկոնին վրայ, իրենց արկենաբոլ բռնապետին քով։

Ծովակալին մօտ, — որ երկնցած բազմոցի մը վրայ, անկարեկիր կը լսէր զսհերու աղերսանքները, — կեցած էր մեծ արաբ մը, որ հագած ունէր արեւնագոյն և ոսկեճամուկ զգեստ մը. իւրաքանչիւր գլխուն մէկ հարւածով մը զարկաւ նեւեց. փորձառու դահլիճը ոսկի մը նւէր ստացաւ ծովակալէն:

Բարբարոս պոռչտութիւններն ու ծափահարութիւնները ըսպաներու, նաւապետներու, շողոքորթներու և երգիչներու, որոնք բոլորն ալ, այս ասօնի խուժուժ աւսարանին հանդէպ, կը ձայնէին «Ալլահ էֆալէր», կը խեղդէր զոհերու ջղաճգական աղաղակները և ողջմայններու խղճուկ աղերսանքները:

Ճակատագրական կարգը արդէն եկած էր Անդրօնիկէին: Իր ձեռքերը կապւած էին: Իր երեսուէ մազերը բնական ոլորներով ձգւած էր իր կռնակին վրայ: Իր միակ ծածկոցը գօտի մըն էր, որ մէջքէն մինչև ծունկերը կը հասնէր:

Անդրօնիկէն քալեց տխրադէմ, գլուխը իր կուրծքին վրայ: Բայց երբ մօտեցաւ դահլիճին և ծովակալին, և մահը միայն քայլ մը հեռուն էր, վայրկեան մը գլուխը վերցուց Ամէնաբարձրեալին, խնդրելով ընդունիլ իր մեղաւոր հոգին: Ապա դառնալով իր անօրէն դատաւորին, աղաղակեց, «Տըմարդի և անպիտան գերի: Շարունակէ ջարդդ, քանի կիներ և մանուկներ ձեռքիդ մէջ են, որովհետեւ վաղը պիտի հանդպիս Յունաստանի խակական հերոսներուն: Ես հոն պիտի սպասեմ ձեզի: Հոն պիտի գտնուեն, արեւնագոյն վագր, և հաշիւ պիտի տաս անմեղները կոտորելուդ համար, դուն պիտի չհախճիս Աստուծոյ սուրէն», մտանոնչեց երկինք:

— «Սպասի՛ր», ընձառիւծի մը պէս առաջ նետւելով, Բարա Ալին պոռաց դահլիճին, որ պատրաստ էր կարելու Անդրօնիկէին գլուխը: Ո՞վ է աս աղջիկը: Լոկ մահը բաւական չէ ատոր համար: Բե՛ր չարչարանքի գործիքները:»

— «Բե՛ր չարչարանքի գործիքները», կրկնեց արքայադուստրին, իր դեղնած երեսը — թեթեւ մը ծիծաղեցաւ — «Բե՛ր չարչարանքի գործիքները, և դուք, հազար թիւրքերդ մէկտեղ չարչարեցէք կի՛ն մը: Թող աշխարհի աղգերը լսեն թէ հազար թիւրքերու խակական արժանիքը հաւասար է մէկ շղթայակալ յոյն կնոջ մը:»

— «Ո՞վ է այդ աղջիկը: Բաւական է: Արձակէ ատոր ձեռքերը: Ես ցոյց կուտամ քեզի թէ ի՛նչ է թիւրքի մը արժանիքը:»

Բարա Ալին այն ատեն տեղեկացաւ որ այս կինը այն խոժոռադէմ ու լռակեացն էր որս մասին գլխաւոր բանատալանը չաւ անդամ խօսած էր:

— «Սուր մը դրէք ատար ձեռքերուն մէջ: Շուտով կանչեցէք Հասանը:»

Արձակեցին Անդրօնիկէի ձեռքերը: Հասանը երեցաւ, գրեթէ ատուերեք տարեկան մանուկ մը:

— «Հասան», ըսաւ ծովակալը, թօթօվելով, գինովութենէն, ապա, սա անհաւատ կնոջ գլուխը ջարդէ նայիմ, որ կ'ըսէ թէ հազար թիւրքեր չեն կրնար յաղթել իրեն:» Ապա արհամարհական խնդուքով մը ըսաւ Անդրօնիկէին, «Հիմա քու ձեռքերդ արձակւած են, պաշտպանէ ինքզինքդ, եթէ կրնաս, այս աղուն դէմ:»

Հերոսուհիին աչքերը, սուրը բռնելուն պէս, արագարար պալտեցաւ այս բոլոր արեւցողներուն վրայ: Վայրկեան մը քիսոցիները սպաննողին վրայ յարձակիլը ծագեցաւ մաքին մէջ: Ապա, նկատելով այդպիսի փորձի մը անօգուտ ըլլալը, ըսաւ անոր, «Կը տեսնես որ շղթաները ուռեցուցած են ձեռքերս, բայց ես պիտի չներկեմ անոնք այս անմեղ մանկան արիւնին մէջ: Ես չպիտի ընեմ այն ինչ որ դուք կ'ընէք քրիստոնեաներուն: Հրաման ըրէ այդ մարդուն», մտանանիշ ըրաւ դահլիճը, որ գերագոյն անտարբերութեամբ մը այնքան մահ պատճառած էր քիչ առաջ, «ինծի հետ չափւելու, և ես պիտի սորվեցնեմ անոր թէ ինչ է մահը:»

Ո՞ր աղնիւ սրտի մէջ հիացում առաջ չէր դար յոյնին այս ասպետական ու վճռական խօսքերուն հանդէպ: Աղջիկը կոյր յուսահատութեան մտանած կին մը ըլլալ չէր թւէր, այլ խակական հերոսուհի մը իր աղգին ու կրօնին: Բայց ի՞նչ արժէք կրնար ունենալ աս, եղային, անդդայեւ մոլեւանդ ծոցովրդի մը աչքին:

Բարա Ալին նշան ըրաւ դահլիճին մօտենալու: Վերջինը վարանեցաւ նախ, ապա, խորհելով որ եթէ առաջ չգար իր գլուխը պիտի լցնար չարչարանքներով, վաղեց Անդրօնիկէին վրայ, միևնոյն ատեն քամահրելով անոր մերկութիւնը:

Տխրասի բնկերը անդորրութեամբ կ'սպասէր դահլիճի յարձակումին, ինքը քայլ մը չառաւ, և երկու վայրկեան չանցած, հակառակ անոր պոռչտութիւններուն ու սպառնալիքներուն, գետին զարկաւ երեք մահացու հարւածներով:

— «Ուրիշ մըն ալ խրկէ», աղաղակեց Անդրօնիկէն ծովակալին, որ, չանթահար ու զարմացած այս անսարմանին հանդէպ, անկարող էր հաւատք ընծայել իր աչքերուն։

— «Տէր իմ, խնայէ այս անհաւատին կեանքը», բացադանչեց տարիքոտ խմամ մը, անոր ոտքը լցնալով։ «Շնորհէ անոր խլամի շնորհքը, որովհետեւ անկէ առաջ պիտի գան զաւակներ, որոնք Օսմանի կայսրութիւնը պիտի առնին աշխարհի միւս ծայրը»։

— «Տաճիկ պիտի ըլլա՞ն եթէ արձակեմ քեզի»։

— «Տաճիկ՛ի։ Ո՛չ։ Ես չպիտի փոխեմ իմ հայերուս կրօնքը կեանքի մրուրներուն համար», պատասխանեց արքայախոյն, հանդարտութիւնով։

Աղջկան վարմունքը հանդսացուց ծովակալը։ «Ես կը խոստանամ քեզի սուլթանին հարէմը խրկել», ըսաւ ան։

— «Սուլթանին հարէ՛մը։ Հոն ինծմէ գեղեցիկ հաղաբաւոր կիներ կան, այնպէս որ երջանկութիւնը շատ մեծ է», ըսաւ աղջիկը։

— «Ծովերու ամէնակարող ծովակալ», բացադանչեց իմամը, «դուն որուն նայածքէն կատաղի ջուրերը կը հնազանդին, դոռ ալիքները կը խաղաղին, հովը կը դադրի, և անձրեւն ու կարկուտը առաւօտեայ ցօղի կը փոխւին, շնորհէ ինծի այս քրիստոնեային կեանքը։ Յանձնէ զայն իմ խնամքիս, և ես կը խոստանամ երեք օրէն Մարգարէին աղջիկ մը ընել զայն, արժանի մինչեւիտի քեզի, այս բաղմամարդ կղզիին յաղթողը։ Միայն ձեր բարձրութիւնը, միայն դուք, կայսրութեան ահարկու անոյեանը, արժանի էք այս աղջկան։ Եթէ կը սիրէք ձեր աղջն ու իր երկրակալութիւնը, մի՛ մերժէք ան»։

— «Ես կը հասկնամ քեզի», ըսաւ Քարա Ալին խմամին, հաճելի ծիծաղով մը։ Ապա Անդրօնիկէին դառնալով, «Ձգէ սուրդ»։ Ես քեզի ընտրեցի իրրեւ գլխաւորը իմ հարէմիս։ Հիմա հիմա պահէ կրօնքը։ Մինչեւիտի եանիայի Ալի փաշան թոյլատրեց իր Վասիլիկէին քրիստոնեայ մնալու»։

— «Կի՛նը իմ եղբայրներս սպաննողին։ Ես կը նախընտրեմ մեռնիլ քան այսպիսի անպատուութիւն մը կրել»։

Աղջիկը սուրին ծայրը իրեն դարձուց։

— «Աստծո՛ւ սիրուն», «Երկի՛նք», «Մի՛։ Զգուշացի՛ր»։ Աղմկալից աղաղակներ լուեցան։ Ծայրը անոր կուրծին չդաչած, փաշային սպանները բռնեցին։

— «Արձակեցէ՛ք զայն։ Հազուեցուցէք անոր ամէնա-

արժէքաւոր հալաւները, որ կը դանւի դրօշակիր նաւուն մէջ», աւելցուց ծովակալը։ «Անոր սիրուն ես կը շնորհեմ իրենց այս նաւուն մէջ դանւող բոլոր միւս քրիստոնեաներու կեանքը, սակայն միւսնոյն տաւն պէտք է թլխատւին և ընդունին Խլամը խլամիւ իմ հարսանիքներուս»։

— «Սպաննեցէ՛ք զիս, փաշա, սպաննեցէ՛ք զիս հազար անգամ։ Սպաննեցէ՛ք զիս և մի՛ այսպիսի արատ մը դործէք իմ վրայ», աղաչեց Անդրօնիկէն այրող արցունքներով, իր ծունկներուն վրայ լցնալով։ «Ես նշանած եմ Թրասիրուլտին»։

— «Դուն ամօթէ՛ վախնալու բան մը չունիս։ Դուն իմ գլխաւոր կինս պիտի ըլլաս», պատասխանեց անոր Քարա Ալին, դառն մը պէս հանդարտելով և նւաղուն աչքերով նայելով անոր։

— «Քս՛ւ կինդ։ Օ՛ր Ասաւած, օգնէ ինծի, օգնէ ինծի։ Հիմա խեղք» կը կորսնցնեմ։ Կի՛նը թիւրքի մը, դահիճ Քարա Ալիին։ Խորհէ՛, ճիւտդ։ Թէ ինչ կ'ընես։ Ես միշտ պիտի տանեմ քեզի։ Պիտի սպաննեմ քեզի քնացած ատենդ։ Դուն տեսար թէ ի՞նչ կրնամ ընել ես։ Եթէ զէնք չունենամ, ակռաներովս պիտի սպաննեմ քեզի»։

Աղջկան արհամարհական խօսքերէն ծովակալին վայրագ հոգին նորէն դրդուած էր։ Կին մը, սոսկ կին մը այսքան հակառակէր իրեն, որ քանի մը օրուայ միջոցին ջարդեց և գերութեան ստիպեց վաթսուն հազար մարդկային արարածներ։ Նախատական ժէստերով սպառնաց քրիստոնեային, որ արհամարհած էր շնորհք մը, որուն համար Բ. Դռան բոլոր փաշաներուն աղջիկները հալարա պիտի զգային։ Վերջապէս աւելցուց ան, «Քանի որ դուն չես հասկնար պատիւը, որ քեզի կը շնորհեմ, քեզի հետ պիտի վարւիմ ինչպէս գերի մը հետ մինչև այն օրը երբ քու գլուխդ ալ կիցնայ այս դամբիւղին մէջ»։

Ան մտանոնչեց այն զամբիւղը, որուն մէջ նեւաւած էին նոր գլխատուածներու գլուխները։ «Արձակեցէ՛ք ան և հագուեցուցէ՛ք»։

Այս երկրորդ հրամանին Անդրօնիկէն և միւս զեռ ասլրող քրիստոնեաները տեղափոխեցին։

Ժամ մը վերջը Անդրօնիկէն նորէն բերեցաւ բռնակալ ծովակալին մօտ։

Այլևս կէս մերկ չէր անոր վիզը, այլ հագած էր տաճիկ կնոջ մը փարթամ ու հրապուրիչ հագուստը, իր սև

մագերուն ծալքերը հիւսւած էին, ճերմակ և թանկագին ծիրանեգոյն աղամանդներով։ Սուդ մարգարիտներ կախած իր վզէն և ականջներէն։ Երկու ոսկեղէն ծոպեր ամրացուցած էին իր գոտին։ Իր ֆէրէճէն կամ լաչակը դեղեցիկ ոսկեհուռ զգեստ մը անարատ կոյսին թափանցիկ քօշին նման, շնորհալիօրէն ձգւած էր։ Իր մասները բեռցւած էին մարգարիտներով և աղամանդակուռ հողաթափները կը ծածկէին անոր ստները։

Տաք արցունքներ կը հոսէր իր այտերէն վար, երբ կը պառկատէր փաշային որ մէկ անգամէն սպաննէ զինքը։

— «Մարգարէն վիայ, աւելի դեղեցիկ կ'ին մը չկայ աշխարհի մէջ, և Մուհամէտ ասկէ աւելի դեղեցիկ հուրի մը չունի արքայութեան մէջ», աղաղակեց Քարա Ալին, երբ տեսաւ աղջկը։

— «Կեցցէ՛, կեցցէ՛», ձայնակցեցան միւս նաւապետները, երկու ձեռքով իրենց մօրուքը շփելով։

— «Օ՛, Փանայիա, եկո՛ւր օգնել ինծի։ Մահը ոչինչ է այսպիսի անպատուութեան մը հետ բաղդատելով։»

— «Նստէ և պատմէ ինծի քու անձիդ մասին», ըսաւ քափառն փաշան, յափշտակւած կրքով և ջանալով անոր ձեռքէն բռնելու։

— «Մի՛ մօտենար ինծի։ Զիւա՛ղ, ճիւա՛ղ, վա՛ս», ճչեց ան, բռնի մէկդի հրելով։ «Քեզի ըսի թէ՛ կը խեղդեմ քեզի, և պիտի ընեմ։»

Այս վերջի նախադրեցէն Քարա Ալի կատկապուտ կըտրեցաւ, և լուռ դիտեց բոլոր ներկաները։ «Զգուշացի՛ր, թշառաֆուն կ'ին», ըսաւ ան։

— «Մի՛ դաչիր ինծի։ Քեզ կը խեղդեմ եղունգներովս։ Պիտի սպաննեմ քեզի իմ ակռաներովս։ Դուն կը ասես թէ չոր խօսք չէ որ կ'ընեմ։»

Ծովակալը նշան ըրաւ որ աղջկը իր սենեակը տանին, իր բարկութիւնը բարձր, կոպիտ խնդուքով մը արտայայտելով, «Գիշեր-բարի»։ Գիշեր-բարի ձեզի, պարոններ», ըսաւ ան նաւապետներուն։ «Վաղը ձեզի կը պատմեմ ամէն բան։»

Ան առանձնանալ կ'երթար, երբ վէճճէտ փաշան, կղզիին նախկին կառավարիչը, շտապով մագլցեց դրօշակիր նաւը։ Ան եկած էր տեղեկացնել Քարա Ալիին թէ մառթիքա գիւղերու բնակիչները, որոնք քանդւած չէին, որովհետեւ

վալիաէ Սուլթանի անմիջական պաշտպանութեան տակ էին, դադրած են ապստամբիլ յաջորդ օրը։

Հիւանալիօրէն հազնւած Անդրօնիկէին հանդէպ, որ այնքան անկեղծօրէն ջանացած էր ինքը ձեռք բերել, աղաղակեց, խիչ։ Աս աղջկին ալ հոս է։»

— «Կը ճանչնա՞ք զայն, հարցուց ծովակալը։

— «Լաւ կը ճանչնամ զայն։» Ապա ան սկսաւ պատմել ամէն բան Պարթէնօնի աօնի, իրեն և Տիւամանթօյի մասին, ինչ որ լսած էր պարոն Ֆրանքուլիէն։

Ծովակալին գէմքը սկսաւ դոյն փոխել։ Պէլօպօնէսցուն բարձր յատկութիւնները գրգռեց զինքը։ Ետ առաջ քալեց, շոյելով իր համրիչին հատիկները։ Ապա կեցաւ և իր աղամանդակուռ բաժակը ուղեց։ Երկար տատն իր ձեռքերն ու մօրուքը վարդեջով լաց, և ապա վէճճէտ փաշան ընդմիջեց, «Վաղը, վաղը, բարեկամս, պատմեցէք ինծի Տիւամանթօյի մասին, որովհետեւ շատ ուշ է։ Գիշեր-բարի և նորէն գիշեր-բարի ձեզի, պարոններ։»

— «Գիշեր-բարի», պատասխանեցին անոնք, և ապա ուրիշ բանի մասին չխօսեցան բացի երկու երջանիկ Քափառն փաշայէն։

ԺԱ. ԳԼՈՒԽ

Ա Ս Ա Ն Ծ Ո Յ Ի Ն Վ Ի Ժ Ի Ն Դ Ե Ր Ո Ւ Թ Ի Ն

Փառաւ կղզին փոքր և ժայռուտ է, մանաւանդ հիւսիսային և արեւելեան կողմը, ուր կարգով շարւած են անմասշէլի սեպ-սեպ ժայռեր։ Թէև զօրանոց չկայ, բայց քանի մը թնդանթներ կը բարձրանան որ. նիքօլայի նաւահանդստին մօտ։

Բնակչութիւնը այն տոտեն եօթը հազարէն աւելի չէին հաշւուեր, բայց բոլորն ալ հարազատ յոյն սերունդ էին։ Ո՛չ թիւրք, ո՛չ առնավուտ, ո՛չ վենետիկեան կամ ճէնօվա-կան արիւն երբեք խառնւած չէր անոնց երակներուն մէջ։

Փառացիները համբաււոր էին, մասնաւորապէս իրենց ճարտարամտութիւնով, կատարաբանութիւնով և ձեռներեցութիւնով։

Հոս կարօտ և անտուն անաէր քիոսցիները եղբայրական ընդունելութիւն դոտան փառացիներու տունները. եկեղեցիները և հանրային շէնքերը անոնց տրամադրութեան տակ

դրւեցան, և երբ ասոնք լեցւեցան, վրաններ և փայտէ հիւղեր շինւեցան այգիներու և պարտէզներու մէջ՝ պտասպարելու անոնց թշառութիւնը:

Կղզիին փոքրիկ մայրաքաղաքը, որ միջնաբերդին երկու կողմերէն կերկնար, միայսրէ քարաշէն ատներով, նշանակելի բան մը չէր ներկայացներ: Սակայն աղա՛տ էր: Տարեկան վաթսուն հազար զրուշ և ութսուն նաւատարներ աւելով, աղա՛տ էր թիւրք կառավարութեան ազդեցութենէն: Աստուամբութեան ատեն վաթսուն վաճառական նաւեր ունէր ան:

Պանդէլիս և Տիամանթօն կը բնակէին աղքատ երիտասարդի մը տունը, Գօնթանթին Քանարիս, որուն անունը սկսած էր համբաւ ձգել իր մտացիութեան, լրջութեան ու յանդգնութեան համար:

Այդ ատենները քսանութը սարեկանէն աւելի չէր տն: Իր տեսքը տիպար փառացի մըն էր: Իր երեսը հաւկթած էր, քիթը քիչ մը տափակ, պղտիկ պէս մը մեծաքոնայ և վայելուչ, իր դոյնը բաց, թէև արեւակէզ, հասակը սովորականէն քիչ բարձր: Իր անձնական գիծերը կարապոյտէին նկարագրի ազնուութիւն, արիութիւն և վճռականութիւն:

Իր սև աչքերուն մէջ սարսափ կամ կռասիրութիւն չկար, այլ խանդավառութիւն և բարութիւն:

Իր ղեօն և համեստ կինը յայտնի էր իր գեղեցկութիւնով: Փէչչիօ դուքսը Աթենաս անւանեց զայն: Իր էրիկը կը սիրէր գրեթէ պաշտելու աստիճան, սակայն սպարդացի աղջկայ մը պէս կը սանէր բաժանումը, երբ էրիկը կերթաք կռի վտանգներուն մէջ:

Ուրիշ անձ մը, որ այդ ատենները Փսարա կը գտնէր և կարեւոր դեր մը պիտի խաղար, հիգրացի Փիփինոսն էր: Ան երեսուն տարեկան էր, փոքր հասակով, բայց ջղոտ և կորովի ու միանուա բազուկներով: Շատ մը նկատումներով ան Քանարիսի հակառակն էր, կռասէր, անհանգիստ և կրակուրոց: Երբ բարկանար ուղարկական բռնութիւն հեղեղ մը կը թափէր, շանթի մը պէս ի՛կնար անոր վրայ որ իր կամքին կը հակառակէր: Սակայն սիրաբ րարի էր, անխաղախ և քաջ վտանգի առջև, աղա՛տ իր գաղափարներուն մէջ, և լեղւանի, բայց բոլորովին անգիտակ դիւանագիտական լեղւին:

Քանարիս և Փիփինոս լրած էին շատ մը եղբրակաւորակերգութիւններ աքսորւած քիոսցիներու բերնէն: Անոնք

ուսումնասիրելին ոչ միայն թէ ինչպէս կրնան թեթեցնել փառաստականներու նեղութիւնները, այլև վրէժը լուծել իրենց դաշինքներէն: Այս օրերուն մէջ նաւահանգիստը լեցւած էր յոյն վաճառականական և պատերազմական նաւերով: Իրենց աննշան մեքենաներով յոյները մատծեցին կռիւ սուլթանի մեծ ֆրէկաթներուն դէմ:

— «Ես կ'ընեմ քեզի որ պիտի պայթեցնեմ փաշան, Քիոսէն անդին», ըսաւ օր մը Փիփինոս Քանարիսին, երբ նա խաճաչի նոսած էին:

— «Հրձիգ նաւ մը առնենք փորձէ՛նք», ըսաւ փառացին, ծիծաղելով:

— «Նոյիր ես կը խնդամ: Ես պտարաստած եմ գլխուս մէջ և պիտի ընեմ: Ըսեմ քեզի որ աշխարհի մէջ ոչ մէկ բանի կը փախաքիմ այնքան որքան ճիշդ անդամ մը քափտան փաշան օդը հանել:»

— «Ես ալ չեմ խնդար, նաւապետ Փիփինոս: Ես որդատնոյ՝ կ'ուզեմ և պտարաստ եմ քեզի հետ կրակը մանելու:»

— «Տո՛ւր ձեռքդ, որ վաղը արշալուսին մէկանդ կատարենք:»

— «Տո՛ւր ձեռքդ», ըսաւ երիտասարդ Քանարիս: «Մենք կը մօտենանք անոնց, երբ անոնք իրենց Բամաղանը կը պահեն:»

Արդարեւ այս երկու վճռական հերոսներու խնդրանքին վրայ, պետերու և միւս նաւապետներու ժողովին մէջ որոշւեցաւ արշալոյսին ճամբայ ելլել իրենց հրձիգ նաւերով թիւրք նաւատորմին դէմ:

Քանարիս և Փիփինոս գիշերայ առաջին երկու ժամը անցուցին, խաչեալին առջև աղօթելով: Անոնք խոստովանեցան, հաղորդւեցան և յետոյ պատրաստեցին իրենց հրձիգ նաւերը:

— «Թող Քրիստոսն ու Փանայիան պահպանեն քեզ, և զիս ամօթահար չընեն, իմ կոստանդինս: Փալիքարիի մը պէս վերադարձիր ինծի, բայց նախ քափտան փաշան այրէ: Նայէ՛ մեր Նիքօլային: Ան պիտի պարծի որ ինքը իմ կոստանդինիս զաւակն է», ըսաւ Քանարիսի կինը, զաւակը մատնանիւ չելով:

— «Երջանի՛կ վերադարձ մը քեզի մօտ, իմ կինս: Հոգ տար ինքնիրենդ, և ես քեզի ամօթահար չեմ ըներ», ըսաւ Քանարիս, համեստաբար իր զաւակը համբուրելով: «Երջանիկ վերադարձ», կրկնեց ան:

Առանց յայտնի անձկութեան, առանց արցունքի, Տրու-վադայի հերոսի մը պէս, ան բաժնեկցաւ իր կրնէն և զաւ-կէն:

Արշալոյսին կղզեցիները ընկերակցեցան իրենց նաւառ-տիններուն դէպի նաւահանգիստ, ուր Անթիմոս՝ Աղեքսան-դրիոյ պատրիարքը, և միւս կղերականները իրենց օրհնու-թիւնը կարգացին այս ձեռնարկին համար:

Հովերը որ գրեթէ ամէն առտու կը փչէին եղեան ծո-վուն վրայ, քանի մը ժամէն քաջ ծովամարդիկը աներևոյթ ըրին աչքէ: Ապա փոսարայի բնակիչները քաջեցան եկեղե-ցիներուն ու առններուն մէջ աղօթելու իրենց արիասիրտ հերոսներու յաջողութեան համար:

Ժամը գրեթէ իննին հովը բոլորովին դադրեցաւ և հըր-ձիգ նաւերը երկու օր պահւեցան Սիւսիմիօսի կղզիի բա-ցերը: Անոնք աւսարական դրօշ կը կրէին, և երեսունըջորս նաւաստիներ ունէին: Համաձայնած էին անոնք որ Քանա-րիս դրօշակիր նաւուն վրայ պիտի յարձակէր, և Փիփինոս՝ փոխ-ծովակալին:

Մինչդեռ անոնք քովքովի կ'երթային, անոնց նաւառ-տինները բարձրաձայն կը խօսակցէին իրարու հետ: «Գիտե՞ս թէ ես ի՞նչ կը խորհիմ,» աղաղակեց Քանարիս Փիփինոսին, որ ղեկին վրայ նստած կ'երգէր:

Ինչպէ՞ս կրնամ գիտնալ: Ես կ'երգեմ, բայց ես կը խոր-հիմ ալ:» Փիփինոսի այս պատասխանէն սուր խնդուք մը արձագանգեց, հիւրացիներու խումբէն, որ մշտական ոտ-խտթեան մէջ էին փոսարացիներու հետ:

— «Ես կը խորհիմ որ եթէ Փանայիոսն թողու որ սղայ-թեցնենք քափտան փաշան, մենք միեւնոյն ատեն սղայթե-ցուցած պիտի ըլլանք բոլոր այն քրիստոնեաները, որոնք նաւուն մէջ են իբրեւ գերի:»

— «Անոնց համար աւելի լաւ է կենդանի այրել քան թրքանալ կամ գերիներու չուկան ստալիլ և ծախել: Քրիս-տոնեայ մը որ անգամ մը իր կրօնքը փոխեց երկու փարա չ'արժեր:»

— «Իրաւունք ունիս,» պատասխանեց Քանարիս նայելով իր երկաթասիրտ ընկերոջ, որ նորէն սկսաւ երգել կրկին ու կրկին հետեւեալ միակերպ սուրբը. —

«Քեզի բան մը աւի, բան մը,
Եւ դուն ինչպէս խնդացիր:»

Քանարիս չարսենակեց խորհիլ, երբեմն իր աչքերը դար-

ձնելով դէպի անտեսունելի փոսարան, և ապա երկնցնելով իր վիղը թափոնցկոտ նայածքներով քննելու իր առջև հօրի-ղօնը:

Յունիսի խաղաղ և կիզիչ տաքութիւնը թմրեցուց նա-ւաստիները, այնպէս որ իւրաքանչիւրը սուլելէն ու երգելէն ետք, զլուխը իր բաղաւկներուն վրայ դրաւ և քնացաւ: Միայն Փիփինոսն էր ու Քանարիսը արթուն էին: Մինչդեռ անոնց նաւերը իրարու կը մօտենային, անոնք սկսան եր-բեմնակի դիտողութիւններ փոխանակել կռւին տարբեր կող-մերուն նկատմամբ:

— «Մենք Չէչմէի նկուղին մօտ ենք: Քիչ հով ելաւ: Երանի թէ մեր նաւաստորմը դար ճիշդ երբ մենք այդ Քրի-կաթներուն վրայ յարձակէինք,» ըսաւ Քանարիս:

— «Տես առաջաստին ուռիլը, նաւապետ Քանարիս: Կեցցէ՛, կեցցէ՛: Հիմա, աղաքներ, մենք քափտան փաշայի նաւատորմին ճիշդ վրան ենք: Ծի՛շդ վրան,» դռուաց Փի-փինոս, չեփորի ձայնով մը:

Նաւաստիները անմիջապէս արթնցան և իւրաքանչիւրը պատրաստեցաւ իրեն յատկացած պարտականութիւնը կա-ստրելու: Միեւնոյն ատեն թիւրք նաւատորմին հեռաւոր բարենները իրենց ականջը հասան, չառաչող որոտումի պէս, յայտարարելով թէ արեւակը մարը մտած է, և թէ հիմա միւսիւրումները իրենք զիրենք աւած էին նոր վերջացող Բամազանի խրախճանքներուն:

Ապա ծովային փող մը հնչեց դրօշակիր նաւէն, հրա-մայելով անոնց մօտենալ կամ իրենց կրակին ենթարկել:

Քանարիս նշան առաւ Փիփինոսին և դարձան դէպի Քի-ոսի ափը, ուր ժամանակին Անտիօքոս յաղթւած էր հռո-մայեցիներէն: Որովհետեւ գիշերը մթնեց՝ անոնք աներևոյթ եղան, բայց թիւրք նաւաստորմը, միւս կողմէն սկսաւ լու-սաւորել և աւելի որոշ կերպով երեւիլ:

Պարիսպներուն, կայմերուն, առաջակողմին, ցռուկին, և նաւուն ամէն կողմ շքեղ և փայլուն թեւան համար վառւած բաղմագոյն լապտերները մեղանազոյն մութ հօրի-ղօնին տեսարանին հանդէպ, — տեսարան մը կղզիին բարձ-րաբերձ լեռներուն, և հրկիզւած քաղաքի ամբողջ աւե-րակներուն, — կը նմանէր սև զգեստի մը վրայ ցրցեւած ոսկիի բլբլաւոր աւազհատիկներու,

— թիւրքերը չբռնցին մեզի, նաւապետ Կոստանդին,» ըսաւ Փիփինոս:

— «Ո՛հ : Վստահ ես որ Բիալա պէյին նաւը ճանչցար :»
— «Անշուշտ , անշուշտ :»

Ուրիշ ոչ մէկ խօսք փոխանակած չէր :

Քանի մօտեցան աւելի սրոշաղէս լսեցին բարձր ձայներ , ողբեր , քահ-քահ խնդուքներ և նւագներ : Այդ իրիւկան Քարա Ալին գլխատած էր քրիստոնեաները և զարհուրած էր Անդրօնիկէն :

— «Կամայ կամայ դէպի տիր քաշեցէք ,» ըսաւ Քանաւրիս իր նաւաստիներուն : Մինչդեռ ինքը հրձիգ նաւուն ղեկը ձեռքը առաւ : «Ուժ աւէք ձեր թիւրուն : Եւ միայածը ինծի թողէք : Ես չեմ տեսնար Փրփրնոսը : Ձեզմէ սեէ մէկը կը տեսնայ միւս հրձիգ նաւը :»

— «Այո՛ : Ձախ կողմին վրայ է ան , քանի մը կանդուն առաջ :»

— «Լա՛ւ : Ուրեմն , մենք դեռ պէտք է երթանք : Նաւուն սլարանները պատրաստեցէք :»

— «Նաւապետ Կոստանդին , հիգրացի հրձիգը նախ պիտի հասնի թիւրք նաւատորմին : Նաւապետ Կոստանդին , մի՛ թողուր որ հիգրացիները մեզի ետ թողուն ,» ըսաւ նաւաստիներէն մէկը :

— «Այդ փրփրնոսը շուն մարդ է ,» նկատեց նաւապետը :

— «Փրփրնոսը իսկական փալիքարի մըն է : Թող ան յաջողի , մինչև իսկ եթէ մենք ետ ալ մնանք : Մենք չեկանք իբրեւ ստիւններ : Մենք եկանք քափտան փաշան օդը հանելու :» Այս էր Քանաւրիսի հայրենատիրական պատասխանը : Պատրաստեցէք կռւի կարթը : Հիմա դէպի Քարա Ալին գնանք : Հոն նաւակ մը կը թիավարեն ցամաքը ելլելու : Օ՛ր Փանայիա : Մի՛ թողուր որ ան փախչի մեր ձեռքէն :»

Նաւակը որ այդ վայրկեանին դրօշակիր նաւէն կը մեկնէր ետ կը ստանէր Վէհճէսը , որ նաւը ելաւ , երբ Անդրօնիկէն ծովակալին սենեակը կը ստանէին :

Դրօշակիր նաւը նաւատորմին գլուխն անցած խարխուձ գած էր ծովափէն մէկ ու կէս մղոն հեռուն , և նաւուն մէջ ունէր , գերիններն ալ հաշւելով , աւելի քան երեք հազար հոգի : Փոխ-ծովակալին նաւը անոր ետեւ էր : Հոմեր կղզիին հետ զուգընթաց դիժ մը ձեւացուցած էին անոնք , որ կը վերջանայ Քամրոս հրանդանին բացերը :

— «Խաչ հանեցէք , տղաք ,» մրմնջեց Քանաւրիս : «Հիմա առէք ղեկը , և մի թողուք որ մագի չափ չարժի իմ դրած

տեղէն : Մենք պիտի յարձակինք անոր առաջադիմէն ,» հրաման րրաւ իր նաւաստիներէն : Միւս նաւաստիներէն իւրաքանչիւրը կեցած էր կռւի սլարանը ձեռքին :

— «Արիւթի՛ւն , աղաքներ , արիւթի՛ւն : Քրիստոս մեզի հետ է : Տեսէք ինչպէս հովը սկսած է փչել Ձէշմէի բացերը : Երկինք իր ամպերը կը պարսափէ ,» ըսաւ Քանաւրիս և բռնելով հրձիգ նաւուն ջահը ցատքեց դէպի ձիւթի տակառ մը : Ոչինչ չէր լուէր բացի ջուրին շշկոցը որ նաւակը կը ձեղքէր և ետեւ կը թողուր :

Քանաւրիս և իր նաւաստիներու տեսքը սարսափելի էր այդ ժամուն : Անոնց աչքերը խոր դիշերաւան մէջ աւելի ու աւելի կը փայլէին : Երբ մօտեցան դրօշակիր նաւուն , մինչև իսկ իրենց երկար վարսերը կարծես կը բարձրանային : Այն անտեսելի անձկութիւնը որ , մէկը արդիւնքը տեսնելէ առաջ , կրակէ բացի մը պէս կը պատուաքի իր կուրծքին մէջ տարօրինակ արտայայտութիւն մը առաւ իրենց դէմքերուն :

Տառը վայրկեան անցաւ , թերեւ աւելի , երբ Կոստանդին Քանաւրիսի ձայնը լուեցաւ , սրախութեան աղաղակներով , «Քրիստոս կը յաղթանակէ : Դուրս նետեցէք ձեր կռւի սլարանները , սրպէսզի կրակը տարածուի : Հիմա աւելի սրայժառ լուսաւորութիւն մը ունեցէք , վա՛ղ թիւրքեր :»

Իր խօսքերը անհետացան հրձիգ նաւուն բաղխումին մէջ՝ դրօշակիր նաւուն դէմ :

Քաջարի փսարացիները իրենց կռւի կարթերը նետեցին ֆրէկաթին առաջադիմը : Ակնթարթի մը մէջ այնքան լաւ ամրացուցին հրձիգ նաւը անոր , որ մինչև իսկ ցերեկ ատեն կացինով մը դժւար կարելի էր բաժնել :

Կղզեցիները անմիջապէս հրձիգ նաւէն սկսան ցատքել նաւակին մէջ :

Կոստանդին Քանաւրիս , հրձիգ նաւուն ղեկին կառչելով , չհետեւցաւ անոնց մինչև որ բոլորովին վստահ եղաւ թէ բոցերը դրօշակիր նաւուն դոսիկոնին հասան : Ապա փորացի հերոսը ինկաւ դետին և շնորհակալ եղաւ Աստուծոյ իր յաջողութեան համար : Երբ ոտքի ելաւ , իր առաջին հարցը եղաւ . «Ի՞նչ պատահեցաւ փրփրնոսին :»

— «Փոխ-ծովակալի նաւն ալ բռնկե՛ր է : Փրփրնոսն ալ բախտ ունեցեր է ,» ըսաւ նաւաստիներէն մէկը :

Այդ տառն նաւակի մը մօտենալու ձայն մը եկաւ :

— «Թիւրքեր են անոնք :»

— «Ո՛հ : Փրփրինոսն է ան : Է՛յ, նաւապետ փրփրինոս,» աղաղակեց նաւուն գլխաւորը :

— «Անշուշտ : Նաւապետ Քանարիսը լու է :» Անոնք խփոյն ճանչցան հիգրացի հերոսին ձայնը :

— «Ողջ և լաւ են ըստ իմ տղայի,» նաւապետ փրփրինոս : Կեցէ՛ք : Սպասեցէ՛ք վայրկեան մը,» աւելցուց Քանարիս իր նաւաւորներուն :

— «Ես չըսի՞ թէ կրակ պիտի տամ անոր,» աղաղակեց փրփրինոս : «Ես կրակ տւի : Եւ լաւ ըրի : Զիւթը լաւ մը ամրացուցի : Եկէ՛ք, փախիքարներ, խորունկ մխեցէ՛ք ձեր թիւերը, որպէսզի հեռանանք այս նշող ջուրէն : Ի՛նչ : Աս ի՞նչ բան է որ հոն կը շարժի :»

Փրփրինոսի հրահր նաւը արդարեւ ամրացած էր փոխ-ծովակալի նաւուն, սակայն, դժբախտաբար, մալուխները այրեւէն ետք, բաժնեւեցաւ, բայց թեթեւ բոց մը սկսած էր ան՝ առաջակողմին, մինչև իսկ անոր անցքերուն մէջ, բայց թիւրքերը յաջողած էին մարել : Հիմա երբ զօրաւոր հով մը ելաւ, տարաւ բոցը միւս Փրէկաթներուն և պատերազմանաւորուն մէջ : Այնպիսի վախ մը ներշնչեց որ նաւաւորները, փոխանակ դրօշակիր նաւուն օգնութեան հասնելու, կտրեցին իրենց խարիսխը, իրենք իրենք փրկելու համար :

Երկու հրահր նաւերու նաւակները իրենց մէջ կը պարունակէին մէկ-մէկ սակառ վառօղ, որոնց վրայ կեցած էին մէկ-մէկ նաւաստի՝ պատրաստ բռնկցնելու եթէ թիւրքերը յարձակէին : Բարեբախտաբար, սակայն, նեղուցին հարաւային կողմը անոնք յոյն նաւերու հանգստեցան, որոնք կսպառէին իրենց : Արշալոյսին անոնք փստրու հասան :

Բնակիչներէն ոմանք իրենց ղէնքին դիմեցին, և ուրիշներ եկեղեցի մտան Ասածու շնորհակալ ըլլալու իրենց յաղթանակին համար : Երբ Քանարիս իր սովորական պարկեշտութեամբ պատմեց թէ ի՛նչ ըրած էր փրփրինոս և դուրեց անոր արիւթթիւնը, խանդավառ փառացիները շարժեցին իրենց գլխարկները օդին մէջ, ծափահարեցին, ծաղիկներով պսակեցին իրենց յաղթականները, եկեղեցիներու զանգակները ղողանջեցին, և թնդանթ մը արձակեցին իրենց բերդէն :

Հիմա դառնանք Քարա Ալիի դրօշակիր նաւը :

Անդրօնիկէն անոր սենեակը տարեւէն ետք, երկու սուկալի՞ներքիններու խիտտ պահպանութեան տակ դրեցաւ : Ծովակալը ներս մտաւ և նշան ըրաւ անոնց մեկնելու : Ապա դառնալով բանասարկած աղջկան, ըսաւ, «Նստէ՛, քրիստոն-

եայ : Ես սրարդ խօսակցութիւն մը կուզեմ ունենալ քեզի հետ :»

Աղջկան ձեռքերը կապած էին . ան նայեցաւ սենեակին ամէն կողմը փախուստի միջոց մը որոնելու :

— «Գերի մը չի նստիր իր տիրոջ ներկայութեան,» պատասխանեց Անդրօնիկէն :

— Նստէ, և ինձա մի ըներ : Ես ըսի քեզի թէ մտադիր եմ քեզ իմ գլխաւոր կինս ընելու : Վէճճէա ըսած է ինծի թէ դուն ո՛վ ես և ո՛վ էր քու հայրդ : Նստէ, իմ տիկինս,» աւելցուց Քարա Ալին և մօտեցաւ անոր :

— «Ո՛հ, ես պիտի չնստիմ, պիտի չնստիմ,» մրմնջեց ինքնիրեն և մէկ ստաւմով մը ցատքեց սենեակին միւս ծայրը :

— «Կարծես՞ որ մենք այսպէս պիտի խողաղտնք տասը տարեկան սղաներու նման : Պիտի փախչի՞նք ամէն անգամ որ ես մօտենամ :»

Անդրօնիկէն չխօսեցաւ . իր դէմքը սպառնական դարձաւ, ուղեց ստիպել բռնակալը որ սպաննէ ղինքը :

— «Լաւ, լաւ : Մի նստիր եթէ չես ուղեր,» ըսաւ փաշան, խնդալով, ինքզինքը բազմոցին վրայ նստելով : Իմ բազմոցիս ծայրը նստէ, և ես քեզի չեմ դպչիր : Ես միայն հարցում մը կ'ուզեմ ընել :»

— «Կանգնած ալ կրնամ լսել ձեզի :»

— «Դուն Տէմէցանայի քէհեային աղջիկն ես : Ես շատ կը ցաւիմ քու հօրդ և եղբօրդ մահուան առթիւ : Բայց ո՞վ է մեղաւոր : Ո՞վ ըսաւ ձեզի որ ղէնք վերցնէ՛ք ձեր օրինաւոր սուլթանին դէմ :

Մենք ղէնք չվերցուցինք անարդար կամ ապօրինի կերպով : Ընդհակառակը մենք արդարացիօրէն փնտռեցինք ազատ ըլլալ, ինչպէս Ասաւած ըրած է բոլոր մարդիկ, և մենք ուղեցինք վերստանալ նոյն սեղերը, որոնք դուք ապօրինի կերպով առած էք մեզմէ :»

— «Ուրեմն ազատ չէ՞ք դուք : Ի՞նչ բանի կը կարօտիք :»

— «Մենք այնքան ազատ ենք որ հէնց քանի մը ժամ առաջ դուք կ'ընէրու և մահուկներու գլուխները կը կտրէիք, որովհետեւ անոնք տկար արարածներ էին և անկարող դիմադրելու :»

— «Ես անոնք կտրեցի օրինակ տալու համար աղքատամբներուն, ինչպէս նաեւ թրիփօլիցայի վրէժը լուծելու : Ո՞վ սկսաւ ան : Դուք ըրիք :»

— «Ո՛հ, դուք սպաննեցիք մեր սրտարիտրքն ու սինօղը : Դուք ջարդեցիք Պօլոսը և Զմիւռնիայ քրիստոնեաները : Դուք 1809 են, երեք հազար քրիստոնեաներ ջարդեցիք Թրիփօլիցայի մէջ, և շատ մը հազարներ ալ Պէլօպոնէսի միացած մասերուն մէջ : Ի՞նչ բազմատառ թիւն կայ Թրիփօլիցայի և Քիոսի մէջ : Հոն յոյները յաղթական մտան ձեր սոսկալի առնաժողովներու յամառ դիմադրութենէն ետք, և սպաննեցին կուռօ ժողովուրդը, մինչդեռ հոս բնակիչները չեն դիտեր թէ դէնքը ի՞նչ է :»

— «Դուն ամէնազմայեւլի կինը պիտի ըլլայիր աշխարհիս մէջ, եթէ այդքան աներես չըլլայիր,» ըսաւ ծովակալը, «անոր նայելով, հիացմամբ :»

— «Աներե՛ս, բայց ճշմարտութիւնն է : Եթէ զիս սուլթան Մահմուտին քով տանին՝ ճշմարտութիւնը պիտի խօսիմ :»

— «Լսէ՛ ինծի, դառնուիս : Շատ անգամ կին մը իր քաղցր խօսքերով կրնայ շատերու կեանքը փրկել : Ես կարծեմ որ դուն գէշ չես ըներ եթէ համակերպիս իմ սիրտու, թէ՛ քու և թէ՛ մեր նաւերուն մէջ դանաւ ըլլոր միւս քըրիստոնեաներու օգտին համար : Հիմա որ դիտեմ քու ծընողքդ, կը կրկնեմ որ չեմ վարանիր քեզի իմ գլխաւոր կինըս հաշակելու : Նստէ, նստէ ինծի մօտ : Ես պիտի չստիպեմ քեզի կրօնքդ փոխելու : Ես կ'ըզամ որ քեզ երկարատեն ճանչցածի պէս կը սիրեմ :»

— «Շնորհակալ եմ : Ես ռաքի կեցած ալ կրնամ լսել :»

— «Ո՛հ : Ես կ'ուզեմ որ դուն քովս նստիս : Այս շնորհքը ըրէ ինծի :»

— «Շնորհք մը չէ այն, երբ մէկը վայրենի դառնի մը բերնին մօտն է :»

— «Զիս վայրենի դաղան կ'անւանեն, երբ այնքան քաղցրութեամբ կը վարւիմ քեզի հետ : Դուն դառնապէս պիտի զղջաս եթէ անգամ մը բարկանամ :»

— «Պիտի սպաննե՞ս զիս : Ես առ կը նստիմարեմ հոս կենալէն :»

Քարա Ալին մտածեց վայրկեան մը և ապա ըսաւ, «Պատմէ, ուրեմն, թէ ի՞նչ կ'ուզես որ ընեմ քեզի հաճելի ըլլալու համար : Կը տեսնամ որ կամայ կամայ դո՛ւն պիտի հըրամայես և ես պիտի հնազանդիմ :»

— «Ես կ'ուզեմ որ թոյլ տաս ինծի որ այս հաղուսանե-

րը մէկդի նետեմ : Ես կուզեմ որ չգթայես զիս առաջւան պէս :»

— «Ո՛հ, հագիս, այդ չըլլար : Բայց ըսէ ինծի, պիտի սիրես զիս երբեմն :»

Անդրօնիկէն անոր դաղանութեան մէջ պղտիկ փոփոխութիւն մը կուսեց, և, իր դիրքը բարեւաւելու համար, ըսաւ, «Ժամանակը շատ բաներ կ'ուզէ :»

— «Ենթադէ որ ասիէ ժամանակ մը ետք բուռն կերպով սիրես զիս, պիտի չզղջա՞ս այս չարչարանքներուն համար, որ հիմա իգործ կը դնես իմ վրայ : Եթէ ուէ յոյս կայ որ մը զիս սիրելուդ՝ ինչո՞ւ այս վայրկեանիս չես տար ինծի քու սիրադ : Եկուր, հոգիս, գթայ վրաս : Եկուր, իմ գեղեցկատեսիլ թուրակս : Եկուր իմ արքայութեան ազջի՛կս : Կեցիր իմ սոխակս, մի՛ փախչիր : Եկուր իմ բաղուններուն մէջ, և ձգէ այդ պատրասկները :» Ոտքի ելաւ ան, բոլորովին կրակ կարած :

— «Օ՛ փանայաս, Օ՛ Գրիստոս,» ճչեց Անդրօնիկէն, ջանալով սենեակին դիմացի ծայրը վաղել :

— «Կեցի՛ր, թռչնիկս : Մի՛ թռչիր, որովհետեւ պիտի բռնեմ քեզի : Դուն չես կրնար փախչիլ : Դուռը կղաւած է :»

Աղջկան յոյները արդարեւ ունայն էին : Քարա Ալին իր բաղուններով ձիւ մը բռնեց ան :

Աղջիկը ջանաց բռնել անոր մօրուքէն, և հայհոյեց անոր : Բայց ան ձիւ մը գրկած էր իր բաղուններով և, հրելով հըրելով, անոր հետ ինկաւ իր բաղմոցին վրայ,

Արքատիացին արագարար կը կորսնցնէր իր գիտակցութիւնը, բայց այդ վայրկեանին ճարճախիւն մը և շփոթութիւն մը լսեցաւ :

Ծովակալը գլուխը վերցուց և մտիկ ըրաւ :

Աղմուկ և աղաղակ անմիջապէս յաջորդեցին ձայնին : Այդ տակն լսեցաւ շատ անգամ կրկնած աղաղակը, այնքան սարսափեցիկ՝ թիւրքերուն համար, «Եանկըն վա՛ր,» և Քարա Ալին դառն ուժով ուժով կը զարնէր :

— «Ո՛վ է ատ : Ի՞նչ կայ :»

— «Կեալուրները, տէր իմ, մեզ յանկարծակիի բերած են : Կեալուրները իրենց հրձիգ նաւերը ամրացուցած են մեր նաւերուն : Այս ֆրէկաթը ամէն կողմէ կրակ առած է : Աճապարէ, յանուն մարդարէին, աճապարէ, տէր իմ,» աղաղակեց ծովակալին սիւսհատարը :

Անմիջապէս ոտքի ցատքեց ան, նախ վայրադ հարւած մը տալով քրիստոնեային երեսին: Ապա կայծակի պէս մըխ-ւեցաւ դէպի դուռը, որու բանալին իր գրպանին մէջ էր, բարկութեամբ կրկնելով «կեալո՛ւր»: Բացաւ դուռը և վազեց դատիկոնին վրայ:

Ճիւղի տւած հարւածէն ետք, ուշքի գալուն պէս, Անդրօնիկէն դողդողալէն ոտքի ելաւ, և շտապով մը կողպեց դուռը ներսէն: Ապա բզկտեց իր զգեստները և մէկ-դի նետելով, պատուհաններէն մէկը բացաւ և, յուէժահարսի մը պէս, ցատքեց ծովուն մէջ:

Կոստանդին Քանարիսի հրձիգ նաւը արդէն տարածած էր իր լափող բոցերը դրօշակիր նաւուն ենթակայ մասերը: Հովը, որ աստուածային վրէժխնդրութեամբ մը սկսաւ աւելի ուժգնօրէն փչել, շուտով տարաւ հրդեհին անօթի լեղունները նաւուն ետեւի կողմը, նաւուն վրայէն և անցքե-րու մէջէն դէպի ներսերը:

Քիտսի սարսնիչները ապաստան կը փնտռէին պարան-ներուն վրայ, տախտակներուն տակ, կայմին գլուխները, առագաստակալին ծայրը, և ամէն բարձր ու հեռուն տեղեր և լսաթիթեռնիկներու պէս կը թափէին ճրագի մը պատ-րոյգին շուրջը:

Ուր որ դարձան հանդալեցան անխուսափելի մահւան: Հոս երկինք կրակով կը փայլէր ու հոն սևցած էր մուխով ծուխով: Խանձող փայտեր, ձեռքեր, ոտքեր և կարւած մարդկային կոճղեր հոս ու հոն կը նետէին:

Մեռնողներու ոռնոցները, յուսահատներու հայհոյանք-ները, Ալլահին և Մուհամէտին ուղղւած աղերսանքները, տախտակներու ճարձատիւնը և գերիներու դողդոջուն ա-ղաղակները դժոխքի վերածեցին այդ ջրային տեսարանը:

Գծին միւս նաւերը տեսնալով որ փխիինոսի հրձիգ նա-ւը հոս ու հոն կը տարւէր, և ենթադրելով որ ամբողջ յոյն նաւատորմը հոն գիշերային մթութեան մէջն էր, սկսան արձակել իրենց թնդանօթները կոյրդկուրայն, և կտրել ի-րենց կապերը, որպէսզի կարող ըլլան ծովուն բացերը փախ-չիլ:

Որոտումներուն մէջ դրօշակիր նաւուն թնդանօթը տաք-ցաւ կրակ դարձաւ, սկսաւ ինքնիրեն արձակիլ և իրեն գնդակներով փնտռել այն քանի մը նաւերը որոնք օգնու-թեան համար կը մօտենային: Գնդակները կ'արձակէին ամէն կողմ, այնքան արագ և կրկնակի ցնցումներով, այն-

պէս որ ֆրէկաթը ցնցում ցնցումի ետեւ կրելով շատ հեռու չէր կոտրելէ:

Քիտսի լեռները իրենց հեռաւոր արձագանգներով ետ իրկեցին աղէտքին որոտները:

Այս ընդհանուր խառնակութեան և անխուսափելի ա-ւերումին հանդէպ, վատ Քարա Ալին, նաւուն առաջակող-մէն ետեւի կողմը վաղելէն ետք, ոչ մէկ տեղ ապահովու-թեան յոյս մը գտնելով, փոխանակ հոն մնալու և իր օրի-նակով քաջալերելու մնացածները՝ ցատքեց մակոյկին մէջ և ուղեց փախչիլ այն մահէն որ ինքը շատերու վրայ գործ դրած էր:

Այն ատեն նաւասաւները և միւս թիւրքերը որ հոն հաւաքւած էին Բամաղանին աօթիւ, սկսան հարիւրներով իրենք զիրենք ծովը նետել: Ծովակալին մակոյկը ճանկե-լով, իւրաքանչիւրը ջանաց անոր մէջ փրկել իր կեանքը:

Խառնաչփօթութիւնն ու աղմուկը այնքան շատցաւ որ ոչ միայն Քարա Ալիի մակոյկը ընկղմելու վտանգին մէջ էր, այլ չէր կրնար հեռանալ բոցավառող նաւէն: Նաւասաւի-ները իրենց եաթաղաններով անդթարար կտրեցին մատներն ու ձեռքերը որոնք կ'երկնային մակոյկին:

Սարսափի այդ վայրկեանին դրօշակիր նաւուն մեծ կայ-մը, բոցավառ, մեծադղորդ որոտումի պէս ահաւոր՝ ինկաւ մակոյկին վրայ, ճզմելով Քարա Ալիին մարմինը:

Երկու երեք նաւասաւներ բռնեցին իրենց հոգեւարք տէրը, և լողալով, տարին զայն Քիտսի տիր, ուր ան կապառւէր այն քրիստոնեաներու հոգիներէն, որոնք ինքը սպաննած էր հինգ շարաթ առաջ:

Միւսնոյն ատեն կրակը վառօդի շտեմարանը հասաւ: Այնուհետեւ առաջ եկաւ ահարկու պայթիւնը, որ կարծես ամ-բողջ սար մըն էր որ քաօսին մէջ կը թաւալէր: Երկնից լու-սափայլութիւնը վայրկեան մը անհետացաւ, և ապա աւելի մթնեց: Ահարկու նաւուն կաղմածքը հաղարումէկ կողմ ըլլաւոր ստաղեր կայծկլտեց: Նաւը ջուրին երեսը ելաւ և ապա ընկղմեցաւ, յաւիտենապէս ընկղմեցաւ լայնափե-ռեկ անդունդին մէջ:

Երկու վայրկեան ետք մթութիւնը աւելի խտացաւ: Հոն ուր հպարտ նաւը խարսխւած էր քիչ առաջ, ոչինչ կ'երերար բացի փայտի, չուանի և մարդկային մնացորդնե-րու կտորներէ:

Անդրօնիկէն օգտւած էր աղմուկէն: Ան լողաց երկար

ատեն և հասու կղզիին միջնաբերդին աջ կողմը, ուր հող-
մաղացներն ու փոքրիկ մզկիթ մը կարգով կը կենային։
Վերջինս արդէն խորտակած էր թշնամու գնդակներով։
Ան ապաստանեցաւ այս հողմաղացներէն մէկուն մէջ։ Հոն,
կէս մերկ, տեսաւ Փրէկաթին խորտակումը և սրտանց շնոր-
հակալ եղաւ Ասածու, որ Ան անգամ մըն ալ փրկած էր
զինքը։

Շուտով Անդրօնիկէն լսեց լողացողներու մերձեցումը ե-
ղերքին։ Ան լսեց սա խօսքերը. «Հիմա՛ կը հասնինք, փա-
շաս։ Քիչ մը ևս ու կապտաինք։» Ահա «Ապահո՛ւմ» ենք,
սէր. փառք Աստուծոյ։»

Վառուղ Փրէկաթին բոցերով Անդրօնիկէն տեսաւ երեք
մարդիկ, որոնք ջուրէն դուրս կ'ելլային, և ուրիշ կիսամեռ
գիւղի մը կը բերէին։

— «Տէ՛ր, չէ՞ք լսեր։ Նայեցէք, սէր խմ, մենք եղե՛րքն
ենք։»

— «Լմեցա՛ծ է ան։ Ծովակալը մեռա՛ծ է։ Այ չի լսեր։»

— «Քարա Ալին մեռա՛ծ։ Աստուած լուսաւորէ հոգին։
Հիմա, կեաժուրներ, զգուշացէ՛ք։»

Այդ վայրկեանին դրօշակիր նաւը ցառքեց օդին մէջ։
Հրախաղութեան վերջին կայծերուն նման օդը լեցնող լու-
սափայլութեան մէջ, աղջիկը կատարելապէս ճանչցաւ
այն մարդուն մարմինը որ երկու ժամ առաջ իր պիղծ
կիրքով կը չարչարէր զինքը։

Անդրօնիկէն իր ձեռքը վերցուց ճակատը և զպաւ մաղե-
րուն։ Այդ պահուն յիշեց որ անոր մէջ և իր մտաներուն
ու վզին վրայ դեռ կը մնային ագամանդներն ու մարդա-
րիաները որոնցմով Քարա Ալին պնտած էր զինքը։

Հանեց զանոնք և փաթաթեց կախած թեղնային ծայրը
և, մինչդեռ նաւատարները ծովակալին մարմինը տւերակ
մզկիթին մէջ կը բերէին, սկսաւ արագարար չաւ կղզիին
ներսերը։

ԺԲ ԳԼՈՒԽ

Թ ր ա ս ի ր ու լ ու և Օ ր . Ռ—

— «Բերանդ դոցէ՛։ Մի տքացեր, եթէ ոչ ոտքերդ ալ
կը կապեմ», ըսաւ Քարլին՝ ասնափայտներէն մէկը, որ կը
տանէր ան և Թրասիրուլոսը եանխայի լիճը։ Պարթաքասի

տունէն դուրս գալած պահուն, այնքան անսկիւալ էր շարա-
գործներու յարձակումը որ թէ աէրը և թէ ծառան բռնեցան
անշուշի և ասանց գիւմադրութեան։

Կէսգիշերէն եաքն էր և փողոցները մութ ու ամայի։

Գերիները տարւեցան սր. նիքօլայի ափը, համանուն
վանքին մօտ, ուր Ալի փաշան ատենօք ջրախեղդ ըրած է
Եփրատինէն։

Ջկնորսի մեծ մակոյկ մը կ'սպասէր։ Մակոյկին մէջ
դրւեցան անոնք, սպա քաֆթանճիի ծառան եւ խրկեց իր
օգնականները։

— «Կամաց քաշէ», ըսաւ ծառան գլխաւոր ձկնորսին։

Անոնք ափը թողուցին, և լապտեր մը վառելով, սկսան
կըսր փայտով մը զարնել կայմին՝ ճիշդ ինչպէս ձկնորսները
կ'ընեն երբ կ'ուզեն ձուկերը դէպի իրենց ուռկանը քաշել։
Ուրիշ խօսքով, անոնք ձուկ որսալ կեղծեցին ուրիշ երեսուն
մարդոց նման, որոնք նայն կերպով զարնելով, հոս ու հոն
լիճին երեսը լուսաւորեցին։

— «Մասնիդ ինծի տուր, կ'ըսեմ։ Լոյսը այս կողմ
դարձուր տեսնամ ինչ ունի այս փալիքարին քաֆթանճիին
համար։»

Թրասիրուլոս լիճին եղերքը տեսնալուն պէս, հասկցաւ
Պարթաքասի դաւը։ Ի՞նչ սոսկալի դիրքի մէջ էր ան։
Բանալին անտանելի պատերէն փախած էր ան, որպէսզի
կարող ըլլայ շտապել հոն ուք իր սիրուհիին ու հայրենասի-
րութեան ձայնը կը կանչեն, և յանկարծ ինքզինք դաւա
գէմ դէմի անսկիւալ մահաւան մը հետ։

— «Պարոն, ըրէ՛ք ինչ որ կ'ուզէք ընել ինծի», ըսաւ ան
ասնափայտին, բայց ինչպեցէք իմ բարի ծառայիս։ Ան հուն-
դարացի մըն է և բնաւ մէկուն փնտս ըրած չէ։»

— «Նս երկուքդ ալ կ'ուզեմ, կ'ըսեմ։ Տառը հազար
դրուշ։ Ասով կ'ըսեմ, կրնամ պալատ մը կանգնել Մէ-
յօփօյի դադաթը։»

Ասնափայտին արծիւ աչքերը սեւեռեցան Թրասիրուլոսի
երեսին վրայ։ Ապա ուժգին եւ մղեցաւ, «Իմ մարդարէ-
լս մօրուքը վկայ, զարմանալի բան», մրմնջեց ան։

Պատրիարքի քեռորդինն ալ ընտանի բան մը յիշեց իր
զաւհիճի երեսին։

— «Մե՛ղք, այս տառը հազարը։ Ի՞նչ անպիտանութիւն,
երբ ես արեան ուխտ մը ըրած եմ այս քրիստոնեային հետ»,
մրմնաց ան։ Քարա Սէյիա Ալին խկապէս այն հակառա-

կորդն էր որուն կեանքը Թրասիբուլոս խնայած էր Տրակացանայի դաշտին մէջ :

— «Ի՛նչ : Դուն ես, կէկ : Դուն ինծի հետ ուխտ մը ունիս, ու հիմա կ'ուզես ջրախեղդ ընել զիս :»

— «Անիծւած ըլլայ ուխտը, կ'ըսեմ, ես ստար հաղար զրուշ կորանցուցի այդ ուխտով :»

— «Խնայէ մեր կեանքին, և ես անմիջապէս քեզի այդքան կուտամ : Մենք ունէ մէկուն վնասած չունինք : Քաֆթանճին կ'ուզէ ջրախեղդ ընել մեզի՝ սիրահարութեան նախանձէ մը մղւած :» Ապա պատմեց անոր Պարթաքասի և իր մասին, և թէ ինչպէ՛ս առաջինը դաւած էր թէ՛ յոյներուն և թէ թիւրքերուն :

Թրասիբուլոսի խօսքերը, խոստումները և շեշտերը այնքան խոր տպաւորութիւն ըրին որ միւս մակուկավարները բարեխօսեցին անոր կեանքին համար :

— «Մատնիդ ինծի տուր և ես քաֆթանճին կուտամ զայն, այնպէս որ ան կը կարծէ թէ խեղդած եմ քեզի և ինծի ստար հաղար զրուշ ալ տուր : Ես ետ կը դառնամ, և կերթամ թիւրքերուն դէմ կուսելու : Մենք առնովուաներըս հաւնոցի մը մէջ բաղէներու կը նմանինք :»

— «Ահա մատնին : Մեզի հետ հիւպատոսարան եկուր և առ ստար հաղար զրուշը :»

Քարա Սէյիտ Ալին արձակեց անոնք, և արշալոյսէն առաջ Թրասիբուլոս վճարեց դրամը և մեկնեցաւ Եանիայէն : Ան Արթայի ճամբան ձեռք առաւ, անստոյգ թէ ուր կրնար ապահով ըլլալ :

Յաջորդ օրը, արեն մայրը մօնելէն ետք տեսաւ որ ձիաւոր մը կը վազէր իրենց ետեւէն : Քարա Սէյիտ Ալին էր ան :

— «Ես ստացայ ան, կ'ըսեմ, երկու տասնեակ : Ահաւասիկ, իմ մախազիս մէջ են,» պոռաց առնավուտը հեռուէն, «Ես ըսի որ այդպիսի մարդ մը սպաննելէս ետք, լու է որ ես Եանիա չմնամ, որովհետեւ ռուս հիւպատոսը կը կախէ զիս : Քաֆթանճին ալ այսպէս խորհեցաւ և ինծի երկու հաղար ալ աւելի տաւ որ երթամ հոն, ուր որ Ալլահը կամենայ : Ես յօգնած եմ կուսելէն, և, հիմա որ բախտս շինած եմ, ես կ'երթամ Յօնիական կղզին անդորր ժամանակ մը անցնելու :»

Արթայէն առնավուտը Քօրֆու դնաց, իսկ Թրասիբուլոս՝ Միսօլունկի :

Հոն մնաց քանի մը ամիս և ծանօթացաւ Մարկոս Պօցարիսի և Մավրօքօրտաթիսի հետ : Ան Քօմպօթիսի և Փէթայի կռիւներուն մասնակցեցաւ, բայց անկարող ըլլալով ունէ տեղեկութիւն ստանալ իր նշանածի մասին, գնաց Փաթրաս, Կորնթոս, Նաւփլիա և վերջապէս Տէմէցանա :

Այս վերջի քաղաքի դուրսի սահմաններուն մէջ, Եզլա լեռան գլուխը հանդպեցաւ ծերունի ճգնաւորին, և անկէ մանրամասնօրէն տեղեկացաւ ինչ որ տեղի ունեցած էր քէհէայի աշտարակին մէջ, և Պարթաքասի տմարդութեան մինչև յասակը հասկցաւ :

Ոչ մէկ կասկած չմնաց իր մտքին մէջ իր սիրուհիին անմեղութեան մասին : Ուստի առանց ժամանակ կորսնցընելու ճամբայ ելաւ Քօրիկեան անձաւը երթալու՝ տեսնալու համար օր. Ի—, Օտիսեոսի այն աղգականը, որ ըստ Պարթաքասի պատմութեան, վերջին անձն էր որ տեսած էր ան : Մանաւանդ որ շատ կը փափաքէր ծանօթանալ Օտիսեոսին, որու անունը ամէնուն բերանն էր :

1823-ի վերջերը ան հասաւ անձաւը : Աստիճանաբար մօտեցաւ օր. Ի—ին, և սկսաւ հարցնել անոր Կրավիասի կուրի մասին :

— «Պանդոկի մէջի այն բախտաւոր կռիւը ըսել կուզես, խմբապետ : Գնդակները կարկուտի պէս կը թափէին և զարմանալին այն է որ անոնք մարդ չսպաննեցին մեզմէ : Բաւական տախտակ կար մեր գլխուն վրայ, և մենք դուրս եկանք :»

— «Դուն միակ կի՞նն էիր այդ կռիւն մէջ :»

— «Միա՞կը : Կարծեմ թէ : Ուրիշ ի՛նչ կին պիտի ուղէր երթալ թիւրքերու այդ բազմութեան մէջ : Անոնց հըրացանները կը գոռային Աստու որոտումներուն պէս :»

— «Ես լսեցի որ Անդրօնիկէ անունով մէկը կար հոտ, մարդու հազուստ հագած :»

— «Խմբապետ Անդրօնիկոսի մասի՞ն է խօսքդ : Խմբապետ Անդրօնիկոսը կի՛ն մը : Հա՛ հա՛ հա՛ : Ով պատմեց քեզի այդ :»

— «Ես լսեցի որ կին մըն էր ան, որ Կրավիասի կուէն ետք փախաւ զինուորի մը հետ :»

— «Արդարեւ կնոջ մը ձեռք ունէր ան, բայց հոն մարդիկ ու տղաքներ կային, և վեց ամիս ես նշանած էի անոր, և ես երաշխիք մը ու ամուսնութեան պսակ մը ստացայ անկէ : Ի՛նչ ըսեմ, այդ զգե՛լի Տիամանթօն, Ալի փաշայի թըն-

դանօթաձիգ սպային աղջկիւր, ան խլեց ինծմէ և շատ մը խաղեր խաղաց գլխուս : Երկինքը վիայ, ևս կ'ուղէի բռնել զինքը և չւան մը տալ իրեն իր խաղերուն համար :»

Թրասիրուլոս չւարած ու շփոթւած էր այս կնոջ բռնել խօսքերէն : Քանի մը վայրկեան մտածելէ ետք հարցուց անոր, «Ուրիշ մէկի մասին չէ՞ խօսքդ :»

— «Կեցցես : Ուրիշ ո՞վ խմբապետ Անդրօնիկէն զատ : Այն մարդը որ Տիաքօսի հետ կուին մէջ էր և որը ծանրապէս վիրաւորւած անձուր բերեցաւ, որ կրակի պէս այտեր ունէր, և կաթնաման երես, և ամուսի պէս սև աչքեր, և ագռաւինին պէս մաղեր, և ճաղարի արիւնին պէս կարմիր շուրթներ : Միակ անտած մարդս, որ որ կրնայ քաղցրութեամբ և հրապրող հաւասարիւ անոր, — առանց չոյսքորթելու քեզի, — դուն ինքդ ևս, պարսն Թրասիրուլոս :» Սուլիային իր կրակուրոց նայածքներէն մէկը նետեց անոր :

— «Լսէ ինծի, օրիորդ : Եանիա եղած ևս բնաւ :»

— «Իբր թէ ևս եղած չըլլայի երկար տառն Բրիտի հետ, Մարկոս Պօյարիտի կինը : Անգամ մը քիչ էր մնացեր որ ևս կուէի Կոստանդին Պօյարիտին հետ, որովհետև շատ կ'ընտանենար ինծի հետ և քանի որ ևս համեստ կին մըն էի, զգուցայ :»

— «Քաթիթանճին ճանչցար բնաւ :»

— «Այդ ճաղած դաժաճը : Դանչցար ըսելը խօսք է : Ես հատ մը դրի անոր, հատ մըն ալ իր պէյին : Ան Օմէր Պրիօնէին ըսաւ մեզմ վարել ինծի հետ, որովհետև կին մըն եմ, և ևս բարկացայ :»

— «Խմբապետ Անդրօնիկոսի մասին սեէ բան հարցունց ան քեզի :»

— «Անշուշտ հարցուց, և ևս անոր միենայն պատմութիւնը ըրի ինչ որ քեզի պատմեցի, թէ ինչպէ՞ս ան փախաւ Քարէթօյի աղջկան հետ : Այդ է պատճառը, պարսն Թրասիրուլոս, որ ևս լեռները ելայ և Եանիա վաղեցի անանք փնտռելու համար :»

— «Շատ ու շատ շնորհակալ եմ : Եթէ միայն գիտնայիր թէ որքան թանկագին են այս սեղեկութիւնները ինծի համար, օր. ու— :»

— «Խմբապետ Անդրօնիկոսը բնաւ կը ճանչնայի՞ք, պարսն Թրասիրուլոս :»

— «Իմ եղբայրս է ան,» պատասխանեց Թրասիրուլոս, քիչ մտածելէն ետք :

— «Ձեր եղբայրը,» բացագանչեց սուլիային, յուզւելով : «Ձեր եղբայրը : Հիմա կը ճանչնամ նմանութիւնը : Ըսէ՛ք, ինչ կրնամ ընել տագրոջն համար, և գիտէ՛ք թէ ինչ է պատահել իմ նշանածիւ :»

— «Երկար տառն ևս փնտռած եմ զինքը, բայց չեմ կրցած բան մը հասկնալ :» վայրկեան մը Թրասիրուլոս մատնւած էր տխուր մտածումներու, ապա, իր ընկերոջ վարմունքէն ժպտալով, «Սուլիայի՞ մըն էք դուք,» հարցուց :

— «Դուք երկուքդ ալ գեղեցիկ աղաքներ էք, կ'ըսեմ, բայց շատ խնդալու յանցանքը ունիք,» շարունակեց օր. ու— : «Խորհեցէ՛ք կ'ըսեմ, թէ ինծի պէս սուլիայի աղաւնիկ մը մը ինչ կ'արժէ : Պարսն Թրիօնի, որ այսօր անձաւը եկաւ, շատ ուշադիր եղած է և իր աչքերը իմ վրայէս չի վերցընէր :»

— «Ո՞վ է պարսն Թրիօնին :»

— «Այդ անգլիացին, այդ հարուստ մարդը, մեր բախտը :»

Թրասիրուլոս դարձաւ և անձաւին ետեւ տեսաւ վայելուչ, կորովի երկաստորդ մը, որ նստած էր Օսիսեոսի մօտ և անոր հետ կը խօսէր : Այդ մարդը միթէր էստարա Թրիօնին էր, լօրա Պայրընի բարեկամը :

— «Եկուր անոնց քով երթանք,» ըսաւ Թրասիրուլոս սուլիային, և սաքի կենալով անցաւ անձաւին միւս կողմը :

Այս անգլիացին տարօրինակ գիրք մը դրած էր յոյն վերածնութեան պատմութեան մէջ, և քիչ համրաւ չստացաւ թէ Արեւելի և թէ Արեւմուտքի մէջ :

Այն տառն դրեթէ երեսուներեք տարեկան էր ան : Բընութիւնը անոր շնորհած էր վիպական դէմք մը, իր սև աչքերը, վայրադ, դռուղ, անհանգիստ, կ'արտայայտէին յանդգնութիւն և արկածախնդրութեան սէր :

Քօրնուէլի ազնւական և հարուստ ընտանիքի որդին, երկաստորդ հասակէն դրած էր պատերազմական նաւու մը մէջ : Նաւուն մէջ գործադրւելիք կոյր հնազանդութիւնը չյարմարեցաւ իրեն արկածախնդիր բնութեան, ուստի թողուց նաւը : Արեւելեան Հնդկաստան ժամանելէն ետք, յարաբերութիւններ հաստատեց այնպիսի իծովահէններու հետ : Անոնց մէջ անցուց իր կեանքին ամենախռովայոյղ տարիները : Ան հանդպեցաւ աղքատեցիկ պատահարներու, մէկէն աւելի անգամներ մահէն հազիւ խուսափեցաւ : Օրին մէկը ծովա-

հէններու հետ ունեցած մահացու վէճ մը ստիպեց իրեն որ թողու զանոնք և Անգլիա վերադառնայ :

Նորէն թողուց իր հայրենիքը և գնաց Իտալիա, որ ինքը աւելի մօտեցուց Արեւելքին և այն արեւելեան սովորութիւններուն, որոնց հետ արդէն ընտանի էր ան :

Ան մտերմացաւ լորտ Պայրընի, բանաստեղծ Շէլլիի և Կամպա կոմսին հետ : Երբ ստորաբախտ Շէլլին ընկղմած էր իր «Տօն Ժուան» նաւակով, և ջրախեղդ եղած էր Սփէյնիայի ծոցին մէջ, Թրիլօնին գաւառ անոր մարմինը և թաղեց Հռօմի մէջ :

Բացի Օտիսեսը, իր կինը, իր քոյրը Թարսիցա, ստաներեք տարեկան գեղեցիկ աղջիկ մը, և օր. Բ.—, այդ տեսները Քօրիկեան անձաւին մէջ կը գտնէր Եանիս Կուրա անունով մէկը, վերջինս ըմբշային մէկն էր, առնական և վայելուչ դէմքով, և առիւծանման արտայայտութիւնով : Մարմնական մեծ ուժ ունէր և յանդուգըն ու վճռական մէկն էր ան :

Իրեն շարժածքները սակայն բիրտ էին, որովհետեւ կըրթութիւն կամ ուսմունք տաւ չէր : Ռամիկ՝ խօսակցութեան մէջ, պաղ և բիրտ՝ ընկերութեան մէջ, վարձկանի մը նման կարգով հաւասարապէս կը վերաւորէր իր բարեկամներն ու թշնամիները : Օտիսես հիացաւ անոր քաջութեան և ուժին վրայ և իր գլխաւոր փախքարին ըրաւ :

1823ի սկիզբները ան ամուսնացաւ հարուստ և գեղեցիկ աղջկայ մը՝ Ֆօկիա դիւդէն : Աղջկան իպսաիւ երեք օր իրարու վրայ Աթէնքի Աքրօփօլիին պահակադուռնդը թնդաթնէր արձակեց և ղաւարձացաւ հարսանիքի հանդէսով :

— Պարոն Թրասիբուլոս, հարցուցէք պարոն Թրիլօնին թէ ո՞րը լաւ կը սիրէ, իր հայրենիքը թէ այս անձաւը : Բ.— սէք անոր թէ ես կ'ատեմ իտալերէն խօսիլը, բայց կ'ուզեմ անգլիերէն սորվիլ իրմէն : Այսպէս ըսաւ օր. Բ.— չրջանակին մէջ մանաւրով :

— «Այս անձաւը սքանչելի ընկերակցութիւններ ունի,» պատասխանեց մութըր Թրիլօնին : Հոս բնակեցան Փան և իր յաւերժահարսները : Հոս ամբողջ Դելիիոն պահւած էր Քսէրքսէսի ժամանակ : Հոս այսօր, այս գեղեցիկ շթաքարերուն մէջ, կը բնակի մեր Օտիսեսը, ներկայ Յունաստանի ամէնափառաւոր հերոսը :

— «Ես չեմ հաւատար թէ անձաւը ունէ յաւերժահարս ունի հիմա, եթէ մինչեւիսկ սրտալու ալ ըլլաք : Պարոն Թը-

րասիբուլոս, հարցուցէք անոր թէ Անգլիոյ մէջ ալ կ'ինկըր պատեւրաղմի կ'երթա՞ն, ինչպէս Յունաստանի մէջ կ'ընեն :»

— «Ո՛չ : Անգլիոյ մէջ միայն մարդիկ կ'երթան պատեւրաղմի, բայց հոն կան կ'ինկըր, որոնք բոլոր ծովերուն վրայ կը շրջին իրենց էրիկներու վառնդներուն մասնակցելու համար :»

— «Իրա՛ւ : Երբ ես նաւակի մը մէջ եմ, ծովը շատ կը նեղէ զիս, բայց ես կ'ընամ մրցիլ քեզի հետ այս լեռներուն վրայ : Հարցուցէք անոր, պարոն Թրասիբուլոս, թէ կ'ուզէ օր մը ինծի հետ որսի երթալ և աւսնալ թէ ո՞վ աւաջ պիտի որոյն :

— «Հաճութեամբ,» ըսաւ մութըր Թրիլօնին :

— «Ըսէք անոր, պարոն Թրասիբուլոս . . . »

— «Դադարեցուր այդ հարցումներդ, կ'ըսեմ օր. Բ.—,» ընդմիջեց խմբապետ Կուրա : «Մենք կարեւոր գործեր ունինք և . . . »

— Այդ ձեր էրիկը, աիկին, միշտ յամառ է : Մէկու մը խօսակցութիւնը կը կարէ այնպէս, ինչպէս ճճի մը վարդին ծիւրը,» ըսաւ սուլիացին, բարկութեամբ, դառնալով աիկին Կուրասին :

— «Մենք արդարեւ շատ կարեւոր քանի մը գործեր ունինք,» աւելցուց Օտիսես :

— «Լաւ, լաւ :» Ապա հաղալ կեղծերով և մութըր Թրիլօնին նայելով, ըսաւ, «Բնութիւնը դուրս կը հրաւիրէ :» որովհետեւ անգլիացին միենոյն ասին շատ մը անուշ նայածքներ նետած էր Օտիսեսի քրոջը :

— «Ե՛րբ կը կարծէք որ լորտ Պայրընը Յունաստան կուգայ,» հարցուց Օտիսեսը մութըր Թրիլօնին :

— «Յունաւորի սկիզբները :»

— «Փոխառութիւնը հե՞տը պիտի բերէ :»

— «Անշուշտ, եթէ խնդիրը կարգադրուի : Եթէ ոչ, ինքը պիտի դայ նախ և ապա փոխառութիւնը :»

— «Ուրեմն դուք երեւելի լորտին բարեկամն էք :»

— «Բարեկամներ : Մենք եղբոր պէս ենք :»

— «Ես չնորհք մը կ'ակնկալեմ ձեր բարձրութենէն :»

— «Ի՞նչ :»

— «Յունաստանի մէջ այսօր,» խոժոռադէմ և վայրկեան մը կենալով, «կան հարիւր դայլ, — Մովրօքօրտաթօս, Իքսիլանթի, Քօլօքօթրօնի, Մովրօմիքայէլիս և մնացածները : Փոխառութիւնը հասնելուն պէս մէկէն պիտի կուլ տան մէկ

փարա անդամ ուղղին համար չծախսած : Ամէնապատ միջոցն է որ լօրսը դրամը այս անձուքը բերէ, և երբ ան զխանայ անդը, ծախսէ հոն ուր երկիրը կը կարօտի :»

— «Գաղտնիարը դէշ չէ,» պատասխանեց մութրը Թրիւօնին :

— «Որքան կ'ըլլայ այս փոխառութիւնը,» հարցուց Թրիւօնը :

— «Հարիւր հազար սոկի :»

— «Հարիւր հազար սոկի :»

Օտիսեւսի աչքերը փայլեցան : Ոչ նւազ արծաթաւէր քան Ալի փաշան, ան վեր ցատքեց իրը թէ կրակ մը բռնկած ըլլար իր մէջ, և սկսելով քալել, հարցուց մութրը Թրիւօնին թէ քանի՞ դրուշ կ'ընէ հարիւր հազար սոկին :

— «Տասը միլիօն, դրեթէ :»

— «Տասը միլիօն : Այդքան խոշոր դումարի մը համար այս անձուքն աւելի ապահով անդ չկայ,» ըսաւ ան, մտածելէն ետք :

— «Ես չեմ կարծեր որ խելացիութիւն ըլլայ դրամը հոս բերելը, որովհետեւ այն տաւն ամբողջ բանակ մը պէտք պիտի ըլլայ զայն պաշտպանելու համար,» ընդմիջեց Կուրաս :

— «Անշուշտ, այդ յիմար Կուրասը կ'ուզէ որ ուրիշ տեղ մը ըլլայ դրամը, որովհետեւ եթէ անձուքն մէջ ըլլայ այն ինչպէ՞ս պիտի կրնայ ձեռք անցնել,» աղաղակեց օր. Ռ—, անոր նայելով չարամտօրէն : «Պահէ զայն, Օտիսեւս :»

— «Ես կրնամ գրել Լիսէսթրը Սթանհօփին որ այն թընդանօթներէն երեք չորսը մեղի տայ, որ իրենք Միսօլօնիկէն առած են : Եթէ մենք զանոնք անձուքն բերանը գնենք ո՞վ կրնայ մօտենալ :»

— «Եթէ անոնք տան երեք, չորս թնդանօթներ, այդ ուրիշ խնդիր է,» մրմնջեց Կուրաս, տակաւ թեմն նայածք մը շեշտակելով օր. Ռ—ի վրայ :

— «Ես կ'ուզեմ քեզի հետ խօսիլ, Կուրաս,» ըսաւ Օտիսեւս : «Անձուքն դուրս ելլենք. քեզի բնակիք մը ունիմ :»

Կուրասը վեր կեցաւ և ըսաւ հետեւեցաւ :

— «Այդ անգլիացին, տիկին Կուրաս իր աչքերը չի վերցնիր քու վրայէն : Վախնամ դիւթած է քեզ, և մենք պրդատրութիւն պիտի ունենանք խմբապետ Կուրասի հետ,» ըսաւ սուլիացին :

— «Ան մեղ երկուքիս ալ կը նայի, բայց ամէնէն աւելի

Թարսիցային կը նայի,» պատասխանեց մանկամարդ կինը, խորունկ ամօթով մը :

— «Յիմարութիւն : Թարսիցա՞ : Տասներկու տարեկան աղջիկ մը : Այդ անգլիացին կը շարունակէ նայիլ ինծի և և քեզի, տիկին Կուրաս : Ես իմ խելքս այնքան կորսնցուցած չեմ որ ոչխարի աչքեր ընեմ օտարականի մը,» աւելցուց ան, նւաղուն նայածք մը ձգելով պատրիարքի քեռորդուն, «Դուք ելա՞ք, պարոն Թրասիբուլոս : Ինչո՞ւ կ'երթաք :»

— «Ես կ'երթամ քիչ ման գալու անձաւին դուրսի կողմը,» պատասխանեց ան, ձանձրացած աղջկան համարձակ վարմունքէն :

— «Սպասեցէք, ես ալ կուգամ ձեզի հետ : Իմ սիրտս բոլորովին լեցած է այս անգլիացուն խօսակցութիւնով դրամի մասին : Ան երկու խօսք յունարէն չի կրնար ըսել :»

— «Է՛, ես ալ կուգամ,» ըսաւ Թարսիցան :

— «Թարսիցան ալ տարէք,» ըսաւ տիկին Հելէն՝ Օտիսեւսի կինը :

— «Դուն կրնաս վազել մեր ետեւէն : Եկուր, զաւակս : Եթէ չկրնաս գալ մենք լեռան մէջ տեղ մը պիտի թողունք քեզի :»

— «Թէև մենք պիտի չվազենք,» ըսաւ Թրասիբուլոս, խնդալէն : Մենք դուրս ման գալու կ'երթանք :»

ԺԳ. ԳԼՈՒԽ

Կուրասն ու Օտիսեւսը

Օտիսեւս և Կուրաս անձուք ձգելէն ետք, ձեռք առին այն խորտ ու բորտ ճամբան որ կը բարձրանայ Քօրիկեան լեռան գագաթը : Վեր ելած ատեն Օտիսեւս ըսաւ. «Ես բացատրութիւն մը կուզեմ, Կուրաս : Քու վարմունքդ մեծապէս փոխած է վերջերս, իբր թէ մոռցած ըլլայիր թէ ես ո՞վ եմ կամ ինչ կը պարտիս ինծի :»

— «Ես միշտ նոյնն եմ, զօրավար, բայց դուն չես թողուր որ ուրիշ մըն ալ առաջ գայ : Դուն կ'ուզես ամէն բան յափշտակել անձիդ համար, և միշտ կ'ուզես ճնշել անոնք որոնք իրենց արիւնով քեզի ծառայած են :»

Օտիսեւսի արագ քայլերը և անոր դունատ բայց գրաւիչ դէմքին արտայայտութիւնը մեծ անձկութիւն ցոյց կուտար, մինչդեռ իր ընկերոջ ընդհանրապէս տպաւորիչ դէմքին և

իր պատասխանի ոճին մէջ մէկը կրնար կարդալ հաստատ որոշումը :

— «Դուք կը սխալիք, Կուրաս, թէ ես կը հակառակիմ քու յառաջդիմութեանդ : Ես չէ՞ի որ քեզի Աթէնքի Աքրօփօլիսին խմբապետը ընտրեցի, դիրք մը որ ուրիշ չորս հինգ գլխաւորներ ջերմապէս խնդրեցին : »

— «Ի՞նչ կ'արժէ Աքրօփօլիսի խմբապետ մը իմ ծառայութիւններուս բաղդատմամբ : Հաշւած էք թէ ինչպէ՞ս կուած եմ ես ձեզի համար, և քանի անգամներ մահւան մօտեցած եմ ձեր սիրուն : Կը յիշէ՞ք որքան զայրացած մերժեցի անցեալ յունիսին այն շլացուցիչ առաջարկութիւնները որ կառավարութիւնը ըրաւ ինծի ձեզ մատենելու համար : »

Օտիսէսի երեսը կարմրեցաւ : Նստաւ քարի մը վրայ և ըսաւ Կուրասին . «Մենք հոս չեկանք վիճելու կամ ինծի համար ըրած ծառայութիւններդ երեսիս զարնելու : Կարծես որ մեծ բան մը ըրիր ինծի շսպաններովդ : Երկու ամիս ետք ապերախտ կառավարութիւնը նոյնը պիտի ընէր քեզի : Կառավարութեան մասին մի խօսիր, որովհետեւ մենք կառավարութիւն չունինք . իւրաքանչիւր խմբապետ կուեցաւ ինքը իրեն փալիքարիներովը թիւրքերուն դէմ, թիւրքերը դողացինմեր առջև : Օտարները որոնք հիմա կը ջանան վարել գործերը, չհամարձակեցան իրենք երևալ Յունաստանի մէջ : Ես կը սիրեմ ազգը և ես աւելի ըրած եմ անոր համար քան ուրիշ անձ մը : Սակայն կառավարութիւնը այսօր այնպիսի դիրքի մը մէջ դրած է զիս, որ ես պէտք է կամ քաշուիմ Յօնիական կղզիները և բնակիմ հոն և ապրիմ աննշան կամ միանամ թիւրքերուն : Կարծես որ չե՞մ հասկնար, չե՞մ տեսնար թէ ինչպէս անդունդը փորուած է ամէն կողմս : Սակայն, պիտի կուիմ կառավարութեան դէմ ուր որ ալ ըլլամ : »

— «Դուք գեղեցիկ սէր մը ցոյց կուտաք ազգին, անոր դրամը կորզել ջանալով,» աւելցուց Կուրաս, հեգնական ծիծաղով մը :

— «Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք ատով : »

— «Ըսել կ'ուզեմ թէ ես ինքս ալ իրաւունք ունիմ այդ դրամէն բաժին ունենալու, և թէ, խռովութիւնները գալիս առաջ, մենք պէտք է աւելի սերտ կերպով զօրացնենք մեր բարեկամութիւնը, եղբօր պէս բաժնեկով դրամը : »

— «Մի՞թէ ես մտադիր եմ շոյալել դրամը : Ի՞նչ ըսել

կ'ուզես, Կուրաս,» ըսաւ Օտիսէս, անոր ձեռքէն բռնելով . «Ես կ'ուզեմ զայն ունենալ անձաւին մէջ ոչ մէկ ուրիշ նշապատակի համար բացի այն որ կ'ուզեմ կազմակերպութիւնը իմ հրամաններուս տակ ունենալ : »

— «Երբ դրամը անգամ մը անձաւին մէջ գայ, և Թրիօնին երկու, երեք թնդանօթ տայ քեզի զայն պաշտպանելու համար, այնատեն ով պիտի կրնայ անոր մօտենալ Մենք բաւական լաւ կը ճանչնանք իրար, զօրավար : »

— «Մենք շատ լաւ կը ճանչնանք իրար, Կուրաս, և ուստի ես կը զարմանամ քու խօսքերովդ : Կառավարութեան դրամովն էր որ ես այնքան ատեն կուեցայ թիւրքերուն դէմ : Ըսէ, ինդրեմ : Երբ Պուրաթ փաշան վաթսուն հազար թիւրքերու գլխուն անցած Պէօվտիայի ամէն դիւղ և վանք կրակի տաւ, և կառավարութիւնը չխրկեց ինծի խոստացած օգնութիւնը ոչ ալ դրամ թէրմօպիլէն զօրացնելու համար, և երբ իմ զինւորներս մերժեցին հետեւիլ մինչև որ քիչ մը վարձք ստանան, և Աթէնքի պարէտները մեզի քառասուն հազար դրուշ մեր ծախսերուն համար խոստանալէն ետք, նաև ոչինչ չխրկեցին, ես իմ անձնական վեցհարիւր մարդոցմով չշտապեցի՞ Սալամինէ և Մեկարա և չստիպեցի պէլօպօնէսցիներուն որ մեզի օգնութեան գան, և ես չցրեցի՞ թշնամին Կէփիսօսի ափերուն վրայ և այսպէսով երրորդ անգամ փրկեցի Յունաստանը : »

— «Ձեր բոլոր ըսածները, զօրավար, ճշմարիտ են, և ես ալ գիտեմ, բայց ինչ որ ալ ըսէք դրամի մասին, ես քեզ գիտեմ : Ես գիտեմ որ դուն այնքան արծաթասէր ես որքան Եանիայի Ալի փաշան : Եթէ դրամը քու ձեռքդ անցնի, ուրիշները անկէ մէկ փարա պիտի չստանան : Ուրեմն ես համաձայնութեան մը գալ կ'ուզեմ հիմա, թէ ես ալ իմ բաժինս պիտի ունենամ : »

— «Թող նախ դրամը գայ . մենք չենք վիճիր անոր վըրայ,» ըսաւ Օտիսէս, խնդալով :

— «Ո՛չ, Մենք պէտք է համաձայնինք հիմա, եթէ ոչ ես պիտի արգիլեմ անոր գալը անձաւին մէջ : »

— «Դուն պիտի արգիլե՞ս : »

— «Այո՛ : »

— «Ինչպէ՞ս : »

— «Ես գիտեմ ինչպէս : »

— «Հոս նայի՛ր : Դուն կը ճանչնաս Օտիսէսը,» և իր ձեռքը զէնքին վրայ տարաւ :

— «Եւ ձեր բարձրութիւնն ալ նոյնքան լաւ կը ճանչնայ զիս: Ես գործի մարդ մըն եմ և ոչ միայն խօսքի:»

— «Ըրէ՛, ինչ որ կրնաս,» ըսաւ Օտիսէս, բարկութեամբ մը վեր կենալով: «Դրամը անձաւը կուգայ: Այդ ամէնը կախումն ունի իմ Թրիլօնի բարեկամէս, կամ, ուրիշ խօսքով, փեսէս: Թերեւս դուն գիտես որ Թրիլօնին նշանւած է իմ քրոջս Թարսիցային:»

— «Ես չէի գիտեր,» ըսաւ Կուրաս, զարմանալով:

— «Հոգ չէ: Գործը արդէն լմնցած է,» աւելցուց Օտիսէս պարզօրէն:

Կուրաս երկար ատեն խորհուրդներու մէջ թաղւած մընաց, առանց սակայն վեր կենալու այն քարէն որուն վրայ նստած էր: «Այսօր երբ ամբողջ զօրավարները ու ինքը կառավարութիւնը քեզի դէմ են, Օտիսէս,» դիտեց ծանրութեամբ, քիչ ետք, «սխալ է քեզի համար Կուրասին հետ վիճելը: Դուք մոռցած էք թէ որքան սիրած եմ ձեզ և միշտ ձեր աջ բազուկը եղած եմ:»

— «Ես գիտեմ ատ, ըսաւ Օտիսէս, և երկրորդ անգամն ըլլալով՝ հեզնական ծիծաղով մը խաղցաւ իր մատներուն վրայ:

— «Դուք բնաւ հասկցած չէք զիս, զօրավար, դուք բնաւ գնահատած չէք իմ ծառայութիւններս ու իմ արժանիքս: Անցած տարի ձեր քրոջ Թարսիցային ձեռքը խնդրեցի և դուք մերժեցիք զիս: Այսօր դուք զայն՝ կուտաք օտարի մը, Թրիլօնին, որը դուք հազիւ թէ կը ճանչնաք: Մենք կը տեսնանք թէ մեր երկուքէն ո՞րը ամէնալաւ պիտի ծառայէ ձեզի:»

— «Այս ազգակցութեան համար պատճառ ունիմ ես:»

— «Անշուշտ ոչ մէկ ուրիշ պատճառ քան այն որ դրամին կը վերաբերի,» ըսաւ ուժով մը, Կուրաս, ծիծաղելով:

— «Դուն կը սխալիս, ատ ամէնէն չնչին պատճառն է: Թրիլօնին սերտ բարեկամն է, լորտ Պայրընի, որ ամէն օր կ'ակնկալէ: Այդ լորտը, — այսպէս կ'իմացնէ ինծի տասնապետ Սթանհօփ, — աշխարհահռչակ է իր հարստութեան և գրութիւններուն համար: Շատ տարօրինակ պիտի չըլլայ եթէ պատահաբար ան Յունաստանի թագաւոր դառնայ: Կը հասկնաս զիս հիմա:»

Կուրասը որ քաջ էր բայց անգրագէտ և քիչ խորը թափանցող ու խորամանկ քան Օտիսէս, բերանաբաց մտիկ ըրաւ այս խօսքերուն:

— «Կը հասկնաս զիս, Կուրաս: Եթէ կը հասկնաս, շարունակէ բարեկամ մնալ ինծի, հոգ չէ թէ ինչ ընեն ուրիշները: Սպասէ իմ բարձրանալուս, իմ սիրելի Կուրասս, որ պէսզի դուն ալ բարձրանաս, եթէ ոչ դուն չատ մը դըժլարութիւններու պիտի հանդպիս:»

Օտիսէս այս խօսքերը արտասանեց անբարտաւանութեամբ մը: Ան մարդուն հետ վարեցաւ այնպէս իբր թէ դեռ իր ստորագաս սպան եղած ըլլար: Կուրաս, թէև աներկիւղ, յանդուգն և ինքնուրոյն, չուտով զինաթափ եղած էր:

Մեղամաղճոտ ժամանակամիջոց մըն էր ատ: Երկուքն ալ փառամոլ և ազա՛հ մարդիկ էին, հաւասարապէս հակամէտ բռնապետութեան: Իւրաքանչիւրը կ'ուզէր իր ձեռովը գործել իբրև անվիճելի բռնապետը իր ստորագասներուն վրայ: Սակայն Կուրաս, թէև եկած էր իր խօսքերն ու գործքերը Օտիսէսին հետ նոյն նժարին մէջ կշռելու որոշումով, արդէն տեղի տւած էր և կը մնար սլարտւած: Ոչ թէ անոր համար որ անկէ կը վախնար կամ կը յարգէր ան, կամ չէր ուզեր դիմադրել այն մարդուն, որ զինքը Աքրօփօլիոի կառավարիչ ընտրած էր, այլ որովհետև ան դեռ երկարատև հպատակութեան հմայքին տակ կը գտնւէր: Ան կ'սպասէր այն ժամանակին, երբ Օտիսէս, զրկւած իր զօրութենէն, այլևս հզօր պիտի չըլլար, կամ աւելի լաւը, այն ժամանակին երբ պիտի կրնար դաւել ու խաբել զայն: Այն ատեն Կուրասը պիտի դառնար սարսափելի և բացարձակ միապետ: Բարեբախտութիւն մըն էր Յունաստանին որ մահը վերցուցած էր երկուքն ալ ուէ՛ մէկին գերագոյն զօրութիւն մը ձեռք բերելէ առաջ:

Օտիսէս հակառակ իր պակասութիւններուն և յանցանքներուն, հազադիւտ ճարպիկութեան ու որոշ առաքինութիւններու տէր էր: Կուրաս, միւս կողմէն, կոպիտ և գրծուճ բռնակալ մը կրնար ըլլալ:

Հիմա, երբ Օտիսէս ըսաւ անոր թէ ինքզինքը այս կրուսին գլուխը դնելու համար իր քոյրը նշանած էր էտւարտ Թրիլօնին, որ Մեսիայի մը պէս կ'սպասէր բոլորի կողմէն, Կուրաս որ նայած էր Օտիսէսին վրայ իբրև կէս ճգմաւոր թշնամիներով և կառավարութեան թշնամութիւնով՝ զսպեց իր դժգոհութիւնը և հաւտաց որ մեծ ասպարէզ մը բացեցաւ իր առջև: Ուէ՛ մէկէն աւելի ան զգաց Օտիսէսի յանդգնութիւնն ու խորամանկութիւնը: Հաւտաց, ուրեմն, որ

խորամանկ պետը Թրիլօնին իբրև միջոց մը կը գործածէր լօրտ Պայրընը անձաւը քաշելու, և կառավարութենէն իր վրէժը լուծելու համար։ Ան հաւտաց որ Օտիսէս պիտի խուսափէր այն ճակատագրական դիրքէն, որուն կը քշէր, կա՛մ ինքը ձեռք բերելով «անձը և կա՛մ թիւրքերուն միա- նալով՝ իբրև միակ միջոցը ինքզինք կառավարական տան- ջանքներէ ազատելու համար։

— «Դուն ուրիշ բաներ ալ պիտի տեսնաս, Կուրաս, որոնք չեմ կրնար բացատրել քեզի հիմա, և որոնք դուն չես երևակայեր անգամ, ես անոնց բոլորին ալ աւելի լաւ գնահատել պիտի տամ թէ ինչ է Օտիսէս։»

— «Ուրեմն, ի՞նչ ըսել կ'ուզէք, զօրավար։ Ես մէկ փարա պիտի չառնեմ՝ այս գրամէն, իբրև իմ բաժինս։»

— «Երբ անձաւը գոյ ան, եթէ դուն միշտ իմ հաւատարիմ Կուրասս մնաս, դուն պիտի ստանաս քու բաժինդ։»

— «Տո՛ւր ձեռքդ, զօրավար։»

— «Առ,» ըսաւ Օտիսէս, սեղմելով իր դաշնակցին զօրաւոր ձեռքը։ «Բայց դուն ինքդ, Կուրաս, թելադրութիւններով և ապացոյցներով պէտք է ազդես Թրիլօնին՝ շտապեցնելու անոր ժամանու՛մը անձաւին մէջ։»

— «Գլխուս վրայ։ Վստահ եղիր որ պիտի լինենք մէկ, ինչ որ սկսած ես։» Կուրաս անգամ մըն ալ վճռեց ջերմ անձնւթիւթիւն ցուցնել։

Անոնք ոտքի ելան և անձաւը կը վերադառնային, երբ անցքէն քիչ մը հեռու հանդպեցան օր. Ռ—ին, Թրասիբուլոսին և Թարսիցային, որոնք նստած էին։

— «Տէսէք, Թրասիբուլոս, անոնք կաթ ու մեղրի պէս ետ կուգան,» ըսաւ սուլիացին։ Ապա իր գլուխը շարժելով, աւելցուց. «Ես վիզս գրաւ կը դնեմ որ Օտիսէսը կարգադրած է այդ մարդուն հետ թէ ինչպէս պէտք է կիսւին լօրտին դրամը։ Մենք պէտք է զգուշանք, պարոն Թրասիբուլոս, որ քիչ մըն ալ մենք առնենք։ Նայէ որ ձեր ապագայ կիսն ալ չկորսնցնէ իր բաժինը այդ դրամէն։»

Թրասիբուլոսը, որ ուրիշ բանի մը մասին կը խորհէր, արդէն իր փոփաքած տեղեկութիւնները ստացեր էր օր. Ռ—էն, և մտադիր էր անձաւէն մեկնիլ յաջորդ օրը, ուստի մեքենաբար շարժեց իր գլուխը առանց բառ մը իսկ արտասանելու։

Երբ մօտեցան անոնք, Կուրաս, որ հաշւի չէր առներ սուլիացուն սանձարձակ լեզուն, ըսաւ կատակով մը, «ես

կը նկատեմ, օր. Ռ—, որ դուն ալ բաժանորդ ես փալի- քարիներուն հետ։ Նայէ որ Թրասիբուլոսն ալ չմոլորցնես։»

— «Նախ քու կնոջդ նայէ, պարոն Կուրաս, և ապա ուրիշ կիներու մասին խօսք ըրէ։ Դուն թողուցիր զայն անգլիա- ցուն ձեռքերուն մէջ։ Ա՛հ, Փանայիա։ Պարոն Թրիլօնին նայածքներ ունի որոնք ասեղի պէս կը մխլին։»

Կուրաս բարկութենէն կարմրեցաւ։

— «Եթէ գիտնայիր որ այդ պարոն Թրիլօնին նշանա- Էր Թարսիցային հետ, դուն հիմա այդպէս չէիր խօսէր անոր առջև,» ըսաւ ան։

— «Նշանա՛ծ։»

— «Անշուշտ։ Ձէի՞ք գիտեր ատ,» ըսաւ Օտիսէս։

— «Ա՛յո վառեակին հետ։ Ան դեռ հաւկիթէն դուրս ելած չէ։ Եւ մի՞թէ անգլիացին կ'ուզէ ան։»

— «Կը տարակուսի՞ս։»

Օր. Ռ—ի սուր խօսքերը շարունակեցան, մինչև որ անձաւը հասան անոնք։

Թրասիբուլոս մեծ վիշտ զգաց իր տեսածներուն ու լը- սածներուն վրայ։ Ան չէր կրնար հասկնալ թէ ինչպէ՛ս մարդիկ որոնք ձեռնարկած էին այսքան ազնիւ ու յուսա- հատ պատերազմի մը իրենց բռնակալներուն դէմ, մարդիկ որոնք կա՛մ պիտի խզեն իրենց շղթան և կա՛մ չարաչար մահ մը պիտի կրէին, — կրնային այսքան փոքրոգութեամբ ինտրիգներ սարքել այն դրամին համար, որ տառապող ազ- գը կը կարօտէր իր սուրբ կռիւը շարունակելու։

Վերջապէս այն եզրակացութեան հասաւ որ եթէ պա- տերազմը թիւրքերուն դէմ տարւէր կանոնաւոր և կեդրո- նական կառավարութիւնով մը, որուն հրահանգներուն հե- տեւէին ամէնախիստ օրինաւոր պատիժներով, թերեւս այս- պիտի բաներ չէր պատահեր։ Դժբաղդաբար յոյն ապստամ- բութիւնը սկսաւ առանց կազմակերպութեան մը, կուրօրէն գաղտնապէս, միայն Հեթարիայով մը, որուն անծանօթ և ջրլած անդամները դիմադրաւեցին իրենց ուժէն վեր պա- տասխանատուութեան և վտանգի։

Իւրաքանչիւր խմբապետ մանաւանդ, մինչդեռ իր պար- տականութիւնը կը կատարէր, ուրիշներէն ոչ պակաս վար- ձատրութիւն մը կ'ակնկալէր։ Իւրաքանչիւրը իր սեփա- կան առաջ երթալը հաշւի կ'առնէր։ Իւրաքանչիւրը կ'ա- կնկալէր, հէնց որ կառավարութիւնը կազմակերպուէր, ինքն ալ

անոր մէկ անգամը դառնալ, և իւրաքանչիւրը իր ծառայութիւնները կը նկատէր իբրեւ հաւասարելի:

Մանաւանդ, պէտք է մոռնանք որ թիւրք խայտառակ կառավարութեան անբարոյացուցիչ ազդեցութիւնը դեռ չէր անհետացեր: Տարօրինակ չէր որ ամէն մարդու անձնական առանձնաշնորհումի մտածումը յաղթէր հայրենասիրութեան:

Միսօլունիկին միակ աեղն էր Յունաստանի մէջ, ուր վէճեր ու ներքին գոտութիւններ չէին տիրեր, և ուր ազգին բարոյական ու ֆիզիքական ուժը օրէ օր կը համախմբէր:

Հոն էին Մարկոս Պօղոսիոս և Ալեքսանդր Մավրօքօրտութոս, հոն կ'ակնկալէր յունասէր լօրտ Պայրըն: Հոն, ուրեմն, թրասիբուլոս որոշեց երթալ վաղընէ, և արգիլել, եթէ կարելի է, Գօրիկեան անձաւի բնակիչներու դաւադրութիւնը փոխառութեան նկատմամբ:

Մինչև կէսգիշեր ան թարգմանի դերը կատարեց Թրիլօնի և Կուրասի միջև, մինչդեռ անոնք փոխառութեան մասին կը վիճէին: Այս խօսակցութեան մէջ ան լիուլի տեղեկացաւ փոխառութեան հաւանական տրամադրելիութիւնը:

Վերջապէս լոյսերը մարեցան, և անոնք բոլորն ալ ուղեցին հանգստանալ քնոյ մէջ: Յաջորդ օրը կէսօրին Թրասիբուլոս ճամբայ ելաւ Միսօլունիկի երթալու:

Ժ. ԳԼՈՒԽ

Յ ու ն ա ս տ ա ն ի Պ ա տ ն է չ ք

Ի՞նչ եղաւ Անդրօնիկէն: Ո՞ւր պահւած էր ան Տիամանթօյին հետ: Մեռած էին անոնք թէ ողջ: Այս հարցերը կը անջէր Թրասիբուլոսի հոգին:

Թէև Յունաստանի ամէն անկիւն ջարդի տեսարան մը կը ներկայացնէր, դեռ ան կը սիրէր հաւտալ թէ նախախնամութիւնը խնայած էր իր սիրուհիին և օր մը իրեն պիտի վերադարձնէր ան:

Սակայն անօգուտ էր այլևս ընդերկար թափառիլ զայն փնտռելու համար, որովհետև չէր գիտեր թէ որ կողմը դառնար, կը սիրէր զայն բոլորանէր սրտով, բայց իր հայրենիքի սէրը զօրաւոր էր:

Երեք օրւայ ճամբորդութենէն ետք ան հասաւ Էվէնոս գետը, հին Լիքօրմասը, որ իր վերջի անունը առած է Ետոլիոյ Էվինոս թաղաւորէն, որ ջրախեղդ եղած էր անոր մէջ: Այդ գետը կը հոսի Միսօլունիկէն վեց մղոն հեռու:

Արևմտեան Յունաստանի այս մայրաքաղաքը, ուր լօրտ Պայրըն իր սիրտը թողուց, կը տարածէր Փաթրասի ծոցի հիւսիսային արևմտեան կողմը, Էվինոս և Աքրիլոս գետերուն մէջ տեղ, Արաքինթոս լեռան ստորոտը վերջացած դաշտի մը մէջ:

Քաղաքին դիրքը հազիւ թէ ծովէն բարձր էր: Ուստի երբ հարաւային հովը ալիքները կը թաւալէր, եզերքի տունները ջուրով կը չրջապատուէին, բայց երբ հիւսիսային հովը փչէր, ծովը հեռուն կընկրկէր:

Այսպիսի ծովակ մը, որ վաթսուն մղոն տարածութիւն ունի, անոր բնական դաշնակիցն է, որովհետև ան կարգիլէ մինչև իսկ ամէնափոքր շոգենաւի մը մերձեցումը: Ջուրի մակերևոյթէն վեր կը բարձրանան շատ մը ցրած և աւազուտ կղզիներ, օգտակար ձկնորսներու համար, բայց պատերազմի ատեն իրեն բնական ամրութիւններով, ընդունակ է աւելի ևս զօրանալու: Ամէնածանօթներէն են՝ Մարմարա, Քսէքլամիսմա, Քլիսօվա, Տօլմա, Բօրօս, Անատօլիօն, Բոօքօիանիսթօ, Այաթրիաս և Վասիլասի, շատ մը ուրիշներ ալ կան:

Ցամաքին կողմը, չորս ոտք խորունկ փոս մը, և աղիւսներէ ու քարերէ շինւած պատ մը կ'երկարի նաւամատոյցին մէկ ծայրէն միւսը:

Այսպէս էր Միսօլունիկն յոյն յեղափոխութենէն առաջ: Անոր ձկնորսութիւնները հանրածանօթ էին: Անոր համբաւաւոր հանրային դպրոցը կը դառնէր Տէմէցանայի, Պօլսոյ, Քիտօնիայի և Եանիայի դպրոցներուն հետ: Մեծահամբաւ Փանայիօթիա և Փալաման փրօֆէսօրները անոր դասատուներու շարքին մէջ էին:

Թրասիբուլոս մեծապէս փոխւած տեսաւ քաղաքը հիմա, այն ժամանակէն երբ ինքը թողուց փէթայի կուէն ետք:

Օմէր Պրիօնէ, երես առած փէթայի յաղթանակէն, Սուլիի դրաւումէն, և զանազան յոյն խմբապետներու դաւաճանութենէն, առաջացած էր արևմտեան Յունաստանի մէջ, ակնկալելով Միսօլունիկէն Պէլօպօնէս անցնիլ և միանալ թիւրք բանակի մեծ մասին:

Ալեքսանդր Մավրօքօրտաթոս որոշեց այդ քաղաքին խարխուլ պատերու ետեւէն կեցնել հոսանքը որ կապած էր Տիաքոսի չարչարողը :

Ձեռնարկը յանդուգն և կորստաբեր էր : Միսօլունկիի բնակիչները և դրացիները կը սարսափէին լոկ այդպիսի ծըրադիր մը իրենց յիշեցնելէն և կը փախչէին Յօնիական կղզիները և Արաքինթօսի բարձունքները :

Մարկոս Պօցարիս միայն երդում ըրաւ անոր հետ հոն իյնալ կամ յաղթել : Ապա անոր օրինակին հետեւեցաւ Պօրֆիրոս արքեպիսկոպոսը , և մօտաւորապէս երեք հարիւր վաթսուէն հայրենասէրներ :

Անոնք կիսկատար նորոգեցին քաղաքին ամրոցները և փոսը և ձեռք բերին քանի մը թնդանօթներ :

Արագաբար առնալու տներու և թիւրքերու բազմութիւն մը, աւելի քան տասը հազար հոգի երեցան իրենց պոռչտուքներովն ու սպառնալիքներովը , և սկսաւ պաշարումը : Անոնք թիւրք նաւատորմէն ալ կ'օգտուէին դէպի ծովը գնալու :

Մինչև անկալաւած նոր ուժեր դալը ժամանակ վաստըկելու համար , Մավրօքօրտաթոս անձնատուր ըլլալու յոյսով զբաղեցուց թշնամին : Ան սկսաւ դադտնապէս առանձին առանձին բանակիլ երկու գլխաւոր հրամանատարներուն և նաւատորմի ծովակալին հետ : Տեղեակ ըլլալով անոր երեքին մէջ դոյ եղող դառն ոսոխութեան , Մավրօքօրտաթոս աւելի խորամանկ վարպետութիւն մը չէր կրնար հնարել ժամանակ վաստկելու համար :

Վերջապէս յոյն նաւերը երեցան , ասոր վրայ թիւրք նաւերը խարխիս վերցուցին ահաբեկ և հեռացան դէպի Յօնիական կղզիները :

Իսկական պաշարումը դադրած ըլլալով առատ մթերք լեցեցեցաւ քաղաքը : Նոյն ատեն եօթը հարիւր զինուոր հասան Փէթրօ պէյի և Զայմիսի հրամանատարութեան տակ : Երբ անմիջապէս ետք Մարքրիս և Յօնկաս խմբապետերը իրենց զինուորներով և ուրիշ հազար պէլօպօնէսցիներով Լօնթօսի հրամանատարութեան տակ քաղաք հասան ծովէն : Պահագուռնդը ուրխութեամբ թողուց իր պաշտպանողական թաքթիքը և դուրս ելլելով յարձակում գործեց : Անոնք Օմէր Պրիօնէն ետ մղեցին և հարիւր հատ տաճիկ ջարդեցին :

Բաղդի այսքան անակնկալ փոփոխութեան մը հանդէպ ,

Ետօլիայի լեռնականները , թիւրքերէն վրէժ լուծելու ծարաւով , որոնք յափշտակած էին իրենց երկիրը և կողոպտած իրենց հօար , խիզախօրէն իջան իրենց բլուրներէն և ինկան թիւրքերուն վրայ : Դարձեալ , Փէթրօ պէյ , պահագնդէն մաս մը առնելով ծովով գնաց օգնելու լեռնականներու և կտրելու թիւրքերու հաղորդակցութիւնը ծովէն :

Օմէր Պրիօնէն հասկցաւ թէ ինք խաբւած էր յոյներէն և կաշկանդւած իր նախանձոտ ընկեր-հրամանատարներէն : Ան որոշեց կաղանդի գիշերը , երբ յոյները կը պատրաստուէին Գրիստոսի ծնունդը տօնելու , յարձակիլ քաղաքին վրայ : Ութը հարիւր առնալու տներ սանդուխներով առջևէն պիտի քալէին :

Բարեբախտաբար Մավրօքօրտաթոս և Պօցարիս իմացան այս դաւը : Եկեղեցիին բանալիները հաւաքելով , արգիլեց բնակիչներուն տօնը տօնելու : Ապա երբ իմացաւ թէ թիւրք զօրքը բաւական մօտեցած էր , բոլոր թնդանօթներով սարսափելի և անակնկալ կրակ տեղացին անոնց վրայ գիշերային մթութեան մէջ . կռիւը կատաղի և յամառ եղաւ : Վերջապէս , արշալոյսէն քիչ առաջ , Պրիօնէն ստիպւած էր նահանջել , թողլով հինգ հարիւր մեռած և տասներկու դըրօշակ : Յոյները կորսնցուցին միայն քանի մը մեռած և վիրաւոր :

Հետապնդւած Մարկոս Պօցարիսէն , Փէթրօ պէյէն և կատղած գիւղացիներէն , որոնց յաջողութիւնը առիւծի փոխած էր զիրենք , — Ալի փաշայի գաղանաբարոյ աշակերտը ոչ մէկ տեղ ապաստանան չգտաւ մինչև որ Արթայի պարիսպները հասաւ : Ան յոյներուն թողուց տասը թնդանօթ չորս ումբաձիգ , իր բոլոր պաշարը և մեծ քանակութեամբ արծէքաւոր աւար :

Միսօլունկի անունը այն ատեն արձագանգ գտաւ ամբողջ Եւրօպայի մէջ : Մարկոս Պօցարիսի և Մավրօքօրտաթիսի անունները յիշելն անգամ մարդուն սիրտը հիացմունքով կը լեցնէին , և երախտագիտութեան արտասուք կը բերէին կնոջ մը աչքերուն մէջ :

Առժամայ կառավարութիւնը պարզապէս տեսաւ որ այս քաղաքը Կորնթոսի պարանոցէն ետք կարևորագոյն էր : Անոնք հրաման ըրին Փէթրօ Քօքլինիս ճարտարագործին որ ներկայ պատերազմական պահանջներուն համաձայն ամրացնէ :

Իւրաքանչիւր հրետանի կամ նախապարիսպ կը կոչւէր

ժամանակակից պատւաւոր յոյնի մը անունով, ինչպէս՝ Պօ-
ցարիս, Քանարիս, Քօրայիս, Ռէկաս, կամ ուրիշ յունասէր
կամ պատմական անձի մը, ինչպէս՝ Պայրըն, Ֆրանքլին,
Ուիլիամ Թէլ, Օրէնճի Ուիլիամը ևն:

Սուլիացիները, արտաքսւած նախորդ տարին իրենց
ժայռոտ ամրութիւններէն, փախան հոն՝ իրենց հերոսուհի
կիներով: Հոս հաւաքւած էին յունասէրները, արեւմտեան
Եւրօպայի այն զաւկները որոնք եկած էին իրենց արիւնը
թափելու Յունաստանի օգտին: Հոս էին այնպիսի մարդիկ
որպիսին էր Մթուրնարիս, Իսմայէլ փաշային յաղթողը, փոր-
ձառու քլէֆթ մը Աքէլուսի հովիտէն, և Քօնսթանթինոս
Պօցարիս, որուն հանդպեցանք մենք, Ալի փաշայի վերջին
օրերուն, և Քիցոս Յովէլաս, որուն սուրովը առնավուտ և
յոյն ցեղերը սովոր էին երդում ընել հետեւեալ անէծքով,
«Թող Յովէլասի սուրը սպաննէ զիս»:

Հակառակ այդ ատենի աղքատութեան ու անկարգու-
թեան, զիցեբացի բժիշկ Մէյէր հիմնեց «Յոյն Քրօնիկ» թերթ
մը, որ խանդավառութեան և ազատ գաղափարներու շունչ
մը ունէր և Տիմիթրիոս Փօլոս, Քօրէյի աշակերտ մը, սոր-
վեցուց հին յունարէն, Քրօնսերէն և իտալերէն:

Մէկ խօսքով, Միսօլունկին մայրաքաղաքի մը երեւոյթը
առաւ, թէ և անւանապէս այդպիսի աստիճան մը չունէր, և
Յունաստանի վերածնունդի շիտակ աչքը դարձաւ:

Թրասիբուլոսի ժամանած օրը, խորհրդաժողով մը գու-
մարւած էր Մարկոս Պօցարիսի տան մէջ, արեւելեան Յու-
նաստանի այն ատենւայ զինուորական հրամանատարը:

Այդ ժողովը հրաւիրւած էր, որովհետեւ երիտասարդ
վեզիր, Մուսթայիս փաշան, Շքոտրայի փաշա մականունով,
բազմաթիւ բանակով մը և Ալթէրիական նաւատորմիղով,
կը յառաջանար Օմէր Պրիօնէի պարտութեան վրէժը լու-
ծելու և քաղաքը կործանելու: Ան առաջարկեց վերջա-
պէս անցնիլ Պէլօպոնէսը և մահացու հարւած մը տալ ա-
պստամբութեան:

— «Ես կը խորհէի», Փէչչիօ դուքսը սովոր էր ըսելու,
«թէ իտալացի նկարիչը չափազանցած էր հին հռօմէական
զինուորներու գոյնն ու դէմքը: Անոնց փառայեղ դիմագի-
ծը, անոնց ըմբշային անդամները, անոնց արեւակէզ մարմինը
արդարեւ չափազանցութիւններ կը թւէին ինծի, բայց երբ
տեսայ Ռումէլիի ժողովուրդը՝ համոզւեցայ որ այդ պատ-

կերները անճիշդ չէին: Վերջինները ամէնալաւ մարդիկն
են որ երբեք տեսած եմ»:

Մարկոս Պօցարիս, Սուլիի արքայական արծիւը, թե-
րեւ չէր պարունակէր այս ազնիւ յունասէրի փայլուն նա-
խադասութեան մէջ: Ան միայն հինգ ոտք էր, իր հայրե-
նակիցներու միջին բարձրութիւնով: Ան հեզ էր, արագա-
շարժ և հովու պէս թեթեւ: Եսլրոսի ժողովուրդը կը պար-
ծենար իրենց երգերուն մէջ թէ ան կրնար ցորենի ծը-
փացող հասկերուն վրայէն քալել առանց շիւղ մը իսկ
ծռելու: Իր դէմքը կանոնաւոր էր, իր երեսը գունատ և
մեղմադճոտ: Իր աչքերը երկնակապոյտ, և իր երկար մա-
զերը մինչև դօտին կը հասնէին: Իր կոստանդին եղբոր պէս
քիչ կը խօսէր և շատ կը մտածէր: Իր խոհուն լռութիւնը
կը ծածկէր սիրտ մը որ անվեհեր և մեղմ էր, միշտ անկեղծ,
ըմբշային մրցումներու մէջ ան հօմէրի հերոսներուն կը նը-
մանէր:

Խաղաղութեան ատեն ամառւայ դեփիւռի մը նման մեղմ
էր, պասերազմի ատեն ուրականի մը պէս ուժեղ և ան-
վեհեր էր: Դիմագրաւեց վտանգին, արհամարհեց աւարը,
և հետապնդեց միայն իր հայրենիքի փառքն ու աղատու-
թիւնը: Իր հագուստը որ իր Անկէրուքա քոյրը և Քրիս կինը
գործած էին, զարդարւած չէր՝ իր փալիքարիներուն նման՝
ոսկիով և արծաթով: Առանց հակասութեան Մարկոս Պօցա-
րիս ամէնահամբաւաւոր ռազմիկը և ամէնափայլուն նկարա-
գիրն էր որով ներկայ Յունաստանը կրնայ պարծիլ:

Ժողովին ներկայ էին գլխաւոր պետերը և նշանաւոր
յունասէրները: Անոնք կը խորհէին թէ ինչ քայլ պէտք
էին առնել կասեցնելու համար յարձակող բաղմութիւնը
տառնելից հաղար առնավուտ և թիւրք զօրքին:

Տարակոյս և վարանում կը յայտնէր բոլորի երեսի
վրայ: Ասկէ աւելի ճակատագրական չէր եղած Յունաս-
տանի վիճակը: Մավրօքօրտաթօս և Քօքօքթրօնիս հակա-
ռակ էին իրարու: Իբսիլանթի, յօգնած իր ոսոխներու ին-
թրիկներէն, անփոյթ կ'երենար: Հիտրայի ծովակալները
բացէիբաց դժգոհ էին կառավարութենէն: Օսիսևս և Կու-
րաս կը ջանային հրամանապետութիւն ստեղծել արեւել: Յու-
նաստանի մէջ, Քարայիսքաքիս, որ արդէն համբաւաւոր
էր զինուորական ճարտիկութեան և քաջութեան մէջ, վտան-
գաւոր կերպով հիւանդ էր:

Պօցարիս ոլորեց իր պէսը, մտիկ ըրաւ, դարձուց իր

աչքերը իւրաքանչիւրին, բայց բառ մը իսկ չարտասանեց։
Թրասիբուլոսն ալ ընկզմած էր խոր լռութեան մէջ, ան
կը մտածէր որ մինչդեռ ապերջանիկ ազդը անդունդի ծայ-
րէն կախած էր, Գորիկեան անձաւի խմբապետները ոչ մի-
այն կը ծրագրէին փոխառութիւնը, այլև կը մտածէին պա-
հանջել նոյնիսկ Միսուլունկիի թնդանօթները իրենց անձերու
պաշտպանութեան համար։

— «Եղբայրներ,» ըսաւ Պօցարիս, «մենք պէտք է կեցը-
նենք թշնամիի յառաջխաղացումը Գալիտրոմի անցքէն։ Մի
ակնկալէք այսպիսի կառավարութենէ մը որ Միսուլունկին
փրկէ։»

— «Մենք Գալիտրոմ քաղաքը չափ ու ժ չունինք,» փափը-
սացին շատերը։

— «Հինգ հարիւր իսկական փալիքարիներ կը բաւեն։»

Լուռ մունջ բոլորն ալ երկար ատեն իրարու նայեցան։
Անվեհեր Պօցարիսը ոտքի ելաւ և ցոյց տաւ իր ընդհանուր
հրամանատարութեան պաշտօնաթուղթը։ Համբուրեց ան,
և ապա կտոր կտոր խզեց։ Յետոյ ըսաւ, «Ով որ ճշմարիտ
հայրենասէր մըն է թող ինծի հետեւի Շքոտրա փաշայի գաշ-
տը։»

Այսպէս ան արտայայտեց իր հաստատ որոշումը իր սուլ-
իացիներու պղտիկ խումբովը յարձակելու փաշայի բաղմա-
թիւ բանակին վրայ և յաղթելու անոր։

ԺԵ. ԳԼՈՒԽ

Բ ա Ր Ե Բ ա խ տ Հ ա ն դ ի պ ու մ ը

Ինչ որ էր Ալեքսանդր Յուլիոս Կեսարին, նոյնն էր
Մարկոս Պօցարիս Թրասիբուլոսի երեսկայութեան։ «Իմ տա-
րիքս եղած ատեն, ան այնքան ըրած է և ես բան մը ըրած
չունիմ,» Հռոմի ապագայ տիկտաթօր բացագանչեց Մակե-
դոնիոյ թագաւորին արձանը տեսնալով Կատիրիոյ մէջ։

Թրասիբուլոս ծանօթացաւ այս հերոսին հետ Փէթոյի
դժբախտ արշաւանքին ատեն։ Զօրաւոր սէր մը զգաց դէ-
պի ան, և բնաւ չէր բաժնէր անկէ, եթէ ստիպւած չըլլար
Անդրօնիկէի ետեւէն երթալու։

Անոր հաստատ որոշումը լսելով, մօտեցաւ և ըսաւ, «Ես
ալ կը հետեւիմ ձեզի, զօրավար։»

Պօցարիս գրկեց զայն, և ապա նշան ըրաւ իր եղբորը

մօտենալ. «Դուք Միսուլունկի կեցէք ու կարելի եղածին չափ
զօրք հաւաքեցէք, որպէսզի պահեստի զօրք ունենաք, եթէ
մենք յաղթելու ըլլանք։»

Կոստանդին շիտակ անոր նայեցաւ, և գլխի շարժումով
մը խոստացաւ։ Իր ամբողջ սիրտը զգածւած էր իր եղբո-
րը խիզախ որոշումէն։

Առաջնորդը և իր երեք հարիւր սուլիացիները իրար պի-
տի դանէին Փլէօրօնի աւերակներուն մէջ, որ այսօր կը կոչ-
ւի Տիկին Իրենէի Դղեակը, Միսուլունկիէն ժամ մը դէպի հիւ-
սիս։

Արշալոյսէն կէս ժամ առաջ Թրասիբուլոս հասաւ որոշ-
ւած տեղը և սպասեց։ Յետոյ Պօցարիս ժամանեց ընկերակ-
ցութեամբ իր հաւասարիմ Տիւսասի և երեք ուրիշ փալի-
քարիներու։ Ան հագնւած էր հարսնիք գնացողի մը պէս։
Անոր երկար մաղերը խնամով հիւսւած էին, իր ոլորուն
պէխը կը վերջանար երկու երկար ծայրերով, և իր երեսը
մաքուր սափրւած և իր զէնքերուն պէս կը փայլէր։

— «Ամբողջ գիշերը երազած եմ իմ Գրիս քրոջս և զաւ-
կներուս վրայ,» ըսաւ ան, վար դնելով իր հրացանը և քա-
րի մը վրայ նստելով։ «Լաւ ըրի որ ժամանակ առաջ անոնք
Անքօնա խրկեցի։ Թէև աղքատ եմ, բայց չեմ վախնար որ
անոնք նորէն թիւրքերու ձեռքը իյնան։ Թրասիբուլոս, դուք
ուսեալ մարդ էք, պատմեցէք ինծի թէ ինչո՞ւ Տիկին Իրե-
նէի Դղեակը կը կոչեն այս տեղ։ Ո՞վ էր Տիկին Իրենէ։»

— «Յունական մայր ցամաքին շատ մը ուրիշ տեղերն ալ
նոյն անունը կը կրեն։ Ես կը կարծեմ որ այդ մնացած է
թեսալացի իրենէն, որ անդուծ մարտիրոսութիւն մը կրեց
Դիոկլետիանոս կայսեր օրով,» պատասխանեց Թրասիբուլոս։

— «Երբեք լսած էք այն աւանդութիւնը, որ Միսուլունկիի
բնակիչները կը պատմեն այս աւերակներու մասին։ Անոնք
կը հաւտան թէ երեք արկղներ կան պահած այս գետնին
մէջ, որոնցմէ երկուքը ոսկի կը պարունակեն, իսկ երրորդը
օձեր։ Վերջինի վախէն անոնք չեն համարձակիր փորել ա-
ռաջինները։»

— «Եթէ Շքոտրա փաշան գիտնար ատ, կը ջանար Մի-
սուլունկին գրաւել կարելիին չափ շուտով, որպէսզի գտնար
ատոնք։»

— «Գաղափար մը ունի՞ք թէ իսկապէս որքան մեծ է
Շքոտրա փաշայի բանակը։»

— «Ոմանք քսանհինգ հազար կըսեն, և ուրիշներ երե-

սուն հազար, թերևս ամէնէն մեծ և տարօրինակ բանակը որ երբեք մեզի դէմ չարժւած է: Ան կը բաղկանայ բոլոր առնավուտ ցեղերէն, — չքոտրացի, կէկ, թօսք, կիսփիճիս, և քրօյացի կաթօլիկ միրտիթներ: Անոնք արդէն ողողած են Նէվրօյօլիսը և շատ հեռուն ալ չեն կրնար եղած ըլլալ:»

— «Լաւագոյն է թողուլ որ եղնիկը մեր ձեռքը դայ, քան մացառներուն զարնելով ու աղաղակներով դուրս բերել զայն,» ըսաւ Պօցարիս, կրակ կտրած: «Ահա կուգան մեր փալիքարիները: Անոնք սկսան ցոյց տալ իրենք զիրենք արշալոյսին:»

Արաքինթոսի գագաթները կը պայծառանային քանի սուլիացիները կը հաւաքւէին ամէն կողմէ, կամաց և ծանր կերպով որ կը բնորոշէ զիրենք խաղաղութեան ատեն: Երկու ժամ ետք, օգոստոս ութին, սկսան քալել Նտօլիոյ հիւսիսային կողմը: Չորս օր ետք անոնք հասան Իդրիայի ճակճոտ լիճը, որ կը պարպէ Թրիքօնիս լիճը: Այս լիճը խաչաձևած է կամուրջով մը որ երեք հարիւր վաթսուներկեց կամարներ ունի, որուն շինութիւնը միւսիւլմանները կը վերագրեն Սիւլէյմանին, իսկ յոյները նորմանտացիներուն: Անոնք ասոր վրայէն անցան և հասան Սուվօլաքա, գաւառ մը որուն քրիստոնեայ կառավարիչն էր Յովհաննէս Բ., փաթրասի դուքսը:

— «Մենք պէտք է հանգչինք հոս մէկ երկու ժամ,» ըսաւ Պօցարիս, «որովհետեւ չեմ կարծեր որ Թշնամիէն շատ հեռուն եղած ըլլանք:»

— «Ես բնաւ տեսած չէի արեգակը ինծմէն այսքան վար,» նկատեց Թրասիբուլոս, մինչդեռ կը յապաղէր բարձունքին վրայ: «Մարդ կը կարծէ որ ան իր պալատին մէջ նստած է:»

Յունաստանի օդաւէտ մասն է այս: Բնութիւնը հոս ապաւորիչ և զանազանութիւններով լիքն է: Վեհափառ անտառներ, բանաստեղծական լեռներ, խռովայոյզ գետեր, և դիւթի տեսարաններ, բնական բոլոր գեղեցկութեամբ կը տարածւէին մարդու մը աչքերուն վերեւ ու ստորեւ:

— «Ո՞վ է ան որ ծնած ըլլայ լեռներուն մէջ և չսիրէ զանոնք,» բացագանչեց Թրասիբուլոս: «Իմ ծննդավայրս գիւղական Արքատիան է: Ան ոչ մէկ բանով ստորադաս է այս տեղի տեսածներէս: Ի՞նչ երջանիկ օրեր անցուցի հոն, երբ երիտասարդ էի:»

— «Երիտասարդ: Որքա՞ն ատենէ իվեր է որ ծերացած էք:»

— «Ես ծեր մը չեմ, բայց ես շատ բաներ տեսած ու կրած եմ ասկէ առաջ: Ես ականատես չեղայ մօրեղբօրս և շատ մը ուրիշ եպիսկոպոսներու մահաւան: Ես չտեսայ Նըւիրական Լէգէօնի կոտորումը: Ես բանտարկւած չէի հոն ուր տարաբախտ Իբսիլանթին դեռ բանտարկւած կը մնայ:»

— «Դ՞ո՞ւք ալ Մօնկացի բանտն էիք: Ծանչցա՞ք Ալէքսանդր Իբսիլանթին:»

— «Անշուշտ ճանչցայ:»

— «Ի՞նչ տեսակ մարդ է ան: Ան իր եղբօր պէ՞ս է: Յամա՞ն է իր որոշումներուն մէջ, իսկ հաճելի ընդհանուր յարաբերութեան մէջ, Մալքօքօրտաթիսին նման:»

— «Ան շատ մը գերազանց գծեր ունի, բայց քիչ մը ծոնր և լուրջ է: Ան ռուսական արքունիքի զգուշ երեւոյթը ունի թէև չողոքորթութեան հակառակ չէ:»

— «Այսպիսի մարդիկ իրաւունք ունին, եղբայր, ծանր և մեղմէ ստորերը ըլլալուն,» պատասխանեց Պօցարիս: «Անոնք այնքան ճամրորդած են աշխարհիս վրայ և այնքան բաներ տեսած են: Անոնք մեծ դպրոցներու մէջ ուսած են և ճանչցած ու ընկերացած են մեծ մարդոց հետ: Ի՞նչ բաղդատութիւն կարելի է ընել անոնց և մեր մէջ:»

Թրասիբուլոս զարմացած էր այս խօսքերէն, և նայեցաւ անոր, չիօթած:

— «Ինչո՞ւ չւարած կ'երեւիս, բարեկամ: Ես կ'ըսեմ քեզի ճշմարտութիւնը ինչպէ՞ս որ կ'ղգամ: Իմ հոգիս պատերազմի տակն այդ լեռան չափ մեծ է: Վախը բան մըն է որ ես դեռ բնաւ զգացած չեմ, բայց ի՞նչ ընեմ: Ես վիշտ կ'ղգամ երբ ինծմէն աւելի ուսեալ մարդոց կը հանգալիմ: Նախանձոտ չեմ դէպի անոնք, բայց կը սիրեմ զանոնք և կը փախալիմ անոնց հետ ըլլալ:»

— «Միւս պետերը, Պօցարիս, այդպէս չեն խօսիր: Քու հոգուդ բարձրութիւնը, քու ազգասիրութեանդ խորութիւնը և քու բնական տրամագրութիւններդ լիապէս կը փոխարինեն ինչ որ ազգի ընդհանուր վիճակը արգիլած է քեզի դրժերէն սորվելու:»

— «Ո՞րքան կը ցաւիմ որ ողջերթ չկրցի մաղթել Մալքօքօրտաթիսին: Ես այնքան կը սիրեմ զինքը, որքան չուն մը իր աէրը: Մարդ մը որ այնքան բան գիտէ և լաւ ընտանիքի կը պատկանի, և սակայն այնքան պարզ և ընկերա-

կան ամէն բանի մէջ, զարմանք մըն է: Ի՞նչ համբերութեամբ և քաղցրութեամբ կը բացատրէ ան ինչ որ չես գիտեր: Այնպէս կը ներկայացնէ ան, որ կը հասկնաս առանց ամօշնալու: Իսկ երբ խնդիրը կուէի ծուխին մէջէն լեռները անցնելուն վրայ է, դուռն հոն կը գտնես զինքը անոնց հետ որոնք սուրով ու հրացանով մեծցած են: Ես կը յիշեմ զինքը Միսօլունկիի պաշարման ատեն: Անոր օրինակը պատճառ դարձաւ մեզի առիւծի պէս կուէլու:

Անոնք նստան քանի մը վայրկեան ճաշելու: Թրասիրուլոս չէր կրնար չզարմանալ Մարկոս Պօյարիսին: Ան շարունակ կը նայէր անոր երբ իրենց աչքերը չէին հանդիպէր իրարու: Անոր նուրբ արտայայտութենէն հետեցուց թէ ինչ անդուգական մարդ մը կ'ըլլար հերոսը, եթէ քիչ մը ուսմունք առած ըլլար: Ի՞նչ տարբերութիւն, ըսաւ ինքնին, ասոր և միւս պետերուն մէջ, քաղաքավար և վայելուչ իր խօսքերուն և վարմունքին մէջ, առանց նախանձի կամ ատելութեան իր հոգին կը ցանկար հայրենիքի փառքին և իր սիրելի Յունաստանին:

Անոնք դեռ կը ճաշէին, երբ լրտեսները արմատօլ մը ներս բերին, որուն հանդիպած էին մօտերը:

— «Ո՞վ ես դուն,» հարցուց Պօյարիս:

— «Ծեր արմատօլ մըն եմ, Մօրայէն: Ես Ակրափա Քարայիսքաքիսի հետ էի երբ կուէցանք Շքոտրա փաշային դէմ, և թողուցինք զայն կիրճերու մէջ, որովհետեւ մեր հրամանատարը հիւանդ էր: Բայց ո՛ւր կ'երթայիք դուք այսքան բալիքարինքով:»

— «Ո՞ւր է Քարայիսքաքիս:»

— «Հոն, մեզմէ քանի մը ժամ հեռուն: Ան Փրուսոսի վանքը կ'երթայ, և անկէ ալ Գիտարի՝ անոր մօտը:»

— «Քանի՞ հազար մարդ ունի Շքոտրա փաշան:»

— «Երեսուն հազար, կ'ըսեն:»

Պօյարիս դարձաւ և նայեցաւ իր երեք հարիւրին: Մարդ մը իրաւամբ կը վարանէր այսքան փոքր թւով քաղաքի այդքան մեծ բազմութեան վրայ:

— «Եկէք փաշային դէմ երթանք,» ըսաւ ան խնդուքով մը:

— «Փաշային դէմ: Ներեցէք, խմբապետ, ի՞նչ է ձեր անունը:»

— «Մարկոս Պօյարիս:»

— «Մարկոս Պօյարիս, Մարկոս Պօյարիս,» ծերունի ար-

մատօլը բացադանչեց, իր Փէսը վար առնելով, իր դեղին մազերը ալիքի պէս վար ձգելով և բազուկները կուրծքին վրայ ծալելով:

— «Ի՞նչ կ'ըսես, պիտի կրնա՞նք Շքոտրա փաշային հաղարները ուտել:»

— «Եթէ այս բոլոր փալիքարիները Պօյարիսի պէս են, մենք անոնք բոլորն ալ սուրէ կ'անցնենք: Տիաքոս, գրեթէ մինակ Օմէր Պրիօնէի բանակը մօտաւորապէս կոտորեց:»

— «Ես մանկութենէս իվեր քլէֆթ մըն եմ: Ես եղած եմ Քօլօքօթրօնիսի, Տիաքոսի, խմբապետ Անդրօնիկոսի, Վուվուլինայի, Թրիփօլիցայի մէջ և հիմա Քարայիսքաքիսի հետ:»

— «Խմբապետ Անդրօնիկոսի հետ,» հարցուց Թրասիրուլոս, յուզւած:

— «Այո՛, ես անոր գլխաւոր փալիքարին էի: Ան ռոճիկով վերցուց մեզ, տասը փալիքարիներ, և գաղինք Փաթրաս, և յետոյ Զէյթունի, հոն ան իմացաւ պատրիարքի և իր եղբոր մահը: Սաստիկ վշտացած էր, և խենթի պէս յարձակեցաւ թիւրքերուն վրայ և գետին նետեց անոնք մինչև որ ինքն ալ սպաննեցաւ: Ես ինքս ալ գէշ վիրաւորւած էի, երբ կը ջանայի պաշտպանել զինքը. թէ ինչպէս ողջ եմ հիմա, ես չեմ գիտեր:»

Ինչպէս ընթերցողը կը հասկնայ այս ծեր զինուորը նոյն ինքն լամբրոսն էր: Արագաբար Թրասիրուլոս իր բոլոր կրցած տեղեկութիւնները տւաւ անոր, պատմելով թէ իր եղբայրը Անդրօնիկոս թէև ծանրապէս վիրաւորւած էր, սակայն դեռ ողջ էր, և ուր ըլլալը չէր գիտեր:

— «Թոյլ տւէք գրկեմ զձեզ. իմ տէրս ո՞ղջ է: Իմ փոքրիկ քաղցր տէրս ո՞ղջ է,» աղաղակեց ծեր Արմատօլը, արտասուալից, նետելով ինքզինքը Թրասիրուլոսի կուրծքին վրայ: «Եո ձեզի մօտ պիտի մնամ: Զեղի հետ զինքը տեսնալու պէս կզգամ նորէն:»

Այդ ատենէն լամբրոս կապեցաւ Թրասիրուլոսին: Այդ նոյն իրիկունը անոնք բոլորն ալ արագաբար քաղեցին Քարայիսքաքիսի միանալու, որ շատ հեռու չէր իրենցմէ:

ԺԶ. ԳԼՈՒԽ

Դ ա լ ա ճ ա ն ի Ո Ր Դ Ի Ն

Թրասիբուլոս Լամբրոսէն իմացաւ ամէն բան Պարթաքասի մասին: Անկէ ինչպէս նաեւ օր, Ռ—էն ստացած տեղեկութիւններէն համոզուեցաւ որ իր նշանածի մասին Պարթաքաս սուտէն զատ ուրիշ բան խօսած չէր իրեն:

Լամբրոսի ներկայութիւնը Թրասիբուլոսի սրտին վէրքերը վերանորոգեց: Պօյարիսի հետ ունեցած իր յարաբերութիւնները վերջերս քիչ մը միսիթարած էին զինքը իր կորուստներուն, դժարութիւններուն և ցաւերուն համար, որոնց մէջէն անցած էր: Հիմա, երբ անգամ մը ևս դէմառդէմ եկաւ իրական վտանգը, մոռցաւ իր սեփական դիրքը, և խորհեցաւ միայն իր սիրած Անդրօնիկէին վրայ: Մանաւանդ, ան չէր կրնար հասկնալ թէ ինչո՞ւ մարդու զգեստով ծպտած էր ան, ինչո՞ւ կը հետապնդէր վտանգը և ուր գացած էր վերջապէս: Իր գլուխը պառոյտ կուտար ենթադրութիւններով:

Քարայիւքաքիսի բանակը, որ Քարբէնսի մօտ դտան անոնք, թուով վեց հարիւր մարդ էին: Իրենց հրամանատարը, որ ծանրապէս հիւանդ էր Փրուսոսի վանքը գնացած էր: Սուլիացիները անոնց միանալէն ետք, որոշած էր յարձակիլ թիւրքերուն վրայ, որոնք բանակած էին Քարայիւքաքիսի այգիին ու դաշտին մէջ, լեռնագիւղ մը, անմատչելի, հազար վալած, առնավուտ և միւսիւլման ընտանիքներով: Այս գիւղը կառուցւած էր հինաւուրց և երբեմն գեղեցիկ քաղաքի մը աւերակներուն վրայ, սր սոսկալի բռնաբարութիւններու ենթարկւած էր Բրեննոսէն և Կօլուացիներէն:

Յաջորդ օրը անոնք իմացան գիւղացիներէն որ Շքոտրա փաշայի հինգ հազար հոգիէ բաղկացած առաջապահ դունդը, իր եղբորորդուն ձէլալէտին պէյի հրամանատարութեան տակ բանակած էին Քարբէնսի մէջ, և թէ մնացած բոնակն ալ գալու վրայ էր: Անոնք իմացան նաեւ թէ Օմէր Պրիօնէն աասնըհինգ հազար հոգիով Արթայէն և Քօմփօթէն կը քալէր Միսօլունիկի առջև միացումը կատարելու, և թէ իննսուն տաճկական մարտանաւերէ բաղկացած նաւատորմ մը պիտի դործակցէր ծովէն պաշարելու համար:

— «Հէնց այս գիշեր զարնենք զանոնք», ըսաւ Պօյարիս, գինւորական խորհրդաժողովին մէջ, որ տեղի ունեցաւ այդ օգոստոսին:

— «Մենք քանի մը հոգի ենք միայն, և գիշերւան միջոցին մնացած թշնամին պիտի դայ», ըսին անոնցմէ ոմանք:

— «Բիշէր ենք թէ և, բայց սուլիացիներ՝ ենք մենք: Ես ինքս պիտի մեռնիմ հոս: Ես վճռած եմ այս գիշեր փաշային վրանը բղկտել և կարել անոր գլուխը: Եթէ այդ սոսկալի բանակը, որ հիմա Միսօլունիկին, Պէլօպօնէսին, մեր ամրոց ձեռնարկին ու մեր ազատութեան կ'սպառնայ, անգամ մը կորսնցնէ իր հրամանատարը, պիտի չհամարձակի աւելի առաջ երթալու»:

— «Ինչպէ՞ս կրնանք մենք, առանց նկատելու, հրամանատարին վրանը հասնիլ, որ բանակին մէջ տեղը եղած ըլլալու է»:

— «Սուլիացիները գիւրութեամբ կրնան առնավուտ ձեւանալ, և միթէ թիւրքերը մեզ, առնավուտներու ալ դէմ չեն»:

Պօյարիսի առաջարկը զարհուրեցուց բոլորին: Անոնք բերանին չբայցին, բայց միայն իրարու նայեցան:

— «Պարզ չէ՞ իմ խորհուրդս», հարցուց Պօյարիս ժպտով մը:

Չկար սուլիացի մը որ չերդնուր անոր անունով: Բոլորն ալ ազդակեցին խանդավառութեամբ թէ իրենք պատրաստ էին հետեւելու անոր: Որոշած էր որ անոնք երկու մասի պիտի բաժնէին Քիցոսի և Յավէլայի հրամանատարութեամբ, և իյնային թշնամուն վրայ հէնց որ Պօյարիս իր փորձին մէջ յաջողէր:

Յոյները, մանաւանդ սուլիացիները, սովորութիւն ունէին կռիւ երթալէ առաջ լողնալ, իրենց երկար մազերը սանաւել մինչև իրենց դօտին, և հաղորդութիւն առնել: Կէս օրէն երկու ժամ ետք Պօյարիսն ու Թրասիբուլոսը մտան Քարբէնսի յորդահոս դետի բիւրեղային ջուրին մէջ:

— «Նկատեցի՞ր բան մը, Թրասիբուլոս», հարցուց Պօյարիս լողցած պահուն:

— «Ի՞նչ»:

— «Որ ամէն մարդ, մինչև իսկ Պէլօպօնէսի զօրավարներն ու արեւմտեան Յունաստանը ահաբեկած են Շքոտրա փաշայէն: Եթէ մենք չքալէինք անոր հանդպելու, ան Մի-

սօլունկիի պարիսպներուն պիտի մօտենար առանց դիմագործութեան»

— «Բայց իր բանակը պզտիկ չէ», ըսաւ Թրասիբուլոս: «Ան ամէնէն քիչը տասներկինգ հազար հոգի ունի, և նոյնքան ալ Օմէր Պրիօնէն, և անոնք ասկէ զատ իննսուն հաա ալ մարտանաւեր ունին: Ի՞նչ են մեր ուժերը հոս համեմատաբար»:

— «Օ՛հ, Թրասիբուլոս: Կը տեսնամ որ դուն ինքդ ալ դեռ չես ճանչնար Թիւրքը: Թիւրքը ճնշեց ու գերեց յոյնը աւելի սարսափներով քան ուժով: Մանկութենէս իվեր զէնք վերցնեցած եմ անոր դէմ, և ես ինքս միայնակ մէկ, երկու և աւելի Թիւրքերու դէմ ելած եմ: Ես կուտամ եմ անոր դէմ սուրով, ատրճանակով և երբեմն միայն բռունցքով: Ես այս բաները պարծենալու հարմար չեմ ըսեր, բայց ամէն անգամ որ անոնց դէմ ելած եմ, ամէն անգամ ալ ստիպւած եղեր են խոյս տալ: Հաւատացէք, Թրասիբուլոս, Թիւրքը տմարդի վատ մըն է: Միայն մեր անմիաբանութեան պատճառովն է որ յոյնը անոր լուծին տակ միացեր է այսքան ատեն: Իր կրօնամոլութիւնը երբեմն, Թէն քիչ անգամ, կարող ըրած է իրեն աշխարհի ուշագործութիւնը դժբաւելու արժանի բան մը ընել, բայց հիմա իր արեգակը մարը կը մտնէ, և ոչ իր Մուհամմէտը և ոչ ալ իր դեւերը կարող են կեանք տալ իրեն»:

— «Ես չեմ ուրանար ատ: Մեր անմիաբանութիւններն են աղբիւրը մեր բոլոր դժբախտութիւններուն, բայց ես կը վախնամ որ նոյն անմիաբանութիւնն իդերև պիտի հանեն մեր սկսած գործը»:

— «Թրասիբուլոս, Աստուած չընէ: Այդ է իմ ամէնամեծ վիշտս: Ես մահէն չեմ վախնար, և ոչ ալ անոր մօտենալ կ'զգամ, որովհետև կարծեմ Թէ դեռ շատ հեռուն է ան: Մեր ետև կը Թողունք կին, քոյրեր, զաւկներ, ամէն ինչ որ ունինք աշխարհի մէջ, հայրենիք մը ունենալու և հրէաներու պէս օտարութեան մէջ չթափառելու միակ նըպատակին համար: Եւ հիմա այդ նպատակը քանդելու մասին խորհի՛ր: Մենք յաղթած ենք Թէնամին շատ մը կռիւներու մէջ և կէս կոտորած ենք զայն, և հիմա, երբ մեր գործը կէս մը կատարւած է, մեր անմիաբանութիւնը իդերև պիտի հանէ»:

Երբ Պոցարիս այս խօսքերը արտասանեց, Թրասիբուլոսին դէմքը մռայլեցաւ տխուր խորհուրդներով: Սուլիի

հերոսը ոչ մէկ սուեր չզգաց այն մահաւան, որ Թրասիբուլոս անխուսափելի կը նկատէր: Այն խորհուրդը Թէ Թերևս ինքը ձգէր այս աշխարհը առանց նորէն տեսնալու Անդրօնիկէն, Թուլցուց զինքը, և սակայն կարմրեցաւ իր մօրեղբայրը սպաննողներու առջևէն նահանջած ըլլալու դադափաբէն:

Անոնք գետէն դուրս ելան և սկսան հագնել: Պոցարիս, Թեթեհգի, անհոգ, իր նկարագրին մէջ յանկարծական փոփոխութիւն մը եղածի պէս և յուզւած տարօրինակ խանդավառութիւնով մը, սկսաւ իր այն արծաթեայ ձայնով, — որը անգամ մը լսողը միշտ կը յիշէ — երգել հետեւեալ տողերը. —

«Մուռնի մի՛ ծռէք, տղաքներս,
Գերիներ և հպատակներ մի՛ ըլլաք:
Ես Զօթօն եմ և ողջ,
Ոչ ալ Թիւրք պետ կը ճանչնամ.
Զօթօնը փշրեր է փաշային սուրը:
Եւ խորտակեց վէզիրին Թնդանօթը:
Անոնք օտար երկիրներ քշեցին զայն,
Օգնութիւն բերելու բոլոր սլավ Թագաւորներէն:
Պոցարիս, ամօթ, սև ամօթ քեզի.
Եւ, Քիցօքենաս, ամօթ քեզի:
Հայրենիքը, երբեմն ազատ, չղթաներու մատնեցիր,
Երբ ազատութեան ամառը ծաղիկներով կը ծաղկէր,
Որովհետև դուն վէշիս Փաշան բերիր
Ազատ և ինքնավար Քաջատուլիի վրայ»:

— «Պոցարիս, ի՞նչ ըսել կ'ուզես», բացագանչեց Թրասիբուլոս սարսափահար այս տողերէն:

— «Ճշմարտութիւնը, բարեկամս», պատասխանեց Պոցարիս, սրբելով իր աչքերէն վազող արցունքները: Ապա ցած և ծանր ձայնով մը մըմնջեց. «Մեր անմիաբանութիւնը, մեր անմիաբանութիւնը: Նկատեցի՞ր իմ երգիս վերջին տողերը: Զկայ սուլիացի մը որ այդ երգը գոց չգիտնայ: Ան գրեթէ իմ հայրս է, որ մատնեց Սուլի: Այդ է պատճառը որ ես ու եղբայրս Կոստանդին միշտ տխուր կերևինք: Իմ հոգիս վիշտերէն պիտի չդադրի մինչև որ ես յաջողիմ իմ ազգիս անւան արժանի բան մը ընելու, և մոռցնել տամ բոլորին իմ հօրս ոճիրը»:

— «Այդպէս մի տրամաբաներ, Պոցարիս: Քու հայրդ սուլիացիները մատնեց ապստամբութենէ առաջ, երբ ստորկութիւնը ստիպեց իրեն կաւատութիւն ընել բռնակալի բո-

լոր հաճոյքներուն։ Դուք արդէն մաքրած ես այդ արտաքին շատ մը կռիւներու մէջ տարած յաղթութիւններովդ։ Դուք չէիր որ Միսօլունկին ու Յունաստանը փրկեցիր, և ուստի ազգը չէր որ քեզ իրեն հրամանատար կարգէր։

— Սրաւոր դեռ մաքրած չէ, բարեկամս։ Միայն այս իրիկուն պիտի ըլլայ, թերեւ, եթէ հայրենիքիս ներքին խռնարհ ծառայութիւնն է, և արմատախիլ ընեմ այդ բանակը որ կը քալէ խեղդամահ ընելու դայն։ Այն ատեն արդարեւ իմ սիրտս պիտի խաղաղի, և երկու Յովէլասներու բերանները պիտի գոցեն։»

— Յովէլասները ձեզի դէմ չեն խօսիր։ Ընդհակառակը։»

— Սնոնք իրենց բերաններով չեն խօսիր, բայց իրենց աչքերը քանի իմ աչքերուն կը հանդպին, կ'արտայայտեն բոլոր ատելութիւնը որ իմ հայրս դաւաճան մը ըրաւ և Սուլիի կորուստը պատճառեց։

— Բայց հայրդ ի՞նչպէս դաւաճան մըն էր։ Շատերէն լսած եմ այդպէս, և սակայն բնաւ չեմ հաւատարած։ Ստիչ դատ, թէև ատ անդի ունեցած է քսան տարի առաջ, մեր պատմութեան այդ մասը այնքան խառնաշփոթած է որ ոչ մէկը չի կրնար ճշմարտութիւնը հասկնալ։»

— Ես կը պատմեմ քեզի այդ մասին։ Ես ոչ մէկէն չեմ ծածկեր դայն։ Մտիկ ըրէ,» ըսաւ Պօյարիս, նստելով և իր երկար մազերը սանտրելով։

Շարունակէ, Պօյարիս,» ըսաւ Թրասիրուլոս, ուշադրութեամբ ունկնդրելով։

— «Համբաւաւոր Սուլին» չարունակեց Պօյարիս, «կամ Բաքուսուլին, ատենօք միայն երկու գլխաւոր մարդ ունէր — Փօթօս Յովէլաս և իմ մեծ հայրս, Եօրկիոս Պօյարիս։ Մեծ հայրս ծերունի մըն էր, ընդհանուրէն յարգւած։ Ան տեղին Մինոսն էր։ Փօթօսը երիտասարդ էր, առիւծասիրտ, արկածասէր մարդ մը։ Ան սուլիացիներու Հերակլէսն էր։ Մեծ հայրս շուտով զգաց թէ այս երիտասարդը իր ամէնամեծ ոսոխը կը դառնար, ուստի ատեց դայն։ Իփոխարէն քսանըհինգ հազար զրուչին, որ Ալի փաշան վճարեց իրեն, իր զինուորներուն և ազգական Գէորգին գլուխն անցած յարձակեցաւ Սուլիի վրայ, յուսալով գերել դայն բռնակալին համար։ Բարեբախտաբար յաղթւած էր ինքը և վիշտէն ու խղճի խայթէն թոյն կերաւ ու մեռաւ։

«Իմ հայրս Բիցոս, և իմ եղբայրս Նօթիս այդ ատեններ-

ըն Եանիա էին, որովհետեւ մեծ հայրս, այն դաւաճանութիւնը սարքած ատեն իր ընտանիքը ապահովութեան համար Եպիրոսի մայրաքաղաքը տարած էր։

«Յունաստան պատերազմ մղեցաւ Ալիին և սուլիացիներու միջև։ Մեր փառաւոր յաջողութիւնները դժւար կարելի է նկարագրել։ Վերջապէս մենք սակաւեցինք բռնապետին պատերազմը վերջացնել, և ան խրկեց իմ հայրս Բիցոս, մեր լեռները հետեւալ պայմանները կնքելու, նախ՝ Սուլին ազատ պիտի մնայ, բայց վէճիրը պէտք է արտօնի աշտարակ մը կառուցանելու, ուր հայրս պէտք է մնայ քառասուն զինուորներով, որպէսզի պատժէ ունէ մէկը որ փաշային հողը կ'անցնի, երկրորդ՝ Փօթօս Յովէլաս պէտք է արտաքսուի Սուլիէն։

«Սուլիացիները պայմանները ընդունեցին և դժխախտ Փօթօսը չլքեցաւ իր տարակցաւ։

«Ալին ու իմ հայրս ուրիշ դաւ մըն ալ ունէին սակայն։ Երկուքն ալ երկուսի ըրած էին քանդել Սուլին։ Շուտով Վէլիս փաշան, մեծ բանակով մը երեցաւ անոր առջև։ Հայրս, Բիցոս Պօյարիսը ըսել կ'ուզեմ, միացաւ բռնապետի որդուն հետ և դարձուց իր հրացանը իր եղբայրներուն վրայ, որքան փայլուն էր այս միջադէպը յայն պատմութեան մէջ, այնքան ամօթ կար պահած հոն ինծի համար։»

— Մի՛ լար, Պօյարիս։ Դուք տարբեր մարդ ես։ Մի ըսեր թէ դուք Բիցոսի որդին ես, ազադակեց Թրասիրուլոս ձեռքերը շփելով։

— «Ձեմ կրնար դապել լացս,» ըսաւ Պօյարիս, ինքնիրեն գալով։ «Հիմա լսէ իմ հերոսական բայց ապերժանիկ հայրենիքիս փառաւոր պատմութիւնը։ Այդ ատենները Սուլիի մէջ Սամուէլ անունով արեղայ մը կար, երազներ մեկնող և տեսակ մը մարդարէ, որովհետեւ իր ձեռքերուն մէջ աւետարաններ և յայտնութեան գիրքը ունէր միշտ, և կը բացարարէր համարները ճիշդ ինչպէս որ գործին կուգար, այնպէս որ զանի կը կոչէին 'Վերջին Յայտնութիւնը'։ Ան այնքան վեհաճանաչ էր կը հրամայէր սուլիացիներուն, որ Ալի փաշան սբ. Բասիլիոսի որդին մականւանեց դայն, և թիւրքերը Հակաքրիստոս կը կանչէին զինքը, այսինքն երկրորդ մարդարէն սրուն իրենք կ'սպասեն։ Սամուէլ ամրացաւ սբ. Պարասքէվասի լուրին վրայ և յամառաբար դիմադրեց Վէլիս փաշային։

— Վէլիս փաշայի Սուլին գերեւէն և սուլիացիներու

լեռներէն վար իջնելու ու պատանդ տալու համաձայնութենէն ետք, ան խրկեց իր քարտուղարը և քանի մը ուրիշ պատգամաւորներ Սամուէլէն առնելու անոր հաւաքած պաշարներն ու ղէնքերը 'Փախչիր,' ըսաւ արեւդան իմ հօրս: 'Վէզիրը կ'ուզէ այժմ ձեզ, դաւաճաններդ, սպաննել առաջ':

« 'Ի՞նչ պատիժ, արեւդայ,' ըսաւ քարտուղարը: 'Վէզիրը ձեռք անցնելէ ետքը, կը կարծես որ պիտի փոխարինէ քու ըրածներուդ համար':

« 'Վէզիրը չի կրնար մարդու մը վրայ ձեռք վերցնել որ իմէն չի վախնար,' պատասխանեց ան: Այս խօսքերը արտասանեց, կրակ տւաւ վառօդին, և ուղարկեց ինքզինք և բոլոր իր մօտ գտնուող թիւրքերը:

«Ալի փաշային բարկութիւնը իրաւ որ չուտով դարձաւ հօրս վրայ: Ես պզտիկ էի, և կը յիշեմ այն անէծքները որ իր գլխուն վրայ կը տեղացնէր իր ըրածներուն համար: Զղջաց ան բայց ուշ: Վէզիրին զօրքերը հետապնդեցին մեզ: Մենք քիչուոր էինք, բայց սկսանք սրտաբարձել: Տեղաներն ու կիները հրացաններ կը լեցնէին: Մեր ընտանիքը, մեր աղագականներով և քանի մը ղինւորներով, կը կաղմէինք մեր բանակը: Մենք թնդանօթ չունէինք: Վերջապէս կերակուրի և ջուրի կարօտ մնացինք: Մեր դիրքը բոլորովին անյոյս էր:»

— «Հիմա կը հասկնամ Պօցարիս, թէ ինչո՞ւ այսքան քաջ ես, որովհետեւ մանկութենէդ իվեր այսքան վտանգներու ենթարկւած ես:»

— «Երեւակայէ անգամ մը այս սարսափելի վայրկեաններէն ոմանք որ սրտիս մէջ այրող վրէժխնդրութեան ծարաւ մը կ'ստեղծեն: Վաթսուն կիներ որոնք այլևս անկարող էին մեզի հետ գալու, որոշեցին դահավիժել իրենքդիրենք քան թէ ղիրենք հետապնդող տմարդի ճիւղներուն ձեռքը իյնալ: Նախ հէք մայրերը նետեցին իրենց մանկիկները անդունդին մէջ: Ապա հիւսեցին իրենց մազերը գրասանգներով, ընկնելու իրարու ձեռք, և, ալպանական պարը սլարելով, մէկը միւսի ետեէն նետեցան անդունդին մէջ: Ոչ հեծեծանք, ոչ խօսք մը, ոչ ձայն մը չլսեցաւ անոնց բերնէն: Զոր աչքերով և ջղաճգական լռութեամբ մը ծնրադրած, մեր ձեռները պարզեցինք դէպի երկինք: Երկու ժամ ետք, քիչ երւայ մութին մէջ, մեր ճամբան կտրեցինք, սուր իձեռին, թիւրքերուն մէջէն: Մեղմէ ոմանք ինկան, ու-

րիչներ գերի տարւեցան, և միայն քիչեր ազատեցան անվրնաս:»

Պօցարիս ռաքի կեցաւ, սրբեց իր ճակտին քրտինքը, և քանի մը վայրկեան լուռ մնաց:

— «Սմէնայուզիչ պատմութիւնն է աս որ երբեք լսած եմ,» ըսաւ Թրասիբուլոս, մեղմաձայն:

— «Առանց այլևս յապաղելու այս մանրամասնութիւններուն վրայ, որ կը բովանդակէ անոնց ամբողջ պատմութիւնը, և պիտի աւելցնեմ միայն որ այդ քանի մը դեռ կենդանի մնացող սուլիաքիները, չափ մը ուրիշ կռիւներէ ետք վերջապէս ճամբանին շտակեցին Յօնիական կղզիները, որոնք այդ ատենները ռուսական իշխանութեան տակ էին, հոն անոնք ապաստանարան և մխիթարութիւն գտան:

«Մենք կաղմեցինք, այսպէս ըսած, ալպանական փաղանդը: Իմ հայրս և դեռ ապրող հօրեղբայրս Նօթիս, անոր հրամանատարներն էին: Յօնիական կղզիները չուտով Ֆրանսոյի ձեռքն անցան: Անոնց ալ մենք ծառայեցինք. և չափ մը դաշտեր բնաւ պիտի չմոռնան սուլիաքիները: Բայց, բարեկամս, կորսնցնելով մեր լեռները կորուսած էինք նաև ամէն բան: Այդ կեանքը հաճոյք չունէր մեզի համար: Մենք ապերժանիկ էինք, — ես մասնաւորապէս, որ 'Մատնիչի Որդին' կը կոչուէի:

«Ի՞նչ դառն վայրկեաններ անցուցի, միշտ ամօթահար բուն իսկ չուքէս: Քօրֆուէն, դիմացը, կը տեսնէի մեր ամալամած լեռնագագաթները, և չափ արցունք կը թափէի: 1813-ին ես կորնցուցի նաև հայրս: Ապերժանիկ մարդը մեռաւ, Ալի փաշայի հրամանին համեմատ, Կօկոս մարդասպանին ձեռքով: Նոյն այն Կօկոսը որ մեզի մատնեց Փէթայի կուրն մէջ:

«Ես թշուառ էի, Թրասիբուլոս: Ոչ մէկ տեղ հանգիստ չգտայ: Գիշեր ցորեկ ես ուրիշ բանի վրայ չէի խորհեր բայց եթէ ինչպէս կրնայի մաքրել այդ անպատուութեան արատը: Ես 'Մատնիչի' մը որդին': Ո՛հ, ի՞նչ յաւիտենական ուրւական: Կացութիւն մը առա՛նց յոյսի: Ես չէի կրնար միջոց մը գտնել վերցնելու այս այրող անպատուութիւնը, բացի սուլիաքիներուն վերադարձնելով այն Սուլին ուրկէ իմ օրերուն հեղինակը զրկած էր զանոնք:

«Իմ կուրծքս քիչ մը մխիթարութիւն քաղեց այս երազէն: Կեանքը սկսաւ նշանակութիւն ունենալ, Քանի զինովցայ այս նպատակին մէջ, սրտիս կտրած բոլոր թելերը

գաղտնի հանդատութիւն մը գտան, թեւեր կտրծես կը տանէին զիս Սուլին:

«Օրին մէկը, խմբադասներու հետ, որոնք լքած էին Նաթիօլի թաղաւորը, մտայ Նաթիօլի:

«Շատ ժամանակ չընէր աս: Գրեթէ մեր ներկայ կը ռիւը սկսեցին երկու ասորի առաջ, սուլթանը, վերջապէս հասկնալով Ալի փաշային փառասէր մտադրութիւնները, փառքօ պէյը խրկեց նաւաւերու վայն:

«Այս փառքօ պէյին ես խոստացայ իմ և սուլթաններու ծառայութիւնները եթէ մեզի տար մեր լեռներուն ու Սուլին: Ան խնդաց մեր վրայ և մերժեց մեր առաջարկը: Երեսներ Սուլի փաշան խմբաւ մեր դործը, և անմիջապէս ինծի լուր դրկեց: Մեզի խոստացաւ թէ՛ Սուլին, թէ՛ զրամ, թէ՛ թնդանթ և թէ՛ ոսկի:

— «Բայց ո՞վ կը հաւատար անոր: Կամ մեզմէ որ մէկ սուլթանին կը հաւատար անոր: Ես պատանդներ պահանջեցի և վէզիրը ինծի տաւ իր տղան Հիւսէյին փաշան, իր վարժապետ Մուրթու Ջալիսի հետ մէկտեղ, մարդ մը որ մեծապէս յարգւած էր սուլթաններէն և տալը ուրիշ պատանդներ: Իփոխարէն ես վէզիրին յանցնեցի իրրեւ պատանդներ Բրիս կինս, երկու զաւակներս, Անկէրուքա քոյրս և Կոստանդին եղբայրս: Թրասիրուլուս, կը տեսնաս հիմա թէ ինչ գին վճարած եմ ես գնելու այս սրածայր քարերը, որոնց Սուլի կը կոչեն:»

— «Պօյարիս, ո՞րքան կը տաքցնես հողիս: Ի՞նչ տալաւորութիւն դործեց այս ձեռնարկը սուլթաններուն վրայ:»

— «Ի՞նչ տալաւորութիւն: Անոնք զիս ամպերու մէջ բարձրացուցին: Ես ինքս տեսայ ծերունիներ սպիտակ մազերով ինծի կ'երկրպագէին: Այսպիսի մեծ զոհողութիւն մը ստիպեց իմ անձնական թշնամիներս անգամ հիանալու: Վերջապէս կռիւը սկսանք: Մենք յաղթեցինք փէնթ փէկատիան, պատժեցինք զոռոզ փառքօ պէյը և խարապակցինք իր յաջորդ Սուրչիսը: Երեք տարուայ չըջանի մը մէջ միայն մենք պահեցինք փենտոսի առիւծը: Եթէ ան ազատ, կտուկածոս և միշտ խոստամադրութիւն մը չըլլար, մենք սուլթանի գահուն վրայ կը նստեցնէինք զայն: Մնացածը դուն գիտես: Թշուառական այնքան ցանկաց սպրիլ որ մոռցաւ իր դործնական ու պատմական անցեալը: Ան շարունակ կը սոսկար իր սպաննածներու ուրաւականները տեսնալով իր առջև: Ան աւելի կը վստահէր Սուրչիսին քան սուլթանի:

ներուն: Ան ներողութիւն խնդրեց սուլթանէն, և սուլթանը անոր տեղը մահ խրկեց իրեն:

«Իմ եղբայրս, կինս, զաւակներս և բոլոր միւսները յաղթողին ձեռքը ինկան և թերեւս պիտի ջարդուին, եթէ բարեախտաբար Սուրչիսի հարէմը Թրիփօլիցայի մէջ մեր ձեռքը չանցնէր:

«Սուրչիս այն ատեն գարձուց իր բանակը Սուլիի դէմ, բայց ժամանակները փոխւած էին: Մենք այլևս այնքան հոգ չէինք ընել մեր լեռներուն համար, որովհետեւ Յունաստանի ամէն կողմը մարդիկ կը կռւին ազատութեան համար: Մենք բոլորս ալ կը սիրէինք նոյն նպատակը, ուստի մենք թողինք Սուլին և իջանք Միսօլունիի:

«Այս բոլոր քեզի պատմածներէս, Թրասիրուլուս, կը տեսնաս որ այս գիշեր է իմ քաւութիւնս: Երկու ծաղկաւները որոնք կը վարեն մեր փաքրիկ բանակին թեւերը, Ծօթոս ծաղկաւսի սերունդէն են: Անոնք զիս կը նկատեն իբրեւ միակ զաւակը Գէորգ և Քիցոս Պօյարիսին: Ես յաւաքեան պիտի գոցեմ անոնց բերանը եթէ այս գիշեր փրկեմ Յունաստանը: Եթէ մեռնիմ, այդ այն մահը պիտի ըլլայ որ միշտ երազած եմ:»

— «Չերթանք: Գիշերը վրայ կը հասնի,» հարցուց Թրասիրուլուս, երկար շունչ մը քաշելէ ետք և ոտքի ելաւ:

— «Եւ անոր պիտի հետեւի պայծառ օր մը,» պատասխանեց Պօյարիս:

ԺԵ. ԳԼՈՒԽ

Ձ Ի Ն Ե Ո Ր Ի Մ Ը Յ Ո Լ Ղ Կ Ե Լ Ե Լ Ե Լ Ե Լ Ե Լ Ե Լ

Կրօնէ ետք ժամը հինգին էր թիւրքերուն դէմ քաշուլու որոշումը: Նշանաբառը «Սթունարիս» էր, և թշնամին միայն երկու ժամ հեռու էր:

— «Միւսները չեն երեւար: Ո՞ր են միւսները,» հարցուց Պօյարիս:

— «Ժամը ճիշդ հինգին մենք բոլորս ալ հոս իրար հանդպելու էինք: Հիմա քառորդ կանցնի,» պատասխանեց Թրասիրուլուս:

— «Յաւա՞ջ, ուրեմն: Ուէ մէկը որ կ'ուզէ կռիւ վերջինը պէտք չէ եղած ըլլայ հոս գալողներուն:» Սուլիի ար-

ծիւը ճամբայ ինկաւ, և իր երեք հարիւր յիսուն սուլիացիները հետեւեցան անոր, երգելով:

— «Խմբապետ, ես չափ մօտ պիտի մնամ քեզի», ըսաւ լամբրոս Թրասիբուլոսին, խոնարհաբար մօտենալով անոր:

— «Ինչո՞ւ:»

— «Քեզի պաշտպանելու, ճիշդ ինչպէս որ քու եղբորդ ալ ըրի Ձէյթունի մէջ, միշտ կուէլով իր մօտ:»

Թրասիբուլոս իր պայծառ աչքերով նայեցաւ ծերունի արմաթօլին և շնորհեց անոր խնդիրքը:

Սութ էր արդէն: Գիշերը քողարկած էր երկինքը: Ոչ մէկ ձայն չէր լսուի բացի տերևներու սօսափելէն, առևակներու կարկաչիւնը և հովին սուլոցը: Իրենց առնավուտ թշնամիները, աւերներէ ու կողոպուտէ ետք, թաղւած էին խոր քուների մէջ:

Պօյարիս գլխարկը քաշեց իր յօնքերուն վրայ և պատուիրեց իր մարդոց ցրել, մինչդեռ ինք կը մօտենար խաչի թշնամիին դրսի պահակներուն:

— «Ո՞ւր է փաշայի վրանը», հարցուց ան առաջի գիշերապահին, ալպաներէն: Գիշերապահը կրակելու և զէնքի կանչելու վրայ էր, երբ Պօյարիս արգիլեց անոր: «Ի՞նչ կ'ընես, եղբայր: Ձե՞ս ճանչնար մեզի: Մենք առնավուտ ենք:»

— «Ո՞վ էք դուք:»

— «Օմէր Պրիօնէի յառաջապահ գունդէն: Մենք Արթաէն և Քօմփօթէն եկած ենք: Մեզմէ երեք հարիւր յիսուն եկած ենք օգնելու ձեզի կեալուրներուն դէմ: Անոնք հաղարներով կուգան Միսօլունիէն: Ո՞ւր է փաշայի վրանը: Շո՞ւա ըսէ: Ես կարեւոր լուր ունիմ հաղորդելու անոր:»

— «Հոն, աջիդ վրայ, երրորդ փոսին ետեւ:»

Միևնոյն ատեն միւս գիշերապահները մօտեցան: Սուլիացիները շուտափոյթ շրջապատեցին զանոնք, և, դաւը իմացելէն առաջ, սպաննեցին զանոնք իրենց եաթաղաններով:

Նոյն հնարքը հարթեց իրենց ճամբան մինչև երրորդ փոսը:

— «Այդ է փաշայի վրանը, իմ փալիքարիներս», փափրսաց Պօյարիս, ձէլալատին պէյին հասնելուն: «Այս մարդիկը ինծի կը վերաբերին: Թող ուրիշ ոչ մէկը չդպչի անոնց:» Յարձակման վայրկեանին, սուլիացիներու յատուկ վայրենի ճիշերով, բազէի մը պէս սլացաւ իր որսին վրայ,

վրանին մէջ: Թրասիբուլոս և տասը ուրիշներ անոր ետեւէն էին:

Գիշերային ճրագներով միայն լուսաւորւած էր հոն, բայց անոնց աղօտ լոյսին մէջ ճանչցան Շքօտրա փաշայի սպաները, որ կը հանգստանային գետինը դրած ճաշլ բաղմոցներուն վրայ: Վայրկենաբար պարպեցին իրենց հրացաններն ու ատրճանակները անոնց վրայ, և ապա քաշեցին իրենց սուրերը:

Բոլոր լեռնականները կրակեցին Պօյարիսի հրացանին ձայնը լսելուն պէս, և հինգ բազէի մէջ ամբողջ թիւրք բանակը փոխւած էր ծուխի սպանդանոց մը:

Առնավուտ ցեղի անդամները որոնց հազուստն ու լեզուն սուլիացիներունին կը նմանէր, թիւրք զինուորները իրենց զէնքերը դարձուցին իրարու: Շքիթթարիները թօսքերուն նշան առին, թօսքերը միրտիթները զարկին, միրտիթները Շքօտրացիները սպաննեցին, և միևնոյն ատեն սուլիացիները մահ տարածեցին Ալպանիոյ բոլոր ժողովրդին, և իրենք մնացին անձանաչ և անվնաս, շնորհիւ իրենց նշանաբան ընտրած «Սթուրնարիս»ին:

Պօյարիսի ձեռքը մահաւոր մանգաղ մըն էր: Ձէլալատին պէյն ու իր սպաները սպաննուէն ետք, ան նետուցաւ վրանէն դուրս եղած բարբարոսներուն վրայ: Ի՞նչ յաւիտենական քուների մէջ կը մանար Շքօտրա փաշայի բանակը այդ գիշեր, եթէ միւս յոյներն ալ համարձակէին հետեւիլ անվեհեր Պօյարիսին:

— «Ես վերաւորւած եմ», մրմնջեց Պօյարիս:

Պատրիարքի քեռորդին անոր քով կեցած հռօմայեցի սուսերամարտիկի մը պէս կատաղի հարւածներ կ'ընէր: Իր ոտքերը կը կոխոտէին այն սպաննածներու վրայ որոնց ինքը գետինը խածցուցած էր, երբ լսեց Պօյարիսին խօսքերը. «Հեռանա՛ք, ուրեմն, Պօյարիս: Քանի մը հոգի միայն կը մնան դեռ:»

— «Ժամանակը չէ դեռ: Իմ վէրքս թեթեւ է: Անգամ մըն ալ ե՞րբ պիտի ունենանք այսպիսի գիշեր մը:»

— «Յառաջ, ուրեմն, զօրավար», փափսաց Թրասիբուլոս:

— «Ի՞նչ սխալ է աս: Սխալ մը կենալու է», կ'ըսէին իրարու շատ մը թօսքեր:

— «Ո՛հ: Սխալ չկայ: Մարկոս Պօյարիսն է ան: Պօյարիսն է ան: Դողացէ՛ք դուք վատե՛ր», աղաղակեց Սուլիի արծիւը իր խանդավառութեան մէջ:

— «Սո՛ւս, Պօցարիս, խենթութիւն մի ընէր» Թրասի-
բուլոսի այս վերջին խօսքերը խեղդւած էին դէպի գիրենք
պարպւած հրացաններու որոտումներուն մէջ:

— «Ո՛հ, զարնւեցայ: Պօցարիս ինկաւ Թրասիբուլոսի
բազուկներուն մէջ, որ ինքն ալ զարնւած էր աղդրէն: Պե-
տը մահացու վէրք մը ստացած էր: Կապար դնդուկը զար-
նւած էր իր ճակտին, և մահը իր յօնքերուն վրայ կը դնէր
անմահ պսակ մը:

— «Հոս եկուր, Լամբրոս, հո՛ս»:

— «Հոս եմ, խմբապետ», պատասխանեց ծերունին, ըն-
դունելով Պօցարիսի մարմինը իր հաւատարիմ բազուկներուն
մէջ:

Թրասիբուլոս նստաւ վայրկեան մը՝ իր վէրքը կապելու,
միևնոյն ատեն յաճախակի «Սթուրնարիս» բառը ձայնելով:

Սուլիացիները հաւաքւեցան իրենց մեռնող պետին շուր-
ջը «Յազթա՛ծ ենք: Ժամանակ է դադրելու: Ես կը մեռ-
նիմ»: Մեռաւ ան Լէօնիդասի պէս, կամ աւելի լաւը, ան
հանդպեցաւ աւելի լաւ, աւելի ուրախաբիթ մահւան մը,
Մանթինէն հետապնդող Եփամինոնտասի նման, փառաւոր-
ւելով իր յաղթանակներուն մէջ:

Պօցարիսի Տուցաս աղգականը եկաւ և Լամբրոսի հետ
մէկտեղ վերցուցին անոր դիակը: Ապա անոնք սկսան
նահանջել: Ահարկու Պօցարիսի մահւան լուրը շանթի մը
պէս տարածւեցաւ Թիւրքերուն մէջ: Առնալուսները
բազմութիւնով յարձակեցան նահանջող սուլիացիներուն վը-
րայ, պահանջելով անոնց հրամանատարին դիակը: Ընդհա-
րումը կարճ բայց յամառ էր: Վերջապէս արշալոյսին յոյնե-
րը ուրախութեամբ անգամ մըն ալ իրենք գիրենք գտան
հեռու Թիւրք բանակէն:

Քանի մը օր ետք, անոնք վերստին մտան Միսօլունկի,
իրենց հետ բերելով ներկայ Յունաստանի ամէնամեծ հերո-
սին մարմինը: Անոր հետ մէկտեղ բերին նաև, ինչան
իրենց յաղթութեան, հազար վեց հարիւր հրացան և աաքը-
ճանակ, և ձիերու, ջորիներու, ոչխարներու երամակներ,
որ թշնամիէն խլած էին:

Աղգային ընդհանուր սուգով Քիրիաքուլիսի և Նօրմանի
մօտ թաղեցին զայն, և հետեւալ աապանադիրը արձանա-
դրեցին անոր շիրմին վրայ:

«Են՛ջէ, Լէօնիտաս,

Մարկոս Պօցարիս կը յաղթանակէ:

Իր յաջողութիւնները, ամէնուրեք
կը տարածւին մեծահամբաւ:

Պօցարիս, այս է քու մահարձանդ:

Եթէ բանաս քու աչքերդ

Գոչէ հզօրաձայն:

Ներսպա՛ւ, Յունաստանը թէ և դեռ գերի

Եւ ճգմած բարբարոսութեան տակ,

Սակայն իր մէջ ունի շատ

Որդիներ՝ լաւագոյն քան գիս՝:»

Իր եղբայր Կոստանդինը յաջորդեց անոր հրամանատա-
րութեան մէջ:

Իր առաջապահ դունդին այնքան աղետալի պարտութե-
նէն ետք, Շքոտրա փաշան երկար ատեն կառկածի մէջ մը-
նաց թէ պէ՛տք էր շարունակել իր արշաւանքը Միսօլունկիի
դէմ: Այսքան քիչ թւով համարձակիլ զինք իր վրանին
մէջ բռնելը, դաս մը եղաւ իրեն սորվեցնելու թէ որո՞նց հետ
գործ ունէր:

Վերջապէս, սուլթանը հաճեցնելու և իր դինեորները
գոհացնելու համար, որոնք մեծ փափաք ունէին Քարբէնիսի
արատը լալու, ան իջաւ Միսօլունկիի վրայ, իր բանակին
ուրիշ վաշտ մը ևս միացնելէն ետք:

Այնպիսի դիտէ այս երկրորդ պաշարումին արդիւնքը:
Քաղաքը թնդանօթի գնդակներու ու ամէն տեսակ սայ-
թուցիկներու ամպերով ծածկելէն, երկու հազար ռումբ
անոր վրայ նետելէ և երեք ամիս պաշարելէ ետք, յոյներուն
կրկնակի յարձակումները, ժանտախտին ու ձմրան ցուրտին,
ստիպեցին փաշան հաւաքելու իր բանակին տառապող մնա-
ցորդները և վերադառնալ իր փաշալքը, լեռներուն մէջ:

Հետեւեալ ամառը, հակառակ բոլոր շրացուցիչ առաջարկ-
ներուն, Տիվանը անկարող էր համոզելու փաշան որ իր ար-
շաւանքը կրկնէ: Միւսիւրմաններուն համար Միսօլունկին
դարձաւ այն առեղծւածին անձաւը ուր կը բնակէին միւ-
սիւրման դժոխքին վիշապներն ու ճիւղները: Առանց սար-
սափի չէին խօսիր անոր մասին:

Միևնոյն ատեն քաղաքը ոսկեղէն և չքեղ օրեր անցուց:
Ամէն կողմէ ժողովուրդը հոն կը խռնէր բնակելու հա-
մար: Ոչ մէկ բնակատեղի այնքան կուրախացնէ մարդս
որքան այն տեղը որուն հերոսութիւնը ներառործած է
զայն: Մանուսնդ, մարդ կը սիրէ իր սուներ շինել այն քա-
րէն ու երկաթէն, որոնք թշնամին իզուր գործածած է
զայն կործանելու:

Յնծութիւնը, շարժումն ու կենդանութիւնը քաղաքը
կ'ուրախացնէր մշտնջենական տօնի մը պէս, մանաւանդ
երբ 1824-ի սկիզբները լօրտ Պայրընը ժամանեց:

Դ. Գ Ի Ր Ք

Ա. ԳԼՈՒԽ

Գ Ե Ր Ի Ն Ե Ր Ո Ւ Շ Ո Ւ Կ Ա Ն

Պօլսոյ մէջ Նէսիր Պազար, կամ Գերիներու Շուկայ ա-
նունով ընդարձակ հրապարակ մը կայ: Տեղ մըն է ուր ա-
հադին ծառեր և մարմարեայ աղբիւններ կը գտնուին: Հոս
ու հոն կը տեսնուին սենեակներու շարքեր վանական խու-
ցերու նման, բայց վանդակապատ դուռներով: Հոն թիւր-
քերը սովոր էին տանել կիներ ու մանուկներ, որոնք պա-
տերազմի բախտին բերամամբ անոնց ձեռքը ինկած էին: Միւ-
սիւրման հեշտամոլութիւնն ու տուփանքը առատ միջոց կը
գտնար կատարելապէս յագեցնալու:

Կարելի է դիտել այս շրջափակին մէջ եկող կարգով
շարւած էշերը, բեռցւած զամբիւղներով, որոնց մէջ մա-
նուկներ նետւած են գառներու պէս, անդին աղբիւրին մօտ
կը տեսնես վաճառականներ, որոնք կը լոգցնեն գեղեցիկ,
բայց հեկեկացող յոյն աղջիկներ և սիրուն տղաներ: Զոհե-
րու ողբը կամ անգագայութիւնը գթութիւն կամ զգւանք կը
բերէր, բայց տեսարանը բազմակողմանի էր: Քիոսի չքնաղ
շրջագգեստը, Զմիւռնիոյ ճաշակաւոր հագուստը, Միտիլ-
լիի, Սամօսի, Կրէտէի, Պաթմօսի և Նգեսան ծովու գրեթէ
ամէն կղզիի, Փոքր Ասիոյ, Մակեդօնիոյ և Դանուբեան նա-
հանգներու տարօրինակ տարազները, շրջուցիչ խառնաշը-
փոթութեամբ մը, խճողւած էին այս մարդկային շուկային
մէջ: Աստծու պատկերին նման շինւած էին թէև, բայց
չորքոտանի անասուններէն ալ աժան կը ծախէին:

Վեհ քայլերով փքացած միւսիւրմանը կը թափառէր լաւ
զարդարւած սպանդանոցներու մէջ: Նւաղկոտ աչքերով
կուղէր ընտրել այն աղջիկը կամ տղան որ ամէնէն շատ հա-
ճելի էր իր երեակայութեան: Շատ անգամ գնողը կը պա-
հանջէր ոչ միայն գեղեցկութիւն այլև բարձր տոհմ: Այն-
պէս որ ան կը հարցնէր գերեվաճառին թէ ուրկէ՞ ստացաւ
գեղեցիկ աղջիկ, և թէ ո՞վ էր ինքը և որոնք էին իրեն ծը-
նողքը: Միւսնոյն ատեն ինքը արտօնւած էր մանրամասնօ-

րէն քննել, որպէսզի վստահ ըլլայ թէ մարդկային տպրանքը առողջ էր թէ մեղացած:

Մինչև այս բոլոր բաները տեղի կ'ունենային, մարդասիրութիւնը անտարբեր և քաղաքակրթութիւնը քնացած կ'երևէին:

Գրողները նկարագրած են Տրայանոսի այն խաղերը, որոնք երեք օր տևեցին, երբ սասնըմէկ հազար մարդ զոհուած էր: Մենք կարգացեր ենք վիտալիոսի հացկերոյթի մասին, որուն համար հայթայթուած էր քսան հազար սոխակներու լեզուներ, և սիրամարդերու ու փասեաններու ուղեղներ: Մենք լսած ենք Կալիքուլայի զինիով ու զմուռնով լողնալու մասին, ինչպէս նաև ձուկէ լճին, դառազեղներու և հռոմէական թատրոններուն, որոնց մէջ մարդուն դադանութիւնը ամէնարարձր դադաթնակէտին հասած էր, և որուն մէջ բարոյական տպականութիւնը ամէնէն խորունկ եղաւ:

Կրնա՞նք վերյուշել Հռոմ. կայսրութեան այս գործերը առանց ահի կամ սթգանքի: Սակայն լուսաւորուած և քրիստոնեայ եւրօպան, որ կ'շտապէր Հնդկաստան՝ փրկելու այրի կինը իր էրկան յուզարկաւորութեան խարոյկէն, և կը ճամբորդէր Ափրիկէ կամ Ամերիկա՝ դադրեցնելու մարդակերութիւնն ու գերեվաճառութիւնը, և կ'երթար դէպի բեռնաւետարան ցրելու եսգեմացիին, այն ասան անտարբերութեամբ նայեցաւ իր հողին վրայ և իր աչքին տակ կատարուած խժդժութիւններուն: Այս խժդժութիւնները արդարև հռոմայեցիներու ուրիշ բնոյթ մըն ալ ունէին, բայց քրիստոնեայ դարու մը մէջ, քիչ դիւրին է սքօղելը: Որքա՞ն տարբեր է այսօրայ գործնական քաղաքակրթութիւնը:

Մտենք այդ շուկան ուր աղատութեան ախոյեաններու կիներն ու զաւկները հրապարակաւ անասուններու պէս կը ծախէին, և ուր ամէն առասու մաստակարարները սովոր էին իրենց վաճառքը բաց օդին ենթարկելու, որպէսզի արեգակին ճառագայթները գոյն տան անոր:

Սրին մէկը, ժամը սառին, գեղեցիկ և հաճելի դէմքով, կաթնագոյն մորթով և սև պիտով ու յօնքերով մեծամարմին մարդ մը մտաւ մեծ շրջափակը և մօտեցաւ փոքրիկ, սպիտակ մօրուքով մարդու մը, որ ծխաքարչ մը բռնած էր և իր համրիչներուն հետ կը խաղար:

— «Բարի լոյս, Հաճի Մուսա», ըսաւ ան:

— «Բարի լոյս քեզի, էֆէնտի», պատասխանեց ծերու-

նին: Սէլամի ձեւակերպութիւնները փոխանակելէն ետք, աթոռ մը և ծխաքարչ մը հրամցուց իր այցելուին:

— «Ասո՞նք են բոլոր ունեցածներդ», հարցուց օտարականը, հետազօտ տկնարկ մը նետելով կիներու ու մանուկներու շարքին վրայ, որոնք նստած էին գետինը փռուած կարպետներու վրայ, գերիներու թաղին գաւթներուն առջև:

— «Ձեզի քիչ կ'երևան ասոնք, էֆէնտի: Ընդամէնը գրեթէ ութսուն հատ են հոս: Անոնք երկու հարիւր հազար զրուշի արծէք կը ներկայացնեն»:

— «Դուն ասոնցմէ զատ ուրիշ չունի՞ս»:

— «Ո՛չ, էֆէնտի»:

— «Եւ երէկ քեզի ըսի որ ամէնագեղեցիկ աղջիկ մը կ'ուզեմ Առնավուտ փաշային նէկը մը տալու համար»:

— «Վստահ եմ, էֆէնտի, որ ասոնց մէջ մէկէն աւելի պիտի գտնաք ձեր ճաշակին յարմար»:

— «Ճիշդ այդ է որ զի կը նեղէ: Իմ ճաշակիս յարմար մէկը կարելի է հաճելի չըլլայ անոր որուն պիտի նւիրեմ զայն»:

— «Իսկական վարդ մը, էֆէնտի, միւսնոյն հոտը կը բուրէ բոլորին համար ալ»:

— «Ճշմարիտը ըսէ ինծի, Հաճի Մուսա: Այս շուկային մէջ ո՞վ ունի ամէնագեղեցիկ կինը»:

— «Ես կարծեմ որ ոչ մէկը իմիներէս աւելի գեղեցիկը ունի: Ես բաւական դրամ վատնեցի այս ապրանքները ձեռք բերելու համար. ես միակն էի որ շտապեցի հոն ուր մեր հաւատացեալները յաղթեր են, և դրամը կանխիկ գրեցի այս գերիները: Ամէնալաւ կեամբներու զաւկները հոս են: Հոս կը գտնես այն ծողիկները որ Բիոս, Զմիւռնիա, Քիտօնիա, — մեր Եդեսան ծովու այս պարտէզները — արտադրած են: Մի կարծէք որ ես կը ջանամ ձեզի համոզել որ միայն ինծմէն գնէք և ոչ ուրիշէն: Ո՛չ, էֆէնտի: Շրջեցէք այս մեծ շրջափակի հազարաւորներուն մէջ, և եթէ գտնէք մէկը իմիներ հաւասար, ես քեզի ընծայ պիտի ընեմ իմ ունեցածներուս ամէնագեղեցիկը»:

— «Լեզու մը ունիս ուրկէ կաթ կը ծորէ, Հաճի Մուսա: Շատ լաւ: Քննեք քու գերիներդ և թերևս բարեբախտութիւնով մը հատ մը կը գտնանք»:

Այս դեմք ուղողը Պէրիքօղլու անունով հայ մըն էր, թիւրք ազնւականութեան գլխաւոր սեղանաւորը: Հաճի

Մուսայի ընկերակցութեամբ, ծխելով և ժպտալով քննեց թշուառ յոյն կիներու այդ շարքը :

Խեղճ արարածները ընդհանրապէս տխուր և լուռ էին, տանելով իրենց նւաստութիւնը բռնի ստոյկովութիւնով մը, և սակայն կատակներ կընէին երբեմն իրարու նշանակալից նախադասութիւններով :

— «Իրա՛ւ որ, Հաճի Մուսա, չողոքորթութիւնը մէկդի, դուն շատ գեղեցիկ նմոյշներ ունիս,» մրմնջաց սեղանաւորը քանի մը անգամ, իր հետադատութեան միջոցին :

— «Ո՛չ միայն գեղեցկութեան տեսակէտէն այլև ցեղային, էֆէնտի : Ես ձեզի ըսի թէ Հոս Հաւաքած եմ ամէն ինչ որ ընտիր է յոյներու մէջ :»

— «Եւ գիտէ՞ք իւրաքանչիւրին նախնիքը :»

— «Գիտեմ : Ես միշտ նեղութիւնը յանձն կառնամ Հասկնալու և գրեւոր այդ, ատոնք գնելէս առաջ :»

— «Շատ ծախսած էք ցարդ :»

— «Միայն քանի մը Հատ : Իմ գիներս բարձր են, և ամէն մարդ չի վճարեր : Ատկէ դատ ես ամէն մարդու ալ չեմ ծախեր : Մէկը գոնէ երկու պոչէն փաշա մը ըլլալու է ինծի յաճախորդ ըլլալու համար :»

— «Ինչո՞ւ : Զգէ որ ես փաշա ալ չեմ :»

— «Ինչո՞ւ : Որովհետեւ, երբ անոնք գնեն ես աւելի կը վաստկիմ : Շատ մը կիներ գերիի դիրքէն կը բարձրանան կնոջ դիրքին : Ոչ սակաւներ կ'իշխեն փաշայի մը և քթէն բռնած կ'առաջնորդեն զայն : Անոնք դիրք, աղդեցութիւն և դրամ կ'ուենան և այսպէս բնաւ չեն մոռնար այն մարդը որ գիրենք այդպիսի լաւ տեղ մը դրաւ : Դուք կը Հասկնաք որ իմ շահս այդ պարագային կը կրկնապատկի : Գալով ձեզի, դուք փաշայէ մը աւելի Հարուստ էք և դուք կ'ուզէք ոչ թէ ձեր անձին համար այլ նոր փաշային, որուն սեղանաւորը եղած էք Հիմա,» ըսաւ Հաճին նշանակալից ակնարկ մը նետելով Հայուն :

— «Դուն մեծ պատեհութեան աչք ունիս. Հա՛ւո ճարպիկ ես արհեստիդ մէջ,» նկատեց սեղանաւորը, գոհունակութեամբ :

— «Յիսուսը չորս տարի գերեվաճառ եղած եմ, և պէտք է որ գիտցած ըլլամ իմ գործս : Ես սկսայ մեր 1187 թւականին [թ. Ք. 1769], և այն ատեն ես հազիւն Հարստութիւն վաստկեցայ. ամուսնացուցի տասնըհինգ աղջիկներս, և իւրաքանչիւրին մեծկակ գումար մը տուի : Առու-

տուրը լաւ էր այդ ոսկեղէն օրերու մէջ : Կիներ ու մանուկներ բազմութիւնով կը բերէինք չուկան : Առնալուաները բուրլով մը կը ծախէին մայր մը ու չորս զաւկներ : Հիմա, էֆէնտի, ժամանակները բոլորովին փոխւած են : Կեանքները իրենք դեւերու պէս կը կռին, և մարդ դիւրութեամբ չի կրնար միսը անոնց ակռաներէն փրցնել :»

— «Գեղեցիկ աղջիկ մըն է ատ,» աղաղակեց սեղանաւորը, երբ կանգ առաւ փառաւոր գերիի մը առջև :

— «Գեղեցիկ : Ան իմ ունեցածներուս ամէնէն գեղեցիկն է : Օմէրին ապարօշը վկայ. ես կը կասկածիմ թէ սուլթանի Հարէմին մէջ ասկէ լաւը ըլլայ :»

— «Ի՞նչ է գինը :»

— «Քսան Հազար դրուշ, էֆէնտի :»

— «Քսան Հազար : Ի՞նչ ահարկու գին, Հաճի Մուսա, վար իջիր քիչ մը, վար :»

— «Մէկ փարա պակաս չըլլար, էֆէնտի :»

— «Բայց քսան Հազար դրուշի ես ագարակ մը կրնամ գնել :»

— «Այո՛, բայց ոչ Թագուհի մը :»

— «Միրելի բարեկամս, մի պարծենար քու ապրանքներուդ վրայ : Քանի՞ տարեկան ես,» Հարցուց ան, դառնալով մանկամարդ կնոջ :

— «Ան շատ երիտասարդ է,» ընդմիջեց գերեվաճառը :

— «Ո՞ր տեղացի ես :»

— «Քիոսի է ան, Քիոսի առաջնակարգ ընտանիքներու մէկէն,» ըսաւ գերեվաճառը :

— «Ի՞նչ է անունդ : Զե՞ս ուզեր պատասխանել : Զե՞ս գիտեր որ քիչ աւելի լաւ կենցաղ պիտի ունենաս. եթէ կ'ուզես որ այս տեղէն դուրս գաս : Ինչո՞ւ այդքան խոժողադէմ կ'երևիս :»

— «Ան շատ մեծ տիկին մըն էր. խոժողադէմ չէ, այլ Հպարտ,» ըսաւ անոր Հաճի Մուսան, ցած ձայնով մը :

— «Քանի՞ տարեկան ես,» Հարցուց սեղանաւորը նորէն :

Մանկամարդ կինը, որ ուրիշ ոչ մէկը չէր այլ տարաբախտ Անդրօնիկէն, ողբալի լուութիւն մը պահեց, խորունկ հառաչ մը քաշեց և ձգեց իր գլուխը կուրծքին վրայ :

— «Դուն քսան Հազար դրուշ կ'ուզես ա՛յդ անասունին համար. չե՞ս տեսնար այդ, բարեկամս. ոչ իսկ երկու հազար դրուշ : Ան գեղեցիկ է, բայց 'պու' ըսելու չափ անգամ խելք չունի :

— «Դուք կը սխալիք, էֆէնտի: Ան չի ուզեր խօսիլ: Ոչ միայն իմ ունեցածներուն ամէնագեղեցիկն է այլեւ ամէնախելացին է:»

— «Կուտա՞ն հինգ հազար զրուշի:»

— «Էֆէնտի: Ոչ իսկ տասներկու հազար ինը հարիւր իննսունը ինը:»

— «Ի՞նչ է անուեղ: Կ'ուզե՞ս որ դնեմ քեզի: Չե՞ս ուզեր խօսիլ: Ես ըսի քեզի, Համիս, թէ անասուն մըն է աս,» կրկնեց հայը, բարկութեամբ դառնալով վաճառականին:

Գերեվաճառը ժպտաց:

— «Մեր երկուքէն ո՞րն է անասունը, — ես, որ բռնի գետնաքարչեցայ այս դիրքին մէջ, թէ դուն որ կ'ուզես այդքան դրամ նետել քեզ արհամարհող կնոջ մը համար,» աղաղակեց Անդրօնիկէն, վայրկեան մը ինքզինք կորսնցնելով:

— «Հանդարտէ՛: Մի՛ անպաաւեր պարտնը: Ձգուշացիր:» Եւ Համի Մուսան վերցուց իր ծխախողը իրը թէ աղջկան գլխուն գարնելու: Անդրօնիկէին աչքերէն կրակ ցայտեցին այս անպաաւերութեան հանդէպ: Անթարթ իր տիրոջը նայեցաւ, և իր շուրթները խածաւ լուռ մնալու համար:

Սեղանաւորը, զարմացած գերիի ողիէն, անմիջապէս գերեվաճառը մէկդի տարաւ և մանրամասն տեղեկութիւններ խնդրեց: Համի Մուսան խոշոր հասարակ մը բացաւ, ուր համալուծաբար զրուած էր արձանագրութիւնը իւրաքանչիւր կնոջ որ յիսուներորս տարւայ ընթացքին մէջ իր ձեռքէն անցած էր: Կարդաց. դուստրը «Ալփէրինէ. մեծաքանակ վաճառական Քօն: Արժէնթինին, հաստատուած ի վիէննայ: Նշանւած Սթ. Ռօսօքանաչիսին, մեծաքանակ վաճառական ի Մարսէյ: Քսան տարեկան և չորս ամսեան: Կատարելապէս առողջ: Ոչ մէկ մարմնական պակասութիւն. բարձր ուսմունք և շատ մը առաւելութիւններ: Լիուլի արժէքը քսան հազար զրուշի:»

— «Ա՞տ է վիէննայի Արժէնթինին աղջիկը: Ուրիշ՞ կ'ըստանաս այս տեղեկութիւնը:»

— «Քիտսէն: Այն մարդէն որ ինծի ծախեց աղջիկը: Ան կղզիին կը վերաբերէր, և բոլոր ընտանիքները կը հանչնար, և առաջինն էր որ ձեռք անցուց աչքի զարնող գեղեցիկ աղբորները:»

Սեղանաւորը մտածեց:

— «Գնէ՛ աս, էֆէնտի, և մի՛ վարանիր: Քանի մը ամիս պահէ՛ զայն, և երբ ձանձրանաս գրէ՛ իրեն աղգականներուն անոնք կը վճարեն քեզի ինչ որ ուզես իբր փրկանք: Չէ՞ք հասկնար:»

— «Այո կիներ քիտսցի տրտառանութիւնը չունի,» նկատեց հայը:

— «Ո՛չ,» պատասխանեց Մուսան, «որովհետեւ Ֆրանսայի մէջ մեծցած է ան: Այդ պէտք է համոզէ ձեզի թէ անասուն մը չէ ան: Ան նուրբ միտք և լաւ ձեւեր ունի: Անասուն մը չէ ան էֆէնտի:»

— «Թող քալէ քիչ մը: Ես կ'ուզեմ լաւ մը դիտել իր հասակը:»

— «Շատ լաւ, էֆէնտի:»

Ապու վաճառականը հրամայեց Անդրօնիկէին ոտքի կենալու: Աղջկան վրայ նետելով թունուղեան կարմիր պուրնուզ մը, դուրս բերաւ զայն վայրագութիւն մէջ, բռնելով զայն շւանով մը որ ամրցւած էր դօտիէն:

Խղճալի աղջիկը կը նմանէր Զենօբիայի, Փարիի թագուհիին, որը Արիլիանոս կայսրը ստիպեց իր առջևէն քալելու՝ շղթաներով բեռցւած:

— «Շա՛տ լաւ: Իմս է աղջիկը, աղաղակեց սեղանաւորը: Իմ առնա բեր զայն այս իրիկուն:»

— «Գլխուն վրայ: Շնորհակալ եմ: Թող հաճելի ըլլայ քեզի,» ըսաւ Համի Մուսան: «Ես վստահ եմ որ դուն միշտ պիտի պարծենաս սակարկութեանդ վրայ:»

Սիրալիը ժպտալով և համրիչին հատիկներուն հետ խաղալով, հայր մեկնեցաւ Գերիներու Շուկայէն:

Բ. ԳԼՈՒԽ

Ի Ր Ի Կ ւ ա յ Զ Բ օ ս ն ք ը

Անդրօնիկէն գերի բռնեցաւ յոյն նաւու մը մէջ որ Քիոսէն Հիտրա կ'երթար, և իբրեւ ճամբորդ երեսուն ընտանիք ունէր, մեծ աղէտին միացորդները: Նաւը պարտւած էր թիւրք ֆրէկաթէն, որ արդէն բեռցւած էր կիներով ու մանուկներով, որոնք բռնւած էին տարրեր կղզիներու մէջ:

Այս ֆրէկաթի դատիկոնին վրայ էր Համի Մուսան, որ շատ մը գերիներ գնած էր Քիոսէն:

Զարնւած Անդրօնիկէի գեղեցկութեան, երկու հազար զրուշ վճարեց այն սպային որուն ձեռքին մէջ ինկած էր

աղջիկը, բախտին բերամար, ինչպէս նաև փոխանակեց քի-
ոսցի ուրիշ մանկամարդ կին մը, Ավթերինէ անունով, որ
կը պատկանէր Հանրածանօթ Արծէնթիս ընտանիքին: Ավ-
թերինէ անունը տւաւ իր նոր որսին, որովհետև ան մերժեց
իր կամ իր ընտանիքի մասին ուէ բան ըսելու, և անոր ար-
ժանիքը բարձրացնելու համար ըսաւ թէ ան Վիէնայի հա-
րուստ Արծէնթիսին աղջիկն է:

Անոր վաճառումը իր ընկերներէն գիտցելէն ետք, ա-
նոնք շնորհաւորեցին Ղինքը այդ տանջանքի տեղէն աղատե-
լուն համար, մանաւանդ որ քրիստոնեայի մը սեփական-
ութիւնը կը դառնար: Անդրօնիկէն պատասխանեց միայն
մեկամաղձոտ ժպիտով մը, և մաղթեց որ իւրաքանչիւրը
իրենինէն աւելի լաւ բախտի մը հանդպի:

Ի՞նչ կրնար ընել: Գարշելի աղէտներու մէջ որոշումը
վերջին ապաստանարանն է աղնիւ հոգիներու, համբերու-
թիւնն ու հանդուրժելը անոնց միսիթարութիւնը, և երկ-
նային նախախնամութեան վստահիլը՝ իրենց ապագան: Ա-
մենախմաստուն կերպը՝ քիչ խօսիլ և լաւագոյն օրեր ծրա-
գրելն է:

Անդրօնիկէն ունէր, սակայն, երկու ուրիշ մեծ միսիթա-
րութիւններ. մէկը իր հագուստներուն մէջ էր, ուր յաջո-
ղած էր պահել Քարա Ալիի ադամանդները: Ան գարդար-
ւած էր անոնցմով երբ ինքզինք ծովը նետեց: Որովհետև
ատոնք շատ արժէքաւոր էին, յուսաց ատոնց միջոցով
փախչիլ: Միւս միսիթարութիւնը փոքրիկ երկայրի սնու-
մըն էր, որով կրնար վերջացնել իր կեանքը՝ եթէ անպատ-
ւութիւնը սպառնար իրեն:

Յովհաննէս Պէրիքօղլու հայուն տունը Գուրուչէյմէ
էր, դիւղ մը՝ Վօսփօրի եւրօպական կողմը:

Երեւելի տուն մըն էր ան, հարուստ զարդարանքներով,
և չըջապատւած ծաղկեպարտէզներով: Թրքական հայկա-
կան և եւրօպական շքեղութիւնով առարկաներ, ծուռումուռ
մէկտեղ հաւաքւած տանը մէջ, ընդհանուր խառնակու-
թեան մէջ ուշադրութեան արժանի ոչինչ չէր ներկայացներ:

Սեղանաւորը ամուրի էր, և հիմա, երբ տարիքը յաջոր-
դած էր գեղի երիտասարդութեան, ան բախտախաղութեան
և դրամի միայն աչք ունէր:

Արդէն իրիկուն էր երբ տուն վերադարձաւ ան: Շու-
տով շատ մը ուրիշ հայեր և քանի մը երիտասարդներ Բեր-

այի կաթօլիկ ընտանքներէն, մայրաքաղաքին ամէնալաւ
թուղթ խաղցողները սկսան հաւաքուիլ:

Քանի մը վայրկեանէն իրենց ծխափողերէն ծուխի ամ-
պեր սկսան լեցել իրենց նստած սենեակին մէջ և ծառանե-
րը սուրճ և անուշեղէն բերին:

Խաղէն առաջ սեղանաւորը սկսաւ քաղցրութեամբ մը
պատմել այդ օրւան իր գեղեցիկ սակարկութեան մասին:
Ունկնդիրներու աչքերը կը փայլէին յուզումով ու հետա-
քրքրութեամբ անոր սիրարորոք նկարագրութեան հան-
դէպ: Այդ վայրկեանին դուռը կը զարնէր և սեղանատան
առաջին հաշտապահը ներս մտաւ:

Ուրիշ մը չէր այս, բայց եթէ Լուիճի Քասթէլին, որուն
հետ ծանօթացած ենք Քիոսի մէջ:

— «Qu'est que c'est, Monsieur Louis,» (Ի՞նչ է, պարոն
Լուի), հարցուց Պերիքօղլուն, Քրանսերէն՝ լեզու մը որ
հայերը շատ կը սիրեն:

— «C'est que (Սա է թէ), պաշտօնատունէն մեկնելէ-
ետք լուր եկաւ Առնաւուտ փաշայէն, խնդրելով որ ադա-
մանդակուռ արկղիկը չծախէք, որովհետև պէզէստանի
մէջ այսօր ոսկերիչ մը շատ աւելի բարձր գին կուտայ
անոր:»

— «Երկինք: Ես արդէն տրամադրած եմ զայն Ֆաթի-
մէ Սուլթանուհիին,» աղաղակեց սեղանաւորը, ոտքը գետ-
նին զարնելով:

— «L'affaire est un peu trouble'e, (Գործը քիչ խառնե-
ցաւ,» ըսաւ Քասթէլին:

— «Vous savez que faire, Monsieur Louis (Դիտես ինչ
պիտի ընես, պարոն Լուի): Գնա անմիջապէս Նորին Բարձ-
րութեան պալատը և բացատրէ պարագաները:»

— «Tre's bien, Monsieur (Շատ լաւ, պարոն):»

— «Լսեցէք, Monsieur Louis, ըսէ անոր en passant (ան-
ցողակի), թէ ես ինքս մտադիր եմ այցելել շատ գեղեցիկ
գերի մը բերելու իրեն որը իրեն համար գնած եմ այսօր
Եէսիր Պաղարէն:»

Tre's bien (Շատ լաւ,» պատասխանեց Քասթէլին Նորէն,
և, մինչև գետին բարեկեցութիւնները, դուրս գնաց:

— «Ո՞վ է այս առնաւուտ փաշան որ այսքան կը յուզէ
Պօլիսը ներկայիս,» հարցուց ընկերներէն մէկը:

— «Խուրչիտ փաշայի մտերիմ բարեկամն է ան, Եպիբո-
սի և Մօրէյայի վէպիւրը,» պատասխանեց Պէրիքօղլուն: Ան

եանիայէն խրկւած էր թէ՛ փէլէնի տնիժւած Ալի փաշային գանձը գրաւելու համար. անհամար աղամանդներ ունի, կարծեմ, աւելցուց մասնաւորապէս, «որ ան տնոնց մէջ բաժին ունեցողներէն մէկն է»:

— «Շատ ծեր մարդ է,» հարցուց ուրիշ մը:

— «Ո՛հ: Քառասունըջորս կամ քառասունըհինգ, թերեւ: Փոքրիկ մարդ մը, քիչ մը կուզ, բայց շատ հարուստ է, և երեք կամ չորս լեզուներ կը խօսի»:

— «Երեք կամ չորս լեզու: Թիւրք մը ըլլայ և երեք չորս լեզէն խօսի,» աղաղակեցին մէկէն, բոլոր հայերը միասին:

— «Իրաւ որ հրաշք մըն է, բայց կը խօսի,» ըսաւ սեղանաւորը:

— «Օ՛հ, օ՛հ: Թողէք տեսնանք այդ գեղեցիկ աղջիկը,» աղաղակեց մէկը:

Հաճի Մուսան քիչ մը ճաշակաւոր հագուեցուցած էր ան: Քանի որ իր գերիի ներկայ դիրքը պալատին մէջ յուսալքի մութիւն մը կը նկատուէր: Անոր դէմքը ծածկւած էր քողով մը, և խանդավառութեամբ հարցուց ականատեսներուն թէ Հաճի Մուսային վճարած գնին կրկինը չէ՞ր արժէր:

Բոլորն ալ անոնց բացառութեան նկատեցին զայն հրաշալիօրէն գեղեցիկ և ոմանք ալ դիտել աւին թէ ինքը խենթ էր որ փաշային կուտար այդ աղջիկը ու իրեն համար չէր պահէր:

— «Մարդ իրեն փախաբաժին չափ կին կրնայ ունենալ այսօր,» պատասխանեց Պէրիքօղլուն, չնային անտարբերութեամբ մը: Պտոյտ մը ըրէք նէսիր Պազարը և տեսէք թէ քանինէ՛ր կը ծախսին հոս ասոր նման: Ասլաամարութիւնը լեցուցած է շուկան, և մարդ չի գիտեր թէ ո՞րը գնէ կամ որը մերժէ: Ասկէ զատ, ևս իմ սեփական ծրագիրս ունիմ, և կ'ուզեմ երախտապարտ ընել այս փաշան: Հիմա է ժամանակը ստակ վատտկելու ու խրեն սուլթանին անգամ սեղանաւորը դառնալու»:

— «Ամէն մարդ իր պատճառներն ունի,» նկատեց մէկը: «Բայց ըստ իս, ևս այս մանկամարդ կինը ամբողջ աշխարհի հետ չեմ փոխեր»:

Անդրօնիկէն լսեց վշտահար: Անոր աչքերն ու ախանջները սովորած էին շատ մը գարշելի բաներու կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ: Ան իրեն ուղղւած մասնաւոր հարցումներու պատասխանեց, այնպիսի արժանապատուութեամբ

մը որ ցոյց կուտար թէ ինքը գերի ծնած չէր և խոր լռութիւն պահեց լիբր աղու մը հանդէպ որ կը ջանար անամօթ կատակներ ընել անոր:

Հաճի Մուսան իր զրամը ստացաւ ու զնաց: Գնւած գերին տարին իրեն յատկացւած տնեակը և խումբը շուտով բախտախաղութեան սկսաւ:

Ժամէ մը Լուիճի Քասթէլին վերադարձաւ և տեղեկացուց իր տիրոջ թէ Աննափուտ փաշան շատ բարկացած էր աղամանդակուռ արկղիկին ծախուելուն առթիւ, և կը փափաքէր անմիջապէս տեսնալ Պէրիքօղլուն:

Այս պարագան մեծապէս յուզեց խումբը: Շողգամի պէս կը կտրուէին դուխները Պօլսոյ մէջ այնօրերը, սակայն մեծ պաղարկւնութեամբ շարունակեց քիչ մը ևս խաղալ: Ասլա արձակեց առաջին քարաուղարը և ոտքի կեցաւ, «Շարունակեցէ՛ք ձեր խաղը մինչև որ վերադառնամ,» ըսաւ ան: «Ես չսիրի ուշանամ: Մի՛ յուզիք»:

Անդրօնիկէն հազցնելով ամէնաչքեղ հաղուստները, մտաւ աղջկան հետ կրկնաթիակ մակոյկի մը մէջ և քեց գէպի Աննափուտ փաշայի պալատը:

Գ. ԳԼՈՒԽ

Առնտփուտ փաշան ու Գերուհին

Մինչդեռ Անդրօնիկէն հայուն հետ մակոյկը կը մտնար, չկրցաւ ծածկել այրող արցունքները այն խորհուրդին հանդէպ թէ ինքը քրիստոնեայի մը ձեռքէն թիւրքին ձեռքը կ'անցնէր: Ան բառեց աղերսեց իր տիրոջմէն չյանձնել զինքը փաշային և խոտաացաւ անոր անհամար դրամ եթէ քանի մը օր ևս պահէր զինքը իր տան մէջ, բայց ո՛վ ուշադրութիւն կ'ուտար: Հայը, հանրածանօթ վաշխառու մը ուշադրութիւն չդարձուց անոր խօսքերուն: Անդրօնիկէն լաւ տեղեակ էր որ եթէ իր աղամանդները նետէր անոր սաքերուն, թերեւ կը կակղցնէր ան ժամանակի մը համար, բայց այդ պարագային ան միանգամ ընդ միշտ սիրտի դրկւէր փախուստի միջոցէն, և իր գերութիւնը ցկեանս սիրտի ըլլար: Ասկէ զատ, սեէ քրիստոնեայ որ այդ սառապանքի օրերուն այնքան անդթօրէն և անընկճելիօրէն քրիստոնեայ կին մը միւսիւմանի մը կը յանձնէ՝ թիւրքերէն աւելի գէշ է: Անգամ մը ևս, ուրեմն, կեդրօնացուց իր ամէն

յոյսը երկնային նախախնամութեան վրայ, իր յաւիտենական ապաստանարանը, և լուռ մնաց, առանց մտնելի:

Կէս ժամ թիափարեւէ ետք, մալոյկը Վօսփօրի դիմացի եզերքին դպաւ, Պէյլէրպէյ գիւղը, ուր կառուցւած էր խուրճիտ փաշայի ամառանոց պալատը, Պէյօպօնէսի համբաւաւոր վէճիւրը, հոն կը բնակէր այդ ատեն Առնավուտ փաշան:

Հայը և Անդրօնիկէն մտան այդ փառաւոր պալատը: Հարստութեան և շուայութեան չլացուցիչ զարդերով, ան ստորագաս է միայն սուլթանի սէրայէն:

Պէրիքօղլու Անդրօնիկէն յանձնեց փաշայի գերիններուն հոգատարութեան, և ինքը առանձին մտաւ անոր ներկայութեան: Սէլամով մը բարեկեց մինչև գետին: Փաշան նըստած էր ցած տիւփանի մը վրայ, և կը ծխէր արծաթազարդ և երկարածիղ նարկիլէ մը, և իր կռնակը կռթնցուցած էր երկու ոսկեհոռ բարձերու:

— «Ֆաթմա սուլթանուհին կ'առնէ իմ աղամանդակուռ արկղիկս», հարցուց ան:

— «Այո՛, էֆէնտի»:

— «Եւ ի՞նչ գին կուտայ»:

— «Հարիւր և յիսուն հազար զրուշ»:

— «Յոյն մը, պէղէստանէն, ինծի երկու հարիւր յիսուն հազար զրուշ կուտայ, սէրայի կողմէն, ուստի կը տեսնա՞ս, տարբերութիւնը մեծ է: Վաղը առտու պիտի գայ անոր ետեւէն»:

— «Տարօրինակ է, էֆէնտի: Այդպիսի գին մը ես մէկ տեղ չստացայ: Ֆաթմա սուլթանուհին ինծի հարիւր յիսուն հազար զրուշ տաւ, նոյն գինը որ դուն որոշած էիր: Ես տւի անոր և վաղ առտու պիտի վճարէ դրամը»:

— «Սակարկութիւնը դոցեր ես: Սխալ ըրիր որ ինծի չըսիր առաջինէն», ըսաւ փաշան, բարկութեամբ: Դուն պիտի վճարես ինծի տարբերութիւնը: Ես կը պահանջեմ քեզմէ միւս հարիւր հազար զրուշը, Պէրիքօղլու»:

— «Ինչպէս որ կը հաճիս, էֆէնտի: Ո՛չ միայն հարիւր հազար, այլև մէկ միլիօն եթէ կը փափաքիք: Դուք դեռ չէք ճանչնար զիս: Ես դրամի համար չէ որ կը գործեմ: Ձեր սեղանաւորը ըլլալու պատիւը կը գոհացնէ զիս»:

— «Նստէ, Պէրիքօղլու, նստէ», ըսաւ փաշան, իր տիւփանին վրայ տեղ մը մատնանշելով և երկու հերձող աչքեր»

րով կասկածի ենթարկելով իր սեղանաւորին անկեղծութիւնը:

Աւելորդ է ծածկել ընթերցողէն թէ Առնավուտ փաշան անիծւած Պարթաքասն էր, այսինքն, խուրճիտի քաֆթանձին: Ան Մօրէայի ծանծաղամիտ վէճիւր ին ձեռքով մէկ պոչաւոր փաշայութեան աստիճանին բարձրացած էր, և այդ ատեն ան ընտրւած էր ընկերանալու Եանիայի Ալի փաշայի գանձերը Պօլիս փոխադրելուն: Այս ամէնը գործ դրւած են իր կողմէն, բայց, վէճիւրի կիները աղաւաղէն իվեր ան կը վախճար որ անոնց վերադարձին աղամանդներու գողութիւնը երեան պիտի դար:

Ընթերցողը արդէն կը հասկնայ թէ ինչո՞ւ Պէրիքօղլուն այսքան կը շողոքորթէր դայն: Պարթաքասը Պէրիքօղլուի պէս գործիք մը կուղէր, իսկ Պէրիքօղլուն ալ Պարթաքասին պէս անսկզբունք փաշա մը կ'ուղէր: Միասին անոնք կրնային կարգադրել այն գանձերը սեփականացնելու միջոցները, և գողութիւնը նետել Պէյօպօնէսի ծեր և անհոգ վէճիւրին վրայ: Մասնաւոր բացատրութիւններ տեղի ունեցան այդ իրիկուն, և անոնք կարգադրեցին վաղը աւելի մանրամասնօրէն խորհրդակցելու:

Սեղանաւորը ոտքի ելաւ մեկնելու. «Ճշմարիտ որ, վսեմափայլ, մոռցայ: Ես յանդգնութիւնը ունիմ ձեզի ներկելու զեղեցկատեսիլ գերի մը, որը ես գնեցի Նէսիր Պազարէն»:

— Շնորհակալ եմ, Պէրիքօղլու: Ես դեռ նոր եկած եմ Պօլիս և կարգադրած չեմ հարէմս: Դուն առաջինն ես որ կը յիշեցնես զայն ինծի»:

— «Եւ աղջիկը անոնցմէ է որ կրնայ հաճեցնել ուէ մէկը»:

— «Իրա՞ն: Վրացի՞ է թէ չէրքէզ»:

— «Քիոսցի քրիստոնեայ մըն է ան: Բայց գերազանց քան վրացի կամ չէրքէզ: Ան լաւ մեծցած է և առաջնակարգ ընտանիքի կը վերաբերի: Ան Վիէնայի մէջ մեծցած է»:

— «Վիէնայի՞ մէջ: Ո՞ւր է»:

— «Ես հոս բերի զինքը: Դուրսը նախագաւթին մէջ է ան»:

— «Բեր դայն: Ներս բեր որ տեսնամ», ըսաւ Պարթաքաս, ոտքի ելլալով:

Անդրօնիկէն ներս բերեցաւ : Սեղանաւորը մեղմիւ անոր ետեէն մօտենալով, քաշեց անոր երեսի քօղը :

Պարթաքաս զարմանքէն անխօս մնաց :

— «Ասաւա՛ժ իմ,» մրմնջեց քէհեային աղջիկը, և իր բազուկները դիակի մը պէս ձգեց իր ծունկերուն վրայ :

— «Ձե՛ր Բարձրութիւնը : Դուք իրար կը ճանչնաք, կը տեսնամ կոր : Տարօրինա՛կ զուգադիպութիւնն է :

— «Վաղը ուրեմն մենք կը վերջացնենք մեր խօսակցութիւնը, պարօն Պէրիքօղլու : Վաղը,» բռնելով սեղանաւորին թևէն, — «Վաղը, վաղը. ժամը ճիշդ տասներկու քին եկուր, և միտսին կը ճաշենք ու աւելի լի ալ էս կը խօսինք : Ես անհուն շնորհակալ եմ ձեր նշխարին համար : Ասկէ աւելի գեղեցիկ ու աւելի թանկագին ընծայ մը չէիր կրնար ներկէ ինծի :» Սեղանաւորին շնչելու անդամ ժամանակ չտալով, դեռ բռնած անոր թևէն, ընկերացաւ անոր մինչև դուռը :

— «Եւ դո՛ւն ալ, իմ Անդրօնիկէս, իբրեւ դերի ծախած ես, գերիներու շուկային մէջ,» ըսաւ ան, աղջկան վերադառնալով և իր բաղուկները կուրծքին վրայ խաշաձեւելով :

— «Ուրախ եղիր : Այն օրէն երբ սուենս այրւած էր և եղբայրս ու հայրս սպաննւած էին, ես աշխարհի մէջ ժամ մը հանգիստ անցուցած չեմ ոչ մէկ տեղ : Մէկ վտանգէն փախչած եմ միայն աւելի գէշի մը մէջ իյնալու համար :»

— «Աւա՛ղ, Այն օրէն երբ ձեր սուենը այրեցաւ և հայրը սպաննւեցաւ, խիղճս ժամ մը հանգիստ չէ թողուցեր զիս, ամէնատիրելիս : Թէև բախտը դադարած չէ իր բարիքները ցօղելու վրաս, և թէև ես բախտաւորութիւնը ունեցայ ամէն մխիթարութիւն տալու, կամ աւելի լաւը, քանի մը ծառայութիւն ընելու մեռնող Թրասիբուլոսին, ոտկայն—»

— «Իմ մեռնող Թրասիբուլոսս : Խօսէ՛, խօսէ՛, վարժապետ : Ի՞նչ պատահած է Թրասիբուլոսին,» աղաղակեց մըտացնոր աղջիկը, բարկութեամբ :

— «Այո, իմ սիրականս, ինծի վարժապետ կոչէ և ոչ թէ փաշա, և ես քեզի պիտի կոչեմ միշտ իմ կարօտաւր աշակերտուհիս, ասոնք են երկու ածականները որոնք հիացում և անգին յիշատակներ կը հոսեցնեն սրտիս վրայ :»

— «Աստծու սիրուն, պարօն Պարթաքաս, պատմէ ինծի, եթէ չես փափաքիր որ իսկնթենամ : Պատմէ՛ շուտով : Ի՞նչ եղաւ Թրասիբուլոս :»

— «Մեռաւ ան,» ըսաւ վարժապետը, ողբադին, ծածկելով երեսը իր ձեռքերուն մէջ :

— «Մեռա՛ւ : Ճշմարտութիւնը խօսէ : Մեռա՛ւ ան :

— «Դա՛ւն ճշմարտութիւնը : Ահա իրեն մատնին, որը ինք համբուրեց հազար անգամ նախքան վերջին շունչը աւանդելը : Ան ինծի յանձնեց աս քեզի վերադարձնելու համար :»

— «Մեռա՛ւ,» նորէն արտասանեց աղջիկը, ջղաձգօրէն բռնելով մատնին : «Աս մերնշանտութեամբ մատնին է, Օ՛ ֓անայաս : Մեռա՛ւ ան : Մեռա՛ւ,» սարսռեցաւ ան : Իյնալով իր ծունկերուն վրայ, սրտապատառ հառաչներով սկսաւ իր մաղերը փետտել :

Աղջկան վշտին մասնակցիլ կը թւէր դաւաճանը : Ոտքի կեցաւ իրր վշտահար, թաշկինակը իր աչքերուն սեղմելով :

Հէք Անդրօնիկէն մոռցաւ իր կացութիւնը, մոռցաւ թէ ինչ ճիւղի որջին մէջ կը գտնւէր, և շուտով սկսաւ իր սիրահարի մահւան մանրամասնութիւնները խնդրել,

— «Ան վիրաւորւած էր Տրակացանայի մէջ, ուր հերոսի մը պէս կռուեցաւ : Վիրաւորւած էր, կ'ըսեմ, և ներական լէգէօնէն տասնըհինգ ուրիշներու հետ գերի բռնւած : Թիւրքերը պիտի ուզէին գլխատել եթէ բարեբախտաբար ժամանակին վրայ չհասնէի : Ես ազատեցի զանոնք անգութ ճակատագրէ մը, Թրասիբուլոսը տունս բերի և ամէն միջոց գործադրեցի բժշկելու զայն : Գնդակը իր կուրծքին մէջ էր, և վէրքը անբուժելի էր : Ան ինքնին տեսաւ վախճանը, և հառաչելով շարունակ բացազանչեց, 'Անդրօնիկէ՛, թանկագին Անդրօնիկէ՛' : պատմեց ինծի Ստիւքսի սև ջուրերուն մօտ ըրած ձեր ուխտի մասին : Մատնիդ ինծի տալով իր վերջին խօսքը արտասանեց : 'Տուր այդ իմ պաշտելիս,' ըսաւ ան, 'Պատմէ իրեն թէ ես պաշտեցի զինքը մինչև վերջին շունչս : Մի մոռնար ըսել իրեն թէ դուն գոցեցիր իմ աչքերս, և —' »

— «Իմ մասին տեղեկութիւն ունէ՞ր ան : Գիտէ՞ր հօրս մահը : Ստացե՞ր էր իրեն խրկած նամակներէս ուէ մէկը,» ընդմիջեց աղջիկը :

— «Ոչինչ չէր գիտէր ան : Կը հասկնաս, սիրելիս. ես այնքան պարզամիտ չէի որ իրեն ըսէի թէ ինչ պատահած էր աշտարակին մէջ : Այսպիսի պատմութիւն մը, անօգուտ ըլլալէ ետք, պիտի սեցնէր զիս, և պիտի փութացնէր անոր մահը : Ես ինքզինքս սահմանափակեցի, ըսելով թէ

ես աշտարակէն փաթրասի դաշտը դացի մասնակցելու յոյն մաքառումին, և թէ բռնւած էի թիւրքերէն: Ես որոշապէս աւելցուցի թէ ես կը հսկէի առաջին պատեհութեան վերադառնալու իմ սր. կրօնիս և ազգիս բազուկներուն մէջ:»

Անդրօնիկէն շարունակեց հառաչել, ձեռքերը իր երեսին սեղմած: Ստիւքս գետին վրայի ուխտը, յայտնի էր միայն իրեն ու Թրասիբուլոսին, և իր մատնին վեր էր ունէ կասկածանքէ, թէ անոր սիրելի հոգին բաժնւած էր այս կեանքէն:

— «Լսէ՛, Անդրօնիկէ,» ըսաւ Պարթաքաս մօտենալով և անոր ձեռքը իր ձեռքին մէջ առնելով: «Թող որ մոռնանք անցեալը: Ան երկուքիս համար ալ մահացուցիչ է: Ես քեզ փնասեցի և դուն ալ զիս փնասեցիր, Լօնթօսին դրած քու նամակդ փաթրասի մէջ գրեթէ մահաւանս պատճառ դարձաւ. այդ նամակը ստիպեց զիս թիւրքերուն դասալիք դառնալ, և յետոյ մնալ անոնց հետ: Թող ուրեմն մոռնանք անցեալը: Քու վայրկեաններդ սուրբ են հիմա: Վայրկեաններ են վշտի և արցունքի, և ես իբրեւ մարդ կը յարգեմ զանոնք: Սրտէս կը համակրիմ քեզի: Մի երեւակայեր որ դուն այս պալատին մէջ գերի մըն ես ունէ իմաստով: Ընդհակառակը. դու աիկինն ես: Բոլոր սենեակները, բոլոր աղջիկ ծառաները, հոս ամէն բան քու հրամանիդ տակ են: Ես կ'երդնում քեզի ամէն բանով որ սուրբ է ինծի համար, թէ ես պիտի չմօտենամ սենեակիդ եթէ նախապէս քու արտօնութիւնդ ու սրտագին հաւանութիւնդ առած չըլլամ: Գոնէ, իմ սիրելի Անդրօնիկէս, քեզի ըրած չարիքներս մասամբ մոռցնելու պատեհութիւնը տուր: Ես կը հաւատամ որ Աստուած, զթալով խղճիս տաղնապին, քեզ իմ առջև բերած է այս դառն կացութեան մէջ: Հաւատայ ինծի, Անդրօնիկէ, չկայ այս աշխարհի մէջ աւելի դէշ տանջանք մը քան խղճի խայթը:»

Այսպէս Պարթաքաս, թաշկինակը իր աչքերուն դէմ և կեղծ հառաչները իր կոկորդին մէջ, ճարպիկութեամբ մը կատարեալ կեղծաւորի դերը կատարեց:

Լուութիւն և վիշտ երկուստեք երկար ատեն տիրեց: Վերջապէս Անդրօնիկէն խորունկ հառաչով մը շնորհակալութիւն յայտնեց Պարթաքասին իր այս վարմունքին համար:

Յետոյ Առնապուտ փաշան պալատին ամէնալաւ մասը յատկացուց անոր, ինչպէս նաև շատ մը աղջիկ ծառաներ, փոքրիկ զրադարան մը և ամէն արժէքաւոր բաներ որոնք

յարգի են թիւրք ռապլութեան մէջ: Սակայն չթերացաւ չորս ներքիններ ալ ընտրելէ որ զգուշութեամբ հսկեն անոր վրայ որ չփախչի:

Դ. ԳԼՈՒԽ

Թ Ի Ն Ն Ո Ր Է Ն

Ծովուն մօտ, պատրիարքարանէն քիչ հեռու, ֆէնէր թաղին մէջ տուն մը կար, որուն դռան առջև տեսանք Գրիգոր պատրիարքի գլխատումը: Տունը փոքր էր բայց մաքուր և բազմաթիւ ընտանիք մը կը պարունակէր՝ հայր մը, մայր մը, հինգ աղջիկ և երկու տղայ: Ընտանիքը Լամբրիսինն էր, այն մակոյկավարը, որուն արւած էր սուլթանի ադամանդակուռ քթախոտի տուփը, և որը շատ բան ըրած էր պահպանելու պատրիարքի սփիւնը: Մակոյկավար մը չէր ան այլևս, այլ ադամանդի վաճառական մը դարձեր էր, արհեստ մը որուն ծանօթ էր մանկութենէն իվեր, որովհետեւ իր հայրը հետեւած էր անոր իրմէ առաջ:

Այս մարդը քանդած էր քթախոտի տուփը, և ճարտարութեամբ շինած էր անկէ մատանիներ, օղակներ, ականջօղեր, ևն: Թրասիբուլոսին տւած դրամով գնեց զանազան ուրիշ զարդարանքներ, և իր կնոջ հետ մէկտեղ այցելեց սուլթանի և մեծ փաշաներու հարէմները, և իր ապրանքները օտաւրներուն ծախեց բարձր գնով: Իր հաճելի և կատակալից ձևերով անոնց վստահութիւնը շահեցաւ, որոնք շուտով սկսան յանձնել անոր իրենց սեփական ադամանդները, երբեմն ծախելու, երբեմն փոխելու կամ բոլորովին ձեւափոխելու: Հոգելոյս Գրիգորի աղօթքը՝ «Թող Աստուած հարստութիւն պարգևէ քեզի,» ըստ երևոյթին պատասխանւած էր: Ան ոչ միայն ճանչցեցաւ մայրաքաղաքի տաճիկ ազնականութեան պալատներուն մէջ, այլև Պօլսոյ բոլոր շուկաներուն մէջ. Ով որ ադամանդ ունէր ծախելու կամ փոխելու անոր դիմեց: Այսպէս ան վարձւած էր Առնապուտ փաշայէն:

Լամբրիսի ծառայեց անոր անմոլար հաւատարմութեամբ, և շուտով ձրի մուտք գտաւ պալատը, միշտ մեծ շահ ըստանալով: Վերջապէս անոր յանձնւած էր չքեղ քայռամանեակ մը շինել, որը Պարթաքաս մտադրած էր Անդրօնիկէին տալու:

Օր մը, — Անդրօնիկէն իր ատելի դասատուն ճանկերուն մէջ խնայէն ամիս մը ետք, — ճաշը պատրաստ էր սեղանին վրայ : Ընտանիքի անդամները կ'սպասէին հօրը ժամանելուն որ սեղանի նստէին : Աղջիկները զբաղւած էին փոքրիկ ադամանդներ բաժնելով և միացնելով, մինչդեռ տղաները կը փայլեցնէին և կը ձևաւորէին քայռամանակին ոսկեղօծ մանեակներն ու կիցկապերը :

Զաւկներէն ոչ մէկը աչքի զարնող գեղեցկութիւն չունէր : Անոնց միօրինակ կապոյտ աչքերը և դէպի ներս քաշւած վարի շուրթները, ինչպէս նաև իրենց ցած ձայնը, առաջին անգամէն շատ նպաստաւոր տպաւորութիւն մը չէր թողուր : Աւելի լաւ ծանօթանալով մէկը կրնար ճանչնալ անոնց անմեղ բնութիւնը և իրենց կեանքին պարզութիւնն ու առաքինութիւնը :

— «Ես կը յուսայի, մայրիկ, որ հայրիկը աւելի կանուխ կուգար», ըսաւ Մարիօնքա : «Այս քիւֆթէներու հոտը ինծի աւելի կ'անօթեցնէ :»

— «Իրաւ որ ան սովորականէն ժամ մը ուշացաւ այս իրիկուն : Փանայաս շնորհէ որ բան մը պատահած չըլլայ անոր», պատասխանեց մայրը :

Ի՞նչ կրնայ պատահիլ անոր : Ես գիտեմ : Ուրիշ նոր առուտուր մը վար դրաւ զինքը ուրիշ հեռաւոր պալատի մը մէջ :

— «Ես գիտեմ թէ ինչո՞ւ ուշացաւ», ըսաւ Վասիլիս :

— «Որովհետեւ այսօր Ալի փաշայի և իր որդիներուն գլուխները թաղելու օրն է Սիլիվրի Մեծ Դռան առջև :»

— «Բա՛ : Եւ դուն կը կարծես որ հայրիկը այնքան իր խելքը կորսնցուցած ըլլայ որ իր առուտուրը թողու և երթայ աչք մը նետելու Ալի փաշային և Մուսթարին գլուխներուն», ըսաւ Սմարակտան խնդալով :

— «Շատ լաւ : Խնդա՛յ : Ամէն մարդ կը վազէ զանոնք տեսնալու : Անգլիացիին չգիտեմ քանի ոսկի տաւալ զանոնք գնելու Լօնտօնի թանգարանին համար, բայց Սիւլէյման Տէրվիշը, Ալիի հին բարեկամ մը, անկէ շատ աւելին տաւ ինքը առնելու համար : Առնալու փաշային յանձնած է թաղումը, և ան հայրիկը հետը տարած պէտք է ըլլայ : Կը հասկնա՞հիմա, տիկինս :»

— «Ահա, հայրիկը կուգայ, ես իրեն քայլերը կը լսեմ :»

— «Ահա՛ հոն է», ըսաւ մայրը, ոտքի կենալով և ականջ դնելով :

Համբիքիս անմիջապէս ներս մտաւ : Իր գլխարկը վար առնելով, նստաւ բաղմոցի մը վրայ և երկար, խորունկ շունչ մը քաշեց : Ան բոլորովին յոգնած և մտազբաղ կ'երեւէր :

— «Դուն քիչ մը ուշ ես մնացեր, ձագուկս», ըսաւ կինը, մեղմութեամբ :

— «Ո՞վ կ'ըսէ թէ հրաշք չկայ մեր օրերուն մէջ», մրթմրթաց ադամանդավաճառը, խաչակնքելով, և ուշադրութիւն անգամ չդարձնելով իր կնոջ ականարկին :

— «Ինչո՞ւ հայրիկ :»

— «Ոչինչ, ոչինչ : Զատեցի՞ք ձեզի տաճ քարերս :»

— «Այո, անոնք ամէնքն ալ կարգադրւած են :»

— «Քայռամանեակը պէտք է պատրաստ ըլլայ երեք օրէն :»

— «Ինչո՞ւ :»

— «Որովհետեւ պէտք է ըլլայ : Ալ բան մնաց որ շտեսնայի այս աշխարհիս մէջ :»

— «Ի՞նչ է պատահեր, հայրիկ : Տարօրինակ կը խօսիս այս իրիկուն», հարցուց Թարսիցա, բռնելով անոր ձեռքը :

— «Ոչինչ, ոչինչ գաւազ : Եկէք ճաշենք :»

— «Գոնէ մեզի ըսէ թէ ինչ որ պատահեր է չա՞ր է թէ բարի», ըսաւ Վասիլիկէն :

— «Ժամանակը չէ դեռ որ դուք ուէ բան գիտնաք այդ մասին», պատասխանեց հայրը :

— «Տարօրինակ ես, հայրիկ : Առաջ գաղտնիքդ կը պահէիր մեզմէ խորունկ և դադտնի ձևերով, և ապա, ժամ մը անցնելէն և մեր հետաքրքրութիւնը գրգռելէն ետք, սըրտիդ թերթերը կը բանայիր շուշանի մը պէս :»

— «Որդիս, Վասիլիս այդքան հարցապնդող մի ըլլար», ըսաւ իր հայրը, «և դեռ քիչ մը ևս պիտի գրգռեմ քու հետաքրքրութիւնդ : Հո՞ս նայիր», աւելցուց բարի ժպիտով մը : Ապա իր գրպանէն հանեց ահագին ադամանդակուռ մատանի մը և թանկագին քարերով գործւած պատառաքաղ մը : Երկուքն ալ հազարաւոր դրուշ կ'արժէին :

— «Մայրիկ, ի՞նչ չքեղ քարեր», աղաղակեց Սմարակտան :

— «Ի՞նչ ահագին չքեղ», բացագանչեց Վասիլիքիս, «Որո՞ւնն է ատ, պատմէ :»

— «Մերն է աս, պարոն Վասիլիս : Մեզի կը պատ-

— Մե՛րը: Այս աղամանդները հազարներ կ'արժեն: Ո՞վ տւաւ ատոնք քեզի:»

— Նոյն մարդը որ ծխախոտի տուփը տւաւ մեզի, որը փոխեց մեր բախտը և մեզ աղնւականներ չինեց փոխանակ մակուկավարի,» ըսաւ հայրը ժպտալով:

— «Ի՛նչ: Երջանկայիչատակ պատրիարքը,» աղաղակեց որդին, ուրախութեամբ:

— «Այո՛, Գրիգոր պատրիարքը,» պատասխանեց Լամբրիքիս, յարգանքով անգամ մը ևս խաչակնքելով:

— «Իսկապէս, հայրիկ, լուսահոգի պատրիարքը ըսել կ'ուզես:»

— «Եկէ՛ք ճաշենք, զաւկներս,» ըսաւ հայրը նորէն իր գրպանը դնելով աղամանդները:

Պարոն Լամբրիքիս, նստելով սեղանին գլուխը, սկսաւ անօթի մարդու մը պէս ուտել, մինչդեռ կրակոտ վիճաբանութիւն մը սկսաւ իր եօթը զաւկներուն միջև, թէ արդե՞օք Գրիգոր պատրիարքը իսկապէս վերակենդանացած և իրենց հօրը այսպիսի թանկագին բաներ տւած էր:

Մայրը, որ գիտէր իր էրկան բնութիւնը, լուռ մնաց, ըսաւ երևոյթին անհոգ և անտարբեր: Իր լուութիւնը աւելի չուտ կը լուծէր գաղտնիքը քան եթէ ինքն ալ հետեւէր իր զաւկներուն:

— «Բայց քու իսկ աչքերովդ տեսա՞ր պատրիարքը: Ի՞նչ ըսաւ քեզի,» ստիպեց Վասիլիս, որ դեռ սլատառ մը հաց անգամ դրած չէր բերանը, և ամբողջովին յուզւած էր իր հօրը գաղտնիքին թափանցելու:

— «Ան ինձի ըսաւ,» պատասխանեց հայրը, խօսքը իրեն երկու տղոցը ուղղելով, «որ վաղը չէ միւս օր իրիկուն դուք պատրաստ պիտի ըլլաք մեծ ձեռնարկի մը, — թէ մենք պիտի ձգենք աղամանդները և նորէն մեր նախկին արհեստը ձեռք առնենք թիւրով:»

— «Թիւրով: Ի՞նչ ըսել կ'ուզես:»

— «Թիւրը, անգամ մը ևս թիւրը: Զգուշ եղի՛ք գաղտնիքը պահելու: Մի թողուք որ իմ ըսածներէս մէկ խօսք իսկ դուրս երթայ այս տունէն, և ոչ ալ ձեր այս իրիկայ տեսածներու մասին: Հիմա ես կ'երթամ ննջելու և վաղը ամբողջ օրը ես ձեզի հետ կը մնամ քայաւամանեակը լինցընելու: Գիշեր-բարի, զաւկներս,» աւելցուց ան: Ապա, գլխով նշան ընելով իր կնոջ՝ իրեն հետեւիլ, քաշւեցաւ իր սենեակը:

Ե. ԳԼՈՒԽ

Ի՞նչ կը նշանակէր թիւն

Պարթաքաս Անդրօնիկէն սենեակը տանելէն ետք, ինքն ալ իր սենեակը դարձաւ, գրեթէ ուրախութենէն խենթեցած: Իր աշակերտուհին գտաւ աւելի ղարդացած քան որ վերջին անգամ տեսած էր, և աւելի հեզ, կամ գոնէ իր իշխանութեան տակ:

Ապա իր սենեակին մէջ մեծ հայելիի մը առջև ուղիղ կեցաւ և, զննելով իր փառաւոր հագուստները սկսաւ միսիլ բարձր և սրտագին խնդուքի մէջ, և բուռն կերպով թոթւեց իր ուսերը: Զինքը տեսնող օտարական մը պիտի ենթադրէր որ Ատօնիսի պէս կ'ուրախանար իր դէմքովը: Այդպէս չէր սակայն: Թէև Պարթաքաս ստահակ մըն էր, բայց ինքզինք ճանչնալու չափ խելացի էր: Ան միայն կը խընդար ճակատագրի խաղերուն: Ծակատագիրը բարձրացուց զինքը աստիճանի և հարստութեան: Որպէսզի լման ըլլայ իր երջանկութիւնը, հիմա իր ոտքերուն տակ նետեց այն աղբիկը, որու սիրուն անքուն և յոգնած գիշերներ անցուցեր էր: Այն աղջիկը, որը սիրեց, ատեց, որուն ներկայութեան ինքը վախ և ամօթ կ'զգար, և որը դեռ տարփօրէն կը տենչար:

Վայրկենական լրջութիւն մը տիրեց անբնական վարժապետին վրայ: Իրեն կը թւէր թէ իր աշակերտուհին այսպէս երևնալով իրեն առջև կը յայտարարէր իր երջանկութեան վախճանը:

Իր քունը այդ գիշեր խանգարւած էր գէշ երազներով:

Երբ սեղանաւորը այցելեց հետեւեալ օրը, Պարթաքաս տեղեկութիւն ստացաւ Անդրօնիկէն ծախող գերեվաճառի մասին: Պէրիքօղլուն ստիպւած էր ճշմարտութիւնը խօսիլ, և ըսել թէ ինքը գնած էր Հաճի Մուսայէն:

Պարթաքաս չորս օր շարունակ չայցելեց աղջկան: Այս ընթացքին հետեւեցաւ ան, վստահութիւն ներշնչելու անոր: Աղջիկը իր գերիշխանութեան տակ էր, կամաց բայց վստահօրէն ուրեմն, արգիլելով զայն աշխարհի հետ ուէ՛ հաղորդակցութենէ, և յոգնեցնելով իր տխուր սիրտը՝ միայնակութեան տաղտկութենէն, յուսաց դէպի իրեն քաշել: Ան վայրենի գոհունակութիւն մը զգաց որ ջրախեղդ ըրած

էր Թրասիբուլոսը, և այսպէսով վերցուցած էր հզօր ոսոխ մը իր ճամբուն վրայէն։

Հինգերորդ օրը արտօնութիւն խնդրեց աղջիկէն այցելութեան գալու։ Պատրաստած ունէր շատ մը զգեստներ և մարգարիտներէ, ակերէ ու ադամանդներէ զարդարանքներ անոր ընծայելու։

Անդրօնիկէի առաջին վայրկեանները կը տանջէին զինքը իր վշտերուն մէջ։ Կնոջ սիրտը, երբ ան իսկապէս կը սիրէ, ծոց մըն է որուն խորութիւնը մարդ չի կրնար չափել։ Իր ամբողջ դոյութիւնը հոսանք մը կը դառնայ միայն և անդադար կը հոսեցնէ յոյսեր։ Իր սիրտը կը բանայ հաղարաւոր փափաքներու, և այս փափաքներուն նպատակն է ճամբայ մը գտնալ որով կարողանայ յաւիտենական կապերով բռնել իր սիրահարը։ Որքա՞ն սև կ'երևայ տիեզերքը այսպիսի հոգիի մը, իր փափաքին առարկան կորսնցնելէն ետք, ոչ ոք չի կրնար արտայայտել։

Անդրօնիկէն շատ արցունքներ թափեց։ Տրամարանեց ինքնիրեն և ամէն կերպով խորհեցաւ խուժդուժ լուրի մասին, բայց որովհետև տեսաւ մատանին և յիշեց որ Պարթաքասը բառ առ բառ գիտէր իրենց խօսակցութիւնը Ստիւքսի ջուրերուն մօտ, չէր կրնար կասկածիլ թէ Թրասիբուլոս իր վերջի վայրկեաններուն ամէն բան յայտնած էր Պարթաքասին։

Սակայն միւս կողմէն, երբ յիշեց իր հօրն ու եղբօրը մահը, և այն անպատիւ միջոցը, որով Պարթաքաս ստած էր Անդրէաս Լօնթօսին, նորէն կասկածի մէջ ինկաւ ան։

Երբ աւելի հանդարտեցաւ, ջանաց իմանալ թէ ինչպէս ստացած էր այդ պաշտօնն ու հարստութիւնը։ Ան զգւանքով լեցուն էր անոր հաւատքը ուրանալուն համար, և իր հին ատելութիւնը աւելի սաստկացաւ։ Դժբախտաբար Անդրօնիկէն չէր կրնար ծածկել իր զգացումները կամ դիմակաւորել իր երեսը։ Ով որ սիրէր, ցոյց կուտար անմիջապէս. ով որ ատէր, չէր կրնար քաղաքավար վարւիլ անոր հետ։

Պարթաքաս գտաւ Անդրօնիկէն սուգի լաթեր հագած, որով աւելի գրաւիչ էր։ Նորէն մխիթարութեան խօսքեր ըրաւ, և անոր վիշտերը յարգել կեղծեց։ Խօսեցաւ Թրասիբուլոսի մասին ջերմօրէն. խանդավառութեամբ խօսեցաւ յունական յաջողութիւններու մասին։ Կարճ այցելութենէ մը ետք մեկնեցաւ ան ցաւի և յարգանքի զգացումով մը։

— «Ես լաւ կը հասկնամ քեզի, սատանայ,» մրմնջեց Անդրօնիկէն ինքնիրեն, երբ ան դուրս գնաց։ «Քու հանդարտութիւնդ նախերգանքն է դիւային ծրագիրներու։» Ասկէ ետք ջանաց փախուստի միջոց մը գտնել։

Ուր որ կը դարձնէր աչքերը այդ պալատին մէջ, միայն Ղուհանի հետեողներ կը տեսնէր։ Միակ քրիստոնեաները որ հոտ կը մտնային՝ Պէրիքթոլուն և Լամբիքիսն էին։ Անշուշտ աղջիկը բան մը չուներ յուսալիք առաջինէն։ Վերջինն ալ դեռ լաւ չէր ճանչնար, թէ և Պարթաքաս շարունակ կը խրկէր զայն անոր նոր ընծաներ ընտրելու։

Վերջապէս Պարթաքասի այցելութիւնը աւելի յաճախ սկսաւ կրկնուիլ։ Իր խօսակցութիւնը փոխեցաւ։ Շատ անգամ կ'ակնարկէր թէ ինքը կը փափաքի իր ամբողջ սաացւածքը պատրաստ դրամի փոխել և Անդրօնիկէին հետ մէկտեղ Եւրօպա երթալ։ Ան խոստացաւ անոր որ հոն ինքը ամէնաբարձր ընկերակցութիւնները պիտի վայելէր, և ըսաւ թէ ինքը միտք ունէր իշխան մականունը կրել և նշանաւոր յոյն ընտանիքի մը անունը առնել։

Իր կիրքը աւելի զօրացաւ և սպառնացաւ ապստամբիլ։ Միայն այն վախը որ ներշնչած էր Անդրօնիկէն անոր երեսը մտրակած գիշերը, արգիլեց անոր բռնաբարումի դիմելուն։ Վերջապէս ան որոշեց ամուսնութիւն առաջարկել այն օրը երբ Լամբիքիսի շինած թանկագին քայռամանեակը պիտի կախէր անոր վզէն։

Ուստի, երբ ան ճամբայ ելաւ Ալի փաշային դուռը թաղելու, Սիլվիոյի Մեծ Դուռը, պատուիրեց ադամանդավաճառին որ քայռամանեակը երեք օրէն պատրաստէ անպատճառ։

Անդրօնիկէի սենեակը մտնելով, փաշայի բացակայութեան, ցոյց տալու քանի մը ադամանդներ, Լամբիքիս միակ գտաւ զայն առանց աղախիններուն։ Սկսան խօսիլ։ Այդ օր առաջին անգամ ըլլալով տեղեկացուց Անդրօնիկէին թէ ինքը կը ճանչնար Դրիգոր պատրիարքը, թէ իր լաւ բախտը անոր քեռորդի Թրասիբուլոսին կը պարտէր։

Այդ ատեն Անդրօնիկէն բացաւ իր սիրտը առանց պահելու։ Ան ապշեցաւ աղջկան ով ըլլալը իմանալուն։ Եւ այնպէս կ'զգար որ կարծես պատրիարքը ինքը՝ կը խնդրէր իրմէն օգնելու անոր, և երդում ըրաւ որ ինքը պատրաստ էր այդ վայրկեանին իր վերջին ադամանդը զոհելու անոր ազատումին համար։ Անդրօնիկէն տաւ անոր ադամանդն ու պատառաքաղը որ այնքան յուզում առաջ բերաւ իր ըն-

տանիքին մէջ: Անդրօնիկէն խոստացաւ նաև աւելի վարձատրութիւն եթէ յաջողէին զինքը փախցնելու: Լամբիքիս իբրև կրօնական պարտականութիւն մը ընդունեց պահանջը:

Անոնք համաձայնեցան որ փախելու փորձը պիտի կատարէր այն իրիկուն երբ Պարթաքասը պիտի ընծայէր ադամանդէ քայռամանեակը: Աղջկան սենեակները կը նայէին միայն Վօսփօրի վրայ: Նեղուցին ջուրերը կը լւային պալատին հիմքերը, և իր վանդակապատ պատուհանները գրեթէ քառասուն ոտք բարձր էին: Լամբիքիս իր մակոյկին մէջ պիտի բերէր պարան մը, որը Անդրօնիկէն կրնար չլանով մը վեր քաշել և ապա ատով վար մագլցել: Լամբիքիս վարը պիտի սպասէր անոր:

Անդրօնիկէի ծառաները չէին կասկածեր, և բարի էին դէպի ան որովհետև առատաձեռն էր անոնց ընծաներ բաշխելուն մէջ: Միայն քաջութիւնը երկուստեք հարկաւոր էր յաջողութեան համար:

Զ. ԳԼՈՒԽ

Ա ս պ ե տ ա կ ա ն ու թ իւ ն

Բերայի Թաքսիմի մօտ, փոքրիկ տան մը մէջ կը բնակէր Լուիճի Քասթէլին, Պէրիքօղլու սեղանաւորի գլխաւոր համարակալը: Ինչպէս տեսած ենք, ան մեկնեցաւ Քիոսէն, առանց դրամի, անոր կոտորումէն քանի մը ամիս առաջ, և անցաւ Զմիւռնիա: Այդ քաղաքի կաթօլիկ արքեպիսկոպոսը Պօլիս յանձնարարական նամակ տւաւ անոր, որուն միջոցաւ սեղանաւորին բարեացակամութիւնը ունեցաւ:

Այս համեստ բնակարանը մտնելնուս, մենք կը գտնանք Քասթէլին, Անկէրուքայի էրիկը, իր նախկին սիրուհին: Նոյն այս յարկին տակ մենք կը գտնենք տիկին Ֆրանքուլիսը և Լուլան, իր երկրորդ աղջիկը: Անոնց ներկայութեան զարմանքը կրնայ դիւրաւ բացատրուիլ: Երբ Պօլսոյ գերիներու շուկան խնդրած էր Քիոսի հազարաւոր բնակիչներով, Քասթէլին յաճախ հոն կ'երթար կարծելով որ կրնար իր ծանօթներուն կամ ազգականներուն հանդպիլ: Օրին մէկը ան հանդպեցաւ Անկէրուքային, Լուլային և իրենց մօրը, թէև տարբեր տարբեր գերեզմաններու ձեռքերուն մէջ: Երեքին գինը հասաւ տասը հաղար զրուշի: Մեծ ճիգերով հաւաքեց այդ գումարը և վճարեց անոնց փրկանքը:

Անոր վիշտը շատ մեծ էր տեսնալով երբեմնի աղանաւոր ընտանիքը այսպիսի վիճակի մը մէջ: Իր նախկին սէրը արթնցաւ, և իր խիղճը դառնապէս լացուց զինքը Անկէրուքայի մասին ըրած չար տարածայնութիւններուն համար: Մօրմէն անոր ձեռքը խնդրեց և ամուսնացաւ քիչ ետք:

Կաթօլիկը տիկին Ֆրանքուլիսին հետ վարեցաւ իբր անոր դաւակը: Յոյց տւաւ անոր յարգանք և անձնւորութիւն, և որքան որ կրնար կը խնայէր իր քսակէն անոր մը խիթարութիւն բաշխելու: Ամուսնական կեանքը շատ անգամ մարդուն նկարագիրը կը փոխէ: Քասթէլին հիմա լուրջ էր, աշխատասէր և հաւատարիմ իր ձեռնարկած պարտականութիւններուն մէջ: Ամէն միջոց ձեռք կ'առնէր իր կնոջ ցրած ընտանիքը գտնալու: Իմացաւ որ Պանդէլիսն ու Տիամանթօն ամուսնացած էին, և թէ, Ֆրանսական հիւպատոսի օգնութեամբ, անոնք ու Լօրէնցիս մեկնած էին Թրիէսթ:

Եանիայի Ալի փաշայի գանձերը արդէն եկած էին հայ սեղանաւորի իրաւասութեան տակ: Առնալուտ փաշան արդարև անոնցմէ փոքրիկ մաս մը յանձնեց արքայական գանձարանին, և բոլոր մնացածը յատկացուցած էր իր շահուն: Առնալուտ փաշայի և Պէրիքօղլուի բոլոր գործառնութիւններուն մէջ, Քասթէլին էր միջնորդը, այսպէսով ան իր սեփական շահերը ունեցաւ և մաքրեց իր պարտքերը: Թէև ան չտեսաւ Անդրօնիկէն, բայց շատ անգամ լսեց անոր մասին իր սիրողմէն որ դանի կը կոչէր, ինչպէս գիտենք, Ավժէրինէ: Քասթէլին ծանօթ էր նաև Լամբիքիսին, որ շատ գործ կ'ընէր իր տիրոջ համար:

Իրենց յուզումի հետեւեալ օրը, ադամանդավաճառի ամբողջ ընտանիքը կ'աշխատէր Առնալուտ փաշայի քայռամանեակին վրայ: Հայրը զսպած էր անոնց հետաքրքրութիւնը խոստանալով գոհացնել զիրենք իրենց սկսած գործը աւարտելուն պէս:

Երբ վերջապէս օրւայ գործը աւարտեցաւ, և նստան ճաշի, պատմեց իր զաւկներուն ամէն բան Անդրօնիկէի մասին: Պէտք չկայ նկարագրել այն հետաքրքրութիւնը որ բոլորն ալ զգացին երբ իմացան թէ ինչ պատահած էր Թրասիբուլոսի նշանածին:

— «Մենք մեծ բան մը ըրած պիտի ըլլանք, եթէ ազատենք Անդրօնիկէն,» աղաղակեց Վասիլիքիս, «բայց աշխարհիս ո՞ր անկիւնը կրնանք պահել: Մեր փոքրիկ տան մէջ

օտարական մը անմիջապէս երեւան կ'ելլայ: Եւ ատ պիտի ըլլայ փնաս անոր, փնաս մեզի:»

— «Այդ է ամենամեծ դժուարութիւնը», ըսաւ Լամբրի-
քիս, «եթէ մենք ուրիշ տեղ չգտնանք, պէտք է հոս բե-
րենք զայն: Բայց իմ միտքս չարունակաբար կը դառնայ
սինիօր Գասթէլին, իբրեւ միակ մարդը որ կրնամ խորհիլ
թէ կ'օգնէ մեզի:»

— «Գասթէլին», բացագոնչեց իր կինը: «Անկարելի է
ատ: Նախ թէ իր տէրն էր որ աղջիկը Առնափուտ փաշային
տւաւ, և երկրորդ որ Գասթէլին կաթօլիկ մըն է, և կաթօ-
լիկները թիւրքերէն աւելի կ'ատեն մեզի:»

— «Գիտեմ որ կաթօլիկ մըն է ան, բայց չեմ հաւտար
թէ մոլեռանդ մըն է, իր կինը ուղղափառ յոյն մըն է, և իր
մայրն ու քոյրն ալ անոնց հետ կը բնակին: Անոնք ամէնա-
լաւ ու ամէնահարուստ ընտանիքներէն մէկուն կը վերաբե-
րին, Քիոսի մէջ, ուրկէ Գասթէլին կը ճանչար զանոնք:
Արդարեւ ան փրկեց իր կինը ու անոր մայրն ու քոյրը գերի-
ներու շուկայէն: Իր վերջի փարան տւաւ ատոր համար:»

— «Հաւանաբար ան կը ճանչնայ Անդրօնիկէն, ուրեմն»,
ըսաւ տիկին Լամբրիքիս, «ամէն պարագայի մէջ, գրեթէ ո-
րոշ է որ իր կինը կամ ընտանիքը կը ճանչնան զայն: Եթէ
միայն կարելի ըլլայ վստահիլ. անոր տունը քաղաքիս ամէ-
նայարմար տեղն է որ կայ: Ո՛վ կրնայ խորհիլ թէ Անդրօ-
նիկէն կրնայ պահաւած ըլլալ Պէրիքօղլուի գլխաւոր հաշւա-
պահի տան մէջ:»

— «Ամէնալաւ բանն է», ըսաւ Սմարակտան, «որ հայ-
րիկն ու մայրիկը այցելեն Գասթէլին: Հոն կրնան խօսք
նետել Քիոսի մասին, և կռահել իրենց վերաբերմունքը:
Եթէ յարմար դատեն կրնան Անդրօնիկէի անունը յիշել և
մտիկ ընել:»

Բոլորն ալ հաւանեցան այս խորհուրդին և հայրն ու
մայրը անմիջապէս ճամբայ ինկան դէպի Բերա: Ոչ մէկ
ծրագիր կրնար աւելի հեռատես ու յաջող ըլլալ: Հիւրերը
սիրով ընդունեցան, և Քիոսը յիշելուն պէս անոնց բոլո-
րին սրտին դպան:

— «Դուք բնաւ հանդիպեցա՞ք Անդրօնիկէ անունով մէ-
կուն», հարցուց Լամբրիքիս Գասթէլին:

— «Սինիօրա Անդրօնիկէն: Հարցուցէ՛ք տիկին Ֆրան-
քուլիսին, որուն տան մէջ բնակեցաւ ամիսներով:»

— «Ի՞նչ, սինիօր Գասթէլի, տիկին Ֆրանքուլիսի՞ն, ձեր

ղոթանշի՞ն: Ես չհասկցայ ատ,» բացագոնչեց ադամանդա-
վաճառը: Անոր դառնալով ըսաւ. «Ուրեմն դուք երկուքդ
ալ կը ճանչնաք թէ՛ օր. Անդրօնիկէն և թէ՛ օր. Տիաման
թօն:»

— «Իրաւի ես անոնք երկուքն ալ իմ զաւկներուս պէս
կը սիրեմ: Տիամանթօն իմ Պանդէլիս զաւկիս հետ ամուս-
նացեր է, և հիմա Թրիէսթ կը գտնուին, բայց ես ոչինչ չեմ
գիտեր մեր սիրելի Անդրօնիկէի մասին», պատասխանեց ան:

— «Ուրեմն, կի՛ն», պէտք չկայ այլևս լուռ մնալու: Մենք
լաւ ձեռքերու մէջ ենք», ըսաւ Լամբրիքիս, և պատմեց ա-
զատումի բոլոր ծրագիրները:

Բառեր չեն կրնար նկարագրել տնեցիներու զարման-
քի և ուրախութեան միացումը: Բոլորն ալ սիրով և երախ-
տագիտութեամբ սեղմեցին Լամբրիքիսն ու իր կինը: Համա-
ձայնեցան որ փախուստէն անմիջապէս ետք Անդրօնիկէն
պիտի բերէր Գասթէլիի տունը, ուր բաղդատաբար դիւրին
էր զայն պահելը:

Է. ԳԼՈՒԽ

Խ ա չ ա գ ո ղ մ ր

Առնափուտ փաշայի քայռամանեակը կը բովանդակէր
փոքրիկ ադամանդակուռ վարդ-կոճակ մը, մէջտեղը շլա-
ցուցիչ ողիոյզով մը: Երկու շղթաներն ալ միադամանդնե-
րու շարք մը էին:

Երբ Լամբրիքիս դրաւ քայռամանեակը Պարթաքասի առ-
ջև, վերջինը իր ձեռքը առաւ զայն, դարձուց ամէն կողմ,
և գերադասեցապէս ուրախ և գոհ երեցաւ:

— «Ես քանի մը ուրիշ արժէքաւոր քարեր ալ ունիմ,
վեհափառ, որ կարծեմ թէ լաւ կը յարմարի այս քայռա-
մանեակին», ըսաւ ադամանդավաճառը:

— «Ասոնք շատ գեղեցիկ են, եւրօպական գործ պէտք է
եղած ըլլան, թերեւ Ֆրանսական: Ի՞նչ է գինը:»

— «Քսանըհինգ հազար դրուշ:»

— «Պակաս չըլլա՞ր:»

— «Թերեւ կրնամ հազար դուռչ պակասի ընել:»

— «Ես կ'առնեմ ատոնք: Տոյց տուր ատոնք տիկնոջ
անմիջապէս. ըսէ որ ծախու են, և իր կարծիքը առ:»

Ադամանդավաճառը անմիջապէս Անդրօնիկէին գնաց և

պատմեց ամէն բան: Ինքը համաձայնած էր բուն իսկ այդ գիշեր անոր պատուհանին տակ գտնուելու:

Պարթաքասը միևնոյն ատեն ամէնափառաւոր զգեստները հագաւ: Իրեն հետ առաւ իր արժէքաւոր ընծան և մըտաւ իր աշակերտուհիին սենեակը:

— «Իմ Անդրօնիկէս, գիտե՞ս թէ ամսուն ո՛ր օրն է այսօր:»

— «Այո՛, պարոն Պարթաքաս, հոկտեմբերի քսանըթերորդը: Ա՛հ, կը հասկնամ: Ծննդեան տարեդարձս: Բոլորովին մոռցած էի զայն:»

— «Սակայն ես չեմ մոռցեր: Ես միշտ սովոր էի, երբ երջանիկ Արքատիոյ մէջ միասին կը բնակէինք, այս օրը քեզի տալ ընծայ մը, փոքր բայց՝ համեմատական միջոցներուս: Այս սովորութիւնը պահելով, ես բաւական յանդուգն եղած եմ այս փոքր նւէրը քեզի բերելու: Պատէ՛ զիս ուրեմն, ընդունելով զայն, իմ բարի Անդրօնիկէս:» Տւաւ անոր հարուստ քայռամանեակը արծաթէ և փղոսկրէ տուփի մը մէջ:

— «Պարոն Պարթաքաս, ես չատ չնորհակալ եմ քեզի, բայց չեմ կրնար ընդունիլ այդքան արժէքաւոր ընծայ մը, որովհետեւ բնաւ պիտի չկրնամ վարձատրել ձեզի:»

— «Ես չեմ ուզեր վարձատրուիլ, իմ գեղեցիկ Անդրօնիկէս: Եթէ չընդունիս մահացու վէրք մը տւած պիտի ըլլաս ինծի: Դիտե՞ս գլխաւոր պատճառը թէ ինչո՞ւ ձեզի կ'ընծայեմ զայն:»

— «Ոչ, պարոն Պարթաքաս:»

— «Հանդարտեցնելու խիղճս: Կը տեսնա՞ք թէ ինչ բարձրութեան վրայ կը գտնուի այսօր: Ինչպէ՞ս կրնամ մօտենալ և խօսիլ ձեզի հետ առանց շառաղուենելու, որովհետեւ ես վարձկան մըն էի հօրդ տունը: Դուն, սիրելիս, իմ յաջողութեանս սկզբնաւորութիւնն էիր: Ի՞նչ կ'ըսեմ, դուն իմ ուսմանս ներշնչումն էիր: Դասատուն դաստիարակեցաւ: Ինչոր սորված եմ, ինչոր գիտեմ, քու պատճառովդ է: Ուստի երբ այսքան կը պարտիմ քեզի, պիտի գրկե՞ս զիս ծանրագոյն պարտքիս մէկ մասը հատուցանելու բարոյական գոհունակութենէն:»

— «Ի՞նչ օգուտ ունին այսպիսի գոհարները, պարոն Պարթաքաս, մէկու մը որ խորասուզած է վիշտերու և արցունքներու մէջ:»

— «Քու վիշտերդ ու արցունքներդ յաւիտենական չեն

կրնար ըլլալ: Ժամանակ, նոր փորձառութիւն, յիշողութեան տկարութիւն, մէկ տարիէն միւսը փոխանցելը, ճակատագիրը ինքնին, եթէ կը հաճիս, ամբողջովին կ'այլափոխէ մէկը: Հաւատացէ՛ք, օր պիտի գայ, իմ սիրելի Անդրօնիկէս, երբ քու կերպարանտիոխութեանդ մէջ պիտի խորհիս թէ կա՛մ վերածնած ես, և կամ թէ նոր հոգի մը մտած է մարմնիդ մէջ:»

— «Հաւատացէ՛ք, պարոն Պարթաքաս, իմ հոգիս բնաւ պիտի չփոխուի: Իմ վիշտս բնաւ պիտի չդադրի: Վանքի մը պատերը իմ մնացած օրերուս ապաստանարանը պիտի ըլլան:»

Անդրօնիկէն այս խօսքերը արտասանեց ծանրութեամբ, և Պարթաքաս զգաց որ սխալ թելի դպաւ:

— «Կը հաւտամ ձեզի, կը հաւտամ: Կամ գոնէ կը համաձայնիմ ձեր գաղափարներուն: Բայց եկուր նիւթը չձըգենք: Կը խնդրեմ, սրտանց կը խնդրեմ ձեզմէ ընդունիլ այս տուփը:»

— «Վիշտը զարդարանքներու պէտք չունի, պարոն Պարթաքաս:»

— «Ձարդարանքներու պէտք չունի, բայց պէտք ունի մխիթարութեան:»

— «Իրաւունք ունիք: Մխիթարութեան պէտք ունի,» ըսաւ մանկամարդ կինը, դառն ժպիտով մը: «Վշտացած սրտի մը ամէնամեծ մխիթարութիւնը բարիք գործելուն մէջ կը գտնուի: Եթէ ուրեմն այս ագամանդները ինծի կուտա՞ք ոչ թէ իմ դժբախտութեանս սև զգեստները զարդարելու, այլ օգնելու անհամար քրիստոնեայ զոհերուն, որոնք անտուն մնացեր են թիւրք բռնակալութեան կողմէ, — կ'ընդունիմ զանոնք, և անոնցմով յաւիտեան կ'օրհնեմ ձեզ:»

— «Անգին կ'ին մըն էք դուք: Բարութեան հրեշտակ մը: Ընդունեցէ՛ք զանոնք և գործածեցէ՛ք ինչպէս որ կուզէք:»

Անդրօնիկէն առաւ զանոնք և շնորհակալ եղաւ իրեն: Խօսակցութիւնը փոխուեցաւ հոս: Դարձաւ տարբեր նիւթերու և ամէնակերօպական քաղաքավարութիւնը կը տիրէր դերին և տիրոջ միջև:

Շուտով խոր լռութիւն մը տիրեց, որու միջոցին փաշան շատ մտազբաղ կ'երևէր: Ան եկած էր աշակերտուհիին ամուսնութիւն առաջարկելու մտադրութեամբ, բայց այնքան զինաթափ եղած էր ազգական վանքը մտնելու առաջարկէն որ չւարած ինչ ընելը չէր գիտեր: Վերջապէս նորէն

սկսաւ . « Գիտե՞ս իմ սիրելի Անդրօնիկէս , որ Հաւանաբար քանի մը օրէն մենք ճամբայ պիտի ելլանք փարիզ կամ Լօնտօն երթալու : »

— « Ես ոչինչ չեմ գիտեր այդ մասին : »

— « Տիվանին մէջ շատ խօսք կը դառնայ զիս հոն խրկելու իբրեւ դեսպան : Քանի մը լեզուները որ ես կը խօսիմ այնպիսի դադադար մը ստեղծած է այս անասուններուն մէջ որ իմ ընտրելիս դրեթէ որոշ է : »

Անդրօնիկէն չիտակ նայեցաւ անոր :

— « Եթէ իրաւ ընտրելիմ , մեր գիրքը դժւար և բարդ կըլլայ , սիրելի Անդրօնիկէ : »

— « Ձեր խօսքերը , պարոն Պարթաքաս . այնքան մութ են որ չեմ հասկնար : »

— « Ես աւելի լաւ պիտի բացատրեմ ինքզինքս , թանկագինս , » շարունակեց փաշան , ջղածօրէն խաղալով իր սաթէ համրիչի հատիկներուն հետ : Երբ մէկը կը ջանայ վաստակիլ աշխարհի սէրը , յարգանքը , մանաւանդ անոր ուշադրութիւնը , առաջին և կարեւոր բանը պիտի ըլլայ անոր համար ճանչցել այդ աշխարհին : Եթէ անգամ մը այս լրանայ , մնացածը ոչինչ է : Կը հարցնե՞ս ինծի , թէ ինչու կ'ուզեմ ճանչցել և յարգել աշխարհի մէջ : Հարցը անհրաժեշտօրէն կը ներկայանայ ամէն մարդու , մանաւանդ ամէն քրիստոնեայի , ըլլայ օգտակար կամ անօգուտ ընկերութեան համար : Այն մարդը որ ոչինչ արժէք չունի , կը նմանի այն սէզին որ կ'աճի լեռներու ժայռերուն մէջ , տերեւներ կ'արտադրէ ու կը մեռնի , անշնորհակալ ընդունելով և աննպատակ գործածելով առտւայ պայծառ ցօղը , բնաւ չծառայելով ո'չ իբրեւ կերակուր անասուններու և ոչ ալ մարդոց օգտին : Երբ , սակայն , իրողութիւնը կը հասկցի որ մենք ըստեղծւած ենք Աստծու պատկերին նման՝ ծառայելու մարդկութեան , այն ատեն կատարելապէս կը հասկնանք որ մենք ը կատարենք բարի և նւիրական գործ մը երբ կը ջանանք օգտակար ըլլալ : Եթէ մեր տրամադրութիւնները լաւ են , եթէ մենք հակամէտ ենք օգնելու տառապողին , անօգնականին , խեղճին , ինչպէ՞ս կրնանք կատարել զայն , եթէ զուրկ ենք կարողութենէ և միջոցներէ : Եւ ինչպէ՞ս միջոցներ և ուժ կրնան ստանալ անոնք , որոնք , մինչդեռ երիտասարդ , մէկէն կը ցատքեն ամբոխին գլուխը աւելի բարձր և աւելի ընդարձակ հօրիզօնի մը մէջ : »

— « Հիմա ձեր պերճախօսութիւնը աւելի խոր մութի

մէջ մխեց զիս , պարոն Պարթաքաս , » աղաղակեց Անդրօնիկէն , բռնազբօսիկ խնդուքով մը :

— « Համբերութիւն , քիչ մը համբերութիւն , անուշիկս , և մեր խօսակցութիւնը աւելի պիտի պարզուի , » ըսաւ Պարթաքաս , առանց ծածկելու իր աչքերուն հեգնութիւնը :

— « Ամէն մարդու խորհուրդի կէտը , » շարունակեց ան , « զանազանութիւնն է : Մէկը իր ձիրքերով կը փնտռէ զայն , ուրիշ մը իր հարստութիւնով , ուրիշ մը ուսմունքով , ուրիշ մը սուրով : Միլիօնաւոր մարդիկ մանկութենէն մինչև ծերութիւն կը մաքառին այսպիսի զանազանութեան համար : Անոնք կը ջանան դուրս ելլալ մթութենէն և ճանչցիլ հասարակութեան , բայց գրեթէ բոլորն ալ չեն յաջողիր և կը մեռնին մութին մէջ : Մենք ճանճերու կը նմանինք , անգամ մը որ պլլինք սարդի ոստայնին մէջ , հոն կը չորնանք : Սակայն նորէն , ինչե՞ր կը բերէ երբեմն մէկ վայրկեանը : Բախտը վայրկեանի մը մէջ շատ անգամ մարդս այնպիսի բարձրութեան մը կը տանի ուր ոչ իրեն աշխատանքը և ոչ ալ ուրիշներու զոհողութիւնները կրնային տանիլ : Օրինակի համար , վերցուր իս ու քեզ : Ես , հասարակ ծառայ մը , առանց աշխատանքի կամ ջանքի , դեսպան մը ըլլալու վրայ եմ , և յետոյ ով գիտէ : Դուն , որ Արտէմիսի պէս կուեցար Տիաքօսի մօտ , դուն , Պէլօպօնէսի մեծ տիկինը , ծախեցար իբրեւ գերի՝ գերիներու շուկային մէջ : »

Անդրօնիկէն չիտակ անոր նայեցաւ հառաչելով :

— « Ըսե՛լ կ'ուզէք , երկնային աղջիկ , որ դուք յաւիտեան մութին մէջ պէտք է մնաք : Կրնա՞մ հաւատալ որ դուք կը փախաքիք ատոր : Եթէ այդպէս է իմ պարտականութիւնս է հնազանդիլ քեզի , թէ և բախտը քեզ աւելի բարձր կը մղէ . ոչ , սակայն , քեզի խաղաղութիւն և հաճոյք պատճառելու համար , այլ գթութեան մանուկ մը դարձնելու , մխիթարութիւն մը անբախտին , բժիշկ մը մարդկային վէրքերուն : Անդրօնիկէ , իմ սիրելի Անդրօնիկէս , մեր սք . հաւատքը , մեր Քրիստոսի հաւատքը վկայ , ես կ'զգամ թէ ինչ նախասահմանած է քեզի համար , աւելի քան դուն ինքդ : Երբ մենք բաժնւինք այսպիսի պատաւոր պարտականութիւններու պատճառով , այն ատեն , իմ առաքինի Անդրօնիկէս , թող մենք ալ ընենք զոհողութիւններ : Որքան որ կրնանք մարենք մեր կոտորած սրտէն հին հին նեղութիւնները , թող մեր ներկայի ու ապագայի երջանկութեան մէջ մոռնանք անցեալը : »

Անդրօնիկէն սարսափելիօրէն շարած էր, բայց ջանաց զսպել իր տհաճութիւնն ու բարկութիւնը: Մէկ անգուշ խօսք մը կրնար շրջել իր ամբողջ ծրագիրը այդ գիշերայ փախուստի մասին:

Պարթաքաս անոր լռութիւնը համաձայնութեան նշան համարեց: Գոցեց իր աչքերը, և պիւթիտի մը պէս սկսաւ աւելի մեծ մեծ խօսիլ: «Այո՛, Սիպիւեան գրքերու մէջ իմ հոգիս կարգացած է որ քեզի հետ ես սահմանած եմ մեծ դեր մը կատարելու Եւրօպայի լուսաւորեալ շրջանակներու մէջ: Դուք կին մըն էք որ կը կառավարէք հարստութիւն և ուժ, ոչ թէ շոյալութեան և սին երազներու մէջ, այլ բարեգործութեան: Բերենիկէի փայլուն մագերուն պէս, քու յիշատակդ պիտի փայլի ապագայ դարերու մէջ: Թողէք, սիրելի օրիորդ, առաջնորդեմ ձեր ձեռքէն՝ առաջնորդներու ապարանքները, ուսեալներու բնակարանները, թագաւորներու պալատները: Ի՞նչ կատարելութիւն ցոյց պիտի տաս այսպիսի դպրոցներու մէջ: Հիմէնը բնաւ պիտի չզարդարէ իր տաճարը անգոյն ծաղիկներով, երբ երեք շնորհքները, մարմնացած քու անձիդ մէջ, պիտի բարեկենսանոր:»

— «Պարոն Պարթաքաս, մոռցած էք որ ես քրիստոնեայ մըն եմ: Մոռցած էք որ դուք կամովին ուրացած էք քրիստոնէութիւնը և որդեգրած էք իսլամութիւնը, ընդմիջեց սթափ ազդիկը մեծ արժանապատուութեամբ:

— «Սիրելիս, ես կ'ականկալէի այդ հարցը ճիշդ ինչպէս կադ մը կ'ականկալէ լսել 'ինչո՞ւ կադ ես': Իմ Անդրօնիկէս, գիտես որ կրօնքը երկու տեսակ է, — ներսէն և դրսէն: Դարձեալ, դուն գիտես որ աւելի լաւ է ունենալ առաջինը քան թէ վերջինը: Իսլամութիւն հագայ առաջինը վայելելու համար: Ի՞նչ բանի մէջ կը կայանայ կրօնքը եթէ ոչ բարի գործերու, առատաձեռնութեան և բարերարութեան մէջ: Ինչպէ՞ս կրնայի գործադրել զանոնք երբ անկուտ և աննշան քրիստոնեայ մըն էի: Սակայն հոգեւոյս խորը չե՞ն բնակիր խաչեալն ու Կոյսը: Իբրեւ ապացոյց ատոր տես իմ համայնիս: Իմ համայնիս իսկական խաչի փայտէն է, որը բնաւ չեմ դադրիր կուրծքիս վրայ կրելէն: Կը յիշե՞ս զայն, զաւակս, այն օրերուն մէջ երբ ես քու դասատուդ էի:» Յոյց տաւ անոր փոքրիկ համայնի մը:

— «Կը հաւատամ ձեզի: Չեմ կրնար չհաւատալ ձեզի, որովհետեւ ան որ կ'ուրանայ Քրիստոնէութիւնը նիւթական

Իսլամին համար՝ մարդոց ամէնազգեւելին է,» պատասխանեց Անդրօնիկէն, պաղարիւնութեամբ: «Բայց դուք տաճիկ մը ըլլալ կը թւիք, և, ինչպէս կ'ըսէք, Եւրօպա պիտի խրկիք իբրեւ Բ. Դրան դեսպանը: Ինչպէ՞ս ուրեմն կրնաք ամուսնանալ ինծի հետ, առանց զիս մղկիթ մը տանելու և իմամ մը վարձելու: Դուք կը հասկնաք որ ես մահը կը նախընտրեմ հաղար անգամ քան հաւանութիւն տալ այդպիսի քայլի մը:»

Պարթաքասի դէմքը փայլեցաւ այս պատասխանէն: Ան խորհեցաւ թէ վաստակեց իր մրցանակը, թէ իր աշակերտուհին կը հակամիտէր գէպի ինք, և թէ իրենք բաժնւած էին միայն կրօնքով: «Ես կրնամ ամուսնանալ քեզի հետ համաձայն մեր կրօնքին, Քրիստոսի յաւիտենական կրօնքին, պատրիարքին առջև և վէճիրին ներկայութեան:»

— «Պարոն Պարթաքաս, թիւրքերու հետ մի խաղաք: Դուք անոնց մէջ կ'ապրիք և կը զարմանամ որ դեռ չէք ձանձնար զանոնք: Ձգուշացէք ձեր գլուխէն:»

— «Մեռած մարդ մը չի խածներ,» ըսաւ Պարթաքաս, մէկ աչքը գոցելով և գլուխը թօթւելով՝ բան մը ըսել ուզելու պէս: «Մեր թիւրքերը լնցած են: Ես կը զարմանամ որ դուն այսպէս կը խօսիս ինծի, դուն՝ որ կուած ես անոնց հետ, և տեսած ես անոնք այնքան մօտէն որքան ես: Մենք կրնանք առաջնորդել այդ թշուառականները իրենց քթէն: Այսօր սանձերը մեր ձեռքն են, և մենք պէտք ունինք միայն քիչ մը համբերութեան և ծածկամտութեան՝ ցատքելու համար անոնց թամբին վրայ: Բայց մի թողուր որ նիւթէն հեռանանք: Ես ամէն տեղ կը յայտարարեմ, իմ չքեղ Անդրօնիկէս, թէ ես ամէն ջանք կ'ընեմ համոզելու փառիշա՛ն ու Տիվանը արտօնելու ինծի քրիստոնեայի մը հետ ամուսնանալու: Ես անոնց բոլորին պիտի հասկըցնեմ թէ ես ի՞նչ արկ է կին մը պիտի տանիմ ինծի հետ քրիստոնեայ երկիրներու մէջ: Այս պինդգլուխ Փրանկները այն ատեն պիտի համոզուին, առաջին անգամն ըլլալով, իրենց աչքերով, թէ թիւրքիոյ մէջ գեղեցիկ սեռը չի ճնշւիր, ինչպէս կը ներկայացնեն քանի մը անհաւատ ճամբորդներ: Ուրեմն, երբ բանամ իմ վեհապետիս առջև այն առանձնաշնորհումները որ այսպիսի փառաւոր և առաքինի կին մը կրնայ ապահովել մեր միապետութեան, և երբ ես ապացուցանեմ անոր թէ հոն, գրաւիչ կնոջ մը հիւրընկալ դահլիճին մէջ ազգի մը գործերը աւելի շուտով կրնան ու-

որոշել քան ձևական հիւսկատոսարաններունը, խաչեալը վրկայ, ես վստահ եմ որ փատիչահը ինքը պիտի փափաքի մեր ամուսնութեան: Սուլթան Մահմուտը նւիրած է բարենորոգումներու: Լաւ հասկցուր անոր բանի մը առաւելութիւնները, ոչ միայն ինքը կ'ընէ, այլ առատօրէն կը վարձատրէ: Ենթադրենք, սակայն, վայրկեան մը, թէ չյաջողեցայ: Աւելի լաւ: Ես ունիմ հարստութիւն, միջոց, իմ նախկին ծանօթութիւններս բարձր շրջանակներու մէջ: Ես իշխան Պալէօլոցոս մակդիրը կը կրեմ, կամ ուրիշ անուն մը՝ և կ'երթանք Փարիզ կամ Լօնտօն, ըսելով թէ մենք սերած ենք Բիւզանդեան կայսրերէն: Մենք աստիճանաբար կը հաւրելինք Եւրօպայի իսկական իշխաններու կարգը: Յոյները պիտի վարժեն մեզի այս անունով կոչելու, և մենք ինքներս ալ պիտի սկսինք հաւտալ ատոր: Ուրեմն, երբ այդ հանդիսաւոր ժամը հնչէ, այդ մականը փշոռող ժամը, երբ այս միապետութիւնը պիտի տապալի և բիւզանդական կայսրութիւնը յարութիւն պիտի առնէ, ինծմէն զատ, ուրիշ ո՞վ պիտի ընտրեն մեծ պետութիւնները՝ գրաւելու բիւզանդական գահը, քանի որ պիտի հաւտան թէ ես ուղղակի սերած եմ իշխաններու ցեղէն: Եւ ուրեմն, փառաւոր Անդրօնիկէս, այս մայրաքաղաքին մէջ, ուր ծախեցար իրբն գերի, քու գեղեցիկ դուխդ անասելի փառքով պիտի կապէ իմաստուն Թէօտօրայի, համբաւաւոր Փուլքէրիայի և սր. Թէօֆանիայի թագը:»

Անդրօնիկէս զգաց որ եթէ քիչ մը յոյս չտար անոր, իր կացութիւնը դրօշակիր նաւէն ալ աւելի գէշ պիտի ըլլար: Քիչ մը խորհելէն ետք ըսաւ. «պարոն Պարթաքաս, իմ սիրտըս դեռ կը ցաւի այն վիշտերէն որ այսքան կարճ ժամանակի մը մէջ մէկը միւսի ետեւէն ինկած են վրաս: Կզգամ որ աշխարհի մէջ մարդ մը չունիմ, և թէ վերջապէս պէտք է ընտրեմ տեղ մը կամ տեսակ մը կենցաղ, բայց որոշելէս առաջ քանի մը անգամ անդրադառնալու պէտք ունիմ: Կը փափաքիմ ամիս մը ժամանակ ունենալ և չեմ տարակուսիր որ պիտի մերժես:»

— «Ոչ միայն մէկ ամիս, այլ երկու, իմ սիրելի Անդրօնիկէս, որովհետեւ ես ինքս ալ կը հասկնամ որ մեր ամուսնութիւնը դեռ վեց ամիսէն տեղի չունենար: Գուցաւ իմ ցաւս է: Ես այս խօսակցութեան մէջ մտայ այս իրիկուն միայն քու գաղափարդ ուսումնասիրելու: Խորհէ, սիրելիս, և նկատի առ կացութիւնդ ինչպէս որ կ'ուզես,» աղաղակեց

Պարթաքաս ճնշած ուրախութիւնով, «և դուն պիտի տեսնես որ ոչ մէկը չի կրնար աւելի չքեղ և աւելի զանազան առաւելութիւններ շնորհել քեզի քան երկնային նախախնամութիւնը որ իմ միջոցով կը դնէ քու ոտքերուդ տակ: Եթէ, կատարեալ խորհրդածութենէ ետք, որոշես, իմ Ափրօտիտէս, ընդունիլ Հեփեսոսդ, եթէ երկինք իսկապէս ընտրած է քեզ, գեղեցկութեան աստածուհի, ինծի համար, մարդոց ամէնախոնարհը, թող ամբողջ աշխարհ գիտնայ թէ այդ եղաւ աւելի զարմանալիօրէն յայտարարելու քու առաքինութեանդ անհունութիւնը: Թէ այդ եղաւ քեզի ընծայելու մարդու մը հաւատքը և նւիրումը և անպարագրելի սէրը, բան մը որ արդարեւ շատ հազուագիւտ և դժուար է գտնալ այս ստորագոյն աշխարհին մէջ:»

Այսպէս Պարթաքաս նետեց իր կապարճին վերջին սլաքը: Սեղմեց տուփանքով և համբուրեց այրող շուրթներով իր աշակերտուհիին ձեռքը: Լեցուց անոր վրայ շատ մը սիրելի անուններ: Ապա ապարօշը իր երկու ձեռքերուն մէջ առած, Մէքքէյի ճամբիտ հաւատացեալի մը պէս, դարձաւ և կամացուկ մը թողուց սենեակը:

Արդէն կէս գիշեր էր: Անդրօնիկէս գրեթէ ողջմեռ էր անձկութենէն և երկիւղէն: Իր հայրը սպաննողին տեսքը հաղար անգամ աւելի գարշելի էր իրեն քան ինքը ծովակալ Քարա Ալին: Քիչ մը տաք ջուր ուզեց, իբր թէ բաղնիք մը առնելու համար, այնպէս որ իր ծառաները մնացին մօտակայ սենեակներուն մէջ: Ապա կողպեց իր դուռը ներսէն: Այն արագութեամբ և յանդգնութեամբ, որ ինքը ցոյց տւած էր մինչև հիմա, տասը վայրկեանէն իր վաղդակէն դուրս վարը մակոյկին մէջ էր: Ժամ մը ետք ան Լուլային և տիկին Ֆրանքուլիսի բազուկներուն մէջ էր:

Յաջորդ քանի մը օրերը սիրիօր Քասթէլիի տունը փոքրիկ թատրօնի մը կը նմանէր: Իւրաքանչիւր բնակիչ պատմեց ինչ որ ինքը տեսած կամ քաջած էր: Այնքան տարբեր և այնքան արկածալից էր իւրաքանչիւրի պատմութիւնը, որ մէկը կը դադրէր միայն պատեհութիւն տալու ուրիշի մը սկսելուն:

Անդրօնիկէս մանրամասնութիւններ ստացաւ Թրասիբուլոսի մասին: Ան գրեց սեղանաւոր Մ—ին, Օտէսա, որուն քով, ինչպէս տեղեկացած էր պատրիարքարանէն, Գրիգոր պատրիարքի ստացածքը պահ կը մնար: Անոնք պատասխանեցին, որ Թրասիբուլոս, Տրակացանայի կուէն ետք, Ա-

ւստրիական իշխանութեան ձեռքը անցած էր, և թէ ինքը փախչելով Մօսկայի բանտէն, վերադարձեր էր Պէլոպոնէս, և, վերջի տեղեկութիւններուն նայելով, Միսօլունիկի կը գտնուէր:

Անդրօնիկէն հանեց իր սուգի զգեստը, որը իր անպատիւ դասատուն այնքան խաբեւայօրէն համոզած էր զինքը հազնելու, բայց ինքը կորսւած էր անծայր ենթադրութիւններու մէջ թէ ինչպէ՞ս իր թշնամին ստացեր էր իր նշանմատնին, և հասկցած էր իրենց ուխտի մասին:

Լամբիքիս, ուրախանալով իր բարեսիրտ և դժւար ձեռնարկի մասին, և առատօրէն վարձատրելով Անդրօնիկէն, որոշեց, քանի որ դիւրին պարագաներու մէջ էր, թողուլ մայրաքաղաքը նախ քան իրեն ըրածները թիւրքերէն կռահելով:

Անդրօնիկէն անկեղծօրէն քաջալերեց զայն այս ծրագրին մէջ, իրեն ամբողջ ընտանիքով ճամբայ ելան, 1823 յունիսի սկիզբները, յունական նաւով մը Իթակիա երթալու: Անոնց ճամբորդութիւնը մօտաւորապէս երեք ամիս տևեց, ուշ մնալով Եգեան ծովու վրայ տիրող անդորրութենէն, յաճախակի հակառակ հովերէն և տաճիկ նաւատորմի զին պատճառով, որ ամէն տեղ կ'երևար: Վերջապէս սեպտեմբերի մէջ ապահով հասան անոնք:

Սինիօր Քասթէլին Պօլիս մնաց: Առուստուրը տաք էր, և ան ուղեց պարագաներէ օգտուիլ, մանաւանդ որ լաւ դիրք մը ունէր հայ սեղանաւորին քով:

Տիկին Տիսիօյնուքա Լուլային հետ Թրիէոթ գնաց, իր զաւկներուն Պանդէլիսի և Լօրէնցիսի մօտ, որոնք, իրենց ազգականներու ու հայրենակիցներու միջոցաւ, առեւտրական տուն մը հաստատած էին:

ԱռնաՎուտ փաշայի բարկութիւնը աննկարագրելի էր: Ան հեշտանուշ երազներէն արթնցած էր կարծես իր աշակերտուհիին փախուստը իմանալու համար:

Պատուհանի դուրսի կողմը կախւած սանդուխը տարակոյս չէր թողուր իր մտքին մէջ թէ աղաւնին փախած էր Վօսփօրի դիմացի եզերքը: Բարձրութիւնը մեծ էր, և աղջկան ըրածը աւելի յանդուգն կերևնար անոր քան եթէ ինքը մագլցէր Պօմպէյոսի Սիւնը:

Իր ամբողջ պալատը շարժման մէջ էր: Ներքինիներ, գերիներ, ձիեր, շուներ, մակոյկներ խրկեցան ամէն կողմ փախստականները հետապնդելու, բայց խուզարկութիւննե-

րը սկսան Անդրօնիկէի հարէմի պատերը թողելէն երկու երեք ժամ ետք:

Որմէ՞ կասկածիլ, անկարող էր գաղափար մը կազմել: Ան գիտէր որ Անդրօնիկէն չէր կրնար ծանօթացած ըլլալ ուէ մէկուն հետ Պօլսոյ մէջ, որովհետեւ գերիներու շուկայէն գրեթէ ուղղակի իրեն պալատը բերած էր ան, ուր մնաց բանտարկւած խկստ հսկողութեան տակ: Անդրօնիկէն քանի մը օր ետք, որպէսզի Լամբիքիսի վրայէն կասկածները փարատէ, գրեց անոր թէ ինքը փախած է անոր ձեռքէն շնորհիւ իր ծառաներէն մէկուն: Բայց անոր ծառաները խիստ շատ էին: Բոլորէն ալ կասկածեցաւ, բոլորին ալ ըստպառնաց, բոլորն ալ քննեց, և չկրցաւ գտնալ ճամբատու թիւնը ու ցնորեցաւ: Իր բարկութիւնը կատաղութեան և վերջապէս յուսահատութեան հասաւ: Իր աչքերը բացեցան այն ատեն երբ Լամբիքիսի ընտանիքը հեռացաւ Անդրօնիկէի հետ, բայց ալ ուշ էր:

Ը. ԳԼՈՒԽ

Լ օ ր տ Պ ա յ ր ւ ն

1823 տարին իր վախճանին կը մօտենար, և աշխարհ ապշած կ'երևար յունական կռի պատահարներուն հանդէպ: Մարկոս Պօցարիսի մահը, Միսօլունիկի երկու պաշարումին սնյաջողութիւնը, թիւրք նաւատորմին հրոյճարակ դառնալը Քանարիսէն և Միսօլունիսէն, լօրտ Պայրընի, ինչպէս նաև ուրիշ շատ մը համբաւաւոր յունասէրներուն ժամանումը, վերջապէս արթնցուցին Սուլթան Մահմուտ: Ան հասկցաւ որ այլևս յեղափոխւած գաւառ մը պատժելու խնդիր չկար, այլ իր թագը պահպանելու խնդիր: Ուստի հրամայեց ԱռնաՎուտ փաշային առանց յապաղելու մեկնիլ Եգիպտոս, և հաղորդել այդ երկրի եպարքոսին նորին կայսերական կամքը թէ պէտք է իր նաւատորմին ու բանակները շարժման մէջ դնէ և կոտորէ ապստամբները, որ ոչ Խուրջիտ, ոչ Շքօտրա փաշա, ոչ իսկ Օմէր Պրիօնէն մինչև այն ատեն կարողացեր էին ընկճել:

Յունաւոր հինգին, շրջապատւած զինուորներով, լօրտ Պայրըն մտաւ Միսօլունիկի, հրացանաձգութիւններու, աղաղակներու և ծափահարութիւններու և բնակիչներու ծայրայեղ ցնծութեան ամէն նշաններու մէջտեղ:

կա՞ր յոյն մը որ յուզումով չչտապեր տեսնել այն հե-
րոսը որ իր մարտագոռ տաղերով կոչած է զայն արևմուտ-
քի յիշողութեան: Իր սրտաշարժ ջանքերով հասած և ար-
թնցուցած էր Եւրօպայի մրափող սիրտը, և լեցուցած էր
զայն խանդավառ համակրութեամբ՝ տառապող Յունաստա-
նին համար:

Այդ վշտակիր երկրին համար, իր խելայեղութեան մէջ,
լօրտ Պայրըն այն ոգիներէն մէկուն կը նմանէր, որ, փախ-
չելով իր նախնիքներու լուռ գերեզմաններէն, թռած է ա-
րևմուտք և հոն, անգլիական ձևի տակ մտնալով, երգած է
անոր ողբերգական եղբերեղութիւնները, և արտայայտած
է ոտանաւորներու մէջ անոնց բազմաչարճար սրտին ցաւե-
րը:

— «Ո՛ւր է ներկայ Լէօնիտասի եղբայրը,» այս էր լօրտ
Պայրընի առաջին հարցը Արթայի արքեպիսկոպոսին, որ Մով-
րօքօրտաթիսի հետ մէկտեղ ժողովրդին առաջն անցաւ ըն-
դունելու լօրտը:

Այդ ատեն կոստանդին Պօցարիս երեցաւ:

— «Օրհնեա՛լ մահկանացու: Դուն հերոսի մը եղբայրն
ես որ ժամանակը բնաւ պիտի չմոռնայ,» ըսաւ արքեպիսկո-
պոսը: Ապա դառնալով ամբօխին, «Յոյնե՛ր,» աղաղակեց
ան, «ձեր մէջ կը տեսնաք անգլիացի մը որ բնաւ չէ դադ-
րած ձեր նախաձայրերու գրութիւնները ուսումնասիրելէ,
որ միշտ աղօթած է ձեր աղատութեան համար, և որ հի-
մա կուգայ ձեզի հետ՝ վրէժ լուծելու ձեր բռնակալէն, և
ձեզի համար տալու իր արեան վերջին կաթիլը:»

Իր Միսօլունիի ժամանումը պատմութեան մէջ հազա-
դէպ ու տարօրինակ յաղթութիւններէն մէկն էր: Ոչ մէկ
բանով չէր նմաներ ատ Տիտոսի և Վեսպասիանոսի որոնց
պատմութեանը հրէական արիւն կը կաթէր, ոչ Տրայանոսի,
Հիտրիանոսի և երկու Անտօնինոսներու, որոնք ճնշեցին մարդ-
կութիւնը ամէն տեսակ հարկերով՝ իրենց արձանը կանգնե-
ցնելու համար, ոչ ալ Բէյլիսարիոսին և Թէոտոսիոսին որոնց
մուտքը կառնէր պարսիկներու, պարթևներու և գաղ-
իացիներու սուրի ծայրը անցած գլուխներով: Յաղթանակ
մըն էր ան՝ պարզ որպէս հիներու դափնին: Բնական խան-
դավառութիւնով ընդունելութիւնն էր ան մարդու մը, որ
երկնային հրեշտակի մը նման, ներշնչեց մեզի ամէնապայ-
ծառ յոյսերը: Իրաւընէ, յոյնը յարգանքը կը հաւտար թէ
լօրտ Պայրընը կրնար փշրել իր չղթաները, և թէ ան ըն-

տրւած և խրկւած էր Մեծն Բրիտանիոյ կողմէն յատուկ
այդ նպատակին համար:

Իր տան դուռները գոցւած էին զինւորներով, իր պա-
տուհաններու տակի փողոցները անանցանելի դարձեր էին
խռովայող ամբոխէն: Իր ընդունելութեան սենեակի պատերը
աւելի զօրանոցի մը կը նմանէին քան բանաստեղծի մը բնա-
կարանին: Սուրեր, եաթաղաններ, դաշոյններ, նիզակներ,
հրացաններ, վառօդամաններ, ատրճանակներ և ամէն տե-
սակ զէնքեր, դափնիով ու մրտենիով պսակւած, և բոլոր օ-
տարօտի պատկերներով, որոնք այդ ատեն կը կաղմէին հա-
րուստ յոյն տուններու կա՛հ կարասիքն ու զարդարանքները:

Լօրտ Պայրըն ակնարկ մը նետեց պետերու զէնքերուն,
իրենց ալպանական հագուստներուն, մարդոց հսկայ և հրա-
մայական կազմին: Ան չէր կրնար զսպել ինքզինք բացա-
գանչելէ. «Ա՛յս մարդիկն են յոյն գերիները որոնց մենք
այլասեռած կը կոչենք:»

Ոչինչ աւելի գեղեցիկ էր քան իր երեսը: Դէմքը իր
մաքին պայծառութիւնը ցոյց կուտար: Իր մազը որ կը
կախէր բնական ոլորտներով մոխրագոյն էր և իր պեխը
դեղին: Իր կուրծքը կլոր և խոշոր էր, մէջքը ձկուն և իր
խառնւածքը փափուկ և դունատ:

Լօրտ Պայրընի միակ Ֆիզիքական պախասութիւնը իր
ձախ ոտքն էր, որ բնականէն տձե էր, որուն հետեանքով
քիչ մը կը կաղար, ինչպէս իր երեք համբաւաւոր ժամա-
նակակիցները — Թալերան, Սուլ և Սըր Ուօլթըր Սքօթ:
Ան միշտ այս տձեութիւնը կը վերագրէր հօրեղբօր մը ան-
հոգ խնամքին, բայց ճշմարտութիւնը այն է որ ինքը կաղ-
ծնած էր: Այնքան կը նեղէր այդ պատճառով որ ինքզին-
քը մարդոց ամէնադժբաղդը կը կարծէր, ամէն անգամ
երբ իր ուշադրութիւնը կ'իյնար ոտքին վրայ: Ան միշտ
արգահատանքով կը խօսէր կաղերու մասին:

Լօրտ Պայրընի նկարագիրը տիպար բանաստեղծի մը կը
նմանէր: Ան բնաւ չէր հետեւեր այն օրինակներուն, որոնք
ուրիշները իրենց առջև դրած էին, ոչ ալ կը յարմարէր ուն-
որոշ կանոնի: Իր նկարագրի գերազանցութիւններն ու պա-
խասութիւնները նոյն աններդաշնակութիւնն ու զանազա-
նութիւնը ունէին ինչ որ իր գրի առնւած գաղափարները
ունէին:

Երբեմն ան կ'երևար խոհուն, դժւարահաճ, լուռ, երե-
ւութապէս խիստ և չափազանց հպարտ: Երբեմն ալ առոյգ,

մեղմ, կատակասէր, ուրախ, առասպելներով ու կատակներով լեցուն։ Վայրկեանի մը մէջ մէկ վիճակէն միւսը կ'անցնէր։ Մինչդեռ կ'առաջնորդէր ընդհանուր խօսակցութիւնը, յանկարծ իր յիշողութեան կուգար անհաճոյ դէպք մը և անմիջապէս կը դառնար լուռ և մեկամարդոտ։ Ապա իր աչքերը կը թրջէին, յուզած ոտքի կ'ելլէր, ու կը քաշւէր իր սենեակը կամ յամր կը քալէր, ձեռքերը ետեւ կապած, սենեակին մէկ ծայրէն միւսը, առանց ամէնափոքր ուշադրութիւն անգամ դարձնելու ներկաներուն։

Միւսնոյն ատեն իր բանաստեղծական գագուտը կ'արթննար, և ինչ որ գրէր այդ պահուն՝ գեղեցիկ էր և ներշնչող։ Մէկ օրւան մէջ ան կ'այլափոխէր երկու կամ երեք տարբեր մարդոց, իւրաքանչիւրը նկարագրով հակառակ միւսներուն։ Մարդասէրէ մը՝ կծծիի մը, ընկերային մարդէ մը՝ մարդատեսցի մը, լուրջ կղերականէ մը՝ թեթևասօլիկ տղու մը կը փոխէր ան։ Ամէնաազնիւ և ամէնաբարձր գաղափարներէն կ'իջնար ամէնաստորն ու անպատիւը։ Իր գրութիւններն ալ նոյն դրօշմը կը կրէին, «Մանուկ Հարօլտը» հաւատարիմ պատկերն է մէկուն, և «Տօն Ժուան»՝ միւսին։ Լօրտ Պայրըն հրաբուխ մըն էր, որ երբեմն հանդարտ, երբեմն ժայթքուն էր, բայց միշտ կը վառէր։

Իր սիրտը բնականէն վեհանձն և կակուղ էր ուրիշներու դժբախտութեանց հանդէպ։ Աղքատութիւն, հիւանդութիւն, մտաւորական ախտեր, իր վրայ այնպիսի զգայուն տպաւորութիւն մը կը ներգործէին որպիսին վերջէն նկարեց իր ոտանաւորներուն մէջ։ Իր քսակը այդ ատեն միշտ բաց էր։ Ինչ օգնութիւն որ կրնար տալ, կը փութար բաշխել։ Ան ինքնիր մէջ կը չեղոքանար եթէ ուէ կերպով մերժէր կամ եթէ ապերախտ կամ չար վարմունքի հանդիպէր, ուր ինքը շնորհներ պարգեւած էր։

Բնութեան գեղեցկութիւնները, երկնքի փոփոխութիւնները, անցած սերունդներու արձանները, աւելի կը գգւէին իր միտքը քան ներկայ գիւտերու մեծագործութիւնը։

Ան ճշմարիտ անգլիացի ազնւականի մը անուս և բնական վարքն ու բարքը ունէր։ Սակայն շատեր պաղ և տարամերժ, և ուրիշներ ալ անսիրտ կը գտնէին զայն։ Այս տարբեր դատողութիւնը առաջ եկաւ իր մշտնջենապէս փոփոխող վիճակէն և եղանակէն։ Զղուտ խառնածքէն երբ մտային ճշուամի ազդեցութեան տակ էր կամ իր գաղափարական աշխարհին մէջ կը թափառէր, օտարականը միայն

մեքենաբար շարժող կերպարան մը կը տեսնար և ոչ թէ իսկական Պայրընը։

Թէև դեռ երիտասարդ, բայց իր փութկոտութիւնը, պատանեկութեան ճամբորդութիւնները, իր ամուսնալուծութիւնը և իր գործօն երեակայութիւնը զինքը խոհեմ ըրած և աշխարհէ ձանձրացուցած էին, այնպէս որ շատ անգամ ինքը կ'ըսէր, «Ես երիտասարդ ծեր մարդ մըն եմ»։ Տարիքոտ մարդու մը պէս կը գործէր ան։ Զգուշութեամբ և խոշականութեամբ կը պատմէր իր ըսելիքները։ Ան յորդահոս կ'սկսէր իր խօսակցութիւնը և շուտով կը գրգռէր, ապա գետի մը պէս կ'շտապէր, անհաւասար պերճաբանութեամբ թեթևակի անցնելով կատակաբանութեան փիլիսոփայութեան և փիլիսոփայութեան կատակաբանութեան։ Բառերը երբեմն կը հոսէին լեռան հոսանքներու պէս որոնք ինքը անկարող կը թւէր արգիլել։

Ան իր բոլոր հոգին նւիրած էր այն երկրին որուն մէջ ինքը նախատահանւած էր մեռնիլ, երկիր մը որ կ'ապրէր պատմութեան մէջ, բայց մեռած էր իր հայրենակիցներուն համար։ Խորապէս ուսումնասիրեց զայն։ Անոր արձաններէն և դիցաբանութեան քաղեց ամէնազեղեցիկ ոտանաւորները։ Անոր հովերը, անոր բնական տեսարանները, անոր հերոսներու աւանդութիւնները և ներկայ վիճակը յուզեց իր հոգին և թե տաւ իր մտքին։ «Կեալուրը», «Եսկորոսի հարսը», «Ծովահէնը», և մէկէ աւելի ուրիշ ոտանաւորներ ատոնց արգիւնքն են։

Ո՞վ պիտի չհարցնէ թէ «Ինչպէ՞ս այսքան յեղյեղուկ նկարագիր մը, երբ կը գործէ իբրեւ ապստամբութեան մը պետ, որ այնքան կէս վայրենի առաջնորդներ ունի որքան Լէրնայեան Հիտրան գլուխներ, կարող եղած էր առաջնորդել և պահպանել զայն մինչև վերջ։» Պիտի չյուսահատէ՞ր և մեկնէր շուտով։ Անժամանակ մահը վերցուց զայն և դժւար է մեզի համար պատասխանել։

Սակայն չմոռնանք որ մեծ ծրագիրներու մէջ երկաթի պէս հաստատ էր և փոփոխամտութիւն ցոյց չէր տար։ Այս ապացուցեց շատ անգամ։ Մինչև իր մահուան օրը անընկճելի մնաց իր քաղաքական և կրօնական տեսութիւններուն մէջ։ Դարձեալ, աշխարհի ուշադրութիւնը կեդրոնացնելէ ետք, պիտի լքէ՞ր մեզի։ Պիտի մնա՞ր և տանէր ամէն վժտանգ և ձանձրոյթ առանց գանգատի։ Այս յայտնի եղաւ մինչև իսկ իր կարճ ժամանակին մէջ։ Ուրիշ յուսատէրներ

տղայական քննադատութիւններով կը յանդիմանէին ու կը դատապարտէին մեզի, որովհետեւ մեր մէջ չէին կրնար գտնել քաղաքակրթւած կեանքի սովորական դիւրութիւնները։ Ան, ընդհակառակը, յոյնի վիճակը դիտեց փիլիսոփայի մը և զինուորի մը աչքով, և որքան ուսումնասիրեց զայն նոյնքան աւելի հիացաւ անոր։ Ան զարմացաւ մեր դժուարութիւններով և քաղցի դիմանալուն։ մասնակցեցաւ մեր խաղերուն և մարմնամարզութեան։ Ան հիացեր էր որ մենք կրնանք քնանալ հաստ բրդէ տառատոկի տակ և թաց գետնի մը չոր ճիւղերուն վրայ, և միշտ պատրաստ մեր գեղջկական զէնքերով պատասխանելու կռւի կոչին ուր որ կ'արձագանգէր մեր մօտ։

Մեր ընդհանուր վիճակը յարգանք ներշնչեց և ոչ թէ արհամարհանք իր ազնիւ սրտին մէջ։ Ատով հին Սպարտան կը յիշէր ան։ Նաւապետ Աքոթ, որու նաւով Յունաստան եկած էր, ըսաւ անոր թէ լաւագոյն էր իրեն Անգլիա վերադառնալ, վայելելու իր հարստութիւնն ու համբաւը և գրաւելու իր աթոռը Փառլամէնթի մէջ, քան թափելու իր արիւնը վայրենի, կռասէր և բոպիկ յոյներուն համար։ Լօրտ Պայրըն համբերութեամբ լսեց և իր միակ պատասխանը եղաւ մեզմ, հեգնական ժպիտ մը։ Թէև ազնււականներու ազնւականը, սակայն պատրաստ էր մեզմէ մէկը դառնալու։

Թ. ԳԼՈՒԽ

Ա. Ե. Լ. Ի. Կ. Ը. Մ. Օ. Ե. Ն. Ե. Բ.

Թրասիբուլոսի վէրքը շատ վտանգաւոր էր։ Ոչ միայն իր անկողնին մէջ բանտարկւած էր, այլ մեծ վախ կար որ իր աջ սրունգը պիտի անդամահատէին։ Քարլ և Լամբրոս հոգ կը տանէին անոր և միշտ իր մօտ էին։

Լօրտ Պայրընի Միսօլունիի ժամանելուն, Թրասիբուլոս խնդրեց որ ինքը պատուհանին մօտ դնեն ուրկէ կարող ըլլայ ակնարկ մը նետել այդ աշխարհահռչակ մարդուն։

Որքա՜ն խոհականութեամբ հսկեց միւսներուն խանդավառութիւնն ու ուրախութիւնը։ Ան կը տանջէր մարմնաւոր և մտաւոր ցաւերով և դժուար կը շնչէր։ Առողջութեան գեղեցիկ գոյները թռած էին իր այտերէն և թողած միայն հիւանդութեան դունաստ, մաշւած և վտարող գծերը։

Այն մաքուր օդը որ ինք կը շնչէր առաջին անգամն ըլլալով կարծես, կեանք կուտար իրեն։ Աղմկող բազմութիւնը, զինուորներու շարժումը և հրացանաձգութիւնները շատ անգամ անհանգստօրէն յուզեց զինքը, և փորձեց ոտքի կենալ։

Իր բնակարանին տակ սրճարան մը կար, ուր սուլիացիները և ուրիշ զինուորներ, Ֆիաթանէլա հագած, հաւաքւած էին թուղթ խաղալու ու՞ծխելու։

Թրասիբուլոս կը զարձանար նայելով և լսելով կատակալից ակնարկները Լամբրոսին որ իր մօտ կեցած էր։

— «Ի՞նչ պատահեց է, բարեկամ Լամբրոս։ Նայիր, ինչո՞ւ համար ժողովուրդը կը վազէ։»

Ծեր արմաթօլը պատուհանէն դուրս նայեցաւ. «Յրէն-կի հազուապատճառ մէկը, խոշոր, փայլուն կոճակներով, նաւապետներէն մէկուն հետ կը քալէ։»

— «Լօրտը չէ՞ ան», հարցուց Թրասիբուլոս։

— «Զգիտեմ, տէր։ Ան աս կողմը կուգայ։ Դո՛ւռը կը զարնէ, մեծ մարդ մըն է։»

— «Հո՞ւ եկուր։ Ո՞վ է ատ։ Դրան ձայնը լսեցի։ Շտապէ՛ Քարլս։»

Լամբրոս շտապով աթոռներն ու կարասիները կարգի դրաւ։ Երբ դուռը զարնեցաւ, բացաւ դուռը ամբողջովին, ժպտալով, իր ձեռքերը սրտին վրայ դնելով և մինչև մէջքը ծռելով։

— «Պարոն Թրասիբուլոս», ըսաւ խմբապետը, «այս անձը Յիւլէզըն է, Լօրտ Պայրընի սպասաւորը։ Նամակ մը ունի ձեզի տալու, որ իրեն յանձնւած էր Զանթայի մէջ ձեր ձեռքը հասցնելու։»

Լամբրոս մեծապէս յուզւած էր երբ իմացաւ որ այս փայլուն կոճակներով մարդը իրեն պէս սովորական ծառայ մըն էր։

Թրասիբուլոս նամակը առաւ, բայց զայն նայելէ առաջ, հարցուց անոր Լօրտ Պայրընի և արեւմտեան Յունաստանի վիճակը։ Անոնք քիչ յետոյ մեկնեցան։

— «Ուրեմն այդ մարդը ծառայ մըն էր, և ես այնքան յարգանք ցոյց տւի անոր», ըսաւ Լամբրոս Քարլին։ «Յրէնկները իրենց ծառաները իրենցմէ աւելի կը զարդարեն։ Ինչպէ՞ս կարելի է ճանչնալ, Քարլ, թէ ո՞րն է տէրը և որն է ծառան։»

Լուսանի մը աչքերով Թրասիբուլոս քննեց նամակին

կնիքը: Իմ մատանիւս կնիքն է աս: Իմ նշանածիս ձեռագիրն է աս: Ուրեմն Անդրօնիկէն Պարթաքասի ձեռքը ինկած է,» մըթմըթաց Թրասիբուլոս ինքնիրեն, չհամարձակելով կոտորել նամակին վրայի սպանիական մոմ-կնիքը: Մինչդեռ պաղ քրտինք մը զարկաւ իր տկար մարմնին վրայ: — «Ի՞նչ կայ, էֆէնտի, կը տանջւի՞ս,» հարցուց արմաթօլը:

— «Լամբրոս, բաց այս նամակը:»

— «Այո, էֆէնտի:»

Թրասիբուլոս առաւ զայն իր դողդոջուն ձեռքերուն մէջ: Նախ, նայեցաւ ստորագրութեան և բազմիցս համբուրեց զայն: Ապա սկսաւ կարդալ:

Նամակը յիշատակարանի մը չափ երկար էր, որովհետեւ Անդրօնիկէն ատոր մէջ նորէն պատմած էր ամէն ինչ որ պատահած էր իրեն, սկիզբէն մինչև վերջ: Աղջիկը կնքած էր նամակը այն մատանիով որը, ինչպէս գիտենք, Պարթաքաս վերադարձուց իրեն Պօլսոյ մէջ, երբ ուզեց ապացուցանել թէ անոր սիրահարը մեռած է:

— «Քարլ, հաճէ երթալ լօրտին տունը և իմ կողմէս խնդրել Ֆլէշըրէն որ վաղը վայրկեան մը հոս գալու շնորհքը ընէ: Եթէ կրնայ:»

Քարլը գնաց:

— «Մօտեցիր, Լամբրոս: Ժամանակ է որ քեզի վստահիմ խորունկ գաղտնիք մը:»

— «Շարունակէ, տէր իմ: Դուն գիտես իմ սիրտս:»

— «Խմբապետ Անդրօնիկոս, քու նախկին տէրդ, մարդ մը չէր այլ կին մը:»

Լամբրոս իր աչքերը յածեց անոր վրայ ուշադրութեամբ մը: Ժամանակ է որ դուն թողուս այդ պատուհանը, էֆէնտի, որովհետեւ հիմա խիստ շատ ջերմ կայ Միսօլունիկի մէջ:»

— «Մի նեղւիր, Լամբրոս, որովհետեւ ես ունէ ջերմ չունիմ: Ես միայն կ'ըսեմ քեզի թէ խմբապետ Անդրօնիկոսը մարդ մը չէր: Չկասկածեցա՞ր բնաւ:»

— «Ո՛չ, էֆէնտի: Ան կնոջ մը պէս վայելուչ էր, բայց ո՞վ գիտէր թէ ինչ կար տակը:»

Թրասիբուլոս ժպտեցաւ, և քանի մը խօսքով պատմեց թէ ո՞վ էր Անդրօնիկէն: Ապա կոտորեց անոր նամակին այն մասը, որ կը բացատրէր արմաթօլի հաղուստ հազնելու կարիքը:

— «Այդ դժոխային դաճածը: Ա՛հ, եթէ միայն այդ ամէնը գիտցած ըլլայի, երբ զինքը տեսայ Փաթրասի մէջ: Մէկ հարւած մը կուտայի և գետին կը նետէի: Եւ հիմա փաշա մըն է ան:»

Լամբրոսի ցասումը աւելի մեծ կը թւէր քան Թրասիբուլոսինը:

— «Տուր ինծի գրիչ, մեկան և թուղթ: Պատրաստ է Ջանթա երթալու և իմ նշանածս հոս բերելու:»

— «Ինչպէս որ կ'ուզես, տէր իմ: Ես պատրաստ եմ մեռնիլ քեզի համար: Փութա լաւանալ, որպէսզի կարող ըլլաս շուտով թողուլ Միսօլունիկին: Այս անգի ողբ թոյն կը նմանի: Կղզիները երթալուդ պէս ամբողջովին կը լաւանաս:»

Թրասիբուլոս գրեց նամակը և նոյն այդ իրիկուն Լամբրոս մեկնեցաւ Ջանթա երթալու:

Ժ. ԳԼՈՒԽ

Թ օ թ ի ս և Ս ա ս

Սէրայը, ուր Միսօլունիկի կառավարիչը իր բանակակեցորօնը ունէր, կը ծառայէր իբրեւ թնդանօթներու պահարաններ: Հոն կը բնակէր նաև անգլիացի մեքենագէտը որ եկած էր սորվեցնելու յոյներուն: Հոս նմանապէս բերւած էին հրացանագործութեան տարբեր մեքենաներ որ Լօնտօնի յունասէր կօմիտէն խրկած էր, և որոնք բնաւ գործածւած չէին մինչև քաղաքին կործանումը:

Օրին մէկը, կէսօրին մօտ, Քարլն ու իր սուլիացի բարեկամ մը, Թօթիս անունով, դուրս գացին պտտելու: Վերջինը Պօցարիսի պղտիկ տղուն ձեռքէն բռնած կ'առաջնորդէր: Թրասիբուլոս ծեր կնոջ մը հոգատարութեան յանձնւած էր: Առաջին անգամն էր, երկար ատենէ իվեր, որ Քարլը դուրս կ'երթար մաքուր օդ շնչելու: Անոնք սրճարան մը գացին և սուրճ մը խմեցին: Սուլիացին կատարեւապէս պատուեց իր ընկերակիցը, և գրեթէ արբեցած էին սէրայի առջևէն անցած պահուն:

— «Ես վայրկեան մը ներս կ'երթամ թնդանօթը տեսնալու,» ըսաւ սուլիացին:

— «Արդիււած է,» ըսաւ Քարլ:

— «Ինծի ի՛նչ,» բացառանչեց սուլիացին: Փափաքելով ցոյց տալ Գարլին թէ ինքը աննշան մէկը չէր, յառաջացաւ յանդուգն և սիգածեմ քայլերով դէպի սէրայը:

Գիշերապահը կեցուց զայն, բայց Թօթիս ջանաց բռնի ներս մտնալ: Տեղապահ Սաս, սկովտիացի մը, այդ վայրկեանին վրայ եկաւ և ըսաւ թէ ոչ ոք չէր կրնար մտնել առանց արտօնութեան:

— «Ես կ'ըսեմ որ պիտի երթամ: Դուն ո՞վ ես որ պիտի արգելես զիս:»

— «Ո՛չ, չես կրնար երթալ: Այդ է հրամանը:»

— «Դուն ծեր հաւ, կ'ըսեմ, թող որ ներս երթամ և արտօնութիւն ստանամ տիրոջմէս:»

— «Ո՛չ, ո՛չ, իմ տէրս հոս չի բնակիր, կեցիր:»

— «Կեցիր, կ'ըսեմ: Զեռք չվերցնես, կ'ըսեմ:»

Սուլիացին այնատեն ջանաց բռնի մտնալ: Շւետական սպան արգիլեց զայն, և, երբ տեսաւ որ ան կարեւորութիւն չուաւ բարի վարմունքի մը, հրեց:

— «Ինծի՛ կը դարնես: Հոս նայիր,» և իր ձեռքը դրաւ ետթաղանին վրայ:

— «Ո՛չ,» ըսաւ Սաս, «դուն ներս պիտի չերթաս,» և ինքն ալ իր սուրը քաշեց:

— «Դուն չես կրնար կեցնել զիս: Այսպէս կը գործածեն ետթաղանը:» Ակնթարթի մը մէջ քաշեց իր զէնքը և հերքիւլեան ուժով մը զարկաւ չէտացիի ձախ թւիին: Այսքանով գոհ չըլլալով իր ատրճանակը պարպեց անոր և գետին փռեց տարաբախտ տեղապահը:

Թնդանօթածիգ զինուորները վազեցին Թօթիսի վրայ, և շատ մը վէրքեր տալէ ետք, յաջողեցան բռնել և բանտարկել զայն, Գարլին և Պօցարիսի տղուն հետ մէկտեղ, սէրայի մէջ:

Միւս սուլիացիները այս լսելուն պէս, հոն վազեցին, և ընդհանուր կռիւ մը պիտի սկսէր, եթէ Թօթիս արձակած չըլլար:

Մեքենագէտները ասոր վրայ, խուճրով վազեցին լօրտ Պայրընի տունը: Քարլը բերելով արտօնութիւն պահանջեցին Յունաստանը թողելու և անմիջապէս Անգլիա վերադառնալու: «Մենք եկանք գործելու և ծառայելու Յունաստանին կամ գոնէ մեռնիլ կռւելով թիւրքերուն դէմ, բայց ոչ թէ սպաննուիլ այս կերպով:»

— «Իրաւունք ունիք, և ես հիմա կարգադրութիւններ

կ'ընեմ սուլիացիները հեռացնելու Միսօլունիէն,» ըսաւ լօրտ Պայրըն: «Անոնք տեղին անէծքն են: Քանի մը օր ևս և մենք հանգիստ կ'ըլլանք հոս:»

— «Տէր իմ, մենք օր մը իսկ չենք կենար այս վազրերու որջին մէջ,» ըսաւ սարսափահար մեքենագէտը: «Հարցուր այս մարդուն և տես թէ ինչպէս, վայրկեանի մը մէջ, Թօթիս սպաննեց Սաս:»

— «Ո՞վ ես դուն,» հարցուց լօրտ Պայրըն Գարլին:

— «Ես պարոն Թրասիբուլոսի ծառան եմ, որ կռւեցաւ Մարկոս Պօցարիսի մօտ:»

— «Ո՞րն է իմ տէրս, որ համբաւաւոր է իր տաղերուն համար,» լսեցաւ կնոջ մը ձայնը: Նոյն վայրկեանին երեցաւ օր. Ռ.—, նամակ մը բռնելով իր ձեռքին մէջ:

— «Է՛հ, հո՞ս ես իմ փոքրիկ Գարլս, և պարոն Թրասիբուլոսն ալ: Ցոյց տուր իմ տէրս, որ կարողանամ պարոն Թրիլօնիէն նամակ մը տալ իրեն:»

Պայրըն առաւ նամակը որ արդարեւ էտւարտ Թրիլօնիէն էր, որ, փափաքելով զւարճացնել բանաստեղծը, օր. Ռ.—ն խրկած էր անոր՝ երկար նկարագրութիւնով մը:

Դժբախտաբար աղջիկը այս տարօրինակ էակը գտաւ այն վայրկեաններէն մէկուն մէջ երբ ջղայնոտ էր և այնքան բարկացած սուլիացիներուն հետ, որ, նամակին առաջին երեսը աչքէ անցնելուն և անոր պարունակութեան մասին գաղափար մը առնելուն պէս, բարկութեամբ մը գոցեց զայն, և իրեն դառնալով, ըսաւ, «Ուրիշ օր մը գալու չնորհքը ըրէք ինծի, որովհետեւ հիմա շատ զբաղւած եմ:»

Օր. Ռ.—ի դէմքը տհաճութիւն ցոյց կուտար: Պայրընի և մեքենավարներու վրայ յանդուգն ակնարկ մը նետելէ ետք, դուրս գնաց դայթակղած երեւոյթով մը, և Գարլին սպասեց վարի փողոցը:

Միսօլունիին սրտանց ցաւակցեցաւ տարաբախտ Սասին վրայ: Հանգիստաւոր յուղարկաւորութիւն մը կատարեցին, և բազմաթիւ բնակիչներ հետեւեցան անոր աճիւններուն: Այսպէս ըրին նաև Սուլիացիները՝ խուճրով և բոլորովին զինւած:

Նոյն այդ իրիկունը մեքենավարները մեկնեցան Յօնիական կղզիները, կանխիկ առնելով իրենց երկու չաբաթավճարները, թէև լօրտը շատ ջանաց վար դնել զանոնք:

Այս խռովութիւնները խիստ ջղային կացութեան մը մէջ դրին Պայրընը: Զանազ սակայն լաւ վարել սուլիա-

ցիներու հետ որքան որ կրնար, և անոնք խորհելով թէ իր հարստութիւնը անսպառ էր, օրէ օր մեծցուցին իրենց պա-
հանջները, շարունակաբար հաւաքւելով իր պատուհաննե-
րուն տակ: Վերջապէս, յայտարարեց որ ինքն ալ պիտի
ձգէր Յունաստանը եթէ այս անտանելի լեռնականները քա-
ղաքէն չմեկնէին: Անոնք Կոստանդին Պօցարիսի հրամանա-
տարութեան տակ խրկւեցան դէպի արեւելք: Բայց անոնք
ճամբայ չելան մինչև որ լօրտը իր գրպանէն չվճարեց երեք
հազար սպանիական տօլար: Այնքան գրգռւած էր մտա-
ւորապէս, որ փետրուար Հինգիս մինչդեռ իր մարդոցմէ մէ-
կուն հետ կը խօսէր, լուսնոտ յարձակումի մը ենթարկե-
ցաւ, որ ժամեր տևեց:

Քարլ իր բնակարանը կը վերադառնար, երբ օր. Ռ—
բռնեց իր թևէն:

— «Ո՞վ էր ան որ նամակը բացաւ, Քարլ: Ա՞տ էր լօր-
տը?»

— «Այո՛, օր. Ռ—»:

— «Այդ կադ մարդը այդքան տաղեր գրած և այդպիսի
կեանք մը վարած է: Այդպէս ցոյց չի տար ան: Իրաւ,
ո՞ր է պարոն Թրասիբուլոս?»

— «Հիւանդ է ան, իր անկողնին մէջ»:

— «Հիւանդ: Ի՞նչ է պատահեր իմ փեսիս»:

— «Ան վիրաւորւած էր Քարբէնիսի մէջ, և անկէ իվեր
չի լաւանար»:

— «Ո՞ր է ան»:

— «Սէրայը»:

— «Երթանք շուտով տեսնանք: Ինծի այսպէս վերա-
բերւելէն ետք, ես գիտէի ինչ կ'ընէի իրեն, բայց քանի որ
վիրաւորւած է, չեմ վնասեր զինքը»:

— «Դուն չես կրնար տեսնալ զայն այսօր: Շատ հիւանդ
է, և իր նշանածը կ'ակնկալէ Զանթայէն»:

— «Իր նշանածը: Ո՞վ է իր նշանածը»:

— «Անդրօնիկէն»:

— «Անդրօնիկէն: Աստուածածի՛ն: Իմ նշանածս ալ
Անդրօնիկոս կը կոչւէր»:

— «Քու նշանածդ անոր նշանածն է: Քու նշանածդ
կին մըն էր և ոչ թէ մարդ մը: Այս ամէնը դուն պիտի
հասկնաս քանի մը օրէն, օր. Ռ—»:

— «Հոս նայէ, Քարլ: Զգուշ եղի՛ր կատակներուդ մէջ»:
Սուլիացին թեթեւ բռունցք մը տուաւ Քարլի կողքին»:

— «Ես կատակ չեմ ըներ», ըսաւ ծերունի Հունգարացին,
խնդուքով մը:

— «Եկուր, երթանք Թրասիբուլոսին»:

— «Այսօր չես կրնար տեսնալ զայն, տիկին, վաղը»:

— «Հայտէ, փոքրիկ Քարլս. տագրս չեմ կրնար տես-
նալ: Շատ լաւ: Դուն կին մը գտած ես որ չես կրնար
խաբել»:
Անոր ձեռքէն բռնելով, բռնի, կամայ ակամայ ըս-
տիպեց որ առաջնորդէ Թրասիբուլոսի բնակարանը:

ԺԱ. ԳԼՈՒԽ

Օր. Ռ— Միսօլունկիի Մէջ

Քառասուն օր անցած էր արդէն Համբրոսի Իթակիայէն
Անդրօնիկէն բերելու համար ճամբայ ելլալէն իվեր: Անդ-
րօնիկէն անմիջապէս պատասխանած էր իր սիրահարին ըսե-
լով որ ինքը Յօնիական նաւով մը պիտի մեկնէր կղզիէն յա-
ջորդ օրը արմատթօլին հետ ուղղակի Միսօլունկի:

Թրասիբուլոս օրէօր կ'սպասէր անոր, բայց մինչդեռ
ժամանակը կ'անցնէր, և ոչինչ չէր լսեր, սկսաւ սաստիկ
անհանգստանալ: Ինքը գիտէր որ Յօնիական կղզիներու և
Յունական մայր ցամաքին մէջտեղի ծովը գրաււած էր
թշնամի նաւերով, որոնց քիչ մնաց ձեռքը պիտի իյնար լօրտ
Պայրըն, ինչպէս ինկած էր իր բարեկամ, կոմս Կամպան:
Ան ևս աւելի յուզւած էր լսելով որ իր ծառան, Քարլը, ըն-
կերացած էր սուլիացիին որ սպաննեց Սասը:

Մինչդեռ ծանրապէս հիւանդ էր Թրասիբուլոս և կը
չարչրկէր այս անձկութիւններով, անմիջապէս դուռը
բացւեցաւ աղմուկով, և օր. Ռ— ներս սպրդեց և նետեց
ինքզինք անոր բազուկներուն մէջ. «Պարոն Թրասիբուլո՛ս,
իմ պարոն Թրասիբուլո՛սս, իմ տա՛գրս, այդքան սարսափելի
վիրաւորւած ես»:

— «Օ՛ր. Ռ—»: Ինչպէ՛ս եկար Միսօլունկի, մրմնջեց
զարմացմամբ:

— «Համբերէ և ես քեզի կը պատմեմ ամէն բան, պա-
րոն Թրասիբուլոս: Մեզ անձաւին մէջ թողելէդ ետք, ես
ակռայ ու եղունգ դարձած էի պարոն Թրիլօնիին հետ: Օ-
տիսևս, որ նշանած էր զայն իր քրոջ, Թարսիցային, կատ-
ղած էր տեսնալով թէ որքան զիս կը նախընտրէր Թրիլօնին»:

ի՞նչ ըրաւ ան, ուրեմն, Մավրօքօրտաթոսէն չորս թնդանօթները առնելուն պէս, և ի՞նչ թնդանօթ, Աստուածածին, տնկեց զանոնք անձաւին բերանը, ուր թեւաւոր սատանաներն անգամ չէին հասներ: Հիմա ինչպէ՞ս կը վարւի ինծի հետ: Ան իր հետ առած կուրասն ու Թրիլօնին կ'շտապէ Աթէնք: Ա՛հ, պարոն Թրասիբուլոս, եթէ տեսնայիր անգլիացին: Ան ուղեց զիս իր կինը ընել և ես բոլոր յոյսերս լքած էի քու եղբօրմէդ, բայց մի բարկանար: Դուն պիտի լսէիր ինծմէն իբրեւ տիկին Թրիլօնի: Իմ բնութիւնս այսպէս է, և քու եղբօրդ կողմը կեցայ: Թրիլօնին Աթէնքէն մեկնելէն առաջ ինծի նամակ մը տուաւ տիրոջ Պայրընին յանձնելու: Բայց ի՞նչ բիրտ մարդ մըն է ան: Հարցուր Քարլին թէ ինչպէս վարեցաւ ինծի հետ երբ նամակը տւի իրեն:»

— «Եւ հիմա Միսօլունկի պիտի մնա՞ս:»

— «Անշուշտ պիտի մնամ: Որքա՞ն փոխւած ես: Պատմէ ինծի թէ ինչպէս վերաւորւած ես: Ես լսեցի թէ ինչպէս կոտորած ես Թիւրքերը Քարբինիսի մէջ:»

Թրասիբուլոս պատմեց օր. Թ—ին Քարբինիսի արշաւանքի մասին, և յետոյ Անդրօնիկէի և Տիամանթօյի, աւելցնելով թէ ինքը ամէն վայրկեան կ'սպասէր իր նշանածին:

Նախ օր. Թ— չհաւատաց անոր: Ապա, երբ Թրասիբուլոս կարդաց իրեն երկար նամակէն մաս մը, ուր Անդրօնիկէն կը պատմէր իր բոլոր փորձութիւնները, և մանրամասնօրէն կը նկարագրէր իր Քօրիկեան անձաւի կենցաղը, օր. Թ— կարմրեցաւ և սկսաւ խոկալ: Ոտքի ելաւ և մօտեցաւ պատուհաններէն մէկուն, ուր երկար ատեն անշարժ մնաց: Յետոյ մնաս-բարով մաղթեց Թրասիբուլոսին, շատ պաղ, և գնաց ու չվերադարձաւ:

Օր. Թ— ինքնատիպ նկարագիր մըն էր: Իր խօսակցութեան, գործին ու ամբողջ վարք ու բարքին մէջ այնքան անկիրթ էր որքան վազող ջուրը, բոլորովին տգէտ քաղաքավարութենէ, կեղծաւորութենէ: Երկար ատեն աղջիկը կորսար էրիկ մը, կ'ուզէր մէկը որ աւելի երիտասարդ ըլլայ, աւելի լաւ ընտանիքէ մը, աւելի լաւ տեսքով և նաեւ աւելի հարուստ քան ինքը: Ուէ՛ օտարական, որ կը վայելէր այս առաւելութիւնները, որ եկած էր Քօրիկեան անձաւը, և զգուշէր աղջկան սիրտն ու փափաքները: Արդէն իր յոյսերը Անդրօնիկոսի, Թրասիբուլոսի և Թրիլօնի մասին ցնդած էին: Օրիորդը որոշեց պաշարել լօրտ Պայրընը,

Թրիլօնին այնպիսի նկարագրութիւն մը տւած էր անոր իր բարեկամի մասին, և ներկայացուցած էր զայն իբր այնքան դիւրաւ սիրահարող որ օրիորդը արդէն մեկնած էր անձաւէն ինքզինք լօրտին ծանօթացնող նամակով մը: Ինքը համոզւած էր որ քանի մը օրէն կրնար սիրաշահիլ այս համբաւաւոր և ամէնահարուստ մարդուն սիրտն ու ձեռքը:

Իր առաջին ընդունելութիւնը, ինչպէս գիտենք, քիչ մը պաղ էր, բայց օրիորդը ոչ մէկ կերպով չվարանեցաւ: Քանի մը օր ետք դարձաւ լօրտ Պայրընի բնակարանը: Փոխանորդ Սասի եղբրական մահը և սուլիացիներու անկարգութիւնը, հիւանդ ըրած էին զինքը, այնպէս որ ոչ ոք չընդունեց: Լօրտին ծառան, Ֆլէչըր, առաջնորդեց օրիորդը Հիւսէյնայի սենեակները:

Այս Հիւսէյնան մայրն էր գեղեցիկ Հատիճէին ութը տարեկան աղջկան, որուն համար լօրտ Պայրըն այնքան գութ ցոյց տուաւ: Մանկան ընտանիքի մեծ մասը սպաննւած էին: Լօրտ Պայրըն իր որդեգրած աղջիկը կը կոչէր, և մտադրեց Անգլիա իր քրոջ տիկին Օկիւսթայի քով խրկել զայն մեծցընելու, և իր Ատա աղջկան ընկերուհին դառնալու:

Այս սենեակներուն մէջ կային այդ ատեն մօտաւորապէս քսան տաճիկ կիներ, ամէն տարիքով և շատերն ալ մեծ գեղեցկութիւնով: Անոնք այդ օրը եկած էին խնդրելու լօրտին որպէսզի իր ազդեցութիւնը գործածէ յոյն իշխանութիւններուն, որ երենք կարող ըլլան մեկնիլ Միսօլունկիէն, ուր անոնք ուէ՛ խառնակութեան մը զոհերը դառնալու մշտնջենական սարսափին մէջ էին:

— «Եւ ըսե՛՛ր կ'ուզես թէ իմ տէրս այսպիսի հարէմ մը ունի,» աղաղակեց սուլիացին, տաճիկ կիներուն ականարկ մը նետելուն պէս: «Ո՞րն է ձեր հանրմը հոս,» հարցուց: Հիւսէյնան վեր կեցաւ և աղաչեց որ աւելի մեղմ խօսի, քանի որ լօրտ Պայրըն քիչ մը հիւանդ էր:

— «Ես կը նախընտրեմ առանց էրիկի մնալ ամբողջ կենացս մէջ քան ամուսնանալ անգլիացու մը հետ, որ երեսուն հատ թիւրք կին ունի: Ամօ՛թ այդ մարդուն:»

Արհամարհական նայածք մը նետելով տաճիկ կիներուն, որոնք անգղի մը ներկայութենէն սարսափած աղաւնիներու կը նմանէին օրիորդը դուրս գնաց և մեծապէս յուսահատած շուտով վերադարձաւ Քօրիկեան անձաւը:

ԺԲ. ԳԼՈՒԽ

Լ օ ր տ Պ ա յ ր ը ն ի Մ ա հ ը

Թրիլօնի միջոցաւ Օտիսէս կը ջանար իր կուսակցութեան կապել Պայրընը։ Վերջապէս ան զգաց որ ոչ մէկ կերպով չէր կրնար քաշել ազնիւ յունասէրը Միսօլունիէն։ Ապա, քանի որ մեծ փափաք մը ունէր անոր հետ ծանօթանալու, որովհետեւ Անգլիոյ մէջ համաձայնած փոխառութիւնը շուտով Յունաստան հասնելու վրայ էր, Թրիլօնիէն ստիպողական նամակներ խրկեց հրաւիրելով թէ Մավրօքօրտաթոս և թէ Պայրըն Սալօնայի խորհրդաժողովին ներկայ գտնուելու։

Այս ժողովին նպատակն էր հաշտեցնել արեւելեան և արեւմտեան Յունաստանի առաջնորդները։ Այսպէս, միջոցներ կարելի էր հնարել միացնելու բոլոր մասերը, մարելու վէճերը Պէլօպոնէսի մէջ և կասեցնելու եգիպտոսի իպրահիմին ահեղ արշաւանքը։

Լօրտ Պայրըն քիչ մը լաւացած էր, և սկսած էր ձիով կարճ ճամբորդութիւններ ընել, երբ քաղաքական ուրիշ խռովութիւններ նորէն խանգարեցին իր առողջութիւնը, և անկողին ձգեցին զինքը։ Երբ նամակները եկան ինքը և Մավրօքօրտաթոս որոշեցին ճամբայ ելլալ՝ առողջանալուն պէս։

Լօրտ Պայրընի վիճակը շարունակաբար կը լաւանար, բայց տկարութենէն այնքան տարակեդրօն և մաղձոտ էր, որ գրեթէ անտանելի դարձած էր իր շուրջը գտնուողներուն։ Ան գէշ մեծցած և կուսէր տղու մը կը նմանէր։ Ինքն իսկ կ'զգար աս և շատ անգամ ներողութիւն կը խնդրէր անոնցմէ որոնց հետ գէշ վարւած էր։ Ոչ մէկ բան այնքան կը սիրէր որքան ձի հեծնելը որ նպաստաւոր կը թւէր իր առողջութեան։

Ապրիլ իննին, հեծաւ իր ձին և Միսօլունիէն դուրս գնաց։ Շատ լուրջ էր ան և մտազբաղւած ծրագրւած խորհրդաժողովի մտածումներով և շատ մը ուրիշ ծրագիրներով։

Արդէն քաղաքին պատերէն շատ հեռացեր էր, երբ երկինքը սկսաւ մթադնել և թեթեւ անձրեւ մը գալ։

Իր գլուխը խոնարհած էր կուրծքին վրայ, այնպէս որ ուշադրութիւն չդարձուց, թէ և ձին իր քայլերը արագացուց որոտումներուն պատճառով։ Քիչ վերջ անձրեւը սաստ-

կացաւ, և շուտով սկսաւ հեղեղել։ Բանաստեղծը ապա ետ դարձաւ և Միսօլունիի արշաւեց։

Միենոյն ատեն յեղյեղուկ Ապրիլը փայլեցաւ դարնանային արևով։ Անձրեւը դադարեցաւ, և լօրտ Պայրընի թրջած մարմինը քաղցր զգայութիւն մը կրեց միջօրէի տաքուկ ճառագայթներուն մէջ։

Վերադարձաւ իր բնակարանը այն յամր քայլերով որոնցմով մեկնած էր անկէ քանի մը ժամ առաջ։ Իր հագուստները չորցած էին իր տկար մարմինին վրայ։

Այդ նոյն իրիկունը քանի մը բարեկամներ եկան իր սենեակը։ Անոնք բազմոցին վրայ երկնցած գտան զայն, որ կը տառապէր ջերմէն և քիչ մըն ալ յօդացաւէն։ Նախ զւարթ էր, բայց աստիճանաբար աւելի խոհուն ու լուռ դարձաւ։

— «Ի՞նչ բանի վրայ կը խորհիք, տէր իմ։ Ինչո՞ւ այդքան մեղամաղձոտ էք,» հարցուց բժիշկը։

— «Ոչինչ։ Կը մտածեմ միայն մարդարէութեան մը մասին որ զնչու մը բրաւ ինծի երբ տղայ էի։»

— «Իրա՞ւ։ Ի՞նչ էր ի»

— «Երբ Սկովաիա էինք, մայրս որ մեծ հաւատք կ'ընծայէր ձեռնահմայութեան և աստղաբաշխութեան, հարցուց գնչուի մը, որ համբաւաւոր էր իր գուշակութիւններուն համար՝ թէ ինչ պիտի ըլլար իմ ապագաս։ Ձեռքերուս մէջ ուշիուշով քննութիւն մը կատարելէն ետք, նայեցաւ ինծի, և տպաւորիչ ձայնով մը ըսաւ, «Զգուշացիր, երիտասարդ լօրտ, երեսունըթու տարիէդ։ Զգուշացիր։ Հիմա, ճշմարտութիւնը խօսելով, պարոններ, դժւար է մարդու մը գիտնալու թէ ինչ բանի պէտք է հաւտայ և ինչ բանի պէտք է հաւտայ։ Ես շատ մը պատճառներ ունեցած եմ ասկէ առաջ մեռնելու, և շատ մը ուրիշ պատճառներ ալ միւս կողմէն չմեռնելու։ Օրինակի համար, թէ և պիտի խնդաք, ես ուրբաթ և շաբաթ օրերուն վրայ կը նայիմ իրեւ անբախտ օրեր։ Մինչև հիմա ամէն ինչ որ ձեռնարկած եմ այս օրերու մէջ բնաւ լաւ եղած չէ։ Բայց իմ տեսածներովս չէ միայն որ կը դատեմ։ Խորհեցէք իմ ԾէԼԼի բարեկամիս մասին։ Քանի անգամ ան ըսաւ ինծի, 'Ես ջուրի մէջ պիտի մեռնիմ', և չէ՞ որ քիչ առաջ ծովու ալիքներուն մէջ թաղեցաւ։»

Հիւրերը իրարու նայեցան, և ոչինչ չըսին իր գաղափարներուն հակառակ, վախնալով գրգռել իր ջղայնոտութեան։

Թիւնը: Անոնք միայն փոխեցին խօսակցութիւնը, և շուտով մեկնեցան հանգիստ թողելու զայն:

Խորունկ քնացաւ լօրտը, Թացընը քրտինքներու մէջ և տոչորւած այրող ջերմով:

Հետեւեալ օրը տառապեցաւ ոսկորներուն և գլխուն ետեւի մասին մէջ եղած ցաւէն: Սակայն նորէն ձի հեծնալէ չհրաժարեցաւ:

Վերադարձին աւելի գէշ զգաց, որովհետեւ Թամըրը Թացէր անցած օրւայ անձրեւէն: Նորէն ջերմոտ քուն մը քնացաւ և հետեւեալ օրը իր հիւանդութիւնը աւելի լուրջ կերպարանք ստացաւ:

Տքթ. Պրունօ փափաքեցաւ արիւն առնել, բայց ան զգւանքով մերժեց և իր հաւատարիմ Ֆլէշըրը վազեց Տքթ. Միլինճէնը բերելու:

Այդ բժիշկին ալ եկաւ և միևնոյն առաջարկը ըրաւ, թէ և աւելի մեղմ:

— «Ես չեմ ուզեր», պատասխանեց լօրտ Պայրըն, բարկութեամբ: «Իմ բոլոր նախապաշարումներուս ամէնէն զօրաւորը արիւն առնելուն դէմ է: Մայրս, երբ կը մեռնէր, երդում ընել տաւ ինծի իր մահուան անկողնոյն մօտ թէ ես բնաւ պիտի արիւն չառնեմ: Ասկէ զատ, տքթ. Րէյտը չէ՞ որ իր գրութիւններուն մէջ կ'ըսէ, թէ աւելի քիչ ջարդ կ'ըլլայ նիզակով քան նշտրակով, այդ փոքրիկ գործիքը ահարկու չարութիւններու»:

— «Ձեր դիտողութիւնները, տէր իմ, անոնց համար է, որոնք ջղային թոյլ դրութիւն մը ունին, բայց ոչ անոնց համար որոնք ջերմէն կը տառապին», պնդեցին բժիշկները:

— «Եւ ո՞վ է ջղայնոտը, եթէ ոչ ես: Կը կարծէ՞ք որ ձեր խօսքերը զիս չեն ակնարկեր: Ջղայնոտ անձէ մը արիւն առնելը նոյնն է, ինչ որ թուլցնելը նազարանի մը թելերը որոնց եղանակը կէս մարած է պէտք եղած թըրթռումի պակասովը: Այդքան հիւանդ ըլլալէս առաջ պիտի տեսնաք թէ ինչ յուզւած վիճակի մէջ եմ: Եթէ արիւն առնէք ինծմէն, վստահաբար պիտի մեռնէք զիս: Ընէք ինծի ինչ որ կ'ուզէք, միայն թէ արիւն մի առնէք: Ես շատ ջերմեր ունեցած եմ կեանքիս մէջ, և մանաւանդ պատանեկութեան ատեններս, երբ ես աւելի կորովի էի և աւելի առատ արիւն ունէի, բայց լաւացայ առանց արիւն առնելու: Այս անգամ ալ պիտի հետեւիմ իմ սիստէմիս»:

Երկու բժիշկները իրարու նայեցան, քանի մը խօսք փո-

խանակեցին ցած ձայնով, և նորէն խօսեցան: «Տէր իմ, մէկ խոստում մը կուտա՞ս մեզի»:

— «Ի՞նչ»:

— «Եթէ վաղը աւելի գէշ ըլլաս, այլևս չվարանիս արիւն առնել տալ»:

— «Շատ լաւ, կը խոստանամ: Կը յուսամ թէ պիտի լաւանամ դեռ», ըսաւ լօրտ Պայրըն հեգնական ժպիտով մը, գոցելով իր աչքերը: Քիչ ետք աւելցուց, «Տօքթօր, վախճամ աչք ըրած եմ զիս: Կեանքիդ սիրուն, տես թէ տգեղ ծեր վհուկ մը չես կրնար գտնալ որ գայ քննէ զիս: Ես վստահ եմ որ չար աչք ինկած է վրաս»:

— «Տէր իմ, դուք կ'ամչցնէք և կը խնդացնէք զիս»:

— «Շատ լաւ: Ուզածնուդ չափ խնդացէք: Բայց վաղը ինծի բերէք ամէնածանօթ վհուկը: Ես կ'ուզեմ գիտնալ թէ իմ յանկարծական հիւանդութիւնս իսկապէս վհուկութենէ չէ»:

Բժիշկները քաշւեցան:

— «Ֆլէշըր»:

— «Տէր իմ»:

— «Կը վախճամ որ այս բժիշկները չեն հասկնար իմ հիւանդութիւնս»:

— «Տէր իմ, ուրեմն ուրիշ բժիշկի մը խորհուրդը առնենք: Թող որ անմիջապէս տքթ. Թովմասին ետեւէն մարդ խրկեմ, իթակիա: Ան գիտէ քու կազմը և այնքան ատեն քեզի հոգ տարած է Մալթայի մէջ: Ասկէ զատ ան աւելի լաւ կը հասկնայ Միսօլունկիի կլիմայէն քան ասոնցմէ ուէ մէկը»:

— «Ձէ, չէ դեռ: Ասոնք ինծի կ'ըսեն որ պաղ առած եմ, թէ հասարակ պաղ մըն է որ հազար անգամ յարձակած է կեանքիս վրայ ասկէ առաջ»:

— «Տէր իմ, քսան տարիէ իվեր քեզի հետ եղած եմ, բայց բնաւ չեմ յիշեր այսպիսի պաղ մը», պատասխանեց հաւատարիմ ծառան:

— «Ո՛հ ալ ես կը յիշեմ, Ֆլէշըր: Ո՛հ, Աստուած իմ, որքա՞ն տաք եմ»:

Լօրտը առաւ դեղը որ բժիշկը պատւիրած էր, և այդ իրիկուն աւելի հանգիստ քնացաւ:

Տքթ. Միլինճէն հետեւեալ առտուն կանուխ վերադարձաւ: Հետը բերաւ վհուկ մը, որուն սորվեցուցած էր թէ

ինչ պիտի ըսէ, բայց տեսնալով որ Պայրընը մոռցած էր այդ, ներս չբերաւ գայն:

— «Է՛հ, ես չատ աւելի լաւ եմ այսօր, տօքթօր: Քիչ առաջ տքթ. Պրունօն հոս էր, և տեսաւ որ իմ արիւն առնելուս պէտքը չկար:»

— «Բազկերակդ կուտա՞ն ինծի, տէր իմ:»

— «Տես: Շատ աւելի լաւ չե՞մ:»

Բժիշկը երակը բռնեց մէկ ձեռքով, և ժամացոյցը միւսովը: Համբեց բաբախումները, և իր դէմքը շատ ծանրացաւ:

— «Ինչպէ՞ս կը գտնես զիս, տօքթօր:»

— «Քիչ լաւ: Ինչ որ զիս կը վշտացնէ այնքան խորապէս, այն է, տէր իմ, որ դուք այդքան անհոգ կերպով կը խաղաք ձեր կեանքին հետ:»

— «Ի՞նչ ըսել կուզես:»

— «Ձեր անհասկնալի զգւանքը արիւն առնելու դէմ, շատ թանկագին ժամանակ կորսնցնել տւած է մեզի: Մենք կը յուսայինք միայն քանի մը ժամ երկարել ձեր կեանքը, տէր իմ, և հիմա այդ իսկ յանձն չեմ առներ երաշխաւորել, բայց եթէ թոյլատրես մեզի արիւն առնելու քեզմէ անմիջապէս: Ո՛չ տքթ. Պրունօն և ոչ ալ ես պատասխանատու ենք հետեանքին: Դուն պիտի ըսես թէ հոգ չես ըներ կեանքիդ համար: Զճմարիտ է, բայց ո՞վ կրնայ երաշխաւորել թէ հիւանդութիւնդ, անմիջական մահ պիտի բերէ քեզի: Կրնայ յանկարծակի փոխել իր ընթացքը և յարձակիլ ուրիշ մասերու վրայ: Կրնայ ուղեղի խանգարում առաջ բերել, և դուն կը կորսնցնես տրամաբանութիւնդ:»

— «Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, տօքթօր,» ըսաւ Պայրըն, կէս վեր կենալով: Իր տկարութիւնը կամ աւելի լաւ իր նախապաշարումը, բժշկւած կը թւէր մէկէն: «Թէ ես պիտի խենթեանամ, գիտեմ որ անձնասպան կ'ըլլամ այդ ուղղութեամբ երթալս գիտնալուս պէս: Եկուր, սակայն,» աւելցուց բարկութեամբ: «Ահա բազուկս, դուք դիւային մասամորթներ, ուզածնուդ չափ արիւն առէք: Բայց ատով գոհացէք: Ձեզի հազար անգամ չըսի՞ թէ պիտի մեռնիմ ես երեսունըօթներորդ տարին: Հիմա չէ՞ք հաւտար գնչուներուն:»

Իր արիւնը շատ մթագոյն էր, և հոսումը քիչ մը թեթեւութիւն բերաւ: Ընդհակառակը, իր ջերմը սաստկացաւ հետեւեալ գիշերը և ուժասպառ եղաւ:

Յաջորդ օրը երկու անգամ կէսօրէն առաջ և անգամ մը կէսօրէն ետք արիւն առաւ: «Այնքան գոյնը նետած էր ան,» կ'ըսէ Ֆլէշըր, «որ գետին պիտի իյնար, եթէ իմ բազուկներուս մէջ չբռնէի զինքը:»

— «Թաց լաթ դրէք մշտնջենաբար իր գլխուն վրայ,» ըսաւ տօքթօրը Ֆլէշըրին, «և սպեղանիներ իր ոտքերուն:»

— «Երկու՞ ոտքերուս ալ,» հարցուց Պայրըն:

— «Ծունկերէն վեր, ներսի կողմը,» աւելցուց բժիշկը, ժպտալով:

— «Շատ լաւ: — Բանի կ'ապրիմ, չեմ թոյլատրեր ուէ մէկուն, իմ կաղ ոտքս տեսնալու,» աղաղակեց հիւանդը, բռնաղբօսիկ ժպիտ մը բերելով իր գունատ շուրթներուն վրայ:

— «Ես կրնամ քնանալ, Ֆլէշըր, և դուն գիտես որ ես երկար գիշերներէ իվեր աչքերս գոցած չեմ: Ես մեռնեմ չեմ վախնար: Ես պատրաստ եմ, աւելի պատրաստ քան որ ուրիշներ կը խորհին:»

— «Վախ չկայ այդ մասին, տէր իմ,» ըսաւ դժբախտ Ֆլէշըր, սրտաբեկ:

Հետեւեալ օրը խորհուրդներու փոխանակում մը տեղի ունեցաւ իր երկու բժիշկներուն, տքթ. Ղուկաս Պայասի և Ֆրէյպլըրի միջև: Անոնց գաղափարները չհամաձայնեցան սկիզբէն, բայց երկար վիճաբանութենէ ետք, տքթ. Պրունօ և Պայաս համոզեցին միւսները և հակաջղացաւ դեղ մը տրւին լօրտին:

— «Ձիս փրկելու ձեր ջանքերը ընդունայն են վախնամ: Ես պէտք է մեռնիմ: Իմ ստացւածքս, իմ մտաւորական ուժերս, իմ բոլոր ունեցածս զոհաբերած եմ անոր: Թողէք ձեզմէ շնորհ մը խնդրեմ. մի թողուք որ աճիւններս Անգլիա տանին: Թող իմ ոսկորներս հոս փտտին: Թող զիս թաղեն յոյն երկրի առաջին հանդիպած անկիւնը, առանց հանդէսի ու աղմուկի:»

Քիչ մը ետք, իր ծառային դառնալով, ըսաւ. «Կը վախնամ, խեղճ Ֆլէշըրս, թէ դուն պիտի հիւանդանաս գիշեր ցորեկ անքուն մնալովդ:»

— «Ես պիտի չթողում քեզ, տէր իմ, մինչև որ լաւանաս: Բայց կ'աղաչեմ, տէր իմ, թող որ մարդ խրկեմ տքթ. Թովմասի ետեէն, իթակիս:»

— «Խրկէ, բայց շուտով խրկէ: Կը ցաւիմ որ չթողուցի

աւելի չուտ խրկէիր: Ես վստահ եմ որ այս բժիշկները չեն գիտեր թէ ինչ է իմ ցաւս:»

Ֆլէշըր դուրս գնաց: Կատարեց իր տիրոջ հրամանը և վերադարձաւ սենեակ:

— «Խրկեցիր, Ֆլէշըր:»

— «Այո՛, տէր իմ:»

— «Լաւ ըրեր ես, որովհետեւ կ'ուզեմ գիտնալ թէ ի՞նչ է իմ ցաւս: Ես սկսած եմ վախնալ թէ բաւական հիւանդ եմ: Թերեւս յանկարծակի պիտի մեռնիմ, Ֆլէշըր: Ուստի կ'ուզեմ քանի մը որոշումներ տալ քեզի, որ կը հաւատամ թէ պիտի հետեւիս քու սովորական հաւատարմութիւնովդ:»

— «Տէր իմ, այդ քու գազափարդ է միայն, վտանգ չկայ:»

— «Ո՛չ, ո՛չ. ես գրեթէ վախճանիս մօտ եմ: Պէտք է ամէն բան պատմեմ քեզի առանց ժամանակ կորսնցնելու:»

— «Թող որ թուղթ և մելան բերեմ, տէր իմ,» ըսաւ Ֆլէշըր, սարսափած այն գունատութենէն որ կը տարածէր անոր գունատ երեսին վրայ:

— «Ո՛չ, ո՛չ, Աստուած իմ: Ժամանակ կը կորսուի: Մենք ժամանակ չունինք: Ես վախճանիս մօտ եմ, Ֆլէշըր: Լսէ՛, լսէ՛, իմ խեղճ, սիրելի զաւա՛կս, իմ սիրանուշ Ատա, ո՛վ, Աստուած իմ, եթէ միայն կարող ըլլայի տեսնել զայն: Իմ օրհնութիւնս տուր անոր և իմ սիրելի քրոջս Օկիւստային, և իր զաւկներուն: Գնա կնոջս, տիկին Պայրընին, և ըսէ — ըսէ անոր բան մը... գիտես. դուն ու ան բարեկամներ էք:»

Լօրտ Պայրըն հոս սարսափելիօրէն զգածեցաւ, և ինկաւ հեշտով:

— «Ես մէկ բառ անգամ չհասկցայ վերջին խօսածներէդ, տէր իմ:»

— «Աստուած իմ, ուրեմն բոլոր ըսածներս կորսւած են: Կարելի՞ է որ չես հասկնար զիս:»

— «Ո՛չ, տէր իմ: Կը խնդրեմ այդ վերջի նախադասութիւնը անգամ մըն ալ կրկնեցէ՛ք:»

— «Ալ ո՛ւշ է:»

— «Ուշ չէ: Թողութիւնդ, տէր:»

— «Աստուծոյ թողութիւնը և ոչ իմս: Թողութիւն պիտի խնդրե՞մ ես: Յառաջ, վատասրտութիւն պիտի չընեմ, թող մարդ մը ըլլամ մինչև վերջը:»

Լօրտ Պայրըն փորձեց աւելի խօսիլ, բայց չկրցաւ: Միայն երբեմն երբեմն հետեւեալ բառերը դուրս տուաւ իր ակ-

ռաներէն. «Կի՛նս, աղջի՛կս, քո՛յրս, Յունաստան: Դուք գիտէք ամէնը: Դուք գիտէք իմ զգացումներս...»

Իր վերջին նախադասութիւնները անհասկնալի էին: Վերջապէս աւելցուց հառաչով մը, «Հիմա պէտք է քնանամ:»

— «Այդ վայրկեանէն» կ'ըսէ Ֆլէշըր, «ան չարթնցաւ, ոչ ալ շարժեց իր ոտքն ու ձեռքը ամբողջ քսանընորս ժամ, թէև ժամանակ ժամանակ կը խեղդէր շունչ մը քաշելու համար, այնպէս որ ստիպւած էի վերցնել իր գլուխը: Զատկի երկուշարթի առաւօտը, ժամը գրեթէ վեցին, ապրիլ տասնեկինին, իմ տէրս բացաւ իր աչքերը, և գոցեց անմիջապէս, առանց ցաւի նշան մը իսկ արտայայտելու: «Ո՛վ Աստուած իմ,՝ աղաղակեցի ես, արտասուելով, «վախճամ տէրս մեռած է՛:»

Բժիշկները բռնեցին Պայրընի բազկերակը, և ըսին, անտարբերութեամբ, «Դուն ճշմարտութիւնը կը խօսիս:»

ԺԳ. ԳԼՈՒԽ

Ա մ է ն ի ն չ ի ր ա ր ու կ ը Հ ա ն դ ի պ ի ն
Բ ա ց ի Լ ե ո ն ե ր է ն

Լօրտ Պայրընի մահը անկեղծ վիշտ պատճառեց Միսօլունկիի և ամբողջ Յունաստանի բնակիչներուն մէջ: Այսօր քան կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ կորսնցնել իրենց յոյսերու կեդրօնը՝ անասելի և անդարմանելի աղէտ մըն էր, — աղէտ մը որ յոյները թէ զգացին և թէ ողբացին աւելի ու աւելի: Այն կարծիքը թէ մահը վերցուցած էր լօրտը նախ քան իր յունասիրական ծրագիրներու կատարելագործումը, այնքան ձախող նշան մը կ'երևար որ ջլատիչ յուսահատութիւն պիտի բերէր կուի և մրրկայոյզ կացութեան նաւը առաջնորդողներուն մէջ:

Շուկաներն ու հանրային շէնքերը գոցւած էին, բոլոր զւարճութիւնները դադրեցան: Քսանդմէկ օր սուգի մէջ էր ամբողջ երկիրը: Եկեղեցիներուն և կրօնական տուններուն մեջ հոգեհանգստի աղօթքներ կը կարդային: Բերդերու թնդանօթները երեսունընօթը թաղման հրացաններ արձակեցին, մէկ մէկ հաստ իր իւրաքանչիւր տարիին համար:

էտւարտ Թրիօնին, լօրտ Պայրընի մտերիմ բարեկամը, հասաւ երբ Միսօլունկին խորասուզւած էր վշտի մէջ:

Թրասիբուլոս նոյն ատեն բանտարկւած էր իր անկողինին և ամէնամեծ թշառութեան մէջ, որովհետեւ իր նշանածը չերեցաւ: Եւ որովհետեւ երկու ամիս ու կէսէ ի վեր էր որ նամակ չէր ստացէր անկէ, ուղեց ինքը երթալ ԅօն-իական կղզիները, քիչ մը ուժով զգացածին պէս: Լօրտ Պայրընի մահը աւելորդ հարւած մը տւած էր իրեն:

— «Ինչ է պատահեր քեզի, բարեկամս», բացագանչեց Թրիօնին, իր առաջին այցելութեան, սարսափած անոր փոխ-ւած դէմքէն:

— «Ես բոլորովին թշառ եմ: Ութը ամիս առաջ վիրաւորւած էի, և բժիշկները չկրցան դարմանել զիս: Անոնք վէրքը գոցելը կ'արգիլեն, որսէսդի, կ'ըսեն, պարտաւորւած չըլլան սրունգս կտրելու: Ինչպէ՞ս են Օտիսկան ու իր ընտանիքը, և Կուրասը?»

— «Բաւական լաւ: Մենք այս աշխարհս եկած ենք տան-ջւելու համար միայն: Ով կրնար հաւտալ թէ խեղճ Պայրը-նը պիտի մեռնէր այսքան շուտ?»

— «Ազգային աղէտ մըն է ատ, մութը Թրիօնի: Յու-նաստանը բնաւ չի կրնար անոր յիշատակին բաւական ար-ցունք թափել: Երկնից խորհրդաւոր կամքն է ան?»

— «Մինչդեռ ես կը կնքէի իրեն թուղթերը, Անգլիայէն իր ստացած նամակներէն շատերը կարդացի, որոնք բոլորն ալ կ'ըսէին թէ ոչինչ, բացի իրեն անունէն, պատճառ դար-ձաւ այդքան մեծ փոխառութեան մը արագ կնքումին, և թէ իր պատճառով բաղմամբիւ անգլիացիներ ճամբայ ելած են հոս գալու: Ես վստահ եմ, պարոն Թրասիբուլոս, որ երբ իմանան անոր մահը ետ պիտի դառնան իրենց երկիրը?»

— «Ազգին համար կորուստը անհուն է: Տարօրինակ իրողութիւն մըն է որ ամէնամեծ դժբախտութիւնները միշտ Զատկի օրը կ'իյնան մեր վրայ: 1821-ի Զատկին, Գրի-գոր պատրիարքը և իր սինօդը կախեցին, 1822-ի Զատկին, Քիոսը կոտորեցին, և հիմա, Զատկի միջոցին, մենք կը կոր-սնցնենք այսպիսի հերոս մը: Իր մահէն առաջ փափաք յայտնեց հոս թաղւելու: Ինչո՞ւ ուրեմն, իր մարմինը Անգ-լիա կը փոխադրուի?»

— «Յիշէ՛ր լսեց անոր հոս թաղւելու փափաքը: Ես ալ կը խորհիմ թէ Պարթէնօնը ամէնայարմար տեղն է՝ թաղե-լու Պարնասի ամէնատաղանդաւոր զաւակը: Բայց լօրտ

Պայրըն Անգլիոյ մեծ մարդիկներուն կը վերաբերի: Ժողո-վուրդը կը պաշտէ զինքը, թէեւ կառավարութիւնն ու կղե-րականութիւնը շատ քիչ սէր ունին անոր նկատմամբ: Իր ոսկորները պէտք է յանձնին իր նախնիքներու գերեզմա-նին: Հոս մէկ դժբախտ պարագայ մը կրնայ բարբարոս թշնամիներու ձեռքը ձգել զայն, և ապա... Բայց մենք իր սիրտը պահած ենք Միսօլունկի մէջ և յոյները կ'ողբան ա-նոր վրայ»

— «Դուն յանձնարարեցիր անոր օր. Ի—, բայց լսեցի որ շատ բարեկամական ընդունելութիւն մը ցոյց չէ տւած անոր»

— «Ճշմարիտ է այդ», բայց ես մոռցած էի ատ: Տարօ-րինակ կին մըն է օր. Ի—: Չնայելով որ ես նշանւած էի Օտիսկան աղջկան, իր գլխուն մէջ ամուսնութիւնս արգի-լելու խորհուրդը յղացաւ: Այնպիսի դաւեր լարեց ան որ ստիպւած եղայ Օտիսկանին ըսելու: Մակայն ան կը ճանչնայ աղջիկը և կը խորհի թէ կէս խենթ է, ուստի հոգ չըրաւ: Սակայն, քովէս հեռացնելու համար, գալափարը յղացայ յանձնարական նամակով մը լօրտ Պայրընին խրկելու զինքը: Ան շատ սիրով չընդունեց զայն, որովհետեւ իր անմատչե-լի եղականներէն մէկուն մէջն էր: Իմ նշանածս գրեց ինծի թէ օր. Ի— վերադարձած էր անձաւը, ինծի բարկացած և վրէժխնդրութեան ծարաւով, և կ'ամբաստանէ լօրտ Պայ-րըն իբր թէ հարէմ մը պահած ըլլալուն համար»

— «Կեցցէ՛ սուլիացին» Ապա Թրասիբուլոս պատմեց Թրիօնին իր դժբախտութիւններուն ու Անդրօնիկէի մա-սին, որուն հետ օր. Ի— սիրահարած էր:

Էտւարտ Թրիօնին քահնազ խնդաց, «Ինչ որ կը պատ-մես ինծի վիպասանութեան կը նմանի: Դիմակաւորւելով Քօրիկեան անձաւի պաղանձաւներուն մէջ, և սուլիացիներ-ը բուռն սէր տածելով կնոջ մը, առաջնակարգ ողբերգու-թիւն մը կը հանդիսանայ»

— «Պարոն Թրասիբուլոս: Զե՛ր կենացը» Նոյն վայր-կեանին դուռը բացւեցաւ և մարդ մը երեցաւ, եւրօպական ձևով հագնւած:

Թրասիբուլոս իր աչքերը յառեց անոր վրայ: Դէմքը ծանօթ կ'երևնար, բայց չկրցաւ յիշել անոր անունը:

— «Եւ ո՞ւր է, օրիորդ Անդրօնիկէն»

— «Շնորհք կ'ընէք ինծի ձեր անունը, սիրելի տէրս:

Ես կը ճանչնամ ձեզ, բայց չեմ յիշեր ձեր անունը,» աւելցուց Թրասիբուլոս:

— «Պարոն Լամբիքիս: Կը յիշե՞ս Լուսահոգի մօրեղբորդ քթախոտի տուփը:»

— «Այո: Այո, անշուշտ: Եկէ՛ք հո՛ս,» ըսաւ Թրասիբուլոս, դրկելով զայն իր բազուկներուն մէջ: Իր նշանածի նամակէն իմացած էր Լամբիքիսի իրեն բոլոր ըրածները:

— «Ես չճանչցայ ձեզի, որովհետեւ եւրօպական հագուստ հագած էք: Իթակիայէ՞ն կուգաք:»

— «Այո:»

— «Եւ ո՞ւր են նշանածս ու Լամբրոսը:»

— «Քու նշանածդ ու Լամբրոսը: Միսօլունկի չե՞ն: Իթակիայէն երկու ամիս առաջ մեկնեցան 'Հէրմիլիոս' նաւով:»

— «Երկո՛ւ ամիս առաջ: Ո՛հ, Աստուած իմ: Անշուշտ սահմանած եմ նոր աղէտքի մը լուրը առնելու,» աղաղակեց Թրասիբուլոս:

— «Թերեւս հակառակ հովեր Պէլօպօնէս քշած են զանոնք:»

— «Թերեւս թիւրքերու ձեռքը ինկած են անոնք,» ըսաւ Թրասիբուլոս, զարհուրելով: Պարոն Լամբիքիս և միթըր Թրիլօնին ջանացին միխթարել զինքը, բայց անոնց խօսքերը ազդեցութիւն չըրին:

ԺԴ. ԳԼՈՒԽ

Ք ա ղ ա ք ա կ ա ն Պ ա տ եր ա զ մ ն եր ը

Երբ Անդրօնիկէն տեսաւ ծերունի Լամբրոսի երեւիլը իր առջև՝ իբրեւ պատասխան իր նամակին, իր ուրախութիւնն ու զարմանքը սահման չունէր:

Ո՛րքան յաճախ, երբ յետադարձ ակնարկ մը կը նետէր իր անցեալին մէջ, կը տեսնար հաւատարիմ արմատիւնը, որուն սուրը փրկեց զինքը Թէրմօպէլիի մէջ:

Լամբրոս ինքն ալ գտնալով Անդրօնիկէն իր կանացի հագուստին մէջ աւելի բարձր, աւելի վայելուչ և աւելի վեհապանծ քան առաջ, երկար ատեն կեցաւ աչքը-բաց հիանալով անոր, և անկարող ըլլալով բառ մը իսկ արտասանելու: Վերջապէս պատմեց ամէն ինչ որ գիտէր անոր սիրահարի մասին:

Անդրօնիկէն, առանց ժամանակ կորսնցնելու, ճամբայ ելաւ յունական «Հէրմիլիոս» նաւով, թէ և Յօնիական դրօշ կը կրէր՝ Միսօլունկի անցնելու համար: Անոնք իրիկեան դէմ խարխիս ձգեցին: Արշալոյսին անոնք անորոշապէս նշմարեցին ցամաքը, միևնոյն ատեն նաւուն աջակողմը երկու թիւրք Փրէկաթներ տեսան:

Յոյն նաւուն մէջ էին նաւապետին ընտանիքը, ինչպէս նաև շատ մը ճամբորդներ: Փոխանակ օգտուելու նպաստաւոր հովէն, առաջացաւ դէպի Փաթրասի ծոցը, և իր ճամբորդութիւնը շարունակելով մինչև վերջ, նաւապետը ահաբեկած էր, և, իր ընթացքը փոխելով, բացերը ելաւ: Թիւրքերը անմիջապէս սկսան հետապնդել:

Անգլիաէն կանխած փոխառութիւնը այնքան յուզում ստեղծած էր միւսիւրմաններուն մէջ որ անոնք մինչև իսկ սուլիացիներէն աւելի անհամբերութեամբ կ'սպասէին անոր: Ուստի իրենց նաւերը խրկած էին ամէն կողմ ուրկէ անոր անցնիլը հաւանական կը կարծէր: Երբ Անդրօնիկէն նաւը յանկարծակի փոխեց իր ընթացքը, Փրէկաթներու նաւապետները վստահօրէն կարծեցին թէ այս էր գանձը պարունակող նաւը: Ուստի մօտէն հետապնդեցին զայն մինչև Մալթա, որու նաւահանգստին մէջ ապաստանարան գտաւ ան: Ապա Փրէկաթները քանի մը օր պահուստեցան կղզիին ետև, և երբ «Հէրմիլիոս» դուրս եկաւ, նորէն սկսան հետապնդել: Այս անգամ նաւը Ատրիաթիկ մտաւ, և, խաբելով զինքը հետապնդողները, փախաւ Թրիէսթ:

Լամբրոս առաջարկեց այն տեղէն աւստրիական նաւ առնել: Անդրօնիկէն, սակայն, խորհեցաւ թէ աւելի լաւ էր քիչ մը ժամանակ կորսնցնել և կենալ այդ նաւուն մէջ, ուր, քանի որ նաւապետին ընտանիքն ալ հոն էր, անոնք բնականաբար քիչ աւելի ապահով կզգային, քան թէ իրենք զիրենք վստահելու աւստրիացիներու կամ ուրիշ օտարականներու: Աւստրիան այդ ատենները այնքան թշնամի էր յոյն ապլաստամբութեան որքան թիւրքերը:

Աղջկան անհամբերութիւնն ու անձկութիւնը հանգիստ չտաւ իրեն, բայց ի՞նչ կրնար ընել: Թրասիբուլոսին այնքան մօտ ըլլալէն վերջ, նորէն իր չար բախտը հեռու կը խրկէր զինքը: Թրիէսթի մէջ գոնէ Տիամանթօն, Պանդէլիսը և տիկ. Ֆրանքուէլիսը նորէն տեսնալու ուրախութիւնը ունեցաւ: Անոնց հետ ըլլալու հաճոյքը քիչ մը թեթեւցուց իր տազնապը:

Իթակիա թողնելէն ութը երկար ամիսներ ետք, նաւը անգամ մը ևս մտաւ յոյն նաւահանգիստ մը, և նաւարինի նաւահանգիստը խարխիս ձգեց: Ատկէ կ'ակնկալէր շուտով ճամբայ ելլել Միսօլունկի երթալու: Անդրօնիկէն այնքան յոգնած էր ծովէն և այնքան մօտ էր իր ծննդավայրին, որ նախընտրեց անցնիլ ցամաքէն Կորնթոսի ջրանցքը և անկէ ալ Միսօլունկի, քան թէ շարունակել իր ճամբորդութիւնը: Ուստի ան և Լամբրոս նավարինէն ձիեր վարձեցին և գացին դէպի Տէմիցանա:

Այս ամիսներուն, երբ Անդրօնիկէն հեռու էր քաղաքական պատերազմի կեդրօնէն, իրերու վիճակը մեծ փոփոխութիւն կրած էր:

Պէլօպօնէսը այդ ատեն ամէնախղճալի գաւառն էր յունական սահմանին մէջ: Մարդ կը փորձէր կարծել թէ յոյն ապստամբութիւնը սխալ կը գործադրէր, որովհետեւ հանրային տեսարանին վրայ մարդ չէր տեսնէր, բացի այնպիսիներէն, որոնք մոռնալով հասարակաց թշնամին, և յիմար կիրքերով կը ջանային իրար զգեստել:

Պէլօպօնէսի մէջ, քանի մը թիւրքեր միայն մնացած էին և երեք կամ չորս բերդ անոնց ձեռքն էին: Բայց ո՞վ կը խորհեր դուրս քշելու զանոնք, և պաշտպանողական դիրքեր բռնելու իպրահիմ փաշայի սպառնական արշաւանքին դէմ: Մէկը իր յոյսերը կը դնէր Անգլիոյ վրայ մեզի առաջնորդելու համար, ուրիշ մը Ֆրանսայի և երրորդ մը Ռուսիոյ: Մէկը կ'ուզէր դաւել բոլորին, և թագը իր գլխուն վրայ դնել, և ուրիշ մը, ամէնէն խայտառակը, կը ծրագրեր սեփականացնել փոխառութիւնը որ դուրսէն խրկւած էր կըռւսին օգնելու համար:

Հարստութիւն, իշխանութիւն և պատիւ գինովցուցին, այսպէս ըսած, անոնք որ սկիզբէն պարզ մարդիկ էին, իւրաքանչիւրը, մինչդեռ կը շաղակրատէր ազգութեան, ազատութեան մասին, իր յառաջդիմութեան համար միայն կ'աշխատէր:

Ռումէլի յոյները մտան Պէլօպօնէս, և այնպիսի զեղծումներ իգործ դրին որոնք անջնջելի տպաւորութիւններ թողուցին ժողովրդի յիշողութեան վրայ: Անոնք դողցան, կողոպտեցին, և առւանգեցին: Չկար խժդժութիւն մը որ չգործադրեցին:

Այսպէս ըլլալով անօրինութեան և անկարգութեան վիճակը, Անդրօնիկէն աւելի չկրցաւ առաջանալ Պէլօպօնէսի

մէջ: Բոլոր կիրճերը, ճամբաներն ու կամուրջները, մէկ կամ միւս մասին ձեռքն էր, և դժւարութիւնն ու վտանգը աւելի մեծ էր քան եթէ թշնամիին ձեռքը եղած ըլլային անոնք:

— «Ի՞նչ ըրինք, Լամբրոս: Հիմա մենք բնաւ չենք կրնար հասնիլ Միսօլունկի:»

— «Օրիորդ, եկուր նորէն նավարին երթանք և անկէ նաւով Միսօլունկի: Ո՛հ, այս ռումէլիացիները: Թիւրքը աղնւական մըն է այս շուներուն հետ բաղդատելով:»

— «Մենք շատ հեռու չենք Տէմիցանայէն: Հոն կը քրնանանք այս դիշեր, և եթէ չենք կրնար ցամաքով երթալ, վաղը առտուն կանուխ կը վերադառնանք նավարին:»

— «Այո՛, օրիորդ, եթէ կրնաք, բայց եթէ մէկը սոխ մը ունենայ իր գօտիին մէջ ռումէլիացիները կ'սպաննեն զայն սոխը ստանալու համար:»

Օրը արդէն կ'անցնէր երբ անոնք առաջին անգամ անորոշ կերպով Տէմիցանա քաղաքին տեսարանը նշմարեցին: Անոր երեք հարիւր յիսուն տունները, շինւած կոնաձև բլուրի մը վրայ, որուն շուրջը զիկզակ ոլորտներով նեղ ճամբայ մը կը տեսնուի, կը դրաւէ ամէնահիւսնալի դիրքերէն մէկը որ ճամբորդը կրնայ հանդիլ Պէլօպօնէսի մէջ: Քանի առաջ կ'երթայ մարդ, կը լսէ մեղմ կարկաջները բիւրեղանման աղբիւրներու, որոնք հարկատու են Երիմանթոսի Գետին վրայ կառուցւած է քարէ կամուրջ մը, որ ներկայի յանդուգն գործ մըն է:

Կամուրջէն քանի մը վայրկեան հեռաւորութեան վրայ հանդպեցան ռումէլիացիի մը, որ մինչև իր ակռաները զինւած էր սուղ գէնքերով, բայց հագած էր աղտոտ ու քրջըլոտ շորեր:

Անդրօնիկէն քօղով մը իր երեսը ծածկեց երբ քաղաք մտնալու վրայ էին, և աչքերը ուղիղ իր առջև յառեց:

— «Ո՛ւր կ'երթաս այդ օրիորդին հետ,» հարցուց մարդը Լամբրոսին, որ ձիով կ'երթար աղջկան հետ:

— «Տէմիցանա,» պատասխանեց ան, չոր եղանակով մը:

— «Մարդ հոն հացի փչրանք մը անգամ չի կրնար գտնել: Ինծի կը թւի, կ'ըսեմ, թէ բաւական գեղեցիկ սուլթանուհի մը ունիս ձիուն վրայ:»

Միևնոյն ատեն արագացուց իր քայլերը, ջանալով հասնիլ ձիերուն, որոնք ճամբուն խորտ ու բորտ ըլլալուն պատճառով չէին կրնար արագ երթալ:

Լամբրոս և Անդրօնիկէ իրենց ձեռքերը դէնքերնուն վըրայ դրին:

— «Ինծի կը վարձէ՞ք, կ'ըսեմ, ձեզի ճամբայ ցոյց տալու: Ո՛ր կրնաք մնալ Տէմիցանայի մէջ եթէ մէկը ձեզի ճամբան ցոյց չտայ: Օրիորդս, դուք այնքան քաղցր էք, որքան առնավուտ մը: Հոս նայեցէք, կ'ըսեմ, դրամ ունի՞ք ձեզի հետ: Ինծի տւէ՞ք որքան որ կ'ուզէք, և ալ չեմ հետևիր ձեզի:»

Երկուքն ալ շարունակեցին իրենց ճամբան առանց պատասխանելու: Լամբրոս իր աչքերով կը հետևէր անոր, պատրաստ յարձակելու անոր վրայ, եթէ ուէ բռնաբարումի նշան մը տեսնար:

— «Ի՞նչ բանի կը նայիս, կ'ըսեմ. պէխի՞ս: Նայիր, եթէ կ'ուզես:» Յանկարծ իր խօսակցութիւնը կտրելով. «Հէ՛յ, ուլահ, վայրկեան մը կեցիր,» պոռաց որոտագոռ ձայնով՝ ծեր գիւղացու մը որ մօտէն կ'անցնէր, և զամբիւղով հաւկիթ և վառեակ մը կը տանէր իր ձեռքին մէջ:

Ծերունին կեցաւ սարսափահար, քաշեց գլխարկը, և գլուխէն մինչև ոտքերը դողաց այս դատարկաշրջիկի երեւոյթէն:

— «Վալաքիացի՛: Քանի՞ կը ծախես այդ վառեակը:»

Պէլօպօնէսցին անմիջապէս հասկցաւ իր ապրանքի անպահով ըլլալը այսպիսի անգղէ մը, և սարսափահար ըսաւ. «Վառեակ մըն էր աս, տէր իմ, և մեծցաւ հաւ մը եղաւ:»

— «Դուն չհասկցար զիս, կնքահայր: Ես քեզի հարցուցի թէ ի՞նչ է ատոր գինը: Գի՛նը, գինը, կ'ըսեմ: Եւ քանի՞ են հաւկիթները, ըսէ, հաւկիթները, դուն վալաքիացի:» Ապա բռնելով իր դէնքերը, վայրագ հարւած մը իջեցուց գիւղացու կռակին: Խեղճ մարդը ձգեց իր զամբիւղը և սկսաւ ողբալ ու հայհոյել, բայց իր բողոքները ազդեցութիւն չըրին անդգամին վրայ, որ առաւ հաւը և անտարբերութեամբ շարունակեց իր ճամբան դէպի քաղաք:

Շրջականերէն շատեր եկան գիւղացուն օգնելու: Անդրօնիկէն և Լամբրոս կեցան քիչ մը դրամ տալու անոր, — ամէնամեծ մխիթարութիւնը որ մարդ կրնայ տալ այսպիսի պարագայի մը մէջ:

Ժամ մը ետք մտան Տէմիցանա:

ԺԵ. ԳԼՈՒԽ

Ա. յ դ Օ Ր ւ ա յ Ք ա ղ ա ք ա կ ա ն Պ ա ղ ա փ ա Ր ն ե Ր ը

Այդ իրիկուն Անդրօնիկէն շատ բան իմացաւ քաղաքական պատերազմի մասին: Աղջիկը համոզւեցաւ թէ դժբախտ Պէլօպօնէսը, առանց չափազանցութեան, աւելի խըղճալի կացութեան մը մէջ էր հիմա, քան թիւրք բռնակառութեան ամէնազէշ օրերուն:

Անդրօնիկէն կեցաւ Թրասիբուլոսի ազգականներուն մօտ, որոնք ջերմապէս ընդունեցին զինքը: Հետևեալ օրը արշալոյսէն առաջ գնաց անձկագին այցելելու այն դիւթիչ դաշտերը որոնք վկաներ էին իր մանկութեան անմեղ և անհոգ կեանքին: Յիշողութիւնը կենդանի գոյներով ետ բերաւ իր պատանեկութեան բոլոր խառնւած քաղցրութիւնն ու դառնութիւնը:

Լամբրոս լաւ ծանօթ էր անոր կեանքի պատմութեանը: Ծերունիին բարձր գլուխը իր կուրծքին վրայ կը խոնարհէր և ակնածանքով մը քանի մը քայլ հեռուն կը կենար երբ կը մօտենային աշտարակի աւերումներուն:

— «Հոն, հո՛ն, Լամբրոս,» ըսաւ Անդրօնիկէն, յուզւած ձայնով, երբ, բլուրի գագաթը բարձրացած պահուն, վարը նմարեց այրած և անծածկ տուն մը, «Հոն իմ հայրս ու եղբայրս սպաննւեցան և անթաղ մնացին:» Նստաւ գետնին վրայ և լացաւ դառնագին:

— «Ա՛հ, պարոն Պարթաքաս,» ըսաւ արմաթօլը հառաչելով, «ալիքները քեզի իմ ձեռքս պիտի չձգէ՞քնաւ: Այսպիսի չար շնագայլ մը այնքան մարդոց մահ պատճառէ: Քանի կը խորհիմ անոր վրայ, օրիորդ, այնքան կը խենթեմամ, որ ես չճանչցայ զինքը Փաթրասի մէջ: Ա՛հ, պարոն Պարթաքաս, թող քու բախտդ անգամ մը ևս իմ ճանկերուս մէջ նետէ զքեզ:»

— «Եկո՛ւր, Լամբրոս,» ըսաւ Անդրօնիկէն, վեր կենալով և շարունակելով լքած պարտէզը առաջնորդող ճամբան:

Անոնք իջան աշտարակը: Ագռաւներու և գիշակեր թռչուններու յաճախանքի վայր մը դարձած էր հոն, ուր երկինքը կը մթագնէր ու օդը իրենց վայրենի կրկուցներով կը լեցւէր անմիջապէս երբ մարդկային ոտքի ձայներ կ'առնէին: Անդրօնիկէն մտքին մէջ խորհուրդ մը փայլատակեցաւ, որը սառեցուց արիւնը իր երակներուն մէջ: Ան զգաց

Թէ հոն սպաննւածները երեք ու կէս տարի առաջ առաջին անգամ հրապուրեցին Թռչնոց բանակը: Եւ արդարեւ, քիչ յառաջանալով, քանի մը մերկ և ճերմկած ոսկորներ գտաւ ոչ հեռու այն տեղէն, ուր տեսած էր իր հօրն ու եղբօրը անկումը: Զգաց Թէ ասոնք իր ընտանիքի անդամները եղած պէտք էր ըլլային: Ո՛վ, այդ սարսափելի ատենները, կրնար խորհիլ ուրիշ մը Թաղելու մասին:

Լամբրոս օգնեց անոր՝ ոսկորները հաւաքելուն: «Եկուր», ըսաւ Անդրօնիկէն, քարացնելով իր սիրտը:

Անոնք Թողուցին աշտարակը և դացին այն տեղ, ուր օրիորդին ամէնաթանկագին ստացւածքները պահւած էին:

— «Կը տեսնե՞ս այդ ծառը:»

— «Այո՛, օրիորդ:»

— «Լաւ նշանակէ:»

— «Այո՛, օրիորդ:»

— «Զմեւիտովդ նշան մը ըրէ: Երեք խորունկ խաչանիւ կտրէ:»

— «Ըրի:»

— «Հիմա եկուր:»

— «Բայց ի՞նչ կը նշանակէ այս, օրիորդ:»

— «Հոգ չէ: Օր մը կ'իմանաս: Թերեւս օր մը քեզի հոս խրկեմ: Հիմա եկուր օգնէ ինծի այս ոսկորները սը. Եղիայի բարձունքը տանելու:»

— «Ինչպէս որ կը հաճիս, օրիորդ:»

Կէսօրին մօտ Անդրօնիկէն ննջասի պէս, իր հօրն ու եղբօրը ոսկորները կրելով, հասաւ լեռան գագաթը: Եւ դեռ չարունակեց իր ճամբան, Թէ և վստահօրէն կ'զգար Թէ պիտի չգտնար ծերունի ճգնաւորը, 1769ի արիւնահեղ ապստամբութեան մնացորդը:

Յանկարծ լսեց խռպոտ հաջոց մը: Շուտով տեսաւ յարգելի մարդ մը դրան առջև, իր ձեռքին բռնած չւան մը, որու ծայրին կապւած էր խոշոր ճերմակ շուն մը: Անդրօնիկէն ճանչցաւ Փափազօղլուն, բայց ճգնաւորը հիմա կոյր և խուլ էր:

— «Կը յիշե՞ս զիս, հայր», աղաղակեց Անդրօնիկէն:

— «Ո՛վ ես դուն:»

— «Աթանասիատէս քէհեային աղջիկը: Զե՞ս յիշեր, երեք ու կէս տարի առաջ, լալիօթներէն փախչելէս ետք, ինչպէս ինծի պատմեցիր առաջին ապստամբութեան մասին:»

— «Այո՛, այո՛», ըսաւ ծերունին, դարձնելով իր գոց-

ւած և անլոյս աչքերը դէպի անոր, և յուզւած գրկեց զայն իր բազուկներուն մէջ:

— «Աղջիկս, Յունաստան շուտով պիտի ազատի: Գիշեր ցորեկ կ'աղօթեմ Տիրոջը որ չմեռնիմ զայն աղատւած տեսնելէս առաջ: Ես երբեմնակի կերպով անցորդներէն կ'իմանամ ապստամբութեան անումը, մեր եղբայրներուն հերոսութիւնը և Թիւրքերուն կոտորելը: Ուրախութիւնը որ կ'զգամ այս առթիւ, կը վերանորոգէ պատանեկութիւնս և կ'երկարէ կեանքս:»

— «Բայց հիմա, յարգելի հայր, մենք ինչպէս ենք քաղաքական պատերազմի մէջ, որ Թերեւս խորտակէ այն բոլորը որ մեր հերոսները ձեռք բերած են մեծ աշխատութիւնով:»

— «Մի վախնար, Տիրոջը մատը մեր վրայ է, Թող մարդիկ ընեն ինչպէս որ կ'ուզեն: Դուն երիտասարդ ես: Դուն ինծմէն աւելի երկար կ'ապրիս, և կը տեսնաս որ Աստուած, կերպով մը, հոգ չէ սակայն, Թէ ինչպէս կ'երևայ հիմա ապագան, պիտի ազատէ և վերականգնէ այս աղբը:»

Անդրօնիկէն պատմեց ինչ որ պատահած էր իրեն և Թրասիբուլոսին, որուն հանդպելու համար Միսօլունկի կ'երթար:

Ճգնաւորը ամէն պատահարի մէջ երկնային նախախնամութեան նպատակ մը կը տեսնէր: Երբ խօսակցութիւնը դարձաւ Եւրօպայի վրայ, որը անտարբերութեամբ կը վկայէր ըրբարոսութեան ոճիրները և քայլ մը չէր առներ ի նպաստ քրիստոնեաներուն, ըսաւ, «Վա՛յ, որդիս, ամէն անոր, որ ուրիշ ազգերէն կ'ակնկալէ հայրենիք մը իրեն համար: Մէկը որ Եւրօպա չէ բնակեր, չի կրնար դատել Եւրօպացիները: Քիչեր գիտեն մեր տառապանքները, որովհետեւ քիչեր նեղութիւնը յանձն կ'առնեն այս հեռաւոր երկիրներու պատմութիւնը ուսումնասիրելու: Անոնք որ ծանօթ են անոնց հետ՝ լոյս չեն բերեր, կամ կը նկարագրեն այնպէս ինչպէս որ կը յարմարի իրենց շահուն: Երբ խնդիրը շահուն վրայ է, մարդասիրութեան, աղքատին, տկարին ձայնը կը լսելու, Թող բնաւ չակնկալենք մեր աղատութիւնը Անգլիայէն, Ֆրանսայէն կամ Ռուսիայէն: Մենք ինքներս ձեռք պիտի բերենք զայն:»

— «Բայց, հայրս, ինչպէ՞ս կարելի է Ռուսիան, որ գլորդուեց միւս ապստամբութիւնը, և քեզի հոս խրկեց 1769ին, կրնայ այնքան անսիրտ վերաբերուիլ որքան այսօր:»

— Ռուսիոյ քաղաքականութիւնը, զաւակս, դադարնի և խորունկ է: Ռուսիան չարթեւէ առաջ ո՛չ կը մատնէ իր ծրագիրը, ո՛չ կ'աճապարէ և ո՛չ ալ կը պարծենայ, բայց ոչ մէկը չի կրնար կեցնել զայն իր նպատակակէտին հասնելէ: Ան կը սիրէ մեզի, քանի որ միեւնոյն կրօնքը ունինք, բայց, Նւիրական Դաշնադրութեան պատճառով չի կրնար բացէի-բաց մեր կողմը բռնել առանց ընդհարուելու արեւմտեան Յւրօպայի հետ: Իր ներկայ քաղաքականութիւնը պիտի կու-րացնէ իր թշնամիները, և կարելի պիտի ընէ անոր մեզի ա-ւելի նիւթական նպաստ մը տալու: Զէ՞ որ մեր ժողովուր-դը երբ կոտորածէն փախչելով չքաւոր վիճակի մը մէջ, Ռուսիոյ մէջ գտան պաշտպանութիւն, ապաստանարան, մխիթարութիւն, և շատ անգամ դիրք և բարձր պաշտօններ: Ռուսիան չէ՞ր միայն որ բողոքեց մեր կղերականներու ջար-դին դէմ, Պօլսոյ մէջ: Ան չէ՞ր որ ետ կանչեց իր դեսպանը և սպառնացաւ պատերազմ բանալ սուլթանին դէմ, այսպէս մեզի պատեհութիւն տալով վերջացնելու ինչ որ սկսած էինք: Դեռ ուրիշ ճշմարտութիւն մը կայ, զաւակս: Թէեւ ան կ'արգահատի մեր վրայ, կը համակի մեզի և կը ցանկայ մեր վիճակի բարելաւումին, բայց բնաւ պիտի չթողու մեզի որ բոլորովին ճղմնք թիւրքը և մեր դրօշակը պարզենք որ: Միշտ ալ մտաւ: Այն ատեն մենք պիտի բորանայինք անոր փառախօսութիւններու սահմաններուն մէջ, կամ ա-ւելի լաւ ինչ արագայն մէջ: Ռուսիան եւ խափառ մե-լիքիւններ հասնել: Արագէտն ոչնչացնէ ան պիտի ըլլայ աչ-խորհրդ կառավարողը: Ուստի ընտել պիտի չթողու մեզ որ Բիւզանդիոնի դահլը բարձրանանք: Հիմա, քանի թիւրքը կը տանջուի իր մահաւան անկողինին մէջ, մենք պէտք է ուրիշ տերութիւններու կամքն ալ ստանանք, որպէսզի անոնք չի-նեն այն՝ որ Ռուսիան չի փափաքիր: Անգլիան և Ֆրանսան պիտի օգնեն մեր տենչերուն կատարելագործման երբ տես-նեն մեր միութեան, մեր համբերութեան և մեր իրար սի-րելուն մէջ, այն սկզբունքները որ կը պահանջին առողջ և զօրաւոր ժողովուրդ մը կազմելու: Վա՛յ մեզի, եթէ ցոյց տանք նշանակելի նախընտրելութիւն մը Ռուսիոյ: Այն ատեն միւսները պիտի նախընտրեն թիւրքը, և պիտի ջանան երկարել անոր օրերը:»

— «Այդ բոլորը ճշմարիտ է, հայր: Երանի էր եթէ մենք բոլորս ալ հասկնայինք խնդիրները ինչպէս դուն կը հասկնաս»:

Քիչ մը ևս խօսակցելէ ետք, ծերունի ճշնաւորը ոտքի ելաւ, և, մանկամարդ կնոջ խնդրանքին վրայ, թաղման քանի մը սաղմոսերգու թիւններ ըսաւ անոր հօրը և եղբօրը ոսկորներուն վրայ: Ապա թաղեցին զանոնք սբ. Եղիայի փոքրիկ խուցին մէջ:

Հետևեալ օրը մնաս-բարով մաղթեցին զիրենք հիւրընկալողին, և վերադարձան Տէմիդանա :

— «Ի՞նչ իմաստուն մարդ մըն է ան, օրիորդ: Ինչպէս քարոզեց Մօրէայի խռովութիւններու, ինչպէս նաև Պրանսայի, Անգլիոյ և Ռուսիոյ խորամանկութիւններու մասին:»

— «Գիտե՞ս թէ ո՛ր է ան, Համբարոս :»

— «Π'ξ, ορ[ι]ορ[ι]η :»

— «Բնաւ լսած ես Փափազողլուի մասին, որ կուեցաւ առաջին ապստամբութեան ատեն :»

— «Այո, իրաւի, թէ՛ փափազողուուն, թէ՛ Օրլօֆը և թէ՛ էլիփինսթօնը: Ես տեսած եմ զանոնք. այդ ասեաները ծնողացս հետ լեռներուն վրայ էի, և հազիւ տասը տարեկան կայի:»

— «Կրնայի՞ր ճանչնալ Փափազօղլուն հիմա, եթէ տեսնայիր :»

— «Ո՛րք, օրհորդ, որովհետև յիսուն տարի առաջ էր այդ և»

[Handwritten notes in various colors]

= $U^{\frac{1}{2}} \theta \xi$, որից: $\Phi_{\text{ամպոզիում}} \xi$ ան: $\Pi^{\text{բան}}$
 $\Phi_{\text{ամպոզիում}} \text{անպոզ}$ է: $\Pi^{\text{բան}}$ և $\Phi_{\text{ամպոզիում}}$ անպոզի $\Phi_{\text{ամպոզիում}}$
 $\Pi^{\text{բան}}$ և $\Phi_{\text{ամպոզիում}}$ անպոզի $\Phi_{\text{ամպոզիում}}$

4.2. 71.01.10

Г н л р о [и] ы н ь и р

Սբ. եղիայի հեշտաւորը թողնելէն ետք, երկու ձիեր վարձեցին՝ մեծ գին վճարելով անոնց, Կալամաթա երթալու համար։ Առաջնորդը մանկացի մըն էր, որ կը հետեւէր հետիոտն։ Այնքան կոպիտ էր ան, որ իրենց առաջին իջեւանը, Թրիփոլիցա, Լամբրոս իր տիրուհին մէկդի տանելով խրատեց որ ճամբայ տայ անոր։

Անդրոնիկէն հետևեցաւ խրատին, և, առատօրէն վարձատրելէ ետք, արձակեց զայն, ըսելով թէ ինքը կրնար երկար ատեն հոն մնալ: Ծառան զգուշութեամբ հետևեցաւ անոնց քայլերուն:

Յաջորդ օրը իրիկան երկու ճամբորդները քաղաքէն մեկնեցան նոր ձիերով, և ճամբորդեցին ամբողջ գիշերը: Արշալոյսին իրենքդիրենք գտան բարձունքի մը վրայ, որ բոլորովին նոր էր Լամբրոսին, թէև ան ինքզինք ծանօթ ըլլալ կը կարծէր Մօրէայի իւրաքանչիւր քարի հետ:

— «Հոս նայիր, տղայ: Ո՛ւր կը տանիս մեզի: Քալամթայի ճամբան չէ այս,» աղաղակեց Լամբրոսը առաջնորդին:

— «Մենք քիչ մը ոլորեցանք, էֆէնտի, որպէսզի ապահով ըլլանք: Ամբողջ ճամբան գոռելներով լեցուն է:»

Լամբրոս իր գլուխը դարձուց ամէն կողմ, թամբին վրայ ելաւ աւելի լաւ տեսնելու չորս դին, և աւելի անհանգիստ եղաւ ուր երթալին չկրնալ գիտնալուն համար: Դիմացի բլուրին գագաթը հասնելով յուղւած աղաղակեց. «Դուն, թշառակահ՛ն վալաքիացի: Դուն Միսթրա կը տանես մեզի: Այո՛, յիմար: Հոն, վարը Եւրօթաս գետը կը տեսնեմ:»

— «Այո՛, էֆէնտի:»

— «Միսթրա՛,» ըսաւ Անդրօնիկէն, որ թմրութենէն հազիւ կրնար իր աչքերը բանալ:

— «Ո՛վ ըսաւ քեզի, անիծեալ վալաքիացի, որ մեզի հոս բերես: Ի՞նչ ըսել կ'ուզես: Զգուշացիր, կ'ըսեմ, թէ ոչ ընկոյզի մը պէս գլուխդ կը կոտրեմ,» և եաթաղանը քաշեց:

— «Ո՛չ, տիրուհի, ո՛չ, էֆէնտի: Ես այդպէս ըրի միայն գոռելներէն խուսափելու համար:»

— «Գոռելները,» կրկնեց Անդրօնիկէն, և լարեց իր աչքերը ուղեցոյցին վրայ: Միջահասակ, բարակ կազմով և կէս գոց փոքրիկ աչքերով մէկ մըն էր ան: Եղեռնական տրամադրութիւն մը պահած կ'երևար անոր յամառ երեսին տակ:

— «Թրիփօլիցայէն դուրս, երբ առաջին խաչաձև ճամբան եկանք, գլխուս մազերուն պէս պարզ՝ տեսայ մեռած թիւրքեր կանանչ հագուստով, ճերմակ փաթթոցով և մեծ կարմիր հողաթափներով՝ նեփասթրօ գացող ճամբուն վրայ: Հազարաւոր շուներ կը հետեւէին անոնց:» Միւսնոյն ատեն առաջնորդը խաչակնքեց իր երեսը:

— «Իրաւի,» կամիաց Լամբրոս, նոյնպէս խաչակնքելով:

— «Նոյն ճամբուն վրայ, տիրուհի, Թրիփօլիցա առնելէն էս ետք, գրեթէ հազար տաճիկ սպաննւած էին: Անոնք

կը փախչէին իրենց կիներով ու մանուկներով, բայց մանկացիները անոնց առջև կտրելով բոլորն ալ սպաննեցին: Ատկէ իվեր այդ ճամբան լեցուն է գոռելներով, և ոչ ոք չի կրնար անցնիլ այդ ճամբով գիշեր ատեն:»

Լամբրոս չկրցաւ ծածկել այն իրողութիւնը, թէ հակառակ իր բոլոր արիութեան, ինքը կը հաւատար առաջնորդի գոռելներու պատմութեանը, և իր դէմքը տխրեցաւ: Ժամանակի սնապաշտութիւնը, որ արդիւնք է տգիտութեան, շատ անգամ սարսափը սրտին կը զարնէ անոնց, որոնք ուրիշ կերպով անվեհեր հերոսներ են:

Անդրօնիկէն աւելի կը նեղւէր Լամբրոսի դիւրահաւանութեան, քան առաջնորդի պատմութեանը:

— «Պատմէ ինծի թէ ինչպէ՛ս տեսար այդ գոռելները,» կամիաց արմատօլը:

— «Հոգիս վկայ, էֆէնտի. ես սուտ չեմ խօսիր ձեզի:»

— «Իրաւ է ան, տիրուհի: Մենք պէտք է շատ հեռու մնանք այդ գերեզմաններէն, որովհետեւ մեր ժողովուրդը շատ թիւրք ջարդեց նենգութեամբ:»

— «Զե՛ն ամչնար, Լամբրոս, այդպիսի յիմարութիւններու հաւատալուդ համար: Դարձուր ձինդ, որ մեր ճամբէն երթանք: Ես քեզի կը սորվեցնեմ, վալաքիացի, քու պինդ գլուխութեանդ համար: Երբ տեսար այդ գոռելները պէտք էր ինծի ըսէիր, և ոչ թէ զիս հոս բերէիր,» ըսաւ Անդրօնիկէն, բարկութեամբ:

Բարձունքէն Լակօնիոյ դաշտին վրայ կը նայէին անոնք: Միսթրան, որ կառուցւած էր գրեթէ հին Սպարտայի աւերակներուն վրայ, Թայկէթոս լեռան ստորոտը կը տարածւէր, մշակած դաշտերու և մեղմ զառիվերներու հիացումի մը մէջ: Վեհափառ Եւրօթաս գետը իր բազում առակներով, որ ձիւնազարդ լեռները վար կը խրկեն հազարաւոր ոլորտներով, կը կորսնցնէր ինքզինք հոն, ու աչքը կ'սկսէր անորոշապէս տեսնել Լակօնական ծոցի ջուրերը:

— «Տիրուհի, մենք ափին ճիշդ դիմացի կողմն ենք: Հոն է Միսթրան, և քիչ մը հեռուն է խորշը: Հոն է Մարաթօնիսին, ուր կրնանք նաւեր գտնել Միսօլունկի երթալու:»

Տասը ժամ ճամբորդելէ ետք, անոնք մտան գաւիթ մը, որ ծածկւած էր փառաւոր թութի ծառերով, որ կը վերաբերէր այդ քաղաքի իջլանին (խան), որուն ակրօպօլիին մէջ երբեմն վերջին կոստանդինի եղբայրները ապաստան գտան:

Նախաճաշէ ետք, Անդրօնիկէն բազմոցի մը վրայ երկն-

ցաւ քիչ մը հանգստանալու համար։ Լամբրոս երկար նարկիլէ մը վառեց և, թթենիի մը շուքին տակ նստելով, հանդարտութեամբ կը ծխէր։ Երկու մանկացիներ շուտով երևցան։ Անոնք նկատեցին անոր հպարտ շարժածքները և արծաթագործ զէնքերը, և հարցուցին անոր թէ բնաւ Սպարտա եղած է։

— «Ես Միսթրան ճանչցած եմ իմ մանկութենէս իվեր,» պատասխանեց համառօտակի։

— «Այդ գեղեցկատեսիլ տիկինը, մեծ սենեակին մէջ, քեզի ազգակա՞ն է, խմբապետ։»

Լամբրոս իր ճակատը շփեց և գլուխով հաստատական շարժում մը ըրաւ։

— «Ան մեծ տիկնոջ մը կը նմանի։ Եւ չքեղ ալ ղէնքեր ունի։»

— «Եւ ինչո՞ւ Միսթրա եկած էք,» հարցուցին միւսները։

Արմաթօլը այդ ատեն պատմեց իրենց առաջնորդին տեսիլքի մասին, և աւելցուց թէ այդ նոյն իրիկունը պիտի ճամբորդէին Միսօլունկի։

— «Ուրեմն տիկինը չի վախնար գոռելներէն,» ըսաւ մարդ մը, իր ընկերոջ նայելով։

— «Է՛հ, տիկինը վառօդի հոտ առած է։ Ան Զէյթունի էր Տիաքօսի հետ, Կրավիաս էր Օտիսևսի հետ, Քիոսի կոտորածներուն մէջ և դրօշակիր նաւուն մէջ էր, երբ Քանաթիս պայթեցուց զայն։»

— «Սուլիացի՞ մըն է ան։»

— «Ո՛չ, արքատիացի մըն է ան։ Մօրէան միայն կրնայ այսպիսի կիներ արտադրել։»

Այդ վայրկենին առաջնորդը մօտեցաւ և սկսաւ պատմել անցած գիշերայ երևոյթներու մասին։ Միւսներն ատեն նշանակալից նայածքը որ փոխանակեց երկու մանկացիներու հետ, ցոյց կուտար թէ անծանօթներ չէին անոնք իրարու։

— «Այս խաները գոռելներով լեցուն են,» ըսաւ մանկացիներէն մէկը։ Յեղափոխութիւնը սկսելէ անմիջապէս ետք թիւրքերէն շատերը փորձեցին ապաստան գտնալ ներսը, բայց ժողովուրդը անոնց դէմ ելան և կոտորեցին անոնց ոսկորները, ծնողներ և մանուկներ։ Յետոյ ստիպւած եղան դեբերը հանել և խանը մաքրել, բայց օգուտ չըրաւ։ Ոչ մէկ օտարական չի կրնար գիշերել հոս։ Սենեակները ամէն սարսափելի բաներով լեցուն են։

— «Իրա՞ւ,» ըսաւ Լամբրոս։

— «Հարցուր պանդոկապետին։»

— «Դուն, թշուառական վալաքիացի, ինչո՞ւ բերիր մեզի այս խանը։»

— «Ինչո՞ւ։ Դո՛ւն ըսիր մեզի, էֆէնտի, թէ դուք չէիք ուզեր Միսթրա մնալ այս գիշեր, այլ պիտի երթայիք ուղիղ Մարաթօնսի։»

Լամբրոս շուտով վեր կեցաւ և խանը մտաւ ծանրութեամբ։

Միւսներն ատեն այն առաջնորդը որ արձակեցին Թրիփօլիցա, և որ, ծածկւած թթենիի խիտ տերևներուն մէջ մտիկ ըրած էր անոնց բոլոր խօսակցութիւնը Լամբրոսի գլխուն վրայի փոքրիկ պատուհանէն, ցոյց տուաւ իր սև գլուխը և նշանով մը հասկցուց որ վեր մագլցին։

ԺԷ. ԳԼՈՒԽ

Մ Ե Ղ Զ Ե Ր Ո Ւ Թ Ո Ղ Ո Ւ Թ Ի Ն Ը

Լամբրոս սենեակին դուրսի կողմը նստած էր երբ Անդրօնիկէն արթնցաւ։ Անոր շարժումները լսելուն պէս, սարսափահար ներս մտաւ աղջկան իմացնելու թէ այդ իջևանն ալ նոյնպէս յաճախւած էր ոգիներով, և ուստի լաւագոյն էր իրենց ճամբորդութիւնը սկսիլ գիշերէն առաջ։

Անդրօնիկէն դժւարաւ կը հաւատար թէ նախապաշարուած մը կրնար այդքան խորապէս արմատանալ այդ հին զինուորին սրտին մէջ, որ մէկէ աւելի անգամներ ինքզինք տե՛սած էր վիրաւոր՝ մեռածներու դէզին մէջ։ Աղջիկը խընդաց մինչդեռ ան իր պատմութիւնը կ'ընէր։

— «Մի խնդաք, տիրուհի։ Դուք երիտասարդ էք տակաւին, և չէք գիտեր թէ ինչ ըսել է կախարդութիւնը։ Հարցուցէք ինծի, որ այնքան յաճախ տեսած եմ գոռելներ կեանքիս մէջ։»

— «Ես ո՛չ կը փափաքիմ ոչ ալ մտադիր եմ Միսթրա մնալ այս գիշեր, ոչ թէ գոռելներէն վախնալուս, այլ որովհետեւ կը վախնամ գողերէն։ Ուստի գնա՛ և պատրաստւէ ճամբորդութեան համար։»

Լամբրոս շուտով վերադարձաւ իր տիրուհիին տեղեկացնելու թէ Մօնէմվասիայի եպիսկոպոսն ալ այդ իրիկունը Մարաթօնսի կը մեկնէր, և թէ ինքը կարգադրած էր, ի-

րենց մեծ ապահովութեան համար, մէկտեղ ճամբայ ելլալու, ժամը ութին: Երբ քաղաքը սկսած էր հանդարտիլ, անոնք ճամբայ ելան դէպի Միսթրա:

Արքատիացի աղջիկը կը խօսակցէր եպիսկոպոսին հետ, որ եօթանասուն տարեկան ծերունի մըն էր, բայց ճամբու իւրաքանչիւր ոլորտին անձկագին կը խնդրէր իր ուղեցոյցէն որ վստահ ըլլայ թէ իրենց ճամբան փոխած չէր: Միշտ, երբ խօսելէ կը դադրէր, կը լսէր Լամբրոսին ու եպիսկոպոսի սարկաւազին վիճաբանութիւնը ոգիներու մասին, և կը զայրանար. անոնց սնապաշտութեան վրայ:

Կէս գիշերէն ժամ մը ետք լուսինը քշած էր աստղերը երկնքէն: Յորեկի պէս լոյս էր: Իրենց ձախ կողմը Եւրօտասը կը փայլիլէր անվերջ բլրեղի մը նման, իր բլրաւոր ցօլումներով: Խաղաղ Տայգէտը միայն, ուր իրենք ըսկսած էին իջնել, կը ձգէր խիտ, սև շուքեր և աւելի կը խտացնէր տեսարանը: Արդէն բաւական հեռու գացած էին և իրենց ձիերու քայլերը կամացցած էին, երբ վայրենի աղաղակը լսեցաւ իրենց առաջնորդէն, «Գոռելնէ՛րը, գոռելնէ՛րը»:

Ձիերը իբր թէ հասկցած ըլլային իրենց առաջնորդին ըսածը, հանդարտ կեցան, յամառաբար մերժելով յառաջանալ:

— «Ձէ՞ք տեսներ դանոնք, տիրուհի: Ձէ՞ք տեսներ,» աղաղակեց առաջնորդը: Անոր յանկարծական և հաստատ եղանակները սարսափի պէս բան մը ստեղծեցին բոլորի սրտին մէջ:

— «Հո՛ն են անոնք, հո՛ն»: Սոսկաց և փախաւ առաջնորդը:

— «Աւաղակներ են անոնք,» աղաղակեց Անդրօնիկէն, «և ոչ թէ ոգիներ: Եկուր Լամբրոս,» աւելցուց աղջիկը, և քանի մը քայլ առաջ դնաց:

Արիւնը ծերունի եպիսկոպոսի երակներէն քամեցաւ:

— «Ո՛չ, տիրուհի: Կեցիր, կեցի՛ր,» մրմնջեց Լամբրոս:

Այս կերպարանները, թւով հինգ կամ վեց, մարդկային ձև ունենալ կ'երևէին, և իրենց ձեռները դէպի երկինք տարածած:

Անդրօնիկէն երկու կամ երեք անգամ ձայնեց, «Ո՛վ էք դուք,» և սպառնացաւ կրակել, բայց պատասխան չստացաւ: Իր իսկ աչքերով տեսաւ այդ կերպարաններու թւերուն վեր վար շարժիլը: Ապա կրակեց իր երկու ատրճանակները:

Չայնը արձագանդեց ապառաժէ ապառաժ, և ապա լռեց:

Եպիսկոպոսն ու սարկաւազը սկսան աղօթքով հալածել ոգիները, և մինչև իսկ Անդրօնիկէն սկսաւ վախնալ: Ան սաստիկ հրաման ըրաւ Լամբրոսին կրակել, որ աւամայ հնազանդեցաւ: Ոչ մի արդիւնք առաջ չեկաւ իր կրակէնէն, բացի այն որ այդ երեւոյթներուն թւերը աւելի արագ շարժիլ կը թւէին օդին մէջ: Երբ աղջիկը տեսաւ եպիսկոպոսը, որ քանի մը վայրկեան առաջ կը նախատէր ոգիները, խաշակնքելով «Հալածեա»ներ կ'արտասանէր, սկսաւ ինքն ալ ամբողջովին դողալ:

Հինգ երկար վայրկեաններ անցան և երեւոյթները դադարեցան շարժելէ: Երգմնեցուցութիւններն ու աղօթքները Լամբրոսին ու սարկաւազին աւելի եռանդով կրկնեցան, երբ հովի պէս շուկ մը լսեցաւ իրենց գլխուն վերերը գտնւած մացառներուն ու ժայռերուն մէջ: Անդրօնիկէն ակնարկ մը նետեց ետեւը, և տեսաւ չորս կամ հինգ մարդ, որոնք ցատքեցին ետևի քարերէն: Միևնոյն ատեն ծանօթ ձայն մը լսեց, հրամայելով անոնց որ ձիւ կապեն արմատօլը, որուն վրայ յարձակած էին առաջին անգամ:

Անդրօնիկէն ամէնէն առաջ էր և նեղ ճամբէն հաղիւ մէկ ձի մը կրնար անցնիլ մէկէն: Բոլորովին համոզւած ըլլալով որ ինքը աւաղակներու ձեռքն ինկած էր, ուրիշ միջոց չկար, կամ պէտք էր երթալ դէպի երեւոյթները կա՛մ վերադառնալ և գերի բռնել, Ուստի քաշեց իր սուրը, խրեց ասպանդակը իր ձիու կողքին, քշելով զայն քարուտ զառիվերը:

Երբ անցաւ այս երեւոյթներու մէկի մօտէն, իր սուրով զարկաւ անոր, տեսաւ որ կտոր մը ձերմակ կտաւ էր ան, տեսաւ մը շրջանակի վրայ անցած և օդով լեցուն: Այս պատկերին թւերը կը շարժէին չւաններով, որ յայտնապէս կը քաշէր աւաղակներէն, որ պաշտած էին քարերուն ետև: Քիչ մը հեռուն խումբէն երկու հոգի բռնեցին աղջիկը, որ կեցած էին հոն անցքը պաշտպանելու համար:

Շատ ուշ յարգելի Լամբրոս գիտցաւ թէ իր նախապաշարումը խաբած էր զինքը: Մանիացիները այս խորամանկութիւնը հնարած էին արդիւնելու ուէ գիմադրութիւն անոր կողմէն: Հիմա, երբ անոնք յարձակեցան անոր վրայ՝ ոչ միայն սրտաբեկ գտան զինքը, այլև առանց հրազէնի, որովհետև իր հրացանը պարպած էր: Հաղը մը, որ ճարպիկութեամբ մը նետած էին անոր կուրծքին վրայ, կապեց

զէնքը իր կողքին և անօգնական թողուց զինքը: Իր կղերական ընկերները իրենք զիրենք պաշտպանելու և ոչ մէկ փորձ չըրին:

— «Վար իջիր, իմ եպիսկոպոսս, ըսաւ Պետրոս, յարգանքով, աւազակներու պէտքը:

— «Սպասէ, որդիս,» պատասխանեց դողահար եպիսկոպոսը, անոր ուսերուն կռթնելով՝ ձիէն վար իջնալու համար:

— «Ի՞նչ ունիս պայուսակիդ մէջ, հայր:»

— «Իմ քսակս, քիչ մը դրամով և եպիսկոպոսական ըզգեստներս:»

— «Տուր ինծի քսակդ, իմ եպիսկոպոսս, տո՛ւր նաև պայուսակդ: Երեւակայէ որ ասոնք այրիներու ու որբերու կուտաս:» Եպիսկոպոսը հառաչով մը տւաւ իր քսակը:

— «Հիմա թողութիւն տուր մեզի, եպիսկոպոս, և շնորհէ օրհնութիւնդ:»

Եպիսկոպոսը լուռ մնաց:

— «Մենք ժամանակ չունինք վատնելու, եպիսկոպոս, կ'ըսեմ: Թողութիւն տուր մեզի շուտով, որպէսզի ես չմեղադրուիմ,» աւելցուց գլխաւոր աւազակը, սնապաշտօրէն:

— «Ընդունէ թողութիւն և օրհնութիւն որդիս:»

— «Հիմա, հաճէ վերարկուդ տալ:» Առին վերարկուն, ինչպէս նաև մեծ վերարկուն:

— «Աս ալ օրհնէ, եպիսկոպոս: Պատմուճանդ ալ տուր մեզի: Կը տեսնե՞ս չատուր ենք մենք, և ամէն մէկը բան մը առնելու է:»

Եպիսկոպոսը տւաւ իր պատմուճանը:

— «Հիմա թող որ առնենք կօշիկներդ ու անդրաւարտիքդ: Դուն ժամացոյց մըն ալ ունիս, ինչպէս նաև թուղթեր և մատանիներ: Տո՛ւր մատանիներդ: Ներեցէք կոշտ մատներուս, իմ հոգեւոր հայրս, հրացան գործածելէն եղած է,» ըսաւ աւազակը, խոհականութեամբ, մինչդեռ կը կողոպտէր մէտրապօլիտը: Ապերժանիկ առաջնորդը զրկւած էր մօտաւորապէս իր բոլոր հագուստէն, և ստիպւած էր երկար օրհնութիւն մը տալ իրմէն առնւած իւրաքանչիւր կտորի համար: Ասլա կողոպտեցին սարկաւազը:

— «Հիմա, մեր եպիսկոպոսը, անգամ մը ևս, բարի հօր մը պէս, ճամբադ շարունակելէ առաջ, թողութիւն տուր մեզի:»

Գրեթէ մերկ եպիսկոպոսը, բարձրաձայն, թողութիւն

տւաւ անոնց մեղքին համար, և խնդրեց միայն ազատ թողուիլ:

— «Ա՛հ, մեր հոգեւոր հայրը, սպասի՛ր: Գրաւոր խոստում տուր մեզի, որ ամէն անգամ երբ եկեղեցիին մէջ կը պաշտօնավարես, պիտի չզրկես մեզի սուրբ հաղորդութենէն:»

Եպիսկոպոսը խոստացաւ, բայց քանի որ այս ներկայի սպարտացիները գոհ չմնացին խօսքով միայն, սարգաւազը գծեց գրաւոր խոստումը, փոխ առնելով այն թանաքամանը, որ նախապէս ինքն իր գօտիին մէջ կը կրէր, և որը աւազակները խլած էին իրմէն:

— «Հիմա,» ըսաւ Պետրոս, առաջնորդին դառնալով, «քու բաժինիդ համար առ սք. հօր կօշիկներն ու վերարկուն, և ահա երեք արծաթ անոր քսակէն:

Ասլա իւրաքանչիւրը մոլեռանդութեամբ և ամէնամեծ յարգանքով համբուրեցին եպիսկոպոսի աջը, և եռանդաւի ինքնարդարացումներ ըրին եպիսկոպոսն ու իր սարկաւազը ամայութեան մէջ գրեթէ մերկ թողելու յանգձնութեանը համար:

Աւազակները աւելի մեղմ վարեցան Անդրօնիկէին հետ քան Լամբրոսին: Իզարմանս իրենց գերիներու թող տւին անոնց որ երթան, իրենց զէնքերն ու հագուստներէն մեծ մասը առնելէն ետք: Օրը կործելու մօտ էր, երբ եպիսկոպոսը, իր սարգաւազը, Լամբրոսը և Անդրօնիկէն մէկտեղ շարունակեցին իրենց ճամբան, առանց առաջնորդի, բոկոտն և անպաշտպան:

Երկար օրերու ցաւալի թափառումէ ետք, դրեթէ մաշած, բոլորն ալ հասան Նէսի քաղաքը, Քօրնիկ ծոցի խորունկները: Իրենց ժամանումէն քսանըջորս ժամ առաջ, հանգստեան երիտասարդ և բոլորովին զինւած մանիացիի, որ նստած էր ուժեղ ձիու մը վրայ, և որուն թամբի պայուսակը լաւ լեցւած կ'երևէր: Ոչ պակաս նշանակելի յարգանքով մը, բայց աւելի ընդունելի քան աւազակներունը, ստիպեց կիսամեռ եպիսկոպոսին հեծնալու իր տեղը, և բաժնեց իր ուտեստը սոված ճամբորդներուն:

Իրենց նոր բարեկամին անունն էր Տիմիթրիոս Քուլէաս: Ծնած Մանիայի մէջ, իր բոլոր ընտանիքը, բացի իրմէն, աւազակներ էին: Երբ տասներկու տարեկան էր, անգամ մը արշաւանքի մը մէջ ընկերացաւ անոնց: Այնքան սարսափած էր կռէն ու արիւնահեղութենէն որ տուն չվերադար-

ճաւ, այլ թափառեցաւ Պէլոպոնէսի մէջ երկար ամիսներ, կրցածին չափ իր ապրուստը ճարելով: Վերջապէս Տէմի-ցանայի դպրոցին մէջ ծառայութեան պաշտօնը առաւ: Հոն քիչ մըն ալ ուսմունք առաւ և ծանօթացաւ Թրասիբուլոսին հետ: Չորս տարւայ ժամանակամիջոցին մէջ ան այնքան առաջ գնաց և զարգացաւ որ դասատուութեան պաշտօն մը առաւ նոյն դպրոցին մէջ:

Երբ յունական յեղափոխութիւնը ծագեցաւ, ազատութեան կրակը, որ կայրէր ամէն ազնիւ սրտի մէջ, բոցավառեց ան ալ:

Ցատքեց զէնքի, և հետեւեցաւ Մանա իշխանին, չատ մը յաջող պաշարումներու ու արշաւանքներու մէջ: Տարի մը Միսուլունկի կեցաւ, և օգտուեցաւ յունասէրներու հետ ընկերակցելով: Իր Պէլոպոնէս ըլլալուն պատճառը Միսուլունկիի պետերէն Նէսիի Փէթրօ պէյին յանձնարարութիւններ տանելն էր:

Այս երիտասարդին յանկարծական երեւումին հաւանաբար կը պարտին չորս թափառաշրջիկները իրենց կեանքի պահպանութիւնը: Ո՛չ մէկ զաւակ, կամ եղբայր կրնար աւելի համակրական և առատաձեռն ըլլալ իրենց տագնապին մէջ:

Անդրօնիկէն շուտով Նէսիէն մեկնեցաւ ծովով Միսուլունկի երթալու համար, բայց դեռ պիտի չտեսներ իր սիրահարը: Նաւը Գօրօնիք ծոցէն մեկնելուն պէս, հոն երեցան Եգիպտոսի փոխարքայի տղուն՝ Իպրահիմ փաշայի մեծ նաւատորմիչը, որ արդէն սկսած էր շրջափակել հարաւային Պէլոպոնէսի եզերքը: Յոյն նաւաստիները իրենց բոլոր կըրցածնին ըրին՝ ապաստանարան գտնալու փոքրիկ ծոցերէն մէկուն մէջ Մէթօնի և Քալոս բարձրաւանդակի միջև: Հոն կրակի տւին իրենց նաւը և լեռները ելան, որովհետեւ երկիրը ամէն կողմ արաբներով կը վխտար:

ԺԸ. ԳԼՈՒԽ

Լ Ե Ս Ա Պ Ս Ի Կ Ա Ռ Ա Վ Ա Ր Ի Յ Ը

Նախորդ տարւայ յունիսին, ինչպէս կը յիշենք, Առնավուտ փաշան Պօլիսէն Գահիրէ խրկւած էր: Հինգ ամիս ետք ան մայրաքաղաք վերադաձաւ և հոն նորէն բարձր պաշտօն վարեց:

1824-ի սկիզբները ան ընտրւած էր Լեսպոսի կառավա-

րիչ: Այս կղզիին մէջ էր կայսերական նաւատորմի զօրաբաժինը, որ կը բովանդակէր երկու հարիւր փոխադրանաւեր և ուրիշ նաւեր: Խօսրէվ, Քափտան փաշան, և սուլթան Մահմուտի մտերիմ բարեկամը, անոր հրամանատարն էր: Ան կը ծրագրէր այդ ատենները նաւակալութեան, որ ապաստանարան կուտար փախստական քիոսցիներուն, և կը պարծենար Կոստանդին Քանարիսի ծննդավայրը ըլլալուն համար:

Փսարացիները իմացան անոր ծրագիրը, և պատրաստ կեցան պաշտպանելու իրենք իրենք: Անոնք վարձեցին նաւերեք հազար առնավուտ վարձկաններ, Բօթթաս անուն հրամանատարի մը տակ:

Նաւատորմին մեկնումէն քանի մը օր առաջ, մինչդեռ Առնավուտ փաշան կը խօսակցէր ծովակալին հետ, փոքրիկ նաւակ մը մօտեցաւ որ տաճկական դրօշակ կը կրէր և որուն մէջ կային երեք առնավուտներ: Երեքէն մէկը Քարա Սէյիտ Ալին էր:

Պարթաքասը տեսնելով իսկզբան նեղեցաւ քիչ մը: Ապա խորհելով թէ Պարթաքաս չի կրնար գիտցած ըլլալ թէ Թրասիբուլոս ողջ է, ինքնիրեն եկաւ և ոչ մի վերաբերմունք ցոյց չտուաւ:

Այս մարդիկը եկան իբրեւ լրտեսներ իրենց հրամանատար Քօթթասէն: Յունական ապստամբութենէն առաջ, ան հաւատարիմ և վստահելի փոխանորդն էր, Խօսրէվին: Յետոյ նորէն քրիստոնեայ դարձած էր, և թիւրքերուն դէմ կուած: Փսարացիները ոչինչ չէին գիտեր Քափտան փաշայի հետ ունեցած իր նախնի յարաբերութիւններու մասին: Հիմա, իր նախկին տիրոջ մարդ խրկած էր, խոստանալով մատնել իր ներկայ վարիչները և հրաւիրելով թիւրքերը ցամաք ելլալու ամենագօրաւոր և անառիկ տեղերը որ փրսարիացիները անոր պաշտպանութեան յանձնած էին: Այս դաւաճանութեան պայմանները շուտով կարգադրւեցան ծովակալին և երեք լրաբերներուն միջև:

Պարթաքաս հրաւիրեց իր նախնի ծառան իր պալատը և հետեւեալ խօսակցութիւնը տեղի ունեցաւ հոն՝ թիւրքերէն լեզուով:

— «Ինչո՞ւ խաբեցիր զիս, Քարա Սէյիտ Ալի: Ինչո՞ւ չի խեղդեցիր այդ կեանքները?»

— «Ո՞վ ըսաւ քեզի, փաշաս, թէ ես չիւնդդեցի զինքը?»

— «Ես ինքս ողջ տեսայ ան?»

ԱռնաՎուտը չլարեցաւ, և կմկմաց, «Ես ալ ողջ տեսած եմ զայն: Ես այնքան զարմացայ որքան դուն, որովհետեւ, կ'երդնում Ղուռանին վրայ որ, ես խեղդեցի զինքը լիճին մէջ տեղ, մեծ գնդակ մըն ալ կապելով իր վզին:»

— «Իսկապէս տեսած էք զայն: Ո՞ւր է:»

— «Փսարայի մէջ:»

— «Փսարայի մէջ: Փսարա՞ է հիմա:»

— «Այո: Ան վաշտ մը փսարիացիներու կը հրամայէ նոյն տեղը ուր մերիններն են:»

Խորամանկ Պարթաքասը ջանաց թափանցել առնաՎուտին սիրտը և գիտնալ թէ արդարեւ ճշմարտութիւնը կը խօսէր ան՝ թէ կը խաբէր զինքը, բայց ոչ մէկ նշան չկրցաւ գտնել Քարա Սէյիտ Ալիի սև և մազոտ երեսին վրայ:

— «Ինչո՞ւ չհարցուցիր անոր թէ ինչպէ՛ս պրծաւ մահէն,» հարցուց Պարթաքաս:

— Այդքան յիմար եմ, որ այդպիսի բան մը ընեմ: Ան չի գիտեր թէ ես ունէ բան ըրած եմ իրեն, որովհետեւ ան բնաւ չտեսաւ իմ դէմքս, գիշեր ըլլալուն պատճառով, և ես հազիւ հազ յիշեցի ան:»

— «Ունէ կին ունի՞ հետը:»

— «Ես չտեսայ ունէ մէկը:»

— «Եւ դեռ փսարա՞ է:»

— «Անշուշտ, և միտք ալ չունի անկէ մեկնելու, ինչու որ փսարիացիները միտքերնին դրած են դէի պէս կուիլ և անձնատուր չըլլալ:»

— «Հոս նայիր, Քարա Սէյիտ Ալի: Կրնա՞ս ողջ-ողջ ինծի յանձնել զայն:»

— «Ձգիտեմ, փաշաս, կուիւր սկսածին պէս առաջին գնդակը կրնայ գետին նետել զայն:»

— «Ես գիտեմ ատ, Քարա Սէյիտ Ալի, բայց չե՞ս կրնար ան մէկդի բերել, ուր մենք ցամաք պիտի ելլենք, և իմ մարդոցս յանձնել զայն: Ես պիտի հրամայեմ անոնց ողջ բռնել զայն և չսպաննել: Եթէ ընես, աւելի մեծ վարձատրութիւն մը պիտի ստանաս քան առաջ:»

ԱռնաՎուտը խոստացաւ, որպէսզի ինքզինք դուրս պըրծէ անգութ Պարթաքասի ճանկերէն: Բայց Փսարայի մէջ ո՛չ թրասիբուլոս և ոչ ալ իր շուքը բնաւ երեցած էր:

Թրասիբուլոսին պատճառով Պարթաքաս որոշեց ընկերանալ ծովակալին, իր փառաւոր նաւատորմին միջ:

ԺԹ. ԳԼՈՒԽ

Ն Ե ր Կ ա յ ի Հ Ե ր օ ս ու Թ իւ ն ք

Փսարիացիները կը կասկածէին թէ Քթաս դաւեր կը լարեր իրենց, բայց անմիաբանութիւնները, որոնք շատ անգամ յաղթած են յոյներու ջանքերուն, երևան եկան իրենց խորհրդաժողովին մէջ: Ասկէ զատ անգամը բաւական ազդեցութիւն ունէր բնակիչներուն վրայ որ դիւրին չէր հակառակիլ: Ծովուն մէջի ժայռերն ու խոռոչաւոր ապառաժները իր պահպանած կէտերը այնքան անմատչելի կ'ընէին, որ այդ ուղղութիւնով թշնամուն ցամաքը ելլալու վախը չկար:

Անվահեր Քանարիսը պնդեց հրձիգ նաւերով յարձակիլ թիւրք նաւատորմին վրայ, բայց ընդդիմադիր կուսակցութիւնը արդիւնց ատ՝ խորհրդաժողովին մէջ: Նաւերուն ղէնքերն ու նաւաստիները դուրս բերին ցամաքային պատուարներ աւելի զօրացնելու համար: Որպէսզի փախուստի բոլոր միջոցները վերցնեն և ստիպւած ըլլան մինչև մահ կուիլ, նաւերուն ղեկերը հանեցին, և բոլորովին քանդեցին զանոնք: Այս ռազմագիտութիւնը վաղեմի Սպարտային արժանի էր թերեւ, բայց կղզին տեղագրական կերպարանքները և թշնամիին գերազանց նաւային հանճարը անհրաժեշտ կը դարձնէր որ այս ժողովուրդը օգտէին ունէ պատահութեան, և կուեյու իրենց զօրաւոր թշնամիին դէմ ջուրին վրայ նախ քան իրենց ցամաքին վրայ ամրանալը՝ հոն կուեյու համար անոնց դէմ: Իրենց նաւերուն մէջ թողուցին միայն ծերերը, կիներն ու մանուկները, քանի մը նաւաստիներով, զանոնք պաշտպանելու համար ունէ արկածի պահուն:

Նաւամատոյցին երկու իւրաքանչիւր ծայրերը հազար հինգ հարիւր զօրք տեղաւորեցին, այդ գրեթէ անանցանելի եղերքին մէջ տեղերը թնդանթներ տնկեցին: Ձեռքի տակ ունեցան պահեստի չորս հազար զօրք, տիրապետող բարձրութեան մը վրայ, պատրաստ շարժելու հոն ուր վրտանդը կրնայ աւելի սպառնական ըլլալ:

Յուլիոսի առաջին օրը սուլթանի նաւատորմը մեկնեցաւ լեսպոսէն, և հետեւեալ օրը իրիկւան դէմ երեցաւ Փսարայի բացերը:

Քանի մը ֆրէկաթներ ասպատակեցին բոլորտիքը քննելու և քանի մը հարւածներ փոխանակելու բերդերուն հետ, բայց յետոյ վերադարձան իրենց դիրքը։

Թիւրքերը մնացած գիշերը անցուցին կղզիին բացերը։ Լոյսերն ու լապտերները կայմին և նաւուն զանազան կողմերը ցոյց կուտային թէ խուրձիտ փաշան նախազգուշութիւններ ըրած էր արկածախնդիր հրձիգ նաւերու դէմ։

Յուլիս երեքի արշալոյսին թիւրք նաւատորմը առաջացաւ երկու բաժինով։ Զօրաւոր բաժինը մօտեցաւ լաւ ամրացած նաւահանգստին մոտաւոր, մինչդեռ միւսը քչեց դէպի հոն ուր Բօթասն ու իր առնավուտներն էին։

Փոխ-ծովակալի նաւուն վրայ, որ կառավորուող էր երկրորդ բաժինին, կեցած էր Պարթաքաս, իր ձեռքին բռնած լրտեսող դիտակ մը կը ջանար գտնել Թրասիբուլոս առնավուտ վարձկաններու մէջ։

Պատերազմանաւը սկսաւ բուռն թնդանօթածգութիւն մը քաղաքին վրայ։ Թանձր ծուխին մէջ երկրորդ բաժինը յաջողեցաւ, առանց տեսնուելու, ցամաք հանել մօտաւորապէս տասնընորս հազար կոտաղի ենիչէրիներ փոքրիկ, աւազուտ նաւահանգիստ մը որ երկու ահագին սեպացեալ ժայռերու մէջ տեղ կը գտնէր, Բօթասի դիրքին մօտ։ Երեսուն փսարիացիներ երեք թնդանօթներով դիրք մը ունէին մօտերը։ Զանացին ետ մղել, բայց ինկան առնաբար, զէն իձեռին, մեծ ջարդ մը տալով թշնամուն նախապէս։ Ապա ենիչէրիները սուրէ անցուցին նոյն իսկ այն առնավուտները որոնք ընդդիմադրած չէին անոնց ցամաքը ելլալուն, այլ գրկաբաց ընդունած էին։

Երբ Քարա Սէյիտ Ալին տեսաւ ենիչէրիներու նենգութիւնը, և ճանչցաւ Լեսպոսի կառավարչին դէմքը, ոստուկով մը ցատկեց վար հեռաւոր հրետանիի մը մօտ որ դեռ թիւրքերը գրաւած չէին, և վազեց փսարիացիներու գծին ամէնամօտ կէտը։

Կղզեցիները բուռն կերպով դիմադրեցին ծովակալին յարձակումին, բայց երբ ենիչէրիները, որոնք տիրացած սպառնացող դիրքերու, սկսան վխտալ, ինքզինքնին խոտորնակի կրակներու ենթարկւած գտան։ Զարմանքն ու շփոթութիւնը տկարացուց իրենց ուժը։ Անոնք ետ մղած էին առաջին բաժինը, բայց հիմա չգիտէին թէ ի՞նչ պէտք էր ընել։ Անորոշութեան այս սոսկալի վայրկեաններուն մէջ խուրձիտ փաշան յաջողեցաւ ուրիշ բաժին մըն ալ ցա-

մաք հանել։ Այսպէս փսարիացիները ճնշւած էին ամէն կողմէ։

Սակայն դեռ յաղթութիւնը յամառաբար կը վիճէր։ Վերջապէս գրեթէ հինգ հարիւր յիսուն յոյներ, քալելով իրենց ընկերներու դիակներու վրայէն, կտրեցին իրենց ճամբան և մագլցեցան մերձակայ բլուր մը։ Անկէ ալ, երեկոյն, անցան սբ. Նիքօլայի բերդը, որուն մէջ կիներու, մանուկներու ու ծերերու բազմութիւն մը արդէն ապաստան գտած էր։

Ենիչէրիներէն պրծելով, Քարա Սէյիտ Ալին քրտնաթաթալս քաղաք հասաւ։ Մտաւ առաջին հանդիպած տունը։ Հոն դտաւ ոտքէն վիրաւորւած մարդ մը, որու մօտ կեցած էր իր երիտասարդ և գեղեցկատեսիլ կինը, ծեր կին մը, որ յայտնապէս էրկան մայրը ըլլալու էր, և երկու կամ երեք աղախիներ, բոլորն ալ սպառազէն։

Ենիչէրի մը կարծելով զայն բոլորն ալ զէնքերնին վերցուցին ինքնապաշտպանութեան համար, բայց Քարա Սէյիտ Ալին համոզեց զանոնք թէ ինքը թշնամի մը չէր, և ստիպեց անոնց շուտով քաղաքը թողուլ, որովհետև ենիչէրիները շատ հեռու չէին։

— «Կրնա՞ս վերցնել էրիկս և սբ. Նիքօլայի բերդը տանել զայն։ Ես քեզի պիտի տամ այս բոլոր ժամացոյցները, եթէ ուզես ընել,» ըսաւ երիտասարդ կինը, Քարա Սէյիտ Ալին։ Գոյց տալով անոր երեք ոսկի ժամացոյցներ։

— «Եւ ես ալ քեզի պիտի տամ այս մարգարիտը,» աւելցուց ծեր կինը։

Առնավուտին աչքերը փայլեցան գանձին իտես։

— «Դուք ալ պիտի գա՞ք,» հարցուց առնավուտը։

— «Մենք քեզի պիտի հետևինք, և ձեռք պիտի կարկառենք երբ յոգնինս։»

— «Բերդը ապահով չէ, և ենիչէրիներու ալ պիտի հանդպինք։ Ես կռնակս կ'առնեմ կը տանիմ զայն դէպի նաւերը։»

— «Ի՞նչպէս կրնան նաւերը թողուլ առանց դեկի։ Ո՛չ, դէպի սբ. Նիքօլայի բերդը, և մենք ալ կուգանք։»

Առնավուտը նկատեց ժամացոյցներն ու մարգարիտը, և անխօս, շալկեց մարդը և, միւս կիներուն հետ մէկտեղ, թողուցին տունը։

Բերդը հասնելու համար մարդ պէտք է կամ երթայ ուղիղ գծով, — այս պարագային ստիպւած պիտի ըլլայ

կարել թիւրքերու շարքը, ինչպէս հինգ հարիւր յիսուն փսարիացիները ըրին, — կա՛մ պէտք է մեծ դարձւածքով մը երթայ, որը երկար ժամեր կը պահանջէ:

Քարա Սէյիտ Ալին երկրորդը ընտրեց, և աշտարակին դիմացը հասան կէս գիշերին:

Անկարելի էր ներս մտնալ. թիւրքերը ամէն կողմէն պաշարած էին, և կ'ականակէին վերջին յարձակումը տալ յաջորդ օրը: Ժամանակ չկար ետ երթալու և մահը անխուսափելի էր ցորեկի լոյսը զանոնք երևան բերելուն պէս:

— «Էաւ է որ նաւ երթանք, իմ կիալուրիսս», ըսաւ մանկամարդ կինը, իր էրկան:

— «Ես գաղափար մը ունիմ, կինս: Աջ կողմերնիս մեծ թղենիի ծառ մը կը յիշեմ: Դուն ծառին վրայ կը մագլցես, ես ալ տակը կը մնամ: Եթէ թիւրքերը եկան, միայն գընդակ մը տուր ինծի, որպէսզի անոնց ձեռքը չխցնամ, և դուն ալ անոնց գնդակները պիտի քաշես ծառին մէջ, և այսպէս մենք կը մեռնինք ճշմարիտ փսարիացիի մը մահով:»

Այս պարագային տակ ամէնէն լաւ խրատն էր: Անոնք անմիջապէս փնտռեցին թղենին:

Արշալոյսը բացւելուն պէս, ծառին վրայէն անոնք նըշմարեցին ենիշէրիներու խումբեր, որոնք կրկնակի յարձակումներ կուտային սր. Նիքօլայի բերդին: Յուլիս չորսի այդ ամբողջ օրը նոր նոր տաճիկ զօրքեր ցամաք կ'ելլէին, բայց պաշարւողները յուսահատ դիմադրութիւն մը կը պահէին:

Միւսնոյն ատեն Քարա Սէյիտ Ալին իր բարձրութենէն պարզապէս տեսաւ իր նախկին տէրը՝ նստած իր ծառաներուն հետ, գնդակի հեռաւորութենէ դուրս գտնւող քարի մը վրայ, դարձնելով իր դիտակը ամէն կողմ և դիտելով կռիւը:

Բերդին հրացանները երեք կատաղի յարձակումներ ետ մղեցին, բայց վերջապէս փսարիացիներու ռազմամթերքը սկսաւ սպառուիլ, և նոր զօրքերու շարունակական երևումէն, անոնք գիտցան որ կա՛մ պէտք էր անձնատուր ըլլային կա՛մ մեռնէին:

Ժամը գրեթէ երկուքին, կէսօրէ ետք, հրամանատարներէն մէկը հարցուց պաշարւողներուն թէ ո՞րը կը նախընտրէին, — անձնատուր ըլլա՞լը, թէ փառաւոր մահը:

— «Փառաւոր մահ մը լաւագոյն է քան գերութիւնը», աղաղակեցին մարդիկ ու կիներ միասին:

Մեծ քանակութեամբ վառող ամբարած էր բերդին դուրսի կողմը խորունկ ականի մը մէջ:

Հաստեկ նաւաստի մը պարիսպէն դուրս ցատքեց, վառած ջահ մը բռնած իր ձախ ձեռքին և վազեց դէպի ականը, բայց երբ միայն քանի մը քայլ հեռուն էր՝ ինկաւ գընդակներու տարափի մը տակ:

— «Ուրի՛շ մը, ուրի՛շ մը», աղաղակեց տասնըհինգ տարեկան պատանի մը, և կայծակի մը պէս հետեւեցաւ բռնելու անմահութեան ջահը: Ան ալ ինկաւ ուէ բան մը գլուխ հանելէ առաջ: Միւսնոյն կերպով ծերունի մըն ալ ինկաւ, որ ատենօք քաջ նաւաստի մը եղած էր այն ռուս նաւատորմին, որ այրեց թրքական նաւերը, Չէչմէի մէջ: Երեք ուրիշներ նոյնը փորձեցին կարգով, բայց ասոնք ալ նախ քան վառողի շտեմարանը հասնիլը մահուան հանդիպեցան:

Քանի մը վայրկեան յոյները դադրեցան կրակելէ: Ծունկի չոքած, իրենց ձեռքերը բարձրացուցին Անոր որ իրենց առջև դրած էր այսպիսի մարտիրոսութիւն մը աղատութեան ու քրիստոնէութեան համար:

Թիւրքերը կարծելով թէ անոնք կրակելը դադրեցուցին, որպէսզի անձնատուր ըլլան, ամէն կողմէն վազեցին բերդին դէմ աղաղակելով «Ալլա՛հ»:

Ապա ձեռմակ դրօշակ մը ծածանեցաւ բերդին վրայ, որ կը կրէր «Աղատութիւն կամ մահ» բառերը և միւսնոյն ատեն աշխարհը դղրդաց և ամբողջ հօրիզօնը լեցւեցաւ ահագին և կրկնակի որոտումներով:

Սր. Նիքօլայի բերդը պայթեցաւ օդին մէջ, շուռ տալով դէպի երկինք կամ թաղելով անհարթ քարերուն մէջ վեց հազար թիւրք և փսարիացիները, զինուոր, կին, մանուկ և ծերերը որոնք ներսն էին:

Ի. ԳԼՈՒԽ

Կ'են ը մ'ը Պ ա շ տ պ ա ն ու թ իւ ն ը

Պայթումի այդ վայրկենին թանձր ծուխի մէջ առնափուտ փաշան բաժնւած էր իր ծառաներէն, և սկսաւ կրցածին չափ հեռու վազել այդ սոսկալի անսարանէն: Վերջապէս կանգ առաւ այն ծառին տակ որուն վրայ մագլցած էին Քարա Սէյիտ Ալին և փսարացիները:

Անոր մօտենալը տեսնելով, վիրաւորւած կեալուրիսը իր ուժերը հաւաքեց, ոտքի կեցաւ և սպասեց ինքզինք պահելով ծառին ետև: Վատասիրտ Պարթաքասը բաւական մօ-

տենալուն պէս, անոր վզէն բռնեց և իր ուժեղ մատներով ուզեց խեղդել:

Վրէժխնդրութեան կատաղի ծարաւով կեալուրիս իր սուրը Առնավուտ փաշային սրտին դէմ՝ բռնած էր, երբ, հեացող շունջով մը, վերջինս ըսաւ, «Մի՛ սպաններ զիս, ես քրիստոնեայ մըն եմ: Անոնք զիս բռնի թիւրք ըրին»:

— «Յո՛ւն մըն ես դուն. յոյները փաթթոց չեն ունենար»:

— «Ես փաթթոց չեմ ունեցած միշտ: Անոնք զիս փաթրաս տարին: Զէյմիսին, Լօնթօսին հետ եղբօր պէս ենք»:

— «Բա՛հ, Առնավուտ փաշա,» աղաղակեց առնավուտը, ցատկելով ծառէն վար, «Ես կըսեմ թէ այս մարդը ուէ ազգականութիւն չունի Լօնթօսի հետ»:

— «Ի՛մ Գարա Սէյիտ Ալիս, Ալլահը խրկեց քեզի: Օրհնեալ ըլլալ Ալլահը,» և նայեցաւ դէպի թզենին, որուն խիտ տերեւներուն ու ճիւղերուն մէջ տեսաւ ատրճանակներ և դանակներ առանց կարող ըլլալ որոշելու թէ որքան և ինչ մարդիկ կային հոն:

— «Դուք ի՞նչ էք, թիւրք թէ քրիստոնեայ,» հարցուց առնավուտը:

— «Ծի՛ղդ ինչ որ դուն ես Գարա Սէյիտ Ալի, դուն բաւական լաւ գիտես»:

— «Ես առնավուտ բազէ մըն եմ, ով որ ինծի ամէնէն շատ դրամը տայ, կը կուրիմ անոր համար»:

— «Սուրդ անոր սիրտը մխէ, իմ կեալուրիսս: Զե՞ս լըսեր: Փաշա մըն է ան: Ի՞նչ բանի համար կը պահես զայն, կեալուրիս: Անոնք ամբողջ փսարան մոխիր դարձուցին,» աղաղակեց փսարացիի կինը:

Փսարացիին կասկածի մէջ էր, չգիտէր թէ արդեօք իր կնոջ լսելով իր սուր դանակը աւելի խորը մխէր Պարթաքասի սև սրտին մէջ, թէ տեղի տար անոր թախանձագին պաղատանքներուն:

— «Հանդա՛րտ կեցիր: Ինչո՞ւ կը պոռաս: Որպէսզի թիւրքերը գան և քեզի ազատե՞ն»:

— «Ես չեմ պոռար, միայն մի սպաններ զիս: Ես համբաւաւոր Պարթաքասն եմ, Տէմէցանայի քէհեային աղջկան դասատուն: Եօթը լեզւէն կը խօսիմ, այս պատճառով ինծի փաշա ըրին: Ես Լեսպոսի փաշան եմ, և գաղտնապէս բարիք կընեմ քրիստոնեաներուն: Զեր գերին ըրէք զիս, բայց մի սպանէք: Ես հարուստ եմ և կրնամ իմ փրկանք

վճարել, և կրնաք փոխել զիս ձեր հարիւր մարդոց հետ: Ի՞նչ պիտի չահիք կեանքը առնելով մէկու մը որ հետը փարա մը անգամ չունի»:

— «Ես չեմ սպաններ զայն խմբապետ, որովհետեւ գիտեմ թէ ան իսկապէս շատ հարուստ է: Պզտիկ գործի մը համար տասը հազար դրուշ տաւ ինծի անգամ մը»:

— «Ծառէն վեր մագլցէ: Շո՛ւտ: Եթէ մենք փախչինք, դուն ալ պիտի փախչիս: Եթէ թիւրք մը գայ հոս նախ դուն պիտի մեռնիս ապա մենք: Բարի մայր, աչքերդ անոր վրայէն մի վերցնել: Քեզի կը յանձնեմ՝ զայն և գիտեմ թէ ի՞նչ օժ է»:

— Պարթաքասը, առնավուտը և փսարացիին իրենք զիրենք պահեցին թզենիին տերեւներուն մէջ մինչդեռ պայթիւնի ծուլը աստիճանաբար կը փարատէր: Կեալուրիս վերստին ապահովեց իր դիրքը ծառին ետև:

— «Ինչպէ՞ս պատահեցաւ որ այս ծառին մէջ կը գտնուիս Գարա Սէյիտ Ալի,» հարցուց Պարթաքաս, թիւրքերէն, իր սարսափը նւազիլ սկսելուն պէս:

— «Անոնք ինծի վճարեցին վիրաւորած մարդը տանելու և իրենց մօտ կենալ կուեցու համար»:

— «Բայց դուն Գօթասին ու միւս առնավուտներուն հետ չէ՞իր»:

— «Հոն էի բայց երբ տեսայ այն պատուաւոր եղանակը որով վարեցաք անոնց հետ, ես երեսուն ոտք բարձրութենէ մը վար ցատքեցի ու փախայ»:

— «Ես ուէ մէկուն չմնասեցի: Ենիչէրիները ամէն տեղ վայրենի դաղաններ են»:

— «Դուն անոնցմէ գէշ ես — դուն աւելի մարդիկ ըսպաննած ես: Գոնէ այդպէս կ'ընեն պատերազմի մէջ»:

— «Ինչպէ՞ս կը յանդգնիս այդպէս խօսիլ ինծի», կըմկմաց փաշան ծածկելով իր ոսոխութիւնը:

— «Դիւրին է քանի որ կրօնքդ կը փոխես այդքան յաճախակի: Երբ Եանիա էիր թիւրք մը և քաթթանճի մը չէիր, ինչո՞ւ ճիշդ հիմա ըսիր թէ քրիստոնեայ մըն ես»:

— «Երբ պզտիկ տղայ էի քրիստոնեայ մըն էի, բայց թիւրքերը առին և միւսիւման ըրին զիս»:

— «Այդ բոլորը սուտ ես: Քեզմէն զատ ուրիշ մը չբերաւ լալիօթները քէհեային աշտարակը և կոտորեց այդ բոլոր ժողովուրդը. դուն քու կամքովդ իսկ գացիր թիւրքերուն հետ»:

— «Ո՞վ պատմեց քեզի այդ սուտերը, Գարա Սէյիտ Ալի:»

— «Թրասիրուլուս պատմեց ինծի:»

— «Կը տեսնեմ որ բաւական լաւ ծանօթ էք իրարու», ըսաւ կեալուրիսի ծերունի. մայրը, որ թիւրքերէն կը հասկնար, և հետաքրքրութեամբ կը լսէր անոնց:

— «Այո՛, Եանիա ճանչցայ զինքը», աղաղակեց առնաւորուտը ընտանեբար շոյելով Պարթաքասի կռնակը և հեգնօրէն նայելով անոր երեսին:

Առնաւորուտ փաշան մոռցաւ իր վախը և խոր վիրաւորանք մը զգաց իր հպարտութեանը: «Պրավօ՛, Գարա Սէյիտ Ալի, պրավօ՛: Լաւ վերաբերմունք ցոյց կուտաս քու նախկին տիրոջ: Եւ ի՞նչ եղաւ Թրասիրուլուսը», շարունակեց ան, թիւրքերէն, փոխելով իր եղանակը և նշան ընելով անոր որ զգուշանայ:

— «Ի՞նչ եղաւ ան: Կ'ուզե՛ս գիտնալ: Ինծի չըսի՞ր որ ջրախեղդ ընեմ դինքը», ըսաւ առնաւորուտը, փաշային երեսը նայելով: «Բայց ան ճշմարիտ փալիքարի մըն էր, և ես անոր դէմ կուած էի Տրակացանայի մէջ, և արեան ուխտ մը ունէի անոր հետ: Ան լաւ վճարեց ինծի, ուստի չսպաննեցի զինքը, այլ խնայեցի իր կեանքին ինչպէս նաև Քարլինը, և հիմա Միսօլունկի կը գտնուի ան:»

Պարթաքաս բառ մը խսկ չարտասանեց, այլ ջղաճգօրէն իր շուրթները կրծեց:

— «Փսարա գալերնէս առաջ Միսօլունկի էինք, և նորէն տեսայ զինքը: Ան ծանրապէս վիրաւորուած էր Քարլինէսի մէջ, ուր կը գտնէր Մարկոս Պօցարիսի հետ, բայց հիմա ապաքինելու վրայ է ան: Օ՛, քու բոլոր դաղտնիքներդ գիտեմ ես: Ինչպէ՛ս դու դասատու մըն էիր Տէմէցանայի աշտարակին մէջ և ինչպէ՛ս բերիր լալիօթները, ինչպէ՛ս խաբեցիր Լօնթօսը՝ Փաթրասի մէջ, ինչպէ՛ս փախար Տիկին Վուվուլինայէն Թրիփօլիցայի մէջ, ինչպէ՛ս ձեռքդ դրիր Ալի փաշայի բոլոր գանձերուն վրայ, և պատճառ դարձար Խուրչիտ փաշայի մահուան, և ինչպէ՛ս Անդրօնիկէն դուրս պրծաւ քու ճանկերէդ:»

— «Եւ Անդրօնիկէն ի՞նքն ալ Միսօլունկի էր», հարցուց Պարթաքաս և իր մազերը ցլեցան:

— «Ան կ'սպասէր աղջկան ամէն ժամ Յոնիական կղզիներէն:»

— «Եւ ա՛յս կապիկը ըրած է այդ ամէնը», աղաղակեց

ծերունի կինը. «Բա՛, ես կուզեմ կախել զինքը այս ճիւղերուն մէկէն վար:»

— «Կապիկ մըն է ան, տիկին, իր ծուռ մարմինով:»

— «Ի՞նչ սուտեր կը յերկրես», Գարա Սէյիտ Ալի: Գուռ կը հաւատաւ ամէն ինչ որ կը պատմեն քեզի: Մի հաւատար, տիկին մայր, մի հաւատար: Երբ մէկը հարուստ և ազդեցիկ ըլլայ, բոլոր ժողովուրդը կը հաջն անոր հեռուէն:»

— «Հո՛ս նայիր, գաճաճ. կը ստե՛մ, կ'ըսես: Տասը հաղար դրուշ չտուի՞ր ինծի Թրասիրուլուսն ու Քարլը Լիճին մէջ ջրախեղդ ընելու համար: Սո՛ւտ է աս», հարցուց Գարա Սէյիտ Ալի բարկութեամբ, ոլորելով իր մեծ պիսը:

— «Ի՞նչ կը խօսին անոնք այդքան բարձր, մայր», հարցուց կեալուրիս:

— «Կը թալի թէ անոնք բաւական լաւ կը ճանչնան զիրար: Յաւալի է որ ես չեմ հասկնար թիւրքերէն, պատասխանեց իր կինը:

— «Անոնք իրաւի լաւ կը ճանչնան զիրար», ըսաւ ծեր կինը, «կը տեսնես այս կապիկը, տղաս: Ան չատ քրիստոնեաներ սպաննած է, և չատ ուրիշներ ալ կողոպտած է, և այսպէսով փաշա եղած է: Ըսէ՛ Քարա Սէյիտ Ալիին որ քեզի պատմէ, ան ալ ուրացող մըն է:»

— «Այդպէ՛ս է: Գոցէ անոր բերանը ուրեմն, ինչո՞ւ պէտք է պահենք զայն: Այս ուրացողները թիւրքերէն ալ գէշ են:»

— «Մի հաւատար, իմ բարի մայրս, Քրիստոսի սիրուն: Այնքան յամա՞ռ ես որ մէկը սպաննես առանց ապացոյցի: Ես քեզի պէս քրիստոնեայ մըն եմ: Այս մարդը թիւրք մըն է: Տես իմ համայիւս, ճշմարիտ խաչին կտորի մը հետ մէկտեղ: Մանկութենէս իվեր վիզէս կախած եմ զայն: Եթէ թիւրք եղած ըլլայի, ինչ բանի պիտի գար ան ինծի: Ոչինչ բայց եթէ դիպածները փաշա կ'ընեն զիս: Ես երկու հարիւր հազար դուրուշ կրնամ տար քեզի իմ ազատութեանըս համար: Ես ամբողջ Մօրէայի և Ռումէլիայի մէջ ազդականներ ունիմ, Քարայիսքաքիս, Մարկոս Պօցարիս, Լօնթօս, Մավրօքօրտաթոս, բոլորն ալ իմ ազդականներս են:»

— «Մի հաւատար, խմբապետ, այդ բոլորը սուտ է, միայն թէ հարուստ է:»

— «Ա՛հ, անիծեալ գերի: Առնաւորուտը իմ ծառաս էր, հացս կերաւ և տես թէ ինչպէս կը վարւի հիմա ինծի հետ:»

— «Մի՛ անպատեհեր զիս, կ'ըսեմ, և դո՛ւն չկերա՞ր քէհեային հացը»

— «Գեղեցկատեսիլ արարած», ըսաւ Պարթաքաս դառնալով կեալուրիսի կնոջ և մեղմացնելով իր եղանակը, «Քու պաշտպանութիւնդ կը խնդրեմ: Կը տեսնամ թէ արիւնը որքան ծարաւի է վրէժխնդրութեան, և դուն հոգի չես ըներ, անմեղին համար ըլլայ ատ թէ յանցաւորին: Հո՛ս նայիր: Մեր հայրերու հին օրերուն մէջ գեղեցկատեսիլ կնոջ մը պաշտպանութիւնը աստուածուհիի մը պաշտպանութեանը կը նմանէր, և ոչ ոք չէր բռնաբարեր զայն: Եթէ զիս քու պաշտպանութեանդ տակ առնես, կը խոստանամ քեզ մեծ տիկին մը ընել: Ես չատ հարուստ եմ, ուստի ինչո՞ւ կ'ուզես սպաննել զիս»

— «Թող որ քիչ մըն ալ ապրի կեալուրիս: Այդ առնաւորաւ գիտէ թէ որքան հարուստ է ան: Թերեւս ան կը լըրացնէ մեր կորուսած հազարները», ըսաւ մանկամարդ կինը:

— «Եթէ տեսնաս թիւրքերուն հոս գալը, այն ատեն լմնցուր զինքը, որովհետեւ եթէ անգամ մը մեր ձեռքէն պրծի, առաջինը պիտի ըլլայ մեզ սպաննողներէն»:

Մարդիկ և կիներ այդ պահուն մահադէպ լռութեան մը մէջ ինկան: Իւրաքանչիւրը կը զարմանար թէ արդեօք ան պիտի փրկէր անոր կեանքը թէ ոչ:

Պարթաքաս, մանաւանդ, ըսաւ ինքնիրեն թէ եթէ բարի բախտը այս անգամ ալ թողուր իրեն երթալ, ասկէ ետք հաւատարիմ թիւրք մը պիտի ըլլար, որովհետեւ իր ոճիրները այնքան ծանօթ էին յոյներուն, որ չէր կրնար ունէ գիրք յուսալ անոնց մէջ, ոչ ալ թերեւս պիտի կրնար խուսափիլ պատիւէն:

Գրեթէ ժամը իննին, այդ իրիկուն, թանձր խաւարը կարելի ըրաւ այդ ընտանիքին ծառէն վար իջնալու: Անոնք կապեցին Պարթաքասին ձեռքերը գօտիով մը և քաշեցին հետերնին: Առնալուսը նորէն կեալուրիսը շալկեց, և բոլորն ալ ճամբայ ինկան դէպի կղզիին դիմացի ծովեզրը, ուր կը յուսային նաւ մը գտնել և մեկնիլ:

ԻԱ. ԳԼՈՒԽ

Լ ո գ ա ն ք մ ր

Ծովեզրը չատ հեռու չէր: Հոն կեալուրիսի ընտանիքը գտաւ ուրիշ մարդիկ ու կիներ որոնք միեւնոյն նպատակին

համար եկած էին: Արշալոյսին մօտ նկատեցին բազմութիւնով խռնած նաւակ մը, ողորկ ու ջինջ ծովուն վրայ հոս ու հոն տարուբերելով: Փսարացիներու այն նաւակներէն մէկն էր այս որուն ղեկն ու առագաստները վերցուցած էին աղէտքին առաջ:

— «Ինչո՞ւ պէտք է սպասենք հոս թիւրքերուն համար» ըսաւ կեալուրիս, «Եկէք, ցատքենք ջուրը և անոր հասնինք»:

— «Լողալ գիտե՞ս, Քարա Սէյիտ Ալի», ծեր կինը հարցուց առնալուսին:

— «Դւիժի մը պէս: Մանկութենէս իվեր ջուրի մէջ եղած եմ, ես ծովային ոգնիներ բռնած եմ այնքան դիւրին որքան միջատներ»:

— «Իսկ դո՞ւն: Լողալ գիտե՞ս», հարցուց ան, Պարթաքասին դառնալով:

— «Ո՛չ, տիկին մայր: Բնաւ կեանքիս մէջ ծունկերէս վեր ջուրը մտած չեմ»:

— «Հիմա ան ջուրը պիտի մտնայ մինչև իր վիզը», աւելցուց Քարա Սէյիտ Ալին չոր եղանակով մը:

— «Օ՛հ, թշուառական: Զրախեղդ պիտի ընէ զիս: Ես լմնցած եմ: Կը տեսնամ այս ամէնը: Զրախեղդ պիտի ընեն զիս ասոնք», Պարթաքաս սկսաւ հեկեկալ ողբագին:

— «Հանդարտ կեցիր, հանդարտ կեցիր: Հանէ լաթերդ: Քարա Սէյիտ Ալի, դուն և Մանթօն օգնեցէք կեալուրիսին: Մնացածներս կը հսկենք այս մարդուն», ըսաւ մայրը:

— «Քանի որ ան լողալ չգիտեր, ինչո՞ւ համար պէտք է տանինք հետերնիս: Թողէք դանակս միեմ անոր և լմնցընեմ», ըսաւ փսարացիին նորէն:

— «Ես կրնամ լողալ քիչ մը, կրնա՞մ: Մի՛ սպաննէք զիս: Եթէ միւսները օգնեն ինծի կրնամ տատանիլ ջուրին երեսը: Մեզք է կորսնցնել ձեզի խոստացած հազարներս: Իմ քաղցր տիկինս, ես քու պաշտպանութիւնդ կը հայցեմ: Մի՛ թողուր որ անոնք զիս սպաննեն»:

— «Հանէ շորերդ, կուզ, ինչո՞ւ կ'աղաղակես ինծի: Հանէ շորերդ: Թիւրքերը ուր որ են հիմա, կրնան բլուրին վրայ երևնալ», ըսաւ մանկամարդ կինը, որ, միւս կիներուն հետ, իր վրայէն նետած էր կղզիի ծանր զգեստները, և միայն պահած էր թեթեւ զգեստ մը:

Ինքն ալ իր հագուստները հանեց մեքենայաբար:

— «Է՛յ, կուզ, կռուներ կի պէս սապատ մը ունիս,» ըսաւ առնալու տը, զարմացած անոր ոսկորակոյտ և տձև մարմնին տեսքէն:

Միւսները, որոնք միայն իրենց առջևի վտանգի մասին կը խորհէին, ուշադրութիւն չդարձուցին անոր խօսքերուն, այլ ցատքեցին ծովը կարելիին չափ շուտով:

— «Յատքէ, փաշա, ջուրին մէջ: Ես քեզի համար կըստասեմ:»

— «Ո՛չ, սուրբ մայր: Ես ընաւ ծովը մտած չեմ: Ո՛չ պիտի խղճուիմ:»

— «Յատքէ՛, ցատքէ կ'ըսեմ: Սպասելու ժամանակ չունիմ էս,» աղաղակեց առնալու տը անգամ մըն ալ:

Պարթաքաս մօտեցաւ ջուրին և մէկէն ետ ընկրկեցաւ, աղաղակելով, «Ո՛չ, ո՛չ, սպաննէ զիս, բայց մի՛ ջրախեղդ ըներ: Ո՛չ,» հառաչեց, ակռաները կրճտելով և գլուխը թոթեւելով, իբր թէ ջրավախութեան մէջ ըլլար:

— «Ինչո՞ւ այդ յիմարը ջուրէն կը վախնայ: Այս է կ'ըսեմ ցտտքելուն կերպը:»

Առնալու տը, որ Պարթաքասին ետեւ կանգնած էր, բռնեց անոր վզէն, և աջ ձեռքով վերցնելով անոր մարմինը, շան ձագի մը պէս, նետեց կիներու խումբին մէջ, որոնք, յաւերժահարսերու պէս, կ'սպասէին անոր, կէս շրջանակ կազմած:

Առնալու տ փաշան սուր ճիչ մը արձակեց ջուրը իյնալէն առաջ, և ապա անմիջապէս ետք առնալու տը, ճլօփ: ջուրին մէջ ցատկեց:

Վայրկեան մը ապերժանիկ նախկին դասատուն կորսւած էր ջուրի խորութեան մէջ, և տալս անկաքարի մը պէս կրկին երևցաւ ջուրին երեսը: Աչքերը գոցեցան, մազերը շրեղեցան երեսներուն վրայ, բերանը փրփրեցաւ և սկսաւ հեալ բարձրաձայն և չարաչար, վերստանալու համար իր շունչը որ նետւած ատենը պահած էր կրցածին չափ:

Փսարացիները բռնեցին զայն մեռած աւելի վախէն քան բաղնիքէն որ առաւ յունիսի այդ գեղեցիկ առաւօտը: Անոնք օգնեցին անոր և խորութեան արարածներու նման առաջացան դէպի նաւը: Երբեմն երբեմն անոնք ձայնեցին նաւաստիներուն որ սպասեն իրենց: Կղզիին տարբեր սարաւանդներէն ուրիշ լողացողներ կը ջանային նոյն նաւուն հասնիլ:

Բաւական ճիգէ ետք անոնք մագլցեցան նաւը, իրենց ուժն ու շունչը գրեթէ սպառած: Երբ Պարթաքաս ինքզինքը քրիստոնեաներու այդ բազմութեան մէջ տեսաւ զգաց թէ ներկային մէջ իր պալատը կրկին տեսնալու բոլոր յոյսերը կորսւած էր: Քարա Սէյիտ Ալին ինքն ալ նոյն դիրքին մէջ, ստիպւած էր ցոյց տալ քրիստոնեաներուն ծայրայեղ բարկամեցողութիւն և անձնազոհողութիւն, եթէ ոչ զոհ կ'իյնար այն յուսահատ պարագաներուն, որուն մէջ մղած էին անոնք իր համակրօնակիցները:

Բարեբախտաբար նաւապետը Անկէլիքարաս անունով մէկն էր, կեալուրիսի ազգականը: Պարթաքասի մասին լըսելուն պէս հրաման ըրաւ բանտարկել զայն նաւուն յատակը:

Յոյներու տեսքը նաւուն վրայ ամէնէն խղճալին էր: Անցորդները մեծ մասով ծեր մարդիկ էին, բացի մի քանիներէն որոնք լողալով հասած էին նաւը մերկ և սովամահ: Անոնք ոչ մէկ ուղղութիւն չէին կրնար տալ անոր, որովհետեւ ոչ զեկ ունէր և ոչ ալ առաջաստներ: Չկար պզտիկ շոգե նաւ մը որուն կրնային կցել զայն, և ոչ իսկ ամենաթեթեւ հով մը կը յուզէր յունական արշիպիղագոսը: Իրենց ուտեստը շատ նւազ էր, և կ'ապրէին միայն յունական կամ եւրօպական նաւու մը հանդպելու յոյսով: Հինգ օր վրայէվրայ միւսնոյն դիրքին մէջ մնացին անոնք: Վեցերորդին, արեւը մայրը մտած պահուն անոնք տասնեւհինգ նաւ համրեցին որոնք ուղիղ դէպի գիրենք կուգային:

Նախ անորոշութիւնը տազնապալից էր, բայց երբ ճանչցան յոյն նաւատորմին վերաբերւած նաւերը, և նշան ըրին անոնց մօտենալու, ուրախութիւնն ու յոյսը վերակենդանացաւ: Երբ գիշերը մթագնեց հորիզօնը, անոնք մեծ լապտեր մը վառեցին դատիկոնին վրայ ցոյց տալու թէ ուր էին իրենք:

Ժամը գրեթէ իննին յունական նաւերը մօտեցած էին, քսանեւհինգ պատերազմանաւեր, և երեսուն վաճառանաւեր, որոնք Փսարա կ'երթային կղզիին դժբախտներուն օգնելու և տաճկական նաւատորմին հետ չափուելու:

Չայնով ու աղմուկով անոնք ցատքեցին նաւերուն մէջ ամէն դիէն, ժամէ մը անդէկ նաւուն բոլոր մաշած փախստականներն ու նաւաստիները տարբեր վաճառանաւի մը դսգիկոններուն վրայ էին ուր ուտեստ և հազուստ գտան:

Շուտով նաւարկեցին դէպի Հիտրա, Սիէցիա, և Նաւիա : Պատերազմանաւերը շարունակեցին իրենց ճամբան դէպի Փսարա, իրենց կցելով կաշկանդւած նաւը :

Պարթաքաս մնաց նաւուն յատակը, որովհետեւ այդ գիւղերէն փրկւելու ընդհանուր խառնաշփոթեան մէջ երբ իւրաքանչիւրը միայն իր ապահովութեան մասին կը մտածէր, որո՞ւ մտքէն պիտի անցնէր այդ արժէքաւոր գերին : Ատկէ զատ այդ նաւուն անցորդները տասը տարբեր վաճառանաւերու մէջ ցրւած էին, որոնք սկսած էին արդէն նաւարկել տարբեր կղզիներ :

ԻՅ ԳԼՈՒԽ

Բ Ե Ն Ի Վ Մ Ի Ն Վ Ա Ն Ա Հ Ա Յ Ը

Այն նաւուն որուն արգելարանին մէջ կը մնար Պարթաքաս, Հինգ Հարիւր Թօնօ տարողութիւն ունէր գրեթէ : Իր բանտարկութեան տեղը ցած, նեղ և խոնաւ ըլլալով, այնպէս հիւանդացուց զինքը, որ իր դէմքը գիակի մը կը նմանէր :

Անոր առջև նետած էին զամբիւղ մը չոր հաց և ամանով մը աղտոտ ջուր, և քանի մը օր ուրիշ ոչինչ չտւին : Իր տեղը նաւապետի սենեակին ճիւղ տակն էր :

Արդէն յոյները այդ նաւը լեցուցած էին պայթուցիկներով, և նաւուն առաջակողմէն մինչև ետեւը դատիկոնը ծածկած էին ձիւթով ու ռետինով : Իր բանտարկութեան առաջին մասին մէջ ապերջանիկ փաշային սարսափը այնքան մեծ էր որ մահը այս անգամ բացարձակապէս անխուսափելի կը նկատէր : Սակայն քանի մը օր ետք տեսաւ որ անդէկ և անառաքաստ նաւը զարմանալի արագութեամբ կը շարժէր : Ան նկատեց նաև որ խոր լուծութիւն մը յաջորդած էր նաւուն վրայ գտնուող փսարացիներու հեծկտանքներուն ու ողբերուն, և թէ նաւաստիները որոնք կը հսկէին զինքը չեն երևցած երեք օրէ իվեր : Հիմա սկսաւ պոռալ մէկու մը իրեն օգնութեան գալու, բայց ո՞վ կար հոն որ լսէր : Նաւը, ինչպէս գիտենք, կը քաշէր : Ամէն բան կը դաւէր իր ճիւղերը խեղդելու, — չղթաներուն և վառւելիք նիւթերուն շաչիւնը, հովին սուրոցը և ջուրերուն ծփումը : Ապա մաքառեցաւ կոտրել իր փականքները և փախչիլ բանտէն :

Յունական նաւատորմը քանի մը օր Փսարայի նաւահանգիստը մնաց, և հոն թիւրք նաւատորմին հետ կռիւ բռնեցաւ : Հակառակ հովերը արգիլեցին որոշ յաղթութիւն մը, բայց թիւրքերը քաշւեցան Սամոս, և յոյները հաւաքեցին իրենց ուժերը և պատրաստեցան հետապնդել զանոնք : Անոնք պատրաստած էին եօթը հրձիգ նաւեր, որոնց ամենէն մեծը նոյնիսկ այն որուն մէջ Պարթաքաս բանտարկեալ մըն էր, վիճակւած էր անվահեր կոսդանդին Բանարիսի :

Պարթաքաս արդէն իր փականքները կոտրած էր և մասամբ բացած էր իր բանտին դուռը, և պատրաստ էր դուրս երթալու, երբ, նաւապետի սենեակին մէջ, ուղղակի որուն տակ ինքը բանտարկւած էր, ոտքի ձայներ լսեց և քիչ յետոյ խօսակցութիւն մը : Հնչիւն ձայն մը կը լսէր. «Փսարայի աղէտը ոչ միայն յաղթութիւն մըն էր թշնամիին համար, այլև անպատուութիւն մը յոյն նաւատորմին, փսարացիներու և սիէցիացիներու անմիաբանութիւնը առաջ բերաւ աս : Ես այն ատեն չկանխեցի՞ հետևանքը և չստիպեցի՞ որ բնաւ չթողունք թշնամիին կղզին մօտենալը, այլ արգիլեք զայն մեր հրձիգ նաւերով : Ո՞վ լսեց ինծի, խեղճ Փսարա : Ես այնքան չեմ ողբար իմ բարեկամներուս ու աղգականներուս որոնք կորուսած եմ, որքան Փսարային համար :»

— «Իրաւունք ունիք, նաւապետ Բանարիս :»

— «Իրաւունք ունի՞մ : Գիտե՞ս նաւապետ Սաքթուրիս, որ այս վայրկեանին սուլթանին սէրայը զարդարւած է Հինգ Հարիւր փսարացիներու գլուխներով, հազար երկու հարիւր ականջներով և երեսունհինգ յունական դրօշակներով : Գիտե՞ս որ մինչև իսկ աւելի գէշ բաներ պիտի պատահի Սամոսի մէջ, ուր գացած է խուսրէվ փաշան, եթէ չարգիլենք զինքը : Երբ զինքը արգիլենք կ'ըսեմ, ըսել կ'ուզեմ պէտք յարձակինք անոր վրայ բացերը, և միևնոյն ատեն ջանք օգը հանել զինքը մեր հրձիգ նաւերով : Ահաւասիկ այս նաւը, օրինակի համար : Կը տեսնե՞ս աս : Այս պիտի լուծէ Փսարայի անկումին վրէժը : Ես կը յուսամ պայթեցնել խուսրէվը Սամոսի մէջ ճիւղ ինչպէս ըրի Գարա Ալին Քիօսի մէջ :»

— «Հրձիգ նաւերը պիտի ընեն այդ գործը,» ըսաւ Սաքթուրիս. «Երթանք դատիկոնը : Գիշերայ ժամը քանի՞ն ճամբայ ելլանք Սամոս երթալու :»

— «Գիշերը : Մեր նաւապետներէն Հինգ Հատ ենք հոս, դուն, նաւապետ Ռաֆայէլը, նաւապետ Յափէլիսը և ես :

Եթէ մեզմէ իւրաքանչիւրը մէկ մէկ թիւրք նաւ պայթեցընէ, և ապա կրկին երեւինք մեր երեսունըհինգ նաւերով, զարմանալի պիտի չըլլայ եթէ վաղը սուլթան Մահմուտի նաւատորմիդէն ոչինչ չմնայ: Սակայն ան կը բաղկանայ հարիւր երեսուն փոխադրանաւերէ, երկու երկյարկէնի, տասնըվեց Ֆրէկաթ, տասնըչորս քօրվէթ, եօթանասուն սլրիկ և երեսուն երկկայմ, — ընդամէնը գրեթէ երկուհարիւրվաթսուն նաւ: Ես հոս կ'ուզեմ ձեզ, եղբայրներ, որովհետեւ մեր յաջողութիւնն ու թիւրքերուն կորուստը ահագին պիտի ըլլայ: Այն ատեն քաւութիւն մը պիտի ըլլայ Գիոսի և Փսարայի աւերումներուն համար, որովհետեւ փոխադրանաւերը լեցած են հեծելազուռնով, հետեակախուսով և քարերով:»

— «Ութին ուրեմն դէպի Սամոս:»

— «Ութին: Կեցի՛ր: Ինչո՞ւ այդքան կ'աճապարես: Նիկօլա, քիչ մը մասթիքա բեր: Ես դաւաթ մը օղի պիտի տամ քեզի: Ուրիշ բան չեմ կրնար հրամցներ որովհետեւ այսօր միայն տիրացայ այս հրձիգ նաւուն, և հրձիգ նաւուն մը վրայ մարդ վառելանիւթէն զատ ուրիշ բան չի գտնար:»

— Գաւաթ մը օղի չատ լաւ է, նաւապետ Գանարիս: Խմենք մեր յաջողութեան և Սամոսի ազատումին համար», ըսաւ Ռաֆայէլ:

— «Անոնք կը ծրագրեն այդ կղզիին հետ վարւիլ այնպէս ինչպէս Գիոսի և Փսարայի հետ: Կը լսեմ որ բոլոր բընակիչները լեռը փախած են:»

— «Մենք չուտով ետ կը բերենք զանոնք», ըսաւ Գանարիս, «Ձեր առողջութեան, եղբայրներ և բարի յաջողութիւն:»

— «Ամէ՛ն, եղբայրներ», աղաղակեցին ամէնքն ալ և դաւաթները բաղխեցան իրարու:

— «Գանի՞ նաւաստիներ կան քեզի հետ, Գանարիս:»

— «Այս անգամ քսան, որոնց ութը ինծի հետ էին երբ Գարա Ալին այրեցի:»

— «Եւ ազատարար նաւա՞ղը:»

— «Երկար նաւակ մը միայն:»

Վերի խօսակցութիւնը ջլատեց տարաբախտ Պարթաքասը: Ան հասկցաւ որ ինքը հրձիգ նաւուն մը արգելարանին մէջն էր, որուն հրամանատարն էր Փսարայի հերոսը: Ան գլուխէն մինչև ոտքերը դողաց զգալով իր դիրքը: Իր ուղեղը ճաթեցուց խորհելով թէ ինչ ընելու էր: Ժամը գրեթէ իննին, յոյն նաւատորմը Սամոս ճամբորդելէն ետք,

Պարթաքաս նախընտրեց դուրս գալ բանտէն քան թէ սամոսցիներուն ողջակէզ դառնալ:

Կոստանդին Գանարիս ըստ սովորականին դատիկոնին վրայ ղեկավարին մօտն էր, երբ Պարթաքաս իր գլուխը մկայ պէս դուրս հանեց: Հոն ուրիշ մարդ չկար բացի դժնէ և վայրենի դէմքով նաւաստի մը, որ հրձիգ նաւուն պաշտօնեաներուն ճաշը կը պատրաստէր:

«Բարե, փալիքարի՛, բողկի պէս նաւուն յատակէ՞ն բուսար: Ո՞վ ես դուն», հարցուց անտարբերութեամբ:

Պարթաքաս կեղծաւորաբար ամէն կողմ դարձուց իր գլուխը, և ասլա ցած, խորունկ ձայնով մը հարցուց. «Գացե՛ր են թիւրքերը»:

— «Ի՞նչ թիւրքեր, կ'ըսես. թիւրքերը այս հրձիգ նաւուն վրայ բնաւ ոտք չեն կոխեր: Ո՞վ էք դուք, պարոն», աղաղակեց նաւաստին բարձրաձայն խնդալով:

— «Գրիստոնեա՛յ մը, քրիստոնեա՛յ մը: Ո՞ւր կը գտնուիմ ես:»

— «Նաւապետ Գանարի՛ս: Է՛յ նաւապետ Գանարիս, վար եկուր: Մէկը քեզի կ'ուզէ տեսնալ», ձայնեց նաւաստին հեղնական խնդուքով մը:

— «Մէկը դի՞ս կ'ուզէ տեսնալ», հարցուց Գանարիս զարմացած և իջաւ իր սենեակը: «Խենդեցած չե՞ս, Նիքօլա:»

— «Ո՛չ, նաւապետ, հոն նայիր:» Ճրագը առնելով լոյսը ձգեց դէպի սենեակին անկիւնը, ուր Պարթաքասին գունատ և դարչելի գլուխը առաջ ցցեցաւ այլանդակ մուկի մը պէս:

— «Ի՛նչ: Գրիստոս ու Աստածածի՛ն: Ո՞վ ես դուն, կ'ըսեմ», հարցուց զարմացած Գանարիս:

— «Գրիստոնեայ մը, ծովակալս: Մեր ուղղափառ և սուրբ եկեղեցիի զաւակներէն մէկը:

— «Ինչպէ՞ս եկար հոս:»

— «Թիւրքերը բանտարկեցին զիս հոս: Ես խօսելու չափ չունչ չունիմ:»

— «Դուրս տար զայն: Քիչ մը խմելիք տուր անոր: Հազիւ հազ կրնայ շնչել:»

Նաւաստին դուրս տարաւ Պարթաքասը, և անոր կէս մերկ ու տձև մարմինն իտես, չէր կրնար ինքզինք զսպել բացազանչելէ «Ի՛նչ դաճաճ»:

Փաշան, ինչպէս գիտենք, ամէնէն քիչ հագնւած էր,

որովհետեւ փաստացիներուն ու Գարա Սէյիտ Ալիին հետ ծովը ինկած էր :

— «ՔսանըՀինգ ամբողջ օրեր ու գիշերներ ես ներսը բանտարկւած եմ հացով, ջուրով ու շղթայով: Աստուածածինս: Ինչպէ՞ս ապրեցայ: Ես դեռ չեմ հաւատար:»

— «Բայց ո՞վ բանտարկեց քեզ վարը:»

— «Թիւրքերը, այն շո՛ւն Թիւրքերը: Բաղմաթիւ քըրիստոնեաներ էինք այն նաւուն վրայ, Փսարայի նաւահանգիստը խարխիս ձգած: Թիւրքերը գերեցին զայն, և սուրի անցուցին անոնք, բայց իս բանտարկեցին վարը: Ես անիծեցի զանոնք իրենց վատ արարքներուն համար, և անոնք մտադրեցին մինչև մահ չարչարել զիս: Ես չեմ հասկնար թէ ինչպէս քրիստոնեաներ կը գտնուին հոս հիմա փոխանակ Թիւրքերու:»

— «Այս մարդը ճշմարտութիւնը կը խօսի, նաւապետ Քանարիս: Իր գլուխը դուրս ցցածին պէս, առաջին խօսքն եղաւ, 'Գացե՛ր են Թիւրքերը,'» ըսաւ նաւաստին: Քանարիս սկսաւ խորհիլ: Իր գլուխը չարեցաւ ջանալով յիշել թէ ե՞րբ այդ նաւը միւսիւրեմաններու ձեռքը ինկած էր:

— «Ինչ մը հազուստ տուր անոր, Նիքօլա: Ապա եկուր ճաշէ՛», ըսաւ Պարթաքասին:

Լեւոպոսի կառավարիչը, իր ձեռքերն ու երեսը լւաց, և քիչ մը ապաքինեցաւ իր ցաւալի փորձառութիւններէն:

— «Յունաստանի ո՞ր կողմէն էք, և ի՞նչ է ձեր անունը:»

— «Թէսալիոյ Լարիսս քաղաքէն եմ: Իմ անունս Բենեամին Պարթէմիս է: Ես իվէրօնի վանահայրն էի, որ Աթոս լեռան ամէնամեծ վանքերէն մէկն էր: Երբ ապստամբութիւնը ծագեցաւ, մենք ալ ոտքի ելանք և Թիւրքերը զարկինք: Ապա, Քօսանտայի կործանումէն ետք, մենք ցըրւեցանք: Ես եղած եմ Միսօլունկիի մէջ, փէթասի աւերումներուն մէջ, Թէրմօպէլիի մէջ, և ո՛ւր եղած չեմ, ինչպէս կ'ըսէ առածը, 'Ես վառօդը դգալով կերած եմ':»

Քանարիս նայեցաւ անոր ու ըսաւ, «Ուրեմն դուք կըռուողներէն մէկն ես:»

— «Կըռուողներէն մէկը: Խօ՛ւք է: Այսպիսի ընդհարումի ատեն ո՞վ կըռուողներէն մէկը չէ:»

— «Գիտե՞ս թէ ուր կ'երթանք:»

— «Ո՛չ, նաւապետ:»

— «Մենք կ'երթանք Թիւրքերը պայթեցնելու:»

Պարթաքաս յուզեցաւ:

— «Վաղը առտուն կանուխ մենք Սամոս պիտի ըլլանք: Թրքական նաւատորմը հոն դուրսն է, երկու հարիւր վաթսուն նաւերով: Մենք յիսուն կամ վաթսուն ենք: Եթէ դատիկոնին վրայ երթաք ամէն ինչ պիտի տեսնաք: Նախ պիտի կռւինք անոնց դէմ, ապա հրձիգ նաւերը պիտի կցենք անոնց: Այս նաւը ամէնամեծերէն մէկն է: Ես աս կը պատրաստեմ քափտան փաշային համար:»

— «Նաւապետ, կրնայի ձեր անունը դիտնալ,» ըսաւ Պարթաքաս, որ թէև կէս ճանչցաւ հրձիգներու գլխաւորը, սակայն բոլորովին վստահ չէր:

— Կոստանդին Քանարիս, հայր Բենիամին: Բախտաւորութիւն մըն է որ դուք այս նաւուն վրայ գտնւած ես: Այդպէս ուրեմն դուք երկար ատեն բանտին մէջ ծոմ պահեցիր, ինչպէս վանահայր մը իր խուցին մէջ: Ճաշէն ետք դուք մեզի աղօթք մը պիտի ըսես, հայր Բենիամին:»

— «Ծառայ եմ ձեր հրամանին, նաւապետ:»

Երբ Պարթաքաս զգաց որ կամայ ակամայ, վաղը ինք ևս կռւի ու կրակի մէջ պիտի գտնւէր, սկսաւ իր երակներուն մէջ մնացած քիչ մը արիւնին չորնալը զգալ: Ճաշէն ետք, կեղծ վանահայր Բենիամինը, քանի մը աղօթքներ ու Դաւիթին սաղմոսները կրկնեց, որոնք իր քրիստոնէական օրերէն իվեր կը յիշէր, և որոնց նաւաստիները ունկնդրեցին նւիրական ուղադրութեամբ մը: Վերջացուց իր աղօթքները մաղթելով յաջողութիւն հրձիգ նաւուն և աւերում ամբողջ տաճկական կայսրութեան: Ապա, բոլոր նաւաստիները, բացի պահապանէն անկողին գացին:

Իր ձեռքերը ետևը կապած ծանրապէս քայլելով նաւու դատիկոնին վրայ, ուրացողը անգամ մը ևս, այնքան օրերէ ետք, շնչեց մաքուր, հոտաւէտ գիշերային օդը: Լուսնի արծաթափայլ կերպարանը, նախաստիակին փոսփորային աղօտ լոյսերը, և ծփուն ալիքներուն մրմունջները նոր կեանք տւաւ իրեն: Ապրելու իղձերուն մէջ իր վատ սիրտը սկսաւ չարչարել իր գործած ոճիրներուն խղճահարութենէն, և միևնոյն ատեն չկրցաւ ամէն կողմէն զինք չրճապատող վրտանդներէն խուսափելու կերպ մը գտնել: Որքան յաճախ զղջաց իր քաղցր Լեւոպոսը ձգած ըլլալուն համար, խաղաղութեան այն երկիրը, որուն մէջ ինքը ամէն հաճոյք կը վայելէր: Վերջապէս պառկեցաւ ղեկավարին մօտ և ինկաւ խռովայոյզ քունի մէջ:

Յաջորդ օրը մինչդեռ Եղեան ծովու տաք արեգակը միջօրէին կը մօտենար, և իր տաքութեան մէջ գրեթէ կ'եռացնէր հրձիգ նաւերու վրայ գտնւած ձիւթը, բոլոր յոյն նաւատորմը սեղմւած կարգով քաշւեցաւ Պիւթագորասի բարձրաբերձ լեռներուն մօտ։ Օգոստոսի տասներմէկերորդ օրն էր աս։ Խուսրէվ փաշան, իր զօրաւոր նաւատորմով, Գիոսը թողած էր, և կը նաւարկէր միւսնոյն տեղը, թողնով իր փոխադրանաւերը Եպիրոսի մօտերը, զօրքը նաւով Սամոս փոխադրելու համար։

— «Հրացանաձգութիւն կը լսե՞ս», հարցուց Քանարիս նաւապետին։

— «Այո, նաւապետ Քանարիս։»

Դարձուց իր դիտակը ամէն կողմ, «Սաքթութիւն չերեւար», ըսաւ ան ինքնիրեն, քիչ ետք։ «Նշան ըրէ՛ սրէցիւսիններուն և հարցուր թէ ո՞ւր է։»

Հրամանը կատարւած էր, և անոնք պատասխանեցին թէ հիտրիացիներու ծովակալը առջեւ երեք նաւու գլուխն անցած էր և կը կռւէր քսան թիւրք փոխադրանաւերու դէմ, որոնք զօրք կը փոխադրէին Քարլովասի։

— «Հրացանաձգութիւնը անոնցմէ է ուրեմն։ Տեսնենք ի՞նչ դուրս պիտի դայ անկէ։»

Յորեկին յոյն նաւերը ետ եկան, իրենց հետ բերելով երեք փոխադրանաւեր լեցւած ենիչէրիներով ու էօրուկներով, որոնք Սամոս կը խրկէին։ Յոյները անոնք բոլորն ալ սուրէ անցուցին։ Միւս փոխադրանաւերը ընկղմած էին թիւրքերէն, որոնք տեսան իրենց վտանգը և նաւակներով ցամաք փախան։

Քափտան փաշան Այիա Մարինա էր։ Յաջորդ օրը արշալոյսին յոյն նաւատորմին բացերը երեցաւ, որ կ'սպասէր Վաթի և Սամոսի նաւահանգիստներուն մէջ։ Սակայն երկու հրձիգ նաւեր դուրս եկան և ստիպեցին անոր առանձնանալ, որուն վրայ ան սկսաւ կրակել։

Նաւը խարխիւ ձգելով, շուտով դուրս կարենալ ելլալու յոյսը աստիճանաբար նորոգւեցաւ Պարթաքասի մէջ։ Երեք անգամ ան ինդրեց Քանարիսէն—ցամաք ելլալու, ազգականներ այցելելու պատրւակով՝ Սամոսի մէջ, բայց վերջինս խոթողադէմ պատասխանեց թէ պիտի չթողու ունէ մէկուն կռւէն առաջ ցամաք ելլելու։

Ապա երկչոտ Պարթաքաս, սկսաւ շարժել ձեւել թէ ինչ

պէս կրնար դիմացի կամարակալը անցնիլ, որ միայն քանի մը քայլ հեռուն էր։

Քափտան փաշան իր այնքան մեծ ուժով յոյն նաւատորմը չկրնալ խորտակելէն ամօթահար, վերադարձաւ նոյն ամսու տասներկեցին քառասուններկու նաւերով և կռիւ բացաւ։

— «Վեր քաշեցէք խարխիւը։ Վեր քաշեցէք խարխիւը։ Նաւարկեցէ՛ք։ Ծո՛ւտ», պոռաց Քանարիս։

— «Ծ-ծ-ծովը ո-ս-սե-ց-ցած է թ-թ-թիւր-ք-քե-ր-ր-րով», թոթովեց Պարթաքաս։

— «Նորէն աղօթէ, վանահայր, յաղթութեան համար։»

Կեղծ վանահայրը ամբողջովին երեսի վրայ ինկաւ, որպէսզի չտեսնէ, և աղաչեց Աստուծոյն՝ ազատելու զինքը այն երկաթէ կարկուտէն որ կը վզար իր շուրջը։ Բերդերը և Սամոսի թնդանօթները սկսան կրակել, ինչպէս նաև գունդ մը կամաւորները որոնք տեղաւորւած էին Հէրայի հին տաճարի աւերակներուն վրայ որ հիմա Գօլծնայ կը կոչուի։ Անոնք բոլորն ալ մեծ ճիգով կռւեցան դրօշակիր նաւուն դէմ, որ դիրք բռնած էր դիմացը։

Յոյն նաւատորմը թողուց նաւահանգիստը, և թնդանօթներու որոտումները ծովը շարժեցին։ Այնքան տաք էր կռիւը որ քանի մը ժաման մէջ, թիւրքերը հինգ հազար զնդակ նետեցին, իսկ յոյները ասոր մէկ երրորդը։

— «Ի՞նչ կ'ընեն հիտրիացիներու հրձիգ նաւերը։ Անոնց ունէ մէկուն շարժիլը չեմ տեսներ ես։ Ոտքի ելիր, վանահայր։ Ինչո՞ւ պառկեր ես հոս։ Բաւական աղօթեցիր։ Դուն ալ պէտք է օգնես։ Դուն վարժ ես վառօդի։ Ինչպէ՞ս կորսնցուցիր զգօնութիւնդ։»

— «Յ-ց ցամաքին վ-վ-վրայ, ո-ո-ոչ ջ-ջ-ջուրին։»

— «Դուն կը վարժւիս անոր կամաց կամաց։ Առ սա դիտակը, հոն մագլցէ, և դիտէ սև նաւերը։ Անոնք հրձիգ նաւերն են։ Հսկէ անոնց շարժումները և իմացուր ինձի։»

Դանդաշելով, Պարթաքաս հնազանդեցաւ նաւապետի հրամանին, բայց երբ նաւուն յետակողմը բարձրացաւ, ուր աւելի ենթակայ էր զնդակներու տարափին քան ունէ ուրիշ տեղ, թշուառականը հազիւ թէ կրնար իր ոտքերուն վրայ կանգնիլ։

— «Ի՞նչ կը տեսնես», հարցուց Քանարիս։

— «Ծ-ծ-ծուրը չ-չ-չթ-թ-թողուր ո ո որ բ-բ-բան մ-մ-մը տ-տ-տես-ն ն-նեմ։»

— «Դո՛ւն առ այդ դիտակը», ըսաւ պետը, բարկութեամբ

դառնալով հաստաբազուկ փսարացիին, որ կրակի պէս առաջ նետուեցաւ, յափշտակեց դիտակը կեղծ քահանային ձեռքէն:

— «Գնա վարի խուցը նիստ, հայր: Նիստ: Պատերազմի համար ստեղծուած չես դու, միայն թէ ուրիշ անգամ մի պարծենար:»

— «Յ-ց-ցա-մ-մ-մա-ք-քին վ-վ-վրայ, ն-ն-նա-ւ-ւ-ւա-պ-պ-պետ Գ-ք-քա-ն-ն-նա-ր-ր-րիս:»

— «Նաւապետ Գանարիս, նաւապետ Գանարիս,» գոռաց մէկը ծովային փողով մը, նաւու մը վրայէն որ կը մօտենար անոնց:

— Ո՞վ է կանչողը:»

— «Նաւապետ Սաքթուրիսը:»

— «Ի՞նչ կայ:»

— «Ինչո՞ւ հիտրիացիներու հրձիգ նաւերը չեն յարձակիր թիւրքերուն վրայ:»

— «Եկուր մենք սկսինք: Չգիտեմ ինչ դե մտեր է որ անոնց նաւաստիները չեն սկսիր: Ես ամէն մարդու հարիւր դրուչ խոստացայ, բայց անոնք երեւան չեն ելլար: Եթէ չաճապարես, թիւրքերը իրենց ահագին նաւերով պիտի խռնեն մեզի:»

— «Կեցցէ՛: Յառա՛ջ, փախչարիներ: Նշան ըրէք, որ միւս փսարիացի հրձիգ նաւերն ալ հետեին: Յառա՛ջ, յառա՛ջ: Փառք Փսարային այսօր: Յիշեցէք սբ. Նիքօլայի բերդը: Յիշեցէք Փսարայի աւերակները:»

— «Յառա՛ջ: Յառա՛ջ,» աղաղակեցին նաւաստիները, և իրենց նաւը թրքական մեծ ֆրէկաթի մը մօտեցնելով, իրենց մակոյկը իջեցուցին նաւուն ետեւէն: Միւսնոյն ատեն միւս հրձիգ նաւերը հետեցան:

Թիւրքերու գնդակները կարկուտի պէս տեղացին: Բարեբախտաբար քիչ փնաս եղաւ: Լօրտ Պայրընի ըսածին պէս «Թիւրքերու գնդակներէն պէտք է վախնալ այն ատեն երբ նշան չեն առներ:»

Պարթաքաս իր թմրութենէն արթնցաւ ճիշդ այն պահուն երբ բարձրաձայն շաչումն ու որոտագոչ ճարձատիւնը կը լսէր մէկ կողմէն միւսը, երկու մեծ տախտակ կեղեւիւք և նետելով դատիկոնը առաջնորդող սանդուխներէն վար: Թշառականը կարծեց թէ իր վերջի ժամը իսկապէս հասած էր:

— «Շտապեցէ՛ք ջուրը արգիլել: Խեղճ վանահայրը ըս-

պաննուած է: Թերևս գնդակը լնցուց դայն,» մրմնջեց Գանարիս, վար նայելով և քիչ մը ցաւ ցոյց տալով իր զօրաւոր դէմքին վրայ:

— «Անոնք կը փախչին, անոնք կը փախչին: Կ'երևի ճանչցան հրձիգ նաւերը: Մե՛ղք: Բոլոր թիւրքերը դարձեր են: Եւ որքա՛ն ահաբեկած են,» աղաղակեց նաւաստիներէն մէկը, ուրախութեամբ:

Եւ արգարե, հրձիգ նաւերը տեսնալնուն պէս, թիւրքերը դադարեցան կրակելէ, դարձնելով իրենց դեկը, փախան: «Ժամանակ չկայ մեզի շատ հեռուն երթալու,» ըսաւ Գանարիս: Մենք քիչ մը կը հետապնդենք զանոնք և կը վերադառնանք: Արևը մարած է:» Երկու ժամ ետք Գանարիս մարեց իր սոսկալի ջահը Տար-Պօղազ հասնելուն համար, որը կը բաժնէր Սամոսը Յօնիայէն, ուր յոյն նաւատորմին փնացած մասը խարխիս ձգած էր:

Պարթաքաս, որ իսկզբան ինքզինք սպաննուած կը կարծէր, ուշքի եկաւ նորէն: Այլևս թնդանօթներու որոտումներ չլսելով, խոնարհաբար սողաց դատիկոնին վրայ, և, գլուխը ծռած, ինքզինք նաւապետին ոտքերուն տակ նետեց:

— «Ոտքի ել, իմ վանահայրս, ըսաւ վերջինս, բարեացականութեամբ մը: «Դու ինծի ըսիր թէ բաւական կը ունենար տեսած ես, ուստի քեզ նաւուն մէջ պահեցի:»

— «Պատերազմը ծովուն վրայ տարբեր է, և ցամաքին վրայ տարբեր, որդիս: Այո՛, ես ատ հասկցայ: Իմ փոքրիկ սուրս ոչ սակաւ թիւրք գլուխներ կտրած է: Բայց ծովը կը բռնէ քեզ և ասդին անդին կը նետէ, և թնդանօթը այնպէս կորոտայ որ ո՛վ կրնայ դիմանալ:»

— «Վաղը առտու, ուրեմն, հայր Բենիամին, մենք քեզ ցամաք կը հանենք, որովհետեւ կը տեսնեմ որ դու ռե՛ն օգտակարութիւն մը պիտի չունենաս: Այս նաւը ուշ կամ կանուխ պիտի այրի. դու ինչ արնա՞ս լողալ:»

— «Ճիշդ կապարի պէս, դէպի յատակը,» պատասխանեց ան ծիծաղելով:

— «Իրաւունք ունիս, ուրեմն, այդքան վախնալու: Դու զիտես թէ երբ կրակը տանք և մեր նաւը ամրացնենք անոնցինն, մենք բոլորս ալ պէտք է ցատքենք ծովը և լողալով մեր մակոյկին հասնինք:»

— «Չէ՛: Մի՞թէ:»

— «Երբ ամրացնենք նաւը, ի՞նչ պիտի ըլլաւ դուն: Ո՞վ պիտի յիշէ քեզի այն ատեն:»

— «Թող անգամ մը նորէն ոտք կոխեմ ցամաքին վրայ, իմ Փանայաս, և բնաւ չթողուս զիս ջուրին վրայ ոտք կոխելու,» ըսաւ Պարթաքաս:

— «Գիշեր է հիմա, բայց վաղը առաւօտ մենք ցամաք կը հանենք քեզի:»

Պարթաքաս հանգիստ քնացաւ այդ գիշեր: Իր փախուստը այնքան վաղահաս վտանգէ երազ կը թւէր իրեն: Հիմա իր միակ խորհուրդն էր թէ ինչպէս Սամոսէն իր սիրելի Լեսպոս անցնէր:

ԻԳ. ԳԼՈՒԽ

Գ Ե Ղ Ե Յ Ի Կ Պ ա տ մ ու թ իւ ն մ Ը

Պարթաքասը ցամաք հանեցին Սքալա Նովայի մօտերը, ուր թիւրք զօրքերը բանակած էին սպասելով Սամոս փոխադրելի: Գիշերայ միջոցին իր ծուռ ու մուռ կերպարանքը երեցաւ նաւահանգստի միակ թիւրք քօրվէթի նաւապետին, որ արդէն խարխիւր քաշել կուտար նաւատորմիդին հետեւելու համար: Լուր խրկեց նաւապետին թէ ո՞վ էր ինքը, և անմիջապէս ընդունեցաւ նաւուն մէջ: Յետոյ որոշեց թէ աւելի ապահով կրնար ըլլալ եթէ դրօշակիր նաւը երթար քան թէ ջանար Լեսպոս հասնիլ, որ պիտի հարկադրէր զինքը յոյն նաւատորմին մէջէն անցնիլ:

Խուրչիտ փաշան, Փսարայի յաղթական կործանիչը, հիմա խենթենալու աստիճան բարկացեր էր իր վերջի պարտութենէն: Գլուխը կը տրաքէր և շուրթները ճեփճեմակ եղած էին: Մէկ վայրկեանին պատրաստ էր հրամայելու դրօշակիր նաւուն յարձակում մը առաջնորդելու անհաւատներուն վրայ, և երկրորդ վայրկեանին յետ կ'ընկրկէր յիշելով ֆիոսի խորշին մէջ Քարա Ալիին պատահածը: Քանարիսի անունը ականածանքի հաւասար սարսափ մը կը ներշնչէր անոր: Ծաշը կ'սպասէր իրեն առջև, բայց ան ուշադրութիւն չդարձուց: Այդ օրւայ ընդհարումին պատկերը անջնջելիօրէն քանդակւած էր իր մտքին մէջ: Իր ամէնալաւ պատերազմանաւերէն երեքը, հարիւր թնդանօթով, օդը ելան ու անհետացան անյագ ծովուն մէջ, ջրին երեսը

թողլով միայն քանի մը ծփուն յիշատակներ: Ոչ իսկ մէկ հատ նաւակ կարողացած էր գերել կեաւորներէն: Իր ամբարտաւանութեան ու գոռոզութեան մէջ անտանելի էր ատ:

Այս կացութեան մէջ գտաւ զայն Առնավուտ փաշան, Լեսպոսի կառավարիչը, ներս մտած պահուն:

— «Ի՞նչ. Առնավուտ, ողջ ես դուն,» աղաղակեց ան ոտքի կենալով:

— «Ողջ եմ ես,» պատասխանեց Պարթաքաս, խոժոռ ժպիտով մը:

— «Ո՞ւրիչ կուգաս:»

— «Դժոխքէն: Ես միւս կեանքին մէջ բոլոր եղածը գիտեմ: Ես հոն դացի եկայ:

— «Ես իսկապէս չեմ կրնար հաւտալ թէ դուն ողջ ես, որովհետեւ կը կարծէի որ շատոնց թաղւած էիր սբ. Նիքօլայի այդ սոսկալի գերեզմանին մէջ:»

— «Եւ դուն կը կարծե՞ս որ ես օդը չելայ: Եւլայ, եւ գիտե՞ս թէ ո՛ւր ինկայ: Ուղիղ Քանարիսի հրձիգ նաւուն մէջ: Ես անոր վրայ էի երբ քու Փրէկաթներդ վառեց ան: Ինչպէ՛ս պրծայ անոր մագիլներէն, միայն մարգարէն ու ես գիտենք:»

— «Ի՞նչ ըսել կ'ուզես: Նստէ: Նստէ, փաշա: Տե՛ս, տե՛ս, տե՛ս: Ի՞նչ տեսակ շուն է այդ Քանարիսը:

— «Շուն մը որուն նմանը ո՛չ հին և ո՛չ ալ ներկայ աշխարհը արտադրած է: Ան թոյլ տաւ ինծի իր դիտակին մէջէն նայելու,» աւելցուց ան խնդուքով մը և սարսուռով մը:

— «Բնաւ ձեռքս պիտի չկրնամ ձգել զայն: Ողջ-ողջ պիտի խորովեմ զինքը: Այդպէս իր դիտակը փոխ տաւ քեզի: Պատմէ ինծի, սիրելի Առնավուտ փաշաս, քու պատմութիւնդ կարելիին չափ շուտով: Ես անհամբեր եմ զայն լսելու:»

Երկու փաշաները նստան ճաշի, և Պարթաքաս սկսաւ իր պատմութիւնը:

— «Երբ, փսարայիները սբ. Նիքօլայի վառօդարանը պայթեցուցին, ես յանկարծական լոյսի բոց մը տեսայ և որոտում մը լսեցի: Կը թւէր թէ ծովը կը բացէր կղզին կուլ տալու համար: Ես ապշեցայ միացի, խուլ և յամր ախտով մը բռնւած էի կարծես: Ի՞նչ պատահեցաւ ինծի՝ ես ինքս ալ չգիտեմ: Միայն այսօր քեզի տեմ որ երբ ինքնի-

րենս եկայ, ծառի մը ճիւղերուն մէջ պլլւած էի, ուր պահ-
ւած էին նաև փափաղի մը, իմ Գարա Սէյիտ Ալին, և ե-
րեք կամ չորս կիներ։»

— «Ի՞նչ կ'ըսես։ Տե՛ս, տե՛ս, տե՛ս. այսպիսի հրաշալի
բաներ,» բացազանչեց ծովակալը, մօրուքը շփելով։

— «Այդ ոչինչ է դեռ գալածին հետ բաղդատելով։ Լսէ՛,
քաջիտան փաշա։ Քարա Սէյիտ Ալին զիս ճանչցաւ և ան-
միջապէս փափաղներուն ըսաւ ով ըլլալս։ Երևակայէ՛
դիրքս։ Խորհէ՛ դանակ մխողները, որոնք իրենց աչքերուն
առջև տեսան իրենց երկրին կործանիչը, իմանալով որ ես
Լեսպոսի կառավարիչն էի։ Մէկը կոկորդէս սեղմեց, միւսը
իր գարշելի սուրը սրտիս դրաւ, ուրիշ մը մազերս փետ-
տեց, ուրիշ մը ձեռքը բերնիս վրայ դրաւ։ Դաւաճան Գա-
րա Սէյիտ Ալին զիս ամէնէն շատ կատղեցուց։ Ան միւս-
ներէն աւելի գէշ էր։ Իսկ գալով կիներուն, այդ արարած-
ները կիներօր էին թէ դեռեր։»

— «Ինչպէ՞ս պրծար մահէն։»

— «Զիս լմնցնելէն առաջ, վայրկեան մը բերանս բաց
թողուցին։ Իմ խելքս չկորսնցուցի։ Զգարտութիւնը խօ-
սիմ քեզի, — երբ նեղը լյնամ, շան պէս խորամանկ եմ։
Ես անոնց բոլորին ալ խօսեցայ։ Վրաս ինչ որ ունէի անոնց
տւի և խոստացայ Լեսպոսի կէսն ալ տալ իբրև փրկանք, ե-
թէ խնայէին կեանքիս։ Վերջապէս համոզեցի զիրենք թէ
իս կրնային փոխել իրենց մարդոց հարիւրին հետ։ Ամբողջ
գիշերը ճամբորդեցինք մենք և արշալոյսին հասանք ծովեզ-
րը, ուր մեծ նաւ մը տեսանք քիչ հեռուն։

«Եկէք լողալով հոն երթանք,» աղաղակեցին կիները։

«Ի՞նչ ծովահորթեր են անոնք։ Ես շուրջս չդարձած,
անոնք ջուրին մէջ էին։ 'Ինչո՞ւ կ'սպասես, փաշա,' ճշեց
անոնցմէ մէկը։ 'Ցատքէ ծովը'։ Ես լողալ չգիտէի։ Ու-
րիշ տեսակ մահ մը կը դիմաւորէր զիս։ Այդ դաւաճան
Գարա Սէյիտ Ալին բռնեց զիս իր ձեռքով և նետեց տասնը
ութը խորութեամբ ծովուն մէջ։»

— «Ա՛հ, սիրելի Առնաւոլուտ, ինչպէ՛ս պիտի կտրտենք
այդ մարդը։ Կտո՛ր, կտո՛ր։ Յետո՞յ։»

— «Թող անգամ մը ճանկերս վրան դնե՛մ,» շարունա-
կեց ուրացողը։ «Թող այդպէս ըլլայ։ Յուսահատութիւնը
մարդս ճարպիկ կ'ընէ։ Վայրկեանի մը մէջ լողալ սորվեցայ
և միւսներուն օգնութեամբը հասանք նաւը, որ լեփլեցուն
էր փափաղներով։ Ի՞նչ կը կարծես թէ ըրին ինծի։ Ա-

նոնք զիս նետեցին նեղ, խոնաւ ծակի մը մէջ, նաւակետի
խցիկին տակ, ոտքերս ու ձեռքերս շղթայւած և միայն հաց
ու ջուր տւին ինծի։ Հոն մնացի, սիրելի բարեկամս, ճիշդ
քառասուն օր և քառասուն գիշեր։»

— «Սոսկալի է։ Օ՛հ, կեաւութիւնները,» մրմնջեց քափտան
փաշան, ջղաձգօրէն իր բռունցքը գոցելով և անհանգիստ
շարժումներ ընելով բազմոցին վրայ։

— «Քիչ մը ևս լսէ։ Յոյն նաւատորմը այդ նաւուն
հանդիպեցաւ և առաւ այդ բոլոր մարդասպանները Հիտրա,
Սփէցիա և Նաւիլիա տանելու։ Աղմուկին մէջ մոռցան զիս։
Քանի մը օր ետք այդ նաւը հրձիգ նաւու մը վերածեցին։
Այդ ինքն էր որ Փրէկաթը այրեց Քանարիսի հրամանատա-
րութեան տակ։»

— «Ի՞նչ կ'ըսես։»

— «Այո՛։ Անոնք լեցուցին զայն ձիւթով, ռետինով և
ամէն տեսակ պայթուցիկ նիւթերով, և բոլորովին պատ-
րաստեցին զայն։ Բարեբախտաբար ճամբայ ելլելէ առաջ
խորհրդածողով մը գումարեցին նաւակետի խցիկին մէջ։
Երբ հասկցայ թէ ուր կը գտնւէի, և թէ ո՛ւր կ'երթայի,
շղթաներս կրծեցի ազատելու համար։ Եւ իրաւի, հետե-
կալ իրիկունը, մինչդեռ Քանարիս ճաշի նստած էր, ես բող-
կի պէս բուսայ, ինչպէս ըսաւ իր ծառան։»

— «Բարեբախտութիւն մըն է որ քեզ հազար կտոր չը-
րաւ,» ընդմիջեց Խորշիտ անհանգստօրէն։

— «Ընդհակառակը, ով ըլլալս հասկցածին պէս, զիս
իր սեղանը հրաւիրեց։»

— «Ի՞նչ տեսակ մարդ է ան, Առնաւոլուտ,» ընդմիջեց
քափտան փաշան, զայրացած։ «Անշուշտ տեսակ մը բթա-
միտ ճիւղ մը ըլլալու է։»

— «Ընդհակառակը, կորովի, թեթեւաշարժ, ինքնիշխան
և միօրինակ բարի բնաւորութեամբ, առանց հպարտութեան,
միջակ հասակով, թեքւած պելսով, և բազէի մը պէս սրա-
տես աչքերով, բայց մեղմ և գրաւիչ։»

— «Տարօրինակ բան է ատ։ Ես կը կարծէի որ տեսակ
մը վայրենի ըլլալու է։»

— «Դուն սխալ դատած ես զայն։ Ան ինծի հետ վար-
ւեցաւ իմ աստիճանիս վերաբերեալ բոլոր յարգանքով։ Իր
ունեցածներուն լաւագոյնը հրամցուց ինծի, և ապա մենք
երկար խօսակցութեան մը մէջ ինկանք ապստամութեան
մասին։ Ի՞նչ ըսեմ։ Մարդն ալ իր կողմէն իր ըսելիքը

ունի: 'Մենք մեր ազատութիւնը կ'ուզենք, և ուրիշ ոչինչ,' ան կը շարունակէ կրկնել:»

— «Այո', ազատութիւն: Անիծած կեալութիւններ:»

— «Ես լաւ օրեր անցուցի հրձիգ նաւուն վրայ, խուսրէվ, և գրեթէ Գանարիսին փարեցայ: Անցեալ օր կռիւը սկսաւ: Գնդակները նաւուն մէկ ծայրէն միւսը անցան, ինչպէս դերձանը հագուստին մէջ: Այդ ատենն էր, բարեկամս, որ ես հիացայ Գանարիսին: Եթէ ան նոյն իսկ դէը եղած ըլլար հարսանիքի մը կամ հանդէսի մը մէջ, պիտի չկրնար շարժիլ աւելի մեծ անտարբերութեամբ և խաղաղութեամբ: Պէտք է որ միւսիւրման մը ստորնագոյն երևնայ: Ես մագլցեցի նաւուն յետնակողմը և դիտակով հսկեցի տեսարանը: Քանարիս զիս չտեսնալ կեղծեց, բայց այսուամէնայնիւ իր աչքը թռչունի պոչի պէս կը շարժէր: Տասն անգամ անոր աչքերը բռնեցի երբ մէկ կողմ կեցած ինծի կը հիանար: Կարճ կապելու համար, ես բարեբախտ եղայ. հազար գնդակներ ականջիս մազը տարին, այլ սակայն անոնցմէ ոչ մէկը չդպաւ ինծի:»

— «Կեցցե՛ս, փաշա, կեցցե՛ս: Փառք մարգարէին որ այսպիսի հետևորդներ ունի,» պօռաց խոսքով խանդավառութիւնով:

— «Իրիկւայ ճաշին, քաջ փսարացին չկրցաւ ինքզինք ետ կեցնել քանի մը դափնիներ վրաս ցրելէ իմ վարմունքիս համար: Միւս կողմէն յանդիմանեց զիս կեանքս այդպէս վտանգի ենթարկելու համար: Ապա աւելցուց, 'կը տեսնե՞ս սա նաւը, ատով վաղը քու ծովակալդ պիտի վառեմ, ճիշդ ինչպէս ըրի Գարա Ալին':»

— «Ո՛հ, այդ մարդը... Թո՛ղ գայ:»

— «'Կը ցաւիմ,' ըսաւ ան, 'որ դուն ներկայ պիտի ըլլաս անոր թաղումին, բայց խոսքովը քանդեց Փսարան: Քանի կենդանի եմ ես և նաւ մը ունիմ, պիտի հետապնդեմ զայն և գտնեմ, եթէ մինչև իսկ պահած ըլլայ իր վօսափօրի պալատին մէջ':»

Խոսքով դեղնեցաւ և անհանդիստ եղաւ:

— «Արդարև, սիրելի ծովակալս, անցեալ օր քու անուէդ գատ ուրիշ անուն չարտասանեց: Յուլի մը պէս ուռեցաւ, շան պէս ոռնաց, շարունակ փնտռեց դրօշակիր նաւը և աղաղակեց, խոսքով, խոսքով: Ապա, երբ չհասաւ, ու տեսաւ Զամբալիսի ձախորդութիւնը, վախցաւ որ յոյն նաւատորմը պիտի տուժէ, և այդպէս յետաձգեց իր մտա-

դրութիւնը և դարձաւ Փրէկաթներուն վրայ: Ան արծիւի մը կը նմանէր որ վերէն կ'իջնար աղանի մը բռնելու: Ես նստայ դստիկոնին վրայ և մեր ժողովուրդի կործանումը ողբացի: Վերջապէս ցատքեցի իր նաւակին մէջ: Ան ըսաւ ինծի թէ ինքը պատրաստ էր զիս ցամաք հանելու և թողելու որ երթայի ուր որ ուզենայի: Զգուշացուց զիս, սակայն, դրօշակիր նաւը չմտնելու, որովհետև անոր բախտը որոշած էր 'Ուշ կամ կանուխ ես օդը պիտի հանեմ զայն,' աւելցուց:

— «Ո՛հ, ճիւղը: Կ'ընէ՛: Ի՞նչ դէ է: Ուրիշ ոչ մէկուն հրձիգ նաւը անօրէնին պէս պինդ կը կաշի: Ես ուրիշ նաւ մը պիտի երթամ, Առնաւուտ, և իմ ծովակալի դրօշը ուրիշի մը վրայ պիտի բարձրացնեմ,» ըսաւ Գափտան փաշան, ահ ու սարսափով մը:

Եւ արդարեւ հետեւեալ օրը խոսքով փաշան իր պաշտօնատեղին ընտրեց Փրէկաթի մը մէջ, առանց ուէ նշանակելի դրօշակով մը, որպէսզի խոյս տայ հրձիգ նաւերու պետերէն:

— «Է՛յ, խոսքով, եկուր թողունք այս ծովային դէերը, և երթանք Լեսպոս, և մենքզմեզ զարմացնենք այս ձմեռ: Գիտե՞ս ինչ ըսաւ ինծի Գանարիս: Ասկէ ետք անոնք միտք չունին իրենց վառօդը վատնելու թնդանօթներու վրայ, այլ ահագին ակնկալած պաշարները Անգլիայէն ու Ֆրանսայէն հասնելուն պէս անոնք պիտի պատրաստեն երեսուն կամ քառասուն հրձիգ նաւեր: Ապա ամէն մէկ պատերազմանաւին մէկ մէկ հատ պիտի զոհեն: Այսպէս մէկ օրուան մէջ պիտի լմնցնեն փատիշահին բոլոր նաւերը: Յետոյ Պօլիս պիտի երթան և այրեն զայն:»

— «Կը հաւատամ, որովհետև բոլոր Ֆրանկները կ'օգնեն անոնց: Ի՛նչ ըսիր, Առնաւուտ փաշա, խամէթ է: Գրեած է որ մենք Եւրօպա պիտի մնանք միայն չորս հարիւր տարի: Ժամանակը եկած է. բայց ինչպէս կրնանք երթալ այդ ուղղութիւնով, քանի որ այնպիսի մեծ բազմութիւն մը կայ հոն յոյն նաւերու: Աւելի լաւ է դառնանք հարաւ դէպի Քիօս կղզին, և հոն միանանք Եգիպտական բանակին, ինչ ալ ըլլայ: Գիտե՞ս թէ որքան զղւանք կ'զգամ Մէհմէտ Ալին ու Իպրահիմ փաշայէն, ամէն անգամ երբ կը խորհիմ թէ ինչպէ՛ս կողոպտեցին զիս Եգիպտոսէն, — իմ խոստացած երկիրս: Բայց, համբերութիւն: Մենք աւելի լաւ ենք

անոնց հետ, քան թէ թողուլ որ մեր հաւատքի թշնամիները կոտորեն մեզ։»

Ծովակալը այդ ատեն հրամայեց միւս նաւերուն հետեւիլ։ Այդ գիշեր, այնքան օրերու արգելքներէն ետք, Պարթաքաս առաջին անգամ ըլլալով խաղաղ և անվտանգ քուն մը քնացաւ։

ԻՂ. ԳԼՈՒԽ

Օ տ ի ս և ս ն ու կ ու ռ ա ս ը ն ո Ր Է ն

Մենք կրնանք սոսկ մատնանշել մեր պատմութեան մէջ յաջողութիւններու այն փառաւոր շարքը որ յոյները տարին թիւրք նաւասորմդին վրայ 1824-ի վերջերը։ Եգիպտական նաւերը Իպրահիմ փաշայի, Եգիպտոսի փոխարքայի որդին, և Թունուզի ծովակալին հրամանատարութեան տակ էին։ Միացած խուսրէվ փաշայի ուժերուն հետ, ամբողջը կը կազմէր Քսէրքսէսի պէս նաւային ուժ մը։ Հիտրացի Անդրէաս Միտուլիս, որ նաւային ճարտարութեան ու յանդգնութեան մէջ Յունաստանի նէլսընն էր, մրցեցաւ Քանարիսի հետ, և պատճառ դարձաւ որ Իպրահիմ փաշան, տեսնելով Հիտրան հեռուէն, բարկութեան ջղացաւութիւնով մը աղաղակէ։ «Է՛հ, իմ փոքրիկ Անգլիաս, բնաւ պիտի չբռնե՞մ քեզի հոս իմ ափերուս մէջ։»

Միևնոյն ատեն Պարթաքաս շարունակաբար կը փոխէր խուսրէվի դրօշակիր նաւէն Իպրահիմինը և նորէն ետ կը դառնար խուսրէվին, նայելով թէ որը ապահովագոյնը կը կարծէր, առանց կարենալ իր Լեսպոս վերադարձը դիւրացնելու։

Տարւոյն գրեթէ վերջերը, խուսրէվ, անկարող ըլլալով Իպրահիմի հետ հաշտ ապրելու, և այնքան անտեղի կռիւները տեսնալէ ձանձրացած, առաւօտ մը իր ետեւը ձգելով նաւատորմդին մեծ մասը, քչեց Տարտանէլ, և խարիսի ձգեց Ոսկեղջիւրին մէջ։ Իպրահիմ, որուն հետ կը մնար Պարթաքաս, այն ատեն մեկնեցաւ Կրէտէ, և անկէ ալ Պէլօպոնէս, որպէսզի իր ահագին բանակը ցամաք հանէր։ Ան երեցաւ, ինչպէս ընթերցողը կը յիշէ, հոն ուր թողուցինք Անդրօնիկէն, որուն հիմա կը վերադառնանք։

Անդրօնիկէն ու Լամբրոսը մագլցեցին սբ. Նիկայի վանքը, յուսալով անկէ ցամաքէն Միսօլունկի երթալու։ Մինչ-

դեռ կը պատրաստէին իրենց ճամբորդութիւնը շարունակելու, լուր ստացան թէ Ռումէլի վալին քսան հազար առնավումներու և եպիրոսցիներու ընտիր բանակով մը համբաւաւոր քաղաքին առջև հասած է առանց դիմադրութեան։

Անդրօնիկէի յուսահատութիւնը ատկէ անդին չէր կըրնար երթալ։ Ան իր մասին այնքան չէր խորհեր որքան իր հիւանդ սիրահարին, որուն հիմա անկարելի էր հասնիլ ծովէն կամ ցամաքէն։

Անդրօնիկէն ամբողջ երեք ամիս անցուց Տէմէցանայի շուրջը, և Եդիս մարգարէի ճգնաւորի խուցին մէջ, առանց նամակի կամ առաջ երթալու ունէ միջոցի։

Վերջապէս իրիկուն մը ըսաւ ան Լամբրոսին, «Վաղը երկու ձի պատրաստէ։»

— «Ո՛ւր երթալու, տիկին։»

— «Աթէնք։»

— «Աթէնք։»

— «Այո՛։ Մենք բոլոր միւս ճամբաները փորձած ենք։ Թէև յիմար կ'երևի և հակառակ ուղղութեան վրայ ալ է, այլ սակայն պիտի երթանք։»

— «Խենթութիւն է կնոջ մը համար փորձել այդ, տիկին։ Ձէ՛, յանուն Քրիստոսի։»

— «Ես մարդու հագուստ պիտի հագնիմ նորէն։ Դուն պիտի երթաս, և ես ալ պիտի ըսեմ թէ քու որդիդ եմ։»

— «Տիկին, յիշէ Ձէյթունին։»

— «Սո՛ւս։ Ձիերը պատրաստէ դուն։ Ես խրատ չեմ ուզեր։»

— «Ինչպէս որ կ'ուզես, տիկին, բայց...»

— «Բայց ի՞նչ։»

— «Իմ սիրտս մեծ դժւարութիւններ կը կանխատեսէ։ Ինչո՞ւ համար, տիկին, չմնանք լեռներուն վրայ մինչև որ իրերը քիչ մը կը հանդարտին, և ապա ճամբայ ելլենք։ Թիւրքերը Ռումէլիի և Պէլօպոնէսի ամէն կողմ լեցւած են։ Իպրահիմ իր նաւերով կամ զօրքերով չի թուղուր մէկ հոգի մը անգամ անցնելու։»

— «Ես գիտեմ ատ Լամբրոս։ Ես մահը շատ անգամ տեսած և արհամարհած եմ, բայց Թրասիբուլոսս վտանգի մէջ է, և ես պիտի երթամ անոր քով մեռնելու։ Թող մեզ երկուքս ալ սպաննեն։ Եթէ կ'ուզես հոս կեցիր դուն։»

— «Քեզ թողո՛ւմ, տիկին։ Ես միայն քու մասին կը

խորհիմ: Վառօդը դաշտերուն մէջ կը վառի և ես բլուրներուն վրայ կը մնամ միայն քու սիրունդ: Կուրի մէջ տեսած չե՞ս զիս: Ես գոռելներէն զատ աշխարհիս մէջ ուրիշ բանէ վախցած չեմ բնաւ: Ի՞նչ կրնամ ըսել քեզի, տիկին: Հոգիս կ'ըսէ թէ գէշ բախտ մը պիտի ունենանք մենք:»

— «Ամբողջ Յունաստանը հոն է: Ի՞նչ բանէ կը վախնաս, Լամբրոս:»

Յաջորդ օրը Անդրօնիկէն ճամբայ ելաւ դէպի Աթէնք: Բաւական դրամ առած էր իր հետ և հազած ունէր ամէնախեղճ փալիքարիի հազուստներ:

Ժամանակը չի ներեր մեզի նկարագրելու առոնց ճամբորդութեան փորձառութիւններն ու կորուստները: Գրեթէ իզարմանս իրենց, ապահով հասան Աթէնք, յունիսի տասնևհինգերորդ օրը: Ատտիկէն Յունաստանի միակ տեղն էր հիմա որ քիչ մը ազատ էր թշնամիէն:

Անոնք իջան լօրտ էլձինի ժամացոյցին մօտի պանդոկը: Երբ Լամբրոս սկսաւ պատմել իրերու վիճակը Պէլօպոնէսի մէջ, ինչպէս նաև իրենց արկածալից ճամբորդութիւնը, բնակիչները քաղաքին ամէն կողմէն դուրս թափեցան զանոնք տեսնալու:

Իրենց ժամանումին երկրորդ օրը, թեթև զինեաժ ուռ մէլցի մը, Լամբրոսի դիմացը կանգնած, ըսաւ անոր, «քու դէմքդ, մեծ հայր, ծանօթ կ'երևնայ ինձի, բայց չեմ կրնար յիշել:»

— «Ինձի կը թւի թէ տեղ մը տեսած եմ ձեզ, բայց մարդ ինչպէ՞ս կրնայ յիշել իր բոլոր տեսած դէմքերը:»

— «Ռումէլիի ուէ կողմը եղած էք բնաւ:»

— «Ի՞նչ է ես Օտիսևսի, Պօցարիսի և...»

— «Օտիսևսի՛ հետ... Անձաւի՞ն մէջ... Սև Ծակի՞ն մէջ:»

— «Անշուշտ ես Սև Ծակն էի, ինչպէս կը կոչես Քօրիկեան անձաւին, իմ էֆէնտիս հետ, Գրիգոր պատրիարքի քեռորդին:»

— «Այո՛, այո՛: Հիմա կը յիշեմ քեզ: Ինչպէ՞ս ես, ընկեր:» Նետեց իր բազուկը անոր շուրջը, և Լամբրոսեց Լամբրոսի բերանը:

— «Դո՛ւն ով ես,» հարցուց արմատիօլը զարմացմամբ:

— «Ես Օտիսևսի զինուորներէն մեկն եմ: Չե՞ս յիշեր զիս երբ դուռն պարոն Թրասիբուլոսի հետն էիր: Չե՞ս յիշեր թէ ինչպէս օր. Ռ— աչք կ'ընէր անոր, և Թրիլօնիի ֆուստանէլլայէն կը կախէր:»

— «Ճիշդ էք: Հիմա կը յիշեմ քեզ: Ի՞նչ լուր կայ Օտիսևսէն և օր. Ռ— էն:»

— «Օտիսևս: Չե՞ս գիտեր: Կուրասը իբրև բանտարկեալ կը պահէ զայն հոս: Օր. Ռ— անձաւն է Թրիլօնիին և տիկին Հեղինէի հետ:»

— «Օտիսևսը բանտարկեալ մըն է Աքրօփօլիսի վրայ,» հարցուց Անդրօնիկէն ուժգնութեամբ:

— «Այո՛: Ո՞վ է այս ձեր պարոնը,» հարցուց Ռումէլցին իր կարգին, բարեկամական ակնարկ մը տալով աղջկան:

— «Որդիս, մէկ հատիկ որդիս է ան,» պատասխանեց Լամբրոս:

— «Ինչո՞ւ առաջ այդպէս չըսիր: Ահա քեզի, իմ փալիքարիս:» Մօտեցաւ աղջկան և իր բազուկները անոր շուրջը նետելով, սեղմեց իր հաստ պէխը անոր երեսին և տաւ անոր բարձրաձայն համբոյր մը:

Անդրօնիկէն չփօթեցաւ, և իր երեսները վարդի պէս կարմրեցան: Լամբրոս իր գլուխը շարժեց ինչ ընելը չգիտնալով:

— «Եւ ինչո՞ւ բանտարկած են զայն,» հարցուց Անդրօնիկէն, ջանալով ծածկել իր ահաճութիւնը:

— «Ինչո՞ւ: Անոնք կ'ըսեն թէ դաւաճան մըն էր ան, և թիւրքերուն հետ գործ ունէր:»

— «Ուէ մէկը որ ուզէ կրնա՞յ տեսնալ զինքը:»

— «Կարծեմ թէ, բայց ես ինքս չեմ երթար, որովհետև ես իր զինուորը եղած եմ անգամ մը, և կ'ատեմ Կուրասը ու շատ կը խղճամ Օտիսևսի վրայ:»

— «Եկուր, հայր, երթանք Աքրօփօլիս: Ես կ'ուզեմ տեսնալ Պարթէնօնը ու Փրօփիլէն:»

— «Տղան ուսած է: Ես ինքս անգամ ոչինչ չեմ գիտեր այս կործանած եկեղեցիներու մասին,» ըսաւ Լամբրոս, դառնալով և մնաս-բարով մաղթելով ռումէլցիին:

Ուէ ուրիշ պարագայի մէջ, Անդրօնիկէն, հին ամէնաբարձր գեղարուեստի աւերներուն մէջ, ուրախ պիտի զգար: Բայց հիմա իր դժբախտութիւններու երկար շարքը կը խռնէր իր յիշողութեան վրայ: Ան կը քալէր նոր աղէտքներու վախի ճնշման տակ:

Անցաւ Փրօփիլէն, Էրէքթիօնէն, Նիք Ապտէրոսի տաճարէն, Պարթէնօնէն, և առաջացաւ դէպի Վենետիկեան աշտարակի վերջին ծայրը, ուր Կրավիասի ու Թէրմօպիլէի հերոսը, արագոտն Օտիսևսը, բանտարկեալ էր: Քիչ մը դը-

րամով, Անդրօնիկէն ու Լամբրոսը յաջողեցան անցնիլ այն մասը, ուր Օտիսևս բանտարկւած էր:

Լօրտ Պայրընի անժամանակ մահը անուղղակի պատճառ դարձած էր իր թշուառ կացութեանը: Եթէ Սալօնայի խորհրդաժողովը տեղի ունեցած ըլլար, և Համբաւաւոր բանաստեղծը հոն եկած ըլլար, անշուշտ Օտիսևս պիտի հաշտուէր յոյն կառավարութեան հետ, և իր թշնամիներու ինթրիկները անկարող պիտի ըլլային կործանելու զինքը:

Իրողութիւնն այն էր, որ կառավարութեան անդամները իր ոխերիմ թշնամիներն էին: Անոր ոչ թողակ տւին և ոչ ալ ապրուստը և բացէիբաց գրգռեցին իր զինուորները թողելու և լքելու զինքը: Գոռոզ և վրէժխնդիր, ան սկսաւ դաւել թիւրքերուն հետ, յարաբերութեան մտաւ Օմէր Պըրիօնէի, Տիաքոսի չարչարողին հետ:

Երկար չտևեց այս, որովհետև իր արժանապատուութիւնը արթնցաւ: Զգաց թէ իր փառաւոր արիւնը անպատոււած էր: Ուստի, առտու մը, ապրիլ քսանին, ջոկատ մը զօրքի գլուխն անցած, ինքզինք նետեց Կուրասի բազուկներուն մէջ, իր նախկին առաջին փալիքարին, որմէ ապահովաբար զգաց թէ պիտի պաշտպանէր և փրկէր:

Կուրաս բանտարկեց իր հին աւուրց տէրը նոյն Աքրօփօլիին մէջ, որուն վրայ ան գլխաւոր պահապանը կարգեց զինքը: Անգթութիւնով ու ասպերախտութիւնով արևելեան Յունաստանի տիկտադօրը դարձաւ Կուրաս:

Օտիսևս գետնին վրայ շղթաներու մէջ նստած էր: Հիւանդ էր և շատ փոխւած: Իր գլուխը ծունկերուն վրայ ինկած էր երբ Անդրօնիկէն Լամբրոսին հետ երևցաւ անոր:

— «Կը ճանչնաս զիս, զօրավար,» հարցուց Անդրօնիկէն:

— «Խմբապետ Անդրօնիկոսը,» պատասխանեց ան: Ո՞ւր ես, խմբապետ Անդրօնիկոս: Կրավիասի այդ կռիւն ետք ոչինչ չէր լսեր քեզմէ: Թրասիբուլոս եղբայրդ քեզի կը փնտռէր: Գտա՞ւ:»

— «Ո՛չ: Ան Միսօլունկիի մէջ է, վիրաւորւած: Տարի մըն է կը թափառիմ և այդ քաղաքը չեմ կրնար երթալ:»

— «Կը տեսնաս վիճակս: Բնաւ կը խորհէի՞ր թէ այսպէս պիտի գտնէիր զիս:»

— «Ո՛չ: Անշուշտ, ես ալ կը տանջւիմ: Քեզի ըսեմ, զօրավար, սրտովս կը համակրիմ քեզի:»

— «Կը հաւատամ քեզի, կը հաւատամ: Բայց ո՞վ չի արգահատիր վրաս, բացի այդ վայրենի գաղանէն, Կուրասէն:

Ոչ մէկ մարդ աշխարհի մէջ աւելի հայրենասիրութիւն ու աւելի մեծ փափաք ունէր Յունաստանի բարելաւութեան ու ազատութեան համար որքան ես: Տես ինչպէ՞ս վարեցան ինծի հետ: Խենթեցողցին զիս: Անոնց հալածանքները, անոնց դաւերը, անոնց ինթրիկները այնպէս պատատեցին զիս, որ ես կուրացայ և խաղաղութիւն կնքեցի թիւրքերուն հետ: Անիծե՛ալ, երիցս անիծեալ ըլլայ այդ ժամը: Հազիւ հազ սատանան զիս ատոր մղած էր, երբ ես զղջացի: Աւելի մեծ ցաւ ազդեց Կուրասին ինծի քան եթէ իմ իսկ զաւկը ներս սպաննած ըլլայի: Երկու ճամբայ բաց կար իմ առջև: Մէկն էր բոլորովին թիւրք դառնալ, և այն ատեն ես ամէնէն սոսկալի պիտի ըլլայի յոյներուն հանդէպ, խմբապետ Անդրօնիկոս: Ուրիշ ոչ մէկը ինծի չափ լաւ կը ճանչնայ Յունաստանի ճամբաները, ծակերը, անձաններն ու ապառաժները, կամ Յունաստանի միջոցները, բանակները, ուժը, շտեմարաններն ու մարդիկը: Միւսն էր վերադառնալ յոյներուն, ներողութիւն աղերսել իմ արարքներուն համար, նոր կռիւ մը մէջ լւանալ իմ նկարագրիս բոլոր կասկածները, և ապա քաշիլ խաղաղ անկիւն մը և խաղաղութեամբ անցընել մնացած օրերս: Երկու ամիս միայն մնացի թիւրքերուն հետ, և ապա, կրցածիս չափ շուտով շտապեցի Կուրասի բազուկներուն մէջ: Կը յիշե՞ս թէ ի՞նչ էր Կուրասը Կրավիասէն առաջ: Իմ ծառա՞ս Իմ գլխաւոր փալիքարիս: Ես մեծցուցի զինքը: Ես վերցուցի զինքը: Կարգ գիւղացի մը: ձևի բերի, մարդ չինեցի, և Աքրօփօլիին գըլխաւոր պահապան կարգեցի: Ես կրնամ աւելցնել, թէ երկու անգամ ալ իր կեանքը փրկեցի: Ասկէ աւելի սև ապերախտութիւն չկայ աշխարհի մէջ: Ի՞նչ կը կարծես որ կ'ուզէ առնել ինծմէն: Քօրիկեան անձաւին մէջ ամբողջ ունեցածս: Ազատութեանս փոխարէն կ'ուզէ կողոպտել զիս իմ վերջին լուսայէս:»

— «Խղճալի է ատ, զօրավար: Ինչպէ՞ս է տիկին Հեղինէն: Ո՞ւր է:»

— «Քօրիկեան անձաւը ինչպէս թերևս լսած ես, ես քոյրս Թրասիցան ամուսնացուցի անգլիացի Թրիլօնիին հետ: Ան արժանաւոր մարդ մըն է, երեք թնդանթներ ստացաւ և տնկեց զանոնք անձաւի մուտքը և կը պահպանէ զայն՝ դեռ ինծի հաւատարիմ մնացած մարդոցմով: Բաւական ատենէ անոնցմէ ուէ լուր չունիմ: Որքան ատեն որ, ուրեմն, Կուրասը չկրնար հեռացնել զայն անկէ, նոյնքան ատեն զիս խիստ բանտարկւած կը պահէ հոս:»

— «Երանի՛ր թէ կրնայի օգտակար ըլլալ քեզի, զօրավար, Ըսէք թէ ինչպէ՞ս կրնամ ծառայել ձեզի:»

Օտիսկուսի աչքերը թրջած էին բարկութենէն: Իր ազնիւ գլուխը բարձրացուց և քիչ մը մտածելէն ետք, ըսաւ. «Դու կրնաս ինծի ծառայութիւն մը ընել: Դու կուրասը կը ճանչնաս քիչ մը, և ան կը յիշէ քեզ, ինչպէս իրեն բոլոր միւս ճշմարիտ փալիքարիները: Ըսէ իրեն թէ դու կալամաթայէն կուգաս: Ըսէ իրեն թէ իր ապերախութիւնը զայրոյթով լեցուցած է բոլոր պետերը: Ըսէ իրեն թէ պիտի անիծւի իր անունը, թէ թշնամիներս անգամ կը խղճան վրաս և թէ բոլորն ալ յանցանքը իրեն կը վերագրեն, և ըսէ իրեն թէ զիս բանտարկելուն պատճառն այն է, որ ստացածքս իրեն չեմ յանձներ: Աւելցուր թէ իրեն համար լաւ է որ արձակէ զիս, որովհետեւ Թրիլօնին արդէն գրած է Անգլիա ինպատիւ ինծի, և թէ վաղ կամ անապատ ան պիտի ազատէ զիս: Գիտցուր իրեն թէ Լիվատիայի մէջ կամաւորներ կը հաւաքեն ինծի օգնութեան գալու: Վերջապէս, ըսէ իրեն, թէ մինչդեռ Պէլօպոնէսը ողողած է Իպրազիմ փաշայի հեղեղներով, և արեւմտեան Յունաստանն ալ Ռէշիտ փաշայի զօրքերով, մինչև խոհեմութիւն չէ որ արեւելքն ալ զոհ երթայ քաղաքային պատերազմներու:»

— «Պիտի ընեմ, զօրավար, ինչպէս որ ըսիր: Վաղը առաւօտ, շատ, շատ կանուխ, Կուրասին պիտի երթամ, և շատ մը ուրիշ բաներ ալ պիտի ըսեմ: Ես կերդնում ատ: Պիտի վախցնեմ գինքը որքան որ կրնամ:»

— «Վախը միայն կրնայ շարժել այդ սրիկան: Բայց թող որ լո՛ւռ մնամ: Եկո՛ւր ամէն օր ինծի տեսնալու:»

Արդէն իրիկուն էր երբ Անգրօնիկէն Օտիսկուսի բանտէն դուրս ելաւ: Աշտարակին դուռը հանգստեցաւ Կուրասին, որ երեք չորս մարդոց հետ կը խօսակցէր:

— «Ո՞վ ես դու,» ազաղակեց ան, որոտագող ձայնով մը:

— «Բարի իրիկուն, խմբապետ: Ձե՞ս ճանչնար զիս,» հարցուց աղջիկը անոր մօտենալով:

— «Աստու-բարին: Ո՞վ ես—դու: Ի՞նչ. խմբապետ Անգրօնիկո՞ւսը: Ինչպէս եկար հոս:»

— «Երէկ հասայ Քալամաթայէն:»

— «Քալամաթայէ՛ն: Ի՞նչ լուր կայ: Ինչպէ՞ս կ'ընեն Իպրազիմին հետ:»

— «Ես չատ բաներ ունիմ քեզի ըսելու: Պետերուն կողմէն մասնաւորապէս խրկած եմ քեզի շատ կարեւոր բան մը հաղորդելու:»

— «Իրա՛ւ,» ըսաւ ան կանխահաճօրէն:

— «Վաղը ժամը քանիի՞ն կրնամ քեզի տեսնալ:»

— «Առտուն ժամը տասին: Ես կ'սպասեմ քեզի:»

— «Գլխուս վրայ,» ըսաւ օրիորդը, բարեկեղով:

Կուրաս ձեռքը ճակտին դրաւ և երկար ատեն մտածեց: Ապա սկսաւ ետ առաջ քալել Աքրօփօլիսին վրայ: Մութ գիշերը վրայ հասած էր:

— «Ի՞նչ բանի վրայ կը խորհիս,» հարցուց մարդոցմէ մէկը:

— «Ոչինչ: Ներս մտնանք,» փսփսաց ան, և իր Ֆէսը մինչև յօնքերուն վրայ քաշեց:

Իր երեք ընկերներն էին, Մամուրիս, Պապա Քօսթաս և Թրիանթաֆիլինաս: Զորքորդը, Կուրասի ծառաներէն մէկը, ապակիէ լապտեր մը կը կրէր:

Երբ բանտ մտան անոնք, Կրավիասի հերոսը իր գունատ երեսը վերցուց և նոր Մարիւսի մը պէս նայեցաւ անոնց:

— «Մենք եկած ենք, Օտիսկուս,» սկսաւ Մամուրիս լրջօրէն, «վերջին անգամը ըլլալով հարցնելու քեզի թէ ուր կը պահես գանձերդ:»

— «Ես գանձեր չունիմ: Ինչ որ ունէի ծախսեցի աղգին համար: Ո՞վ կը վճարէր իմ գինւորներուն: Կառավարութիւնը,» պատասխանեց ան:

— «Մենք գիտենք որ դու զբամ ունիս,» պնդեց Պապա Քօսթաս:

— «Դուք սխալ տեղեկացած էք:»

— «Ես կը խրատեմ քեզ որ խոստովանիս,» կրկնեց նոյն մարդը:

Օտիսկուս իր աչքերը յառեց գետնին և լուռ մնաց:

— «Ինչո՞ւ հրաման չես ըներ Թրիլօնիին որ անձնատուր ընէ անձաւը, հարցուց Կուրաս:

— «Թրիլօնին անձաւին տէրն է, և ան ունէ մէկուն հրամանին չի հնազանդիր զայն անձնատուր ընելու համար: Ես իրեն հրահանգներ չտուի: Դուք բաւական կը ճանչնաք գինքը: Գիտէ՞ք թէ ինչ է անգլիացի մը:»

— «Եւ դու որոշած ես ունէ ուրիշ բան չըսել մեզի այս գիշեր:»

— «Երբ ես ունէ բան չգիտեմ, ինչպէս կրնամ ձեզի պատմել:»

— «Կ'երևի թէ դու չես ականջ դնել քաղցրութեան:»

Հպարտ Օտիսեան արհամարհոտ ականարկ մը նետեց իր նախկին խոնարհ ծառային և լուռ մնաց:

Պապա Քօսթաս այն ատեն զրպանէն զոյգ մը աքծաններ հանեց և ըսաւ, «Հո՛ս նայիր: Ասով մէկիկ մէկիկ քու ակռաներդ պիտի փետտեմ, եթէ չխոստովանիս:»

— «Կարող ես բոլորն ալ փետտել: Դուք ձեռքերս կապած էք:»

— «Եւ եթէ արձակած ըլլային, ո՞վ կը վախնար քեզմէ: Մենք ալ յոյներ ենք,» ըսաւ Մամուրիս, իր կոպիտ ուսերը թոթակելով խրոխտաբար:

— «Դուք յոյներ էք: Աւելի գէշ էք քան թիւրքերը:»

— «Ուրեմն պիտի խոստովանիս,» ըսաւ Պապա Քօսթա, մօտենալով դժբախտ մարդուն:

— «Ամօթ եղբայրներ: Ամօթ ձեզի,» բացաբանչեց ան, տխրաբար:

— «Խոստովանիր: Պիտի խոստովանիս, Օտիսեան,» ըսաւ Կուրաս:

— «Դո՛ւն ալ, տղաս, Կուրաս:»

— «Տղա՛դ: Ո՛չ. ես քու տէրդ եմ,» պարծենցաւ պահնորդներու լիբր գլխաւորը:

— «Ըսէ մեզի եթէ ոչ դուրս կուգայ ակռադ,» բացաբանչեց նւաստ Պապա Քօսթաս, նորէն մօտենալով:

Շղթայած Օտիսեան ոտքի ելաւ հսկայի մը պէս, իր կրունակը աշտարակի պատին դէմ տուաւ, և տարածելով իր կուրծքը, ջանաց կոտրել ձեռքերու շղթան:

— «Դու Մասուր ձեռքդ պիտի գտնաս,» ըսաւ ան:

— «Աստուած մեզի հոս խրկեց քու սպաննած մարդոց վրէժը լուծելու,» ըսաւ Մամուրիս, կոպիտ և անկապ ձայնով մը:

— «Իմ թշնամիներս խրկեցին ձեզ:»

— «Ինչո՞ւ կ'սպասես, Պապա Քօսթաս,» հարցուց նորէն դահիճ Մամուրիս:

— «Ետեմն բռնէ զայն:»

Մամուրիս ինքզինք նետեց Օտիսեանի վրայ, մէկդի քաշեց պատէն, և ձիգ մը իր երկու բազուկներուն մէջ բռնեց զայն:

— «Կուրա՛ս, Կուրա՛ս: Ձե՞ս յիշեր թէ քանի անգամ

մահէն փրկեցի քեզ: Ինչպէ՞ս կը թոյլատրես այս: Ո՛հ, վատե՛ր: Վատե՛ր...»

Թրիանտաֆիլինաս, ցած և գազանաբարոյ մարդ մը, ատելութեամբ լեցուն էր Օտիսեանի դէմ, որովհետեւ ան անգամ մը զարկած էր իրէն, բռնեց անոր պէխը և վարի կշակը իր երկու կողմ ձեռքերուն մէջ, և ջանաց բանալ անոր բերանը:

Պապա Քօսթաս, միտեց իր աքցանը տանջողին բերանը և դուրս քաշեց երկու ակռաներ:

— «Խոստովանէ, եթէ ոչ բոլորն ալ կը քաշեմ,» աղաղակեց ան:

— «Ըսէ, Օտիսեան,» ըսաւ Կուրաս, որ անոր գլուխը բռնած էր:

Օտիսեան հեծկտաց իր հոգեւարքին մէջ: Անտառին վայրենի գազանը թերեւս զգած էր այդ քաջարի զինուորին հառաչներուն հանդէպ: Ոչ մէկը չզգածուեցաւ բացի ծառայէն, որ թօթուեցաւ ջղաձգական սարսուռով մը: Քարսիրտ և անտարբեր մարդասպանները վրան նայեցան:

— «Պիտի ըսես մեզի,» հարցուց Մամուրիս անգամ մը ևս:

Շատ սոսկալի է այս տեսարանը աւելի հեռուն նկարագրելու համար: Կուրաս և իր ընկերները մոլեգնած էին ազահուրթենէն և կատաղած գանձերու պահեստի տեղերը յայտնելու յամառ մերժումէն: Հարած հարածի ետեւէ իջեցուցին խեղճ բանտարկեալին: Իր հեծկտանքները աստիճանաբար նւաղեցան: Իր աչքերը բացուեցան ու գոցուեցան, իր գլուխը դողաց և գլորեցաւ մէկդիէն միւսը: Վերջին խորունկ հեծկտանք մը արձակեց, և ամէն ինչ վերջացաւ:

— «Մենք լմնցուցինք զայն,» ըսաւ գլխաւոր դահիճը, կատաղութենէն փրփրելով: Ապա Կուրաս սկսաւ խոկալ, ուրիշ բառ մը չարտասանեց, այլ ջղաձգօրէն պէխը շփեց:

Անոնք փոտած պարան մը կապեցին Օտիսեանի բազուկին, կտրեցին զայն և նետեցին իր անկենդան դիակը Աքրօփօլիսէն վար, պարանին միւս ծայրը կապելով աշտարակի պատուհաններուն: Այսպէս ջանալով ցոյց տալ թէ Օտիսեան կտրած էր զայն փախուստ մը փորձելու պահուն:

Յաջորդ օրը ամբողջ Աթէնք իրարանցումի մէջ էր անոր մահուան լուրին հանդէպ: Թէեւ տեղեկագրւած էր թէ Օտիսեան ինկած և սպաննւած էր փախուստ փորձած պա-

հուն, սակայն երեւոյթները հերքեցին այդ և քիչեր միայն հաւատացին :

Անդրօնիկէն Կուրասին երթալու ճամբուն վրայ էր երբ լսեց լուրը : « Ես չեմ հաւտար, Լամբրոս, ուրիշ մը եղած ըլլալու է : » ըսաւ ան :

— « Երթանք տեսնանք, տիկին : »

— « Երթանք, Լամբրոս, » պատասխանեց աղջիկը, հեիհեւ շնչելով : Մէկտեղ Աքրօփօլիսի ստորոտը գացին, հոն ուր Օտիսեւսի դիակը ինկած էր փոշիին մէջ, շրջապատւած ամբոխէն :

Երբ ան ճանչցաւ դիակը, մանկամարդէ կինը դարձուց իր երեսը և արտասուեց :

— « Սեղճ Անտրուցոսի տղան, » փսփսաց Լամբրոս :

— « Եկուր փախչինք, Լամբրոս : Ես ալ չեմ երթար Կուրասին : Ի՞նչ կրնամ ընել հիմա : Թողունք Աթէնքը և երթանք Միսօլունկի : Կը կարծեմ որ մեր իսկ գերեզմանները հոն են : Կա՛մ մենք պիտի մտնանք հոն և կա՛մ մէկ դուռ մը միայն պիտի բաժնէ իմ դիակս Թրասիբուլոսէն : »

Արդարեւ յունիս տասնըեօթի այդ իրիկունն իսկ, մինչդեռ տարաբախտ Օտիսեւս կը թաղւէր խոնարհ անկիւն մը, Անդրօնիկէն ու Լամբրոսը բաժնւեցան :

Կուրասի ոճիրը անպատիժ չմնաց. հետեւեալ տարին, 1826-ին, գնդակահար եղաւ ան, մինչդեռ կը քալէր պահակի մը հետ, և մեռաւ առանց մրմունջի : Ոմանք ըսին թէ գնդակը թիւրքերու կողմէն եկաւ, ուրիշներ հաստատեցին թէ ան սպաննւած էր Օտիսեւսի մտերիմ բարեկամ գինւորի մը կողմէն, որ երգւընցած էր անոր վրէժը լուծելու :

Տիկին Կուրաս, գեղըցիկ կոյսը, որուն ամուսնութիւնը Աքրօփօլիսի թնդանօթները աւետեցին, և որուն համար Պարթէնօնը և Էրէքթիօնը լուսաւորւած էին հրախաղու-թիւնով, թաղւած էր Էրէքթիօնի տաճարին մէջ, ուր կը մնար Աթէնքի ուրիշ գլխաւոր տիկիներու հետ : Իր ամուսնի մահէն հինգ ամիս ետք, թրքական թնդանօթէն գնդակ մը զարկաւ սիւններէն մէկուն, վար նետեց համբաւաւոր տաճարին մեծ մասը և ճղմեց անոնք բոլորն ալ աւերակներուն մէջ :

ԻԵ. ԳԼՈՒԽ

Ս է Ր Ը Բ ա Ր Ե Կ ա մ ու թ Ե ա ն Փ ո խ ւ Ե ց աւ

Աթէնքը թողելէն ութ օր ետք, Անդրօնիկէն ու Լամբրոս հասան Մօմօս գետը, Միսօլունկիէն քիչ հեռու : Ճիշդ գետը անցնելու վրայ էին, կամուրջին վրայ, դէմ դէմի, օր. Ի — ինչ իր էջ տղուն հանդպեցան :

— « Կրնամ հաւտալ աչքերուս : Լամբրոս, Լամբրոս : Եւ դո՛ւն ալ, » աղաղակեց ան, իր երկու ձեռքերը գլխուն տանելով :

— « Եւ ինչպէ՞ս է առողջութիւնդ, օր Ի —, » հարցուց Անդրօնիկէն :

— « Ուրեմն իմ առողջութիւնս կը հարցնես : Գիտե՞ս որ եղբայրդ հիմա կորսւած չէ : Պարոն Թրասիբուլոս խենթի տեղ դրաւ զիս, և ինծի ըսաւ թէ դուն մարդ չէիր, այլ կին մը : Հա՛, հա՛ : Բայց, իմ փալիքարիս, դուն այլ ևս գեղեցիկ հագուստներ չես հագնիր : Բնաւ չես փոխեր, բացի այն որ քիչ մը արեակէզ եղած ես : Հիմա, ըսէ ինծի, հոգիդ կը սիրես, մա՞րդ ես թէ կին : »

— « Ի՞նչ տեսակ հարցում է ատ, օրիորդ, » պատասխանեց Լամբրոս, լըջօրէն :

— « Մի բարկանար, Լամբրոս : Ես իմ պատճառներս ունիմ հարցնելու : Դուն մա՞րդ ես թէ կին, խմբապետ Անդրօնիկոս : »

Անդրօնիկէն սկսաւ քահքահ խնդալ :

— « Միշտ այդպէս խորամանկ մի ըլլար : Մի բարկանար, և ըսէ ինծի, առանց կատակի, մա՞րդ ես թէ կին : »

— « Երբ մենք Միսօլունկիի մէջ ըլլանք, դուն պիտի գիտնաս, օր. Ի — : Ես չեմ կրնար ներկայիս քու հետաքրքրութեանդ դժացում տալ : »

— « Եթէ երբեք Միսօլունկի ըլլանք : Ձե՞ս գիտեր թէ որքան խիստ պաշարւած է ան թիւրքերէն : Ես կը տարակուսիմ թէ Թրասիբուլոսը դեռ ողջ է : Անցեալ ամառ թողուցի զինքը շատ հիւանդ, նոյն այդ Միսօլունկիի մէջ : »

— « Ե՞րբ Միսօլունկի էիր, » հարցուց Լամբրոս :

— « Քեզ Յօնիական կղզիները իր նշանածին ետեւէն խըրկելէն ետք : Մի խնդա՛ր : Դուն կին մըն ես : Ես բարկացած եմ վերջապէս : Դուն կին չես : »

— « Ուրեմն դուն Միսօլունկի էիր և տեսար իմ Թրասի-

բուլլոսս: Ե՛րբ էր այդ», բացազանչեց Անդրօնիկէն:

— «Բու Թրասիբուլոսդ, ուրեմն դուն կին մըն ես վերջապէս»:

— «Եւ շատ հիւանդ էր Թրասիբուլոսը, օր. Ռ—»:

— «Բաւական. ան գէշ վիրաւորւած էր Քարբինէսի մէջ: Ես Թողուցի զինքի անկողնին մէջ. Քարլը լաւ հոգ կը տանի անոր: Եւ դուն դեռ տեսած չե՞ս զինքը: Միսօլունկի եղած չե՞ս դեռ»:

Անդրօնիկէն այն ատեն օր. Ռ—ին պատմեց իր ամբողջ պատմութիւնը սկսած աշտարակին մէջ Պարթաքասի դասատու մը ըլլալէն մինչեւ Օտիսեւսի մահը: Թէեւ սուլիացին ասոր մէկ մասը գիտէր Թրասիբուլոսին խրկած Անդրօնիկէի մէկ նամակէն, այլ սակայն ոչ սակաւ յուզեցաւ ու աղաղակեց «Ի՛նչ, խուրչիտ փաշայի քաֆթանէին: Կըրնայ՞ այդ կուզը, էշու տղան, այդքան բաներ ըրած ըլլալ: Սոսկալի պատմութիւն մըն է, տիկին: Ուրիշ մըն ալ այդպիսի բանի հանդիպած է»:

Օր. Ռ— բոլորովին սեւ հագած էր Օտիսեւսի մահւան առթիւ: Ան իր խօսակցութեան ձեւերէն զատ բոլորովին փոխւած կ'երևար: Ան պատմեց անոնց թէ տիկին Հեղինէ, Օտիսեւսի կինը, ստիպւած է եղած անձնատուր ընել անձաւը Կուրասի զօրքերուն: Իսկ ինքը, ըսաւ թէ, ձանձնացած էր արկածախնդրութենէն և պատրաստ էր մեռնելու:

— «Ո՞վ կրնար հաւտալ թէ այս տարիներու մեր բոլոր գոհողութիւններէն ետք, մեր յեղափոխութիւնը պիտի խորտակէր», ըսաւ Անդրօնիկէն: «Այսօր իպրահիմ փաշան ամբողջ Պէլօպոնէսի տէրն է, բացի Կորնթոսէն և Նաւփլիայէն: Ռէշիտ փաշան իր բանակներով արշաւած է յոյն մայրցամաքը: Մենք ինքներս կը քանդենք և իրար կ'սպաննենք»:

Իր յուզումին մէջ օր. Ռ— սկսաւ անպատրաստի, երգել սուլիացիներու սովորութեան համեմատ. —

«Փալիքարիներ, քլէֆթ հայրերու դուստրեր և երիտասարդներ,
Բարձրաբերձ լեռներ, ականակիտ աղբիւրներ ունիք հոս.
Բայց պատանեկութեան մէջ, սուր իձեռին, ծաղիկներու պէս կը մեռնիք,
Սակայն ո՛չ վայրենի ողբ կը լսէք, ո՛չ ալ մօր հառաչը,
Մինչդեռ ձեր արիւննով կ'ոռոգէք մռայլ նոճիները:
Շուտով արթնցաւ ազգին ոգին, երբ աղատութիւնը ձայնեց,

Եւ բարձրացաւ ու բարձրացաւ դէպի վեր մինչեւ երկնից կէսը,

Բայց սեւաթուր ագռաւներ եկան և վանեցին զայն մէկդի:
Ազնիւ տիրուհի, մտնենք Միսօլունկիի մութ փողոցները:
Երթանք մենք ալ և մեռնինք հոն, և թող մեր սուրն ալ շողայ:

Երթաւ-բարով մաղթենք մեր երիտասարդութեան որ հըմայք ունեցաւ անգամ մը:

— «Այո՛, օրիորդ», ըսաւ Լամբրոս, երթանք սեւ Միսօլունկի և հոն աղատ մեռնինք: Մենք տեսած ենք աղատութեան երջանիկ օրերը: Ով որ ապրի ստրկութիւնը պիտի տեսնայ նորէն»:

— «Կը կարծե՞ս, օր. Ռ—, որ պիտի կրնանք Միսօլունկի հասնիլ», ըսաւ Անդրօնիկէն:

— «Տեսնանք: Այս գիշեր կենանք Ամուրանի, և վաղը լուսը բացւածին պէս, մազլցենք բլուրներուն կատարները: Անկէ կը տեսնենք թէ ինչ կրնանք ընել: Ես ալ մարդու հագուստ պիտի հագնիմ»:

Այսպէս հետևեալ օրը անոնք մազլցեցան Արաքինթոսի բարձրաբերձ լեռները:

— «Տե՛ս, տե՛ս, տե՛ս: Ի՛նչ բոց ու ծուխ: Ի՛նչ զօրքերու և նաւերու բազմութիւններ», աղաղակեց օր. Ռ—:

Անոնցմէ վարն էր Ռէշիտ փաշայի բանակները, այրելով Միսօլունկիի շրջակայ բոլոր անտառներն ու գիւղերը, և խուսրէվ փաշայի ահարկու նաւատորմիդն ալ քաղաքը կ'արշաւէր ծովէն:

— «Բոլորովին անկարելի է ներս անցնիլ», ըսաւ Անդրօնիկէն:

— «Մենք պէտք է պահւելունք լեռներուն վրայ, և, պատեհութիւն մը գտածնուս պէս, մօտենանք կամաց կամ մինչև որ մութ օր մը կարող ըլլանք ներս մտնալ»:

— «Ամէնաիմաստուն կերպն է ատ», պատասխանեց Անդրօնիկէն:

Գրեթէ երեք ամիս շարունակ Լամբրոսը, իր տիրուհին, և օր. Ռ— ստիպւած էին թափառիլ ու պահւելիլ լեռան թուփերու ու անձաւներու մէջ: Վերջապէս, սեպտեմբերի քսանըհինգերորդ օրը, մտան Միսօլունկի:

Ե. Գ. Ի. Բ. Բ.

Ա. Գ. Լ. Ու. Ն.

Մի սօլուսն կի ի Երրորդ Պաշարու մը

Լամբրոսի երկար բացակայութիւնը և իր նշանածին չհասնիլը տազնասլի փոխեցին Թրասիբուլոսի անձկութիւնը։ «Հերմիլիոս» նաւուն ժամանելէն եօթը ամիս ետք անոր նաւապետէն իմացաւ Թրասիբուլոս անոնց Մալթա, Թրիէսթ և Նաւիլէա թափառելուն և Պէլօպոնէս ժամանելուն մասին։ Ուստի վայրկեանէ վայրկեան կ'սպասէր անոնց Միսօլունկի մտնելը տեսնալ։ Այս ակնկալութիւնը աւելի զօրացած էր երիտասարդ Տիմիթրիոս Գուլէասի ժամանումով, որ ցամաքով եկած էր, և որ վստահացուց զայն թէ Անդրօնիկէն իրմէն կանուխ ճամբայ ելաւ նոյն տեղը հասնելու։ Բժիշկներու անճարտար խնամքը Թրասիբուլոսի վէրքին, ինչպէս ըսած ենք ուրիշ տեղ մը, աւելի ծանրացուցած էր անոր ցաւալի և ծանր նկարագիրը։ Հազիւ մինչև 1825-ի սկիզբները սկսաւ քիչ մը ապաքինւած զգալ և պատրաստուիլ քաղաքը թողելու։

Միւսնոյն ատեն այդ տարւայ սկիզբներուն, Ռէշիտ փաշան, հիմա Ռումէլիի վէզիրը, հասաւ երրորդ պաշարումը սկսելու համար։ Ան ընկերացած էր Թահիր Ապասի, Եանիայի համբաւաւոր քաղաքապետին, և գոռոզ Իսմայիլ Փլիասաս, որ չափած էր Փէթայի կռիւը։ Այս բոլոր հրամանատարները, քսան հազար մարդոցմով, արշաւեցին Միսօլունկի, անոր դրան առջև Օմէր Պրիօնէի և Շքօտրա փաշայի կրած տառապանքներուն վրէժխնդիր ըլլալու ծարաւով։

Ասոնցմէ զատ Ռէշիտ փաշան կ'սպասէր ծովէն Նեփիստական, Լիբիական և Թրքական նաւատորմի զիններուն, և Պէլօպոնէսէն ալ Իպրահիմ փաշայի քաջամարդ բանակներուն։ Այս ուժերով ան կը հաշէր Յունաստանը միանգամ ընդմիշտ սուլթանի ոտքերուն տակ դնել։ Ոչ մէկ քաղաքի հօրիզօնը այնքան սև ամպերով չկախւեցաւ և աւելի որոտագոռ չարձագանգեց որքան Միսօլունկին։ Պահականոցը չորս հազար զինուորէն աւելի չկար, իսկ քաղաքը հերոսներու գերեզմանները կը պարունակէր, — Պօցարիսին, Պայրընին, և կը պաշտպանէր մարտկոցներով, որոնք անւանա-

կոչւած էին, Ռէկասի հետևողութեամբ, Ուիլիլմ Թէլ, Օրէնճի Ուիլիլմը, Ֆրանքլին։

Ինչ եղաւ Օմէր Պրիօնէն, որ առաջին երկու տարւան մէջ Բարձրագոյն Դրան հերոսն էր։ Այդ վայրագ և ապերախտ պէյը, որ, իր տէրերու, Ալիի և Սուլէիմի գլուխներուն վրայ կոխոտելով Եանիայի նախարար ընտրւեցաւ, տեղի տւած էր իր արքայական տիրոջ տհաճութեան։ Սուլթանը կասկածեցաւ թէ անոր վարմունքը աւելի իր չափերը ինկատի ունէին քան թէ կայսրութեան բարեւաւութիւնը։ Ուստի ան Եանիայի բարձրագոյն փաշայութենէն աւելի ըստորագաս դիրքի մը մէջ դրւեցաւ։

Ռէշիտ փաշային, թերևս ամենակարող վէզիրը որ երբեք երևցած է Թիւրքիոյ մէջ մեծ Գեօփրիլիի օրերէն ի վեր, անսահման իշխանութիւն տրւած էր։ Կրցածին չափ պաշարման գիծերը նեղցնելով մայիս երեսունին փորձեց իր երկրորդ զուգահեռագիծը յոյն հողաբլուրներէն վեց ոտք հեռաւորութեան վրայ, և երկու նոր թնդանօթի պատնէշներ շինեց, մէկը դէպի արևմուտք և միւսն ալ ուղղակի Մարկոս Պօցարիսին դէմ։ Պատնէշներու կառուցումը փութացնելու համար, հետևելով Վէհճէտ փաշայի օրինակին Քիոսի մէջ, հաւաքեց վեց հարիւր քրիստոնեայ գիւղացիներ Մակեդօնիոյ և Թէսալիոյ դաշտերէն և ծեծերով ու չարչարանքներով ստիպեց անոնց որ պատնէշները փորեն։

Ռէշիտ փաշայի ռումբերը մեծ կորուստ պատճառեցին քաղաքին մէջ, բայց խանդավառութիւնը մարդոց, կանանց և մանաւանդ մանուկներուն, որ ամէն օր պարիսպներուն վրայ մագլցելով կը քարկոծէին թիւրքերը, ցոյց տւին թէ Նպիրոսի վէզիրը պիտի չկրնար Միսօլունկին գնել աւելի աժան գնով մը քան Շքօտրա փաշան և Օմէր Պրիօնէն։ Բայց Սուսրէվ փաշային նաւատորմիղը դեռ ահարկու էր։ Կը բաղկանար ութը Փրէկաթներէ, տասներկու քօրվէթներէ և քսան ուրիշ մանր պատերազմանաւերէ, որոնք չնայած իրենց բոլոր կորուստներուն, բաւական զօրաւոր էին օգնութիւն հասցնելու Ռէշիտ փաշային։

Թշնամիին սպառնացող ուժերը ընդարձակելու համար, Փաթրասի Եոսսուֆ փաշան զրկած էր երեսունըվեց ծովային թնդանօթներ։ Ասոնք կարող էին կտրել Միսօլունկի շրջակայ կղզիներուն հետ ունեցած յարաբերութիւնները ու անոր պարիսպներուն մօտենալ։

Պաշարողներու դիրքը մէկէն իմէկ փոխւեցաւ։ Պա-

շարները սկսան սպառել, իրենց պատերազմական պաշարները կիսով սպառած էին, և բոլորովին կտրւած էին դուրսի աշխարհէն թէ՛ ծովով և թէ՛ ցամաքով:

Ռմբաձգութիւնը սաստկացաւ: Ծրջակայ գիւղերն ու անտառները բոցի ու ծուխի կոյտ մը դարձան: Ծովային թընդանօթները, կռւելով փոքր յոյն նաւերու դէմ, քշեցին մինչև Սիւր կղզին: Թիւրքերը հիմա Ֆրանքլինի, Ռէկասի և Օրէնճի Ուիլիսի միջին պատնէշներուն դիմաց, խրամները լեցուցին ճիւղերով, հողով լեցուն պայուսակներով, անպիտան իրերով, ձիթենիի կեղևներով, որոնց վրայէն որոշեցին իրենց յարձակումը գործել:

Թրասիբուլոս, թէև կը կաղար, բայց միշտ Քարլին հետ պատնէշներու մօտն էր: Ան գրեթէ երջանիկ կ'զգար որ Անդրօնիկէն Միսօլունկի եկած չէր դեռ, որովհետև անոր ճակատագիրը ամէնէն անորոշն էր, հակառակ պաշարողներու բոլոր որոշումներուն:

Յունիս տասը ուրախութեան օր մըն էր: Յոյն դրօշակը երևցաւ նաւահանգստին բացերը: Նաւապետ Տիմոս Նէնքաս ժամանեց եօթը նաւերով և իր ներկայութիւնը պաշարող նաւատորմը փախուստի դրաւ, և ծովէն յարաբերութիւն հաստատեց միջնաբերդին հետ: Այս ուրախութիւնը սակայն կարճ տևեց, որովհետև ճիւղ ամիս մը ետք խուսրէվ փաշան տեսնւած էր հօրիզոնին վրայ: Ան փախած էր, թէև յաղթւած ծովակալ Քաթթուրիսի հետ ունեցած կռւին մէջ Անտոս կղզիին բացերը: Այս կռւին մէջ հիւրացի հրամանատարը խորտակած էր դրօշակիր նաւը իր ամբողջ ութը հարիւր մարդոցմով ինչպէս նաև երկրորդ Ֆրէկաթ մը, երկու քօրվէթ և պրիկ մը. տասներէինք նաւեր ալ քշած էր Եւպէայի, Թէնոսի և Սիրայի ժայռերուն վրայ, և դրաւած էր տասներկու փոխադրանաւեր զինուորներով ու պաշարներով լեցուն:

Զինադադար ընելու դրօշակ մը երևցաւ: Ծուտով Թահիր աղան և վեց ուրիշ պէյեր ժամանեցին պահանջելով Միսօլունկիին անձնատուր ըլլալը, պատւաւոր պայմաններով: Յոյները պատասխանեցին լաիօնական ձևով մը, «Զէնքերը միակ համաձայնութիւնն են յոյներու ու թիւրքերու միջև»:

Ինչ գիշեր հետևեցաւ: Յունահատ յոյները եօթը նոր պատնէշներ կառուցին ծովեզերքին վրայ, բացին հակախրամատներ, նոր պատնէշներ դրին Թիւրք կէտերու վրայ և այրեցին այն նիւթերու մեծ մասը որոնցմով թշնամին լեցուցած էր գլխաւոր խրամատը:

Ռէշիտի շահածին մեծ մասը կորսեցաւ: Յաջորդ օրը ծովեզերի թնդանօթները ստիպեցին թիւրք նաւատորմը, որ այնքան կորուստ պատճառած էր քաղաքին իր ռումբերով, հեռանալ: Հիմա ամէնամեծ հանդարտութիւնը յաջորդեց թիւրքերու շարժումին: Մարդ կրնար ենթադրել թէ անոնք թողուցին պաշարումը: Այս անգործութիւնը առերեւոյթ էր: Քսանեութեան օրը երկարածիդ որոտումներ ընկերացան անկանոն երկրաշարժային ցնցումներուն և միևնոյն ատեն Պօյարիսի պատնէշին մեծ մասը պայթեցաւ օդին մէջ: Ական բացւած էր անոր տակ: Թիւրքերը ամէն կողմէ խռթեցին ներս և տնկեցին իրենց մահիկ դրօշակը:

Յամառ բռնամարտիկ կռիւ մը սկսաւ, որ տևեց երեք ժամ, և վերջացաւ տաճիկներուն ետ քաշւելովը:

Ռէշիտ փաշան սակայն պատգամաւորներ խրկեց պահանջելով բանալիները և խոստանալով ներում շնորհել անոնց:

Յոյները իպատասխան շատ քաղաքավար նամակ մը և չորս շիշ ալ օդի խրկեցին անոր որ իր դրօշակիրները քաջալերէ երկրորդ յարձակման ատեն:

Վերջապէս յոյն նաւատորմը հասաւ: Հովերը դադարած էին, որ այնքան ատեն վար դրած էին դայն Պէլօպոնէսի շրջականները: Երկու նշանաւոր ծովակալներու հրամանատարութեան տակ էր ան, Սաքթուրիս և Միսուլիս:

Յաջորդ օրը օգոստոս երեքին, այս երկուքը առաջացան իրենց հին ծանօթ խուսրէվ փաշային, Միսօլունկիի և Փափաղ հրահանգանին մէջ տեղ: Կռիւր երկար չտևեց: Երեք հրձիգ նաւեր անոր վրայ յարձակելէն ետք Փսարայի վատասիրտ մսամորթը քաշեց առաջատուր, փախաւ, և կանգ չառաւ մինչև չհասաւ Ալէքսանդրիէվ, ուր ակամայ ինքզինք նետեց իր ոխերիմ թշնամուն, Մէհմէտ Ալիի բազուկներուն մէջ: Միւս հրամանատարները հետևեցան անոր ամօթալի օրինակին, ոմանք իրեն հետևեցան, և ուրիշներ իթակիա փախան:

Միսօլունկիի երկինքը դէպի ծովը սկսաւ պայծառանալ բայց հոն ցրւած ամպերը խտացան ցամաքին վրայ: Ռէշիտ փաշան նահանջող մարդ չէր: Ան հիմա սկսաւ յանդուգն և նորօրինակ ձեռնարկի մը: Բարձր բլուր մը պիտի շինէր, հարիւր վաթսուն քայլ երկար և տասը լայն, և միշտ պիտի մղէր առաջ, Ֆրանքլինի պատնէշը հասնելուն, կարող պիտի ըլլար հրամայել մինչև քաղաքին բուն կեդրոնը:

Քէօպսներու ու քէֆրէներու նման, որոնք հազարաւոր եգիպտացիներ վարձեցին հողաբլուրներ բարձրացնելու բուրգերու կառուցման առնէն, այսպէս երկու շաբթւայ միջոցին, քրիստոնեայ գիւղացիներու բռնի աշխատանքովը, Ռէշիտ փաշան գլուխ բերաւ իր պատւարը: Յուսահատ կռիւով մը Ֆրանքլինի պատնէշը գրաւեց, և իր պատւարը կցեց անոր հետ:

Յոյները, որոնք ականներ բացած և պատնէշներ կանգնեցուցած էին, թշնամիէն գրաւած պատնէշին երկու կողմերը, գիշեր և ցորեկ անխոնջ նախանձախնդրութիւնով մը գործելով, այնպէս զօրացուցին իրենց պատնէշները, որ սէրասքէրը, որ Միսօլունկիին վրայ կը նայէր իր ձեռքը եղածի պէս, ինքզինք շուտով երկու կրակներու մէջ գտաւ:

Երեսուներմէկերորդ օրը յոյները ամէն գիշին քաւեցին կորսւած մարտկոցին վրայ, թշնամին արտաքսելու համար, եթէ ոչ թիւրքերը իրենց ահագին բլուրը կը քշէին մինչև Միսօլունկիի սիրտը: Կատաղի և մահացու կռիւէ մը ետք, քչեցին թիւրքերը և վերստացան իրենց մարտկոցը, միևնոյն ատեն անոնք հարթեցին հողաբլուրին գլխաւոր մասը, կամ անոր յոյն բլուրին հետ միացման կէտը:

Փաշային ալէլուիաները վախի ու յուսահատութեան փոխաւ տէրին: Սուլթանը սէրասքէր կարգելով գայն, պատւիրած էր անոր որ կա՛մ Միսօլունկիի բանալիները բերէր և կա՛մ իր գլուխը:

Ռէշիտ շարունակեց աւելի կատաղի որոշումով: Կատաղի ռմբաձգութեան մը քօղին տակ, Սալօնայի մօտերէն աւելի ուժ ստանալով, և ստիպելով ուրիշ փորողներ, յամառ յարատեւութեամբ մը նորէն միացուց իր բլուրը Ֆրանքլինի մարտկոցին և ամէն բան պատրաստեց ընդհանուր յարձակումի մը համար:

Յոյները շատոնց կ'ականկալէին այս: Հիմա, աւելի որոշ տեղեկութիւններ ստանալով քանի մը փախած առնավուտներէ, հակա-ականներ փորեցին, և ամէն կողմէ սկսան դիտել: Սէրասքէրը փութացուց իր յարձակումի պատրաստութիւնը: Յարձակում մը հրամայեց տարբեր կէտերու վրայ, կարծելով թէ պաշարւողները կը պատրաստէին ընդհանուր յարձակումի մը:

Սեպտեմբեր քսանըմէկը եկաւ: Յարձակող բազմութիւնը գրոհ տւաւ, որոնց կը հետեւէին մտրակներով զինւած ձիաւորներ: Յոյները ժամերով դիմադրեցին և աստիճա-

նաբար իրենց թշնամին քչեցին դէպի Ֆրանքլինի մարտկոցին կողմը: Եւ ահա տեղի ունեցաւ ականներու պայթիւնը: Աշխարհ թնդաց: Պատնէշն ու հողաբլուրին գաղթը պատուեցան և շանթի մը պէս միւսիւրմաններու դիակներն ու իրենց տակի ժայռը անհամար կտորներու վերածւեցան:

Այս անակնկալ աղէտը բոլոր կենդանի մնացածները խուճապի մատնեց: Յոյները հրացանաձգութիւնով մը ու դուրս խուժումով մը կատարեալ ըրին յաղթանակը և ժամանակի մը համար կտորեցին քաղաքին երրորդ պաշարումը:

Հիմա ցամաքին դուռները այնքան բաց էին որքան ծովունը: Շատ մը պետեր նոր մթերք բերին, ուրիշներ Վօնիցայի մօտ կտրեցին և գրաւեցին Ռէշիտի պաշարները, և գերեցին հարիւր երեսուսն ուղտ, ութսուն ջորի և երեսուն ձի:

Սէրասքէրի դիրքը անսպասելի կերպարանք մը առած էր: Իր առնավուտներէն շատերը հեռացան, պաշարը սկսաւ պակսիլ, իր ճահճային և տղմալից բանակատեղին ախտ կը կը ծնէր և երկչոտ խուսրէվը անգամ մը ևս երեսի թողած էր գայն: Ուստի որոշեց իր բանակը փոխադրել Միսօլունկիէն հեռու, և պատեհութիւն տալ իր բանակին կաղզուրւելու մինչև որ Եգիպտոսի Իպրահիմ փաշան որուն անհամբեր կ'սպասէր, ժամանէր:

Անոր նահանջէն հպարտացած յոյները իրենց պատնէշներու բարձրերը մագլցելով արհամարհանքով կը պոռային յուսախար եղած սէրասքէրին: «Ո՛ւր ես, Միմոս: Ո՛ւր մնացին քու ասիական յաղթութիւններդ: Ինչո՞ւ չես գար ու քու այնքան յաճախ սպառնացած ընդհանուր յարձակումըդ փորձել անգամ մըն ալ: Լաւ է որ երթաս ու մխիթարուիս զտնես մարգարէէդ:»

Թրասիբուլոս գործունեայ բաժին մը ունեցաւ ամբողջ պաշարման միջոցին, առանց անսալու Քարլի խնդրանքներուն ու բժիշկներու խրատին, մերժեց մէկ գիշեր մը իսկ իր անկողինն մէջ մնալ: Միշտ պատնէշներուն մօտն էր, ենթակալ ամէն դժւարութեան և զրկւած հանգստութենէ: Իր վէրքը նորէն բացւեցաւ: Զգալով որ ընդհանուր յարձակում մը մօտ էր, նախընտրեց մեռնիլ քան բացակայել պատուոյ դաշտէն: Ուստի, վերջին վճռական օրը, այնպիսի գործնական բաժին մը ունեցաւ, որ պատնէշը պայթելուն,

և բարբարոսները գլխորեն ընդունան և նախաժողովին և գետին:

Քարը չալկեց զայն և տարաւ իր սենեակը: Յաջորդ օրը բժիշկները ըսին թէ իր սրունքի անդամահատութիւնը միակ միջոցն էր իր կեանքը փրկելու:

Բ. ԳԼՈՒԽ

Վ ի ր ա բ ու ժ ա կ ա ն Գ ո Ր Ծ ո Ղ ու թ իւ ն

Թրասիբուլոս երկնցած պառկեր էր իր անկողնին վրայ, ուժասպառ և մեղրամոմի պէս գունատ:

Անոր մօտ նստած էր Տիմիթրիոս Քուլէաս, անոր ձեռքը շփելով, և անկողնին միւս կողմը կանգնած էր իր հաւատարիմ հունգարացին, մեղամաղձոտ ու լքւած դիրքով:

Լաւ խնամւած կատու մը և շուն մը կը քնանային իրարու մօտ, անսովոր սիրունութիւնով մը: Սենեակը պարզ կերպով կահաւորւած էր: Ան աւելի մութացիկի մը բնակարանը կը նմանէր քան այն հարուստ Թրասիբուլոսին որ կը ձանձնանք: Շատ վայրկեաններ անցան առանց խօսքի մը: Վերջապէս փողոցի դրան ձայնը լսեցաւ:

— «Անոնք կ'ուզան», փսիսաց Թրասիբուլոս, և իր մութ աչքերը փայլեցան և թեթեւ խայտանք մը արտայայտութիւն տւաւ իր դէմքին: «Բժիշկները եկան, Քարլ, գնա և բաց դուռը»:

Ան իր երեսը թաղեց իր ձեռքերուն մէջ, և Քարլ, դուրս գնաց:

— «Արիացի՛ր, բարեկամս, արիացի՛ր: Քու դառն ճակատագիրդ է ան»:

— «Ես չեմ արտասուեր, Քուլէաս, ոտքս կորսնցնելուս համար, այլ Անդրօնիկէն յաւիտեան կորսնցնելուս համար»:

— «Ի՞նչ. Թրասիբուլոս: Ես այդպէս չեմ տեսնար: Անդրօնիկէն քեզ կը սիրէ իր ամբողջ սրտովը: Ան կ'երդնու ջուր անունովդ: Ասկէ դատ ալ ան բուռն կերպով կը սիրէ իր հայրենիքը, և ուէ փնտրում որ ընդունած ես կուրս դաշտին մէջ ջուր հայրենիքիդ համար, պիտի չփոխէ իր ըզգացումները»:

— «Ատ չէ իմ ըսածս: Եթէ ապրիմ, պէտք է խզեմ մեր նշանաւորը: Սխալ և ծաղրելի է ինծի պէս մութաց-

կանի մը համար անոր պէս գեղեցիկ և փառաւոր աղջկայ մը էրիկը ըլլալու մասին խորհիլ: Ես անկուտի եմ: Ինչ որ ունէի ծախսեցի, ինչպէս գիտես, պաշարման միջոցին ուտեստ գնելու բնակիչներուն համար: Բան մը չմնաց ինծի բացի սուրէս»:

Խօսակցութիւնը ընդմիջւեցաւ Քարլին ներս մտնելովը, որ ներս առաջնորդեց երեք բժիշկները:

Թրասիբուլոս սարսռեցաւ այս մարդոց տեսքէն, ու նորէն իր երեսը ծածկեց իր ձեռքերուն մէջ:

— «Ես երկու օգնականներ բերած եմ հետս ըսաւ տօքթ. Փ—, քաղաքին գլխաւոր բժիշկները: Դուն պէտք է քիչ մը քարացնես սիրտդ և տասը ռոպլի մէջ ջուր բոլոր տանջանքներդ պիտի վերջանան, Թրասիբուլոս»:

— «Բացարձակապէս վստահ եմ, տօքթօր, որ իմ կեանքս չի կրնար փրկուիլ, առանց սրունքս կտրելու: Քիչ մը ևս քննեցէ՛ք: Խորհէ՛ անգամ մը, ո՞՞ր մըն է ինծի համար կաղ մը ըլլալ ամբողջ կեանքիս մէջ»:

Թրասիբուլոս գունատ և ճնշւած էր վախէն:

— «Եթէ բացարձակապէս վստահ չըլլայի, այսքան հաստատուն կերպով չէի խօսեր, բարեկամս: Մի՛ վախնար: Կտրելու ցաւը մինչև իսկ աւելի քիչ պիտի ըլլայ քան ինչ որ արդէն քաջած ես: Քեզի պէս զինուոր մը այդքան վախնա՛յ»:

— «Այո՛, կը վախնամ, տօքթօր: Ես մեռնելէն չէ որ կը վախնամ, այլ կը սոսկամ լոկ կաղ և թշուառական մը ըլլալու խորհուրդէն, և հետևապէս անօգուտ՝ մնացած ամբողջ կեանքիս մէջ»:

— «Ո՛չ: Այդպէս մի առներ իրերը: Նայեցէ՛ք սա վերքին, պարոններ, դառնալով իր օգնականներուն, և ձեր կարծիքը տւէ՛ք ինծի թէ բժշկութիւն մը կարելի՞ է ունէ ուրիշ կերպով, կամ թէ գործողութեան յապաղումը գուշակած հետևանքներս պիտի չբերէ՞»:

Երկու ձիգերես մարդիկը, ֆիստանէլա հագած, որոնք ունէ բանի կը նմանէին աւելի քան բժիշկներու, մօտեցան անկողնին, ետ նետեցին վերմակները և սկսան քննել վերքը: Շուտով մէկը իր դրպանէն հանեց թաշկինակը և քթին բռնելով, ըսաւ, «Քաղցկեղը սկսած է ճարակիլ»:

— «Աստուած իմ, Աստուած իմ», բացաղանջեց Թրասիբուլոս:

— «Ժամանակ չկորսնցնենք», ըսաւ իր ընկերը:

— Արիացի՛ր, Թրասիբուլոս, արիացի՛ր,» ըսաւ Քուլէաս, բռնադատուած եղանակով մը, թէեւ տեսարանը անտանելի կը գտնար:

— «Ես պէտք է դիտողութիւն մը ընեմ, բժիշկներ: Այս սոսկալի պաշարումը անկուտի թողած է զիս: Թերեւս բան մը մնացած ունիմ դեռ, բայց Օտէսա է, ուրկէ գրեթէ անկարելի է ստանալ. ուստի պէտք է նկատի ունենաք այն իրողութիւնը թէ ես միջոց չունիմ ձեզ վարձատրելու համար: Ես ոչինչ չունիմ, բացի զէնքերէս, որոնցմէ մահը միայն պիտի բաժնէ զիս:»

— «Խեղճ Թրասիբուլոս: Ինչ որ ես ինքս ունէի, ես ալ այս պաշարումին մէջ ծախսեցի: Գիտե՞ս որ Անդրոնիկէի տւած վերջին ադամանդը քու հիւանդութեանդ միջոցին վատնեցի,» ըսաւ աղնւասիրտ Քուլէաս:

— «Եւ ես ալ, իմ հագուստներս չծախսեցի՞ տիրոջս համար,» ըսաւ Քարլ:

Բժիշկները նայեցան իրարու:

— «Եթէ չէք կրնար այս գործողութիւնը կատարել առանց վճարի, բժիշկներ, ուստի թողէք ինծի որ մեռնիմ: Աս կը նախընտրեմ ամբողջ հոգւովս:»

— «Ո՛չ, ո՛չ: Եկէք քանի մը խօսք ունիմ ձեզի գաղտնի, պարոններ,» ըսաւ գլխաւոր բժիշկը իր օգնականներուն, և անոնք քանի մը վայրկեան առանձնացան միւս սենեակը:

Ընթերցողը կը հասկնայ որ այս բժիշկները ուսած էին միայն փորձառութեան դպրոցին մէջ: Թերեւս անոնցմէ ոչ մէկը կրնար գրել իր անունը: Այսպէս էր այն ատեն իրերու վիճակը: Ուսմունքը այնքան թանկագին էր, որ ով որ քիչ մը տեղեակ ըլլար անոր, կրնար նախարար, հրամանատար կամ նախագահ դառնալ:

— «Պարոն Թրասիբուլոս, մենք ամբողջովին կը հասկընանք քու դիրքդ, ուստի մենք ներկայիս ուէ՛ք վճար չենք ուզեր, այլ գրաւոր խոստում մը թէ երեք տարի վերջը պիտի վճարես մեզի երեք հարիւր դրուչ,» ըսաւ սօքթ. Փ—, վերադարձին:

— «Գրեցէք, և ես անմիջապէս պիտի ստորագրեմ:»

— «Ես, իբրեւ գլխաւոր վիրաբուժ, ուրիշ փոքրիկ խընդիրք մըն ալ ունիմ:»

— «Ի՞նչ է:»

— «Տուր ինծի այդ զոյգ մը սիրելիները, քու կատուդ և շունդդ: Ես անոնք կ'ուզեմ իմ զաւակներուս համար որ

հետերնին խաղան: Ո՛ւր կարելի է կատու մը գտնել հիմա Միսուլունկիի մէջ:»

— «Անոնք ալ առ, և, Քրիստոսի սիրուն, լմնցուր:»

Համաձայնութիւնը կնքած էր, և գլխաւոր բժիշկը հանեց վիրաբուժական գործիքները փոքրիկ արկղի մը մէջէն որ իրեն հետ բերած էր:

— «Կապեցէք աչքերս,» ըսաւ պատրիարքի քեռորդին:

— «Մի վախնար: Միայն երկու վայրկեան ևս: Գաւաթ մը ջուր խմէ:»

Քուլէաս գաւաթ մը ջուր տւաւ և ապա կապեց անոր աչքերը:

— «Մի թողուր ինծի, եղբայր: Չգիտեմ, բայց այնպէս կզգամ իբր թէ հոգիս մարմինէս կը բաժնուի: Ես ինքզինքս կորսնցուցած եմ,» և բռնեց անոր բազուկէն:

— «Արիացի՛ր, Թրասիբուլոս, բան չկայ,» ըսաւ ան, քարացնելով ինքզինքը:

Վիրաբուժի հրահանգին համեմատ, Քարլ գրաւեց իր դիրքը իր տիրոջ ետեւ, որ նստաւ անկողնին վրայ, և գրկեց զայն իր երկու բազուկներուն մէջ, որպէսզի անշարժ մնայ:

Ապա մեծ սղոցով մը սօքթ. Փ— սկսաւ կտրել, ճիշդ հինգ մատ ծունկէն վեր:

Չարչրկող երիտասարդը բացաւ իր բերանը, սեղմեց իր աւուաները՝ կոտրելու աստիճան, մինչդեռ սոսկալի գործողութիւնը կը շարունակէր: Միայն բիրտ և անզգայ դէմքերը բժիշկներուն ցոյց չտւին ուէ՛ յուզմունք:

Վերջապէս Թրասիբուլոս թալկացաւ, այն վայրկեանին երբ իր սրունքը բաժնւած էր մարմնէն:

Միւսնոյն ատեն բարժրաձայն լսեցաւ դրսի դրան բաղխումը:

Քուլէաս, որ իր տեսածներէն ետք մաքուր օդ չնչելու կը կարօտէր, շտապեց դէպի պատուհանը: Վարն էին օր. Ռ—, Լամբրոս, և Անդրոնիկէ:

Գ. ԳԼՈՒԽ

Ք ն ա փ ու թ իւ ն

— «Տիրուհի, դուք ամէնէն գէշ վայրկեանին եկաք: Ուրախ եմ քեզ տեսնալուս: Ինչպէս ես:» Քուլէաս ինքը վար եկած էր դուռը բանալու, և անոնց հետ խօսեցաւ խորունկ ձայնով մը:

— «Եւ դուն հո՞ս ես, պարոն Գուլէաս: Ի՞նչ կայ: Ո՛հ, փանայաս: Դուն մահու պէս դունատ ես:»

— «Բանի մը օր դեռ չես կրնար տեսնել Թրասիբուլոսը: Նստէ, և ես կը պատմեմ քեզի ամէն բան:»

— «Տէրս շա՞տ հիւանդ է, կարծես,» հարցուց Լամբրոս:

— «Մեզի ըսին որ իր վէրքը գէշցած է,» աւելցուց օր. Ռ—:»

Գուլէաս քանի մը խօսքով պատմեց անոնց ամէն ինչ: Անդրօնիկէն իր երեսները թաղեց թաշկինակին մէջ և սկըսաւ հեծկտալ: Այսպէս ըրին նա Լամբրոսն ու օր. Ռ—ն:

— «Ո՞վ է միւս տիրուհին,» հարցուց Գուլէաս արմատիւ:

— «Ան Օտիսեւսի աղգականներէն է, և պարոն Թրասիբուլոսի վաղեմի ծանօթներէն մէկը: Անոր հարցուր ասոր մասին:»

Քարլը վար եկած էր տեսնալու թէ ովքեր էին անոնք, և, տեսնալով Լամբրոսը երկու կիներու հետ, անմիջապէս հասկցաւ տխուր զուգադիպութիւնը անոնց ժամանումին:

Գուլէաս վեր գնաց գլխաւոր բժիշկին կանչելու, մինչդեռ երկու ծառաները կը գրկնդխառնէին:

— «Տիրուհի,» ըսաւ տօքթ. Փ— կոպտութեամբ: Ապա ինքզինք ընդմիջելով, դարձաւ Գուլէասին և փոփոսաց «Ի՞նչ գեղեցիկ կ'ին մը,» մինչդեռ ան իր երեսները պահած էր թաշկինակին մէջ և կ'ողբար: «Տիրուհի,» կրկնեց ան, թեթեւ մը անոր ուսին դպչելով «Լաւ էր որ դուն Միսօլունիի գայիր և սիրահարդ բնաւ չգտնէիր, քան թէ միայն մէկ ոտքով գտնէիր զայն:»

— «Աստծու կամքն է աս: Երբ կրնամ տեսնել զայն տօքթօր:»

— «Իմ երկու օգնականներս հիմա ուշքի կը բերեն զինքը: Կը տեսնես որ անխուսափելի էր անոր նւաղիլը այսպիսի տանջանքէ և արեան վատնումէն ետք: Մէկ երկու ժամէն կը լաւանայ: Այն ատեն պէտք է երկար քուռ մը քնանայ: Եթէ եօթը կամ ութը ժամ քնանայ, վաղը կամ միւս օր Քարլը պէտք է աստիճանաբար տեղեկացնէ անոր թէ դուն քանի մը օրէն կ'սպասուի Միսօլունիի գալու: Դեռ չաբաթ մը չես կրնար տեսնալ զինքը: Եթէ քու սիրելի Թրասիբուլոսդ ամէնափոքր յուզում կամ գրգռում ունենայ՝ կ'սպաննուի:»

— «Չե՞մ կրնար հիմա գոնէ հեռուէն նայիլ անոր, մինչ-

դեռ ան անզգայ է: Միայն վայրկեան մը, տօքթօր: Միայն ակնարկ մը կը նետեմ անոր երեսին: Ճիշդ եօթը տարի է որ մենք բաժնւած ենք: Կ'աղաչեմ:» Անդրօնիկէն ձայնը նորէն նւաղած էր հեծկտանքներու մէջ:

— «Կը խոստանա՞ս որ միայն նայիս և ձայն չհանես: Կրնա՞ս ինքզինքդ կառավարել առանց նւաղելու: Մենք այն ատեն երկու հիւանդ կ'ունենանք մեր ձեռքը: Ես ամբողջ օրս կորսնցուցած եմ հոս, մինչդեռ հարիւր ուրիշ վիրաւոր ունիմ տեսնալու:»

— «Հոս կեցի՛ր: Հոս կեցիր իմ սիրելի Թրասիբուլոսիս համար, և ես քեզի պիտի վճարեմ բոլոր միւսներէն ունեցած կորուստիդ համար: Ան մշտնջենական հոգատարութեան կը կարօտի, և բժիշկ մը իր անկողնին մօտ մինչև որ վտանգէն ազատի: Ի՞նչ: Կը պատրաստուիս մեկնելու, տօքթօր:»

— «Այո, տիրուհի: Ես բոլոր հրահանգներս թողած եմ և պէտք է երթամ: Քարլ, վար բեր շունն ու կատուն:»

— «Մեր սիրելի փիսիփիսին: Մենք մեր կատուն անոր կուտանք, Լամբրոս, և ապա այս խցիկը մուկներով պիտի լենայ,» ըսաւ Քարլ:

— «Ինչո՞ւ կուտանք անոր:»

Հունգարացին Լամբրոսի ականջնիվար փոփոսաց թէ որքան տնանկ էր Թրասիբուլոս:

— «Կեցիր, տօքթօր: Դուն պիտի չտանիս փիսիփիսին և Մուրկօն: Ես կը վճարեմ:»

Ան Անդրօնիկէն մէկդի տարաւ և պատմեց անոր ինչ որ Քարլը հաղորդած էր իրեն:

— «Տօքթօր, տուր ինծի երեք տոմսակներդ և ես պիտի վճարեմ,» ըսաւ Անդրօնիկէն, վերադարձին:

Բժիշկը նայեցաւ անոր ապուշի պէս:

— «Տուր ինծի տոմսերդ, կ'ըսեմ, և ես պիտի վճարեմ քեզի:»

Միւս բժիշկներէն մէկը վերի սենեակը ելաւ և շուտով բերաւ տոմսերը, հարիւր դահեկան իւրաքանչիւրին:

— «Ահա ձեր դրամը, տօքթօր: Առ նաև այս աղամանդ մատանին: Քեզի կուտամ զայն և կ'աղաչեմ որ մնաս հոս մինչև որ Թրասիբուլոս վտանգէ ազատի:»

Աղամանդը տեսնալով, որ հինգ հազար դրուշ կ'արժէր, բժիշկը շփոթեցաւ: Նայեցաւ անոր և ամէն կողմ դարձաւ զայն: Ուրախ զւարթ, և շնորհակալութիւններ և խոստում-

ներ շռայլելով, սկսաւ վեր՝ միւս բժիշկներուն քով՝ երթալ։
— «Կրնամ հետեւիլ ձեզի։ Թող որ միայն հեռուէն նայիմ անոր։ Կը խոստանամ...»

— «Եկէ՛ք, տիրուհի, բայց զգուշացէ՛ք ուէ՛ ձայն չհանել։ Մի թողուք որ ձեզ տեսնայ, եթէ ինքը ուզէ իսկ, եթէ ոչ անմիջապէս գերեզման կը խրկէ՛ք զինքը։

Վեր գնաց Անդրօնիկէն, որուն հետեւեցան Լամբրոսն ու օր. Թ—։

Թրասիբուլոս դեռ նւաղած էր, և անկողինը որ կը ծածկէր զայն, կը պահէր անոր ահռելի կացութիւնը։

Երկու օգնական բժիշկները քացախ կը քսէին անոր քիթըն ու վիզը սթափեցնելու համար զայն։ Անոր երեսը սափրած չէր, և իր մուկ շագանակագոյն մազերը աւելի կը շեշտէին իր դէմքին դեղնութիւնը։

Անդրօնիկէն համր և ճնշւած էր իր սիրահարին անհուն փոփոխութեան հանդէպ։ Ապա այնքան յուզւեցաւ որ ըսկաւ դողալ ու սարսռիլ ջղաճգօրէն։ Իր դէմքը վայրենի նայւածք մը առաւ, և կարծես պիտի նւաղէր կամ խենթեանար։

— «Բաւական է, տիրուհի։ Վար եկուր։ Վախնամ չատ կը տանջւիս», ըսաւ սօքթ. Փ—։

— «Ո՛չ, բան չի պատահիր ինծի։ Թող վայրկեան մը ևս կենամ», փսփսաց աղջիկը։ Ապա դէպի անկողինը երթալով, ծռեցաւ և համբուրեց անոր ճակատը։ Բռնեց անոր ձեռքը և իր սրտին սեղմեց, միշտ դառն արցունք թափելով։

Վերջապէս հիւանդ մարդը սթափելու նշաններ ցոյց տուաւ։ Ապա երեք բժիշկները շատ մը աղաչանքներէ ետք, համոզեցին վշտահար օրիորդը որ մեկնի սենեակէն։

— «Երեք օր գոնէ այս մարդը պիտի չլսէ անոր անունը», ըսաւ գլխաւոր բժիշկը Լամբրոսին,

— «Ո՛ր կը գտնուիմ ես։ Ո՛հ, ինչ ցաւ է այս։ Ուղեղըս կրակէ ասեղներով կը ծակծկեն»։ Հեծկտաց հիւանդը, խորունկ հառաչով մը, և քանի մը ըրաւ ետք բացաւ իր աչքերը։

— «Ինչպէ՞ս կ'զգաս, Թրասիբուլոս», հարցուց Քուլէաս։

— «Ճիշդ ինչպէս որ ոտք չունեցող մը կ'զգայ», պատասխանեց ան արցունքով։

— «Մի լար, բարեկամս։ Այդքան մի նեղւիր։ Միտքդ հանդարտ պահելու ես որ մարմինդ լաւանայ։

— «Սոսկալի՛ ցաւ, եղբայրս։ Դուն գաղափար չունիս թէ ինչ տանջանքներու մէջ էի ես երբ սղոցը սկսաւ կտրել ոսկորը։ Այնպէս կ'զգամ թէ խելքս պիտի կորսնցնեմ այդ խորհուրդին հանդէպ։ Լաւ կտրեցի՞ն արիւնը, Լաւ կապեցի՞ն»։

— «Ամէն բան լաւ է։ Հիմա քիչ մը հաւէ ապուր ուտելու ես, և ապա ջանալու ես եօթը ութը ժամ քնանալ, բարեկամս», ըսաւ բժիշկը։

— «Հաւէ՛ ապուր։ Հաւ մը տասը ղրուշ կ'արժէ Միսօլունկիի մէջ։ Ո՛ր պիտի գտնամ տասը ղրուշ»։

— «Ես հատ մը առի քեզի համար, և քանի մը ըրաւէն լաւ կ'եփւի», ըսաւ սօքթ. Փ—։

— «Իրա՞ւ»,

— «Իրաւ որ, և կը խոստանամ ամէն օր հատ մը ղրկել քեզի մինչև որ լաւանաս կատարելապէս»։

— «Դուք հրաշակերտ մըն էք թէ գիտութեան և թէ մարդասիրութեան մէջ, սօքթոր։ Շնորհակալ եմ ձեզմէ»։

— «Հիմակուհիմա քեզ իմ օգնականներուս հոգատարութեան կը յանձնեմ։ Վաղը առտու կուգամ և կը փոխեմ վիրակապդ։ Կարևոր կ'էտը, սակայն, որուն վրայ ամէնէն աւելի կ'ուզեմ ծանրանալ այն է որ ջանաս քնանալ»։

— «Շնորհակալ և երախտապարտ եմ ձեզի, սօքթոր։ Քարլ, ընկերացիր սօքթորին և փխիփխին ու Մուրկօն իր տունը տար»։

— «Լուրջ կարծեցիր այդ, Թրասիբուլոս։ Ես կատակ կ'ընէի։ Ի՞նչ ընեմ պիտի շունդ ու կատուդ»։

— «Դուն ինքնատիպ մէկն ես, սօքթոր։ Ես ինքն չկըրցի հասկնալ թէ ինչպէս կարելի էր այս սիրունիկները առնել ինծմէն այսպիսի ահռելի ժամանակի մէջ։ Ես կը սիրեմ նոյն այդ փխիփխին, ինծի տուր այդ փոքրիկ արարածը, Քարլ։ Ես մեծ ցաւ պիտի զգայի եթէ կորսնցնէի զայն»։ Բժիշկը մեկնեցաւ։

— «Ի՞նչ տարօրինակ մարդ... Այնքան զգւանք զգացի անկէ երբ կատուս ուզեց ինծմէն, որ գրեթէ պատրաստ էի ոտքս կտրելը արգիլել, քան թէ կատուս իրեն տալ։ Միսօլունկի գալէս իվեր այդ կատուն ունեցած եմ։ Որքան յաճախ ժամեր վատնած եմ անոր ձայնին ունկնդրելով, խորհելով իմ անցուցած գեղեցիկ օրերուս մասին, Արքատիոյ մէջ, ինչպէս նաև Անդրօնիկէի, Պարթաքասի նենգութիւններուն, ապագային և Յաւաստանի ներկայ վիճակի մասին։

ի՛նչ դժոխային կեանքի փոխառած է իմ երբեմնի երջանիկ կեանքս: Ո՛վ գիտէ թէ ի՛նչ կը կրէ իմ Անդրօնիկէս: Ըստ իս, կը սիրեմ յաւիտեան մտքիս մէջ պահել իմ անգին սիրուհիս, և սակայն կը սոսկամ զայն յիշելէ, որովհետեւ կը մտաբերեմ իր քաջածները:»

Քարլը շուտով կարկանդակը բերաւ: Արեւամուտին, հիւսանդը, բոլորովին ճնշւած մտաւոր և մարմնաւոր տանջանքներով, անցաւ քունէն խոր թմրութեան մէջ:

Գ. ԳԼՈՒԽ

Պատրասնքը Իրականութիւն մը

Համբերոս և օր. Ռ.— ինկան հանգստանալու համար: Անոնք բոլորովին մաշած էին իրենց երկար թափառումին պատճառով: Քուլէաս իր տունը գնաց, և երկու բժիշկներն ալ, որոնք մօտերը կը բնակէին, առանձնացան: Անդրօնիկէն, սակայն, մերժեց ունէ հանգիստ առնել, և որոշած էր հսկել իր բարեկամին վրայ ամբողջ գիշերը: Ուստի ան ծեր դայեակի մը հազուստները հազաւ, ծածկեց իր երեսը ճերմակ քողով մը, և իր գլուխը կռթնցնելով անկողնին սպասեց լուռ մունջ: Քարլ յարակից սենեակի մը տիվանին վրայ կը քնանար:

Արքատիացի աղջիկը իր երեակայութեան մէջ կը դարձնէր իր բոլոր կրած նեղութիւնները: Ան մտաբերեց իր բոլոր ներկայ վիշտերը, և հիմա հրճւանք մը զգաց որ իր բուռն կերպով սիրած մարդուն քով կը նստէր սպառնով: Յանկարծական խորհուրդը՝ թէ ինքնալ հաւասարապէս փոխւած ըլլալու է՝ փայլատակեց իր մտքին մէջ: Պատէն կախւած պղտիկ հայելի մը տեսաւ: Շարաթներէ, ամիսներէ իվեր իր երեսը տեսած չէր. վեր կեցաւ, և ճրագը բռնելով մօտեցաւ հայելիին: Աւելի գեղեցիկ էր քան երբեք: Աղբիւրներու պաղ, վճիտ ջուրը, լեռներու մաքուր, թափանցիկ օդը, կերակուրներու չափաւորութիւնը, գործնէութիւնն ու դժւարութիւնները Հէսփէրիտներու երկու խնձորներուն նման յղկած և գունաւորած էին անոր երեսները: Երիտասարդութիւնն ու առողջութիւնը ատկէ աւելի գեղեցիկ նկարով մը չէր կրնար պատկերացուիլ: Միայն արցունքները, վիշտը, անքունութիւնը աւելցնելով սրտառու շարտայայտութիւն մը իր խորունկ, մութ աչքերուն,

աւելցուցած էր իր սիրուն դէմքի հմայքը. վերադարձաւ իր նստարանը, խոհականութեամբ մը, ո՛չ ինքնագոհ և ո՛չ ալ դժգոհ:

Կէս գիշերին Թրասիբուլոսի քնափութիւնը տեղի աւաւ խռովայոյղ և անհանգիստ քունի մը: Սկսաւ դժւարաւ շնչել, և իր տենդին մէջ արտասանել անկապ բառեր, որոնց մէջ Անդրօնիկէն շատ անգամ լսեց իր և Պարթաքասի անունները: Այս վայրկեաններուն մէջ անդամալոյժը գէշ երազներու ազդեցութեան տակ էր: Տեսաւ Պարթաքասը երեք պոչէ փաշայի մը բարձր պաշտօնին մէջ, որ հագած էր ծանրագին ամէնաչքեղ թրքական պատմութեանները, պերճօրէն բազմած պսպղուն սրահի մը շքեղ տիվանին վրայ և իր բազուկներուն մէջ բռնած Անդրօնիկէն, որ վարդի պէս թարմ և գեղեցիկ կերևար, և պճնւած էր մարգարիտներով ու ադամանդներով: Ան խորհեցաւ թէ ինքն ալ անոնց գէմ կեցած էր, կաղ, կռթնած իր ցուպին վրայ և հագած մուրացիկի քուրջեր: Անոնք ծաղրեցին և արհամարհեցին զինքը: Իզուր ջանաց ցոյց տալ իրենց նշանմատնին: Վերջապէս, սակայն, Անդրօնիկէն սկսաւ զգածել, և արտասուել, որուն վրայ Պարթաքաս վեր ցատքեց և հրաման ըրաւ Քարա Սէյիտ Ալին ջրախեղդ բռնել զինքը Եանիայի լիճին մէջ: Թրասիբուլոս գիմադրեց, պոռաց և աղաչեց: Մինչդեռ սրահին մէջէն կը գետնաքարշէր, մաքառելով՝ օրհասական վիճակի մէջ՝ արթնցաւ: Սուր ցաւ մը զգաց իր սրունդին մէջ, որ կը թւէր իր ամբողջ ոսկորներու ծուծին մէջէն անցնիլ, և միևնոյն ատեն վանել երազը իր գրգռւած երեւակայութենէն:

Անդրօնիկէն սրտատրոփ քիչ մը քաշւեցաւ անոր բարձին ետեւ, և մնաց անշարժ և արտաքուստ խաղաղ: Թրասիբուլոս իր գլուխը վերցուց, ջանաց միւս կողմը դառնալ, բայց նորէն թմրութեան ճնշման տակ ինկաւ քունի մէջ:

Նորէն իրեն կը թւէր թէ Քարա Սէյիտ Ալին կը բռնէր զինքը, որ կը խեղդէր զինքը, երբ Գրիգոր պատրիարքը երեցաւ, ճերմակ պատմութեանով, և Անդրօնիկէն ձեռքէն բռնած: Թրասիբուլոս, յուզման մէջ, ինքզինք նետեց անոր ոտքերուն տակ, և այդ երեւոյթը սկսաւ անհետանալ ամպի մը պէս: Ընդոստ արթնցաւ և կիսով բարձրացաւ անկողնին մէջ: Միևնոյն ատեն մանկամարդ կինը խռովւած անոր տենդէն և շնչելու դժւարութենէն վեր կեցաւ մէկը օգնութեան կանչելու:

Բարձրահասակ և քօղը երեսին հիւանդապահի տեսքէն թրասիբուլոս լայն բացաւ իր աչքերը և յառեց անոր վրայ։ Ապա իր միայնակութիւնը միտթարող ոգի մը կարծելով, փսփսաց. «Ո՞վ ես դուն։ Ի՞նչ կ'ուզես ինծմէն»։

Այս հարցումը բոցի մը պէս վազեց մանկամարդ պէլօպօնէսուհիին երակներուն մէջէն։ Անոր ձայնին հնչիւնը անասելի ուրախութիւն մը հոսեցուց անոր սրտին վրայ։ Թերեւս աղջիկը կորսնցնէր իր խելքը և ինքզինք անոր բազուկներուն մէջ նետէր, ըսելով անոր թէ ով էր ինքը, եթէ բօխչիկն ազդարարութիւնը՝ թէ կրնար սպաննել զայն, ետ չկեցնէր զինքը։

— «Ինչպէ՞ս էք պարոն,» հարցուց կեղծ հիւանդապահը, զգուշութեամբ փոխելով իր ձայնը։

Թրասիբուլոս իր գլուխը վերցուց արմուկին վրայ, և, տակաւին երազի ազդեցութեան տակ, մրմնջեց, «Իմ հրեշտակս։ Իմ ձիւնափայլ Անդրօնիկէ՛ս։ Դո՞ւն ես ատ»։ Ու ետ ինկաւ, թաղեց իր երեսը բարձին մէջ։

Անդրօնիկէն կարծեց թէ ճանչցւեցաւ և մէկդի նետելով իր քօղը սեղմեց իր ձիւնի պէս ճերմակ այտը թրասիբուլոսի այրւող երեսին, մրմնջելով, «Իմ Թրասիբուլոսս, իմ սիրելի Թրասիբուլոսս»։

Անդրօնիկէի ձայնը հնչեց անոր լսելիքներուն մէջ, անոր սրտի սենեակներուն մէջ, այն ձայնին նման որ Ղազարոսին հրամայեց վեր կենալու։ Թրասիբուլոսի ամբողջ կազմը վերակենդանացաւ, վերցուց իր երեսը, և իր ձեռքը մանկամարդ կնոջ գեղեցիկ գլխուն վրայ դնելով, ըսաւ, «Դո՞ւն ես ատ, Անդրօնիկէ։ Աստծու սիրուն խօսէ, Դո՞ւն ես»։

— «Այո՛, ես ինքս եմ, Թրասիբուլոս։ Ես եկած եմ վերջապէս, բայց, ո՛հ, ի՞նչ վիճակի մէջ կը գտնեմ քեզ»։

— «Ո՛հ, Գրիգոր մօրեղբայրս, ո՛հ, թշուառութիւն։ Որքա՛ն թշուառ եմ,» ծածկեց իր երեսը և արտասուեց։

— «Թրասիբուլոս, իմ հոս ըլլալս պիտի չմնասէ՞ք քեզի»։

— «Ո՛հ, Անդրօնիկէս։ Դո՞ւն ինքզի ես ատ։ Խաբեպատիր երևոյթ մը չե՞ս դուն։ Ուրիշ երազ մը չէ՞ աս։ Կենացս քանի քանի օրերը այսպիսի երազներով անցուցեր եմ։ Ո՛րքան խաբեպատիր Անդրօնիկէներ տեսած եմ, և երբ ջանացի գրկել զանոնք՝ փախան և ծաղրեցին զիս, որովհետեւ քեզ բազուկներուս մէջ կը սեղմեմ, դուն իմ սիրելի, իմ բաղձալի, իմ սիրանուշ Անդրօնիկէ՛ս ես։ Աւա՛ղ, ի՞նչ վիճակի մէջ կը գտնես զիս։ Դո՞ւն, աւելի գեղեցիկ, աւելի

դիւթիչ քան երբեք. իսկ ես, դեղնած, կաղ և անկուտի»։

— «Մի՛ լար։ Մի՛ այդպէս խօսիր, Թրասիբուլոս, իմ աչքիս առջև դուն միւսնոյն ես։ Իմ քեզի համար ունեցած սէրս բազմապատկած է իւրաքանչիւր նոր տառապանքներովդ, և այսօր աւելի զօրաւոր է, շատ աւելի զօրաւոր քան երբ մենք բաժնւեցանք։ Եթէ դուն աղքատ և կաղ ես, պատճառն այն է որ դուն ամէն բան զոհած ես մեր ընդհանուրի մօրը համար։ Ազատութեան սիւնի մը պէս, երկու անգամ օգնած ես Միսօլունկին պահպանելու, և սպարտացի հպարտ աղջկայ մը պէս պիտի ըսեմ, «Քուքայներուդ իւրաքանչիւրը առաքինութիւններէդ մէկը կը յիշեցնէ ինծի»։

— «Հրեշտակ մըն ես դուն, երկնային հրեշտակ մը, աղջիկս»։

— «Իսկ գալով հարստութեան մասին, ես շատ ունիմ։ Իմ հօրս մեծ ստացւածքը պահւած է Տէմէցանայի մէջ։ Միայն քիչ մը լաւացիր, և մենք կը փախչինք Միսօլունկիէն»։

Թրասիբուլոս խորունկ հառաչ մը արձակեց, և երկար ատեն բառ մը չարտասանեց։ Անձկոտ հետաքրքրութեամբ և յուզումով ունկնդրեց իր նշանածի պատմութեանը, և իր հօրն ու եղբօր մահւան մանրամասնութիւններուն։

— «Այս աշխարհի մէջ ամէն մարդ իր պատմութիւնն ունի, բայց քուդդ անտարակոյս կը գերազանցէ բոլոր միւսներունը։ Եթէ միայն մահկանացու մը եղած ըլլայիր, Անդրօնիկէ, մահւան ճիրաններէն պիտի չխուսափէիր այդքան յաճախ։ Իսկ գալով քու վատասիրտ ու ամբարիշտ դասատուիդ, չգիտեմ ինչ ըսեմ։ Հիները սապէս աւանդութիւն մը ունէին թէ մարդ իծնէ օժտւած է նապաստակի մը երկչոտութեամբ, աղէտի մը խորամանկութեամբ, սիրամարդի մը ունայնամտութեամբ, վազրի մը անգթութեամբ և առիւծի մը ազնւութեամբ։ Կը թւի թէ այս բոլորին մէջէն Պարթաքասի տձև մարմինն մէջ մուտք գործած է միայն վազրի մը անգթութիւնն ու աղէտի խորամանկութիւնը։ Գիտե՞ս թէ ինչ պատահած է անոր»։

— «Իպրահիմին հետ է։ Միշտ Առնափուտ փաշա կը կոչուի»։

— «Իպրահիմին հետ։ Իպրահիմը ամէն օր Միսօլունկի կ'սպասուի։ Ան սուլթանին խոստացած է նւաճել զայն»։

Ուրեմն քիչ ատենէն Պարթաքասը մեզ պաշարողներէն մէկը պիտի ըլլայ» Թրասիբուլոս ժպտաց հեգնօրէն :

— «Ներէ, բարեկամս, եթէ այժմ խնդրեմ որ քնանաս : Բժիշկները արդիւնքին զիս քեզի տեսնալէ գոնէ չաբաթ մը : Եթէ հիմա իմ ներկայութիւնս քեզի կը վնասէ, այդ իմ դժբախտութիւններուս ամէնասոսկալին պիտի ըլլայ :»

— «Քու ներկայութիւնդ ինծի կեանք կուտայ», ըսաւ հիւանդը, իր ձեռքը դէպի անոր երկնցնելով : «Քու ներկայութիւնդ ոչ միայն անհետացուցած է իմ սրտապատառ մեղամաղձոտութիւնս, այլ և հանգստացուցած է իմ մարմնաւոր վիշտերս : Հիմա, ես այնքան լաւ կ'ըզամ : Կուրծքիս բոլոր ճնշումները անցած են, բայց, դուռն, սիրանուշա, հանգստի կը կարօտիս : Գնա սենեակդ, և արթնցուր Քարլը կամ ուրիշ մը որ ինծի մօտ մնայ :»

— «Ես այդքան ալ յոգնած չեմ, Թրասիբուլոս : Ինչո՞ւ համար կ'ուզես զրկել զիս մինչև լոյս քեզ խնամելու երջանկութենէն :»

— «Եթէ իմ մօտ մնաս չե՞ս զգար որ աչքերս պիտի չփակեմ : Մեր տառապանքներու պատմութիւնը պիտի գրգռէ իմ ջերմս : Մեր երկուքիս համար ալ լաւագոյն է որ ներկայիս բաժնւինք :»

— «Իրաւունք ունիս, Թրասիբուլոս : Ես պէտք է թողում որ հանգստանաս : Երթամ Քարլը արթնցնեմ : Կ'ուզես որ օր • Ռ — ն ալ արթնցնեմ :»

— «Օր • Ռ — ն հո՞ս է :»

— «Ես մոռցայ ըսելու թէ անոր հանդպեցայ Սրաքինթոս լեռան ստորոտը, և թէ մենք միասին այնքան երկար ատեն թափառեցանք լեռները :»

— «Տարօրինակ կ'լին մը : Կը տեսնամ որ քիչ ատենէն կատակերգութիւններ պիտի ունենանք Միսօլունկիի մէջ : Սակայն այդ կ'լինը կը յիշեմ սա ստիկ ոխ մը ունէր Քօրիկեան անձաւին մէջ Կ ու Ր ա ս ի ապերախտութեան դէմ : Ան չէր կրնար համբերել այդ մարդուն ունէ կերպով : Բարկացած էր Օտիսեւսի, որովհետեւ անոր հետ լաւ կը տեսնէր : Տես թէ որքան ճշմարիտ ելան իրեն կասկածանքները :»

Հունգարացիին Անդրօնիկէին տեղը անցաւ իբրեւ հիւանդապահ : Թրասիբուլոսի կուրծքը լեցւած էր անձնէր և երախտագէտ զգացումներով, և երկար ժամեր քնացաւ անուշ և կազդուրիչ քնով մը :

Ե • ԳԼՈՒԽ

Ի պ ր ա հ ի մ ի Գ ա լ ու ս տ ը

Յուրտ օր մը, դեկտեմբեր երեսունըմէկին, Թրասիբուլոս, որ դեռ նոր սկսած էր, ցուպին վրայ յենլով, սենեակին մէկ կողմէն միւսը երթալ, Անդրօնիկէն, օր • Ռ — ն և Լամբրոսը տիրազին նստած էին մէկտեղ, տախտակամածին վրայ քովքովի և կը դողդղային ձմեռային անսովոր ցուրտէն : Ռէշիտ փաշայի պաշարումը այս անգամ աւելի սեղմւած էր քան երբեք : Խուսրէվ փաշան իր Ափրիկեան նաւատորմիդով, որ հարիւր երեսուն նաւերէ կը բաղկանար, նորէն երեւցած էր Միսօլունկիի բացերը, և քաջ Միսուլիսը, երեսուն երկու նաւերով, կը կուէր անոր դէմ տասը լըման օրերէ իվեր, առանց ետ մղել կարենալու զայն : Հիտրացիներու նաւերը Հիտրա վերադարձած էին ռազմանիւթ և պաշար առնելու համար : Ծովակալ Խուսրէվ փաշան բոլոր Փաթրաս ծոցին տէրը դարձած էր :

— «Ես ո՛չ Քարլին և ոչ ալ Քուլէասի գալը չեմ տեսներ, տիրուհի, վախնամ այսօր նորէն ոչ ածուխ և ոչ ալ միս կըցան գտնել», ըսաւ օր • Ռ — ն :

— «Մի սարսափեցներ զիս այդպէս : Անշուշտ իրենց ձեռքի այնքան դրամով պիտի կրնան բան մը գտնել», պատասխանեց Անդրօնիկէն :

— «Կարծեմ, քանի որ, երեւոյթներուն նայելով, ներկայ պաշարումը միւսներէն աւելի պիտի ըլլայ, խելացի գործ մը ըրած պիտի ըլլանք եթէ մեր բոլոր դրամը վատնենք պաշար գնելու», ըսաւ Թրասիբուլոս : Ուտեստը օրէօր աւելի կը սղէ և դժւար ձեռք կը բերուի :

Հիմա ո՞ւր կրնաս պաշար գտնել, էֆէնտի, Միսօլունկիի մէջ : Հոն ոչ հաւ կայ, ոչ ձուկ, ոչ այծ : Ամբողջ փոքր պաշարը, որ Միսուլիս բերաւ ամսուն սկիզբները, լմնցած է : Յորենի հատիկ մը անգամ չես կրնար գտնել անկէ :

— «Լամբրոսը իրաւունք ունի, Թրասիբուլոս : Եթէ յոյները չյաջողին պաշար բերել, մենք պիտի մեռնինք ոչ թէ թնդանթի գնդակներէն, այլ սովէն :»

— «Խեղճ կորսնցուցե՞ր ես, տիկին», հարցուց Անդրօնիկէն, նաղկոտ ծիծաղով մը :

— «Անթի մարդը խելքն ալ կը կորսնցնէ : Անթուլութիւնը այնքան կը կուրցնէ աչքերը որ խելքդ կը կորսնցնէ»

ցնես և առջևդ չես կրնար տեսնալ: Երէկէն ի վեր պատահ
մը չեմ դրեր բերանս:»

— «Եւ մենք ալ նոյն վիճակին մէջ չե՞նք: Սպասէ՛ք ի՜նչ
մը: Անշուշտ այնքան դրամով Գուլէասն ու Քարլը բան
մը կը բերեն:»

— «Շատ բարի, 'Թաց պատահ մը հիւանդին՝ մինչև
հոգին թռչի': Այս բոլորը կառավարութեան յանցանքն է:
Մեզի հոս կը փակէ և, եթէ մեռնինք ալ, հոգը չի ըներ:»

— «Ա՛խ, եթէ Օտիսէս ողջ ըլլար, Ռէշիտը ժամ մը չէր
թողուր հոս,» ընդմիջեց Լամբրոս:

— «Ա՛խ, եթէ Օտիսէս ողջ ըլլար, հոմէրոս մ'կ'ուտէր Ռէ-
շիտը: Կը յիշե՞ս ինչպէս Զիկոսի բարձունքէն վար քշեց և
հունձքը տարաւ: Զե՞ս յիշեր թէ ինչ ըրաւ Պրիօնէին, Տրա-
մալիսին, Ռէշիտին: Կառավարութիւնը մէկ զրուշ տաւ՝ իր
զօրքերուն վճարելու համար: Կենարար խաչը վկայ, ոչ թէ
ազգականս ըլլալուն, այլ կենդանի ճշմարտութիւնն է, երբ
լսեցի թէ ինչպէս սպաննեցին զայն, աղաղակեցի, 'Փանա-
յա', Փանայա': Լմեցած է ազգը: Եթէ մէկը կրնայ, թող
մեզ այս ծակէն դուրս հանէ, ուր մեզ չեն տած են մեր ուս-
եալները:»

— «Օր. Ռ——ն իրաւունք ունի: Բայց մէկ փողը (աք-
չէ) հազար խօսք կ'արժէ: Տեսնանք ինչպէս դուրս պիտի
ելլանք այս վիճակէն,» ըսաւ Թրասիբուլոս:

— «Եթէ դուրս ելլանք, Ով որ դուրս ելլայ ողջ-ողջ,
չունենը պիտի խնդան անոր բախտին վրայ:

— «Սոսկալի ցուրտ է այս իրիկուն,» փսփսաց Անդրո-
նիկէն, ակռաները իրար զարնելով, և տաքնալու համար ձեռ-
քերը ուսերուն զարնելով:

— «Անթութենէն է ատ: Իմ թիկնոցս առ, Անդրօնի-
կէ: Կրակի պէս կ'այրիմ ես,» ըսաւ անոր սիրահարը:

— «Ի՛նչ ըսել կ'ուզես: Ես իմ մեծ թիկնոցովս կը դո-
ղամ և դուն կ'ուզես քուկդ հանել: Կարծես թէ կ'առնե՞մ:»

Տարաբախտ աղջիկը, որ անցեալ տասը օրերուն մէջ
կեանքի պէտքերուն կարօտը կը քաշէր, և որուն մատները,
երեսն ու շուրթները սեցած էին ցուրտէն, ջանաց ժպտիլ:

— «Իմ թիկնոցս առ, տիրուհի,» ըսաւ Լամբրոս:

— «Պահէ՛ք ու թիկնոցդ, Լամբրոս: Կարծե՞ս որ ես
քեզմէ աւելի կը մսիմ: Ես վեր կեցայ միայն ճեղքերը դո-
ցելու: Պէտք է ճեղք եղած ըլլայ այս պատուհանին մէջ
որ ցուրտը ներս կուգայ:»

Անդրօնիկէն իր թիկնոցէն կտոր մը խզտեց ճեղքը խծկե-
լու համար:

— «Իմ կարծիքս կ'ուզե՞ս, տիկին,» ընդմիջեց օր. Ռ——:
«Ղաւ է որ այդ ճեղքերը բաց մնան: Ամէն պատուհան
հինգ հարիւր, և ամէն դուռ հազար ճեղք ունի: Փեղկերն
ու դռները չհանեցի՞նք որպէսզի վառելիք ունենանք: Դուռն
ստիպւած պիտի ըլլաս ամբողջ հագուստներդ խզտել ճեղքե-
րը խծկելու համար, առանց կարենալ լեցնելու զանոնք:»

Այս ճշմարտութեան առջև Անդրօնիկէն հանդարտ կե-
ցաւ. ան ոտքի ելած էր պատուհանի ծակերը խծկելու պա-
տուակով, որովհետև կ'ուզէր ծածկել իր սոսկալի սրսը-
փուքը որը Թրասիբուլոս և Լամբրոս ուզեցին դադարեցը-
նել իրենց թիկնոցներով: Երբ ան այնքան պինդ կերպով
մերժեց առնել զանոնք, աւելի տխրեցան և իրենց կը մնար
միայն խղճալ զինքը:

— «Իրաւունք ունիք, օր. Ռ——,» աղաղակեց Անդրօ-
նիկէն, խնդալ կեղծելով: «Տաքնալու կերպը այս է: Կը
տեսնե՞ս սա սարդի ոստայնները առաստաղին մէջ: Եկուր,
փորձենք ով կրնայ հասնիլ անոնց:»

— «Կեցցե՛ս: Մինչդեռ ես քաղցած կը մեռնիմ, կարծե՞ս
որ ես առաստաղը կը ցատկեմ: Նստէ, տիկին, և մի
ջանար մեզի պար բռնել տալ:»

— «Սպասէ՛, տես կը հասնի՞մ թէ ոչ: Նայէ . . .»
Անդրօնիկէն ցատքեց և չկրցաւ հասնիլ առաստաղին: Տես-
նելով միւսներուն վհատութիւնը, և անոնց դէմքին սովա-
մահ արտայայտութիւնը, քարացուց իր սիրտը, և ջանաց
բռնազբօսիկ ուրախութիւնով մը վանել իրենց կացութեան
մասին ունեցած մտատանջութիւնները:

— «Պիտի չհասնի՞մ այս անգամ,» ու նորէն ցատքեց:

— «Թող որ ես փորձեմ մէկ սրունքով,» ըսաւ Թրասի-
բուլոս, կատակով:

— «Պարոն Թրասիբուլոս, խե՞նթ էք,» աղաղակեց օր.
Ռ——ն:

— «Գրաւ կը դնեմ, տիկին, որ եթէ այս նստարանին
վրայէն ալ ցատքես՝ նորէն առաստաղին չես հասնիր,» ըսաւ
Լամբրոս, խօսած պահուն ոտքի ելլալով:

— «Կը կորսնցնես, ատամնազուրկ ծեր Լամբրոս, եթէ
գրաւ դնես մեզի պէսներուն դէմ, որ միայն քսանըհինգ
տարեկան ենք:»

— «Ատամնազո՞ւրկ: Փորձ մը ըրէ տես կրնա՞ս ինծի յաղթել:»

— «Քեզի յաղթե՛մ, ծեր Լամբրոս: Կրնա՞ս համոզել:»

— «Դուն չես կրնար Լամբրոսին հետ ելլել, տիկին,» ըսաւ Անդրօնիկէն: Ես տեսած եմ անոր տասներեք ոտք լայնութեամբ փոսի մը վրայէն ցատքելը:

— Ես գիտեմ ինչո՞ւ չես ուզեր անոր հետ ելլալ, օր. Ռ.—,» աւելցուց Թրասիբուլոս:

— «Հոս եկուր, ծերուկ:»

— «Դուն ցատքէ նախ, տիրուհի:»

— «Ահա: Ես չհասայ: Յաջորդ անգամ,» ըսաւ ան, ցատքելով:

— «Հիմա ինծի նայէ:»

Լամբրոս ցատքեց, բայց իր հաւասարակշռութիւնը կորսնցուց և ինկաւ տախտակամածին վրայ, կատուին մօտ, որ չանթի մը պէս ցատքեց և նետուեցաւ մէկ կողմ:

Օր. Ռ.— սկսաւ պարծենալ, Անդրօնիկէն և Թրասիբուլոս սկսան խնդալ և շունը սկսաւ հաջել:

Յուրտն ու անօթութիւնը մոռցւած էր: Մանուկներու պէս խաղացին, կատակներ ըրին թէ ով կրնար ամէնէն բարձր ցատքել, ով կրնար առաստաղին հասնիլ, ով կրնար սարդը բռնել:

Արեւ մարը մտնալու վրայ էր երբ յանկարծ բարձրաձայն վզդուկ մը լսեցաւ, որուն յաջորդեց երկար շառաչիւն մը, որ կարծես երկնքէն ապակի կը տեղար:

— «Ի՞նչ է ատ,» ըսաւ Թրասիբուլոս: «Ռումբ մը ինկած ըլլալու է քովի տան մէջ:»

— «Ռումբ մը եղած ըլլալու է: Ռէշիտ Միսօլունկի ըլլալու է: Աւելի լաւ: Հիմա պիտի կուինք: Մահ կամ ազատութիւն, փոխանակ անօթութենէն մեռնելու,» ըսաւ Անդրօնիկէն:

Բոլորն ալ իրենց գէնքերուն վազեցին: Այդ վայրկեանին դուռը բացուեցաւ և Քուլէասն ու Քարլը ներս մըտան, սրտաբեկ և ուժասպառ:

— «Գէշ լուրեր, բարեկամներ: Հասկցա՞ք այդ լեզուն: Մեր ետեւի թաղը ինկաւ ան և սպաննեց չորս հոգի — երկու մարդ և երկու կին: Զարդեց բոլոր պատուհաններու ապակիները: Իպրահիմի ժամանումին նշանն է ատ: Ամբողջ Միսօլունկին պարիսպներու վրայ մագլցած է և կը հսկէ արաբներու շարժումներուն, Քրիօնէրի ելած են անոնք:

Անոնց նիզակները կը փայլին: Անոնք ալ ունին եւրօպական երաժշտութիւն. մենք ասկէ կրնանք լսել:»

— «Շատ լաւ: Որքան բազմաթիւ ըլլան անոնք, նոյնքան ահարկու կ'ըլլայ ջարդը, և նոյնքան աւելի հերոսական կ'ըլլայ մահը,» ըսաւ Թրասիբուլոս:

— «Քարլ, ուէ բան մը գտա՞ր ուտելու:»

— «Ես երեսուն շրուշ տւի երկու հացի համար, բայց ո՞ւր կրնայի գտնել: Միսը փորձեցի, բայց ո՞ւր: Բուսեղէն չկրցի գտնել: Եթէ տաս ոչ միայն երեք հարիւր, այլ հազար շրուշ հաց չես կրնար գտնել այսօր: Ես իշխանին գացի, խանութպաններուն գացի, հրամանատարներուն գացի: Ժողովուրդը մօեզի պէս լեցւած էին անոնց դռներուն առջև և հաց կ'աղերսէին, բայց ո՞վ հաց ունի որ տայ:»

— «Յառա՛ջ, տղաքներս: Դուրս երթանք: Ես մէկ ոտքիս վրայ պիտի հետեւիմ ձեզի և կուիմ: Աւելի լաւ է դուրսը քան թէ ներսը: Դուրսը մենք բան մը կը գտնանք ուտելու ըսաւ Թրասիբուլոս:

— «Ես ու Քարլը հոս կը նստինք քիչ մը հանգստանալու, և ապա կը միանանք ձեզի,» ըսաւ Քուլէաս:

Անդրօնիկէն ջանաց արգիլել Թրասիբուլոսին տունէն երթալը, բայց ան պնդեց: Բոլորն ալ դուրս գացին, բացի վերջի երկու ժամանողները, և յառաջացան դէպի պատնէշները, որոնց վրայ բնակիչներու մնացած մասը խռնւած էին:

Զ. ԳԼՈՒԽ

Մ ի ս օ լ ու ն կ ի ի ն ա պ ա ս տ ա կ ն եր ը

Հպարտութիւնն ու փառամոլութիւնը կը տիրէր Իպրահիմին: Ան որոշած էր նւաճել Միսօլունկին հակառակ Օմէր Պրիօնէին, Շքօտրա փաշային և Ռէշիտին, որոնք ըսած էին սուլթանին թէ անառիկ է ան: Ան չչտապեց, մինչև որ ամբողջովին չհասկցաւ յոյները: Նախ քան յարձակումի մը ձեռնարկելը փափաքեցաւ հեռուէն քննելու քաղաքին պատնէշները, անոր տեղագրութիւնը, և պաշտպանութեան միջոցները: Միևնոյն ատեն շատ մը եւրօպացի խորհրդատուներ իր ձեռքին տակ էին: Ասկէ զատ ինքն ալ ուսումնասիրած էր քիչ մը ռազմագիտութիւն զօրավար վօկէէն և Լիվրօնէն, ինչպէս նաև գնդապետ Սէվէն, որը մեծ վճարով իր ծառայութեան կապել յաջողած էր իր հայրը, Եգիպտոսի փոխարքան:

Թրասիբուլոս և Անդրոնիկէ ամբողջ Միսօլունիկին պատ- նէշներուն վրայ գտան։ Անոնք կրնային անանել ցամաք ելած Նգիպտական բանակը, ճակատէն չատ հեռու։ Վեց դրօշակիրներ առջևէն կը քալէին, թնդանօթածիգները կը հետևէին անոնց, և ապա եկան հեծելազօրքերու վաշտե- րը և ամէնէն վերջ ջոկատ ջոկատ հետևակազօրքը։

Նւազը, թմբուկի ձայնը, հոծ թափօրը, նիզակներու շողշողումը, մինչև իսկ համազգեստները, խորունկ տպաւո- րութիւն գործեցին թեթեւագէն ռումէլիցիներուն վրայ։

— «Լաւ, կ'ըսեմ։ Բոլոր արաբներն ալ եւրօպացի՞ դար- ձեր են,» բացառանչեց մարդ մը։

— «Ա՛հ, թող դան աղբալէս քիչ քիչ, մեր քարէ պա- րիսպներուն մօտ,» ըսաւ ուրիշ մը։

— «Գետինն անցնի ան։ Գետինն անցնի ան,» աղաղա- կեցին բոլոր յոյները, ծափ զարնելով, իրենց գլխարկները օդին մէջ նետելով և ծաղրելով արաբները։

— «Միսօլունիկին ցամաքէն վախնալու բան մը չունի,» ըսաւ Թրասիբուլոս իր մօտը կանգնողներէն մէկուն։

— «Ո՛վ կը վախնայ այս ֆրանքօ-արաբական խառնուր- դէն։ Միսօլունիկին քեզ մը ուտելիք տուր, անատեն կը տես- նես։ Գիտես որ անցեալ օրէն իվեր ես բան մը չեմ գտեր ուտելու բացի հրացանիս փոկը կրծելէ։ Ես հրացանիս փոկը իւղոտեցի և խորովեցի ածուխի վրայ, և ատ եղաւ իմ ըն- թրիքս։»

— «Ա՛հ, ընկեր, ես ու զաւկներս դեռ նախաճաշ ըրած չենք,» ըսաւ ուրիշ մը հպարտ ժպտով մը։

— «Եթէ Միսօլունիս քիչ մը ցորեն բերէ մեզի, Միսօլուն- կին վախ չունի։»

— «Մենք դեռ ժամանակ ունինք. հերոսներու աղօթք- ները պիտի լսին,» ըսաւ Անդրոնիկէն։

— «Զինուորները, պարոն Թրասիբուլոս, սկսած են փախ- չիլ։ Ամպերը կը սենան, և կը վախնամ փոթորկէ մը։ Ա՛հ եթէ կրնայինք վար իջնալ փոթորիկէն առաջ,» ըսաւ օր. Թ—։

— «Զարմանալի է որ թիւրքերը ուրիշ ռումբ մըն ալ չեն նետեր։»

— «Անոնց նւազը մոռցնել տւաւ իմ անօթութիւնս,» ըսաւ Անդրոնիկէն։ «Ես այլևս անօթի չեմ զգար։»

— «Ես աղբալէս չեմ սակայն, տիկին։ Գեղեցիկ նոր տարիի օր մը պիտի ունենանք վաղը։»

— «Ճշմարիտ է, պէտք է բան մը գտնենք։ Առանց ու- տելիքի պիտի մնանք վաղը, Կաղանդին օրը։ Շատ գէշ կ'սկսի նոր տարին։»

Իրենց վերադարձին փորձեցին բոլոր շուկային դուռ- ները, մէկը միւսի ետևէն, բայց ոչինչ չգտան։ Իրո- ղութիւն մըն է որ բնակիչները ուղտերը, էշերը և ջորիները ուտելէն ետք, ամբողջ Միսօլունիկին անօթի մնաց։ Ով որ պաշար ունէր պահած, աւելի խնամով ծածուկ պահեց, և ոչինչ չունենալ կեղծեց։

Անոնք տուն վերադարձան սրտաբեկ և լուռ։ Ժամը իննին մութը գրեթէ զգալի է։ Իւրաքանչիւրը ընկող- մանեցաւ տախտակամածին վրայ և սկսաւ մտմտալ։

— «Քարլ, մոմ մը վառէ։»

— «Մոմ չկայ այս տանը մէջ, ոչ իսկ ամբողջ Միսօլուն- կիի մէջ,» ըսաւ Քուլէաս։

— «Երէկ իրիկուն քիչ մը մնաց։»

— «Ատ քսանըջորս ժամ առաջ էր, և բրդօն մը մոմը չատ չի տւեր չորս սովածներու մէջ,» ըսաւ Քուլէաս։

Շուտով ամէնախոր լռութիւնը տիրեց։ Մինչդեռ նըս- տած էին մութին մէջ, ծանր տարափ մը սկսաւ, շանթի և որոտումի հետ մէկտեղ։ Հովը բուռն կերպով սարսեց պա- տուհանները ու անոնց վրայ շրջաւած թուղթի կտորները։ Պատուհաններէն ոմանք շրջանակներ չունէին։ Ուրիշներ առանց փեղկերու էին, որովհետեւ իրենք պատուտած էին զանոնք քիչ մը կրակ վառելու համար, և ուրիշներու ձեղ- քերը լայն բացեցան, այնպէս որ անձրևը ներս մտաւ և հովը ներս սուլեց։

— «Հիմա մենք բաղերու պէս պիտի ըլլանք,» աղաղա- կեց օր. Թ—, ոտքի կանգնելով իր նստած տեղէն, երբ ջուրը իրեն կը հասնէր։

— «Գրողը տանի,» ըսաւ Թրասիբուլոս։ «Մարդ ուր դառնայ ջուրի կը հանդալի։»

— «Երևակայէ թէ միւս սենեակները, որոնց բոլոր պա- տուհաններու շրջանակները քակեցինք, ինչ եղած ըլլալու են։ Թրասիբուլոս, ծունկերուս վրայ նստէ որ չթրջիս։ Աստծու սիրուն, խորհէ վէրքիդ վրայ,» ըսաւ Անդրոնիկէն։

— «Ո՛չ, սիրելիս, ես ոտքի վրայ պիտի կանգնիմ։»

— «Աւելի լաւ է դուրսի դուռը վառենք, քան պարոն Թրասիբուլոսի մահճակալը։ Եկէք դուրսի դուռը քանդենք, որպէսզի քիչ մը փայտ ունենանք։ Ո՛վ պիտի դայ ներս։»

Սարսափելի է պարոն Թրասիբուլոսին համար այսպիսի փոթորիկի մը ատեն մահճակալ մը կամ նստարան մը չունենալ վրան նստելու։ Ա՛հ, եղբայրներ, ձեր գէնքերը մէջքերնիդ կապեցէք որպէսզի չթրջին։ Ո՛վ գիտէ, թերևս իպրահիմը խաղ մը պիտի խաղայ այս գիշեր,» ըսաւ Լամբրոս։

Սարսափելի որոտումէ մը առաջացող շանթի պայծառ լոյս մը վայրկեան մը լուսաւորեց սենեակը, այնպէս որ անոնք կրցան իրար տեսնել։ Բոլորն ալ ոտքի վրայ կեցած էին, և իւրաքանչիւրը կը ջանար այդ վայրկեանական լոյսէն տեսնել թէ ո՞ր կողմը ջուր չկար, և հոն երթալ։ Սակայն, ամբողջ տախտակամածը լիճի մը կը նմանէր։ Ջուրը ներս հասած էր պատուհաններէն մէկէն, որը դրսի փեղկ չունէր։ Միևնոյն ատեն ջուրը կը կաթէր, առաստաղէն ալ, որ խարխլած էր գնդակներէն։

— «Բա՛հ։ Հիմա կը տեսնեմ թէ ինչո՞ւ բադի կը նըմանիմ։ Առաստաղն ալ գացեր է։ Ո՞վ տարաւ զայն։»

— «Դրսի փեղկն ալ գացեր է։ Ո՞ր դեւը գողցաւ զայն,» ըսաւ Թրասիբուլոս։

Իւրաքանչիւրը կրնար ասնել որ առաստաղին յարակից փոքր պատուհաններէն մէկուն փեղկը գացած էր։ Այս պատուհանը կը գտնէր սենեակի կանոնաւոր երկու պատուհաններուն մէջ տեղ, այնպէս որ լոյսը աւելի սուր անկիւնով մը ներս կ'իյնար և աւելի լաւ կը լուսաւորէր սենեակը։

— «Հիմա կը հասկնամ թէ ինչո՞ւ խեղդեա՞ծ մուկներու կը նմանինք,» ըսաւ Լամբրոս, իր կարգին։

— «Ո՞ւր է Գարլը, Գա՛րլ։»

— «Ես խրկեցի զայն որ Միսօլունկին տակնուվրայ ընէ ուտելու բան մը գտնելու համար։ Եթէ ոչ մենք բարեբախտութիւն ունինք սովամահ ըլլալու։»

— «Կեցցե՛ս։ Մենք ամեն դուռն զարկինք, ոսկին ձեռքերնիս, և փշրանք մը չկրցինք գտնել, և այդ հունգարացին, իր հունգարական լեզուով, բան մը պիտի գտնայ։»

— «Այսպէս մի ըսեր, օր. Ի—»։ Ի՞նչ գիտես։»

— «Ի՞նչ գարշելի գիշեր։ Ուրիշ շանթ մը, ուրիշ որոտում մը,» փսփսաց Անդրոնիկէն։

— «Իպրահիմը գիտէ թէ ինչպէս կանչելու է երկնից շանթերը։ Ես այսպիսի գիշեր մը չեմ յիշեր։ Տրակացանայինը ոչինչ էր ասոր բաղդատմամբ։»

— «Խմբապետ, մեր Քրիստոսը գիտէ որ մենք փայտ

չունինք, ուստի լոյս կուտայ մեզի,» ըսաւ Լամբրոս։ «Ես ալ հոս չեմ նստիր, եղբայրներ։ Ես դուրս պատնէշները կ'երթամ փալիքարիններուն մօտ։ Կարծեմ արաբները խաղ մը պիտի խաղան մեր գլխուն այս խայտառակ գիշերուան մէջ։»

— «Հոս կեցիր, ո՞ւր պիտի երթաս հիմա։ Արաբներուն համար գիշեր չէ այս։ Անոնք իրենց վրաններէն չեն հեռանար այսպիսի օդին, որովհետեւ ո՛չ անձրևի և ո՛չ ալ ցուրտի վարժ են անոնք,» ըսաւ Թրասիբուլոս։

— «Ես վարը ոտքի ձայներ կը լսեմ։ Քարլը եկած է։ Քա՛րլ։ Դո՞ւն ես ատ,» պոռաց Քուլէաս։

— «Ա՛հ, Փանայա։ Թերևս Քարլ, պարապ ձեռքով, բան մը գտած է,» բացազանչեց օր. Ի—, հեգնօրէն։

— «Ի՞նչ ունիս, հայր Քարլ,» հարցուց Լամբրոս։

— «Նապաստակ մը, սոխով և փուռին մէջ եփւած։»

— «Նապաստա՛կ, սոխով եփւած։ Օ՛խ, Քարլը իրաւ կ'ըսէ։ Ամբողջ տունը կը բուրէ,» կանչեց սուլիացին։

— «Ի՞նչ անուշ կը հոտի։»

— «Կեցցե՛ք Քարլ, Կեցցե՛ք Քարլ։ Ո՞ւր ձեռք ձգեցիր ատ, Քարլ,» ըսաւ Լամբրոս, մութին մէջ խնդալով։

— «Ես միջնաբերդին մեծ դրան մօտ կեցայ և սպասեցի։ Շատ մը գիւղացիներ, որոնց Ռէշիտ փաշան ստիպած էր ականներ փորել, թիւրքերէն կը փախչէին և Միսօլունկի կուգային, և մարդուն մէկը այս նապաստակը ունէր, որ ողջ ողջ բռնած էր իր ծակին մէջ։ Օրհնեալ գիւղացին լուր չունէր Միսօլունկիի սովին վրայով, և իրեն երկու հարիւր դրուշ ցոյց տւածիս պէս, առաւ թէ չառաւ...»

— «Կեցցե՛ք Քարլ, պրավօ՛ւ։»

— «Հունգարացի, և ի՞նչ հունգարացի,» աղաղակեց օր. Ի—։ «Ո՞ւր կը մնայ ռումէլցին հունգարացիին համբերութեան ու հանդարտութեան քով։ Ան դուրս գնաց արիւնծարաւ շան մը պէս և սպասեց ծակին դուրսի կողմը մինչև որ բռնեց զայն։ Պրավօ՛ւ, Քարլ։ Թող ցնծայ մայրը որ քեզ ծնաւ, Քարլ։ Մինչդեռ դուն այդքան անօթի էիր, սպասեցիր մինչև որ նապաստակը եփի փուռին մէջ ու ցատքէ քեզի։ Զիշդ պատառ մը տուր,» աւելցուց օր. Ի—, խարխափելով մութին մէջ, Քարլը գտնելու համար։

— «Լսեցէք, եղբայրներ, եկէք բաժնենք զայն քրիստոնեայ եղբայրներու պէս, և խնայողութեամբ, որովհետև

պէտք է երկու օր տեւէ։ Ո՞վ պիտի քերթէ զայն,» ըսաւ ծերունի արմաթօլը։

— «Տիրուհիդ տուր զայն կտրելու, Գարլ։ Ան իւրաքանչիւրին իր ճիշդ բաժինը կուտայ։ Նստեցէք, եղբայրներ, որովհետեւ հոտը քիթս կը խենթցնէ։ Ստամոքսս մեռնելու պատրաստ էր,» աւելցուց սուլիացին։

— «Ձուրին մէջ չենք կրնար նստիլ մենք։ Ոտքի վրայ բաժնելու ենք զայն։ Պնակը տիրուհի Անդրօնիկէին տուր, Գարլ, և գնա դանակը բեր,» ըսաւ Գուլէաս։

— «Դանակը, եղբայրներ, խոտին մէջ տերեւ կ'որսաք։ Եաթաղանդ տուր, Լամբրոս։ Այսպիսի ատեններ դանակ, պատառաքաղ չեն գործածեր,» աղաղակեց օր. Ռ—, անհանգստութեամբ։

Լամբրոս իր սուր եաթաղանով նապաստակը երկուքի բաժնեց, և Անդրօնիկէն, բացարձակ արդարութեամբ, կըտոր կտոր բաժնեց իր ընկերներուն։

Լուռթիւնը վերադարձաւ. անձրեւը մեղմացաւ. մթութիւնը աւելի խտացաւ, բայց մինչև իսկ երկնից գոռլտուկները չէին խանգարեր իրենց գոհունակութիւնը։

— «Մուրկօ, ահա ոսկոր մը քեզի։ Ո՞ւր է փխսիփխին։ Փխսիփխի՛,» ձայնեց Թրասիբուլոս։

— «Ի՛նչ։ Դու իրսիփիսիին կը կանչես գիշերայ այս ժամուն, թաց տեղը,» արմուկով Գարլին զարնելով։

— «Այնքան կ'անձրեւէ, էֆէնտի, որ փխսիփիսին տանիքը գացած ըլլալու է մուկ մը գտնալու համար,» ըսաւ Գարլ. փոխադարձաբար արմուկով Գուլէասին զարնելով։

— «Շաքարեղէ՛գ։ Մեղրախորիսիս։ Ի՞նչ կայ աշխարհի մէջ այնքան քաղցր որքան ոսկորները։ Պրավօ՛, Գարլ։ Դու թախտի համար ծնած ես։ Պրավօ՛, ինչ որ ըսես, կ'արժես։ Երնէկ այն կնոջ որ քեզի իր էրիկը պիտի ընէ։ Ա՛հ, այս խնջոյք մըն է որ մայրը կ'ուտէ և տղուն բան չի տար,» ըսաւ օր. Ռ—, որուն կատակները կերակուրին հետ վերսկսան։

— «Փխսի-փիսի՛, փխսիփիսի՛, փխսիփիսի,» կանչեց Թրասիբուլոս նորէն, բարձրաձայն։

— «Իբր թէ գալու ըլլար։ Եթէ տանիքին վրայ էր երբ այդ ուռմբը ինկաւ, անշուշտ վախէն սարսափէն Միսօլունկիէն շատ հեռու իրախաւ,» աւելցուց Գուլէաս անգամ մըն ալ զարնելով հունգարացուն։

— «Ձգիտեմ թէ անթութիւնն է պատճառը, բայց ասկէ

համով միս բնաւ կերած չեմ,» ըսաւ Անդրօնիկէն։

— «Բայց ո՞ւր եփեցիր, Գարլ, և ո՞ւր գտար իւղը,» հարցուց Լամբրոս։

— «Փուռը եփեցի, իսկ գալով իւղին, գտայ քիչ մը։» Իր բերանը Գուլէասի ականջին մօտեցնելով, աւելցուց, «Միսօլունկիի այս նապաստակը երեք կտոր մօմ վատնեց։ Պատուհանին փեղկը պէտք եղածին չափ կրակ չտաւ, և ես ստիպւած եղայ մեծ տախտակ մը պատռել քովի սենեակի տանիքէն։ Անձրեւը աւագան դարձած ըլլալու է հոն։»

— «Ձեր առողջութեանը։ Ուրախութիւն ձեզի բարի բարեկամներ, տիկիններ և պարոններ։ Մենք թիւրքերու գերի չենք ըլլար, տղաքներս։ Գրկախառնեցէք։ Հա՛, հա՛, հա՛,» խնդաց օր. Ռ—, ուրախութեամբ։

— «Նապաստակին կաշին ի՞նչ ըրիր,» հարցուց Լամբրոս։

— «Փուռին տիրոջը քով ձգեցի։»

— «Փուռին տիրոջը քով։ Ի՛նչ խենթութիւն։ Մենք կրնայինք գործածել զայն իբր գդակ, նստոց, թիկնոց, այնքա՛ն բաներ,» ըսաւ Անդրօնիկէն։

— «Եթէ ոչ չէր եփեր նապաստակը։

— «Ատ ուրիշ բան։»

— «Այսպիսի ատեններու մէջ նապաստակի մորթի մասին կրնա՞ս խորհիլ, տիրուհի։ Նապաստակ մը բեր, Գարլ, ամէն օր և ոչ թէ ճագարի մորթ, և անոր ականջները փուռին տիրոջը տուր,» ըսաւ սուլիացին, նորէն ընդմիջելով բարձր խնդուքով մը։

— «Լսեցէք, տիկիններ և պարոններ։ Ես շատ կարեւոր բան մը ունիմ առաջարկելու,» ըսաւ Գարլ։

— «Լուռթի՛ւն, կա՛րգ։»

— «Քանի որ նապաստակին կէսը մնացեր է պնակին մէջ, ես կ'առաջարկեմ որ տիրուհի Անդրօնիկէն կողպէ զայն պահարանին մէջ, և վաղը ճիշդ այս ժամուն, մենք կը տօնենք 1826-ի նոր տարին։ Աստուած ողորմած է ապագային։

— «Սքանչելի՛ է։ Կեցցե՛ս։ Լաւ կը խօսի Գարլը,» պոռագին բոլորը մէկտեղ։

— «Ես չէի հաւատար թէ դու յայդքան խելք ունիս գըլխուդ մէջ, Գարլ։ Դու ինքզինքդ ինչ կը կարծես անոր քով, հայր Լամբրոս, քու բոլոր գորշ մագերովդ հանդերձ, չորս օր ու գիշեր ամբողջ Միսօլունկիի մէջ որսացիր չկըր-

ցար մինչև իսկ նապաստակ մը գտնալ, և ոչ իսկ կատու մը»

— «Գիշեր-բարի, ծեր-տիրուհի: Ճաշելէդ իվեր կատակէն զատ ուրիշ բան չես կրնար ընել,» ըսաւ արմաթօլը քիչ տաքցած:

— «Ծեր տիրուհի՛, մուրացիկը, անծեղը, անակոյ ծեր լամբրոսը, ինծի ծեր տիրուհի անւանէ՛: Է՛հ, թշուառական Միսօլունկի, ի՛նչ օրեր բերիք մեզի: Տիրուհի Անդրօնիկէն ու ես երկու կարմիր այտերով աղջիկներու պէս եկանք հոս և հիմա մեր նեղութիւնները մեր երեսները քարի պէս ըրած են, և այդ ճերմակ լեարդ լամբրոսը մեզի ծեր տիրուհի անւանէ»:

Անոնք աւելի բարձր խնդացին: Սուլիացին մըմնջելով, «Ա՛հ, իմ կեսարիոյ թագուհիս,» և գիշեր-բարի մաղթելով, աւելցուց հառաչով մը, «Ո՛հ, եթէ երեք ամիս ևս մնամ հոս, երեսուննոց պիտի երեւամ»: Բոլորն ալ պիտի կարծէին թէ գոնէ քառասուննոց մը ըլլալու էր:

Շուտով իւրաքանչիւրը երկնցաւ սախտակամածին վըրայ և կրցածին չափ քնացաւ ցուրտին և թացութեան մէջ:

Է. ԳԼՈՒԽ

Պ ա տ ե ր ա զ մ ա կ ա ն ի խ ո Ր Հ ու Ր Դ Ը

Թրասիբուլոսի և Անդրօնիկէի խեղճուկ տնակէն անցնինք Իպրահիմ փաշայի շքեղաշուք վրանը: Շինւած կանանչ կտաւով և ոսկեղէն մեծ շողշողուն զնդակ մը անոր բրգային գագաթին վրայ, դիւրութեամբ կը ճանչցւէր հեռուէն: Ընդարձակ տարածութիւնով, ան բաժնւած էր շատ մը սենեակներու, կահաւորւած լիւրի պարսկական կարպետներով, մետաքսեղէններով, արծաթ-անօթներով և բազմոցներով որոնք ծածկւած էին աիրիկեան առիւծներու մորթերով: Թէև եգիպտական հրամանատարը դէպի Վերին Եգիպտոս, Արաբիա, Սիւրիա և Պէլօպոնէս իր բոլոր արշաւանքներուն մէջ սպարտական արագութիւն մը ցոյց տւած էր, սակայն հոս, կա՛մ պաշարողները տպաւորելու կա՛մ գերազանցելու համար խուսրէմն ու Ռէշիտը, մրցեցաւ պարսկական սատրապներու շռայլութեան հետ: Նաև ինքը

կ'ուզէր նկատուիլ լուսաւորւած և ծանօթ ֆրանսական նըրբութիւններուն, ուստի հաւաքեց արկածախնդիրներու և ուրացողներու բազմութիւն մը, որոնց գլուխը դրաւ Առնափուտ փաշան: Պարթաքաս, որովհետև ֆրանսերէն և անգլիերէն կը խօսէր, ընդհանուր հրամանատարին մտերիմ բարեկամը դարձաւ:

Իպրահիմի անհատական երևոյթը բնաւ չէր համապատասխաներ իր փառաւոր դիրքին կամ մեծ համբաւին: Հասակով կարճ, գէր և միջակ տարիքով մէկն էր: Երեսը կըլոր էր և ծաղիկէն շեչոտած: Իր անունը արդէն կը տօնէր ամբողջ արևելքի մէջ Վահապիի վրայ տարած իր յաղթանակներուն և արաբներուն վրայ գործադրած անգթութիւններուն համար: Ան էր որ դերի բռնեց համբաւաւոր Ապսուլլան, Մէքքէի և Մէտինէի, մարդարէին քաղաքներուն վրայ քալողը, և շղթայւած խրկեց զայն՝ սուլթան Մահմուտին: Ան էր որ օգնեց իր հօրը Քալալայի Մէհմէտ Ալիին, Պտղոմէոսի կամ Սալահէտինի հօրը, էյուպի նման, հիմնելու հարստութիւն մը Փարաւօնի երկրին մէջ, և սարածելու իր սահմանները մինչև Նեղոսի ակերը:

Երբ կը մտնենք ընդհանուր հրամանատարի վրանը, անկարելի է ակնարկ մը չնետել խառն ընկերութեան: Ռէշիտ փաշան և խուսրէմ փաշան, իրենց սպաներով ենիչէրիներու հագուստ հագած, նստած էին մէկ կողմը, և Իպրահիմն ու Առնափուտը, եւրօպացիներու պէս հագւած, միւս կողմը: Ծխելով, կը վիճէին բարձրաձայն Միսօլունկիի վրայ յարձակելու լաւագոյն կերպը, և կը վիճաբանէին ոչ բարեկամական եղանակով:

— «Միսօլունկիի ժողովուրդը, իմ ստացած տեղեկութիւններուս համեմատ,» ըսաւ Ռէշիտ փաշան, «այս վայրկեանին սովամահ կը կորսնչի: Նաև իրենց ռազմանիւթը սպառած է: Ուստի ընդհանուր յարձակում մը ընենք և տասը վայրկեանի մէջ Միսօլունկին մեր ձեռքը պիտի անցնի»:

— «Ես ալ այդպէս կը խորհիմ,» աւելցուց քափտան փաշան: «Հիմա, քանի որ ես յունական նաւատորմը քշած եմ, և Լէպանդի ծոցը մաքրած եմ անոնց հրճիգ և պատերազմական նաւերէն, քանի որ յոյս չունին ուրիշ պաշար ստանալու, — հիմա է ժամանակը յարձակումի: Նախ ուրմրակոծենք զանոնք երկու կամ երեք օր և ապա յարձակինք:

Դուք ի՞նչ կ'ըսէք, ամէնապատեական Առնաժողով փաշա :
Ես կը կարծեմ որ դուք կը հաւանիք մեր գաղափարին :

— «Ձեր ծրագիրները, վեհանձն և անպարտելի փաշաներ, արդարեւ ամէնալաւն են,» պատասխանեց Պարթաքաս, մեղմ և հանդարտ, կատարեալ քաղաքավարութեամբ : «Ամէնալաւն է ատ, և սուլթանի հզօր բանակները աւելի նըպաստաւոր պատեհութիւն մը պիտի չունենան իրենց յանդէնութիւնը ցոյց տալու : Բայց սպայակոյտին եւրօպացի սպանները և հոս ներկայ եղող մեքենավարները,» համակերպելով միւս արկածախնդիրներուն, «կ'ըսեն որ փառապանծ Պօնափարթը յաճախ կը կրկնէր թէ արիութիւնով ու ջարդով տարւած տասը յաղթութիւն ռազմագիտութեամբ և առանց արիւնահեղութեան տարւած մէկ յաղթութիւն չեն արժեր : Եւ քանի որ դուք և մենք տեղեկացած ենք, թէ Միսօլունկիի ժողովուրդը պաշար չունին, անոնք սովամահ առիւծներու պէս պիտի կռւին : Անոնք մեր յարձակումը պիտի դիմաւորեն ընդհանուր յարձակումով մը, իրենց հրացաններու պաշտպանութեան տակ : Մենք պիտի ունենանք գիրկընդխառն կռիւ մը, և յաղթութիւնը յամառօրէն վիճելի պիտի ըլլայ, իսկ է, ուրեմն, նեղցնել մեր պաշարումը և թողուլ որ անօթութիւնը մարէ զանոնք : Այսպէս, առանց նեղութեան և արիւնահեղութեան, մենք կրնանք մտնել Միսօլունկի : Աս է իմ կարծիքս, կամ աւելի լաւը, այդ է այս իմաստուն եւրօպացիներու կարծիքը : Բայց նորէն դուք ինքներդ գիտէք ամէնալաւը, և կ'ընէք ինչպէս որ ուզէք :

— «Առնաժողով փաշան ճիշդ Պօնափարթին պէս կը խօսի,» ըսաւ Իպրահիմ, կարճ և համարձակ :

Ռէշիտ փաշան և խոսքով փաշան, որոնք կ'ատէին Եգիպտացի իշխանը, և կ'ուզէին խոնարհւած տեսնել անոր հպարտութիւնը Միսօլունկիի պատնէշներուն վրայ յարձակման ատեն, բարկութեամբ լեցուն ակնարկներ փոխանակեցին Պարթաքասին :

— «Եւ եթէ յոյն նաւատորմը հասնի վաղը, աւելի զօրաւոր քան երբեք և կտրէ ծովէն պաշարումը, ո՞վ պիտի ըլլայ պատասխանատուն այդ աղէտին,» հարցուց խոսքով չոր և ծանր եղանակով :

— «Կարելի՞ է բնաւ որ այս գերիներու նաւատորմը աւելի զօրաւոր ըլլայ քան Կայսերական, Եգիպտական, Ալժեր-

եան և Թուրուզեան նաւատորմիդները, որոնք լէփանթի ծովուն անցքը գոցեցին,» ըսաւ Իպրահիմ :

— «Վսեմափայլ, այդ մասին, թող նորին բարձրութիւնը, Առնաժողով փաշան պատասխանէ, որ անձնապէս ծանօթացաւ Քանարիսի հետ, և նոյն Քանարիսի բերնէն լսեց որ անոնք կ'սպասեն մինչև որ երեք հարիւր հրձիգ նաւեր հասնին Եւրօպայէն : Ըստ իս, ես գիտեմ թէ հիմա Քանարիսէն զատ մենք ունինք Միսօլունկի և Փիփինօս, և Սաքթուրիս անուն մէկը, որոնք Քանարիսէն պակաս չեն մնար : Վսեմափայլ, ձանձրալի չըլլալու համար, ծովային ռազմագիտութիւնը կ'ստեղծէ չունի այսօր ո՛չ թնդանօթէ ո՛չ ալ առաջաստներէ, այլ հրձիգ նաւերէ : Կեալուրը, աչք չթարթած, իր անիծեալ նաւակը կը կցէ քուկինիդ, և քեզ ջահ մը պէս կը վառէ : Ո՞ր մէկ նաւաստին անկէ ետք կը լսէ քու հրամաններուդ : Ոմանք ծովը կը ցատքեն և ուրիշներ կայմին վրայ կը բարձրանան : Ես փորձառութեան կը խօսիմ, որովհետեւ գիտեմ թէ ինչպէս փախան անոնք Անտրոսի կռուին ատեն, և ինչպէս իմ շքեղ դրօշակիր նաւս օդը ելաւ : Բայց դառնանք բուն նիւթին, դուք կ'ուզէ՞ք, ամէնալաւսմափայլ Առնաժողով փաշա, որ կ'առաջարկէք հիմա պաշարումը աւելի խիստ ընել, գալ իմ դրօշակիր նաւս մէջ և օգնել ինձի յոյն նաւատորմիդին դէմ, եթէ թերեւս պատահի որ ան ետ գայ՝ աւելի զօրաւոր քան երբեք :»

— «Եթէ նորին բարձրութեան պէտք չըլլայի, — ինչո՞ւ չէ : Դուք գիտէք որ՝ ես կեալուրներէն չեմ վախնար : Ես կարծեմ թէ Քանարիսին ալ ցոյց տուաւ : Ես կը կրկնեմ որ եթէ ես պէտք չըլլայի Քրանսացի այս ամէնաճարտարաւեստ սպաններուն մասնաւոր պատերազմական և մեքենավարական ծրագիրներ պատրաստելու մէջ, որ առաւօտ մը Միսօլունկիին մեր ձեռքին մէջ պիտի դնէ, ես ինքս հրձիգ նաւու մը հրամանատարութիւնը կստանձնէի և կը վանէի յոյն ծովակալը :»

Վախկոտ խոսքով, ճնշւած այսպիսի խաբէութեան մը ծանրութեան տակ, խոնարհեցաւ ցած, առանց ուրիշ պատասխանի :

— «Քանի որ մեր թնդանօթը և ռումբերը, որ Պիպալ աղան Քրիօնէրի ցամաք հանեց, հոս չկրնար բերել ներկայիս, Եվանոսի յորդելուն պատճառով,» ըսաւ Իպրահիմ, «կարծեմ թէ մեր ռմբակոծութիւնը սկսելէ առաջ, լաւ կ'ընենք որ պատգամաւորութիւն մը խրկենք և պահանջենք բանալի-

ներն ու քաղաքին անձնատուր ըլլալը: Եթէ մերժեն մեր առաջարկը, երկրորդ պատերազմական խորհրդի մը մէջ կ'որոշենք թէ պէտք է յարձակում մը փորձենք թէ ոչ:»

Իպրահիմի առաջարկը միաձայն հաւանութեամբ ընդունւած էր:

Առնալուտ փաշան և չորս ուրիշներ ընտրւած էին պատգամաւորութեան անդամներ:

Հետեւեալ օրը, յունւար 1, 1826, զինադադարի դրօշի մը տակ, պատգամաւորութիւնը մտաւ Միսօլունկի:

Ը. ԳԼՈՒԽ

Ս ի ա լ Ա ռ ա ջ ն ո Ր Դ ւ ա ծ Ե ռ ա ն Դ ը

Երկինքը տիեզերքին հետ հաշտւած կ'երևէր: Այլևս անձրևի տարափներով չհեղեղեց, կամ մրրիկներով չխարաղանցեց զայն: Կարծես իբր քաւութիւն անցեալ դժոխային գիշերին, սիւնեց անոր վրայ տաքուկ, հեշտալից արևը Հիւսիսայգի հարուստ գոյներով:

Եկեղեցիի զանգակներն ու հրացանաձգութիւնները արևմտեան Յունաստանի բնակիչները շուկան կը կանչէին:

Առնալուտ փաշան ձիթենիի ձիւղով անմեղ աղաւնիի մը պէս հասած էր Նոյեան տապանը:

Կառավարչի նախկին պալատին դահլիճին մէջ ընդունւեցան Իպրահիմ փաշայի դեսպանները: Անդրօնիկէն ալ հոն գացած էր Թրասիբուլոսին ու միւսներուն հետ:

— «Առնալուտ փաշան, Պարթաքասը ինքն է,» և հըրմշտիկով անցաւ ամբոխին մէջէն դէպի մեծամեծներու առջևի կարգը: Լամբրոսի, օր. Ռ—ի և Բուլէասի օգնութեամբ, ճամբայ մը բացւած էր, և անոնք միացան այն շրջանին ուր պետերը ունկնդրութիւն կուտային պատգամաւորներուն:

— «Նորին արքայական բարձրութիւնը, փառաւորեալ աշխարհակալ Իպրահիմը,» ըսաւ Պարթաքաս, «կը խնդրէ ձեզմէ յանձնախումբ մը որոշելու որ հասկնայ ալպաներէն, թիւրքերէն, յունարէն և ֆրանսերէն, որպէսզի իր վրանին մէջ կարող ըլլան համաձայնիլ ամէնապատուաւոր պայմաններով բերդը անձնատուր ընելու համար: Վստահ եղի՞ր որ այս վսեմաշուք փաշան, եւրօպական քաղաքակրթութեան աշակերտ մը, որ կը հասկնայ թէ ինչպէս պէտք է պահէ

իր խոստումը, չնմանիր այն մարդոց, որոնք դուք տեսած էք մինչև հիմա:»

— «Մենք տգէտ ժողովուրդ ենք, ո՛վ Պարթաքաս, և ծանօթ չենք այդքան լեզուներու: Մենք փաշաներ չենք ճանչնար: Մենք միայն դիտենք թէ ինչպէս մեր ձեռքերուն մէջ բռնելու ենք սուրն ու հրացանը,» ընդմիջեց Անդրօնիկէն այս որոշ խօսքերով, որուն յաջորդեց որոտընդոստ ծափահարութիւն մը յոյներու կողմէն:

Արքատիացի ազնիւը իր նախկին դասատուին քիչ ետեւը կեցաւ: Թրասիբուլոս անոր և Բուլէասի բազուկներուն վրայ կռթնած էր: Անոնց մօտ էին օր. Ռ—, Բարլ, և Լամբրոս:

Շանթահար, Առնալուտ փաշան, ձայնը լսելուն, մեքենաբար դարձաւ և անմիջապէս ճանչցաւ Քէհեային ազնիւան ձայնը ըլլալը: Միևնոյն ատեն տեսնալով իր հակառակորդը անոր մօտ, օր. Ռ—ին, Բարլին և Լամբրոսին հետ մէկտեղ, այսինքն այն անձերը, որոնք ամէնէն աւելի ընտանի են իր անցեալ վարմունքին, իր աչքերը մթագնեց: Ամբողջ աշխարհը ուժգին կը դառնար իր շուրջը: Ան զգաց թէ հինգ ուրականներ մահէն յարութիւն առած առաջ կը վազէին տապալելու զինքը:

— «Բանի որ դուք չէք ընդունիր առաջարկութիւնը,» մրմնեց ան, քրտինքը սրբելով երեսէն:

— «Բա՛հ, Փաթրասի քարտուղարը, չաքալը, որ ըսպաննեց իմ տիրուհիս հայրը,» աղաղակեց Լամբրոս:

— «Ի՞նչ, Ռումէլիի վալիին քաֆթանձի՞ն է ատ:»

— «Ատ ան մարդն է որ ջանաց մեզի խեղդել Եանիայի լիճին մէջ,» աղաղակեց Բարլ, ընդմիջելով օր. Ռ—ն:

— «Ես պիտի զարնեմ ան, և ապա թող կախեն զիս,» ըսաւ Լամբրոս, իր ձեռքը ատրճանակին վրայ տանելով:

— «Կեցի՛ր,» մէջ մտաւ Թրասիբուլոս, բռնելով մեծագոռ Լամբրոսին ձեռքը: «Կեցի՛ր,» ըսաւ, և առաջացաւ դէպի առնալուտ փաշան, որ լսելով ամէն բան և աւելի շիտեւելով, կը ջանար դուրս պրծիլ: «Կը ճանչնա՞ս զիս, Պարթաքաս: Կը ճանչնա՞ս այս մանկամարդ կինը, որուն հայրն ու եղբայրը սպաննեցիր: Կը ճանչնա՞ս այս անփնաս հունդարացին, որը ջանացիր խեղդել Եանիայի լիճին մէջ: Յոյնե՛ր, այս ուրացողը, յոյնե՛ր, Փաթրասի համբաւաւոր քարտուղարն է, որ մեր ծրագիրները մատնեց լալիօթներուն և պատճառ դարձաւ միջնաբերդի պաշարումին անյաջողու-

թեանը: Այս մարդը աւագակուծիւններով, դաւաճանութիւններով իրաւ եղած է, և հիմա պատգամաւոր մը: Ահա թէ ինչո՞ւ կը տառապինք, ահա թէ ինչո՞ւ մենք բնաւ ազատ պիտի չըլլանք: Այսպիսի քանի մը անարդ և անարժան քրիստոնեաներ իդերև կը հանեն բոլոր միւսներուն դոհողութիւնները, և աւելի կը փնտսեն մեզի քան նոյնիսկ բարբարոսներու բանակները:»

— «Պարոն, լաւ նայեցէք ինծի: Կա՛մ զիս ուրիշ մարդու տեղ դրած էք և կա՛մ լուսնոտ մըն էք: Ես բնաւ քրիստոնեայ մը եղած չեմ, բնաւ Փաթրաս եղած չեմ, բացի երբ քիչ առաջ յաղթական Իպրազիմ փաշային հետ յաղթականօրէն այդ քաղաքը մտանք: Ես լաւ կը հասկնամ քու միտքդ: Կ'սկսիմ տեսնալ քու ներսիդիդ:» Միւսներուն դառնալով, ըսաւ. «Մեզ սպաննելու պատրուակ կը փնտռէք: Յիշեցէք որ ներկայիս բազմաթիւ պէլօպօնէսցի բանտարկեալներ կան նորին բարձրութեան ձեռքերուն մէջ: Էֆէնտիներ մեկնինք: Մենք կատարեցինք մեր առաքելութեան լայնութիւնն ու խորութիւնը: Միսօլունկիի ժողովուրդը յօժար չեն անձնատուր ըլլալու պայմանները պահելու: Սակայն իմ պարտականութիւնս կը սեպեմ զգուշացնել ձեզ, յոյներ, թէ նորին բարձրութիւնը ուխտած է, եթէ չընդունիք իր առաջարկութիւնները, ձեզ բոլորդ ալ սուրէ անցընել: Ան ամբողջ Միսօլունկիին մոխիրի պիտի վերածէ, բացի լօրտ Պայրընի տունէն, որ ան պատւիրած է մեր քաջ զինուորներուն խնայել՝ քաղաքակրթութեան սիրուն համար, ճիշդ ինչպէս Մեծն Ալէքսանդր ժամանակին խնայեց Թէբէի մէջ Պինդարոսի տունը: Վեհանձն պատգամաւորներ վերադառնանք: Ես որոշած եմ այլևս խօսակցութիւնը չերկարել ապստամբներուն հետ:» Խօսեցաւ գոռոզ արժանապատուութեան մը ձեւերով, և ոտքը վերցուց մեկնելու:

Այն ատեն յոյներուն մէջ գոռում գոչում մը բարձրացաւ, ոմանք ըսին թէ քաղաքավարի կերպով մերժելու էին Իպրազիմին առաջարկը, և ոչ թէ յարձակէին և անպատէին իր դեսպանները, որոնք խաղաղութեան դրօշի մը տակ եկած էին: Ազմուկի միջոցին մինչդեռ ոչ ոք իրարու ուշադրութիւն կը դարձնէր, Լամբրոս ըսաւ. «Դուք, տկարամիտներ: Այդ շունը կողոպտեց և կը պահէ իր կողոպտւածները, բայց դուք կը խնամէք զինքը, և դուք չէք լսեր այս տիկիներուն և պատրիարքի քեռորդուն: Կեցի՛ր, աղտոտ չուն: Քեզի դաս մը պիտի տամ: Դուն այնքան մարդ ըս-

պաննած: Կեցի՛ր:» Անոր բերանը փրփրեցաւ, և հրմշակելով բազմութեան մէջէն, թողուց ընդունելութեան սենեակը:

— «Փաթրասէն զինուոր կամ խմբապետ չկա՞յ հոս,» աղաղակեց Անդրօնիկէն: Այդ այն մարդն է որ հայրս ու եղբայրս սպաննեց: Յոյներ, այդ է համբաւաւոր Պարթաքասը:»

— «Տիկին,» աղաղակեց Պարթաքաս, բարկութեամբ, «դուն միւսնոյն լուսնոտութեան յիմարանոցին արժանի ես ինչպէս այդ կաղ մարդը: Ես կ'ընդունիմ թէ շատ մը հայրեր ու մայրեր սպաննւած են, բայց պատերազմի մէջ: Դուք սպաններ էք, մենք ալ սպաններ ենք: Ես յանցանք չունիմ: Գունատ, դողդոջուն, բայց ծածկելով իր հոգիին ահարկու զգացմունքները արտաքին արժանապատուութիւնով մը, դուրս գնաց, շարած թողլով հոն հաւաքւած մարդիկը:

Լամբրոս կը մտածէր յախուռն ու յիմար ծրագիր մը մասին: Մենք գիտենք թէ որքան նւիրւած էր ան իր տիրուհիին: Ան լաւ ծանօթ էր անոր պատմութեան, և տառապանքներուն, որոնց սկզբնական պատճառը Պարթաքասն էր: Ան գիտէր թէ ինչպէս Պարթաքաս փորձած էր ջրախեղդ ընել Թրասիբուլոսն ու Քարլը Եանիայի լիճին մէջ: Ամէնէն աւելի զայրացած էր ան, որ յոյն մը, քրիստոնեայ մը, քիչ թէ շատ ուսած մարդ մը, կրնար այնքան ատել ու փնտսել անոնց, որոնք իրենց հայրենակիցներուն համար ազատութիւն ապահովելու գոհունակութիւնը ունէին: Լամբրոս շատ անգամ երդում ըրած էր, եթէ հանդպէր անոր, կտոր կտոր ընել զայն: Իսկ գալով խաղաղութեան դրօշակին, շատ քիչ կը խորհէր ատոր վրայ: Այդ ժամանակներու պատմութիւնը լեցուն էր օրինակներով, ուր պէյերը, փաշաները, վէզիրները խաղաղութեան դրօշակներ խրկեցին, ուխտեր ըրին և երդւոյնցան Դուրանին վրայ և Մուհամմէտին անունով թէ մէկ քրիստոնեայ մը իսկ պիտի չփնտսեն եթէ անձնատուր ըլլան, և ապա, անձնատուր ըլլալէն անմիջապէս ետք, անդթօրէն ջարդեցին զանոնք: Ան դեռ փաստեց որ եթէ Միսօլունկին ազատի, այդ պիտի ըլլայ միայն սուրով և քաջութեամբ: Եթէ, ընդհակառակը, Իպրազիմին կրօնիկներուն տակ ինկաւ, մա՛հը անխուսափելի էր բռնորին համար:

Ան աճապարեց ուրեմն, և պարիսպին դրսի դրան ձախ կողմը դիրք բռնեց, ուրկէ դեսպանները պիտի մեկնէին: Անոնց ձիերն ու ծառաները կ'սպասէին հոն:

Պարթաքաս սկսած էր աւելի ազատ շունչ քաշել: Քանի դրան կը մօտենար իր ուժերը կը վերադառնային: Ան սկսաւ մտածել թէ ի՞նչ միջոցով կրնար մէկ հարւածով դարձնել իր բոլոր թշնամիները, որոնք խմբւած էին Միսօլունկի մէջ:

Կրակէ նախանձը կը չարչրկէր զինքը որ վերջապէս Անդրօնիկէն գտած էր իր ոսոխը: Ան կատաղած էր խորհելով որ Անդրօնիկէն ամուսնացած էր այդ կաղ մարդուն հետ, և նախընտրած էր կաղը քան թէ զինքը: Կասկած չունէր այլևս թէ անոնք ամուսնացած էին, և թէ Թրատիբուլոս գրաւած էր Արքատիայի գեղեցկատեսիլ աղջիկը, իր միակ կուռքը, իր կեանքի հրայրքը, իր քրիստոնէութենէ մահմէտականութեան դարձին պատճառը:

Անխօս, վհատած կ'աճապարէր արագ արագ դուրս երթալ, երբ իր աչքերը հանդպեցան Լամբրոսին, որ դէպի ինք կ'առաջանար: Արմատիօլիին կատաղի նայածքը և ձեռքը իր սուրին վրայ ըլլալը չվրիպեցաւ Պարթաքասի սուր ուշադրութենէն:

Պարթաքաս կանգ առաւ վայրկեան մը, և զլխով նշան ըրաւ ծառաներուն մօտենալու:

Լամբրոս կայծակի պէս առաջ նետւեցաւ և պարպեց ատրճանակը Պարթաքասին, աղաղակելով, «Գող, անարգ շո՛ւն: Վարժապետ, ուղեցիր փաշա՞ ըլլալ. ա՛ռ հիմա:»

Վերջինը ճիշ մը արձակեց, և հետեւեալ խօսքերը արտասանեց, «Ես լմնայ,» և ինկաւ գետին:

Միւս գեսպանները, սարսափած, վազեցին պարիսպներէն դուրս և փախան, կանգ առին միայն իրենց ձիերը հեծնելու համար, և ապա սկսան փախիլ:

Միայն երկու կամ երեք արաբներ մնացին վիրաւորւած մարդուն օգնելու: Անոնք նկատեցին որ յոյները իրենք ալ կը տրտնջային Լամբրոսի ընթացքին դէմ, որը բռնեցին և հսկողութեան տակ դրին: Բարբերախտաբար կամ դժբախտաբար, գնդակը թիւրք պատգամաւորին միայն թեւը մտած էր, և խորտակած էր ճիշդ ձեռքին վերեւը: Սակայն այնքան վախկոտ վտանգի մէջ, որքան անգութ ոճրագործութեան մէջ, Պարթաքաս ինկած էր գետին, լալով, ողբալով, թողութիւն աղերսելով իրմէն փնտաւորներէն: Ան կարծեց թէ իր վերջին վայրկեանները եկած էին:

Պահականոցի սպաները առաջարկեցին տանել զինքը մօտակայ սենեակներէն մէկը, և անմիջապէս մարդ խրկել

տքթ. փ—ի ետեւէն, բայց Պարթաքասն ու իր սպասաւորները պնդեցին անմիջապէս վերադառնալ թիւրք բանակը, եւրօպացի վիրաբուժներու խնամքին յանձնելու, Միսօլունկի բնակիչները հոն խռնուելէ առաջ:

Իպրահիմ կատաղած պահանջեց պաշարողներէն այն մարդը որ յանցաւոր է այս փորձին մէջ, և սպառնացաւ որ եթէ չյանձնէին զայն, իրենց պատնէչներուն դիմաց պիտի կախէր երկու հարիւր պէլօպօնէսցի բանտարկեալներ, ամէնաւերելի ընտանիքները, որոնք իրեն պատանդ բերած էր հետը Մօրէայի յաղթւած քաղաքներէն:

Իզո՛ւր Թրատիբուլոսն ու Քուլէասը ջանացին ազատել Լամբրոս իր կացութենէն:

Ծերունի արմատիօլը ինքը պնդեց Իպրահիմին երթալու հէնց որ լսեց թէ հարիւր հայրենակիցներու կեանքը վտանգի մէջ է:

Լամբրոսը յանձնեցաւ ուրեմն, այն երդումի համաձայնութեամբ, որ եթէ Առնավուտ փաշան, որուն միայն թեւը վիրաւորւած էր, ապրէր, պիտի չսպաննէին. հակառակ դէպքին միայն պիտի ենթարկէր մահւան պատիժին:

Թ. ԳԼՈՒԽ

Ա. ր. Ե. Կ. Ն. Ու խ. Ե.

Առնավուտ փաշայի վրանը կը կանգնէր Ափրիկեան ընդհանուր հրամանատարի վրանին կից: Պարթաքաս նստած էր տիվանի մը վրայ, որ ծածկւած էր ոսկեհուռ մետաքսներով և պարսկական կարպետներով: Իր թեւը կախած էր կուրծքին վրայ գոյնզգոյն թեւկապի մը մէջ: Իր զլխուն վրայ հազաազիւտ ջրշունի մորթէն շինւած կոնաձև գդակ մը կար, իր ուսերէն վար կը կախէր ալճէրեան ձերմակ պուրնուզ մը ծանր փունջերով: Չէր կարելի նաեւ աչքէ վրիպեցնել իր մէջքի ոսկեղօծ և ադամանդակու ողնքերը, և հագած կարմիր թաւշեայ հողաթափները:

Վերջերս Պարթաքաս անդգայութեան աստիճան պաղարիւն եղած էր: Վտանգները որոնց մէջէն անցած էր և մահը որ այնքան յաճախ մօտեցած էր իրեն չատ փոխած էին զինքը: Իր չարակամ հոգին կարծես բնաւ չէր աճապարեր, բնաւ չէր զրգուեր, բնաւ չէր յուզեր: Ան մի-

այն կը մտածէր աւելի ուժով, կը կազմէր աւելի ճարտար ծրագիրներ, և կը կատարեցործէր զանոնք աւելի մեծ զգուշութեամբ, առանց վտանգելու իր դիրքը, և առանց իր համբաւը կորսնցնելու տաճիկներուն քով: Ան կ'երազէր օր մը Քարտինալ Ռօլփի կամ Ռիչլիֆօի դերը խաղալ անոնց մէջ:

Այս էր պատճառը որ Լամբրոս, թէև տասներեք օրէ իվեր Իպրահիմի ձեռքերուն մէջն էր, դեռ ուէ պատժի կամ քննութեան ենթարկուած չէր, ոչ իսկ խիստ բանտարկութեան:

Նոյն ամսու տասնէնորրորդ օրը, Լամբրոս չղթայակապ բերեցաւ Առնալուտ փաշային առջև: Անոր երևնալուն պէս Պարթաքաս հրաման ըրաւ իր բոլոր ծառաներուն որ դուրս ելլեն:

Լամբրոս ամէն վայրկեան մահաւան կ'սպասէր: Ան կարօտցած էր իր տիրուհին, կարօտցած էր Թրասիբուլոսը, և եթէ կար բան մը որ կը վշտացնէր զինքը, այն ալ իր ամբողջ կեանքը արմատօլի մը պէս անցնելէն ետք չարագործի մը մահով մեռնելն էր:

— «Մի վախնար, Լամբրոս: Մօտեցիր ինծի տղաս: Այդ կարպետին վրայ նստէ: Սրտովս կը ներեմ քեզ' ինծի ըրածիդ համար, որովհետև ես ալ քեզի պէս քրիստոնեայ մըն եմ,» աւելցուց վիրաւորուած փաշան արժանապատուութիւնով մը և ցած ձայնով մը:

Այն փառաւոր զգեստներուն, այն ճոխ վրանին, այն բազմաթիւ պահապաններուն, այն ծանր և տպաւորիչ եղանակին հանդէպ, Լամբրոս մոռցաւ Պարթաքասը, մոռցաւ անոր անցեալը, և զգաց թէ արդարև ինքը բերւած էր կարող պաշտօնեայի մը առջև: Ան երկչոտ դարձաւ և չէր գիտեր թէ ինչպէս շարժէր:

— «Նստէ: Թող որ ձեռքերդ արձակեմ տղաս:»

Լամբրոս բան մը մրմնջեց չփօթւած, և մեքենաբար նստաւ:

— «Քեզի ուէ վնաս հասուցած եմ բնաւ: Ինչո՞ւ ուզեցիր ինծի սպաննել, խեղճ մարդ:»

— «Տէր քարտուղար — ըսել կ'ուզեմ տէր փաշա, դուն իմ տիրուհիս հայրն ու եղբայրը սպաննեցիր:»

Պարթաքաս ծիծաղեցաւ, և իր սովորական խաղաղ անտարբերութեամբ նորէն հարցուց, «Դուն հօ՞ն էիր: Դուն քու իսկ աչքերովդ տեսա՞ր իմ այդպիսի բան մը ընելս:»

— «Ո՛չ, էֆէնտի: Ես այդպէս լսեցի իմ տիրուհիէս և իր նշանածէն, և ինչ որ իմ տիրուհիս կ'ըսէ...»

— «Իր էրիկը ըսել կ'ուզես: Դեռ ամուսնացած չե՞ն անոնք:»

— «Արդարև ոչ: Պարոն Թրասիբուլոս այնքան ամիսներ հիւանդ անկողնին մէջ էր: Կտրեցին անոր սրունքը: Ձեր Միսօլունկի գալած օրը միայն երրորդ անգամն էր որ ան դուռնէն դուրս ելած էր:» Ապա Լամբրոս աւելի մանրամասնութիւններ տաւ անոր հիւանդութեան և ուտեստի պակասութեան մասին:

Լէսպօսի կառավարիչը ան տեսն ձեռքերը ծափ դարկաւ և խորունկ ձայնով մը կանչեց թիւրքերէն, «Կէլ, կէլ:» Եկուր, եկուր:

Անմիջապէս ներս մտան երկու բարձրահասակ, սև ներքինիներ, կըր սպիացած երեսներով, կախած շրթունքներով, ծանր ոսկի օղերով: Անոնք կը վերաբերէին կարմիր հագնուած հապէշխտանցիներու և նուպիացիներու խումբին որոնք կ'սպասուէին Իպրահիմին:

— «Սուրճ մը և չալուխ մը բեր պարոն Լամբրոսին,» ըսաւ ան:

Շուտով Լամբրոսին սուրճ բերին, մարգարտահիւս դաւաթով մը, և կեռասի փայտէ չալուխ մը, երեք կանգուն երկայնութեամբ, ագամանդակուռ սաթէ ծայրով: Պարզամիտ յոյն առաւ չալուխը, ծխեց, և սուրճը խմեց, բայց առանց համ զգալու, բոլորովին չփօթւած էր ան:

— «Դուն ինծի 'գող' անւանեցիր, ժողովին մէջ: Կենթադրեմ որ ըսել ուզեցիր թէ ես տիկին Վուվուլինայի ագամանդները գողցած եմ: Այդ ամբաստանութիւնը միւս զրպարտութիւններուն պէս, հիմք չունի: Այդ ագամանդները Սուրչիտ փաշայի կիներուն կը պատկանէին: Երբ ձեզմէ մեկնեցայ ուղղակի Սուրչիտին մօտ գացի: Օր. Ռ— իմ վկաս է, որովհետև ան հոն գտաւ զիս: Ես Սուրչիտին տւի իր ագամանդները և համոզեցի զինքը որ սպանիական հարիւր հազար տօլարի այդ անհուն գումարը վճարէ մեր յոյներուն իբր փրկանք իր հարէմին, և իբր վարձատրութիւն ան քաֆթանճի ըրաւ զիս և յետոյ Առնալուտ փաշա: Ես ան մարդը չեմ որ ազատեցի օր. Ռ—ն, Բրիսը, Մարկոս Պօյարիսի Անթէլիկէն, Կոստանդին Պօյարիսը և շատ մը ուրիշներ, որոնք Օմէր Պրիօնէն ուղեց անպատել և ցցի զարնել: Ի՞մա է յանցանքը եթէ լալիօթները գացին

աշտարակը և քէհեան սպաննեցին: Ե՞ս առաջնորդեցի զիրենք, չէնէ՛ իրենք բռնի քաշեցին տարին զիս հոն:» Ապա ձայնը ցածցնելով, շարունակեց: «Ես ուղեցի, իմ բարի Լամբրոսս, որ այս շարունակական պատերազմը միանգամ ընդմիջտ դադրի: Ես ուղեցի որ դուն քու ազատութիւնդ վայելես, և անմիջապէս, որովհետեւ արժանի ես, և ապա մենք մէկտեղ դանք, ես, Անդրօնիկէն, Թրասիբուլոսը, օր. Բի—ն, և բարեկամական բացատրութիւն մը ունենանք: Այն ատեն դուն պիտի տեսնայիր, բարեկամս Լամբրոս, թէ որքա՞ն անմեղ եմ ես: Ի՞նչ ահարկու անիրաւութիւն կ'ընեն անոնք ինծի, այնքան շատ և այնքան աղտոտ բաներ վերագրելով իմ նկարագրիս: Բայց, արդար ըլլալու համար,» աւելցուց ան, աւելի ցած ձայնով, «կարգը քուկդ է հիմա հարցնելու թէ ինչո՞ւ փոխեցի կրօնքս, ինչո՞ւ փաշա եղայ: Լամբրոս, Լամբրոս: Յոյները փալիքարիներ են, բայց ա—նուս են, և տասներկու քայլ հեռու չեն կրնար տեսնել: Ինծի լսէ՛: Հաւտայ՝ ինծի: Ես միայն պիտի ազատեմ Յու—նաստանը: Միայն այս,» և ցոյց տաւ իր կնքամատանին, «կրնայ փրկել Միսօլունիկին և իր ճահիճներուն մէջ խեղդել այս բոլոր արաբ խառնիճաղանճը, որ եկած է ձեզ կոտորելու: Երբ, Աստուծոյ օգնութեամբը, կատարելագործեմ իմ ձեռնարկս, այն ատեն բոլոր յոյները պիտի ամչնան ինծի ըրած անիրաւութիւններնուն համար:»

Բարեսիրտ Լամբրոս սկսաւ երկմտիլ: Առաջ բնաւ լաւ չէր ճանչցած Պարթաքասը: Ան յափշտակած էր անոր խօսելու ձևերէն և իրաստերէն: Աւելցուր, նաև, իր տագ—նապալից դիրքը, իր տգիտութիւնը և պարզմտութիւնը, և մարդ պիտի ներէ անոր:

Պարթաքասի յունական ազատութեան և արաբներու կործանումի մասին խօսիլը լսելուն պէս, Լամբրոս հաւտաց անոր, խանդավառեցաւ, և սկսաւ հոգիի զղջումով, նկա—րագրել Միսօլունիկի ժողովրդին որոշումը, կռիւ, բայց բնաւ անձնատուր չըլլալ:

— «Տղաս, Լամբրոս: Մտքէդ հանելու ես ուրիշ ամբաստանութիւն մըն ալ: Այն է թէ ես ջանացած ըլլամ ջրախեղդ ընել Թրասիբուլոսն ու Քարլը Եանիայի մէջ: Ահա թէ ինչ պատահեցաւ: Ես անիծեալ առնավուտ մը ունէի, Քարա Սէյիտ Ալի անունով մէկը, վայրենի դադան մը, կատարեալ յիմար մը: Մարդիկ կան որոնք կրնան մէկը երե—սուն անգամ մատնել, և երեսուն տարբեր դրօշակներու

տակ ծառայել, առանց ուէ մէկը սիրելու: Կ'երևի թէ այդ իրիկունը երբ Թրասիբուլոս իմ պալատս էր, այս առնավուտը լսեց որ մարդիկ կ'ըսէին թէ իմ հիւրս հարուստ ռուս կոմս մըն է: Որովհետեւ ինքը մոլեռանդ միւսիւման մըն էր, և կ'ատէր ռուսները, միտքը դրաւ կողոպտել զայն: Ուստի ինքն ու իր ընկերը որոշեցին խեղդել տէրն ու ծառան լի—ճին մէջ, և ապա երթալ անոնց տունը ու գողնալ անոնց ստացւածքը: Բարեբախտաբար, սակայն, Թրասիբուլոսի համար, Քարա Սէյիտ Ալին նոյն մարդն էր, որուն կեանքը փրկած էր Թրասիբուլոս Տրակացանայի մէջ, և որուն հետ արեան ուխտ մը ունէր ան: Դուն գիտես որ առնավուտ ցեղերու մէջ, կէկերը, թէև ամէնէն չորգլուխներն են, բայց միշտ հաւատարիմ են իրենց արիւնի ուխտին: Ի՞նչ կ'ընէ Քարա Սէյիտ Ալին: Ինքզինք ազատելու համար իր ուխ—տը բռնաբարւած ըլլալու ամբաստանութենէն, ան կ'երդ—նու թէ ես գրգռեցի զինքը այդ ոճիրը գործելու: Այն ատեն Թրասիբուլոս բաւական ստակ և իր մատնին կուտայ անոր, և անիծեալ առնավուտը գաղտնի կը փախչի Եանիա—յէն, վախնալով թէ ես պիտի տեղեկանամ իր վարմունքը և պատժեմ զինքը: Կը հարցնեմ քեզի, իմ բարի Լամբրոսս, ես ինչո՞վ եմ յանցաւոր: Եթէ Քարա Սէյիտ Ալին ըսէ թէ ես գրգռեցի զինքը, պէ՛տք է որ պարոն Թրասիբուլոս, այն—քան ուսմունքով ու կրթութիւնով, հաւտայ այսպիսի թիւրք վարձկանի քան թէ ինծի: Գիտե՞ս, տղաս Լամբրոս, համ—բաւաւոր Կղէօպատրան, Եգիպտոսի Թագուհին, սովոր էր ըսելու, «Որքան սոսկալի է երբ Կեսարը ջաղջանիւի մը վրայ նստի,» բացատրելու համար, որովհետեւ հին յոյն ասաց—ւածք մըն է, և դուն լաւ չես հասկնար զայն,» ընդմիջեց ինքզինք ծանր ժպտով մը, «Գէշ բան մըն է Կեսարին հա—մար լախտի մը վրայ նստիլ: Ուրիշ խօսքով, երբ ուէ մէ—կը ինծի պէս բարձր դիրքի մը հասնի, ուրիշներ կը վախեն անկէ, և անտարակոյս կ'ամբաստանեն զայն իր ետեւէն, կը դաւեն և կրցածին կ'ընեն կործանելու զայն:»

Լամբրոս հիմա բերանաբաց մտիկ կ'ընէր: Ճիշդ ինչ—պէս օճը կը մագնիսացնէ թռչունը, և ծառի գագաթէն վար իր բերանը կը սահեցնէ, այսպէս ալ Պարթաքաս միշտ ի—րեն կողմը կը քաշէր զայն: Տարաբախտ Լամբրոս չափա—ղանց բարի էր այսպիսի սրտի մը անդունդները թափան—ցելու համար:

— «Ես կ'երդնում իմ հացիս վրայ, տէր քարտուղար:

Խելքս կ'որսնցուցած եմ նորէն, տէր փաշա, ըսել կուզեմ, կը տեսնեմ որ դուն լսածիս պէս մարդ չես բնաւ: Ներէ ինծի, էֆէնտի, որովհետեւ...

— «Ինծի տէր քարտուղար կանչէ: Ատ է իմ իսկական պաշտօնս: Իմ փաշա անունս քիչ մը ևս պիտի տւէ: Հարկադրւած եմ, բարի Լամբրոսս, քիչ ատեն ևս պիտի ըսեմ, 'Թող Աստուած պահպանէ մեր սուլթանին օրերը': Օրը պիտի գայ երբ ամբողջ սրտովս պիտի աղաղակեմ, և ոչ միայն տկար շրթունքներովս, Բիւզանդական կայսրութեան այդ ուրախ օրը, 'Շատ տարիներ, ո՛վ կայսր': Ես, բարեկամս Լամբրոսս, — ինծի մօտեցիր: Իմ բազմոցիս վրայ նըստէ», ըսաւ ան, շատ ցած ձայնով մը, մօտենալու նշան մը ընելով անոր:

Արմաթօլը ոտքի ելաւ պաղ քրտինք մը զարկած վրան, թէ ինչպէս իր աղտոտ ու արիւնաներկ ֆուսթանէլայով այդ գեղեցիկ տիւանին վրայ նստի, և մօտեցաւ, նախ չպուխը վար գնելով:

— «Նստէ, նստէ, Լամբրոս: Քու չպուխդ ալ առ, տըղաս», ըսաւ Պարթաքաս, կեղծ ժպիտով մը, որուն թափանցկոտ նայւածքէն Լամբրոսին ոչ մէկ շարժումը վրիպեցաւ:

— «Իմ բարեկամս Լամբրոս», ըսաւ ան, գրեթէ անխելի եղանակով, նստածին պէս անոր կռթնելով, «Ես Իպրահիմի և Ռէշիտի հետ Զօպիրոսի դերը պիտի խաղամ, լսէ: Ես մեծ հաճոյք կ'ըզգամ նախնիքներու պատմութեան մէջ: Զօպիրոս իր թագաւորը Դարեհ կը սիրէր այնքան, որքան կը սիրեմ մեր ազգն ու Յունաստանը: Դարեհ, ինչ որ ալ ըրաւ անկարող եղաւ Բաբելօնը նւաճել: Ուստի Զօպիրոս կտրեց իր քիթն ու ականջները, իր մօրուքը գերիի մը պէս սափրեց, քերթեց իր ուսերն ու կռնակը մտրակի անգութ հարւածներով և ապա գնաց բաբելօնցիներուն, կեղծելով թէ Դարեհ այդ վիճակին ենթարկած էր զինքը, և խնդրեց բաբելօնցիներէն որ բանակ մը տան իրեն Դարեհին գէմ կուէլու համար:

«Ինքը կարգադրած էր Դարեհ թագաւորին հետ որ, նախ Դարեհ իր ամէնախեղճ զինւորներէն հնգար հոգի պիտի հանէր իր դէմ, որը յաղթեց, ապա երկու հազար, որը յաղթեց նորէն: Վերջապէս բաբելօնցիները այնքան հիացան անոր որ ընդհանուր հրամանատար կարգեցին զինքը և մեր բարի Զօպիրոսը ընդհանուր հրամանատար մը եղածին

պէս, լաւ դաս մը տաւ բաբելօնցիներուն, Բաբելօնը մատնեց պարսիկներուն:»

— «Եւ դուք ալ այդ Զօպիրոսի՞ն պէս բան մը կը ծրագրէք», աղաղակեց Լամբրոս, հիացումով մը իր պէխը ոլորելով:

— «Ես նոյն դրութեան մէջ եմ, հայր Լամբրոս, ինչպէս էր Զօպիրոս: Ես թլփատուեցայ թիւք մը ըլլալու համար: Զեռքդ մէկդի կը քաշես: Ալ ինչ կ'ուզես: Ես Ռէշիտին, Խուսրէվին և Իպրահիմին գրեթէ բոլոր վստահութիւնը կը վայելեմ: Հիմա քեզի պէտք ունիմ, Լամբրոս:»

— «Ինծի՛, էֆէնտի»

— «Քեզի, տղաս, Լամբրոս: Կը կասկածիս ինծմէ: Ճշմարտութիւնը խօսէ: Կը կասկածիս ինծմէ:

— «Ո՛չ, էֆէնտի: Ո՛չ, կը հաւտամ ձեզի: Ես յիմար մը ըլլալու եմ ճշմարտութիւնը չտեսնելու համար:»

— «Կեցցէ՛, Լամբրոս: Տուր ձեռքդ ուրեմն: Արեան ուխտ մը միանգամ ընդմիշտ, Լամբրոս:»

Քիչ մը վարանումէ ետք, Լամբրոս երկնցուց իր բազուկը, և իր պողպատէ մատներովը այնքան ուժգին բռնեց Պարթաքասի բարակ ձեռքը, որ վերջինին աչքերը արցունքով լեցւեցան:

— «Ըսի թէ քեզի պէտք ունիմ: Ահա թէ ինչպէս կըրնաս ծառայել ինծի: Դուն կրնաս զիս բարեկամ ընել Անդրօնիկէին և Թրասիբուլոսին հետ:»

— «Հրամայէ ինծի, հրամայէ ինծի, էֆէնտի», աղաղակեց արմաթօլը մէկէն, բոլորովին նւաճւելով այսպիսի բարութենէ և ազնւութենէ մը:

— «Նախ յաջողութիւնը քիչ մը դժւար պիտի գտնես, որովհետեւ գիտեմ թէ ինչ սխալ գաղափար ունին անոնք իմ մասին: Եւ սակայն ինչ որ ալ ընես, պէտք է ընես կարելիին չափ շուտով, եթէ կ'ուզես Միսօլունիկին փրկել: Ես քեզի ըսի իմ դիրքս, և կ'աւելցնեմ թէ իմ նպատակս գլուխ բերելու համար, ես պէտք է հոն ունենամ երկու արժանի անձեր, և չեմ կրնար գտնալ մէկը Թրասիբուլոսէն և Անդրօնիկէէն աւելի բարձր: Եթէ ուրեմն մեզի բարեկամներ ընես, ես կը խոստանամ որ ամիսէ մը Յունաստանը ազատի, և դուն պիտի անոնք խաչին դրօշը բարձրացած: Սօֆիայի միմարէներուն վրայ»

— «Ես պատրաստ եմ ձեռքերս ու ոտքերս կտրտել: Ըսէ ինծի թէ ինչ ընելու եմ մեր ազատութիւնը ձեռք բերելու

Համար: Եթէ այդպիսի բան մը ընես, պարոն Պարթաքաս, մենք քեզի մեր թագաւորը կ'ընենք, և կը պաշտենք ալ:»

Պարթաքաս ոտքի ելաւ և սկսաւ կամացուկ քալել սենեակին մէջ, խսկական իշխանի մը պէս, ձեռքերը ծալած իր կուրծքին վրայ: Ապա, դրպանէն դուրս քաշելով սաթէ Համրիչ մը, ետ եկաւ և նստաւ: «Լսէ թէ ինչ պիտի ընես: Դուն պէտք է վերադառնաս Միսօլունկի: Ըսիր թէ Անդրօնիկէն ու Թրասիբուլոսը սոված են:»

— «Այո, էֆէնտի,» պատասխանեց Համբրոս, որ, լսելով իր արձակումը, յուզեցաւ ուրախութենէն և գրեթէ սկսաւ դողդեղալ:

— «Դուն պէտք է ետ երթաս նաւակով մը, որովհետեւ, ինչպէս ըսիր ինծի, Թրասիբուլոսին տունը ծովափին վրայ է: Ես քեզի պիտի տամ տուփ մը ուտեստ, բայց պէտք է անոնց ըսես թէ ես խրկեցի զայն: Ըսէ անոնց թէ առնաւուտ բարեկամ մը արձակեց քեզ և այս ուտեստները տաւ: Ամէն երեքշաբթի նաւակ մը պիտի գայ, ճիշդ այսպէս տուփ մը բերելով քեզի: Բնաւ մի ըսեր անոնց թէ ես կը խրկեմ անոնք: Դուն սկսելու ես ինծի գովել, կամաց կամաց, և ըսել անոնց թէ քեզի հետ լաւ վարեցայ, թէ միշտ լաւ խօսեցայ անոնց մասին, և կրնաս աւելցնել թէ ես երգւընցայ և ապացուցի ինծի վերադառած ամբաստանութիւններուն մէջ իմ անմեղութիւնս: Երբ կը տեսնես թէ անոնք քիչ մը ազդեցան և թէ իրենց գաղափարները իմ մասին կ'սկսին փոխիլ, այն ատեն պատմէ անոնց ամբողջ ճշմարտութիւնը. ըսէ անոնց թէ ես եմ որ ուտեստ կը խրկեմ իրենց, և թէ ես մեծ ծրագիր մը կատարելագործելու վրայ եմ, որով Ռէշիտի և Իպրահիմի ամբողջ բանակները և իրենց նաւատորմիդ միանգամ ընդմիշտ անոնց ձեռքը պիտի իյնան: Ըսէ անոնց թէ ես բուռն կերպով կը փափաքիմ իրենց հետ խօսելու: Եթէ կամենան, ես գիշեր մը գաղտնապէս Միսօլունկի կը մտնամ, և մենք լիուլի բացատրութիւն մը կունենանք: Առ սա Համրիչը, Համբրոս,» աւելցուց, շատ լրջօրէն: «Եւ եթէ Թրասիբուլոս Հաւանի, կերակուր բերող մակուկավարին տուր աս, և հետեւալ գիշեր ժամը իննին ես Միսօլունկի կուգամ: Ինչ որ կ'ուզեմ մասնաւորապէս տպաւորել քու մտքիդ վրայ, այն է որ չըսես անոնց թէ ես կը խրկեմ ուտեստը, կամ իմ ծրագրիս մասին ուէ բան չըսես, մինչև որ վստահ ըլլաս իրենց հաւանութեան: Եթէ ոչ, գիտես որ կը կործանես զիս: Եթէ այս-

տեղի թիւրքերը ամէնապզտիկ բանը լսեն այդ մասին, անոնք թերեւս պիտի խեղդեն զիս: Հիմա դուն իմ որդեգրւած եղբայրս ես, որովհետեւ քիչ առաջ ինծի հետ արիւնի ուխտ ըրիր:»

— «Մի նեղւիր, էֆէնտի: Ես ինքս ալ խորամանկ եմ, և իմ բաժինս գիտեմ: Ես քեզ պիտի չչողոքորթեմ, պարոն Պարթաքաս, բայց այս գիշեր իմ հոգիս քեզ կը սիրէ այնպէս ինչպէս օրիորդ Անդրօնիկէն:» Երբ Համբրոս, Համրիչը իր ձեռքին մէջ առաւ, աւելի Համոզւած էր Պարթաքասի անմեղութեան վրայ քան իր իսկ գոյութեան վրայ:

Իսկապէս վարժապետին ծրագիրը սոսկալի էր և գիւրին անոր գործադրութիւնը: Ան որոշած էր աշխարհի երեսէն սրբել, մէկ ժաման մէջ, իր բոլոր թշնամիները մէկ հարւածով, և յագեցնել իր չար սրտին սև ատելութիւնը:

Դրօշմած տուփը որ Համբրոսին տաւ կը պարունակէր թունալից կերակուրներ և գինիներ: Նաև տաւ անոր շատ մը արժէքաւոր ընծաներ, ինչպէս նաև կարգ մը լաւ զէնքեր: Ան նաև հրաման ըրաւ որ երկու պահակներ ընկերանան անոր մինչև բերդին ծովային դուռը:

Ժ. ԳԼՈՒԽ

Բ ար ե կ ա մ է մ ր

Խղճալի, գրեթէ աննկարագրելի էր այն փոփոխութիւնը որ տեղի ունեցած էր Թրասիբուլոսի տան մէջ: Անդրօնիկէն իր վերջի լուսման ծախսած էր իր սիրահարին կերակուր ու անկողին գնելու համար: Իր վէրքը նորէն բացւած էր զրկանքի և անճարտար խնամքի հետեւանքով և կսպառնար վտանգաւոր ըլլալ: Սովը այնքան սաստկացած էր, որ շատ մը ուրիշ զոհերու նման, չպիտի կրնային ապրիլ եթէ Գուլէասն ու Քարլը վարպետութիւն չգործածէին և տարաբախտ Մուրիօն Համբուրի մը վրայ խորոված ուլի մը ծըպտումով չհրամցնէին: Իրենց վիշտերը աւելի ծանրացած էին Համբրոսի դժբախտութիւններով, մանաւանդ որ ոմանք կամբաստանէին զիրենք իբրև Համբրոսը դրդողներ տաճիկ պատգամաւորին վրայ սպանութեան փորձ կատարելու համար, բայց ի բաց ըսելով թէ միւս բնակիչները մեծապէս պիտի տուժէին, եթէ Իպրահիմ գրաւէր քաղաքը:

Հարկ չկայ ակնարկելու Անդրօնիկէի զգացած վշտին, քանի որ խորհեցաւ թէ Լամբրոս իր նենգաւոր վարժապետին ձեռքին մէջն էր և յիշեց որ դէպի ինքը և Թրասիբուլոս անոր ունեցած անկեղծ անձնւիրութիւնն էր որ մղեց զինքը այդպիսի խենթ արարքի մը:

Իր ապաքինումին վրայ պատրիարքի քեռորդին մերժեց ամուսնանալ Անդրօնիկէին հետ մինչև որ պաշարուէր վերջանար: Քուլէասն ու Լամբրոսը խրատած և ստիպած էին անոնց որ անմիջապէս ամուսնանան: Այս էր նաև Անդրօնիկէի փափաքը: Աղջիկը կը վախնար որ նոր փոթորիկ մը նորէն բաժնէր զիրենք, կամ թէ ուէ առերևոյթ անտարբերութիւն կրնար վիրաւորել իր սիրահարին արժանապատուութիւնը և կասկածիլ տար անոր թէ ինքը հեռացած էր իրմէն իր կաղ ըլլալուն պատճառով: Իրենց երկար նշանւած մնալը անշուշտ երջանիկ վախճանի մը պիտի հասնէր, եթէ այն խորհրդաւոր վախճանը, որ մարդկային գործերու մէջ այնքան յաճախ կը յուսահատեցնէ մեր ակնկալութիւնները, չայլայլէին Թրասիբուլոսի թէ՛ առողջութիւնը և թէ՛ մտաւորական վիճակը:

Ամսուն տասնէնորորդ օրը կարծես թէ բոլորին մահւան օրն էր: Եօթանասուն երկու ժաման մէջ անոնցմէ ոչ ոք բան մը կերած էր: Անոնց ուժը այնքան սպառած էր որ երբ գիշերւայ մօտերը անկանոն հրացանաձգութիւններ և զանգակներ կ'զգուշացնէին թէ թիւրքերը ընդհանուր յարձակում մը գործելու վրայ էին — ոչ ոք կարող էր ոտքի ելլել և դուրս երթալ: Միառելիս յոյն նաւատորմիզը հասած էր: Պաշարողները օրէօր ատոր կ'սպասէին այնպէս ինչպէս հրէաները իրենց Մէսիային: Միայն յաղթութիւնը կրնար զանոնք սովէն փրկել: Ատ միայն կրնար վերջ տալ ծովային պաշարման:

Ամսուն իննին Միառելիս ուշացած էր՝ Իթակէի և Կլարէնցայի մէջ՝ հակառակ հովերուն պատճառով: Տասներորդին, հակառակ ալեկոծութեան, որ իր նաւերը սուկի մը պէս ասդին անդին կը տանէր, յառաջացաւ մինչև Միսօլունկիի ծոցին բերանը, ուտեստ և ռազմանիւթ պարպելու նըպատակով: Նախ կուեցաւ հինգ ֆրէկաթներու դէմ, և հալածեց զանոնք: Քիչ ետք ինը ուրիշ ֆրէկաթներ և երկու պրիկ, թիկնապահ Նէյի, ուրացող Մէվի հրամանատարութեամբ, եկան և միացան իրարու: Հովերը աւելի սաստկացան, և ալիքները աւելի լեռնանման եղան: Ալեկոծու-

թիւնը փոթորկի փոխեցաւ: Այդ ահռելի կուին մէջ, բընութեան ուժերը Հիտրայի ծովակալը բաժնեցին թշնամիէն և տաքնապի մէջ քշեցին զայն դէպի Սքոֆիա կղզիները, մինչդեռ թիւրքերը դիմացի Փափազ հրանդանը փախան:

Տասնմէկ և տասներկուերորդին փոթորիկը աւելի սաստկացաւ և պաշարողներու օրհասականը աւելի տաքնապալից դարձաւ: Յաջորդ երկու օրերը հոգեւարք և յուսահատութիւն միայն բերաւ Միսօլունկիի հերոսներուն: Անոնք հրացաններ արձակեցին, եկեղեցիներու զանգակները հնչեցուցին, լապտերներ վառեցին, և ինչ որ կրնային բարձրացուցին նշան աւելու ծովակալին, որպէսզի զիրենք չլքէ: Ով որ ուժ կ'զգար իր մէջ, գնաց դէպի պատնէշները և բարձրաձայն քաջալերելով պատերազմողները և աղերսելով Ամէնաբարձրեալին օգնութիւնը:

Յունվարի տասնէնորորդ օրը, այն վայրկեանին երբ այդ վսեմ քաղաքի բնակչութեան կէսէն աւելին կեանքի և մահւան մէջ կը տարուբերէր, տասներկու թիւրքով անգլիական նաւակ մը երեցաւ հեռուէն: Ինչպէս նաւաբեկւածները կ'ողջունեն ազատարար նաւակ մը, նոյնպէս յոյները ողջունեցին այս նաւակը: Բոլոր բազմութիւնը միահամուռ վազեց ծովեզրը, աղաղակելով թէ ուտելիք եկած է, կամ թէ Միառելիսը բարի լուր կը խրկէ:

Այս նաւակը կը վերաբերէր անգլիական «Րօզ» քօրվէթին, նաւապետ Ապօթի հրամանատարութեան տակ, և որ այդ պաշտօնեայէն պաշարողներուն նամակ մը կը բերէր: Ռէշիտ, Խուսրէվ և Իպրահիմ, ազատութեան այս երեք ամէնազօրաւոր հակառակորդները, պաշտօն տւած էին այս անգլիացի նաւապետին որ անմիջական և անպայման անձնատրութիւնը պահանջէ յոյներէն:

Ուշադրութեան արժանի է այն պատասխանը որ տւին այս յուսահատ մարդիկը, որոնք արեւմտեան Եւրօպան կիսաբարբարոս անւանեց, զանազանելու համար թիւրքերէն, որոնք բարբարոս կոչւած են: «Ի փոխարէն այն արեան որ մենք թափեցինք, և այն սարսափներուն որ մենք կրեցինք, կը կարծենք թէ ազատութիւնը միակ համահաւասար վարձատրութիւնն է: Մենք չենք վախեր Իպրահիմի յարձակումներէն: Մենք ամէնաբարձրեալին օգնութեամբ կը յուսանք ետ մղել ան, ինչպէս Խուսրէտը: Ասկէ զատ, հիմա մենք մեր յատուկ կառավարութիւնը ունինք, որուն հրամաններուն կը հնազանդինք: Ով որ կը փափաքի բնակիլ, պէտք է անոր դիմում ընէ:»

Մինչդեռ Ապօթը պատասխանի կ'սպասէր, իրեն ստորադաս պաշտօնեան, երկու նաւաստիներով, որոնք շարկած էին ծանր տուփ մը, ուղղւեցան Թրասիբուլոսին տունը։ Արդէն կէսօրը անցեր էր։ Անօթութեան մէջ ուժաքամ տնեցիներու տեսքէն պաշտօնեան սարսռեցաւ։ «Ո՞րն է պարոն Թրասիբուլոսը,» հարցուց ան։

Դժբախտ երիտասարդը վերցուց իր դիակնացած դէմքը, և գլուխի շարժումով հասկցուց թէ ինքն էր։

— «Բեզի բերի այս տուփը և այս նամակը», ըսաւ ան սաստիկ հաղալով, իր դարմանքն ու սոսկումը ծածկելու համար այդ տեսարանին հանդէպ։

Թրասիբուլոս մեքենաբար առաւ նամակը, առանց դիտնալու թէ ո՞րմէ էր, կամ ի՞նչ կը պարունակէր տուփը։

— «Հաճեցէք ինծի ստացադիր մը տալ կարելիին չափ շուտով, որովհետեւ երեք վայրկեանէն աւելի չեմ կրնար մնալ հոս։»

— «Ստացադիր մը. ո՞ւր գտնամ թուղթ, գրիչ, կամ մեկան։»

Հնարամիտ պաշտօնեան պատուհաններէն մէկուն մօտեցաւ, և, կտոր մը թուղթ խղտելով անկէ, ըսաւ, «Ահա թուղթ։ Եթէ մեկան կ'ուզես, ահա քեզի քիչ մը,» կտոր մը ածուխ վերցնելով մարած վառարանէն։

Հիւանդ մարդուն դողդողուն ձեռքը չկրցաւ գրել ստացադիրը։ Ուստի պաշտօնեան գրեց զայն, և Թրասիբուլոս միայն իր անունին սկզբնատառերը դրաւ։ Անգլիացին յետոյ պաղարիւն կերպով բարեբախտութիւն մաղթելով, աճապարանքով մեկնեցաւ։

— «Ո՞ւրկէ է այդ նամակը,» փսփսաց Քուլէաս։

Թրասիբուլոսի թոյլ ձեռքերը չկրցան բանալ նամակը։

Անդրօնիկէն և օր. Ռ—ն միայն կեանքի նշաններ ցոյց կուտային, բայց անոնք ալ հազիւ հազ գլուխնին կրնային վերցնել։

— «Ինծի տուր ատ։ Թերեւս ես կրնամ բանալ,» ըսաւ Քարլ, որ ակռաները սեղմած հազիւ կեանքի կառչած էր։ Նամակը այն ատեն ինկաւ Թրասիբուլոսի ձեռքերէն։ Քարլ սողաց դէպի ան, վերցուց և բացաւ, ապա տաւ իր տիրոջ, տուփին բանալիով մէկտեղ, որ նամակի մէջն էր։

— «Այդ տուփը ուտելիք կը պարունակէ, իմ Անդրօնիկէս։ Իմ սիրանուշ Անդրօ...» Անկարող էր վերջացնել։ Խօսքերը մարեցան իր ճերմակ ճմլած շուրթներուն վրայ։

— «Ուտելի՛ք։»

— «Ուտելի՛ք։»

Քուլէաս և Քարլ բարձրացուցին նոյն աղաղակը։

— «Առ բանալին... տուփը... բաց... տուր Անդրօնիկէին։» Թրասիբուլոս խօսեցաւ սրտատրոփ և ուրախութեան արցունքներով։

Լոկ «ուտելիք» բառին հանդէպ Քարլ և Քուլէաս, նոր հոգի առին։ Իւրաքանչիւրը կը նմանէր անեղր ծովու մէջ խեղդւողի մը, որ դէպի անդունդը խորասուզման վայրկեանին յանկարծ ջուրին երեսը տատանող տախտակ մը կը տեսնէ։ Նոր կեանք ստացած իր կուրծքին մէջ, նորէն կը բարձրանայ մաքառելու իր բախտին դէմ։

Երկուքն ալ դէպի տուփը գացին, բացին զայն, և, երբ մտն ու ծրարներուն անուշահոտութիւնը հասաւ անոնց ռունգերուն, ուրախութեան աղաղակներ արձակեցին։ Ապա Քուլէաս աճապարեց քիչ մը օղի տաւ օր. Ռ—ին։ Ընդհանուր ուրախութեան մէջ այս հոգիները, արդէն Ախերօնի հեռաւոր եղերքները ըլլալ կը թւէին, նորէն հոգեդարձ եղան։

Ժամը ութին, մոմի մը պայծառ լոյսին տակ, որուն նմանը երկու շաբաթներէ իվեր տեսած չէին, նստան ճաշակելու իսկական, կատարեալ ճաշ մը։ Գինիները Թրասիբուլոսի անկողնին մօտ դրած էին, որովհետեւ դեռ անկարող էր ոտքի ելլելու։

— «Ուտելի՛ք առաջ, եղբայրներ, մտիկ ընենք Լամբիքիսի նամակին։ Այդ մարդուն պէս չկայ։ Իթակիայէն կը խրկէ։ Անդրօնիկէ, կարդայ նամակը բարձրաձայն։ Երկար չէ։ Կարճ է, բայց յունարէն է։»

Աղջիկը նամակը իր ձեռքերուն մէջ առաւ և կարդաց հետեւեալը. —

Իթակիա, յունւար 12, 1826

« Իմ սիրելի Թրասիբուլոս։ Ազգին պատնէշը ըլլալէն զատ, Միսօլունիին ամբողջ աշխարհի ուշադրութիւնը գրաւեց։ Յունաստանի Սէն Ժան տ'Աքըն է ան, ահարկու պառաժներուն վրայ, ուր խորտակած են սուլթանի այնքան յաջորդական բանակները։ Ձեր դիմադրութիւնը արժանի է Տիտաններու։ Ձեր մերժումը — արդէն կարօտ և սովամահ — Իպրահիմի դիւրին պայմաններուն, աւելի վեհ է քան Սպարտայի ամենաազնիւ օրերունը։ Փառք Յունաստանին որ այսպիսի զաւակներ ունի։ Փառք ձեզի որ նոր թւական մը բացած էք և ետ բերիք նորէն Միլիա-

« տէսի և Թեմիսթօկիէսի ժամանակները: Թրասիբուլոս,
« մեր յեղափոխութեան նախամարտիրոսի սուերը, քու մօ-
« րեղբայրդ Գրիգոր պատրիարքը, որը բռնակալը կախեց, և
« որը ապիկար ջհուտը այնքան անգթօրէն քարշ տուաւ
« փողոցներուն մէջ, — կը պահանջէ ամէն մէկ յոյնէ իր
« արիւնին վերջին կաթիլը թափել, բայց անձնատուր չըլ-
« լալ: Ամօթ, երիցս ամօթ քաղաքակրթեալ աշխարհին,
« որ այսպիսի հերոսութիւն մը կը տեսնէ և դեռ կը վարա-
« նի: »

« Իմ ամբողջ սրտովս ուզեցի բեռ մը ուտելիք խրկել
« այդ նւիրական քաղաքը: Ես պիտի ուզէի վերջին շապի-
« կըս ծախել ձեզի օգնելու համար, բայց Եւրօպան մեզի
« չի թոյլատրեր ոչ մէկ բան ընելու, և ես չեմ կրնար հաս-
« կնալ թէ ինչու ամէնաբարձր տէրութիւնը այսքան թշնա-
« մական կ'երևի մեզի: Թերևս ամէնակարողը որոշած է
« աւելի անիմանալի և աւելի դարմանահար օրինակներով
« վաւերագործել յոյն ազգի ազատութիւնը: »

« Սակայն, ծանր կաշառքներով, համոզեցի այս մար-
« դը որ քեզի բերէ այս նամակը և այս տուփը: Ատ կը
« պարունակէ ուտելիք, քիչ մը ռազմանիւթ, քիչ մը գինի
« և ոգելիցներ: Եթէ ճարը գտնամ քիչ մը ևս խրկելու
« պիտի ջանամ: »

« Գրէ ինծի թէ վերջապէս քու գեղանի Անդրօնիկէդ
« հասած է: Ըսէ թէ ինչպէս է վէրքդ, և ինչ լուր կայ
« Միսօլունիէն, և հրաման ըրէ ինծի ինչ բանի որ պէտք
« ունիս: Յիշէ որ աշխարհի վրայ բարեկամ մը ունիս, որ
« կը սիրէ և երախտապարտ է քեզի, և որ կ'աղօթէ ջերմե-
« ռանդօրէն քու ազատումիդ համար և ամբողջ Միսօլուն-
« կիի հերոսներուն ազատութեան համար: Մնաս բարով: »

« Քեզ սիրող բարեկամդ

« ԼԱՄԲԵՐՈՍ »

ԺԱ. ԳԼՈՒԽ

Ս ր բ ա ղ ա ն Մ ի ս օ լ ու ն կ ի ն

— «Օրհնեա՛լ Լամբրօս: Դուն էիր որ ազատեցիր զիս
Պարթաքասի դարհուրելի ձեռքերէն,» ըսաւ Անդրօնիկէն:

— «Քանի՛ քանիներ մահէն ազատած է այդ մարդը Պօլ-
սոյ մէջ: Իշխան Մուրուզիսի ամբողջ ընտանիքը, օրինակի
համար: Կը յիշեմ որ ես ու մօրեղբայրս արշալոյսին մօտե-
րը հանդպեցանք այդ մարդուն, խեղճ մակուկավար մը,
Պօլսոյ բուրներուն վրայ, երբ Պօսթանճի բանտէն կը դառ-
նայինք: Երկու վայրագ ենիչէրիներ կը հետապնդէին
զայն: Ո՞վ կրնար երբեք երեւակայել թէ միայն հինգ տար-

ւայ ժամանակամիջոցին այդ մարդը պիտի ըլլար հարուստ
Լամբրօսը, և պիտի ազատէր մեզ այս սարսափելի սովէն,
որ արդէն կոտորեց այնքան կտրիճ պատերազմիկներ: Մօրեղ-
բայրս անոր տուաւ ադամանդակուռ քթախոտի տուփ մը,
ինչպէս նաև իր օրհնութիւնը անոր հետ մէկտեղ: »

— «Չեմ ճանչնար ատ մարդը, բայց եթէ այն գովեստ-
ներով զոր դուք կը շռայլէք անոր, սակայն կ'զգամ թէ ու-
րիշ մէկու մը շնամանի: Աստուած ինծի քանի մը օր ալ
պարզեւէր որ կարողանայի զայն գրկել և համբուրել և շնոր-
հակալ ըլլալ անոր՝ կեանքս փրկած ըլլալուն համար,» աւել-
ցուց Քուլէաս ջերմապէս:

— «Պարոն Լամբրօս: Այո՛: Պարոն Լամբրօս: Ի՞նչ
ըսեմ քեզի, օրհնեա՛լ սուրբ: Զաւակներ թող ունենաս, և
թող Աստուած անոնք բոլորն ալ մեծցնէ, թող անոնք բը-
նաւ նեղութիւն չպատճառեն քեզի, թող օրհնութիւնը
միշտ քու տանդ վրայ ըլլայ, և թող դուն մինչև խոր ծե-
րութիւն ապրիս, որովհետև միշտ պիտանի պիտի ըլլաս
մարդկութեան,» ըսաւ նաև օր. Թ.—: »

Ապա բարեպաշտօրէն օրհնութիւն մը ըսին ճաշին վը-
րայ, և սկսան ուտել:

Երկու երեք գաւաթ գինի խմելէն ետք օր. Թ.— և
սկսաւ քիչ ուժ զգալ, շարունակեց խօսիլ վհատօրէն:
«Երեք օր շարունակ միտք չունիմ դէմքիս նայելու հայելի-
ին մէջ: Ես իմ մեղքերս պիտի խոստովանիմ: Տէր, գթա
ինծի: Ով որ այս Միսօլունիէն ողջ առողջ դուրս պրծի
շատ մը բաներ պիտի ունենայ պատմելիք: Այնպիսի մթու-
թիւն մը եկաւ աչքերուս վրայ, որ չկրցի աեսնել, երբեմն
չկրցի բանալ զանոնք: Շուրթներս սեցան և ակռաներս ի-
րար կպան, և այնպէս թւեցաւ թէ մէկը աղիքներէս բըռ-
նած կը քաշէր և թող չէր տար, և քանի քաշեց այնքան
սիրտս գնաց: Երբ Քարլը օղին լցաւ բերանս, կարծեցի թէ
կենաց, արքայութեան ջուրն էր, և թէ ուրիշ Ղաղարոս մը
յարութիւն կ'առնէր: »

— «Ո՛հ, խեղճ Լամբրոս: Վայրկեան չանցնիր որ անոր
վրայ չխորհիմ,» ըսաւ Անդրօնիկէն, խորունկ համոզումով
մը:

— «Եւ ո՞վ չի խորհիր անոր վրայ, տիկին: Լաւ է որ
մեր մտքին մէջ երկար չունենանք զայն, ոչ ալ երեւակայ-
ենք թէ ի՞նչ պատիժ է պիտի անցնի խեղճ մարդը: »

— «Իր արարքը անշուշտ շատ գովելի չէր,» ըսաւ Թրասիբուլոս, «բայց...»

— «Կեցի՛ր: Ի՞նչ կայ հոն,» աղաղակեց Քուլէաս և վազեց դուրս:

Ապա անոնք լսեցին ծանր ժխտոր մը հեռաւոր որոտումի նման, և ապա ռմբակոծութիւն մը, իբր թէ կռիւ մը տեղի ունենար հեռուն:

— «Երկինքը բոլորովին կարմիր է նաւահանգստին վրայ: Մարդիկ փողոցները թափեր են: Անոնք ատրճանակներ կը պարպեն և զանգակներ կը հնչեցնեն: Կա՛մ Միսուլիս կը կռիւ կա՛մ Խպրահիմ յարձակում գործեց Միսուլունկիի վրայ,» ըսաւ Քուլէաս, վերադառնալով:

— «Երթանք դուրս, Քարլ: Ես քանի օրէ իվեր քալած չեմ:»

— «Դուն հոս կեցիր, Քարլ: Ես քեզի հետ կերթամ, օր. Թ.—: Տեսնենք ի՞նչ կայ: Եթէ վտանգ կայ մենք ետ կուգանք և անմիջապէս ձեզի կ'ըսենք:»

Անոնք ետ եկան յաջորդ օրը: Ամբողջ գիշերը ամէն ոք ծովեզրն էր: Հիտրայի հրձիգ նաւը կրակի մատնած էր տաճկական արագընթաց քօրվէթ մը, որ խրեցաւ փոքօրիանիստոսի ծանծաղուտ տեղերը, և սուրէ անցուցած էր անոր երեք հարիւր նաւաստիները: Երեք տաճկական հրձիգ նաւեր, ջանալով նմանիլ յոյներուն, ոչինչ գլուխ չբերին, բայց միայն լուսաւորեցին երկինքը և Միսուլունկիի բնակիչները ամբողջ գիշերը անստուգութեան մէջ պահեցին:

Միսուլիս, քսանըհինգ նաւերով, կուեցաւ երեք ժամ տաճկական նաւատորմի զին դէմ, որ վաթսունը վեց առադաստանաւերէ կը բաղկանար, յաղթեց զայն և ցրեց, և յաջորդեցաւ Միսուլունկի հանել պաշար, հրացան, պաքսիմաթ, եօթը հազար քիլօ ցորեն, և բաւականաչափ ուրիշ պաշարներ որոնք բաւական էին երկու ամիս կերակրելու բնակչութիւնը:

Յունվարի տասնըհինգերորդ օրը ուրեմն, տօնի օր էր պաշարւողներուն համար: Ամէն ոք կը վազէր իր բաժինը ստանալու պաշարէն, և լսելու փոխ-ծովակալ Սաքթուրիսէն գիշերւայ կռիւ մասին:

Միսուլունկին աւելի զօրաւոր կերպով ոտքի կանգնեցաւ: Իր երակներուն մէջ շրջեցաւ նոր կեանք և նոր արիւն: Ան պատրաստ էր կուրծք տալ ֆրանքօ-արաբական ռումբերուն, ճիշդ ինչպէս ըրած էր բիւրաւոր առնավուտներուն, թէսա-

լացիներուն, թրակիացիներուն և ասիացիներու եաթաղաններուն ու թնդանօթներուն:

Այսուհետեւ մենք, հետեւելով բազմաթիւ եւրօպացի գրողներու օրինակին, կրնանք կոչել այս քաղաքը, որ կը պարունակէ լորտ Պայրընի նւիրական սիրտը և Նորմանի, Քիրիաքուլիսի և Մարկոս Պօյարիսի գերեզմանները, — սըրբավայր մը, սրբազան Միսուլունկի:

Ապրիլի սկիզբէն, եգիպտացիները երկու հրետանիներ հանեցին ծովափը, մէկը Պօյարիսի մարտկոցին գիւմաց, և միւսը կը հրամայէր Սքիւա և Քլէիսովա կղզիներուն:

Միսուլունկիի բնակիչները ապրեցան Միսուլիսի բերած պաշարով, և կարելի եղածին չափ նորոգեցին ու ամրացուցին իրենց պաշտպանութիւնները:

Օրին մէկը Թրասիբուլոս նախաձաշի հրաւիրեց տօքթ. ֆ—:

— «Շունդ ու կատուդ չեն երևնար, Թրասիբուլոս,» նկատեց բժիշկը նախաձաշէն հտք:

— «Քանի մը օր առաջ կորսնցուցի վանոնք: Ճիշդ որ, տօքթոր, գոհացուր հետաքրքրութիւնս: Վերջապէս, ուղեցի՛ր փխիփիսիս և Մուրկոս տանել:»

— «Աղնիւ ըլլալու համար, ճշմարտութիւնը պիտի ըսեմ քեզի: Ես նախատեսեցի սովը. գիտէի քաղաքին վիճակը, և այդպիսի վճարը շատ աւելի նախընտրեցի քան դրամը: Ճշմարտութիւնն այն է, որ եթէ ես այդ կանոնին չհետեւէի, բազմաթիւ ընտանիքներ իմինիս պէս չէին կրնար ողջ մնալ:»

— «Տօքթոր, կատակ չէ՞ք ըներ,» ձայն տուաւ Անդրօնիկէն:

— «Եւ սակայն, տիկին,» ընդմիջեց Քուլէաս, «վստահեմ որ Մուրկոս և փխիփիսին ախորժակով ճաշ մը պատրաստեցին քանի մը դժբախտներու:»

— «Անկասկած: Ես մարդիկ գիտեմ որոնք ապրած են շատ աւելի անբնական կերակուրներով,» ըսաւ բժիշկին կիներ:

— «Պո՛ւ՛ւ՛ւ,» աղաղակեց օր. Դ— յանկարծ:

— «Ֆրանքօ-արաբական ռումբ մը,» պոռաց տօքթ. ֆ—:

Դեռ դադրած չէին ծաղրելէ այս առաջին ռումբը, որ անոնցմէ քիչ հեռու ինկած էր, երբ լսեցին երկրորդ, երրորդ, չորրորդ, հինգերորդ և ապա չարունակական յաջորդութիւն մը: Միսուլունկիի տունները սարսեցան, պատուհան-

ներու շրջանակները ջախջախեցան, դետինը դողաց: Իպրահիմը այդ ատեն սկսած էր ռմբակոծութիւնը, որ տեւեց անընդհատ երեք օր ու երեք գիշեր, և հերկեց քաղաքը ութը հազար ռումբերով:

Խոնաւ մառանին մէջ ապաստանեցան անոնք: Օրեր առաջ ամէն տուն պատրաստած էր այսպիսի ծակ մը դետինին մէջ ռումբերուն դէմ պաշտպանութեան իբրեւ միակ միջոցը: Հոն մնացին երեք օր: Չորրորդին, երբ այս կարկուտը դադարեցաւ, աղաղակներն ու զանգակները յայտարարեցին թէ արաբներու, պէտուիններու, առնավուտներու, թիւրքմէններու և իւրուկներու բազմաթիւ խաթամութիւն արդէն կը քալէր յարձակում գործելու:

— «Դո՛ւրս, տղաք, դո՛ւրս: Վճռական ժամը եկած է», աղաղակեց Թրասիբուլոս:

— «Իմ խրատիս մտիկ ըրէ, բարեկամ, մի երթար», ընդմիջեց Դուլէաս: «Հոս կեցիր: Դեռ հիւանդ ես դուն: Կիներուն մօտ կեցիր: Ես ու Քարլը կ'երթանք»:

— «Ո՞վ կրնայ մնալ հոս», պատասխանեց տխրութեամբ: «Դո՛ւրս, դո՛ւրս: Ռումբերը դադարած են»:

Մարդիկ և կիներ շտապեցին Պօցարիսի մարտկոցը, ուր մեծ բազմութիւն մը խռնւած էր:

Եգիպտացիները յարձակեցան, և մագլցեցան Պօցարիսի մարտկոցին դիմացի պատուարէն վեր, բայց սուլիացիները դուրս վազեցին, սուր իձեռին, ջարդեցին զանոնք, և փախցուցին: Իպրահիմ և Ռէշիտ նորէն հաւաքեցին իրենց բանակները, և փորձեցին երկրորդ յարձակում մը: Յոյները ական մը պայթեցուցին մեծ մնաս պատճառելով իրենց վրայ յարձակողներուն: Հինգ հարիւրէ աւելի զոհ սպաննւած էր: Իպրահիմին բանակը խառնիխուռն ցրեցաւ, դէս ու դէն նետելով իրենց զէնքերը: Երկու շաբաթ յաղթանքներ Միսօլունկի բերին դրաււած թմբուկները և զէնքերը:

Այսպէս ժամանակակից Եգիպտոսի ախոյեանը ինքզինք գտաւ նոյն կարգին մէջ ուր Օմէր Պրիօնէն, Շքօտրա փաշան, և Ռէշիտն էին: Միսօլունկին յունական ձիարալթարն էր: Ո՛չ օտար արկածախնդիրներու ռազմագիտութիւնը, ո՛չ ալ յարձակելու իպրահիմի համբերատար և ուսումնասիրւած կերպը ուէ օգուտ չէին ըրած: Ան որոշեց այլևս ցամաքէն յարձակում չգործել, այլ յաջորդաբար տիրանալ Միսօլունկի առջև ցրիւ կղզիներուն: Այսպէս ան կրնար բոլորն ալ յաղթել սովով:

Քանի մը օր ետք, մինչդեռ բնակիչները դեռ կ'ուրախանային իրենց վերջի յաջողութեան վրայ, յանկարծ տարաձայնեցաւ թէ թիւրք նաւատորմը բոց եր ու մատնւած էր: Բոլորն ալ շտապեցին ծովափի հրետանին երուն մօտ, հոն տեսան մութ ամպի նման ծուխ մը որ կը տարածէր նաւահանգստի մուտքին մէկ ծայրէն միւսը:

— «Ծուխ է ատ և ոչ թէ կրակ», ըսաւ մէկը:

— «Ընկեր, երբ ծուխ կայ տեղ մը, մարդ կրնայ հետեցնել թէ հոն կրակ ալ կրնայ ըլլալ», ըսաւ ուրիշ մը:

— «Նաւ մը բռնկած ըլլալու է, բայց ես ուէ նաւ չեմ տեսներ»:

— «Ես ալ չեմ տեսներ, բայց այդ ծուխը աւելի արագ կը շարժի ծովուն վրայ քան փոշին օդին մէջ»:

— «Նաւ չե՞ս տեսներ: Ես կը տեսնամ: Անոնք վառեակներու պէս խմբւած են ծուխին ետեւ»:

— «Ես կը տեսնամ, կը տեսնամ շատ նաւեր ծուխին ետեւ», ըսաւ փախապետով սուլիացի մը, որ անգլիական հեռադիտակով մը կը նայէր: «Ամենամեծ նաւը բռնկած է, կը ծխայ ան, կը վաղէ և իր ետեւէն կը քաշէ միւս նաւերը»:

— «Ներեցէք խմբապետ, թողէք անգամ մըն ալ ես նայիմ այդ հեռադիտակով: Ուրկէ ալ ձեռք ձգեցիք այսպիսի մրցանակ մը»:

— «Երէկ չէ առջի օրը, երբ հոն կը քալէի, Ֆրանսական միւսիւի մը պէս մէկուն հանդպեցայ որ այս հեռադիտակով հոս կը նայէր այդ բլուրի գագաթէն: Դուրս ցատքածիս պէս, զիս տեսաւ և աղաղակեց, 'Pardon, Captain. Pardon, Captain' (Ներեցէք, խմբապետ: Ներեցէք, խմբապետ), ըսի, հոս անանկ մարդ չկայ, և վարունգի պէս կտրեցի զայն»:

— «Տե՛ս, տե՛ս, կ'ըսեմ: Ես ինքս ալ կը տեսնեմ զանոնք, և ամպը մնացածները իրեն ետեւէն կը քաշէ», ըսաւ հեռադիտակը բռնողը:

— «Կեցի՛ր: Ինծի ալ տուր նայիմ, ընկեր: Հեռադիտակը միայն քեզի պահես»:

Մեծ աղմուկ մը բարձրացաւ փախիքարիներու մէջ, որովհետեւ հիմա իրենց իսկ աչքերով կը տեսնային նաւը, որ ծուխ կ'արձակէր և կը քաշէր միւսները:

Մարդուն մէկը հաւտաց որ Նիքօլա, ծովուն պաշտպան սուրբը, ինքը կուգար այրելու թիւրք նաւատորմիդը: Ուրիշ մը կը խորհէր թէ Միսօլունկի, նոր խորամանկութեամբ մը, նորէն կ'այցելէր զանոնք: Մինչդեռ բոլորն ալ անձկու-

Թեան և տարակուսանքի մէջ էին, տօքթ. Մէյըր, «Greek Chronicle»-ի խմբագիրը, և շատ մը յունասէր գերմանացիներ մօտեցան և հանդարտեցուցին բարեմիտ բուժէցիները, բացատրելով թէ այս զարմանալիքը ուրիշ բան չէ բոյց եթէ այս ջուրերուն վրայ երեւցած առաջին շոգենաւը:

Նգիւտական փոխարքան իսկոյն օգտուած է այս գիւտէն, որ բնականաբար ամէնախոր տպաւորութիւն գործեց յոյներուն վրայ:

Շոգենաւը փաթրասէն Միսօլունկի կը քաշէր տափակ յատակով ծփուն հրետանիներ: Կարճ ժամանակի մը մէջ մահիկի զօրաւոր նաւատորմիդին աւելցած էին հարիւր թեթեւ նաւակներ, ու ստորին նաւատորմիդ մը լանցօնիս և շալուբ կոչւած, որոնք կրնային զօրքեր տանիլ ծովուն բոլոր երեսը կողմերը:

Մենք շտապով կ'անցնինք հերոսական բայց անհաւասար կռւին վրայէն որ հիմա կը շարունակուի, ճահճոտ, ջրային դաշտերու մէջ, յոյներու և միւսիւլմաններու միջև: Վասիլատի, Տօլմա, Փօրոս և Անիթօլիքօն կղզիները Միսօլունկիի ծոցին մէջ, մէկ խօսքով ամէն դուռ ուր պաշար կարելի էր մտցնել ծովէն, մէկիկ մէկիկ խլած էին յոյներէն:

Ժ. Գ. Գ. Գ.

Թ. ան կ. ա. գ. ի. ն. Տ. ո. ւ. փ. ը.

Առնալուտ փաշայի հետ ունեցած խօսակցութեան յաջորդ առաւօտը Լամբրոս մեկնած էր Թրքական բանակէն, իրեն հետ տանելով Թրասիբուլօսին և Անդրօնիկէին յատկացւած տուփը: Ուրախութենէն գրեթէ ցնորած էր ան, հաւտալով որ Առնալուտ փաշան խորունկ իմաստութիւնով մը կը գործէր, տապալելու միւսիւլման ցեղերու հղօր բանակը և ազատելու ազգը: Իր ձեռքը ունէր Թանկագին համրիչը: Լսած էր որ ուրացողը պատրաստականութիւն կը յայտնէր ծպտեալ պաշարւած քաղաքը մտնելու: Բոլորովին անկարելի էր այս պարզ արմաթօլին այսպիսի կանխամտածւած ոճիւրի մը խորը թափանցելու:

Անոր ճարած էր անցագիր մը Ռէշիտի առնալուտներուն մէջէն անցնելու համար, որոնք բանակած էին ծովուն մօտ, ինչպէս նաև հրամանագիր մը նաւակով փոխադրելու զայն քաղաքին որ կողմը որ ուզէր երթալ:

Երկու արաբներ շալկեցին տարին տուփը մինչև ծովափը և պահապան խումբ մը ընկերացաւ անոր: Այս գինւորներու ստորադաս սպան սկսաւ հարցութիւններ Միսօլունկիի կացութեան մասին, թէ կը խորհէ՞ր որ շուտով անձնատուր կ'ըլլար:

— «Որքան ատեն որ բուժէցին կաթիլ մը արիւն ունի, անձնատուր չըլլար», պատասխանեց Լամբրոս:

— «Կը հաւտամ քեզի: Ես ինքս ալ տեսայ թէ ինչ էին բուժէցիները Տրակացանայի և յետոյ Փսարայի մէջ», ըսաւ Կէկը:

— «Տրակացանա՞ էիր դուն: Իմ էֆէնտիս ալ հոն էր: Ան դժոխքի ճանկերէն փախաւ այնպէս ինչպէս ցախսարեկ մը կատուի ճանկերէն»:

— «Ո՞վ է քու էֆէնտիդը»:

— «Գրիգոր պատրիարքի քեռորդին, պարոն Թրասիբուլօսը»:

Առնալուտը ձիգ մը բռնեց անոր ուսէն, և, գինւորներէն քիչ մը ետ քաշելով ըսաւ անոր, «Եանիա՞ եղած էր ան: Աս այն մարդն է, որ քաֆթանձին ուզեց խեղդել Լիճին մէջ, ու ես ազատեցի զինքը»:

— «Ի՞նչ է քու անունդ»:

— «Քարա Սէյիտ Ալի, քաֆթանձին ծառան»:

— «Դուն ինքդ ես Քարա Սէյիտ Ալին: Լսած եմ քու մասիդ, պարոն Քարա Սէյիտ Ալի»: Լամբրոս խօսքը կիսատ ձգեց և մարդուն գլուխէն մինչև ոտքերը դիտեց պաղ հետաքրքրութեամբ մը:

— «Ինչպէ՞ս եղաւ որ թիւրք բանակին շուրջը կը թափառու: Ի՞նչ կայ այդ տուփին մէջ որ արաբները տանին»:

— «Ես հիւր մըն էի Առնալուտ փաշայի վրանին մէջ», ըսաւ Լամբրոս հպարտութեամբ մը: «Տուփը ընծաներով լեցուն է որ փաշան կը խրկէ իմ տիրոջս»:

— «Հոս նայիր, ծեր հայր, ինձի հետ խաղի մի ելլեր, կ'ըսեմ: Ես Միսօլունկի էի երբ դուն թողուցիր դայն քու ատրճանակդ քիչ մը շատ համարձակ գործածելուդ պատճառով: Ես գիտեմ քէհեային սպանութեան բոլոր պարագաները, ինչպէս նաև Պարթաքասի սատանութիւնը»:

— «Եւ ես աւելի լաւ բան մը գիտեմ, պարոն Քարա Սէյիտ Ալի», ըսաւ Լամբրոս, իր գլուխը շարժելով: Գըրպանէն հանելով Պարթաքասի համրիչը հետը սկսաւ խաղալ:

Առնավուտը իր երեսը չփեց, և երկար մտածեց: Ընչաքաղց նայածքներ նետեց սաթէ համրիչին վրայ և կարծեց թէ Լամբրոսը կամ դաւաճան մըն էր և կամ լրտես մը:

Քիչ ետք, հարցուց, «Առնավուտ փաշան իսլահիմի հետն է:»

— «Ձե՞ս գիտեր, առանց հարցնելու:»

— «Եթէ գիտնայի, կը հարցնէ՞ր: Ես առջի օրը միայն եկայ Ռէշիտի փեսին հետ:»

— «Լաւ: Հիմա գիտես: Եթէ իմ խրատս կ'ուզես, պարոն Քարա Սէյիտ Ալի,» ըսաւ Լամբրոս, պարզ և ամբարտաւան ձևով մը, «Մի թողուր որ փաշային աչքերը վրադ իյնան, որովհետեւ...»

— «Որովհետեւ պե՞տս պիտի ածիլէ,» ընդմիջեց առնավուտը բարկութեամբ, ոլորտուն շարժում մը ընելով:

— «Ես միայն իմ գաղափարս կը յայտնեմ, ընկեր. մի բարկանար:»

— «Կարծե՞ս որ ես քաթթանձին չեմ ճանչնար: Ես առնավուտ եմ, կ'ըսեմ, և ով որ ամէնէն լաւ կուի, ես անոր կողմը կանցնիմ: Արագիւլը պանդոկապետին հետ չի բնակիր: Ինչպէ՞ս կրնայ առնավուտ մը համբերախիլ եղիպտացուն կամ նենգաւոր թիւրքին հետ: Ես ալ Միսօլունկի պիտի երթամ քեզի հետ, և պիտի կուիմ Թրասիբուլոսին հետ քովքովի:»

— «Մի գար ինծի հետ, պարոն Քարա Սէյիտ Ալի, որովհետեւ ուրիշներ պիտի խորհին թէ ես քեզ դասաւիք ըրի: Առնավուտ փաշան տեղեկացածին պէս կազմին չափ հաւատք չընծայեր ինծի: Եթէ կ'ուզես ինքդ առանձին եկուր,» ըսաւ Լամբրոս չփոթւած:

Քարա Սէյիտ Ալին այլևս կասկած չունէր թէ ինքը գործ ունէր դաւաճանի մը կամ մատնիչի մը հետ: Լամբրոսին կանխազգացումը, իր պաղ և զգուշաւոր ձևերը, իր համրիչին թանկագին հատիկները, և այն գաղափարը թէ տուփը աւելի արժէքաւոր բաներ պարունակելու է, լեցուց առնավուտի միտքը: Ծոցին շամբուտ եղբորը հասնելէն առաջ, իր ընկերներէն մէկուն հետ քանի մը նայածքներ փոխանակեց, ինչպէս նաև քանի մը խօսք ալպաներէն և պէլօպօնէսցի արմաթօլը չհասկցաւ: Նաւակը հասնելէն և Լամբրոսն ու տուփը նաւը դնելէն ետք, Քարա Սէյիտ Ալին ինքը առաւ թիւրք, ղեկը յանձնեց իր ընկերոջ, և առանց ուրիշ օգնականի թիավարեց դէպի ծոցին բերանը:

Լամբրոս, առնավուտի մասին բոլորովին Առնավուտ փաշայի տւած տպաւորութեան տակ, սկսաւ անհանգիստ դգալ: «Աս չէ Միսօլունկիի ճամբան, Քարա Սէյիտ Ալի,» ըսաւ ան:

— «Կարծե՞ս որ Միսօլունկի կ'երթանք: Մենք Փափազ հրանդանը երթալու ճամբուն վրայ ենք,» պատասխանեց առնավուտը ակռաները կրճտելով:

Լամբրոս զինւած էր, որովհետեւ Առնավուտ փաշան, ինչպէս ըսած ենք, ամբողջ զինակազմ մը տւած էր անոր, բայց իր զէնքերը պարապ էին: Պէլօպօնէսցի իսկապէս քաջ էր: Պարծենալ կամ չափազանցել չէր գիտեր, բայց երբ անգամ մը վտանգի մէջ իյնար կը հաւասարէր պատահականութեան: Իր կեանքը վէպի կը նմանէր, այնքան յաճախ խուսափած էր մահաւան ճիրաններէն, բայց այլևս երիտասարդ չէր ան, և, ձեռք ձեռքի կռիւը յարմար չէր նկատեր այս երկու առնավուտներուն հետ:

Ղեկավարը Քարա Սէյիտ Ալիի եղբայրն էր, քսան տարեկան երիտասարդ մը, գեղեցկատեսիլ, ջղուտ և եռանդուն:

Լամբրոս լուռ մնաց, խորհելով թէ արդեօք գիշերուայ խոր լռութեան մէջ լաւագոյն է խորամանկութեամբ թէ բռնի ուժով խաբ տալ Քարա Սէյիտ Ալիի ծրագրին:

— «Եւ ի՞նչ պիտի ընենք հոն,» հարցուց ան, քիչ ետք:

— «Մենք տուփը պիտի բանանք և ինչոր կայ մէջը պիտի առնենք:»

— «Ոճիր մը չէ՞ ձեզի համար առնել ինչ որ Թրասիբուլոսին կը վերաբերի: Դուն արեան ուխտ մը ունիս անոր հետ: Տուփը պարոն Թրասիբուլոսին կը վերաբերի:»

— Դուն կը ստես, կնքահայր: Թրասիբուլոսին չի պատկանիր ան:»

— «Որո՞ւնն է ուրեմն:»

— «Քուկդ է, դուն Պէլօպօնէսցի,» ըսաւ ան, վայրենի խնդուքով մը:

Լամբրոս սկսաւ խրոխտալ, և ձեռքը ատրճանակին վըրայ դնել:

— «Հոս նայիր, պարոն: Դաւաճան մըն ես դուն: Թըրուլոսին չես ծառայեր դուն, կ'ըսեմ քեզի: Այդ տուփը Առնավուտ փաշայինն է: Ըսէ ինծի, ինչպէս կարգադրեց դուրս պրծիլ փառացիներէն: Ես ինքս ձեզ մը փակեցի զայն արգելարանին մէջ:»

— «Ճշմարիտ, չեմ հասկնար քեզի Քարա Սէյիտ Ալի,» աղաղակեց Լամբրոս:

Առնավուտը սկսաւ պատմել Փսարայի մէջ Լէսպօսի կառավարչին բոլոր փորձառութիւնները և արկածները թղեւիկին վրայ:

Ծերունի արմատօլը նորէն քիչ մը թուլցած էր Պարթաքասի մասին: Սակայն այն խորամանկ և մեծախօս եղանակը որով փաշան արտայայտեց իր ծրագիրը Միսօլունկիի ազատութեան մասին, համոզեց զինքը թէ թերևս առնավուտը կը ջանար այս ուղղութիւնով ձեռք բերել իր գաղտնիքները և մատնել Ռէշիտին, որ ինչպէս ամէն մարդէիս է, հակառակ էր Իպրահիմին:

Անոնք արդէն գացած էին հեռուն դէպի Միսօլունկիի ծոցին բերանը: Լամբրոս, քաջամարդ զինուոր մը ցամաքին վրայ, բայց խեղճ նաւաստի մը, սկսաւ հիւանդանալ նաւակի շարժումներէն, և սկսաւ ամէն վայրկեան իր ուժին ըստպահելը զգալ:

Առնավուտը վար քաշեց առագաստը և թիւրը մէկդի դրաւ: «Ես պիտի բանամ տուփը: Ըսէ, ի՞նչ կայ մէջը:

— «Ընծաներ, ընծաներ պարոն Թրասիբուլոսին համար: Ան համաձայնեցաւ Առնավուտ փաշային հետ՝ Միսօլունկին մատնելու,» ըսաւ Լամբրոս, որ կարծեց թէ այդ լաւագոյն եղանակն էր ձեռք առնելու:

— «Մատնել Միսօլունկի՞ն: Դուն բացարձակապէս սուտ կը խօսիս: Պարոն Թրասիբուլոս ճերմակ երես ունի:»

Լամբրոս անիծեց իր բախտը որ ատրճանակները լեցուն չէին:

— «Մի բարկանար: Հոս նայէ,» ըսաւ Քարա Սէյիտ Ալիի եղբայրը, վեր կենալով և իր երկու ատրճանակներուն բերանները ուղղելով պէլօպօնէսցուն կուրծքին, մինչդեռ եղբայրը կը ջանար տուփը բանալ:

Լուսին չկար հոն և նաւակը անտեսանելի էր, որովհետեւ Փրօքօսիանիստոս կղզիին սև շուքին մէջն էին անոնք:

Քարա Սէյիտ Ալին իզուր ջանաց իր ետթաղանով բանալ տուփը, և սկսաւ հայհոյել բարձրաձայն:

Կղզիի պղտիկ հոսանքը կը քշէր անոնց նաւակը, երբ յանկարծ խռպոտ ձայներ լսեցին: Այս ձայնը լիբիացիներէն կուգար, որոնցմէ տասը հոգի, այդ ճահճուտ ծովուն մէջ, անդէմներու պէս յարձակեցան նաւուն վրայ, գերելով և կապելով Լամբրոսն ու երկու առնավուտները:

Ըսած ենք արդէն թէ թրքական քօրվէթ մը զարնւած էր այս կղզիի ժայռերուն: Անոր նաւաստիները ծովածոցի կէս անթափանց մութին մէջ նշմարած էին մօտեցող նաւակը, և, ենթադրելով որ պաշար կրող յոյն նաւակ մըն է, նաւապետին մակոյկը ցատքելով սուսփուս մօտեցած էին, երբ լսեցին անոնց յունարէն խօսիլը՝ յարձակեցան:

Քարա Սէյիտ Ալին ինքզինք ազատելու համար սկսաւ ամբաստանել Լամբրոսը իբր դաւաճան: Լամբրոս, իր անմեղութիւնը ապացուցանելու համար, հաստատեց, որ ընդհակառակը ինքը Միսօլունկին կը մատնէր Առնավուտ փաշային:

Քարա Սէյիտ Ալին բողբեց, երդում ընելով որ տուփին մէջ կար դրամ և ուտելիք պաշարւողներուն համար:

Լամբրոս ըսաւ թէ ան ոչինչ չէր պարունակեր բայց եթէ ընծաներ Առնավուտ փաշայէն իր տիրոջ, և ապացուցանելու համար ըսաւ թէ կրնային դիմել վերոյիշեալ փաշային և տեղեկանալ անկէ:

— «Բաց տուփը,» ըսաւ նաւակին սպան:

Տուփը բացուեցաւ, և մենք ծանօթ ենք անոր պարունակութիւններուն: Խնդալով սպան տաւ զայն իր մարդոց, և հրամայեց որ Լամբրոսն ու երկու առնավուտները պահպանութեան տակ առնւին:

Լիբիացիները անյաջօրէն կերան անուշահոտ և քաղցրահամ միսերը և խմեցին Պարթաքասի ձիա գինիները: Շուտով հետեւեցաւ ահռելի տեսարան մը: Մինչդեռ Քարա Սէյիտ Ալին Լամբրոսի ուշադրութիւնը այդ տեսարանին վրայ կը հրաւիրէր և կ'ակնկալէր որ լիբիացիներու կատաղութիւնը անոր գլխուն վրայ թափի, Փօլիպիս հրձիգապետը բարեբախտաբար վրայ հասաւ և լրացուց ողբերգութիւնը՝ կրակի մատնելով Քօրվէթը:

Ի՞նչ եղաւ հետեւութիւնը մենք արդէն գիտենք: Հիստօրիացիները գերի բռնելով կենդանի մնացողները, մօտաւորապէս թւով երեք հարիւր, բոլորն ալ սուրէ անցուցին: Լամբրոսն ու երկու առնավուտները իրենց նաւուն մէջ առին:

Ծերունի արմատօլը հիմա պարզապէս տեսաւ Պարթաքասի դժոխային դաւը: Չգաց ան թէ նախախնամութիւնը խրկած էր Քարա Սէյիտ Ալին ու իր եղբայրը ազատելու Թրասիբուլոսն ու Անդրօնիկէն անխուսափելի մահէն: Խնդրեց որ անոնց կեանքին խնայեն: Իր խնդրանքին վրայ հիստ-

րիացիները չսպաննեցին զանոնք :

Մենք գիտենք որ քիչ ետք հրձիգ նաւերը լուսաւորեցին ծոցը և թէ յոյները երկրորդ օրը յաղթած ըլլալով թիւրք նաւատորմը և վերստին պարենաւորած ըլլալով Միսօլունկին, նորէն վերադարձան Հիտրա :

Գրեթէ վեց ամիս ետք Լամբրոս ազատ թողւած էր, որ ճամբայ ելաւ ծովու վրայով Միսօլունկի երթալու, որովհետեւ տեսաւ որ ցամաքէն անկարելի էր հոն հասնիլ : Քարա Սէյիտ Ալին նոյն ատեն փոխանակւած էր քանի մը յոյն նաւաստիներու հետ, որ այդ ատեն գերի էին եգիպտական փոխ-ծովակալի դրօշակիր նաւուն վրայ :

Վերջապէս արմատթօլը Վասիլատիին, Տօլմային, Փօրօսին և Անատօլիքօնին Իպրահիմին ձեռքը իյնալէն ետք, հասաւ Միսօլունկի խորշը :

Շատ մը վտանգներէ և դժւարութիւններէ ետք, Քլէիսօվա կղզին ոտք կոխեց :

Ժ. Գ. ԳԼՈՒԽ

Քլէիսօվայի Կռիւը

Քլէիսօվա կղզին կը գտնուի Միսօլունկիին հարաւակողմը մօտ աւորապէս կէս մղոն հեռու : Տրամագիծը մէկ ու կէս մղոնէն աւելի չէ : Աւաղուտ է ան, ծածկւած ծովային խոտերով, զուրկ ժայռերէ, և ծովու մակերևոյթէն ալ երկու կանգունէ աւելի չի բարձրանար :

Կղզիին վրայ ուշադրութեան արժանի միակ շէնքը Սր. Երրորդութեան վանքն էր, որ յոյները ամրացուցած էին չորս մանր թնդանօթներով : Պահակազօրքը կը բաղկանար հարիւր երեսուն ռումէլցիներէ, Քիցօս Յավէլասի հրամանատարութեան տակ :

Այն նաւը որ Լամբրոսը ցամաք հանեց Միսօլունկի պաշար տանելու ճամբուն վրայ էր : Յորեկի լոյսը, սակայն երեցուց թշնամիի բաղմաթիւ ծփուն հրետանիները և լանցօնները, և այսպէս ետ դարձաւ նորէն կղզին քիչ մը պաշար հանելէ ետք :

— «Ի՞նչ լուր կայ, եղբայր,» հարցուց պեթօպօնէսցին :

— «Գէշ լուր, հայր : Ուրկէ կուգաս :»

— «Հիտրայէն, ուր կը գտնուի մեծ Միսօլունկիսը : Մեր անիծեալ կառավարութիւնը չի գիտեր թէ ինչպէ՛ս Միսօ-

լունկիէն դուրս հանելու է կիներն ու մանուկները, ոչ ալ թէ ինչպէ՛ս մեզի օգնելու է : Լուր չունի ան : Ի՞յսպիսի մեծ փալիքարիներու համար չի նեղւիր ան : Ի՞նչ կ'ընեն այդ դրագէտները : Թող դրողը տանի անոնք բոլորն ալ :»

— «Ազգը բնաւ չ'ազատիր այս կերպով : Մարդիկ իրար կ'սպաննեն իբր թէ փաշաները տարածւած չըլլային ամէն տեղ,» ըսաւ ուրիշ մը :

— «Միսօլունկի անպատճառ կուգայ : Մենք զայն թողուցինք Յօնիական կղզիներուն մօտ,» ըսաւ Լամբրոս :

— «Իրա՞ւ կ'ըսես :»

— «Հացս վիայ, եղբայր : Գիտե՞ս թէ ինչ փոթորիկ մը կայ ծովուն վրայ : Մեր նաւուն հոս հասնիլը հրաշք մըն է :»

— «Եթէ Մարկոս Պօցարիսը կամ Օտիսեւը հոս ըլլար հիմա տասն անգամ քչած էր Իպրահիմի բանակը : Ի՞նչ կ'ընէ Քարայիսքաքիսը լեռներուն վրայ, և ինչո՞ւ վար չի գար : Արարներուն վրայ յարձակելու է դուրսէն, և ոչ թէ Միսօլունկիի մէջէն,» ըսաւ Քիցօս Յավէլաս :

Այս մարդը, որ սեռած էր համբաւաւոր Ֆօթօսէն և Լամբրոս Յավէլասէն, այն ատեն Յունաստանի մնացած ամէնաքաջ առաջնորդներէն մէկն էր : Կարճահասակ, կլոր դէմքով, լուրջ և քաջ, տիպար սուլիացի մըն էր ան, զուրկ ուսմունքէ, քիչ ձեռներէցութեամբ կամ հեռատեսութեամբ այլ միայն պատւական զինուոր մը :

Վաղորդեան լոյսը սկսած էր ոսկեզօծել այս նոր թրօյի ծովակը, և կարմրցնել գնդակներէն պատուտած և ումբակործան առաստաղները, երբ երկու հազար հինգ հարիւր ընտիր զինուորներ, բաղմալեզու միւսիւլման բանակէն, կարելի եղաւ տեսնել դիմացի ափէն թիւրք նաւերուն մէջ խռնւիլը և դէպի Քլէիսօվայի աննշան կղզին առաջանալը : Նոյնպէս երեք հազար զինուորներու ուրիշ մարմին մը քաշւեցան ափին վրայ և ուղղւեցան դէպի մօտակայ տարբեր կղզիակներ, նպատակ ունենալով ծանծաղուտ և աւաղուտ տեղերէն անցնելով օգնութեան երթալ իրենց ծփուն հրետանիներուն :

— «Իպրահիմը այս բոլոր զինուորները մեզի՞ համար կը պատրաստէ :»

— «Մեզի համար, փալիքարիներս,» պատասխանեց սուլիացին, լուրջ փախտով մը : «Ձեզ հոս կ'ուզեմ : Մենք կայուն ջուրին մէջ պէտք է յարձակում տանք անոնց, մեղուի պէս կղզիի վրայ դեռ չտարածւած :

— « Խիստ չատ զինւորներ կան, խմբապետ, բոլորն ալ սուիններով։

— «Եւ չե՞ս սիրեր երբ մենք պիտի ջախջախենք զանոնք և ազատենք Միսուրունկին։ Նե՛րս, նե՛րս վանքին մէջ,» աղաղակեց Յավէլաս որոտագոռ։

Գլէխօվայի յոյները փակեցան սուրբ Երրորդութեան վանքին մէջ։ Իւրաքանչիւրը նշան առաւ ծակերէն, իրենց արծւի աչքերը սեւեռելով մօտեցող ծփուն մարտկոցներուն։ Իւրաքանչիւր զինւորի ականջը, հնազանդ Յավէլասի շարթունքներուն, անկէ բառի մը կ'սպասէր, բլթակը սեղմելէ առաջ։

Վանքի պատերուն երկայնքը տիրող լռութիւնը առաջ եկած չէր անհամբերութենէ կամ երկիւղէ։ Հոն փակւող մարդիկը վարժ պատերազմիկներ էին։ Անոնք կը հասկնային միւսիւրմաններուն շարժումները այնպէս ինչպէս դայեակը կը հասկնայ և կը պատրաստուի իր մանկան հանգամանքներուն։ Անոնք հանդարտօրէն սպասեցին ճիշդ ինչպէս որսորդը կ'սպասէ տատրակներուն թառելուն։

Ծփուն մարտկոցները սկսան կրակ ընել, որպէսզի ծուխը կարող ըլլայ ծածկել մարտկոցին ցամաք ելլալը։ Ռէիտ ինքը այս թնդանօթներուն գլուխն անցաւ։

— «Թող մարդ չկրակէ դեռ։ Ժամանակը չէ։ Թող քիչ մը ևս մօտենան մեր ծակերուն,» ըսաւ Յավէլաս, վանքին մէկ ծայրէն միւսը վազելով։

Ժամ մը ետք, նաւէն ելլող բանակը և մայր ցամաքին արաքները, նեղոսի երկակենցաղ արարածներուն պէս, մինչև ծունկերը ջուրին մէջ, շարժեցան դէպի կղզին, յիսուն մահիկ դրօշակներով։

— «Հիմա սկսեցէք եղբայրներ,» աղաղակեց սուլիացի պետը, երբ թիւրքերը հազիւ քարընկէց մը հեռու էին։

Այն ատեն սկսաւ այնպիսի մահացու հրացանաձգութիւն մը սուրբ Երրորդութեան վանքէն, որ կարմրեց և կղզիին պարիսպները, միայն քսան քայլ հեռուն գտնւած ամբոխին արիւնով։ Անոնք որ գնդակներէն պրծելով հասան պատնէշներուն տակը, անոնք ալ ինկան յոյներու ետ թաղաններէն։

Կռիւր երկու ժամ տևեց։ Արեգակը սկսած էր մագըլցիլ Արաքինթոսի բարձունքները, երբ թշուառ, ուժասպառ արաքները այլևս անկարող էին յառաջանալու։ Այն լուրը թէ Ռէիտ վիրաւորւած է, արագօրէն տարածւեցաւ անոնց

շարքերուն մէջ։ Յարձակումը կրկնեցաւ երկու, երեք, չորս անգամ, և միշտ ընդունայն և աւելի մեծ ջարդով ետ մղեցան։

— «Չէ՞ք կրնար յաղթել բռն մը մարդոց,» ճշեց Իպրահիմ, կատաղած։ «Ամօ՛թ։ Դուք ոտնակոխ ըրիք սուլթանին պատիւը։ Ես ինքս ձեր գլուխը պիտի անցնիմ։ Եթէ այդ վանքը չգրաւէք, ձեզ բոլորդ ալ սուրէ պիտի անցընեմ։»

— «Ռէիտ վ-վ-վիրաւ-ւ-ւ-ւորւած է,» թոթովեց Առնավուտ փաշան։

— «Ուրեմն դուն ու Հիւսէյինը յարձակումին գլուխը անցէք։ Ի՞նչ բանի կ'սպասէք։ Այդ վանքը պէտք է առնել, եթէ ոչ ձեր գլուխը ուսերնուդ վրայ աչքիս մի երևաք։

— «Լաւ է որ յարձակումը գիշեր ատեն գործենք, ոչ թէ ցերեկին, փ-փ-փաշ չ-չաս։»

— «Գիշեր։ Ժամւայ մը մէջ պէտք է առնեմ այդ վանքը,» աղաղակեց Իպրահիմ, կատաղութենէն ոտքը գետնին զարնելով։ Իր կարմիր երեսը ծիրանեգոյն եղաւ, և իր դամասկեան սուրը շարժեց օդին մէջ, աւելի սարսուռ ազդելով իր հետևորդներուն մէջ, քան թշնամուն գնդակները։

— «Յառա՛ջ, յառա՛ջ, Առնավուտ փաշա,» աղաղակեց Հիւսէյին պէյը, Իպրահիմին փեսան որ կը հաւաքէր արաքները նոր յարձակումի մը համար։

— «Յա-ա-ա-ա՛ջ։ Արիւ-թ-թ-թիւն,» կմկմաց Առնավուտ փաշան, որ ինքզինք գտնալով Իպրահիմի սուրին և Գլէխօվայի գնդակներուն մէջ, խորհեցաւ թէ երկուքէն վերջինը աւելի նազ վտանգաւոր էր։

Այս անցաւ երկու արաքներու ետև, և հոգ տանելով միշտ անոնց պաշտպանութեան տակ պահւելու, գոցեց իր աչքերը, քաշեց իր գդակը յօնքերուն վրայ, և սկսաւ իր լեզուն շարժել և անկապ բառեր արտասանել բարձրաձայն իրր թէ կը ջանար քաջալերել իր զօրքերը։ Նաև իր սուրը հանեց և մեքենաբար շարժեց աջ ու ձախ, իր սրտի բաբախումներուն պէս անորոշ շարժումներով։

Իպրահիմ ճշաց, սպառնացաւ, ձեռնեց վերջապահին ըսպաները, որ իրենց զօրքերը շարժման մէջ դնեն։ Այս անգամ արաքները յարձակեցան կղզիին վրայ աւելի մոլեգին վճռականութիւնով մը։ Տափակ յատակով նաւատորմիղը,

թնդանօթներով օգնեց, թմբուկները զարկաւ, և յարձակումը աւելի մահաբեր էր:

Պարթաքաս տեսաւ Հիւսէյին պէյը, թերեւս ի պրահիմի բանակին ամէնալաւ հրամանատարը, իր մօտ սպաննւած, այն ատեն կորսնցուց իր խելքը:

Ափրիկեան կանոնաւոր զօրքերը առաջ մղւեցան: Սուլթանը սուրբ կը վազէին ջուրին մէջ, իւրաքանչիւրը ջանալով ինքը կղզին ելլալ առաջ, և միեւնոյն ատեն վանքին մէջ փակւած յոյներու զնդակները խոտի պէս կը քաղէին գանոնք:

Առնամուտ փաշան օգուտ քաղեց ընդհանուր շփոթութենէն, ցատքեց ջուրը, ծփուն թնդանօթներէն մէկուն դեկը բռնեց, որ խրած էր աւաղին վրայ: Անոր ետեւ պահելու տաճ, աղօթեց անմնաս դուրս գալու ներկայ վտանգէն, և երգումը որ այն ատեն իբրեւ պարզ անհատ մը եւրօպական քաղաք մը պիտի երթար:

Արեգակը նոր մարը կը մտնէր: Ճախնային գետինն մակերևոյթը ներկւած էր արիւնով և ծածկւած էր դիակներով: Յանկարծ ողբակոծ «ամա՛ն»ը յաջորդեց արաբներու սպառնական աղաղակներուն: Դարձուցին իրենց կռուականները, և, ուշադրութիւն չդարձնելով իրենց սպաններուն, արագաբար ծովը թափեցան նաւերու կողմէն աղատելու յոյսով:

Այն ատեն Պարթաքաս ձէթի տակառի մը մէջէն թրը ջլած մուկի մը պէս դուրս եկաւ և մազլցեցաւ ծփուն մարտկոցին վրայ, ուր արդէն եօթանասուն ուրիշ փախըստականներ բարձրացած էին: Այս նաւակը, ինչպէս ըսած ենք առաջ, արդէն գետինը խրւած էր, և փախստականներու ծանրութիւնը աւելի խորը խրեց զայն տիղմին մէջ:

Փախուստի և խառնաշփոթութեան մէջ Յովէլասն ու իր փախըստները վանքէն դուրս խուժեցին դէպի ծովափը միւսսիւմաններու նահանջը կտրելու համար: Արդէն եօթը ծփուն թնդանօթներ խրւած էին աւաղներու մէջ, և յոյները ցրւեցան եօթը տարբեր ուղղութիւնով:

Համբոս, կարծես հրաշքով, ինքզինք գտաւ Առնամուտ փաշային դիմաց: Այդ թնդանօթին վրայ գտնւած եզիպտացիները, իրենց առաջնորդին սպառնալից և ողբադին վիճակը տեսածնուն պէս, ցատքեցին ջուրը և ջանացին տիղմէն դուրս քաշել:

— «Զարկէ՛ք գայն, կ'ըսեմ: Օ՛, այդ շունը,» աղաղա-

կեց արմատիւ, կատաղած, և վայրկեանի մը մէջ պարպեց իր ատրճանակը, որուն զնդակներով վար գլորեց երկու մարդ մարտկոցին վրայէն: «Օ՛հ, այդ շանը համար...»

— «Գուլսդ չթռցնե՛մ, փաշա էֆէնտի,» հարցուց եզիպտացիներէն մէկը Պարթաքասին, տեսնալով որ միայն երկու երեք մարդ կայ մարտկոցին վրայ, և թէ բնականաբար գերի պիտի բռնուի:

— «Ո՛-ո՛հ: Անոնք ինծի պիտի չսպաւ-պան-ն-նեն: Մ'մի փոփ փաշա կ'կանչ-չ-չեր-ինծի:»

— «Աւելի լաւ է սպաննուիս քան թէ անձնատուր ըլլաս:»

Ափրիկեցին իր խօսքը դեռ չվերջացուցած յոյները նաւուն վրայ էին: Պարթաքաս բռնեցաւ: Միւս վեց ծրփուն մարտկոցներն ալ նոյնպէս յաղթողներու ձեռքը անցան, ինչպէս նաև անթիւ մանր զէնքեր և հազար երկու հարիւր սուրիներ:

Յոյները յոգնած էին, սեցած վառօդի ծուխով, արիւնաներկ, անօթի, գրգռւած և կատաղի, կրկէսէ դարձող ըմբռամարտիկներու պէս: Իրենց մօտ ինկած էին երեսուն-և հինգ անանուն հերոսներ, թերմօպիլէի երեք հարիւրին նման, և դրեթէ նոյնքան ալ վիրաւորներ կային հոն:

Ի պրահիմ, իր սիրելի Հիւսէյին պէյի համար ողբալէն զատ, ցաւ զգաց հազար հինգ հարիւր կամ երկու հազար իր ամէնալաւ զինւորներուն, և իր ամէնահաւատարիմ ֆրանքօ-արաբական սպաններուն համար: Անոնց դիակները գօտի մը կը ձևացնէին որ կը ծփար Բլէխօվայի շուրջը:

Զայրագին դէմքով մը, եզիպտական ընդհանուր հրամանատարը քաշեցաւ իր շքեղ վրանը, վշտի և անզգայութեան որս մը դարձած: Ան որոշեց ապագային հետեիլ իրեն հետ եղող եւրօպացիներու խրատին, և այլևս յարձակումի չձեռնարկել, ո՛չ ծովով ո՛չ ցամաքով, այլ պաշարել յոյները ամէն կողմէ և ստիպել զանոնք անձնատուր ըլլալ կամ մեռնիլ սովէն:

Ժ. Գ. ԳԼՈՒԽ

Ա. Ն. Ա. Ս. Ս. Ս. Ս.

Ան որ անծանօթ է Միսօլունկիի վերջին օրերուն չի կրնար պատշաճօրէն բաղդատել հին և նոր Յունաստանը: Երբ ազգերը չափելու ըլլան հոգիին բարձրութիւնը և անձնազոհութիւնը այն հերոսներուն, որոնք կը վիճին անմա-

Հոգեբան ակթոնները, այս ամբողջ քաղաքը պիտի ներկայա-
նայ մասնաւոր նկարագիրներով, որոնց առջև լուսաւորւած
Եւրօպան պէտք է խոնարհի, և պիտի ցաւի որ այսքան ա-
տեն այնքան քիչ ծանօթացած է անոնց կատարած գործե-
րուն:

Անոնք որ մաս ունեցած են մեծ կոիւններու մէջ, անոնք
ամէնալաւ դատաւորներն են քաջութեան և վտանգին: Այս
տեսակ մարդիկ կրնան իրաւամբ զարմանալ այս քաղաքին,
որ չորս տարւայ շրջանին մէջ չորս վճռական պաշարումնե-
րու տոկաց, ետ մղեց տասը տարբեր յարձակումներ, և եր-
կու հարիւր հազար ռումբէն աւելի ստացաւ: Մենք ակա-
նատես պիտի ըլլանք իր անոր վերջի հոգեւարքին մէջ:

Մահատիպ անդորրութիւն մը կը տիրէր Միսօլունիի
մէջ երբ Լամբրոս մտաւ հոն իր հետ ունենալով Պարթա-
քասը իբր գերի: Խիստ մութ էր: Կիսաւեր փողոցներէն
անցնելով անոնք լսեցին անօթութենէ և ծարաւէ մահա-
մերձ մարդիկ: Անոնք լսեցին նաև հրացաններու ձայնը
այն մարդոց որոնք կորսային ջրմուկ, աքիս, լէշակեր
ազաւաններ և ուրիշ գիշակեր թռչուններ: Ոչ մէկ ընտա-
նի կենդանի կարելի էր գտնել քաղաքին մէջ: Ուղտ, էշ,
ձի, շուն, կատու, վայրենի բադ, ծովային թռչուն, ձկնկուլ
թռչուն, ամէն տեսակ թռչուն, նոյնիսկ ծիծեռնակը, դեղ-
ձանիկը և գորգիկը, որ կրնար եղբերգութիւնը ողբերգել,
բոլորն ալ լափւած էին սովալլուկ պաշարողներէն, նոյնիսկ
ցամաքային վայրենի բոյսերը, ծովային խեչափառները, կա-
րիտոսները, սպունգները, բոլորովին հասած լմնցած էին:
Թշառ բնակիչները գիշերւայ մութին մէջ կը թափառէին
ծովին մօտերը, որ իրենց պարիսպները կը լողցնէր, և կ'որ-
սային ցեխին մէջ ունէ բան մը որ կրնար մեղմացնել իրենց
անօթութիւնը կամ անցնել ծարաւը:

Լամբրոս թելի մը վրայ շարւած պաքսիմատներ ունէր,
որ յաջողած էր ֆլէխսովայի մէջ պահել իր պատերազմակից
ընկերներէն:

Պարթաքաս լսած էր Քարա Սէյիտ Ալիի մասին: Թէև
ոտքէն գլուխ կը դողար մտածելով որ քանի մը վայրկեա-
նէն ինքը պիտի հանգ պէր իր կարծեցեալ զոհին, միևնոյն
ատեն ան ատելութիւնով լեցուն էր առնավուտին դէմ:
Այդ անիծեալ Կէլը,» ըսաւ ան ինքնիրեն, «իմ չար ոգիս
է: Ան Թրասիբուլոսի բարի հրեշտակն էր Փասրայի մէջ,
Եանիայի մէջ, Միսօլունիի մէջ: Ան իմ դժբախտութիւն-

ներուս պատճառն է: Եթէ թիւրքերուն վերադառնամ,
ամէնէն առաջ Քարա Սէյիտ Ալին պիտի գլխատեմ:»

Պէլօպոնէսցի արմատութիւնը տեղեկացուցած էր Պարթա-
քասին, իր գերի բռնելէն անմիջապէս ետք, թէ լաւագոյն
էր անոր որ լուռ մունջ հետեւէր իրեն, և, իր խկութիւնը
ծածկելով, անցնէր իբրև հասարակ գերի մը: Թրասիբու-
լոսն ու Անդրօնիկէն թերևս խնայէին իրեն, բայց եթէ իր
ով ըլլալը յայտնէր միւս յոյներուն, զինքը պատառ պատառ
կ'ընէին: Նոյնպէս փոփոսաց անոր ականջն իվար որ եթէ այս
խրատին ամէնափոքր չհնազանդելիք մը ընէ, իր երկու ա-
տարձանակները պիտի պարպէր անոր վրայ: Լամբրոս ու-
զեց զարմացնել իր տէրը այս թանկագին գերին բերելով ա-
նոր:

Թրասիբուլոսի տունը քանդւած էր Իպրահիմի ռումբ-
երէն: Տնեցիները կը կենային ստորերկրեայ սենեակի մը
մէջ, որուն վրայ շարած էին քանի մը տախտակներ: Թէև
իրենք դեռ կերակուրի պէտք չունէին, սակայն Լամբրօքսի
ընծաներէն ետք, անոնք այնքան խեղճ չէին որքան իրենց
միւս հայրենակիցները:

Լամբրօքսի առաջին տուփը, ինչպէս նաև երկրորդը,
որ անոնք ստացած էին երկու օր առաջ, ազատած էր զա-
նոնք ընդհանուր սովէն:

— «Վերը ոտքի ձայն կը լսեմ,» ըսաւ Թրասիբուլոս:

— «Բաց, Քարա:»

Հազիւ հունգարացին բացաւ տախտակները, իր ձեռքին
բռնած ձրագը, երբ յանկարծ աղաղակեց, «Լամբրոս:»

— «Լամբրոս, Լամբրոս,» աղաղակեցին անոնք բոլորն
ալ, աննկարագրելի ուրախութիւնով մը:

— «Ահա, գարշելի շունը,» ըսաւ Լամբրոս, հպարտու-
թեամբ, առաջ գալով և Տէմիցանայի տխրահուշակ դասա-
տուն վզէն օդին մէջ կախելով:

— «Պարթաքաս:»

— «Առնավուտ փաշա:»

— «Ըսէ, շուտով, Լամբրոս, ի՛նչ կը նշանակէ այս ա-
մէնը: Շուտ ըսէ,» ըսաւ Թրասիբուլոս:

— «Անմիջապէս, էֆէնտի: Ձեռքերդ ծալած հանդարտ
կեցիր այդ անկիւնը մինչև որ վերջացնեմ,» ըսաւ ան Պար-
թաքասին դառնալով:

Ապա սկսաւ իր բոլոր փորձառութիւններուն պատմու-
թիւնը, սկսած Պարթաքասի վիրաւորած օրէն: Լուսութիւնը

խորունկ և կսկծալից էր։ Անարգ դասատուն թաթախած էր ամօթի ու խղճահար անպատուութեան քրտինքի մէջ։ Հետաքրքրութիւնը իր գազաթնակէտին հասած էր, երբ Համբրոս պատմեց Իպրահիմի բանակէն մեկնելը թունաւոր կերակուրներու տուփովը։ Երբ լիբիացիներու ընթրիքին հասաւ, բոլորը, կարծես մէկ դրդումով մը, յուսահատութեան աղաղակ մը փրցուցին։

Այդ վայրկեանին կեղծ փառանք իր ծունկերուն վրայ իջաւ և իր երեսները երկու ձեռքերուն մէջ ծածկեց։

— «Կրնա՞ս քու գործերէդ մէկ հատը ուրանալ, վարժապետ», հարցուց Անդրօնիկէն։

— «Ո՛չ։ Բոլոր վկանները հոս են։ Ես ամէնաանարգ մարդն եմ։ Կ'սպասեմ իմ պատիժիս։»

— «Քու պատիժդ, Վարժապետ կը հաւտա՞ս Աստծու։»

— «Ո՛չ, տիկին։ Եթէ Աստուած ըլլար, զիս այսքան տձև և քեզ այդքան գեղեցիկ չէր ըներ։ Ան ինծի չէր տար այսպիսի չար և վրէժխնդիր ոգի մը, և չէր մխրճեր զիս ոճիրի մէկ անդունդէն ուրիշ աւելի խորունկ անդունդներ։»

— «Դուք արդարեւ մարդոց ամէնաթշուառն էք, եթէ կրօնի մասնիկ չկայ ձեր հոգիին մէջ։ Ամէնակարող Աստուած գթայ յիմարին։»

— «Եթէ զղջումի ամէնապզտիկ հաւատքն ունենայի, ես մէկ ոճիրէն միւսին մէջ չէի խնար։»

— «Գոնէ խիղճ չունի՞ս», հարցուց Քուլէաս։

— «Խի՛ղճ։ Խիղճը ամէնաթոյլ յիշողութիւնը ունի աշխարհիս մէջ, մանաւանդ երբ մէկը կը յաջողի։»

— «Կը կարծե՞ս որ զօրաւորը իրաւունքը ունի տկարին կեանքին։»

— «Ո՛չ։ Ես կը կարծեմ որ երբ ուէ մէկը կ'անիրաւէ զիս, պէտք է վրէժխնդիր ըլլամ։ Այս տիկինը ձաղկեց զիս անողորմ կերպով։ Ինչո՞ւ։ Որովհետեւ իմ ծայրածիր սէրս իր ոտքերուն տակ դրի։ Ես փախայ աշտարակէն և լալիօթները բերի, ոչ թէ ուէ մէկը սպաննելու, այլ կողոպտելու։ Ես խոստացայ անոնց աշտարակին գանձերը և անոնցմէ ուրիշ ուէ փոխարինութիւն չակնկալեցի բացի Անդրօնիկէն։ Դուք գիտէք թէ ինչ վայրենի դադաններ են լալիօթները։ Իրենց կամքով սպաննեցին որու որ հանգաւոր։ Բոլոր մեղադրանքը վրաս ինկաւ։ Մէկը ոճիրի ճամբուն մէջ դէպի վար քայլեր առնելէն ետք, ալ կրնայ մինչև վերջին ծայրը սահել։ Մէկ դէպքը վրայ բերաւ

միւսը։ Ես մարդասպան մը եղայ առանց մարդասպան մը ծնած ըլլալու։ Ես չարագործ մը եղայ առանց կանխամըտածումի։ Իմ հոգիիս մէջ, որ աղտոտ ըլլալ կը թւի, թերեւ թիչ մը բարութիւն կայ։ Յորդոզ չարութիւնը բնական չարութիւնը չէ։ Չափազանցած նախանձախնդրութիւնն է։ Իմ պատճառած մահերս միայն ինքզինքս պաշտպանելու համար էին։ Կրօնափոխութիւնս կարեւոր էր, որովհետեւ այլևս չէի կրնար ապրիլ ձեզի հետ, և սակայն որքան ապերջանիկ էի ես իմ պաշտօնիս և հարստութեանս մէջ, ոչ թէ որովհետեւ խիղճս կը տանջէր զիս, այլ որովհետեւ ես զրկւած էի այս կնոջմէն։ Ան է իմ միակ պատճառանքս։ Ուրիշ բառ պիտի չարտասանեմ։ Ես չատ անգամ մահւան հետ դէմ դէմի եկած եմ։ Հիմա սիրտս պիտի պնդացնեմ անոր հանդպելու առանց մրմունջի, երբ գործադրէք զայն իմ վրայ։ Օր մը պիտի մեռնիմ ես։ Թող մեռնիմ ուրեմն ձեր ընտրած օրը և ձեր ձեռքով։

Այսպիսի պաշտպանողական մը երկար ատեն բոլորին բերանը գոցեց։ Պարթաքաս ունէր ազիոդորմ ձայն մը և մինչև իսկ համոզիչ եղանակներ։ Հէնց իր ներս մտած ըրպէն այնպիսի դիրք մը բռնեց որ խորունկ տպաւորութիւն թողուց իր լսողներուն վրայ։

— «Մենք ինքներս չենք սպաններ, պարոն Պարթաքաս, ոչ ալ միւսխիմաններուն չարչարանքները կը գործածենք», ըսաւ Թրասիրուլոս։ «Քու պատիժդ վերէն պիտի գայ։ Ամէնակարողը, որ այնքան ամբարշտութեամբ կ'ուրանաս, պիտի վարձատրէ քու ըրածներուդ համար։ Պիտի գայ ժամը երբ դուն պիտի զգաս Անոր անհուն արդարութիւնը։ Հիմա, որպէսզի գնահատես մեր կրած նեղութիւնները, անցած վեց տարւան մէջ ամէն մէկ խոչնդոտներու դէմ մեր մղած կռիւը, միայն մեր ազգը բարձրացնելու և մեր ազատութիւնը ձեռք բերելու համար, քեզ պիտի դնեմ վերը, այս տանը փրած սենեակներէն մէկուն մէջ, որ ենթակայ է ռումբերու և գնդակներու տարափին, քու տիրոջ Իպրահիմին կողմէն։ Հոն պիտի մնաս առանց հացի կամ ջուրի, և առանց վերմակի։»

Պատրիարքի քեռորդին ապա նշան ըրաւ Համբրոսին և Քարլին կապել զայն և դնել առաստաղը փլիխած սենեակին մէջ։

— «Այդքան ապուշ էիր դուն, Համբրոս, որ չհասկցար

Թէ այդ տուփը Թոյն կը պարունակէր: Քաֆթանճիին ի՛նչ ըլլալը չտեսա՞ր գոնէ:»

— «Պարէն ետք մարդ ամէն բան կ'ըսէ: Դուն ինքզինայի՞ր տեսնալ անոր ինչ ըլլալը: Ան իմ ուղեղս լեցուց իր պատմութիւններով: Կ'ուզես գիտնալ Զօպիրոսի և բարի Փաթրայի ու Տարեհնուսի և բոլոր Բաբելոնի հրաշքներու մասին: Եւ ապա վար իմ առջև բերաւ երկինքն ու աստղերը բոլոր Թագաւորութիւններով ու իշխանութիւններով, ապացուցանելու Թէ որքան անմեղ և անվնաս էր ինքը: Ով պիտի չհաւատար անոր, երբ պատմեց Թէ ինչպէս կը սիրէր պարոն Թրասիբուլոսը, և երբ կեանքդ ազատած է ու այսպիսի սաթէ համրիչ և ոսկեհուռ զէնքեր տւած է:»

— «Իրաւունք ունի Լամբրոսը օր. Ռ.—», ըսաւ Անդրօնիկէն: Մենք մեր ազատումը միայն նախախնամութեան վերագրելու ենք: Եթէ նախախնամութիւնը չի խրկէր Քարա Սէյիտ Ալին, Լամբրոսը նոյն այդ իրիկունը Միսօլունկի պիտի վերադառնար: Կը յիշե՞ս Թէ ինչ վիճակի մէջ էինք այդ իրիկուն: Մենք սոված ինկած էինք: Եթէ պարոն Պարթաքասի տուփը առաջ դար, մեղմէ ո՞ր մէկը ողջ պիտի ըլլար հիմա: Կարծեմ, ուրեմն, երախտագիտական փառք տալու ենք Ամէնաբարձրեալին, որովհետեւ ան մեզ ազատեց այնքան ողորմածաբար:»

ԺԵ. ԳԼՈՒԽ

Ա. գ. ո. ա. ի. Ո Ր Ս Ո Ր Դ Ո Ւ Թ Ի Ն Ը

Յոյն նաւատորմիդէն զատ ոչինչ կրնար անգամ մը ևս փրկել Միսօլունկին: Հիտրայի Նէլսընը, Քլէիսովայի կուէն հինգ օր ետք, նորէն երեւաւ հօրիզօնին վրայ: Երկարատեւ կռիւ մը սկսաւ Թիւրք նաւատորմիդի մէկ մասին դէմ, և սպառեց երկու երեք հրձիգ նաւեր առանց ուէ նպատակի: Փորձեց ցամաք ելլել իր նաւակով և գրեց նաւիկէս որ քանի մը փոքր նաւակներ խրկեն, որպէսզի անոնց միջոցով կարող ըլլար գլուխ հանել իր նպատակը, բայց Թըշնամուն բաղմաթիւ նաւատորմերը և մանաւանդ անոնց աւելի բաղմաթիւ տափակ նաւակներու շարքը, ասոնց հետ մէկտեղ վասիլատի, Տօլմա, Փորոս և Անատօլիս կղզիներու

գրաւած ըլլալը իդերև հանեցին իր յարատեւ ջանքերը: Ոչ իսկ ամէնափոքր մակոյկը կրնար հիմա Միսօլունկի մօտենալ: Ճակատագրի դիցունքները կը կտրէին անոր հերոսական կեանքի թեւերը: Ուրիմպոսի գուռները կը բացէին Ազատութեան այս խակական մարտիրոսներուն:

Ծերունի Միսօլիս իր գլխարկը քաշեց իր աչքերուն վրայ. և, սրտատրոփ ու մանուկի մը պէս արտասելով, իր դրօշակիր նաւը սուգով պատեց և ետ նաւարկեց իրեւ չարագուժ լրբեր մը յոյն կառավարութեան, որ սպառնած էր այնքան տարիներու կուսակցական գոթութիւններով:

Իջնանք Թրասիբուլոսի տան ստորերկրեայ սենեակը, Պարթաքասի բանտարկութենէն ճիշդ երկու շաբաթ ետք:

Կէսօր է: Մարդ և կին, չարագուշակ լուծիւնով մը, զբաղւած են իրենց զէնքերը փայլեցնելով և սրցնելով: Արժէքաւոր բանտարկեալը մշտնջենապէս կապւած պահած էր անկողնու տան մէջ, և արգահատանքի առարկայ դարձած էր: Ռումբերէն զատ, ինքը ենթարկւած էր պաշարւածներու բոլոր տանջանքներուն, — զրկանք, ցուրտ, անօթութիւն և ծարաւ: Եթէ կարող ըլլային իրենց դոյզն ուտել իքէն խնայել ուէ բան, իւրաքանչիւրը պարտականութիւն կ'զգար բնակիչներուն տալ զայն, այնպէս որ աւելցուքներ միայն կը հրամայէին Պարթաքասին: Սակայն այնպիսի ապրուստ մըն էր որ շատ մը ամէնաարժանաւոր մարդիկ կը վայելէին, քիչ շատ կեանքի շունչը պահելու համար իրենց մէջ:

— «Ի՞նչ ընենք Պարթաքասը, Թրասիբուլոս: Անշուշտ մտադիր չես կապւած պահել զայն այս յարկին տակ, երբ մեր ընդհանուր յարձակումը գործենք,» ըսաւ Անդրօնիկէն:

— «Անշուշտ, չէ: Արձակելու ժամանակ է: Մենք այլ ևս երկար չենք կրնար պահել զայն, ոչ ալ, միւս կողմէն, պէտք է հոս բանտարկւած պահենք զայն: Նոյնը պիտի ըլլայ ինչ որ սպաննելը:»

— «Թող որ կորսուի, էֆէնտի: Ի՞նչ վնաս կրնայ ընել այդ շունը հիմա,» ըսաւ Լամբրոս:

Թրասիբուլոս վայրկեան մը մտածեց: Ապա հրամայեց արմաթօլին որ վարժապետը իրեն առջև բերէ:

Անդրօնիկէի սիրտը ճնշւած էր վշտալից յիշողութիւններով, երբ մտաբերեց Թէ այս մարդը տւաւ յունարենի իր առաջին դասերը, և Թէ անոր հետ խանդավառութիւնով

ուսումնասիրած էին Յունաստանի հին գրողներն ու բանաստեղծները :

— «Պարթաքաս, ինչպէ՞ս կը թւի քեզի պաշարւողներու կեանքը,» հարցուց պատրիարքի քեռորդին մեղմութեամբ :

— «Սոսկալի,» փոփոսաց ան, մինչդեռ արցունքներ կը հոսէին անոր երեսնիւմար :

Անդրօնիկէն ինքն ալ սկսաւ արտասուել : Յիշեց իր հայրն ու եղբայրը, ու իր գլուխը մէկդի դարձուց :

— «Եւ դեռ աւելի սոսկալի պիտի ըլլայ իւրաքանչիւր գալիք օրը,» շարունակեց Թրասիբուլոս : Ինչ որ կրեցիր պատիժ չէր, այլ միայն ինչ որ մենք բոլորս կը կրենք : Քու պատիժդ Անոր ձեռքերուն մէջն է, որուն գոյութիւնը այնքան ամբարիշտօրէն կ'ուրանաս : Հիմա ազատ ես : Գնա և ապրէ գիտցածիդ պէս : Վաղը գիշեր Միսօլունիի բնակիչները, սուր իձեռն, կրավիասի հարիւրին պէս, պիտի թողուն իրենց արիւննաների պարիսպները և ձեռքեն անցնին թրքական բանակը : Ո՛վ պիտի ապրի կամ ո՛վ պիտի իյնայ բոլորովին անյայտ է : Տիրոջը մատր բնաւ լքած չէ Յունաստանը, և հիմա ալ պիտի չլքէ : Գնա՛, ամբողջ Միսօլունիին բաց է քու առջև : Պտըտէ՛ անոր շուրջը : Անցի՛ր աւերած տուններու և ռումբերով քանդուած փողոցներու մօտէն, և տես թշուառութիւնը, սարսափը, սովը և քրիստոնեաներու հերոսութիւնը : Հպարտացի՛ր այն ողբերգական տեսարանէն որ քու հոգիիդ միւսիման բարեկամները կրցած են պատճառել, և մինչև իսկ հիմա, եթէ կարելի է մի թողուր որ խիղճդ քեզի տանջէ :»

Թրասիբուլոսի վերաբերմունքը աւելի ու աւելի խոժոռ ու արհամարհական դարձաւ :

Պարթաքաս արտասուեց և միայն երախտագիտութիւն ու զղջում արտայայտեց :

— «Գոնէ՛ քիչ մը յունական հագուստ տւէ՛ք ինծի,» ըսաւ ան : «Եթէ դուրս երթամ այս թրքական հագուստով, ժողովուրդը բզիկեզիկ կ'ընէ զիս :»

— «Տւէ՛ք անոր ձեռք մը յունական հագուստ,» ըսաւ Թրասիբուլոս, ժպտով մը :

Գրեթէ ժամ մը ետք, արևը մարը մտած ատեն, Պարթաքաս, իբր օտարական մը օտար քաղաքի մը մէջ, կամաց և վարանոտ, կը քայլէր Միսօլունիի փողոցներուն մէջ :

Բաց քաղաքին հեղձուկ օդը, թէև ճնշիչ, քաղցր էր, առաստաղին անկիւնը երկու շաբաթ մնալէ ետք : Ինքզինք

ազատ զգալուն պէս, սկսաւ շրջիլ համբաւոր քաղաքին թաղերն ու փողոցները, և աչքէ անցնելու իր խայտաբղէտ կեանքի ընթացքը : Շնորհազրկութիւն, ամօթ, անպատուութիւն և վախ անցան առանց հետքի, գոյնզգոյն ապակիի մէջէն անցնելու պէս : Սակայն իր նախանձոտ կիրքը զինք տանջելու աստիճան բորբոքած էր Անդրօնիկէի պատկերով : Ան յիշեց որ Անդրօնիկէն կ'արտասուէր մինչդեռ Թրասիբուլոս կը յանդիմանէր զինքը : Իր ամբողջ անցեալը կենդանի գոյներով ետ եկաւ իր յիշողութեան մէջ, իր ոսկեղէն օրերը երբ, թագաւորի մը պէս անհոգ, պատոււած և յարգւած Պէլոպոնէսի բնակիչներէն, կ'ապրէր այս աստուածային կնոջ մօտ, ապա երբ դրախտի վայելքները ճաշակելու վրայ էր, Թրասիբուլոս եկաւ որսորդի պէս ծըպտած, և յափշտակեց զայն իրմէ : «Ո՛վ խենթութիւն,» ազաղակեց ան, բայց մէկէն կանգ առաւ : Ինչպէ՞ս կրնար հիմա շահիլ Անդրօնիկէն : Ի՞նչ յոյս ունէր մահէն խուսափելէ : Աշխարհը կը վերջանար այդ իրիկուն Պարթաքասին համար, ինչպէս նաեւ բոլոր միւս պաշարւողներուն համար :

Իւրաքանչիւր սահող վայրկեան քայլ մըն էր դէպի իր գերեզմանը : Իւրաքանչիւր ժամ կը պարպէր իր երակները, և շուտով սկսաւ դժոխային անվերջ գիշերը : Վատը գիշեր մութին պիտի անցնէր գնդակներու մրրիկին մէջէն, ինչպէս նաեւ բազմաթիւ դանակներու ու նիզակներու և մահու ամէն տեսակ սրածայր գործիքներու մէջէն : Վերջապէս հասաւ Միսօլունիի հեռաւոր ծայրը, ուր ցամաքին կողմի մարտկոցները կ'սկսէին : Իր միտքը բոլորովին գրաււած, ուշադրութիւն չդարձուց մանուկներուն, որոնք գետինը կը փորէին ջուր գտնալու համար, ոչ ալ կանանց դիակնանման դէմքերուն, կասկապուտ, մազի պէս բարակացած մարդոց, ոչ ալ բազմաթիւ հիւանդ և վիրաւորւածներուն, տառապողներուն հեծկտանքները, ոչ ալ գէնքեր սրցնելու ու փայլեցնելու ընդհանուր աշխատանքը, ոչ ալ վերջապէս յուսահատ զինուորներուն զազանային և վայրենի սպառնալիքներն ու հայհոյանքները :

Արդէն գիշեր էր, և ինքը սոված էր : Ո՛ւր պիտի պառկէր և ի՞նչ պիտի կրնար գտնալ ուտելու, ինքն ալ չէր գիտեր : Անցաւ երկու մարտկոցներու և երկու պահապաններու քովէն առանց շուրջը նայելու, այնքան թաղւած էր խորհուրդներու մէջ : Պահապանները տեսնալով զայն առանց զէնքի, և պետի մը ծառան կարծելով, դուրսի կայա-

նը երթալու ճամբուն վրայ, չխանդարեցին զայն իր երազանքէն:

— «Բարի-իրիկուն: Ո՛ւր կերթաս, բարեկամ,» աղաղակեց պահապաններէն մէկը վերջապէս:

Այն ատեն իր շուրջը դարձուց աչքերը և տեսաւ եօթը կամ ութը արմաթօլներ նստած գետնին վրայ, դրան մօտ, որ արդէն գոցւած էր:

— «Ո՛րքան անօթի եմ: Կրնա՞ն ինծի ուտելու բան մը տալ:»

— «Մայրդ գիտէ՞ որ դուրսն ես: Կարծես թէ մենք տօ՞ն կը կատարենք Միսօլունկի մէջ: Երբ այնքան մարդիկ սովամահ կ'ըլլան, դուն ուտելի՞ք կ'ուզես:»

— «Իրաւ, մենք վաղը դո՛ւրս պիտի ելլենք:»

— «Վաղը գիշեր մեր նեղութիւնները պիտի վերջանան: Հոս նայէ, գաճաճ. դուն այնքան պղտիկ ես, որ լաւ կ'ընես եթէ մէկուն ֆուստանէլային տակ մտնաս,» ըսաւ ուրիշ մը, ծաղրելով զայն:

— «Երբեմն պղտիկը մեծէն լաւ կը կուլի,» պատասխանեց Պարթաքաս չոր կերպով:

— «Կեցցե՛ս, ընկեր: Կը տեսնամ որ դուն քաջ մէկն ես, բայց ո՛ւր են զէնքերդ:»

— «Տւի որ սրցնեն: Մէկերնիդ չէ՞ք կրնար ինծի ագռաւի կտոր մը տալ:»

— «Ագռաւի՛, ով կրնայ դուրս երթալ հիմա, երբ արաբները այնքան մօտ են:»

— «Այնքան դիակներ կան Բլէխօվայի ծովափին դիմաց որ միլիօնաւոր ագռաւներ ըլլալու են հոն:»

— «Կան, բայց ո՞վ կը համարձակի դուրս ելլալ և բերել զանոնք:»

— «Ձենէ ուէ մէկը չի՞ համարձակիր: Այսքան բուսել-ցիններ կաք, և դեռ կը վախնա՞ք, հապա ինչպէս դուրս պիտի երթաք վաղ գիշեր:»

— «Սուր իձեռին, և Բարայիսքաքիս Զիկօսէն վար պիտի գայ օգնելու: Մենք հրդեհներ պիտի վառենք նշան տալու համար:»

— «Ես հինգ ոսկի կուտամ ուէ մէկուն ագռաւի մը համար:»

— «Եւ ես ոսկեզօծ զէնքեր կուտամ, որ քսան ոսկի կ'արժէ, լոկ թւի մը համար:»

— «Ձէնքերդ ինծի կուտա՞ն, խմբապետ, եթէ ագռաւ

մը բերեմ քեզի,» ըսաւ ան, հեզնօրէն նայելով անոր երեսին:

— «Դո՛ւն,» բացառանչեց բուսելցին, գոռոզութեամբ մը իր պէխը ոլորելով:

— «Ես ըսի քեզի թէ մարդու մը արիութիւնը իր բարձրութեանը մէջ չէ, այլ իր գործերուն: Ի՞նչ կ'ըսես: Եկուր երկուքս ալ պատնէչէն դուրս ցատքենք և տեսնենք թէ որ մէկս պիտի կրնայ ագռաւ մը բերել:»

— «Հա՛, հա՛, հա՛: Գաճաճը քեզի հետ կատակ կ'ընէ: Ո՞ր տեղացի ես:»

— «Պուկարացի մըն եմ Սև Ծովէն: Ես տասնըհինգ տարի ծովահէն եղած եմ:»

— «Հա՛. դո՛ւն նաւաստի ես:»

— «Ինչ որ ըսես, եմ: Ես բաւական գործեր ըրած եմ թէ ծովու և թէ ցամաքի վրայ: Ես երկու օր երկու գիշեր բան կերած չեմ, և սոված գայլի կը նմանիմ: Մեռնելէ աւելի կը նախընտրեմ դուրս երթալ և փորձել ագռաւ մը ձեռք ձգել: Ո՞վ որ կը համարձակի թող գայ, թերևս ուղտ մը կամ ձի մը կը գտնանք, այն ատեն թագաւորներու պէս կը ճաշենք:»

— «Կեցցե՛ս: Պօյարիսի պէս փալիքարի մըն ես դուն: Ես պիտի գամ քեզի հետ: Այնքան անօթի եմ որ առջևս չեմ տեսներ,» ըսաւ գրաւը առաջարկող մարդը:

— «Ո՞վ հրացան մը փոխ պիտի տայ ինծի:»

— «Առ իմս, բայց իմ բաժինս ալ կ'ուզեմ:»

— «Մի նեղւիր: Գոնէ ագռաւ մը կուտամ քեզի: Քանի մը փամփուշտ կ'ուզեմ ես:»

— «Առ քեզի փամփուշտ:»

— «Հոս նայիր հիմա. լաւ հասկնանք իրար, որպէսզի չբաժնւինք,» աւելցուց Պարթաքաս, և որպէսզի իւրաքանչիւրս կարող ըլլանք մէկը միւսին հսկել:»

— «Ըսէ:»

— «Երբ մէկ անգամ սուլեմ, նշան է թէ թիւրք կայ և դէպի ձախը երթալու է: Երբ երկու անգամ սուլեմ, դէպի ձախը և ուղղակի դէմը: Երբ երեք անգամ սուլեմ, դէպի ձախ և դէպի մարտկոցները, որովհետեւ մեր ետեւէն ինկած են անոնք: Դուն ալ նոյնը ըրէ ինծի համար: Ճամբայ ելածնուս պէս՝ ես դէպի աջը կ'երթամ, իսկ դուն դէպի ձախը գնայ:»

Զինուորները սովոր էին այս տեսակ գիշերային արշա-

ւանքներու՝ պաշարումին պատճառով։ Պարթաքաս և ընկերը պարիսպէն վար ցատքեցին։ Մինչդեռ վերջինս դէպի ձախ դարձաւ, խորամանկ ուրացողը աջ կողմի ճամբան ձեռք առաւ, այսինքն դէպի թրքական բանակը, որուն ջահերը պարզօրէն կը տեսնէին հեռուէն։ Անոնք քիչ մը հեռացածնուն պէս Պարթաքաս սուլեց երեք անգամ։

Պարզամիտ ըռմէյցին արագաբար ետ դէպի պարիսպը վազեց, բայց երբ տեսաւ որ կարճ պուլկարը չերեցաւ, այլ Միսօլունկիէն կը հեռանար, հասկցաւ խաղը։ Շատ ուշ էր։ Ամօթահար վերստին քաղաք մտաւ, ճիշդ այն վայրկենին երբ Առնավուտ փաշան ինքզինք կը ճանչցնէր արաբներու առաջապահ գունդին։

ԺՁ. ԳՂՈՒԽ

Պ Ղ Ո Ւ Մ Օ Ն Ի Թ ա գ ա լ ո Ր Ո Ւ Թ Ի ւ ն ը

Թրքական բանակը, Քսէրքսէսինին պէս, կը ներկայացընէր տարօրինակ խառնուրդ մը տարազներու և զէնքերու։ Հոն եկած էին Միւսիլման Արեւելքի բոլոր վայրենի ցեղերը։ Թէև միացած էին կողոպուտի և պատերազմի տենչին գոհացում տալու յոյսով, սակայն բոլորն ալ իրարմէ կը կասկածէին և բանակին տարբեր մասերուն հետ հաղորդակցութիւնը շատ դժւար էր գիշեր ատեն։

Ուրեմն բաւական դժւար էր Առնավուտ փաշային համար, Ափրիկեան հրամանատարին վրանը հասնելու։ Ան պահակէ պահակ և սպայէ սպայ անցնելու էր նախ քան ճանչցելը։

Վերջապէս, ժամը գրեթէ գիշերուայ տասնմէկին, ճիշդ երբ Իպրահիմի ընկերները մեկնելու վրայ էին, Պարթաքաս երեցաւ, յունական զգեստով և յունական երկար հրացան մը շալկած։

— «Առնավուտ փաշա...»

— «Բարի եկաք,» աղաղակեցին միւսիլմաններն ու ուրացողները իրենց տարբեր տարբեր գաւառաբարբառով։

— «Դուն իրա՞ն ողջ ես, փաշաս,» ըսաւ Իպրահիմ իր մօրուքէն բռնելով։

— «Ես ողջ և առողջ եմ։»

— «Ո՛ւր էիր։ Ի՞նչն է պատճառը որ այդքան թշուառ կ'երևիս։ Կմախքի պէս նիհար ես։»

— «Ես փոքր այցելութիւն մը ըրի Պղուտօնին, և իր հիւրասիրութիւնը շատ երկար տևեց։ Ան ուղեց որ ես ծանօթանամ իր դժոխային թագաւորութեան բոլոր փորձառութիւններուն։ Շնորհակալութիւն Պերսէֆօնին, ես պրծայ»։ Ապա քահ քահ խնդաց, և իր դէմքը առաւ պարծենկոտ և հեղնական արտայտութիւն մը։

— «Պատմէ, եթէ կը սիրես մեզի, փաշա,» ըսաւ Իպրահիմ։ «Ինչպէ՞ս եղաւ որ ողջ ես։ Ես կը կարծէի որ դուն սպաննւած էիր քեռայրիս հետ։ Եւ դուն ապահով պրծա՛ր այդ կրակէն։ Չպուխ մը և սուրճ մը բերէք նորին վսեմութեան։»

— «Երբ կ'ըսեմ ձեր բարձրութեան թէ ես երկար ճամբորդութիւն մը ըրի Պղուտօնի թագաւորութեան մէջ, կարծե՞ս որ կատակ կ'ընեմ։ Լսեցէք, պարոններ։» Իր հըրացանը վար դրաւ, և ուրախ զւարթ խնդալով, սկսաւ «Ես դժոխքին մէջ էի։ Նախ ես անոր խաւարակուռ անտառները մտայ։ Ես անցայ Սաիւքսի կորստաբեր ջուրերը որ կը շրջապատեն դժոխքը, ճիւղներու ու վայրենի զազաններու մէջտեղ։ Յանկարծ Քարօնը երեցաւ առջևս և իր նաւակով անցուց զիս Ախերօնը և տարաւ մեռեալներու կայանը, Ախերօնէն անցայ Կօկիտօս և հրեղէն Ֆլէկէթօն։ Ապա փակեցին զիս Երեքօսի մէջ, և հոն Բախտը, Քունը, Մերութիւնը, Մահը, Երազները, Ատելութիւնը, Մաղրը, Դժբախտութիւնը, Գիշերուայ քրոջ ծնած բոլոր զաւկները, — զայրացած վրաս յարձակեցան և ուղեցին ջրախեղդ ընել զիս, չգիտեմ թէ բնաւ պիտի կրնայի՞ ազատուիլ այդ չարչարանքէն, եթէ իմ բարի բախտս Պերսէֆօնը չխրկէր զիս ազատելու։ Վերջապէս փախայ, ուրիշ Հերակլէսի մը նման Կերբերոսը հետս բերելով մինչև ձերբանակի կէս ճամբան։ Այս է իմ ճգբիտ պատմութիւնս, բառ առ բառ։»

— «Ո՞վ կրնայ բան մը հասկնալ ատկէ, քիչ աւելի պարզ բացատրէ, փաշաս։ Դուն կուրծքիս մէջ հեաաքրութեան կրակ մը վառեցիր,» աղաղակեց Իպրահիմ փաշան։

— «Այս պատմութիւնը կը գերազանցէ նասրէտտին Հօճայինը,» աւելցուց Ռէշիտ։

— Կը հասկնա՞մ. կը հասկնամ թէ ի՞նչ ըսել կ'ուղէ Առնավուտ փաշան։ Ան սատանայի պէս միտք ունի,» աւելցուց, աղբու շեշտով մը, արկածախնդիր խտալացիներէն մէկը, որ ուրիշները կը գովէր, որպէսզի ուրիշներն ալ գինքը գովէին։

— «Ձեր բարձրութիւնը չի հասկնար այս պատմութիւնները, որոնց կեաւութեանը դիցարանութիւն կը կոչեն», շարունակեց Պարթաքաս, մատներով իր աջ աւանդը շփելով: «Նորին բարձրութիւնը, Ռէշիտ փաշան, կ'ըսէ թէ իմ պատմութիւնս կը գերազանցէ Նասրէտտին Հօճայինը, բայց Ծրանսայի և Իտալիոյ այս իմաստունները շատ լաւ կը հասկնան դայն: Լսեցէք թէ ինչ պատահեցաւ, յարգելի պարոններ: Երբ նորին վսեմութիւնը, Ռէշիտ փաշան վերաւորած էր, կը յիշէք որ Իպրահիմ փաշան հրամայեց Հիւսէյին պէյին և ինծի յարձակումին գլուխն անցնելու:»

— «Անշուշտ:»

— «Դուք կը յիշէք նաև թէ ահաւանքս քիչ իրար զարնեցան:»

— «Այո՛, կը յիշեմ ատ, և չէի կրնար հասկնալ թէ ինչպէս Առնաւուտ փաշայի պէս մարդ մը, որ կորուստներու մէջ ծերացած է, կրնար այդ վայրկենին այդքան սարսափիլ:»

— «Ես սարսափած չէի: Ո՛չ, տարօրինակ է: Չոր ցամաքին վրայ կամ նաւուն մէջ հոգս չէ թէ ինչպէս կը վըզզան գնդակները ահանջներու մէջ: Երբ ոտքերս ջուրը կը դնեմ ունէ տեղ մը անցնելու, անմիջապէս կը դողամ: Այս պատահած է շատ մեծ մարդոց: Թէև անվեհեր պատերազմողներ, յանկարծ կը դողան սոսկ ոչինչէ մը: Կարողոս Ժ. օրինակի համար, կը սոսկար ամէն անգամ երբ կամուրջէ մը անցնէր: Համբաւաւոր բռնակալ Կալիգուլան, իր հօր Գերմանիկոսի բանակին մէջ ծնած, և միշտ այնքան քաջ, դողաց կայծակէ մը: Եւ միթէ առիւծներն իսկ չեն դողար և փախչիր ամէնափոքր աքաղաղի մը ձայնէն:»

— «Առնաւուտ փաշան իրաւունք ունի, պարոններ,» մէջ մտաւ Իպրահիմ: «Ես ինքս քիչ պատերազմական համբաւ ստացած եմ, և շատ անգամ արհամարհած եմ վտանգը, բայց կը դողամ այն փոքրիկ թռչունի դիակէն որ կոկորդիլոսին բերանը կը մաքրէ: Շարունակէ, փաշա:»

— «Այսպէս, ուրեմն, պարոններ, քաջեցի սուրս, կրճատեցի ահաւանքս, և վազեցի ծովի մէջ մեր քաջ զինուորներուն առաջը: Որովհետև հասակով կարճ եմ, յանկարծ ինքզինքս գտայ մինչև կզակս այդ ճահիճին մէջ: Պոռացի, կանչեցի, բայց ով ուշադրութիւն կը դարձնէր: Զինուորները կ'անցնէին գլխուս վրայէն, և կ'իյնային դէզերով, սպաննւած Քլէխօվայի կեաւութեանէն: Գարշահոտութիւնը մահու պէս սոսկալի էր, և գնդակները ձմեռայ կարկուտի

պէս կը վըզային շուրջս: Կը հարցնեմ ձեզի, պարոններ, թէ թունալից Ստիւքսի մէջ չէի՞ ես:»

— «Արդարեւ այո:»

— «Ինչ է Ստիւքսը ասոր բաղդատմամբ: Աւելի գէշ էր աս:»

— «Իրաւ որ սոսկալի դիրք մը,» ըսաւ ռիսերիմ Ռէշիտ փաշան, «բայց ճշմարտութիւնն է, Առնաւուտ փաշան այնպիսի պերճախօս լեզու մը ունի, և իրերը այնքան լաւ կը նկարագրէ, որ կրնայ քեզ հաւտացնել թէ սուլթանէն լրարեր թռչուն մըն է:»

— «Վսեմութիւն, ես իրերը կը պատմեմ բնականօրէն, աւելի ոչինչ: Այդ կապարէ կարկուտին մէջ ես նաւակ մը տեսայ, և ո՞վ կարծէք թէ առջևս ելաւ: Լամբրոս ինքը, այն մարդը որ թևս վերաւորեց, և որուն կեանքը ես խնայեցի: Ուրիշ Քարօնի մը պէս զիս առաջնորդեց Քլէխօվա, և ապա Միսօլունկի բերելով զիս Ախերօնէն, կամ ջուրէն անցնելով, բերաւ զիս իսկական դժոխքին մէջ, մեռածներու տեղը, կամ նոյնիսկ քաղաքը: Կարճ կապելով, բարեկամներս, հոն մարդիկ հարիւրներով կը մեռնին ամէն օր: Հոն է Կոկիթոսը իսկապէս: Մեր ռումբերը քաղաքը փոխած են կրակէ Ֆլէկէթօնի, չկայ տուն մը հոն որ չծխայ կամ չվառի: Ապերախտ Լամբրոսը զիս տաւ իր տիրոջ: Անոնք վայրենի գազաններու պէս վրաս վազեցին, զարկին, շարշարեցին, ապա որպէսզի մասնակից ըլլամ իրենց կրածներուն, երէքոսի մէջ փակեցին զիս, այսինքն տան մը մութ առաստաղին մէջ, և հոն մնացի երկու շաբաթ, մերկ, սոված, հեծկտալով և ենթակայ բոլոր ռումբերուն որ դուք կը նետէիք: Իմ սոսկալի բանտարկութիւնս Քանարիսի հրձիգ նաւուն մէջ, որը մինչև քիչ առաջ կը նկատէի կեանքիս իբրեւ ամենամութ միջադէպը, օրհնութիւն մըն էր ասոր համեմատելով: Բաղդը, Քունը, Մերութիւնը, Մահը, երազները, Դժբախտութիւնը, և երէքոսի և Գիշերայ բոլոր զարմերը շրջապատեցին զիս: Ես կ'սպասէի Ազրայէլին, մեր մարգարէին բարի հրեշտակը, որ վերջապէս գթար վըրաս և մահ չնորհէր ինծի տանելով զիս դուրս կեաւութեանէն: Երբ գիշեր մը դուռս բացեցաւ և քաղցր ձայն մը կոչեց ինծի: Սուրբ Ֆաթման, մարգարէին աղջիկը, չէր կրնար աւելի ճոխ բալասան հեղուլ սըրտիս վրայ:»

— «Ո՞վ էր ատ:»

— «Քրիստոնեայ մը, Տէմրիցանայի քէհեային աղջիկը, ամուսնացած կողք և անարժէք մօրացիի մը հետ: Ես մըտերմաբար կը ճանչնայի զայն Պէլօպոնէսի մէջ: Բարեբախտաբար հոն էր ան, և անհանգիստ էր մինչև որ կերպ մը գտաւ իմ բանտս մտնելու: Փոխանակ շուներու, կատուներու և մուկներու, որ կերակուրի տեղ կը հրամցնէին ինծի, ան քիչ մը հաց բերաւ ինծի: Ան այնքան գեղեցկատեսիլ է որքան դրախտի հուրինները: Ճշմարտութիւնը այն է որ այս Պէլսիֆօնէի բազումներուն մէջ գտայ արքայութիւնը: Կարճ կապելով, երբ ան իմացաւ որ իր հայրենակիցները մտադրած էին սպաննել զիս, բերաւ ինծի այս գեղեցիկ պատմութեանը, որով կարողացայ փախչիլ: Այսօր ես կը թափառէի Միսօլունիի մէջ, այդ աշխարհային դժոխքը, և իմ ուղեղս կը ձաթեցնէի Կերբերոսին խաբելու և պարխապնէն դուրս պրծելու միջոց մը գտնալու համար: Յանկարծ ինքզինքս պահակի մը առջև գտայ: Սոված ըլլալ կեղծեցի, և անոնցմէ ուտելու բան մը խնդրեցի: Երբ կ'ուղես մուրացիկ մը կատուցնել, խնդրէ իրմէն որ ոսկի մը մանրէ: Անոնք, բարկացած, մօտեցան զիս խարաղանելու. հարցուցին թէ ո՞ւր կ'ուզայի ես, ըսի անոնց թէ ես պուլկարացի եմ, և խնդրեցի անոնցմէ որ թոյլ տան ինծի դուրս գալ մութին մէջ ազուաւ որսալու համար: Ես համարձակեցայ ըսել որ ունի մէկը ինծի հետեի: »

«Վերջապէս ահագին սուլիացի մը, Կերբերոսը ինքը, վճռեց ցատքել ինծի հետ պարխապնէն դուրս: Ուրիշ մը հրացանը փոխ տուաւ ինծի: Ես ուղեցի Հերակլէսի պէս ձեզի բերել այս Կերբերոսը, բայց ան հասկեցաւ զիս և փախաւ: Այսպէս է իմ դժոխք իջնալս ու անկէ ելլալս: »

— «Ջարմանալի՛, շա՛տ դարմանալի,» աղաղակեց Իպրահիմ: «Ձեմ հասկնար թէ ինչպէս այսպիսի հրացաններով բան կընեն,» ընդմիջեց իտալացի մը, նախկին շատախօսը, երբ քննեց յունական հրացանը: »

— «Այդ ապերախտ Լամբրոսը ցցի դարնելու և կախուելու արժանի է,» ըսաւ Ռէչիտ փաշան: »

— «Վաղը առաւօտ, յիսուն բանտարկեալ պիտի կախեմ ամբողջներու դիմաց՝ քաւելու իմ արժանաւոր բարեկամիս, Առնափուտ փաշային կրածները,» բացազանչեց եզրպտական հրամանատարը: »

— «Բայց, ամենակարող իշխան: Ես դեռ չեմ աւարտած: Վաղը գիշեր, բնակիչները վճռած են դուրս գալ,

սուր իձեռին: Անոնք մտադիր են մեր բանակին մէջէն իրենց ճամբան կտրել ու անցնիլ: Քարայիւքաքիսը Արաքինթոսի բարձունքներէն վար պիտի գայ անոնց օգնելու: Լաւ է որ պատրաստ ըլլանք, որովհետեւ անոնք խենթի պէս պիտի կուլին: Անոնց պատրաստութիւնները արդէն եղած են: Այդ խուժանը վայրենի գաղաններու վռհմակին կը նմանի: »

— «Ձէ որ դուն կ'ըսես թէ մենք գործ ունինք իսկական վայրենի գաղաններու հետ: Միթէ՞ կարելի է որ անոնք այդպիսի յանդուգն և կործանարար յարձակումի մը ձեռնարկին,» աղաղակեց Իպրահիմ, վեր կենալով, կասկարմիր կտրած: »

— «Անոնք դուրս պիտի գան, և աւելի մեծ արիւնահեղութիւն մը պիտի ըլլայ հիմա քան երբէք, ես կը ճանչնամ կեաւորները, որովհետեւ երկու անգամ պաշարած եմ զանոնք: Տեսա՞ր ինչ պատահեցաւ Քլէլիսովայի մէջ: Ուստի եկէք թողունք որ անցնին, և թող այս անգամ, առանց արիւնահեղութեան մտնանք Միսօլունի,» աւելցուց Ռէչիտ: »

— «Ես քու կարծիքիդ համամիտ չեմ, Ռէչիտ,» պատասխանեց եզրպտացին, երկար մտածելէ ետք: «Այդպիսի ընթացք մը վատ է: Եկէք նախապէս բռնենք նեղ անցքերը և Արաքինթոսի ստորոտը, և ջարդենք, անոնք բոլորն ալ: Իրենց ազգին ու ապստամբութեան սիրտը հոս է: Միսօլունիի անկումը իդերև պիտի հանէ ապստամբութիւնը, և յաւիտեան պիտի հաստատէ խաղաղութիւնը: »

Իր եւրօպացի սպաններն ալ հաւանեցան այս վճռին: Անմիջապէս ամբողջ բանակը, հետիոտն, թնդանօթածիգ և հեծելազուռնդ այնպէս կարգադրուած էին որ յոյներու յարձակումը աւելի դժւար պիտի կացուցանէր: »

ԺԷ. ԳԼՈՒԽ

Չ ո Ր Ս Տ ա Ր Ի ք ն ե Ր Ը

Այս սարսաղեցիկ տուամին վերջին տեսարանը կը մօտենայ: Ապրիլ քսաններկուքը հասած է: Յարձակումը տեղի պիտի ունենար երէկ, բայց ներսի և դուրսի յոյներուն միջև սխալ հասկացողութեան մը հետեանքով օր մը յետաձգւած էր: »

Քաղաքին բոլոր կիները մարդու զգեստ պիտի հագնէին,

որպէսզի իրենց ուժերը մեծ երևանար թշնամուն, և որպէսզի կրկնէր չճանչցւին և իրենց վրայ յարձակում չկրեն իրենց սեռին պատճառով:

— «Ուրեմն ես մարդ եմ», ըսաւ օր. Ռ —, «քիչ մը ճերմակ լաթ փաթտելով իր գլուխը, փաթտոցի մը պէս, և պատմութեան մը առնելով իր բազուկներուն վրայ:

— «Ես ալ», աւելցուց Անդրօնիկէն, «ժպտով մը: Առաջին անգամը չէ որ մարդու հագուստ հագած եմ»:

Երկու կրկնորու երեսներուն վրայ խոփոռ նայածք մը կար, որ կը վկայէր թէ իրենց ցնծութիւնը բռնազբօսիկ էր:

— «Հիմա, ուրեմն, բարեկամներս, մեր տուններու աւերած պատերէն մեկնելէն առաջ, որուն մէջ այնքան ամիսներ եղբայրներու պէս ապրած ենք, վերջին անգամը ըլլալով աղօթենք մեր յանդուգն ձեռնարկին լիուրի յաջողութեանը, և մեր ազգին ազատութեանը համար», ըսաւ Թրասիբուլոս և ջանաց ծունկի չոքիլ:

— «Ամենակարող և արդարադատ Աստուած», աղաղակեց զգաճւած, միւսներն ալ ծունկի չոքելէն ետք: «Դուն որ մարդը ստեղծած ես աշխարհիս վրայ, փրկէ Յունաստանը: Փրկէ իր զաւակները: Մեր պատրիարքները, եպիսկոպոսները և քահանաները, և ամենաազնիւ հերոսները արդէն բարձրացած են բարբարոսին մահաւան խորանը, քու սուրբ կրօնիդ սիրուն: Ընդունէ մեր, զաւակներուդ, նոր արիւնը, բայց փրկէ Յունաստանը և ազատէ զայն երկար չարչարանքներէ»:

— «Ամէն: Ամէն», պատասխանեցին ամէնքն ալ, և արտասուալից աչքերով գրկախառնւեցան:

— «Բազուկիս վրայ կռթնէ, Թրասիբուլոս: Քու աջ բազուկդ անոր տուր, Լամբրոս: այսպէսով մենք բնաւ պիտի չզատուինք: Եթէ բախտը քեզի դաշի, զիս ալ պէտք է առնէ»:

Թրասիբուլոս երախտագիտական և լուռ ակնարկ մը նետեց իր սիրուհիին: Քարլ, օր. Ռ — և Քուլէաս չըջապատեցին զանոնք նոյն լրջութեամբ և լռութեամբ:

Յոյներէն զատ, Միսօլունկիի մէջ կը տեսնէին բազմաթիւ յունասէրներ, որոնց գլուխն էր օղթ: Մայէր, խմբագիր «Greek Chronicle»-ին: Մէկ ձեռքով իր կրկն ու զաւակները կ'առաջնորդէր, միւսով բռնած էր այդ երկար պաշարումի իր թանկագին լրագիրը: Անոնց հետ էին գնդապետ Տիթմար և Տլօնէ, խմբապետներ, Լուցով և Սաիցէլ-պէրկ, տեղապահներ Քլէմը, Շիփան, Զիաչօմուծի, և Ռօսսէր և պարոն Ռիցէլ:

Ինչպէս ըսած ենք, ապրիլ ամսուն մէջ էր աս, և արեգակը Յուն համաստեղութեան վրայ էր: Վարդեր և յա կրկններ յաջորդած էին միօրինակ ձիւնին: մեղմ գեփիւռը հիւսիսի ու հարաւի կատաղի հովերուն յաջորդեց: Երկնից անծայրածիր կապոյտ պատմութեանը իր աղամանդեայ աստղերով չէր ծածկւեր այլևս տխուր ամպերով ոչ ալ ձմեռնային մրրիկներով: Ան կը նմանէր գոգաւոր հայելիի մը, որուն մէջ ծաղկապսակ Ռէան ցոլացուց իր շքեղութիւններու զարդերը:

Եւ սակայն ուրախութեան այդ յունական գեղանկարին կը պակսէր ամառան ձայնը: Անդադար թնդանօթաձգութիւնը վտարած էր անհոգ բայց նախանձոտ սոխակը: Ոչ մէկ թռչուն, ոչ մէկ կենդանի արարած, բացի ագռաւէն և անգղէն չհամարձակեցան Միսօլունկի այցելել այդ ամառ: Ոչ ճրճաւան ծղրիտը, ոչ սիրունիկ թիթեռնիկը, ոչ ալ մեղրածորան մեղուն այլևս չյաճախեցին այդ ծուխի վայրը:

Քարայիսքաքիսի եղած տեղէն աւելի վեր, աւելի բարձր թռած էր արեւմտեան Յունաստանի ամառնային աշխարհը, կարծես ճնշւած ըլլար սարսափէ, ոչ երգել, ոչ ողբալ համարձակելով Միսօլունկիի ճակատագիրը, այլ պահւելով, սարսափահար, իւրաքանչիւր թնդանօթի և ուռմբի պայթիւնէն, որով Իպրահիմ կը բզկտէր երկինքը:

Այդ դատապարտած քաղաքին բնակիչներուն յարձակումը մինչև իսկ աւելի ուսումնասիրութեան արժանի է տեղի ունենալէն առաջ քան թէ ետք: Այդ ամբողջ կը պատրաստուէր մութ գիշերով գերազօր բազմութեան մը մէջէն սուրով ճամբայ բռնալ՝ թռչելով պատերազմասէր և անքուն թշնամիին մէջէն: Պարթաքասի յայտնութիւններուն վրայ թշնամին բռնած էր բոլոր ճամբաներն ու լեռան ստորոտները հեծելազօրքերով ու թնդանօթաձիգներով:

Այդ մեկնող խումբը, բոլորն ալ արական հագուստ հագած, կը պարունակէր Չորս Տարիքները:

Մանկութիւն: Ընկերութեան կոկոնը, մարդկային կեանքի այդ մաքուր խորհրդանշանը, որու մաքուր դէմքին վրայ հայրը կը ճանչնայ իր իսկ սրտին խորութիւնը, և որուն ձեռքին անվարժ շարժումներուն, բերնի քաղցր ժպտին, և անոր արտեանունքներուն նւաղկոտ բացուումին ու փակումին մէջ, մայրը, խորունկ մտածումներով, կը ջանայ գուշակել իր աշխարհ բերած ասպագայ մարդը:

Մանկութիւնն: Ան իր գլխուն վրայ իջնող մորիկին շուքը չբռնեց: Վիշտ, ուրախութիւն, երկիւղ, վտանգ, անոր համար դեռ նշանակութիւն չունէին: Մօրը գիրկը իր բազմոցն էր, ու անոր կուրծքը իր ծաղկէ բարձը: Երբ սրածայր արաբական նիզակը բզկտեց անոր անմեղ կերպարանքը կամ կարթածեալ ալպանական սուրը բաժնեց անոր փոքրիկ գլուխը, կրկին բարձրացաւ բարձունքները, երկնային ոգիի մը նման որ վայրկեան մը առաջ միայն կը շնչէր աշխարհի վրայ, և բնաւ պղծւած չէր մեր ապականւած մթնոլորտով:

Յետոյ կուգայ Պատանեկութիւնը, ծաղկեպսակ և պայծառ պատանեկութիւնը, մարդն իր ֆիզիքական արթնութեան մէջ, երբ տպաւորութիւնները խորապէս կը ներգործեն իր կենդանի երեակայութեան վրայ, երբ իր կերպարանին մէջ փայլող կայծը պատրաստ է դուրս ժայթքել հրաբուխի նման, որուն արագարիւն դատողութիւնը անկարող է խաղաղեցնել: Պատանեկութիւն, կ'ապրէր միայն յուզումներու ու յափշտակութեանց մէջ, կը պարէր ուրախութեամբ որովհետեւ իր բանտարկութիւնը բեկանւած էր և Միսօլունկիի դուռները բացւած էին վերջապէս: Կը պարծենար իր ուժին վրայ: Ինքզինք անդունդներ կշռելու չափ զօրաւոր կ'զգար: Իր հայրերու հերոսական պատմութիւնները այնքան լեցուցած էին իր միտքը, որ մոռցաւ վտանգը, արհամարհեց լօրտանման միւսխիմանը իբրեւ անզօր մէկը, և իր անւան արժանի բան մը ընելու փառասիրութեան կայծով կ'այրէր: Իր նկարագիրներն էին ինքնագոհութիւն և խօսքի մէջ պատրաստականութիւն: Իր շարժումները, ըմբշական քայլերը թեթեւ, թեւաւոր, անդուսպ, և իր խօսքերը ջերմեռանդ, անխարդախ, անկեղծ և հայրենասէր: Ան ծարաւի էր ազատութեան այնպէս ինչպէս Տանտալոսը՝ ջուրի: Եթէ անոր տեղ մահի հանդէպէր, մահը նախընտրելի էր Միսօլունկիի անվերջ տառապանքներուն:

Պատանեկութիւնը համակրանքով կը նկատուէր կատարելութեան, մարդկային կեանքի այդ ծայրով, ուր դատողութիւնը զգացումին սանձերը իր ձեռքերուն մէջ բռնած է, երբ ականջները ուշ չեն դարձներ ուրիշներու խրատներուն, և հոգին կը բնակի զարգացած մարմնի մէջ, որուն բոլոր կազմերը կատարելութեան հասած են: Անոր յօնքերուն վրայ կը նշմարին դաբնիներ, կարմրած անցեալ կըռիւններու արիւնով: Անոր փառասիրութիւնը խոհեմ, չըրջահայեաց և գունաւորւած է նախանձախնդրութեամբ: Ան-

նման պատանեկութիւն, ան, խանդավառութեան մէջ, կամ գինովցած յաղթանակի ուրախութիւնով, փառքը իր դրացիին չթողուր:

Անոր իւրաքանչիւր քայլը հրամայւած է անցեալ պատահարներու տրամաբանութիւնով: Պողպատը որ ան կը սրցնէ, ջահը որ ան կը պատրաստէ, ռումբերը որ կը շարդէ՝ կը պատրաստին իրիկուն մը այն հաճոյքով որով որսորդ մը կը մաքրէ իր հրացանը: Որսորդը մէկ գնդակով հարիւր կաքաւ չերազեր, բայց ան գիտէ որ եթէ գտնայ թռուիւնը՝ իրենը կ'ըլլայ: Եթէ պատահաբար իր առջեւ երեւի ճիւղ մը անտառէն, ան կը նկատէ մրցանակը աւելի դժուար բայց աւելի բաղձալի: Առաջին անգամը չէր որ մարդկային զոյութեան այս ժամանակամիջոցը կը քալէր առաքինութեան և փառքի ճամբով: Ուրիշ օրերու մէջ, ան կը քալէր անկէ, առանց գիտնալու թէ անոր մօտ կային խորունկ հեղեղատներ, և սեպացածա նդունդներ, և թէ բոլորին վերջը Անմահութեան բնակավայրն էր: Եթէ մինչև հոտ կ'ըլլար իր փառասիրութիւնը: Եթէ չյաջողէր, գոնէ այն միտքով իրենը կ'ունենար թէ ինկած էր մեծ պողոտային վրայ:

Յետոյ կուգայ Ծերութիւնը: այդ յարգելի երկրորդ մանկութիւնը: Մարդը, քառասուն քայլ դէպի կէսօր մագլցելէն ետք, իհարկէ քառասունըհինգ քայլ ալ պիտի իջնայ միւս կողմէն, և դեռ ան վստահ չէ թէ քառասունըհինգերորդը կը հասնի: Որքան կ'իջնայ նոյնքան իրեն ֆիզիքական և մտաւորական կարողութիւնները կ'սպառուին, նոյնքան իր մազերը կը ճերմկին, ճակատը կը կնճռոտի, իր ծունկերը կը դողդոջեն: Իր կնճռոտած երեսը մօտ գըտնուողներու յարգանքը կը հմայէ: Ան կ'ազդէ անոնց որոնք մարդկութեան կատարելութեան մէջ են: Իր լոկ ներկայութիւնը բաւական է խաղաղութիւն բերելու ամէնաաղմուկայոյզ ժողովրդին մէջ: Իր լոկ մատին շարժումը բաւական է կողպելու ամէնաանփոյթ տէմակօկին շուրթները: Իր ստորագրութիւնը միայն բաւական է հանդիսաւոր ուխտ մը ընել տալու: Իր շուրթներէն կը հոսին առակներ, զըրոյցներ, կատակներ, օրինակներ, բոլորն ալ քաղւած են իր տեսածներէն ունեցած փորձառութիւններէն, կեանքի այս երկար համատեսարանէն: Ինչ քաղցրութիւնով լեցուն չէ այս տարիքը: Եթէ հոգին երբեք խստասիրտ էր վտանգներու մէջ,

հողին վրայ, և շատ մը քարտեր զգածւեցան, վարանեցան և ետ ընկրկեցան:

Սպիտակամազ ծերունի մը առաջ անցաւ և ուղեց խօսիլ, Բրիստոս Բափասալիս առաջնորդն էր աս: Տխուր լռութիւնը վայրկեան մը ընդմիջեց ողբն ու կոծը:

— «Եկէք, եկէք իմ զոհիս աննւաճ հոգիները. վերջացուցէք այդ ամէնը: Յանուն Բրիստոսի, թող մնացածը դուրս երթայ» աղաղակեց առաջնորդը: «Այս վայրկեանները թանկ են: Հետեւեցէք ինծի: Ես պիտի առաջնորդեմ ձեզ տեղ մը. ուր, եթէ բարբարոսները համարձակին մօտենալ, դուք աւելի մեծ փառք մը պիտի գտնէք, քան այս աղգականները որոնցմէ կը բաժնուիք հիմա:»

Այսպէս վերջացաւ բաժանման տեսարանը: Բրիստոս Բափասալիս առաջնորդեց կիները, մանուկները և քանի մը կամաւորները, որոնք վառօդի շտեմարանին մէջ պիտի մընային, ուր երեսուն տակառ վառօդ կար: Հոն պատրաստւած էր ան Արէսի ողջակէզ մատուցանելու, արդարեւ ոչ-չորքոտանիներէ, ցուլերէ, ձիերէ, այլ մարդկային կեանքերէ:

— «Փա՛ռք Աստծու: Վերջապէս դուրս ելանք» աղաղակեց Թրասիբուլոս, պարիսպներուն ետեւ անցնելուն պէս:

— «Կը թւէր թէ բաժանման այդ սրտապատառ տեսարանը բնաւ պիտի չվերջանար» ըսաւ Գուլէաս:

— «Սո՛ւս: Մի խօսիք» փափսաց Անդրօնիկէն, իր նըշանածին թեւէն սեղմելով, և կռթնցնելով իր դաստակին վրայ:

Այս պարագային անկանոն հրացանաձգութիւններ սկսան լսուիլ Արաքինթոսի բարձունքներէն, յայտարարելով որ հոն գտնւող պետերը իրենց օգնութեան կուղային:

Միսօլունիկի ժողովուրդը շարունակեց սովորականին պէս կրակել Իպրահիմը խաբելու համար: Պահապանները ամէնէն ետք ճամբայ պիտի ելլային քաղաքէն:

Միւսնոյն ատեն, Իպրահիմ, որ լիապէս տեղեկացած էր Պարթաքասէն, ամէն նախազգուշութիւններ ձեռք առած էր: Ան խրկած էր առնավումներու զօրաւոր բանակ մը Արաքինթոս լեռան ստորոտը՝ Բարայիսքաքիսի վար իջնալը արգիլելու համար: Միւս մնացած ամբողջ բանակը գէնքի տակ պահեց, պատրաստ կտրելու յոյներու անցքը: Ան կըրկին ամրացուցած էր երկու աշտարակները և գծին գլխաւոր դիրքերը, և անոնց ետեւէն ձորին յատակը շարած էր

հեծելագունդը, պատրաստ խուժելու ուր որ կարիք կար:

— «Որքա՛ն պայծառ է լուսնի լոյսը այս գիշեր: Գէշ բան է այսպէս երեսփիվար պառկիլը» ըսաւ օր. Թ—:

— «Աւելի լաւ կ'ըլլար եթէ լուսինը չըլլար: Տորեկ կը նմանի. Թիւրքերը շարունակաբար կը կրակեն մեր մարտկոցներուն: Ի՞նչ կը նշանակէ ատ», հարցուց Թրասիբուլոս:

— «Ուէ մէկը Պարթաքասը տեսա՞՞ք է Միսօլունիկի մէջ այսօր կամ երէկ», հարցուց Անդրօնիկէն՝ իպատասխան:

— «Ո՛չ: Կարծե՞ս որ ան փախած Միսօլունիկէն մեզի մատնած ըլլայ», հարցուց Գուլէաս:

— «Ո՛հ, ինչ ահարկու սխալ գործեցի զայն արձակելովս: Թշնամուն կրակը այնքան բուռն է որ կարծես թէ բոլորն ալ արթուն ըլլային և սպասէին: Ես գլուխս գրաւ կը դնեմ որ Պարթաքասը փախած է:»

— «Պուկարացի՞ էր այդ Պարթաքաս ըսւածը», հարցուց սուլիացի մը որ անոնց մօտ երկնցած էր և լսած անոնց խօսակցութիւնը:

— «Պուկարացի՞: Ո՛չ: Ինչո՞ւ:»

— «Ո՞րքան բարձր էր:»

— «Կարճ էր ան, կուզ, և ծուռ սրունգներով:»

— «Այդ մարդն է ուրեմն: Ան ագռաւներու համար ճամբայ ելաւ և ագռաւի պէս թռաւ», ըսաւ սուլիացին իր բռունցքը գետնին զարնելով: Այս այն մարդն էր որ խաբւած էր կեղծ պուկարացիէն, և քանի մը խօսքով պատմեց խնդիրը:

— «Սոսկալի է: Եթէ միւսներուն պատմենք, բոլորն ալ պիտի յուսահատին: Հանդարտ կեցէք, և Աստւած կ'օգնէ մեզի: Հիմա կը հասկնամ թէ ինչու Բարայիսքաքիս եկած չէ դեռ: Կուր բռնւած ըլլալու է», ըսաւ Թրասիբուլոս, խղճահար:

— «Յառա՛ջ, յառա՛ջ» աղաղակեց հրամայող ձայն մը, և անմիջապէս ամէն ոք ոտքի ցատքեց:

— «Բարեկամե՛ր: Չբաժնուինք իրարմէ», ըսաւ Անդրօնիկէն: «Բայցէ՛ք ուր որ մենք քայլենք:»

— «Յառա՛ջ: Մահ բարբարոսներուն:» Այս երկրորդ աղաղակը յոյներու շարքերուն մէջէն վազեց երբ անոնք խուժեցին եգիպտացիներու առաջնագոյն պատնէշներուն վրայ:

Նոյն վայրկեանին կիներն ու մանուկները, միւսներուն հետ, դուրս խուժեցին քաղաքէն:

Թշնամուն գնդակներու կարկուտը սուլեց անոնց չորս դին: Մըրիկին մէջ յոյն յառաջապահ գունդին համար լայն գերեզմաններ բացած էին: Սակայն արարներու ո՛չ թընդանօթի գնդակները, ոչ նիզակները, ոչ ալ ձեռքի զէնքերը կարող էին կեցնել առաջին գծին գրոհները: Շուտով անոնք անցան մեծ ջարդի վայրէն, ցրեցին հետիոտները, ցատքեցին պատնէշներուն վրայ և արջառի պէս ջարդեցին եգիպտացի հրացանաձիգները և ֆրանսացի սպաները, իրենց հրացաններուն մօտ:

— «Կեցի՛ր, Բարլ: Ես լմնցայ», աղաղակեց օր. Ռ—ն, որուն կուրծքը պատուած էր գնդակով մը:

Աղջիկը ինկաւ հունգարացուն բաղուկներուն մէջ, երբ արաբ ամբոխ մը, նիզակներով զինւած, կը խուժէր զանոնք: Քարլ իր կռնակը յենեց կառքի մը, և օգնութիւն աղաղակեց: Քուլէաս, ճշմարիտ սպարտացու մը պէս, կեցաւ վիրաւորւած կնոջ և իր օգնականին առջև, և յուսահատօրէն կուեցաւ: Ետեէն խուժող հոսանքը մէկդի տարաւ Անդրօնիկէն, կաղ Թրասիբուլոսը և Լամբրոսը ուրիշ ուղղութիւնով մը, առանց կարող ըլլալու իրենց գլուխները կամ աչքերը դարձնել վերջին տեսութեան մը համար:

Հունգարացին և սպարտացին իրենց հրացաններով և իրենց սուրերով մահ սիւռեցին ամէն կողմ: Բարբարոսներու խառնիճաղանճը հոն խուժեց և մահը անխուսափելի էր:

— «Վար, փոսին մէջ նետէ վիրաւորւած կինը, Բարլ: Եթէ չընես, արաբները մեզի համար խիստ շատ պիտի ըլլան», պոռաց Քուլէաս, մագլցելով հրացանի կառքին վրայ և ետ մղելով տասը նիզակաւորներ, որոնք իր ոտքերուն առջևէն կ'անցնէին:

— «Ե՛տ, ե՛տ: Ես կրնամ քալել», հեաց սուլիացին, իր սղմած ակռաներուն մէջէն: «Մի՛ թողուք զիս:»

Հունգարացին շալկեց զայն և գնաց դէպի փոսը, և դէպի ետ սողալով երկուքն ալ ինկան ցեխին մէջ: Լուսինը կը դաւաճանէր ալետանջ Միսօլունկիին: Անոր մահիկ եղջիւրը, այդ մահաւան գիշերին մէջ, երկնային նշանի մը պէս, կը ծառայէր Իսլամի երկրային մահիկին:

Քուլէաս մինակ մնացած էր խուժանին դէմ: Չորս նիզակի հարւածներ բղկտած էին զինքը: Իր ուժը գրեթէ սպառած էր, և միայն իր սպարտական ջիղը կենդանի կը պահէր զինքը: Հոգեւարքի այդ սոսկալի վայրկենին, յանկարծական ներշնչում մը ունեցաւ ան:

Հրետանին քիչ ետ, պատնէշին վրայ քաշւած էր: Անոր բերանին առջև, ծնոտի որմածակին մէջ, հաւաքւած էին եգիպտացիները՝ փոսը ցատքելու համար: Շանթի մը պէս խաչակնքեց Քուլէաս, և ապա կրակեց իր ատրճանակը թընդանօթին ուղղակի լուս եղած տեղը: Իր երկու ոտքերը տնկեցան իրարմէ հեռու երկու անիւներուն առանցքին վրայ: Թնդանօթը իր երկու սրունքներուն մէջտեղ և տակն էր: Թնդանօթի արձակումէն ինքը ինկաւ գետին, ճիշդ այն վայրկենին երբ գնդակը կը հերկէր Թշնամուն մէջ, և փոշին լեցուցած էր որմածակը: Քարլ և վիրաւորւած կինը պատեհ առիթը գտան փախուստ մը փորձելու:

Սուլիացին գէշ կերպով վիրաւորւած էր, սակայն իր ծայրագոյն յուսահատութեան մէջ ոտքի ելաւ, հաւաքեց իր ուժերը և, Քարլին հետ մէկտեղ, պատնէշներու շուքէն օգտւելով, աճապարանօք անցան փոսէն, մագլցեցին դիմացի կողմը, և անմիջապէս ճամբայ ելան Միսօլունկի երթալու: Ծամբուն վրայ հանգստեցան հազարաւոր թափառական խաժամութներու: Մինչդեռ պատրաստ էին երկու մասի բաժնեւելու, ինչպէս որ Նօթիս Պօյարիսը հրահանգած էր, և հետեւելու իրենց անվահեր առաջապահ գունդին, յանկարծ սոսկացին և խառնաշփոթութեան մէջ ինկան: Ամէն լեզու սկսաւ աղաղակել ճակատագրական ճիշդ, «Ե՛տ, ե՛տ դէպի Միսօլունկի:» Ոչ ոք չի գիտեր թէ ով աղաղակեց նախ, կամ ինչո՞ւ ունէ սիրտ տեղի տաւ: Գրկնդխառնած անոնք կ'ամբոխէին դէպի քաղաքը երբ Միսօլիման զանգւածը ետ ընկրկելով կամ շուրջանակի, միւս ծայրէն կը խուժէր կամ անոնց հետ ներս կը մտնէր:

Թող ընթերցողը պատկերացնէ այս բարբարոս վոհմակները, որոնք, տասներեք ամիս քաղաքի արիւնին ծարաւի էին: Ամէն մէկ փողոց սպանդանոց դարձաւ, ամէն մէկ տուն մարդկային խորան մը: Յաղթողները, արիւնարբու մոլեգնութիւնով մը, գետին նետեցին և մորթեցին ով որ կրցան, առանց նկատի առնելու սեռը, տարիքը կամ վիճակը: Անոնք քանդեցին ամէն ինչ որ կրնար յոյներուն նահանջին նպաստել: Ոչինչ մնացած չէր, բացի փառաւոր մահը կամ անպատիւ գերութիւնը:

Արեւմտեան Յունաստանի կիները Յօնիայի քիոսցի կիները չէին: Երբեք ու հիւանդները դեռ իրենց երակներուն մէջ կը պահէին պատերազմասէր արեան կաթիլներ: Երեք անգամ միւսիլիմանները խուժեցին անոնց վրայ և երեք ան-

գամն ալ ետ մղւեցան քարերով, փայտերով և յուսահատութեան պատահական գէնքերով:

Հոս ուժը կը մաքառէր ուժին դէմ, յուսահատութիւնը վայրագութեան դէմ, անձնազոհութիւնը անգթութեան դէմ, հերոսութիւնը յափշտակութեան դէմ, արհամարհանքն ու չսեպումը սպառնալիքի և հայհոյութեան դէմ: Միջանկեալ ատրճանակի պայթիւններ, սուրերու շառաչումներ, տուներու և մարտկոցներու հրդեհումներ, հոգեւարքներու հեծկլտանքները, յաղթողներու վայրենի ձիւները, յուսահատներու նախատինքները, կրկնեցին աշխարհի վրայ դժոխքի տեսարանները: Հոն կարելի էր տեսնել բոկոտն կոյս մը, մարմարեայ կուրծքով և մէկ բազուկով, որ կը պաշտպանէ իր մեռնող եղբայրը: Հոն, մայր մը իր մանուկը կը նետէ հորի մը մէջ ու ինքն ալ անոր ետեէն կը ցատէ, որպէսզի որս չդառնայ ցոփ միւսիլմանին, որ կը ջանայ գերել զայն: Այս սե փողոցներուն մէջ, գետնի փոշիին մէջ, տուններու պատշգամներուն վրայ, կը գլտորէին յոյնն ու արաբը, յոյնն ու թիւրքմէնը, յոյնն ու առնավուտը, իրար պլլւած, ակռաները իրարու մօին մէջ, իւրաքանչիւրը ջանալով սպաննել միւսը, իւրաքանչիւրը ձգնելով նախ իր սուրը մխելու միւսին սրտին մէջ: Ո՛րքան թշուառ կիներ իրենքզիրենք ծովը նետեցին և խաղաղութիւն գտան: Քանի՛քանիներ իրենքզիրենք ճարճատուն տուններու բոցերուն մէջ նետեցին: Քանի՛քանիներ, անպատուութեան վայրկենին, դիւային կիներու պէս խեղդեցին բռնաբարողը իրենց բազուկներուն մէջ:

Մինչդեռ օր. Ռ—ն կը տարուբերէր քաղաքին մէջ, կորսնցուց Բարլը: Ճակատագրի գիրքերուն մէջ գրւած էր որ Աւստրիոյ մեծ դուքսի հին զինւորը իր գերեզմանը պիտի գտնէր Միսօլունկիի մէջ: Սպաննւած էր ան, կռւելով ճշմարիտ հունգարացու մը պէս, տարաբախտ քաղաքի խաչածն փողոցներէն մէկուն մէջ:

Սուլիացին կը տարուբերէր, սուր իձեռին, բազմութեան հետ մէկ փողոցէն միւսը, այդ մահաւան կրակին մէջ, երբ երկրորդ կրակ մը վիրաւորեց անոր ծունկը: Ազդողորմ հեծկլտանքներով ինկաւ անտան մը առջև:

— «Վիրաւորւած կին մը,» լսեց ան որ մէկը կ'ըսէր պատուհանին տակէն:

— «Քրիստոնեայ մըն եմ: Գթացէք: Բացէք ինծի,» կրցաւ ըսել օր. Ռ—ն:

— «Ալ տեղ չկայ:»

— «Տեղ չկայ վիրաւորւած կնոջ մը, մահամերձ կնոջ մը:»

Դուռը բացեցաւ և երկու մարդ ներս քաշեցին օր. Ռ—ն: Աչքերը շորս դին դարձուց և տեսաւ տակառներով վառօդ և անկար հին զինւոր մը, անոնց մօտ նստած, վառած ջահը ձեռքին: Տեսաւ Քրիստոս Քափսալիսը որ կը ջանար լսել դուրսէն ամէն ձայն: Տեսաւ ան շատ մը մարդկային կերպարաններ որոնք անձկութեամբ կ'սպասէին պայթումի բոպէին:

«Ո՛հ, փանայիաս: Լաւագոյն է այսպիսի մահ մը քան խօս գնդակը: Զո՛ւր, ջո՛ւր, ջո՛ւր:»

— «Ուրկէ՞ վիրաւորւած էք, տիկին: Ո՛ւր կայ ջուր:»

Մօտակայ հողմաղացի մը պայթիւնը ընդմիջեց օր. Ռ—ին խօսքերը: Տասը մարդ իրենքզիրենք փակած էին հոն, և, ժամ մը, առնավուտներուն դէմ կռւելէն ետք, վերջապէս պայթեցուցին իրենց թշնամիներն ու իրենքզիրենք:

— «Ահա կուգան անոնք,» ըսաւ մարդ մը, քիչ ետք, որ կը հսկէր տանը մէկ պատուհանէն:

— «Մեր ժամը հնչած է, զաւկներս: Միւս կեանքը ասկէ շատ աւելի լաւ է,» ըսաւ գլխաւորը, ոտքի ելլելով, և պատուհանին մօտենալով:

— «Անոնք եկած են,» աւելցուց ան, վայրկեան մը ետք: Թողունք որ քիչ մը ևս մօտենան: Ծունկի իջէք և ամէնքդ ալ լուռ աղօթեցէք:»

Քափսալիսի դէմքը, իր ձեռքը վառած ածուխին վրայ դնող հռօմայեցիին արտայայտութիւնը առած էր: Առաջին անգամը չէր որ ներկայ Յունաստանը ցոյց կուտար Եւրօպային թէ ինքը դեռ կը հաւասարէր իր ամէնամեծ օրերուն: Եօրկիոս Ուլիսիոս Սէքայի վանքը, փսարացիները սր. նիքօլայի բլուրին վրայ: Տիաքոս Օմէր Պրիօնէին շամփուրին վրայ, և Քիոսի տանիմարքացի հիւպատոսը ցցահարւած եկեղեցիի աշտանակին վրայ — նոր Հոօմի Կարոսներն են:

Խաշելութեան այս վայրկեաններուն մէջ Քափսալիս տանը մէկ ծայրէն միւսը կերթեկէր, քաջալերելով բոլորը:

Թիւրքերը կարծեցին թէ քաղաքին բոլոր գանձերը հոս պահւած էին: Քանի որ հրացանի ձայն չլսեցին այլ միայն կիներու ձայն, իրենց կասկածը աւելի հաստատուեցաւ, և

ամէն կողմէն բազմութիւնով յարձակեցան անոր վրայ : Ուսանք ջանացին ներս մտնել պատուհաններէն, ուրիշներ դուռը կտորելով, ուրիշներ տանիքը մագլցելով, անկէ վար ցատքելու յոյսով :

Դուռները արդէն կոտրած էին, և միւսիւմաններու պողպատները կը շաշէին շարագուշակօրէն, երբ Քրիստոս Քափսալիս, ոտքի կենալով, ըսաւ, «Յիշէ մեզ, տէր, քու արքայութեանդ մէջ : Դէպի յաւիտենական կեանքը, եղբայրներ :»

Մխնայ իր ջաշը վառօդին մէջ և ահաւելի պայթիւնը հետեցաւ : Գետինը պատռեցաւ, և ծովուն ջուրը ներս խուժեց : Ուսանք խեղդեցան, ուսանք, օդին մէջ սպաննուէն ետք, կէս վառած՝ ետ ինկան ցամաքին վրայ : Երկու հազար թիւրք մեռան Քափսալիսի շուրջը, և հինգ հարիւր ալ շրջակայ տունները : Մենք չենք հաշուեր յոյները : Վեց հազարէն միայն հազար երկու հարիւր ջարդուրդ արարածներ ողջ մնացին գերութեան մատնուելու համար :

Այդ ամէնասոսկալի գիշերն էր որ յունական յեղափոխութիւնը տեսաւ :

Այսպէս էր օր. Ռ.—ի վախճանը. պարզամիտ, խանդավառ, բարեսիրտ սուլիացին, իսկական տիպ մը այդ օրերու իր հայրենակցուհիներուն : Վտանդի և խռչնդոտներու մէջ, անօրէն և քառասային օրերուն, անոնք, իրենց զարթութիւնով, իրենց օրինակներով, իրենց արիութիւնով ու պաղարիւնութիւնով, սպարտացի ներկայ աղջիկներու պէս, մասնակցեցան իրենց տղամարդոց բախտին և շատ անգամ անոնց ազատարարները հանդիսացան :

ԺԹ. ԳԼՈՒԽ

Փ ա խ ս տ ա կ ա ն ն եր ը

Դառնանք հիմա Թրասիբուլոսին ու Անդրօնիկէին :

Արիւնահեղ կուէ մը ետք, միսօլունկիները իրենքդիրենք գտան թիւրք բանակին մէջ :

Մենք բաժնւած ենք, — օր. Ռ.—ն վիրաւորւած էր,» թօթովեց Անդրօնիկէն, երբ հարթ գետնին վրայ եկան :

— «Յառա՛ջ, յառա՛ջ,» պոռաց ամբոխը, որոտաձայն «Թրքական բանակը կը ջանայ մեզ պաշարել :»

Գիշերւայ մթութեան մէջ երկու կողմն ալ սկսան ան-

ձայն կռիւ մը : Միայն սուրերու շաշիւնը կը լսէր : Յոյները, յուսահատութեան մէջ, կուեցան թշնամուն չղթան կտրելու և միւս կողմը անցնելու համար : Իրենց թշնամիները, սարսափահար այսպիսի վճռականութեան մը հանդէպ, հազիւ թէ կը յանդգնէին դիմադրել անոնց :

Գերման յունասէրները, պարոն Ռիտսէլ և խմբապետ Ռօսսէր, անդիմադրելի մոլեգնութեամբ, յարձակեցան արաբ վաշտի մը վրայ, որ հոժ սուիչներով կը պաշտպանէր ամէնահեռաւոր պատնէշը, և ճամբայ բացին, բայց իրենք սպաննուեցան :

— «Վերջապէս դուրս ելանք : Եթէ վայրկեան մը չհանգստանամ — վերջին շունչս պիտի կորսնցնեմ,» ըսաւ Թրասիբուլոս, ամբողջովին դողալով :

— «Եթէ միւսները կենան, մենք ալ կը կենանք : Թիւրքերը մեզ պիտի հետապնդեն : Անոնք անպատճառ հետապնդելու են մեզ :»

— «Միւսները կեցան,» ըսաւ Լամբրոս, երեսները սրբելով իր կէս այրած ֆուսթանէլայով : Յոյները իրաւի կանգ առած էին թիւրք բանակին քիչ ետե :

Թրասիբուլոս կռթնցուց իր ցաւատանջ գլուխը Անդրօնիկէի ուսին վրայ : Ինք ու Լամբրոսը գրեթէ հաւասարապէս ուժասպառ եղած էին :

— «Ի՞նչ եղան միւսները : Ո՞ւր են անոնք,» հարցուց Աթանասիոս Ռազիս, զինւած քաղաքացիներու հրամանատարը :

— «Անոնք Միսօլունկին չթողուցին : Ձե՞ս լսեր հոն հրացանաձգութիւններն ու պայթիւնները : Թիւրքերը կտրեցին անոնց առաջխաղացը,» ըսաւ տօթ. Մայըր, «Greek Chronicle»-ի խմբագիրը :

— «Սո՛ւս» : Խլացուցիչ գոռում մը լեցուց օդը : Երկինքը հրդեհւած կը թւէր, և բանակին ամէնահեռաւոր մասը լուսաւորւած էր : Քափսալիսի վառօդի տակառները պայթած էին : Յանկարծական շողիւնին մէջ անոնք տեսան Ռէշիտի ու Իպրահիմի ձիաւորները և մէմլուքները, որոնք դաշտին մէջ, սուր իձեռին, կ'սպասէին անոնց :

— «Յառա՛ջ, յառա՛ջ : Թիւրքերը : Մահ կամ ազատութիւն,» աղաղակեցին բոլորն ալ միահամուռ : Յոյները իրենց հրացանները պարպեցին հեծելադուռին վրայ, և վազեցին դէպի Արաքինթոս լեռան ստորոտը :

Մինչդեռ միւսիւմաններուն շարքերը կարգի կը դրւէին,

յոյները վրայ տւին : Վերջապէս թիւրք հեծեւազունները անցաւ յունական վերջապահ գունդին վրայ : Կռիւր կարճատե էր , բայց յամառ : Ստուրնարիս սպաննեցաւ , բայց հեծեւազունները նահանջեց , կամ քրիստոնեաներու կրակէն ետ մղեցաւ , և կա'մ որովհետեւ դաշտին ուրիշ մէկ կողմ հարիւր յիսուն յոյներ տեսան , որոնք անցած էին Բլէխսովա կղզիէն և կը ջնային միանալ սր . Սիմէօն վանքը գտնուողներուն : Մէմլուքները դարձան այս փոքրիկ խումբին դէմ : Երկարատե կռիւէ մը ետք , որուն մէջ հերոսութիւնը աւելի հեռուն չէր կրնար երթալ , յոյներէն շատերը սպաննեցան :

Կէսօրէն ետք , ժամը գրեթէ երեքին , Թրասիբուլոսն ու կենդանի մնացող միասունկցիները հասան սր . Սիմէօն վանքը , ուր բազմատարաւ աւելի ապահով զգացին :

Ամիսներով անօթութենէն հալուեալ , անսահման ժամեր երկրային դժոխքին մէջէն ճամբորդելէն ու ժառանգաւ , իւրաքանչիւրը կ'ողբար բարեկամ մը կամ ազգական մը որ թողած էր անթաղ , լէշակեր թռչուններուն : Այս խղճալի կենդանի մնացողները ինկան գետինն վրայ ջլածիք լռութեամբ մը :

— « Ինկաւ Միսօլունկին վերջապէս , » ըսաւ Անդրօնիկէն :

— « Յունաստանն ալ ինկաւ , » ըսաւ Թրասիբուլոս , իր գլուխը ծռելով :

— « Ի՞նչ եղաւ Քարայիսքաքիս : Ո՞ւր են մեր դրսի զինուորները , » հարցուցին շատերը : Անոնք չէին կրնար հասկնալ թէ ինչո՞ւ Արաքինթոսի յոյները իրենց օգնութեան չեկան : Սակայն իրենց գլխաւոր մտածումն էր քիչ մը հանգստանալ և իրենց ուժերը հաւաքել որպէսզի կարողանային շուտով լեռները մագլցիլ , ուր իրենց միակ ապաստանարանը պիտի ըլլար :

Շուտով անոնք նշմարեցին վաշտ մը , որ կարծեցին թէ Քարայիսքաքիսի զինուորները ըլլալու էին : « Յօյն էք : » Անոնք պատասխանեցին , « Այո՛ , եղբայրներ , յոյն ենք մենք : » Ուրախութեամբ դէպի զանոնք վազելուն պէս մահասփիւռ հրացանաձգութիւն մը իրենց ուրախութիւնը սարսափի փոխեց : Այս վաշտը որուն հանդպեցան , որ միւսնոյն լեզուն կը խօսէր և միւսնոյն հագուստները հագած էր , առնավուտներ էին թիւրք ծառայութեան մէջ : Այդ կռիւը ամէնաանգութ տեսակէն էր : Ուժասպառ յոյները հազիւ հազ բարեկամը թշնամիէն կրնային զանազանել : Տկարներն ու շատ

մը կիներ որոնք անկարող էին շարունակել՝ պահւել տեղան եղէգնուաներու ու մացառներու մէջ :

Թերևս յանկարծակի յարձակումը ամբողջովին յաջողութեամբ պսակէր , եթէ , բարեբախտաբար , Արաքինթոսի յոյները , թէև միայն երեք հարիւր զինեալ , չյարձակէին թիւրքերու կշտին :

Առնավուտները կարծեցին թէ էսօլիայի ամբողջ յոյն բանակը խուժեց իրենց վրայ : Տեսնալով իրենց հակառակորդներուն յուսահատ վճռականութիւնը , փորձեցին փախչիլ , բայց , երկու կրակներու մէջ առնաւ ըլլալով , շատ աւելի մեծ կորուստ ստացան քան ինչ որ իրենք կահկալէին տալ :

Այս կռիւն մէջ տարաբախտ Մայէրը սպաննեցաւ հեծեւազօրքէ մը , բլուրին ստորոտը : Իր կիսն ու զաւկները գերի բռնեալ էին , և պաշարումի իր օրաթերթը — անգին գանձ մը — կորուսած էր : Յարձակումէն քանի մը օր առաջ այսպէս գրեց , « Մենք Միսօլունկիին համար քայլ առ քայլ պիտի կռւինք : Մեր վերջի ժամերը կը մօտենան : Պատմութիւնը իրաւունք պիտի տայ մեզի : Ապագան պիտի արտասուէ մեր աղէտներուն վրայ : Տար երկինք վերջապէս , պաշարումին պատահարներուն այս պատմութիւնը որ գրած եմ , պահպանելի » :

Թրասիբուլոս ինկաւ , գրեթէ շնչասպառ , զառիվարին թարչամած թուփերուն մէջ , անկարող առաջանալու : Անդրօնիկէն ու Լամբրոսը շարկեցին տարին զայն որքան որ կըրնային , ապա նստան քովը բոլորովին ուժաթափ : Ի՞նչ գիշեր : Մահը անխուսափելի կը թւէր , կամ թշնամու սուրէն կամ մահամերձ անձկութենէն :

Յորեկի լոյսը սկսաւ վերջապէս արշալուսել , որուն կ'ընկերանար անկանոն և չարաշուք հրացանաձգութիւններ , մէջ ընդ մէջ հարւածներ բլուրներուն վրայ , և տեղ տեղ հեռաւոր պայթիւններ : Ժողովուրդը , մացառներու մէջ պահւել տած , որոնք քանի մը վայրկեան հանգստացած էին , բարձրացան ու մագլցեցին աւելի վեր , որովհետեւ ձիաւորներ խստիւ կը հետապնդէին զիրենք :

— « Ոտքի ելիր , Թրասիբուլոս : Եկուր , բարեկամս Լամբրոս , » ըսաւ Անդրօնիկէն իր հին աւուրց վճռականութիւնով : « Ժամ մը ևս , և մենք ապահով պիտի ըլլանք : Ես լաւ կը ճանչնամ Արաքինթոսը և գիտեմ թէ ուր կրնանք գտնալ անձաներ ու աղբիւրներ : »

— «Այսքան շուտ, տիկին: Ես լմնցած եմ: Չեմ կրնար ոտքի կենալ:»

— «Սպասէ քիչ, Անդրօնիկէ: Սպասենք քիչ մը ևս: Ես չեմ կրնար շարժիլ: Նստէ որպէսզի քեզի շտեմենն», ըսաւ Թրասիբուլոս:

Հազիւ աւարտած էր այս խօսքերը, երբ վայրագ մէմլուք մը յանկարծ երեցաւ, և ուրախութեան ճիչ մը արձակեց զանոնք տեսած ըլլալուն համար: Հերոսունին բռնեց Թրասիբուլոսի հրացանը, ընդունեց թիւրքին կրակը, և վերագարձնելով, սատկցուց զայն:

Մէկ ձեռքով բռնեց ձիուն երասանակը, թամբի տուրակին մէջ գտաւ հաց: «Թրասիբուլոս, աղատեցանք», աղաղակեց աղջիկը: Անսպասելի ճաշը նոր արիութիւն և ուժ տաւ անոնց: Սպա անոնք Թրասիբուլոսը գրին թամբին վրայ, և կամաց կամաց շարունակեցին իրենց ճամբան: Երբ աւելի դժուարին տեղ մը հասան, ուր այլևս անասունը չէր կրնար քալել, և ուր անոնք գտան բազմաթիւ փախստականներ, սպաննեցին ձին՝ փախստականներու անօթութիւնը մարեցնելու համար, և անոր միւր պահպանեց այս սմբած մարդկային արարածներու կեանքերը:

Օրը հիմա բոլորովին լուսցած էր: Յունաստանի պայծառ արևը կը փայլէր, և օդը պարզ էր, բացի այն տեղերէն ուր մթնած էր պատերազմի ծուխէն ու փոշիէն: Անոնցմէ շատ հեռու, վարը, Միսօլունիին կը տեսնէր, այդ սրբազան քաղաքը ուր ձգած էին անոնք իրենց ծերերն ու տկարները, և ուր, այդ աղիոզորմ սարսափին շնորհիւ, այնքան բնակիչներ վերագարձած էին մեռելու:

Արաքինթոսի բարձունքներէն տեսան թիւրքերը, որոնք ամէն դիէն յաղթականօրէն Միսօլունիի կը մտնէին:

— «Անոնք տիրացած են անոր, բայց ահարկու գնով», ըսաւ Թրասիբուլոս: «Ռէշիտի զինւորներուն մեծ մասը մեռան հոն, առանց յիշելու Օմէր Պրիօնէին և Շքօտրա փաշային բանակները:»

— «Որհիւ թէ քաղաքը կորսնցուցինք, թշնամին գրեթէ յաղթելէն ետք, և երբ ան գրեթէ կը պատրաստէր վերցնել պաշարու մը: Կորսնցնել զայն սովէն: Յաւատենական նախատինք այն մարդոց որոնք այսօր մեր կառավարութիւնը կը կազմեն:»

— «Եթէ Քարայիսքաքիս հիւանդ չըլլար, օրեր առաջ ան կ'իյնար Իպրահիմի բանակին վրայ», ընդմիջեց յոյն մը:

— «Քարայիսքաքիս հիւանդ էր երբ Շքօտրա փաշան կուգար, բայց այդ չարգիլեց Մարկոս Պօցարիսը Քարփինէսի քալելէ՝ թիւրքերուն հանդպելու համար: Պօցարիս մեծ մարդու մը պէս մեռաւ, և իր անունը ամէնամեծը պիտի ըլլայ յոյն յեղափոխութեան մէջ», նկատեց պատրիարքի քեռորդին դառնացած:

— «Թրասիբուլոս, կարծե՞ս որ օր. Ռ—ն, և Քուլէասն ու Քարլը սպաննւած ըլլան:»

— «Ինծի մի հարցներ, սիրելիս: Օր մը կ'իմանանք: Ներկայիս յիշողութենէդ վտարէ ամէն յիշատակ: Մեր իսկ դժբախտութիւնները անասելի են: Տեսնանք մենք պիտի ապրի՞նք: Մեր իսկ ճակատագիրը անորոշ է:»

Թրասիբուլոս ճշմարտութիւնը խօսեցաւ: Մահը ներկայի տեսարան մըն էր իր աչքին առջև: Իր անդամահատւած սրունդին վէրքը վերստին բացւած էր: Ան մեծաքանակ արիւն կը կորսնցնէր, բայց չէր համարձակեր անոնց ուէէ բան ըսելու, որ չըլլայ թէ իր ընկերները բոլորովին սրտապատառ ըլլային:

Քիչ ետք ելան և շարունակեցին իրենց ճամբան: Իրենց կ'ընկերակցէին բազմաթիւ վիրաւորւածներ ու հիւանդներ, որոնք չէին կրնար խնամուիլ բաց օդին մէջ, հեղեղէ հեղեղ, ձորէ ձոր, անապատէ անապատ սողալով, վերջապէս անոնք հասան Տէրվէնիստան գիւղը: Ամայի էր ան ինչպէս անապատները ուրկէ անցեր էին իրենք: Անոր տունները աւերակ դարձած էին. բնակիչները Իպրահիմի բանակները մօտենալուն պէս այրած էին զանոնք և փախած: Քարայիսքաքիսի քանի մը զինւորները միայն հոն պահպանութիւն կրնէին և տպաստարանի անոնց յոյսը լմնցած էր: Անոնք խումբերով քշեցին գացին դէպի Ամֆիսա, ներկայ Սալօնան, և այդ փոքր հեռավորութեան մէջ վեց հարիւր դժբախտներ ինկան իրենց տանջանքներէն կամ յոգնութենէն: Հոն անոնք գտան զօրավար Կոստանդին Պօցարիսը, որ շանթահար եղած էր անոնց երևնալէն: Ոչ ոք կրնար հաւատալ թէ անոնք, միակ մնացորդներն էին սրբազան Միսօլունիին, ոչ ոք կրնար հաւատալ թէ քաղաքը ինկած էր: Սալօնայի զինւորներն ու բնակիչները իրենքզիրենք անոնց բազուկներուն մէջ նետեցին և գրկախառնեցան արցունքներով, և լսեցին անոնց բոլոր կրած տառապանքներու պատմութիւնը:

Ճամբայ ելլող երեք հազարէն միայն հազար երեք հարիւր մնացեր էր: Ըստ երևոյթին յոյն յեղափոխութիւնը

վերջացած էր, և ոչ մէկ յոյս կար ազդին վերականգնանցման համար: Եւ սակայն արգիւնքը Աստծու ձեռքերուն մէջն էր:

Ապրիլի վեցն էր այդ ատեն: Նոյն տարւայ և նոյն ամսու չորրորդ օրը, Ռուսիոյ կայսրը, Ուէլինկիթընի դուքսը համաձայնութիւն մը կնքած էին Յունաստանի ազատութեան համար: Այս առաջին փրօթօքօլն եղաւ, որով Յունաստանը անկախ յայտարարւած էր, թէ և հարկատու սուլթանին: Այս հիմնաքարին վրայ կառուցւած էր մեր ներկայ ազգային գոյութիւնը:

Ի. ԳԼՈՒԽ

Գ Ր Ի Գ Ո Ր Պ ա տ ր ի ա ր ք ի ն Ս տ ւ ե ր ք

Հրաշք մըն էր որ Միսօլունիին կրցաւ այսքան երկար դիմադրել: Իր երկարածիգ գոյութիւնը բոլորովին իր բնակիչներու հերոսութեան շէր պարտեր: Այս փառքին մէջ մեծ բաժին մը կ'իյնայ ծովակալ Միսուլիսին, որ, տասը ամսւայ ժամանակամիջոցին, երեք անգամ կռեցաւ և ցրւեց թիւրք նաւատորմիդը ու կերակրեց քաղաքը, ինչպէս նաև Յօնիական կղզիներու բնակիչներուն, որոնք կերակուր ու պաշար խրկեցին և ինչ օգնութիւն որ կրնային տւին, և գերազոյն դժբախտութենէն ետք սուգի լաթեր հագան ճիշդ իբր թէ աղէաքը իրենց կղզիին եկած ըլլար:

Փախստականները շուտով մեկնեցան Սալօնայէն, և անցան Պէլօպոնէս, մինչդեռ Ռէշիտ փաշան, իր յաղթութիւնները ամրացնելէն ետք, իր մնացած բանակով քալեց Պէթիա և Ատտիկէ:

Երբ Թրասիբուլոս Նաւիդէա հասաւ, կիսամեռ վիճակի մէջ էր, որ արագահաս մահւան դուժն էր: Անդրօնիկէն ջանաց իր կուրծքին մէջ ծածկել իր հառաչները, և ջանաց խնամել զայն լաւագոյն կերպով: Անոնք կը բնակէին քաղաքին բարձր թաղի մը մէջ, ուղիղ լեռներու կատարներուն տակ, ուրկէ կրնային ծովուն վրայ նայիլ և վայելել մաքուր օդը:

Իրենց ժամանումին երկրորդ օրը իր սիրահարը լաւանալու նշաններ ցոյց տւաւ: Իր հանգիստ մահիճը, զով օդը, ծովուն հողմը վերականգնանցուցին զայն քիչ մը: Ան կը թւէր թէ կ'օգտուէր իր վէրքին վրայ դրած բժիշկներու

սպեղանիներէն, և իր լեզուն բացեցաւ, որ երկու օրէ իվեր անդամալուծւած կ'երեւէր:

Լամբրոս միշտ կը ջանար զարճացնել զայն: Երբ շուկայ կ'երթար, վերադարձին կ'զգուշանար լուրերը անոր հաղորդելէ: Եթէ անհաճոյ բան մը կար, կամ թիւրքերը յաղթութիւն մը տարած էին, բան չէր ըսեր այդ մասին, կամ կը ջանար պղտիկցնել անոր կարեւորութիւնը:

— «Իմ սիրանուշ Անդրօնիկէս, ճշմարտութիւնը խօսէ ինծի», ըսաւ հիւանդը, օրին մէկը, մեծ ճիգով մը: «Բժիշկները իմ վէրքս անրուժելի չե՞ն նկատեր:»

— «Այդպիսի բան մը ըսած չեն ինծի: Ընդհակառակը, յոյսեր կուտան ինծի: Դուն ինքզիք չե՞ս տեսներ թէ որքան աւելի լաւ ես:»

— «Իզուր մենք մեզ շոգոքորթենք, իմ չքնաղ Անդրօնիկէս», շարունակեց ան, աղջկան ձեռքը իր երկու ձեռքերուն մէջ առնելով: «Բազմակեղի թոյնը արդէն ճարակած է երակներուս մէջ, Այո, հոգիս, Անդրօնիկէս, կ'զգամ որ սուր և կիզիչ կրակ մը կը հոսի կուրծքիս ու ուղեղիս մէջ: Երբեմն յանկարծ կը դադրի, և կը հառաչեմ շունչ մը քաշելու համար, և սիրտս կը դադրի տրոփելէ: Անդրօնիկէս, սիրուհիս, անուշիկ Անդրօնիկէս, վախճանս հեռու չէ: Կը տեսնաս թէ որքան խաղաղ կ'սպասեմ: Դուն լաւ գիտես», աւելցուց ան նւազուն ժպիտով մը, «որ մահը նշանակութիւն չունի մեզի համար, որը այնքան արհամարհած ենք, ասկէ զատ նախախնամութիւնը գիտէ թէ ինչ կ'ընէ: Այսօր այնքան անհաւատարմութիւն կայ իմ և Անդրօնիկէիս մէջ որ մեր ամուսնութիւնը բնականաբար մեզի երկուքս ալ թշուառ պիտի ընէ:»

— «Ձերմ ունենալու ես որ այդպէս կը խօսիս, Թրասիբուլոս: Ես քու խօսքերուդ կարեւորութիւն չտալու չափ խելք ունիմ: Փոխենք այս անհաճոյ և տխուր խօսակցութիւնը: Չե՞նք կրնար աւելի հաճոյալի բանի մը վրայ խօսիլ:»

— «Ճշմարտութիւնը ճշմարտութիւն է: Կ'զգամ թէ մեռնելու վրայ եմ», աւելցուց ան, ջղաձգօրէն իր ձեռքերուն մէջ սեղմելով անոր ձեռքը: Խորունկ հառաչ մը խեղդեցաւ իր կոկորդին մէջ:

— «Չեմ կարծեր որ Աստուած այս հարւածը պիտի տայ ինծի», աղաղակեց մանկամարդ կինը, իր երեսը մէկգի դարձնելով, և ջանալով իր արցունքները ծածկել:

— «Կեցիր, մի՛ արտասուեր, իմ աղնիւ Անդրօնիկէս: Իմ սիրտս կ'արիւնի, ոչ թէ այս աշխարհը թողելուս համար, այլ քեզ թողելուս, իմ ամէնաթանկագինս, մինչդեռ երկիրը նորէն բարբարոսներու լուծին տակ իյնալու մեծ վտանգին մէջ է: Քահանայ մը կանչէ, կուգեմ հաղորդութիւն առնել:»

Անկարող էր խօսքը աւարտել: Չայնը մարեցաւ: Ապակեփայլ աչքերը աւելի պինդ ու սոսկալի դարձան:

— «Օ՛, Աստուած իմ, Աստուած իմ,» աղաղակեց սրտաբեկ աղջիկը, և ծունկի շոքեցաւ անկողնին մօտ: «Ամէնակարող տէր,» ըսաւ ան, իր ձեռքերը երկինք վերցնելով, «զիս ալ առ անոր հետ, եթէ այսպիսի ահարկու հարւած մը կուգայ: Ես ալ բոլորովին, բոլորովին մինակ կը մնամ աշխարհի վրայ:»

— Դուն մինակ չես մնար: Մի լար: Տիրօջը մատը բռնաւ լքած չէ քեզի,» ընդմիջեց ան, նազուն և գրեթէ անխելի ձայնով մը:

— «Ո՛չ, ես քեզմէ աւելի պիտի չապրիմ, Թրասիբուլոս: Եթէ ես իմ դժբախտութիւններուս տոկացեր եմ քաջաբար, այդ նորէն քեզ անսնալու ու իմ օրերս մօտդ անցնելու, և քու մօտ իմ ամբողջ ընտանիքս դտնալու յոյսովն էր, Թրասիբուլոս,» և, անկարող աւարտելու, ինքզինք նետեց հիւանդին բազուկներուն մէջ: Թրասիբուլոս սեղմեց զայն իր մեռնող բազուկներուն մէջ, և երկուքն ալ մանուկներու պէս լացին:

Պաղ քրտինք մը ծածկեց Թրասիբուլոսին երեսը: Իր ձեռքին մագերը, որուն վրայ մանկամարդ կինը իր ձեռքը դրած էր, թաց և պաղ էր: Իզուր հրավառ շուրթներով աղջիկը ջանաց տաքցնել անոր շուրթները, որոնք ձերմակ էին և կծոտած: Իր փայլ աչքերը արդէն կը նշմարէին, թեթեւ եթերին մէջ, հրեշտակները, որոնք կ'իջնային զինքը տանելու: Իր ձեռքը որ կը թւէր դողալդալ, ձիւնի պէս ձերմըկցաւ, և թառամած ծաղկի մը պէս բացեցաւ Անդրօնիկէի ափին մէջ:

— «Անդրօնիկէ, ես կը մեռնի՛մ:»

— «Բաց աչքերդ: Ինծի նայիր, Թրասիբուլոս: Լամբրոս, քրիստոնեանե՛ր: Օ՛ Աստուած իմ: Ահապարեցէ՛ք... Օգնութիւն... Օ՛հ, փանայա: Խեղքս կորսնցուցի:» Խենթի մը պէս, սկսաւ ճչել, և վազվզել սենեակին մէկ ծայրէն միւսը:

Լամբրոս, բժիշկները, և հիւանդապահ մը, որոնք կ'սպասէին քովի սենեակը, ներս վազեցին:

Թրասիբուլոսի հոգին վերջին ճիգ մը ըրաւ իր վաղանցուկ բնակարանը անգամ մըն ալ տեսնելու, բայց թրթռում մը միայն կար իր երակներուն մէջ, և իր սիրունիկ քաղցր ձայնը հազիւ կը հասնէր անոր: Երկնային պատգամաւորներու փողերը կը խղդէին անոր ձայները իրենց սրբազան նւագին մէջ, և իրենց ձիւնանման թւերով կը տանէին զայն Յակոբ նահապետի սանդուխներէն վեր:

— «Մեռա՛ծ է, մեռած է ան: Օ՛ Հայր իմ:» Ապա մագերը փետտեց, սուր ու վայրագ ճիչ մը արձակեց, որ տարածեցաւ ամբողջ շրջակաները և անդգայ ինկաւ իր նշանածի դիակին վրայ:

Լամբրոս, հեծկտանքներով ու հառաչանքներով կը համբուրէր ու կը շոյէր իր տիրօջը ձեռքը:

— «Ձոսի՞ ձեզի, տիկին,» ըսաւ բժիշկը հիւանդապահին, իր ժամացոյցին նայելով,» որ ժամը մէկին ատենները, այս կէսօրէն ետք, այդ տարաբախտ երիտասարդը իր վերջին շունչը պիտի փչէ: Ժամը ճիշդ մէկն է: Քաղցկեղը արագաբար տարածւած է, և արտաքին բարեւաւումը որ ցոյց տուաւ քիչ առաջ, մահւան պարզ նշանն էր: Թող քու յիշատակդ յաւիտենական ըլլայ, աղնիւ երիտասարդ: Յաւիտենական ըլլայ յիշատակդ, Միսօլունկիի սրբանէր մնացորդը:»

— «Թող յաւիտենական ըլլայ յիշատակդ: Թող յաւիտենական ըլլայ յիշատակդ,» աւելցուց հիւանդապահը արտասուելով:

Արցունքներ հոսեցան ծերունի արմաթօլի այտերէն վար: Անկապ խօսքեր մրմնջեց, բայց ձայն չունէր խօսելու:

Անդրօնիկէն դրին ուրիշ մահիճի մը վրայ, և ջանացին ուշքի բերել զայն: Իր թալկութենէն ապաքինելով, վերադարձաւ հեծկտանքներու և մտացնորութեան մէջ, և վերջապէս ինկաւ ծանր ու երկարատեւ քունի մէջ:

Կը թւէր տեսնել իր հայրը, մայրը և եղբայրը, փառահեղ եկեղեցիի մը մէջ, Գրիգոր պատրիարքը դուրս կուգար բեմէն՝ Թրասիբուլոսի ձեռքէն բռնած: Իր սիրահարին երեսը թարմ և պայծառ էր, իր հասակը վայելուչ և գեղեցիկ, ինչպէս երբ առաջին անգամ հանդպեցաւ անոր:

Պատրիարքին կ'սպասաւորէին կարգ մը քահանաներ, որոնք կերօն և բուռվառ բռնած էին: Երկու սարկաւագ կը կրէին արծաթեայ պնակ մը, որուն վրայ դրած էին ա-

մուսնութեան պսակները: Անդրօնիկէն հարսի պէս հազնը-
ւած էր: Իր սեւ մազերը ծածկւած էին ասեղնագործւած
քօղի մը տակ, պննւած ոսկեղօծ ժապաւէններով և թան-
կագին քարերով: Իր կերպարանքը պատաստւած էր ծիրա-
նի մետաքսէ հագուստով, զարդարւած մարգարիտներով,
և թեթև և զանազան նրբահիւս ծուկերով:

Ամուսնական ծէսը սկսաւ: Այնտեղ Գրիգոր պատրի-
արքը իր քեռորդուն ձեռքէն բռնած եկեղեցիէն դուրս ե-
լաւ, նշան ընելով Անդրօնիկէին որ հետեւի: Անդրօնիկէն
ջանաց դուրս երթալ, բայց կասկածի պէս զգաց իր ու-
ժերը հաւաքեց, և մաքառեցաւ, բայց իզուր: Փնտռեց իր
ազգականները, բայց անոնք անհետացած էին: Իր յուզում-
ներուն մէջ արթնցաւ, ճշալով և ողբալով:

Կէս գիշերը անցեր էր: Բժիշկները մեկնած էին: Ծե-
րունի հիւանդապահը միայն կը հսկէր անոր մօտ, մինչդեռ
Համբրոս հսկեց իր տիրոջ մօտ: Մահիճին աջ ու ձախ կող-
մերը երկու կերօններ կը վառէին:

— «Ի՞նչ երազ», աղաղակեց աղջիկը, իր տոչորւած աչ-
քերը չփելով: «Իմ իսկ խաղաղութիւնս մօտ է, մայր»,
ըսաւ ան հիւանդապահին, և պատմեց իր երազը:

— «Դուն շատ տարիներ պիտի ապրիս, աղջիկս», պա-
տասխանեց ան: «Քանի քանի բաներ ժամանակը մոռցնել
կուտայ մեզի»:

— «Ժամանակը: Բայց իմ ժամանակս երկար չի տևեր»,
աւելցուց ան, և դարձաւ մեռելին սենեակը երթալու:

— «Լաւագոյն է քեզի համար, տիկին, հոն չերթալ
այլևս: Քու վիշտերդ միայն աւելի անտանելի պիտի դառ-
նան»:

— «Ո՛չ, ես հանդարտ եմ», պատասխանեց մանկամարդ-
կինը, ջանալով ինքզինք զսպել, և կամացուկ մը մտաւ մե-
ռելին սենեակը: «Համբրոս, դնա քիչ մը հանգստացիր:
Դուն հազիւ թէ քնացած ես Միսօլունկին թողած գիշերէն
իվեր»:

— «Ո՛չ, տիկինս, ես յոգնած չեմ», պատասխանեց ան,
և տիկինը տեսածին պէս սկսաւ արտասուել:

— «Գնա՛, Համբրոս, դնա՛: Ես կը հսկեմ: Ես շատ
քնացեր եմ»:

— «Իրաւի՞, տիկինս»:

— «Այո, իրաւի: Գնա՛», աւելցուց ան և ձեռքը երկըն-
ցուց անոր:

Համբրոս սեղմեց զայն իր շուրթներուն, թրջեց իր ար-
ցունքներով, և դուրս գնաց տրտում տխուր, գլուխը կուրծ-
քին վրայ ծռած:

Երբ Անդրօնիկէն մինակ մնաց, գոցեց դուռը, անգամ
մը ևս համբուրեց, լուռ և տխրագին, իր բարեկամին ըն-
դարմացած շուրթներն ու աչքերը, և ապա կերօններէն մէ-
կուն առջև ծունկի չոքելով, մինչև արշալոյս աղօթեց
բաժնւած հոգիին հանգստեան համար:

Կէսօրէն քիչ ետք, Գրիգոր պատրիարքի քեռորդին ան-
շուք կերպով թաղւեցաւ քաղաքին գերեզմանատունը: Իր
ածիննին ընկերացան Միսօլունկիի քանի մը զինուոր ընկեր-
ները:

ԻԱ. ԳԼՈՒԽ

Տ Ի Ր Ո Ջ Ը Մ ա տ Ը

1826 և 1827 թւականները սոսկալի տարիներ էին պէլօ-
պօնէսցիներուն համար: Եգիպտացիներու անմաքուր և հի-
ւանդոտ բանակը բերաւ կամ զարգացուց իր կարգին աղ-
տոտ ախտեր, որոնք կոտորեցին սուրէն ազատողները: Նաւ-
փլէյան վարակւած էր աւերիչ ժանտախտով մը:

Անդրօնիկէն վարակւած էր այս ախտով իր նշանածին
թաղւելէն քանի մը օր ետք, և ենթարկւեցաւ հիւանդու-
թեան մը, որը զանի տարաւ մինչև գերեզմանին դուռը:
Փառք իր առողջ կազմին, իր ժուժկալ ունակութիւններուն,
և սակաւապետ վարժութիւններուն, մահէն խուսափեցաւ,
հակառակ իր մեռնելու փափաքին: Չորս ամիս ետք թո-
ղուց Նաւփլէյան, տխուր և աղիտաբեր տեղ մը բնակու-
թեան համար, և Համբրոսին հետ մէկտեղ վերադարձաւ
Արքատիա, ուր ամէնմէկ թաքստոցի ծանօթ էր:

Ծերունի վանական Փափագողլուն մեռած էր քանի մը
ամիս առաջ, Միսօլունկիի իյնալու վիշտէն: Սբ. Եղիայի
կատարին վրայ, իր տեղը առած էին ուրիշ վանականներ,
կամ աւելի լաւը զինուորական քահանաներ, որոնք ամրա-
ցուցած էին աւերւած մատուռը և շինած էին տեսակ մը
միջնաբերդ կամ զինուորական ապաւինարան:

Յուսատեանը երեւութապէս հպատակ դարձած էր, և
սակայն հոս ու հոն իր զաւկները կը կուէին անյոյս յամա-
ռութիւնով մը: Այսօր անոնք քանդեցին այն յաղթանակը

որ երէկ կառուցած էր իրենց ախոյեանը, և արգիլեցին յեղափոխութեան ամբողջական ջնջումը:

Միսօլունիկին իյնալէն ետք, Քարայիսքաքիս սկսաւ վերստանալ իր քիչ թարշամած համբաւը: Ինքզինք ցոյց տաւ քաջ և հեռատես, և կարող էր հաշտեցնել կուսակցութիւնները ու կեցնել Ռէշիտ փաշայի առաջխաղացումը: Ան մէկէ աւելի յաղթանակներ տարաւ, և վերակենդանացուց յոյներու նւազող արիութիւնը: Այն ատեն, երբ ազգին յոյսերը անոր վրայ կեդրօնացած էին, փառաւոր մահով մը ինկաւ Մուսիքիայի կուրն մէջ, երբ իր մարդիկը կը հաւաքէր: Իր արձանը հիմա Պիրէօնէն Աթէնք գացող ամէն ճամբորդի ուշադրութիւնը կը գրաւէ:

Յունաստանը ողբաց անոր վրայ իբրեւ իր վերջին ախոյեանը: Ուրիշ ոչ մէկը չէր կրնար դիմադրել Լօրա Քօքըրնի ազդեցութեանը և ուղղել անոր սխալները որ իր անժամանակ կոպտութեամբ յոյներու գլխուն բերաւ, — որոնք այն ատեն հազիւ իրենց հաւասարակշռութիւնը կը պահէին ազատութեան և մահաւան մէջտեղ — այդ սոսկալի պարտութիւնը, ուր մեր ամէնաքաջ զինուորներէն և պետերէն հազար հինգ հարիւր մարդ կամ սպաննւած էին և կամ գերի բռնւած: Աքրօփօլիսը, Յունաստանի այդ արեւելեան դուռն իսկ պարտւած էր: Ռէշիտ փաշան հիմա կրնար քարքանդ ընել Պարթէնօնն ու Փրօփիլէն. և Պարնաս, Հէլիկօն և Հնութեան ամէն սրբավայր արշաւանքէն վերադարձաւ, իբրեւ ախոյեան մը, իր զւարճալի Շանիան, թողնելով որ Իպրահիմ լմնցնէ դեռ պղտիկ մնացորդը:

Եգիպտոսի փոխարքային որդեգիրը յաջողութեան դադարնակէտին հասած էր: Բոլոր մակերևութային նրբութիւնները որ ցոյց տաւ Յունաստան մտած ատեն, կարծես, իր երեք տարւայ ժամանակամիջոցին, կորսւած էին արեան մէջ: Ան վայրենութեան փոխւած էր: Ծայրայեղ բարբարոսութեան հասնելով, Իպրահիմ դարձած էր ամէնավայրագ և անդութ ճիւղ մը, որ երբեք պատուհասած է մարդկութիւնը:

Ան կողոպտեց և յափշտակեց էլիսը, Արքատիան և Մէսինան, կտրելով ծառերը, հարթելով պարտէզները և սուրէ անցնելով ամէն մարդկային արարած որ դիմադրելու ընդունակութիւն ունի: Ուր որ առաջ ձիթենի կամ նարինջի ծառեր կային, հիմա մոխիր և կայծեր կը գտնւէին: Ուր որ քաղաք մը եղած էր և մարդիկ բնակած էին, հիմա

քարեր և լէշակեր թռչուններ կային: Ուր որ գիւղեր և գիւղակներ էին՝ հիմա վրաններ և արարներու բանակի կրակներ կային: Ուր որ դաշտ էր, կանանչ եգիպտացորենով կամ որթատունկով, հիմա տխուր էր բոցերու, ծուխերու և կայծերու մէջ:

Ոչ ալ Պէլօպօնէսի բարձրաբերձ և վեհափառ լեռները ազատ էին: Իրենց թափանցիկ օդին մէջ, ուր, մինչև իսկ գերութեան ամէնագէշ օրերուն, գերիի մը ոտքերը բնաւ չէին կոխած, հիմա ողբ ու թշուառութիւն կը տիրէին: Հիւանդը, ծերը, կիներն ու մանուկները, և բոլոր գթախոսները հաւաքւած էին հոն, իրենց գիւղերն ու գիւղակները լքելէն ետք: Ոչ իսկ լեռնագագաթ մը, խոռոջ մը կամ անտառ կար որ փոխւած չըլլար գերեզմանատան, հիւանդանոցի, կամ անկեղանոցի: Մարդիկ հոն ամէն օր տառնեակներով կը մեռնէին անօթութենէ, հիւանդութենէ և վէրքերէ, անտես և գթադուրկ: Հոն շատ ուրիշներ կ'սպասէին տեսնելու թէ Եւրօպան յաւիտեան անտարբեր պիտի մնար իրենց վիճակին: Հոն նաև կը մնար Անդրօնիկէն, խորասուզւած սուգին մէջ՝ իր սիրահարին և հայրենիքին համար:

Յունաստանի միակ մասը ուր ապստամբութիւնը դեռ կը պահէր թոյլ կեանք մը, Լակօնիոյ մէջ՝ Արկօլիսն ու Տայգէտ լեռն էր: Արկօլիս փախած էին կառավարութիւնը և այն եսամոլ հայրենասէրները, որոնց փառասէր ծրագիրները և քաղաքական երկպառակութիւնները աւելի բացին թշուառ երկրի վէրքերը քան Իպրահիմը: Տայգէտ լեռան վրայ անվեհեր լակօնացիք կին և մարդ մշտնջենական ընդհարումներով, կատաղաբար կռեցան արաբներուն դէմ քարերով, և դանակներով:

Իր նամակներէն մէկուն մէջ, «Քանպրիան» Փրէկաթի նաւապետը, Համիլթօն, մարդասէր և արժանահաւատ մէկը և յոյներու անկեղծ բարեկամ մը, կ'ըսէ, «Եթէ Իպրահիմ տարի մը ևս մնայ Պէլօպօնէսի մէջ, բնակիչներու մէկ երորդն անգամ կենդանի չ'մնար»:

Միւսոյն ատեն Իպրահիմ կը մօտենար իր մեծ նպատակի կատարումին, որուն համար եկած էր Յունաստան: Վերադարձաւ նավարին, ուր Եգիպտական, Լիբիական և Թըրքական նաւատորմիղները նորէն հաւաքւած էին, և կը պատրաստէին զօրք փոխադրել Հիտրա:

Մենք կը յիշենք եգիպտացի աշխարհակալին բացազան-

չութիւնը, երբ Արկօլիսի բարձունքներէն իր գիտակով կը նայէր կղզիին. «Ա՛խ, իմ փոքրիկ Անգլիան, ե՛րբ պիտի իյնաս իմ այս ձեռքիս մէջ:» Իր գոռոզութիւնը հիմա աւելի բորբոքած էր, որովհետեւ այնքան կռիւներու մէջ Միւսուլիս յաղթած էր իր նաւատորմիդներուն:

Ի Բ . Գ Լ Ո Ւ Ն

Պ ա տ ւ ո յ Խ օ ս ք ք

Նավարինի մէջ Եգիպտական նաւատորմիդին երկու բաժինները խարխիս ձգած էին: Առաջին բաժինին հրամանատարն էր Քափտան պէյը: Ան կը բաղկանար երկու շարք պատերազմանաւերէ, ութսունըհինգ թնդանօթներէ, ութսուն ֆրէկաթներէ, քառասունըհինգ թնդանօթներէ, ինը քօրվէթ և մէկ պրիկ: Երկրորդ բաժինին կը հրամայէր Մուհարրէմ պէյ, աշակերտը ֆրանսացի ծովակալ Լը Թէլիէի, որ մարզած էր անոր երեք հազար նաւաստիները: Աս կը բաղկանար երկու ֆրէկաթներէ, վաթսունըհինգ թնդանօթներէ, տասներմէկ քօրվէթ, վեց սքունըր, վեց հրձիգ և քառասունըչորս փոխադրանաւ, ասկէ զատ կար նաև կայսերական նաւատորմիդը որ կը կրէր երկու հազար երկու հարիւր քառասուն թնդանօթ:

Պարթաքասն ալ նաւուն վրայ էր, Իպրահիմի մշտնջենական ծառայութեան մէջ: Իր մտքին մէջ կասկած չէր մնացեր այլևս որ Միսօլունկիի աղէտքին մէջ կուլ գացած էին իր բոլոր թշնամիները: Արդէն ձանձրացած էր այսպիսի անհանգիստ կեանքէ մը: Սպանութիւնն ու կռիւը այնքան ջղային բրած էին զինքը որ կը ցանկար Լէսպօս վերադառնալ հանգստանալու համար: Ան կարգադրեց իր ստացւածքը մէկ կտեղ բերել, և ապա Եւրօպայի մէջ դեսպանական դիրք մը խնդրել, կամ իբրև պարզ անհատ երթալ եւրօպական մեծ քաղաք մը:

Մինչդեռ Պարթաքաս կը խորհէր թէ ինչ ընելու էր, սեպտեմբեր տասնեկներորդ օրը, 1827-ին, նաւապետ Համիլթըն ծովակալ Քօտրինկիթընէն նամակ մը բերաւ Իպրահիմ փաշային: Այս նամակը կըսէր թէ Յունաստանի ազատութեան ձանաչումը ստորագրւած է Լօնտօնի մէջ, և հետեւաբար թիւրքերը պիտի չթոյլատրեն թշնամութիւնները շարունակելու, այլ պէտք է ընդհանուր ներում շնորհեն յոյ-

ներուն: Պարթաքաս թարգմանեց այս նամակը իր խոժոռադէմ տիրոջ, որ զարմացաւ անոր պարունակութեան վրայ:

— «Հիմա որ յաղթած եմ Յունաստանին, ըսել է միւս կեամբունները ազատած են զայն,» աղաղակեց փաշան:

Նաւապետ Համիլթըն կ'սպասէր:

— «Ըսէ անոր թէ ես չեմ հասկնար այսպիսի հաղորդագրութիւն մը: Աւելցո՛ւր, թէ ոչ վեհապետիս և ո՛չ ալ փոխարքայ հօրմէս ստացած եմ թշնամութիւնները դադարեցնելու այդպիսի պատուէր մը: Ժամանակ տւէք որ մը տածեմ:»

Նաւապետ Համիլթըն մեկնեցաւ:

— «Կեամբունները ազատե՛լ,» աղաղակեց փաշան, անգլիացին մեկնելուն պէս: «Կեամբունե՛րը: Ես լաւ կը հասկնամ զանոնք: Ես կ'աղակալէի աս: Կ'երդնում էօմէրի անունով, որ պիտի սպաննեմ բանակիս ու նաւատորմիս մէջ գտնւած բոլոր ֆրէնկները:» Իպրահիմ նաւուն դստիկոնին վրայ երկար քայլեր առնել սկսաւ, ջղաձգօրէն իրար սեղմելով ձեռքերը:

— «Տէր իմ, մի կորսնցնէք ձեր հանդարտութիւնը, սակայն դուք իրաւունք ունիք: Ի՞նչ կարելի է սպասել ֆրէնկներէն: Մարդ ճահիճին մէջ յասմիկ չի գտներ, բայց լսէ...»

— «Ես ոչ ոքի չեմ լսեր, Առնապուտ փաշա: Կեամբունները ազատե՛լ: Հիտրան պիտի կորսնցնե՛մ: Պիտի ձգե՛մ Պէլօպօնէսը, որ այնքան արիւնով գնեցի: Աստուած վկայ, կ'երդնում որ չեմ ձգեր: Աստուած անունով կ'երդնում:»

— «Վսեմութիւն, կ'աղաչեմ, խնդրը հանդարտօրէն նկատեցէք: Մենք պէտք է խաբենք կեամբունները և ոչ թէ հակառակինք անոնց: Եթէ հակառակիս անոնց, պիտի տեղեկագրեն թէ դուն պատերազմ կը յայտարարես Անգլիոյ, Փրանսայի և Ռուսիոյ դէմ, և այն ատեն...»

— «Փաշա, իրաւունք ունիք: Շարունակեցէք, բարեկամս Առնապուտ:»

— «Խոստացիր հրաժարիլ թշնամութիւններէ և գաղտնապէս ըրէ ինչպէս որ կ'ուզես: Ինչպէ՞ս պիտի գիտնան թէ ի՞նչ կը կատարուի Պէլօպօնէսի կեդրօնին մէջ: Ուէ բանակ ունի՞ն հոն: Յիշէ թէ մարդարէն ինչ ըսաւ էօմէրին, Մեղք չէ, երբ բռնադատւած ես:»

— «Դուն լաւ կ'ըսես,» պատասխանեց Իպրահիմ, կարճ

լռութենէ մը ետք: «Հիմա հաճեցէք քիչ մը հանգիստ թողուլ զիս:»

Պարթաքաս դուրս գնաց գոհ սրտով: Ան ուրախացաւ որ վերջապէս երեք տէրութիւնները պիտի միջամտէին և վերջացնէին պատերազմը, որ զինքը կապած էր Իպրահիմի հետ: Ան խորհեցաւ թէ իր վտանգները մօտաւորապէս վերջացած էին, և հանգիստն ու խաղաղութիւնը սկսելու վրայ էին:

Ամսուն քսաներկուերորդ օրը ծովակալ տը Ռինեի հասաւ: Ան և Քօթրինկիթըն երկրորդ ֆրանսերէն նօթա մը խրկեցին Իպրահիմին, որ լուռ նկատի առաւ:

Հետեւեալ օրը ծովակալ Քօթրինկիթըն ատենադրութիւն մը ստացաւ Լօնտօնէն, և տը Ռինեին ցամաք գնաց Իպրահիմին այցելելու և անձնական տեսակցութիւն մը ունենալու յոյն գործերու վերաբերմամբ:

— «Ես ամէնազգաւոր դիրքի մը մէջ եմ», պատասխանեց եգիպտացին, ծանր և հանգարտ եղանակով, թարգման ունենալով Պարթաքասը: «Ես ոչ հրաման և ոչ ալ հրահանգ ստացած եմ այդ ազատութեան նկատմամբ, որ դուք կ'ըսէք թէ ստորագրած է Լօնտօնի մէջ Յունաստանի համար: Դեռ աւելին կայ, տաճիկ սպաները այնքան անվստահութիւն ցոյց կուտան ինծի, որ կը կրկնեմ, չգիտեմ թէ ինչ պէտք է ընել: Սակայն շնորհակալ եմ ձեզ և ձերիններուն:»

Ֆրանսացի ծովակալը մեկնեցաւ առանց ուէ բան մը գլուխ բերելու:

— «Վսեմութիւն», ըսաւ Պարթաքաս, «Ծովակալը խոթող էր մեկնած պահուն, բայց խնդիր չէ ատ: Մենք ժամանակ կը վաստկինք:»

— «Սակայն կեալուրները ազատեցին կեալուրները», ըսաւ Իպրահիմ սեղմելով իր շուրթները:

— «Ի՞նչ գիտէք, վսեմութիւն:»

— «Ես նամակ առած եմ թէ՛ Ալէքսանդրիայէն և թէ՛ Պօլսէն:»

— «Նամակ՝ Ի՞նչ կ'ըսէ սուլթանը:»

— «Ան ինծմէն աւելի անձկոտ է: Ան բնաւ պիտի չհամակերպի: Պէլօպօնէսի մէջ խնդիրներու կարգադրութիւնը ինծի կը թողու ան, մինչև որ իր կանոնաւոր բանակները պատրաստուին, և ան կրնայ ֆրէնկները իրենց մէջ վէճի բռնել տալ: Ան հիմա կը ջանայ Ռուսիան Ֆրանսայի դէմ հանել: Աւստրիական դեսպանը, մեր միակ բարեկամը, իր

թիւերը սօթած է այս խնդիրը յաջողցնելու համար: Մեր յարաբերութիւնները Ռուսիոյ հետ գոհացուցիչ չեն: Մենք չուտով անոնց հետ կռի կը բռնւինք:»

— «Մեր դիրքը բոլորովին վարդապոյն չէ, վսեմութիւն, բայց փառք տանք մարգարէին որ ենիչէրինները կորսեցան անցեալ տարի: Եթէ անոնք կենդանի ըլլային այսօր և լսէին որ կեալուրները ազատւած են, փատիշահը գէշ վիճակի մը մէջ պիտի գտնէր ինքզինք:»

Իր ձանձրութիւնը փարատելու համար, Իպրահիմ շուտով որսորդութեան ելաւ:

Յաջորդ օրը, այսինքն, սեպտեմբերի քսանըֆինգերորդ օրը, երկու ծովակալները՝ Շըվալիէ տը Ռինեի և սըր Էտլարտ Քօթրինկիթըն, այցելութիւն մը տւին Իպրահիմ փաշային:

Եգիպտական հրամանատարը շրջապատւած էր իր ծովակալներով և իր բանակին բարձրագոյն պաշտօնեաներով:

Սովորական յարգանքները փոխանակելէն ետք, անգլիացի ծովակալը ըսաւ. «Մեր այցելութեան նպատակն է խնդրել ձեր բարձրութեանէն՝ ընդունիլ թիւրքերու և յոյներու միջև զինադադար մը, մինչև որ աւելի հրահանգներ ստանաք Պօլսէն:»

— «Ես հեղինակութիւն չունիմ այդպիսի համաձայնութիւն մը ընելու», պատասխանեց Իպրահիմ, չոր եղանակով մը, «ընդհակառակը, ես պէտք է գործադրեմ իմ սուլթանիս հրամանները:»

— «Եւ ի՞նչ են ձեր սուլթանի հրամանները, կրնայի՞ հասկնալ», հարցուց Ֆրանսացի ծովակալը:

— «Խորտակել ապստամբութիւնը անոնց, որոնք դարերով իր գերիներն եղած են:»

— «Թոյլ տէ՛ք ինծի գիտելու թէ յոյները այլևս սուլթանի գերիները չեն: Եւրօպայի երեք մեծ պետութիւնները հաճած են զանոնք ազատ հռչակել:»

— «Բայց իրենց արդար տէրը, իմ ամէնահզօր սուլթանս, դեռ ազատ հռչակած չէ զանոնք, մանաւանդ հիմա, երբ իր սուրը ցրած և խողած է անոնց յեղափոխութիւնը: Ձեմ կրնար հասկնալ թէ ի՞նչ իրաւունք ունի դրսեցի մը ուրիշիները յարաբերութիւններուն միջամտելու», պատասխանեց Իպրահիմ, պաղ և գոռոզ կերպով:

— «Այսպէս, ուրեմն դուք չէք ընդունիր զինադադար»,

հարցուց սըր էտւարտ Բօտրինկթըն, նոյնքան ազդու եղանակով:

Իպրահիմ լուռ մնաց: Իր ծովակալներն ու հրամանատարները իրարու նայեցան:

— «Եթէ չընդունիր, պատիւ ունիմ իմացնելու թէ ըստիպւած պիտի ըլլաք ընդունելու:»

— «Ստիպւած: Ի՞նչ կերպով:»

— «Երեք մեծ պետութիւնները բռնութիւն պիտի դործածեն, երբ իրենց խօսքը լսելի չըլլայ,» աւելցուց Շվալիէ տը Ռիների:

Իպրահիմ իր աչքերը բացաւ. ինքնիրեն եկաւ զաղտնի քանի մը խօսք փոխանակեց իր գլխաւոր խորհրդականներու և վստահելիներու հետ:

— «Բանի մը օր ևս տէք ինծի խորհելու,» ըսաւ ան ծովակալներուն դռնակով:

— «Մենք բաւական ժամանակ տւած ենք ձեզի խորհելու համար: Հիմա մենք պէտք է որոշ, դրական պատասխան մը առնենք մեկնելէս առաջ,» պատասխանեց անգլիացի ծովակալը:

— «Թերևս Բ. Դուռը չկանխատեսեց թէ իրերը այս ընթացքը կ'ստանային և ինծի ուէ հրահանգ խրկած է,» ըսաւ Իպրահիմ, բոլորովին փոխւած եղանակով: «Ուստի ես անմիջապէս Պօլիս և Ալէքսանդրիա լուր կը խրկեմ և կը հարցնեմ թէ ի՞նչ պէտք է ընել: Մինչև սուրհանդակիս վերադարձը, իմ երկու մեծամիտ տէրերուս պատասխանովը, կը խոստանամ, պատուուս վրայ, թշնամութիւններէ ետ կենալ և կատարեալ զինադուլ պահել:»

— «Այս բաւական է,» ըսաւ Ֆրանսացի ծովակալը:

— «Այսպէս, ուրեմն համաձայն ենք,» աւելցուց սըր էտւարտ Բօտրինկթըն:

— «Ամէն կերպով,» պատասխանեց Իպրահիմ, որու չեչոտ երեսին վրայ դժւար էր իր մտադրութիւնները կարգաւ:

Անգլիացի ծովակալը տը Ռիների աղանջիվար փափսայ. «Ձէ՞ք կարծեր որ լաւագոյն է որ Իպրահիմի խոստումը գորաւոր առնենք:»

— «Ան կը զայրանայ եթէ այդպիսի առաջարկ մը ընենք: Եւ, արդարեւ, անպատուութիւն պիտի ըլլայ հրամանատարի մը պատուի խոստումը գորաւոր պահանջել:»

— «Իրաւունք ունիք: Ուրեմն, վսեմութիւն, իբրեւ ե-

րաշխաւորութիւն, ձեր նաւատորմը չի կրնար մեկնիլ Նաւարինէն մինչև այս զինադուլ լրանալը: Ոչ միայն ատ, այլև ինչ նաւ որ կը շրջի դուրսը պէտք է ներս գայ և խարխիս ձգէ:»

— «Ինչո՞ւ: Ինչպէ՞ս պիտի կրնամ հաղորդակցիլ Փաթորասի բանակիս հետ:»

— «Մենք զինադուլը ուրիշ կերպ չենք հասկնար,» ըսաւ Բօտրինկթըն, հաստատապէս:

— «Շատ լաւ,» պատասխանեց Իպրահիմ, կարճ խորհրդածութենէ ետք: Երկու ծովակալները այն ատեն մեկնեցան:

— «Անիծեա՛լ կեալուրներ,» ճչաց Իպրահիմ, անպատու ժեստով մը, երթալնուն պէս: «Կը կարծէք որ ես ձեզի հնազանդելու չափ յիմար եմ:»

Սուրհանդակ մը ներս մտաւ գրեթէ նոյն վայրկենին, լուր բերելով թէ լօրտ Բօքրէն Փաթորասի վրայ կը քալէր:

— «Լօրտ Բօքրէն և զօրավար Չըրչ կը քալեն Միսօլունկիին տիրանալու համար: Յապովիէ կ'շտապէ Բիոսը նորէն ոտքի հանելու. Թէսալիոյ մէջ ուրիշ բռնկում մը պայթած է: Հէյսթինկս իմ նաւերուս շատերը այրած է, և ես հոս հանդարտ պիտի նստիմ և կեալուրներուն հնազանդիմ: Սպաննեցէ՛ք զաղտնի, սպաննեցէ՛ք կեալուրները որքան որ կրնաք: Թող նաւատորմը պատրաստ ըլլայ Միսօլունկիի և Փաթորասի ծոցը երթալու, ուր իմ բանակս կը կենայ,» աղաղակեց եգիպտացին:

— «Վսեմութիւն, եթէ մեր նաւատորմը մեկնի Նաւարինէն, պէտք է կուր անգլիական և Ֆրանսական նաւատորմներուն դէմ,» ըսաւ Առնալուտ փաշան:

— «Ես ըսել չեմ ուզեր որ այսօր կամ անմիջապէս պիտի դործեմ: Անգլիացին ու Ֆրանսացին յաւիտեան չեն կրնար մնալ Նաւարինի բացերը. մանաւանդ որ ձմեռը կը մօտենայ. անոնք պիտի հեռանան, մենք ալ մեր ճամբան կը բռնենք:»

— «Այդպէս ընելու ենք,» ըսաւ Թահիր փաշան:

— «Անշուշտ. ես անմիջապէս կը պատրաստուիմ,» աղաղակեց Բափտան պէյը:

— «Կեալուրներուն պիտի լսենք թէ մեր տիրոջ,» աւելցուց Մուհարէմ պէյ: «Նաւարկեցէ՛ք, նաւարկեցէ՛ք:»

— «Բանի որ կ'ըսէք նաւարկեցէ՛ք, թող նաւարկեն,» ըսաւ Առնալուտ փաշան լուրջ եղանակով: «Բայց ես կ'ըզ-

գուշացնեմ ձեզի որ մենք պիտի ընդհարենք անգլիացիներուն հետ : Գիտէ՞ք թէ ի՞նչ դեւեր են անոնք ծովուն վրայ : Նորին վսեմութիւնը Ապուքիրի մօտ հասկցաւ զանոնք :»

— «Մի վախնար թէ ես այնքան խենթ եմ որ ընդհարելիմ անգլիացուն կամ ֆրանսացուն հետ : Մենք միայն Նավարինէն դուրս կ'ելլանք, և եթէ մենք անոնց հանդարինք և մեզի ըսեն թէ ետ եկէ՛ք, ետ կուգանք, և անոնք ու մենք կը կիսենք անպատուութիւնը,» ըսաւ Իպրահիմ, «գացէ՛ք և պատրաստ եղէ՛ք :»

— «Լաւ չէ՞ որ, ուէ՛ անհաճոյ խառնակութեան տեղի չտալու համար անոնց լուր խրկենք թէ, քանի որ այս վայրկենիս նամակներ կը տեղեկացնեն մեզի լօրտ Բօքրէնի փորձերու մասին, և քանի որ վայելիքըսով չենք կրնար բոլորովին լքել մեր բանակը Փաթրասի մէջ, մեր նաւատորմի զին մէկ մասը պէտք է մեկնի Նավարինէն անոնց օգնելու համար :»

— «Ճիշդ գաղափար է ատ : Պրավօ՛ : Ուրեմն, բարեկամս Առնաւուտ, կ'շտապես անմիջապէս Բօտրինկթընի դըօշակիր նաւը : Ես դործը քու կարողութեանդ կը ձգեմ :»

Պարթաքաս ճամբայ ելաւ առանց ուշանալու : Ժամ մը ետք եկաւ, տխուր և խոթու :

— «Հիմա ի՞նչ եղաւ,» հարցուց Իպրահիմ :

— «Վսեմութիւն, ան բացարձակապէս կը մերժէ : Անգլիացին անգլիացի է : Անոր նաւուն մէջ, դործաւոր մը իր գլուխը չի կրնար դարձնել, անգամ մը «չէ» ըսելէն ետք : Ան վճռած է, կ'ըսէ, թէ մեր նաւերէն ոչ մէկը Նավարինէն դուրս պիտի չերթայ : Ֆրանսացի ծովակալը պատահմամբ անգլիական դըօշակիր նաւուն վրայ էր :»

— «Պիտի թողնենք որ այս անիծեալ կեալուրները մեր քթէն բռնեն և առաջնորդեն : Մենք հարիւր քսան նաւ ունինք հոս և միթէ՞ կը վախնանք եօթը կամ ութը անգլիաֆրանսական նաւերէ, որոնք նաւահանգստին դուրսն են,» աղաղակեց Թահիր փաշան, ոտքի ցատքելով և բարկութեամբ իր պէսը քաշելով :

— «Աւելի պարզ բացատրէ : Կեցի՛ր, Թահիր : Ինչպէ՞ս ընդունեց ձեզի Բօտրինկթընը : Ի՞նչ ըսաւ ձեզի : Ի՞նչ տրամադրութեան մէջ էր,» հարցուց Իպրահիմ, հանդարտութեամբ, թէ և կատաղութենէն դեղնած էր :

— «Ան ինծի ընդունեց եւրոպական քաղաքավարութեամբ, բայց ֆրէնկի մը պէս, այսինքն, կեղծ ժպիտ մը

իր շուրթներուն վրայ, հաճոյալի և կլոր խօսքերով, խոնարհելով և քծնելով, բայց, եթէ կրնայ, քեզ կրակին վրայ կը քչէ : Բօտրինկթըն Մովսէսին պէս հեղ էր, բայց իմ այցելութեանս նպատակը պարզածիս պէս, փարաւոն մը դարձաւ, «Ես հաւանութիւն չեմ տար,» աղաղակեց ան : «Ոչ նաւակ և ոչ ալ թի մը չի կրնար մեկնիլ Նավարինէն : Ես հրաման խրկած եմ յոյներուն և Բօքրէնին որ թշնամական ուէ՛ գործէ ձեռնպահ մնան :»

— «Ուրի՞շ ո՛չինչ :»

— «Եւ թէ, եթէ մէկ ժամէն ես չվերադառնամ իր նաւը և տեղեկացնեմ իրեն մեր որոշումը, ինք և տը Ռինեին պիտի հասկնան թէ զինադուլը կնքւած է առաջւան պէս, և թէ ինքը կը վստահի քու պատուի խօսքիդ :»

— «Ժա՛մէ մը : Թող սպասէ ուրեմն :»

— «Որքան որ կարող էի դիտել, կարծեմ որ ֆրանսացին ու անգլիացին մեկնելու վրայ են,» աւելցուց Պարթաքաս :

— «Ուրեմն մենք ալ նոյնը ընենք,» աւելցուց Մուհարէմ պէյ : «Մենք ճամբայ կը հանենք զանոնք և կը կեղծենք, իբր թէ մեր հրամանատարը որսորդութեան գացած ըլլալով, մենք անկարող էինք ժաման մը մէջ գտնել զայն և պատասխան խրկել իրեն :»

— «Ամէնալաւ եղանակն է ատ,» ըսաւ Իպրահիմ, լըրջութեամբ : Ժողովը այն ատեն ցրւեցաւ :

ԻՓ. ԳԼՈՒԽ

Ն ա վ ա ր ի ն ի Կ ո լ լ ւ

Այդ նոյն օրը արեւը մար մտնելուն մօտ, իզուր Իպրահիմէն պատասխանի մը սպասելէն ետք, երկու ծովակալները, կատարելապէս համողւած թէ ան զինադուլը պիտի պահպանէր, խարխիւր քաշեցին : Միայն քանի մը նաւեր թողուցին իսլամներու շարժումները լրտեսելու համար : Սըր Էտարտ Բօտրինկթըն նաւարկեց դէպի իթակա և Շվալիէ տը Ռինեի դէպի Մէլօս :

Այդ ամսու երեսուներորդ օրը, Իպրահիմի նաւատորմի զին մէկ մասը, երկու նաւաբաժին, կը պատրաստէր մեկնիլ Նավարինէն : Առաջին նաւաբաժինը կը բաղկանար եօթը ֆրէկաթներէ, ինը քօրվէթներէ, երկու պրիկ և տասնըհինգ փոխադրանաւերէ, Մուստաֆա փաշայի հրամանատարու-

Թեան տակ: Երկրորդ նաւաբաժինը, վեց ֆրէկաթներէ և ութը պրիկներէ, Մուհարէմ պէյի և Թահիր փաշայի հրամանատարութեան տակ, ետեւուն պիտի գար: Իպրահիմի իր գլխաւոր թարգման Առնաւուտ փաշային հետ, նայնպէս նաւուն վրան էր:

Մթնոլորտը ծանր էր, մութ և սպաւնական: Հովը բարձրագոյն և բուռն փոթորիկ կը գուշակէր: Մովը, լեռնանման փրփրալից ալիքներով ակոսւած՝ կը գոռար նաւերու կողերուն դէմ:

Հոկտեմբերի առաջին օրը անոնք թողուցին Նավարինը:

— «Ես անգլիական ֆրէկաթ մը կը տեսնամ որ նշաններ կը փոխանակէ», ըսաւ Թահիր Իպրահիմին:

— «Ուրիշ նաւ ալ կ'երևայ»:

— «Ո՛չ»:

— «Յառա՛ջ: Յառա՛ջ ուրեմն: Անոնք գիշերով պիտի կորսնցնեն մեր հետքը: Մեր միւս նաւաբաժինը արդէն շատ առաջացած է»:

Անգլիական ֆրէկաթը «Տարթմաութն» էր, որը ծովակալ Քօտրինկիթըն թողած էր Իպրահիմի շարժումները դիտելու համար: Ֆրէկաթը արդէն նշան ըրած էր ծովակալին թէ եգիպտացի հրամանատարը իր պատուի խոստումին դրժած էր:

Մեծ դժւարութիւնով, հակառակ փշոզ հովերուն պատճառով, անգլիացի ծովակալը իթակաէն ճամբայ ելաւ իր «Ասիա» դրօշակիր նաւով որ ութսունըջորս թնդանօթ ունէր, անոր կը հետեւէր «Թալսօթ» քսանեութը թնդանօթներով, և «Ֆիլմէլ» պրիկը: «Տարթմաութը», քառասունըջորս թնդանօթ, միացաւ ծովակալին երբ ան դէմ դէմի եկաւ Իպրահիմի նաւաբաժինին:

Երկրորդ օրը անգլիացի ծովակալը նամակ մը գրեց Մուսթաֆա պէյին, որ կէֆալօնիայի ծոցին մուտքը կեցած էր, և պահանջեց որ Նավարին վերադառնայ, զարմանք յայտնելով անոր հրամանատարին երգմնադրժութեանը վրայ:

Քիչ վարանումէ ետք, այս պաշտօնեան, տեսնելով որ անգլիացուն հետ ընդհարումէ մը այլապէս կարելի չէ խուսափիլ, դարձուց իր ղեկը և դիմեց դէպի Նավարին:

— «Մեր առաջին բաժնին նաւերը ետ կուգան», տեղեկացուց պահնակը Իպրահիմին, հետեւեալ առտուն, երբ ան նախաճաշի նստած էր:

— «Անգլիականը չէ՞ ատ»:

Շատ չանցած Մուսթաֆա պէյէն եկած նշան մը պատասխանեց հարցման:

— «Ի՞նչ պիտի ընենք», ըսաւ Առնաւուտ փաշան, սարսափահար: «Ես անգամ մը ևս կ'ըսեմ, պէտք չէ որ ընդհարինք անգլիացուն հետ: Եթէ այսօր յաղթենք անոնց, վաղը պիտի կորսնցնենք: Անոնք հազարաւոր նաւեր ունին: Ատկէ զատ հոն կայ ֆրանսացի՛ն, ռուսը: Ամէնէն լաւը ետ երթալն է»:

— «Ամօթ չէ՞ որ չորս կեավուր նաւեր ետ քչեն մեզի, որ ութսուն նաւ ունինք», ըսաւ Իպրահիմ իր մօրուքը փետտելով:

— «Սպասենք գիշերին: Հովը աւելի պիտի սաստկանայ, և այն ատեն մենք Փաթրաս կ'երթանք: Բայց հիմա Նավարին վերադառնալ կեղծ ենք», ըսաւ Թահիր փաշան:

— «Ա՛խ, դուք կեավուր ֆրէնկներ: Դուք մեզի դէմ կուելու՛ւ չափ խելագարեր էք: Եկէք փորձենք անոնք, կամ գոնէ մեր ակռաները ցոյց տանք անգլիացուն», ըսաւ Իպրահիմ դուռը թեամբ:

— «Խնդիրը, վսեմութիւն, այսպիսի չորս հինգ նաւերու մասին չէ», դիտել տաւ Առնաւուտը, — «գիտեմ որ անոնք պատառ մըն են ձեզի համար, — այլ ետեւէն դալիքի մասին է: Եթէ ասոնք խորտակենք, կեավուր ֆրէնկները մօեղներու պէս պիտի գրոհ տան այրելու Պօլիսը, Ալէքսանդրիան և Գահիրէն»:

— «Ետ դառնանք, դէպի Նավարին: Անիծեա՛լ անգլիացի: Շնորհակալ եմ Առնաւուտ փաշային որ կ'զգուշացնէ զիս», ըսաւ Իպրահիմ, միւսիլման պերճութեամբ, և նշան տրեցաւ Նավարին երթալու:

Այդ իրիկուն, ժամը իննին ատենները, Թահիր փաշայի դուշակած մրրիկը տեղի ունեցաւ: Սոսկալի էր ան, տեղատարափ անձրև մը, որուն կը խառնէին որոտում, շանթ և ամպրոպ: Ծովը կը գոռար ու կը բացէր, կարծես կ'ուզէր կլել բոլորը:

Թիւրքերը, որոնք հանրածանօթ են իբրեւ խեղճուկրակ նաւաստիներ, սկսան ծովու բռնիլ, իրենց շարքը կորսնցուցին և վերջապէս ցանուցիր եղան: Իրենց նաւերէն մէկ քանին Նավարին վերադարձան և միւսները քշեցան վեր, դէպի Փափաղի բարձրավանդակը, Փաթրասի մուտքին մօտ:

Քօտրինկիթըն ինքն ալ ստիպւած էր իթակա քաշելլ այդ գիշեր :

Յաջորդ օրը, կէսօրին ժօտ, երբ հովը քիչ հանդարտ էր, «Ասիան», «Տարթմաուլթը», «Թալպօթը» և «Ֆիլօմէլը» երևցան Փափաղի ծովուն բացերը, թիւրք նաւերուն առջև, որոնք խարխիս քաշելու վրայ էին փաթրաս երթալու :

Քօտրինկիթըն այն ատեն սկսաւ կրակել, ստիպելու անոնք որ նավարին վերադառնան : Իր դրօշակիր նաւը իննսունըվեց ռումբ և «Տարթմաուլթը» հարիւր ռումբ նետելէ ետք, վերջապէս ստիպեց անոնց տեղի տալու :

Երկու օր ետք Քօտրինկիթըն մտաւ Միսօլունկիի նաւահանգիստը և արտաքսեց անկէ չատ մը թրքական և աւստրիական փոխադրանաւեր, որոնք ղօրք կը հանէին Վասիլատի : Մինչև կլարէնցաի ծոցը անոնք քարշ տալէն ետք՝ ձամբեց նավարին իրենց ծովակալին քով :

Հոկտեմբեր տասներեքին ռուսական ծովակալը, կոմս Հէյալըն, ձիպրալթարի նեղուցէն իթակա հասաւ չորս մարտանաւերով, եօթանասունըչորս թնդանօթնոց, «Աղօվը», «Հանօթը», «Եզէկիէլը» և «Ալէքսանդր Նէվսքին», երկու յիսուն թնդանօթնոց՝ «Կոստանդին» և «Փրօվանին» երկու ութսուն թնդանօթնոց՝ «Հէլէն» ու «Քասթօրը» :

Մինչև հիմա Իպրահիմ չէր կրնար հաւտալ թէ եւրօպական մեծ տէրութիւնները լրջօրէն կ'սպառնային գործողութեան ձեռնարկել իրեն դէմ սուլթանի գերիներուն համար : Ինքը կը խորհէր թէ անոնք միայն կը բանակցէին : Հիմա ակներև տեսաւ որ կամ պէտք է կաշկանդած մնայ նավարինի մէջ և կամ կուի միացեալ Անգլիոյ և Ֆրանսայի դէմ : Իմացած էր նաև որ Պալթիկեան նաւատորմը հասած էր Մալթա և իթակա, ուստի որոշեց նաւահանգստին ներսը մնալ, բայց ցամաքին վրայ, Պէլօպօնէսի մէջ յազուրդ տալ իր արեան-ծարաւին :

Վազր մը բնաւ այնքան արիւննուշտ սարսափներ չգործեց արջառներու հօտի մը, որքան Իպրահիմ այս ապերջանիկ երկրին մէջ :

Պէլօպօնէսը, ինչպէս ըսած ենք արդէն, քանդուած և ամայացած էր : Իր բնակիչները լեռները փախած էին : Բան մնացած չէր դաշտերը, սուրէն և կրակէն խուսափածէն զատ : Բնակիչներէն անոնք միայն մնացեր էին, որոնք հրնազանդութիւն յայտնած և ներում ստացած էին : Տմարդի յազթողը անոնց դէմ դարձուց իր կատաղութիւնը : Նո-

րէն սկսաւ այրել, կտրել և քանդել : Ութը հազար արաբ Քալամաթա խրկեց և երեք հազար ալ Արքատիա : Էլիսի մէջ տասը հազարէն աւելի ունէր : Ասոնք ամէնքն ալ իրենք զիրենք նւիրեցին ջարդելու :

Նկարագրել կարելի չէ ինչ որ այն ատեն կրեց Պէլօպօնէսը :

Անգլիացի ծովակալը վերջապէս ստիպւած էր բռնադատել ան, որ իր նաւատորմը քաշէ Ալէքսանդրիա և Պօլիս, և դադրեցնէ թշնամութիւնները : Իպրահիմ, որ այդ ատեն Պէլօպօնէսի ներսերն էր, պատասխանեց թէ ինքը զինագուլ ըրած էր :

Այսպիսի ծաղր մը երկար չէր կրնար աւել : Երեք ծովակալները խորհուրդ դումարեցին և որոշեցին թէ քանի որ իզուր մեղմ միջոցներու դիմած էին Իպրահիմը զսպելու համար, հիմա բռնութիւն գործածելու էին : Այս ժողովը տեղի ունեցաւ ռուսական դրօշակիրին վրայ և գործողութեան յատակադիծը որոշեցաւ Փրանսական ասլասի մը վրայ : Գործավարութեան այս միջոցը ընտրեցաւ, որովհետև կոմս Հէյալըն, իբր երծովակալ իր միւս պաշտօնակիցներէն բարձր էր, և այդ պահուն ալ Փրանսականէն աւելի լրիւ քարտէզ մը չունէին :

Իւրաքանչիւր ծովակալ, պաշտօնական հրամաններէն զատ, գաղտնի հրահանգներ ալ ունէր : Սըր Էտւարտ Քօտրինկիթըն ատկէ զատ նամակ մըն ալ ստացեր էր Ստրասթօրտ Քանինէն, Պօլսի անգլիական դեսպանը, որով վերջինս որոշապէս կ'ըսէր անոր որ թնդանօթի ռումբեր գործածէ, եթէ ունէ ուրիշ կերպով բան մը գլուխ չէր կրնար հանել :

Սըր Էտւարտ անկեղծ և ջերմեռանդ յունասէր մըն էր : Ան զայրացած էր Իպրահիմին դէմ իր խոստմնադրութեան և տմարդութեան համար : Թէև երևութապէս իր համբերութիւնը սահման չունէր, և իր նպատակները պահեց իր սրտի խորքը, բայց այդպէս ըրաւ քանի որ պիտի չկրնար հաճեցնել, ինչպէս որ վերջերը չհաճեցուց, անգլիացի բարձր ազնւականութեան մէկ մեծ մասը : Սակայն մէկը չի կրնար ուրանալ թէ ան էր որ առաջնորդեց առաջապահ գունդին՝ նավարինի միւսիլման նաւերուն մէջ :

Երբ ծովակալ տը Ռիննին Արևելք եկաւ, նախապաշարւած էր թիւրքերուն ինպաստ : Ժամանակ մը հոն անցնելէն և աւելի լաւ իրադեկ ըլլալէն ետք, բոլորովին փոխուեցաւ : Իթակայի մէջ, մէկէ աւելի անգամներ ջերմ հա-

մակրանք ցոյց տուաւ հայրենասէրներուն: Իպրահիմի ջարդերն ու նենգութիւնը անտանելի կը թւէին անոր, և յօժարակամ համաձայնեցաւ անգլիացի ծովակալին հետ անոր դաս մը տալու:

Կոմս Հէյտըն նոր հասած էր Միջերկրական: Յունական յեղափոխութեան մասին միայն շշուկներէն բան մը լսած էր, որովհետեւ հազիւ թէ յունասէր ռուս գտնէր Յունաստանի մէջ: Իբրեւ օրթօտօքս քրիստոնեայ մը ան այնքան կ'ատէր տաճիկները, որքան յոյները կ'ատէին: Իբրեւ գիււանազէտ, ամէն բանէ աւելի կը ցանկար թիւրք նաւատորմիդին խորտակումը:

Միւսիւման դրօշակիրին վրայ դեռ նոր իմացած էին որ դաշնակից նաւերը դուրսը պարանած էին: Թէեւ թւով նըւազ իրենցինէն, սակայն ահարկու սպառազինում մը ունէր ան: Ռուսական բաժինը կը բաղկանար այն նաւերէն որ մենք թւեցինք: Ֆրանսականը կը բաղկանար իրենց դրօշակիր «Սիրին»էն, վաթսուներեքանոթ, «Սկիփիօն», «Թրիտէնթ» և «Պրէսլօ», ամէն մէկը եօթանասունըջորս, և «Արմիտ» և «Ալիփօն» քառասունըջորս ամէն մէկը: Անգլիական նաւերն էին՝ «Ասիան», ութսունըջորս թնդանոթ, «Ճէնօան» և «Ալպիօնը», եօթանասունըջորս, «Կլասիօն»՝ յիսուն, «Բամպրիան»ը՝ քառասունըութը, «Տարթմաութ»՝ քառասունըջորս, «Բալաօթ»՝ քսանութը, «Ռօզ»՝ տասնութը և «Մօսկիթօն», «Պրիսքը» և «Ֆիլօմէլը» տասնական իւրաքանչիւրը: Եւրօպական նաւատորմիդին վրայ կար հազար երեք հարիւր քսանըջորս թնդանոթ, իսկ տաճիկականին վրայ երկու հազար երկու հարիւր քառասուն:

— «Չէ՞ք տեսներ որ անոնք եկած են մեր վրայ յարձակելու նպատակով,» ըսաւ Թահիր փաշան եգիպտացի ծովակալին:

— «Մենք պէտք է անմիջապէս լուր խրկենք Իպրահիմին որ հոս վերադառնայ: Պատասխանատուութիւնը շատ մեծ է, եթէ մենք առանձին ուէ՛ք քայլ առնենք: Անոնք միտք ունին մեզ վանել Նավարինէն և դարձնել Պօլիս ու Ալէքսանդրիա,» ըսաւ Առնալուտ փաշան:

— «Անոնք թող մտադրեն ինչպէս որ կ'ուզեն, որո՞ւ հոգ,» ըսաւ քափտան պէյը: «Ամէնամեծ անպատուութիւնը պիտի ըլլայ մեզի համար, առանց հրամանի մը սուլթանէն որ այսպիսի նաւատորմ մը ունի, թողնելու նաւաճած Պէլօպօնէսը՝ միայն անոր համար որ կեալուրները այդպէս կը

հրամայեն: Լաւ է ամէն բան կորսնցնել քան համակերպիլ ատոր:»

— «Ես, պարոններ անկարող եմ տարբեր կարծիք յայտնել,» ըսաւ Առնալուտ փաշան: «Մարգարէին գրիչովը, որով Ղուռանը գրեց, մենք պէտք է Իպրահիմ փաշային լուր խրկենք որ վերադառնայ, որովհետեւ մեր դործերը շատ կնճռոտ են: Եթէ կեալուրները մէյ մը Նավարին մտնան, Գաբրիէլ իր փողը պիտի հնչեցնէ: Թո՛ղ այն իրողութիւնը որ ոսկորներ պիտի կոտորուին, և մարմիններ պիտի բզկտուին, և մազեր պիտի փետուին արմատներէն, պատերազմ պիտի ունենանք աշխարհի երեք մեծ տէրութիւններուն հետ: Օսմանի կայսրութիւնը դատաստանի օրը պիտի գըտնէ: Ենթադրեցէ՛ք վայրկեան մը որ յաղթւինք — թէեւ ատանկարելի է, քանի որ մեր նաւատորմը անոնցինէն երեք անգամ մեծ է և ունինք միջնաբերդ ինչպէս նաև ցամաքային մարտկոցներ որոնք պիտի օգնեն մեզի — սակայն ենթադրենք որ մենք յաղթւինք և մեր նաւերը այրւին: Այն ատեն Եգէեան բոլոր կղզիները, ամբողջ Պէլօպօնէսը և յոյն մայր ցամաքը, — մէկ խօսքով, Թիւրքիոյ բոլոր քրիստոնեաները, որոնք եօթը տարւայ ընթացքին մէջ մեծ ծախսով ընկճած ենք, մէկէն նորէն զէնք պիտի վերցնեն: Ի՞նչ նաւով ուտելիք պիտի բերենք մեր երեսուն հազար մարդոց բանակին, որ հոս ունինք, և ինչպէ՞ս պիտի օգնենք անոր:»

— «Եւ մարգարէն ինչո՞ւ երկինքն է,» ընդմիջեց Թահիր փաշան երկչոտ Պարթաքասը:

— «Մարգարէն հոն է հաւատացեալներու միտքերը լուսաւորելու համար և հեռու պահելու անոնք սխալմունքներէ: Երբ ան ճշմարտութիւնը ցոյց կուտայ անոնց, և անոնք չեն հետևիր, երբ յամառութեամբ և անձնական նկատումներով կը զոհեն իրենց ժողովրդին և կրօնին բարօրութիւնը, այն ատեն անշուշտ մարգարէն և Ղուռանը պիտի ազատեն իրենցինները, բայց յանցաւորները պիտի նետեն դժոխքին և յաւիտենական տանջանքներուն մէջ: Մենք մարդը ձեռակերպած ենք, և անոնց աչք և ականջ տուած ենք, կ'ըսէ Ղուռանը,» աղաղակեց Առնալուտ փաշան տաքնալով, ու ոտքի ելաւ:

— «Այդպէս ուրեմն, եթէ կեալուր ֆրէնկները նաւահանգիստը մտնան և մեր վրայ յարձակին, ձեր վսեմութիւնը ըսել կ'ուզէ թէ ձեռքերնիս ծալած հանդարտ նստելո՞ւ ենք,» կրկնեց Թահիր, բարձրաձայն:

— «Ընդհակառակը, բայց ես ըսել կ'ուզեմ թէ պատ-
րաստեցիւ ես, և ամէն զգուշութիւն ձեռք առնելու ես, և
և խուսափելու ես որքան կարելի է ընդհարումէ: Երբ
անոնք մեզի ստիպեն գործի, այն ատեն, պատերազմական
ձիերով, որոնք կը ճղքեն թշնամուն գումարտակները և
մարգարէին օգնութեամբ կ'անցնին միւս կողմը, այնատեն
մենք ինքներս կը մտնանք ծուխին մէջ: Սակայն պէտք է
լուր խրկենք Իսլրահիմին որ վերադառնայ: Ո՞վ պիտի առ-
նէ նաև պատասխանատուութիւնը սուլթան Մահմուտին հետ
հաշիւ տեսնելու:»

— «Ոչ մէկը կրնայ աւելի խելացի և աւելի պատեհ
խրատ մը տալ քան Առնափուտ փաշան: Այդ կերպով գոր-
ծելու ես,» ըսաւ Մուհարէմ պէյ: «Պէտք է որ պատրաստ
ըլլանք և Իսլրահիմին լուր խրկենք:»

Առնափուտ փաշան Քափտան պէյի դրօշակիր նաւուն
վրայ հաստատած էր իր բնակութիւնը: Այդ ամբողջ օրը
անհանգիստ անցուց, տեսնելով թիւրքերու պատերազմա-
կան պատրաստութիւնները: Անոնք բացին թնդանօթները
և լեցուցին, խարխիւները պինդ քաշեցին, և դստիկոնին
վրայ բերին զնդակներու և վառօդի պաշար: Առնափուտը
փորձեց միջոց մը գտնալ ցամաք ելլալու, և վերջացնելու
իր վտանգաւոր բնակութիւնը դրօշակիրին վրայ: Ան լաւ
հասկցած էր թիւրքերու կարգապահութեան պակասը, ան-
հեղանդութիւնը և անոնց կոյր գրգիռները: Ան չարունակ
կը կրկնէր ինքնիրեն, «Եթէ միայն անոնցմէ մէկը անգամ
մը կրակէ եւրօպացիներուն վրայ, կռիւ տեղի պիտի ունե-
նայ:» Կը խորհէր Լէփանթօի և Ապուքիրի մասին:

Յաջորդ օրը, հոկտեմբեր քսանին, թրքական նաւատոր-
մը մահիկի մը ձեռով շարեցաւ: Մէկ ծայրը Սֆաքթէ-
րիօի հրանդանն էր, մինչդեռ միւսը Իսլրահիմի բանակին
կը հասնէր, նաւահանգստին մոտքը, Նավարինի աքրօփօլի-
սին տակ: Նաւատորմը կը բաղկանար հարիւր տասնեկինը
առաջատանակերէ, երեք մարտանաւ, տասնըվեց ֆրէ-
կաթ, քսանեօթը պրիկ, քառասուն զինւած փոխադրանաւ,
և վեց հրձիգ նաւ:

Այս զօրութեան մեծագոյն մասը կը մնար նաւահանգս-
տին մոտքը: Փոքր նաւերը մեծերուն ետևի տարածու-
թեան վրայ կը մնային: Հրձիգները զետեղւած էին ետևը՝
նաւահանգստի մոտքին ծայրը, որպէսզի միասին կարենան
համադրմել ուէ թշնամու վրայ մահիկին կեդրօնը:

Առաւան ժամը տասին Առնափուտ փաշան այցելութեան
գնաց եգիպտական ծովակալ Մուհարէմ պէյին: Հազիւ
ոտքը դրօշակիր նաւուն վրայ դրած և սկսած էր խօսիլ
պատրաստութիւններու մասին, երբ տեղեկացուցին անոր
թէ անգլիական նաւակ մը նաւահանգստին բերանը կը մըտ-
նէր և դէպի իրենց նաւը կուգար:

— «Անգլիացի են անոնք,» ըսաւ դրօշակիր նաւուն պաշ-
նորդներէն մէկը, «և պաշտօնեայ մը կը բերեն:»

Մուհարէմ անմիջապէս հրաման րրաւ որ օտարականը
ընդունելի մեծ քաղաքավարութեամբ, և նաւաստիներու
մեծ մասը դստիկոնին վարի կողմը երթայ, որպէսզի ուէ
անտեղութիւն չսպտաւի:

Մօտեցող նաւակին մէջ էր գնդապետ Քրատօք, որ ե-
րեք ծովակալներէն միացեալ նամակ մը կը բերէր Իսլրա-
հիմ փաշային:

— «Նորին բարձրութիւնը, իմ տէրս հոս չէ,» պատաս-
խանեց Առնափուտ փաշան, գլխաւոր թարգմանը: «Մեզմէ
մէկը չի կրնար բանալ ատ:»

— «Ո՞ր է ինքը,» հարցուց անգլիացի գնդապետը:

— «Չեմ գիտեր, միայն այնքան գիտեմ որ ամէն օր
կ'սպառնի:»

Գնդապետ Քրատօք քաղաքավարութեամբ մը մեկնե-
ցաւ, իջաւ իր նաւակը, և վերադարձաւ, ետ տանելով կըն-
քւած նամակը:

— «Ի՞նչ կը կարծէք թէ այդ նամակը պարունակէր,»
հարցուց Մուհարէմ Առնափուտ փաշային:

— «Ո՞վ գիտէ: Որքա՞ն կը փափաքիմ որ Իսլրահիմ վե-
րադառնար: Ես պիտի ջանամ համոզել զինքը որ գոհացու-
ցիչ կարգադրութիւն մը ընէ անգլիացուն ու Քրանսացուն
հետ, որովհետեւ կը տեսնեմ որ բան մը պիտի պատահի:»

Կէս օրւան մօտ էր: Քափտան փաշա Թահիրն ալ ե-
կած էր, անոր ֆրէկաթը ամէնէն մօտիկն էր, Մուհարէմ
պէյինին անմիջապէս քովը: Խօսակցութիւնը անդադար կը
դառնար գնդապետ Քրատօքի նամակին վրայ:

Անոնք ճաշի նստած էին, և կարգը պտուղին եկած էր,
երբ յանկարծ դրօշակիր նաւուն վրայ տարածայնեցաւ թէ
անգլիացիք Նավարինի ծոցը կը մտնէին:

— «Վիճակը ձգւած է,» աղաղակեց քափտան պէյ, ձեռ-
քը աղդրին դարնելով: «Ես ձեզի ըսի թէ անգլիացիք կա-
տակ չեն ընէր:»

— «Ես ալ այդպէս չըսի՞» աղաղակեց ԱռնաՎուտ փաշան, ոտքի ելլալով և հեռագրի տակ մը բռնելով:

Անոնք փութացին դատիկոնին վրայ:

«Ասիա» դրօշակիրը առաջ անցած կը ձեղքէր ծովը և կուգար դէպի անոնք, անոր անմիջապէս կից կը հետևէր «Ճէնօան» և «Ալպիօնը»: Միւսնոյն ատեն միջնաբերդի մակոյկը արագաբար կը մօտենար եգիպտական դրօշակիրին:

— «Անգլիացիները պատրաստ են կուռելու: Անոնց լուցկին վառած է և հրետաձիգները իրենց թնդանօթներուն քովը կեցած են» աղաղակեց ԱռնաՎուտ փաշան, որուն դէմքը սարսափի արտայայտութիւնով մը համակւած էր:

Մակոյկը հասաւ: Մէջի պաշտօնեան տեղեկացուց թէ ինքը խորկւած էր պահագուռի հրամանատարին կողմէն անգլիացի ծովակալին ըսելու, թէ Իպրահիմը հրաման տւած չէր ունէ նաւ ներս թողնելու, բայց ծովակալ Բօտրինկթըն բարկացած՝ պատասխանած էր թէ ինքը եկած չէր հրաման ըստանալու, այլ հրաման տալու, և եթէ թիւրքերը փորձեն մէկ հատիկ հարւած մը արձակել իր վրայ, ինք պիտի խորտակէ ամբողջ թիւրք նաւատորմը:

— «Կը տեսնամ որ խնդիրը վերջացած է: Կեանքները իրենց սուրբերը քաշած են Իսլամին դէմ: Մենք պիտի կուռնք այս դիշեր: Իմ մակոյկս, չո՛ւտ» աղաղակեց քափտան պէյ, արագաբար իջնալով նաւու նրբանցքներէն, իր Ֆրէկաթը վերադառնալու համար, որուն զուգահեռաբար ատրճանակի մը հեռաւորութեան վրայ անգլիացի ծովակալը խարխալ ձգած էր:

— «Մենք կորսուած ենք: Ահա կուգան միւս նաւերը: Անոնց ետև են Փրանսացիներն ու ռուսը: Ի՞նչ պիտի ըլլանք մենք» աղաղակեց ԱռնաՎուտ փաշան, յուսահատ, մեքենաբար ամէն կողմ դարձնելով իր դիտակը:

Մուհարէմ պէյ այդ բոլորն իր խուցը կը մտնէր սուրը առնելու համար:

— «Մի վախնաք, վսեմութիւն» ըսաւ ընտանի ձայն մը թիւրքերէն: «Երբ մենք այնքան թնդանօթներ ունինք, պիտի վախնա՞նք Ֆրէնկներէն»:

Այդ ձայնը ջլատեց Պարթաքասը իր սարսափներուն մէջ, նետի պէս բզկտեց անոր սիրտը: Դարձաւ և ինքզինք տեսաւ իր նախնի ծառայ, Քարա Սէյիտ Ալիին դիմաց: Այդ մարդը հսկայի մը պէս կը բարձրանար անոր ետև. հագած էր կանոնաւոր արաբ բանակի յիսնապետի մը համազգեստը:

— «Ինչպէ՞ս եկար հոս, Քարա Սէյիտ Ալի»:

— «Ես Հիտրայի մէջ գերի ինկած էի և այս դրօշակիր նաւուն վրայ գտնուող յոյն քանի մը գերիներու հետ փոխանակեցայ: Քանի որ ես կէս ձուկ եմ, ինչպէս գիտես, խորհեցայ թէ հոս մնալու եմ»:

Միւսնոյն ատեն Պարթաքաս մտաբերեց իր բոլոր անձնական յարաբերութիւնները այս մարդուն հետ, դժոխային առնաՎուտը Փսարայի, իր դաւաճան ծառան Եանիայի մէջ, այն մարդը որ արգիլեց Լամբրոսը թունաւոր կերակուրներ տալու էր, և նաւաստիները անբարոյացած, Պարթաքաս ոչինչ չէր կրնար ընել: Ընդհակառակը, պէտք էր խնամով վարէր այս մարդուն հետ, պէտք էր թերևս շողոքորթել զայն, որպէսզի կարողանար անոր օգնութիւնը վայելել պէտքը եղած պահուն:

— «Կը սիրե՞ս նաւագնացի կեանքը: Տե՛ս, Փրանսացի ծովակալը խարխալ ձգած է: Ահա ռուսականն ալ կուգայ»:

— «Վսեմութիւն, պիտի կուռնք. պիտի կուռնք: Լաւ է որ դուք վար ամբարը երթաք, ես Փսարայէն կը յիշեմ որ դուք լաւ նաւաստի մը չէք»:

— «Է՛հ, իմ բարի Քարա Սէյիտ Ալի: Եթէ միայն կամող ըլլայի ցամաք ելլալ: Ոճիր մըն էր հոս գալս և ցամաքը՝ բանակին մէջ չմնալս»:

Այդ վայրկեանին Մուհարէմ պէյ դուրս եկաւ իր խուցէն, «Վսեմութիւն, հաճեցէ՛ք ձախակողմի մարտկոցներուն հող տանիլ: Ես միւսներուն պիտի հրամայեմ: Ամէն մէկը իր պարտականութիւնը պէտք է կատարէ այսօր: Քլէյիսօփայի կուէն իվեր ես ձեր կարողութիւնը լաւ կը ճանչնամ և ձեր քաջութիւնն ալ Քանարիսի հրձիգ նաւուն դատիկոնէն: Ես աւելի արժանաւոր օգնութիւն մը չէի կրնար վայելել»:

— «Գլխուս վրայ» մրմնջեց Պարթաքաս շփոթւելով:

Քարա Սէյիտ Ալին աչքերը խոշոր բացաւ եգիպտացի ծովակալին և Պարթաքասին վրայ: Չէր կրնար հաւատալ թէ Մուհարէմ պէյ իսկապէս անոր այսպիսի պատասխանատւութիւններ կը վստահէր:

Կէս ժաման մէջ երեք դաշնակից նաւատորմները դիրքեր գրաւեցին հետեւեալ կերպով. —

Անգլիական դրօշակիրը կեցած էր Մուհարէմ պէյի և Քափտան պէյի նաւերուն միջև, քովքովի «Ճէնօան» ու «Ալ-

պիօնը» ուրիշ երկու մարտանաւերու և երկ-յարկենիներու մօտ էին :

Եգիպտական նաւատորմին աջ կողմի չորս նաւերը թող-ւած էին Փրանսացիներուն, և Նավարինի միջնաբերդին տա-կիններն ալ՝ ռուսներուն :

Ֆրանսական դրօշակիրը միայն ատրճանակի մը հեռա-ւորութեան վրայ էր «Էդանիէէն», մեծ եգիպտական Փրէ-կաթը, վաթսուներչորս թնդանթնոց, Հասան պէյի հրամա-նատարութեան տակ :

Ֆրանսական Փրէկաթը՝ «Արմիտ», երկայնքին կեցած էր գրեթէ մէկուկէս մղոն հեռու այն Փրէկաթէն որ նաւա-հանգստի մուտքին մօտ կը պաշտպանէր Սփաթէրիա կղզիին մարտկոցներէն : «Արմիտին» ետեւն էին «Քամպրիան», «Կլասքօն» և «Թալպօթը» :

«Տարթմաութը», «Մօսքիթօն», «Ռօզը», «Պրիսքը» և «Ֆիլօմէլը» կը հսկէին վեց միւսիւման հրձիգ նաւերուն :

Առնաւուտ փաշան իր դիտակով գացած էր եգիպտա-կան Փրէկաթին յետակողմը : Հոն էր նաև Քարա Սէյիտ Ալիին կայանը :

— «Անգլիական դրօշակիրը խարսխած է շիտակ մեր և Քափտան պէյի նաւերուն մէջ տեղ», նկատեց ան, քիչ ետք : «Անգլիացիք հանդարտ պարանած են և նաւաստիները շար-ւած չեն : Անոնք կուէլու մտադրութիւն չունին և իրերը աւելի խաղաղ կը թւին :»

— «Լսած էք, վսեմութիւն, թէ ի՞նչ ըսած է Քօտրինկ-թըն նաւահանգիստը մտնելու պահուն : Յայտարարած է որ եթէ մենք կրակենք իրեն, մեզի օդը պիտի հանէ : Հի-մա կը կարծե՞ս որ այսքան խենթ թիւրքեր, այսչափ բազ-մաթիւ նաւերով պիտի հանդուրժեն այսպիսի լրբութեան մը կեանքով մը և պիտի չարձակեն քսան զնդակ մէկի փոխարէն :»

— «Ո՛չ, ինչպէս որ կը յուսամ մարդարէին վրայ : Եթէ մենք սկսինք կուլիլ, իմ Քարա Սէյիտ Ալիս, այս երեք դե-ւերուն դէմ, անոնք մեր վրայ պիտի թափւին Ազրամի ա-հարկու թռչուններուն պէս : Միայն թող այսօր չպատահի ատ, որովհետեւ վաղը ինքզինք կը հոգայ : Ես այս իրիկուն Փրիկոս կ'երթամ, ուր կը գտնուի Իպրահիմ և ան գալու է Հոս խնդիրները կարգադրելու համար : Ի՞նչ կրնամ ըսել : Յամաքին վրայ ես այսքան չեմ վախնար, բայց Հոս՝ զնդակ-ներու և ալիքներու մէջ : Գիտես որ ես չեմ կրնար լողալ :»

— «Ես Հոս եմ ձեզի ծառայելու, վսեմութիւն», ըսաւ առնաւուտը, արհամարհական ժպիտով մը :

— «Շնորհակալ եմ, իմ հաւատարիմ Քարա Սէյիտ Ալիս :»

Առնաւուտը ոլորեց իր պէխը և երկարածիգ նայածք մը նետեց Պարթաքասին : Ծանօթ անոր դործերուն, ինքը լիովին համոզւած էր, որ եթէ իրերը հանդարտին, այս գողդոջուն գաճաճը անգթօրէն պիտի խնար իրեն վրայ :

Եւ իրաւ, Առնաւուտ փաշան, երբ դուրսի գործերը սկսան նւազ սպառնական դառնալ, կ'ըսէր ինքնիրեն թէ իր անցեալ կեանքին ծանօթ եղողներէն միայն այս մարդը կենդանի մնացած էր : Վրէժխնդրութեան ծարաւը արթն-ցաւ երբ յիշեց թէ ինչպէս Քարա Սէյիտ Ալին վարւած էր իրեն հետ :

Իր վարմունքը անոր հետ պակաս բարեկամական և քիչ մըն ալ խիստ եղաւ :

Նորէն, նայածքը դարձնելով «Ասիա» նաւուն, տեսաւ որ անոր նւագածու խուճը հաւաքւած էր դստիկոնին վրայ, կարծես նւագելու համար :

— «Բան մը պիտի չպատահի», դիտել տաւ ան Մու-հարէմ պէյին : «Այս մարդիկը գէշ նպատակ չունէին Հոս գալով :»

— «Ո՛չ, ես ալ նոյնը դիտեցի», պատասխանեց ան : «Ա-նոնք միայն մեզի պէս պատրաստուած են պատահականու-թեան դէմ : Անոնք նոր պատրաստութիւն չեն տեսնար և մինչև իսկ կրակները կը մարեն :»

Առնաւուտ փաշան նաւուն յետակողմէն իր տեղը վե-րադառնալով, ցած ձայնով մը ըսաւ Քարա Սէյիտ Ալիին, «Կը յիշե՞ս ինծի դէմ քու ոճիրներդ ու դաւաճանութիւնդ : Մարգարէն վերջապէս ճանկերուս մէջ նետեց քեզի :»

— «Արդէ՛ն», ըսաւ առնաւուտը ինքնիրեն, առանց բառ մը արտասանելու իպատասխան :

Պարթաքաս դեռ Մուհարէմ պէյին քով հասած չէր, երբ հրացանի ձայներ լսեցան և քանի մը վայրկեան ետք թնդանթի առաջին, երկրորդ և ապա չորրորդ գոռումներ :

Կռիւր սկսած էր հետեւեալ կերպով : «Տարթմաութ» Փրէկաթէն քանի մը նաւակներ խրկւած էին թրքական հրձիգ նաւերուն՝ պահանջելով որ դաշնակից նաւատորմի-դէն քիչ մը հեռու քաշւին : Թիւրքերը կ'ամենաթաղերին թէ անգլիացիները մտադիր էին բռնել և խորտակել հրձիգ նաւերը, կ'ամ որովհետեւ երկու օրէ իվեր կատաւած և պատ-

րաստւած էին կուելու, — կրակեցին մակոյկներէն մէկուն վրայ, սպաննելով Ֆիցրոյ, հրամանատար սպան, ինչպէս նաև քանի մը նաւաստիներ:

«Տարթմառութիւն» ու «Սիրէնը» անմիջապէս թեթև կռիւ սկսան՝ նաւակին օգնելու համար: Թիւրքերուն գործին չեկաւ ատ, բայց սկսան ռմբակոծել:

Յրանսացի ծովակալը այն ատեն ծովային փողով մը պոռաց «Էզանիէի» հրամանատար Հասան պէյին, որ եթէ իրեն վրայ չկրակեն, ինքն ալ անոնց պիտի չկրակէր: Հազիւ հազ վերջացած էր խօսքը, երբ այդ ֆրէկաթէն երկու գնդակներ ինկան «Սիրէնի» դասիկոնին վրայ և սպաննեցին երկու նաւաստիներ:

Ամէն դէպքէն գնդակները արդէն սկսած էին նավարինի հօրիզօնը ճեղքըրտել: Նաւերը և ծոցին մակերևոյթը ծրարւեցան և թաղւեցան ծովի խիտ ծալքերուն մէջ: Ռմբաձգութեան վայրկենական փայլատակները միայն ու նաւատորմիդներու դիրքերուն մասին յիշողութիւնը զանազանել կուտային թէ ո՛րն էր թշնամին և ո՛րը բարեկամը:

Մուհարէմ պէյն ու Պարթաքասը կը դողդոջային և իրենց վատասիրտ օրինակով լքում պատճառեցին միւսներուն:

— «Մենք նաւակ մը խրկելու ենք անգլիացի ծովակալին որ մեր վրայ չկրակէ և մենք ալ իրեն չենք կրակեր», ըսաւ Մուհարէմ պէյը:

— «Այո՛, այո՛, խրկենք», պատասխանեց Պարթաքաս, որ հազիւ կրնար իր ոտքերուն վրայ կենալ:

Նաւակ մը, դրօշակիր նաւուն ամէնաքաջ նաւաստիներուն ձեռքով խրկեցաւ «Ասիան»՝ վերը ըսած նպատակին համար:

— «Վսեմութիւն, ինչո՞ւ ձեռքերնիս ծալած կը նստինք հոս, մինչդեռ հազարաւոր մարդիկ օդը կը նետւին և կ'ըսպաննւին: Անգլիացի ծովակալը դիմացնիս առեր ենք լոկ վրա՞ն նայելու համար:»

— «Սպա-սէ, Գարա Սէյիտ Ալի: Հի-մա մենք պիտի սկըսինք: Ժա-մա-ցոյցս առ և մօտս կեցիր: Ե-ե-թէ ազա-տես դիս, ես քեզ ֆ-ֆ-ֆրէ կ-կ-կաթին ն-ն-նաւա-պ-պ-պետ պիտի կ-կ-կար-գեմ:»

Անյազ առնավուտը առաւ ժամացոյցը և, առանց պատասխանի, գրպանը դրաւ: Խառնաշփոթութիւնը, բամբիւնը, գոռումը, ծուխը, գնդակներու սոյլը, վիրաւորւածներու ու մեռնողներու հոգեվարքի ճիշերը կը լեցնէին իր

միտքը այնքան որ մինչև իսկ գլուխը չդարձուց Պարթաքասին նայելու:

Անգլիացի ծովակալի կողմէն կուր մը, տեղապահ Տիլքի հրամանատարութեան տակ, ուր կը գտնէր նաև Պետրոս Միքայէլ, «Ասիան» նաւազապետը, պատասխան մը կը բերէր: «Իր նպատակը», ըսաւ ան, «խուսափիլ է արիւնհանգեղութենէն և ինքը Մուհարէմ պէյին կրակելու չէ եթէ Մուհարէմ պէյը չկրակէ իրեն:» Կուրը ուղղակի եգիպտական դրօշակիրին տակն հասած էր, երբ Գարա Սէյիտ Ալին պոռաց, «Կեավուրնե՛ր, ֆրէնկնե՛ր», և իր հրացանը անոնց ուղղեց:

— «Կեցի՛ր, կեցի՛ր, Գարա Սէյիտ Ալի», ճշաց Պարթաքաս, ջանալով անոր թեւէն բռնել, բայց Գարա Սէյիտ Ալին մէկդի քշեց զայն, անմիջապէս կրակեց և սպաննեց նաւազապետ Պետրոս Միքայէլը:

— «Ե՛տ, ե՛տ», հրամայեց տեղապահ Տիլք: Կուրավարները շուտով վտանգէ դուրս հանեցին զայն:

Գնդակները արդէն կարկուտի պէս կը թափէին եգիպտական դրօշակիրին վրայ, որ սկսաւ անկարգ և չփոթ ռմբաձգութիւն մը: Ետքն ալ «Ասիան» իր շանթերը թափեց անոր վրայ:

— «Անիծեալ Գարա Սէյիտ Ալի: Աս ի՞նչ ձիւն բերիր գլուխնուս:»

— «Խելօք կեցիք: Հո՛ս, հո՛ս: Ո՞ւր կը վազէք, տղաք: Ամօ՛թ ձեզի», կը գոռար առնավուտը փախչող արարներուն:

Նաւահանգստին մակերևոյթը ծածկւած էր մեռնողներու ու լողորներու ծփուն դիակներով և այրւող, բոցավառ տախտակներով, կարծես հրաբուխներ մէկ անգամէն պայթած ըլլային խռովայոյզ ծովուն մէջէն: Գնդակները կը դաչէին ջուրին երեսին, ապա երկու երեք դասիւններով կ'իյնային նաւերու դասիկոններուն, կամ փախչող նաւակներուն վրայ և կը խորտակէին զանոնք: Ծովափի լեռները կը թնդային և կ'արձագանգէին ռումբերուն անդուլ արձակումէն: Աստիճանաբար ծովը աւելի խտացաւ և, ջուրին վրայ նստելով, շամանթաղի պէս ծածկեց ամէնամօտիկ առարկան անգամ: Տակաւին այրւող կտորներ հրեղէն մէթօրներու նման շարունակաբար երկնքէն վար կը պտուտկէին:

Հոկտեմբերի արևը չէր կրնար թափանցել այդ ծուխէն, ոչ ալ կրնար երևան հանել միւսիւմաններու այդ սոսկալի

անկումը, որով նախախնամութիւնը քաւել տաւ Միսօլուն-
կիի աղէտը և Պէլօպոնէսի արիւնը: Մորթութեամբ անթիւ
յոյներու սուերները ուրախութեամբ կրնային նայիլ իրենց
անանուն չիրիմներէն:

Քանի մը վայրկեանի մէջ եգիպտական դրօշակիրին գո-
գը ծածկեցաւ հարիւրաւոր գնդակներով: Իր պարաններն
ու սարքերը կտրուեցան և կայմերը սկսան երերալ: Այն
ատեն մնացող բոլոր նաւաստիները իրենք իրենք մա-
կոյկներու մէջ կամ ծովը նետեցին: Մուհարէմ պէյ, որ
ծանրապէս վիրաւորուած էր, թողուց նաւը և փախաւ: Շը-
փոթութիւնը իր գերագոյն աստիճանին հասաւ: Անոր եր-
կու կամ երեք կողմերու հրետաշարքը իր անկանոն և ան-
նպատակ արձակումներով կը նմանէր մեռնողին վերջին
շունչին:

Շուրհ ելաւ թէ Մուհարէմ պէյ սպաննուած էր: Երբ
Առնավուտ փաշան լսեց աս, ձգեց իր դիրքը և ջանաց փախ-
չիլ: Նախ ուղեց վար ամբարն երթալ: Անմիջապէս վտանգը
տեսնալով հոն վազեց ցատքելու նաւակներու մէջ, ինչպէս
կ'ընէին մնացողներուն մեծ մասը:

— «Կեցի՛ք, կեցի՛ք,» ըսաւ առնավուտը, անոր ուսէն
բռնելով:

— «Գթա ինծի, Քարա Սէյիտ Ալի: Փրկէ զիս և կը
տեսնես թէ որքան վեհանձն եմ ես:»

— «Այս բոլոր նաւակները տակն ու վրայ պիտի ըլլան:
Մենք լողալով աւելի լաւ պատեհութիւն մը պիտի ունենանք
ցամաք հասնելու,» ըսաւ կատաղի առնավուտը:

— «Օգնէ ինծի, Քարա Սէյիտ Ալի: Իմ սիրելի, սիրելի
բարեկամս: Օ՛ր, ամէնաբարձրեալ Աստուած: Կը մեռնի՛մ:
Ներէ՛ մեղքերուս:» Իր աղաւթները կը կրճատէին:

— «Այդպէս մի՛ ըներ: Եթէ մահը քեզի գտնելու է,
արդէն կը գտնէ: Սո՛ւս, զիս ալ երկչոտ կը դարձնէք:»

Միւսիւլման նաւերու պայթիւնները աւելի յաճախ դար-
ձան և գոռումները աւելի սոսկալի: Շատ մը նաւապետ-
ներ, ենթագրելով որ եթէ դաշնակիցները չպայթեցնէին
իրենց նաւերը՝ պիտի կողոպտէին անոնք, կրակ տւին անոնց
և հեռացան:

Վերջապէս բոցերը յաղթող հանդիսացան ծուխին վրայ
և հրավառեցին երկինքը:

Քարա Սէյիտ Ալին կեցաւ մահաւան մէջ տեղ, ինչ ընե-
լիքը չգիտնալով: Չորս դին նայեցաւ և տեսաւ որ անոնք

որոնք ցատքեցին ծովը կամ նաւակներուն մէջ, ընդհանուր
խառնաշփոթութեան և ջարդին մէջ աւելի քիչ պատեհու-
թիւն ունէին փրկելու, քան անոնք որ դատիկոնին վրայ
մնացին: Նաւուն մնացորդը ալիքներով քշած էր դէպի ցա-
մաք: Իր աչքերը դարձուց դէպի կայմին գագաթը և կար-
ծեց որ այդ ամէնաապահով տեղն էր, քանի որ եւրօպացիներ-
ու գնդակները հօրիցօնաբար կ'իյնային նաւուն վրայ: Հոն
կը գտնուէին արդէն բազմաթիւ ուրիշ նաւաստիներ:

Քարա Սէյիտ Ալիի ուշը գրաւեցին վայնասունները, ա-
ղերսանքներն ու խոստումները Առնավուտ փաշային, որ
փարած էր իր վզին: Մայրայեղ վտանգներու մէջ նախկին
կիրքերը կը մոռցւին: Գրկեց գայն իր աջ թւին տակ,
և, միւսով բռնելով սանդուխին պարանները, քանի մը վայր-
կեանէն վեր հանեց գայն: Գնդակները քիչ անգամ կը
վզգային հոն: Դաշնակիցները կայմին փարող նաւաստի-
ներուն չկրակեցին, իրենց միակ նպատակն էր կործանել ա-
նոնց նաւերը:

— «Ինչքա՞ն գէշ է աս,» ըսաւ առնավուտը: «Մանկու-
թենէս իվեր պատերազմի մէջ եղած եմ, բայց այսպիսի բան
ընաւ տեսած չունիմ, խուլ և կոյր դարձած եմ:» Շփեց իր
աչքերն ու ականջները, ամբողջ ժամանակը փարած մնալով
երերացող ու ճարձատող կայմին պարաններէն մէկուն:

— «Օ՛ր, Աստուած իմ, ազատէ զիս: Օ՛ր Աստուած, մեղա-
ւոր մըն եմ: Եթէ զիս ազատես, Քարա Սէյիտ Ալի, քեզի
պիտի տամ իմ բոլոր դրամս, և անապատին մէջ ձգնաւոր
մը պիտի դառնամ: Իմ կեանքս խիստ չար եղած է,» հեկե-
կաց Պարթաքաս, ջղաձգօրէն երկու ձեռքով պլլուելով պա-
րանին:

— «Մեղմէ՛ ո՞վ ողջ կը մնայ որ: Ոչ մէկը ողջ չի մնար:
Նայէ՛, ամբարը կրակ առած է:»

— «Կրա՛կ, կրա՛կ,» սկսան աղաղակել դատիկոնին վրայի
նաւաստիները և կայմին ու պարաններուն վրայ եղողներն
ալ միացան անոնց աղաղակին:

— «Ի՞նչ պիտի ընենք, իմ Քարա Սէյիտ Ալի:»

Առնավուտ փաշան հազիւ վերջացուցած էր խօսքը, երբ
առաջակայմը ծովը ինկաւ ահարկու դղրդիւնով, ձգմելով
նաւաջոյքը:

— «Ամէն բան լմնցաւ: Նայէ՛: Հիմա մենք ալ պիտի
գահավիժինք:»

— «Հիմա ուրիշ միջոց չկայ մեզի՝ բացի ջուրը ցատքե-

լէն» մընջեց առնալուտը բզկտելով իր հագուստը, փաթտոցը, անդրափարտիքն ու թեղանիքը :

— «Այսպիսի սոսկալի բարձրութենէ՞ մը» ըսաւ Պարթաքաս, բայց կրճտող աղաներով սկսաւ հանելի :

Կայմին վրայի արարները աչքերնին յառած էին կրակին առաջնադացումին վրայ : Անոնք գիտէին որ երբ վառօդարանը պայթի, մեծ նաւը օդը պիտի ցնդի : Անոնք ալ, իրենց հագուստները հանելով և Ղուռանէն համարներ քաղելով, պատրաստեցան ջուրը նետելու :

Ծերունի տէրվիչ մը ձեռքերը կուրծքին վրայ ծալած կեցած էր անոնց առջևը : «Կը տեսնամ զձեզ, արքայութեան անուշ աղբիւրներ», աղաղակեց ան : «Կը տեսնամ զձեզ, Գաբրիէլի երկնային ընկերները — Ալի, Ֆաթմա և Միքայէլ : Դուք կուգաք բանալու հարազատ արքայութեան դռները : Այսպիսի օրհնութիւններու մի յուսաք դուք, սատանի որդիներ, դուք ճշմարիտ Աստուածը ուրացող ստախոսներ : Դժոխքը շուտով ձեզի պիտի կլլէ :» Ու առաջ ցատքեց ան, ձեռքերը դեռ ծալւած, թախանձելով միւսներուն ալ որ հետեին իրեն :

Նաւուն ընդերքէն, հրաբուխի մը պէս, արդէն դուրս կը ժայթքէր սոսկալի տաքութիւն մը և ամէնասե ծուխ մը : Դստիկոնը, հոս ու հոն պատուաւած, ահարկու խառնարանի մը կը նմանէր, որուն տակ կը փայլէին քարածուխի շիկացած կայծեր, որոնք մօտալուտ պայթիւնին ատեն հօրիզօնը պիտի ծածկէին հրեղէն կարկուտով մը : Ով որ վայրկեան մը ևս յապաղէր կայմերուն վրայ՝ ազատելու ամէնափոքր յոյսն անգամ կորսնցնելու էր :

Արարները, ջերմեռանդօրէն աղօթելով, վար ցատքեցին : Քիչեր ազատեցան, բայց մեծ մասը ճգմաւելով կորսնեցան : «Դժոխք է աս», ճշաց առնալուտը :

— «Աստուծո սիրուն զիս մի թողուր : Կ'աղաչեմ, Քարա Սէյիտ Ալի :»

Առնալուտը այս աննկարագրելի վայրկեաններուն մէջ միայն ինքնիր մասին կը խորհէր : Հանւած պատրաստ էր ցատքելու, վրան ոչինչ չէր մնացեր բացի գօտիէն ու վառօդի արծաթէ սրակէն, իր կաշիէ փոկով : Իր շփոթութեան մէջ մոռցած էր դանոնք :

Տեսնալով որ Քարա Սէյիտ Ալին մտադիր էր թողուլ զինքը, Պարթաքաս ձիւ մը գրկեց զայն իր բազուկներով, և այդպէս յուսահատօրէն բռնեց կեցաւ :

— «Կեցի՛ր : Թող տուր ձեռքերս, շուն : Ինչպէ՞ս կըրնամ լողալ : Ես չեմ թողուր զքեզ : Թող տուր ձեռքերս : Վզէս բռնէ :»

Հակառակ իր հսկայական ուժին, իզուր ջանաց ինքզինք ազատել : Երկու երեք անգամ սպառնալով ու հայհոյելով, թոթեց ինքզինքը երեքացող կայմին վրայ : Յուսահատութիւնը Պարթաքասին բազուկները պողպատէ օղակներու փոխած էր :

— «Երբ ջուրին մէջ ըլլանք, զքեզ թող կուտամ : Ազատէ զիս և պիտի տեսնես :»

Վտանգը աւելի կը մօտենար, նաւուն վերջին վայրկեանը հնչած էր : Վայրկեան մը ևս և բոցերը պիտի հասնէին իրենց, և ծովը իրենցմէ կը ծածկէր թէ ո՛ւր էր դստիկոնը և ծովը :

— «Քիչ մը ևս բարձրացիր ուսերուս վրայ», ըսաւ առնալուտը, մէկ փորձ մը ևս իրեն ցոյց տալէ ետք թէ անկարելի էր իրեն այդ բռնէն ազատիլ :

Աստիճանաբար Պարթաքաս արձակեց Քարա Սէյիտ Ալիի բազուկները և ուժով կպաւ անոր ծոծրակին : Գոցեց իր աչքերը, ծալլեց իր ոտքերը անոր կուրծքին վրայ և սրտազին հայցեց Ամէնաբարձրեալին գթութիւնը :

Առնալուտն ալ նոյնքան ջերմեռանդօրէն խնդրեց Մարգարէէն որ ազատէ զինքը Ապու Հալէմէն, որ բոցերու հայրն է : Ծօճեցաւ մէկ երկու անգամ, և երրորդ անգամին, երբ նաւուն կազմը դէպի ջուրը ծռեցաւ, ցատքեց ծովը :

Առնալուտ փաշայի ձայնը դողդոջուն հառաչ մը արձակեց և ապա լռեց յաւիտեան : Թշառականը խրւեցաւ դրօշակիր նաւու հրդեհին մէջ :

Քարա Սէյիտ Ալին դրօշակի մը պէս փակած մնաց պարաններէն մէկուն : Իր արծաթէ սրակը, ցատքած վայրկեանին կարթի մը պէս անցած էր պարաններէն մէկուն : Իր ցատքած պահուն պարանը թուլցաւ աղեղի մը պէս և անմիջապէս ետ քաշեցաւ : Այսպէսով նետեց Պարթաքասը իր ազատարարի կոնակէն դէպի նաւուն ամբարը և պահեց առնալուտը օդին մէջ :

Քարա Սէյիտ Ալին երկու ձեռքերով բռնեց պարանը և սկսաւ վար իջնել դէպի առագաստակալը, որպէսզի անգամ մը ևս ցատքէ : Ծիշդ այդ վայրկեանին դրօշակիրի վառօդարանը կրակ առաւ և դրօշակիրը կտոր կտոր եղաւ :

Քարա Սէյիտ Ալին, սոսկալի կերպով այրւած, նետւած էր հեռուն ծովուն վրայ: Հոն ֆրանսական նաւակ մը վերցուց զայն և փոխադրեց նաւուն հիւանդանոցը: Անոր երկու սրունքներն ու մէկ բազուկը կտորած էին:

Այդ կէսօրէն ետք, ժամը հինգին ատենները, դաշնակիցներու կրակը դադրեցաւ: Շուտով ծովը սկսաւ բարձրանալ և հօրիզօնը երևան գալ: Ամէն տեղ այրուող նաւեր կը տեսնէին: Ծովային պատերազմներու պատմութիւնը ատկէ աւելի խզճալի տեսարան մը չի կրնար ընծայել: Ոչ թիւրք նաւատորմի խորտակումը Տօն Ժուանի ձեռքով՝ Լէֆանթօ, ոչ ալ Չէչմէինը՝ Էլֆինսթօնի ձեռքով, կրնային բաղդատութեան դրել: Հարիւր տասնհինգ թրքական նաւերէն, որոնք հպարտօրէն կը սահէին պատերազմէն առաջ, միայն քսանեկընդ հատ մնացեր էր:

Սուլթանին գոռոզութիւնը ու իպրահիմին յամառութիւնը չկտրեցաւ այս կռուով, որ օրհասական էր իրենց դատին համար: Խաղաղութիւնն ու անկախութիւնը չեկան անմիջապէս, բայց երկուքն ալ ժամանակի խնդիր էին միայն: Հօմէրական փիլօսի աւերներէն և իդօմի բարձունքներէն, սուերները բոլոր յոյներու, որոնք բնակած են անոնց վրայ Նեստորի օրերէն ի վեր՝ կրնան օրհնել սըր Էտւարտ Քօտրինկթընի, Շըվալիէ տը Ռինէիի և կոմս Հէյտընի անուները:

Ի՛. ԳԼՈՒԽ

Ա. ն դ ի ն

1832, սեպտեմբեր 26-ի առտուն, Մօսկւա նւիրական քաղաքը կեանքով ու յուզումով լեցուն էր: Իր երկու հարիւր յիսուն եկեղեցիներու հազար երեք հարիւր զանգակները կը հնչէին անդադար: Ասոնց միօրինակ նազին հզօր զօղանջը գրեթէ կրնար խուլցնել այսպիսի ձայնի անվարժ մէկը: Հսկայ Ցարը, զանգակներու թագաւորը, ամէնամեծը աշխարհիս մէջ, իր վաթսուներհինգ թօնօ մետաղը, — որ դարբնւած էր 1737-ին կտորած իրմէն աւելի խոշորի մը կտորներէն — վեհափառ երգիւնի մը պէս իր հեռաւոր ու ահագնակոչ ձայնովը կը խեղդէր բոլոր միւսներունը: Գոռում գոչումին կ'աւելնար յաճախակի բարեններ մարտկոցներէն և քրէմլինի միջնաբերդէն: Երբ Քրէմլինը կը

խօսի, այս զարմանալի օրթօտօքս կայսրութեան ամբողջ աղմկալից պատմութիւնը կը ձայնակցի հին ցարերու ու պատրիարքներու գերեզմաններէն: Կայսրուհին, վանքերու ու վանականներու յարգելի պաշտպանը, կուգար խոնարհաբար իր յարգանքները մատուցանելու համբաւաւոր, հրաշագործ Աստածամօր պատկերին առջև, — Իվէրսքայա, Պօթիա Մաթէր — բարեպաշտներու պատկառանքին և ջերմեռանդ ուխտագնացութեան առարկան:

Մայրաքաղաքի գրեթէ ամբողջ ժողովուրդը խոնւած էր դրան առջև, որմէ անդին կը հասնիս Իվէրօնի Աստածամօր համբաւաւոր եկեղեցիին: Կայսրուհին, հետիոտն կուգար երկրպագելու պատկերին, ընկերակցութեամբ կայսերական տան բարձր պաշտօնեաներու և իր հետևորդ մանկամարդ տիկիներու, ամէնքն ալ հագւած ամէնամեծ պարզութեամբ: Անցնելով իր խնդում գլարթ ու ծափահարող հպատակներու երկու շարքերու մէջէն, ան մտաւ սրբութիւն սրբոց, ծունկի իջաւ, շատ մը խաչակնքեց և առաջացաւ դէպի նւիրական պատկերը: Ճերմակ հագած կերոնակիր պատանիներ և կոյսեր շրջապատեցին զինքը, երգելով, «Տէր, պահէ կայսրուհին»: Կոյսերը Ռուսիոյ ամէնամեծ վանքին, Տօնսքիի միանձնուհիներն էին: Այդ պատկերը գտնւած էր վրաստանի մէջ և նախ տարւած էր Աթօս լեռը: Ալէքսիս Միխայլովիչ ցարը լսելով անոր հրաշագործ զօրութիւնը փոխադրել տաւ իր մայրաքաղաքը: Ոսկիով և թանկագին քարերով պատած է ան և իր գոյնը մութ շագանակագոյն է: Գլխուն վրայի լուսապսակը ծանր մարգարիտներու հիւսածք մըն է: Ապարօշը շինւած է թանկագին ադամանդներէ: Ուսերը հագւագիւտ քարերէ, այսպէս նաև յօնքերը և ձեռքը որ մանուկ փրկիչին ոտքը կը բռնէ: Անոր շուրջը կան ոսկեզօծ հրեշտակներ, ուխտի նւերներ և տասներեք մշտափառ ջահեր: Անոր առջև ակնածանքով կուգան հիւանդը, դիւղացին, երջանիկը, թշուառը, հարուստը, մուրացիկը, և նոյն ինքն կայսրը: Մեծ շուքով կը տարւի ան հոն ուր վտանգը կամ կարիքը անոր ներկայութիւնը պահանջէ:

Թագուհին համբուրեց պատկերը իրար վրայ և երկըրպագութիւն ըրաւ, նոյնը ըրին իր հետևորդները: Ապա նստաւ իր գահուն վրայ և երկիւղածութեամբ ունկնդրեց Տօնսքի կոյսերու պաշտամունքին և շարականներուն:

Իր աչքերը յաճախակի կը թափառէին դէպի խոնւած

միանձնուհիները, կարծես անոնց մէջ կը փնտռէր մէկը զոր չէր տեսներ, և որուն ընտանի ձայնը չէր լսեր :

Շուտով ժամերգութիւնը վերջացաւ : Ապա մօտենալով մայրապետին, ըսաւ անոր պարզօրէն, «Իմ աղջիկս չեմ տեսներ հոս : Վախնամ այսօր աւելի չատ կը տանջւի անս :

— «Իր վերջի փուլին մէջ է ան, ձերդ վեհափառութիւն : Գլխաւոր բժիշկի կարծիքին համեմատ քանի մը օր, թերեւս քանի մը ժամ միայն կը մնան անոր,» պատասխանեց մայրապետը, տխրութեամբ :

— «Կարելի բա՞ն է : Ատ կը տխրեցնէ զիս : Ես միշտ կը խորհէի թէ բժիշկներու ճարտարութիւնը կրնար երկարել անոր կեանքը :»

— «Այնքան փոխաւած է ան, որ ձերդ վեհափառութիւնը պիտի չկրնայ ճանչնալ զինքը : Իր սեւ աչքերը դեռ կեանքի նման արտայայտութիւն մը կուտան իր դէմքին, բայց երբ կը փակէ դանոնք՝ քնանալու համար, անկենդան պատկերի մը կը նմանի :»

— «Ինքը գիտէ՞ իր վիճակը :»

— «Գիտէ, և քրիստոնեայի մը պէս իր հանգստին կ'ըստպասէ : Կ'ուզէ որ մէկը միշտ իրեն կարգայ եկեղեցական գրքերէն :»

— «Խեղճ աղջիկս,» կրկնեց կայսրուհին յուզւած :

Քանի մը վայրկեան խորհելէ ետք, աւելցուց, «Ես կ'ուզեմ տեսնել զինքը, թէ և լաւ գիտեմ որ ատ պիտի վշտացնէ զիս : Ես կ'ուզեմ լուր մը հաղորդել անոր, որ վստահ եմ ամէնամեծ ուրախութիւնը պիտի պատճառէ անոր : Յունաստանը թագաւորութիւն հռչակւած է և երիտասարդ Օթօն՝ Պաւարիայի Լուիզ թագաւորի որդին, թագաւոր հռչակւած է :»

— «Այսպիսի լուր մը, ձերդ վեհափառութիւն, ամէնէն մեծ ուրախութիւն մը պիտի տայ անոր, որուն նմանը երբեք զգացած ըլլայ :»

Կայսրուհին իր կառքը մտաւ մայրապետին հետ և գնաց Տօնսքի վանքին կանանց մասը :

Դիւրին է ընթերցողին կռահել թէ մանկամարդ միանձնուհին, որու մասին կը խօսէր, մեր սիրեցեալ Անդրօնիկէն էր :

Անձաւէ անձաւ, լեռէ լեռ փախչելէն ետք, խուսափելով այն մահէն որ Իսլահիմի զինուորները կուտային բոլոր իրենց ձեռքը խնողներուն, աղջիկը գնաց իր հօր աշտարա-

կը, Նավարինի կռէն ետք, երբ իրերը աւելի հանդարտած էին և վերցուց ինչ արժէքաւոր իրեղէններ որ ունէր : Առատաձեռնօրէն վարձատրեց իր հաւատարիմ Լամբրոսը և ապա ճամբայ ելաւ դէպի Մօսկւա՝ միանձնուհիի սեւ զգեստը հագնելու : Լամբրոս չուզեց բաժնիլ անկէ մինչև որ ապահով ռուսական հողին վրայ տեսնէր զայն : Ուստի նաւուն մէջ ընկերացաւ անոր մինչև Օտէսա, և հոն անասելի վշտով, մնաս բարով մաղթեց անոր :

Աղջկան վիշտերն ու նեղութիւնները ծանրապէս մաշեցուցած էին անոր առողջութիւնը : Թրասիբուլոսի մահը վերջին ամէնածանր հարւածն էր իրեն որ ինկաւ անոր վրայ : Անոր տկարացած վիճակին մէջ, դարանամուտ թոքախտը աւելի խորունկ ձգեց իր արմատները : Անդրօնիկէն երբ Մօսկւա հասաւ՝ իր այտերուն վրայ իր պատանեկութիւնը բնորոշող վարդազոյն կարմրութենէն բան մնացած չէր : Այն չքեղ նւէրները որ տաւ Տօնսքի վանքին, ութը տարւան իր տանջանքներու սրտառուչ պատմութիւնը և իր նկարագրին աղնութիւնը գրաւեց ոչ միայն բոլոր միանձնուհիներու, այլ և կայսրուհին սէրը : Տարւէ տարի բան մը կը մարէր 1821-ի Անդրօնիկէի նմանութենէն : Հաղիւհազ անոր նախնի էութեան ստերը մնացեր էր : Նիհար, լուռ, գունատ և երկչոտ էր հիմա ան :

1832-ին, կայսրուհին, Ս. Փէթրսպոլի վերադարձին, իր գլխաւոր բժիշկը խրկեց կանոնաւորապէս այցելելու անոր, և մեծ յոյսեր ունէր որ ան պիտի փրկէր այնքան անժամանակ խամրած այդ կեանքը : Իզուր էր :

Անոր խուցը փոքրիկ սենեակ մըն էր, պարզօրէն կահաւորւած և խիստ մաքուր : Անոր մօտ նստած էր քսանըհինգ տարու միանձնուհի մը, որ անձնիրարար կապւած էր Անդրօնիկէին և չէր ուզեր վայրկեան մը իսկ մինակ ձգել զայն : Կը կարգար անոր և քրոջ պէս կը հսկէր վրան : Երկար տառապող աղջիկը պառկած էր մահիճին մէջ ձեռմակ ծածկոցի մը տակ : Իր երբեմնի գեղեցիկ դէմքը, թաղւած կակուղ բարձին մէջ, աւելի դալկահար կ'երևնար քան երբեք, բայց հիւժած, չոր, և կը կրէր արդէն մահւան յատուկ մոխրի գոյնը : Անոր սեւ մազերը գրեթէ բոլորովին ծածկուած էին ձեռմակ քօղի տակ : Անոր բազուկները ծածկոցէն դուրս ինկած էին և աջ ձեռքին վրայ միշտ կը փայլէր Թրասիբուլոսի տւած նշան մատնին :

Խոհուն, լուռ, արցունքոտ աչքերով կը լսէր ան քրոջ ընթերցումին, երբ կայսրուհին հասաւ քովի սենեակը:

Մայրապետը նախ մտաւ Անդրօնիկէին լուր տալու: Հիւանդը փորձեց բարձրանալ, բայց կայսրուհին, որ վայրկեան մը միայն սպասած էր, արգելեց անոր և անոր երկու ձեռքերը իրեններուն մէջ առաւ:

— «Ինչպէ՞ս ես, սիրելի աղջիկս: Աւելի աղէ՞կ ես,» հարցուց կայսրուհին, դողդոջուն ձայնով մը, որովհետեւ հիւանդ աղջկան հոգեմաշ երեսը, բուռն տպաւորութիւն մը թողած էր հիւրին վրայ:

— «Ո՛չ, վեհափառութիւն: Իմ ուժս ամէն ժամ կը պակսի: Մահը աւելի կը մօտենայ,» պատասխանեց ան, դժւարութիւնով, բայց կատարեալ անդորրութիւնով:

— «Այդպէս մի ըսեր, սիրելի աղջիկս, դուն դաւիաւար և ուժասպառ ես, բայց երիտասարդ ես, և բնութիւնը ինքը պիտի օգնէ քեզի յաղթելու յամառոյ ակսիւղ:»

— «Ես բնաւ պիտի չվերադառնամ իմ առողջութեանս, վեհափառութիւն: Այս կեանքէն քանի մը օր միայն թողւած են ինծի: Ես մահէն չեմ վախնար, այլ անդորրութիւնով կ'սպասեմ անոր:»

Կայսրուհին ծռեցաւ և համբուրեց անոր ճակատը և ապա մեղմօրէն աւելցուց թէ Յունաստանը անկախ թագաւորութիւն հռչակւած է և Օթօն անոր թագաւորը:

— «Շնորհակալ եմ քեզի, Ամէնակարող: Շնորհակալ եմ, Աստուածածին: Յունաստանը թագաւորութիւն մը:

Յունաստանը նորէ՞ն կենդանի: Ո՛վ կրնար հաւտալ թէ Միսօլունկիի, Քիոսի, Փոսարայի մնացորդները այսօր թագաւորութիւն մը պիտի ըլլան: Այսպիսի վարձատրութիւն մը մեր բոլոր կրածներէն աւելի կը կշռէ:» Եւ ձեռքերը իրար կցելով, Անդրօնիկէն ուրախութեան արցունքներ թափեց:

— «Վախնամ այս լուրը աւելի վնաս քան օգուտ պատճառեց անոր,» իսկուսաց կայսրուհին մայրապետին ականջիւ վար:

— «Ես այդպէս չեմ կարծեր, վեհափառութիւն: Դուք անոր վշտացած կուրծքին մէջ մխիթարութիւն կաթեցուցիք:»

Կայսրուհին քիչ կեցաւ մանկամարդ յոյն աղջկան խուցին մէջ: Իր սիրտն ալ ծանր և տխուր էր: Ապա երկրորդ անգամ համբուրեց զայն և դուրս գնաց աղատ ընթացք տալու իր արցունքներուն:

Անդրօնիկէն լուրթեան մէջ քաղցր մտածումներու տրուաւ ինքզինքը և ապա կաղզուրիչ քունի մը:

Երբ ինք արթնցաւ ծիւրախտի կարմրութիւն մը փայլեցաւ իր երեսին վրայ: Դեղին երանգը անյայտացած էր իր փոսը ինկած աչքերէն: Իր մկանները վերստացեր էին քիչ մը ուժ: Իր շուրթները, թէև տակաւին դեղնած ու տոշորւած, շունչ և խօսք գտան: Շատ անգամ կրկնեց թէ ինք աւելի լաւ կ'զգար և կ'ուզէր ոտքի ելլալ: Արդէն իրիկուն էր և ճրագը ներս բերւած էր: Իր հոգատար քրոջ հետ խօսակցեցաւ Յունաստանի գործերուն վրայ:

— «Իմ Յունաստանս թագաւորութիւն մը: Տո՛ւր, կտոր մը կապոյտ ժապաւէն տուր ինծի որ մագերուս կապեմ: Ուրիշ կերպով չեմ կրնար տօնել այս փառաւոր լուրը,» ըսաւ Անդրօնիկէն:

Անոր փափաքները գոհացնելու համար բարի միանձնուհին կապոյտ ժապաւէններ հիւսեց անոր երկար անհոգ թողւած մագերուն մէջ:

Այդ պահուն երկու երեք միանձնուհիներ ներս մտան հարցնելու թէ ինչպէ՞ս էր ան և ապա քան տեսնալով զայն այսքան պճնւած և անկողինին մէջ նստած: Անոնք սկսան խօսիլ կայսրուհիին և այդ օրւայ արարողութիւններուն վերայ: Անդրօնիկէն կը խօսէր արագաբար, մաքուր և սահուն եղանակով, այն աստիճան որ միւս միանձնուհիները շատ անգամ խնդրեցին անկէ որ իր ուժը չափազանց չգործածէ:

— «Եթէ վաղն ալ այս օրւան պէս լաւ զգամ, անկողնէս պիտի ելլամ եկեղեցի երթամ երկրպագելու և շնորհակալ ըլլալու Աստուծամօրը: Ապա պտոյտ մը պիտի ընեմ պարտէզին մէջ,» աւելցուց ան:

Այս խօսքերը արտասանած պահուն, ծանր և բուռն հազ մը բռնեց զինքը: Յանկարծական տակնուվրայութիւն մը առաջ եկաւ կուրծքին մէջ: Իր բազուկները բացաւ կարծես մէկը գրկել կ'ուզէր, և վայրկենաբար հանդարտօրէն ետ ինկաւ բարձին վրայ, ալ բնաւ չարթննալու համար: Քանի մը վայրկեան առաջւան վաղանցիկ գոյնը անհետացաւ իր այտերէն, չրթունքները աւելի ճերմկեցան, աչքերը գոցեցան և մահւան վտարիչ, հանդիսաւոր սուերը քանի մը վայրկեանէն քօղարկեց այն բոլոր աշխարհային գեղեցկութիւնը որ կարգով անոր թշնամին ու բարեկամը եղած էր անոր խայտաբղէտ կեանքին մէջ: Անխուսափելի՝ ճակատագիր: Ոչինչ չմնաց մեր սիրելի բարեկամին մեռած դէմ-

քին վրայ իր նկարագրին առաքինութենէն ու վսեմութե-
նէն զատ :

Քանի մը վայրկեան ետք միայն միանձնուհիները հաս-
կցան որ իրենց քոյրը հանդարտ և առանց ցաւի մեկնած էր
ասկէ : Այն ատեն դառնապէս արտասուելով, կանչեցին մայ-
րապետը և ծունկի իջան, սրտագին աղօթելով իրենց քրոջ
հոգեհանգստին համար :

Տօնաքի վանքին միանձնուհիները այդ գիշեր ժամերով
աղօթեցին այն հոգուն համար, որ, պատահարներու, որո-
գայթներու և վտանգներու աշխարհէ մը անցնելէն ետք,
հիմա մաքուր և անարատ, կը սաւառնէր արդէն գէպի այն
յաւիտենական թագաւորութիւնը, ուր Գրիգոր պատրիարքը,
իր հայրը և սիրահարը կ'սպասէին իրեն :

Ծերունի Լամբրոս արմատօլը ապրեցաւ մինչև 1840 :
Բնակեցաւ Նաւփլէայի մէջ : Իր մահէն երկար ժամանակ
ետքն ալ չատեր լաւ կը յիշէին թէ ինչպէս ան սովոր էր
յաճախել Փասքլավանոս համբաւաւոր սրճարանը և պատմել
հոն իր կեանքին զանազան գէպերը և իր տիրուհուն գե-
ղեցկութիւնն ու առաքինութիւնները :

Միևնոյն կերպով, մինչև 1845, Իզմիրի փոքրիկ թաղե-
րէն մէկուն մէջ, օտարականը կրնար տեսնել առնավուտ մը,
ծայրատուած ձեռքերով ու ոտքերով, որ միշտ կ'երկարա-
բանէր յունական կռիւն սքանչելի փորձառութիւններուն
և Պարթաքասի եղբրական մահւան վրայ : Քարա Սէյիտ Ա-
լին էր աս, մէկը Նավարինի կռիւն բեկորներուն :

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0318390

9005

Թէ օրիորդ մը Անդրօնիկէն տեսած է Կարավիասի կուէն առաջ և սարսափած է անոր դէմքի թանձր չափէն: Կըրնայի՞ գիտնալ այդ օրիորդի անունը:»

— «Օր. Ռ.—, Օտիսեւսի աղագականը,» ըսաւ Պարթաքաս, առանց թեթեւ մը իսկ վարանելու:

— «Օր. Ռ.—: Ես չեմ ճանչնար զինքը: Եանիայի՞ մէջ է ան:»

— «Ո՛չ: Երեք օր առաջ քաղաքէն մեկնեցաւ: Բանտարկեալ մըն էր ինքը, բայց փոխանակեցաւ Թրիփօլիցայի մէջ Խուրշիտի հարէմին հետ: Բայց թողունք այս վշտալի՛ խօսակցութիւնը: Ի՞նչ է ձեր կարծիքը մեր ապստամբութեան մասին: Մեր յոյները մինչև հիմա հրաշքներ գործած են:»

Հիւրը ուղղակի Պարթաքասի երեսին նայեցաւ զարմանքով:

— «Ինչո՞ւ այդպէս կը նայիք ինծի, Թրասիբուլոս,» ձայնեց Քաֆթանճին խնդալով, «կը կարծէ՞ք որ որովհետեւ տաճկական զգեստ հագած եմ, տաճիկ մըն եմ: Ատո՞ր համար է որ կը վախնաք խօսելու: Բարեկամս, ես սրտով յոյն մըն եմ, և թիւրք ծառայութեան մէջ մնացած եմ յատկապէս և միայն յոյներուն օգտակար ըլլալու համար: Յոյնը այսօր անկարող ըլլալով, սուրով տապալել իր բռնաւորը, պէտք է ջանայ դաւադրութեամբ ընել:»

Թրասիբուլոսի աչքերը կրակ ցայտեցին: «Սարսափելի մարդ մըն էք դուք,» մրմնջեց ան տխրութեամբ:

— «Թրասիբուլոս, ըսիք թէ Տրակացանայի կուին մէջ էիք: Իմ ծառաս Նւիրական Լէգէոնը ջարդող թիւրքերէն մէկն է և այս ծեր զինուորը կ'ըսէ թէ՛ ինք բնաւ տեսած չէ այդ տղաքներէն աւելի գեղեցիկ զինուորներ: Ըսէք ինծի ինչպէ՞ս դուք ինքներդ այդքան աժան պրծաք, պատրիարքի քեռորդին ըլլալով մէկտեղ: Դուք խորամանկ մէկը ըլլալու էք,» աւելցուց բիրտ կերպով:

Այդ վայրկեանին ճաշը պատրաստ էր:

Հիւրասիրութեան ձևին տակ, վէզիրի քաֆթանճին ա՛մէն կարելի կերպով շքեղ սեղան մը զարդարած էր որ հիացուց յոյնը:

Իրենց խօսակցութիւնը տևեց մինչև կէս-գիշեր, և կը դառնար գլխաւորաբար Անդրօնիկէին և յեղափոխութեան վրայ:

Երիտասարդին մեկնելէն անմիջապէս ետք, Քարա Սէ-

յիտ Ալին և երեք օգնականներ յարձակեցան Թրասիբուլոսին և Քարալին վրայ. կապեցին անոնց ձեռները, գոցեցին անոնց աչքերը և տարի Լճին եզերքը:

ԺԱ. ԳԼՈՒԽ

ՆՈՐ ՏՈՒՆ ՄԸ

Երեան ծովուն (Արշիպիղագոս) վրայ տիրող խաղաղութեան պատճառով Անդրօնիկէն և Տիամանթօն երկու շարաթ ծովուն վրայ մնացին: Մինչև 1821, մայիսի քսան և եօթերորդ օրը դեռ չէին հասած Քիոս, խաղաղ կղզի մը, որ ապստամբութեան խռովութիւններէն դուրս մնացած էր:

Եւրօպական իմաստով պանդոկներ չկային: Տիրող հիւրասիրութիւնը կը լեցնէր այդ պակասը, և ամէն ճամբորդ կամ օտարական դիւրութեամբ կը ճարէր յանձնարարական նամակ մը այս կամ այն բնակչին:

Երբ անոնք ցամաք ելան, գրեթէ կէսօրէն ետք, ժամը չորսն էր, — ձիւղ այն ժամուն, երբ բնակիչները իրենց տօնական հագուստով կը նստին իրենց տան դռներուն առջև: Այն ատեն կիները ձութ կը ծամեն և վզնոցներ կը գործեն, կամ կատակ կ'ընեն իրարու և պտուղներ կը կեղւեն պատրաստելու համար այն անուշեղէնները որ այնքան համբաւաւոր են Արևելքի մէջ: Երիտասարդները, իրենց օրւան գործերը աւարտած, կերթան դռնէ դուռ, շաղփաղփելու ուր որ իւրաքանչիւրին սիրտը կը սիրէ:

Ընթերցողը կրնայ երևակայել չահագրգռութիւնը ու զարմանքը այս երկու պէլօպօնէսեան տարազով օրիորդներուն հանդէպ: Յոյն յեղափոխութեան լուրը այս խաղաղասէր ժողովրդին կը հասնէր հազար մղոն հեռաւորութեան մը արձագանգին պէս: Թոյլ յուշարար մըն էր ատ՛ թէ իրենց քրիստոնեայ եղբայրները կը կուին քրիստոնեայ ազգ մը և կառավարութիւն մը հաստատելու համար: Բայց քանի որ իրենք գրեթէ տուրքեր չէին վճարէր, և շատ քիչ ճնշւած էին, դէպքը անոնք չգրդռեց այնքան որ գէնք վերցնէին:

— «Հո՛ն նայէ, ինչքա՛ն գեղեցիկ են անոնք,» կանչեց մէկը իր դռնէն, կղզիին յատուկ բարբառով:

— «Մօրէայի մօնուշակներ են անոնք, Աստուածամայրս» բացագանչեց երկրորդ մը: